

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ श्रीमत्सूत्रकृताङ्गम् ॥

[प्रस्तावः प्रस्तावः प्रस्तावः प्रस्तावः प्रस्तावः]

संपादकाः — श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

प्रकाशकः — श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ सन्मार्गस्वरूपम् ॥

पंथो मग्नो जाओ विही धिती सुगती हियं सुयं च ।
पत्थं सेयं निव्वुइ निव्वजं सिक्करं चेव ॥ ११५ ॥

भावार्थः—पंथादि तेर पदार्थोथी मोक्षमार्गं तु यथार्थ-स्वरूप प्रतिपादन करेळुं छे.

[श्रीसूत्रकृताङ्गे-११ श्रीमार्गाध्ययनम्]

श्रीयोगीश्वरजैनग्रन्थमाला-पुष्प-४.

॥ अहम् ।

श्रीपञ्चमणधरवरसुधर्मस्वामिसंहन्धम् ।
मेमद्रब्बाहुस्वामिनिमित्तनियुक्तियुतम् ।
च्छीलाङ्गाचार्यविहितविवरणशोभितम् ।
श्रीसाधुरक्तोपाध्यायरचितदीपिकालंकृतम् ।

श्रीमत्सूत्रकृताङ्गम् ।

स्वपरसमयार्थसूचकमनन्तगमपर्ययार्थयुष्कलितम् । सूत्रकृतमङ्गमतुलं विवृणोमि जिनात्मस्कृत्य ॥१॥
व्याख्यातमङ्गमिह यद्यपि स्वरिपुण्यर्भक्त्या तथापि विवरीतुमहं यत्तिष्ये ।

सा. १ सूत्रभाषाः । २ सन्दर्प्याः । ३ अर्गभययुग्माः ॥ ४ नयगहनम् ६. ।

किं पंक्षिराजगतमित्यवगम्य सम्यक्, तेनैव वाञ्छति पथा शलभो न गंतुम् ? ॥२॥^३

ये सम्यक्वद्वा व्यचुत्खिन्वा, जानन्ति ते किञ्चन तान्पास्य एभ्योऽपि यो मन्दमस्तिस्त्वाऽर्थी, तस्योपकाराय ममैव यत्नः ॥३॥

इहोपसदसंसारान्तर्गतानामुभयाऽप्यातिदुर्लभं मनुजत्वं सुखलोत्पत्तिसमग्रोद्दिश्यसामग्र्याद्युपेत्येनाहर्दशनम् अशेषकर्मोच्छिद्ये य-
तितव्यम्, कर्मोच्छेदश्च सम्यग्विवेकसव्यपेक्षः, असावप्याप्नोपदेशमन्तरेण न भवति, आप्तश्रान्तिकादोषक्षयात्, स चार्हन्नेव, अत-
स्तत्र्यणीतागमपरिज्ञाने यत्नो विधेयः, आगमश्च द्वादशशङ्कादिरूपः, सोऽप्यार्यरक्षितमिश्रैर्युगीनपुरुषानुग्रहबुद्ध्या चरणकरणद्रव्यध-
र्मकथागणितानुयोगभेदाच्चतुर्थी व्यवस्थापितः, तत्राचाराङ्गं चरणकरणप्राधान्येन व्याख्यातम्, अधुनाऽवसरायातं द्रव्यप्राधान्येन
सूत्रकृताख्यं द्वितीयमङ्गं व्याख्यातुमारभ्यत इति । ननु चार्थस्य शासनाच्छास्त्रमिदं, शास्त्रस्य चाशेषप्रत्यूहोपशान्त्यर्थमादिमङ्गलं तथा
स्थिरपरिचयार्थं मध्यमङ्गलं शिष्यप्रशिक्ष्याविच्छेदार्थं चान्त्यमङ्गलमुपादेयं तच्चेह नोपलभ्यते, सत्यमेतत्, मङ्गलं हीष्टदेवतानमस्कारा-
दिरूपम्, अस्य च प्रणेता सर्वज्ञः, तस्य चापरनमस्कार्याभावान्मङ्गलकरणे प्रयोजनाभावाच्च न मङ्गलाभिधानं, गणधराणामपि, तीर्थ-
कृदुक्तानुवादित्वान्मङ्गलाकरणं, अमदाद्यपेक्षया तु सर्वमेव शास्त्रं मङ्गलम् । अथवा निर्युक्तिकार एवात्र भावमङ्गलमभिधातुकाम आह-
"नित्थयेरे य जिणवरे सुत्तकरे गणहरे य णमिऊणं । सुयंगडस्स भगवओ णिज्जुत्तिं कित्तइस्सामि ॥१॥

१. सा. १ पंक्षिराजगतम-श्वगम्येति प्र० । २. तस्यो जी गौ वसन्ततिल्लश्च (छन्दोऽनुगमने अ० २ सू० २३१) । ३. तौ जी गानिन्द्रवज्रा (छन्दो० २-१५४) ।
४. सप्तपारसंवारंति प्र० । ५. 'राभुगते' आ. । ६. दुर्लभमनुजन्म आ. इ. । ७. चार्हन् एव आ. इ. । ८. 'प्राधान्य' आ. । ९. नोपलभ्यते आ. इ. । मा. १०. श्रोतारः ।
११. क्वौ जिणय निव्य अ-आ । १२. गुण० अ. आ ।

निर्युक्तिवृत्ति-
क्षमिकानुष्ठे
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गम्

‘गोपापूर्वादेनेह भावमङ्गलमभिहितं, पश्चाद्धनं तु प्रेषापूर्वकारिप्रवृत्त्यर्थं प्रयोजनादित्रयमिति, तदुक्तम्—“उक्तार्थं •ज्ञातमबन्धं, श्रोतुं श्रौता प्रवर्त्तते । शास्त्रादौ तेन वक्तव्यः, मन्बन्धः मप्रयोजनः ॥६॥” नत्र सूत्रकृतम्येत्यभिधेयपदं. निर्युक्तिं कर्त्तार्येभ्ये इति प्रयो-
जनपदं, प्रयोजनप्रयोजनं तु मोक्षावाप्तिः, मन्बन्धस्तु प्रयोक्तृपदानुमेय इति पृथक् नोक्तः, तदुक्तम्—“आद्यं प्रयोजनं चेति, मन्ब-
न्धस्याभयावुभौ । तदुत्तर्यन्तैर्गतस्तस्माद्विज्ञो नोक्तः प्रयोजनान् ॥१॥” इति ममुदायार्थः ॥ अभुनाञ्जयवार्थः कथ्यते—नत्र तीर्थे द्रव्य-
भावमेवाद्विधा, तत्रापि द्रव्यतीर्थं नद्यादेः समुत्पन्नमागः, भावतीर्थं तु सम्यग्दशनज्ञानचारित्र्याणि. मंमार्गणवादादुत्तारकृत्वात्, तदा-
धारो वा मङ्गः प्रथमगणधरो वा, तत्करणशीलान्तीर्थं दूरात्माबन्धेति क्रिया । तत्रान्येषामपि तीर्थकरत्वमंभवे तद्वचच्छेदार्थमाह—‘जिन-
वर्तानि’ति रागद्वेषमोहजितो जिनाः, एवंभूताश्च मामान्यकैवल्लिनोऽपि भवन्ति, तद्वचच्छेदार्थमाह—वराः—प्रधानाः चतुर्विंशदतिशयम-
मन्वित्वत्वेन, तावन्वेति, एतेषां च नमस्कारकरणमागमायोपदेष्टृत्वेनोपकारिन्वान्, विंशतिविशेषणोपादानं च शास्त्रस्य गौरवाधानार्थं,
आस्तुः प्राधान्येन हि शास्त्रम्यापि प्राधान्यं भवतीति भावः । अथस्य सूचनान्मुद्रं. तत्करणशीलाः सूत्रकराः, ते च स्वयंवृद्धादयोऽपि
मन्वन्तीत्यत आह—गणधरान्तांश्च नन्वेति. मामान्याचार्याणां गणधरत्वेऽपि तीर्थकरममस्कारगनन्तोपादानादौतमादय एवेह विव-
क्षिताः । प्रथममकारः मिदद्युपलक्षणार्थो द्वितीयः ममुक्तिः । तत्राप्रत्ययस्य क्रियाऽन्तर्गतमव्यपेक्षत्वात्तामाह—स्वपरममयसूचनं कृतम-
नेनेति सूत्रकृतस्तस्य, महार्थवत्त्वाद्भगवांस्तस्य, अनेन च सर्वप्रणीतान्वमावेदिनं भवति । ‘निर्युक्तिं कर्त्तार्येभ्ये’ इति योजनं युक्तिः—

सू. १ उच्छप्रयोजन । २ चान्द्रमतेन निजन्तान्तर्यामिः कर्मपदभक्तश्च रस्मदीयः पदः नमः ३ प्रलोडय इति श्रुत्वा । स्वपरममयसूचनार्थेत्वात्सूत्रकृतशब्दस्य नाभि-
धेयत्वेऽस्य क्षतिः, स्वकृत्यवैषया निर्युक्तिं कर्त्तार्येभ्य इत्ये प्र • जनेति. । ३ मय समुत्पन्नमागः प्र० । ४ जिनैर्यनुत्त्वा जितवरानिति वरत्वयुक्तजितेन्युपादानं ॥

अर्थघटना, निश्चयेनाधिक्येन वा युक्तिर्निर्युक्तिः—सम्यगर्थप्रकटनमितियावत्, निर्युक्तानां वा—सूत्रेष्वेव परस्परसम्बद्धानामर्थानामावि-
र्भावमन्, युक्तशब्दलोपाभिर्युक्तिरिति, तां 'कीर्त्तयिष्यामि' अभिधौस्य इति ॥ इह सूत्रकृतस्य निर्युक्तिं कीर्त्तयिष्ये इत्यनेनोपक्रमद्वारमुप-
श्लिप्तं, तच्च 'इहापसदे' त्यादिनेषदभिहितमिति, तदनन्तरं निक्षेपः, स च त्रिविधः, तद्यथा—ओघनिष्पन्नो नामनिष्पन्नः सूत्रालापक-
निष्पन्नश्चेति । तत्रोघनिष्पन्ने निक्षेपेऽङ्गं, नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे सूत्रकृतमिति ॥१॥ तत्र 'तत्त्वमेदपर्यायैव्यत्ये'त्यतः पर्यायप्रदर्शनार्थं
निर्युक्तिरुदाह—

सूयमङ् अंगाणं चितियं तस्स य इमाणि नामाणि । सूतगङ् सुत्तकङ् सूयगङ् चेव गोण्णाइ ॥२॥

सूत्रकृतमित्येतदङ्गानां द्वितीयं, तस्य चामूयेकार्थिकानि, तद्यथा—सूतम्—उत्पन्नमर्थरूपतया तीर्थकृद्भ्यः ततः कृतं ग्रन्थरचनया
गुणचरैरिति, तथा 'सूत्रकृत'मिति सूत्रानुसारेण तत्त्वावबोधः क्रियतेऽस्मिन्निति, तथा 'सूचाकृत'मिति स्वपरसमयार्थसूचनं सूचा साऽस्मि-
न्कृतेति, एतानि चास्य गुणनिष्पन्नानि नामानीति ॥२॥ साम्प्रतं सूत्रकृतपदयोर्निक्षेपार्थमाह—

इद्वं तु पोण्डयादी भावे सुत्तमिह सूयगं नाणं । सण्णासंगहवित्ते जातिणिबद्धे य कथादी ॥३॥

नामस्थापने अनादृत्य इव्यसूत्रं दर्शयति—'पोण्डयाइ'चि पोण्डगं च वैनीफलादुत्पन्नं कार्प्पासिकं, आदिग्रहणादण्डजवालजादेर्ग्र-
हणं, भावसूत्रं तु 'इह' अस्मिन्नाधिकारे सूचकं ज्ञानं—श्रुतज्ञानमित्यर्थः, तस्यैव स्वपार्थसूचकत्वादिति । तच्च श्रुतज्ञानसूत्रं चतुर्द्धा-

१ तत्त्वमेदोस्तेनिसेत्यादि ३. १. २ वीर्यं अ. वीर्यं आ. १. सा. ३. सुतागङ्गमिति वाच्ये दीर्घह्रस्वाविति बन्धानुलोम्येन ह्रस्वता, तथा च न पर्यायैक्यं ।

४ गुणमिह अ-आ. १. सा. ५. भावसूत्रेण सूत्रानुसारेण निर्वाणपथी गम्यते ३. ॥ ६ वपनी ० आ. ६ ।

भवति, तद्यथा—संज्ञासूत्रं संग्रहसूत्रं चूचनिबद्धं जानिनिबद्धं च, तत्र संज्ञासूत्रं यन् स्वसंकेतपूर्वकं निबद्धं, तद्यथा—“जे ह्ये जमयोस्तु न सेवे, मन्वाभगंधं परिष्णाय णिरामगंधो पग्निव” इत्यादि, तथा लोकेऽपि—पुद्गलाः संस्काराः क्षेत्रज्ञा इत्यादि । संग्रहसूत्रं यणमभूतार्थसंग्राहकं, तद्यथा—द्रव्यमित्याकांशे मयमन्धर्माधर्मादिद्रव्यसंग्रह इति, यदिवा, उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं मदि’ति, वृत्तनिबद्धभूतपुनर्यदनेकप्रकारया वृत्तज्ञात्या निबद्धं तद्यथा—बुद्धिं ज्ञाति निउड्डिजेत्यादि, जातिनिबद्धं तु चतुर्दो, तद्यथा—कथनीयं कथ्यमुत्तराध्ययनज्ञाताधर्मकथादि, पूर्वविचरितकथानकप्रायान्वास्य, तथा गंधं ब्रह्मचर्याध्ययनादि, तथा पदं—छन्दोनिबद्धं, तथा गेयं यन् स्वरसंचारेण गीतिकाप्रायनिबद्धं, तद्यथा कापिलीयमध्ययनं ‘अंधुवे अस्मामयंमि संमरंमि दुक्वपउअए’ इत्यादि ॥३॥ इदानीं कृतपदनिक्षेपायै निर्युक्तिकृताध्यामाह—

करणं च कारओ यं कडं च निणहं पि छक्कनिक्खेवो । दब्बे खित्ते काले भावेण उ कारे, जीवो ॥४॥

इह कृतमित्यनेन कर्मोपात्तं, न चाकर्तृकं कर्म भवतीत्यर्थात्कर्तृगोपक्षो धात्वर्थस्य च करणस्य, अमीषां त्रयाणामपि प्रत्येकं नामादिः षोढा निक्षेपः, तत्र गाथापथ्याद्धेनाल्पवक्तव्यत्वात्तावत्करणमनिक्रम्य कारकस्य निक्षेपमाह, तत्र नामव्यापने प्रसिद्धत्वाद्नादित्य

१ कृतपदं दृढनिष्ठद अ. । सा. २ यत्थेऽनः स यागार्क (मधुर्न) न सेवेन, सर्वमाभगन्धं परिष्णाय निरामगन्धः पणं प्रजेत् (अमे विजोअ गन्धमग्नि-
जोधि) । ३ सणाग्निं ण मेवे मे मन्वा० आ. साणाग्निं न मेमेवो मन्वा० इ. । ४ संस्काराः इ. । म्वा. ५ उअए जं गममाए परसमाए य चू० । ६ चोत्थाद० ।
सा. ७ पुण्येतेति त्रोटयत् । ८ बुद्धेज्जानिउट्टेज्ज्यादि आ. इ. । म. ९ विनबद्धं विलोपयित्वे वा चू० । १० अदुवेऽदशब्दे मंसरे. दु गप्रभुगतानाम्
(दुःखचतुरे) । ११ करणो वा अ. कारणो वा अ. । १२ कारणो जीवा अ. कारणो जीवो इति ॥

द्रव्यादिकं दर्शयति—‘द्रव्ये’ इति द्रव्यविषये कारकाश्चिन्त्यः, स च द्रव्यस्य द्रव्येण द्रव्यभूतो वा कारको द्रव्यकारकः, तथा क्षेत्रे भर-
तादौ यः कारको यस्मिन् वा क्षेत्रे कारको व्याख्यायते स क्षेत्रकारकः, एवं कालेऽपि योज्यम्, ‘भावेन तु’ भावद्वारेण चिन्त्यमानो
जीवोऽत्र कारको, यस्मात्क्षेत्रस्य गणधरः कारकः, एतच्च निर्युक्तिकृद्वेत्तरत्र वक्ष्यति ‘ठिड् अणुभावे’त्यादौ ॥४॥ साम्प्रतं करणव्याचि-
ख्यासया नामस्थापने युत्वा द्रव्यादिकरणनिरूपार्थं निर्युक्तिकृदाह—

‘द्रव्यं पओगवीसस पओगसा मूल उत्तरे चेव । उत्तरकरणं वंजण अँथो उ उवक्खरो सन्वो ॥५॥

‘द्रव्ये’ द्रव्यविषये करणं चिन्त्यते, तथा—द्रव्यस्य द्रव्येण द्रव्यनिमित्तं वा करणम्—अंनुष्ठानं द्रव्यकरणं, तत्पुनर्द्विधा—
प्रयोगकरणं विससाकरणं च, तत्र प्रयोगकरणं पुरुषादिव्यापारनिष्पाद्यं, तदपि द्विविधं—मूलकरणमुत्तरकरणं च, तत्रोत्तरकरणं गाथाप-
श्चाद्धेन दर्शयति—उत्तरत्र करणमुत्तरकरणं—करणविधादि, यदिवा तन्मूलकरणं घटादिकं येनोपसरेण—दण्डचक्रादिना अभिव्यज्यते
स्वरूपतः प्रकाश्यते तदुत्तरकरणं, कर्तुलपकारकः मर्वोऽप्युपस्कारार्थं इत्यर्थः ॥५॥ पुनरपि प्रपञ्चतो मूलोत्तरकरणे प्रतिष्ठादयितुमाह—
मूलकरणं सरीराणि पंच निस्तु कंणखंधमादीयं । दंविदियाणि परिणामियाणि विसओसहादीहिं ॥६॥

मूलकरणमौदागिकादीनि शरीराणि पञ्च, तत्र चौदैरिक्कियाहागंकेपु त्रिपूत्तरकरणं कर्णस्कन्धादिकं विद्यते, तथाहि—‘सीमसुरी-

१ सूत्रकृतस्य गणधराः करक आ. ६. । ना. २ सग्याकरणं नोमण्णाकरणं च कउत्तरणं धउत्तरणं पेउत्तरणादि चू० । ३ दन्वे पउग अ. आ. । ४ अणु-
तदुवक्खरो अ. आ. । ५ व० आ. ६. । ६ दण्डचक्रादिना अ. । ७ अनिव्ययते आ. । ८ सा. उपससरसमर्थे भवति संस्करणेति चू० । ९ इति थ् ।

१० कणवेहमाईयमिति टीकादृशदम् । ११ कालेन मंघाननदि चिन्ता विमन्नेण चूणें उ० वृ० वत् । १२ श्रीर्यमुर उदरे पृष्टिः द्वौ बाहू उरु चांष्ट्रा

निर्युक्तिकृत्ति-
दीपिकायुतं-
श्रीमत्सूत्र-
कृतम्

यंर पिह्री दो बाहू उरया य अदंगं नि त्रयाणामप्येतान्निर्गम्यकृष्णं, कर्णभक्त्याद्यङ्गोपाङ्गनिष्पत्तिमूलकरण, कर्मणैतज्जयोन्यु
स्वरूपनिष्पत्तिरेव मूलकरणम्, अङ्गोपाङ्गभावास्त्रोचकरणं, यद्विवा औदागिकस्य कर्णवेधादिकमुच्यकरणं, वैक्रियस्य तृचकरणम्—
उत्तरवैक्रियं दन्तकेशादिनिष्पादनरूपं वा, आहागस्य तु गमनाद्युत्तरकरणं यद्विवा औदागिकस्य मूलोचकरणे साथापथादेन प्रकारान्त-
रेण दृश्यति—‘द्रव्येन्द्रियाणि’ कलम्बुक्राणुपाद्याकृतानि मूलकरणं नेषामेव परिणामिनां विषयैधादिभिः पाटवाद्यापादनमुच्यकरणमिति
॥६॥ साम्प्रतमजीवाश्रितं करणमभिधानुक्तम् आह—

संचायणे यं परिमादृणा य मीसि नहेव पडिसहो । पडसंख्यसमदृथुणाउडुनिरिच्छादिकरणं च ॥७॥
संचायकणम्—आतानवितानाभूतवन्तुसंधानेन पटस्य, परिमाटकणं—कणपत्रादिना ग्राह्यस्य निष्पादनं, संधानपरिमाटकणं
शुक्रटादेः, तदुभयनिषेधकरणं—स्थूणादेरूर्ध्वनिरर्धनाद्यापादनमिति ॥७॥ प्रयोगकरणमभिधाय विषयमाकरणाभिधान्ययाऽऽह—
खंवेत्सु वृत्तपण्मादिगसु अवभेसु विज्जुमाईसु । निर्णकरणगणि ददवाणि जाण तं वीसमाकरणं ॥८॥

विषयमाकरणं मादनादिभेदाद्विधा, नत्रानादिकं धर्माधर्माऽऽकाशानामन्योऽन्यानुवेयेनावयानम्, अन्योऽन्ययमाधानाश्रयाच्च
सत्यप्यनादिन्वे करणान्वाविगेधः, अपिट्रव्याणां च द्रव्यणुकादिप्रक्रमेण भेदसंधानाभ्यां भक्त्यन्वयापत्तिः सादिकं करणं, पुटलद्रव्याणां च
दृश्यविचः परिणामः, नद्यथा—वर्धनगानिमंथ्यानभेदवर्णरान्धरमम्पशोअगुल्लधुल्लद्वरूप इति, तत्र बन्धः श्लिग्धस्त्वन्वान्, गतिपरि-

सा. १ विधिविपर्ययेऽन्यथाभवनः विदिता गतिवो चू० ॥ २ विविधोपपन्न इतिभिः अ. १ ३ पाग्नन्ते अ. आ. १ ४ विध्रमं० आ. १ ५ अ० न० कृत्वात्तद्विनि लब्ध-
तेज्जन ॥ ६ तिपण्याणि अ. अ. १ ७ जणि तं अ. अ. १ ८ बंधन १ गति २ संस्थान ३ भेद ४ वर्ण ५ गन्त ६ रम ७ हृत्त ८ अगुल्लधु ९ गद्वरूप १० द. १

निधुक्तिवृत्ति-
दीपिकायुते
श्रीमरुद्र-
कृताङ्गम्

॥४॥

गामो—देशान्तरप्रारसिलक्षणः, संस्थानपरिणामः—परिमण्डलादिकः पञ्चधा, भेदपरिणामः—खण्डप्रतरचूर्णकानुताटिकोत्कारिकाभेदेन पञ्चधैव, खंडादिस्वरूपप्रतिपादकं चेदं गाथाद्वयम्, तद्यथा—^{१०}खंडेहि खंडभेयं परब्रमेयं जहन्मपडलस्म । वुण्णं वुण्णियभेयं अणु-
तडियं वंसवकलियं ॥१॥ ^{११}दुदुमि समारोहे भेए उक्कोरिया य उक्कोरं । वीससपओगमीसगंधायविओग विविहगमो ॥२॥ वर्णपरिणामः
पञ्चानां श्वेतादीनां वर्णानां परिणतितत्त्वद्वादि संयोगपरिणतिश्च, एतत्स्वरूपं च गाथाभ्योऽवसेयं, ताश्चेमाः—जहं कालगमेगुणं सुक्किलयं पि
य हविज्ज बहुयगुणं । परिणामिज्जहं कालं सुक्केण गुणाहियगुणेण ॥१॥ जहं सुक्किलमेगुणं कालगदव्वं तु बहुगुणं जहं य । परिणामिज्जहं सुक्कं
कालेण गुणाहियगुणेणं ॥२॥ जहं सुक्कं एकगुणं कालगदव्वं पि एकगुणमेव । कावोयं परिणामं तुल्लगुणत्तेण संभवहं ॥३॥ एवं पंचवि वण्णा
संजोएणं तु वण्णपरिणामो । एकत्तीसं भंगा सव्वेवि य ते सुणेयव्वा ॥४॥ एमैव य परिणामो गंधाण रसाण तहय फासाणं । संठाणाण य
भणिओ संजोणेणं बहुविगप्पो ॥५॥ एकविंशद्भज्जा एवं पूर्यन्ते—दश द्विकसंयोगा दश त्रिकसंयोगा एकः पञ्चक-
संयोगः प्रत्येकं वर्णाश्च पञ्चति । अगुरुलघुपरिणामस्तु परमाणोरारम्य यावदनन्तानन्तप्रदेशिकाः स्क्रन्धाः स्रस्माः, शब्दपरिणामस्तवि-
ततघनशुषिरभेदाच्चतुर्धा, तथा तात्वोष्ठपुटव्यापापाराधभिनिर्वर्च्यश्च, अन्येऽपि च पुटलपरिणामाश्छायादयो भवन्ति, ते चांमि—छाया य

सा. १ खण्डानां खण्डभेदः प्रतरभेदो यथाऽप्रपटलस्य । चूर्णचूर्णितभेदोऽनुताटिका वंशवल्कलिका ॥१॥ २ शुष्कतडागे समारोहे भेदे उत्कारिका चोत्कीर्णः ।
विश्रसाग्रयोगमिश्रसंघातवियोगतो विविधो गमः ॥२॥ ३ बुद्धसीति कष्टघटनो ब्रुन्द इति वि० प० ॥ ३ यदि कालकमेकगुणं शुक्लमपि च भवेत् बहुकगुणम् ।
परिणम्यते कालकं शुक्लेन गुणाधिकगुणेन ॥१॥ ४ यदि शुक्लमेकगुणं कालद्वयं तु बहुगुणं यदि च । परिणम्यते शुक्लं कालकेन गुणाधिकगुणेन ॥२॥ ५ यदि शुक्ल-
मेकगुणं कालद्वयमप्येकगुणेनैव । कापोतः परिणामः तुल्यगुणत्वेन संभवति ॥३॥ ६ एवं पञ्चापि वर्णाः संयोगेन तु वर्णपरिणामः । एकविंशद्भज्जाः सर्वेऽपि च ते
मुणितव्याः ॥४॥ ७ एवमेव च परिणामो गन्धयो रसानां तथैव स्पर्शानाम् । संस्थानानां च भणितः संयोगेन बहुविकल्पः ॥५॥

—आयसो वा उज्जोओ तहय अंधकागे य । एमो उ पुगलानं, परिणामो फंदणा चैव ॥१॥ मीया गाहपगामा छाया णाहचिया बहुवि-
यप्पा । उण्हो पुणप्पगामो णायव्वो आयव्वो नाम ॥२॥ नंवि मीओ नवि उण्हो समो पगामो य होइ उज्जोओ । कालं मडलं तमपि य
वियाण तं अंधयारंति ॥३॥ ईव्वस्म चलण पफंदणा उ मा पुण गई उ निहिट्ठा । वीममपओगमीमा अत्तरणं तु उभओवि ॥४॥
तथाऽभ्रेन्द्रधनुर्विबुंदादिषु कार्येषु यानि पुट्टलद्रव्याणि परिणतानि तद्विधमाकरणमिति ॥८॥ गतं द्रव्यकरणम्, इदानीं क्षेत्रकरणाभि-
धित्तयाऽऽह—

ण विणा आगासेणं कीरह जं किंचि खेत्तमागासं । वंजणपरियावणं उच्चुकरणमादियं बहुहा ॥९॥

‘क्षि निवासगत्योः’ अस्मादधिकरणे घट्टना क्षेत्रमिति, तच्चावगाहदानलक्षणमाकाशं, तेन चावगाहदानयोग्येन विना न किञ्चिदपि
बहुं शक्यत इत्यतः क्षेत्रं करणं क्षेत्रकरणं, नित्यत्वेऽपि चोपचान्तः क्षेत्रस्यैवं करणं क्षेत्रकरणं, यथा गृहादावपनीने कृतमाकाशमुत्पादिते
विनष्टमिति, यदिवा ‘व्यञ्जनपर्यायापन्नं’ शब्दद्वयागऽऽयातम् ‘इक्षुक्षेत्रादिक’मिति इक्षुक्षेत्रस्य करणम्—साङ्गलादिना संस्कारः क्षेत्रकरणं,
तच्च बहुधा—शालिक्षेत्रादिभेदादिति ॥९॥ माभ्यन्तं कालकरणाभिधिनयाऽऽह—

स. १-आतपो वोद्योतस्तथैवान्धकारश्च च । एष एव पुट्टलानां परिणतः सन्दनं चैव ॥१॥ २ जाया आ. ड. । मा. ३-शीना नर्निप्रक्रया हाक अनार्दिप्रक्रा
बहुविकल्पा । उष्णः पुनः प्रकाशो ज्ञानञ्च आत्ते नाम ॥२॥ ४ णायव्विज्या आ. ड. । मा. ५-णापि दीप्तो नायुष्णः सनः प्रकाशो भवति चोद्योतः । कटं मन्त्रितं
ततोऽपि च विजानीहि नन्दन्धकारं दनि ॥३॥ ६ द्रव्यस्य चञ्चलं प्रसन्दना तु सा पुनर्गतिस्तु निर्दिष्टा । विश्रवाप्रयोगनिर्वादनपरम्भां नूनप्रोडपि ॥४॥
७ ‘दादिषु xxx यानि इ. । ८ उत्तर’ अ. आ. । ९ ‘स्यैव करणं x, यथा अ. । मा. १० साहसि अष्टम्यमेहि गमो सेतोब्जो चू० ।

कालो जो जावहओ जं कीरह जंमि जंमि कालंमि । ओहेण णामओ पुंण कैरण एक्कारस हवन्ति ॥१०॥
कालस्यापि मुख्यं करणं न संभवतीत्यौपचारिकं दर्शयति—‘कालो यो यावानिति’ यः कश्चिद् घटिकादिको नलिकादिना व्यवच्छिद्य व्यवस्थाप्यते, तद्यथा—एष्टधुदकपलमाना घटिका द्विघटिको गृहूर्चब्रिंशन्धूर्चमहोरात्रमित्यादि, तत्कालकरणमिति, यद्वा—यत् यस्मिन् काले क्रियते यत्र वा काले करणं व्याख्यायते तत्कालकरणम्, एतदोघतः नामतस्त्वेकादश करणानि ॥१०॥ तानि चामूनि—
बंव च बालवं चैव, कोलवं^१ तेत्तिलं तंहा । गंरादि वणिचं चैव,^२ चिट्ठी हवइ सत्तमा ॥१॥ सउणि चउप्पयं नागं किंसुगंधं च करणं भवे एयं । एत्ते चत्तारि धुवा अन्ने कैरण चला सत्त ॥१२॥ चाउइसि रत्तीएसउणी पंडि-
वज्जए सदा करणं । तत्तो अहकमं खलु चउप्पयं णाग किंसुगंधं ॥१३॥

एतदाथात्रयं सुखोन्नयमिति ॥११॥१२॥१३॥ इदानीं भावकरणप्रतिपादनायाऽऽह—

भावे पभोगवीसस पओगसा मूल उत्तरे चैव । उत्तर कमसुयजोवण वणणादी भोअणादीसु ॥१४॥
भावकरणमपि द्विधा—प्रयोगविधिसाभेदात्, तत्र जीवाश्रितं प्रायोगिकं मूलकरणं पञ्चानां शरीरणां पर्याप्तिः, तानि हि पर्याप्ति-

१ जावइउ अ. आ. । २ नमउ अ. आ. । ३ करणणेक्कारस अ. आ. । ४ भवन्ति अ. आ. । ५ च आ. । ६ पालवं अ. आ. । ७ थीविलेयणं अ. थीविलेयणं आ. । सा. ८ थीविलेयणं ग्र० । ९ गराइ अ. आ. । १० वट्ठी हवइ ति. अ. आ. । ११ किंच्छुगंधं अ. आ. । १२ एए अ. आ. । १३ करणा से सा चला सत्त अ. आ. । १४ पडिउज्जाए मया अ. आ. । १५ किंच्छुगंधं अ. आ. । मा. १६ पक्खतिहिओ दुगुणिआ दुस्वहीणा य गुग्गकरांमि । सत्तिहिए देवसियं तं चैव स्वाहियं रत्ति ॥१॥ इत्ति गायतुमारेल्य करणयेज्जना ४X२=८-२=६+(चिट्ठि) १+(वणिक्क)=१०=२३÷, २०=६+१=७ (व. वि०) । १७ जोव्वाण वण्णई अ. आ. । १८ भोगणइमु अ. आ. । १९ निग्ग अ. ।

ब्रह्मणादिया य वण्णादिणसु जे केह वीममामेला । ते हुंति थिग अथिरा ह्यायानवदुद्धमार्दाम् ॥२५॥

मलकारणं पणं भूते निविहे जोगे सुभासुभे द्वाणे । मसमयसुपण पगयं अञ्जचमाणेण य मुहेणं ॥६॥

‘शुते’ पुनः शुतप्रन्थं मूलकरणासिद्धं ‘त्रिविधं योगे’ मनोवाक्यलक्षणे व्यापारे शुभाशुभे च ध्याने वर्तमानग्रन्थचक्रा क्रियन्ते,

१ स्वविरादिकः आ इ । २ क्रियः अयः अ. इ. ३ भोगन्ति अ. ४ निद्रा अ. ५ वृत्तिना य यगन्तु अ. ६ छगयवदुदमसिम्
 क. ध्रु. ७ परेषु परेणो आ. ८ निद्रया आ. इ. ९ निद्रया आ. १० कानां अ. ११ मुग्ध अ. आ. १२ रुग्णो अ. १३
 निविधं आ. इ. १

तत्र लोकोचरे शुभध्यानावस्थितैर्ग्रन्थरचना विधीयते, लोके त्वशुभध्यानाश्रितैर्ग्रन्थग्रथनं क्रियत इति, लौकिकग्रन्थस्य कर्मबन्धहेतुत्वात् कर्तुरशुभध्यायित्वमवसेयम्, इह तु सूत्रकृतस्य तावत्स्वसमयत्वेन शुभाध्यवसायेन चै प्रकृतं, यस्माद्गणधरैः शुभध्यानावस्थितैरिदमङ्गीकृतमिति ॥१६॥ तेषां च ग्रन्थरचनां प्रति शुभध्यायिनां कर्मद्वारेण योऽवस्थाविशेषस्तं दर्शयितुकामो निर्युक्तिः कृदाह—

ठिङ्अणुभावे बंधनिकायणनिहत्तदीहहस्सेसु । संकमउदीरणए उदए वेदे उवसमे य ॥१७॥

तत्र कर्मस्थितिं प्रति अजघन्योत्कृष्टकर्मस्थितिभिर्गणधरैः सूत्रमिदं कृतमिति, तथाऽनुभावो—विपाकस्तदपेक्षया मन्दानुभावैः, तथा बन्धमङ्गीकृत्य ज्ञानावरणीयादिप्रकृतीर्मन्दानुभावा बन्नाद्धिः तथाऽनिकाचयिद्धिरेवं निधत्तावस्थामकुर्वद्धिः तथा दीर्घस्थितिकाः कर्मप्रकृतीर्हसीयसीर्जनद्धिः, तथोत्तरप्रकृतीर्बध्यमानासु संक्रामयद्धिः, तथोदयवतां कर्मणासुदीरणां विदधानैरप्रमत्तगुणस्थैस्तु सातासा-ताऽऽभ्युदयीरयद्धिः, तथा मनुष्यगतिष्वेन्द्रियजालौदारिकशरीरतदङ्गोपाङ्गादिकर्मणासुदये वर्तमानैः, तथा वेदमङ्गीकृत्य पुर्वेदे मति, तथा 'उवसमे'ति सूचनान्तरमिति क्षायोपशमिके भावे वर्तमानैर्गणधारिभिर्दिं सूत्रकृताङ्गं दृढमिति ॥१७॥ साम्प्रतं स्वसनीयि-कापरिहारद्वारेण करणप्रकारमभिधातुकाम आह—

सोऊण जिणवरमतं गणहारी काउ तक्खओवसमं । अज्झवसाणेण कयं सूत्तमिणं तेण स्यंगडं ॥१८॥

१ हेतुत्वात्तत्कर्तुं आ. इ. सा. २ समयेन प्र० । ३ समयत्वेनेति पाठे योगसमुच्चयाय अन्यथा स्वसमयसमुच्चयः, शुभध्यानसमुच्चयोऽयुभयत्र । ४ 'मर्मकृतमिति आ. इ. सा. ५ रिदमङ्गीकृत्य इति प्र० । ६ भागे अ. ७ वंधनगिणवत्तथगिहत्तदीहहस्सेसु अ. वंधनगिणिकायणगिहत्तदीहहस्सेसु आ. ८ वेए'अ. आ. १ मयं अ. आ. १० उवसमं अ. आ. ११ सूतगडं आ. ।

‘श्रुत्वा’ निश्चम्य जिनवराणां—तीर्थंकराणां मनस्—अभिप्रायं मातृकादिपदं ‘गणधरैः’ गौनमादिभिः कृत्वा ‘तत्र’ ग्रन्थरचने क्षयोपक्षमं, तत्रनिबन्धककर्मक्षयोपशमाहचावधानैरितिभावः, शुभाध्यवसायेन च मता कृतमिदं सूत्रं तेन सूत्रकृतमिति ॥१८॥ इदानीं कस्मिन् योगे वर्तमानस्तीर्थंकराभिर्भाषितं ? कुत्र वा गणधरैर्द्वन्द्वमित्येवद्वेदाह—

बह्वजोगेण पञ्चासियमणेगजोगंधराण साहृणं । नो वैयजोगेण कयं जीवस्स मभाविगुणेण ॥१९॥

तत्र ‘तीर्थंकराः’ क्षायिकज्ञानवर्तिभिर्वाग्योगेनार्थः प्रकरणे भाषितः प्रभाषितो गणधराणां, ते च न प्राकृतपुरुषकल्पाः किं त्वने कयोगधराः, तत्र योगः—क्षीराश्रवादिलब्धिकलापसंबन्धस्तं धारयन्तीत्यनेकयोगधरास्तेषां, प्रभाषितमिति यत्रकृताङ्गोपेक्षया नपुंसकता, साधवश्चात्र गणधरा एव गृह्यन्ते, तदुद्देशेनैव भगवतामर्थप्रभाषणादिति, ततोऽर्थं निश्चम्य गणधरैर्गपि वाग्योगेनैव कृतं, तच्च जीवस्य ‘स्वाभाविकेन गुणेनेति’ स्वस्मिन् भावे भवः स्वाभाविकः प्राकृत इत्यर्थः, प्राकृतभाषयेत्युक्तं भवति, न पुनः संस्कृतया लट्प्रत्ययप्रकृतिप्रत्ययादिविकागविकल्पनानिष्पद्येति ॥१९॥ पुनन्यथा यत्रकृतनिरुक्तमाह—

अक्षस्वरगुणमर्तिसंधायणाए कम्मपरिसाडणाए य । तदुभयजोगेण कयं सुत्तमिणं तेण सूत्तगडं ॥२०॥

अक्षराणि—अकारादीनि तेषां गुणः—अनन्तगमपर्यायवच्चसुचारुणं वा, अन्यथाऽर्थस्य प्रतिपादयितुमशक्यत्वात्, मतेः—मतिज्ञानस्य संघटना मतिसंघटना, अक्षरगुणेन मतिसंघटना अक्षरगुणमर्तिसंघटना, भावश्रुतस्य द्रव्यश्रुतेन प्रकाशनमित्यर्थः, अक्षरगुणस्य वा

१ तीर्थंकरां आ. इ. १ २ मातृकागदादिकं आ. इ. १ ३ वडं अ. आ. १ ४ सर्वधरत्तान् आ. ५ लट्प्रत्यय आ. लट्प्रत्यय ० इ. १

६ ‘महत्सजोगेणार्थ’ आ. १ ७ ‘पडिसाडणाए य अ. आ. १ ८ सूत्तगडं अ. १ ९ अक्षव्यवहार’ आ. इ. १

मत्या-बुद्ध्या संघटना रचनेतियावत् तयाऽक्षरगुणमतिसंघटनया, तथा कर्मणां-ज्ञानावरणादीनां परिशाटना-जीवप्रदेशेभ्यः पृथक्कर-
णरूपा तया च हेतुभूतया, स्रजकृताङ्गं कृतमिति संबन्धः, तथाहि-यथा गणधराः स्रजकरणाद्योद्यमं कुर्वन्ति तथा तथा कर्मपरि-
शाटना भवति, यथा यथा च कर्मपरिशाटना तथा तथा ग्रन्थरचनायोद्यमः संपद्यत इति, एतदेव गाथापथार्धेन दर्शयति-‘तदुभययो-
गेनेति’, अक्षरगुणमतिसंघटनायोगेन कर्मपरिशाटनायोगेन च, यदिवा वाग्योगेन मनोयोगेन च कृतमिदं स्रजं तेन स्रजकृतमिति ॥२०॥
इहानन्तरं स्रजकृतस्य निरुक्तमुक्तम्, अधुना स्रजपदस्य निरुक्ताभिधित्वयाऽह-

सुत्तेण सुत्तिया चिय अत्था तह सुइयौ य जुत्ताँ य । तो बहुविहर्पउत्ता एय पसिद्धा अणादीया ॥२१॥

अर्थस्य स्रजनात्स्रजं तेन स्रजेण केचिदर्थः साक्षात्स्रजिता-मुख्यतयोपात्ताः, तथाऽपरे स्रजिता-अर्थोपन्याशिप्ताः साक्षादनुपा-
दानेऽपि दध्यानयनचोदनया तदाधारानयनचोदनावदिति, एवं च कृत्वा चतुर्दशपूर्वविदः परस्परं पदस्थानपतिता भवन्ति, तथा चोक्तम्-
“अक्षरलंभेण समा ऊणहिया” इति मतिविसेसेहि । तेऽविय मईविसेसा सुयणणऽवभंतरे जाण ॥१॥” तत्र ये साक्षादुपात्तास्तान्
प्रति सर्वेऽपि तुल्याः, ये पुनः स्रजितास्तदपेक्षया काश्चिदनन्तभागाधिकमर्थं वेच्यपणेऽसंख्येयभागाधिकमन्यः संख्येयभागाधिकं तथाऽन्यः
संख्येयासंख्येयानन्तरगुणमिति, ते च सर्वेऽपि ‘युक्ता’ युक्त्युपपन्नाः स्रजोपात्ता एव वेदितव्याः, तथा चाभिहितम्-“तेऽविय मईविसेसे”

१ घटना आ. १ २ सइय सिय अ. आ. १ सा. २ प्रोताः । ४ युज्यमानाः । ५ बहुविहं पउत्तापयात्र गिद्धा अणाईया अ. आ. १ सा. ६ चउन्विहेण जाइ-
बंणेण पंचावयवविसेवेण वा चू. १ ७ सुइयउं नि गयं अ. आ. १ ८ तेन च मूटय अ. द. १ ९ एवं कृत्वा द. १ सा १० अन्नल्लानेन गमा अन्नपेक्का भवन्ति
मतिविसेसैः । तानपि च मतिविशेषान् भुनक्तानान्यन्तरे जनीहि ॥१॥ ११ होमि अ. द. १

इत्यादि, ननु किं सूत्रोपात्तम्योऽप्येवमपि केचनार्थाः भवन्ति ? येन तदपेक्षया चतुर्दशपूर्वविदां पठ्यान्पनिनित्वमुद्घुष्यते, वाढं विद्यन्ते, यतोऽभिहितम्—“एष्णवर्णिजा भ्रात्रा अणंतमगो उ अणभिलप्पाणं । एष्णवर्णिजाणं पुण अणंतमगो मयनिवदो ॥१॥” यन्धवं ततस्ते अर्थो आगमे बहुविधं प्रयुक्ताः—सूत्ररूपाः केचन माक्षान्केचिदर्थान्पुन्या ममुपलभ्यन्ते, यदिवा कचिदंशग्रहणं कचिन्मन्त्रार्थोपादान-मित्यादि, यैश्च पदेस्ते अर्थाः प्रनिपाद्यन्ते तानि पदानि प्रकरणे मिद्वानि प्रमिद्वानि न माधनीयानि, तथाऽज्ञादानि च तानि नेदानी-मुत्पाद्यानि, तथा चैवं द्वादशाह्नी शब्दार्थचत्नादागेण विदेहेषु नित्या, भर्गगवनेष्वपि शब्दरचनाद्वारेणैव प्रति तीर्थकरं क्रियते अन्यथा तु नित्यैव । एतेन च ‘उच्चतितप्रध्वंमितो वर्णा’ इत्येतन्निगकृतं वेदितव्यमिति ॥२॥ साम्प्रतं सूत्रकृतस्य श्रुतस्कन्धाध्ययनादिनि-

रूपणार्थमाह—

यो चेव सुपक्वंधा अज्झयणाहं च हुंनि तेवीसं । तेत्तिंसुदेसणकाला आयाराओ दुगुणमंगं ॥२॥

द्वादश श्रुतस्कन्धौ, त्रयोविंशतिरिध्ययनानि, त्रयस्त्रिंशदुद्देशनकालाः, नै चैवं भवन्ति—प्रथमाध्ययने चत्वारो, द्वितीये त्रयस्तृतीये चत्वारः, एवं चतुर्थपञ्चमयोर्द्वौ द्वौ, तथैकादशस्कन्धेऽपि प्रथमश्रुतस्कन्धे; तथा द्वितीयश्रुतस्कन्धे मत्साध्ययनानि तेषां सप्त-वेदेष्वनकालाः, एवमेते सर्वेऽपि त्रयस्त्रिंशद्दिनि । एतच्चाचारगङ्गाद्विगुणमङ्गं—पदत्रिंशत्पदमहमपमिमाणमित्यर्थः ॥२॥ साम्प्रतं सूत्रकृता-ङ्गनिरूपणानन्तरं प्रथमश्रुतस्कन्धस्य नामनिष्पन्ननिक्षेपाभिधिन्याऽह—

१ सुदुष्यते आ. । सा. २ प्रज्ञावर्णीया भावा अनन्तभग एवानभिलायाज्ञम् । प्रज्ञावर्णीयानां पुनस्तन्तभगः श्रुतनिवद्धः ॥१॥ ३ सुअणिदद्धो आ. । ४ पदानि xxxc सिद्धानि आ. इ. । ५ होति अ. आ. । ६ तेनेग उहेमा x'x आवा० अ. आ. । ७ उ अ. आ. । ८ मंगं अ. संगं आ. ।

निर्वखेवो गाहाए चउव्विहो छेव्विहो य सोलससु । निर्वखेवो ये सुयंमिं य खंधे य चउव्विहो होह ॥२३॥
इहाद्यश्रुतस्कन्धस्य गाथाषोडशक इति नाम, गाथाख्यं षोडशमध्ययनं यस्मिन् श्रुतस्कन्धे स तथेति, तत्र गाथाया नामंस्थाप-
नाद्रव्यभावरूपश्चतुर्विधो निक्षेपः, नामस्थापने प्रसिद्धे, द्रव्यगाथा द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्र आगमतो ज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः
'अनुपयोगो द्रव्य'मिति कृत्वा, नोआगमतस्तु त्रिधा-ज्ञशरीरद्रव्यगाथा भव्यशरीरद्रव्यगाथा ताम्यां विनिर्मुक्ता च-“संचटुतरू विसमे
ण से हया ताण छट्ट णह जलया । गाहाए पच्छंदे भेओ छट्टोत्ति इक्कलो ॥१॥” इत्यादिलक्षणलक्षिता यत्रपुस्तकादिन्यस्तेति, भाव-
गाथापि द्विविधा-आगमनोआगमभेदात्, तत्राऽऽगमतो गाथापदार्थज्ञस्तत्र चोपयुक्तः, नोआगमतस्त्विदमेव गाथाख्यमध्ययनम्, आ-
गमकदेशत्वादस्य । षोडशकस्यापि नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदान् षोढा निक्षेपः, तत्र नामस्थापने क्षुण्णे, द्रव्यषोडशकं ज्ञशरी-
रभव्यशरीरविनिर्मुक्तं सचित्तादीनि षोडश द्रव्याणि, क्षेत्रषोडशकं षोडशाकाशप्रदेशाः, कालषोडशकं षोडश समयाः एतत्कालावस्थायि
वा द्रव्यमिति, भावषोडशकमिदमेवाध्ययनषोडशकं, क्षायोपशमिकभाववृत्तित्वादिति । श्रुतस्कन्धयोः प्रत्येकं चतुर्विधो निक्षेपः, स
चान्यत्र न्यक्षेण प्रतिपादित इति नेह प्रतन्यते ॥२३॥ साम्प्रतमध्ययनानां प्रत्येकमर्थधिकारं दिदर्शयिष्याऽह—

ससमयपरसमयपरूवणां य पाऊण वैज्झणा चैव । संउद्धस्सुवसग्गो धीदोसंविच्चण्णा चैव ॥२४॥

१ कु० आ. । २ उ. अ. आ. । ३ भो अ. आ. । ४ सम तरवः (चतुर्मात्रा गणाः) अष्टमः (गुरुः) विगमे न (जगणः) तस्याघातकस्तासां
बहे नहो (चतुर्लब्धः) ओ वा । गाथायाः पञ्चार्थे भेदः यत्र एकत्र इति ॥१॥ ५ गुह अ. धा. । ६ भेदो व. आ. । ७ षोडशक्षेत्रप्रदेशाः आ. । ८ रथा-
विकल्प- आ. । ९ सु० अ. । १० उ. अ. अ. आ. ।

उवसगभीरुणो धीवसस्स गरणमु होज्ज उववाओ । एव महप्पा कीरो जयमाह तहा जगुज्जाहं ॥२५॥
 पैरिचत्तनिमीलकुसीलमुमीलसविग्ग सीलवं चैव । णाऊण वीरियदुगं पंडियवीरिणं पयट्टेह (पयट्टिज्जा) ॥
 धम्मो संमाहि मंगो समोमहा चउमु मच्चवैदीसु' । सीसगुणदोमकहणा 'गंधंमि सदा गुणनिवासो ॥२७॥
 आदाणिय संकलिया आदाणीयंमिं आदेयचरित्तं । अप्पगंगे पिण्डियवयेणं' होइ अहिगारो ॥२८॥

तत्र प्रथमाध्ययने व्यसमयपमयग्रूपणा, द्वितीये स्वमयगुणान् पममयदोषांश्च ज्ञात्वा स्वसमय एव बोधो विधेय इति, तृ-
 तीयाध्ययने तु मंडुद्धः सन् यथोपमगंगमहिष्णुर्भवति नदभिर्धायते, चतुर्थे स्त्रीदोषविवर्जना, पञ्चमे त्वयमर्थोधिकारः, तद्यथा-उपसर्गा-
 सहिष्णोः 'स्त्रीवशवर्तिनोऽवश्यं नगकेपूषपात इति, षष्ठे पुनः 'एवमिति' अनुकूलप्रतिकूलोपमगंसहनेन स्त्रीदोषवर्जनेन च भगवान् महावीरो
 जेतव्यस्य कर्मणः संमागस्य वा पराभवेन जयमाह तत्तत्सर्वं यन्नं विधत्त यूयमिति शिष्याणामुपदेशो दीयते, सप्तमे त्विदमभिहितं, त-
 द्यथा-निःशीला-गृहस्थाः कुशीलान्तु-अन्यतीर्थिकाः पार्थिव्यादयो वा ते परित्यक्ता येन साधुना स परित्यक्तनिःशीलकुशील इति, तथा
 सुशीला-उद्धुक्तविहाग्निः संविद्भिः-मंत्रागमभ्रान्तसेवाशीलः शीलवान् भवतीति, अष्टमे त्वेतत्प्रतिपाद्यते, तद्यथा-ज्ञात्वा वीर्यद्वयं प-
 ण्डितवीर्यं, प्रयत्नो विधीयत इति, नवमे अर्थोधिकारस्त्वयं, तद्यथा-यथाऽवस्थितो धर्मः कथ्यते, दशमे तु समाधिः प्रतिपाद्यते, एका-

१ नरगेषु अ. आ. १ २ ३ ४ ५ निम्मीकृन्तोऽजन्तोऽन्तर्बन्धनो अ. आ. १ ४ नां अ. आ. १ ५ विरिए य जदयत्वं अ. १ ६ सममाहि अ. १ ७ ईसु
 अ. आ. १ ८ धम्मि अ. १ ९ च अ. आ. १ १० अवयर्णोऽन्तमि अ. आ. १ ११ यं अ. आ. १ १२ ण गहाएहो अ. आ. १ १३ स्त्रीवशस्य प्र० । स्त्रीवशस्य
 आ. इ. १ ४ बुद्धोऽगस्तोऽनकः आ. १ ५ विन्नास्नान् स च शीलवान् भवतीति अ. गंधिनस्ततसेवाशीलः शीलवान् भवतीति इ. १ ६ नवमे चार्थोधिकारः इ. १

दशे तु सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मको मोक्षमार्गः कथ्यते, द्वादशे न्वयमर्थाधिकारः तद्वर्था-‘समवसुता’ अवतीर्णा व्यवस्थिताश्चतुर्षु मतेषु क्रियाऽक्रियाऽज्ञानवैनीयकारण्येष्वाभिप्रायेषु त्रिपट्युत्तशतत्रयसंख्याः पाषण्डिनः स्वीयं स्वीयमर्थं प्रसाधयन्तः समुत्थितोस्तदु-
पन्यस्तसाधनदोषोद्भावनतो निराक्रियन्ते, त्रयोदशे त्विदमभिहितं, तद्वर्था-मर्वादिषु कपिलकणादाक्षपादशौद्रोदनिजैमिनिप्रभृतिमता-
नुसारिषु कुमार्गप्रणेतृत्वं भाष्यते, चतुर्दशे तु ग्रन्थार्थेऽध्ययनेऽयमर्थाधिकारः, तद्वर्था-शिष्याणां गुणदोषकथना, तथा गिर्यगुणस-
म्पदुपेतेन च विनेयेन नित्यं गुरुकुलवामो विधेय इति, पञ्चदशे न्वादानीयाव्येऽध्ययनेऽर्थाधिकारोऽयं, तद्वर्था-आदीयन्ते-गृह्यन्ते
उपादीयन्ते इत्यादानीयानि-पदान्यर्था वा ते च प्रागुपन्यन्तपदार्थश्च प्रायशोऽत्र संकलिताः, तथा आयतं चगित्रं-सम्यक्चगित्रं मोक्ष-
मार्गप्रसाधकं तच्चात्र व्यावर्ण्यत इति, षोडशे तु गार्थाव्येऽल्पग्रन्थेऽध्ययनेऽयमर्थो व्यावर्ण्यते, तद्वर्था-पञ्चदशमिग्रन्थयनेऽर्थोऽभि-
हितः सोऽत्र ‘विष्टितवचनेन’ संक्षिप्ताभिधानेन प्रतिपाद्यत इति ॥६८॥ “माहामोक्षमार्गं पिंडुथो वैष्णवो ममासेणं । इत्तो इक्षिकं
पुण अज्जयणं किंत्तियिम्मामि ॥१॥” तत्राद्यमध्ययनं ममयार्थं, तस्य चोपक्रमदीनि चन्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तत्रोपक्रमणमु-
पक्रम्यते वाऽनेन शास्त्रं न्यामदेशं-निक्षेपावगमनार्थान् इत्युपक्रमः, म च लक्षिको नामस्थापनाद्व्यक्षेत्रकालभावभेदेन पट्य आव-
श्यकादिष्वेव प्रपञ्चिनः, शास्त्रीयोऽप्यानुपूर्वानामप्रमाणवक्तव्यताऽर्थोपक्रममवताररूपः षोडश, तत्रानुपूर्वार्थान्यनुयोगद्वाराणामुपमाणा
क्षेयानि तावद्यावन्मवतारः, तत्रैतदध्ययनमानुपूर्व्यादिषु यत्र यत्र ममवतारिनि तत्र तत्र ममवतारयितव्यं, तत्र दशविधायामानुपूर्व्या

स. १ गुणदुरुपगु. प्र. १ २ न. यशोऽयमन. न. १. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००. १०१. १०२. १०३. १०४. १०५. १०६. १०७. १०८. १०९. ११०. १११. ११२. ११३. ११४. ११५. ११६. ११७. ११८. ११९. १२०. १२१. १२२. १२३. १२४. १२५. १२६. १२७. १२८. १२९. १३०. १३१. १३२. १३३. १३४. १३५. १३६. १३७. १३८. १३९. १४०. १४१. १४२. १४३. १४४. १४५. १४६. १४७. १४८. १४९. १५०. १५१. १५२. १५३. १५४. १५५. १५६. १५७. १५८. १५९. १६०. १६१. १६२. १६३. १६४. १६५. १६६. १६७. १६८. १६९. १७०. १७१. १७२. १७३. १७४. १७५. १७६. १७७. १७८. १७९. १८०. १८१. १८२. १८३. १८४. १८५. १८६. १८७. १८८. १८९. १९०. १९१. १९२. १९३. १९४. १९५. १९६. १९७. १९८. १९९. २००. २०१. २०२. २०३. २०४. २०५. २०६. २०७. २०८. २०९. २१०. २११. २१२. २१३. २१४. २१५. २१६. २१७. २१८. २१९. २२०. २२१. २२२. २२३. २२४. २२५. २२६. २२७. २२८. २२९. २३०. २३१. २३२. २३३. २३४. २३५. २३६. २३७. २३८. २३९. २४०. २४१. २४२. २४३. २४४. २४५. २४६. २४७. २४८. २४९. २५०. २५१. २५२. २५३. २५४. २५५. २५६. २५७. २५८. २५९. २६०. २६१. २६२. २६३. २६४. २६५. २६६. २६७. २६८. २६९. २७०. २७१. २७२. २७३. २७४. २७५. २७६. २७७. २७८. २७९. २८०. २८१. २८२. २८३. २८४. २८५. २८६. २८७. २८८. २८९. २९०. २९१. २९२. २९३. २९४. २९५. २९६. २९७. २९८. २९९. ३००. ३०१. ३०२. ३०३. ३०४. ३०५. ३०६. ३०७. ३०८. ३०९. ३१०. ३११. ३१२. ३१३. ३१४. ३१५. ३१६. ३१७. ३१८. ३१९. ३२०. ३२१. ३२२. ३२३. ३२४. ३२५. ३२६. ३२७. ३२८. ३२९. ३३०. ३३१. ३३२. ३३३. ३३४. ३३५. ३३६. ३३७. ३३८. ३३९. ३४०. ३४१. ३४२. ३४३. ३४४. ३४५. ३४६. ३४७. ३४८. ३४९. ३५०. ३५१. ३५२. ३५३. ३५४. ३५५. ३५६. ३५७. ३५८. ३५९. ३६०. ३६१. ३६२. ३६३. ३६४. ३६५. ३६६. ३६७. ३६८. ३६९. ३७०. ३७१. ३७२. ३७३. ३७४. ३७५. ३७६. ३७७. ३७८. ३७९. ३८०. ३८१. ३८२. ३८३. ३८४. ३८५. ३८६. ३८७. ३८८. ३८९. ३९०. ३९१. ३९२. ३९३. ३९४. ३९५. ३९६. ३९७. ३९८. ३९९. ४००. ४०१. ४०२. ४०३. ४०४. ४०५. ४०६. ४०७. ४०८. ४०९. ४१०. ४११. ४१२. ४१३. ४१४. ४१५. ४१६. ४१७. ४१८. ४१९. ४२०. ४२१. ४२२. ४२३. ४२४. ४२५. ४२६. ४२७. ४२८. ४२९. ४३०. ४३१. ४३२. ४३३. ४३४. ४३५. ४३६. ४३७. ४३८. ४३९. ४४०. ४४१. ४४२. ४४३. ४४४. ४४५. ४४६. ४४७. ४४८. ४४९. ४५०. ४५१. ४५२. ४५३. ४५४. ४५५. ४५६. ४५७. ४५८. ४५९. ४६०. ४६१. ४६२. ४६३. ४६४. ४६५. ४६६. ४६७. ४६८. ४६९. ४७०. ४७१. ४७२. ४७३. ४७४. ४७५. ४७६. ४७७. ४७८. ४७९. ४८०. ४८१. ४८२. ४८३. ४८४. ४८५. ४८६. ४८७. ४८८. ४८९. ४९०. ४९१. ४९२. ४९३. ४९४. ४९५. ४९६. ४९७. ४९८. ४९९. ५००. ५०१. ५०२. ५०३. ५०४. ५०५. ५०६. ५०७. ५०८. ५०९. ५१०. ५११. ५१२. ५१३. ५१४. ५१५. ५१६. ५१७. ५१८. ५१९. ५२०. ५२१. ५२२. ५२३. ५२४. ५२५. ५२६. ५२७. ५२८. ५२९. ५३०. ५३१. ५३२. ५३३. ५३४. ५३५. ५३६. ५३७. ५३८. ५३९. ५४०. ५४१. ५४२. ५४३. ५४४. ५४५. ५४६. ५४७. ५४८. ५४९. ५५०. ५५१. ५५२. ५५३. ५५४. ५५५. ५५६. ५५७. ५५८. ५५९. ५६०. ५६१. ५६२. ५६३. ५६४. ५६५. ५६६. ५६७. ५६८. ५६९. ५७०. ५७१. ५७२. ५७३. ५७४. ५७५. ५७६. ५७७. ५७८. ५७९. ५८०. ५८१. ५८२. ५८३. ५८४. ५८५. ५८६. ५८७. ५८८. ५८९. ५९०. ५९१. ५९२. ५९३. ५९४. ५९५. ५९६. ५९७. ५९८. ५९९. ६००. ६०१. ६०२. ६०३. ६०४. ६०५. ६०६. ६०७. ६०८. ६०९. ६१०. ६११. ६१२. ६१३. ६१४. ६१५. ६१६. ६१७. ६१८. ६१९. ६२०. ६२१. ६२२. ६२३. ६२४. ६२५. ६२६. ६२७. ६२८. ६२९. ६३०. ६३१. ६३२. ६३३. ६३४. ६३५. ६३६. ६३७. ६३८. ६३९. ६४०. ६४१. ६४२. ६४३. ६४४. ६४५. ६४६. ६४७. ६४८. ६४९. ६५०. ६५१. ६५२. ६५३. ६५४. ६५५. ६५६. ६५७. ६५८. ६५९. ६६०. ६६१. ६६२. ६६३. ६६४. ६६५. ६६६. ६६७. ६६८. ६६९. ६७०. ६७१. ६७२. ६७३. ६७४. ६७५. ६७६. ६७७. ६७८. ६७९. ६८०. ६८१. ६८२. ६८३. ६८४. ६८५. ६८६. ६८७. ६८८. ६८९. ६९०. ६९१. ६९२. ६९३. ६९४. ६९५. ६९६. ६९७. ६९८. ६९९. ७००. ७०१. ७०२. ७०३. ७०४. ७०५. ७०६. ७०७. ७०८. ७०९. ७१०. ७११. ७१२. ७१३. ७१४. ७१५. ७१६. ७१७. ७१८. ७१९. ७२०. ७२१. ७२२. ७२३. ७२४. ७२५. ७२६. ७२७. ७२८. ७२९. ७३०. ७३१. ७३२. ७३३. ७३४. ७३५. ७३६. ७३७. ७३८. ७३९. ७४०. ७४१. ७४२. ७४३. ७४४. ७४५. ७४६. ७४७. ७४८. ७४९. ७५०. ७५१. ७५२. ७५३. ७५४. ७५५. ७५६. ७५७. ७५८. ७५९. ७६०. ७६१. ७६२. ७६३. ७६४. ७६५. ७६६. ७६७. ७६८. ७६९. ७७०. ७७१. ७७२. ७७३. ७७४. ७७५. ७७६. ७७७. ७७८. ७७९. ७८०. ७८१. ७८२. ७८३. ७८४. ७८५. ७८६. ७८७. ७८८. ७८९. ७९०. ७९१. ७९२. ७९३. ७९४. ७९५. ७९६. ७९७. ७९८. ७९९. ८००. ८०१. ८०२. ८०३. ८०४. ८०५. ८०६. ८०७. ८०८. ८०९. ८१०. ८११. ८१२. ८१३. ८१४. ८१५. ८१६. ८१७. ८१८. ८१९. ८२०. ८२१. ८२२. ८२३. ८२४. ८२५. ८२६. ८२७. ८२८. ८२९. ८३०. ८३१. ८३२. ८३३. ८३४. ८३५. ८३६. ८३७. ८३८. ८३९. ८४०. ८४१. ८४२. ८४३. ८४४. ८४५. ८४६. ८४७. ८४८. ८४९. ८५०. ८५१. ८५२. ८५३. ८५४. ८५५. ८५६. ८५७. ८५८. ८५९. ८६०. ८६१. ८६२. ८६३. ८६४. ८६५. ८६६. ८६७. ८६८. ८६९. ८७०. ८७१. ८७२. ८७३. ८७४. ८७५. ८७६. ८७७. ८७८. ८७९. ८८०. ८८१. ८८२. ८८३. ८८४. ८८५. ८८६. ८८७. ८८८. ८८९. ८९०. ८९१. ८९२. ८९३. ८९४. ८९५. ८९६. ८९७. ८९८. ८९९. ९००. ९०१. ९०२. ९०३. ९०४. ९०५. ९०६. ९०७. ९०८. ९०९. ९१०. ९११. ९१२. ९१३. ९१४. ९१५. ९१६. ९१७. ९१८. ९१९. ९२०. ९२१. ९२२. ९२३. ९२४. ९२५. ९२६. ९२७. ९२८. ९२९. ९३०. ९३१. ९३२. ९३३. ९३४. ९३५. ९३६. ९३७. ९३८. ९३९. ९४०. ९४१. ९४२. ९४३. ९४४. ९४५. ९४६. ९४७. ९४८. ९४९. ९५०. ९५१. ९५२. ९५३. ९५४. ९५५. ९५६. ९५७. ९५८. ९५९. ९६०. ९६१. ९६२. ९६३. ९६४. ९६५. ९६६. ९६७. ९६८. ९६९. ९७०. ९७१. ९७२. ९७३. ९७४. ९७५. ९७६. ९७७. ९७८. ९७९. ९८०. ९८१. ९८२. ९८३. ९८४. ९८५. ९८६. ९८७. ९८८. ९८९. ९९०. ९९१. ९९२. ९९३. ९९४. ९९५. ९९६. ९९७. ९९८. ९९९. १०००.

गणनानुपूर्व्यां समवनगति, सापि त्रिधा—पूर्वानुपूर्वा पश्चानुपूर्वा अनानुपूर्वा चेति, तत्रेदमध्ययनं पूर्वानुपूर्व्यां प्रथमं, पश्चानुपूर्व्यां षोडशम्, अनानुपूर्व्यां तु चिन्त्यमानस्यार्थवैक्यादिकायामेकौनिकायां षोडशगच्छगतायां श्रेण्यामन्योऽन्याभ्यामिदं रूपो न संख्यया भेदं भवति । अनानुपूर्व्यां तु भेदसंख्यापञ्चानोपायोऽयं, तद्वधा—“एकाद्या गच्छपयन्ताः, परस्परममाहताः । गशयस्तद्वि विज्ञेयं, विकल्पगणितं फलम् ॥१॥” प्रस्तागनयनोपायस्त्वयम्—“पुञ्चाणुपुत्रि द्वेष्टा ममयाभेएण कुण जहाजेद्वं । उवाग्मितुल्ले-पुरओ नसेज पुवक्कमो संसे ॥१॥” तत्र—“गणितेऽन्त्याविभक्ते तु, लब्धं अपि विभाजयेत् । आद्यावन्ते च तन् स्थाप्यं, विकल्पगणिते क्रमान् ॥१॥” अयं श्लोकः शिष्याहितार्थं विविचयने—नत्र मुखावगमांशं पदं पदानि ममांशित्य तावद् श्लोकार्थो योज्यते, तत्रैवं १.२.३.४.५.६ पदं पदानि स्थाप्यानि, एतेषां परस्परताडनेन मम श्रुतानि विज्ञान्युत्तगणि गणितमुच्यते, तस्मिन् गणितेऽन्योऽत्र पदकः तेन भागे हते विज्ञान्युत्तरं शतं लभ्यते, तच्च पक्षां पङ्क्तिनामन्त्यपङ्क्तौ पदकानां न्यम्यते, तदयः पङ्क्तानां विज्ञान्युत्तमेव अनम्, एवमथोऽधश्चतुष्कत्रिकद्विककानां प्रत्येकं विज्ञान्युत्तरशतं न्यस्यम्, एवमन्त्यपङ्क्तौ मम श्रुतानि विज्ञान्युत्तगणि भवन्ति, एषा च गणितप्रक्रियाया आदिरुच्यते, तथा यत्तद्विज्ञान्युत्तरं शतं लब्धं, तस्य च पुनः शेषेण पञ्चकेन भागेऽपहृते लब्धा चतुर्विधानि, तावन्तस्तावन्तश्च पञ्चकचतुष्कत्रिकद्विकककाः प्रत्येकं पञ्चमपङ्क्तौ न्यस्याः यावद्विज्ञान्युत्तरं श्रुतमिति, तदधोऽत्रो न्यमनमङ्कं भुक्त्वा येऽन्ये तेषां यो मदन्तसंख्यः स सोऽधस्ताच्चतुर्विधतिसंख्य एव तावत् न्यस्यो यावन्त्यसं श्रुतानि विज्ञान्युत्तगणि पञ्चमपङ्क्तापि पूर्णानि भवन्ति, एषा च गणितप्रक्रियैवान्योऽभिधीयते, एवमनया प्रक्रियया चतु-

१. च्यास्तु आ इ । २. द्वेष्टो दुःस्वप्नः पदानि न नन्तान् आ. इ. । ३. तथा गणितं आ. इ. । ४. तत्रैवं पदानि स्थाप्यानि १.२.३.४.५.६ आ. इ. ।
 २. क्रियैवान्याभिधीयते आ. विज्ञान्युत्तरं भवति इ. ।

विंशतेः शेषचतुष्ककेन भागे हुते षट् लभ्यन्ते, तावन्तश्चतुर्थपङ्क्तौ चतुष्ककाः स्याप्याः, तदधः षट् त्रिकाः पुनर्दिक्ता भूय एककाः, पुनः पूर्वन्यायेन पङ्क्तिः पूरणीया, पुनः षट्स्य शेषत्रिकेण भागे हुते द्वौ लभ्येते, तावन्मात्रौ त्रिकौ तृतीयपङ्क्तौ, शेषं पूर्ववत्, शेषपङ्क्तिद्वये शेषमङ्गद्वयं क्रमोक्तमाभ्यां व्यवस्थाप्यमिति १२३४, २१३४, १३२४, ३१२४, २३१४, १२४३, २१४३, १४३२, ४२१३, १३४२, ३१४२, ४१३२, ३४१२, २४३१, ३४३१, ४३२१, ३४२१, ४३२१ । तथा नास्मि षड्विधतामन्यवतरति, यतस्तत्र षड् भावाः प्ररूप्यन्ते, श्रुतस्य च क्षायोपशमिकभाववर्तित्वात् । प्रमाणमधुना-प्रमीयेतेऽनेनेति प्रमाणं, तत् द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदाच्चतुर्द्धा, तत्रास्याध्ययनस्य क्षायोपशमिकभावव्यवस्थितत्वाद्भावाग्रमाणेश्चतारः, भावग्रमाणं च गुणनयसंख्याभेदाब्धिधा, तत्रापि गुणग्रमाणे समवतारः, तदपि जीवाजीवभेदाद् द्विधा, ममयाध्ययनस्य च क्षायोपशमिकभावरूपत्वात् तस्य च जीवानन्यत्वाजीवगुणग्रमाणे समवतारः, जीवगुणग्रमाणमपि ज्ञानदर्शनचारित्र्यभेदाब्धिविधं, तत्रास्य बोधरूपत्वात् ज्ञानगुणग्रमाणे समवतारः, तदपि ग्रन्थज्ञानुमानोपमानागमभेदाच्चतुर्द्धा, तत्रास्यागमग्रमाणे समवतारः, सोऽपि लौकिकलोकोत्तरभेदाद् द्विधा, तदस्य लोकोत्तरे समवतारः, तस्य च सूत्रार्थानुदुभयरूपत्वाब्धिविध्यं, (अस्य त्रिरूपत्वात्) त्रिष्वपि समवतारः, यदिवा-आत्मानन्तरपरम्परभेदादागमस्त्रिविधः, तत्र तीर्थकृतामर्थपिक्षयाऽऽत्मागमे गणधराणामनन्तरगमस्तिच्छिद्यणां परम्परागमः, सूत्रापेक्षया तु गणधराणामात्मगमस्तिच्छिद्यणां मनन्तरगममन्दन्येपां परम्परागमः, गुणग्रमाणानन्तरं नैयग्रमाणान्नगरः, तस्य चेदानीं पृथक्त्वान्त-

१. द्वयकर्मो^१ आ. इ. । २ अत्र सर्वेडांनं व्यवस्थानं इति न हृदयन्ते आ. इ. । ३ रंगमण्डियाणां । सा. ४ वस्तुनः पर्यायाणां संभवंतां निगमनम् ।

निर्मुक्तिवृत्तिः
दीपिकायुत-
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गम्

योगे नास्ति ममवतारो, भवेद्वा पुरुषोपश्रया, तथा चोक्तम्—“मृदुनहयं मुयं कालियं तु ण णया ममोगंयति इहं । अपुहृत्ते ममोयारो णत्थिपुहुत्ते ममोयारो ॥१॥” तथा “आमज्ज उ मोंयारं नण् नयविमग्गउ व्वया,” संख्येयप्रमाणं त्वष्टधा—नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालपरिमाणपयवभावाभेदान्, तत्रापि परिमाणसंख्यायां ममवतारः, मापि कालिकृष्टिवाद्भेदान् द्विधा, तत्रास्य कालिकपरिमाणसंख्यायां ममवतारः, तत्राप्यज्ञानज्ञयोरङ्गग्रविष्ट ममवतारः, पयवमंख्यायां त्वनन्ताः पर्यायाः, तथा संख्येयान्यश्रगणि, संख्येयाः भंवाताः, संख्येयानि यदानी, संख्येयाः पादाः, संख्येयाः श्लोकाः, संख्येया गाथाः, संख्येया वेदाः, संख्येयान्यनुयोगद्वागणि । साम्प्रतं वक्तव्यतायाः समवतारश्चिन्त्यते—मा च स्वपद्ममयतदुभयभेदाद्विधा. तत्रैवमध्ययनं त्रिविधायामपि ममवतगति । अर्थाधिकारो द्वेधा—अध्ययनार्थाधिकार उद्देश्यार्थाधिकारश्च. तत्राध्ययनार्थाधिकारोऽभिहितः, उद्देश्यार्थाधिकारं तु गाथान्तर्गतं निर्युक्तिकृद्ध्यति । साम्प्रतं निक्षेपांश्वसरः, स च त्रिधा—ओघनिष्पन्नो नामनिष्पन्नः मन्त्रालापकीन्यन्नश्च, तत्रौघनिष्पन्नोऽध्ययनं, तस्य च निक्षेप आवश्यकादौ प्रवन्धेनाभिहित एव, नामनिष्पन्ने तु ममय इति नाम, तन्निक्षेपार्थं निर्युक्तिकार आह—

नामं ठवेणा दैविण खेत्ते काले कुन्तिथिसंगारे । कुलगणमंकरंगण्डी बोद्धवो भावसमण य ॥२॥

नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालकुतीर्थसंगकुलगणमंकरंगण्डीभावभेदान् द्वादशधा समयनिक्षेपः, तत्र नामस्थापने क्षुण्णे, द्रव्यमयो

सा. १ मृदुनहिकं (नन्दलनं) अतु कर्त्तिकं तु न तदः ममव एन्नाहि । अट्टयमंयं यमवतारो नास्ति पृथक्चै ममवतार. ॥१॥ २ सू. ३ । ३ समोयंणि आ. ६ । ४ पुट्टवो आ. । ५ असय तु अन्तः नयान् नयान्तिरारो वृत्तत ॥ ६ सोनारं णण् णयं आ । ७ X अनता पर्यायाः आ. । ८ बोधव्ये आ. ।

महपंचभूय एकस्पृण य तज्जीवनस्सरीरे य । तहय अंगारगवानी अत्तच्छट्ठो अफलवादी ॥३०॥
 बीणनियईवाओ अण्णाणिय तहय नाणवाईओ । कम्मं वयं न गच्छह चउत्तिहं भिक्खुम्ममयंमि ॥३१॥
 ताइण आहाकम्मं कइवाई जह य ते य वाईओ । किच्चुवमा य चउत्थे परप्पवाई अविरण्णु ॥३२॥

अस्याध्ययनस्य चत्वार उद्देशकाः, तत्राद्यस्य षडर्थधिकारा अङ्गमाथयाऽभिहिताः, तद्वथा पञ्च भूतानि-पृथिव्यग्नेजोवाय्वाका-
शाख्यान महान्ति च नानि सर्वलोकाव्यापिनान् भूतानि च महाभूतानि इत्ययमेकैऽर्थाधिकारः । तथा चेतनोचनं मयैवान्मनिबन्धे
इत्यात्मसाद्धेनवादः प्रतिपाद्यत इत्यर्थीधिकारे द्वितीयः । य चात्मौ जीविश्च तजीवः-कायाकारो भूतपण्डितः, नदेव च शरीरं जीवशरी-
रयोरेक्यमितियात्रद्विति कृतार्थोऽर्थाधिकारः । तथाऽक्रागको जीवः सर्वस्याः पुण्यपापक्रियाया इत्येवंवादीति चतुर्थोऽधिकारः । तथाऽऽत्मा
षष्ठ इति पञ्चानां भूतानामान्मा षष्ठः प्रनियाद्यत इत्ययं पञ्चमोऽर्थाधिकारः । तथाऽफलवादीति न विद्यते कस्याश्चित् क्रियायाः फलमि-
त्येवंवादी च प्रतिपाद्यत इति षष्ठोऽर्थाधिकार इति । द्वितीयेदंशके चत्वारोऽर्थाधिकाराः, तद्वथा-नियतिवादस्तथाऽज्ञानिकमतं ज्ञानवादी
च प्रतिपाद्यते, कर्म चयम्-उपचयं चतुर्विधमपि न गच्छति 'भिक्षुसमये' शाक्यागमे इति चतुर्थोऽर्थाधिकारः । चातुर्विध्यं तु कर्मणो
ऽविज्ञोपचितम्-अविज्ञानमविज्ञा तपोपचिनम् अनाभोगकृतमित्यर्थः, यथा मातुः स्तनाद्याक्रमणेन पुत्रव्यापत्तावप्यनाभोगाच्च कर्मो-
पचीयते, तथा परिज्ञानं परिज्ञा-केंद्रेलेन मनसा पर्यालोचनं, तेनापि कस्यचिन्न्याणिना व्यापादनाभावात् कर्मोपचयाभाव इति, तथा

१ अकारयवादी अ. आ । द अ वृद्धो अ न्तः । ॥ ३९॥ अ. जा । ६ ॥ ३५॥ च अ । ७ इति निमोड्यासम् ओ ट् । ६ चतु दिव्यपिप्प अट्ट ।
७ द्वितियै तृशकं आ. द । ८ यर्मं च चयमुत्पन्न-द । ९ चतुर्मासः अ. । १० कर्मण अविलेभ्य आ. रमण. ऑजोत्त-द । ११ समाधीनान् भनि आ. ।

ईरणभीर्या-गमनं तेन जनितमीयाप्रत्ययं तदपि कर्मोपचयं न गच्छति, प्राणिव्यापादनाभिसन्धेरभावादिति, तथा स्वप्नान्तिकं-स्वप्न-
प्रत्ययं कर्म नोपचीयते, यथा स्वप्नभोजने तृप्त्यभाव इति । तृतीयोद्देशके त्वयमर्थोधिकारः, तद्यथा-आधाकर्मगतविचारस्तद्भोजिनां
च दोषोद्दर्शनमिति, तथा कृतवादी च भण्यते, तद्यथा-ईधरेण कृतोऽयं लोकः, प्रधानादिकृतो वा, यथा च ते प्रवादिन आत्मीयमा-
त्मीयं कृतवादं गृहीत्वोत्थितोस्तथा भण्यन्त इति द्वितीयोऽधिकारः, चतुर्थोद्देशकाधिकारस्त्वयं, तद्यथा-अविरतेषु-गृहस्थेषु यानि कृत्या-
नि-अनुष्ठानानि स्थितानि तैरसंयमप्रधानैः कर्तव्यैः 'परप्रवादी' परतीर्थिक उपमीयत इति । इदानीमनुगमः, स च द्वेधा-सूत्रानुगमो
निर्युक्त्यनुगमश्च, तत्र निर्युक्त्यनुगमस्त्रिविधः, तद्यथा-निक्षेपनिर्युक्त्यनुगमः सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यनुगमश्च । तत्र
निक्षेपनिर्युक्त्यनुगमोऽनुगतः, ओघनामनिष्पन्ननिक्षेपयोस्तन्तत्त्वान्, तथाच वक्ष्यमाणस्य सूत्रस्य निक्षेप्यमानच्चात् । उपोद्घात-
निर्युक्त्यनुगमस्तु शङ्कितद्वाराप्रतिपादकाद्वाद्यादवसेयः, तच्चदम् 'उद्देशे निदेशे य' इत्यादि । सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यनुगमस्तु सूत्रेभ्यो-
संभवति, सूत्रं च सूत्रानुगमे, न चावमग्राप्त एव, तत्रास्त्वलिनादिगुणोपेतं सूत्रयुच्चारणीयं, तच्चदम्—

सा० १-तोषस्थिताः अ. १२ जो०४-मन्त्र, आ. १३ वक्ष्यमाणश्च स० आ. ८. १॥ ४ उद्देशे निदेशं य निगमे विन कल पुंमे य । कारण पक्ष्य लक्षण
नए समोकारणशुभए ॥१॥ कि वडिदं वस्स वडि केसु कडं किन्चिं हवइ कडं । उद्देशे-तन्मदिन्द्रिअं भयानगिम कणण निरुत्ती ॥२॥ उद्देशो निर्देशश्च निर्गमः
केवं कलः पुरुषश्च । कारण प्रत्ययो लक्षणं सन्, समत्वान्नोऽनुगमम् ॥१॥ कि कर्तविध वस्स क केसु क कियेचरे भवति कालम् । कति मान्तरमविरहितं
भवा आद्वर्षाः स्पष्टना निरुत्तिः ॥२॥ ५ अमूर्तिनिर्ममनित्वं न-मेष-छने तथा कट्टे, न रजनि नमस्तले । उद्देश्यं विना शब्दं, तथा न भजते विधौ ॥१॥
६ सति ४ भवति, आ. ६ । म. ७ गौडिन लक्षणः । उद्देशं य पदं चेत् पदो पवतिगते । चाल्गा य पदो च छान्दवहं विदि लक्षणम् ॥१॥

बुद्धिर्ज्ञानं तिउद्दिजा, वंधणं परिजाणिया । किमाह वंधणं 'वीरो, किंवा जाणं तिउद्दिहं ? ॥१॥

अस्य संहितादिश्रमेण व्याख्या-बुध्येतेत्यादि. मूत्रमिदं स्रवकृताङ्गादौ वर्तते, अस्य चाचागोङ्गन सहायं संबन्धः, तद्यथा-आचारोऽभिहितम्-'जीवो लुक्कायपरूषणा य तेमिं वहेण वंधोत्ति' इत्यादि तैत्सर्वं बुध्येतेत्यादि, यदिवेह केमाश्चिद्वादिनां ज्ञानादेव मुत्तय-वासिरन्तेषां क्रियामात्रान्, ज्ञानानां तूभाभ्यां निःश्रेयमाधिगम इत्येतदनेन श्लोकेन प्रतिपाद्यते । तत्रापि ज्ञानपूर्विका क्रिया फलवती भवतीत्यादौ बुध्येतेत्यनेन ज्ञानश्रुतं त्रोटयेदित्यनेन च क्रियोक्ता, तत्रायमर्थो-'बुध्येत' अवगच्छेत् बोधं विदध्यादित्युपदेशः; किंपुनस्तदुच्येतात् आह-'बन्धनं' बध्यते जीवप्रदेशग्न्योऽन्यानुविधरूपतया व्यवस्थाप्यत इति बन्धनं-ज्ञानावगणाद्यप्रकारं कर्म तद्वत्त्वो वा मिथ्यात्वाविरत्यादयः परिग्रहात्मभादयो वा, न च बोधमात्रादभिलषितार्थावसिर्भवतीत्यतः क्रियां दर्शयति-तच्च बंधनं परिज्ञाय विशिष्टया क्रियया-संयमानुष्ठानरूपया 'त्रोटयेद्' अपनयेदान्मनः पृथक्कुर्यात्परित्यजेद्वा, एवं चाभिहिते जम्बूक्षाम्यादिको विनेयो बन्धादित्वरूपं विशिष्टं जिज्ञासुः यप्रच्छ-'किंमाह' किमुक्तवान् बन्धनं 'वीरः' तीर्थकृत् ?, किंवा 'जानन्' अवगच्छंस्तद्बन्धनं त्रोटयति ततो वा श्रुत्यति ?, इति श्लोकार्थः ॥१॥ बन्धनप्रश्नस्वरूपप्रश्ननिर्वचनायाह-

चित्तमंतमचित्तं वा, परिगिज्झ किंसामवि । अन्नं वा अणुर्जाणह, एवं दुक्खा ण मुच्चह ॥२॥

१ नमः श्रीबुद्धेमानाय भ. । अहम् आ. । २ 'जम्' तिउ' अ. आ. । ३ वीरे अ. आ. । ४ 'बुंधं' आ. । ५ सा० एकाग्रतयाक्षे चू० । ६ बुन्धनप्रश्नं निर्वचनायाह-आ. इ. । ७ 'मत्तम्' अ. । ८ कस्माज्जि अ. । ९ अणं अ. । १० 'जाणाति अ. 'जाणाए आ. । ११ मुक्वती अ. ।

इह बन्धनं कर्म तद्धेतवो वाऽभिधीयन्ते, तत्र न निर्दानमन्तरेण निर्दानिनो जन्मेति निर्दानमेव दर्शयति, तत्रापि सर्वाभ्याः दर्शयति, तत्रापि सर्वाभ्याः कर्मोपादानरूपाः प्रायश आत्मात्मीयग्रहोत्थाना इतिकृत्वाऽऽदौ परिग्रहमेव दर्शितवान्, चिचम्-उपयोगो ज्ञानं तद्विद्यते यस्य तच्चित्तवत्-द्विपदचतुष्पदादि, ततोऽन्यदचित्तवत्-कनकरजतादि, तदुभयरूपमपि परिग्रहं परिगृह्य 'कृशमपि' स्तोत्रमपि तृणकुम्भादिकमपीत्यर्थः, यदिवा कसनं कसः-परिग्रहग्रहणबुद्ध्या जीवस्य गमनपरिणाम इतियावत्, तदेवं स्वतः परिग्रहं परिगृह्या-न्यान्वा ग्राहयित्वा गृह्णतो वाऽन्याननुज्ञाय दुःखयतीति दुःखम्-अष्टप्रकारं कर्म तत्फलं वा असातोदयादिरूपं तस्मान्न मुच्यत इति, परिग्रहाग्रह एव परमार्थतोऽनर्थमूलं भवति, तथा चोक्तम्-“ममाहमिति चैष यावदभिमानदाहज्वरः, कृतान्तमुखमेव तावदिति न प्रशान्त्युन्नयः । यशःसुखपिपासितरयमवसानार्थोच्चैरः, परस्परसदः कुतोऽपि कथमप्यर्पाकृष्यते ॥१॥” तथाच-“द्वेषस्यायतनं धृतेरपचयः क्षान्तेः प्रतीपो विधिव्यक्षिपस्य सुहृन्मदस्य भवनं ध्यानस्य कष्टो रिपुः । दुःखस्य प्रभवः सुखस्य निधनं पापस्य वासो निजः, ब्राह्म-स्यापि परिग्रहो ग्रह इव क्लेशाय नाशाय च ॥२॥” तथाच-परिग्रहेष्वप्राप्तनष्टेषु काङ्क्षशोकौ, प्राप्तेषु च रक्षणमुपभोगे चार्तेमिरित्येवं परिग्रहे सति दुःखात्मकाद्रन्धनान्न मुच्यत इति ॥२॥ परिग्रहवतश्चावश्यंभाव्यारम्भस्तस्मिंश्च प्राणातिपात इति दर्शयितुमाह-

संयं तिवायए पाणे, अदुवाऽन्नेहिं घायए । हणंनं वाऽणुजाणाइ, वेरं वड्डइ अप्पणो ॥३॥

जस्सिं कुले समुप्पन्ने, जेहिं वा संवसे नरे । ममाइ लुप्पई बाले, अण्णे अण्णेहि मुच्छिए ॥४॥

छा. १ कर्मणो बन्धनवपन्ने । २ वैयं आ. । ३ वाक्कुशने आ. । ४ तथा x आ. ५ चात्रितुं आ. । ६ सेयं अ. । ७ वदति अ. । ८ ममालो लुप्यतो अ. । ९ अक्षमन्नेहि अ. आ. ।

यदिवा-प्रकारान्तरेण बन्धनमेवाह—‘मयं तीत्यादि’^१, म परिग्रहवानमस्तुष्टो भूयस्तर्दजनपरः समर्जितोपद्रवकागिणि च द्वेयमुप-
गतेस्ततः ‘स्वयम्’ आत्मना ‘त्रिम्यो’ मनोवाक्चक्षुर्भ्य आर्युर्बलजरीभ्यो वा ‘पातयेत्’-च्यावेयेत् ‘प्राणान्’-प्राणिनः, अकारलोपाद्वा
अतिपातयेत् प्राणानिति, प्राणाश्चाभी—“पञ्चन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च, उच्छ्वासनिश्वासमथान्यदायुः। प्राणा दृढते भगवद्भिरुक्तात्मनोषां
वियोजीकरणं तु हिंसा ॥१॥” तथा म परिग्रहाग्रही न केवलं स्वतो व्यापादयति अपरं गपि घातयति घनश्चान्यान् ममनुजानीते, तद्वत्
कुतकारितानुमतिभिः प्राण्युपमर्दनं जन्मान्तग्नानुबन्ध्यान्मनो वैरं वधेयति, ततश्च दुःखपरम्परारूपाद् बन्धनान् मुच्यत इति।
प्राणातिपातस्य चोपलक्षणार्थत्वात् मृषावादादयोऽपि बन्धहेतवो द्रष्टव्या इति ॥३॥ पुनर्बन्धनमेवाश्रित्याह ‘जस्मि’ मित्यादि, ‘युस्मिन्’
राष्ट्रकटादौ कुले जातो ‘वैवा’ महर्पासुक्क्रांतिर्नवैयम्यभायादिभिर्वा मह संवसेन्नरः, तेषु मातृपितृभ्रातृभगिनीभार्यावियम्यादिषु ममाय-
मिति ममत्ववान् विद्वान् ‘लुप्येन’ विलुप्येन, ममन्वजनितेन कर्मणा नागकनियेद्बलुप्यामगलक्षणे संसारे भ्रम्यमाणो वाध्यते-पीड्यते।
कोऽसौ ?—‘बालः’ अङ्गः, मदमद्विचेकगहितन्वाद्, अन्येष्वन्येषु च ‘मृष्टितो’ शृङ्गोऽध्युपपन्नो, ममन्वबहुल इत्यर्थः, पूर्व तावन्मा-
तापित्रोस्तदनु भार्यायां पुनः पुत्रादौ मेहवानिति ॥४॥ माम्प्रतं यदुक्तं ब्राह्म—‘किं वा जानन् बन्धनं शोद्यतीति’ अस्य निर्व-
चनमाह—

नितं सोयरिया चेव सर्वमेयं न ताणइ । संग्वाए जीविअं चेवं, कम्मणा उ निउइइ ॥५॥

^१ ‘स्तदात्र’ आ. ६. १. २ गतः XXX स्व^१ आ. गतः XXX स्त ६. १. म. ३ अष्टप्रकारं वमं चू. १. ६ आध्यागदुदितं चू. १. ७ मेनं म. ताणए
आ. १. ६ कम्मणा उ निउइति ए अ. कम्मणा उ तिउइ आ. १.

‘वित्तं’ द्रव्यं, तच्च सचित्तमचित्तं वा, तथा ‘सौदर्यं’ आतृभगिन्यादयः, सर्वमपि च ‘एतद्’ विचादिकं संसारान्तर्गतस्यासुमं-
तौऽतिकदुकाः शारीरमौनसीर्वेदनास्समनुभवतो न ‘त्राणाय’ रक्षणाय भवतीत्येतत् ‘संख्याय’-ज्ञात्वा तथा ‘जीवितं च’ प्राणिनां
स्वल्पमिदं संख्याय-ज्ञपरिज्ञया, प्रत्याख्यानपरिज्ञया तु सचित्ताचित्तपरिग्रहप्राप्त्युपघातस्वजनसहोदीनि बन्धनस्थानानि प्रत्याख्याय
‘कर्मणः’ सकाशात् ‘ब्रुवति’ अपगच्छत्यसौ, तुरवधारणे, ब्रुट्येदेवेति, यदिवा-‘कर्मणा’ क्रियया संयमानुष्ठानरूपया बन्धनान्ब्रुट्यति,
कर्मणः पृथग्भवतीत्यर्थः ॥५॥ अध्ययनार्थाधिकाराभिहितत्वात्स्वसमयप्रतिपादनानन्तरं परसमयप्रतिपादनाभिधित्पयाऽऽह—

एष गंथे विउक्कम्म, एगे समणमाहणा । अयाणंता विउस्सित्ता, सत्ता कामेहि माणवा ॥६॥

‘इतान्’ अनन्तरोक्तान् ग्रन्थान् ‘व्युत्क्रम्य’ परित्यज्य स्वरुचिविरचितार्थेषु ग्रन्थेषु सक्तोः ‘मिताः’ बद्धाः, एके न सर्वे इति
संबन्धः । ग्रन्थातिक्रमश्चेतेषां तदुक्तार्थानिभ्युपगमात्, अनन्तग्रन्थेषु चायमर्थोऽभिहितः, तद्यथा-जीवास्तित्वे सति ज्ञानावरणीयादिक-
र्मबन्धनं, तस्य हेतवो मिथ्यात्वाविरतिप्रमादादयः परिग्रहारस्मादयश्च, तन्नोटनं च सम्यग्दर्शनाद्युपायेन, मोक्षसद्भावश्चेत्येवमादिकः,
तदेवमेके ‘श्रमणाः’ शाक्यादयो बार्हस्पत्याभन्तानुमाणिश्च ब्राह्मणाः ‘एतान्’ अर्हदुक्तान् ग्रन्थानतिक्रम्य परमार्थमजानाना विविधम्-
अनेकप्रकारम् उत्-प्राबल्येन सिता-बद्धाः स्वसमयेवभिनिविष्टाः । तथाच शाक्या एवं प्रतिपादयन्ति, यथा-सुखदुःखेच्छाद्वेषज्ञाना-
धारभूतो नास्त्यात्मा काश्चित्, किंतु विज्ञानमेवैकं विवर्तत इति, क्षणिकैः सर्वमंस्कारा इत्यादि, तथा मांख्या एवं व्यवस्थिताः-मत्त्व-

१. सौदर्य इ. । सा. २. नसर्वेदनाः प्र । नसर्वेदनाः सर्वे इ. । ३. कामेहि अ. आ. । ४. एतान्तं आ. इ. । ५. ‘सिताः’ सत्ता आ. इ. । ६. श्वेतोपा
आ. इ. । सा. ७. परिखाचक्रद्वयः अथवा समणलिंगाया माहणा समणोवासगा समगा एव माहणा । ८. वं आ ।

रजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः, प्रकृतेर्महान्, महतोऽहङ्कारः, तस्माद्गणश्च पोडशकः, तैस्मात्पोडशकादपि पञ्च भूतानि, चैतन्यं पुरुषस्य स्वरूपमित्यादि, वैशेषिकाः पुनराहुः—‘द्रव्यगुणकर्ममामान्यविशेषमवयवाः षट् पदार्थाः’ इति, तथा नैयायिकाः—प्रमाणप्रमेयादीनां पदार्थानामन्वयव्यतिरेकपङ्क्तिनाम्निःश्रयमाधिगमं इति व्यवस्थिताः, तथा मीमांसकाः—चोदनालक्षणे धर्मो, न च सर्वज्ञः कश्चिद्विद्यते, मुक्त्यमावशेयेवमाश्रिताः, चार्वाकास्त्वेवमभिहितवन्तो, यथा—नास्ति कश्चित्परलोकयायी भूतपञ्चकाम्यातिरिक्तो जीवाख्यः पदार्थो, नापि पुण्यपापे स्त इत्यादि । एवं चाङ्गीकृत्यते लोकायनिकाः ‘मानवाः’—पुरुषाः, ‘भक्ता’—गृह्णा अध्युपपन्नाः, ‘कामेयु’—इच्छामदनरूपेषु, तथाचोचुः—“एतावानेव पुरुषो, यावानिन्द्रियगोचरः । भद्रं ! इकपदं पश्य, यद्वदन्यवद्भुताः ॥१॥ पिब खाद च साधु शोभने, यदतीतं वरगात्रि ! तन्न ते । नहि श्रीरु ! गतं निवर्तते, समुदयमात्रमिदं कलेवरम् ॥२॥” एवं ते तन्त्रान्तरीयाः स्वसमयार्थवासितान्तःकरणाः सन्तो भगवद्दर्शदुक्तं ग्रन्थार्थमज्ञातपरमार्थाः ममतिक्रम्य स्वकीयेषु ग्रन्थेषु सिताः—संबद्धाः कामेषु च सक्ता इति ॥६॥ साम्प्रते विशेषेण सूत्रकार एव चार्वाकमताश्रित्याऽऽह—

संति पंच महद्भूया, इहमेगेसिमाहिया । पुढवी आउ तेऊ वाँ, वाउ आगासपंचमा ॥७॥

एष पंच महवभूया, तेवभो एगोन्ति आहिया । अह
तेसिं विणासेणं, विणासो होइ देहिणो ॥८॥

सन्ति' विद्यन्ते महान्ति च तानि भूतानि च महाभूतानि, सर्वलोकव्यापित्वान्महच्चविशेषणम्, अनेन च भूताभाववादिनारि-

१ तस्यादपि षोडशान्वचस्य पंचभूतानि अ. इ. १२ गगदुनि x>x तथा आ. १ सा. ३ लोकोऽयं १४ लोभने आ. १५ ०मिअहिद्या अ. ०सिमाहिद्या आ. १

६. "तेउखाऊं अ. सा.। ७. एमिं विणामेउ अ.। ८. देहिणं आ.।"

कणं द्रष्टव्यम्, 'इह' अस्मिन् लोके 'एकेषां' भूतवादिनाम् 'आख्यातानि' प्रतिपादितानि तत्तीर्थकृता तैर्वा भूतवादिभिर्बाहिस्पत्यम्-
तानुसारिभिराख्यातानि-स्वयमङ्गीकृतान्यन्येषां च प्रतिपादितानि । तानि चास्मिन्, तद्यथा-पृथिवी कठिनरूपा, आपो द्रवलक्षणीः, तेज
उष्णरूपं, वायुश्चलनलक्षणः, आकाशं शुषिरलक्षणमिति, तच्च पञ्चमं येषां तानि तथा, एतानि सङ्गोपाङ्गानि प्रसिद्धत्वात् प्रत्यक्षप्रमाणा-
वसेयत्वाच्च न कैश्चिदपह्नोतुं शक्यानि । ननु च साङ्ख्यादिभिरपि भूतान्यभ्युपगतान्येव, तथाहि सांख्यास्तावदेवमूढैः-सत्त्वरजस्तमो-
रूपात्प्रधानान्महान् बुद्धिरित्यर्थः, महतोऽहङ्कारः-अहमितिप्रत्ययः, तस्मादप्यहङ्कारात्षोडशको गण उत्पद्यते, स चायम्-पञ्च स्पर्श-
नादीनि बुद्धीन्द्रियाणि, वाक्पाणिपादपायूपस्थरूपाणि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि, एकादशं मनः, पञ्च तन्मात्राणि, तद्यथा-गन्धरसरूपस्पर्श-
शब्दतन्मात्राख्यानि, तत्र गन्धतन्मात्रात्पृथिवी गन्धरसरूपस्पर्शवती, रसतन्मात्रादापो रसरूपस्पर्शवत्यः, रूपतन्मात्रात्तेजो रूपस्पर्श-
वत्, स्पर्शतन्मात्राद्वायुः स्पर्शवान्, शब्दतन्मात्रादाकाशं गन्धरसरूपस्पर्शवजितमुत्पद्यत इति । तथा वैशेषिका अपि भूतान्यभिहितवन्तः,
तद्यथा-पृथिवीत्वयोनात्पृथिवी, सा च परमाणुलक्षणा नित्या, ऋणुकादिप्रक्रमनिष्पन्नकार्यरूपतया त्वनित्या, चतुर्दशभिर्गुणै रूपरसग-
न्धस्पर्शसंख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरन्वगुरुत्वद्रव्यवेगाख्यैरुपेता, तथाऽऽत्त्वयोगादापः, ताश्च रूपरसस्पर्शसंख्यापरिमा-
णपृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरन्वगुरुत्वस्वाभाविकद्रवत्वैकाहवेगवत्यः, तासु च रूपं शुक्लमेव, रसो मधुर एव, स्पर्शः क्षीत एवेति; तेज-
स्त्वाभिसंबन्धात्तेजः, तच्च रूपस्पर्शसंख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरन्वमैमित्तिकद्रवत्ववेगाख्यैरेकादशभिर्गुणैर्गुणवत्, तत्र
रूपं शुक्लं मास्वरं च, स्पर्श उष्ण एवेति, वायुन्वयोगाद्वायुः, म चानुष्णक्षीतस्पर्शसंख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरन्ववेगा-

श्रृ. १ आगोपालाङ्गना प्र० । 'चागोपालाङ्गना' आ. इ. । २ 'गतात्येव आ. इ. । ३ 'मुचुस्त्वथामन्व' आ. इ. । ४ 'चपंच' आ. ।

स्वयन्वचभिर्गुणैर्गुणवान् हेतुस्यशब्दानुष्णादीन्त्यश्लिङ्गः, आकाशमिति पाणिमपिकी मंजा एकत्वाच्चस्य, तच्च संख्यापगिमाणपृथक्तत्सं-
योगविभागशब्दाख्यैः षडभिर्गुणैर्गुणवत् शब्दलिङ्गं चेति, एवमन्येगपि वादिभिर्भूतमद्भावाश्रये किमिति लोकायतिक्रमनापेक्षया भूत-
पञ्चकोपन्यास इति ! उच्यते-सांख्यादिभिर्हि प्रधानान्याहङ्कारिकं तथा कालदिगान्मादिकं चान्यदपि वस्तुजानमभ्युपेयते. लोकाय-
त्तिकैस्तु भूतपञ्चकव्यतिरिक्तं नान्मादिकं किञ्चिदभ्युपगम्यते इत्यतस्तन्मताश्रयेनेव मुत्राथो व्याख्यायत इति ॥७॥ यथा चेतन तथा
दर्शयितुमाह-‘ए ए पंच महब्धया’ इत्यादि, ‘एनानि’ अनन्तगोक्तानि पृथिव्यादीनि पञ्च महाभूतानि यानि ‘नेम्यः’ कायाकागयणि-
तेम्यः ‘एकः’ कश्चिच्चिद्रूपो भूताव्यतिरिक्त आन्मा भवति, न भूतेभ्यो व्यतिरिक्तोऽपरः कश्चिन्परगत्किन्पितः परगोक्तानुयया सुवदुः-
खमोक्ता जीवास्यः पदार्थोऽस्तीत्येवमाव्यातवन्तस्ते, तथातेहि एवं प्रमाणयन्ति-न पृथिव्यादिव्यतिरिक्त आन्माऽस्ति, तद्वाङ्मय-
माणाभावात्, प्रमाणं चात्र प्रत्यक्षमेव, नानुमानादिकं. तत्रेन्द्रियेण माद्रादर्थस्य भवन्धाभावाच्चभिचागमंभवः. सानि च व्यभिचागमं-
भवे सदृशे च बाधासंभवे तल्लक्षणमेव दृषितं म्यादिति सर्वत्रानाश्रामः, तथाचोक्तम्-“हन्मस्यद्रादिवान्धेन, विषमे पयि धावता ।
अनुमानप्रधानेन, विनिपातो न दुर्लभः ॥१॥” अनुमानं चात्रोपलक्षणमागमदीनामपि, माद्रादर्थसंवन्धाभावाद्दम्नस्यद्रातेनेव प्रवृत्ति-
सिति । तस्यात्यलक्षमेवैकं प्रमाणं, तेन च भूतव्यतिरिक्तम्यान्मनो न ग्रहणं, यत्तु चेतन्यं नैर्गुणलभ्यते, तद्वेतेनैव कायाकागयणिनेव-
भिव्यज्यते, मयाङ्गेषु सशुदिनेषु मदशक्तिवदिति, तथा-न भूतव्यतिरिक्तं चेतन्यं. तन्कायान्वा, घटादिवदिति । तदेवं भूतव्यतिरि-

सा. १ इति. ३० हरणमित्यर्थः । २ दृष्टमिदम् अ. इ. १. ३ व्यन्मस्य इति घ. अ. इ. १. ४ दम्नः दम्नः अ. इ. १. ५ दम्नः
एवं आ. इ. १. ७ तत्रेदिवैः सादं अर्थ आ. न्नेन्द्रियेण सदे अर्थ इ. १. ८ वल्लक्षणं प्र. अ. भो. इ. १. ९ दम्नः अ. न्नेन्द्रियेण

कस्याऽऽत्मनोऽभावाद्भूतानामेव चैतन्याभिव्यक्तिः, जलस्य बुद्बुदाभिव्यक्तिर्वदिति । केषाञ्छिच्छोकायतिकानामाकाशस्यापि भूतत्वेनाभ्युपगमाद्भूतपञ्चकोपन्यासो न दोषयेति । ननु च यदि भूतव्यतिरिक्तोऽपरः कश्चिदात्माख्यः पदार्थो न विद्यते, कथं तर्हि भूत इति व्यपदेश इत्याशङ्क्याह—अथैषां कायाकारपरिणतौ चैतन्याभिव्यक्तौ सत्यां तदूर्ध्वं तेषामन्यतमस्य 'विनाशे' अपगमे वायोस्तेजसश्चोभयोर्वा 'देहिनी' देवदत्ताख्यस्य 'विनाशः' अपगमो भवति, ततश्च मृत इति व्यपदेशः प्रवर्तते, न पुनर्जीवापगम इति भूताव्यतिरिक्तचैतन्यवादिपूर्वपक्ष इति ॥ अत्र प्रतिसमाधानार्थं निर्युक्तिरुदाह—

पञ्चणहं संजोए अण्णगुणणं च चेयंणाइगुणो । पंचिंदियठाणाणं णं अण्णमुणियं मुणह अण्णो ॥३३॥
'पञ्चानां' पृथिव्यादीनां भूतानां 'संयोगे' कायाकारपरिणामे चैतन्यादिकः आदिशब्दात् भाषाचङ्क्रमणादिकश्च गुणो न भवतीति प्रतिज्ञा, अन्यादयस्त्वत्र हेतुत्वेनोपात्ताः, दृष्टान्तस्त्वभ्यूहः, सुलभत्वात्तस्य नोपादानं । तत्रेदं चार्वाकः प्रष्टव्यः—यदेतद्भूतानां संयोगे चैतन्यमभिव्यज्यते तत्किं तेषां संयोगेऽपि स्वातन्त्र्य एवाऽऽहोस्वित्परस्परापेक्षया पारतन्त्र्ये इति?, किंचातः?, न तावत्स्वातन्त्र्ये, यत आह—'अण्णगुणणं चे'ति चैतन्यादन्ये गुणा येषां तान्यन्यगुणानि, तथाहि—आधारकाठिन्यगुणा पृथिवी, द्रवगुणा आपः, पक्वगुणं तेजः, चलनगुणो वायुः, अवगाहदानगुणमाकाशमिति, यदिवा प्रागभिहिता गन्धादयः पृथिव्यादीनामेकैकपरिहान्याऽन्ये गुणाश्चैतन्यादिति, तदेवं पृथिव्यादीन्यन्यगुणानि, चक्षब्दो द्वितीयविकल्पवक्तव्यताह्वनार्थः, चैतन्यगुणे साध्ये पृथिव्यादीनामन्यगुणानां सतां चैतन्यगुणस्य

१ वक्तुं आ. इ. । २ वेयणायगुणा अ. वेयणायगुणे आ. । ३ 'चं' अ. । ४ न आ. । ५ 'न्तो अ. आ. । ६ ॥३३॥ अ. आ. । ७ पृथिव्यादीनां संयोगे आ. । ८ 'गुणो' आ. इ. । ९ 'पक्ति' आ. इ. ।

पृथिव्यादीनामेकैकस्याप्यभावाच्च तत्समुदायाच्चैतन्याख्यो गुणः सिद्धंतीति, प्रयोगस्त्वत्र-भूतसमुदायः स्वातन्त्र्ये सति धर्मित्वेनोपादी-
यते, न तस्य चैतन्याख्यो गुणोऽस्तीति साध्यो धर्मः, पृथिव्यादीनामन्यगुणत्वात्, यो योऽन्यगुणानां समुदायस्तत्र तत्रापूर्वगुणोत्पत्तिर्न
भवतीति, यथा सिक्तासमुदाये स्निग्धगुणस्य तैलस्य नोत्पत्तिरिति, घटपुटसमुदाये वा न सत्सम्बाधाविर्भाव इति, दृश्यते च काये चैतन्यं,
तदात्मगुणो भविष्यति न भूतानामिति । अस्मिन्नेव साध्ये हेत्वन्तरमाह-‘पञ्चिन्द्रियठाणानं’ति पञ्च च तानि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रो-
त्राख्यानीन्द्रियाणि तेषां स्थानानि-अवकाशास्तेषां चैतन्यगुणाभावाच्च भूतसमुदाये चैतन्यम्, इदमत्र हृदयं-लोकायतिकानां हि अपरस्य
द्रष्टुरनस्युपगमादिन्द्रियाण्येव द्रष्टृणि, तेषां च यानि स्थानानि-उपादानकारणानि तेषामचिद्रूपत्वाच्च भूतसमुदाये चैतन्यमिति, इन्द्रि-
याणां चासूनि स्थानानि, तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियस्याकाशं सुषिरात्मकत्वात्, घ्राणेन्द्रियस्य पृथिवी तदात्मकत्वात्, चक्षुरिन्द्रियस्य तेज-
स्तद्रूपत्वात्, एवं रसनेन्द्रियस्यापः स्पर्शनेन्द्रियस्य वायुरिति । प्रयोगश्चात्र-नेन्द्रियाण्युपलब्धिमन्ति, तेषामचेतनगुणारब्धत्वात्, यद्य-
दचेतनगुणारब्धं तत्तदचेतनं, यथा घटपटादीनि, एवमपि च भूतसमुदाये चैतन्याभाव एव साधितो भवति । पुनर्हेत्वन्तरमाह-‘ण
अण्यगुणियं मुणह अणो’ति इहेन्द्रियाणि प्रत्येकभूतात्मकानि, तान्येवापरस्य द्रष्टुरभावाद् द्रष्टृणि, तेषां च प्रत्येकं स्वविषयग्रहणाद-
न्यविषये चाग्रघृतेर्नान्यदिन्द्रियज्ञातमन्यदिन्द्रियं जानातीति, अतो मया पञ्चापि विषया ज्ञाता इत्येवमात्मकः संकलनाप्रत्ययो न
प्राप्नोति, अनुभूयते चायं, तस्मादेकैव द्रष्टा भवितव्यम्, तस्यैव च चैतन्यं न भूतसमुदायस्येति, प्रयोगः पुनरेवं-न भूतसमुदाये

१ गुण x तैलस्य आ. । २ चोत्पत्तिर्न भवति आ. इ. । ३ वास्तं आ. इ. । ४ प्राक्षानि आ. । ५ च यथा आ. । ६ तान्येवचा-
परस्य आ. इ. ।

चैतन्यं, तदारब्धेन्द्रियाणां प्रत्येकविषयग्राहित्वे' सति संकलनाप्रत्ययाभावात्, यदि पुनरन्यगृहीतमप्यन्यो गृहीयाद् देवद्वन्द्वगृहीतं यज्ञदत्तेनापि गृह्यत, न चैतद् दृष्टमिष्टं वेति । ननु च स्वातन्त्र्यपक्षेऽयं दोषः, यदा पुनः परस्परसापेक्षाणां संयोगपारतन्त्र्याभ्युपगमेन भूतानामैव समुदितानां चैतन्याख्यो धर्मः संयोगवशादाविभवति, यथा किण्वोदकादिषु मद्याङ्गेषु समुदितेषु प्रत्येकमविद्यमानाऽपि मदशक्तिरिति, तदा कुतोऽस्य दोषस्यावकाश इति ? अत्रोत्तरं गार्थोपात्तचशब्दाक्षिप्तमभिधीयते-यत्तावदुक्तं यथा 'भूतेभ्यः परस्पर-सव्यपेक्षसंयोगभागम्यैतत्तन्मुत्पद्यते', तत्र विकल्पयामः-किमसौ संयोगः संयोगिभ्यो भिन्नोऽभिन्नो वा ? भिन्नश्चेत्पष्ठभूतप्रसंगो, न चान्यत् पञ्चभूतव्यतिरिक्तसंयोगाख्यभूतग्राहकं भवतां प्रमाणमस्ति, प्रत्यक्षस्यैवैकस्याभ्युपगमात्, तेन च तस्याग्रहणात्, प्रमाणा-न्तराभ्युपगमे च तेनैव जीवस्यापि ग्रहणमस्तु, अथ अभिन्नो भूतेभ्यो संयोगः, तत्राप्येतच्चिन्तनीयं-किं भूतानि प्रत्येकं चेतनावन्त्य-चेतनावन्ति वा ? यदि चेतनावन्ति तदा एकेन्द्रियसिद्धिः, तथा (च) समुदायस्य पञ्चप्रकारचैतन्यपत्तिः, अथाचेतनानि, तत्र चीक्तो दोषो, न हि यद्यत्र प्रत्येकमविद्यमानं तत्तत्समुदाये भवदुपलभ्यते, सिक्कनासु तैलत्रदित्यादिना । यदप्यत्रोक्तं-यथा मद्याङ्गैर्विद्यमाना-ऽपि प्रत्येकं मदशक्तिः समुदाये प्रादुर्भवतीति, तदप्ययुक्तं, यतस्तत्र किण्वादिषु या च यावती च शक्तिरुपलभ्यते, तथाहि-किण्वे बुभु-क्षापनयनसामर्थ्यं भ्रमिजननसामर्थ्यं च उदकस्य तुडपनयनसामर्थ्यमित्यादिनेति, भूतानां च प्रत्येकं चैतन्याभ्युपगमे दृष्टान्तदाष्टान्ति-कयोरसाम्यम् । किंच-भूतचैतन्याभ्युपगमे मरणाभावो, मृतकायेऽपि पृच्छ्यादीनां भूतानां सद्भावात्, नैतदस्ति, तत्र मृतकाये वायोस्ते-जसो वाऽभावात्मरणासद्भावः इत्यशिक्षितस्योच्छ्रायः, तथाहि-मृतकाये शोफोपलब्धेन वायोरभावः, कोथस्य च पक्वस्वभावस्य दर्श-

१ 'लैच्छक' इ. । २ 'त' च' आ. । ३ 'न्य' चेतनानि वा आ. इ. । ४ 'पञ्चप्रदोक्तं'-इ. । ५ 'व्यस्य' बु' आ. इ. ।

नाभाभेरिति, अथ स्रक्षः कश्चिदाणुविशेषोऽग्निर्वा ततोऽपगत इति मनिरिति, एवं च जीव एव नामान्तराणाभ्युपगमो भवति, यत्किञ्चि-
 देतद् । तथा न भूतमद्भुदायमात्रेण चैतन्याविभाजनं, पृथिव्यादिवैवेकत्र व्यवस्थापिनेष्वपि चैतन्यानुपलब्धेः, अथ कायाकाशगणिनी मत्यां
 लक्ष्मिब्यक्तित्वेन, तदपि न, यतो लेप्यमयप्रतिभायां समन्मभूतमद्भुतवैष्य जडत्वमेवापलभ्यते । न देवमन्यव्यतिरिक्तस्यामालोन्य-
 मानो नायं चैतन्याख्यो गुणो भूतानां भवितुमर्हति, समुपलभ्यते चाये शरीरं, तस्मान् पारिदोष्यान् जीवस्यैवायमिति स्वदोषेनपञ्च-
 पातं विहायास्त्रीक्रियतामिति । येषोक्तं शक्तः—‘न पृथिव्यादिव्यतिरिक्त आन्माऽस्मि, नदग्राहकप्रमाणाभावात्, प्रमाणं चात्र प्रत्यक्ष-
 मेवैक’ मित्यादि, तत्र प्रतिविषयीयते—यथावदुक्तं ‘प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणं नानुमानादिक’ मित्येनदनुपासितगुरुवैचः, तथाहि अर्थोविम-
 वादकं प्रमाणमिन्पुष्यने, प्रत्यक्षस्य च प्रमाणस्यैवं व्यवस्थाप्यते—कार्थिप्रत्यक्षव्यक्तार्थोमिनेनापादाय प्रमाणार्थानि—प्रमाणमेना, अर्थो-
 मित्वादाकत्वाद्, अनुभूतप्रत्यक्षव्यक्तिन्न, न च नाभिरेव प्रत्यक्षव्यक्तिभिः स्वमोर्विदितभिः परं व्यवहारयितुमयर्मागः, तामो
 स्वतंत्रिषिष्टत्वात् भूत्वाच प्रत्यक्षस्य, तथा नानुमानं प्रमाणमित्यनुमानेनरानुमाननिगमं कुर्वेश्वाकः कथं नोन्मनः स्यात्? एवं गमो
 लक्षप्रामाण्यं प्रतिपादयेत् यथा नानुमानं प्रमाणं, विमवादकत्वाद्, अनुभूतानुमानन्यक्तिवर्तिन, तत्त्वानुमानम्; अथ परप्रतिद-
 पुष्यते, लक्ष्यपुष्कं, यतन्मन्परमिदमनुमानं भवनः प्रमाणप्रमाणं वा? प्रमाणं चेत्कथमनुमानप्रमाणमित्युच्यते, अथप्रमाणं कथं
 प्रमाणमेन मना तेन परः प्रत्याख्यते?, परेण तस्य प्रामाण्येनाभ्युपगतत्वादिति चेत्, तस्यैवास्मन्, यदि तस्य गमे भेदगदप्रस-
 मेव प्रमाणमित्यप्यवस्यति, किं भवतात्तिनिपुष्यतापि तेनैवामौ प्रतिपाद्यते? यो यतो गुरुमेव विनिर्दिष्टं प्रत्यने ‘प्रत्यक्षं नानुमानं

कामेनापि बुद्धिमता गुड एव दीयते ? तदेवं प्रत्यक्षानुमानयोः प्रामाण्याप्रामाण्ये व्यवस्थापयतो भवतोऽनिच्छतोऽपि बलादायातमनु-
मानस्य प्रामाण्यम् । तथा स्वर्गपर्वगदेवतादेः प्रतिषेधं कुर्वन् भवान् केन प्रमाणेन करोति ? न तावत्प्रत्यक्षेण प्रतिषेधः कर्तुं पार्यते,
यतस्तत्त्वत्यक्षं प्रवर्तमानं वा तन्निषेधं विदध्यान्निवर्तमानं वा ? न तावत्प्रवर्तमानं, तस्याभावविषयत्वविरोधात्, नापि निवर्तमानं, यत-
स्तच्च नास्ति तेन च प्रतिपत्तिरित्यसंगतं, तथाहि-व्यापकविनिवृत्तौ व्याप्यस्यापि (वि) निवृत्तिरिष्यते, न चार्वाकदिशिप्रत्यक्षेण समस्त-
वस्तुव्याप्तिः संभाव्यते, तत्कथं प्रत्यक्षविनिवृत्तौ पदार्थव्यावृत्तिरिति ? तदेवं स्वर्गादेः प्रतिषेधं कुर्वता चार्वाकेणावश्यं प्रमाणान्तरम-
भ्युपगम्यतम् । तथाऽन्याभिप्रायविज्ञानाभ्युपगमादत्र स्पष्टमेव प्रमाणान्तरमभ्युपगतम्, अन्यथा कथं परावबोधाय शास्त्रप्रणयनमकारि चार्वा-
किकेणेत्यलमतिप्रसङ्गेन । तदेवं प्रत्यक्षादन्यदपि प्रमाणमस्ति, तेनात्मा संतस्यति, किं पुनस्तदिति चेद्, उच्यते, अस्त्यात्मा, असाधारण-
तद्गुणोपलब्धेः, चक्षुरिन्द्रियवत्, चक्षुरिन्द्रियं हि न साक्षादुपलभ्यते, स्पर्शनादीन्द्रियमाधारणरूपविज्ञानोत्पादनशक्त्या त्वनुमीयते,
तथाऽऽत्माऽपि पृथिव्याद्यसाधारणचैतन्यगुणोपलब्धेरस्तीत्यनुमीयते, चैतन्यं च तस्यासाधारणगुण इत्येतत्पृथिव्यादिभूतसमुदाये चैत-
न्यस्य निराकृतत्वादवसेयम् । तथा अस्त्यात्मा, समस्तेन्द्रियोपलब्धार्थसंकलनाप्रत्ययमङ्गावाद्, पञ्चगवाक्षान्यान्योपलब्धार्थसंकलनावि-
धायकदेवदत्तवत्, तथाऽऽत्मा अर्थद्रष्टा नेन्द्रियाणि, तद्विगमेऽपि तदुपलब्धार्थस्मरणात्, गवाक्षोपरमेऽपि तद्द्वारोपलब्धार्थस्मर्तुदेव-
दत्तवत्, तथा अर्थापत्त्याऽप्यात्माऽस्तीत्यवमीयते, तथाहि-सत्यपि पृथिव्यादिभूतसमुदाये लेप्यक्रमादौ न सुवदुःखेच्छाद्वेपप्रयत्नादि-

१ °गोपुर्वदे° आ. °गोपुर्वदे° इ. । सा. २ चार्वाकदिशित° । ३ गमाद्यते प्र० । ४ °र्थस्य व्या° आ. । ५ °माचच°स्प° आ. इ. । ६ °णोपु° आ. इ. ।
७ °तथाच अर्थो° आ ।

निवृत्तिरिति-
दीपिकायुतं
श्रीमत्सूत्र-
द्वयार्थम्

क्रियाणां सद्भाव इति, अतः सामर्थ्यादवगम्यते-अग्नि भूतानिरिक्तः कश्चित्सुखदुःखेच्छादीनां क्रियाणां समवायिकारणं पदार्थः, स चात्मेति, तदेवं प्रत्यक्षानुमानादिपूर्विकाज्याऽप्यर्थापत्तिरभ्यूहा, तस्याभिचदं लक्षणम्-“प्रमाणपदकविज्ञातो, यत्रार्थो नान्यथाभवेन्न । अष्टं कल्पयेदन्यं, माऽर्थोपचित्तराहता ॥१॥” तथाऽजमादेयस्तिचमवज्ञेयं, म चायमागमः-“अन्ति मे आया उववाहए” इत्यादि । यदिवा किमत्रापग्रमाणचिन्त्या ? मकलप्रमाणज्येष्ठेन प्रत्यक्षेणैवात्माऽस्तीत्यवसीयते, तदुणस्य ज्ञानस्य प्रत्यक्षत्वात्, ज्ञानगुणस्य च शुणिनोऽन्यत्वात् प्रत्यक्ष एवात्मा, रूपादिगुणप्रत्यक्षत्वेन पटादिप्रत्यक्षवत्, तथाहि-अहं सुख्यहं दुःख्येवमाद्यहंप्रत्ययग्राह्यात्मा प्रत्यक्षः, अहंप्रत्ययस्य स्वसंविद्रूपत्वादिति, ममेदं शरीरं पुगणं क्रमेति च शरीराद्भेदेन निर्दिश्यमानत्वाद्, इत्यादीन्यन्यान्यपि प्रमाणानि जीवसिद्धावभ्यूहानीनि तथा यदुक्तं-“न भूतव्यतिरिक्तं चैतन्यं तत्कार्यत्वात् घटादिवदि”ति, एतदप्यसमीचीनं, हेतोरसिद्धत्वात्, तथाहि-न भूतानां कार्यं चैतन्यं, नेषामनदुणत्वात् भूतकार्यचैतन्ये संकलनाप्रत्ययासंभवाच्च, इत्यादिनोक्तप्रायम्, अतोऽस्त्यात्मा भूतव्यतिरिक्तो ज्ञानाधार इति स्थितम् । ननु च किं ज्ञानाधारभूतेनात्मना ज्ञानाद्भिन्ननाश्रितेन ?, यावता ज्ञानादेव सर्वसंकलनाप्रत्ययादिकं सेत्स्यति, किमात्मनाऽन्तर्गडुकल्पेनेति, तथाहि-ज्ञानस्यैव चिद्रूपत्वाद् भूतरथेतैनः कार्याकारपरिणतैः सह संबन्धे सति सुखदुःखेच्छादेयप्रयुक्तक्रियाः प्रादुष्यन्ति तथा संकलनाप्रत्ययो भवान्तरगमनं चेति, तदेवं व्यवस्थिते किमात्मना कल्पितेनेति ?, अत्रोच्यते, न ह्यात्मनेकमाधारभूतमन्तरेण संकलनाप्रत्ययो घटते, तथाहि-प्रत्येकमिन्द्रियैः स्वविषयग्रहणे सति परविषये चाप्रवृत्तेः एकस्य च परिच्छेदुरभावात् मया पञ्चापि विषयाः परिच्छिन्ना इत्यात्मकस्य संकलनाप्रत्ययस्याभाव इति, आल्यविज्ञानमेकमस्तीति चेद्, एवं

१ “भवेत् आ. । २ “व्यासा” आ. । मा. ३ अग्नि मे आत्मौपगानिकः । ४ “ण” आ. । ५ “चि” इ. ।

सत्यात्मन एव नामान्तरं भवता कृतं स्यात्, न च ज्ञानाख्यो गुणो गुणिनमन्तरेण भवतीत्यवश्यमात्मना गुणिना भाव्यमिति । स च न सर्वव्यापी, तद्गुणस्य सर्वत्रानुपलभ्यमानत्वात्, घटवत् । नापि श्यामाकतन्दुलमात्रोऽङ्गुष्ठपर्वमात्रो वा, तावन्मात्रस्योपाचशरीरसंब्यापित्वात्, स्वल्पयन्तशरीरव्यापित्वेन चोपलभ्यमानगुणत्वात्, तस्मात्स्थितमिदम्—उपाचशरीरत्वकपर्यन्तव्याप्यात्ममेति । तस्य चानादिकर्मसंबद्धस्य कदाचिदपि सांसारिकस्यात्मनः स्वरूपेऽनवस्थानात् सत्यप्ययमेतत्वे भूतेन कर्मणा संबन्धो न विरुध्यते, कर्मसंबन्धाच्च सूक्ष्मवादोऽकेन्द्रियद्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियपर्याप्तापयसा बहुविधाः प्रादुर्भवन्ति । तस्य चैकान्तेन क्षणिकत्वे ध्यानाध्ययनश्रमप्रत्यभिज्ञानाद्यभावः एकान्तनित्यत्वे^१ च नारकतिर्यङ्मनुष्यामरगतियरिणामाभावः स्यात् तस्मात्स्यादनित्यः स्यान्नित्य आत्मेत्यलमिति प्रमज्जेन ॥८॥ साम्प्रतमेकात्मार्थैतवादसुद्देशार्थाधिकाग्रदर्शितं पूर्वपक्षयितुमाह—

जहा य पुढवीर्थेभे, एगे नौणाहि दीसइ । एवं भो ! कसिणे लोए, विन्नू नाणाहि दीसइ ॥९॥

दृष्टान्तबलेनैवार्थस्वरूपावगतेः पूर्वं दृष्टान्तोपन्यासः, यथेयुपदर्शने, चशब्दोऽपिशब्दार्थे, स च भिन्नक्रम एके इत्यस्यानन्तरं द्रष्टव्यः, पृथिव्येव स्तूपः पृथिव्या वा स्तूपः पृथिवीसंघानाख्योऽव्ययी, म चैकोऽपि यथा नानारूपः—सन्निभमुद्रपर्वतनगरसन्निकेशाद्याधारतया विचित्रो दृश्यते निम्नोन्नतमृदुकटिनगकपीतादिभेदेन वा दृश्यते, न च तस्य पृथिवीतत्त्वस्यैतावता भेदेन भेदो भवति, 'एवम् उत्तरीत्या 'भो' इति परामंत्रणे, कृन्कोऽपि लोकः चेतनाचेतनरूप एकोऽविद्वान् वर्तते, इदमत्र हृदयं—एक एव ह्यात्मा विद्वान् ज्ञान-

^१ वरणात् आ. । २ 'मृते' वे मन्निमुनेन कर्मण, आ. । ३ 'मन्वे' न मन्ना' द. । ४ 'व्रहे' अ. । ५ 'नाणीहि दीर्त' अ. । ६ एवं भो कसिणे लोए एके विज्जानुत्तए अ. । ७ 'पृथिवी' रूपः द. । ८ नोन्ना भो दर्शन आ. । ९ 'मंत्रा' आ. द. ।

पिण्डः पृथिव्यादिभूताद्याकारतया नाना दृश्यते, न च तस्यान्मन एतावताऽऽन्मनश्च भेदो भवति, तथा चोक्तम्—“एक एव हि भूता-
त्मा, भूते भूते व्यवस्थितः । एकधा बहुधा चैव. दृश्यते जलचन्द्रयन ॥१॥” तथा ‘पुरुष एवेदे’ शिं मर्व यद्भूतं यच्च भाव्यं उतामृत-
त्वस्वेक्षानी यदक्षेनानिगेहनि, यदेजनि यक्षजनि यदुदरं यदु अन्निकं यदुत्तरस्य मवस्य यन्मवस्यास्य यावतः’ इत्यान्माडनवादः ॥१॥

अस्योत्तरदानायाह—

एवमेवेति जल्पन्ति, मंदा आरंभणिस्मिआ । एगं किच्चा मयं पावं, निठवं दुक्खं नियच्छइ ॥१०॥^६

‘एवं’मिति अनन्तगेक्तात्माईतवादोपग्रहानम् ‘एकं’ केचन पुरुषकाणवादिनो ‘जल्पन्ति’ प्रतिपादयन्ति, किंभूताम्ने इत्याह—
‘मन्दा’ जडाः मम्यत्त्वपिज्ञानविकलाः, मन्दन्वं च तेषां युक्तविकलात्माड्डनपक्षममाश्रयणान, तथाहि—यदेक एवान्मा स्यान्नात्म-
बहुत्वं ततो ये मच्चाः—प्राणिनः कृपीबलादयः ‘एकं’ केचन आरम्भे—प्राण्युपमदन्कागिणि व्यापारे निःश्रिता—आमक्ताः संवद्धा अ-
व्युपपत्ताः नै च संग्रहममागमभारम्भः ‘कुन्वा’ उपादाय स्वयम् ‘आन्मना ‘पापम्’ अशुभप्रकृतिरूपमयानोदयफलं तीव्रदुःखं तदनुभव-
स्थानं वा नरकादिकं नियच्छतीति. आर्षन्वाहद्वचनार्थं एकवचनसकारि, नतश्चायमर्थो—निश्चयेन यच्छन्द्यवश्यंतया गच्छन्ति प्राप्तु-
वन्ति त एवारम्भात्मका नान्य इति, एतन्न म्याइ, अपि न्वेकेनापि अशुभे कर्मणि कृते मर्षेषां शुभाशुष्टायिनामपि तीव्रदुःखाभिव्यवन्धः
स्याइ, इकन्वादात्मन इति. न चेतदेवं दृश्यते. तथाहि—य एव कश्चिदयमज्ञमकारी म एव लोके तदनुत्तया विडम्बनाः ममलुभवन्नुप-

^१ यनैजति आ. । २ यदुदरं के आ. यदन्विं द. । ३ चयं म. आ. । ४ निग्न य. आ. । ५ निग्नोति अ. । ६ गन्तव्येति गतः. आ.

^७ ‘बहिनि’XXV व्या’ आ. ।

लभ्यते नान्य इति, तथा सर्वगतत्वे आत्मनो बन्धमोक्षाभावः तथा प्रतिपाद्यप्रतिपादकविवेकाभावाच्छ्रृणयनाभावश्च स्यादिति ।
एतदर्थसंवादित्वात्प्रत्यक्षेण निर्युक्तिवृत्त्या व्याख्यायते, तद्यथा—पञ्चानां पृथिव्यादीनां भूतानामेकत्र कायाकारपरिणतानां चैत-
न्यमुपलभ्यते, यदि पुनरेक एवात्मा व्यापी स्यात्तदा घटादिष्वपि चैतन्योपलब्धिः स्यात्, न चैवं, तस्मान्नैक आत्मा, भूतानां चान्या-
न्यगुणत्वं न स्याद्, एकस्मादात्मनोऽभिन्नत्वात्, तथा पञ्चेन्द्रियस्थानानां—पञ्चेन्द्रियाश्रितानां ज्ञानानां प्रवृत्तौ सत्यामन्येन ज्ञात्वा
विदितमन्यो न जानातीत्येतदपि न स्याद्वेक एवात्मा स्यादिति ॥१०॥ साम्प्रतं तज्जीवतच्छरीरवादिमतं पूर्वपक्षयितुमाह—

पक्षेऽं केसिणे आया, जे वाला जे अ पंडिआ। संति पिंझा न ते संति, नत्थि सत्तोववाइया ॥११॥

तज्जीवतच्छरीरवादिनामयमभ्युपगमः—यथा पञ्चभ्यो भूतेभ्यः कायाकागपरिणतेभ्यश्चैतन्यमुत्पद्यते अभिव्यज्यते वा, तेनैकैकं
शरीरं प्रति प्रत्येकमात्मानः 'कृत्स्नाः' सर्वेऽप्यात्मान एवमवस्थिताः, ये 'बाला' अज्ञा ये च 'पण्डिताः' सदमद्विवेकज्ञास्ते सर्वे पृथग्
व्यवस्थिताः, नबोक् एवात्मा सर्वव्यापित्वेनाभ्युपगन्तव्यो, बालपण्डिताद्यविभागप्रसङ्गात्, ननु प्रत्येकशरीराश्रयत्वेनात्मबहुत्वमार्हता-
नामपीष्टमेवेत्याशङ्क्याह—'सन्ति' विद्यन्ते यावच्छरीरं विद्यन्ते तदभावे तु न विद्यन्ते, तथाहि—कायाकारपरिणतेषु भूतेषु चैतन्याविर्भावो
भवति, भूतसमुदायविद्यन्ते च चैतन्यापगमो, न पुनरन्यत्र गच्छच्चैतन्यमुपलभ्यते, इत्येतदेव दर्शयति—'पिंझा न ते संती'ति 'प्रैत्य' परलोके
न 'ते' आत्मानः 'सन्ति' विद्यन्ते, परलोकादुपासी शरीरगिद्धिन्नः स्वकर्मफलभोक्ता न काश्चिदान्माख्यः पदार्थोऽस्तीति भावः । किमित्येवमन

१ कसिणा अ. १ पेक्षा न अ. पत्त्वा न आ. १ सं. ० ३ विचटने प्र. ० ४ विचटने आ. ३. १ सा. ५ पल्लयते प्र. ० १ पल्लयते आ. ६. १
६ पेत्त्वा न आ. पित्त्वा न इ.

आह—‘नस्थि मत्तोववाहया’ अस्मिन्शब्दमिदं निमित्तं प्रातिभ्यको निपातो बहुवचने द्रष्टव्यः, तदयमर्थः—‘न सन्ति’ न विद्यन्ते ‘सत्त्वाः’ प्राणिन उपपत्तेन निर्वृत्ता औपपत्तिका—भवाद्भ्रान्तगामिनी न भवन्तीति तात्पर्यार्थः, तथाहि तदागमः—‘विज्ञानधन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः सङ्गृह्याय तान्येवानु विनश्यति न ग्रैव्य मञ्जास्ती’ ति, ननु प्रागुपपन्नस्तभूतवादिनोऽस्य च तज्जीवतच्छरीरवादिनः को विशेष इति १, अत्रोच्यते, भूतवादिनो भूतान्येव कायाकागणितानि धावनवैलानादिकां क्रियां कुर्वन्ति, अस्य तु कायाकारणरिणतेभ्यो भूतेभ्यश्चैतन्मात्रं आत्मोत्पद्यतेऽभिव्यज्यते वा, तेभ्यश्चाभिन्न इत्ययं विशेषः ॥१॥ एवं च धर्मिणोऽभावाद्धर्मस्याप्यभाव इति दर्शयितुमाह—
नस्थि पुण्णे न पावे वा, नस्थि लोए इतो वरे । सरिरस्स विणासेणं, विणासो होइ देहिणो ॥१३॥

‘पुण्यम्’ अम्युदयप्राप्तिलक्षणं तद्विपरीतं पापमेतदुभयमपि न विद्यते, आत्मनो धर्मिणोऽभावात्, तदभावाच्च नास्ति ‘अतः’ असाङ्गोकात् ‘परः’ अन्यो लोको यत्र पुण्यपापानुभव इति, अत्र चार्थे सूत्रकारः कारणमाह—‘शरीरस्य’ कायस्य ‘विनाशेन’ भूतविघटनेन ‘विनाशः’ अभावो ‘देहिने’ आत्मनोऽप्यभावो भवति यतः, न पुनः शरीरे विनष्टे तस्मादात्मा परलोकं गत्वा पुण्यं पापं वाऽनुभवतीति, अतो धर्मिण आत्मनोऽभावात्तद्धर्मयोः पुण्यपापयोरप्यभाव इति, अस्मिन्शब्दे बहवो दृष्टान्ताः सन्ति, तद्यथा—यथा जलबुद्बुदो जलातिरेकेण नापरः कश्चिद्विद्यते तथा भूतव्यतिरेकेण नापरः कश्चिदात्मेति, तथा यथा कदलीस्तम्भस्य बहिस्त्वगपनयने क्रियमाणे त्वच्छात्रमेव सर्वं नान्तः कश्चित्सारोऽस्ति एवं भूतमसुदाये विघटति मति तावन्मात्रं विहाय नान्तः सारभूतः कश्चिदात्माख्यः पदार्थ उपल-

१ ‘नस्थि च’ आ. इ. । २ ‘वृद्धनादिक्र आ. । सा० ३ ‘अथ भिन्न प्र० । ४ ‘स्याऽभाव आ. । ५ ‘इउवरे अ. इओवरे आ. । ६ ‘विचटनेन अ. इ. ।

७ ‘विचटति आ. इ. ।

भ्यते, यथा वाऽलातं भ्राम्यमाणमतद्रूपमपि चक्रबुद्धिसुल्पादयति एवं भूतसमुदायोऽपि विशिष्टक्रियोपेतो जीवभ्रान्तिमुत्पादयतीति, यथा च स्वप्ने बहिर्मुखकारतया विज्ञानमनुभूयते अन्तरेणैव बाह्यमर्थम्, एवमात्मानमन्तरेण तद्विज्ञानं भूतसमुदाये प्रादुर्भवतीति; तथा यथाऽऽदर्शे स्वच्छत्वात्यतिविम्बितो बहिःस्थितोऽप्यर्थोऽन्तर्गतो लक्ष्यते, न चासौ तथा, यथा च ग्रीष्मे भौमेनोष्मणा परिस्यन्दमाना मरीचयो जलाकारं विज्ञानमुत्पादयन्ति, एवमन्येऽपि गन्धर्वनगरादयः स्वस्वरूपेण तथाभूता अपि तथा प्रतिभासन्ते, तथाऽऽत्मापि भूतसमुदायस्य कायाकारपरिणतौ सत्यां पृथगसन्नेव तथा भ्रान्तिं समुत्पादयतीति । अमीषां च दृष्टान्तानां प्रतिपादकानि केचित्सूत्राणि व्याचक्षते, अस्माभिस्तु सूत्राऽऽदर्शेषु चिरन्तनटीकायां चादृष्टत्वाभोछिद्भिन्नातीति । ननु च यदि भूतव्यतिरिक्तः कश्चिदात्मा न विद्यते, तत्कृते च पुण्यापुण्ये न स्तः, तत्कथमेतज्जगद्विचित्रं घटते ? तद्यथा—कश्चिदीश्वरोऽपगो दरिद्रोऽन्यः सुभगोऽपगो दुर्भगः सुखी दुःखी सुरूपो मन्दरूपो व्याधितो नीगेगीति, एवंप्रकाशं च विचित्रता किं निबन्धनेति ? अत्रोच्यते, स्वभावान्, तथाहि—कुत्रचिच्छिद्युश-कले प्रतिभारूपं निष्पाद्यते, तच्च कुङ्कुमागरुचन्दनादिविरेपनानुभोगमनुभवति धृपाद्यामोदं च, अन्यस्मिन्स्तु पाषाणखण्डे पादशालनादि क्रियते, न च तयोः पाषाणखण्डयोः शुभाशुभे स्तः, यदुदयान्म नादृगधिवात्रयथाविशेष इत्येवं स्वभावाज्जगद्विचित्रं, तथा चेत्तस्म—
“कष्टकस्य च तीक्ष्णत्वं, मयूगस्य विचित्रता । वणांश्च ताम्रवृडानां, स्वभावेन भवन्ति हि ॥१॥” इति तज्जीवतच्छरीरवादिमतं गतम् ॥१२॥ इदानीमकाशवादिमताभिधान्त्यमाऽह—

१. 'भोप्रति' आ. । २. 'बहिःस्थोऽप्य' आ. इ. । ३. 'प्रस्वरूपेण' आ. इ. । ४. 'नीगेगीति', आ. 'नीगेगीति' इ. । ५. 'नि सगत्र्या' आ. इ. ।

रम्, आदिमत्प्रतिनियताकारत्वात्, इह यद्यदादिमत्प्रतिनियताकारं तच्चद्विधमानकर्तृकं दृष्टं, यथा घटः, यच्चाविद्यमानकर्तृकं तदादि-
मत्प्रतिनियताकारमपि न भवति, यथाऽऽकाशम्, आदिमत्प्रतिनियताकारस्य च सकर्तृत्वेन व्याप्तेः, व्यापकनिवृत्तौ व्याप्यस्य विनि-
वृत्तिरिति सर्वत्र योजनीयम् । तथा विद्यमानाधिष्ठातृकानीन्द्रियाणि, करणत्वात्, यद्यदिह करणं तच्चद्विधमानाधिष्ठातृकं दृष्टं, यथा द-
ण्डादिकमिति, अधिष्ठातारमन्तरेण करणत्वानुपपत्तिः यथाऽऽकाशस्य, ह्यीकाणां चाधिष्ठाताऽऽत्मा, स च तेभ्योऽन्य इति, तथा विद्य-
मानाऽऽदातृकमिन्द्रियविषयकदम्बकम्, आदानादेयसङ्गात्वात्, इह यत्र यत्राऽऽदानादेयसङ्गावस्तत्र तत्र विद्यमान आदाता—
ग्राहको दृष्टः, यथा संदंशकायस्त्रिपण्डयोस्तद्विभोऽयस्कार इति, यश्चात्रेन्द्रियैः करणैर्विषयाणामादाता—ग्राहकः स तद्विन्न आत्मेति, तथा
विद्यमानभोक्तृकमिदं शरीरं, भोग्यत्वादोदनादिवत्, अत्र च कुलालादीनां मूर्तत्वानित्यत्वसंहतत्वदर्शनादात्मापि तथैव स्यादिति धर्मवि-
शेषविपरीतसाधनत्वेन विरुद्धाशङ्का न विधेया, संसारिण आत्मनः कर्मणा सहान्योऽन्यानुबन्धतः कथञ्चिन्मूर्तत्वाद्यभ्युपगमादिति, तथा
यदुक्तम् 'नास्ति सच्चा औपपातिका' इति, तदप्ययुक्तं, यतस्तदहर्जातबालकस्य यः स्तनाभिलाषः सोऽन्याभिलाषपूर्वकः, अभिलाष-
त्वात्, कुमारभिलाषवत्, तथा बालविज्ञानमन्यविज्ञानपूर्वकं, विज्ञानत्वात्, कुमारविज्ञानवत्, तथाहि—तदहर्जातबालकोऽपि यावत्स
एवायं स्तन इत्येवं नावधारयति तावन्नोपतरुदितो मुखमर्पयति स्तने इति, अतोऽस्ति बालके विज्ञानलेशः, स चान्यविज्ञानपूर्वकः,
तच्चान्यविज्ञानं भवान्तरविज्ञानं, तस्मादस्ति सच्च औपपातिक इति । तत्र यदभिहितं 'विज्ञानधन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानु-
बिनश्यती'ति, तत्राप्ययमर्थो—'विज्ञानधनो' विज्ञाननिषिण्ड आत्मा 'भूतेभ्य उत्थाये'ति प्राक्तनकर्मवशात्तथाविधकायाकारपरिणते भूत-

१ सा. नात्राणां प्रतिनियत आकारः, जन्मुदीपादिलोकास्थितिनिषेधार्थमादिमत्त्वम् । २ क्वचिन्निवृत्तौ आ. इ. । ३ 'तभूत' आ. ।

यदिवा—‘दुहयो’ति द्विरूपादात्मनः स्वभावाच्चेतनारूपान्न विनश्यन्तीति, तथाहि—प्रथिव्यसंज्ञोवावाकाशानि स्वरूपापरित्याग-
 तथा नित्यानि, ‘न कदाचिदनीदृशं जगदि’ति कृत्वा, आत्माऽपि नित्य एव, अकृतकत्वादिभ्यो हेतुभ्यः, तथा चोक्तम्—‘नैनं छिन्द-
 स्ति शस्त्राणि, नैनं दहति पावकः, न चैनं क्लेदयन्त्यापो, न शोषयति मारुतः ॥१॥’ अच्छेद्योऽयमभेद्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते । नित्यः
 सैततगः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥२॥’ एवं च कृत्वा नासदुत्पद्यते, सर्वस्य सर्वत्र सद्भावात् असति च कारकव्यापाराभावात् सत्का-
 र्यवादः, यदि च असदुत्पद्येत खरविषाणादेरप्युत्पत्तिः स्यादिति, तथा चोक्तम्—‘असदकरणादुपादानग्रहणात्सर्वसंभवाभावात् । शक्त-
 स्य शक्यकरणात्कारणभावाच्च सत्कार्यम् ॥१॥’ एवं च कृत्वा मृत्पिण्डेऽपि घटोऽस्ति, तदर्शनां मृत्पिण्डोपादानात्, यदि चासदुत्प-
 द्येत ततो यतः कुतश्चिदेव स्यात्, नावश्यमेतदर्शना मृत्पिण्डोपादानमेव क्रियेत इति, अतः सदेव कारणे कार्यमुत्पद्यत इति । एवं च
 कृत्वा सर्वेऽपि भावाः—प्रथिव्यादय आत्मपट्टाः ‘नियतिभावं’ नित्यत्वमागता नाभावरूपतामभूत्वा च भावरूपतां प्रतिपद्यन्ते, आवि-
 र्भावतिरोभावमात्रत्वादुत्पत्तिविनाशयोरिति, तथा चाभिहितम्—‘नासतो जायते भावो, नाभावो जायते सतः’ इत्यादि, अस्योचरं नि-
 र्मुक्तिरुदाह—‘को वेद्य’ त्यादिप्राक्तन्येव गाथा, सर्वपदार्थनित्यत्वाभ्युपगमे कर्तृत्वपरिणामो न स्यात्, ततश्चात्मनोऽकर्तृत्वे कर्मव-
 न्त्वाभावस्तदभावाच्च को वेदयति ?, न कश्चित्सुखदुःखादिकमनुभवतीत्यर्थः, एवं च सति कृतनाशः स्यात्, तथा असतश्चोत्पादाभावे
 वेयमात्मनः पूर्वभवपरित्यागेनापरभवोत्पत्तिलक्षणा पञ्चधा गतिरुच्यते सा न स्यात्, ततश्च मोक्षगतेरभावाद्दिक्षादिक्रियाऽनुष्ठानमनर्थ-
 क्रमापद्येत, तथाऽप्रच्युतात्पन्नस्थिरैकस्वभावत्वे चात्मनो देवमनुष्यगत्यागती तथा विस्मृतेरभावात् जातिस्मरणादिकं च न प्राप्नोति,

‘सा. १’ मन्दबोध्यं प्र० । २ सर्वगतः प्र० । ३ ‘दिवातदु’ आ. । ४ इति आ. । ५ ‘मवत्त्वाभा’ आ. । ६ ‘वभावात् को’ आ. । ७ पंचमसोऽं आ. ।

यद्युक्तं 'सदेवोत्पद्यते' तदप्यसत्, यतो यदि सर्वथा मदेव कथमुत्पादः?, उत्पादश्चेत् न तर्हि सर्वदा सदिति, तथा चोक्तम्—“कर्म-
गुणव्यपदेशाः प्रागुत्पत्तेर्न सन्ति यत्तस्मात् । कार्यमसद्विज्ञेयं क्रियाप्रवृत्तेश्च कर्तृणाम् ॥१॥” तस्मात्सर्वपदार्थानां कथञ्चिन्नित्यत्वं कथ-
ञ्चिदनित्यत्वं सदसत्कार्यवादश्चेत्यवधार्य, तथा चाभिहितम्—“सर्वव्यक्तिसु नियतं क्षणे क्षणज्यत्वमथ च न विशेषः । सत्योश्चित्यप-
चित्योराकृतिजातिव्यवस्थानात् ॥१॥” इति, तथा “नान्वयः स हि भेदत्वाच्च भेदोऽन्वयवृत्तितः । मृद्भेदद्वयसंसर्गवृत्तिर्जात्यन्तरं घटः
॥१॥” ॥१६॥ साम्प्रतं बौद्धमतं पूर्वपक्षयन्त्रिभुक्तिकारोपन्यस्तमफलवादाधिकारमाविर्भावयन्नाह—

पंच खंधे वयंतेगे, बाला उ खणजोईणो । अण्णो अण्णो णेवाहु, हेउयं च अहेउयं ॥१७॥

‘एके’ केचन वादिनो बौद्धाः ‘पञ्चस्कन्धान् वदन्ति’ रूपवेदनाविज्ञानसंज्ञासंस्काराख्याः पञ्चैव स्कन्धा विद्यन्ते नापरः कश्चिदा-
त्माख्यः स्कंधोऽस्तीत्येवं प्रतिपादयन्ति, तत्र रूपस्कन्धः पृथिवीयान्वाद्यो रूपाद्यश्च ? सुखा दुःखा अदुःखसुखा चेति वेदना वेद-
नास्कन्धः २ रूपविज्ञानं रसविज्ञानमित्यादि विज्ञानं विज्ञानस्कन्धः ३ संज्ञास्कन्धः संज्ञानिमित्तोद्वाहणात्मकः प्रत्ययः ४ संस्कारस्क-
न्धः पुण्यापुण्यादिधर्मममुदाय इति ५ । न चैनेभ्यो व्यतिरिक्तः कश्चिदान्माख्यः पदार्थोऽध्यक्षेणाध्यवसीयते, तदव्यभिचारिलिङ्गग्रह-
णाभावात्, नाप्यनुमानेन, न च प्रत्यक्षानुमानव्यतिरिक्तमर्थविस्वादि प्रमाणान्तरमस्तीत्येवं बाला इव बाला—यथाऽवस्थिताथपरिज्ञा-
नात् बौद्धाः प्रतिपादयन्ति, तथा नै स्कन्धाः ‘क्षणयोगिनः’ परमनिर्मुक्तः कालः—क्षणः क्षणेन योगः—संबन्धः क्षणयोगः स विद्यते येषां ते
क्षणयोगिनः क्षणमात्रावस्थायिन इत्यर्थः, तथा च नैऽभिदधनि—स्वकारणेभ्यः पदार्थ उत्पद्यमानः किं विनिश्चरस्वभाव उत्पद्यतेऽविनश्चरस्व-

१ जोगिणो अ. । २ अन्नो अण्णो अ. । ३ देउयं अ. । ४ वीरवाद्यो अ. । ५ न्यो XX निमित्तो आ. । ६ विच्छेदः आ. ।

भावो वा ? यद्यविनश्वरस्तस्तद्व्यापिन्याः क्रमयौगपद्याभ्यामर्थक्रियाया अभावात् पदार्थस्यापि व्याप्यस्याभावः प्रसजति, तथाहि-
यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थतः सदिति. न च नित्योऽर्थक्रियायां प्रवर्तमानः क्रमेण वा प्रवर्तेत यौगपद्येन वा ? न तावत्क्रमेण,
यतो शेषस्या अर्थक्रियायाः काले तस्यापराधक्रियाकरणस्वभावो विद्यते वा न वा ? यदि विद्यते किमिति क्रमकरणं ?, सहकार्यपेक्ष-
येति चेदे तेन सहकारिणा तस्य कश्चिदतिशयः क्रियते न वा ? यदि क्रियते किं पूर्वस्वभावपगिन्यागेनापगिन्यागेन वा ?, यदि पगिन्या-
गेन ततोऽज्ञादवस्थ्यापनगनित्यत्वम्, अथ पूर्वस्वभावापगिन्यागेन ततोऽतिशयाभावात्किं सहकार्यपेक्षया ?, अथ अकिञ्चिन्करोऽपि वि-
शिष्टकार्यार्थमपेक्षते, नदयुक्तं, यतः, “अपेक्षत परं कश्चिद्विदुर्वाति कुर्वति किञ्चन । यदकिञ्चिन्करं वस्तु. किं केनचिदपेक्ष्यते ? ॥१॥” अथ
तस्यैकार्थक्रियाकरणकालेऽपराधक्रियाकरणस्वभावो न विद्यते, तथा च मति स्पष्टं नित्यताहातिः, अथामौ नित्यो यौगपद्यौगपद्य-
क्रियां कुर्यात् तथा मति प्रथमक्षण एवांशेपार्थक्रियाणां करणान् द्वितीयक्षणेऽकर्तृत्वमायानं, तथा च नित्यताहातिः, अथ तस्य तत्त्वभा-
वत्वात्ता एवार्थक्रिया भूयो भूयो द्वितीयादिक्षणेऽपि कुर्यात्, नदमाश्रितं, कृतस्य करणाभावादिति, किंच—द्वितीयादिक्षणमाध्या-
अव्यर्थः प्रथमक्षण एव प्राप्तुवन्ति, तस्य तत्त्वभावत्वान्, अनन्वभावत्वे च तस्यानित्यत्वापचिरिति । तदेवं नित्यस्य क्रमयौगपद्या-
भ्यामर्थक्रियाविग्रहान् स्वकारणेभ्यो नित्यस्योत्पाद इति । अथानित्यस्वभावः मसुत्पद्यते, तथा च मति विज्ञाभावादायातमसुदुत्तमशे-
षपदार्थजातस्य क्षणिकत्वं, तथा चोक्तम्—“जातिरेव हि भावानां, विनाशे हेतुगिष्यते । यो जानाश्च न च ध्वस्तो, नज्येत्यथात्म केन
च ? ॥१॥” ननु च मन्यप्यनित्यत्वे यस्य यदा विनाशहेतुमद्भावस्तस्य तदा विनाशः, तथा च स्वविनाशकारणापेक्षाणामनित्याना-

१ “मार्थे” आ. । २ चेत आ. । ३ वा नवा आ. इ. । ४ “भूते” आ. इ. । ५ “क्रियाः प्र० आ. । अथाथाः प्र० इ. ।

मपि पदार्थानां न क्षणिकत्वमिति, एतच्चानुपासितगुरोर्वचः; तथाहि—तेन मुद्रगदिकेन विनाशहेतुना घटादेः किं क्रियते?, किमत्र प्रष्टव्यम्? अभावः क्रियते, अत्र च प्रष्टव्यो देवानांप्रियः, अभाव इति किं पर्युदासप्रतिषेधोऽयमुत प्रसज्यप्रतिषेध इति?, तत्र यदि पर्युदासस्ततोऽयमर्थो—भावादन्योऽभावो भावान्तरं—घटात्पटादिः सोऽभाव इति, तत्र भावान्तरे यदि मुद्रगदिव्यापारो न तर्हि तेन किञ्चिद् घटस्य कृतमिति, अथ प्रसज्यप्रतिषेधस्तदायमर्थो—विनाशहेतुरभावं करोति, किमुक्तं भवति?—भावं न करोतीति, ततश्च क्रियाप्रतिषेध एव कृतः स्यात्, न च घटादेः पदार्थस्य मुद्रगदिना करणं, तस्य स्वकारणेरेव कृतत्वात्, अथ भावाभावोऽभावस्तं करोतीति, तस्य तुच्छस्य नीरूपत्वात् कुतस्तत्र कारकाणां व्यापारः?, अथ तत्रापि कारकव्यापारो भवेत् खरशृङ्गादावपि व्याप्रियेरन् कारकाणीति । तदेवं विनाशहेतोरकिञ्चित्करत्वात् स्वहेतुत एवानित्यताक्रोडीकृतानां पदार्थानामुत्पत्तर्विघ्नहेतोश्चाभावात् क्षणिकत्वमवस्थितमिति । तुशब्दः पूर्ववादिभ्योऽस्य व्यतिरेकप्रदर्शकः, तमेव श्लोकपञ्चाशेन दर्शयन्—‘अण्णो अण्णो’ इति ते हि बौद्धा यथाऽऽत्मपट्टवादिनः सांख्यादयो भूतव्यतिरिक्तमात्मानमभ्युपगतवन्तो यथा च चार्वाका भूताव्यतिरिक्तं चैतन्याख्यमात्मानमिष्टवन्तस्तथा ‘नैवाहुः’ नैवोक्तवन्तः, तथा हेतुभ्यो जातो हेतुकः कायाकारपरिणतभूतनिष्पादित इतियावत् तथाऽहेतुकोऽनाद्यपर्यवसितत्वावित्य इत्येवं तमात्मानं ते बौद्धा नाम्युपगतवन्त इति ॥१७॥ तथाऽपरे बौद्धाश्चातुर्धातुकमिदं जगदाहुरित्येतदर्थयितुमाह—

पुढवी आउ तेऊ य, तहा वाऊ य एगोओ । चत्तारि धाऊणो रुवं, एवमाहुंसु आवरे ॥१८॥

१ अत्र x प्रं ह. । २ प्रष्टो देवानांप्रियः आ देवानां च प्रष्टो प्रियः इ. । ३ तऊ x अ. तऊअ आ. । ४ ‘अ’ आ. । ५ एकउ अ. एकओ आ. । ६ ‘इड’ अ. वा. । ७ जण्णो अ. अ. ।

निर्युक्तिवृत्ति-
दीपिकयुतं
श्रीमत्सूत्र-
कलाक्षय

पृथिवी धातुगणश्च धातुस्तथा तेजो वायुश्चेति, धारकत्वात्पोषकत्वाच्च धातुत्वमेवाम्, 'एगओत्ति' यदेते चत्वारोऽप्येकाकारपरि-
 गतिं विभ्रति कार्याकागतया तदा जीवव्यपदेशमभ्युवने, तथा चोचुः--'चतुर्थतुक्मिदं शरीरं, न तद्व्यतिरिक्त आत्माऽस्ती'ति, 'एवं-
 माहंसु यावरेत्ति' अपरे बौद्धविशेषा एवम् 'आहुः' अभिहितवन्त इति, क्वचिद् 'जाणगा' इति पाठः, तत्राप्ययमर्थो 'जानका' ज्ञानिनो
 वयं^२ किलेत्यभिमानाभिदग्धाः सन्त एवमाहुर्गतिं संबन्धनीयम् । अफलत्वादित्वं चैतेषां क्रियाक्षण एव कर्तुः सर्वात्मना नष्टत्वात् क्रिया-
 फलेन सम्बन्धाभावादवसेयं, मर्ष एव वा पूर्ववादिनोऽफलत्वादित्वो द्रष्टव्यः, कैश्चिदात्मनो नित्यस्याविकारिणोऽभ्युपगतत्वात् कैश्चिच्चात्मन
 एवानभ्युपगमादिति । अत्रोत्तरदानार्थं प्राक्तन्यैव निर्युक्तिगताया 'को वेए' इत्यादि व्याख्यायते, यदि पञ्चस्कन्धव्यतिरिक्तः कश्चिदा-
 त्माख्यः पदार्थो न विद्यते ततस्तदभावान्मुखदुःखादिकं कोऽनुभवतीत्यादिगताया प्राग्वद्वाख्येयेति, तदेवमात्मनोऽभावाद्योऽयं स्वसंवि-
 दितः सुखदुःखानुभवः स कस्या भवन्विति चिन्त्यतां, ज्ञानस्कन्धस्यायमनुभव इति चेत्, न, तस्यापि क्षणिकत्वात्, ज्ञानक्षणस्य चाति-
 द्रष्टव्यत्वात् सुखदुःखानुभवाभावः, क्रियाफलवतोश्च क्षणयोरत्यन्तासंगतेः कृतनाशकृताभ्यागमापचिरिति, ज्ञानसंतान एकोऽस्तीति चेत्
 तस्यापि संतानिव्यतिरिक्तस्याभावाद्यन्किञ्चिदेतत्, पूर्वक्षण एव उत्तरक्षणे वासनानामाधाय विनङ्क्ष्यतीति चेत्, तथा चोक्तम्--"यस्मि-
 नेव हि संताने, आहिता कर्मवासना । फलं तत्रैव संघत्ते, कापसि रक्तता यथा ॥१॥" अत्रापीदं विकल्प्यते--सा वासना किं क्षणेभ्यो
 व्यतिरिक्ताऽव्यतिरिक्ता वा ?, यदि व्यतिरिक्ता वासकत्वानुपपत्तिः, अथाव्यतिरिक्ता क्षणवत् क्षणक्षयित्वं तस्याः, तदेवमात्माभावे सु-
 खदुःखानुभवाभावः स्याद्, अस्ति च सुखदुःखानुभवो, अतोऽस्त्यान्मेति, अन्यथा पञ्चाव्ययानुभवोत्तरकालमिन्द्रियज्ञानानां स्वविष-

१° स्त्येवमाहं आ° स्वेवमाहं इ. । २° नः किञ्च वयमित्यं आ. द. । ३ पूर्वनन्येव आ. । ४ इत्येषा आ. इ. । ५ संताने क० आ. संघत्ते क० इ. ।

यादन्त्यत्राप्रवृत्तः संकलनाप्रत्ययो न स्यात्, आलयविज्ञानाद्भाविष्यतीति चेदात्मेव तर्हि संज्ञान्तरेणाभ्युपगम इति । तथा बौद्धागमोऽ-
प्यात्मभूतिपादकोऽस्ति, स चायम्—“इत एकनवने कल्पे, शक्त्या मे पुरुषो हतः । तेन कर्मविपाकेन, पादे विद्धोऽस्ति भिक्षवः !
॥१॥” तथा “कृतानि कर्मण्यतिदारुणानि, तन्भवन्त्यात्मनि गर्हणेन । प्रकाशनात्संवरणाच्च तेषामत्यन्तमूलोद्धरणं वदामि ॥१॥” इत्ये-
वमादि, तथा थदुक्तं क्षणिकत्वं साधयता यथा ‘पदार्थः कारणेभ्य उत्पद्यमानो नित्यः समुत्पद्यतेऽनित्यो वे’त्यादि, तत्र नित्येऽप्रच्यु-
तानुत्पन्नस्थैरैकस्वभावे कारकाणां व्यापागभावादतिगित्ता वाचोयुक्तिरिति नित्यत्वपक्षानुत्पत्तिरेव, यच्च नित्यपक्षे भवताऽभिहितं ‘नि-
त्यस्य न क्रमेणार्थक्रियाकारिणं नापि यौगपदोनेति’ तत्क्षणिकत्वेऽपि समानं, यतः क्षणिकोऽप्यर्थक्रियायां प्रवर्तमानः क्रमेण यौगपदेन
वाऽवश्यं सहकारिकागणमव्यपेक्ष एव प्रवर्तते, यतः ‘मामग्री जनिका, न ह्येकं किञ्चिद्’ति तेन च सहकारिणा न तस्य कश्चिदतिशयः
कर्तुं पार्यते, क्षणस्याविवेकत्वेनानाधेयानिश्चयत्वात्, क्षणानां च परस्परौपकारकोपकार्यत्वानुपपत्तेः सहकारित्वाभावः, सहकार्यनपेक्षायां
च प्रनिविष्टिकायानुपपत्तिगिति । तदत्रमनित्य एव कारणेभ्यः पदार्थः समुत्पद्यत इति द्वितीयपक्षममाश्रयणमेव, तत्रापि चैतदालोच-
नीयं—किं क्षणक्षयिन्वेनानित्यन्वमाहोश्चिन्त्यणिणामनित्यनयेति ?, तत्र क्षणक्षयिन्वे कारणकार्याभावात् कारकाणां व्यापार एवानुपपन्नः
कुतः क्षणिकानित्यस्य कारणेभ्य उत्पाद इति ?, अथ पूर्वक्षणादुत्तर्क्षणोत्पादे मति कारकागणभावो भवतीत्युच्यते, तदयुक्तं, यतोऽसौ
पूर्वक्षणो विनष्टो वीतरक्षणं जनयेदविनष्टो वा ?, न तावद्विनष्टः, तस्यामत्वाजनकत्वानुपपत्तेः, उत्तरक्षणकाले पूर्वक्षण-
व्यापारमभावेऽन्यक्षणाभङ्गभङ्गापत्तेः, पूर्वक्षणो विनश्यन्तृत्तरक्षणमुत्पादयिष्यति तुलान्तयोर्नामोच्चारयति चेत्, एवं तर्हि क्षणयोः स्प-

ध्वैककालाऽऽश्रिता, तथाहि—याऽमौ विनश्यद्वत्था भाज्वत्थातुर्गभिन्ना उन्पादावत्थाऽप्युत्पिन्योः, ततश्च तयोर्विनाशोन्पादयोर्गोपपद्या-
 म्युपगमे तद्वर्गिणोऽपि पूर्वोत्तरक्षणयोरेककालावस्थायित्वमिति, तद्वर्गमाऽनभ्युपगमे च विनाशोन्पादयोर्गवन्तुच्चापत्तिरिति । यच्चोक्तम्—
 'जातिरेव हि भावानामि'त्यादि, तत्रेदमभिधीयते—यदि जातिरेव—उन्पीचिरेव भावानां—पदार्थानामभावं हेतुः, ततोऽभावकारणस्य म-
 सिहितत्वेन विरोधेनाप्राप्तत्वादुत्पत्त्यभावः, अथोत्पत्त्युत्तरकाण्डं विनाशो भविष्यतीत्यभ्युपगम्यते, तथा यति उन्पत्तिक्रियाकाले तस्या-
 भूतत्वात्पश्चाच्च भवकनन्तर एव भवति न भूयमा कालेनेति किमत्र नियामकं? विनाशहेतुत्वभाव इति चेन्न, यत् उक्तं—'निहेतुत्वादि-
 नाशस्य स्वभावादनुचिन्विने'ति, एतदप्युक्तं, यतो घटादीनां मुद्रगदिव्यापागनन्तमेव विनाशो भवन्न लक्ष्यते, ननु चोक्तमेवञ्च तेन
 मुद्ररादिना घटादेः किं क्रियते? इत्यादि. मत्स्युक्तं इदमयुक्तं तूक्तं. तथाहि अभाव इति प्रमज्यपशुद्राम विकल्पद्वयेन योऽयं विकल्पितः,
 पक्षद्वयेऽपि च दोषः प्रदर्शितः सोऽदोष एव, यतः पशुद्रामपक्षे कफलास्यभावान्तकरणे घटस्य च पणिणामानित्यतया नष्टपतापत्तः,
 कर्म मुद्ररादेर्बटादीन् प्रत्यक्किञ्चित्कान्त्रं?, प्रमज्यप्रतिषेधन्तु भावं न करोतीति क्रियाप्रतिषेधान्मकोऽत्र नार्शयते, किं तर्हि?, प्रागभा-
 वप्रच्यंसाभावैरेतरात्यन्ताभावानां चतुर्णां मध्ये प्रच्यंसाभाव एवेहाश्रीयते, तत्र च कारकाणां व्यापारो भवत्येव, यतोऽमौ वस्तुनः पर्या-
 योऽवस्थाविशेषो नाभावमात्रं, तस्य चावस्थानिषेधस्य भावरूपत्वान्पूर्वोपमदनं च प्रवृत्तत्वाच्च एव कफलादेरुत्पादः स एव घटादेर्विनाश
 इति विनाशस्य महेतुक्तत्वमवस्थितम्. अपिच—कादाचित्कत्वेन विनाशस्य महेतुक्तत्वमवस्थायमिति, पदार्थव्यवस्थार्थं चावश्यमभा-
 वप्रतिषेधसाश्रयणीयं, तदुक्तम्—'कायेदुव्यमनादिः स्यान्प्रागभावस्य निह्वे । प्रच्यंमस्य चाभावस्य, प्रच्यवेऽनन्ततां व्रजेत् ॥१॥

१ ईशो^० आ. १ २ मंत्रने आ. १ ३ इति आ. १ ४ वस्तुनः आ. ६ १ मा. ५, च भावस्य प्र० ।

सर्वात्मिकं तदेकं स्यादन्यापोहव्यतिक्रमे” इत्यादि । तदेवं क्षणिकस्य विचाराक्षमत्वात्परिणामानित्यपक्ष एव ज्यायानिति । एवञ्च सत्यात्मा परिणामी ज्ञानाधारो भवान्तरयायी भूतेभ्यः कथञ्चिदन्य एव शरीरेण सहान्योऽन्यानुबन्धादनन्यौऽपि, तथा सहेतुकोऽपि नार-
कतियिच्छानुप्यामरभवोपादानकर्माणा तथा विप्रियमाणत्वात् पर्यायरूपतयेति, तथाऽऽत्मस्वरूपाप्रच्युतेनित्यत्वादेहेतुकोऽपीति । आत्मनश्च शरीरव्यतिरिक्तस्य साधितत्वात् ‘चतुर्द्वतुकमात्रं शरीरेमेवेदमि’त्येतदुन्मत्तप्रलपितमपकर्णयितव्यमित्यलं प्रसङ्गेनेति ॥१८॥
साम्प्रतं पञ्चभूतात्माऽद्वैततत्त्वजीवतच्छरीराकारकात्मपृष्ठक्षणिकपञ्चस्कन्धवादिनामफलवादित्वं वक्तुकामः सूत्रकारस्तेषां स्वदर्शनफलाभ्यु-
पगमं दर्शयितुमाह—

अंगारमावसंतवि, अरण्णा वावि पव्वया । इमं दरिसणमावण्णा, सव्वदुक्खा विमुच्चई ॥१९॥

‘अंगारं’ गृहं तद् ‘आवसन्तः’ तस्मिंस्तिष्ठन्तो गृहस्था इत्यर्थः, ‘अरण्या वा’ तापसादयः, ‘प्रव्रजिताश्च’ शार्ङ्गयादयः, अपि सं-
भावने, इदं ते संभावयन्ति यथा—‘इदम्’ असदीयं दर्शनम् ‘आपन्ना’ आश्रिताः सर्वदुःखेभ्यो विमुच्यन्ते, आर्षत्वादेकवचनं सूत्रे कृतं,
तथाहि—पञ्चभूततत्त्वजीवतच्छरीरवादिनामयमाशयः—यथेदमसदीयं दर्शनं ये समाश्रितास्ते गृहस्थाः सन्तः सर्वेभ्यः शिरस्तुण्डमुण्डन-
दण्डाजिनजटाकाषायचीवरधारणकेशोल्लुञ्चनान्यतपश्चरणकायक्लेशरूपेभ्यो दुःखेभ्यो मुच्यन्ते, तथा चोचुः—“तपांसि यातनाश्चित्राः,
संयमो मोगर्वञ्चनम् । अभिहोत्रादिकं कर्म, बालक्रीडेव लक्ष्यत ॥१९॥” इति, सांख्यादयस्तु मोक्षवादिन एव संभावयन्ति—यथा येऽ-

१ आणां अ. आ. । २ अंगार आ. अरन्ना आ. । ३ विमुच्चती आ. । सा. ४ दगसोयरिआदओ चू० तच्चणिआणं उवासगाविचइति आरोपमावि अणागम-
गवमिमणेय देवा तओ चैव जिधंति । ५ जटाXXवी० आ. । ६ °XXसु० आ. । ७ वच्चना इ. ।

सदीयं दर्शनमकर्तृत्वात्माऽद्वैतपञ्चस्कन्धाद्रिप्रतिपादकमापन्नाः प्रव्रजितास्ते सर्वेभ्यो जन्मजरामरणभर्गपरम्पराऽनेकशरीरमानसतिती-
व्रतसप्तोदयरूपेभ्यो दुःखेभ्यो, विसृज्यन्ते, सकलद्रन्ध्रविनिर्मोक्षं मोक्षमास्कन्दन्तीत्युक्तं भवति ॥१९॥ इदानीं तेषामेवाफलवादित्वा-

विष्करणायह—

ते णावि संधिं णं, न ते धम्मविओ जणा । जे ते उ वाइणो एवं, न ते ओहंतराऽऽहिया ॥२०॥
ते णावि संधिं णं, न ते धम्मविओ जणा । जे ते उ वाइणो एवं, न ते संसारंपारगा ॥२१॥
ते णावि संधिं णं, न ते धम्मविओ जणा । जे ते उ वाइणो एवं, न ते गब्भस्स पारगा ॥२२॥
ते णावि संधिं णं, न ते धम्मविओ जणा । जे ते उ वाइणो एवं, न ते जम्मस्स पारगा ॥२३॥
ते णावि संधिं णं, न ते धम्मविओ जणा । जे ते उ वाइणो एवं, न ते दुक्खस्स पारगा ॥२४॥
ते णावि संधिं णं, न ते धम्मविओ जणा । जे ते उ वाइणो एवं, न ते मारस्स पारगा ॥२५॥

ते-पञ्चभूतवाद्याद्याः 'नापि' नैव 'सन्धि' छिद्रं-विवरं, स च द्रव्यभावभेदाद्देहा, तत्र द्रव्यसन्धिः कुड्यादेः भावसन्धिश्च ज्ञाना-
वराणादिकर्मविवररूपः तमज्ञात्वा ते प्रवृत्ताः, णमिति वाक्यालङ्कारे, यथा आत्मकर्मणोः सन्धिर्द्विधाभावलक्षणो भवति तथा अबुद्धैव ते

नं अ. । २ विज अ. आ. । ३ उहं अ. । ४ वातिणो अ. आ. । ५ पारया आ. ।

वराणां दुःखमोक्षार्थमभ्युद्यता इत्यर्थः. यथा न एवंभूतास्वथा प्रतिपादितं लेखतः प्रतिपादयिष्यते च, यदिवा—मन्थानं मन्थिः—उ-
त्तरोत्तरं पदार्थपरिज्ञानं तदज्ञाना प्रवृत्त्या इति, यत्तत्त्वमनन्ते न मम्यगर्थपरिच्छेदं कर्तव्यं विद्वांसो—निपुणा 'जनाः' पञ्चभूतास्मिन्त्वा-
दिवादिनो लोका इति, तथाहि—क्षान्त्यादिको दशविधो धर्ममनान्वयान्यथाऽन्यथा च धर्मं प्रतिपादयन्ति, यत्फलाभावाच्च तेषाम-
फलवादिर्न तदुत्तग्रन्थेनोद्देशकपरिमपत्यवमानेन दर्शयति—'ये ते न्विति' तु शब्दशब्दांशे य इत्यस्यानन्तरं प्रयुज्यते, ये च ते ए-
वमनन्तरोक्तप्रकारवादिनो नास्मिन्कादयः. 'ओषो' भवौघः संमार्गमन्तर्गणशीलान्ते न भवन्तीति श्लोकार्थः ॥२०॥ तथा च न ते वादिनः
संमार्गमभेजन्मदुःखमार्गादिपारगा भवन्तीति ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥ यन्पुनस्ते प्राप्नुवन्ति तदर्थयितुमाह—

नानाविहाइं दुस्मवाइं, अणुहांति पुणो । संमारचक्कवांलिमि, मच्चुवाहिजराकुले ॥२६॥

उच्चावयाणिं गच्छंता. गद्धमेम्मान णत्तसो । नायपुत्ते महावीरे, एवमाहं जिणोत्तमे ॥२७॥

इति वमि पढममज्झयणे पढसो उद्दंसो समत्तो ॥

'नानाविधानि' बहुप्रकाराणि 'दुःखानि' श्रमतोदयलक्षणान्यनुभवन्ति पुनः पुनः, तथाहि—नरकेषु कल्पप्रदागणकुम्भीपाकतप्ता-

१. xxvमौघः आ. इ. । मा. १ अष्टप्रकरं वमं च. । २ तथा x आ. द. । ३ गणां आ. । ४ 'भवन्ति अ हवन्ति आ. । ५ मच्चवाहि' अ. वाहिमच्चुज
आ. । ७ वयाइं गच्छंता आ. । ८ मेम्मान अ. मेमंत आ. । ९ नाय अ. आ. । १० माहि अ. xआ. । ११ x x x प्रथमोद्देशकः ॥छ॥छ॥ अ. xxपडम-
मज्झयणे पढसो उद्दंसो x ॥छ॥ आ. ।

यः शास्त्रमलीसमालिङ्गनादीनि निर्यक्षु च शीतोष्णादमनाङ्गनाडनाडनिभागोपणक्षुचूडादीनि मनुष्येषु इष्टवियोगानिष्टसंप्रयोगशोका-
कन्दनादीनि देवेषु चाभियोग्येर्व्याकिल्विकल्च्यवनादीन्यनेकप्रकाराणि दुःखानि ये एवंभूता वादिनस्ते पौनः पुन्येन ममलुभवन्ति,
एतच्च श्लोकाद्धं मेवैवृत्तरश्लोकाधेष्वायोज्यम्, शेषं सुगमं यावद्देहशक्यमस्मिन्निति ॥२६॥ नवगम् 'उच्चावचानी'ति अधमोत्तमानि नाना-
प्रकाराणि वामस्थानानि गच्छन्तीति, गच्छन्तो अमन्तो गर्भादभिमेष्यन्ति यास्यन्त्यनन्तशो निर्विच्छेदमिति ब्रवीमीति सुधर्मवामी ज-
म्बूत्सामिनं प्रत्याह—ब्रवीम्यहं तीर्थक्षराज्ञया, न स्वमनीषिक्रया, म चाहं ब्रवीमि येन मया तीर्थङ्करमकाशाच्छृतम्, एतेन च क्षणि-
कवादिनिरामो द्रष्टव्यः ॥२७॥ इति ममयाग्यप्रथमाध्ययने प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥

ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

अथ प्रथमाध्ययने द्वितीय उद्देशकः प्रारभ्यते ॥

उक्तः प्रथमोद्देशकस्तदनु द्वितीयोऽभिधीयते, तस्य चायमभिष्वन्धः—इहानन्तर्गोद्देशके स्वममयपरमसयग्ररूपणा कृता, इहाप्य-
व्ययनार्थाधिकारत्वात्स्वभाभिधीयते, यद्विज्ञानान्तर्गोद्देशके भूतवादादिमनं प्रदश्यं तन्निराकरणं कृतं, तदिहापि तदवशिष्टनियतिवाधादि-
मिथ्यादृष्टिमतान्युपदश्यं निराक्रियन्ते, अथवा प्रागुद्देशकेऽभ्यधायि यथा 'बन्धनं बुध्येत तच्च श्रोतयेदिति' तदेव च बन्धनं नियति-

१०५. इ. १. ६ "दिसमत्रं आ. १. १ निदमं आ. १. २ श्रोतयेदं आ. १. ३ श्रोतयेदं आ. १. ४ निवदं आ. १. ५ ग्रन्थाग्रं १६५ आ.

ब्राह्मिग्रायेण न विद्यत इति प्रदर्श्यते—तदेवमेकसंबन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि व्यावर्ण्य सूत्रानुगमेऽस्खलि-
तादिगोपेत् सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

आधायं पुण एगेसिं, उववण्णा पुढो जिया । वेदयंति सुहं दुक्खं, अदुवा लुप्पंति ठाणउ ॥१॥

अस्य चानन्तरपरम्परसूत्रैः संबन्धो वक्तव्यः, तत्रानन्तरसूत्रसंबन्धोऽयम्—इहानन्तरसूत्रे इदमभिहितं, यथा 'पञ्चभूतस्कन्धादिवा-
दिनो मिथ्यात्वोपहतान्तरात्मानोऽसद्ब्रह्माभिनिविष्टाः परमार्थविबोधविकलाः सन्तः संसारचक्रवाले व्याधिमृत्युजराकुले उच्चावचानि स्था-
नानि गच्छन्तो गर्भमेष्यन्त्यन्वेषयन्ति वाऽनन्तरा' इति, तदिहापि नियत्यज्ञानचतुर्विधकर्मपिचयवादिनां तदेव संसारचक्रवालभ्र-
मणगर्भान्वेषणं प्रतिपाद्यते । परम्परसूत्रं तु 'बुद्धेर्ज्ञे'त्यादि, तेन च सहायं संबन्धः—तत्र बुद्धेतेत्येतत् प्रतिपादितम्, इहापि यदाख्यातं
नियतिवादिभिस्तद्बुद्धेयं, इत्येवं मध्यसूत्रपरि यथासंभवं संबन्धो लगनीय इति तदेवं पूर्वोत्तरसंबन्धसंवादस्यास्य सूत्रस्याधुनाऽर्थः प्रत-
न्यते—पुनःशब्दः पूर्ववादिभ्यो विशेषं दर्शयति, नियतिवादिनां पुनरेकपामेतदाख्यातं, अत्र च 'अविवक्षितकर्मका अपि अंकर्मका
सबन्ती'ति ख्यातेधर्तोर्भावे निष्ठाप्रत्ययः तद्योगे कर्तरि षष्ठी तत्स्थायमर्थः—तौनियतिवादिभिः पुनरिदमाख्यातं, तेषामयमाशय इ-
त्यर्थः, तद्यथा—'उपपन्ना' युक्त्या घटमानका इति, अनेन च पञ्चभूततज्जीवतच्छरीरवादिमतमपाकृतं भवति, युक्तिस्तु लेशतः प्रा-
ग्दर्शितैव प्रदर्शयिष्यते च, पृथक् पृथक् नारकादिभवेषु शरीरेषु वेति, अनेनाप्यात्माद्वैतवादिनिरासोऽवसेयः, के पुनस्ते पृथगुपपन्नाः ?,

१ 'वाप्यायमि' आ. १. २ 'वा आ. १. ३ 'ओ आ. १. ४ 'निष्ठातिचतुर्विधकर्म'च' आ. 'निष्ठातिचतुर्विधकर्म'च' इ. १. ५ न कर्माणचय प्र० । ६ बुद्धे-
त्यादि आ. बुद्धेज्ज इत्यादि इ. १. ७ सहाय्यं आ. इ. १. ८ 'द्वैतवाद' आ. इ. १.

तदाह—‘जीवाः’ ग्राणिनः सुखदुःखभोगिनः, अनेन च पञ्चस्कन्धातिरिक्तजीवाभावप्रतिपादकबौद्धमतापक्षेपः कृतो द्रष्टव्यः, तथा ते जीवाः ‘पृथक्’ पृथक् प्रत्येकदेहे व्यवस्थिताः सुखं दुःखं च वेदयन्ति’ अनुभवन्ति, न वयं प्रतिग्राणि प्रतीतं सुखदुःखानुभवं निहनुमहे, अनेन चाकर्तृवादिनो निरस्ता भवन्ति, अकर्तार्यधिकारिण्यात्मनि सुखदुःखानुभवानुपपत्तेरिति भावः । तथैतदस्माभिर्नापलप्यते ‘अदुबे’ ति अथवा ते ग्राणिनः सुखं दुःखं चानुभवन्ति, ‘विलुप्यन्ते’ उच्छिद्यन्ते स्वायुषः प्रचयाव्यन्ते स्थानात्स्थानान्तरं संक्राम्यन्त इत्यर्थः, ततश्चौपपा-
तिकत्वमप्यस्माभिस्तेषां न निषिध्यते इति श्लोकार्थः ॥१॥ तदेवं पञ्चभूतास्तित्वादिवानिरासं कृत्वा यच्चैर्नियतिवादिभिर्ग्राथीयते तच्छ्लोकद्वयेन दर्शयितुमाह—

न तं सयं कडं दुक्खं, कैओ अन्नकडं च णं ? । सुहं वा जैइ वा दुक्खं, सेहियं वा असेहियं ॥२॥

सयं कडं न अण्णेहिं, वेदयंति पुढो जिया । संगइअं तं तहा तेसिं, इहमेगेसि आहिअं ॥३॥

यत् तैः ग्राणिभिरनुभूयते सुखं दुःखं स्थानविलोपनं वा न तत् ‘स्वयम्’ आत्मना पुरुषकारेण ‘कृतं’ निर्णयदितं दुःखमिति कारणे कार्योपचारात् दुःखकारणमेवोक्तम्, अस्य चोपलक्षणत्वात् सुखाद्यपि ग्राह्यं, ततश्चेदमुक्तं भवति—योऽयं सुखदुःखानुभवः स पुरुषकार-
कृतकारणजन्यो न भवतीति, तथा कुतः ‘अन्येन’ कालेश्वरस्वभावकर्मादिना च कृतं भवेत् ‘ण’मित्यलङ्कारे तथाहि—यदि पुरुषकार-
कृतं सुखाद्यनुभूयेत ततः सेवकवणिकर्पकादीनां समाने पुरुषकारे सति फलप्राप्तिवैसदृश्यं फलाप्राप्तिश्च न भवेत्, कस्यचित्तु सेवादिव्या-

१ क देहं आ. १ क देहं इ. १ २ न्तो विडुं आ. २ न्तो विडुं इ. १ ३ उच्छिद्यन्ते आ. १ ४ कड अ. १ ५ जाति अ. १ ६ न सयं अ. आ. १ ७ वेदयति अ. १ ८ संगतिं अ. १ ९ कृतं XXXX दुःखं आ. १ १० कारं XX कारं आ. १

पाराभावेऽपि विशिष्टफलावार्तिर्दृश्यत इति, अतो न पुरुषकारात्किञ्चिदासाद्यते, किं तर्हि?, नियतेरेवेति, एतच्च द्वितीयश्लोकान्तेऽभिधा-
स्यते नपि कालः कर्ता, तस्यैकरूपत्वाज्जगति फलवैचित्र्यानुपपत्तेः, कारणभेदे हि कार्यभेदो भवति नाभेदे, तथाहि—अयमेव हि भेदो
भेदहेतुर्वा घटते यदुत विरुद्धधर्माध्यामः कारणभेदश्च, तथैश्वरकर्तृकेऽपि सुखदुःखे न भवतः, यतोऽसावीश्वरो मूर्तेऽमूर्तो वा ?, यदि
मूर्तस्ततः प्राकृतपुरुषस्येव सर्वकर्तृत्वाभावः, अथामूर्तस्तथा सत्याकाशस्येव गुतरां निष्क्रियत्वम्, अपिच—यद्यसौ रागादिमांस्ततोऽस्म-
दाद्यव्यतिरेकाद्विश्रयाकचैव, अथासौ विगतरागस्ततस्त-कृतं सुभगदुःखेऽश्वरदरिद्रादि जगद्वैचित्र्यं न घटां प्राञ्चति, ततो नेश्वरः कर्तेति,
तथा स्वभावस्यापि सुखदुःखादिकर्तृत्वानुपपत्तिः, यतोऽसौ स्वभावः पुरुषाद्विबोऽभिनो वा ?, यदि भिन्नो न पुरुषाश्रिते सुखदुःखे क-
र्तुमर्ह, तस्माद्विभत्वादिति, नाप्यभिन्नः अभेदे पुरुष एव स्यात्, तस्य चाकर्तृत्वमुक्तमेव । नापि कर्मणः सुखदुःखं प्रति कर्तृत्वं घटते,
यतस्तत्कर्म पुरुषाद्विभमभिन्नं वा भवेत् ?, अभिन्नं चेत्पुरुषमात्रनापत्तिः कर्मणः, तत्र चोक्तो दोषः, अथ भिन्नं तत्किं सचेतनमचेतनं
वा ?, यदि सचेतनमेकस्मिन् कार्ये चैन्यद्वयापत्तिः, अथाचेतनं तथा मति कुतस्तस्य पापाणखण्डस्येवास्वतन्त्रस्य सुखदुःखोत्पादनं प्रति
कर्तृत्वमिति, एतच्चोत्तरत्र व्यामेनप्रतिपादयिष्यत इत्यलं ग्रमङ्गन । तदेवं सुखं 'सैद्धिकं' सिद्धौ—अपवर्गलक्षणायां भवं यदिवा दुःखम्—
असातोदयलक्षणमसैद्धिकं मांमारिकं, यदिवा उभयमप्येतन्सुखं दुःखं वा, स्रश्चन्दनाङ्गनाद्युपभोगक्रियासिद्धौ भवं तथा कशातडनाङ्क-
नादिसिद्धौ भवं सैद्धिकं, तथा 'असैद्धिकं' सुखमान्तरमानन्दरूपमास्मिन्कमनवधारितवाह्यनिमित्तम् एवं दुःखमपि ज्वरशिरोर्जितिशूलादि-
रूपमन्नोत्थमसैद्धिकं, नन्दनदुःखमपि न स्वयं पुरुषकारेण कृतं नाप्यन्येन केनचित् कालादिना कृतं 'वेदन्यन्ति' अनुभवन्ति 'पृथक्कजीवाः'

* १ ५०५ आ. इ. । २ कृतिवृत्ति आ. । ३ वेदिकेन्द्रो च ५० आ. इ. । ४ नैदिकनिनि आ. इ. ।

भवति, क्रिया च पुरुषकाराऽऽयत्ता प्रवर्तते, तथा चोक्तम्, — “न दैवमिति संचिन्त्य, त्यजेदुद्यममात्मनः । अनुद्यमेन कस्तैलं, तिलेभ्यः प्राप्नुमहेति ? ॥१॥” यत्तु समाने पुरुषव्यापारे फलवैचित्र्यं दूषणत्वेनोपन्यस्तं तददूषणमेव, यतस्तत्रापि पुरुषकारवैचित्र्यमपि फलवैचित्र्ये कारणं भवति, समाने वा पुरुषकारे यः फलाभावः कस्यचिद्भवति सोऽदृष्टकृतः, तदपि चास्माभिः कारणत्वेनाश्रितमेव । तथा कालोऽपि कर्ता, यतो बहुलचम्पकाशोकपुन्नागनागसहकादीनां विशिष्ट एव काले पुष्पफलाद्युद्भवो न सर्वदेति, यच्चोक्तं ‘कालस्यैकरूपत्वाज्जगद्वैचित्र्यं न घटनं’ इति, तदस्मान् प्रति न दूषणं, यतोऽस्माभिर्न काल एवैकः कर्तृत्वेनाभ्युपगम्यते अपि तु कर्मापि, तैतो जगद्वैचित्र्यमित्यदोषः । तथैश्वरोऽपि कर्ता, आत्मैव हि तत्र तत्रोत्पत्तिद्वारेण सकलजगद्व्यापनादीश्वरः, तस्य सुखदुःखोत्पत्तिकर्तृत्वं सर्ववादिनामविगानेन सिद्धमेव, यच्चात्र मूर्तामूर्तादिकं दूषणमुपन्यस्तं तदेवंभूतेश्वरसमाश्रयणे दूरोत्सादितमेवेति । स्वभावस्यापि कथञ्चित्कर्तृत्वमेव, तथाहि — आत्मन उपयोगलक्षणत्वमसंबन्धेयप्रदेशत्वं पुद्गलानां च मूर्तत्वं धर्माधर्मास्तिकायोगीतिस्थित्युपपत्त्यभकारित्वममूर्तत्वं चेत्येवमादि स्वभावापादितं, यदपि चात्रात्मव्यतिरेकरूपं दूषणमुपन्यस्तं तददूषणमेव, यतः स्वभाव आत्मनोऽव्यतिरिक्तः, आत्मनोऽपि च कर्तृत्वमभ्युपगतमेतदपि स्वभावापादितमेवेति । तथा कर्मापि कर्तुं भवत्येव, तद्वि जीवप्रदेशैः सहान्योऽन्यानुबन्धरूपतया व्यवस्थितं कथञ्चिच्चात्मनोऽभिन्नं, तद्वशाच्चात्मा नागकनियञ्चानुव्यामरभेषु पर्यटन् सुखदुःखादिकमनुभवतीति । तदेवं नियत्यनियत्योः कर्तृत्वे युक्त्युपपत्तेरिति नियतेरेव कर्तृत्वमभ्युपगच्छन्तो निवृद्धिका भवन्तीत्यवसेयम् ॥४॥ तदेवं युक्त्या नियतिवादं दूषयित्वा तद्व्यादिनामपादर्शनायाह — ‘एव’मिति पूर्वाभ्युपगमसंसूचकः, सर्वस्मिन्नपि वस्तुनि नियतानियते सत्येके नियतिमेवावश्यंभाव्येव

१ उपन्यस्तं दूषणत्वेन आ. इ. । २ अतो आ. । ३ तस्माद आ. । ४ सुपणं आ. । ५ नियतेन आ. इ. ।

कालेश्वरादेनिराकरणेन निहंतुकृतया नियतिवादमाश्रिताः, तुवधागणो, न एव नान्ये, किंविशिष्टाः पुनस्ते इति दर्शयति—युक्तिकदम्ब-
कामाहिस्तिष्ठन्तीति पाश्चात्याः परलोकक्रियापाश्चात्या वा, नियतिपक्षसमाश्रयणान्परलोकक्रियावैयर्थ्यं, यदिवा-पाशू इव पाशः-कर्मबन्धनं,
तत्रैव युक्तिकलनियतिवादप्ररूपणं तत्र स्थिताः पाशस्थाः अन्येऽप्येकान्तवादिनः कालेश्वरादिकारणिकाः पाशस्थाः पाशस्था वा द्रष्ट-
व्या इत्यादि, 'ते' पुनर्नियतिवादमाश्रित्यापि, भूयो विविधं विशेषेण वा 'प्रगल्भता' धाट्यर्थोपगताः परलोकसौधकासु क्रियासु प्रव-
न्तीते, धार्ष्ट्याश्रयणं तु तेषां नियतिवादाश्रयेण मत्त्येव पुनरपि तत्प्रतिपत्तिनीषु क्रियासु प्रवर्तनादिति, ते पुनः 'एवमप्युपस्थिताः' पर-
लोकसौधकासु क्रियासु प्रवृत्ता अपि सन्तो 'नान्मदुःखविमोक्षकाः' असम्यक्प्रवृत्तत्वाच्चात्मानं दुःखाद्विमोचयन्ति । गता नियतिवा-
दिनः ॥५॥ साम्प्रतमज्ञानिमत्तं दूषयितुं दृष्टान्तमाह—

जविणो मिगा जहा संता, परिताणेणें वज्जिआ । असंकिंयाइं संकंति, संकिंआइं असंकिणो ॥६॥

यथा—'जविनो' वेगवन्तः सन्तो 'मृगा' आरण्याः पशवः परि-समन्तात् त्रायते-रक्षतीति परित्राणं तेन वर्जिता-रहिताः, परि-
त्राणविकला इत्यर्थः । यदिवा-परितानं-वागुरादिबन्धनं तेन तर्जिता-भयं ग्राहिताः सन्तो भयोद्भ्रान्तलोचनाः समाकुलीभूतान्तःकरणाः
सम्यग्प्रविवेकविकला 'अशङ्कनीयानि' कूटपाशादिरहितानि स्थानान्यशङ्काहीणि तान्येव 'शङ्कन्ते' अनर्थोत्पादकत्वेन गृह्णन्ति । यानि
पुनः 'शङ्काहारीणि' शंका संजाता येषु योग्यत्वानानि शङ्कितानि-शङ्कायोग्यानि-वागुरादीनि तान्यशङ्किनः तेषु शङ्कामकुर्वाणाः, 'तत्र
तत्र' पाशादिके संपर्ययन् इत्युत्तरेणसर्वबन्धः ॥६॥ पुनरप्यतद्वानिमोहाविक्रमणायाम्—

१ ऋष्टयोपेताः आ. इ. १ २ साधिकासु आ. इ. १ ३ ताविकासु आ. इ. १ ४ परिताणेण वज्जया आ. परियाणेण तज्जया अ. १ ५ किंयाणि अ. १

६ संकिंयाणो अ. १ ७ ण सह सम्बन्धः आ. इ. १

परियाणिआणि संकंता. पासिताणि अमंकिणो। अपणाणभयमंविगा. मंपलिति तहिं नहिं ॥७॥

परित्रायते इति परित्राणं नञानं येषु तानि तथा. परित्राणयुक्तान्यत्र शङ्कमाना अनिमृद्व्याद्विषयमवबुध्यः, त्रानयपि भयमुत्प्रेक्ष-
माणाः, तथा 'पाशितानि' पाशोपेतानि-अनर्थापादकानि 'अशङ्किनः' तेषु शङ्काभङ्गवाणाः सन्तः अज्ञानेन भयेन च 'संविगं'चि मम्य-
ग्व्याप्ता-वशीकृताः, शङ्कनीयमशङ्कनीयं वा तथा परित्राणोपेतं पाशाधनयोपेतं वा मय्यगुविवेकेनाजानानाः 'तत्र तत्र' अनर्थबहुले
पाशबागुगदिके बन्धने 'संपर्ययन्ते' मय्-एकीभावेन परि-ममन्तादयन्ते यान्ति वा, गच्छन्तीत्युक्तं भवति, तदेवं दृष्टान्तं प्रसाध्य
नियतिवादाद्येकान्ताज्ञानत्रादिनो दाष्टान्निकन्वेनाऽऽयोज्याः, यन्मतेऽयमेकान्तादिनोऽज्ञानिकाः त्राणभूतानेकान्तवादवर्जिताः सर्वदोष-
विनिर्मुक्तं कालेश्वरादिकागणत्राद्राभ्युपगमनानाशङ्कनीयमनेकान्तवादमाशङ्कन्ते शङ्कनीयं च नियत्यज्ञानवादमेकान्तं न शङ्कन्ते, 'ते' एवं-
भूताः परित्राणोऽयनेकान्तवादं शङ्कां दुर्वाणा युक्त्याऽधटमानक्रमनर्थबहुलमेकान्तवादमशङ्कनीयत्वेन गृह्णन्तोऽज्ञानाधृतास्तेषु नेषु
कर्मबन्धस्थानेषु संपर्ययन्त इति ॥७॥ पूर्वदोषगनुष्यत्वाचायां दोषान्तगदिन्मया पुनरपि प्राक्तनदृष्टान्तमधिकृत्याऽऽह—

अह तं पवेज्ज वेज्जं, अह वज्जस्स वा वाप् । मुञ्चेज्ज पयपासाओ, तं तु मदेण देहंए ॥८॥

'अथ' अनन्तरमसौ मृगस्तत्र 'वज्जमिति' वज्जं-बन्धनाकारेण व्यवस्थितं वागुगदिकं वा बन्धनं बन्धकत्वाद्बन्धमित्युच्यते, तदेवं-
भूतं कृतपाशादिकं बन्धनं यद्यमात्रपरि प्रवेत्तु तद्व्यस्नादनिक्रम्योपरि गच्छेत्, तस्य वधयदिवेन्धनस्याधो (वा) गच्छेत्, तत एवं क्रिय-

१ 'याणि आ. अ. । २ शङ्कलीय क. अ. । ३ 'दयन्ते' वापि वा ड. । ४ ज्ञा वडमं अ. उज गडम आ. । ५ वडमं अ. आ ।
६ बानहे अ. । ७ मुञ्चेज्ज अ. आ. । ८ पयपमाड अ. पयपमाओ अ. । ९ मंदो ण आ. । १० देहनी अ. देहते आ. ।

माणोऽसौ मृगः पदे पाशः पदपाशो-चागुगदिबन्धनं तस्मान्मुच्येत, यदिवा पदं-कूटं पाशः-प्रतीतस्ताभ्यां मुच्येत, क्वचिन्पदपाशादीति पठ्यते, आदिग्रहणाद्वधताडनमागणादिकाः क्रिया गृह्यन्ते, एवं मन्तमपि तमनर्थपरिहणोपायं 'मन्दो' जडोऽज्ञानावृतो न 'देहती'ति न पश्यतीति ॥८॥ कूटपाशादिकं चापश्यन् यामवस्थामवाप्नोति तां दर्शयितुमाह—

अहिअप्पाऽहियपण्णणे, विस्समंतेणुवारंते । स वैद्धे पयपासेणं, तत्थ घायं नियच्छइ ॥९॥

स मृगोऽहितान्मा तथाऽहितं प्रज्ञानं-बोधो यस्य मगोऽहितप्रज्ञानः, स 'विषमान्तेन' कूटपाशादियुक्तेन प्रदेशे-नोपागतः, यदिवा-विषमान्ते-कूटपाशादिकं आत्मानमनुपातयेत्, तत्र चात्मौ पतितो बद्धश्च तेन कूटादिना पदपाशादीननर्थबहुलान-वस्थाविशेषान् प्राप्तः 'नत्र' बन्धने 'घातं' विनाशं 'नियच्छति' प्राप्नोतीति ॥९॥ एवं दृष्टान्तं प्रदर्श्य सूत्रकार एव दाष्टान्तिकमज्ञान-विपाकं दर्शयितुमाह—

एवं तु समणा एगे, मिच्छदिट्ठी अणारिआ । असंकिंआइ संकंति, संकिंआइ असंकिणो ॥१०॥

एवमिति यथा मृगा अज्ञानावृता अनर्थमनकशः प्राप्नुवन्ति, तुग्वधारणे, एवमेव 'श्रमणाः' केचित् पाखण्डविशेषाश्रिताः एके न सर्वे, किम्भूतास्ते इति दर्शयति-मिथ्या-विपरीता दृष्टियेषामज्ञानवादिनां नियतिवादिनां वा ते मिथ्यादृष्टयः, तथा 'अनार्याः' आरा-घाताः सर्वहेयधर्मेभ्य इति आर्याः न आर्या अनार्या अज्ञानावृतनवाद्सदनुष्ठायिन इतियावन् । अज्ञानावृतत्वं च दर्शयति-'अशङ्कितानि'

१/पण्णणो अ. 'पण्णणे आ. १ २ वायाए अ. १ ३ सं वैद्धे अ. आ. १ ४ 'पासादी अ. पासादं आ. १ ५ निगच्छन्ती अ. १ ६ अवबोधो आ. १

सा. १ 'देणुवाए इति पाट्माश्रित्य १ ८ मिच्छा अ. १ ९ असाक्यणि-अ. असंकिआइ आ. १ १० मंकिआणि अ. मंकिआइ आ. १

अशङ्कनीयानि सुधर्मचिष्टानादीनि शङ्कमानाः, तथा 'शङ्कनीयानि' अपायबहुलानि एकान्तपक्षसमाश्रयणानि, अशङ्कनीं मृगा इव मूढचेतसस्तत्तदाऽऽरभन्ते यद्यदनर्थाय संपद्यन्त इति ॥१०॥ शङ्कनीयाशङ्कनीयविपर्ययसिमाह—

धम्मपणवर्णणा जा सा, तं तु संकंति मूढेगा । आरंभाइं न संकंति, अविअत्ता अकोविआ ॥११॥

धर्मस्य-क्षान्त्यादिदशलक्षणोपेतस्य या प्रज्ञापना-प्ररूपणा, 'तां तु' इति तामेव 'शङ्कन्ते' असद्धर्मप्रणेयमित्येवमध्यवस्यन्ति, ये पुनः पापोपादानभूताः समारम्भास्ताबाशङ्कन्ते, किमिति ? यतः 'अव्यक्ता' मृग्धाः-सहजसद्विवेकविकलाः, तथा 'अकोविदा' अपण्डिताः-सच्छास्त्रावबोधरहिता इति ॥११॥ ते च अज्ञानाधृता यत्रानुवन्ति तद्दर्शनायाह—

सर्व्वेप्पणं विउक्कस्सं, सव्वं णूंसं विहूणिआ । अप्पत्तिअं अकम्मंसे, एयमट्ठं मिगं चुए ॥१२॥

सर्वत्राप्यात्मा यस्यामौ सर्वान्मको-लोभस्तं विधूयति संबन्धः, तथा विविध उत्कर्षो गव्यो व्युत्कर्षो-मान इत्यर्थः, तथा 'णूमे'ति माया तां विधूय, तथा 'अप्यत्तियं'ति क्रोधं विधूय, कषायविधूनेनेन च मोहनीयविधूनेनमावेदितं भवति, तदपगमाच्चाशपकर्मोभावः प्रतिपादितो भवतीत्याह—'अकर्मश' इति न विद्यते कर्मशोऽस्येत्यकर्मशः, न चाकर्मशो विशिष्टज्ञानाद्भवति नाज्ञानादित्येव दर्शयति—'एतमर्थं' कर्मभावलक्षणं मृग इव मृगः-अज्ञानी 'चुए'ति त्यजेत्, विभक्तिपरिणामेन वा अस्मादेवंभूतादर्थान् च्यवेत्—अप्येदिति ॥१२॥ भूयोऽप्यज्ञानवादिनां दोषाभिधिन्याऽऽह—

१ पणवर्णणा सा. । २ मूढेगा अ. । ३ आरंभाणि ण अ. अरंभाइ न सा. । ४ एयं अ. । ५ विधूयिआ आ. । ६ मिगं अ. । ७ अर्थः, तं च सा. ।

जे ष्यं नाभिजाणंति, मिच्छंदिद्वी अणारिया । मिग्गा वा पासबद्धा ते, घायमेसंति णंतसो ॥१३॥

‘धे’ अज्ञानपक्षं समाश्रिता ‘एनं’ कर्मक्षणेणोपायं ‘न जानन्ति’ आत्मीयासद्वद्ग्रहग्रस्ता मिथ्यादृष्टयोऽनार्यास्ते मृगा इव पाशबद्धा ‘घातं’ विनाशम् ‘एष्यन्ति’ यासन्त्येवेषयन्ति च, तद्योग्यक्रियायुष्मनात्, ‘अनंतशः’ अविच्छेदेनेत्यज्ञानवादिनो गताः ॥१३॥ इदानीमज्ञानवादिनां दूषणोद्दिभावयिषया स्ववाग्यबिता वादिनो न र्चलिव्यन्तीति तन्मताविष्करणायह—

माहणा समणा एँगे, सव्वे नाणं सयं वए । सव्वलोगेऽवि जे पाणा, न ते^१ जाणंति किंचणं ॥१४॥

एके केचन ब्राह्मणविशेषाः तथा ‘श्रमणाः’ परिव्राजकविशेषाः सर्वेऽप्येते ज्ञायतेऽऽनेनेति ज्ञानं—हेयोपादेयार्थाऽऽविभविक्कं परस्परविरोधेन व्यवस्थितं ‘स्वकम्’ आत्मीयं चदन्ति, न च तानि ज्ञानानि परस्परविरोधेन प्रवृत्तत्वात्सल्यानि, तस्मादज्ञानमेव श्रेयः, किं ज्ञानपरिक्लपनयेति, एतदेव दर्शयति—सर्वस्मिन्नपि लोके ये ‘प्राणाः’ प्राणिनो न ते किञ्चनपि सम्यगपेतवाचं^(१) ‘जानन्ती’ति विदन्तीति ॥१४॥ यदपि तेषां गुरुपारम्पर्येण ज्ञानमायानं तदपि छिन्नमूलत्वादवितथं न भवतीति दृष्टान्तद्वारेण दर्शयितुमाह—

मिलक्खू अमिलक्खुस्स, जहा वुत्ताणुभोसए । ण हेउं से विजोणाइ, भासिअं तऽणुभासए ॥१५॥

१ एतं अ. १२ निच्छं अ. ३ मिया अ. ४ सद्गृहप्रस्ता आ. इ. १५ यान्ति अन्वे आ. १६ न विचलि आ. १७ मेगे अ. १८ वदे अ. आ. १

२ सव्वे लोयंसि अ. सव्वे लोयंसि आ. १० ण ते अ. ११ किंचणं अ. आ. १२ न्ति, प्रतिपादयन्ति न आ. इ. १३ त बाधं आ. इ. १

१४ भासती अ. १५ जानाति अ. जणाइ आ. १

‘यथा ‘म्लेच्छ’ आर्यभाषानभिज्ञः ‘अम्लेच्छस्य’ आर्यस्य म्लेच्छभाषानभिज्ञस्य यद्भाषितं तद् ‘अनुभाषते’ अनुवदति केवलं, न सम्यक् तदभिप्रायं वेत्ति, यथाऽनया विवक्षयाऽनेन भाषितमिति, न च ‘हेतु’ निमित्तं निश्चयेनासौ म्लेच्छस्तद्भाषितस्य जानाति, केवलं परमार्थशून्यं तद्भाषितमेवानुभाषत इति ॥१५॥ एवं दृष्टान्तं प्रदर्श्य दाष्टान्तिकं योजयितुमाह—

एवमन्नाणिना नाणं, वयंतेति सयं सयं। निच्छयैथं न यैणांति, मिलम्बुव्व अबोहिंया ॥१६॥

यथा म्लेच्छः अम्लेच्छस्य परमार्थमजानानः केवलं तद्भाषितमनुभाषते, तथा ‘अज्ञानिकाः’ सम्यग्ज्ञानरहिताः श्रमणा ब्राह्मणा वदन्तोऽपि स्वीयं स्वीयं ज्ञानं श्रमाणन्वेन परस्परविरुद्धार्थभाषणान् निश्चयार्थं न जानन्ति, तथाहि—ते स्वकीयं तीर्थकरं सर्वज्ञत्वेन निर्द्वयं तदुपदेशेन क्रियासु प्रवर्तेरन्, न च सर्वज्ञविवक्षा अर्वागदर्शना ग्रहीतुं शक्यते, ‘नासर्वज्ञः सर्वज्ञं जानाती’ति न्यायात्, तथा चोक्तम्—“सर्वज्ञोऽस्माविति क्षेतनन्कालेऽपि बुभुक्षुभिः। नज्ज्ञानेयविज्ञानरहितैर्गम्यते कथम् ? ॥१॥” एवं परचेतोवृत्तीनां दुरन्वय-त्वादुपदेशदुर्गपि यथावस्थितविवक्षया ग्रहणासंभवाभिश्चयार्थमजानाना म्लेच्छवदपरोक्तमनुभाषन्त एव, ‘अबोधिंका’ बोधरहिताः केवल-मिति, अतोऽज्ञानमेव श्रेय इति। एवं यावद्यावज्ज्ञानाभ्युपगमस्तावत्तावदुस्तादोपसंभवः, तथाहि—योऽवगच्छन् पादेन कस्यचित् शिरः स्पृशति तस्य महानपगधो भवति, यस्त्वनाभोगेन स्पृशति तस्मै न ज्ञाश्चिदपगध्यतीति, एवं चाज्ञानमेव प्रधानभावमनुभवति, न तु ज्ञानमिति ॥१६॥ एवमज्ञानवादिमतमनूद्यदानीं तद्दूषणायामह—

१ तो वि अ। १ निच्छय्यं आ.। ३ जगंति अ. आ.। ४ व अबोहिंते अ. य अबोहिंते आ.। ५ तदेवं आ. इ.।

अन्नाणिर्याणं वीमंसा, अण्णाणे ण विनियच्छइ । अप्पणो य परं नालं, कुतो अन्नाणुसासिउं ? ॥१७॥

न ज्ञानमज्ञानं तद्विद्यते येषां तेऽज्ञानिनः, अज्ञानशब्दस्य संज्ञाशब्दन्वाद्वा मत्वर्थीयः, गौरवशब्दगण्यमिति यथा, तेषामज्ञानि-
नाम्—अज्ञानमेव श्रेय इत्येवंवादिनां. योऽयं 'विमर्शः' पर्यालोचनात्मको मीमांसा वा—मातुं पगिच्छेत्तुमिच्छा मा 'अज्ञाने' अज्ञा-
नविषये 'न णियच्छति' न निश्चयेन यच्छति—नावतगति, न गुञ्ज्यत इत्यावन्. तथाहि—यैवंभूता मीमांसा विमर्शो वा किमेतज्ज्ञानं
सत्यमुतासत्यमिति ?, यथा अज्ञानमेव श्रेयो यथा च ज्ञानातिशयमन्यथा तथा च दोषानिर्गक इति मोऽयमेवंभूतो विमर्शस्तेषां न
बुध्यते, एवंभूतस्य पर्यालोचनस्य ज्ञानरूपत्वादिति । अपिच—नेऽज्ञानवादिन आत्मनोऽपि 'परं' प्रधानमज्ञानवादमिति 'शामितुम्'
उपदेष्टुं 'नालं' न समर्थाः, तेषामज्ञानपक्षममाश्रयेणानाज्ञानादिति, कुतः पुनस्ते स्वयमज्ञाः, मन्तोऽन्येषां शिष्यत्वेनोपगतानामज्ञानवा-
दमुपदेष्टुमलं—समर्था भवेयुमिति ? । यदप्युक्तं—'छिन्नमूलत्वात् स्लेच्छानुभाषणवन्मवमुपदेष्टादिकं,' तदप्युक्तं, यतोऽनुभाषणमपि
न ज्ञानसुते कर्तुं शक्यते, तथा यदप्युक्तं 'परचेतोवृत्तीनां दुर्गन्वयत्वादज्ञानमेव श्रेय इति,' तदप्यमन्, यतो भवतैवाज्ञानमेव श्रेय इत्येवं
परोपदेष्टवानाम्युद्यतेन परचेतोवृत्तिज्ञानस्याभ्युपगमः कृत इति, तथाऽन्यगम्यभ्यधायि—“आकाङ्क्षिर्ज्ञानगत्या, चेष्टया भाषितेन च ।
नेत्रवक्त्रविकारैश्च, गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥१॥” ॥१७॥ तदेवं ते तपस्विनोऽज्ञानिन आत्मनः परेषां च ग्रामेन कर्तव्ये यथा न समर्था-
स्तथा दृष्टान्तद्वारेण दर्शयितुमाह—

१ 'याण अ. आ. । २ अण्णाणे नो नियच्छन्ती अ. अणोणे णेव नियच्छन्ती आ. । ३ कउ अ. । ४ अणोऽणु अ. अणगण आ. । वा. ५ तेया मन सम्भ-
क्या न ज्ञायते न युज्यते इति भावः ।

वणे मूढे जहा जंतू, मूढे णेयाणुगामिण् । दौवि एए अकोविआ, तिळ्वं स्मेयं नियच्छइ ॥१८॥

‘वने’ अटव्यां यथा कश्चिन्मूढो ‘जन्तुः’ प्राणी दिक्परिच्छेदं कर्तुमसर्थः स एवंभूतो यदा परं मूढमेव नेतारमनुगच्छति तदा द्रा-
वणि ‘अकोविदौ’ सम्यग्ज्ञानानिपुणौ सन्तौ ‘तीव्रम्’ असह्यं ‘स्नेतो’ गहनं शोकं वा ‘नियच्छतो’ निश्चयेन गच्छतः—प्राप्तुतः, अज्ञा-
नावृत्तत्वात् । एवं तेऽप्यज्ञानवादिन आत्मीयं मार्गं शोभनत्वेन निर्धारयन्तः परकीयं चाशोभनत्वेन जानाताः स्वयं मूढाः सन्तः परानपि
मोहयन्तीति ॥१८॥ अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तरमाह—

अंधो अंधं पंहं णितो, दूरमच्छाणु गच्छइ । आवज्जे उप्पहं जंतू, अंदुवा पंथाणुगामिण् ॥१९॥

यथा अन्धः स्वयमपरमन्धं पन्थानं नयन् ‘दूरमच्छानं’ विवक्षितादन्धनः परतरं गच्छति, तथोत्पथमापद्यते जन्तुरन्धः, अथवाऽपरं
पन्थानमनुगच्छेत्, न विवक्षितमेवाध्वानमनुयायादिति ॥१९॥ एवं दृष्टान्तं प्रसाध्य दाष्टान्तिकमर्थं दर्शयितुमाह—

एवमेगे णियायट्ठी, धम्ममाराहणी वयं । अदुवा अहम्ममावज्जे, णं ते सव्वजुयं वए ॥२०॥

‘एव’मिति पूर्वोक्तार्थोपप्रदर्शने, एवं भावमूढा भावान्धाश्चैके आजीविकादयः ‘नियायट्ठी’चि नियाणो—मोक्षः सद्धर्मो वा तदर्थिनः,

१ मूढ आ. । २ नेताणु गामिते आ. नेयाणु गामिण् आ. । ३ दुहउ वि भक्तोविता आ. दोवि एए अकुदिया आ. । ४ तेवं आ. । ५ निगच्छती आ. निय-
च्छइ आ. । ६ तदा तौ द्वौ आ. द. । ७ सम्यग्मार्गपरिज्ञानां आ. द. । ८ नेतो आ. नितो आ. । ९ मद्दाण गच्छती आ. आ. । १० अहवा आ. । ११ गामिते आ. ।
१२ इमा वयं आ. । १३ अवम्मं आ. । १४ न ते सव्वज्जयं वए आ. न ते सव्वज्जयं वदे आ. ।

ते किल वयं सद्धर्मागधका इत्येवं संधाय प्रव्रज्यायासुधताः सन्तः पृथिव्यम्बुवनस्पत्यादिकायोपमेदेन पचनपाचनादिक्रियासु ग्रहृताः सन्तस्तत्स्वयमनुतिष्ठन्ति अन्येषां चोपदिशन्ति येनाभिप्रेताया मोक्षावाप्तैर्भ्रश्यन्ति, अथाऽऽस्तां तावन्मोक्षाभावः, त एवं प्रवर्तमाना 'अधर्म' पापमापद्येरन्, संभावनायास्तुत्यन्नेन लिङ्प्रत्ययेनैतद्दर्शयति—एतदपरं तेषामनर्थान्तरं संभाव्यते यदुत विवक्षितार्थाभावतया विपरीतार्थाविशेषः पायोपादानमिति । अपिच—त एवमसदनुष्ठायिन आजीविकादयो गोशालकमतानुसारिणोऽज्ञानवादग्रहृताः सर्वैः प्र-
 कारैर्ऋजुः—प्रगुणो विवक्षितमोक्षगमनं ग्रन्थकुटिलः सर्वजुः—संयमः सद्धर्मो वा तं सर्वजुः ते 'न व्रजेयुः' न प्राप्नुयुरित्युक्तं भवति, यदिव—सर्वजुः—सत्यं तत्तज्ज्ञानान्धा ज्ञानापलापिनो न वदेयुरिति । एते चाज्ञानिकाः सप्तषष्टिभेदा भवन्ति, ते च भेदा अमुनोपा-
 येन प्रदर्शनीयाः, तद्यथा—जीवादयो नव पदार्थाः, सत् असत् सदसत् अवक्तव्यः असदवक्तव्यः सदसदवक्तव्य इत्येतैः सप्तभिः प्रकारैर्विज्ञातुं न शक्यन्ते, न च विज्ञातैः प्रयोजनमस्ति, भावना चेयम्—सन् जीव इति को वेत्ति ? किंवा तेन ज्ञातेन ? असन् जीव इति को वेत्ति ? किंवा तेन ज्ञातेनेत्यादि, एवमजीवादिष्वपि प्रत्येकं सप्त विकल्पाः, नव सप्तकास्त्रिषष्टिः, अमी चान्ये चत्वारस्त्रि-
 षष्टिमध्ये प्रक्षिप्यन्ते, तद्यथा—सती भावोत्पत्तिरिति को जानाति ? किंवाऽनया ज्ञातया ? एवमसती सदसत्यवक्तव्या भावोत्पत्तिरिति को जानाति ? किंवाऽनया ज्ञातयेति, शेषविकल्पत्रयं तूत्पत्त्युत्तरकालं पदार्थावयवापेक्षमतोऽत्र न संभवतीति नोक्तम्, एतच्चतुष्टयप्रश्ने-
 पास्तप्तषष्टिर्भवति, तत्र सन् जीव इति को वेत्तीत्यस्यायमर्थो—न कस्याचिद्विशिष्टं ज्ञानमस्ति योऽतीन्द्रियान् जीवादीनवभोत्स्यते, न च तैर्ज्ञातैः किञ्चित्फलमस्ति, तथाहि—यदि नित्यः सर्वगतोऽमूर्तो ज्ञानादिगुणोपेत एतद्गुणव्यतिरिक्तो वा ततः कतमस्य पुरुषार्थस्य सिद्धि-

रिति १, तस्मादज्ञानमेव श्रेय इति ॥२०॥ पुनरपि तद्दूषणाभिधिन्ययाऽऽह—

एवमेगे विर्यक्काहिं, नो अन्नं पज्जुवासिया । अप्पणो य विर्यक्काहिं, अयमंज्जूहिं दुस्मई ॥२१॥

‘एवम्’ अनन्तरोक्त्या नीत्या एकै-केचनज्ञानिका ‘वितर्काभिः’ सीमांसाभिः स्वोत्प्रेक्षिताभिरसत्कल्पनाभिः ‘परम्’ अन्यमार्हाता-
दिकं ज्ञानवादिनं ‘न पर्युपासते’ न सेवन्ते स्वाश्लेषग्रहग्रस्ताः त्रयमेव तत्त्वज्ञानाभिज्ञा नापरः कश्चिदित्येवं नान्यं पर्युपासत इति । तथा
आत्मीयवितर्कैरेवमभ्युपगतवन्तो-यथा ‘अयमेव’ अस्मदीयोऽज्ञानमेव श्रेय इत्येवमात्मको मार्गः ‘अज्जू’रिति निर्दोषत्वाद्भक्तः-स्पष्टः,
परस्तिरस्कृतुमशक्यः, ऋजुर्वा-ग्रगुणोऽङ्कुटिलः, यथावस्थितार्थाभिधायित्वान्, क्रिमिति (ते) एवमभिदधति १-‘हि’ यस्मादर्थं यस्मात्ते
‘दुर्मतयो’ विपर्यस्तबुद्धय इत्यर्थः ॥२१॥ मास्यतमज्ञानवादिनां ज्ञानवादी स्पष्टमेवानर्थोभिधित्सयाऽऽह—

एवं तैक्काइ साहिंता, धम्माधम्मे अकंविआ । दुक्खं ते नाइतुट्ठंति, सउणी पंजरं जहा ॥२२॥

‘एवं’ पूर्वोक्तन्यायेन ‘तैक्या’ श्रवणीयविकल्पनया ‘माधयन्तः’ प्रतिपादयन्तो धर्मे-क्षान्त्यादिके अधर्मे च-जीवोपमदर्पादिते पापे
‘अकोविदा’ अनिपुणा ‘दुःखम्’ अमानोदयलक्षणं तद्वृत्तं वा मिथ्यान्वाद्युपचितकर्मबन्धनं ‘नानिब्रोटयन्ति’ अतिशयेनतद्ववस्थितं तथा
ते न ब्रोटयन्ति-अपनयन्तीनि, अत्र दृष्टान्तमाह-यथा पञ्जरस्थः शकुनिः पञ्जरं ब्रोटयितुं-पञ्जरबन्धनादात्मानं मोचयितुं नालम्, एव-
ममावपि संसारपञ्जरादन्मानं मोचयितुं नालमिति ॥२२॥ अधुना मामन्येनैकान्तवादिमतदूषणार्थमाह—

१ वितर्काहिं अ. १ २ दुस्मई अ. अ. १ ३ मन्दमज्ञानऽ अ. न वामिज्ञानार्त्तं ६ १ ४ X एमं ६ १ ५ हिंरत्सां अ. ६ १ ६ तद्वए अ. अ. १
७ साहेना अ. १ ८ नानि अ. १

सयं सयं पसंसता, गरहंता परं वयं । जे उ तत्थ विउस्संति, संसारं ते विउस्सिसया ॥२३॥

‘खकं स्वक्कम्’ आत्मीयमान्मीयं दर्शनमभ्युपगमं ‘प्रशंसन्तो’ वर्णयन्तः ममर्थयन्तो वा, तथा ‘गरहमाणा’ निन्दन्तः परकीयां वाचं, तथाहि—मात्स्न्याः सर्वम्याविर्भावनिर्गोभावादिनः सर्वं वस्तु क्षणिकं निरन्वयविनश्वरं चैव्यंवादिनो बौद्धान् द्रुष्यन्ति, तेऽपि नित्यस्य क्रमयोगपद्याभ्यामर्थक्रियाविग्रहान् मात्स्न्यान् । एवमन्येऽपि द्रष्टव्या इति । तदेवं ‘ये’ एकान्तवादिनः, तुरवधारणे भिन्नक्रमश्च, ‘तत्रैव’ तेनैवाऽऽत्मीयान्मीयेषु दर्शनेषु प्रशंसां कुर्वाणाः परवाचं च विगर्हमाणा ‘विद्रुष्यन्ते’ विद्रांश्च इवाऽऽचरन्ति, तेषु वा विद्रोषेणोशन्ति—संज्ञास्त्रविषये विशिष्टं युक्तिघातं वदन्ति । ते चैववादिनः ‘संसारं’ चतुर्गतिभेदेन संयुतिरूपं विविधम्—अनेकप्रकाशम् उन्—प्राबल्येन श्रिताः—संवद्धाः, तत्र वा संसारं उपेताः संसारान्तर्वर्तिनः भवेदा भवन्तीत्यर्थः ॥२३॥ मास्यनं यदृकं नियुक्तिकारणोद्देशकाथधिकार ‘कर्म’ वयं न गच्छति चतुर्विधं क्षिप्रमसय’ इति । नदधिकृत्याह—

अहावरं पुरक्कवायं. किरियावाइदुगिसणं । कम्मचिनापणट्ठाणं, संसारस्स पवड्डुणं ॥२४॥

‘अथे’ त्वानन्तर्ये, अत्रानन्तर्यादिमानान्तर्गम्यन् ‘पुरं’ पूर्वम् ‘आन्यान्’ कथितं, किं पुनन्नादित्याह—‘क्रियावादिदर्शनं’ क्रियव-चैत्यकर्मादिका प्रधानं मोक्षाङ्गमिन्येवं वदितुं शीलं येषां न क्रियावादिनन्तर्णां दर्शनम्—आगमः क्रियावादिदर्शनं, किंभूतास्ते क्रिया-वादिन इत्याह—कर्मणि—ज्ञानावगणादिकं चिन्ता—पर्यालोचनं कर्मचिन्ता नम्याः प्रणष्टा अपगताः कर्मचिन्ताप्रणष्टाः, यतस्ते अविज्ञाना-शुपचितं चतुर्विधं कर्मबन्धं नेच्छन्ति अतः कर्मचिन्ताप्रणष्टाः, तेषां चेदं दर्शनं ‘दुःखस्वकथम्य’ अमानोदयपरम्पराया विवर्धनं भवति,

१ ता य परं वदि म. । २ वाषिनाः—स्थिता. भा. द. ३ १४८६ वि. म. ।

क्वचित्संसारवर्धनमिति पाठः, ते ह्येवं प्रतिपद्यमानाः संसारस्य वृद्धिमेव कुर्वन्ति नोच्छेदमिति ॥२४॥ यथा च ते कर्मचिन्तातो नष्टा-
स्तथा दर्शयितुमाह—

जाणं काष्ण्डणाउट्टी, अबुहो जं च हिंसति । पुट्टो संवेदइ परं, अवियत्तं खु सावज्जं ॥२५॥

यो हि 'जानन्' अवगच्छन् प्राणिनो हिनस्ति, कायेन चानाकुट्टी, 'कुट्ट छेदने' आकुट्टनमाकुट्टः स विद्यते यस्यासावाकुट्टी नाकु-
ट्टचनाकुट्टी, इदमुक्तं भवति—यो हि कोपादेर्निमित्तात् केवलं मनोव्यापारेण प्राणिनो व्यापादयति, न च कायेन प्राण्यवयवानां छेद-
नभेदेनादिके व्यापारे वर्तते न तस्यावद्यं, तस्य कर्मोपचयो न भवतीत्यर्थः, तथा 'अबुधः' अजानानः कायव्यापारमात्रेण यं च हिन-
स्ति प्राणिनं तत्रापि मनोव्यापाराभावात् कर्मोपचय इति, अनेन च श्लोकार्थेन यदुक्तं निर्युक्तिरुक्ता यथा—'चतुर्विधं कर्म नोपचीयते
भिष्टुसमय' इति, तत्र परिश्लोपचितमधिज्ञोपचिताख्यं भेदद्वयं साक्षादुपात्तं, शेषं त्वीर्यापथस्वमान्तिकभेदद्वयं चशब्देनोपात्तं, तत्रैरण-
मीर्या—गमनं तत्संबद्धः पन्था ईर्यापथस्तत्प्रत्ययं कर्मैर्यापथम्, एतदुक्तं भवति—यथि गच्छतो यथाकथञ्चिदनभिसंधेर्यत्प्राणिव्यापादनं
भवति तेन कर्मणश्च यो न भवति, तथा स्वमान्तिकमिति—स्वप्न एव लोकोक्त्या स्वमान्तः स विद्यते यस्य तत्स्वमान्तिकं, तदपि न
कर्मबन्धाय, यथा स्वप्ने भुजिज्जियायां तृप्यभावस्तथा कर्मणोऽपीति, कथं तर्हि तेषां कर्मोपचयो भवतीति?, उच्यते, यद्यसौ हन्यमा-
नः प्राणी भवति हन्तुश्च यदि प्राणीत्येवं ज्ञानमुत्पद्यते तथैनं हन्मीत्येवं च यदि बुद्धिः प्रादुष्याद् एतेषु च सत्सु यदि कायचेष्टा प्रव-
र्तते तस्यामपि यद्यसौ प्राणी व्यापाद्यते ततो हिंसा ततश्च कर्मोपचयो भवतीति, एषामन्यतराभावेऽपि न हिंसा, न च कर्मचयः । अत्र च

१ कुर्वते आ. । २ उट्टी मकुट्टे आ. । ३ हिंसती आ. । ४ वर्धते आ. । ५ च्छेदनादिके आ. । ६ हिंसादहिंसातश्च आ. इ. ।

पञ्चानां पदानां द्वात्रिंशद्भङ्गा भवन्ति, तत्र प्रथमभङ्गे हिंसकोऽपरेष्वेकत्रिंशत्स्वहिंसकः, तथा चोक्तम्—“प्राणी प्राणिज्ञानं, घातकचित्तं च तद्गता चेष्टा । प्राणैश्च विप्रयोगः पञ्चभिरापद्यते हिंसा ॥१॥” किमेकान्तेनैव परिज्ञोपचितादिना कर्मोपचयो न भवत्येव ? भवति काचिदव्यक्तमात्रेति दर्शयितुं श्लोकपदार्थमाह—‘पुट्टो’ति तेन केवलमनोव्यापाररूपपरिज्ञोपचितेन केवलकायक्रियोत्थेन वाऽविज्ञोपचितेनेर्यापथेन स्वमान्तिकेन च चतुर्विधेनापि कर्मणा ‘स्पृष्ट’ ईषच्छुप्तः संस्तत्कर्मोऽसौ स्पर्शमात्रेणैव परमनुभवति, न तस्याधिको विपाकोऽस्ति, कुड्यापतितसिकतामुष्टिवत्स्पर्शानन्तरमेव परिशटतीत्यर्थः, अत एव तस्य चयाभावोऽभिधीयते, न पुनरत्यन्ताभाव इति । एवं च कृत्वा तद् ‘अव्यक्तम्’ अपरिस्फुटं, खुरवधारणे, स्पष्टविपाकानुभवाभावात्, तदेवमव्यक्तं सहावर्धन—गर्हेण वर्तते तत्परिज्ञोपचितादिकर्मति ॥२५॥ ननु च यद्यनन्तरोक्तं चतुर्विधं कर्म नोपचयं याति कथं तर्हि कर्मोपचयो भवतीत्येतदाशङ्क्याह—सन्तिमे तैऽ आयाणा, जेहिं कीरैइ पावगं । अभिकर्ममा य पेसा य, मणसा अणुजाणिया ॥२६॥

‘सन्ति’ विद्यन्ते अमूनि त्रीणि आदीयते—स्वीक्रियते अमीभिः कर्मेत्यादानानि, एतदेव दर्शयति—यैरादानैः ‘क्रियते’ विधीयते निष्पाद्यते ‘पापकं’ कल्मषं, तानि चामूनि, तद्यथा—‘अभिकर्म्ये’ति आभिमुख्येन बध्यं प्राणिनं क्रान्त्वा—तद्घाताभिमुखं चित्तं विधाय यत्र स्वत एव प्राणिनं व्यापादयति तदेकं कर्मादानं, तथाऽपरं च प्राणिघाताय प्रेष्यं समादिश्य यत्राणिव्यापादनं तद्वितीयं कर्मादानमिति, तथाऽपरं व्यापादयन्तं मनसाऽनुजानीत इत्येतत्तृतीयं कर्मादानं, परिज्ञोपचितादस्यायं भेदः—तत्र केवलं मनसा चिन्तनमिह

त्वपरेण व्यापाद्यमाने प्राणिन्यनुमोदनमिति ॥२६॥ तदेवं यत्र स्वयं कृतकारितानुमतयः प्राणिघाते क्रियमाणे विद्यन्ते क्लिष्टाध्यवसा-
यस्य प्राणातिपातश्च तत्रैव कर्मोपचयो नान्यत्रेति दर्शयितुमाह—

एते उ तउ आयाणा, जेहिं कीरइ पावंगं । एवं भावविसोहीए, निव्वाणमभिगच्छइ ॥२७॥

तुरवधारणे, 'एतान्येव' पूर्वोक्तानि त्रीणि व्यस्तानि ममस्तानि वा आदानानि यैर्दुष्टाध्यवसायसव्यपेक्षैः पापकं कर्मोपचीयत इति, एवं च स्थिते यत्र कृतकारितानुमतयः प्राणिव्यपरोपणं प्रति न विद्यन्ते तथा 'भावविशुद्ध्या' अरुक्तद्विष्टबुद्ध्या प्रवर्तमानस्य सत्यपि प्राणानिपाते केवलेन मनसा कायेन वा मनोऽभिर्मधिगहितेनोभयेन वा विशुद्धबुद्धेर्न कर्मोपचयः, तदभावाच्च 'निर्वाणं' सर्वद्वन्द्वोपर-
तिस्त्वभावम् 'अभिगच्छति' आभिमुख्येन प्राप्नोतीति ॥२७॥ भावशुद्ध्या प्रवर्तमानस्य कर्मबन्धो न भवतीत्यत्रार्थे दृष्टान्तमाह—

पुत्तं पिया समारब्भ, आहारंज असंजए । मुंजमाणो य मेहवी, कम्मणा नोवल्लिप्पइ ॥२८॥

'पुत्रम्' अपन्यं 'पिता' जनकः 'ममारब्भ' व्यापात्र आहारांश्च कस्याञ्चित्त्राविधायामापदि तदुद्गणार्थमरुक्तद्विष्टः 'असंयतो' गृहस्यन्तर्निषिन्तं भुञ्जानोऽपि चशब्दस्यापिशब्दार्थन्वादिनि, तथा 'मेधाव्ययि' संयतोऽपीत्यर्थः, तदेवं गृहस्थो भिक्षुर्वा शुद्धाश्रयः पिशिताभ्यपि 'कर्मणा' पापेन 'नोवल्लिप्यते' नाश्रियते इति, यथा चात्र पितुः पुत्रं व्यापादयतमन्त्रागुक्तद्विष्टमनसः कर्मबन्धो न भवति, तथाऽन्यस्याप्यरुक्तद्विष्टान्तःशरणस्य प्राणिवधे मत्प्यपि न कर्मबन्धो भवतीति ॥२८॥ साम्प्रतमेतदुद्गणायामाह—

१ ए ए तु तउ अ. ए ए उ तउ अ. २ व रंन अ. ३ पावंगं अ. ४ एवविगच्छति आ. ५ निपातेन ज. ६ शुद्धया च व' आ. ७ मेधावी आ. ८ कम्मणा नोवल्लिप्यते अ. कम्मणा नोवल्लिपइ आ. ९ विदु' आ. द. १

तथाऽन्यदप्यभिहितं—“चित्तमेव हि संसारो, रागादिह्यवासितम् । तदेव तैर्विनिर्मुक्तं, भवान्त इति क्रथ्यते ॥१॥” तथाऽन्यैरप्यभिहितं—“मतिविभव ! नमस्ते यत्समत्वेऽपि पुंसां, परिणमसि शुभांशैः कल्मषांश्चैस्त्वमेव । नरकनगरवर्त्म ग्रस्थिताः कष्टमेके, उपचि-
तशुभशक्त्या स्वयंसंभेदिनोऽन्ये ॥१॥” तदेवं भवदभ्युपगमेनैव क्लिष्टमनोव्यापारः कर्मबन्धायेत्युक्तं भवति, तथेयार्थेऽपि यद्यनुपयुक्तो याति ततोऽनुपयुक्तैव क्लिष्टचित्ततेति कर्मबन्धो भवत्येव, अथोपयुक्तो याति ततोऽग्रमत्तत्वादबन्धक एव, तथा चोक्तम्—“उच्चारित्यंमि पाए इरियासमियस्स संकमट्ठाए । वावज्जेज्ज कुलिंमी मरेज्ज तं जोगमासज्ज ॥१॥” णे य तस्स तन्निमित्तो बन्धो सुहुमोऽवि देसिओ समए । अणवज्जो उ पयोगेण सच्चभावेण सो जम्हा ॥२॥” स्वप्नान्तिकेऽप्यशुद्धचित्तसद्भावादीषद्बन्धो भवत्येव, स च भवताऽप्यभ्युगत एव ‘अव्यक्तं तत्सावध’मित्यनेनेति । तदेवं मनसोऽपि क्लिष्टस्यैकस्यैव व्यापारे बन्धसद्भावात् यदुक्तं भवता ‘प्राणी प्राणिज्ञान’मित्यादि तत्सर्वं प्लुत इति, यदप्युक्तं—‘पुत्रं पिता समारभ्ये’त्यादि तदप्यनालोचिताभिधानं, यतो मारयामीत्येवं यावच्च चित्तपरिणामोऽभूत्तावच्च कश्चिद्व्यापादयति, एवंभूतचित्तपरिणतेश्च कथमसंक्लिष्टता ? चित्तसंक्लेशे चावश्यभावी कर्मबन्ध इत्युभयोस्संवादोऽत्रेति । यदपि च तैः क्वचिदुच्यते—यथा ‘परव्यापादितपिशितभक्षणे परहस्ताऽऽकृष्टाङ्गारदाहाभाववन्न दोष’ इति, तदपि उन्मत्तप्रलपितवदनाकर्णनीयं, यतः परव्यापादिते पिशितभक्षणेऽनुमतिरग्रतिहता, तस्याश्च कर्मबन्ध इति, तथा चान्यैरप्यभिहितम्—“अनुमन्ता विशसिता, संहर्ता क्रयविक्रयी । संस्कृता चोपभोक्ता च, घातकश्चाष्ट घातकाः ॥१॥” यच्च कृतकारितानुमतिरूपमादानत्रयं तैरभिहितं तज्जनेन्द्रमतलवास्वादनमेव तैरकारीति ।

सा. १ उच्चारितं पादे ईयांसमितेन संक्रामार्थाय । व्यापद्येत कुलिङ्गो श्रियेत तं योगमासाद्य ॥१॥ २ न च तस्य तन्निमित्तो बन्धः सुहोऽपि दिष्टः समये । अनवबन्धस्तु प्रयोगेण सर्वभावेन स यस्मात् ॥२॥ ३ ‘योरपिसं’ आ. ‘योरपिसं’ इ. ।

तदेवं कर्मचतुष्टयं नोपचयं यातीत्येवं तदभिधानाः कर्मचिन्तातो नष्टा इति सुप्रतिष्ठितमिदमिति ॥२९॥ अधुनैतेषां क्रियावादिनामन-
र्थपरम्परां दर्शयितुमाह—‘इत्येताभिः’ पूर्वोक्ताभिश्चतुर्विधं कर्म नोपचयं यातीति ‘दृष्टिभिः’ अभ्युपगमैस्ते वादिनः ‘सातगौरवनिः-
श्रिताः’ सुखशीलतायामासक्ता यत्किञ्चनकारिणो यथाब्धमोजिनश्च संसारोद्धरणसमर्थ ‘शरणम्’ इदमसदीयं दर्शनम् ‘इति’ एवं मन्य-
माना विपरीतानुष्ठानतया ‘सेवन्ते’ कुर्वन्ते ‘पापम्’ अवधम्, एवं व्रतिनोऽपि सन्तो जना इव जनाः प्राकृतपुरुषसदृशा इत्यर्थः ॥३०॥
अस्यैवार्थस्योपदर्शकं दृष्टान्तमाह—आसमन्तात्स्रवति तच्छीला वा आस्राविणी सच्छिद्रेत्यर्थः, तां तथाभूतां नावं यथा जाल्यन्धः
समारुह्य ‘पारं’ तटम् ‘आगन्तुं’ प्राप्तुमिच्छत्यसौ, तस्याश्चास्राविणीत्वेनोदकच्छुतत्वात् ‘अन्तराले’ जलमध्ये एव ‘विपीदति’ वारिणि
निमज्जति तत्रैव च पञ्चत्वमुपयातीति ॥३१॥ साम्प्रतं दाष्टीन्तिकयोजनार्थमाह—‘एवं’मिति यथाऽन्धः सच्छिद्रां नावं समारूढः पार-
गमनाय नालं तथा श्रमणा एके शाक्यादयो मिथ्या—विपरीता दृष्टियेषां ते मिथ्यादृष्टयः तथा पिशिताशनानुमतेरनार्याः स्वदर्शनानु-
रागेण ‘संसारपारकाङ्क्षिणो’ मोक्षाभिलाषुक्ता अपि सन्तस्ते चतुर्विधकर्मचयानभ्युपगमेनानिपुणत्वाच्छासनस्य ‘संसारमेव’ चतुर्गति-सं-
सरणरूपम् ‘अनुपर्यटन्ति’ भूयोभूयस्तत्रैव जन्मजरामरणदौर्गत्यादिक्लेशमनुभवन्तोऽनन्तमपि कालमासते, न विवक्षितमोक्षसुखमाप्नुवन्ति,
इति ब्रवीमीति पूर्ववदिति ॥३२॥ इति सूत्रकृताङ्गे समयाख्याध्ययनस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥

ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

१ जह्या आस्राविणीमित्यादि आस्रमं आ. इ. १ २ श्रवति आ. इ. १ ३ ञ्छिद्राणां नावि आ. इ. १

अथ प्रथमाध्ययने तृतीयोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

द्वितीयोद्देशकानन्तरं तृतीयः समाख्यते, अस्य चायमभिर्भवन्धः—अध्ययनार्थाधिवागः स्वयमयपरमयप्ररूपेति, तत्रोद्देशक-
द्वयेन स्वपरसमयप्ररूपणा कृता अत्रापि भव क्रियते. अथवाऽऽद्ययोर्भेदशक्योः कुट्टयः प्रतिपादितास्नदोषाश्च तदिहापि तेषामाचार-
दोषः प्रदर्श्यते इत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्य चत्वार्यनुयोगाद्वागणि व्याख्यास्त्वलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चाणीयं, तच्चेदम्—

जं किंचि उ पुङ्कडं, सङ्गमागंतुर्माहियं । सहस्मंतरियं भुंजे, दुपक्वं चैव सेवइ ॥१॥
तमेव अवियणंनाना. विसंससि अकंविद्या । मच्छा वेमालिया चैव, उदगस्संभियागमे ॥२॥
उदगंस्स पभावेणं, सुङ्कं^१ सिग्धं नमिति उ । ढंकेहि य कंकेहि य, आमिसत्थेहि^२ ते दुही ॥३॥
एवं तु समणा एगे, वट्टमाणसुहेसिणो । मच्छा वेमालिया चैव, धानमेस्संति णंतसो ॥४॥

१ विपुत्तिं आ. विपुत्तिं इ. । २ सट्टो. गट्टो आ. । ३ तु ट्ठियं अ. । ४ मट्ठसं अ. द. । ५ मेवती आ. मेवइ इ. । ६ जां आ. । ७ ममि आ. इ. ।
८ विद्यां आ. । ९ यत्सुपं आ. । १० सुङ्कं अ. । ११ सिग्धं नमंति उ आ. निराजन् निमित्तो इ. । १२ हि आ. । १३ धानसं आ
वाक्येन इ. ।

अस्य चानन्तरद्वयेण सहायं संबन्ध—इहानन्तरोद्देशकपर्यन्तमुत्रैव अभिहितम्, 'एवं तु श्रमणा एके' इत्यादि, तदिहापि संबध्यते, एके श्रमणा यत्किञ्चिन्पूतकृतं भुञ्जानाः संसारं पर्यटन्तीति, परम्परामुत्रैव न्वभिहितं 'बुद्धिज' इत्यादि, यत्किञ्चिन्पूतकृतं तदुच्येनेति, एवमन्यैरपि सूत्रैरुक्तस्य संबन्धो योज्यः । अधुना सूत्रार्थः प्रतीयते—'यत्किञ्चिदिति आहारजातं मनोकमपि आत्मा तावत्प्रभृतं, तदपि 'पूतकृतम्' आधाकर्मोदिसिक्थेनाप्युपसृष्टम्, आत्मा तावदाधाकर्म, तदपि न स्वयंकृतम्. अपि तु 'श्रद्धावता' अन्येन भक्तिमताऽपरात् आगन्तुकानुद्दिश्य 'ईहितं' चेष्टितं निष्पादितं, तच्च महायान्तिग्नमपि यो 'भुञ्जीत' अम्यवहरेदमौ 'द्विपक्ष' गृहस्थपक्षं प्रव्रजितपक्षं चाऽऽसेवते, एतदुक्तं भवति—एवंभूतमपि परकृतमपरागन्तुकयत्यर्थं निष्पादितं यदाधाकर्मोदिति तस्य महायान्तिग्नस्यपि योऽवयवस्तेनाप्युपसृष्टमाहारजातं भुञ्जानस्य द्विपक्षसेवनमापद्यते, किं पुनः य एते शाक्यादयः स्वयमेत मकलमाहारजातं निष्पाद्य स्वयमेव चोपसृञ्जते ? , ते च सुतरां द्विपक्षसेविनो भवन्तीत्यर्थः, यद्वित्रा—'द्विपक्ष'मिति इयंपथः सांप्रदायिकं च, अथवा—पूर्ववत्ता निकाचितावस्थाः कर्मप्रकृतीनयत्यपूर्वाश्चादेन, तथा चागमः—'आधाकर्म'णं भुञ्जमाणे समणे कइ कम्मपयडाओ वंश्चइ ?, गोयमा ! अइ कम्मपयडीओ वंश्चइ, मिडिलंबंधणवडाओ धणियबंधणवंडाओ करंइ, चियाओ करंइ, उवचियाओ करंइ, हम्मठिडियाओ दीवठिडियाओ करंइ' इत्यादि । तन्त्रैवं शाक्यादयः परनीथिकाः स्वपृथ्या वा आधाकर्म भुञ्जाना द्विपक्षमेवाऽऽसेवन्त इति सूत्रार्थः ॥१॥ इदानीमेतेषां सुखैषिणामाधाकर्मभोजिनां कदुकविपाकाविभावनाय श्लोकद्वयेन दृष्टान्तमाह—'तमेव' आधाकर्मोपभोगदोषम् 'अजानानां' विष-

सा. १ आधाकर्म भुञ्जानः श्रमणः कति कम्मोदकृन्वंजन्तः ? गौतमः : अउमं न्हं विज्जंमि, इतिरुक्कं मनचइ' माउज्जंउक्कंउटः' करोमि, निताः करोमि उपविताः करोमि, इत्येकस्मिन्स्थितिकां दीपेकालस्थितिकाः करोति । २ 'बद्धाउ आ. बद्धतो द. । ३ करोमि आ. द. । ४ दस्संदिउ ओ द. । ५ 'दिउउ आ. दिउओ द. ।

मः—अष्टप्रकारकर्मबन्धो भवकोटिभिरपि दुर्भेद्यः चतुर्गतिसंसारो वा तस्मिन्नकोविदाः, कथमेव कर्मबन्धो भवति ? कथं वा न भवति ? केन बोपायेनायं संसारार्णवस्तीर्यत इत्यत्राकुशलाः, तस्मिन्नेव संसारोदरे कर्मपाशावपाशिता दुःखिनो भवन्तीति । अत्र दृष्टान्तमाह—यथा ‘मत्स्याः’ पृथुरोमाणो विशालः—समुद्रस्तत्र भवा वैशालिकाः विशालाख्यविशिष्टजात्युद्भवा वा वैशालिकाः विशाला एव (वा) वैशालिकाः—बृहच्छरीरास्ते एवभूता महामत्स्या ‘उदकस्याभ्यागमे’ समुद्रवेला(यामागता)यां सत्यां प्रबलमरुदंगोद्भूतोत्तुङ्गकछोलमालाऽप्यनुभाः सन्त उदकस्य प्रभावेन नदीमुखमागताः पुनर्वेलाऽपगमे तस्मिन्दुदके शुष्के वेगेनैवापगते सति बृहत्चाच्छरीरस्य तस्मिन्नेव धुनीमुखे विलया अवसीदन्त आमिषग्रन्थुभिर्दङ्कैः कङ्कैश्च पक्षिविशेषैरन्यैश्च मांसवसाधिमिर्मित्यवन्धादिभिर्जीवन्त एव विलुप्यमाना महान्तं दुःखसमुद्धान् तमनुभवन्तः अक्षरणा ‘धातं’ विनाशं ‘यान्ति’ प्राप्नुवन्ति, तुरवधारणे, त्राणाभावाद्विनाशमेव यान्तीति श्लोकद्वयार्थः ॥२-३॥ एवं दृष्टान्तपदार्थं दाष्टीन्तिके योजयितुमाह—यथैतेऽनन्तरोक्ता मत्स्यास्तथा ‘श्रमणाः’ श्राक्यपाशुपतादयः स्वपूथ्या वा, किंभूतास्ते इति दर्शयति—वर्तमानमेव सुखम् आधाकर्मोपभोगजनितमेषितुं शीलं येषां ते वर्तमानसुखेपिणः, समुद्रवायसवत् तत्कालावाप्तसुखवासक्तचेतसोऽनालोचिताधाकर्मोपभोगजितान्तिकदुःखौघानुभवा वैशालिकमत्स्या इव ‘धातं’ विनाशम् ‘एष्यन्ति’ अनुभविष्यन्ति’ अनन्तश्च’ अरहद्दृघटीन्यायेन भूयो भूयः संसारोदन्वति निमज्जनोन्मज्जनं कुर्वाणा न ते संसाराम्भोधेः पारगामिनो भविष्यन्तीत्यर्थः ॥४॥ साम्प्रतमपराङ्माभिमतोप्रदर्शनायाह—

इणमन्नं तु अन्नाणं, इहमेगेसि आहियं । देवउत्ते अयं लोए, बंभउत्तेति आवरे ॥५॥

ईसरेण कडे लोए, पहाणाइ तहावरे । जीवांजीवसमाउत्ते, सुहदुखसमन्निष् ॥६॥
सयंभुणा कडे लोए, इति बुत्तं महेसिणा । मारेण संथुया माया, तेण लोए असासए ॥७॥

‘इद’मिति वक्ष्यमाणं, तुशब्दः पूर्वैर्म्यो विशेषणार्थः, ‘अज्ञान’मिति मोहविजृम्भणम्—‘इह’ अस्मिन् लोके एकेषां सर्वेषाम् ‘आख्या-
तम्’ अभिप्रायः, किं पुनस्तदाख्यातमिति ? तदाह—देवेनोसो देवोसः, कर्षकेणेव बीजवपनं कृत्वा निष्पादितोऽयं लोक इत्यर्थः, देवैर्वा
गुप्तो-रक्षितो देवगुप्तो देवपुत्रो वेत्येवमादिकमज्ञानमिति, तथा ब्रह्मणा उप्तो ब्रह्मोसोऽयं लोक इत्यपरे एवं व्यवस्थिताः, तस्माहि तेषा-
मयमभ्युपगमः—ब्रह्मा जगत्पितामहः, स चैक एव जगदादावासीचेन च प्रजापतयः सृष्टाः तैश्च क्रमेणैतत्सकलं जगदिति ॥५॥, तथैश्व-
रेण कृतोऽयं लोकः, एवमेके ईश्वरकारणिका अभिदधति, प्रमाणयन्ति च ते—सर्वमिदं विमल्यधिकरणभावापन्नं तनुभुवनकरणादिकं
धर्मित्वेनोपादीयते, बुद्धिमत्कारणपूर्वकमिति साध्यो धर्मः, संस्थानविशेषवत्त्वादिति हेतुः, यथा घटादिरिति दृष्टान्तोऽयं, यद्यत्संस्थान-
विशेषवत्त्वं बुद्धिमत्कारणपूर्वकं दृष्टं, यथा देवकुलकूपादीनि, संस्थानविशेषवच्च मकराकरनदीधराधराशरीरकरणादिकं विवादगोचरापन्न-
मिति, तस्माद्बुद्धिमत्कारणपूर्वकं, यश्च समस्तस्यास्य जगतः कर्ता स सामान्यपुरुषो न भवतीत्यसावीश्वर इति, तथा सर्वमिदं तनुभुवनक-
रणादिकं धर्मित्वेनोपादीयते, बुद्धिमत्कारणपूर्वकमिति साध्यो धर्मः, कार्यत्वाद् घटादिवत्, तथा स्थित्वा प्रवृत्तेर्वा, वास्यादिवदिति ।
तथाऽपरे प्रतिपन्ना यथा—ग्रधानादिकृतो लोकः, सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः, सा च पुरुषार्थं प्रति प्रवर्तते, आदिग्रहणाच्च
‘प्रकृतेर्महान् ततोऽहङ्कारः तस्माच्च गणः षोडशकः तस्मादपि षोडशकात्पञ्चभ्यः पञ्च भूतानी’त्यादिकया प्रक्रियया सृष्टिर्भवतीति, यदिव

१ ० ॥ १ ० ता आ. इ. । ३ ० ते आ. इ. । ४ ० करणभावापन्नं आ. १ ५ ० व गणश्च आ. ।

—आदिग्रहणात्स्वभावार्थः—स्वभावेन कृनो लोकः, कण्टकादित्क्षेप्यवन्, तथाऽप्यु नियनिकृनो लोको मयुगङ्गाकृत-
वदित्यादिसिः कारणः कृतोऽयं लोको 'जीवाजीवममायुक्तो' जीवः—उपयोगलक्षणः तथा अजीवः—धर्माधर्मकाशपुटलादिकः समन्वितः
समुद्रधराधरादिक इति, पुनरपि लोकं विशेषयितुमाह—'मुखम्' आनन्दरूपं 'दुःखम्' अमानन्दरूपमिति, ताभ्यां समन्वितो—युक्त इति
॥६॥ किंच—'मयंयुणा' इत्यादि. स्वयं भवतीति स्वयम्भूः विष्णुरन्यो वा, मं चैक एवादावभूत्, तत्रकाकी ग्मने, द्वितीयमिष्टवान्, नञ्चि-
न्तानन्तरमेव द्वितीया शक्तिः समुत्पन्ना. तदनन्तरमेव जगन्मृष्टिभृद् 'इनि' एवं महर्षिणा 'उक्तम्' अभिहितम्, एवंवादिनो लोकस्य
कर्तारमभ्युपगन्तवन्तः । अपि च 'तेन' स्वयंयुवा लोकं निष्पाद्यानिभारभयाद्यमाग्व्यो माग्यतीति मार्गे व्यधायि, तेन मार्गेण 'संस्तुता'
कृता प्रसाधिता माया, तथा च मायया लोका स्त्रियन्ते, न च परमार्थतो जीवस्योपयोगलक्षणस्य व्यापत्तिरस्ति, अतो मायैषा यथाऽयं
मृतः, तथा चायं लोकः 'अज्ञाधनः' अनिलो विनाशीति गम्यते ॥७॥ अपि च—

माहणा समणा एगे, आह अंडकडे जगे । असो तत्तमकासी य, अयाणंता मुसं वेदे ॥८॥

'माहणा' धिगुजातयः 'श्रमणाः' त्रिदण्डिग्रभृतयः 'एके' केचन पौगणिका न सर्वे, एवम् 'आहुः' उक्तवन्तो, वदन्ति च यथा—
जगदेतच्चराचरमण्डेन कृतमण्डकृते अण्डाजानमित्यर्थः, तथाहि ते वदन्ति—यदा न किञ्चिदपि वस्त्वासीत्—पदार्थशून्योऽयं संसारः तदा
ब्रह्माऽस्त्वण्डमसृजत्, तस्माच्च क्रमेण दृष्टान्पञ्चाद्विधाभावमुपगतादृष्टौधोविभागोऽभूत्, तन्मध्ये च सर्वाः प्रकृतयोऽभूवन्, एवं पृथि-
व्येतोजोवाय्वाक्काक्षमयुद्रमन्त्रिपर्वतमकरागनिवेशादिमंस्थितिर्भूदिति, तथा चोक्तम्—“आसीदिदं तमोभूतमग्रज्ञातमलक्षणम् । अप्रतर्क्य-

मविज्ञेयं, प्रसुप्तमिव सर्वतः ॥१॥” एवंभूते चामिन् जगति ‘अमौ’ ब्रह्मा, तस्य भावस्मत्त्वं-पदार्थज्ञातं तदण्डादिप्रक्रमेण ‘अकार्षीन्’ कृत-
वानिति । ते च ब्राह्मणादयः परमार्थमज्ञानाः मेन्तो मृषा वदन्त एवं वदन्ति-अन्यथा च स्थितं तत्त्वमन्यथा प्रतिपादयन्तीत्यर्थः ॥८॥
अधुनेतेषां देवोत्सादिजगद्भादिनामुत्तग्दानायाह—

सप्तैहि परियाएहि, लोयं बूया कडंति” य । तत्तं ते” ण विजाणंति, ण विणांसी कयाइवि ॥९॥

‘स्वकैः’ स्वकीयैः ‘पर्यायैः’ अभिप्राययुक्तिविशेषः अयं लोकः कृत इत्येवम् ‘अधुवन’ अभिहितवन्तः, तद्यथा-देवोमो ब्रह्मोम ईश्वर-
कृतः प्रधानादिनिष्पादितः स्वयम्भुवा व्यधायि तन्निष्पादितायया म्रियते तथाऽण्डजध्वयं लोक इत्यादि, स्वकीयाभिरुपपत्तिभिः प्रति-
पादयन्ति-यथाऽस्मदुक्तमेव सत्यं नान्यदिति, ते चैवंवादिनो वादिनः सर्वेऽपि ‘तत्त्वं’ परमार्थं यथावस्थितलोकस्वभावं ‘नाभि (नं वि)
जानन्ति’ न सम्यक् विवेचयन्ति, यथाऽयं लोको द्रव्यार्थतया न विनागीनि-निर्मूलतः कदाचन, न चायमादित आरभ्य केनचित् क्रियते,
अपि त्वयं लोकोऽभूद्भवति भविष्यति च, तथाहि-यत्तावदुक्तं यथा ‘देवोमोऽयं लोकं’ इति. तदमंगलम्, यतो देवोमत्वे लोकस्य न किञ्चि-
त्तथाविधं प्रमाणमस्ति, न चाप्रमाणकुसुच्यमानं विद्वज्जनमनामि प्रीणयति, अपि च-किमसौ देव उत्पन्नोऽनुत्पन्नो वा लोकं सृजेत् ?, न
तावदनुत्पन्नस्तस्य स्वरविषाणस्येवामत्तात्करणाभावः, अथोन्यन्नः सृजेत्तत्किं स्वतोऽन्यतो वा ?, यदि स्वत एवोत्पन्नस्तथा सति तल्लोक-
स्यापि स्वत एवोत्पत्तिः किं नेष्यते ?, अथान्यत उत्पन्नः मन् लोककरणाय, सोऽप्यन्योऽन्यतः मोऽप्यन्योऽन्यत इत्येवमनवस्थालता न-

१ सन्त एवं वदन्तो मृषा आ. । २ सनेहि इ. । ३ भूय इ. । ४ निया अ. इ. । ५ तेन इ. । ६ तां आ. इ. । ७ भि आ. इ. । ८ कयाइवो आ.
कियाइवि इ. ।

भोमण्डलव्यापिन्यनिवारितप्रसरा प्रसर्यतीति, अथासौ देवोऽनादित्वाबोत्पन्न इत्युच्यते, इत्येवं सति लोकोऽप्यनादिरेवास्तु, को दोषः ? किंच-असावनादिः सन्नित्योऽनित्यो वा स्यात् ? यदि नित्यस्तदा तस्य क्रमयौगपद्याभ्यामर्थक्रियाविरोधान्न कर्तृत्वम्, अथानित्यस्तथा सति स्वत एवोच्यनन्तरं विनाशित्वादात्मनोऽपि न त्राणाय, कुतोऽन्यत्करणं प्रति तस्य व्यापारचिन्तेति ? तथा किममूर्तो मूर्तिमान् वा ? यद्यमूर्तस्तदाऽऽकाशवदकर्तृत्वं, अथ मूर्तिमान् तथा सति प्राकृतपुरुषस्येवोपकरणमव्यपेक्षस्य स्पष्टमेव सर्वजगदकर्तृत्वमिति । देव-गुप्तदेवपुत्रपक्षौ त्वतिफलुत्वादपकर्णयितव्याविति, एतदेव दूषणं ब्रह्मोत्पत्तेश्चिदपि द्रष्टव्यं, तुल्ययोगक्षेमत्वादिति । तथा यदुक्तम्—‘तनु-सुवनकरणादिकं विमल्यधिकरणभावापन्नं विशिष्टबुद्धिमत्कारपूर्वकं, कार्यत्वाद्, घटादिवादिति’ तदयुक्तं, तथाविधविशिष्टकारणपूर्वकत्वेन व्यास्यसिद्धेः, कारणपूर्वकत्वमात्रेण तु कार्यं व्याप्तं, कार्यविशेषोपलब्धौ कारणविशेषप्रतिपत्तिर्गृहीतप्रतिबन्धस्यैव भवति, न चाल्यन्तादृष्टे तथा प्रतीतिर्भवति, घटे तत्पूर्वकत्वं प्रतिपन्नमिति चेत् युक्तं तत्र घटस्य कार्यविशेषान्वहप्रतिपत्तेः, न त्वेवं मरिचसुदुर्पतादौ बुद्धिमत्कार-णपूर्वकत्वेन संबन्धो गृहीत इति. नन्वत एव घटादिसंस्थानविशेषदर्शनवत्पवतादावपि विशिष्टसंस्थानदर्शनाद्बुद्धिमत्कारणपूर्वकत्वस्य साधनं क्रियते, नैतदेवं युक्तं, यतो न हि संस्थानशब्दप्रवृत्तिमात्रेण सर्वस्य बुद्धिमत्कारणपूर्वकत्वावगतिर्भवति, यदि तु स्यात् सृष्टिकारत्वाद्वल्मीकस्यापि घटवत्कुम्भकारकृतिः स्यात्, तथा चोक्तम्—“अन्यथा कुम्भकारेण, सृष्टिकारस्य कस्यचित् । घटादेः करणान्मिद्वेद्वल्मीक-स्यापि तत्कृतिः ॥१॥” इति, तदेवं यस्यैव संस्थानविशेषस्य बुद्धिमत्कारणपूर्वकत्वेन संबन्धो गृहीतस्तदर्शनमेव तथाविधकारणानुमापकं भवति न संस्थानमात्रमिति, अपिच-घटादिमंस्थानानां कुम्भकार एव विशिष्टः कर्तोपलक्ष्यते नेश्वरः, यदि पुनरीश्वरः स्यात् किं कुम्भ-कारेणेति ? नैतदस्ति, तत्रापीश्वर एव सर्वव्यापितया निमित्तकारणत्वेन व्याप्यते, नन्वेवं दृष्टहानिरदृष्टकल्पना स्यात्, तथा चोक्तम्—

“शस्त्रौषधादिसंबन्धचैत्रस्य व्रणगेहणे । असंबद्धस्य किं स्थानोः, कागणन्वं न कल्प्यते ? ॥१॥” तदेवं दृष्टकारणपरित्यागेनादृष्टपरिकल्पना न न्यायेति, अपिच—देवकुलावतारदीनां यः कर्ता म सावयवोऽव्याप्यनित्यो दृष्टः, तद्दृष्टान्तसाधितेश्वर एवंभूत एव प्राप्नोति, अन्यथाभूतस्य च दृष्टान्ताभावाद्वाप्यनिर्देनुमानमिति. अन्यैव दिशा स्थित्वाप्रवृत्त्यादिकमपि साधनमसाधनमायोज्यं, तुल्ययोगक्षेम्नवादिति । यदपि चोक्तं ‘ग्रधानादिकृतोऽयं लोक’ इति, तदप्यमंगतं, यतस्तत्प्रधानं किं मूर्तममूर्तं वा ? यद्यमूर्तं न ततो मकराक-रादेर्मूर्तस्योद्भवो घटते, न ह्याकाशान्किञ्चिदुत्पद्यमानमालक्ष्यते, मूर्तामूर्तयोः कार्यकारणविरोधादिति, अथ मूर्तं तत्कुतः ममुत्पन्नं ? न तावत्स्वतो लोकस्यापि तथोत्पत्तिप्रमङ्गान्, नाप्यन्यतोऽनवस्थापंचगति, यथाऽनुत्पन्नमेव प्रधानाद्यनादिभावेनाऽऽस्ते तद्वल्लोकोऽपि किं नेष्यते ? अपिच—सत्त्वजस्तममां साम्यावस्था प्रधानमित्युच्यते, न चाविकृतात्प्रधानान्महदादेरुत्पत्तिरिष्यते भवद्भिः, न च विकृतं प्रधानव्यपदेशमास्कन्दतीत्यतो न प्रधानान्महदादेरुत्पत्तिरिति, अपिच—अचेतनायाः प्रकृतेः कथं पुरुषार्थं प्रति प्रवृत्तिः ? येनाऽऽत्मनो भोगोपपत्त्या सृष्टिः स्यादिति, प्रकृतेरयं स्वभाव इति चेदेवं तर्हि स्वभाव एव वलीयान् यस्तामपि प्रकृतिं नियमयति, तत एव च लोकोऽव्यस्तु, किमदृष्टप्रधानादिकल्पनयेति ? अथादिग्रहणात्स्वभावस्यापि कागणत्वं कैश्चिदप्यत इति चेदस्तु, न हि स्वभावोऽभ्युपगम्यमानो नः क्षतिमातनोति, तथाहि—स्वो भावः स्वभावः—स्वकीयोत्पत्तिः, सा च पदार्थानामिष्यत एवेति । तथा यदुक्तं ‘नियतिकृतोऽयं लोक’ इति, तत्रापि नियमनं नियतिर्यद्यथाभवनं नियतिरित्युच्यते, सा चाऽऽलोच्यमाना न स्वभावादतिरिच्यते, यच्चाभ्यधायि—‘स्वयम्भुवोत्पादितो लोक’ इति, तदप्यमुन्दरमेव, यतः स्वयम्भृगिति किमुक्तं भवति ? किं यदाऽयौ भवति तदा स्वतन्त्रोऽन्यनिरपेक्ष एव

१ नास्त्वोक्तस्योत्पत्तिरिति आ. इ. । २ °त इति यं आ. दः ।

क्षितस्य तैच्चमजानानाः सन्तो मृषा वदन्तीति ॥१॥ इदानीमेतेषामेव देवोप्तादिवादिनामज्ञानिनं प्रमाध्य तत्फलदिदेशयिषयाऽह—
अमणुषसमुप्यायं, दुःखमेव विजाणिया । समुप्यायमजाणता, कंहं नायंति संवरं ? ॥१०॥

मनोजुक्कलं मनोज्ञं—शोभनमनुष्ठानं न मनोज्ञमनोज्ञम्—अमदनुष्ठानं तस्मादुत्पादः—प्रादुर्भावो यस्य दुःखस्य तदमनोज्ञममु-
त्पादम्, एवकारोऽवधारणं, स चैवं संबन्धनीयः—अमनोज्ञममुत्पादमेव दुःखमित्येवं 'विजानीयान्' अवगच्छेन्प्राज्ञः, एतदुक्तं भवति—
स्वकृतामदनुष्ठानादेव दुःखस्योद्भवो भवति नान्यस्मादिति, एवं व्यवस्थितेऽपि सति अनन्तरोक्तवादिनोऽमदनुष्ठानोद्भवस्य दुःखस्य स-
मुत्पादमजानानाः सन्तोऽन्यत ईक्ष्वागदेदुःखस्योत्पादमिच्छन्ति, ते चैवमिच्छन्तः 'कथं' केन प्रकारेण दुःखस्य संवरं—दुःखप्रतिघातहेतुं
ज्ञास्यन्ति, निदानोच्छेदेन हि निदानिन उच्छेदो भवति, ते च निदानमेव न जानन्ति, तच्चाजानानाः कथं दुःखोच्छेदाय यतिष्यन्ते ?,
यत्नवन्तोऽपि च नैव दुःखोच्छेदनमवाप्स्यन्ति, अपि तु संसार एव जन्मजरामरणेष्टवियोगाद्यनेकदुःखव्राताघाता भूयो भूयोऽग्रहद्वय-
दीन्यायेनानन्तमपि कालं संस्थास्यन्ति ॥१०॥ साम्प्रतं प्रकारान्तरेण कृतवादिमतमेवोपन्यस्यन्नाह—

सुद्धे अपावए आया, इहमेगिसमाहिंयं । पुणो किड्ढोपदोसेणं, ^{११}सो तत्थ अवरज्झइ ॥११॥
इह संबुडे मुणी जाएँ, पच्छा होइ अपावए । वियड्ढुं जहा भुज्जो, नीरयं सरयं तथा ॥१२॥

१ स्वतत्त्वं आ. सतत्त्वं इ. । २ अमणुणा इत्यादि आ. इ. । ३ किहनाहं आ. किह नाहिं इ. । ४ ते दुःखो आ. इ. । ५ नैव आ. । ६ °च्छेद" आ. ।
७ °जाता" आ. । ८ °आहियका. साहिंनं इ. । ९ °इयदो" आ. °उपभो" इ. । १० स था इ. । ११ °ति आ. °इ इ. । १२ °ति आ. इ. । १३ °डव आ. इ. ।

‘इह’ अस्मिन् कृतवादिप्रस्तावे त्रैराशिका गोशालकमतानुसारिणो येषामेकविंशतिस्त्रयाणि पूर्वगतत्रैराशिकसूत्रपरिपाठ्या व्यवस्थितानि ते एवं वदन्ति—यथाऽयमात्मा ‘शुद्धो’ मनुष्यभव एव शुद्धाचारे भूत्वा अपगताशेषमलकलङ्को मोक्षे अपापको भवति—अपगताशेषकर्मा भवतीत्यर्थः, इदम् ‘एकेशां’ गोशालकमतानुसारिणामाभ्यातं, पुनरगाधान्मा शुद्धत्वाकर्मकैस्त्रैराशिद्वयावस्थो भूत्वा क्रीडया प्रद्वेषेण वा स तत्र मोक्षस्य एव ‘अपराध्यति’ रजसा स्थिप्यते, इदमुक्तं भवति—तस्य हि स्वशासनपूजासुपलभ्यान्यशासनपराभवं चोपलभ्य क्रीडोत्पद्यते—प्रमोदः संजायते, स्वशासनन्यैकाग्रदशनाच्च द्वेषः, ततोऽमौ क्रीडोद्वेपाभ्यामनुगतान्तरात्मा शनैः शनैर्निर्मलपटवदुपशुज्यमानो रजसा मलिनीक्रियते, मलीममश्च कर्मगौरवाद्भूयः संमारेऽवतरति, अस्यां चावस्थायां सकर्मकत्वात्तृतीयगण्यवस्थो भवति ॥११॥ किं च—‘इह’ अस्मिन् मनुष्यभवे प्राप्तः सन् प्रव्रज्यामभ्युपेत्य संवृतात्मा—यमनियमगतो जातः सन् पश्चादपापो भवति—अपगताशेषकर्मकलङ्को भवतीति भावः, ततः स्वशामनं प्रज्वाल्य मुत्तयवस्थो भवति, पुनरपि स्वशामनपूजादर्शनाभिर्कारोषलब्धश्च रागद्वेषोदयात्कलुषिनान्तरात्मा विक्रान्तम्बुवद्—उदकवन्नीगजस्कं मद्गतोद्धतरं गुनिवहसंपृक्तं मजस्कं—मलिनं भूयो यथा भवति तथाऽयमप्यात्माऽन्तरेण कालेन संमार्गद्वेगाच्छुद्धाचागवस्थो भूत्वा ततो मोक्षावाप्तौ मत्यामकर्मवस्थो भवति, पुनः शासनपूजानिकारदर्शनाद्रागद्वेषोदयात्सकर्म भवतीति. एवं त्रैराशिकानां गतित्रयावस्थो भवत्यामेत्याख्यातम्, उक्तं च—“दग्धेन्धनः पुनरुपति भवति प्रमथ्य, निर्वाणमप्यनवधारितभीरुनिष्ठम् । मुक्तः स्वयं कृतभवश्च पणार्थगूरुस्त्वच्छासनप्रतिहेतुर्विह मोहगज्यम् ॥११॥” इति ॥१२॥

१ ‘लक्ष्म’ आ. इ. १. २ ‘गते’ अ. इ. १. ३ ‘वन्मन्व’ आ. ‘वमन्व’ इ. १. ४ ‘निकर’ आ. इ. १. ५ ‘तीति’ आ. इ. १. ६ ‘निकर’ इ. १. ७ ‘विरु-
टवदुदकवर्ना’ आ. इ. १. ८ ‘दधुत’ आ. इ. १.

अधुनेतद्वृत्तयितुमाह—

एताणुवीति मेधावी, बंभचरेण ते वसे । पुढो पावाउया सव्वे, अक्खायारो सयं सयं ॥१३॥

सए सए उवट्ठाणे, सिद्धिमेव न अन्नहा । अहो ईहेव वसवत्ती, सव्वकामसमप्पिए ॥१४॥

‘एतान्’ पूर्वोक्तान् वादिनोऽनुचिन्त्य ‘मेधावी’ ब्रह्मवान् मर्यादाव्यवस्थितो वा एतदवधारयेत् यथा—नैते राशित्रयवादिनो देवो-
प्तादिलोकवादिनश्च ‘ब्रह्मचर्ये’ तदुपलक्षिते वा संयमायुष्टाने ‘वसेयुः’ अवतिष्ठिरमिति, तथाहि—तेषामयमभ्युपगमो यथा स्वदर्शनभूजानिका-
रदर्शनात्कर्मबन्धो भवति, एवं चावश्यं तद्दर्शनस्य पूजया तिरस्कारेण बोभयेन वा भाव्यं, तत्संभवाच्च कर्मोपचयस्तदुपचयाच्च शुद्ध्यभावः
शुद्ध्यभावाच्च मोक्षाभावः, न च युक्तानामपगतशेषकर्मकलङ्कानां कृतकृत्यानामपगतशेषयथावस्थितवस्तुतत्त्वानां समस्तुतिनिन्दनानामप-
गतात्मात्मीयपरिग्रहाणां रागद्वेषानुषङ्गः, तदभावाच्च कुतः पुनः कर्मबन्धः?, तद्वशाच्च संसारावतरणमित्यर्थः, अतस्ते यद्यपि कथञ्चिद् द्रव्य-
ब्रह्मचर्ये व्यवस्थितास्तथापि सम्यग्ब्रह्मज्ञानाभावाच्च ते सम्यगनुष्ठानभाज इति स्थितम् । अपिच—सर्वेऽप्येते प्रावादुकाः ‘सकं सकम्’ आत्मी-
यमात्मीयं दर्शनं स्वदर्शनानुरागादाख्यातारः—शोभनत्वेन प्रख्यापयितार इति, न च तत्र विदितवेधेनास्था विधेयेति ॥१३॥ पुनरन्यथा
कृतवादिमतमुपदर्शयितुमाह—‘सए सए इत्यादि’ ते कृतवादिनः शैवैकदण्डिप्रभृतयः स्वकीये उपतिष्ठन्त्यस्मिन्नित्युपस्थानं—स्वीयम-
नुष्ठानं दीक्षानुरुचरणशुश्रूषादिकं तस्मिन्नेव ‘सिद्धिम्’ अशेषसांसारिकप्रपञ्चराहितस्वभावामभिहितवन्तो ‘नान्यथा’ नान्येन प्रकारेण सिद्धिर-

१ मेधावी इ. । २ न इ. । ३ ते आ. इ. । ४ ण अण्णं आ. । ५ विहोति आ. विहोइ इ. । ६ बुविचिन्त्य आ. इ. । ७ सत्यययसां आ. । ८
‘सुस्वतत्त्वा’ आ. । ९ ‘मित्यतस्ते’ आ. इ. । १० XXXXमात्मीयिXXXदर्शनानुरागं आ. । ११ ‘तत्त्वेनास्था आ. बोधनात्सास्था इ. ।

‘सिद्धा य ते’ इत्यादि ये ह्यस्मदुक्तमनुष्ठानं सम्यगनुतिष्ठन्ति तेऽस्मिन् जन्मन्यष्टगुणैश्वर्यरूपां सिद्धिमासाद्य पुनर्विशिष्टममाधियोगेन शरीरल्यागं कृत्वा ‘सिद्धाश्च’ अशेषद्वन्द्वहिता अरोगा भवन्ति, अरोगग्रहणं चोपलक्षणम्, अनेकशरीरमानमद्वन्द्वेन स्पृश्यन्ते, शरीर-मनसोरमात्रादिति, एवम् ‘इह’ अस्मिन् लोके सिद्धिविचारे वा ‘एकैक’ शैवादीनामिदम् ‘आख्यातं’ भाषितं, ते च शैवादयः ‘सिद्धि-मेव पुरस्कृत्य’ मुक्तिमेवाङ्गीकृत्य ‘स्वकीये आशये’ स्वदर्शनाभ्युपगमे ‘प्रथिताः’ संबद्धा अध्युपपन्नास्तदनुकूला युक्तीः प्रतिपादयन्ति, नरा इव नराः—प्राकृतपुरुषाः शास्त्रावबोधविकलाः स्वाभिप्रेतार्थसाधनाय युक्तीः प्रतिपादयन्ति, एवं नैऽपि पण्डितमन्याः परमार्थम-जानानाः स्वाग्रहप्रसाधिका युक्तीरुद्धोषयन्तीति, तथा चोक्तम्—“आग्रही वत निनीयति युक्तिं, तत्र यत्र मतिरस्य निविष्टा । पृथुपान-रहितस्य तु युक्तिर्यत्र तत्र मतिरिति निवेशम् ॥१॥” ॥१५॥ साम्प्रतमेतेषामनर्थप्रदर्शनपुरःसरं दूषणाभिधित्सयाऽऽह—‘असंबुद्धा’ इत्यादि ते हि पाखण्डिका मोक्षाभिसन्धिना समुत्थिता अपि ‘असंबुद्धा’ इन्द्रियनोद्भिन्नैरसंयताः, इहाप्यस्माकं लाभ इन्द्रियानुगोधेन सर्वविय-योपभोगाद्, अमुत्रं मुक्त्यवाप्तेः, तदेवं मुग्धजनं प्रतारयन्तोऽनादिसंसारकान्तरं ‘अभिष्यन्ति’ पर्यटिष्यन्ति स्वदुश्चरितोपात्तकर्मपाशा-वैशापि(पाशि)ताः पौनःपुन्येन नरकादियातनास्थानेषूपत्यधन्ते, तथाहि—नेन्द्रियैरनियमितरशेषद्वन्द्वप्रच्युतिलक्षणा सिद्धिरवाप्यते, याऽ-प्यणिमाद्यष्टगुणलक्षणैहिकी सिद्धिरभिधीयते साऽपि मुग्धजनप्रतारणाय दम्भकल्पैवेति, याऽपि च तेषां बालतपोऽनुष्ठानादिना स्वर्गा-वाप्तिः साऽप्येवंप्राया भवतीति दर्शयति—‘कल्पकालं’ प्रभूतकालम् ‘उत्पद्यन्ते’ संभवन्ति आसुराः—असुरस्थानोत्पन्ना नागकुमारादयः,

१ अरोगाश्च आ. इ. । २ त्रैच आ. इ. । ३ अनादिकं आ. इ. । ४ XXXXX आ. । सा. ५ तायात प्र० । ६ तायात आ. तायात इ. । ७

व्यापशिताः आ. इ. ।

तत्रापि न प्रयानाः, किं तर्हि ?—‘किल्बिषिका’ अधमाः प्रेक्ष्यभूता अल्पार्थयोज्यभोगाः स्वल्यायुःसामर्थ्याद्युपेताश्च भवन्तीति । इति उद्देशकपरिसमाप्त्यर्थे, अवीमीति पूर्ववत् ॥१६॥७५॥ इति समयाख्याध्ययनस्य तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥

॥ १६ ॥ ७५ ॥

अथ प्रथमाध्ययने चतुर्थ उद्देशकः प्रारभ्यते ॥

उक्तस्तृतीयोद्देशकः, अधुना चतुर्थः समारभ्यते, अस्य चायमि संबन्धः—अनन्तरोद्देशकेऽध्ययनार्थत्वात्स्वपरसमयवक्तव्यत्वोक्ते-
हापि सैवाभिधीयते, अथवाऽनन्तरोद्देशके तीर्थिकानां कुत्सिताचारत्वमुक्तमिहापि तदेवाभिधीयते, तदनेन संबन्धेनाऽऽयातस्यास्योद्देश-
कस्योपक्रमादीनि चत्वार्यनुयोगद्वाराण्यभिधाय सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

एते जिया भो ! न सरणं, बालो पंडियमाणिणो । हिंसा णं पुव्वसंजोगं, सिंया किच्चोवएसगा ॥१॥
तं च भिक्खू परिन्नाय, वियं तेसु ण मुच्छए । अणुक्खस्से अप्पलीणे, मज्जेणं मुणि जावए ॥२॥

‘एते जिया भो’ इत्यादि अस्य चानन्तरसूत्रेण सहायं संबन्धस्तद्वया, अनन्तरसूत्रेऽभिहितं—‘तीर्थिका अंसुरस्थानेषु किल्बिषा जा-
यन्त’ इति, किमिति ? यत एते जिताः परीषदोपसर्गैः, परस्परसूत्रसंबन्धस्त्वयम्—आदाविदमभिहितं ‘बुध्येत त्रोटयेच्च’ ततश्चैतदपि बुध्येत—

१ ‘याः’ × आ. १ २ × समास्यर्थे । ३ मोऽं आ. भो इ. । ४ तस्य सात्त्विकीयति आ. इ. । सा. ५ जस्य बालेऽवसीय प्र० । ६ हेच्छाण आ. इ. । ७ मा
आ. ता इ. । ८ वदेत्समा आ. वदेसिता इ. । ९ ण्णां आ. इ. । १० ज्ञां आ. इ. । ११ णं मुणि जावते आ. णं मज्जिणं मुणि जावते इ. । १२ भासुर आ. ।

यथैते पञ्चभूतादिवादिनी गोशालकमतानुसारिणश्च जिताः परीषहोसर्गैः कामक्रोधलोभमानमोहमदाल्पेनारिषङ्गणेन चेति, एवमन्यैरपि सङ्गैः संबन्ध उत्प्रेक्ष्यः । तदेवं कृतसंबन्धस्यास्य द्वयस्येदानीं व्याख्या प्रतन्यते—‘एत’ इति पञ्चभूतकामतज्जीवतच्छरीरादिवादिनः कृत-वादिनश्च गोशालकमतानुसारिणश्चैराशिकाश्च ‘जिता’ अभिभूता रागद्वेषादिभिः शब्दादिविषयैश्च तथा प्रबलमहामोहोत्थाज्ञानेन च ‘भो’ इति विनेयामक्षणम् एवं त्वं गृहाण यथैते तीर्थिका असम्यगुपदेशप्रवृत्तत्वात् कस्यचिच्छरणं भवितुमर्हन्ति न कश्चिन्नातुं समर्थो इत्यर्थः, किमिदमेवं ? यतस्ते बाला इव बालाः, यथा शिशवः सदसिद्विवैककल्याद्यत्किञ्चनकारिणो भाषिणश्च, तथैतेऽपि स्वयमज्ञाः सन्तः परानपि मोहयन्ति, एवम्भूता अपि च सन्तः पण्डितमानिन इति, क्वचित्पाठो ‘जत्य बालेऽवसीयह’ति ‘यत्र’ अज्ञाने ‘बालः’ अज्ञो लभः सक्वसीदति, तत्र ते व्यवस्थिताः यतस्ते न कस्यचिन्नाणायेति । यच्च तैर्विरूपमाचरितं तदुत्तरार्द्धेन दर्शयति—‘हित्वा’ त्यक्त्वा, णमिति वाक्यालङ्कारे, पूर्वसंयोगो—धनधान्यस्वजनादिभिः संयोगस्तं त्यक्त्वा किल वयं निःसङ्गाः प्रव्रजिता इत्युत्थाय पुनः सिता—बद्धाः परिग्रहारभ्येष्वासर्क्तास्ते गृहस्थाः तेषां कृत्यं—करणीयं पचनपाचनकण्डनपेषणादिको भूतोपमर्दकारी व्यापारस्तस्योपदेशस्तं गच्छन्तीति कृत्योपदेशणाः कृत्योपदेशका वा, यदिवा—‘सिया’ इति आर्षत्वाद्बहुवचनेन व्याख्यायते ‘स्युः’ भवेयुः कृत्यं—कर्तव्यं सावधानुष्ठानं तत्पधानाः कृत्या—गृहस्थास्तेषामुपदेशः—संस्मृतसमारम्भारम्भरूपः स विद्यते तेषां ते कृत्योपदेशिकाः, प्रव्रजिता अपि सन्तः कर्तव्यैर्गृहस्थेभ्यो न भिद्यन्ते, गृहस्था इव तेषां सर्वावस्थाः पञ्चार्हानव्यापारोपेता इत्यर्थः ॥१॥ एवम्भूतेषु च तीर्थिकेषु सत्सु भिक्षुणा

१ ‘कृत्यम्’ आ. इ. । २ ‘मानलोभं’ आ. । ३ ‘रीरश्रादिनः’ आ. । ४ ‘मोहेनाऽ’ आ. । ५ यत्रैते इ. ६ ‘सत्ता, X आ. । ७ देशकाः आ. । ८ ‘ज्ञाना आ. ‘ज्ञानाः इ. । ९ एवं च भू. इ. ।

यत्कर्तव्यं तदर्शयितुमाह—‘तं च भिखू’ इत्यादि ‘तं’ पाखण्डिकलोकमसदुपदेशदानाभिरतं ‘परिज्ञाय’ समयगवगम्य यथैते मिथ्यात्वो-
पहतान्तरात्मानः सद्विवेकशून्या नात्मने हितायालं नान्यस्मै इत्येवं पर्यालोच्य भावभिष्टुः संयतो ‘विद्वान्’ विदितवेद्यः तेषु ‘न मूर्च्छे-
येत्’ न गार्ह्यं विदध्यात्, न तैः सह संपर्कमपि कुर्यादित्यर्थः । किं पुनः कर्तव्यमिति पश्चाद्देन दर्शयति—‘अनुत्कर्षवानिति’ अष्टम-
दस्थानानामन्यतमेनोप्युत्सेकमकुर्वन् तथा ‘अप्रलीनः’ असंबद्धस्तीर्थिकेषु गृहस्थेषु पार्श्वस्थादिषु वा संश्लेषमकुर्वन् ‘मव्येन’ रागद्वेषयो-
रन्तरालेन संचरन् ‘मुनिः’ जगन्नयवेदी ‘यापयेद्’ आत्मानं वर्तयेत्, इदमुक्तं भवति—तीर्थिकादिभिः सह सत्यपि कथञ्चित्संबन्धे त्य-
क्ताहङ्कारेण तथा भवतस्तेष्वप्रलीयमानेनारक्तद्विष्टेन तेषु निन्दामात्मनश्च प्रशंसां परिहरता मुनिनाऽऽत्मा यापयितव्य इति ॥२॥
किमिति^३ ते तीर्थिकास्त्राणाय न भवन्तीति दर्शयितुमाह—

सपरिगृहा य सारंभा, इहमेगोसिमाहिंयं । अपरिगृहा अणारंभा, भिखू ताणं परिव्वप् ॥३॥ .

कडेसु घासमेसे । विऊं दत्तेसणं चरे । अगिद्धो विप्पमुक्को अं, ओमाणं परिवज्जं ॥४॥ .

‘सपरिगृहा’ इत्यादि सह परिग्रहेण धनधान्यद्विपदचतुष्टयदादिना वर्तन्ते तदभावेऽपि शरीरोपकरणादौ मूर्च्छावन्तः संपरिग्रहाः तथा
सहारम्भेणजीवोपसर्गादिकारिणा व्यापारेण वर्तन्त इति तदभावेऽप्यौदेशिकादिभोजित्वात्सारम्भाः—तीर्थिकादयः, सपरिग्रहारम्भक-
त्वेनैव च मोक्षमार्गं प्रसाधयन्तीति दर्शयति—‘इह’ परलोकाचिन्तायाम् एकेषां केषाञ्चिद् ‘आख्यातं’ भाषितं, यथा किमनया शिर-

१ ‘नाशुत्से इ. । २ भावते’ इ. । ३ ‘ति’ आ. । ४ दर्शयति आ. । ५ आहिंय आ. । ६ आहितं इ. । ७ ‘मे आ. इ. । ८ ‘व्वता आ. । ‘व्वते इ. ।
९ विज्जु आ. । विउ इ. । १० य. आ. इ. । ११ उं आ. । १२ ‘ज्जते आ. इ. । १३ ‘परि’ इ. ।

स्तुण्डमुण्डनादिकया क्रियया १, परं गुरोरनुग्रहात्परमाधरावासिस्तद्दीक्षावासिर्वा यदि भवति ततो मोक्षो भवतीत्येवं भाषमाणस्ते न त्राणाय भवन्तीति । ये तु त्रातुं समर्थास्तान्पश्चाद्धेन दर्शयति—‘अपरिग्रहाः’ न विद्यते धर्मोपकरणद्वने शरीरोपभोगाय स्वल्पोऽपि परिग्रहो येषां ते अपरिग्रहाः, तथा न विद्यते सावद्य आरम्भो येषां तेऽनारम्भाः, नै चैवंभूताः कर्मलवधः स्वयं यानपात्रकल्पाः संसार-महोदवेर्जन्तूत्तारणसमर्थास्तान् ‘मिक्षुः’ भिक्षणशील उद्देशिकाद्यपरिभोजी ‘त्राणं’ शरणं पैरिः—ममन्ताद्रजोत्—गच्छेदिति ॥३॥ कथं पुनस्तेनापरिग्रहेणानारम्भेण च वर्तनीयमित्येतद्दर्शयितुमाह—‘कडेसु’ इत्यादि गृहस्थैः परिग्रहागमभङ्गारेणाऽऽत्मार्यं ये निव्यादित्ता ओदना-दयस्ते कृता उच्यन्ते तेषु कृतेषु—परकृतेषु परनिष्ठित्वित्यर्थः, अनेन च षोडशोद्गमदोषपरिहारः सूचितः, तदेवमुद्गमदोषरहितं ग्रस्यत इति ग्रासः—आहारस्तमेवंभूतम् ‘अन्वेपयेत्’ मृगयेत् याचयेदित्यर्थः, तथा ‘विद्वान्’ संयमकरणकनिपुणः पंगशंमादोषरहितयिचिःश्रेय-सबुद्ध्या दचमिति, अनेन षोडशोन्पादनदोषाः परिगृहीता दृष्टव्याः, तदेवम्भूते दौत्यधात्रीनिमित्तादिदोषरहिते आहारे म भिक्षुः ‘एषणां’ ग्रहणैषणां ‘चरेद्’ अनुतिष्ठेदिति, अनेनापि दर्शयणादोषाः परिगृहीता इति मन्तव्यं, तथा ‘अगृहः’ अनध्युपपन्नोऽमृच्छित्तस्तस्मिन्नाहारे रागद्वेषविग्रमुक्तः, अनेनापि च ग्रामयणादोषाः पञ्च निगमन्ता अवसेयाः, स एवम्भूतो भिक्षुः परेषामपमानं—परावमदशिनं ‘परिवर्ज-येत्’ परित्यजेत्, न तपोमदं ज्ञानमदं च कुर्यादिति भावः ॥४॥ एवं नियुक्तिकारणोद्देशकार्थ्याधिकागमिहितं ‘किञ्चुवमा य चउत्थे’ इत्येतत्पदार्थदानां परवादिसत्तमेवोद्देशार्थ्याधिकागमिहितं दर्शयितुमाह—

१ परं इ. । २ पुनस्तातुं आ. इ. । ३ परि आ इ. । ४ कृत्तपरं आ. इ. । ५ याचिते आ इ. । ६ देशार्थो आ. । ७ किञ्चु आ. किञ्चु इ. ।

८ चउत्थेतीत्ये आ. चउत्थितीत्ये इ. ।

लोगवायं निंसाभिज्जा, इहमेगेसिमाहिंयं । विपरियपन्नसंभूयं, अन्नउत्तं तयाणुयं ॥५॥

अणंते निर्इए लोए, सासए ण विणस्सती । अंतवं निर्इए लोए, इति धीरोऽत्तिपोसइ ॥६॥

‘लोकवाय’मित्यादि लोकानां-पाखण्डिनां पौराणिकानां वा वादो लोकवादः-यथास्वमभिप्रायेणान्यथा वाऽभ्युपगमस्तं ‘निशामयेत्’ शृणुयात्-जानीयादित्यर्थः, तदेव दर्शयति-‘इह’ अस्मिन्सारे ‘एकेषां’ केषाञ्चिदिदम् ‘आख्यातम्’ अभ्युपगमः । तदेव विशिनाष्टि विपरीतापरमार्थादन्यथाभूता या प्रज्ञा तथा संभूतं-समुत्पन्नं, तच्च विपर्यस्तबुद्धिग्रथितमितियावत्, पुनरपि विशेषयति-अन्यैः-अविवेकिभिर्भियदुक्तं तदनुगं, यथावस्थितार्थविपरीतानुसारिभिर्यदुक्तं विपरीतार्थाभिधायितया तदनुगच्छतीत्यर्थः ॥५॥ तमेव विपर्यस्तबुद्धिरचितं लोकवादं दर्शयितुमाह-‘अणंते निर्इए लोए’ इत्यादि नास्यान्तोऽस्तीत्यनन्तः, न निरन्वयनाशेन नश्यतीत्युक्तं भवतीति, तथाहि-यो यादृगिह भवे स तादृगेव परमवेऽप्युत्पद्यते, पुरुषः पुरुष एवाङ्गना अङ्गनैवेत्यादि, यदिवा ‘अनन्तः’ अपरिमितो निरवधिक इतियावत्, तथा ‘नित्य’ इति अग्रच्युतानुत्पन्नास्थिरैकस्वभावो लोक इति, तथा शश्वद्भवतीति शाश्वतो ह्यणुकादिकार्यद्रव्यापेक्षयाऽशश्वद्भवन्नपि न कारणद्रव्यं परमाणुत्वं परित्यज्यतीति तथा न विनश्यतीति दिगात्माकाशाद्यपेक्षया । तथाऽन्तोऽस्यास्तीत्यन्तवान् लोकः, ‘सप्तद्वीपा वसुन्धरे’ति परमाणोक्तेः, स च तादृक्परमाणो नित्य इत्येवं ‘धीरः’ कश्चित्साहसिकोऽन्यथाभूतार्थप्रतिपादनात् व्यासादिरिवीति पश्य-तीत्यतिपश्यति । तदेवंभूतमनेकमेदं लोकवादं निशामयेदिति प्रकृतेन सम्बन्धः । तथा ‘अपुत्रस्य न सन्ति लोका, ब्राह्मणा देवाः,

१ निशामे’ आ. इ. १ २ आहितं आ. इ. १ ३ विव’ आ. इ. १ ४ तं आ. इ. १ ५ अण्णवुत्तिताणुय आ. अण्णत्तिवुत्तिताणुं इ. १ ६ णिति ए इ. १ ७ सासएणविणस्सति आ. इ. १ ८ णिति ए आ. इ. १ ९ त्तिपासति आ. इ. १ १० भवति आ. इ. १ ११ ञति आ. इ. १ १२ रतीव आ. इ. १

शानो यक्षा, गोभिर्हृतस्य गोघ्नस्य वा न सन्ति लोकाः इत्येवमादिकं निर्युक्तिकं लोकवादं निशामयेदिति ॥६॥ किंच—

अपरिमाणं विर्याणाई, इहमेगेसिर्माहियं । सव्वत्थ सपरिमाणं, इति धीरोऽतिपासई ॥७॥

जे केई तत्सा पाणा, चिट्ठंति अँदु थावरा । परियाए अत्थिं से अँजू, जेणं ते तसथावरा ॥८॥

‘अपरिमाणं’ इत्यादि न विद्यते ‘परिमाणम्’ इयत्ता क्षेत्रतः कालतो वा यस्य तदपरिमाणं, तदेवंभूतं विजानाति कश्चिच्चीर्थिकतीर्थ-
कृत्, एतदुक्तं भवति—अपरिमितज्ञोऽसावतीन्द्रियद्रष्टा, न पुनः सर्वज्ञ इति, यदिवा—अपरिमितज्ञ इत्यभिप्रेतार्थातीन्द्रियदर्शीति, तथा
चोक्तम्—“सर्वं पश्यतु वा मा वा, इष्टमर्थं तु पश्यतु । कीटसंख्यापरिज्ञानं, तस्य नः कोपयुज्यते ? ॥१॥” इति. ‘इह’ अस्मिँल्लोके
‘एकेषां’ सर्वज्ञापह्वववादिनाम् ‘इदमाख्यातम्’ अयमभ्युपगमः, तथा सर्वक्षेत्रमाश्रित्य कालं वा परिच्छेदं कर्मतापन्नमाश्रित्य सह परि-
माणेन सपरिमाणं—सपरिच्छेदं धीः—बुद्धिस्तया राजत इति धीर इत्येवमसौ अतीव पश्यतीत्यतिपश्यति, तथाहि ते भुवते—दिव्यं वर्ष-
सहस्रमसौ ब्रह्मा स्वपिति, तस्यामवस्थायां न पश्यत्यसौ, तावन्मात्रं च कालं जागर्ति, तत्र च पश्यत्यसाविति, तदेवम्भूतो बहुधा लो-
कवादः प्रवृत्तः ॥७॥ अस्य चोत्तरदानायाह—जे केई इत्यादि ये केचन त्रस्यन्तीति त्रसा—द्वीन्द्रियादयः ‘प्राणाः’ प्राणिनः सत्त्वाः ‘तिष्ठं-
न्ति’ त्रसत्वमनुभवन्ति, अथवा ‘स्यावराः’ स्यावरनामकर्मोदयात् (याः) पृथिव्यादयस्ते, यद्ययं लोकवादः सत्यो भवेत् यथा यो यादृग-

१ ‘जाणति आ. इ. । २ आहितं आ. इ. । ३ ‘तिपासति आ. तिपासति इ. । ४ ‘केति’ आ. तस इ. । ५ अदुव’ आ. ‘तिदुव’ इ. । ६ ‘ताए
आ. इ. । ७ अच्छि आ. । ८ तेण ते आ. । ९ तदेतदुक्तं आ. । १० ‘दर्शी न पुनः सर्वदर्शीति आ. ‘दर्शीति न पुनः सर्वदर्शी इ. । ११ ‘च्छेवं वा आ. ।

१२ तिष्ठन्तीति आ. ।

स्मिन् जन्मनि मनुष्यादिः सोऽन्यस्मिन्नपि जन्मनि तादृगेव भवतीति, ततः स्थावरणां त्रसानां च तादृशत्वे सति दानाध्ययनजपनि-
यमतपोऽनुष्ठानादिकाः क्रियाः सर्वा अप्यनर्थिका आपद्येरन् । लोकेनापि चान्यथात्वमुक्तं, तद्यथा—“स वै एष शृगालो जायते यः
सपुरीषो दहते” तस्मात् स्थावरजङ्गमानां स्वकृतकर्मवशात् परस्परसंक्रमणानिवारितमिति । तथा ‘अनन्तो नित्यश्च लोकः’ इति यदभि-
हितं, तत्रेदमभिधीयते—यदि स्वजालमुच्छेदेनास्य नित्यताऽभिधीयते ततः परिणामानित्यत्वमसद्भीष्टमेवाभ्युपगतं न काचित्क्षतिः,
अथाग्रच्युतानुत्पन्नस्थैरकस्वभावत्वेन नित्यत्वमभ्युपगम्यते तन्न घटते, तस्याध्यक्षबाधितत्वात्, न हि क्षणमाविपर्यायानालिङ्गितं किं-
ञ्चिद्वस्तु ग्रत्यक्षेणावसीयते, निष्पर्यायस्य च खपुष्पस्येवासद्रूपतैव स्यादिति । तथा शश्वद्भवनं कार्यद्रव्यस्याऽऽकाशात्मादेश्चाविनाशित्वं
यदुच्यते द्रव्यविशेषापेक्षया तद्रूप्यसदेव, यतः सर्वमेव वस्तुत्पादव्ययधौव्ययुक्तत्वेन निर्विभागमेव प्रवर्तते, अन्यथा वियदरविन्दस्येव
वस्तुत्वमेव हीयेतेति । तथा यदुक्तम्—‘अन्तर्बालोक्तः सप्तद्वीपावच्छिन्नत्वा’दित्येतन्निरन्तराः सुहृदः प्रत्येष्यन्ति, न प्रेक्षापूर्वकारिणः,
तद्वाहकप्रमाणाभावादिति । तथा यदुक्तम्—‘अपुत्रस्य न सन्ति लोका’ इत्यादीत्येतदपि बालभाषितं, तथाहि—किं पुत्रसत्तामात्रेणैव
विशिष्टलोकावाप्तिरुत तत्कृतविशिष्टानुष्ठानात् ? तद्यदि सत्तामात्रेण तत इन्द्रमहकाकुक्षकर्त्ताविराहादिभिव्याप्ता लोका भवेयुः, तेषां पुत्रब-
हुत्वसंभवात्, अथानुष्ठानमाश्रीयते, तत्र पुत्रद्वये सत्येकेन शोभनमनुष्ठितमपरेणाशोभनमिति तत्र का वात्ता ? स्वकृतानुष्ठानं च निष्फ-
लमापद्येतेत्येवं यत्किञ्चिदेतदिति । तथा ‘श्चानो यक्षा’ इत्यादि युक्तिविरोधित्वादनकर्णनीयमिति । यदपि चोक्तम्—‘अपरिमाणं विजाना-
ती’ति, तदपि न घटामिर्यति, यतः सत्यप्यपरिमितज्ञत्वे यद्यसौ सर्वज्ञो न भवेत् ततो हेयोपादेयोपदेशदानविकलत्वाच्चासौ प्रेक्षापूर्वका-

१ ‘माव’ वा. । २ प्रतिक्षणं आ. इ. । सा. ३ अन्तर-दृश्यं, विचारदृष्ट्या इति तात्पर्यम् । ४ कुक्षुर इति त्रिकाण्टशेषः । ५ ततः आ. इ. ।

रिभिराद्विरेत, तथाहि तस्य कीदृशं ख्यापखिन्नमप्युपयोगेव, यतो यथैतद्विषयेऽस्यापरिज्ञानमेवमन्यत्राप्या (पीत्या) शङ्कया हेयोपादेये प्रेक्षापूर्वकारिणः प्रवृत्तिर्न स्यात्, तस्मात्सर्वज्ञत्वमेष्टव्यं । तथा यदुक्तं—‘स्वापबोधविभागेन परिमितं जानाती’त्येतदपि सर्वजनसमानत्वे यत्किञ्चिदिति । यदपि च कैश्चिदुच्यते—यथा ‘ब्रह्मणः स्वभावबोधयोर्लोकस्य प्रलयोदयौ भवत’ इति, तदप्ययुक्तिसंगतमेव, प्रतिपादितं चेत्तत् प्रागेवेति न प्रतन्यते । न चात्यन्तं सर्वजनत उन्पादविभागो विद्यते ‘न कदाचिदनीदृशं जगदि’ति वचनान् । तदेवमनन्तादिकं लोकवादं परिहृत्य यथावस्थितवस्तुस्वभावाविर्भावं पश्चाद्धनं दर्शयति—ये केचन त्रयाः स्थावरा वा निष्ठन्त्यभिमन् संभारं तेषां स्वकर्मपरिणत्याऽस्त्यसौ पर्यायः ‘अंजु’ इति प्रसुणोऽव्यभिचारी तेन पर्यायेण स्वकर्मपरिणतिजनिनेन ते त्रयाः सन्तः स्थावराः संपद्यन्ते स्थावरा अपि च त्रसत्वमश्नुवते तथा त्रमास्त्रमन्वमेव स्थावराः स्थावराऽन्वमेवाऽऽश्नुवन्ति, न पुनर्यो यादृगिह म तादृगेवाप्युत्रापि भवतीत्ययं नियम इति ॥८॥ अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्ताभिधानमयाऽह—

उरालं जगती जोगं, विवज्जासं पलितं य । सव्वे अकंतदुक्खा य, अओ सव्वे अहिंसिता ॥९॥

एयं खु नाणिणो सारं, जेन्न हिंसइ किंचण । अहिंसासमयं चेव, एतावन्तं वियाणिया ॥१०॥

‘उराल’मिति स्थूलसुदारं ‘जगत’ औदारिकजन्तुग्रामस्य ‘जोगं’ व्यापारं चेष्टामवस्थाविशेषमित्यर्थः, औदारिकजरीणिणो हि जन्तवः

१ ‘मत्वेन आ. इ. १ २ प्रागेव आ. इ. १ ३ ओरालं इ. १ ४ ‘ओ’ आ. ‘ओ’ इ. १ ५ विपरीयं मंपलेति य आ. विपरीया रंपलेति य इ. १ ६ अतो सव्वे अहिंसिया आ. अतो सव्वे अहिंसिया इ. १ ७ नां आ. इ. १ ८ जं न आ. इ. १ ९ हिंसति किंचणं आ. हिंसति किंचणं इ. १ १० इत्तावय आ. इत्तावत्तं इ. १ ११ उरालमिस्सादि उरालमिति आ. ओरालमिन्धादि ओरालमिति इ. १

प्राक्तनादवस्थाविशेषाद्गर्भकललार्बुदरूपाद् 'विपर्यासमूर्तं' बालकौमार्यौवनादिकमुदारं योगं परि-समन्तादयन्तेगच्छन्ति पर्ययन्ते, ए-
तदुक्तं भवति-औदारिकशरीरिणो हि मनुष्यादेर्बालकौमारादिकः कालादिकृतोऽवस्थाविशेषोऽन्यथा चान्यथा च भवन् प्रत्यक्षेणैव ल-
क्ष्यते, न पुनर्यादृक् प्राक् तादृगेव सर्वदेति, एवं सर्वेषां स्थावरजङ्गमानामन्यथाऽन्यथा च भवनं द्रष्टव्यमिति । अपि च-'सर्वे' जन्तव
आक्रान्ता-अभिभूता दुःखेन-शरीरमानसेनासातोदयेन दुःखाक्रान्ताः सन्तोऽन्यथाऽवस्थाभाजो लभ्यन्ते, अतः सर्वेऽपि ते यथाऽहिं-
सिता भवन्ति तथा विधेयं । यदिवा-सर्वेऽपि जन्तवः 'अक्रान्तम्' अनभिमतं दुःखं येषां तेऽक्रान्तदुःखा चशब्दात् प्रियसुखाश्च, अत-
स्तान् सर्वान् न हिंस्यादित्यनेन चान्यथात्वदृष्टान्तो दर्शितो भवत्युपदेशश्च दत्त इति ॥९॥ किमर्थं सत्त्वान् न हिंस्यादित्याह-'एयं खु'
इत्यादि खुरवधारणे, एतदेव 'ज्ञानिनो' विशिष्टविवेकवतः 'सारं' न्याय्यं यत् कैश्चन प्राणिजातं स्थावरं जङ्गमं वा 'न हिनस्ति' न परिता-
पयति, उपलक्षणं चैतत्, तेन मृषा ब्रूयान्नादत्तं गृहीयान्नाब्रह्माऽऽसेवेत न परिग्रहं परिगृहीयान्न नक्तं मुञ्जीतेत्येतज्ज्ञानिनः सारं' यन्न
कर्माश्रवेषु वर्तत इति । अपि च-अहिंसया समता अहिंससमता तां चैतावद्विजानीयात्, यथा मम मरणं दुःखं चाग्निमेवमन्यस्यापि
प्राणिलोकस्येति, एवकारोऽवधारणे, इत्येवं साधुना ज्ञानवता प्राणिनां परितापनाऽपद्रावणादि न विधेयमेवेति ॥१०॥ एवं भूलगुणान-
भिधयेदानीमुत्तरगुणानभिधातुकाम आह—

वुसिष् य विगयेगेही,^{१०} आयाणं सं(सम्मं)रक्खवै । चरिआसणसेज्जासु, भत्तपाणे अ अंतसो ॥११॥

^१ कुमारं आ. इ. । २ चान्यथा आ. । ३ सर्वेऽपि आ. । ४ दुःखाक्रान्ता यतस्ते दुःखाक्रान्ताः सन्तो आ. इ. । ५ किञ्चिन् आ. किञ्चन इ. । ६ XXXXXX
आ. । ७ चैवेतां आ. । ८ मुं आ. । सा. ९ विगयगिद्धी य प्र० । १० गेहीया आ. । ११ सार इ. । सा. १२ ध्याणीयं सरक्खए च्छ० । १३ ञ्जा इ ।

एतेहिं तिहिं ठाणेहिं, संजए सततं मुणी । उक्कसं जलणं णूमं, मज्झैथं च १ विगिंचए ॥१२॥
समिँए उ सयौ साहु, पंचसंवरसंवुडे १ । सिँएहिं २ असिँए भिक्खु, आमोवेखाय परिवएज्जासि ॥१३॥त्तिवेमि ॥

‘बुसिँए य’ इत्यादि विविधम्-अनेकप्रकारमुषितः-स्थितो दशविधचक्रालसामाचार्या व्युषितः, तथा विगता-अपगता आहारादौ गृद्धिर्येत्थासौ विगतगृद्धिः साधुः, एवंभूतश्चादीयते-स्वीक्रियते-प्राप्यते वा मोक्षो येन तदादानीयं-ज्ञानदर्शनचारित्रयं तत्सम्यग्-रक्षयेद्-अनुपालयेत्, यथा यथा तस्य वृद्धिर्भवति तथा तैसा कुर्यादित्यर्थः । कथं पुनश्चारित्रादि पालितं भवतीति दर्शयति-‘चर्यासिन-शय्यासु’ चरणं चर्या-गमनं, साधुना हि सति प्रयोजने युगमात्रदृष्टिना गन्तव्यं, तथा सुप्रत्युपेक्षिते सुप्रमार्जिते चासने उपवेष्टव्यं, तथा शय्यायां-वसतौ संस्तरके वा सुप्रत्युपेक्षितप्रमार्जिते स्थानादि विधेयं, तथा भक्ते पाने चान्तशः सम्यगुपयोगवता भाव्यम्, इदं मुक्तं भवति-ईर्याभाषणाऽऽदाननिक्षेपप्रतिष्ठापनासमितिषूयुक्तेनान्तशो भक्तपानं यावदुद्रमादिदोषरहितमन्वेषणीयमिति ॥११॥ पुनरपि चारित्रशुद्ध्यर्थं गुणानधिकृत्याह-‘एतेहिं’ इत्यादि एतानि-अनन्तरोक्तानि त्रीणि स्थानानि, तद्यथा-ईर्यासमितिस्त्रिकं स्थानम्, आसनं शय्येत्येतेनादानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमितिस्त्रित्वे तच्च द्वितीयं स्थानं, भक्तपानमित्येतेनैषणासमितिरुपाचा, भक्तपानार्थं च प्रविष्टस्य भाषणसंभवाद्भाषासमितिस्त्राक्षिप्ता, सति चाहारे उच्चारणश्रवणादीनां सद्भावात्प्रतिष्ठापनासमितिरप्यायातेत्येतच्च तृतीयं स्थानमिति, अत एतेषु त्रिषु स्थानेषु सम्यग्यतः संयत आमोक्षाय परिव्रजेदित्युचरश्लोकान्ते क्रियेति । तथा ‘सततम्’ अनवरतम् ‘युनिः’ सम्यक् यथा-

१ ० ते आ. इ. । २ मज्झ च आ. । ३ विगिंच आ. । ४ ० ते आ. इ. । ५ सदा आ. इ. । ६ ० डो आ. । ७ सितेहि आ. इ. ८ अति आ. इ. ।

९ ० क्खए । १० ॥छा॥ पढम अज्झयण सम्मत्तं ॥छा॥ आ. इ. । ११ x तथा आ. ।

वस्थितजगन्नयवेत्ता उत्कृष्यते आत्मा दर्पाभ्यातो विधीयतेऽनेनेत्युत्कर्षो-मानः, तथाऽऽत्मानं चार्त्त्रिं वा ज्वलयति-दहतीति ज्वलनः-
क्रोधः, तथा 'णूम्' मिति गहनं मायेत्यर्थः, तस्या अलब्धमध्यत्वादेवमभिधीयते, तथा आसंसारमनुमर्तौ मध्ये-अन्तर्भवतीति मध्यस्थो-
लोभः, चशब्दः समुच्चये, एतान् मानादींश्चतुरोऽपि कषायैस्तद्विषाकाभिज्ञो भुनिः सदा विगिंचय'ति विवेचयेद्-आत्मनः पृथक्कुर्व्या-
दित्यर्थः। ननु चान्यत्रागमे क्रोध आदावुपन्यास इति १, अत्रोच्यते, माने सत्यवश्यंभावी क्रोधः, क्रोधे तु मानः स्याद्वा न वेत्यस्यार्थस्य
मागमप्रसिद्धं क्रमसुल्लङ्घ्यादौ मानस्योपन्यास इति १, अत्रोच्यते, माने सत्यवश्यंभावी क्रोधः, क्रोधे तु मानः स्याद्वा न वेत्यस्यार्थस्य
प्रदर्शनायान्यथाक्रमकरणमिति ॥१२॥ तदेवं मूलगुणानुत्तरगुणाश्चोपदर्श्याधुना सर्वोपसंहारार्थमाह- 'समि उ सया' इत्यादि तुरवधारणे,
पञ्चभिः समितिभिः समित एव साधुः; तथा प्राणातिपातादिपञ्चमहाव्रतोपेतत्वात्पञ्चप्रकारसंवरसंवृतः, तथा मनोवाक्कायगुप्तिगुप्तः, तथा
गृहपाशादिषु मिता-बद्धाः अवसंक्ता गृहस्थास्तेष्वसितः-अनवबद्धस्तेषु मूर्च्छामिक्कुर्वाणः पङ्काधारपङ्कजवत्तत्कर्मणाऽदिहमानो भिक्षुः-
भिक्षणशीलो भावभिक्षुः आमोक्षाय' अशेषकर्मणिगमलक्षणमोक्षार्थे परि-समन्तात् ब्रजेः-संयमानुष्ठानरतो भवेस्त्वमिति विनेयस्योप-
देशः। इति अध्ययनसमाप्तौ, ब्रवीमीति गणधर एवमाह, यथा तीर्थकृतोक्तं तथैवाहं ब्रवीमि, न स्वमनीषिकयेति । गतोऽनुगमः, सा-
म्प्रतं नयास्तेषामयमुपसंहारः "सन्वेमिपि नयाणं बहुविधवत्त्वयं निसामिन्ता । तं सव्वणयविमुद्धं जं चरणगुणट्ठिओ सौह ॥१॥" ॥१३॥
॥८८॥ इति सूत्रकृताङ्गे समयाख्यं प्रथमाध्ययनं समाप्तम् ॥

सां १ प्रकर्षप्राप्तः । २ आसक्ता आ. । ३ 'परिसमाप्तौ आ. । सा. ४ सर्वेषामपि नयानां बहुविधवत्कृत्यतां निशाम्य । तत्सर्वनयविमुद्धं यच्चरणगुण (क्रियाज्ञान)
स्थितः साधुः ॥१॥ ५ 'विह' आ. इ. । ६ 'मेत्ता आ. इ. । ७ साहुति । ८ परिस्मा' ।

॥ अथ द्वितीयाध्ययनस्य प्रथमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

उक्तं समयारूपं प्रथममध्ययनं, साम्प्रतं वेत्तालीयाध्यं द्वितीयमारभ्यते, अस्य चायमभिसंबन्धः—इहानन्तराध्ययने स्वसमयगुणाः परसमयदोषाश्च प्रतिपादिताः, तांश्च ज्ञात्वा यथा कर्म विदायते तथा बोधो विधेय इत्यनेन संबन्धेनाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्योपक्रमादीनि चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भणनीयानि, तत्राप्युपक्रमान्तर्गतोऽर्थाधिकारो द्वया—अध्ययनार्थाधिकार उद्देशार्थाधिकारश्च, तत्राध्ययनार्थाधिकारः प्रागेव निर्युक्तिकारेणाभाणि—‘णाऊण बुद्ध्या चेवे’ त्यनेन गाथाद्वितीयपादेनेति, उद्देशार्थाधिकारं तु स्वत एव निर्युक्तिकार उत्तरत्र वक्ष्यति, नामनिष्पन्नं तु निक्षेपमधिकृत्य निर्युक्तिकृदाह—

वेयालियंमि वेयालैगो य वेयालैणं वियालणियं । तिन्निवि चउक्कगाइं वियालओ एत्थ पुण जीवो ॥३६॥

‘वेयालिग’मित्यादि तत्र प्राकृतशैल्या वेयालियमिति ‘ह विदारणे’ इत्यस्य धातोर्विपूर्वस्य छान्दसत्वात् भावे णुलप्रत्ययान्तस्य विदारकमिति क्रियावाचकमिदमध्ययनाभिधानमिति, सर्वत्र च क्रियायामेतत्त्रयं सन्निहितं, तद्यथा—कर्ता करणं कर्म चेति, अतस्तद्दर्शयति—विदारको विदारणं विदारणीयं च, तेषां त्रयाणामपि नामस्थापनाद्रव्यभावभेदाच्चतुर्द्धा निक्षेपेण त्रीणि चतुष्ककानि द्रष्टव्यानि, अत्र च नामस्थापने ध्रुवो, द्रव्यविदारको यो हि द्रव्यं काष्ठादि विदारयति, भावविदारकस्तु कर्मणो विदार्यत्वात् नोआगमतो जीव-

१ यन्नमिति आ. इ. । २ यति अ. आ. । ३ ण्णिगो आ. । ४ लणं अ. आ. । ५ क्यइं अ. आ. । ६ लउ अ. आ. ।

विशेषः, साधुरिति ॥३६॥ करणमधिकृत्याऽऽह—

दृढं च परसुमादी दंसणणाणतवसंजमां भावे । दृढं च दारुणादी भावे कर्ममवियालणियं ॥३७॥
'दृढं च'त्यादि नामस्थापने धुणो द्रव्यविदारणं परश्चादि, भावविदारणं तु दर्शनज्ञानतपःसंयमाः, तेषामेव कर्मविदारणे सामर्थ्य-
मित्युक्तं भवति, विदारणीयं तु नामस्थापने अनादृत्य द्रव्यं दार्वीदि, भावे पुनरष्टप्रकारं कर्मेति ॥३७॥ साम्प्रतं 'वैतालिय'मित्येतस्य
निरुक्तं दर्शयितुमाह—

वेयालियं ईह देसियंति वेयालियं तञ्जो होह । वेयालियं तथा वित्तमत्थि तेणेव य णिबद्धं ॥३८॥

'वेयालिय'मित्यादि । इहाध्ययनेऽनेकधा कर्मणां विदारणमभिहितमिच्छित्वैतदध्ययनं निरुक्तिवशाद्विदारकं ततो भवति, यदिवा-
वैतालीयमित्यध्ययननाम, अत्रापि प्रवृत्तौ निमित्तं-वैतालीयं छन्दोविशेषरूपं वृत्तमस्ति, तेनैव च वृत्तेन निबद्धमित्यध्ययनमपि वैता-
लीयं, तस्य चेदं लक्षणम्—“वैतालीयं लग्नैधनाः षड्युक्पादेऽष्टौ समे च लः । न समोऽत्र परेण युज्यते नेतः षट् च निरन्तरा युजोः
॥१॥” ॥३८॥ साम्प्रतमध्ययनस्योपोद्घातं दर्शयितुमाह—

१ माई अ. आ. । २ माई अ. आ. । ३ कर्म आ. । ४ वेयां आ. इ. । ५ इहं अ. आ. । ६ उ अ. आ. । ७ लिंकत तहा अ. लिंक तहा
आ. । ८ यणिबद्धं अ. तेणवयणियं अ. । ९ तदव्यर्थं आ. इ. । १० कर्मशा आ. । ११ प्रवृत्तेर्वि आ. । १२ ओजे षण्मात्रा लग्नता युज्यष्टौ न युजि
षट् संततं ला न समः परेण गो वैतालीयम् (छन्दोऽनुशासने अ. ३-५३) तद्वैतालीयं छन्दः यत्र रगणलघुगुरुप्राप्ताः प्रथमतृतीययोः षट् द्वितीयचतुर्थयोरेष्टौ मात्राः,
अत्र समसंख्यको लघुर्न परेण गुरुः कार्यः, इतश्चाविषमपादयोः षट् ला निरन्तरा चेति वैतालीयार्थः । १३ तेन आ. ।

कामं तु सासयमिणं कहियं अट्टावयंमि उसभेणं । अट्टाणउमिसुयाणं सोऊणं तेवि पव्वइया ॥३९॥
 'काम' मित्यादि कामशब्दोऽयमभ्युपगमे, तत्र यद्यपि सर्वोऽप्यागमः शाश्वतः तदन्तर्गतमध्ययनमपि तथापि भगवताऽऽदितीर्थो-
 धिपेनोत्पन्नदिव्यज्ञानेनाष्टापदोपरिव्यवस्थितेन भरताधिपभरतेन चक्रवर्त्तिनोपैतैरष्टनवतिभिः पुत्रैः पृष्टेन यथा भरतोऽस्मान्नाम्नां कारय-
 त्यतः किमस्माभिविधेयमित्यतस्तेषामङ्गारदाहकद्वयान्तं प्रदर्श्य न कथञ्चिज्जन्तोभोगेच्छा निवर्तत इत्यर्थमभिदमध्ययनं 'कथितं' प्रति-
 पादितं, तेऽप्येतच्छ्रुत्वा संसारासारतामवगम्य विषयाणां च कटुविपाकतां निःसारतां च ज्ञात्वा मत्तकारिणवच्चपलमायुर्गिरिनिदीवेगसमं
 यौवनमित्यतो भगवदाज्ञैव श्रेयस्करीति तदन्तिके सर्वे प्रव्रज्यां शुहीतवन्त इति । अत्र 'उद्देशे निद्देशे य' इत्यादिः सर्वोऽप्युपोद्घातो
 भवनीयः ॥३९॥ साम्प्रतं उद्देशार्थाधिकारं प्रागुल्लिखितं दशियितुमाह—

पहमे संबोहो अनिच्चया, य बीयंमि माणवज्जणया । अहिगारो पुण भणिओ तथा तथा बहुविहो तत्थ ॥४०॥
 उद्देशंमि य तहए अंझाणचियस्स अवचंओ भणिओ । वज्जेयव्वो य सया सुहप्पमाओ जइजणेणं ॥४१॥^{१२}

तत्र प्रथमोद्देशके हिताहितप्राप्तिपरिहारक्षणो बोधो विधेयोऽनित्यता चेत्ययमर्थोधिकारः, द्वितीयोद्देशके मानो वर्जनीय इत्ययम-
 र्थाधिकारः, पुनश्च तथा तथाऽनेकप्रकारो बहुविधं^{१३} शब्दादावर्थेऽनित्यतादिप्रतिपादकोऽर्थोधिकारो भणित इति, तृतीयोद्देशके अज्ञानो-

^१ हेण अ. । २ उद् अ. आ. । ३ उद् अ. । ४ यथापि विंशत्यावेति वचनात्स्यादत्र स्त्रीत्वमेकवचनान्वितं तथापि प्रतिपुत्रं प्रश्नोत्तरपर्यव्यविव-
 क्षयाऽत्र बहुत्वं । चैत्रमैत्राभ्यामेकविंशती दत्तमिति वत् । ५ ल्लिखितं आ. इ. । ६ संबोहि अणिच्चयायवीयमि, अ. संपोहि अणिच्चयायमियमि आ. । ७ णिउ
 अ. आ. । ८ ॥४२॥ अ. आ. । ९ अण्णचि अ. आ. । १० दवउ भणिउ अ. आ. । ११ प्पमाउ अ. आ. । १२ अ. आ. । १३ विधः ।

पचितस्य कर्मणोऽपचयरूपोऽर्थधिकारो भणित इति यतिजेनेन च सुखप्रमादो वर्जनीयः सदेति ॥४॥ साम्प्रतं सूत्रानुगमे अस्खलिता-
दिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

संबुज्झह किं न बुज्झह ? , संबोही खलु पेच्च दुल्लहा । णो हूवणमंति राइओ, नो सुलभं पुणरावि जीवियं ॥१॥
डेहरा बुद्धा य पासहं गब्भस्था वि चयंति माणवा । सेणे जह वट्ठयं हरे एवं आउखयंमि तुट्ठई ॥२॥

‘संबुज्झह’ इत्यादि तत्र भगवानादितीर्थकरो भरततिरस्कारागतसंवेगान् खपुत्रानुद्दिश्येदमाह, यदिवा—सुरासुरनरोगतिरश्चः समु-
द्दिश्य प्रोवाच यथा—‘संबुध्यत्वं’ यूयं ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणे धर्मे बोधं कुरुत, यतः पुनरेवंभूतोऽवसरो दुरापः, तथाहि—मानुषं जन्म,
तत्रापि कर्मभूमिः, पुनरार्यदेशः, सुकुलोत्पत्तिः, सर्वेन्द्रियपाटवं, श्रवणश्रद्धादिभ्रातृ सत्यां स्वसंवित्यवष्टम्भेनाह—‘किं न बुध्यध्व’ मिति,
अवश्यमेवंविधसाम्यवासौ सत्यां सकर्णेन तुच्छान् भोगान् परित्यज्य सद्धर्मे बोधो विधेय इति भावः, तथाहि—“निर्वीणादिमुखप्रदे
नरभवे जैनेन्द्रधर्मान्विते, लब्धे स्वल्पमचार कामजसुखं नो सेविंतुं युज्यते । वैडूर्यादिमहोपलौघनिचिते प्राप्तेऽपि रत्नाकरे, लातुं स्वल्प-
मदीक्षिकाचशकलं किं साम्प्रतं साम्प्रतम् ? ॥१॥” अकृतधर्मचरणानां तु प्राणिनां ‘संबोधिः’ सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रावाप्तिलक्षणा ‘प्रेत्य’
परलोकगतानां खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् सुदुर्लभैव, तथाहि—विषयप्रमादवशात् सकृत् धर्माचरणाद् भ्रष्टस्यानन्तमपि कालं संसारे
पर्यटनमभिहितमिति । किंच—दुस्त्यवधारणे, नैवातिक्रान्ता रात्रयः ‘उपनमन्ति’ पुनर्दौकन्ते, न ह्यतिक्रान्तो यौवनादिकालः पुनरा-

१ षडप आ. । २ हा आ. इ. । ३ ट्टी आ. इ. । ४ संबुध्यध्वं आ. इ. । ५ xx चारिं आ. । ६ किंच नो हुं आ । ७ नमन्ते आ. ।

वर्चत इतिभावः, तथाहि—“श्रवकोटीभिसुलभं मानुष्यं प्राप्य कः प्रमादो मे ? । न च गतमायुर्भूयः प्रत्येत्यपि देवराजस्य ॥१॥”
‘नो’ नैव संसारे ‘सुलभं’ सुग्रापं संयमप्रधानं जीवितं, यदिवा-जीवितम्-आयुस्त्रुटितं सत् तदेव संधातुं न शक्यत इति वृत्तार्थः ।
संबोधश्च प्रसुप्तस्य सतो भवति, स्वापश्च निद्रोदये, निद्रासंबोधयोश्च नामादिशत्रुर्द्धा निक्षेपः, तत्र नामस्थापने अनादृत्य द्रव्यभावनि-
क्षेपं प्रतिपादयितुं निर्युक्तिरुदाह—

दृढं निद्वेओ दंसणनाणतवसंजमा भावे । अहिगारो पुण भणिओ नाणे तैवदंसणचरित्ते ॥४२॥

‘दृढं’ इत्यादि इह च गाथायां द्रव्यनिद्राभावसंबोधश्च दर्शितः, तत्राद्यन्तग्रहणेन भावनिद्राद्रव्यबोधयोस्तदन्तर्वर्तिनोग्रहणं द्रष्टव्यं,
तत्र द्रव्यनिद्रा निद्रावेदो, वेदनमनुभवः दर्शनावरणीयविशेषोदय इति यावत्, भावनिद्रा तु ज्ञानदर्शनचारित्रशून्यता । तत्र द्रव्यबोधो
द्रव्यनिद्रया सुप्तस्य बोधनं, भावे-भावविषये पुनर्बोधो दर्शनज्ञानचारित्रतपःसंयमा द्रष्टव्याः । इह च भावप्रबोधेनाधिकारः, स च गाथा-
यश्चाद्धेन सुगमेन प्रदर्शित इति । अत्र च निद्राबोधयोर्द्रव्यभावभेदाच्चत्वारो भङ्गा योजनीया इति ॥४२॥१॥ भगवानेव सर्वसंसारिणां
सोपक्रमत्वादनियतमर्युरुपदर्शयन्नाह—‘उहराबुद्धाय’ इत्यादि—‘उहरा’ बाला एव केचन जीवितं त्यजन्ति, तथा वृद्धाश्च गर्भस्था अपि,
एतत्प्रयत्नं यूयं, के ते ?—‘मानवा’ मनुष्याः, तेषामेवोपदेशदानार्हत्वात् मानवग्रहणं, बहुपायत्वादायुषः सर्वास्वप्यवस्थासु प्राणी प्राणा-
स्त्यजतीत्युक्तं भवति, तथाहि—त्रिपल्योपमायुष्कस्यापि पर्याप्त्यनन्तरमन्तर्मुहूर्तेनैव कस्याचिन्मृत्युरप्यतिष्ठतीति, अपि च—‘गर्भस्थे

१ पुनरपि सुलभं आ. °पि सुलभं इ । २ सम्बोधस्तु आ. । ३ पुनर्वमण्डि अ. पुण मण्डि आ. । ४ तद अ. आ. । ५ ॥३९॥ अ. आ. । ६ अत्र ×
आ. । ७ °उपवर्द्धो आ. इ. ।

जायमान' मित्यादि । अत्रैव दृष्टान्तमाह-यथा 'इयेन' पक्षिविशेषो, 'वर्चकं' तिचिरजातीयं, 'हरेत्' व्यापादयेद्, एवं प्राणिनः प्राणान् मृत्युरपहरेत्, उपक्रमकारणमायुष्कसुप्रकाशमेत्, तदभावे वा आयुष्यक्षये 'बुध्यति' व्यवच्छिद्यते जीवानां जीवितमिति शेषः ॥२॥ तथा-
मायाहिं पियाहिं लुप्पइ, नो सुलहा सुगई य पेच्चओ । एयाइं भयाइं पेहियां, आरम्भा विरमेजे सुव्वाए ॥३॥
जमिणं जगती पुढो जगा, कम्ममेहिं लुप्पंति पाणिणो । सयमेव कडेहिं गाहइ, णो तस्स मुच्चेज्जपुट्ठयं ॥४॥

'मायाहिं' इत्यादि कश्चिन्मातापितृभ्यां मोहेन स्वजनस्नेहेन च न धर्मं प्रत्युद्यमं विधत्ते स च तैरेव मातापित्रादिभिः 'लुप्यते' संसारे भ्राम्यते, तथाहि--"विहितमलोहमहो महन्मातापितृपुत्रपुत्रदारबन्धुसंज्ञम् । स्नेहमयमसुमतामदः किं बन्धनं शृङ्खलं खलेन धात्रा ? ॥१॥" तस्य च स्नेहाच्छुलितमानसस्य सदसद्विवेकविकलस्य स्वजनयोषणार्थं यत्किञ्चनकारिण इहैव सद्भिर्निन्दितस्य सुगतिरपि 'प्रेत्य' जन्मान्तरे नो सुलभा, अपि तु मातापितृव्यामोहितमनसस्तदर्थं क्लिश्यतो विषयसुखेप्सोश्च दुर्गतिरेव भवतीत्युक्तं भवति, तदेवमेतानि 'भयानि' भयकारणानि दुर्गतिगमनादीनि "पेहियं" चि प्रेक्ष्य 'आरम्भात्' सावधानुष्ठानरूपाद्विरमेत् 'सुव्रतः' शोभनव्रतः सन्, सुस्थितो वेति पाठान्तरम् ॥३॥ अनिवृत्तस्य दोषमाह--'जमिणं' इत्यादि 'यद्' यस्मादनिवृत्तानामिदं भवति, किं तत् ?--'जगति' पृथिव्यां 'पुढो' चि

१ तिस्तिरिं इ. १२ ह्यहरेत् आ. इ. । ३ आयुष्कं आ. इ. । ४ माताति पिताति लुप्यति णो सुलभा सुगती वि पेच्चओ आ. 'य पेच्चओ इ । ५ देहिंया आ. । ६ सुव्वते आ. इ. । ७ कडेसि गाहती आ. कडेहिं गाहती इ । ८ तस्सा मुच्चे अपुट्ठं आ. तसा मुच्चे अपुट्ठं इ । ९ 'व्यामोहेन आ. । १० वा आ. इ. । ११ देहियं आ. । १२ पुढो जगति आ. इ. ।

पृथग्भूता-व्यवस्थिताः सावधानुष्ठानोपचितैः 'कर्मभिः' 'विलुप्यन्ते' नरकादिषु-यातनास्थानेषु भ्राम्यन्ते, स्वयमेव च कृतैः कर्मभिः, न ईश्वराद्यापादितैः, गाहते नरकादिस्थानानि यानि तानि वा कर्माणि दुःखहेतूनि गाहते-उपचिनोति, अनेन च हेतुहेतुमद्भावः कर्मणासुप्रदर्शितो भवति, न च 'तस्य' अशुभाचरितस्य कर्मणो विपाकेन-अस्पृष्टः अच्युतो 'गुच्यते' जन्तुः, कर्मणासुदयर्मननुभूय तपो-विशेषमन्तरेण दीक्षाप्रवेशादिना न तदपरां विधत्त इति भावः ॥४॥ अधुना सर्वस्थानानित्यतां दर्शयितुमाह—

देवा गंधर्वस्वसा, असुरा भूमिचरा सरिसिवा । राया नरसेट्टिमाहणा, ठाणा तेऽवि चयंति दुर्बलया ॥५॥
कामेहि णं संथवेहि गिद्धा, कम्मसहा कालेण जंतवो । ताले जह बंधणच्चुए, एवं आउखयंमि तुट्ठती ॥६॥

'देवा' इत्यादि देवा-ज्योतिष्कसौधर्माद्याः, गन्धर्वराक्षसयोरुपलक्षणत्वादष्टप्रकारा व्यन्तरा गृह्यन्ते, तथा 'असुरा' दशप्रकारा भवन्-पतयः, ये चान्ये भूमिचराः सरीसृपाद्याः तिर्यञ्चः, तथा 'राजानः' चक्रवर्तिनो बलेदेववासुदेवप्रभृतयः, तथा 'नराः' सामान्यमनुष्याः 'श्रेष्ठिनः' पुरमहचराः ब्राह्मणाश्चैते सर्वेऽपि स्वकीयानि स्थानानि दुःखिताः सन्तस्त्यजन्ति, यतः-सर्वेषामपि प्राणिनां प्राणपरित्यागे म-हदुःखं समुत्पद्यत इति ॥५॥ किञ्च-'कामेहि' इत्यादि, 'कामैः' इच्छामदनरूपैस्तथा 'संस्तवैः' पूर्वापरभूतैः 'गृद्धा' अध्युपपन्नाः सन्तः 'कम्मसह' चि कर्मविपाकसहिष्णवः 'कालेन' कर्मविपाककालेन 'जन्तवः' प्राणिनो भवन्ति, इदमुक्तं भवति-भोगेप्सोर्विषयाऽऽसेवेनेन

१ भूतभूय आ. १. २ सिरिं आ. इ. १. ३ क्रिया आ. १. ४ य संथवेहि य आ. इ. १. ५ कामे हि य संथवे हि य इति पु०, छन्दोऽनुलोमता चात्र, नवरं दीयाकृद्धिः गृद्धा इत्येनद् व्याख्यातं, परं 'धीन्ता औपच्छन्दसकम्' इति लक्षणं संगच्छते इति न क्षतिः, तस्यापि वैदुलीयप्रकरणगतत्वाच्च प्राक्प्रतिज्ञाविरोधः, एवमन्यत्रापि निकल्पसमाहृतैः सर्वजातिशक्त्यानुपगमे च नाद्यपादमात्रस्य तथात्वे क्षतिः । ६ च्छुते आ. इ. १. ७ 'णार्थत्वा' आ. इ. १.

तदुपशममिच्छत इहाशुत्र च ह्येश एव केवलं, न पुनरुपशमावाप्तिः, तथाहि-“उपभोगोपायपरो वाञ्छति यः श्रमयितुं विषयवृष्णाम् । धावत्याक्रमितुमसौ पुरोऽपराङ्गे निजच्छायायाम् ॥१॥” न च तस्य मुमूर्षोः कामैः संस्तवैश्च त्राणमस्तीति दर्शयति-यथा तालफलं ‘बन्धनात्’ वृन्तात् च्युतम् अत्राणमवश्यं पतति, एवमसावपि स्वायुषः क्षये ‘बुद्ध्याति’ जीवितात् च्यवत इति ॥६॥ अपिच-
जे यावि बहुस्सुए सिया, धम्मिय माहणभिकखुए सिया । अभिणूमकडेहिं मुच्छिए, तिब्बं ते^३ कम्महिं किञ्चती ॥
अह पास विवेगमुट्टिए, अवितिन्ने इह भासई धुवं । णाहिसि आरं कओ परं, वेहसे कम्महिं किञ्चती ॥८॥

‘जे यावि’ इत्यादि ये चापि ‘बहुश्रुताः’ शास्त्रार्थपारणाः तथा ‘धार्मिका’ धर्माचरणशीलाः, तथा ब्राह्मणाः तथा ‘भिक्षुका’ भिक्षाटन-
शीलाः ‘स्युः’ भवेयुः, तेऽप्याभिमुख्येन ‘णूर्म’न्ति कर्म माया वा तत्कृतैः असदनुष्ठानैः ‘मूर्च्छिताः’ गृद्धाः ‘तीव्रम्’ अत्यर्थं, अत्र च
छान्दसत्वाद्बहुवचनं द्रष्टव्यं, ‘ते’ एवंभूताः ‘कर्मभिः’ सदेद्यादिभिः ‘कृत्यन्ते’ छिद्यन्ते पीड्यन्त इत्यावत् ॥७॥ साम्प्रतं ज्ञानदर्शनचा-
रित्रमन्तरेण नापरो मोक्षमार्गोऽस्तीति त्रिकालविषयत्वात् सूत्रस्याऽऽगामितीर्थकधर्मप्रतिषेधार्थमाह-‘अह’ इत्यादि ‘अथे’ त्यधिकारान्तरे
बह्वादेशे एकादेश इति, ‘अथे’ त्यनन्तरं एतच्च ‘पश्य’ काश्चित्तीर्थिको ‘विवेकं’ परित्यागं परिग्रहस्य परिज्ञानं वा संसारस्याऽऽश्रित्य उत्थितः
प्रव्रज्योत्थानेन, स च सम्यक्परिज्ञानाभावाद्वितीर्णः संसारसमुद्रं तितीर्षुः, केवलम् ‘इह’ संसारे ग्रस्तावे वा शाश्वतत्वात् ‘ध्रुवो’ मो-
क्षस्तं तदुपायं वा संयमं भाषत एव न पुनर्विधत्ते तत्परिज्ञानाभावादिति भावः, तन्मार्गे प्रपन्नस्त्वमपि कथं ज्ञास्यसि ‘आरम्’ इहभवं

१ परो आ. । २ ए माहणे आ. इ. । ३ से आ. इ. । ४ कत्त्वं आ. मिच्छं इ. । ५ इण्णे आ. । ६ भासती आ. इ. । ७ कत्त्वं आ. । ८ नूम आ. इ. । ९ ‘भिरखे’ आ. इ. । १० ‘नन्तरे आ. । ११ x x x केवलं आ. इ. । १२ तन्मार्गो’ आ. इ. ।

कुतो वा 'परं' परलोकं यदिवा-आरमिति गृहस्थत्वं, परमिति प्रव्रज्यापर्यायं, अथवा-आरमिति संसारं परमिति मोक्षं, एवस्मृतश्चान्यो-
ऽप्युभयप्रदः, 'वेहासि'ति अन्तराले उभयभावतः स्वकृतैः कर्मभिः 'कृत्यते' पीड्यत इति ॥८॥ ननु च तीर्थिका अपिकेचन निष्परि-
ग्रहास्तथा तपसा निष्टमदेहाश्च, तत्कथं तेषां नो मोक्षावासिरित्येतदाशङ्क्याह—

जैह वि य णिगणे किसे चरे, जइविय भुंजिय मासंमंतसो । जे इह मायाइ मिज्जइ, आंगंता गब्भाय णंतसो ॥
पुरिसोरम पावकस्सुणा, पल्लियंतं मणुयाण जीवियं । सन्ना इह काममुच्छया, मोहं जंति नरा असंबुडा ॥९॥

'जइ विय' इत्यादि यद्यपि तीर्थिकः कश्चित्तापसादित्यक्तबाह्यगृहवासादिपरिग्रहत्वात् निष्किञ्चनतया नम्रः त्वक्त्राणाभावाच्च क्रुशः
'चरेत्' स्वकीयप्रव्रज्यानुष्ठानं कुर्यात्, यद्यपि च पष्ठाष्टमदशमद्वादशादितपो विशेषं विधत्ते यावद् अन्तशो मासं स्थित्वा 'भुञ्जे' तथापि
आन्तरकषायापरित्यागाच्च मुच्यते इति दर्शयति—'यः' तीर्थिक इह मायादिना मीयते, उपलक्षणार्थत्वात् कषायैयुक्त इत्येवं परिच्छिद्यते,
असौ 'गर्भयि' गर्भार्थमा-समन्तात् 'गन्ता' यास्यति 'अनन्तशो' निरवधिकं कालमिति, एतदुक्तं भवति-अकिञ्चनोऽपि तपोनिष्ठमदेहोऽपि
कषायापरित्यागावरकादिस्थानात् तिर्यगादिस्थानं गर्भाद्रभेनन्तमपि कालणशिशमवत् संसारे पर्यटतीति ॥९॥ यतो मिथ्यादृष्ट्युप-
दिष्टतपसाऽपि न दुर्गतिमार्गनिरोधो अतो मदुक्त एव मार्गे स्थेयमेतद्रभेमुपदेशं दातुमाह—'पुरिसो' इत्यादि, हे पुरुष ! येन 'पापेन क-
र्मणा' असदनुष्ठानरूपेण त्वमुपलक्षितस्तत्रासकृत् प्रवृत्तत्वात् तस्मात् 'उपरम' निवर्त्तस्व, यतः पुरुषाणां जीवितं सुबद्धपि त्रिपल्योपमानं
संयमजीवितं वा पल्योपमस्यान्तः—मध्ये वर्त्तते तदप्युनां पूर्वकोटिमितियावत्, अथवा परि-समन्तात् अन्तोऽस्येति पर्यन्तं-सान्तामि-

१ श्रमावयोः आ. । २ जतिसिय इ. जाइवि य आ. । ३ मेतसा आ. । ४ मिज्जती आ. निट्ति इ. । ५ यत्तं आ । ६ च आ । ७ ऽस्यति आ ।

त्यर्थः, यच्चैवं तद्गतमेवावगन्तव्यं, तदेव मनुष्याणां स्तोकं जीवितमवगम्य यावत्तत्र पर्येति तावद्धर्मानुष्ठानेन सफलं कर्तव्यं, ये पुनर्भोग्नेहपङ्के अवसन्ना-मया 'इह' मनुष्यभवे संसारे वा 'कामेषु-इच्छामदनरूपेषु 'मृच्छिता' अध्युपपन्नः ते नरा मोहं यान्ति-हिताहि-तप्राप्तिपरिहारे मुह्यन्ति, मोहनीयं वा कर्म चिन्वन्तीति संभाव्यते, एतदसंभृतानां-हिंसादिस्थानेभ्योऽनिवृत्तानामसंयतेन्द्रियाणां चेति ॥१०॥ एवं च स्थिते यद्विषयं तद्दर्शयितुमाह—

जैययं विहराहि जोगवं, अणुपाणा पंथा दुरुत्तरा । अणुसासनमेव पक्कमे, वीरेहिं संमं पवेइयं ॥११॥
विरया वीरा समुट्टिया, कोहकोयरियाइपीसणा । पाणे ण हणंति सव्वसो, पावाँओ विरयाऽभिनिवुडा ॥१२॥

'जययं' इत्यादि स्वल्पं जीवितमवगम्य विषयांश्च क्लेशप्रायानवबुद्ध्या छित्त्वा गृहपाशबन्धनं 'यत्तमानः' यत्नं कुर्वन् प्राणिनामनुपरो-धेन 'विहर' उद्युक्तविहारी भव, एतदेव दर्शयति- 'योगवानि' ति संयमयोगवान् गुप्तिसमित्तुगुप्त इत्यर्थः, किमित्येवं १, यतः 'अणुवः'-सूक्ष्माः प्राणाः-प्राणिनो येषु पथिषु ते तथा ते चैवम्भूताः पन्थानोऽनुपयुक्तैर्जीवानुपमर्देन 'दुस्तरा' दुर्गमा इति, अनेन ईर्यप्तिमितिरु-पक्षिप्ता, अस्याथोपलक्षणार्थत्वात् अन्यास्वपि समितिषु सततोपयुक्तेन भवितव्यम्, अपिच 'अनुशासनमेव' यथागममेव सूत्रानुसा-रेण संयमं प्रति क्रामेत्, एतच्च सर्वैरेव 'वीरैः' अर्हद्भिः सम्यक् 'प्रवेदितं' प्रक्षेपणाख्यातमिति ॥११॥ अथ क एते वीरा इत्याह- 'विरया' इत्यादि, हिंसाऽनुत्तादिपापेभ्यो ये विरताः, विशेषेण कर्म प्रेरयन्तीति वीराः, सम्यगारम्भपरित्यागेनोत्थिताः समुत्थिताः, ते एवम्भूताश्च 'क्रोधकातरिकादिपीषणाः' तत्र क्रोधग्रहणान्मानो गृहीतः, कातरिका-माया तद्ग्रहणाहोभो गृहीतः, आदिग्रहणात्

१ कर्मोपधि' आ. इ. । २ जततं आ. जयतं इ. । ३ 'कतं' आ. । ४ पावतो आ. । ५ 'युक्त' आ. । ६ 'ताः' एवं इ. ।

शेषमोहनीयपरिश्रहः, तत्पीषणाः-तदपनेतारः, तथा 'प्राणिनो' जीवान् स्वक्षमेतरभेदभिन्नान् 'सर्वशो' मनोवाक्कायकर्मभिः 'न घ्नन्ति' न व्यापादयन्ति, 'पापाच्च' सर्वतः सावधानुष्ठानरूपाद्विरताः-निवृत्तास्ततश्च 'अभिनिर्वृत्ताः' क्रोधाद्युपशमेन शान्तीभृताः, यदिवाऽभिनिर्वृत्ता इव अभिनिर्वृत्ताः-मुक्ता इव द्रष्टव्या इति ॥१२॥ पुनरप्युपदेशान्तरमाह—

णवि ता अहमेव लुप्यए, लुप्यंती लोअंसि पाणिणो । एवं सहिएहिं पैसए, अणिहे से पुट्टे अहियासए ॥१३॥
धुणिया कुलियं व लेववं, किंसए देहमणासणा ईह । अविहिंसामेव पव्वए, अणुधम्मो मुणिणा पवेदितो ॥१४॥

'णवि ता' इत्यादि परीषहोपसर्गा एतद्भावनापरेण सोढव्याः, नाहमेवैकस्तावदिह शीतोष्णादिदुःखविशेषः 'लुप्ये' पीडये अपि त्वन्येऽपि 'प्राणिनः' तथाविधास्तिर्यङ्मनुष्याः अस्मिंश्चोके 'लुप्यन्ते' अतिदुःसहदुःखैः परिताप्यन्ते, तेषां च सम्यग्विवेकाभावान्न निर्जराख्यफलमस्ति, यतः—“क्षान्तं न क्षमया गृहोचितमुखं त्यक्तं न संतोषतः, सोढा दुःसहतापशीतिपवनच्छेद्या न तप्तः । ध्यातं वित्तमहनिशं नियमितं द्वन्द्वैर्न तत्त्वं परं, तत्तत्कर्म कृतं सुखार्थिभिरहो तैस्तैः फलैर्विञ्चिताः ॥१॥” तदेवं क्लेशादिसहनं सद्विवेकिनां संयमाभ्युपगमे सति गुणायैवेति, तथाहि—“काश्यं क्षुत्प्रभवं कदम्बमशनं शीतोष्णयोः पात्रता, पारुष्यं च शिरोरुहेषु शयनं मल्लास्तले केवले । एतान्येव गृहे वहन्यवर्नति तान्युन्नतिं संयमे, दोषाश्चापि गुणा भवन्ति हि नृणां योग्ये पदे योजिताः ॥१॥” एवं सहितो ज्ञानादिभिः स्वहितो वा आत्महितः सन् 'पश्येत्' कुशाग्रीयया बुद्ध्या पर्यालोचयेदनन्तरोदितं, तथा निहन्यत इति निहः न निहोऽनिहः-क्रोधादिभि-

१ सर्वत्र आ. । २ लोकांसि इ. । ३ पासते आ. । ४ पुट्टो आ. इ. । ५ विद्या आ. इ. । ६ कसते आ. कसए इ. ७ दिहिं आ. इ. । ८ न्न तन्निजं ।

९ गुणीभं आ. । सा. १० अधिकं पृथग्जनान् पश्यतीति च. ।

रपीडितः सन् स महासत्त्वः परीषहैः स्पृष्टोऽपि तान् 'अधिसहेत' मनःपीडां न विदध्यादिति, यदिवा 'अनिह' इति तपःसंयये परीषह-
सहने वाऽनिगूहितबलवीर्यः, शेषं पूर्ववदिति ॥१३॥ अपिच 'धुणिया' इत्यादि, 'धूत्वा' विधूय 'कुलियं' कडणकृतं कुडचं 'लेपवत्'
सलेपं, अयमत्रार्थः—यथा कुडचं गोमयादिलेपेन सलेपं जाघट्टयमानं लेपपगमात् कृशं भवति, एवम् अनशनादिभिर्देहं 'केशयेत्' अप-
चित्तमांसशोणितं विदध्यात्, तदपचयाच्च कर्मणोऽपचयो भवतीति भावः, तथा विविधा हिंसा विहिंसा न विहिंसा अविहिंसा तामेव
प्रकर्षेण व्रजेत्, अहिंसाप्रधानो भवेदित्यर्थः, अनुगतो—मोक्षं प्रत्यनुकूलो धर्मोऽनुधर्मः असावहिंसैलक्षणः, परीषहोपसर्गसहनलक्षणश्च
धर्मो 'शुनिना' सर्वज्ञेन 'प्रवेदितः' कथित इति ॥१४॥ किञ्च—

सउणी जह पंसुगुडिया, विहुणिय धंसर्यई सियं रयं । एवं दविओवहाणवं, कम्मं खवइ तवस्सिमाहणे ॥१५॥
उट्टियमणगारमेसणं, समणं ठाणठिअं तवस्सिणं । लहरा बुद्धा य परथाए, अवि सुस्से ण य तं लंभेज्ज णो ॥१६॥

'सउणी' इत्यादि 'शकुनिका' पक्षिणी यथा 'पांसुना' रजसा 'अवगुण्ठिता' खचिता सती अङ्गं 'विधूय' कम्पयित्वा तद्रजः 'सितम्'
अवबद्धं सत् 'ध्वंसयति' अपनयति, एवं 'द्रव्यो' भव्यो मुक्तिगमनयोग्यो मोक्षं प्रत्युप-सामीप्येन दधातीति उपधानम्-अनशनादिकं तपः
तदस्यास्तीत्युपधानवान्, स चैवम्भूतः 'कर्म' ज्ञानावरणादिकं 'क्षपयति' अपनयति, 'तपस्वी' साधुः 'माहणे'ति मा वधीरिति प्रवृत्तिर्यस्य
स प्राकृतशैल्या माणेत्युच्यत इति ॥१५॥ अनुकूलोपसर्गमाह—'उट्टिये' त्यादि, अगारं—गृहं तदस्य नास्तीत्यनगारः तमेवम्भूतं संयमो-
त्थाननैषणां प्रत्युत्थितं—प्रवृत्तं, आत्म्यतीति श्रमणस्तं, तथा 'स्थानस्थितम्' उत्तरोत्तरविशिष्टसंयमस्थानाध्यासिनं 'तपस्विनं' विशिष्टतपो-

१ कर्षं आ. । २ उपपन्नं आ. । ३ 'हिंसादि' आ. इ. । ४ विधुं आ. । ५ यती आ. इ. । ६ ठित आ. । ७ लमे जणं आ. लमे जण इ. ।

निष्ठसदेहं तमेवभूतमपि कदाचित् 'डहरा' पुत्रनञ्चादयः 'बृद्धाः' पितृमातुलादयः उन्निष्क्रामयितुं 'प्रार्थयेयुः' याचेरन्, त एवमृचुः-
भवता वर्य प्रतिपाल्या न त्वामन्तरेणास्माकं कश्चिदस्ति त्वं वाऽस्माकम् एक एव प्रतिपाल्यः, (इति) भणन्तस्ते जना अपि 'शुष्येयुः'
श्रमं गच्छेयुः, न च तं साधुं विदितपरमार्थं 'लभेरन्' नैवाऽऽस्मसात्कुर्युः-नैवाऽऽस्मवशं विदध्युरिति ॥१६॥ किञ्च—
जइ कालुणियाणि कैासिया, जइ रोयंति य पुत्तकारणा । दवियं भिक्खु समुट्ठियं, णो लब्भंति, ण संठविच्चए ॥
जइविय कामेहि लाविया, जइ णेज्जाहि ण बंधिउं घरं । जइ जीविय नावकंखए, णो लब्भंति णं संठविच्चए ॥१८

'जइ'इत्यादि यद्यपि ते मातापितृपुत्रकलत्रादयस्तदन्तिके समेत्य करुणाप्रधानानि-विलापप्रायाणि वचांस्यनुष्ठनानि वा कुर्युः,
तथाहि—“गौहपियकंतसामिय अइवल्लह दुल्लहोऽसि भुवणंसि । तुह विरहम्मि य निकिन्न ! सुणं संबंपि पडिहाइ ॥१॥ सेणी गामो गोद्वी
गणो व तं जत्थ होसि ^{१०}संणिहितो । दिप्पइ सिरिए सुपुरिस ! किं पुण निययं घरदारं ? ॥२॥” तथा यदि 'रोयंति य' त्ति रुदन्ति 'पुत्र-
कारणं' सुतनिमिच्च, कुलवर्धनमेकं सुतमुत्पाद्य पुनरेवं कर्तुमर्हसीति । एवं रुदन्तो यदि भणन्ति तं भिक्षुं रागद्वेषरहितत्वान्मुक्तियोग्य-
त्वाद्वा द्रव्यभूतं सम्यक्संयमोत्थानेनोत्थितं तथाऽपि साधुं 'न लप्स्यन्ते' न शक्नुवन्ति प्रव्रज्यातो अंशयितुं-भौवाच्यवायितुं नापि

^१ णियं आ. । १ अक्रासिया आ. । ३ जति आ. । ४ रोयंति व. आ. इ. । ५ संथं आ. इ. । ६ जइतं. आ. । ७ णिज्जाहि । ८ जति जीवित
आ. । ९ ^{१०}खती आ. । १० नो आ. इ. । ११ न आ. इ. । १२ संथं आ. संनं इ. । सा. १३ नाथ कान्त प्रिय स्वामिन् अतिवल्लभ दुर्लभोऽसि भवने । तव
विरहे च निष्कुर । अत्थं सर्वमपि प्रतिभाति ॥१॥ श्रेणिग्रामो गोष्ठी गणो वा त्वं यत्र भवमि सन्निहितः । दीयते श्रिया मुपुरुष ! किं पुनर्निजं गृहद्वारम् ?
॥२॥ १४ सन्ति ^{१५} मुक्तिगमनयो आ. । १६ XXXXXनापि आ. इ. ।

संस्थापयितुं-गृहस्थाभावेन द्रव्यलिङ्गाच्चयावयितुमिति ॥१७॥ अपिच-‘जह्वि’ इत्यादि, यद्यपि ते निजास्तं साधुं संयमोत्थानेनो-
त्थितं ‘कामैः’ इच्छामदनरूपैः ‘लावयन्ति’ उपनिमन्त्रयेयुरूपलोभयेयुरित्यर्थः, अनेनानुकूलोपसर्गग्रहणं, तथा यदि नयेयुर्बद्ध्वा गृहं,
णमिति वाक्यालङ्कारे । एवमनुकूलप्रतिकूलोपसर्गभेदभेदोऽपि साधुः-‘यदि जीवितं नाभिकाङ्क्षेत’ यदि जीविताभिलाषी न भवेत् असं-
यमजीवितं वा नाभिनन्देत् ततस्ते निजास्तं साधुं ‘णो लब्धमिति’ चिं न लभन्ते-न प्राप्नुवन्ति आत्मसात्कर्तुं ‘णं संठविचए’ चि नापि
गृहस्थभावेन संस्थापयितुमलमिति ॥१८॥ किञ्च-

सेहंति य णं ममाइणो, माय पिआ य सुया य भारिया । पोसाहि ण पासओ तुमं, लोग परं पि जंहासि पोसणो ॥
अन्ने अन्नेहिं मुच्छियां, मोहं जंति णरा असंबुडा । विसमं विसमेहिं गाहिया, ते पावेहिं पुणो पगब्भियां ॥

“‘सेहंति य’ इत्यादि, ते कदाचिन्मातापित्रादयस्तमभिनवप्रजितं ‘सेहंति’ चि शिक्षयन्ति ‘णम्’ इति वाक्यालङ्कारे-‘ममाइणो’ चि
ममायमित्येवं ‘हेहालवः’, कथं शिक्षयन्तीत्यत आह-पश्य ‘नः’ अस्मानत्यन्तदुःखितांस्त्वदर्थं पोषकाभावाद्वा, त्वं च यथावस्थितार्थ-
पश्यकः-दृष्टमदर्शी, सश्रुतिक इत्यर्थः, अतः ‘नः’ अस्मान् ‘पोषय’ प्रतिजागरणं कुरु अन्यथा प्रब्रज्याऽभ्युपगमेनेहलोकस्त्यक्तो भवता
अस्मत्प्रतिपालनपरित्यागेन च परलोकमपि त्वं त्यजसि इति दुःखितनिजप्रतिपालनेन च पुण्यावाप्तिरेवेति, तथाहि-‘या गतिः क्लेशदग्धानां’

सा १ लादिया उवनिमत्तणा चू ० । २ नयेयुर्वादि बन्धित्वा गृहं आ. नयेयुर्वाद्वा गृहं इ. । ३ नो आ. इ. । ४ x न आ. ५ न सत्थवे आ. न सन्नेवे
इ. । ६ युता आ. ७ जहाहि आ. चयाहि इ. । ८ ता आ. । ९ धत्तंबुडा नरा आ. । १० ता आ. । ११ सेहंति । १२ स्नेहवचः आ. । १३ न्यायः,
ऽस्मत्ता आ. इ. ।

गृहेषु गृहमेधिनाम् । विभ्रतां पुत्रदागंस्तु, तां गतिं ब्रज पुंत्रक ! ॥११॥ एवं तैरुपसर्गिताः केचन कातराः कदाचिदेतत्कुयुरि-
त्याह—‘अबे’ इत्यादि, ‘अन्ये’ केचनल्पसत्त्वाः ‘अन्यैः’ मात्रापित्रादिभिः ‘मृच्छिता’ अध्युपपन्नाः सम्पददर्शनादिव्यतिरेकेण सकल-
मपि शरीरादिकमन्यदित्यन्यग्रहणं, ते एवम्भूताः असंवृता नराः ‘मोहं यान्ति’ सदनुष्ठाने मुह्यन्ति, तथा संसारगमनैकहेतुभूतत्वात् ‘वि-
षमः’ असंयमस्तं ‘विषमैः’ असंयतैरुन्मार्गप्रवृत्तत्वेनापायाभीरुमिः रागद्वैषैर्वा अनादिभवाभ्यस्ततया दुश्छेद्यत्वेन विषमैः ग्राहिता-असं-
यमं प्रतिवर्तिताः, ते चैवम्भूताः ‘पापैः’ कर्मभिः पुनरपि प्रवृत्ताः ‘प्रगल्भताः’ दृष्टतां गताः पापकं कर्म कुर्वन्तोऽपि न लज्जन्त इति
॥२०॥ यत एवं ततः किं कर्तव्यमित्याह—

तम्हा दवि इक्ख पंडिण, पावाओ विरतेऽभिणिबुडे । पणए वीरं महाविहिं, सिद्धिपहं णेआउयं धुवं ॥२१॥
वेयालियमगमार्गओ, मणवयसाकायेण संवुडो । चिच्चो वित्तं च णायओ, आरंभं च सुसंवुडे चरे ॥२२॥

त्तिबेमि इति वैतालीयाध्ययनस्य प्रथमोद्देशकः (गाथाग्रम् १२०)

‘तम्हा’ इत्यादि, यतो मातापित्रादिमृच्छिताः पापेषु कर्मसु प्रगल्भा भवन्ति तस्माद् द्रव्यभूतो भव्यः—शुक्तिगमनयोग्यः रागद्वेषर-
हितो वा सन् ‘ईशस्व’ तद्विपाकं पर्यालोचय ‘पण्डितः’ सद्धिवेकयुक्तः ‘पापात्’ कर्मणोऽसदनुष्ठानरूपात् ‘विरतः’ निवृत्तः क्रोधादिपरि-
त्यर्गच्छान्तीभूत इत्यर्थः तथा ‘प्रणताः’ प्रह्वीभूताः ‘वीराः’ कर्मविदारणसमर्थाः ‘महावीरिणं’ महामार्गं, तमेव विशिनष्टि—‘सिद्धिपथं’

१ पुत्रकेति आ. इ. १ २ लक्ष्यन्त आ. १ ३ धुवं आ. १ ४ गंड आ. १ ५ चेच्चा १ ६ चरेज्जसि आ. चरेज्जसि इ. १ ७ क्षमिनिर्द्धतः आ. इ. १ ८ गात् शीतीं आ.

ज्ञानादिमोक्षमार्गं तथा मोक्षं प्रति 'नेतारं' प्रापकं 'ध्रुवम्' अव्यभिचारिणमित्येतदवगम्य स एव मार्गोऽनुष्ठेयः, नासदनुष्ठानप्रगल्भैर्भौ-
व्यमिति ॥२१॥ पुनरप्युपदेशदानपूर्वकमुपसंहरन्नाह—'वैयालियमगं' इत्यादि, कर्मणां विदारणमार्गमगतो भूत्वा तं तथाभूतं मनोवा-
क्कायसंघृतः पुनः 'त्यक्त्वा' परित्यज्य 'वित्तं' द्रव्यं तथा 'ज्ञातींश्च' स्वजनांश्च तथा सावधारम्भं च सुष्ठु संघृत इन्द्रियैः संयमानुष्ठानं च-
रेदिति ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥२२॥ इति वैतालीयद्वितीयाध्ययनस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥

॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥

अथ द्वितीयाध्ययने द्वितीय उद्देशकः प्रारभ्यते ॥

प्रथमानन्तरं द्वितीयः समारभ्यते—अस्य चायमभिसंबन्धः, इहानन्तरोद्देशके भगवता स्वपुत्राणां धर्मदेशनाऽभिहिता, तद्विहापि
सैवाध्ययनार्थाधिकारत्वात् अभिधीयते, सूत्रस्य सूत्रेण सह संबन्धोऽयम्—अनन्तरोक्तसूत्रे बाह्यद्रव्यस्वजनारम्भपरित्यागोऽभिहितः, तदि-
हाप्यान्तरमानपरित्याग उद्देशार्थाधिकारश्चचितोऽभिधीयते, तदनेन संबन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रं—
तयसं व जैहाइ से रयं, इति संखाय मुणी ण मज्जई । गोयन्नतरेण माहणे, अहंसेयकरी अनेत्सी इंखिणी ॥१॥
जो परिभवई परं जणं, संसारे परिवत्तई मंह । अहुं इंखिणिया उ पाविया, इति संखाय मुणी ण भज्जई ॥२॥

१ वैतालीयस्य प्रथमः आ. इ. १ २ x x द्रव्यं इ. १ ३ जहाति आ. चयाइ इ. ४ ४ ती आ. ५ गोतणं आ. इ. ६ ६ इसेउ था. ७ अण्णेसि आ.
अन्नेसि इ. ८ सा. ८ x नेसि. ९ ९ ती आ. १० ई इ. १० १० यत्तती आ. ११ चिरं पा. १२ चिरं इ. १३ इंखं इ. १४ मज्जती आ. मज्जई इ. १

‘तयसं व’ इत्यादि यथा उरगः स्वां त्वचं अवश्यं परित्यागाहत्वात् ‘जहाति’ परित्यजति, एवमसावपि साधुः रज इव रजः—अष्टप्रकारं कर्म तदकषायित्वेन परित्यजतीति, एवं कषायाभावो हि कर्माभावस्य कारणमिति ‘संख्याय’ ज्ञात्वा ‘मुनिः’ कालत्रयवेदी ‘न माद्यति’ मदं न याति, मदकारणं दर्शयति—‘गोत्रेण’ काश्यपादिना, अन्यग्रहणात् शेषाणि मदस्थानानि गृह्यन्त इति, ‘माहण’ चि साधुः, पाठान्तरं वा ‘जे विउ’ चि यो विद्वान्—विवेकी स जातिकुललाभादिभिः न माद्यतीति, न केवलं स्वतो मदो न विधेयः, जुगुप्साऽप्यन्येषां न विधेयेति दर्शयति—‘अथ’ अनन्तरं असौ ‘अश्रेयस्करी’ पापकारिणी ‘इंखिणि’ चि निन्दा अन्येषामतो न कार्येति, मृणी न मज्जइ’ इत्यादिकस्य सूत्रावयवस्य सूत्रस्पर्शं गाथाद्वयेन निर्युक्तिकृदाह—

तवसंजमणौ सुवि जइ माणो वंज्जिओ महेसीहिं । अत्तसमुक्करिसत्थं किं पुण हीला उ अँनेसिं ? ॥४३॥
जइ ताव निज्जरमँओ, पडिसिद्धो अट्टमाणमहणेहिं । अँविसेसमयट्ठाणा परिहरियव्वा पयेत्तेणं ॥४४॥

वेयालिघस्स गिञ्जुत्ती सम्मत्ता ॥४५॥

‘तव संजम’ इत्यादि, तपःसंयमज्ञानेष्वपि आत्मसमुत्कर्षणार्थम्—उत्सेकार्थं यः प्रवृत्तो मानः यद्यसावपि तावद् ‘वंजितः’ त्यक्तो ‘म-हर्षिभिः’ महामुनिभिः, किंपुनर्निन्दाऽन्येषां न त्याज्येति । यदि तावन्निर्जराभेदोऽपि मोक्षैकगमनहेतुः प्रतिपिद्धः ‘अष्टमामथनैः’ अहं-द्विरवशेषाणि तु ‘मदस्थानानि’ जाल्यादीनि ‘प्रयत्नेन’ सुतरां परिहर्त्तव्यानीति गाथाद्वयार्थः ॥४३—४४॥१॥ साम्प्रतं परनिन्दादोषमधिकृत्याह—‘जो परिभवइ’ इत्यादि, यः कश्चिदविवेकी ‘परिभवति’ अवज्ञयति, ‘परं जनं’ अन्यं लोकम् आत्मव्यतिरिक्तं स तत्कृतेन कर्मणा

१ यथाधुरं आ. इ. १ २ १२ नरं १०० अं १ ३ नाण अ. आ. १ ४ वस्त्रिउ अ. आ. १ ५ अचं अ. १ ६ अणोसि अ. १ ७ ॥४०॥ अ. आ. १ ८ जति अ. आ. १ ९ मउ अ. आ. १ १० अवमेस अ. आ. १ १ ॥४१॥ अ. आ. १ १२ निर्जराविशेषणम् ।

‘संसारे’ चतुर्गतिलक्षणो भवोदयावरधङ्गघटीन्यायेन ‘परिवर्त्तते’ भ्रमति ‘महद्’ अल्यर्थं महान्तं वा कालं, क्वचित् ‘चिरम्’ इति पाठः, ‘अदु’चि अथशब्दो निपातः, निपातानामनेकार्थत्वात् अत इत्यस्यार्थे वर्तते, यतः परपरिभावादाल्यन्तिकः संसारः अतः ‘इंखिणिया’ पर-
निन्दा तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात् ‘पायिकैव’ दोषवत्येव, अथवा स्वस्थानादधमस्थाने पातिका, तत्रेह जन्मनि सुंघरो दृष्टान्तः, परलोकेऽपि
पुरोहितस्यापि श्वादिषूपचिरिति, इत्येवं ‘संख्याय’ परनिन्दां दोषवतीं ज्ञात्वा मुनिर्जात्यादिभिः यथाऽहं विशिष्टकुलोद्भवः श्रुतवान् त-
पस्वी भवांस्तु मत्तो हीन इति न माद्यति ॥२॥ मदाभावे च यद्विधेयं तद्वर्शयितुमाह—

जे यावि अणायगे सिया, जेविय पेसंगेसए सिया । जे मोणपयं उवट्टिए, णो लज्जे समयं सैया यरे ॥३॥

सम अन्नयरम्मि संजमे, संसुद्धे समणे पखिवए । जे आवकहा समाहिए, दविए कालमकासि पंडिए ॥४॥

‘जे यावि’ इत्यादि, यथापि कश्चिदास्तां तावत् अन्यो न विद्यते नायकोऽस्येत्यनायकः—स्वयंप्रभुश्चक्रवर्त्योदिः ‘स्यात्’ भवेत्, यथापि
प्रेष्यस्यापि प्रेष्यः—तस्यैव राज्ञः कर्मकरस्यापि कर्मकरः, य एवम्भूतो मौनीन्द्रं पद्यते—गम्यते मोक्षो येन तत्पदं—सयमस्तम् उपं—सामी-
प्येन स्थितः उपस्थितः—समाश्रितः सोऽप्यलज्जमान उत्कर्षमकुर्वन् वा सर्वाः क्रियाः—परस्परतो वन्दनप्रतिवन्दनादिका विधत्ते, इदमुक्तं
भवति—चक्रवर्तिनाऽपि मौनीन्द्रपदमुपस्थितेन पूर्वमात्मप्रेष्यप्रेष्यमपि वन्दमानेन लज्जा न विधेया इतरेण चोत्कर्ष इत्येवं ‘समतां’
समभावं सदा भिक्षुश्चरेत्—संयमोद्युक्तो भवेदिति ॥३॥ क पुनर्व्यवस्थितेन लज्जामदौ न विधेयाविति दर्शयितुमाह—‘सम’ इत्यादि

१ छुवरा आ. ह. । २ के च आ. ह. । ३ दूततः आ. । ४ पेसङ्गं आ. पेसयं ह. । ५ पदं आ. ह. । ६ तदाचरे आ. सयाचरे ह. । ७ अण्णं आ. ।
सा. ८ सिङ्ग इति. । ९ इन्वोस्सेत्यं आ. ह. । १० णायुत्कर्षं आ. ह. ।

‘समे’ति समभावोपेतः सामाधिकारौ संयमे संयमस्थाने वा षट्स्थानपतितत्वात् संयमस्थानानामन्यतरस्मिन् संयमस्थाने छेदोपस्थापनी-
यादौ वा, तदेव विशिनष्टि-सम्यक्शुद्धे सम्यक्शुद्धो वा ‘श्रमणः’ तपस्वी लज्जामदपरित्यागेन समानमना वा ‘परिव्रजेत्’ संयमोद्युक्तो
भवेत्, स्यात्-कियन्तं कालम्?, यावत् कथा-देवदत्तो यज्ञदत्त इति कथां यावत्, सम्यगाहित आत्मा ज्ञानादौ येन स समाहितः
समाधिना वा-शोभनाध्यवसायेन युक्तः, द्रव्यभूतो-रागद्वेषादिरहितः मुक्तिगमनयोग्यतया वा भव्यः, स एवम्भूतः कालमकार्षीत्
‘पण्डितः’ सदसद्विवेककलितः, एतदुक्तं भवति-देवदत्त इति कथा मृतस्यापि भवति अतो यावन्मृत्युकालं तावच्छजामदपरित्यागोपेतेन
संयमानुष्ठाने प्रवर्तितव्यमिति स्यात् ॥४॥ किमालम्ब्यैतद्विधेयमिति, उच्यते—

दूरं अणुपस्सिसया मुणी, तीतं धम्ममणागयं तथा । पुट्टे परुसेहि माहणे, अवि हण्णू संमयंमि रीयइ ॥५॥
पण्णसमंत्ते सया जंए, संमताधम्ममुदाहरे मुणी । सुहुमे उ सया अलूसए, णो कुज्जे णो माणि माहणे ॥६॥

‘दूरं’ इत्यादि दूग्वर्तित्वात् दूरो-मोक्षस्तमनु-पश्चात् तं दृष्ट्वा यदिवा-दूरमिति-दीर्घकालम् ‘अनुदृश्य’ पर्यलोच्य ‘मुनिः’ कालत्रय-
वेत्ता दूरमेव दर्शयति-अतीतं ‘धर्म’ स्वभावं-जीवानामुच्चावचस्थानगतिलक्षणं तथा अनागतं च धर्म-स्वभावं पर्यलोच्य लज्जामदौ न
विधेयौ, तथा ‘स्पृष्टः’ लुप्तः ‘परुसैः’ दण्डकक्षादिभिर्वाग्भिर्वा ‘माहणे’ति मुनिः ‘अवि हण्णू’ति अपि मार्यमाणः स्कन्दकक्षिव्यगणवत्
‘समये’ संयमे ‘रीयते’ तदुक्तमार्गेण गच्छतीत्यर्थः, पाठान्तरं वा ‘समयाऽहियासए’ ति समतया सहत इति ॥५॥ पुनरभ्युपदेशान्तर-

१ समंत्त आ. समेति इ. । २ इत्येवं आ. इ. । ३ द्वेप्ररहितः आ. इ. । ४ तोयं इ. । ५ पुट्टो इ. । ६ फलं आ. । सा ७ समयाहियासए पा. । ८
‘यंसि आ. इ. । सा ९ पण्हसमत्थे पा० । १० जते आ. । ११ समिया आ. इ. । १२ थाहरे आ. । १३ नो आ. इ. । १४ त X आ. इ. । १५ पुरसैः आ. इ. ।

माह—‘पणसमत्ते’ इत्यादि, प्रज्ञायां समाप्तः प्रज्ञासमाप्तः—पटुप्रज्ञः, पाठान्तरं वा ‘पणसमत्थे’ प्रश्नविषये प्रत्युत्तरदानसमर्थः ‘सदा’ सर्व-
कालं जयेत्, जेयं कषायादिकमिति शेषः । तथा समयं—समता तथा धर्मम्—अहिंसादिलक्षणम् ‘उदम्हरेत्’ कथयेत् ‘युनिः’ यतिः सुक्ष्मे
तु-संयमे यत्कर्तव्यं तस्य ‘अलूषकः’ अविराधकः, तथा न हन्यमानो वा पूज्यमानो वा क्लृब्धेन्नापि ‘मानी’ गर्वितः स्यात् ‘माहणो’
यतिरिति ॥६॥ अपिच—

बहुजणमणंमि संवुडो, सव्वट्टेहिं णरे अणिस्सिप्पम् । हरप्प व सया अणोविले, धम्मं पाटुरकासि कासवं ॥७॥
बहवे पाणा पुढो सिया, पत्तेयं समयं संमीहि या जौ मोणपंदं उवट्टिते, विरतिं पंडिप्पम् ॥८॥

‘बहुजण’ इत्यादि, बहून् जनान् आत्मानं प्रति नामयति—प्रह्वीकरोति तैर्वा नम्यते—स्तूयते बहुजननमनो—धर्मः, स एव बहुभि-
र्जनरात्मीयात्मीयाशयेन यथाऽभ्युपगमग्रंशसया स्तूयते—ग्रंशस्यते, कथम् ? अत्र कथानकं राजगृहे नगरे श्रेणिको महाराजः, कदाचि-
दसौ चतुर्विधबुद्ध्युपेतेन पुत्रेण अभयकुमारेण सार्धमास्थानस्थितस्ताभिस्ताभिः कथाभिरासाञ्चक्रे, तत्र कदाचिदेवम्भूता कथाऽभूत्,
तद्यथा—इह लोके धार्मिकाः बहवः उताधार्मिका इति ? तत्र समस्तपर्वदाऽभिहितम्—यथाऽत्राधार्मिका बहवो लोका धर्मं तु शतानामपि
मध्ये कश्चिदेवैको विधत्ते, तदाकर्ण्यभयकुमारेणोक्तं—यथा प्रायशो लोकाः सर्वे एव धार्मिकाः, यदि न निश्चयो भवतां परीक्षा क्रियतां,
पर्वदाऽप्यभिहितम्—एवमस्तु, ततोऽभयकुमारेण धवलेतरासाद्वयं कारितं, घोषितं च डिण्डिमेन नगरे, यथा—यः कश्चिदिह धार्मिकः

१ पण्हं आ । २ समिया आ. इ. । ३ मणंमि आ. । ४ संवुडे इ. । ५ णरे । ६ पाउं । ७ उवेहि या. इ. । सा० उवेहि या प्र० । ८ जे
आ. इ. । ९ पर्यं आ. । १० विरती आ. इ. । ११ ×××× कं ।

स सर्वोऽपि धवलप्रासादं गृहीतबलिः प्रविशतु, इतरस्त्वितरमिति, ततोऽसौ लोकः सर्वोऽपि धवलप्रासादमेव ग्रविष्टो निर्गच्छथ कथं त्वं धार्मिकः ? इत्येवं पृष्टः कश्चिदाचष्ट—यथाऽहं कर्षकः अनेकशकुनिगणः मद्भान्यकर्णरात्मानं प्रीणयति खलकसमागतधान्यकणभिक्षादानेन च मम धर्म इति, अपरस्त्वाह—यथाऽहं ब्राह्मणः पद्मकर्माभिरतः तथा बहुशौचस्नानादिभिर्वदविहितानुष्ठानेन पितृदेवांस्तर्पयामि, अन्यः कथयति—यथाऽहं वणिक्कुलोपजीवी भिक्षादानादिप्रवृत्तः, अपगस्त्विदमाह—यथाऽहं कुलपुत्रकः न्यायागतं निर्गतिकं कुटुम्बकं पालयाम्येव, तौवत् श्रपाकोऽर्पादमाह—यथाऽहं कुलक्रमागतं धर्ममनुपालयामीति मन्विशया च बहवः पिशितशुजः प्राणान् संधारयन्ति, इत्येवं सर्वोऽप्यात्मीयमात्मीयं व्यापागमुद्दिश्य धर्मे नियोजयति, तत्रापरमसितप्रसादं श्रावकद्वयं ग्रविष्टं, तच्च किमधर्माचरणं भवद्भ्यामकारीत्येवं पृष्टं सत् सकृन्मद्यनिवृत्तिमङ्गव्यलीकमकथयन्, तथा माधव एवात्र परमार्थतो धार्मिका यथागृहीतप्रतिज्ञानिर्वाहणसमर्थः, अस्माभिस्तु—“अवाप्य मानुषं जन्म, लब्ध्वा जैनं च श्रामनम् । कृत्वा निवृत्तिं मेघस्य, सम्यक् साऽपि न पालिता ॥१॥ अनेन व्रतभङ्गेन, मन्यमाना अधार्मिकम् । अधमाधममात्मानं, कृप्याप्रासादमाश्रिताः ॥२॥” तथाहि—“लज्जां गुणौघजननीं जननीमिवार्यामित्यन्तशुद्धदयामनुवर्त्तमानाः । तेजस्विनः सुखममृणपि संत्यजन्ति, मत्स्थितिव्यमनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥३॥ वरं ग्रवेष्टुं ज्वलितं हुताशनं, नचापि भग्नं चिरसंचितव्रतम् । वरं हि मृत्युः सुविशुद्धचेतसो, नचापि शीलस्खलितस्य जीवितम् ॥४॥” इति, तदेवं प्रायशः सर्वोऽप्यात्मानं धार्मिकं मन्यत इतिकृत्वा बहुजनमनो धर्म इति स्थितं, तस्मिंश्च ‘संव्रतं’ समाहितः सन् ‘नरः’ पुमान् ‘सर्वार्थः’ बाह्याभ्यन्तै-

१ शोचस्तादिसि आ. शोचवद्वादिसि इ. । २ तावत् यावत् आ. इ. । सा० ३ आधारस्यापि कर्मत्वविक्षया, मत्स्थित्वेन विगः कर्तारि क्त इति न प्रथमाशङ्का । ४ जातिपक्षीया मविपुलेयम् । ५ कर्मणो प्र० ।

धनधान्यकलत्रममत्वादिभिः 'अनिश्रितः' अग्रतिबद्धः सन् धर्मं प्रकाशितवानित्युत्तरेण सह सम्बन्धः, निदर्शनमाह-हृद ईव स्वच्छा-
ममसा भृतः सदा 'अनाविलः' अनेकमत्स्यादिजलचरसंक्रमेणाप्यनाकुलोऽकलुषो वा धान्यादिलक्ष्णं धर्मं 'प्रादुरकार्षीत्' प्रकटं कृत-
वान्, यदिवा एवंविशिष्ट एव काश्यपं-तीर्थङ्करसंबन्धिनं धर्मं प्रकाशयेत्, छान्दसत्वात् वर्त्तमाने भूतानिर्देश इति ॥७॥ स बहुजनन-
मने धर्मं व्यवस्थितो ग्राहक धर्मं प्रकाशयति तदर्शयितुमाह-'बहवे' इत्यादि, यदिवोपदेशान्तरमेवाधिकृत्याह-'बहवे' इत्यादि, 'बहवः'
अनन्ताः 'प्राणाः' दशविधप्राणभाक्त्वात्तदभेदोपचारात् प्राणिनः 'पृथग्' इति पृथिव्यादिभेदेन सूक्ष्मबादरपर्याप्तकापर्याप्तनरकगत्यादि-
भेदेन वा संसारमाश्रिताः तेषां च पृथगाश्रितानामपि प्रत्येकं समतां-दुःखद्वेषित्वं सुखश्रियत्वं च 'समीक्ष्य' दृष्ट्वा, यदिवा-'समतां'
माध्यस्थ्यमुपेक्ष्य(त्य) यो 'मौनीन्द्रपदमुपस्थितः' संयममाश्रितः स साधुः 'तत्र' अनेकभेदभिन्नप्राणिगणे दुःखद्वेषि सुखाभिलाषिणि
सति तदुपधाते कर्तव्ये विरतिम् अकार्षीत् कुर्याद्वेति, पापाङ्गीनः-पापानुष्ठानात् दवीयान् पण्डित इति ॥८॥ अपिच—
धम्मस्स य पारए मुणी, आरंभस्स य अंतए ठिए । सोयंति य णं ममाइणो, णो लब्भंति णियं पस्सिगंहं ॥९॥
इहलोगदुहावहं विऊ, परलोणे य दुहं दुहावहं । विद्धंसणधम्ममेव तं, इति विज्जं कोऽगारमावसे ? ॥१०॥

'धम्मस्स य' इत्यादि, धर्मस्य-श्रुतचारित्र्यभेदभिन्नस्य पारं गच्छतीति पारगः-सिद्धान्तपारगामी सम्यक्चारित्रानुष्ठायी वेति, चारि-
त्रमधिकृत्याह-'आरम्भस्य' सावधानुष्ठानरूपस्य 'अन्ते' पर्यन्ते तदभावरूपे स्थितो मुनिर्भवति, ये पुनर्नवं भवन्ति ते अकृतधर्माः मरणे

१ वत् ६ । २ यादशं धा. यादशं इ. । ३ अंतिए धा. इ. । ४ लब्भती धा. । ५ णियं धा. । ६ या आ. । सा ७ त्रिपदबहुनीहिरत्र, अन्तसमा-
सान्तश्च द्विपदसिद्धे ।

दुःखे वा समुत्थिते आत्मानं शोचन्ति, णमिति वाक्यालङ्कारे, यदिवेषमरणादौ अर्थनाशे वा 'ममाङ्गो'त्ति ममेदमहमस्य स्वाभीत्येवमध्य-
वसायिनः शोचन्ति, शोचमाना अप्येते 'निजम्' आत्मीयं परि-समन्तात् गृह्यते-आत्मसात्क्रियत इति परिग्रहः-हिरण्यादिरिष्टस्वजनादिवो
तं नष्टं मृतं वा 'न लभन्ते' न प्राप्नुवन्तीति, यदिवा धर्मस्य पारंगं मुनिमारम्भस्यान्ते व्यवस्थितमेनमागत्य 'स्वजनाः' मातापित्रादयः
शोचन्ति 'ममत्वयुक्ताः' स्नेहालवः, न च ते लभन्ते निजमप्यात्मीयपरिग्रहबुद्ध्या गृहीतमिति ॥९॥ अत्रान्तरे 'नागार्जुनीयास्तु' पठन्ति
'सौजर्णं तयं उवड्डियं, केहं गिही विग्घेण उड्डिया । धम्ममि अणुचरे सुणी, तं पि जिणिज्ज इमेण पंडिए ॥१॥" एतदेवाह- 'इह लोग'
इत्यादि, 'इह' अस्मिन्नेव लोके हिरण्यस्वजनादिकं दुःखमावहति 'विड'त्ति विद्याः-जानीहि, तथाहि- "अर्थानामर्जने दुःखमर्जितानां
च रक्षणे । आये दुःखं व्यये दुःखं, धिगर्थं दुःखभाजनम् ॥१॥" तथाहि- "रेवापयः किसलयानि च सल्लकीनां, विन्ध्योपकण्ठविपिनं
स्वकुलं च हित्वा । किं ताम्यसि द्विप ! गतोऽसि वंशं करिण्याः, स्नेहो निबन्धनमनर्थपरम्परायाः ॥१॥" परलोके च हिरण्यस्वजनादि-
ममत्वापादितकर्मजं दुःखं भवति, तदप्यपरं दुःखमावहति, तदुपादानकर्मोपादानादिति भावः, तथैतदुपाजितमपि 'विध्वंसनधर्म' विश-
रारुस्वभावं, गत्वरमित्यर्थः, इत्येवं 'विद्वान्' जानन् कः सकर्णः 'अगरवासं' गृहवासमावसेत् ?, गृहपाशं वाऽनुबन्धीयादिति, उक्तं च-
"दाराः परिभवकारा बन्धुजनो बन्धनं विपं विषयाः । कोऽयं जनस्य मोहो ? ये रिपवस्तेषु सुहृदाशा ॥१॥" ॥१०॥ पुनरप्युपदेशम-
धिकृत्याह-

१ यदा आ. । सा. १ शुक्ला तमुपस्थितं केचिद्गृह्णिणे विघ्नायोस्तिष्ठयुः । धर्मेऽनुजते मुनिस्तानपि जयेदन्तेन पण्डितः । ३ उवड्डिया आ. इ. ।
४ लोके इ ।

मह्यं पलिगोव जाणिया, जावि य वंदणपूयणा इहं। मुहुमे सल्ले दुरुद्धरे, विउमंता पैयहिज्ज सैंथवं ॥१॥
एगे चरे(र) ठाणमासणे, सयणे एगे(ग) समाहिए सिया। भिक्खू उवहाणवीरिए, वंडुत्ते अज्झत्तसंबुडो ॥२॥
'मह्यं' इत्यादि, 'महान्तं' संसारिणां दुस्त्यजत्वान्महता वा संरम्भेण परिगोपणं द्रव्यतः पङ्कादिः, भावतोऽभिष्वङ्गः तं
'ज्ञात्वा' स्वरूपतः तद्विप्राकृतो वा परिच्छिद्य याऽपि च प्रव्रजितस्य सतो राजादिभिः कायादिभिर्वन्दना वस्त्रपात्रादिभिश्च पूजना तां
य 'इह' अस्मिन् लोके मौनीन्द्रे वा शासने व्यवस्थितेन कर्मोपशमजं फलमित्येवं परिज्ञायोत्सेको न विधेयः, किमिति ? यतो गर्वा-
त्मकमेतत्सूक्ष्मं शल्यं वर्त्तते, सूक्ष्मत्वाच्च 'दुरुद्धरं' दुःखेनोद्धतुं शक्यते, अतः 'विद्वान्' सदसद्विवेकज्ञस्तत्तावत् 'संस्तवं' परिचयमभिष्वङ्गं
'परिजह्यात्' परित्यजेदिति । नागार्जुनीयास्तु पठन्ति— "१० पलिमंथं महं वियाणिया, जाऽविय वंदणपूयणा इहं । मुहुहं सल्लं दुरुद्धरं, तं पि
जिणे एण पंडिए ॥१॥" अस्य चायमर्थः—साधोः स्वाध्यायध्यानपरस्यैकान्तनिःस्पृहस्य योऽपि चायं परैः वन्दनापूजनादिकः स-
त्कारः क्रियते असावपि सदनुष्ठानस्य सद्वतेर्वा महान् पलिमन्थो—विघ्नः, आत्मा तावच्छब्दादिष्वभिष्वङ्गः, तमित्येवं परिज्ञाय तथा सू-
क्ष्मशल्यं दुरुद्धरं च अतस्तमपि 'जयेद्' अपनयेत् पण्डितः 'एतेन' वक्ष्यमाणेनेति ॥१॥ 'एगे चरे' इत्यादि 'एकः' असहायो द्रव्यत ए-

१ 'त्यरे आ. । २ परिहेज्ज आ. पजहेज्ज इ. । ३ संभवे आ. संद्ववं इ. । ४ ट्ठण आस० आ । ५ एगं आ. । ६ अज्झत्त संबुडे आ. अज्झत्त संबुडे
इ । ७ महता इत्या० आ. । ८ चxxअ. आ. । सा. ९ आस्तां तावत् प्र० तं तावत् प्र० । १० पलिमन्थं (विघ्नं) महान्तं विज्ञाय याऽपि च वन्दनापूजनेह ।
सूक्ष्मं शल्यं दुरुद्धरं, तदपि जयेदेतेन पंडितः ॥१॥ ११ सूक्ष्मं आ. इ. । सा. १२ ग्राह्ये स्वार्थे ल्लप्रत्ययागमे एकल इति जाते प्रसिद्धत्वादनुकरणमेतत् ।

कृच्छ्रविहारी भावतो रागद्वेषरहितश्चेत्, तथा 'स्थानं' कायोत्सर्गादिकम् एक एव कुर्यात्, तथा आत्मेनेऽपि व्यवस्थितोऽपि रागद्वेषरहित एव तिष्ठेत्, एवं शयनेऽप्येकाग्र्येव 'समाहितः' धर्मादिध्यानयुक्तः 'स्यात्' भवेत्, एतदुक्तं भवति—सर्वास्वप्यवस्थासु चरणस्थानासन शयनरूपासु रागद्वेषविरहात् समाहित एव स्यादिति, तथा भिक्षणशीलो भिक्षुः उपधानं—तपस्तत्र वीर्यं यस्य स उपधानवीर्यः—तपस्य-निगूहितबलवीर्यं इत्यर्थः, तथा 'वाग्गुप्तः' सुपर्यालोचिताभिधायी 'अध्यात्मं' मनः तेन संवृतो भिक्षुर्भवेदिति ॥१२॥ किञ्च—
 णो पीहे ण यावंपणुणे, दांरं सुन्नघरस्स संजएँ । पुट्टे ण उदाहरे वयं, ण समुच्छे णो संथरे तणं ॥१३॥

जत्थऽत्थमिण् अणाँउले, समविसर्माइँ मुणीऽहियासए । चरगा अदुवावि भेरवा, अदुवा तत्थ सरीसिवासिया ॥
 'णो पीहे' इत्यादि, केनचिच्छयनादिनिमित्तेन शून्यगृहमाश्रितो भिक्षुः तस्य गृहस्य द्वारं कपाटादिना न स्थगयेन्नापि तच्चात्येत्, यावत् 'न यावंपणुणे' ति नोद्धाटयेत्, तत्रस्थोऽन्यत्र वा केनचिद्धर्मादिकं मार्गं वा पृष्टः सन् सावधां वाचं 'नोदाहरेत्' न ब्रूयात्, आभिग्राहिको जिनकल्पिकादिनिर्वद्यामपि न ब्रूयात्, तथा 'न समुच्छिन्धात्' तृणानि कचवरं च ग्रमार्जनेन नापनयेत्, नापि शयनार्थं कश्चिदाभिग्राहिकः 'तृणादिकं संस्तरेत्' तृणैरपि संस्तारकं न कुर्यात्, किं पुनः कम्बलादिना?, अन्यो वा शुषिरतृणं न संस्तरेदिति ॥१३॥ तथा 'जत्थत्थमिण्' इत्यादि, भिक्षुर्यत्रैवास्तमुपैति सविता तत्रैव कायोत्सर्गादिना तिष्ठतीति यत्रास्तमितः, तथाऽनाकुलः समुद्रव-

सा. १ आक्तनोऽपिः शयनादिसमुत्थाय, अयं तूर्ध्वस्थानादिसमुत्थयाम् । २ तौत्तः आ. । ३ णो पीहेणाववं आ. नो पीहे नावपं ० द. । ४ ते आ. । ५ वति आ. वयि द. । ६ णो य संवरे' आ. नो संथरे' द. । ७ 'इले आ. द. । ८ माणि आ. द. । ९ 'येत्तः' अणाववं आ. येयावत् नावपं द. । १० 'दिक-सर्गादिकं आ द. । ११ वा आ. द. । १२ 'ल्यादि' आ. द. ।

नकादिभिः परीषहोपसर्गैर्भूयन् 'समविषमाणि' श्रयनासनादीन्यनुकूलप्रतिकूलानि 'मुनिः' यथावस्थितसंसारस्वभाववेत्ता सम्यग्-अ-
रक्ताद्विष्टतयाऽधिसहेतुः, तत्र च शून्यगृहादौ व्यवस्थितस्य तस्य चरन्तीति चरका-दंशमशकादयः अथवापि 'भैरवा' भयानका-रक्षः शिवादयः
अथवा तत्र सरीसृपाः 'स्युः' भवेयुः, तत्कृताश्च परीषहान् सम्यक् अधिषहेति ॥१४॥ साम्प्रतं त्रिविधोपसर्गाधिसहनमधिकृत्याह—
तिरिया मणुया ये दिव्वागा, उवसग्गा तिविहाऽहियासिया । लोमादीयं ण हारिसे, सुन्नागारगओ महासुणी ॥१५॥

णो अभिकंखेज्ज जीवियं, नोऽविय पूयणपथय् सिया । अब्भत्थमुविंति भैरवा, सुन्नागारगयस्स भिक्खुणो ॥

'तिरिया' इत्यादि, 'तैरश्वाः' सिंहव्याघ्रादिकृताः तथा 'माणुषा' अनुकूलप्रतिकूलाः सत्कारपुरस्कारदण्डकृताऽताडनादिजनिताः, तथा
'दिव्वागा' इति व्यन्तरादिना हास्यप्रद्वेषादिजनिताः, एवं त्रिविधानप्युपसर्गान् 'अधिसहेतु' नोपसर्गैर्विकारं गच्छेत्, तदेव दर्शयति—
'लोमादिकमपि न कुर्यात्', भयेन रोमोद्गममपि न कुर्यात्, यदिवा-एवमुपसर्गास्त्रिविधा अपि 'अहियासिय'त्ति अधिसोढा भवन्ति यदि
रोमोद्गमादिकमपि न कुर्यात्, आदिग्रहणात् दृष्टिमुखविकारादिपरिग्रहः, शून्यगृहव्यवस्थितस्य चोपलक्षणात्तत्त्वात् पि-
रुवनादिस्थितौ वा 'महासुनिः' जिनकल्पिकादिरिति ॥१५॥ किञ्च—'णो अभिकंखेज्ज' इत्यादि, स तैर्भैरवरूपसर्गैरुद्दिष्टोस्तोतुद्यमनोऽपि जी-
वितं न अभिकान्नेत्, जीवितनिरपेक्षेणोपसर्गः सोढव्य इति भावः, न चोपसर्गसहनद्वारेण 'पूजाग्रार्थकः' प्रकर्षाभिलाषी 'स्यात्' भवेत्,
एवं च जीवितपूजानिरपेक्षेणासकृत् सम्यक् सहामाणा भैरवा-भयानकाः शिवापिशाचादयोऽभ्यस्तभावंस्वात्मतां उप-सामीप्येन यान्ति—

१ 'ता आ. १२ व दिव्वि' आ. १३ 'वियं आ. १४ हरिसे आ. १५ 'रते आ. 'गए इ. १६ नो आभिकंखे' आ. १७ 'कसं आ. 'कस' इ. १८ दिव्विगति
आ. दिव्विमिति इ. १९ 'तोऽस्य आ. इ. ११० आभिकंखेत्यादि आ. इ. ११ 'सर्गाः सोढव्या आ. इ. १२ 'प्रार्थको'xxx'मि' आ. इ. १३ 'माना आ. इ. १

—गच्छन्ति, तत्सहनाच्च भिक्षोः शून्यागारगतस्य नीराजितवारणस्यैव शीतोष्णादिजनिता उपसर्गाः सुसहा एव भवन्तीति भावः ॥१६॥
 पुनरप्युपदेशान्तरमाह—

उवर्णीयतरस्स ताइणो, भयमाणस्स विविक्कमासणं ।^१सामाइयमाहु तस्स जं, जो अएप्पाण भए ण दंसए ॥
 उसिणोदगतत्तभोइणो, धम्मट्ठियस्स मुणिस्स हीमतो^२ । संसग्गि अस्माहु राइहिं, असमाही उ तहगयस्सवि^३ ।

‘उवर्णीय’ इत्यादि, उप-सामीप्येन नीतः—प्रापितो ज्ञानादायात्मा येन स तथा अतिशयेनोपनीत उपनीतरस्तस्य, तथा ‘तायिनः’ परात्मोपकारिणः प्रायिणो वा-सम्यक्पालकस्य, तथा ‘भजमानस्य’ सेवमानस्य ‘विविक्तं’ स्त्रीपशुपण्डकविवर्जितम् आस्यते—स्थीयितुं यस्मिन्-
 भिति तदासनं—वसत्यादि, तस्यैवम्भूतस्य मुनेः ‘सामायिकं’ समभारूपं सामायिकादिचारित्रमाहुः सर्वज्ञाः, ‘यत्’ यस्मात् तत्तथावि-
 त्रिणा प्राग्व्यवस्थितस्वभावेन भाव्यं, यथात्मानं ‘भये’ परिषहोपसर्गजनिते ‘न दर्शयेत्’ तद्धीरुर्न भवेत् तस्य सामायिकमाहुरिति सम्ब-
 न्यनीयं ॥१७॥ किञ्च—‘उसिणोर्दग्’ इत्यादि, मुनेः ‘उष्णोदकतप्तभोजिनः’ त्रिदण्डोद्वृत्तोष्णोदकभोजिनः, यदिवा-उष्णं सन्न शीतीकुर्या-
 दिति तत्प्रहणं, तथा श्रुतचारित्राल्लये धर्मे स्थितस्य ‘हीमत्तो’ चि ह्रीः—असंयमं प्रति लज्जा तद्वतोऽसंयमजुगुप्सावत इत्यर्थः, तस्यैवभूतस्य
 मुने राजादिभिः सार्द्धं यः ‘संसर्गः’ सम्बन्धोऽसावसाधुः अनर्थोदयहेतुत्वात् ‘तथागतस्यापि’ यथोक्तामुष्ठायिनोऽपि राजादिसंसर्गवशाद्
 ‘असमाधिरेव’ अपध्यानमेव स्यात्, न कदाचित् स्वार्ध्यायादिकं भवेदिति ॥१८॥ परिहार्यदोषप्रदर्शनेन अधुनोपदेशाभिधित्सयाऽऽह—

१ विचिन्तमा^१ वा । २ यप्पाण आ. अप्पाणं इ । ३ ओ. आ. । ४ णीए आ इ । ५ प्राग्ग्यागर्गित^२ आ. इ. । ६ यणे इ । ७ हीमउत्तिही आ.
 ४×४×४ ही^३. इ. । ८ ऽध्यानादिकं आ. ।

अहिगरणकडस्स भिक्खुणो, वयमाणस्स पसज्झ दारुणं । अट्टे परिहायती बहु, अहिगरणं न करेज्ज पंडिप्प ॥
सीओदग पडि दुगुंछिणो,अपडिणणस्स लवावसप्पिणो । सामाइयमाहु तस्स जं, जो गिहिमत्तेऽस्सणं न भुंजती ॥

‘अहिगरण’इत्यादि, अधिकरणं-कलहस्तत्कारोनि तच्छीलश्चेत्याधिकरणकरः तस्यैवम्भूतस्य भिक्षोः तथाऽधिकरणकरीं दारुणां वा भयानकां वा ‘प्रसब्ब’ प्रकटमेव वाचं भुवतः सतः ‘अथो’ मोक्षः तत्कारणभूतो वा संयमः स बहु ‘परिहीयते’ ध्वंसमुपयाति, इदमुक्तं भवति बहुना कालेन यदर्जितं विप्रकृष्टेन तपसा महत्पुण्यं तत्कलहं कुर्वतः परोपधातिनीं च वाचं भुवतः तत्क्षणमेव ध्वंसमुपयाति, तथाहि- “जं” अखियं समीखल्लएहिं तवनिर्यमंबंभमइएहिं । मा हु तयं कैलहंता छड्डेअह सागपत्तेहिं ॥१॥”इत्येव मत्वा मनागप्यधिकरणं न कुर्यात् ‘पण्डितः’ सदसद्विवेकीति ॥१९॥ तथा ‘सीओदग’इत्यादि, शीतोदकम्-अग्रासुकोदकं तत्राति जुगुसकस्याग्रासुकोदकपरिहारिणः साधोः न विद्यते प्रतिज्ञा-निदानरूपा यस्य सोऽप्रतिज्ञोऽनिदान इत्यर्थः, लवं-कर्म तस्मात् अवसिप्पिणोत्ति-अवसर्पिणः यदनुष्ठानं कर्मबन्धो-पादानभूतं तत्परिहारिण इत्यर्थः, तस्यैवम्भूतस्य साधोर्यस्मात् यत् ‘सामायिकं’ समभावलक्षणमाहुः सर्वज्ञाः, यश्च साधुः ‘गृहमात्रे’ गृहस्थभाजने कांस्यपात्रादौ न भुङ्क्ते तस्य च सामायिकमाहुरिति संबन्धनीयमिति ॥२०॥ किञ्च-

१ °करणं आ. इ. १ २ सीउं आ. । सा. ३ नीओदपडिं । ४ °दिसक्किणो आ. °वसक्किणो । सा. सुक्किं । ५ °मत्तं आ. इ. १ ६ करीं वा दारुणां भयानिकां × आ. । सा. ७ यदर्जितं कट्टः (शमीपत्रैः) तपोनियमब्रह्मचर्यमर्थैः । मा तत् कलहयन्तः त्याष्ट शाकपत्रैः ॥१॥ ८ गियम । ९ °तेहिं आ. । १० छड्डेज्जिह्व कलहंता आ. छड्डेह्व कलहंता इ. । ११ सीउं आ. इ. । १२ °सक्किं आ. इ. । १३ तत्तत्त्वं आ. । १४ °र्यदस्मात् ।

ण य संखयमाहु जीवियं, तहविय बालजणो पगब्भइ। बाले पापेहिं मिज्जती, इति संखार्यं मुणी ण मज्जती ॥
छट्ठण पॅले इमा पया, बहुमाया मोहेण पाउडा। वियेडेण पॅलिति माहणे, सीउण्हं वयसाऽहियासए ॥२२॥

‘णय संखय’ इत्यादि, ‘न च’ नैव ‘जीवितम्’ आयुष्कं कालपर्यायेण श्रुटितं सत् पुनः ‘संखय’मिति संस्कृतं-तत्तुवत्संधातुं शक्यते इत्येवमाहुस्तद्विदः, तथाऽपि एवमपि व्यवस्थिते ‘बालः’ अज्ञो जनः ‘प्रगल्भते’ पापं कुर्वन् धृष्टो भवति, असदनुष्ठानरतोऽपि न लज्जते इति, स चैवम्भूतो बालस्तैरसदनुष्ठानापादितैः ‘पापैः’ कर्मभिः ‘मीयते’ तद्युक्त इत्येवं परिच्छिद्यते, भ्रियते वा मेयेन धान्यादिना प्रस्थ-
कत्रदिति, एवं ‘संख्याय’ ज्ञात्वा ‘युनिः’ यथावस्थितपदार्थानां वेत्ता ‘न माघतीति’ तेष्वसदनुष्ठानेष्वहं शोभनः कर्त्तव्येवं प्रगल्भमानो मदं न करोति ॥२१॥ उपदेशान्तरमाह-‘छट्ठेण’ इत्यादि, ‘छन्दः’-अभिप्रायस्तेन तेन स्वक्रीयाभिप्रायेण कुगतिगमनैकहेतुना ‘इमाः प्रजाः’ अयं लोकस्तासु गतिषु प्रलीयते, तथाहि-छागादिवधमपि स्वाभिप्रायग्रहप्रस्ता धर्मसाधनमित्येवं प्रगल्भमाना विदधति, अन्ये तु संघादिकमुद्दिश्य दासीदासधनधान्यादिपरिग्रहं कुर्वन्ति, तथाऽन्ये मायाप्रधानैः कुक्कुटरसकृदुत्प्राक्ष्णश्रोत्रस्पर्शनादिभिर्मुग्धजनं प्रतारयन्ति, तथाहि-“कुक्कुटसाध्यो लोको नाकुक्कुटतः प्रवर्तते किञ्चित् । तस्माच्छोकस्यार्थे पितरमपि सक्कुण्डं कुर्यात् ॥१॥” तथेयं प्रजा ‘बहुमाया’ कपटप्रधाना, किमिति ?-यतो मोहः-अज्ञानं तेन ‘प्रवृत्ता’ आच्छादिता सदसद्वैकविकलेत्यर्थः, तदेतदव-

१ ‘जणे’ आ. । २ ‘उभय’ आ. उभयतो इ. । ३ पावेहिं आ. इ. । ४ ‘त’ आ. । ५ पलेति मायया आ. पलेति मायया इ. । ६ पलेति आ. इ. । ७ ‘सते’ आ. । ८ न आ इ. । ९ जटः आ । १० करोतीति आ. इ. । ११ ‘स्तासु’ तासु आ. । १२ ‘खलीयते’ आ. । सा. १३ वस्तादीति प्र. । वस्तादि’ आ. इ. । सा. १४ कुरुकुचैः इति प्र. । कुरुकुचै’ आ. इ. । १५ प्रावृत्ताच्छा आ. इ. ।

गम्य 'माहणे'चि साधुः 'विकटेन' प्रकटेनामायेन कर्मणा मोक्षे संयमे वा प्रकर्षेण लीयते-प्रलीयते, शोभनभावयुक्तो भवतीति भावः, तथा शीतं च उष्णं च शीतोष्णं शीतोष्णा वा-अनुकूलप्रतिकूलपरीषदास्तान् वाचा कायेन मनसा च करणत्रयेणापि सम्यगधिसेहेतु इति ॥२२॥ अपिच-

कुजए अपराजिए जहा, अक्खेहिं कुसलेहिं दीवयं । कडमेव गहाय णो कलिं, नो तीयं नो चेव दावरं ॥२३॥
एवं लोगंमि ताइणा, बुइए जे धम्ममे अणुत्तरे । तं गिण्ह हिंयंति उत्तमं, कडमिव सेसऽवहाय पंडिए ॥२४॥

'कुजए' इत्यादि, कुतिसितो जयोऽस्येति कुजयो-धृतकारः, महतोऽपि धूतजयस्य सद्भिर्निन्दितत्वादनर्थहेतुत्वाच्च कुतिसत्त्वमिति, तमेव विशिनष्टि-अपराजितो दीव्यन् कुशलत्वादन्येन न जीयते अक्षैः वा-पाशकैः दीव्यन्-क्रीडंस्तत्पातज्ञः कुशलो-निपुणः, यथा असौ धूतकारोऽक्षै-पाशकैः कपटैर्कैर्वा सममाणः 'कडमेव'चि चतुष्कमेव गृहीत्वा तल्लब्धजयत्वात् तेनैव दीव्यति, ततोऽसौ तल्लब्धजयः सन्न 'कलिं' एककं नापि 'त्रैतं' त्रिकं च नापि 'द्वापरं' द्विकं गृह्णातीति ॥२३॥ दार्ष्टान्तिकमाह-'एवं'इत्यादि, यथा धृतकारः प्राप्तजयत्वात् सर्वोत्तमं दीव्यंश्चतुष्कमेव गृह्णाति एवमस्मिन् 'लोके' मनुष्यलोके तापिना प्रायिणा वा-सर्वज्ञेनोक्तो योऽयं 'धर्मः' क्षान्त्यादिलक्षणः श्रुतचारित्राख्यो वा नास्योत्तरः अधिकोऽस्तीत्यनुत्तरः तमेकान्तहितमिति कृत्वा सर्वोत्तमं च 'गृहाण' विस्त्रोतसिंकारहितः

१ xउणं च आ. च उध्यxइ । २ °धोxxया आ. । ३ °सहत भा. इ. । ४ दिव्यं आ. । ५ कली णो तेय आ कल णो तेय इ. । ६ दावरं आ. । ७ पुइए यं आ. । ८ हितंति आ. इ. । ९ कुजये आ. इ. । १० धूने आ. । ११ अक्षैः कपटैर्कैर्वा पाशकैः आ. । १२ °कारोऽस्यैः पाशकैः कपटैर्कैर्वा इ. ।

स्वीकुरु, पुनरपि निगमनार्थं तमेव दृष्टान्तं दर्शयति-यथा कश्चित् द्यूतकारः 'कृतं' कृतयुगं चतुष्कमित्यर्थः, 'शेषम्' एककादि 'अपहाय' त्यक्त्वा दीव्यन् गृह्णाति, एवं पण्डितोऽपि-साधुरपि शेषं-गृह्यत्युप्रावचनिकपार्थस्यादिभावमपहाय सम्पूर्णं महान्तं सर्वोत्तमं धर्मं गृह्णीयादिति भावः ॥२४॥ पुनरप्युपदेशान्तरमाह—

उत्तर मणुयाण आहिया, गामधम्मा(म्म)इइ मे अणुस्सुयं ।

जंसी विरता समुट्ठिया, कासवस्स अणुधम्मचारिणो ॥२५॥

जे एय चरंति आहिंयं, न्नाएणं महया महेसिणा । ते उट्ठिय ते समुट्ठिया, अन्नोन्नं सारंति धम्मओ ॥२६॥

'उत्तर' इत्यादि, उचाराः-प्रधानाः दुर्जयत्वात्, केषाम् ?-उपदेशार्हत्वान्मुल्याणाम् अन्यथा सर्वेषामेवेति, के ते ?-ग्रामधर्माः शब्दादिविषया मैथुनरूपा वेति, एवं ग्रामधर्मा उचरत्वेन सर्वज्ञैराख्याताः, मर्येतदनु-पश्चाच्छ्रुतं, एतच्च सर्वमेव प्राशुक्तं यच्च वक्ष्यमाणं तन्नाभेयेनाऽऽदितीर्थकृता पुत्रानुद्दिश्याभिहितं सत् पाश्चात्यगणधराः सुधर्मस्वामिप्रभृतयः स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयन्ति अतो मर्येतदनु-श्रुतमित्यनवद्यं, यस्मिन्निति-कर्मणि ल्यब्लोपे पञ्चमी सप्तमी वेति यान् ग्रामधर्मानाश्रित्य ये विरताः, पंचम्यर्थे वा सप्तमी, येभ्यो वा विरताः सम्यक्संयमरूपेणोत्थिताः सञ्चल्यितास्ते 'काश्यपस्य' ऋषभस्वामिनो वर्धमानस्वामिनो वा सम्बन्धी यो धर्मस्तदनुचारिणः, तीर्थंकरप्रणीतधर्मानुष्ठायिनो भवन्तीत्यर्थः ॥२५॥ किञ्च-जे एय' इत्यादि, ये मनुष्या 'एनं' प्राशुक्तं धर्मं-ग्रामधर्मविरतिलक्षणं 'चरन्ति' कु-

१ श्रुतकरः आ. । २ इति आ. ति इ. । ३ 'द्विता आ. । ४ नातेण आ. नाथएण इ. । ५ वा इत्येवं आ. इ. । ६ स्थिताः XXXते आ. । ७ जे ते आ. ।

र्वन्ति आख्यातं 'ज्ञातेन' ज्ञातपुत्रेण 'महये'ति महाविषयस्य ज्ञानस्यानन्यभूतत्वात् महान् तेन, तथाऽनुकूलप्रतिकूलोपसर्गसहिष्णुत्वात् 'महर्षिणा' श्रीमद्वर्धमानस्वामिना आख्यातं धर्मं ये चरन्ति ते एव संयमोत्थानेन-कुतीर्थिकपरिहारेणैवेत्थिताः तथा निह्वादिपरिहारेण त एव सम्यक्-कुंमार्गदेशनापरित्यागेन उत्थिताः समुत्थिता इति, नान्ये कुप्रावचनिका जमालिप्रभृतयश्चेति भावः, त एव च यथोक्त-धर्मानुष्ठायिनः 'अन्योऽन्यं' परस्परं 'धर्मतो' धर्ममाश्रित्य धर्मतो वा अद्वयन्तं 'सारयन्ति' चोदयन्ति-पुनरपि सद्धर्मे प्रवर्तयन्तीति ॥२६॥ किञ्च—

मा पेह पुरा यणामए, अभिकंखे उवहिं धुणित्तए । जे दूमण तेहिं णो गया, ते जाणंति समाहिमाहियं ॥२७॥
णो काहिए होज्ज संजए, पासणिए ण य संपसारए । नच्चा धम्मं अणुत्तरं, कयकिरिए गयावि मामए ॥२८॥

'मा पेह' इत्यादि, दुर्गतिं संसारं वा प्रणामयन्ति-ग्रह्णीकुर्वन्ति प्राणिनां प्रणामकाः-शब्दादयो विषयास्तान् 'पुरा' पूर्वं भुक्तान् 'मा प्रेक्षस्व' मा स्मर, तेषां स्मरणमपि यस्मान्महतेऽनर्थाय, अनागतांश्च नोदीक्षेत-नाऽकाङ्क्षेदिति, तथा 'अभिकाङ्क्षेत्' अभिलषेद् अनारतं चिन्तयेददुरुपमनुष्ठानं कुर्यात्, किमर्थमिति दर्शयति-उपधीयते-दौक्यते दुर्गतिं प्रत्यात्मा येनासावुपधिः-माया अष्टप्रकारं वा कर्म तद् 'हननाय' अपनयनायाभिकाङ्क्षेदिति सम्बन्धः, ईदृधर्मं प्रत्युपनतः कुमार्गानुष्ठायिनस्तीर्थिकाः, यदिवा-'दूमण'चि दुष्टमनःकारिणः उपतापकारिणो वा शब्दादयो विषयास्तेषु ये महासत्त्वाः 'न नता' नु ग्रह्णीभूताः तदाचाराऽनुष्ठायिनो न भवन्ति 'ते' सन्मार्गानुष्ठायिनो

सा० १ साम्यकत्वमार्गदेशनाऽपरि० प्र० । २ एहिं ध्या. । ३ नो नया ध्या. । ४ नो काहिते ध्या. । ५ मामते ध्या. । ६ तथा दुष्टं धर्मं ध्या. इ. । ७ नताः ध्या. दुरुपनताः इ. ।

‘जानन्ति’ विदन्ति ‘समाधिं’ रागद्वेषपरित्यागरूपं धर्मध्यानं च ‘आहितम्’ आत्मनि व्यवस्थितम्, आ-समन्ताद्धितं वा त एव जानन्ति नान्य इति भावः ॥२७॥ तथा ‘णो काहिण्’ इत्यादि, ‘संयतः’ प्रव्रजितः कथया चरति काथिकः गोचरादौ न भवेत्, यदिवा-विरुद्धो पैशून्यापादनीं ह्यादिकथां वा न कुर्यात्, तथा ‘प्रश्नेन’ राजादिकिवृत्तरूपेण दर्पणादिप्रश्ननिमित्तरूपेण वा चरतीति प्राश्निको न भवेत्, नापिच ‘संप्रसारकः’ देववृक्षैर्यकाण्डादिद्वचककथाविस्तारको भवेदिति, किं कृत्वेति दर्शयति-‘ज्ञात्वा’ अवबुध्य नास्योचरो विद्यत इत्यनुचरस्तं श्रुतचारित्रालयं धर्मं सैम्यग् अवगम्य, तस्य हि धर्मस्यैतदेव फलं यदुत-विकथानिमित्तपरिहारेण सम्यक्क्रियवान् स्यादिति, तद्दर्शयति-कृता-स्वस्यस्ता क्रिया-संयमाबुद्धानरूपा येन स कृतक्रियस्तथाभूतश्च नचापि ‘मामको’ ममेदमहमस्य स्वामीत्येवं परिग्रहाग्रही भवेदिति ॥२८॥ किञ्च—

छन्नं च पसंस णी करे, न य उक्कोस पगास माहणे । तेसिं सुविवेगमाहिण्, पणया जेहिं सुजोसिअं धुयं ॥२९॥
अणिहे सहिण् सुसंबुडे, धम्मदी उवहाणवीरिण् । विहरेज्ज समाहिण्दिण्, अत्तहिअं खु दुहेण लब्भइ ॥३०॥

‘छन्नं’ इत्यादि, ‘छन्नं’ति माया तस्याः स्वाभिप्रायग्रच्छादनरूपत्वात् तां न कुर्यात्, चशब्द उत्तरापेक्षया समुच्चयार्थः, तथा प्रश-स्यते-सर्वैरप्यविगानेनाद्वियत इति प्रशस्यो-लोभस्तं च न कुर्यात्, तथा-जात्यादिभिर्मदस्थानैर्लघुप्रकृतिं पुरुषमुत्कर्षयतीत्युत्कर्षको-मानस्तमपि न कुर्यादिति सम्बन्धः, तथाऽन्तर्व्यवस्थितोऽपि मुखदृष्टिभूभङ्गविकारैः प्रकाशीभवतीति प्रकाशः-क्रोधस्तं च ‘माहणे’ति

१ °विकथां । २ °उर्ध्वकाण्डादि आ. °उर्ध्वकाण्डादि इ. । ३ सम्यगवगतस्य आ. । ४ नो इ. । ५ °हिते इ. । ६ °ज्जोसियं आ. °ज्जोसितं इ. । ७ °हिति-दिण् इ. । ८ आयहिणं आ. इ. । ९ छण्ण० ।

साधुर्न कुर्यात्, 'तेषां' कषायाणां धैर्महात्मभिः 'विवेकः' परित्यागः 'आहितो' जनितस्त एव धर्मं प्रति प्रणता इति, यदिवा-तेषामेव स-
त्पुरुषाणां सुष्ठु विवेकः परित्यागरूप आहितः-प्रथितः प्रसिद्धिं गतः त एव च धर्मं प्रति प्रणताः 'धैः' महासत्त्वैः सुष्ठु 'जुष्टं' सेवितं धू-
यतेऽष्टप्रकारं कर्म तद्धृतं-संयमानुष्ठानं, यदिवा-धैः सदनुष्ठायिभिः 'सुजोसिअ'ति सुष्ठु क्षिप्तं धूननाहत्वात् 'धृतं' कर्मेति ॥२९॥ अपि
च-'अणिहे' इत्यादि, सिद्धात इति सिहः न सिहः अलिहः-सर्वत्र ममत्वरहित इत्यर्थः, यदिवा-परीषहोपसर्गनिहन्यते इति निहः न नि-
होऽनिहः-उपसर्गैरपराजित इत्यर्थः, पाठान्तरं वा 'अणहे'ति नास्याधमस्तीत्यनघो, निरवधानुष्ठायीत्यर्थः, सह हितेन वर्तत इति सहितः
सहितो-युक्तो वा ज्ञानादिभिः, स्वहितः-आत्माहितो वा सदनुष्ठानप्रवृत्तेः, तामेव दर्शयति-सुष्ठु 'संवृत' इन्द्रियोहन्द्रियैर्विज्ञेयसिका-
रहित इत्यर्थः, तथा धर्मः-श्रुतचारित्र्याख्यः तेनार्थः-प्रयोजनं स एव बौद्धः तस्यैव सद्भिर्यमाणत्वात् धर्मार्थः स यस्यास्तीति स ध-
र्मार्थी तथा उपधानं-तपस्तत्र वीर्यवान् स एवम्भूतो 'विहरेत्' संयमानुष्ठानं कुर्यात् 'समाहितोन्द्रियः' संयतोन्द्रियः, कुत एवं?-यत
आत्माहितं दुःखेनासुमता संसारे पर्यटता अकृतधर्मानुष्ठानेन 'लभ्यते' अवाप्यत इति, तथाहि "न पुनरिदमतिदुर्लभमगाधसंसारजलाधि-
विभ्रष्टम् । मानुष्यं खद्योतकतडिच्छताविलसितप्रतिमम् ॥१॥" तथाहि-युगसमिलादिदृष्टान्तनीत्या मनुष्यं भव एव तावत् दुर्लभः, तत्राप्या-
र्यक्षेत्रादिकं दुरापमिति, अत आत्माहितं दुःखेनावाप्यत इति मन्तव्यम्, अपिच-"भूतेषु जङ्गमत्वं तस्मिन् पञ्चेन्द्रियत्वमुत्कृष्टम् । तस्मादपि-
मानुष्यं मानुष्येऽप्यार्यदेशश्च ॥१॥ देशे कुलं प्रधानं कुले प्रधानं च जातिरुत्कृष्टा । जातौ रूपसमृद्धी रूपे च बलं विशिष्टतमम् ॥२॥ भवति
बले चायुष्कं प्रकृष्टमायुष्कतोऽपि विज्ञानम् । विज्ञाने सम्यक्तत्वं सम्यक्तत्वं शीलसंप्राप्तिः ॥३॥ एतत्पूर्वार्थं समासतो मोक्षसाधनोपायः ।

१ क्षपितं आ. क्षिपितं इ । २ 'श्रोत' आ. इ. । सा० ३ स तदर्थः प्र० । ४ ननुः आ. इ. । ५ तथा आ. । ६ 'भाव आ. इ. । ७ 'प्राप्तिरिति आ. इ. ।

तत्र च बहु सम्प्राप्तं भवद्भिरल्पं च संग्राह्यम् ॥४॥ तत्कुलोद्यममधुना मदुक्तमार्गे समाधिमाधाय । त्यक्त्वा सङ्गमनार्यं कार्यं सद्भिः
सदा श्रेयः ॥५॥” इति ॥३०॥ एतच्च प्राणिभिर्न कदाचिदवाप्तपूर्वमित्येतद्वशेयितुमाह—

ॐ हि णूण पुरा अणुस्सुतं, अहुवा तं तह णो समुद्धियं ।

मुणिणा सामाहआहितं, नाएणं जगसव्वदंसिणा ॥३१॥

एवं मत्ता महंतरं, धम्ममिणं सहिया बहू जणो ।

गुरुणो छंदाणुवत्तगा, विरया तिन्न महोद्यमाहितं ॥३२॥ तिबेमि ॥ (गाथाग्रम् १५२)

‘ॐ हि णूण’ इत्यादि, यदेतत् ‘मुनिना’ जगतः सर्वभावदर्शना ज्ञातपुत्रीयेण सामायिकादि ‘आहितम्’ आख्यातं, तत् ‘नूनं’ ‘निश्चितं’
‘न हि’ नैव ‘पुरा’ पूर्वं जन्तुभिः ‘अनुश्रुतं’ श्रवणपथमायातं अथवा श्रुतमपि तत्सामायिकादि यथा अवस्थितं तथा नाशुष्टितं, पाठान्तरं
वा ‘अवितहन्ति’ अवितथं यथावच्चानुष्ठितमतः कारणादसुमतमात्माहितं सुदुर्लभमिति ॥३१॥ पुनरप्युपदेशान्तरमधिकृत्याह—‘एवं मत्ता’
इत्यादि, ‘एवम्’ उक्तरीत्याऽऽत्महितं सुदुर्लभं ‘मत्त्वा’ ज्ञात्वा धर्माणां च महदन्तरं धर्मविशेषं कर्मणो वा विवरं ज्ञात्वा, यदिवा ‘मह-

१ अत्र आ. १२ न हि णूण आ. न हि नून इ. १ सा. ३ पां वदुवाऽवितहं णो अणुद्धियं आ. सामाहताहियं इ. १ ५ णायएण
आ. नायएणं इ. १ ६ जणो आ. १ ७ छंदो आ. इ. १ ८ तिण्णा आ. तिष्ठा इ. १ ९ बितिउ उहेसउ सम्मनो ॥छा॥ आ. द्वितीयस्य द्वितीयोद्देशकः ॥छा॥ इ.
१० न हि नू इ. १ ११ पुत्रेण आ. १२ ति आ. इ. १३ एवमंताइत्यां आ. एवमत्यां इ. १४ नीत्यां ।

तरं'ति मनुष्यार्यैश्चेन्नादिकमवसरं सदनुष्ठानस्य ज्ञात्वा 'एनं' जैनं 'धर्मं' श्रुतचारित्रात्मकं, सह हितेन वर्तन्त इति सहिता-ज्ञानादियुक्ता बहवो जना लघुकर्माणाः समाश्रिताः सन्तो 'गुरोः' आचार्यादिस्तीर्थङ्करस्य वा 'छन्दानुवर्त्तकाः' तदुक्तभागीनुष्ठायिनो 'विरताः' पापेभ्यः कर्मभ्यः सन्तस्तीर्णा 'महौघम्' अपारं संसारसागरमेवमाख्यातं मया भवतामपरैश्च तीर्थकृद्भिरन्येषाम्, इतिशब्दः परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवी-मीति पूर्ववत् ॥३२॥ वैतालीयस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥२॥

॥ ३२ ॥

अथ वैतालीयाध्ययनस्य तृतीयोद्देशकः प्रारभ्यते ।

उक्तो द्वितीयोद्देशकः, साम्प्रतं तृतीयः प्रारभ्यते अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशकान्ते विरता इत्युक्तं, तेषां च कदाचित्परीषद्वाः समुदीर्यरत्नतत्त्वमहं विधेयमिति, उद्देशार्थाधिकारोऽपि निर्युक्तिकारेणाभिहितः यथाज्ञानोपचितस्य कर्मणोऽपचयो भवतीति, स च परीषद्सहनादेवेत्यतः परीषद्वाः सोढव्या इत्यनेन संबन्धेनाऽऽयातस्यास्योद्देशकस्याऽऽदि सूत्रम्—संयुक्तकम्मरस भिक्खुणो, जं दुक्खं पुट्टं अबोहिण् । तं संजमओऽवचिज्जेई, मरणं हेच्च वयंति पंडिया ॥१॥ जे विन्नवणाहिऽजोसिया, संतिन्नेहिं समं वियाहिया । तम्हा उड्ढंति पासर्हा, अदक्खु कामाड् रोगवं ॥२॥

१ परिसमाप्तः ॥छा॥ भा. । २ उज्जती आ. । ३ 'द्विज्जो' इ. भा. । सा० ४ उड्ढ तिरिय अहे तहा इति पां ।

‘संबुद्धकम्मस्स’ इत्यादि, संबुद्धानि-निरुद्धानि कर्माणि-अनुष्ठानानि सम्यगुपयोगरूपाणि वा मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकथाययोग-
रूपाणि वा यस्य ‘भिक्षोः’ साधोः स तथा तस्य यत् ‘दुःखम्’ अमद्वेद्यं तदुपादानभूतं वाऽष्टप्रकारं कर्म ‘स्पृष्ट’ मिति बद्धस्पृष्टनिका-
चित्तमित्यर्थः, तत्र ‘अबोधिना’ अज्ञानेनोपचितं सत् ‘संयमते’ मौनीन्द्रोक्तात् समदशरूपादनुष्ठानाद् ‘अपचीयते’ प्रतिक्षणं क्षयमुप-
याति, एतदुक्तं भवति-यथा तटाकोदरसंस्थितमुदकं निरुद्धापप्रवेशद्वारं मदादित्यकरसम्पर्कात् प्रत्यहमपचीयते, एवं संबुताश्रवद्वारस्य
भिक्षोरिन्द्रिययोगकषायं प्रति संलीनतया संबुतात्मनः मतिः संयमानुष्ठानेन चानेकभाषानोपचितं कर्म क्षीयते, ये च संबुतात्मानः
सदनुष्ठायिनश्च ते ‘हित्वा’ त्यक्त्वा ‘मरणं’ मरणस्वभावमुपलक्षणत्वात् जातिजरामरणशोकादिकं त्यक्त्वा मोक्षं व्रजन्ति ‘पण्डिताः’ सद-
सद्विवेकिनः, यदित्रा-‘पण्डिताः’ सर्वज्ञा एवं वदन्ति यत् प्रागुक्तमिति ॥१॥ येषूपिच तेनैव भवेन न मोक्षमामुवन्ति तानधिक्कृत्याह-
‘जेविन्नवणा’ इत्यादि, ‘ये’ महासत्त्वाः कामाधिभिर्विज्ञाप्यन्ते यास्तदधिन्व्यो वा कामिनं विज्ञापयन्ति ता विज्ञापनाः-‘स्त्रियस्ताभिः’ ‘अजुष्टा’
असेविताः क्षयं वा-अवसायलक्षणमतीतास्ते ‘सन्तीर्णैः’ मुक्तैः समं व्याख्याताः, अतीर्णा अपि सन्तो यतस्ते निष्किञ्चनतया शब्दादिषु
विषयेष्वप्रतिबद्धाः संसारोदन्वतस्तटोपान्तवर्तिनो भवन्ति, तस्माद् ‘ऊर्ध्वमिति’ मोक्षं योषित्पगित्यागादोर्ध्वं यद्भवति तत्पश्यत यूयं । ये
च कामान् ‘रोगवैद्’ व्याधिकल्पान् ‘अद्राक्षुः’ दृष्टवन्तस्ते संतीर्णममा व्याख्याताः, तथा चोक्तम्-‘पुष्पफलाणं च रसं सुराण् मंसस्म
महिलियाणं च । जाणंता जे विरया ते दुक्करकार् ए वंदे ॥१॥” तृतीयपादस्य पाठान्तरं वा ‘उड्डं तिरियं अहे तहा’ ऊर्ध्वमिति-सौध-

१ तत्राबोधिना आ. इ. । २ तडां आ. इ. । ३ सत्, सत् मं आ. सत्सं । ४ प्रमों आ. । सा० ५ ओषोऽवसानम् । ६ स्तयान्तर्वं प्र० ।
७ वद् आ. इ. । सा० ८ पुष्पफलाणां च रसं सुराण् मांसस्य महेलानां च । जानन्तो ये विरतास्तान् दुक्करकारकान् वन्दे ॥१॥ ९ सुराण् आ. इ. ।

मार्दिषु, तिरियमिति-तिर्यक्लोकै, अथ इति-भवनपत्यादौ, ये कामास्तान् रोगवदद्राक्षुर्ये ते तीर्णकल्या व्याख्याता इति ॥२॥ पुन-
रप्युपदेशान्तरमधिकृत्याह—

अगं वणिर्हं आहियं, धारंती राईणिया इहं । एवं परमा महव्वया, अक्खाया उ सराइभोयणा ॥३॥

जे इह सायाणुगा नरा, अज्झोववन्नाकांभेहिं मुच्छिया ।

किवणेण समं पगब्भिया, न वि जाणंति समाहिमाहितं ॥४॥

‘अगं’ इत्यादि, ‘अग्रं’ वयं प्रधानं रत्नवत्त्वाभरणादिकं तद्यथा वणिग्भिर्देशान्तराद् ‘आहितं’ ढौकितं राजानस्तत्कल्या ईश्वरादयः
‘इह’ अस्मिन्मनुष्यलोके ‘धारयन्ति’ विभ्रति, एवमेतान्यपि महाव्रतानि रत्नकल्पानि आचार्यैः ‘आख्यातानि’ प्रतिपादितानि-नियो-
जितानि ‘सरात्रिभोजनानि’ रात्रिभोजनविरमणषष्ठानि साधवो विभ्रति, तुशब्दः पूर्ववत्स्नेभ्यो महाव्रतरत्नानां विशेषापादक इति, इदमुक्तं
भवति-यथा प्रधानरत्नानां राजान एव भोजनमेवं महाव्रतरत्नानामपि महासच्चा एव साधवो भोजनं नान्ये इति ॥३॥ किञ्च-‘जे इह’
इत्यादि, ये नरा लघुप्रकृतयः ‘इह’ अस्मिन् मनुष्यलोके सातं-सुखमनुगच्छन्तीति सातानुगाः-सुखशीला ऐहिकामुष्मिकापायभीरवः समृ-
द्धिरससातागौरवेषु ‘अध्युपपन्ना’ शुद्धाः तथा ‘कामेषु’ इच्छामदनरूपेषु ‘मुच्छिता’ कामोत्कटतृष्णाः कृपणो-दीनो वैराक्य इन्द्रियैः
पराजितस्तेन समाः तद्वत्कामासेवने ‘प्रगल्भिता’ धृष्टतां गताः, यदिवा-किमनेन स्तोकेन दोषेणासम्यक्प्रत्युपेक्षणादिरूपेणासत्संयमस्य

विराघं भविष्यत्येवं प्रमादवन्तः कर्तव्येष्ववसीदन्तः समस्तमपि संयमं पटवन्मणिकुट्टिमवद्वा मलिनीकुर्वन्ति, एवम्भूताश्च ते 'समाधि' धर्मध्यानादिकम् 'आख्यातं' कथितमपि न जानन्तीति ॥४॥ पुनरभ्युपदेशान्तरमधिकृत्याह—

वेाहेण जहा व विच्छेए, अबले होइ गवं पचोइए । से अंतंसो अप्पथामए, नाइवहइ अबले विसीयति ॥५॥
एवं कामेसणं विऊं, अज्ज सुए पयहेज्ज संथवं । कामी कामे ण कामए, लद्धे वावि अलद्ध कणहुइ ॥६॥

'वाहेण' इत्यादि, 'व्याधेन' लुब्धकेन 'जहा व'ति यथा 'गव'न्ति मृगादिपशुविविधम्-अनेकप्रकारेण कूटपाशादिना क्षतः-पर-वशीकृतः श्रमं वा ग्राहितः प्रणोदितोऽप्यर्बलो भवति, जातश्रमत्वात् गन्तुमसमर्थः, यदिवा-वाहयतीति वाहः-शाकटिकस्तेन यथाव-द्वहन् गौविविधं प्रतोदादिना क्षतः-प्रचोदितोऽप्यर्बलो-विषमपथादौ गन्तुमसमर्थो भवति, 'स चान्तशः' मरणान्तमपि यावदल्पसा-मर्थ्यो नातीव चोढुं शक्नोति, एवम्भूतश्च 'अबलो' भारं वोढुमसमर्थः तत्रैव पङ्क्तौ विधीदतीति ॥५॥ दाष्टान्तिकमाह-'एवं' इत्यादि, 'एवम्' अनन्तरोक्त्या नीत्या कामानां-शब्दादीनां विषयाणां या गवेषणा-प्रार्थना तस्यां कर्तव्यायां 'विद्वान्' निपुणः कामप्रार्थनासक्तः शब्दादिपङ्क्ते मग्नः स चैवम्भूतोऽद्य श्वो वा 'संस्तवं' परिचयं कामसम्बन्धं प्रजहात् किलेति, एवमध्यवसायेव सर्वदाऽवतिष्ठते, नच तान् कामान् अर्बलो बलीवर्दवत् विप्यं मार्गं त्यक्तुमलं, किञ्च-न चैहिकशुष्मिकापायदर्शितया कामी भूत्वोपनतानपि 'कामान्' श-

१ संवाहेण आ. । २ विक्कए इ. । ३ चोचिते आ. । ४ णाइ वसए इ. नाति वहति आ. । ५ विट्ठ आ इ. । ६ आवि आ. । ७ प्रचो आ. । सा. ८
०व्चालो प्र० । ९ दत्तिः आ. । सा. १० याऽन्वेषणा प्र० । याऽन्वेषणा आ. । सा. ११ बालो नबलं प्र० । १२ विक्कम आ. । सा. १३ नैवे प्र० ।

ब्दादिविषयान् वैरस्वामिजम्बूनामादिबद्धा 'कामयेत' अभिलषेदिति, तथा क्षुल्लकक्रुमारवत् कुतश्चिन्मिचित् 'मुददुगाइय'मित्यादिना प्र-
तिबुद्धो 'लब्धानपि' प्राप्तानपि कामान् अलब्धसमान् मन्यमानो महासच्चतया तन्निस्पृहो भवेदिति ॥६॥ किमिति कामपरित्यागो वि-
धेय इत्याशङ्काह—

मा पच्छ असाधुता भवे, अच्छेही अणुसास अप्पगं । अहियं च असाहु सोर्येत्ती, से थणती परिदेवती बहं ॥
इह जीवियमेव पासहा, तरुण एवा(णे वा)ससयस्स तुट्ठती । इत्तरवासे य बुज्झह, गिच्छनरा कामेसु मुच्छिया ॥

'मा पच्छ' इत्यादि, मा पश्चात्-मरणकाले भवान्तरे वा कामानुपङ्गाद् 'असाधुता' कुगतिगमनादिरूपा 'भवेत्' प्राप्नुयादिति,
अतो विषयासङ्गादात्मानम् 'अत्येहि' त्याजय, तथा आत्मानं च 'अनुशाधि' आत्मनोऽनुशास्ति कुरु, यथा हे जीव ! यो हि 'असाधुः'
असाधुकर्मकारी हिसानुत्तस्तेयादौ प्रवृत्तः संन दुगेतौ पतितः अधिकम्-अत्यर्थमेवं शोचति, स च परमाधार्मिकः कैदर्थ्यमानस्तिर्यक्षु वा
क्षुधादिवेदनाग्रस्तोऽत्यर्थं 'स्तनत्ति' मशब्दं निःश्वसिति, तथा 'परिदेवते' विलपत्याक्रन्दति सुबह्विति—“हा मातप्रियत इति ज्ञाता नैवास्ति
साम्प्रतं कश्चित् । किं शरणं मे स्यादिह दुःकृतचरितस्य पापस्य ? ॥१॥” इत्येवमादीनि दुःखान्यसाधुकारिणः प्राप्नुवन्तीत्यतो विषयानुषङ्गे
न विधेय इत्येवमात्मनोऽनुशासनं कुर्वति सम्बन्धनीयं ॥७॥ किञ्च—‘इह जीवियमेव’ इत्यादि, ‘इह’ अस्मिन् संसारे आस्तां तावदन्य-
जीवितमेव सकलसुखास्पदमनित्यताऽघ्रातं आवीचिमरणेन प्रतिक्षणं • विशाररुखभावं, तथा—सर्वायुःक्षय एव वा ‘तरुण एव’ युवैव वर्ष-

१ “मिवदुज्जम्बु” आ. । २ “लषयेदिति आ । ३ वसाहुया आ. इ. । ४ हवे आ. । ५ “तनी आ. । ६ पणती इ. । सा. ७ दुच्चल वा० घृ० । ८ सस-
याव आ. । ९ “वासव । १० स । ११ शावने । १२ विकं । १३ क्षुदादिं आ. इ. ।

शतायुरप्युपक्रमतोऽध्यवसाननिमिच्छादिरूपादयुषः 'बुध्वाति' ग्रच्यवते, यदिवा-साम्प्रतं सुबह्वप्यायुर्वर्षशतं तच्च तस्य तदन्ते बुध्वाति, तच्च सागरोपमापेक्षया कतिपयनिमेषप्रायत्वात् इत्वरवासकल्पं वर्तते-स्तोकनिवासकल्पमित्येवं बुध्यध्वं यूयं, तथैवम्भूतेऽप्यायुषि 'नराः' पुरुषा लघुप्रकृतयः 'कामेषु' शब्दादिषु विषयेषु 'गृद्धा' अध्युपपन्ना मूर्च्छिताः तत्रैवाऽऽसक्तचेतसो नरकादियातनास्थानमाप्नुवन्तीति शेषः ॥८॥ अपिच—

जे इह आरंभनिस्सिया, आतंदंडा(ड)एगंतलूसगा । गंता ते पावलोगयं, चिरायं आसुरियं दिसं ॥९॥
ण य संखयमाहु जीवितं, तहवि य बालज्जणो पगम्भई । पच्चुप्पन्नेण कारियं, को दट्ठं परलोयमागंते ? ॥

'जे इह' इत्यादि, ये केचन महामोहाक्कुलितचेतसः 'इह' अस्मिन्मनुष्यलोकके 'आरम्भे' हिंसादिके सावधानुष्ठानरूपे निश्चयेन श्रिताः-संबद्धा अध्युपपन्नास्ते आत्मानं दण्डयन्तीत्यात्मदण्डकाः, तथैकान्तेनैव जन्तूनां लूषकाः-हिंसकाः सदनुष्ठानस्य वा ध्वंसकाः, ते एवम्भूता 'गन्तारो' यास्यन्ति 'पापं लोकं' पापकर्मकारिणां यो लोको नरकादिः 'चिरात्रम्' इति प्रभूतं कालं तन्निवासिनो भवन्ति, तथा बालतपश्चरणादिना यद्यपि तथैवधेवत्वापत्तिस्तथाऽप्यसुराणामियमासुरी तां दिशं याति, अपरश्रेण्याः किल्बिषिका देवाधमा भवन्तीत्यर्थः ॥९॥ किञ्च-'ण य संखय' इत्यादि, 'न च' नैव त्रुटितं जीवितमायुः 'संस्कटु' संघातुं शक्यते, एवमाहुः सर्वज्ञाः, तथाहि-'दण्डकलियं करिन्ता वचंति हु राइओ य दिवसा य । आउं संवेळता गया य ण पुणो निर्यत्तंति ॥१॥' 'तथाऽपि' एवमपि व्यवस्थिते

१ आयदंड आ. इ. १ २ तं आ. १ न त आ. न य इ. १ ४ जणे आ. इ. १ ५ ती आ. १ ६ के आ. इ. १ ७ गए इ. १ ८ न्तीति । ९ त्रु-
ट्युज्जीं आ. १ सा. १० दण्डकलितं कुर्वन् यो व्रजन्ति रात्रयश्च दिवसाश्च । आयुः संवेलयन्त्यः गताश्च पुनर्न निवर्तन्ते ॥१॥ ११ णियं ।

जीवानामायुषि 'बालजनः' अज्ञो लोको निर्विवेकतया असदनुष्ठाने प्रवृत्तिं कुर्वन् 'प्रगल्भते' धृष्टतां याति, असदनुष्ठानेनापि न लज्जत इत्यर्थः, स चाज्ञो जनः पापानि कर्माणि कुर्वन् परेण चोदितो धृष्टतया अलीकपाण्डित्याभिमानेनेदमुत्तरमाह—'प्रत्युत्पत्तेन' वर्तमान-कालभाविना परमार्थसता अतीतनागतयोर्विनष्टानुत्पत्तत्वेनाविद्यमानत्वात् 'कार्यं' प्रयोजनं, प्रेक्षापूर्वकारिभिस्तदेव प्रयोजनसाधकत्वादादीयते, एवं च सतीहलोक एव विद्यते न परलोक इति दर्शयति—कैः परलोकं दृष्टेहायातः, तथा चोचुः—'पिब खाद च साधु शोभने !, यदतीतं वरगात्रि ! तन्न ते । नहि भीरु ! गतं निवर्तते, समुदयमात्रमिदं कलेवरम् ॥१॥" तथा—'एतावानेव पुरुषो, यावानिन्द्रियगोचरः । भद्रे ! द्रुक्पदं पश्य, यद्वदन्त्यबहुश्रुताः ॥२॥" इति ॥१०॥ एवमैहिकसुखाभिलाषिणा परलोकं निहनुवानेन नास्तिकेन अभिहिते सत्सुत्तरप्रदानायाह—

अदम्बुव दम्बुवाहियं, (तं) सहसु अदम्बुदंसणा ! । हंदि हु सुनिरुद्धदंसणे, मोहणिज्जेण कडेण कम्मुणा ॥
दुम्बवी मोहे पुणो पुणो, निव्विदेज्ज सिलोगपूयणं । एवं सहितेऽहिपासए, आयतुलं पाणेहिं संजए ॥१२॥

'अदम्बुव' इत्यादि, पश्यतीति पश्यो न पश्योऽपश्यः—अन्धस्तेन तुल्यः कार्याकार्याविवेचित्वादन्धवत्तस्याऽऽमन्त्रणं हेऽपश्यवद्—अन्धसदृश ! प्रत्यक्षस्यैवैकस्याभ्युपगमेन कार्याकार्यानभिज्ञ पश्येन—सर्वज्ञेन व्याहृतम्—उक्तं सर्वज्ञागमं 'श्रद्धस्व' प्रमाणीकुरु, प्रत्यक्षस्यैवैकस्याभ्युपगमेन समस्तव्यवहारविलोपेन हन्त हतोऽसि, पितृनिबन्धनस्यापि व्यवहारस्यासिद्धिरिति, तथा अपश्यकस्य—असर्वज्ञस्याभ्युपगंतं

१ परलोक आ. । सा. २ कः परलोकं दर्शयति, कः परं प्र० । ३ शृङ्गं आ. । सा. ४ वदन्ति पा० । ५ दम्बुदव इ. अदम्बुदव आ. । ६ क्खु च दं आ. । ७ पूण आ. । ८ मोह इ. । ९ दपश्यवत् आ. ।

दर्शनं येनासावप्यकदर्शनस्तस्याऽऽमन्त्रणं हेऽप्यकदर्शन ! स्वतोऽविगदर्शी भवांस्तथाविधदर्शनग्रमाणश्च सन् कार्याकार्याविवेचितयाऽन्य-
वदमविष्यत् यदि सर्वज्ञाभ्युपगमं नाकरिष्यत्, यदिवा अदक्षो वा अनिपुणो वा दक्षो वा-निपुणो वा यादृशस्तादृशो वाऽचक्षुर्दर्शनमस्या-
सावचक्षुर्दर्शनः-केवलदर्शनः-सर्वज्ञस्तसाद्यदवाप्यते हितं तत् श्रद्धस्त्र, इदमुक्तं भवति-अनिपुणेन निपुणेन वा सर्वज्ञदर्शनोक्तं हितं श्रद्धा-
तव्यं, यदिवा-हे 'अदृष्ट' हे अविगदर्शन ! द्रष्टा-अतीतानागतव्यवहितस्त्वस्म्यदायदर्शना यद्वाहतम्-अभिहितमागमे तत् श्रद्धस्त्र, हे
अदृष्टदर्शन अदक्षदर्शन ! इति वा-असर्वज्ञोक्तशासनानुयायिन् ! तमात्मीयमाग्रहं परित्यज्य सर्वज्ञोक्ते मार्गे श्रद्धानं कुर्वति ज्ञात्यर्थार्थः,
किमिति सर्वज्ञोक्ते मार्गे श्रद्धानमसुमान्न करोति ? येनैवमुपदिश्यते, तन्निमित्तमाह-'हं दी' त्येवं गृहाण, हुशब्दो वाक्यालङ्कारे सुष्ठु-
अतिशयेन निरुद्धम्-आवृत्तं दर्शनं-सम्यग् अवबोधरूपं यस्य स तथा, केनेत्याह-मोहयतीति मोहनीयं-मिथ्यादर्शनादि ज्ञानावरणीया-
दिकं वा तेन स्वकृतेन कर्मणा निरुद्धदर्शनः प्राणी सर्वज्ञोक्तं मार्गं न श्रद्धेत् अतस्तन्मार्गश्रद्धानं प्रति चोद्यते इति ॥११॥ पुनरभ्युपदेशान्त-
रमाह-'दुःखी' इत्यादि, दुःखम्-असातवेदनीयमुदयप्राप्तं तत्कारणं वा दुःखयतीति दुःखं तदस्यास्तीति दुःखी सन् प्राणी पौनःपुन्येन
'मोहं याति-सदसद्विवेकविकलो भवति, इदमुक्तं भवति-असातोदयात् दुःखमनुभवन्नार्तो मूढस्तत्करोति येन पुनः पुनः दुःखी संसा-
रसागरमनन्तमभ्येति, तदेवम्भूतं मोहं परित्यज्य सम्यगुत्थानेनोत्थाय 'निर्विघ्नं' जुगुप्सयेत् परिहरेदात्मश्लाघां स्तुतिरूपां तथा
'पूजनं' वज्रादिलाभरूपं परिहरेत्, 'एवम्' अनन्तरोक्तया नीत्या प्रवर्त्तमानः सह हितेन वर्तत इति सहितो ज्ञानादियुक्तो वा संयतः
प्रव्रजितोऽपरप्राणिभिः सुखार्थिभिः 'आत्मतुलां' आत्मतुल्यतां दुःखाप्रियत्वसुखाप्रियत्वरूपामधिकं पश्येत्, आत्मतुल्यान् सर्वानपि

१ हं दीत्यादि हं दी भा. । २ पुण्येन भा. इ. । ३ मोहो भा. इ. । ४ मूढ सन् तत्कं इ. । ५ निर्विघ्नं भा. । ६ पश्येदभिपद्येत आ. ।

प्राणिनः पालयेदिति ॥१२॥ किञ्च—

गारंपिअ आवसे नरे, अणुपुवं पाणेहिं संजए । समता सव्वत्थ सुव्वते, देवाणं गच्छे सलेगयं ॥१३॥
सोच्चा भगवाणुसासणं, सच्चे तत्थ करेज्जुवक्कमं । सव्वत्थ विणीयमच्छरे, उज्जं भिक्खु विमुद्धमाहरे ॥१४॥

‘गारंपिअ’ इत्यादि, ‘अगारमपि’ गृहमप्यावसन्-गृहवासमपि कुर्वन् ‘नरे’ मनुष्यैः ‘अनुपूर्व’मिति आनुपूर्व्या-श्रवणधर्मप्रतिपत्त्यादिलक्षणया प्राणिषु यथाशक्त्या सम्यक् यतः संयतः तदुपमर्दोन्निवृत्तः, किमिति ? यतः ‘समता’ समभावः आत्मपरतुल्यता ‘सर्वत्र’ यतौ गृहस्थे च यदिवैकोन्द्रियादौ ‘श्रूयते’ अभिधीयते आर्हते प्रवचने, तां च कुर्वन् स गृहस्थोऽपि सुव्रतः सन् ‘देवानां’ पुरन्दरादीनां ‘लोकं’ स्थानं गच्छेत्, किं पुनर्यो महासत्त्वतया पञ्चमहाव्रतधारी यतिरिति ॥१३॥ अपिच-‘सोच्चा’इत्यादि, ज्ञानैश्वर्यादिगुणसमन्वितस्य भगवतः-सर्वज्ञस्य शासनम्-आज्ञामागमं वा ‘श्रुत्वा’ अधिगम्य ‘तत्र’ तस्मिन्नागमे तदुक्ते वा संयमे सद्भ्यो हिते सत्ये लघुकर्मा तदुपक्रमं-तत्प्राप्त्युपायं कुर्यात्, किम्भूतः ?-सर्वत्रापनीतो मत्सरो येन स तथा सोऽरक्तद्विष्टः क्षेत्रवर्ष(वा)स्तूपधिशरीरनिष्पिपासः, तथा ‘उज्जं’ति मैक्ष्यं विशुद्धं-द्विचत्वारिंशदोषरहितमाहारं गृहीयादभ्यवहरेदिति ॥१४॥ किञ्च—

सव्वं नच्चा अहिट्ठए, धम्मट्ठी उवहाणवीरिए । गुत्ते जुत्ते सदाजए, आयपरे परमायतट्ठिते ॥१५॥

१ नरे आ. । २ समया आ. इ. । ३ यथा इ. गतं आ. । ४ हुं आ. इ. । ५ व्योनुपूर्वं आ. व्योनुपूर्वं इ. । सा. ६ श्रमणं प्र० । ७ प्राक्पनीतो आ. । सा. ८ वज्रोपं प्र० । ९ माहरेत् आ. इ. ।

‘वित्तं पसवो य नैइओ, तं बाले सरणं ति मन्नइ। एते मम तेसुवी अहं, नो ताणं सरणं न विज्झइ ॥१६॥

‘सवं नत्ता’ इत्यादि, ‘सर्वम्’ एतद्धेयमुपादेयं च ज्ञात्वा सर्वज्ञोक्तं मागं सर्वसंवररूपम् ‘अधितिष्ठेत्’ आश्रयेत्, धर्मेणार्थो धर्म एव वाऽर्थः परमार्थेनान्यस्यानर्थरूपत्वात् धर्मार्थः स विद्यते यस्यासौ धर्मार्थो-धर्मप्रयोजनवान्, उपधानं-तपस्तत्र वीर्य यस्य स तथा अनिगूहितबलवीर्य इत्यर्थः, तथा मनोवाक्कायशुभः, सुप्रणिहितयोग इत्यर्थः, तथा युक्तो ज्ञानादिभिः ‘मदा’ सर्वकालं यतेनाऽऽत्मनि परस्मिन् । किंविशिष्टः सन् ? अत आह-परम-उन्कट आयतो-दीर्घः सर्वकालभवनान् मोक्षस्तेनाधिकः-नदाभिलाषी पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टो भवेदिति ॥१५॥ पुनरप्युपदेशान्तरमाह-‘वित्तं’ इत्यादि, ‘वित्तं’ धनधान्यहिगण्यादि ‘पशवः’ कर्गितुर्गोमहिष्यादयो, ‘ज्ञातयः’ स्वजना मातापितृपुत्रकलत्रादयः तदेतद्वित्तादिकं ‘बालः’ अङ्गः शरणं मन्यते, तदत्र दणयेति-भ्रमेतं वित्तपशुजानयः परिभोगे उपयोष्यन्ते, तेषु चार्जनपालनसंरक्षणादिना शेषोपद्रवनिगकणद्वारेणाहं भवामीन्येवं बालो मन्यते, न पुनर्जानीते यदयं धनमिच्छन्ति तच्छरीरमशाश्वतमिति, अपिच-“गिद्धी” महावर्तला रोगजगभंगुरं हयमरीं । दोणहं पि गमणसर्पलाण किचिं होज संवेधो ? ॥१॥” तथा “मातापितृसहस्राणि, पुत्रदारशतानि च । प्रतिजन्मनि वर्तन्ते, कस्य माना पिनाऽपि वा ? ॥१॥” एतदेवाह-‘नो’ नैव वित्तादिकं संसारे कथमपि त्राणं भवति नसकादौ पतनो. नापि रागादिनोपद्रुतस्य क्वचिच्छरणं विद्यत इति ॥१६॥ एतदेवाह-

अब्भगमितंमि वा दुहे, अहवां उक्कमिते भवर्निए । एगस्स गतीं य आगती, विटुमंता सरणं ण मन्नइ ॥१७॥

१ नित्तं इ. । २ गायतो का. गायए इ. । ३ ‘ज्झइ’ इ. । ४ नि । म. ५ कृद्धिः स्वभवनस्य रोगजगभंगुरं हयमरीं । ६ ‘ववला का । ७ ‘वोवकमि ए आ. । ८ ‘नए का. इ. । ९ ‘मम्य अ. । १० ‘विटुमिचरं भवेत्तवगवः ? ॥१॥ ११ ‘ववला का । १२ ‘नए का. इ. । १३ ‘मम्य अ. ।

सर्वे सयकम्मकप्पिया, अवियत्तेण दुहेण पाणिणो । हिंइति भयाउला सढा जाइजरामरणेहिऽभिद्दुता ॥१८॥

‘अब्भागमि’ इत्यादि, पूर्वोपात्तात्तवेदनीयोदयेनाभ्यागते दुःखे सत्येकाग्र्येव दुःखमनुभवति, न ज्ञातिवर्गेण विचेन वा किञ्चित्क्रियते, तथाच—“सयणस्सवि मज्झगओ रोगाभिहतो किलिस्सइ इहेगो । सयणोविय से रोगं, न विरंचइ नेव नासेइ ॥१॥” अथवा उपक्रमकारणैरुपक्रान्ते स्वायुषि स्थितिक्षयेण वा भवान्तरे भवान्तरे भवान्तरे सति एकस्यैवासुमतो गतिरागतिश्च भवति, ‘विद्वान्’ विवेकी यथावस्थितसंसारस्वभावस्य वेत्ता ईषदपि तावत् शरणं न मन्यते, कुतः ? सर्वात्मना त्राणमिति, तथाहि—‘एकस्य जन्ममरणे गतयश्च शुभाशुभा भवार्ते । तस्मादाकालिकहितमेकैनात्मनः कार्यम् ॥१॥ एको करेइ कम्मं फलमवि तस्सिक्कओ सम-
णुहवइ । एको जायइ मरइ य परलोयं एकओ जाइ ॥२॥” ॥१७॥ अन्यच्च—‘सद्ये सय’ इत्यादि, सर्वेऽपि संसारोदरविवरवर्तिनः प्राणिनः संसारे पर्यटन्तः स्वकृतेन ज्ञानावर्णीयादिना कर्मणा कल्पिताः—सूक्ष्मबादरपर्यप्तिकापर्यप्तिकैकेन्द्रियादिभेदेन व्यवस्थिताः, तथा तेनैव कर्मणैकेन्द्रियाद्यवस्थायाम् ‘अव्यक्तेन’ अपरिस्फुटेन शिरःशूलाद्यलक्षितस्वभावैरनोपलक्षणार्थत्वात् प्रव्यक्तेन च ‘दुःखेन’ असातावेदनी-
यस्वभावेन समन्विताः प्राणिनः पर्यटन्ति—अरघद्वघटीयन्नन्यायेन तास्वेव यौनिषु भयाकुलाः शठकर्मकारित्वात् शठा भ्रमन्ति जाति-
जरामरणैरभिद्दुता—गर्भाधानादिभिर्दुःखैः पीडिता इति ॥१८॥ किञ्च—

१ खवत्तेण आ. । २ जाति आ. इ. । ३ हियभिद्दुया इ. × हियिद्दुता आ. । ४ सतां आ. । ५ तदुःखं आ. । सा. ६ स्वजनस्यापि मध्यगतो रोगा-
भिद्दुतः क्लियति इहैकः । स्वजनोऽपि च तस्य रोगं न विरेचयति (हसयति) नैव नात्रायति ॥१॥ ७ ऽन्तके आ. । सा. ८ एकः करोति कर्म फलमपि
तस्यैककः समनुभवति । एको जायते भ्रियते च परलोकेकमेकको याति ॥१॥ ९ ऽस्थापिताः आ. इ. । १० ऽन्द्रियाव’ आ. । ११ दुष्पीडिता इ. ।

इणमेव खणं विर्याणिया, णो सुलभं बोहिं च आहितं। एवं सहिएहियासए, आह जिणे इणमेव सेसंगा ॥
 अमविंसु पुरावि भिक्खुवो, आएसावि भवंति सुव्वता। एयाइं गुणाइं आहुं ते, कासवस्स अणुधम्मचारिणो ॥
 'इणमेव' इत्यादि, इदमः प्रत्यक्षासन्नवाचित्वात् इमं-द्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षणं 'क्षणम्' अवसरं ज्ञात्वा तदुचितं विधेयं, तथाहि-
 द्रव्यं जङ्गमत्वपञ्चेन्द्रियत्वसुकुलोत्पत्तिमानुष्यलक्षणं क्षेत्रमप्यार्यदेशार्धषड्विंशतिजनपदलक्षणं कालोऽप्यवसर्पिणीचतुर्थारकादिः धर्मप्रतिप-
 त्तियोग्यलक्षणः भावश्च धर्मश्रवणतच्छ्रद्धानचारित्रावरणकर्मक्षयोपशमाहितविरतिप्रत्युत्साहलक्षणः, तदेवंविधं क्षणम्-अवसरं परिज्ञाय
 तथा 'बोधिं च' सम्यग्दर्शनावसिलक्षणां नो सुलभामिति, एवमार्यतमवगम्य तदवामौ तदनुरूपमेव कुर्यादिति शेषः, अकृतधर्माणां
 च पुनर्दुर्लभा बोधिः, तथाहि-^१लद्धेच्छियं च बोहिं अकरंतो अणागयं च पत्थेतो। अनें दाइं बोहिं लब्धिसि कयरेण मोह्णेणं ? ॥१॥^२
 तदेवमुक्तदृष्टोऽप्यार्द्धपुरुषपरवर्तप्रमाणकालेन पुनः सुदुर्लभा बोधिरित्येवं सहितो ज्ञानादिभिरधिपश्येत्-बोधिसुदुर्लभत्वं पर्यालोचयेत्,
 पाठान्तरं वा 'अहियासए'ति परीषहानुदीर्णान् सम्यगधिसेहेत। एतच्चाऽह 'जिनो'रागद्वेषजेता नाभेयोऽष्टापदे स्त्वां सुतानुद्दिश्य,
 तथाऽन्येऽपि इदमेव शेषका जिना अभिहितवन्त इति ॥१९॥ एतदाह-'अमविंसु' इत्यादि, हे भिक्षवः-साधवः!, सर्वज्ञ स्वशिष्यानेव-
 मामब्रूयति, येऽभूवन्-अतिक्रान्ता 'जिनाः' सर्वज्ञाः 'आएसावि'ति आगमिष्याश्च ये भविष्यन्ति, तान् विशिनष्टि-'सुव्वताः' शोभन-

१ 'ताणिता आ. १. २' 'हिण' आ. इ. १. ३ 'ता आ. इ. १. ४' मविंसु आ. १. ५ आहिए आ. १. ६ इमेत्यादि आ. १. ७ 'कादिधर्म' आ. इ. १. ८ 'ख्याता'
 प्र० १. ९ तथा च आ. १. सा. १० लब्धां च बोधिमकुर्वन् धनगततां च प्रार्थयमानः। अन्यां (तदा) बोधिं लप्स्यसे कतरेण मूलेन ? ॥१॥ ११ अण्णं आ. १.
 १२ 'त एपाइ' आ. इ. १. १३ स्वसुता'।

व्रताः, अनेनेदमुक्तं भवति-तेषामपि जिनत्वं सुव्रतत्वाद्देवायातमिति, ते सर्वेऽप्येतान्-अनन्तरोदितान् गुणान् 'आहुः' अभिहितवन्तः, नात्र सर्वज्ञानां कश्चिन्मतमेदं इत्युक्तं भवति, ते च 'काश्यपस्य' ऋषयस्त्वामिनो वा सर्वेऽप्यनुचीर्णधर्मचारिण इति, अनेन च सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मक एक एव मोक्षमार्ग इत्यावदितं भवतीति ॥२०॥ अभिहितांश्च गुणानुद्देशत आह—

तिविहेणवि पौण मा हणे, आयहिते अणियाण संवुडे । एवं सिद्धा अणंतसो, संपइ जे अ अणागयावरे ॥२१॥
एवं से उँदाहुअणुत्तरनाणी अणुत्तरदंसी अणुत्तरनाणदंसणधरे । अरहा नायपुत्ते भगवं वेसालिष् वियाहिष् ॥
त्तिबेमिँ ॥ इति श्रीवेयालियं बितीयमज्झयणं समत्तं ॥ (गाथाग्रं १७४) ॥

'तिविहेण' इत्यादि, त्रिविधेन' मनसा वाचा कायेन यदिवा-कृतकारितानुमतिभिर्वा 'प्राणिनो' दशविधप्राणभजो मा हन्यादिति, प्रथममिदं महाव्रतम्, अस्य चोपलक्षणार्थत्वात् एवं शेषाण्यपि द्रष्टव्यानि, तथाऽऽत्मने हित आत्महित; तथा नास्य स्वर्गवाप्त्यादिलक्षणं निदानमस्तीत्यनिदानः, तथेन्द्रियोहोन्द्रियर्मनोवाक्कायैर्वा संबृतास्त्रिगुणसिमुप्त इत्यर्थः, एवम्भूतश्चावश्यं सिद्धिमवान्नोतीत्येतद्दर्शयति- 'एवम्' अनन्तरोक्तमार्गानुष्ठानेनानन्ताः 'सिद्धा' अशेषकर्मक्षयभाजः संबृता विशिष्टस्थानभजो वा, तथा 'भम्भ्रति' वर्तमाने काले सिद्धि-गमनयोग्ये सिध्यन्ति, अपरे वा अनागते काले एतन्मार्गानुष्ठायिन एव सेत्स्यन्ति, नापरः सिद्धिमार्गोऽस्तीति भावार्थः ॥२१॥ एतच्च

१ तदभि' आ. इ । २ पाणि आ. । ३ उयाहु आ. । ४ ति इति कम्मवियाल्लमुत्तमं जिणवरेण सुदेमियं सया । जे आचरति आहियं खवितरयावइहिति ते सिवं त्तिबेसि गति त्तिबेमि आ. ति बेमि वैताल्यं सम्मत्तं ॥छ॥ इ. । ५ x x x भाओ आ. । ६ x x x भाओ आ. । ७ 'ति च व' आ. । ८ 'न्ताऽपरे आ. ।

सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिप्रभृतिभ्यः स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयतीत्याह—‘एवं से’ इत्यादि, ‘एवम्’ उद्देशकत्रयाभिहितनीत्या ‘स’ ऋषभस्वामी खपुत्रानुद्दिश्य ‘उदाहृतवान्’ प्रतिपादितवान्, नाम्योत्तरं—प्रधानमस्तीत्यनुत्तरं तच्च तज्ज्ञानं च अनुत्तरज्ञानं तदस्यास्तीत्यनुत्तरज्ञानी तथाऽनुत्तरदर्शी, सामान्यविशेषपरिच्छेदकावबोधस्वभाव इति, बौद्धमतनिरामद्वारेण ज्ञानाधारं जीवं दर्शयितुमाह—‘अनुत्तरज्ञानदर्शनं धर’ इति कथाञ्चिन्नज्ञानदर्शनाऽधार इत्यर्थः, ‘अर्हन्’ सुरेन्द्रादिपूजाहो ज्ञातपुत्रो वदमानस्वामी ऋषभस्वामी वा ‘भगवान्’ तेष्वर्यादिगुणयुक्तो विशाल्यां नगर्यां वदमानोऽस्माकमाख्यातवान्, ऋषभस्वामी वा विशालकुलोद्भवत्वाद्द्वैतालिकः, तथा चोक्तम्—“विशाला जननी यस्य, विशालं कुलमेव वा । विशालं प्रवर्चनं चास्य, तेन वैशालिको जिनः ॥१॥” एवमसौ जिन आख्यतेति । इतिशब्दः परिसमाप्त्यर्थो, ब्रवीमीति उक्तार्थो, नयाः पूर्ववदिति ॥२॥ तृतीय उद्देशकः ममाप्तः, तत्समाप्तौ च ममाप्तं द्वितीयं वैतालीयमध्ययनं ॥

ॐ ॐ ॐ

॥ अथ तृतीयस्योपसर्गाध्ययनस्य प्रथमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

उक्तं द्वितीयमध्ययनम्, अधुना तृतीयमारभ्यते—अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरं स्वसमयपरसमयप्ररूपणाभिहिता, तथा प-

१ दर्शनी आ. इ. । २ इत्यर्थः आ. । ३ इति आ. । ४ गुणसंयुक्तो आ. । ५ वर्त आ. । सा. ६ (वचनं) यस्य ५० । यस्य आ. इ. । ७ ग्रंथतः ६८५ समाप्तं च द्वितीयं वैतालीयमध्ययनं ॥छा॥ आ. ॥छा॥ समाप्तं च द्वितीयं वैतालीयमध्ययनं ॥छा॥ ग्रंथाग्र ६८५ । इ. ।

रसमयदोषान् स्वसमयगुणांश्च परिज्ञाय स्वसमये बोधो विज्ञेय इत्येतच्चाभिहितं, तस्य च प्रतिबुद्धस्य सम्यगुत्थानेनोत्थितस्य सतः कदा-
चिदनुकूलप्रतिकूलोपसर्गाः प्रादुर्भवेयुः, ते चोदीर्णाः सम्यक् सोढव्या इत्येतदनेनाध्ययनेन प्रतिपाद्यते, ततोऽनेन सम्बन्धेनायातस्या-
स्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तत्रोपक्रमान्तर्गतोऽर्थधिकारो द्वेधा-अध्ययनार्थधिकार उद्देशार्थधिकारश्च, तत्राध्ययना-
र्थधिकारः 'संबुद्धस्सुखसङ्गा' इत्यादिना प्रथमाध्ययने प्रतिपादितः, उद्देशार्थधिकारं तूत्तरत्र स्वयमेव निर्युक्तिकारः प्रतिपादयिष्यतीति,
नामनिष्पन्नं तु निक्षेपमधिकृत्य निर्युक्तिकृदाह—

उपसर्गगमि य छक्कं दब्बे चैयणमचेयणं दुविहं । आगंतुगो च पीलाकरो य जो सो उपवस्सग्गो ॥४५॥

'उपसर्गगमि' इत्यादि, नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात् उपसर्गाः षोढा, तत्र नामस्थापने क्षुण्णत्वादानाहत्य द्रव्योपसर्गं दर्शयति-
'द्रव्ये' द्रव्यविषये उपसर्गो द्वेधा यतस्तद्रव्यस्युपसर्गकट्टं चेतनाचेतनभेदात् द्विविधं, तत्र तिर्यञ्चानुव्यादयः स्वावयवाभिवातेन यदुपस-
र्गयन्ति स सचिच्छानुव्योपसर्गः, स एव काष्ठादिनेतरः । 'तत्त्वभेदपर्यायैर्व्यख्ये'ति, तत्रोपसर्गं उपतापः शरीरपीडोत्पादनमित्यादिप-
र्यायाः, भेदाश्च तिर्यञ्चानुव्योपसर्गादयः नामादयश्च, तत्त्वव्याख्यां तु निर्युक्तिकृदेव गाथापश्चाद्भूतं दर्शयति-अपरस्माद्विव्यादेः आग-
च्छतीत्यागंतुको योऽसावुपसर्गो भवति, स च देहस्य संयमस्य वा पीडाकारीति ॥ क्षेत्रोपसर्गनाह—

खेत्तं बहुओघंपयं कालो एगंतदुसमादिओ । पावे कम्मब्भुंदओ सो दुविहो ओधुवक्कंमिओ ॥४६॥

१ 'तोद्देशा' आ. । २ 'पसर्गमाह आ. । ३ 'उपपयं आ. आ. । ४ पगंत दुस्समाहउ अ. एगंत दुस्समाहउ आ. । ५ 'सुदुअ अ. आ. । ६ उधुवक्क-
मिउ अ. आ. ।

‘खेत्’ इत्यादि, यस्मिन् क्षेत्रे बहून्योधतः—सामान्येन पदानि—ऋचौराष्ट्रुपसर्गस्थानानि भवन्ति तत्क्षेत्रं बह्वोषपदं, पाठान्तरं वा ‘बह्वोषमयं’ बहून्योधतो भयस्थानानि यत्र तत्तथा, तच्च लाढादिविषयादिकं क्षेत्रमिति, कालस्त्वेकान्तदुष्पमादिः, आदिग्रहणात् यो यस्मिन् क्षेत्रे दुःखोत्पादको ग्रीष्मादिः स गृह्यत इति, कर्मणां—ज्ञानावणीयादीनामभ्युदयो भावोपसर्ग इति, स च उपसर्गः सर्वोऽपि सामान्येन अधिकौपक्रमिकमेदात् द्वेधा, तत्रौधिकोऽशुभकर्मप्रकृतजनितो भावोपसर्गो भवति, औपक्रमिकस्तु दण्डकशाशस्त्रादिनाऽसा- तवेदनीयोदयापादक इति ॥ तत्रौधिकौपक्रमिकयोरुपसर्गयोरौपक्रमिकमधिकृत्याह—

उपक्रमिथो संयमविगद्यकरे तत्तुवक्त्रमे पगयं । दन्वे चउव्विहो देवमणुयतिरियायसंवेत्तो ॥४७॥

‘उपक्रमिथो’ इत्यादि, उपक्रमणसुपक्रमः, कर्मणामनुदयप्राप्तानामुदयप्राणमित्यर्थः, एतच्च यद्द्रव्योपयोगात् येन वा द्रव्येणासा- तावेदनीयाद्यशुभं कर्मोदीर्यते यदुदयाच्चाल्पसत्त्वस्य संयमविधातो भवति अत औपक्रमिक उपसर्गः संयमविधातकरीति, इह च यतीनां मोक्षं प्रति प्रवृत्तानां संयमो मोक्षाङ्गं वर्तते तस्य यो विग्रहेतुः स एवात्राधिक्रियत इति दर्शयति—तत्र—औधिकौपक्रमिकयोरौपक्रमिकेन ‘प्रकृतं’ प्रस्तावः तेनात्राधिकार इतियावत्, स च ‘द्रव्ये’ द्रव्यविषयश्चिन्त्यमानश्चतुर्विधो भवति, तद्यथा—दैविको मानुषस्तैश्च आत्मसंवे- दनश्चेति ॥ सामग्रतमेतेषामेव भेदमाह—

एकेको य चउविहो अट्टविहो वावि सोलसविहो वा । घडण जयणा वे तेसि एत्तो वोच्छं अहि (ही)यारं(रौ)४८

१ कुर्यात्त्याहु आ. १ २ xxx आ. इ. १ ३ मुदयो आ. इ. १ ४ कर्त्त आ. इ. १ ५ मित अ. आ. १ ६ विषयकारि अ. आ. १ ७ तसु अ. आ. ८ संवेद अ. आ. १ ९ त्याह इ. १ १० शुभक आ. १ ११ विवहा अ. आ. १ १२ दिक्वाई होइ सोलस विहो अ. आ. १ १३ य अ. आ. १ १४ वोच्छं आ. १ १५ अहीगारे अ. अहीगारे आ. १

‘एकैको’ इत्यादि, एकैको दिव्यादिः ‘चतुर्विधः’ चतुर्भेदः, तत्र दिव्यस्तावत् हास्यात् प्रदेष्टात् विमर्शात् पृथग्विमात्रातश्चेति, मानुषा अपि हास्यतः प्रदेष्टाद्विमर्शात् कुशीलप्रतिसेवनातश्च, तैश्चा अपि चतुर्विधाः, तद्यथा-भयात् प्रदेष्टात् आहागदपत्यसंरक्षणात्, आत्म-संवेदनाः चतुर्विधाः, तद्यथा-घट्टनातो लेखनातः-अङ्गुल्याद्यवयवसंश्लेषरूपायाः स्तम्भनातः प्रपाताञ्चेति यदिवा-जातपिनश्लेषमसंनि-पातजनितश्चतुर्विधः, स एव दिव्यादिश्चतुर्विधोऽनुकूलप्रतिकूलभेदात् अप्रधा भवति, स एव दिव्यादिः प्रत्येकं यश्चतुर्धा प्राग्दर्शितः स चतुर्णां चतुष्कानां मेलापकात् षोडशभेदो भवति, तेषां चोपसर्गणां यथा घटना-सम्बन्धः प्राप्तिः प्राप्तिनां चाधिसहनं प्राति यतना भवति तथास्त ऊर्ध्वमध्ययनेन वक्ष्यते इत्ययमत्रार्थाधिकार इति भावः ॥४॥ उद्देशार्थाधिकारमधिकृत्याह—

पहमंमि य पडिलोमा हुंती अनुलोमगा य बितियंमि (बिहएणाईकया य अनुलोमा) ।

तहए अज्झत्तविसोहणं च परवादिचयणं च ॥४९॥

हेउसरिसेहिं अहेउएहिं सनयपंडिगहिं णिउणेहिं । सीलखलितपणवणा कया चउत्थंमि उद्देशे ॥५०॥

‘पहमंमि’ इत्यादि, प्रथमे उद्देशके ‘प्रतिलोमाः’ प्रतिकूला उपसर्गाः प्रतिपाद्यन्त इति, तथा द्वितीये ‘ज्ञातिकृताः’ स्वजनापादिना अनुलो-मा-अनुकूला इति, तथा तृतीये अध्यात्ममविपीदनं परवादिचयनं चेत्ययमर्थोधिकार इति, ‘हुंज’ इत्यादि, चतुर्थोद्देशके अयमर्थोधिकारः, तद्यथा-‘हुतुमर्हो’ हेत्वाभासैरेष्यतेतिर्ह्यनुबुद्धाहिताः-प्रतारितास्तेषां क्षीलस्खलितानां-व्यामोहितानां प्रज्ञापना-यथावस्थितार्थप्ररूपणा

१ हास्यात् आ. इ. १२ ‘जातश्चा’ आ. इ. १३ एव च. आ. १४ ‘चतुर्विधः’ आ. इ. १५ प्रदर्शितः आ. इ. १६ नाइक्यणुं अ. भा. १७ ‘पिथंमि अ. आ. १८ अज्झत्तपि विसीयणाय परवाइ अ. आ. १९ ‘पतिगहिं निउणेहि अ. आ. ११० ‘लिय अ. आ. १११ ‘वण्णा अ. आ. ११२ ‘दशैरहेतुभि हेत्वा आ. इ. १

स्वसमयप्रतीतिनिपुणमणितर्हंतुभिः कृतेति ॥ साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

सूरं मेण्डइ अप्पाणं, जाव जेयं न पस्सती । जुज्झंतं दढधम्माणं, सिमुपाँलो व महारहं ॥१॥

पैयाता सूरा रणसीसे, संगामंमि उवाट्टिते । माया पुत्तं न याणाइ, जेएण परिविच्छए ॥२॥

‘सूरं मण्डइ’ इत्यादि, कश्चिच्छुधुप्रकृतिः सङ्ग्रामे समुपस्थिते शूरमात्मानं मन्यते—निस्तोयाम्बुद इवात्मश्लाघाप्रवणो वाग्विस्फूर्जन् र्गर्जति, तद्यथा—न मत्कल्पः परानीके कश्चित् सुभटोऽस्तीति, एवं तावद्गर्जति यावत् पुरोऽवस्थितं शोधतासि जेतारं न पश्यति, तथा चोक्तम्—“तावद्गर्जः प्रभुतदानगण्डः, करोत्यकालाम्बुदगर्जितानि । यावन्न सिंहस्य गुहास्थलीषु, लाङ्गुलविस्फोटारवं शृणोति ॥१॥” न दृष्टान्तमन्तरेण प्रायो लोकस्यार्थविगमो भवतीत्यतस्तद्वगतये दृष्टान्तमाह—यथा माद्रीसुतः शिशुपालो वासुदेवदर्शनान्त्राक् आत्मश्लाघाप्रधानं गर्जितवान्, पश्चाच्च युध्यमानं—शस्त्राणि व्यापारयन्तं दृढः—समर्थो धर्मः—स्वभावः सङ्ग्रामाभङ्गरूपो यस्य स तथा तं, महान् रथोऽस्येति महारथः, स च प्रक्रमादत्र नारायणस्तं युध्यमानं दृष्ट्वा प्राणगर्जनाप्रधानोऽपि क्षोभं गतः, एवमुत्तरत्र दाष्टान्तिकेऽपि योजनीयमिति । भावार्थस्तु कथानकादवसेयः, तच्चेदम्—“वासुदेवसुप्तं सुप्तो दमघोषनराहिवेण मदीए । जाओ चउंभुओऽब्भुयबलकलिओ कलहपचट्टो ॥१॥ ददट्ठण तओ जणणी चउंभुयं पुत्तमब्भुयमणघं । भयहरिसविम्हयमुही पुच्छइ गेमिच्चियं सहसा ॥२॥ गेमिच्चि-

१ °ण्णति इ. ऋति आ । २ जुज्झंती इ. । ३ °पाले आ. °पालो व्व इ. । ४ पताया आ. पयाया इ. । ५ जेतें आ. । ६ °ते आ. । ७ प्रभुतं इ. ।

८ °मुपगतः आ. । सा. ९ वसुदेवस्वसुः सुप्तो दमघोषनराधिपेन माद्र्याः । जातशत्रुर्मुञ्चोऽङ्कुतबलकलितः प्राप्तकल्हार्थः ॥१॥ १० तुम्भुओ भुय आ. । सा. दट्ठ्वा ततो जननी चट्टुमुंजं पुत्रमङ्कुतमनघम् । भयहर्षवैपिराङ्गी पृच्छति नैमित्तिकं सहसा ॥२॥ ११ विन्दिह्य आ. । सा. नैमित्तिकेन मुर्णित्वा साधितं तस्यै हृष्टहृदयायै । यथैष

एण सुणिज्जण साहियं तीई हट्टहिययाए । जह एस तुब्भ पुचो महाबलो दुज्जओ समरे ॥३॥ एयस्स यं जं ददूण होइ साभाविंयं सुयाजुयलं । होही तओ चिय भयं सुतस्स ते गैत्थि संदेहो ॥४॥ सावि भयवेविंरंगी पुचं दंसेइ जाव कण्हस्स । तावच्चिय तस्स ठियं पयइत्थं वरुयाजुयलं ॥५॥ तो कण्हस्स पिउच्छा पुचं पाडेइ पायंपीढंमि । अवराहखासणत्थं सोवि सयं से खमिस्सामि ॥६॥ सिमु-
वौलो वि हु जुव्वणमएण नारायणं असम्भेहिं । वयणेहिं भणइ सोविहु खमइ खमाए समत्थोवि ॥७॥ अवराहसए पुण्णे वारिजंतो ण चिट्ठई जाहे । कण्हेण तओ छिन्नं चक्कणं उत्तमंगं से ॥८॥” साम्प्रतं सर्वजनप्रतीतं वार्तमानिकं दृष्टान्तमाह-‘पयाया’ इत्यादि, यथा वागिभर्विस्फूर्जन्तः प्रकर्षेण विकटपादपातं ‘एणशिरसि’ संग्राममूर्धन्यग्रानीके याता-गताः, के ते ?-‘शूराः’ शूरमन्याः-सुभटाः, ततः सङ्ग्रामे समुपस्थिते यत्परानीकसुभटमुक्तहेतिसङ्गतं सति तत्र च सर्वस्याकुलीभूतत्वात् ‘माता पुत्रं न जानाति’ कटीतो अश्रयन्तं स्तन-
न्धयमपि न सम्यक् प्रतिजागर्त्तयेवं ‘मातापुत्रीये सङ्ग्रामे परानीकसुभटेन जेत्वा चक्रकुन्तनाराचक्षत्त्यादिभिः परिः-समन्तात् धि-
धम्-अनेकप्रकारं क्षतो-हतच्छीको वा यथा कश्चिदल्पसत्त्वो भङ्गमुपयाति दीनो भवतीतियावदिति ॥२॥ दाष्टान्तिकमाह—

तव पुत्रोमहाबलो दुर्जयः समरे ॥३॥ एतस्य च यं दष्ट्वा भवेत् स्वाभाविकं भुजयुगलम् । भविष्यति तत् एव भयं युतस्य ते नास्ति संदेहः ॥४॥ साऽपि भय-
नेपिराज्ञी पुत्रं दर्शयति यावत्कृष्णाय । तावदेव तस्य स्थितं प्रकृतिस्थं वरुभुजयुगलम् ॥५॥ ततः कृणस्य पितृत्वसा पुत्रं पातयति पादपीठे । अपराधक्षामणार्थं सोऽपि
शतं तस्य क्षमिष्ये ॥६॥ शिशुपालोऽपि यौवनमदेन नारायणमसभ्यैः । वचनैर्भेणति सोऽपि च क्षमते क्षमया समर्थोऽपि ॥७॥ अपराधक्षते पूर्णं वार्यमाणोऽपि न
तिष्ठति यदा । कृष्णेन तत्तद्विच्छन्नं चक्रणोत्समाप्तं तस्य ॥८॥ १ तीए हिन्थं आ. इ. १ २६. ३ नत्थि आ. इ. ४ ०वीढंमि इ. ५ ०पालो आ. १ ६ जो आ. १
७ उत्ति आ. इ. १ ८ ०जैत इ. ०जैयन्तः आ. १ ९ ०वममाता आ. इ. १

एवं सेहेवि अप्युट्टे, भिक्खायारियाअकोविण् । सूरं मण्णति अप्पाणं, जाव लूहं न सेवए ॥३॥
जय्यो हेमंतमासंमि, सीतं फुसइ सव्वंगं । तत्थ मंदा विसीयंति, रज्जहीणा व खत्तिया ॥४॥

‘एवं सेहे’ इत्यादि, ‘एव’मिति प्रक्रान्तपरामर्शार्थः, यथाऽसौ शूरं मन्य उत्कृष्टिंसिहनादपूर्वकं सङ्ग्रामशिरस्युपस्थितः पश्चाज्जेतारं वासुदेवमन्यं वा शुध्यमानं दृष्ट्वा दैन्यमुपयाति, एवं ‘शैक्षकः’ अभिनवप्रजितः परीषहैः ‘अस्पृष्टः’ अच्छुप्तः किं प्रव्रज्यायां दुष्करमि-
त्येवं गर्जन् ‘भिक्षाचर्यायां’ भिक्षाटने ‘अकोविदः’ अनिपुणः, उपलक्षणार्थत्वादन्यत्रापि साध्याचारेऽभिनवप्रजितत्वादप्रवीणः, स
एवमभूत आत्मानं तावच्छिशुपालवत् शूरं मन्यते यावज्जेतारमिव ‘रुक्मं’ संयमं कर्मसंश्लेषकारणाभावात् ‘न सेवते’ न भजत इति,
तत्रासौ तु बहवो गुरुकर्मणोऽल्पसत्त्वा भङ्गमुपयान्ति ॥३॥ संयमस्य रूक्षत्वं प्रतिपादनायाह—‘जया हेमंत’ इत्यादि, ‘यदा’ कदाचित्
‘हेमन्तमासे’ यौषादौ ‘शीतं’ संहिमकणवातं ‘स्पृशति’ लगति ‘तत्र’ तस्मिन्नसेद्ये शीतस्पर्शे लगति सति एके ‘मन्दा’ जडा गुरुकर्मणो
‘विषीदन्ति’ दैन्यभावमुपयान्ति ‘राज्यहीना’ रंज्यच्युताः यथा—क्षत्रिया राजान इवेति ॥४॥ उष्णपरीषहमधिकृत्याह—

पुट्ठे निम्हंहाहितावेणं, विमणे सुप्पिवासिण् । तत्थ मंदा विसीयंति, मच्छा अप्पोदए जहा ॥५॥

१ °बुट्टे आ. °पुट्टे इ. । २ °चरिण् आ. । ३ सेवई आ. इ. । ४ जदा आ. । ५ °सि आ. । ६ सवातंगं आ. मवायंगं इ. । ७ °धसिं आ. ।
८ शिष्यकः आ. शिष्यकः इ. । ९ °न्तीति आ. इ. । १० × प्र० आ. । ११ च° आ । १२ राजान्युताः ×× आ. रंज्यच्युताः ×× इ. । १३ गिन्हावि°
आ. गिन्हाहि° इ ।

सदा दत्तेसणा दुक्त्वा, जायणा दुष्पणोद्धिया । कम्मत्ता दुब्भगा चेव, इच्चाहंसु पुढोजणा ॥६॥

‘पुढे’ इत्यादि, ‘ग्रीष्मे’ ज्येष्ठाषाढाख्ये अभितापस्तेन ‘स्पृष्टः’ द्रुप्तो व्याप्तः सन् ‘विमनाः’ विमनस्कः, सुष्ठु पातुमिच्छा पिपासा तां प्राप्नोति तरां वृद्धभिभूतो बाहुल्येन दैन्यमुपयातीति दर्शयति-‘तत्र’ तस्मिन्नुष्णपरीषहोदये ‘मन्दा’ जडा अशक्ता ‘विपीदन्ति’ यथा पराभङ्गमुपयान्ति, दृष्टान्तमाह-‘मत्स्या’ अल्पोदके विपीदन्ति, गमनाभावान्मरणमुपयान्ति, एवं सत्त्वाभावात्संयमात् अश्नन्ति इति, इदं मुक्तं भवति-यथा मत्स्या अल्पत्वादुदकस्य ग्रीष्माभितापेन तप्ता अवसीदन्ति, एवमल्पसत्त्वाश्चारित्रप्रतिपत्तावपि जलमलङ्घेदक्लिन्नगात्रा बहिरुष्णाभितप्ताः शीतलान् जलाश्रयान् जलधारागृहचन्दनादीनुष्णप्रतिकारहेतून्नुस्मरन्ते-व्याकुलितचेतसः संयमानुष्ठानं प्रति विपीदन्ति ॥५॥ साम्प्रतं याञ्जापरीषहमधिकृत्याह-‘सदा दत्ते’ इत्यादि, यतीनां ‘सदा’ सर्वदा दन्तशोधनाद्यपि परेण दत्तम् एषणीयम्-उत्पादाद्येषणादोषराहितमुपभोक्तव्यमित्यतः क्षुधादिवेदनार्त्तानां यावज्जीवं परदत्तेषणा दुःखं भवति, अपिचैयं ‘याञ्जा’ याञ्जापरीषहोऽप्यसत्त्वेदुःखेन ‘प्रणोद्यते’ त्यज्यते, तथा चोक्तम्-“खिञ्जइ मुहलावणं वाया घोलेइ कंठमज्झमि । कहकहकहेइ हियं देहिचि परं मणंत्तस्स ॥१॥ गतिअंशो मुखे दैन्यं, गात्रस्वेदो विवर्णता । मरणे यानि चिह्नानि, तानि चिह्नानि याचके ॥२॥” इत्यादि, एवं दुस्त्वजं याञ्जापरीषहं परित्यज्य गताभिमाना महासत्त्वा ज्ञानाद्यभिदृष्टये महापुरुषसेवितं पन्थानमनुव्रजन्तीति । श्लोकपञ्चाद्वेनाऽऽक्रो-

१ दुस्त्वजं आ. इ. । २ इंसु इ । ३ दीन्यं आ. । ४ xx आ. इ. । ५ यथा मत्स्यां आ. इ. । ६ ण्ति आ. । ७ ण्तो-व्यां आ. इ. । ८ ण्तीति आ. इ. । ९ तां हि आ. इ. । १० क्षुदां आ. इ. । सा० ११ क्षीयते मुखलावण्यं वाचा गिलति (घूर्णति) कण्ठमध्ये । कहकहकहित हृदयं देहीति परं मणतः ॥१॥ १२ यन्नं आ. इ. ।

शुपरीणहं दर्शयति—‘पृथग्जनाः’ प्राकृतपुरुषा अनार्यकल्पा ‘इत्येवमाहुः’ इत्येवमुक्तवन्तः, तद्यथा—ये एते यतयः जह्णाविलदेहा लुञ्चि-
तशिरसः क्षुधादिवेदनाग्रस्तास्ते एते पूर्वचरितैः कर्मभिरार्त्ताः पूर्वस्वकृतकर्मणः फलमनुभवन्ति, यदिवा—कर्मभिः—कृष्यादिभिरार्त्ताः—
तत्कर्तुमसमर्थी उद्विग्नाः सन्तो यतयः संवृत्ता इति, तथैते ‘दुर्भगाः’ सर्वेणैव पुत्रदारादिना परित्यक्ता निर्गतिकाः सन्तः प्रव्रज्याम-
भ्युपगता इति ॥६॥

एते सद्दे अर्चायंता, गामेसु गगरेसु वा । तत्थ मंदा विसीयंति, संगामंमिव भीरूयां ॥७॥

अप्येगे खुधियं भिक्खुं, सुणी हंसति लूसप् । तत्थ मंदा विसीयंति, तेउपुट्टा व पाणिणे ॥८॥

‘एते सद्दे’ इत्यादि, ‘एतान्’ पूर्वोक्तानाक्रोशरूपान् तथा चौरचारिकादिरूपान् शब्दान् सोढुमशक्नुवन्तो ग्रामनगरादौ तदन्तराले
वा व्यवस्थिताः ‘तत्र’ तस्मिन् आक्रोशे सति ‘मन्दा’ अज्ञा लघुप्रकृतयो ‘विपीदन्ति’ विमनस्का भवन्ति संयमाद्वा अश्रयन्ति, यथा
भीरवः ‘संग्रामे’ रणशिरसि चक्रकुन्तासिशक्तिनाराचाकुले रटत्यटहशङ्खझङ्छरीनादगम्भीरे समाकुलाः सन्तः पौरुषं परित्यज्यायशः पट-
हमङ्गीकृत्य भज्यन्ते, एवमाक्रोशादिशब्दाकर्णनादल्पसत्त्वाः संग्रामे विपीदन्ति ॥७॥ वधपरीषहमधिकृत्याह—‘अप्येगे’ इत्यादि, अपिः
संभावने, एकः कश्चिच्छ्लादिः लूषयतीति लूषकः प्रकृत्यैव क्रूरो भक्षकः, ‘खुधियं’ति क्षुधितं-बुभुक्षितं भिक्षामटन्तं भिक्षुं ‘दशति’ भक्ष-
यति दशनैरङ्गावयवं विलुम्पति, ‘तत्र’ तस्मिन् श्वादिभक्षणे सति ‘मन्दा’ अज्ञा अल्पसत्त्वतया ‘विपीदन्ति’ दैन्यं भजन्ते, यथा ‘तेजसा’

१. “विलुम्पलेद्वा” आ. । २. क्षुदाधि” इ. । ३. अचाहन्ता इ. अभावेता आ. । ४. “सिन् आ. इ. । ५. “रूपो आ. ६. “गजुञ्चिय आ. “गे जुञ्चितं इ. ।

७. डसह आ. दसति इ. । ८. “जपुसा आ. । ९. “न्तीति आ. । सा० १०. जुञ्चितं प्र० झञ्जियं चू. । जुञ्चियंति आ. जुञ्चियंति इ. । ११. तथा आ. ।

अग्निना 'स्पृष्टा' दह्यमानाः 'प्राणिनो' जन्तवो वेदनार्त्ताः सन्तो विषीदन्ति-गात्रं संकोचयन्त्यातं ध्यानोपहृता भवन्ति, एवं साधुरपि क्रूरसत्त्वैरभिदुतः संयमाद् अश्रयत इति, दुःसहत्वाद्भ्रामकण्टकानाम् ॥८॥ पुनरपि तानधिकृत्याह—

अप्येगे पैडिभासति, पैडिपथियमागता । पडियारगता एते, जे एते एव जीविणो ॥९॥

अप्येगे वैड जुंजति, नगिणा पिंडोलगाहमा । मुंडा कंढूविणहंगा, उज्जल्ला असमाहिता ॥१०॥

'अप्येगे' इत्यादि, अपिः संभावने, 'एके' केचनापुष्टधर्माणः-अपुण्यकर्मणः 'प्रतिभाषन्ते' ब्रुवते, प्रतिपथः-प्रतिकूलत्वं तेन चरन्ति प्रातिपथिकाः-साधुर्विद्वेषिणस्तद्भावमागताः कथञ्चित्प्रातिपथे वा दृष्टा अनार्या एतद् ब्रुवते, सम्भाव्यत एतदेवंविधानां, तद्यथा-प्रतीकारः-पूर्वाचरितस्य कर्मणोऽनुभवस्तमेके गताः-प्राप्ताः स्वकृतकर्मफलभोगिनो 'य एते' यतयः 'एवंजीविन' इति परगृहार्थ्यदन्ति अतोऽन्तप्राप्तभोगिनोऽदत्तदाना लुञ्चितशिरसः सर्वभोगवञ्चिता दुःखितं जीवन्तीति ॥९॥ किञ्च-'अप्येगे' इत्यादि, अप्येके केचन कुसृति-प्रसृता अनार्या वाचं युञ्जन्ति-भाषन्ते, तद्यथा-एते जिनकल्पिकादयो नम्रास्तथा 'पिंडोल्ला' चि परपिण्डप्रार्थका अधमाः-मलाविल-त्वात् जुगुप्सिता 'मुण्डा' लुञ्चितशिरसः, तथा-काचित्कण्टकृतक्षतै रेखाभिर्वा विनष्टाङ्गा-विक्कृतशरीराः, अप्रतिकर्मशरीरतया वा क्वचि-द्रोगसम्भवे सनत्कुमारवद्विनष्टाङ्गाः, तथोद्गतो जल्लः-शुष्कप्रस्वेदो येषां ते उज्जल्लाः, तथा 'असमाहिता' अशोभना बीभत्सा दृष्टा वा

१ 'यन्ते' आ. आ. इ. १. २ परिं आ. इ. १. ३ पाटिं आ. १. सा. ४ तद्दारत्रेयजिह्वं ते चूर् १. ५ वति आ वधि इ. १. ६ निगिणो आ. निगिणा इ. १. सा. ७ पिंडेषु दीयमानेषु उल्लेखि अयमा अयमाजानयः चूर् १. ८ उज्जाताः नष्टाः चूर् १. ९ उज्जुय आ. १. १० X X X X X प्र. १. ११ पथिकाः आ. इ. १. १२ टन्तः X X भन्तं आ. टन्तः X X सन्तः आन्तं इ. १. १३ लगं इ. १. १४ विक्कितं आ. १.

निर्युक्तिवृत्ति-
दीपिकायुतं
श्रीमत्सूत्र-
कुलाहम्

प्राणिनामसमाधिप्लुत्पादयन्तीति ॥१०॥ साम्प्रतमेतद्भाषकाणां विपाकदर्शनायाह—

एवं विप्यडिवद्भेगे, अप्यणा उ अजाणैया । तमाओ ते तमं जंति, मंदा मोहेण पाउडा ॥१॥

पुटो य दंसमसएहिं, तणफासमचाइया । न मे दिट्ठे परे लोए, जइ परं मरणं सिया ॥१२॥

‘एवं’ इत्यादि, ‘एवम्’ अनन्तरोक्तनीत्या ‘एके’ अपुण्यकर्मणि ‘विप्रतिपक्वा’ साधुसन्मार्गद्विषिणः ‘आत्मना’ स्वयमेवज्ञाः, तुशब्दा^१ दन्येषां च विवेकिनां वचनमङ्कुर्वाणाः सन्तस्ते ‘तमसः’ अज्ञानरूपादुत्कृष्टं तमो ‘यान्ति’ गच्छन्ति, यदिवा-अधस्तादप्यधस्तनीं गतिं गच्छन्ति, यतो ‘मन्दा’ ज्ञानावरणीयेनावष्टब्धाः तथा ‘मोहेन’ मिथ्यादर्शनरूपेण ‘प्रावृता’ आच्छादिताः सन्तः खिङ्गप्रायः साधुवि-
द्वेषितया कुमार्गगा भवन्ति, तथा चोक्तम्—“एकं हि चक्षुरमलं सहजो विवेकस्तद्विद्विरेव सह संवसतिद्वितीयम् । एतद् द्वयं भुवि न यस्य स तत्त्वतोऽन्धस्तस्यापमार्गचलने खलु कोऽपराधः ? ॥१॥” ॥१॥ दंशमशकपरीषहमधिकृत्याह—‘पुटो य’ इत्यादि, क्वचित्सिन्धुताम्रलि-
प्तकोङ्कणादिके देशे अधिका दंशमशका भवन्ति, तत्र च कदाचित्साधुः पर्यटस्तैः ‘स्पृष्टश्च’ भक्षितः, तथा निष्किञ्चनत्वात् तृणेषु शयान-
स्तत्स्पर्षं सोढुमशक्नुवन् आर्त्तः सन् एवं कदाचिच्चिन्तयेत्; तद्यथा-परलोकार्थमेतदुष्करमनुष्ठानं क्रियमाणं घटते, न चासौ मया परलोकः प्रत्यक्षेणोपलब्धः, अत्रत्यक्षत्वात्, नाप्यनुमानादिनोपलभ्यत इति, अतो यदि परं ममानेन क्लेशाभितोपेन मरणं स्यात्,
नान्यत्फलं किञ्चनेति ॥१२॥ अपिच—

१ तु आ. । २ ण आ. । ३ ण इ. । ४ सिता आ. । ५ मज्झिमकाः आ. ‘मन्याः इ. । ६ षिं आ. । ७ स्पृषिमां आ. इ. । ८ क्वदिपं आ. इ. ।
९ ‘मल्लिप्ति’ इ. ‘मल्लिप्ति’ आ. । १० घटेत आ. इ. । ११ त्वाच्च आ. इ. । १२ इत्यर्थः इ. । १३ वातेन आ. ।

संतत्ता केसलोणं, बंभचेरपराईया । तत्थ मंदा विसीयंति, मच्छा विट्ठा व केयणे^१ ॥१३॥
आयदंडसमार्यारे, मिच्छासंठियभावणा । हरिसप्पओसमावन्ना, केई लूसंतिऽनारिया ॥१४॥

‘संतत्ता’ इत्यादि, समन्तात् तप्ताः सन्तप्ताः ‘लोच’ उत्पाटनं तेन, तथाहि—सरुधिरकेशोत्पाटने हि महती पीडोपपद्यते, तथा चाल्पसत्त्वाः विस्त्रोतसिकां भजन्ते, तथा ‘ब्रह्मचर्य’ वस्तिनिरोधस्तेन च ‘पराजिताः’ पराभग्नाः सन्तः ‘तत्र’ तस्मिन् केशोत्पाटने—ऽतिदुर्जयकामोद्रेके वा मति ‘मन्दा’ जडा—लघुप्रकृतयो विषीदन्ति संयमानुष्ठानं प्रति शीतलीभवन्ति, सर्वथा संयमाद् वा भ्रश्यन्ति, यथा मत्स्याः ‘केतने’ मत्स्यबन्धने प्रविष्टा निर्गतिकाः सन्तो जीविताद् भ्रश्यन्ति, एवं तेऽपि वराकाः सर्वकषकामपराजिताः संयमजीवितात् भ्रश्यन्ति ॥१३॥ किञ्च—‘आयदंड’ इत्यादि, आत्मा दण्ड्यते—खण्ड्यते हितात् भ्रश्यते येन स आत्मदण्डः ‘समाचारः’ अनुष्ठानं येषामनार्याणां ते तथैव, तथा मिथ्या—विपरीता संस्थिता—स्वाग्रहाखुडा भावना—अन्तःकरणवृत्तिर्येषां ते मिथ्यासंस्थितभावना—मिथ्यात्वोपहतदृष्टय इत्यर्थः, हर्षश्च प्रद्वेषश्च हर्षग्रद्वेषं तदापन्ना रागद्वेषसमाकुला इतियावत्, तं एवम्भूता अनार्याः सदाचारं साधुं क्रीडया प्रद्वेषेण वा क्रूरकर्मकारित्वान् ‘लूपयन्ति’ कदर्थयन्ति दण्डादिभिर्वाग्भिर्वेति ॥१४॥ एतदेव दर्शयितुमाह—

१ ‘जिया आ. इ. । २ पविट्ठ य इ. । मा. ३ कच्चल्लमंठिआ मच्छा पणोए पठिनियत्ते ओयाऽज्जति खुणी एमादी । ४ ‘पा इ. । ५ ‘यारा आ. इ. । ६ हरिसप्पदोस’ आ. हरिपओस’ इ. । ७ ‘तं जगरिआ आ. ‘ति जारिया इ. । ८ तप्ताः X×X केन केशा’ आ. इ. । ९ विट्ठो’ आ. इ. । १० ‘न्ते आ. इ. । ११ X×X आ. । १२ Xएव’ आ. । १३ ‘न्तीति आ. ।

अप्येगे पलियंते सिं, चौरौ चौरौन्ति सुव्वयं । बंधन्ति भिक्खुयं बाला, कसायवयणेहि य ॥१५॥
 तत्थ 'दण्डेणं संवीते, मुट्ठिणा अदु फलेण वा । नातीणं सरती बाले, इत्थी वा कुद्धगामिणी ॥१६॥
 एते भो ! कसिणा फासा, फलसा दुरहियासया । हत्थी वा सरंसंविता, कीवा वस गया गिहं ॥१७॥

“तिबेसि ॥ इति तृतीयाध्ययनस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥ (गाथाग्रं० १९१)

‘अप्येगे’ इत्यादि, अपिः संभावने, एके अनार्या आत्मदण्डममाचारा मिथ्यात्वोपहतबुद्धयो रागद्वेषपरिगताः साधु ‘पलियंते’ सिं
 ति अनार्यदेशपर्यन्ते वर्तमानं ‘चौरौ’ चि चरोऽयं, ‘चौरः’ अयं स्तेन इत्येवं मन्वा सुव्रतं कदर्थयन्ति, तथाहि—‘बध्नन्ति’ रज्ज्वादिना
 संयमयन्ति ‘भिक्खुकं’ भिक्षुणशीलं ‘बाला’ अज्ञाः सदसद्विवेकविकलाः तथा ‘कषायवचनेश्च’ क्रोधप्रधानकटुकवचनैर्निर्मत्ययन्तीति ॥१५॥
 अपिच—‘तत्र’ तस्मिन्ननार्यदेशपर्यन्ते वर्तमानः साधुरनार्यैः ‘दण्डेन’ यष्टिना छुष्टिना वा ‘संवीतः’ प्रहतोऽथवा ‘फलेन वा’ मातुलिङ्गा-
 दिर्ना खड्गादिना वा स साधुरेवं तैः कदर्थ्यमानः कश्चिदपरिणतः ‘बालः’ अज्ञो ‘ज्ञातीनां’ खजनानां स्मरति, तथा—यदत्र मम कश्चित्
 सम्बन्धी स्यात् नाहमेवम्भूतां कदर्थनामवाप्तुयामिति, दृष्टान्तमाह—यथा स्त्री क्रुद्धा सती स्वगृहात् गमनशीला निराश्रया मांसपेशीव

१ °तंसि आ. यंतंसि इ. । सा. २ येषा परस्परविरोध चू० । ३ चारि आ. इ. । ४ चोरंति आ. । ५ °व्वते आ. °व्वये इ. । सा. ६ खीलो दंडपहारे
 वा । ७ दंडेहि इ. । सा. ८ चवेडा । ९ सरए आ. । १० °सवीता आ. °संवीया इ. । ११ तित्तिबेसि आ. इ. । १२ पडमो आ. तृतीयस्य प्रथमोद्देशकः इ. ।
 १३ °तंसि आ. इ. । १४ चारि चोरंति आ. चारियति इ. । १५ बालवद्वाला आ. इ. । १६ °नाXXXX इ. । १७ स्मरेत् आ. ।

सर्वस्पृहणीया तस्करादिभिरभिद्रुता सती जातपश्चात्तापा ज्ञातीनां स्मरति एवमसावपीति ॥१६॥ उपसंहारार्थमाह—‘ए ए भो !’ इत्यादि,
भो इति शिष्यामन्त्रणं, य एत आदितः प्रमृति दंशमशकादयः पीडोत्पादकत्वेन परिषदा एवोपसर्गा अभिहिताः ‘कृत्वाः’ संपूर्णा
बाहुल्येन स्पृश्यन्ते—स्पर्शेन्द्रियेणानुभूयन्त इति स्पर्शाः, कथम्भूताः ?—‘परुषाः’ परुषैरनार्यैः कृतत्वात् पीडाकारिणः, ते चाल्पसत्त्वै-
र्दुःखेनाधिसह्यन्ते तांश्चासहमाना लघुप्रकृतयः केचनाश्लाघामङ्गीकृत्य हस्तिन इव रणशिरसि ‘शरजालसंवीताः’ शरशताकुला भङ्गमुप-
यान्ति एवं ‘क्लीबा’ असमर्था ‘अवशाः’ परवशाः कर्मयत्ता गुरुकर्मणः पुनरपि गृहमेव गताः, पाठान्तरं वा ‘तिव्वसद्धे’ति तीव्ररुपस-
र्गैरभिद्रुताः ‘शठाः’ शठानुष्ठानाः संयमं परित्यज्य गृहं गताः, इति ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥१७॥ उपसर्गपरिज्ञायाः ग्रथमोद्देशक इति ॥

॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥

अथ तृतीयाध्ययनस्य द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते ।

उक्तः ग्रथमोद्देशकः, साम्प्रतं द्वितीयः समारभ्यते—अस्य चायमभिसम्बन्धः, इहोपसर्गपरिज्ञाध्ययने उपसर्गाः प्रतिपिपादयि-
षिताः, ते चानुकूलाः प्रतिकूलाश्च, तत्र ग्रथमोद्देशके प्रतिकूलाः प्रतिपादिताः, इह त्वनुकूलाः प्रतिपाद्यन्त इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्या-
स्योद्देशकस्याऽऽदिक्षत्रम्—

१ पुरुषाः पुरुषे आ. १ २ नातिं भा. इ. १ सा. ३ कुलज्ञाः प्र० कुलज्ञा आ. ४ आरभ्यते । ५ पादा आ. १

अहिमे सुहुमा संग्गा, भिक्खुणं जे दुरुत्तरा । जत्थ एगे विसीयंति, ण चयंति जंवित्तए ॥१॥

अप्पेगे नैयाओ दिस्स, रोयंति परिवारिया । पोस णे ताय ! पुटोऽसि, कस्स ताय ! जंहासि णे ? ॥२॥

‘अहिमे’ इत्यादि, ‘अर्थ’ इति आनन्तर्ये, प्रतिकूलोपसर्गान्तरमुकूलाः प्रतिपाद्यन्त इत्यानन्तर्यार्थः, ते ‘इमे’ अनन्तरमेवाभिधीयमानाः प्रत्यक्षासन्नवाचित्वादिदमऽभिधीयन्ते, ते च ‘सङ्गा’ मातापित्रादिसम्बन्धाः ये एते ‘भिक्खूणां’ साधूनामपि ‘दुरुत्तरा’ दुर्लङ्घ्या-दुरतिक्रमणीया रकारित्वेन प्रकटतया बादरा इति, ‘सङ्गा’ मातापित्रादिसम्बन्धाः ये एते ‘भिक्खूणां’ साधूनामपि ‘दुरुत्तरा’ दुर्लङ्घ्या-दुरतिक्रमणीया इति, प्रायो जीवितविघ्नकरैरपि प्रतिकूलोपसर्गैरुदीर्णैर्मध्यस्थमवलम्बयितुं महापुरुषैः शक्यम्, एते त्वनुकूलोपसर्गस्तानप्युपायेन धर्मोच्च्यावयन्ति, ततोऽमी दुरुत्तरा इति, ‘यत्र’ शेषूपसर्गेषु सत्सु ‘एके’ अल्पसत्त्वाः सदनुष्ठानं प्रति ‘विषीदन्ति’ शीतलविहारित्वं भजन्ते सर्वथा वा-संयमं त्यजन्ति, नैवात्मानं संयमानुष्ठानेन ‘यापयितुं’-वर्तयितुं तस्मिन् वा व्यवस्थापयितुं ‘शक्नुवन्ति’ समर्था भवन्तीति ॥१॥ तानेव सङ्गसङ्गान् दर्शयितुमाह-‘अप्पेगे’ इत्यादि, ‘अपिः’ संभावने ‘एके’ तथाविधा ‘ज्ञातयः’ स्वजना मातापित्रा-दयः प्रव्रजन्तं प्रव्रजितं वा ‘दृष्ट्वा’ उपलभ्य ‘परिवार्य’ वेषयित्वा रुदन्ति रुदन्तो वदन्ति च दीनं, यथा-बाल्यात् प्रभृति त्वमस्माभिः पोषितो धृद्धानां पालको भविष्यतीतिकृत्वा, ततोऽधुना ‘नैः’ अस्मानपि त्वं ‘तात !’ पुत्र ‘पोषय’ पालय, कस्य कृते-केन कारणेन कस्य वा बलेन तातास्मान् त्यजसि ?, नास्माकं भवन्तमन्तरेण कश्चिन्नाता विद्यत इति ॥२॥ किञ्च—

१ जंहिताए इ. । २ नायया दिस्स आ. णवओ दिस्सा इ. । ३ चयासि आ. इ. । ४ अहमे आ. इ. । सा. ५, यतः प्र० । ६ धर्मे भ्यावयन्ति आ. धर्मात् धावयंति इ. । ७ सीति आ. । ८ णे आ. इ. ।

पिया ते' थेरओ तात !, ससा ते खुडिया इमा । भायरो ते संगा तात !, सोयरा किं जहासि पे ? ॥३॥
मायरं पियरं पोस, एवं लो गो भविस्सन्ति । एवं खु लोइयं ताय !, जे पालंति य मायरं ॥४॥

‘पिया’ इत्यादि, हे ‘तात !’ पुत्र ! पिता ‘ते’ तव ‘स्थविरो’ वृद्धः शतातीकः ‘वसा’ च भगिनी तव ‘धुल्लिका’ लघ्वी अप्राप्तयौवना
‘इमा’ पुरोवर्त्तिनी प्रत्यक्षेति, तथा आतः ‘ते’ तव ‘सका’ निजास्तात ! ‘भोदरा’ एकोदराः किमित्यम्मान् परित्यजसीति ॥३॥ तथा
‘मायरमि’ इत्यादि, ‘मातरं’ जननीं तथा ‘पितरं’ जनयितारं ‘पुषणं’ विभृहि, एवं च कृते तवेहलोकः परलोकश्च भविष्यति, तातेदमेव
‘लौकिकं’ लोकाचीर्णम्, अयमेव लौकिकः पन्था यदुत-दृढयोर्मतापित्रोः प्रतिपालनमिति, तथा चोक्तम्-‘गुरवो यत्र पूज्यन्ते, यत्र
धान्यं सुसंस्कृतम् । अदन्तकलहो यत्र, तत्र शक्र ! वमाम्यहम् ॥१॥’ इति ॥४॥ अपिच—

उत्तरा महुरुल्लावा, पुत्ता ते तात !, भारिया ते णवा तात !, मा सा अँन्नं जणं गमे ॥५॥
एहि ताय ! धरं जामो, मां य कम्ममे सहा वयं ।^१ वित्तिंयं पि ताय ! पासामो, जामु ताव सयं गिहं ॥६॥

‘उत्तरा’ इत्यादि, ‘उत्तराः’ प्रधानाः उत्तरेत्तरजाता वा मधुरो-मनोज्ञ उल्लापः-आलापो येषां ते तथाविधाः पुत्राः ‘ते’ तव ‘तात’

१ त आ. । सा. २ सवा-वयणनिहसे चिट्ठति चू. । ३ चयासि इ. । ४ मातरं पितरं आ. । ५ लाप आ. । ६ स्मृती आ. स्सह इ. । ७ पोसति उ
मातरं आ. । सा. ८ वर्षशतमानः । ९ शतातीकः आ. इ. । १० वया आ. इ. । ११ म् आ. । सा. १२ उत्तमा चू. । १३ ताव आ. इ. । १४ अन्नं आ.
अण्णं इ. । १५ मा तं आ. इ. । १६ कम्म आ. इ. । १७ वीथंयि आ. । १८ जाडु इ. ।

पुत्र ! 'क्षुल्लका' लघवः तथा 'भार्या' पत्नी ते 'नवा' प्रत्यग्रयौवना अभिनवोढा वा मा असौ त्वया परित्यक्ता सती अन्यं जनं गच्छेत्-उन्मार्गयायिनी स्याद्, अयं च महान् जनापवाद इति ॥५॥ अपिच-'एहि' इत्यादि, जानीमो वयं यथा त्वं कर्मभीरुस्तथापि 'एहि' आगच्छ गृहं 'यामो' गच्छामः । मा त्वं किमपि सांप्रतं कर्म कृथाः, अपितु तव कर्मण्युपस्थिते वयं सहायका भविष्यामः-साहाय्यं करिष्यामः । एकवारं तावद्गृहकर्मभिर्भयस्त्वं तात ! पुनरपि द्वितीयं वारं 'पश्यामो' द्रक्ष्यामो यदस्माभिः सहाय्यं भवतो भविष्यतीत्यतो 'यामो' गच्छामः तावत् स्वकं गृहं कुर्वतदसद्वचनमिति ॥६॥ किञ्च-

गंतुं ताय ! पुणो गच्छे, णे तेणासमणो सिया । अकामगं पैरिक्कम्मं, को ते वारेउमरिहति ? ॥७॥

जं किंचि अणगं तात !, तंपि सव्वं समीकंतं । हिरणं ववहाराइ, तंपि दाहासु ते वयं ॥८॥

'गन्तुं' इत्यादि, 'तात' पुत्र ! गत्वा गृहं स्वजनवर्गं दृष्ट्वा पुनरागन्ताऽसि, नच 'तेन' एतावता गृहगमनमात्रेण त्वमश्रमणो भविष्यसि, 'अकामगं'ति अनिच्छन्तं गृहव्यापारेच्छारहितं 'पराक्रमन्तं' स्वाभिप्रेतानुष्ठानं कुर्वाणं कः 'त्वां' भवन्तं 'वारयितुं' निषेधयितुम् 'अर्हति' योग्यो भवति, यदिचा-'अकामगं'ति वार्द्धकावस्थायां भदनेच्छाकामरहितं पराक्रमन्तं संयमानुष्ठानं प्रति कस्त्वामवसरप्राप्ते कर्मणि प्रवृत्तं धारयितुमर्हतीति ॥७॥ अन्यच्च-'जं किंचि' इत्यादि, 'तात' पुत्र ! यत्किमपि भवदीयमृणजातमासीत्तत्सर्वमस्माभिः सम्यग्निर्भज्य 'समीकृतं' समभागेन व्यवस्थापितं, यदिवोत्कटं सेंट समीकृतं-सुदेयत्वेन व्यवस्थापितं, यच्च 'हिरण्यं' द्रव्यजातं

१ 'कर्मसाध्यतं' आ. इ. । २ न तेण आ. ण याय तेणं इ. । ३ परक्कम आ. इ. । सा. ४ उत्तारितं चू० । ५ समीगतं आ. समागयं इ. । ६ 'हारती' आ. हासई इ. । ७ दासासु आ. दासासु इ. । ८ आ' आ. । ९ अनिच्छं आ. अनिच्छन् इ. । १० वाद्धि' आ. इ. । ११ Xx आ. तन् इ. ।

व्यवहारादावुपयुज्यते, आदिशब्दात् अन्येन वा प्रकारेण त्वोपयोगं यास्यति तदपि वयं दास्यामः, निर्धनोऽयमिति मा कृथा भय-
मिति ॥८॥ उपसंहारार्थमाह—

इच्चैव णं सुसेहंति, कालुणीयसमुट्टिया । विबद्धो नाइसंगेहिं, ततोऽगारं पहावइ ॥९॥

जहा रुक्खं वणे जायं, मालुया पडिबधई । एव णं पडिबधंति णांतओ असमाहिणा ॥१०॥

‘इच्चैव णं’ इत्यादि, णमिति वाक्यालङ्कारे ‘इत्येव’ पूर्वोक्त्या नीत्या मातापित्रादयः कारुणिकैर्वचोभिः करुणाश्रुत्पादयन्तः स्वयं वा
दैन्यमुपस्थिताः “तं” प्रव्रजितं प्रव्रजन्तं वा ‘सुसेहंति’ चि सुष्ठु शिक्षयन्ति व्युद्गाहयन्ति, स चापरिणतधर्माऽल्पसत्त्वो गुरुकर्मा ज्ञातिस-
ङ्गैर्विबद्धो—मातापितृपुत्रफलत्रादिमोहितः ततः ‘अगारं’ गृहं प्रति धावति—प्रव्रज्यां परित्यज्य गृहपाशमनुबध्नातीति ॥९॥ किञ्चान्यत्—
‘जहा रुक्खं’ इत्यादि, यथा वृक्षं ‘वने’ अटव्यां ‘जातम्’ उत्पन्नं ‘मालुया’ वल्ली ‘प्रतिबध्नाति’ वेष्टयत्येवं ‘णं’ इति वाक्यालङ्कारे ‘ज्ञातयः’
स्वजनाः ‘तं’ यतिं असमाधिना प्रतिबध्नन्ति, ते तत्कुर्वन्ते येनास्यासमाधिरुत्पद्यत इति, तथा चोक्तम्—“अमिच्चो मित्त्वेसेणं, कंठे
वेत्तूण रोययई । मा मित्ता ! सोगइ जाहि, दोवि गच्छासु दुग्गइ ॥१॥” ॥१०॥ अपिच—

१ भवत उप’ आ. इ. । २ नाति’ आ. नाय’ इ. । ३ ‘धावति’ आ. । ४ ‘ता’ आ. । ५ नायउ आ. । ६ इत्येवं आ. इ. । ७ प्रव्रजन्ति वा आ. तं प्रव-
जितं व्रजन्तं वा इ. । ८ बध्नन्ति तच्छत आ. । सा. ९ अमित्रं मित्रवेष्टेण कंठे गृहीत्वा रोदिति । मा मित्र ! सुगतीर्याः द्ववपि गच्छावो दुर्गतिम् ॥१॥ १० ती
आ. इ. । ११ दोगति आ. दोगइ इ. ।

विबद्धो नातिसंगेहिं, हृत्पीवावी नवगहे । पिटुतो परिसप्यंति, सुयगोव्व अदूरए ॥११॥

एते संग मणूसाणं, पाताला व अतारिमा । कीवा जत्थ य किस्संति, नाइसंगेहिं मुच्छिया ॥१२॥

‘विबद्धो’ इत्यादि, विविधं बद्धः—परवशीकृतः विबद्धो ज्ञातिसङ्घः—मातापित्रादिसम्बन्धैः, ते च तस्य तस्मिन्नवसरे सर्वमनुकूलमनुतिष्ठन्तो धृतिश्रुत्पादयन्ति, हस्तीवापि ‘नवग्रहे’ अभिनवग्रहणे, (यथा स) धृत्युत्पादनार्थमिक्षुकलादिभिरुपचर्यते, एवमसावपि सर्वानुकूलरूपार्यरूपचर्यते, दृष्टान्तान्तरमाह—यथाऽभिनवग्रहता गौर्निजस्तनन्धयस्य ‘अदूरगा’ समीपवर्तिनी सैती पृष्ठतः परिसर्पति, एवं तेऽपि निजा उत्पन्नजितं पुनर्जतिमिव मन्यमानाः पृष्ठतोऽनुसर्पन्ति—तन्मार्गानुयायिनो भवन्तीत्यर्थः ॥११॥ सङ्गदोषदर्शनायाह—‘एते संग’ इत्यादि, ‘एते’ पूर्वोक्ताः सज्यन्त इति सङ्गाः—मातृपित्रादिसम्बन्धाः कर्मोपादानहेतवः, मनुष्याणां ‘पाताला इव’ समुद्रा इवाप्रतिष्ठित-भूमितलत्वात् ते ‘अतारिम’ चि दुस्तराः, एवमेतेऽपि सङ्गा अल्पसत्त्वैर्दुःखेनातिलङ्घयन्ते, ‘यत्र च’ येषु सङ्गेषु ‘ह्कीवा’ असमर्थाः ‘क्किञ्चयन्ति’ क्लेशमनुभवन्ति, संसारान्तर्वर्तिनो भवन्तीत्यर्थः, किंभूताः ?—‘ज्ञातिसङ्घैः’ पुत्रादिसम्बन्धैः ‘मुच्छिता’ गृद्धा अध्युपपन्नाः सन्तो, न पर्यालोचयन्त्यात्मानं संसारान्तर्वर्तिनमेवं क्लिश्यन्तमिति ॥१२॥ अपिच—

तं च भिक्खू परिन्नाय, सव्वे संग म्हासवा । जीवियं नावकंखिजा, सोच्चा धम्ममणुत्तरं ॥१३॥

अहिमे संति आवद्धा, कासवेणं पवेइया । बुद्धा जँत्थावसप्यंति, सीयंति अबुहा जहिं ॥१४॥

१ विबद्धा आ. । २ सुतीयव्व आ. सुईगोव्व इ. । ३ xx. पु० आ. । ४ x अ० आ. । ५ किलइनन्तमिति अत्र. किलश्रन्ति इ. । ६ नातिं आ. ।

७ जत्थप० आ. ।

‘तं च’ इत्यादि, ‘तं च’ ज्ञातिसङ्गं संसारकहेतुं भिक्षुर्ज्ञपरिज्ञया (ज्ञात्वा) प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेत् । किमिति ? यतः ‘सर्वेऽपि’ ये केचन सङ्गास्ते ‘महाश्रवा’ महान्ति कर्मण आश्रवद्वाराणि वर्तन्ते । ततोऽनुकूलरूपगैरुपस्थितसंयमजीवितं-गृहावासपाशं ‘नाभि-काङ्क्षेत्’ नाभिलषेत्, प्रतिकूलैश्रोपसर्गः सद्भिर्जीविताभिलाषी न भवेद्, अममञ्जमकारन्विनेन भवजीवितं नाभिकाङ्क्षेत् । किं कृत्वा ?-‘श्रुत्वा’ निशम्यावगम्य, केम् ?-‘धर्म’ श्रुन्चारित्राल्ख्यं, नास्योत्तमोऽस्तीत्युत्तरं-प्रधानं मौर्नान्द्रमित्यर्थः ॥१३॥ अन्यच्च-‘अहिमे’ इत्यादि, ‘अथे’ ल्यधिकारान्तरदर्शनार्थः, पाठान्तरं वा ‘अहो’ इति, तच्च विस्मये, ‘इमे’ इति एते प्रत्यक्षामन्त्राः सर्वजनविदितत्वात् ‘सन्ति’ विद्यन्ते वक्ष्यमाणा आवर्तयन्ति-प्राणिनं भ्रामयन्तीत्यावर्ताः, तत्र द्रव्यावर्ता नद्यादेः भावावर्तास्तूक्तमोहोदयापादितविषयाभिलाष-संपादकसंपत्त्यर्थनाविशेषाः, एते चावर्ताः ‘काश्यपेन’ श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामिना उत्पन्नदिव्यज्ञानेन ‘आ(प्र)वेदिताः’ कथिताः प्रतियादिताः, ‘यत्र’ येषु सत्सु ‘बुद्धा’ अवगततच्चा आवर्तविपाकवेदिनस्तेभ्यः ‘अपसर्पन्ति’ अप्रमत्ततया तद्दूरगामिनो भवन्ति, अबु-द्धास्तु निर्विवेकतया येष्ववसीदन्ति-आसक्तिं कुर्वन्तीति ॥१४॥ तानवावर्तान् दर्शयितुमाह-

रायाणो रायऽमच्चा य, माहणा अदुव खत्तिया । निमंतयंति भोगेहिं, भिक्खूयं साहुजीविणं ॥१५॥

हत्थऽस्सरहजाणेहिं, विहारगमणेहि य । भुंज भोगे इमे सग्घे, महारिस्सी ! पूजयामुं ते ॥१६॥

‘रायाणो’ इत्यादि, ‘राजानः’ चक्रवर्त्यादयो ‘राजामाल्याश्च’ मन्त्रीपुरोहितप्रभृतयः तथा ब्राह्मणा अथवा ‘क्षत्रिया’ इक्ष्वाकुवंशजप्र-भृतयः, एते सर्वेऽपि ‘भोगैः’ शब्दादिभिर्विषयैः ‘निमन्त्रयन्ति’ भोगोपभोगं प्रत्यभ्युपगमं कारयन्ति, कम् ?-भिक्षुकं ‘साधुजीविणमि’

१ ज्ञया परिज्ञया आ. । २ किम् आ. । ३ अहमे० इ. । ४ सु ते आ. ।

ति साध्याचारेण जीवितुं शीलमस्येति (साधुजीवी तं) साधुजीविनमिति, यथा ब्रह्मदत्तचक्रवर्तिना नामाविधैर्भौगैश्चित्रसाधुरूपनिमग्नित इति । एवमन्येऽपि केनचित्सम्बन्धेन व्यवस्थिता यौवनरूपादिगुणोपेतं साधुं विषयोद्देशेनोपनिमग्नयेयुरिति ॥१५॥ एतदेव दर्शयितुमाह—‘इत्थऽस्सरह’ इत्यादि, हस्त्यश्चरथयानैः तथा ‘विहारगमनैः’ विहरणं क्रीडनं विहारस्तेन गमनानि विहारगमनानि—उद्यानादौ क्रीडया गमनानीत्यर्थः, चशब्दादन्येश्चेन्द्रियानुकूलैर्विषयरूपनिमग्नयेयुः, तथा—‘शुद्धश्च’ शब्दादिविषयान् ‘इमान्’ अस्माभिर्दौकितान् प्रत्यक्षासन्नान् ‘श्लाघ्यान्’ प्रशस्तान् अनिन्द्यान् ‘महर्षे’ साधो ! वयं विषयोपकरणदौक्येन ‘त्वां’ भवन्तं ‘पूजयामः’ सत्कारयाम इति ॥१६॥ किञ्चान्यत—

वत्थगंधमलंकारं, इत्थीओ सयणाणि य । भुंजाहिमाहं भोगाहं, आउसो ! पूजयामुं तं ॥१७॥

जो तुमे नियमो चिण्णो, भिक्खुभावंसि सुव्वया ! । अंगारमावसंतस्स, सव्वो संविज्जाए तहा ॥१८॥

‘वत्थगंध’ इत्यादि, ‘वस्त्रं’ चीनांशुकादि ‘गन्धाः’ कोष्ठपुटपाकादयः, वस्त्राणि च गन्धाश्च वस्त्रगन्धमिति ममाहारद्वन्द्वः, तथा ‘अलङ्कारम्’ कटककेयूरादिकं तथा ‘स्त्रियः’ प्रत्यग्रयौवनाः ‘शयनानि च’ पर्यङ्कतूलीप्रच्छदपटोपधानयुक्तानि, इमान् भोगानिन्द्रियमनोऽनुकूलानस्माभिर्दौकितान् ‘शुद्धश्च’ तदुपभोगेन सैफलीकुरु, हे आयुष्मन् ! भवन्तं ‘पूजयामः’ सत्कारयाम इति ॥१७॥ अपिच—‘जो तुमे’ इत्यादि, यस्त्वया पूर्वं ‘भिक्खुभावे’ प्रव्रज्यावसरे ‘नियमो’ महाव्रतादिरूपः ‘चीर्णः’ अनुष्ठितः इन्द्रियोऽन्द्रियोपशमगतेन हे सुव्रत ! स साम्प्रतमपि ‘अंगारं’ गृहम् ‘आवसतः’ गृहस्थभावं सम्यगनुपालयतो भवतस्त्वथैव विद्यतु इति, न हि सुकृतदुष्कृतस्यानु-

१ सु ते आ. सु तं ह. २ अंगारं आ. ह. ३ सफलान् कुव आ. ४ पशमोपगतेन आ. ह. ।

चीर्णस्य नाशोऽस्तीति भावः ॥१८॥ किञ्च—

चिरं दूइजमाणस्स, दोसो दाणिं कुतो तव ? । ईच्चेव णं निमंतंति, नीवारेण व सूरं ॥१९॥

चोइया भिक्खचारियाए, अचयंता ज्वित्तए । तत्थ मंदा विसयंति, उज्जाणंसि व दुब्बला ॥२०॥

‘चिरं’ इत्यादि, ‘चिरं’ प्रभृतं कालं संयमानुष्ठानेन ‘दूइजमाणस्स’ चि विहरतः सतः ‘इदानीं’ साम्प्रतं दोषः कुतस्तव ? , नैवास्तीति भावः, इत्येवं हस्त्यश्वरथादिभिर्वह्मगन्धालङ्कारादिभिश्च नानाविधैरुपभोगोपकरणैः करणभूतैः ‘ण’ मिति वाक्यालङ्कारे ‘तं’ भिक्षुं साधु-जीविनं ‘निमन्त्रयन्ति’ भोगबुद्धिं कारयन्ति, दृष्टान्तं दर्शयति—यथा ‘नीवारेण’ ग्रीहिविशेषकणदानेन ‘सूरं’ वराहं कूटके प्रवेशयन्ति एवं तमपि साधुमिति ॥१९॥ अनन्तरोपन्यस्तवातौपसंहारार्थमाह—‘चोइया’ इत्यादि, भिक्षूणां—साधूनामुद्युक्ताविहारिणां चर्या—दशविधचक्रवालसामाचारी इच्छामिच्छेत्यादिका तथा चोदिताः—प्रेरिता यदिवा भिक्षुचर्यया करणभूतया सीदन्तश्चोदिताः—तत्करणं प्रत्याचार्यादिकैः पौनःपुन्येन प्रेरितास्तचोदनामशक्नुवन्तः संयमानुष्ठानेनात्मानं ‘यापयितुं’ वर्तयितुमसमर्थाः सन्तः ‘तत्र’ तस्मिन् संयमे मोक्षैकगमनहेतौ भवकोटिशतावासे ‘मन्दा’ जडा ‘व्रिषीदन्ति’ शीतलविहारिणो भवन्ति, तमेवाचिन्त्यचिन्तामणिकल्पं महापुरुषानुचीर्णं संयमं परित्यजन्ति, दृष्टान्तमाह—ऊर्ध्वं यानमुद्धानं—मार्गस्योन्नतो भाग उट्टङ्कमित्यर्थः, तस्मिन् उद्यानशिरसि उत्क्षिप्तमहाभरा उक्षाणोऽतिदुर्बला यथाऽवसीदन्ति—ग्रीवां पातयित्वा तिष्ठन्ति नोत्क्षिप्तभरनिर्वाहका भवन्तीत्येवं तेऽपि भावमन्दा उत्क्षिप्तपञ्चमहाव्रतभारं वोढु-

१ दोसो आ. । २ तं चेव आ. । ३ भिरुद्ध वज्जाए आ. इ. । ४ जहेत्तए इ. । ५ ‘मि नीनां’ आ. । ६ ‘दिका वा आ. इ. । सा. ७ बाधिता इति प्र० । नोदिता—बाधिता आ. इ. । ८ प्रात्याचर्यादिना आ. इ. । ९ उक्षाणो बलिबद्धाः अति० आ. । १० ‘भरं इ. ।

मसमर्थाः पूर्वोक्तभावावतैः परामग्ना विधीदन्ति ॥२०॥ किञ्च—

अचयंता व लूहेणं, उवहाणेण तजिया । तत्थ मंदा विस्संथिंति, उज्जाणंसि जरग्गवा ॥२१॥

एवं निमंतणं लद्धुं, सुच्छिया गिद्ध इत्थीसु । अज्झोववन्ना कामेहिं, चोइज्जंता गया गिहं ॥२२॥

तिबेमि ॥ इति उवसग्गपरिणाए बिंतिओ उद्देसो सम्मत्तो ॥ ३-२ ॥ (गाथाग्रं० २१३)

‘अचयंता’ इत्यादि, ‘रूक्षेण’ संयमेनात्मानं यापयितुमशक्नुवन्तः तथा ‘उपधानेन’ अनशनादिना सबाह्याभ्यन्तरेण तपसा ‘तर्जिता’ बाधिताः सन्तः, तत्र संयमे मन्दा विधीदन्ति ‘उद्यानशिरसि’ उट्टङ्कमस्तके ‘जीर्णो’ दुर्बलो गौरिव, यूनोऽपि हि तत्रावसीदनं सम्भाव्यते किं पुनर्जरद्रवस्येति जीर्णग्रहणम्, एवमावर्तमन्तरेणापि धृतिसंहननोपेतस्य विवेकिनोऽप्यवसीदनं सम्भाव्यते, किं पुनरावर्तैरुपसर्गितानां मन्दानामिति ॥२१॥ सर्वोपसंहारमाह—‘एवं’ इत्यादि, ‘एवं’ पूर्वोक्तया नीत्या विषयोपभोगोपकरणदानपूर्वकं ‘निमन्त्रणं’ विषयोपभोगं प्रति प्रार्थनं ‘लब्ध्वा’ प्राप्य ‘तेषु’ विषयोपकरणेषु हस्त्यश्चरथादिषु ‘मूर्च्छिता’ अत्यन्तासक्ताः तथा स्त्रीषु ‘गृद्धा’ दत्तावधाना रमणीराग-मोहिताः तथा ‘कामेषु’ इच्छामदनरूपेषु ‘अध्युपपन्नाः’ कामगतचित्ताः संयमेऽवसीदन्तोऽपरेणोद्युक्तविहारिणा नोद्यमानाः—संयमं प्रति प्रोत्साह्यमाना नोदनां सोढुमशक्नुवन्तः सन्तो गुरुकर्मणाः प्रव्रज्यां परित्यज्याल्पसत्त्वा गृहं गता—गृहस्थीभूताः । इतिः परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥२२॥ इति उपसर्गपरिज्ञांध्ययनस्य द्वितीय उद्देशः ॥

१ विपद्गति आ. । २ सिरसि विं आ. । सा. ३ तण प्र. । ४ गिहं गयत्तिंति आ. । ५ जीणहु० आ. इ. ६ चोद्य० आ. इ. । ७ चोदनां आ. इ. । ८ ५५ उ० आ. । ९ द्वायां द्वितीयोद्देशकः समाप्तः आ. द्वाया द्वितीयोद्देशकः इ. ।

अथ तृतीयस्योपसर्गाध्ययनस्य तृतीयोद्देशकः प्रारभ्यते ।

उपसर्गपरिज्ञायां उक्तो द्वितीयोद्देशकः, मास्त्रतं तृतीयः ममारभ्यते, अस्य चायमभिगम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशकाभ्यामुपसर्गा अनु-
कूलप्रतिकूलभेदेनाभिहिताः, तैश्चाध्यात्मविपीदनं भवतीति तदनेन प्रतिपाद्यत इत्यनेन संवन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादि सूत्रम्—

जहा संगमकालंमि, पिट्टतो भीरु वेहइ । बलयं गहणं णूमं, को जाणइ पराजयं ? ॥१॥

मुहुत्ताणं मुहुत्तस्स, मुहुत्तो होइ तारिस्सो । पराजियाऽवसप्पामो, इति भीरु उवेहइ ॥२॥

‘जहा’इत्यादि, दृष्टान्तेन हि मन्दमतीनां सुखेनवार्थावगतिर्भवतीत्यत आदावेव दृष्टान्तमाह—यथा कश्चिद् ‘भीरुः’ अकृतकरणः
‘संगमकाले’ परानीकयुद्धावसरे समुपस्थिते ‘पृष्ठतः प्रेक्षते’ आदावेवापत्प्रतीकारहेतुभूतं दुर्गादिकं स्थानमवलोकयति । तदेवं दर्शयति—
‘बलय’मिति यत्रोदकं बलयाकारेण व्यवस्थितम् उदकरहिता वा गर्ता दुःखनिर्गमप्रवेशा, तथा ‘गहनं’ धवादिदृष्टैः कटिसंस्थानीयं
‘णूमं’ति ग्रच्छन्नं गिरिगुहादिकं, किमित्यसावेवमवलोकयति ?, यत एवं मन्यते—तत्रैवम्भूते तुमुले सङ्ग्रामे सुभटसङ्कुले को जानाति
कस्यात्र पराजयो भविष्यतीति ?, यतो दैवायत्ताः कार्यमिद्वयः, स्तोकरपि बहवो जीयन्त इति ॥१॥ किञ्च—‘मुहुत्ताणं’इत्यादि, मुहुत्ता-

१ xoxoxoxox उ० आ. इ. । २ पिट्टउ आ. । ३ पेहति आ. पेहती इ. । ४ हवट आ. । ५ इया आ. । सा. ६ कण्डिसं प्र० । ७ अत्रैव आ. ।
८ सुखल इ. ।

नामेकस्य वा सुहृत्स्यापरो 'सुहृत्' कालविशेषलक्षणोऽवसगस्तादृग् भवति, यत्र जयः पराजयो वा सम्भाव्यते, तत्रैवं व्यवस्थिते पराजिता वयम् 'अवसर्पामो' नश्याम इत्येतदपि सम्भाव्यते अस्माद्धिधानमिति भीरुः पृष्ठत आपत्यतीकारार्थं शृगणमुपेक्षते ॥२॥ इति श्लोकद्वयेन दृष्टान्तं प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकमाह—

एवं तु समणा एगे, अबलं न च्चाण अप्पगं । अणागयं भयं दिस्स, अविकप्पत्तिमं सुयं ॥३॥

को जाणइ विउवातं, इत्थीओ उदगाउ वा । चोइज्जंता पवक्खामो, ण णो अत्थि पक्कप्पियं ॥४॥

'एवं तु' इत्यादि, 'एवम्' इति यथा मङ्गलं प्रवेष्टुमिच्छुः पृष्ठतोऽवलोकयन्ति—किमत्र मम पराभयस्य बलयादिकं शरणं त्राणाय स्यादिति ?, एवमेव 'श्रमणाः' प्रव्रजिता 'एके' केचनार्द्धमर्तयोऽल्पमत्त्वा आत्मानम् 'अबलं' यावर्जीवं संयमभागवद्वनाक्षमं ज्ञात्वा अनागतमेव भयं 'दृष्ट्वा' उत्प्रेक्ष्य तद्यथा—निष्क्रिञ्चनोऽहं किं मम वृद्धावस्थायां ग्लानाद्यवस्थायां दुर्भिक्षे वा त्राणाय स्यादित्येवमाजीविकामयमुत्प्रेक्ष्य 'अवकल्पयन्ति' परिकल्पयन्ति मन्यन्ते—इदं व्याकरणं, गणितं, ज्योतिषं, वैद्यकं, होगशास्त्रं, मन्त्रादिकं वा श्रुतमधीतं समावसादौ त्राणाय स्यादिति ॥३॥ एतैर्बतैऽवकल्पयन्तीत्याह—'को जाणइ' इत्यादि, अल्पमत्त्वाः प्राणिनो विचित्रा च कर्मणां गतिः बहूनि ग्रमादस्थानानि विद्यन्ते अतः 'को जानाति ?' कः परिच्छिनत्ति 'व्यापातं' मंयमजीवितात् भ्रंशं, केन पराजितस्य मम मंयमाद् भ्रंशः स्यादिति, किम् 'स्त्रीतः' स्त्रीपरिहात् उन 'उदकात्' स्नानार्थमुदकासेवनाभिलाषाद् ?, इत्येवं ते वगकाः प्रकल्पयन्ति, न 'नः'

१ सा शुद्धविषयत्वात् मायोपेक्षेन्द्रजालानि क्षुद्रोपाया इमे त्रय इति श्रीहिमचन्द्रवचनादत्र क्षुद्रोप, यपर उपेक्षिः । २ पङ्क्तं आ. । ३ अक्षर आ. । सा. ४ अवकल्पयन्तीति टीका । अत्र आ. इ. । सा. ५ विद्यावातं इति टीकाक्षुद्रमित्रायः । ६ धृतयो' आ. इ. । ७ x x x x x म' आ. । ८ ज्योतिष आ ज्योतिषं इ. ।

अस्माकं किञ्चन 'प्रकल्पितं' पूर्वोपाजितद्रव्यजातमस्ति यत्तस्यामवस्थायामुपयोगं यास्यति, अतः 'चोद्यमानाः' परेण पृच्छयमाना हस्ति-
शिक्षाधनुर्वेदादिकं कुटिलविण्टलादिकं वा 'प्रवक्ष्यामः' कथयिष्यामः प्रयोक्ष्यामः इत्येवं^३ ते हीनसत्त्वाः सम्प्रधार्य व्याकरणादौ श्रुते
प्रयतन्त इति, न च तथापि मन्दभाग्यानामभिप्रेतार्थावाप्तिर्भवतीति, तथा चोक्तम्—“उपशमफलाद्विद्याबीजात्फलं धनमिच्छतां, भवति
विफलो यद्यायासस्तदत्र किमद्भुतम् ? । न नियतफलाः कर्तुर्भावाः फलान्तरमीशते, जनयति खलु व्रीहेर्बीजं न जातु यवाङ्कुरम् ॥१॥”
इति ॥४॥ उपसंहारार्थमाह—

इच्छेव पडिलेहंति, वलया पडिलेहिणो । विततिगिच्छसमावन्ना, पंथाणं च अकोविद्या ॥५॥

जे उ संगामकालंमि, नाया सूरपुरंगमा । णो ते पिट्टमुवेहंति, किं परं मरणं सिय ? ॥६॥

‘इच्छेव’ इत्यादि, ‘इत्येवमि’ति पूर्वप्रक्रान्तपरामर्शार्थः, यथा भीरवः सङ्ग्रामे प्रविविक्षवो वलयादिकं प्रति उपेक्षिणो भवन्तीति, एवं
प्रव्रजिता मन्दभाग्यतया अल्पसत्त्वा आजीविकाभयाद्वाक्करणादिकं जीवनोपायत्वेन ‘प्रत्युपेक्षन्ते’ परिकल्पयन्ति, किम्भूताः ?
विचिकित्सा—चिच्चविच्छति—किमेनं संयमभारमुत्क्षिप्तमन्तं नेतुं वयं समर्थाः, उत नेतीत्येवम्भूता, तथा चोक्तम्—“लुक्खमणुण्हम-
णियं कालाहंक्कतभोयणं विरसं । भूमीसयणं लोओ असिणाणं बंभवेरं च ॥ १ ॥” तां समापन्नाः—समागताः, यथा पन्थानं प्रति
‘अकोविदा’ अनिपुणाः, किमयं पन्था विवक्षितं भूभागं यास्यत्युत नेतीत्येवं कृतचिच्चविच्छत्यो भवन्ति, तथा तेऽपि संयमभारवहनं

सा. १ कुण्डलमण्डलादिं कुण्डलविण्टलादिं । कुण्डलमण्डलादिं आ. १ २ x x x x x प्र० आ. १ ३ च आ. १ सा. ४ कर्तुं भा० आ. १
इ. १ ५ x x x आ. इ. १ ६ इच्छेव आ. इच्छेवणं इ. १ ७ वल्लाह आ. इ. १ ८ न ते पुट्टं उवे आ. ण ते पिट्टमुवे इ. १ सा. ९ रुद्धमनुष्णमनियनं कालातिक्रान्तं
भीजनं विरसम् । भूमिदायनं लोचोऽस्मानं ब्रह्मवयं च ॥१॥

प्रति विचिकित्सां समापन्ना निमित्तगणितादिकं जीविकार्थं प्रत्युपेक्षन्त इति ॥५॥ साम्प्रतं महापुरुषवेष्टिते दृष्टान्तमाह—‘जे उ संगाम’ इत्यादि, ये पुनर्महासत्त्वाः, तुशब्दो विशेषणार्थः ‘सङ्ग्रामकाले’ परानीकयुद्धावसरे ‘ज्ञाताः’ लोकविदिताः, कथम् ?—शूरपुरङ्गमाः’ शूरा-
णामश्रमाभिनो युद्धावसरे सैन्याग्रस्कन्धवर्तिन इति, त एवम्भूताः सङ्ग्रामं प्रविशन्तो ‘न पृष्ठमुल्लेखन्ते’ न दुर्गादिकमापन्नाणाय पर्यालो-
चयन्ति, ते चाभङ्गकृतबुद्धयः, अपि त्वेवं मन्यन्ते—किमपरमत्रास्माकं भविष्यति ?, यदि परं मरणं स्यात्, तच्च शाश्वतं यशःप्रवाहमि-
च्छतामस्माकं स्तोकं वर्तते इति, तथा चोक्तम्—“विशरालभिरविनश्वरमपि चपलैः स्थास्तु वाञ्छतां विशदम् । प्राणैर्यदि शूराणां भवति
यशः किं न पर्याप्तम् ? ॥१॥” ॥६॥ तदेवं सुभटदृष्टान्तं प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकमाह—

एवं समुद्रिष्ट्वा भिक्खू, वोसिज्जाऽगारबन्धणं । आरंभं तिरियं कट्ठु, अत्तत्ताए परिव्वए ॥७॥

तमेगे परिभासंति, भिक्खूयं साहुजीविणं । जे एवं परिभासंति, अंतए ते समाहिण् ॥८॥

‘एवं’ इत्यादि, यथा सुभटा ज्ञाता नामतः कुलतः शौर्यतः शिक्षातश्च तथा सन्नद्धबद्धपरिकराः कर्गृहीतेतयः प्रतिभटसमितिभेदिनो
न पृष्ठतोऽवलोकयन्ति, एवं ‘भिक्खुरभि’ साधुरपि महासत्त्वः परलोकप्रतिस्पर्द्धिनमिन्द्रियकैषायादिकमरिणं जेतुं सम्यक्-संयमोत्थाने-
नोत्थितः समुत्थितः, तथा चोक्तम्—“कोहं माणं च मायं च, लोहं पंचिंदियाणि य । दुज्जयं चैवमप्पाणं, सव्वमप्पे जिण् जियं ॥१॥”
किं कृत्वा समुत्थित इति दर्शयति—‘व्युत्सृज्य’ त्यक्त्वा ‘अगारबन्धनं’ गृहपाशं तथा ‘आरंभं’ सावधानुष्ठानरूपं ‘तिर्यक्कृत्वा’

१ वोसिज्जा आ. इ. । २ अव्यत्यमविषीदनाथोऽधिकारो गतः छा इ. । ३ तेस आ. इ. । ४ करां आ. । ५ विषयादिं आ. । सा० ६ क्रोधः मानश्च
माया च लोभः पञ्चेन्द्रियाणि च । दुर्जयं चैक्यात्मनां सर्वमात्मनि जिते जितम् ॥१॥ ७ उत्सृज्य आ. ।

अर्पहस्य आत्मनो भाव आत्मत्वम्-अशेषकर्मकलङ्कारहितत्वं तस्मै आत्मत्वाय, यदिवा-आत्मा-मोक्षः संयमो वा तद्भावस्तस्मै-तदर्थं परि-समन्ताद्भजेत्-संयमानुष्ठानक्रियायां दत्तावधानो भवेदित्यर्थः ॥७॥ निर्युक्तौ यदाभिहितमध्यात्मविषीदनं तदुक्तम्, इदानीं परैवा-दिवचनं द्वितीयमर्थोपकारमधिकृत्याह-‘तमेगे’ इत्यादि, ‘त’ मिति साधुम् ‘एके’ ये परस्परपरोपकाररहितं दर्शनमापन्ना अयःशलाकाकल्याः, ते च गोशालकमतानुसारिण आजीविका दिगम्बरा वा, त एवं वक्ष्यमाणं परि-समन्ताद्भाषन्ते । तं भिक्षुकं साध्वाचारं साधु-शोभनं परोपकारपूर्वकं जीवितुं शीलमस्य स साधुजीविनमिति, ‘ये’ ते अपुष्टधर्माण ‘एवं’ वक्ष्यमाणं ‘परिभाषन्ते’ साध्वाचारनिन्दां विदधति त एवंभूता ‘अन्तर्के’ पर्यन्ते दूरे ‘समाधेः’ मोक्षाख्यात्सम्यग्ध्यानात्सदनुष्ठानात् वा वर्तन्त इति ॥८॥ यत्ते प्रभाषन्ते तद्दर्शयितुमाह-संबद्धसमकल्पा उ, अन्नमन्नेषु मुच्छिया । पिंडवायं गिलाणस्स, जं सारोह दलाह य ॥९॥

एवं तुब्भे सरागत्था, अन्नमन्नमणुब्बसा । नटुसप्पहसब्भवा, संसारस्स अपारगा ॥१०॥

‘संबद्ध’ इत्यादि, सम्-एकीभावेन परस्परपकार्योपकारितया च ‘बद्धाः’ पुत्रकलत्रादिस्नेहपाशैः सम्बद्धा-गृहस्थास्तैः समः-तुल्यः कल्पो-व्यवहारोऽनुष्ठानं येषान्ते सम्बद्धसमकल्पा-गृहस्थानुष्ठानतुल्यानुष्ठाना इत्यर्थः, तथाहि-यथा गृहस्था परस्परपकारेण माता पुत्रे पुत्रोऽपि मात्रादावित्येवं ‘मूर्च्छिता’ अध्युपपन्नाः, एवं भवन्तोऽपि ‘अन्योऽन्यं’ परस्परतः शिष्याचार्याद्विपकारक्रियाकल्पनया मूर्च्छिताः, तथाहि-गृहस्थानामयं न्यायो यदुत-परस्मै दानादिनोपकार इति, न तु यतीनां, कथमन्योऽन्यं मूर्च्छिता इति दर्शयति-‘पिण्डपातं’

सा० १ हस्तयित्वा प्र० । २ आतो आ. इ. । सा० ३ परिकादिं प्र० । ४ तमिति आ. इ. । ५ मोक्षात्सं आ. इ. । ६ दृ इ. दु आ. । ७ सं मुं इ. । ८ मर्म आ. । ९ गृहस्था परोपकारेण आ. गृहस्थानामयं न्याये यदुत परस्मै परस्परपकारेण इ. ।

भैक्ष्यं 'ग्लानस्व' अपरस्य रोगिणः साधोः यद्-यस्मात् 'सारेह'त्ति अन्वेषयत, तथा 'दलाहय'त्ति ग्लानयोग्यमाहारमन्विष्य तदुपकारार्थं ददध्वं, चशब्दादाचार्यदिः वैयावृत्यकरणाद्युपकारेण वर्तध्वं, ततो गृहस्थसमकल्पा इति ॥९॥ साम्प्रतसुसंहारव्याजेन दोषदर्शनायाह-**'एवं'** इत्यादि, **'एवं'** परस्पररोपकारादिना यूयं गृहस्था इव सरागस्थाः-सह रागेण वर्तत इति सरागः-स्वभावस्तस्मिन् तिष्ठन्तीति ते तथा, **'अन्योऽन्यं'** परस्परतो वशेषुपागताः-परस्परायत्ताः, यतयो हि निःसङ्गतया न कस्यचिदायत्ता भवन्ति, यतो गृहस्थानामयं न्याय इति, तथा नष्टः-अपगतः सत्यथः-सद्भावः-सन्मार्गः परमार्थो वेद्यस्ते तथा । एवम्भूताश्च यूयं 'संसारस्य' चतुर्गतिभ्रमणलक्षणस्य 'अपारगा' अतीरगामिन इति ॥१०॥ अयं तावत्पूर्वपक्षः, अस्य दूषणायाह—

अह ते परिभासेज्जा, भिक्खु मोक्खविसारए । एवं तुब्भे पभासंता, दुपक्खं चेव सेवह ॥११॥

तुब्भे भुंजह पाएसु, गिलाणो अभिहंडमि या । तं च बीओदगं भोच्चा, तमुद्दिस्सादि जं कडं ॥१२॥

'अह ते परिभासेज्जा' इत्यादि, 'अथ' अनन्तरं 'तान्' एवं प्रतिश्लुत्वेनोपस्थितान् भिक्षुः 'परिभाषेत' ब्रूयात्, किम्भूतः ?-**'मोक्षविशारदो'** मोक्षमार्गस्य-सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपस्य प्ररूपकः, **'एवम्'** अनन्तरोक्तं यूयं प्रभाषमाणाः सन्तः दुष्टः पक्षो दुष्पक्षः-असत्प्रतिज्ञाभ्युपगमस्तमेव सेवध्वं यूयं, यदिवा-रागद्वेषात्मकं पक्षद्वयं सेवध्वं यूयं, तथाहि-सदोषस्याप्यात्मीयपक्षस्य समर्थनाद्रागो, निष्कलङ्कस्याप्यसदभ्युपगमस्य दूषणाद्वेषः, अथै(थैव)वं पक्षद्वयं सेवध्वं यूयं, तद्यथा-वक्ष्यमाणीत्या बीजोदकोद्दिष्टकृतभोजित्वाद-

सा० १ अन्वेषयन्ते प्र० । २ दलदति आ. दलाहति इ. । ३ कादे आ. । ४ भुपगताः आ. भुपगताः इ. । ५ हासिन्ना आ. । ६ हंडंति आ. इ. । ७ पीडं आ. वीतो इ. । ८ दर्शनज्ञानं आ. ।

हस्थाः यतिलिङ्गाभ्युपगमात्किल प्रव्रजिताश्चेत्येवं पक्षद्वयासेवनं भवतामिति, यदिवा-स्वतोऽसदनुष्ठानमपरश्च सदनुष्ठायिना निन्दन-
मितिभावः ॥११॥ आजीविकादीनां परतीर्थिकानां दिगम्बराणां चासदाचारनिरूपणायाह-‘तुन्मे भुंजह’ इत्यादि, किल वयमपरिग्रहतया
निष्किञ्चना एवमभ्युपगमं कृत्वा यूयं शुद्धं ‘पात्रेषु’-कांस्यपात्र्यादिषु-गृहस्थभाजनेषु, तत्परिमोगाच्च तत्परिग्रहोऽवश्यंभावी,
तथाऽऽहारादिषु मूर्च्छां कुरुष्वमित्यतः कथं निष्परिग्रहाभ्युपगमो भवतामकलङ्क इति, अन्यच्च ‘ग्लानस्य’ शिक्षाटनं कर्तुमसमर्थस्य
यदर्परगृहस्थैरभ्याहृतं कार्यते भवद्भिः, यतेरानयनाधिकाराभावाद् गृहस्थानयने च यो दोषसद्भावः स भवतामवश्यंभावीति, तमेव
दर्शयति-यच्च गृहस्थैर्बीजोदकाद्युपमर्देनापादितमाहारं भुक्त्वा तं ग्लानमुद्दिश्योद्देशकादि ‘यत्कृतं’ यन्निष्पादितं तदवश्यं शुभमत्परिमो-
गायावतिष्ठते । तदेवं गृहस्थगृहे तद्भाजनादिषु शुद्धानास्तथा ग्लानस्य च गृहस्थैरेव वैयावृत्यं कारयन्तो यूयमवश्यं बीजोदकादि-
भोजिन उद्देशिकादिकृतभोजिनश्चेति ॥१२॥ किञ्चान्यत्—

लित्ता तिन्वाभितावेणं, उज्झिआ असमाहिया । नातिकंहुइयं सेयं, अरुयस्सावरज्झती ॥१३॥
तत्तेण अणुसिंढा ते, अपडिन्नेण जाणया । ण एस णिर्यप् मग्गे, असमिम्बा वती किती ॥१४॥
‘लित्ता’ इत्यादि योऽयं षड्जीवनिकायविग्राधनयोर्दिष्टभोजित्वेनाभिगृहीतमिध्यादृष्टितया च साधुपरिभाषणेन च तीव्रोऽभितापः
—कर्मबन्धरूपस्तेनोपलिप्ताः—संवेष्टितास्तथा ‘उज्झिय’चि सद्विवेकशून्या शिक्षापात्रादित्यागात्परगृहभोजित्योद्देशकादिभोजित्वात् तथा

सा० १ अस्वस्वापादनं, तैःसंबन्धमात्रात्परिग्रहत्वाभ्युपगमात्, अन्यथा निर्मूर्च्छं धर्मोपकरणधराणांसेः । २ भावीति आ. । ३ तच्च आ. । ४ ‘य्योद्देशकं’ आ. ।
५ औद्देशि’ आ. इ. । ६ उज्झया आ. उज्झुता इ. । ७ ‘सद्भा आ. इ. । ८ नितउ आ. । ९ उज्झय आ. इ. । १० ‘तयोदकोद्देशिकादि’ आ. ‘जिनतयोदकोद्देशिकादि’ इ. ।

‘असमाहिता’ शुभाध्यवसायराहिताः सत्साधुश्रेयस्वात्, साम्प्रतं दृष्टान्तद्वारेण पुनरपि तदोषाभिधित्तयाऽऽह-यथा ‘अरुषः’ व्रणस्या-
 तिकण्डूयितं-नखविलेखनं न श्रेयो-न शोभनं भवति, अपि त्वपराध्यति-तत्कण्डूयनं व्रणस्य दोषमावहति, एवं भवन्तोऽपि सद्दिवेक-
 राहिताः वयं किल निष्किञ्चना इत्येवं निष्परिग्रहतया षड्जीवनिकायरक्षणभूतं भिक्षापात्रादिकमपि संयमोपकरणं परिहृतवन्तः, तदभा-
 वाच्चावश्यभावी अशुद्धाहारपरिभोग इत्येवं द्रव्यक्षेत्रकालभावानपेक्षणेन नातिकण्डूयितं श्रेयो भवतीति भावः ॥१३॥ अपि च-‘तत्तेण’,
 इत्यादि, ‘तत्त्वेन’ परमार्थेन मौनीन्द्राभिप्रायेण यथावस्थितार्थरूपणया ते गोशालकमतानुसारिण आजीविकादयः बोटिका वा ‘अनु-
 शासिताः’ तदस्युपगमदोषदर्शनद्वारेण शिक्षां ग्राहिताः, केन ?-‘अप्रतिज्ञेन’ नास्य मयेदमसदपि समर्थनीयमित्येवं प्रतिज्ञा विद्यते
 इत्यप्रतिज्ञो-रागद्वेषरहितः साधुस्तेन ‘जानता’ हेयोपादेयपदार्थपरिच्छेदकेनेत्यर्थः, कथमनुशासिता इत्याह-योऽयं भवद्भिरस्युपगतो
 मार्गो यथा यतीनां निष्किञ्चनतयोपकरणाभावात् परस्परत उपकार्योपकारकभाव इत्येष ‘न नियतो’ न निश्चितो न युक्तिसङ्गतः, अतो
 श्रेयं वाग् यथा-ये पिण्डपातं ग्लानस्याऽऽनीय ददति ते गृहस्थकल्पा इत्येषा ‘असमीक्ष्याभिहिता’ अपर्यालोच्योक्ता, तथा ‘कृतिः’ कर-
 णमपि भवदीयमसमीक्षितमेव, यथा चापर्यालोचितकरणता भवति भवदनुष्ठानस्य तैथा नातिकण्डूयितं श्रेय इत्यनेन ग्राग्लेशतः प्रति-
 पादितं, पुनरपि सदृष्टान्तं तदेव प्रतिपादयति ॥१४॥ यथाप्रतिज्ञातमाह-

एरिसा जा वई एसा, अंगवेणु न्व करिसिता । गिहिणो अभिहंडं सेयं, मुंजिउं ण उ भिक्खुणं ॥१५॥
 धम्मपन्नवणा जा सा, सारंभा ण विसोहिआ । ण उ एयाहिं दिट्ठीहिं, पुव्वमासिं पग्गप्पिअं ॥१६॥

१ xxx अपि आ. । २ °तxxxस्तेन आ. इ. । ३ यथा आ. । ४ ते° इ. । ५ अग्गे° आ. इ. । ६ गिहिणं आ. ।

‘एरिसा’ इत्यादि, येयमीदृशा वाक् यथा यतिना ग्लानस्यानीय न देयमित्येषा अग्रे वेणुवद्-वंशवत् कर्षिता तन्वी युत्त्यक्षम-
त्वात् दुर्बलेत्यर्थः, तामेव वाचस् दर्शयति-‘गृहिणां’ गृहस्थानां यदभ्याहृतं तद्यतेभोक्तुं ‘श्रेयः’ श्रेयस्करं, न तु भिक्षूणां सम्बन्धीति,
अग्रे तदुत्वं चास्या वाच एवं द्रष्टव्यं-यथा गृहस्थाभ्याहृतं जीवोपमर्देन भवति, यतीनां तूद्रमादिदोषरहितमिति ॥१५॥ किञ्च-‘धम्म-
पन्नवणा’ इत्यादि, धर्मस्य प्रज्ञापना-देशना, यथा-यतीनां दानादिनोपकर्तव्यमित्येवम्भूता या सा ‘सारम्भाणां’ गृहस्थानां विशोधिका,
यतयस्तु खानुष्ठानेनैव विशुद्ध्यन्ति, न तु तेषां दानाधिकारोऽस्तीत्येतत् दूषयितुं प्रक्रमते-‘न तु’ नैवेताभिर्यथा गृहस्थेनैव पिण्डदाना-
दिना यतेर्ग्लानाद्यावत्थायासुपकर्तव्यं नतु यतिभिरेव परस्परमित्येवम्भूताभिः ‘दृष्टिभिः’ धर्मप्रज्ञापनाभिः ‘पूर्वम्’ आदौ
सर्वज्ञैः ‘प्रकल्पितं’ प्ररूपितं प्रख्यापितमासीदिति, यतो न हि सर्वज्ञा एवम्भूतं परिफल्गुग्रायमर्थं प्ररूपयन्ति यथा-असंयतैरेषणाद्यनु-
पयुक्तैर्ग्लानादैर्वैयावृत्त्यं विधेयं न तूपयुक्तेन संयतेनेति, अपिच-भवद्भिरपि ग्लानोपकारोऽभ्युपगत एव, गृहस्थप्रेरणादनुमोदनाच्च,
ततो भवन्तस्तत्कारिणस्तत्रैव पिणश्चेत्यापन्नमिति ॥१६॥ अपिच-

सन्वाहिं अणुजुत्तीहिं, अचयंता जैवित्तप् । ततो वायं गिराकिञ्चा, ते भुज्जोवि पगब्भिया ॥१७॥

रागदोसाभिभूयप्पा, मिच्छत्तेण अभिद्दुता । आउस्से सरणं जंति, टंकणा इव पव्वयं ॥१८॥

‘सन्वाहिं’ इत्यादि, ते गोशालकमतानुसारिणो दिग्गम्बरा वा सर्वाभिरर्थानुगताभिर्युक्तिभिः सर्वैरेव हेतुदृष्टान्तैः प्रमाणभूतैरश-
क्नुवन्तः स्वपक्षे आत्मानं ‘यापयितुम्’ संस्थापयितुम् ‘ततः’ तस्माद्युक्तिभिः प्रतिपादयितुम् सामर्थ्याभावाद् ‘वादं निराकृत्य’ सम्य-

१ ‘अथन्ते आ. १ प्रतिद्वि’ आ. १ जहिसत्ते इ. १ ५ अथहुता आ. १ ६ आतो से आ. १

ग्रेषुदृष्टान्तर्यौ वादो-जल्पस्तं परित्यज्य ते तीर्थिका 'भूयः' पुनरपि वादपरित्यागे सत्यपि 'प्रगल्भता' धृष्टतां गता इदमूचुः, तद्यथा-
 "पुराणं मानवो धर्मः, साङ्गो वेदश्चिकित्सितम् । आज्ञासिद्धानि चत्वारि, न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥१॥" अन्यच्च किमनया बहिरङ्गया
 युक्त्याऽनुमानादिकयाऽत्र धर्मपरीक्षणो विधेये कर्तव्यमस्ति, यतः प्रत्यक्ष एव बहुजनसमतत्वेन राजाद्याश्रयणाच्चायमेवास्मदभिप्रेतो धर्मः
 श्रेयाश्चापर इत्येवं विवदन्ते, तेषामिदमुत्तरम्-न ह्यत्र ज्ञानादिसाररहितेन बहुनाऽपि प्रयोजनमस्तीति, उक्तं च-"एरंडकट्टरासी जहा
 य गोसीसचंदनपलस्स । मोल्ले न होज्ज सरिस्सो किच्चियमेत्तो गणिजंतो ॥१॥" तैहवि गणणातिरेगो जह रासी सो न चंदनसरिच्चो ।
 तह निव्विण्णामहाजणोवि सौज्जे विसंवयति ॥२॥ एँको सच्चखुगो जह अंधलयाणं सएहिं बहुएहिं । होइ वरं दट्टवो णहु ते बहुगा
 अपेच्छंता ॥३॥ एँवं बहुगावि मूढा ण पमाणं जे गइं ण याणंति । संसारगमणगुविलं णिउणस्स य बंधमोक्खस्स ॥४॥" इत्यादि
 ॥१७॥ अपिच-'रागदोसा' इत्यादि, रागश्च-ग्रीतिलक्षणो, द्वेषश्च-तद्विपरीतलक्षणस्ताभ्यामभिभूत आत्मा येषां परतीर्थिकानां ते तैथा,
 'मिथ्यात्वेन' विपर्यस्तावबोधेनातच्चाध्यवसायरूपेण 'अभिदुता' व्याप्ताः सद्युक्तिभिर्विदं कर्तुमसमर्थाः क्रोधानुगा 'आक्रोशान्' असभ्य-
 वचनरूपांस्तथा दण्डमुष्ट्यादिभिश्च हननव्यापारं 'यान्ति' आश्रयन्ते । अस्मिन्नेवार्थे प्रतिपाद्ये दृष्टान्तमाह-यथा 'टङ्कणा' म्लेच्छविशेषा

सा. १ एरण्डकाष्ठराक्षियथा च गोक्षीर्षचन्दनपलस्य । मूलेन न भवेत् सदृशः कियन्मात्रो गण्यमानः ॥१॥ २ तथापि गणनातिरेको यथा राक्षिः स न
 चन्दनसदृशः । तथा निर्विज्ञानमहाजनोऽपि मूले विसंवदते ॥२॥ ३ मोल्ले आ. सो जे इ. । सा. ४ एकः सचखुक्को यथा अन्धानां शतैर्बहुभिर्मवति वरं द्रष्टव्यो
 नैव बहुका अपेक्षमाणाः ॥३॥ ५ एवं बहुका अपि मूढा न प्रमाणं ये गतिं न जानन्ति । संसारगमनवक्रां निपुणयोर्बन्धमोक्षयोश्च ॥४॥ ६ तथा तथा आ. इ. ।
 ७ व्यापारान् क्षरणं यान्ति आ. व्यापारं क्षरणं यान्ति इ. ।

दुर्जया यदा परेण बलिना स्वानीकादिनाऽभिद्वयन्ते तदा ते नानाविधैरप्यायुधैर्योद्धुसममर्थाः सन्तः पर्वतं शरणमाश्रयन्ति, एवं तेऽपि कुतार्थिका वादपरजिताः क्रोधाद्युपहतदृष्टय आक्रोशादिकं शरणमाश्रयन्ते, न च ते इदमाकलय्य प्रत्याक्रोष्टव्याः, तद्यथा—“अक्रोसह-
णमारणधम्मवन्भसाण बालसुलभाणं । लाभं मक्कह धीरो जहुत्तराणं अभावमि ॥१॥” ॥१८॥ किञ्चान्यन्—

बहुगुणप्यगप्पाइं, कुज्जा अत्तसमाहिण् । जैणं जेणो विरुज्जेज्जा, तेण तं तं समायेरे ॥१९॥

इमं च धम्ममादाय, कासवेण पवेईयं । कुज्जा भिक्खू गिलाणस्स, अगिलाए समाहिण् ॥२०॥
संखाय पेसलं धम्मं, दिट्ठिमं परिनिवुडे । उवसग्गे नियामित्ता, आमोक्खाए परिव्वएज्जाऽसि ॥२१॥

‘सिबेमि । इति ततीयअज्झयणस्स तईओ उद्देशो समत्तो ॥ (गाथाग्रं २३४)

‘बहुगुण’ इत्यादि, ‘बहवो गुणाः’ स्वपक्षसिद्धिपरदोषोद्भावनादयो माध्यस्थ्यदयो वा प्रकल्पन्ते—प्रादुर्भवत्यात्मनि येष्वनुष्ठानेषु तानि बहुगुणप्रकल्पानि—प्रतिज्ञाहेतुदृष्टान्तोपनयनिगमनादीनि माध्यस्थ्यवचनप्रकाराणि वा अनुष्ठानानि माधुर्वादकाले अन्यदा वा ‘कुर्यात्’ विदध्यात्, स एव विशिष्यते—आत्मनः ‘यमाधिः’ चित्तस्वास्थ्यं यस्य स भवत्यात्मममाधिकः, एतदुक्तं भवति—येन^१

१ “विधैर्वोद्धुरव्यायुधैर्बहु” आ. । मा. २ आक्रोशहृदनमार्गधर्मभ्रशानां बालसुलभानां (मच्छे) । लाभं मन्यते धीरो जहुत्तराणामभावं ॥१॥ ३ जेणण्णा न आ. इ. । ४ इया इ. । ५ × गिलाए आ. । ६ संखाए आ. इ. । ७ एत्ता आ. । ८ ति ×× इ. । ९ प्रकल्पयन्ते आ. इ. । १० आन्धवसमात्रिः ५ स्वत्तिकद्वयान्त-
रस्यः पाठः आ. तावपनीयेमस्ति ।

येनोपन्यस्तेन हेतुदृष्टान्तादिना आत्मसमाधिः—स्वपक्षसिद्धिलक्षणो माध्यस्थ्यवचनादिना वा परानुपधातलक्षणः समुत्पद्यते तत् तत्
 कुर्यादिति, तथा येनानुष्ठितेन वा भाषितेन वा अन्यतीर्थिको धर्मश्रवणादौ वाऽन्यः प्रवृत्तौ 'न विरुध्येत' न विरोधं गच्छेत्, तेन परा-
 विरोधकारणेन तत्तदविरुद्धमनुष्ठानं वचनं वा 'समाचरेत्' कुर्यादिति ॥१९॥ तदेवं परमतं निराकृत्योपसंहारद्वारेण स्वमतस्थापनायाह-
 'इमं च' इत्यादि, 'इमं' मिति वक्ष्यमाणं दुर्गतिधारणाद्धर्मम् 'आदाय'—उपादाय गृहीत्वा 'काश्यपेन'—श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामिनोत्पन्नदि-
 व्यज्ञानेन सदेवमनुजायां पर्षदि प्रकर्षेण—यथावस्थितार्थनिरूपणद्वारेण वेदितं—प्रवेदितं, चशब्दात् परमतं च निराकृत्य, .भिक्षुणशीलो
 भिक्षुः 'ग्लानस्य' अपटोरपरस्य भिक्षोर्वैयावृत्यादिकं कुर्यात्, कथं कुर्याद् १, एतदेव विशिनष्टि—स्वतोऽध्यग्लानतया यथाशक्ति 'समा-
 हितः' समाधिं प्राप्त इति, इदमुक्तं भवति—यथा यथाऽऽत्मनः समाधिरुत्पद्यते न तत्करणेन अपाटवंसंभवात् योगा विषीदन्तीति, तथा
 यथा तस्य च ग्लानस्य समाधिरुत्पद्यते तथा पिण्डयोतादिकं विधेयमिति ॥२०॥ किं कृत्वैतद्विधेयमिति दर्शयितुमाह—'संखाय' इत्यादि,
 संख्याय—ज्ञात्वा, कं १—'धर्म' सर्वज्ञप्रणीतं श्रुतचारित्राख्यमेदभिन्नं 'पेशलम्' इति सुक्षिप्तं प्राणिनामाहिंसादिप्रवृत्त्या ग्रीतिकारणं, किम्भू-
 तमिति दर्शयति—दर्शनं दृष्टिः सङ्कृतपदार्थगता सम्यग्दर्शनमित्यर्थः सा विद्यते यस्यासौ दृष्टिमान् यथावस्थितपदार्थपरिच्छेदवानि-
 त्यर्थः, तथा 'परिनिर्वृतो' रागद्वेषविरहाच्छान्तीभूतस्तदेवं धर्मं पेशलं परिसंख्याय दृष्टिमान् परिनिर्वृत उपसर्गाननुकूलप्रतिकूलान्वि-
 म्य—संयम्य सोढौ, नोपसर्गैरुपसर्गितोऽसमञ्जसं विदध्यादित्येवम् 'आमोक्षाय' अशेषकर्मध्वयप्राप्तिं यावत् परि—समन्तात् व्रजेत्—संय-
 मानुष्ठानोद्युक्तो भवेत् परित्रजेद्, इतिः परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमिति पूर्ववत् ॥२१॥ उपसर्गपरिज्ञायास्तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥३॥

अथ तृतीयोपसर्गाध्ययने चतुर्थोद्देशकस्य प्रारम्भः ॥

उक्तस्तृतीयोद्देशकः, साम्प्रतं चतुर्थः समारम्भ्यते-अस्य चायमभिसम्बन्धः, इहानन्तरोद्देशके अनुकूलप्रतिकूलोपसर्गाः प्रतिपादिताः, तैश्च कदाचित्साधुः शीलात् प्रच्याव्येत-तस्य च स्खलितशीलस्य प्रज्ञापनाऽनेन प्रतिपाद्यते इति, अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिमं सूत्रम्—

आहंसु महापुरिषा, पुंन्वि तत्ततवोधणा । उदएण सिद्धिमावन्ना, तत्थ मंदो विसीयति ॥१॥

अमुंजिया नमी विदेही, रामगुत्ते य मुंजिआ । बाहुए उदगं भोज्जा, तहा नारायणे रिस्सी ॥२॥

‘आहंसु’ इत्यादि, केचन अविवक्षितपरमार्था ‘आहुः’-उक्तवन्तः, किं तदित्याह-यथा ‘महापुरुषाः’-प्रधानपुरुषा वल्कलचीरिताराग-वर्षिप्रभृतयः ‘पूर्व’-पूर्वस्मिन् काले, तस्मै-अनुष्ठितं तप एव धनं येषां ते तप्तपोधनाः-पञ्चाग्न्यादितपोविशेषेण निष्टमदेहाः, त एव-म्भूताः शीतोदकपरिभोगेन, उपलक्षणार्थत्वात् कन्दमूलफलाद्युपभोगेन च ‘सिद्धिमावन्नाः’-सिद्धिं गताः, ‘तत्र’ एवम्भूतार्थसमाकर्णने तदर्थसम्पन्नावावेशात् ‘मन्दः’ अज्ञोऽज्ञानादित्याजितः प्रासुकोदकपरिभोगभ्रष्टः संयमानुष्ठाने विषीदति, यदिया तत्रैव शीतोदकपरिभोगे विषीदति लगति निमज्जतीति यावत्, न त्वसौ वरक एवमवधारयति, यथा-तेषां तापसादिब्रतानुष्ठायिनां कुतश्चिज्जातिस्रग्णादिप्रत्यया-

१ °य आ. । २ वे° आ. इ. । ३ तारागणे आ. इ. । ४ °ल्यादि आ. । ५ वैस्ते आ. ।

दविर्भूतसम्यग्दर्शनानां मौनीन्द्रभावसंयमग्रतिष्यया अपगतज्ञानावरणीयादिकर्मणां भरतादीनामिव मोक्षावाप्तिः, न तु शीतोदकपरिभोगादिति ॥१॥ किञ्चान्यत्—‘अञ्जुजिया नमी’ इत्यादि, केचन कुतीर्थिकाः साधुप्रतारणार्थमेवमूचुः, यदिवा स्ववर्ग्याः शीतलविहारिण एतद् वक्ष्यमाणशुक्तवन्तः, तद्यथा—नमीराजा विदेहो नाम जनपदस्तत्र भवा वैदेहाः—तन्निवासिनो लोकास्तेऽस्य सन्तीति वैदेही, स एवम्भूतो नमी राजा अशनादिकमभुत्त्वा सिद्धिमुपगतः, तथा रामगुप्तश्च राजर्षिराहारादिकं ‘भुक्तवैव’ भुञ्जान एव सिद्धिं प्राप्त इति, तथा बाहुकः शीतोदकादिपरिभोगं कृत्वा तैथा नारायणो नाम महर्षिः परिणतोदकादिपरिभोगात् सिद्ध इति ॥२॥ अपिच—

आसिले देविले चेव, दीवायण महारिसी । पारासरे दगं भोच्चा, बीयाणि हरियाणि य ॥३॥

एते पुंवं महापुरिस्मा, आहिता इह संमता । भोच्चा बीओदगं सिद्धा, इति मेयमणुस्सुअं ॥४॥

‘आसिले’ इत्यादि, आसिलो नाम महर्षिस्तथा देविलो द्वैपायनश्च तथा पाराशराख्य इत्येवमादयः शीतोदकबीजहरितादिपरिभोगादेव सिद्धा इति श्रूयते ॥३॥ एतदेव दर्शयितुमाह—‘एते’ इत्यादि, एते पूर्वोक्ता नम्यादयो महर्षयः ‘पूर्वमि’ति पूर्वस्मिन्काले त्रेताद्वापरादौ ‘महापुरुषा’ इति प्रधानपुरुषा आ-समन्तात् ख्याताः आख्याताः—प्रख्याता रोजित्वेन ग्रसिद्धिमुपगता इहापि आर्हते प्रवचने ऋषिभाषितादौ केचन ‘सम्मता’—अभिप्रेता इत्येवं कुतीर्थिकाः स्वपूथ्या वा प्रोचुः, तद्यथा—एते सर्वेऽपि बीजोदकादिकं भुत्त्वा सिद्धा इत्येतन्मया भारतादौ पुराणे श्रुतम् ॥४॥ एतदुपसंहारद्वारेण परिहरन्माह—

१ °व गमी° आ. °ता गमि° इ. । २ °XX तारगणो आ. । ३ पुंवं इ. । ४ महर्षि° आ. । ५ एव आ. ।

तस्य मंदा विसीअंति, वाहच्छिन्ना व गद्गो । पिटुतो परिसप्यंति, पिटुसप्पी ये संभमे ॥५॥
इहमेगे उ भासंति, सातं सातेण विज्जती । जे तत्थ आरियं मग्गं, परमं च समाहिण्णं ॥६॥

‘तत्थ’ इत्यादि, तस्मिन् कुश्रुत्युपसर्गोदये ‘मन्दा’ अज्ञा नानाविधोपायसाध्यं सिद्धिगमनमवधार्य विषीदन्ति संयमानुष्ठाने, न पुन-
रेतद्विदन्यज्ञाः, तद्यथा—येषां सिद्धिगमनमभूत् तेषां कुतश्चिन्मितात् जातजातिस्मरणादिप्रत्ययानामवाप्तसम्यग्ज्ञानचान्नित्राणामेव व-
त्कलचीरिप्रभृतीनामिव सिद्धिगमनमभूत्, न पुनः कदाचिदपि सर्वविरतिपरिणामभावलिङ्गमन्तरेण शीतोदकवीजाद्यूपभोगेन जीवोपम-
दर्प्रायेण कर्मक्षयोऽवाप्यते, विषीदने दृष्टान्तमाह—यहनं वाहो—भारोद्वहनं तेन छिन्नाः—कर्षितास्त्रुटिता रामभा इव विपीदन्ति, यथा—
रामभा गमनपथ एव प्रोज्झितमारा निपतन्ति, एवं तेऽपि प्रोद्ध्य संयमभारं शीतलविहारिणो भवन्ति, दृष्टान्तान्तरमाह—यथा ‘पृष्ठ-
सर्पिणो’ भग्नगतयोऽन्यादिसम्भ्रमे सत्युद्भ्रान्तनयनाः समाकुलाः प्रनष्टजनस्य ‘पृष्ठतः’ पश्चात्परिसर्पन्ति नाग्रगामिनो भवन्ति, अपि
तु तत्रैवाग्न्यादिसम्भ्रमे विनश्यन्ति, एवं तेऽपि शीतलविहारिणो मोक्षं प्रति प्रवृत्ता अपि तु न मोक्षगतयो भवन्ति अपि तु तस्मिन्नेव
संसारे अनन्तमपि कालं यावदासत इति ॥५॥ मतान्तरं निराकर्तुं पूर्वपक्षयितुमाह—‘इहमेगे’ इत्यादि, ‘इहे’ति मोक्षगमनविचारप्रस्तावे
‘एके’ शाक्यादयः स्वयूध्या वा लोचादिनोपतप्ताः, तुशब्दः पूर्वस्मात् शीतोदकादिपरिभोगाद्विशेषमाह, ‘भापने’ भुवते मन्यन्ते वा
क्वचित्पाठः, किं तदित्याह—‘सातं’—सुखं, ‘सातेन’—सुखेनैव ‘विद्यते’ भवतीति, तथा च वक्तारो भवन्ति—“मर्वाणि सत्त्वानि सुखे रतानि,

१ छिन्ना आ. । २ ङा आ. । ३ पिटुउ आ. । ४ पीढं इ. । ५ व आ. द. । ६ अरितं आ. आरियं इ. । ७ सन्नदा आ. सन्नदिता इ. ।

८ कर्षिः आ. इ. । ९ इत्यादि आ. ।

सर्वाणि दुःखाच्च समुद्विजन्ते । तस्मात् सुखार्थी सुखमेव दद्यात्, सुखप्रदाता लभते सुखानि ॥१॥” युक्तिरप्येवमेव स्थिता, यतः कारणानुरूपं कार्यमुत्पद्यते, तद्यथा-शालिबीजाच्छाल्यङ्कुरो जायते न यवाङ्कुर इत्येवमिहत्यात् सुखान्मुक्तिसुखसमुपजायते, न तु लोचादिरूपात् दुःखादिति, तथा ह्यागमोऽप्येवमेव व्यवस्थितः-“मणुणं भोयणं भोच्चा, मणुणं सयणासणं । मणुणंसि अगारंसि, मणुणं ह्यायए सुणी ॥१॥” तथा “सुद्री शय्या प्रातरुत्थाय पेया, भक्तं मध्ये पानकं चापराह्णे । द्राक्षाखण्डं शर्करा चार्द्धरात्रे, मोक्षश्चान्ते शक्यपुत्रेण दष्टः ॥१॥” इत्यतो मनोज्ञाहारविहारादेश्चिचस्वास्थ्यं ततः समाधिरुत्पद्यते समाधेश्च मुक्त्यवाप्तिः, अतः स्थितमेतत्-सुखेनैव सुखावाप्तिः न पुनः कदाचनपि लोचादिना कायङ्कुरेण सुखावाप्तिरिति स्थितं, इत्येवं व्यामूढतयो ये केचन शक्यादयः, ‘तत्र’ तस्मिन्मोक्षविचारप्रस्तावे समुपस्थिते आराद्यातः सर्वहयधर्मस्य ईत्यार्यो मार्गो जैनेन्द्रशासनप्रतिपादितो मोक्षमार्गस्तं ये परिहरन्ति, तथा च-‘परमं च समाधि’ ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकं ये त्यजन्ति तेऽज्ञाः संसारान्तर्वर्तिनः सदा भवन्ति, तथाहि-यत्तैर्मिहितं-कारणानुरूपं कार्यमिति, तन्नायमेकान्तो, यतः शृङ्गाच्छरो जायते, गोमयाद् वृश्चिको गोलोमाविलोमादिभ्यो दूर्वेति, यदपि मनोज्ञाहारादिकमुपन्यस्तं सुखकारणत्वेन तदपि विशूचिकादिसंभवाद्वाभिचारीति, अपिच-इदं वैषयिकं सुखं दुःखप्रतीकारहेतुत्वात् सुखाभासतया सुखमेव न भवति, तदुक्तम्-“दुःखात्मकेषु विषयेषु सुखाभिमानः, सौख्यात्मकेषु नियमादिषु दुःखबुद्धिः । उत्कीर्णवर्णपदपङ्क्तिरिवान्यरूपा, सारूप्यमेति विपरीतगतिप्रयोगात् ॥१॥” इति, कुतस्तत्परमानन्दरूपस्यात्यन्तिकान्तिकस्य मोक्षसुखस्य कारणं भवति, यदपि च

१ व्यवस्थिता आ. इ. । सा. २ मनोज्ञं भोजनं भुक्त्वा मनोज्ञे शयनासने । मनोज्ञेऽगारे मनोज्ञं ध्यायेन्मुनिः ॥१॥ २ °मि आ. । ४ आर्यो आ. । ५ संभवन्ति आ. । ६ °रुक्तं आ. इ. । ७ °मन्यो आ. इ. ।

लोचभूशयनभिक्षाटनपरिमवश्रुत्यापासादंशमशक्रादिकं दुःखकारणत्वेन भवतोपन्यस्तं तदत्यन्ताल्पसत्त्वानामपरमार्थदृशां, महापुरुषाणां तु स्वार्थान्भ्युपगमप्रवृत्तानां परमार्थचिन्तकतानानां महासत्त्वतया सर्वमेवैतत्सुखायैवेति, तथा चोक्तम्—“तणसंथारनिविण्णोवि सुनिवरो भट्टरागमयमोहो । जं पावहं मुत्तिसुहं कत्तो तं चकवट्ठीवि १ ॥११॥” तथा—“दुःखं दुष्कृतसंशयाय महतां क्षान्तेः पदं वैरिणां, काय-स्याशुचिता विरागपदवी संवेगेतुर्जरा । सर्वत्यागमहोत्सवाय मरणं जातिः सुहृत्प्रीतये, संपद्भिः परिपूरितं जगदिदं स्थानं विपत्तेः कुतः १ ॥११॥” इति, अपिच—एकान्तेन सुखेनैव सुखेऽभ्युपगम्यमाने विचित्रसंसाराभावः स्यात्, तथा स्वर्गस्थानां नित्यसुखिनां पुनरपि सुखा-नुभूतेस्तत्रैवोत्पत्तिः स्यात्, तथा नारकाणां च पुनर्दुःखानुभवात्तत्रैवोत्पत्तेः, न नानागत्या विचित्रता संसारस्य स्यात्, न चैतत् दृष्ट-मिष्टं चेति ॥६॥ अतो व्यपदिश्यते—

मा र्थ्यं अवममंज्ञता, अप्पेणं लुंपहा बहं । एतस्स (३)अमोक्खाए, अओहारिव्व जूरह ॥७॥

पाणाइवाते वटंता, मुसावादे असंजता । अदिन्नादाणे वटंता, मेहुणे य परिग्गहे ॥८॥

‘मा र्थ्यं’ इत्यादि, ‘एनम्’ आर्ये मार्गे जैनेन्द्रप्रवचनं मय्यदर्शनज्ञानचारिग्रीमोक्षमार्गप्रतिपादकं ‘सुखं सुखेनैव विद्यते’ इत्यादिमोहेन मोहिता ‘अवमन्यमानाः’ परिहरन्तः ‘अल्पेन’ वैषयिकेण सुखेन मा ‘बहु’ परमार्थसुखं मोक्षार्थं ‘लुम्पथ’ विध्वंसय, त-थाहि—मनोबाऽऽहारादिना कामोद्रेकः, तदुद्रेकाच्च चित्तास्वास्थ्यं न पुनः ममाधिगिति, अपि च ‘एतस्य’ असत्पक्षाभ्युपगमस्य ‘अ-

१ ‘भूमिवा’ आ. इ. । सा. २ तुणसंस्तारनिबण्णोऽपि सुनिवरो श्रष्टरागमदमोहः । यत्राप्यनोति सुत्तिसुखं कुतस्तत् चक्रन्त्यपि ! ॥१॥ ३ निव’ आ. इ. । ४ मोत्ति’ आ. । ५ संसार’ आ. । ६ तेतं इ. । ७ मंतिता आ. । ८ नाए आ. वाते इ. । ९ इत्यादिना आ. इ. ।

मोक्षे' अपरित्यागे सति 'अयोहारिव्व जूरह'सि आत्मानं यूयं कदर्ह्येयथ, केवलं, यथाऽसौ अयसो-लोहस्याऽऽहर्त्ता अपान्तराले रूपा-
दिलामे सत्यपि दूरमानीतमितिकृत्वा नोज्झितवान्, पश्चात् स्वास्थानावाप्तावल्पलाभे सति जूरितवान्-पश्चात्तापं कृतवान् एवं भव-
न्तोऽपि जूरयिष्यन्तीति ॥७॥ पुनरपि 'सातेन सात'मित्येवंवादिनां शाक्यानां दोषोद्विभावयिषयाह-'पाणाइवाते'इत्यादि, प्राणातिपात-
सृषवादादत्तादानमैशुनपरिग्रहेषु वर्तमाना असंयता यूयं वर्तमानसुखेष्णिणोऽल्पेन वैषयिकसुखाभासेन पारमार्थिकमेकान्तात्यन्तिकं बहु-
मोक्षसुखं विलुम्पथेति, किमिति ?, यतः पचनपाचनादिषु क्रियासु वर्तमानाः सावधानुष्ठानारम्भतया प्राणातिपातमाचरथ तथा येषां
जीवानां शरीरोपभोगो भवद्भिः क्रियते तानि शरीराणि तत्स्वामिभिरदत्तानीत्यदत्तदानाचरणं तथा गोमहिष्यजोष्ट्रादिपरिग्रहात्तन्मैशु-
नानुमोदनादब्रह्मेति तथा प्रव्रजिता वयमित्येवमुत्थाय गृहस्थाचरणानुष्ठानान्मृषावादः तथा धनधान्यद्विपदचतुष्पदादिपरिग्रहात् परिग्रह
इति ॥८॥ साम्प्रतं मतान्तरदूषणाय पूर्वपक्षयितुमाह—

एवमेगे उ पासत्था, पन्नवंति अणारिया । इत्थीव्वसं गया बाला, जिणसासणपरम्मुहा ॥९॥

जहा गंडं पिलागं वा, परिपीलेज्ज मुहुत्तगं । एवं विन्नवणित्थीसु, दोसो तत्थ कओ सिया ? ॥१०॥

जहा मंधादँए नाम, थिमिअं भुंजती दगं । एवं विन्नवणित्थीसु, दोसो तत्थ कओ सिया ? ॥११॥

जहा विहंगमा पिंगा, थिमिअं भुंजती दगं । एवं विन्नवणित्थीसु, दोसो तत्थ कओ सिया ! ॥१२॥

१ °हारीव आ. इ. । २ °यथैव आ. । ३ अर्वा आ. । ४ °ध्ययेति आ. । ५ इह° इ. । ६ °वसगा आ. संगता इ. । ७ °दत्तो आ. दइ इ. । ८ °ते इ.

एवमेगे उ पासत्या, मिच्छदिद्वी अणारिया । अज्झोववन्ना कामेहिं, पूयणा इव तरुण ॥१३॥

‘एवमेगे’ इत्यादि, तुशब्दः पूर्वस्माद्विशेषणार्थः, ‘एवमि’ति वक्ष्यमाणया नीत्या, यदिवा प्राक्तनं एव श्लोकोऽत्रापि सम्बन्धनीयः, एवमिति प्राणातिपातादिषु वर्तमाना ‘एके’ इति बौद्धविशेषा नीलपटादयो नाथवादिकमण्डलप्रविष्टा वा शैवविशेषाः, सदनुष्ठानात् पार्श्वे तिष्ठन्तीति पार्श्वस्थाः, स्वयूच्या वा पार्श्वस्थावसन्नकुशीलादयः स्त्रीपरीषदपराजिताः, त एवं ‘प्रज्ञापयन्ति’ प्ररूपयन्ति अनार्याः, अनार्यकर्मकारित्वात्, तथाहि ते वदन्ति—“प्रियादर्शनमेवास्तु, किमन्यैदर्शनान्तरेः ? । प्राप्यते येन निर्वाणं, सरागेणापि चेतसा ॥१॥” किमित्येवं तेऽभिदधतीत्याह—‘स्त्रीवशं गताः’ यतो युवतीनामाज्ञायां वर्तन्ते ‘बाला’ अज्ञा रागद्वेषोपहतचेतस इति, रागद्वेषजितो जिनास्तेषां शासनम्—आज्ञा कषायमोहोपशमहेतुभूता तत्पराङ्मुखाः संसाराभिष्वङ्गिणो जैनमार्गविद्विषिणः ‘एतद्’ वक्ष्यमाणमच्युरिति ॥९॥ यदुच्युस्तदाह—‘जहा गंडं’ इत्यादि, यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः, ‘यथा’ येन प्रकारेण कश्चित् गण्डी पुरुषो गण्डं समुत्थितं पिटकं वा तज्जातीयकमेव तैदाकृतोपशमनार्थं ‘परिपीड्य’ पूयरुधिरादिकं निर्गाल्य मुहूर्तमात्रं सुखितो भवति, न च दोषेणानुपज्येते, ‘एवमत्रापि ‘स्त्रीविज्ञापनायां’ युवतिप्रार्थनायां रमणीसम्बन्धे गण्डपरिपीडनकल्पे दोषस्तत्र कुतः स्यात् ?, न हेतावता क्लेदापगममात्रेण दोषो भवेदिति ॥१०॥ स्याच्च दोषो यदि काचित्पीडा भवेत्, न चासाविहास्तीति दृष्टान्तेन दर्शयति—‘जहा’ इत्यादि, ‘यथे’त्ययमुदाहरणोपन्यासार्थः, ‘मन्धाईन’ इति मेयः नामशब्दः सम्भावनायां यथा मेयः तिमितम् अनालोडयन्नुदकं पिबत्यात्मानं प्रीणयति, न च तथाऽप्येषां किञ्चनोपघातं विधत्ते, एवमत्रापि स्त्रीसम्बन्धे न काचिदन्यस्य पीडा आत्मनश्च प्रीणनम्, अतः कुतस्तत्र दोषः स्यादिति ॥११॥

१ मिच्छा’ आ. । सा. २ चक्षुषेति प्र० । सा. ३ आक्रोपः वि० प० तदाकृतो० प्र० । ४ ° नो भवति आ. । ५ ° ज्यते आ. । ६ ° द० आ. इ. । ७ ° द० आ.

अस्मिन्नेवावुपधातोर्यै दृष्टान्तबहुत्वख्यापनार्थं दृष्टान्तान्तरमाह—‘जहा विहंगम’ इत्यादि, ‘यथा’ येन प्रकारेण विहायसा गच्छतीति विहंगमा—पक्षिणी ‘पिंगे’ति कपिञ्जला साऽऽकाश एव वर्तमानाः ‘तिमितं’ निभृतसुदृढकमापिबति, एवमत्रापि दर्भप्रदानपूर्विकया क्रियया अरक्तद्विष्टस्य पुत्राद्यर्थं स्त्रीसाम्बन्धं कुर्वतोऽपि कपिञ्जलाया इव न तस्य दोष इति, साम्प्रतमेतेषां गण्ढपीडनतुल्यं स्त्रीपरिश्रोगं मन्यमानानां तथैवकोदकपानसदृशं परपीडाऽनुत्पादकत्वेन परात्मनोश्च सुखोत्पादकत्वेन किल मैथुनं जायत इत्यध्यवसायिनां तथा कपिञ्जलोदकपानं यथा तडागोदकासंस्पर्शेन किल भवत्येवमरक्ताद्विष्टतया दर्भद्युत्तारणात् स्त्रीगात्रासंस्पर्शेन पुत्रार्थं न कामार्थं ऋतुकालाभिंगामितया शास्त्रोक्तविधानेन मैथुनेऽपि न दोषानुषङ्गः, तथा योचुस्ते—“धर्मार्थं पुत्रकामस्य, स्वदारेष्वधिकारिणः । ऋतुकाले विधानेन, दोषस्तत्र न विद्यते ॥१॥” इति, एवमुदासीनत्वेन व्यवस्थितानां दृष्टान्तेनैव निर्युक्तिकारो गाथात्रयेणोत्तरदानायाह—

जह गाम मंडलगणे सिरं छेत्तू ण कस्सइ भणुस्सो । अच्छेज्ज पराहुत्तो किं नाम ततो ण धिप्पेज्जा ? ॥५१॥

जह वा विसगंइस्सं कोई धेत्तूण नाम तुण्हक्को । अण्णेण अदीसंतो किं नाम ततो नं व मरेज्जा ! ॥५२॥

जह नाम सिरिधराओ कोइ रयणाणि गाम धेत्तूणं । अच्छेज्ज पराहुत्तो किं गाम ततो नं धेप्पेज्जा ? ॥५३॥

‘जह गाम’ इत्यादि, ‘जह वा विसगंइस्सं’ इत्यादि, ‘जह गाम सिरिधराओ’ इत्यादि, यथा [ग्रन्थाग्रम् ३०००] नाम कश्चिन्मण्डलात्रेण कस्याचिच्छिरश्छित्त्वा पराङ्मुखस्तिष्ठत्, किमेतावतोदासीनभावालम्बनेन ‘न गृह्येत’ नापराधी भवेत् ? । तथा—यथा कश्चिद्वि-

१ xxxxxxxxxxxx हं आ । २ धन्तरं आ धत्तरं इ । ३ रतार्थं आ । ४ कामतया । ५ न्तैरेव आ. इ । ६ मणुस्से अ. आ. । ७ नवि मरेज्जा अ. नवि सरेज्जा आ. । ८ वा वि आ. ।

षण्णवृषं 'गृहीत्वा' गीत्वा नाम तूष्णीभावं भजेदन्येन चादृश्यमानोऽसौ किं नाम 'ततः' असावन्यादर्शनात् न त्रियेत ? । तथा-यथा कश्चित् श्रीगृहाह्-भाण्डागाराद्रत्नानि महार्घाणि गृहीत्वा पराङ्मुखस्तिष्ठेत्, किमेतावताऽसौ न गृह्येतेति ? । अत्र च यथा-कश्चित् शठतया अज्ञतया वा शिरश्छेदविषण्णदूषणपहाराख्ये सत्यपि दोषत्रये माध्यस्थ्यमवलम्बेत्, न च तस्य तदवलम्बनेऽपि निर्दोषेतेति, एवमत्राप्यवश्यं भाविरागकार्ये मैथुने सर्वदोषास्पदे संसारवर्द्धके कुतो निर्दोषेतेति तथा चोक्तम् "प्राणिनां बाधकं चैतच्छास्त्रे गीतं मह-विभिः । नालिकातप्तकणकप्रवेशज्ञातस्तथा ॥१॥ मूलं चैतदधर्मस्य, भवभावप्रवर्धनम् । तस्माद्विषांनवत्याज्यमिदं पापमनिच्छता ॥२॥" इति निश्चितगाथात्रयतात्पर्यार्थः । साम्प्रतं सूत्रकार उपसंहारव्याजेन गण्डपीडनादिदृष्टान्तवादिनां दोषोद्विभावदिषयाह- 'एवमेवे' इत्यादि, 'एव'मिति गण्डपीडनादिदृष्टान्तबलेन निर्दोषं मैथुनमिति मन्यमाना 'एके' स्त्रीपरीषद्वाराजिताः सदनुष्ठानात् पार्श्वे तिष्ठन्तीति पार्श्वस्था नाथवादिकमण्डलचारिणः, तुशब्दात् स्वयूच्या वा, तथा मिथ्या-विपरीता तच्चाग्राहिणी दृष्टिः-दर्शनं येषां ते तथा, आरात्-दूरे, याता-गताः सर्वहेयधर्मस्य इत्यार्याः न आर्या अनार्याः धर्मविरुद्धानुष्ठानात्, त एवंविधा 'अध्युपपन्ना' गृह्णव इच्छामदनरूपेषु कामेषु कामैर्वा करणभूतैः सावधानुष्ठानेऽपि, अत्र लौकिकं दृष्टान्तमाह-यथा वा 'पूतना' डाकिनी 'तरुणके' स्तनन्धयेऽध्युपपन्ना, एवं तेऽप्यनार्याः कामेष्विति, यदिवा 'पूयण'त्ति गङ्गुरिका आत्मीयेऽप्येऽध्युपपन्ना, एवं तेऽपीति, कथानकं चात्र-यथा किल सर्वपञ्च-नामपत्न्यानि निरुद्धके कूपेऽपत्यखेहपरीक्षार्थं क्षिप्तानि, तत्र चापरा मातरः स्वकीयस्तनन्धयशब्दकर्णनेऽपि कूपतटस्था रुदन्यस्तिष्ठन्ति, उरग्री त्वयस्यातिखेहेनान्धा अपायमनयेऽप्य तत्रैवात्मानं क्षिप्तवतीत्यतोऽपरपशुभ्यः स्वापत्येऽध्युपपन्नैति, एवं तेऽपि ॥३॥

१ गीत्वापि आ. इ. । २ 'दृष्टिणि आ. । ३ 'द्विषवत्या' आ. । ४ यथा× आ. इ. । ५ 'ये ××× अ' आ. ।

कामाभिष्वङ्गिणां दोषमाविष्कुर्वन्नाह—

अणागयमपस्संता, पच्चुप्पन्नगवेसगा । ते पच्छा परितप्पंति, खीणे आउमि जोव्वणे ॥१४॥

जेहिं काले परिक्रंतं, न पच्छा परितप्पए । ते धीरा बंधणुमुक्का, नावकंखंति जीविअं ॥१५॥

‘अणागय’मित्यादि, ‘अनागतम्’ एष्यत्कामानिष्टतानां नरकादियातनास्थानेषु महत् दुःखम् ‘अपश्यन्तः’ अपर्यालोचयन्तः, तथा ‘प्रत्युत्पन्नं’ वर्तमानमेव वैषयिकं सुखाभासम् ‘अन्वेययन्तो’ मृगयमाणा नानाविधरूपायैर्भोगान्प्राप्यन्तः ते पश्चात् क्षीणे स्वा-
शुषि जातसंवेगा यौवने वाऽपगतौ ‘परितप्पन्ते’ शोधन्ते पश्चात्तापं विदधति, उक्तं च—“हतं मुष्टिभिराकाशं, तुषाणां कण्डर्नं कृतम् ।
यन्मया प्राप्य मानुष्यं, सदर्थे नादरः कृतः ॥१॥” तथा—“विहंवावलेवनडिहं जाहं कीरंति जोव्वणमएणं । वयपरिणामे सूरियाहं
ताहं हिआए खुडुंक्कति ॥१॥” ॥१४॥ ये तूत्तमसत्त्वतया अनागतमेव तपश्चरणादाबुद्धमं विदधति न ते पश्चाच्छोचन्तीति दर्शयितु
माह—‘जेहिं काले’ इत्यादि, ‘यैः’ आत्महितकर्तृभिः ‘काले’ धर्मजिनावसरे ‘पराक्रान्तम्’ इन्द्रियकषायपराजयायोद्यमो विहितो न ते
‘पश्चात्’ मरणकाले बृद्धावस्थायां वा ‘परितप्पन्ते’ न शोकाकुला भवन्ति, एकवचननिर्देशस्तु सौत्ररुच्छान्दसत्त्वादिति, धर्मजिनकालस्तु
विवेकिनो प्रायशः सर्वे एव, यस्मात् स एव प्रधानपुरुषार्थः, प्रधान एव च प्रायशः क्रियमाणो घटां प्राञ्चति, ततश्च ये बाल्यात्प्रभृत्य-
कृतविषयासङ्गतया कृततपश्चरणाः ते ‘धीराः’ कर्मविदारणसहिष्णवो बन्धेन—लेहात्मकेन कर्मणा चोत्—प्राबल्येन मुक्ता नावकाङ्गन्ति

१ सीण आ. इ. । २ अतितंमि आ. । ३ वीरा आ. । ४ भन्तो मृगयन्तो मृगं आ. ५ सा. विभावावलेपनद्वितीयानि न क्रियन्ते यौवनमदेन । वयः
परिणामे स्थितानि तानि हृदयं व्यणन्ते ॥१॥ ६ भरिं आ. चरिं इ. । ७ वीराः आ. ।

असंयमजीवितं, यदिवा-जीविते मरणे वा निःस्पृहाः संयमोद्यममतयो भवन्तीति ॥१५॥ अन्यच्च—

जहा नई वेयरणी, दुत्तरा इह संमता । एवं लोगंसि नारीओ, दुर्नुत्तरा अमईमया ॥१६॥

जेहि नारीणा संजोगा, पूयणा पिटुतो कता । सवमेयं निराकिच्चा, ते ठिया सुसमाहिण् ॥१७॥

‘जहा’ इत्यादि, यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः, यथा वैतरणी नदीनां मध्येऽत्यन्तवेगवाहित्वात् विपमतटत्वाच्च ‘दुस्तरा’ दुर्लङ्घ्या ‘एवम्’ अस्मिन्नपि लोके नार्यः ‘अमतिमता’ निर्विवेकेन हीनमन्वेन दुःखेनोत्तीर्यन्ते, तथाहि—ता हावभावैः कृतविद्यानपि स्वीकुर्वन्ति, तथा चोक्तम्—“सन्मार्गे तावदास्ते अभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रियाणां, लज्जां तावद्विधेचे विनयमपि ममालम्बते तावदेव । अचूपाक्षेपमुक्ताः श्रवणपथजुषो नीलपद्माणा एते, यावल्लीलावतीनां न हृदि धृतिमुषो दृष्टिबाणाः पतन्ति ॥१॥” तदेवं वैतरणीनदीवत् दुस्तरा नार्यो भवन्तीति ॥१६॥ अपिच—‘जेहि’ इत्यादि, ‘यैः’ उत्तममन्त्रैः स्त्रीमङ्गविपाकवेदिभिः पर्यन्तकटवो नारीसंयोगाः परित्यक्ताः, तथा तत्सङ्गार्थमेव वङ्गालङ्कारमाल्यादिभिर्गन्धनः ‘पूजना’ कामविभूषा ‘पृष्ठतः कृता’ ‘मर्वमेतत्’ स्त्रीप्रसङ्गादिकं क्षुत्पिपासादि प्रतिकूलोपसर्गकदम्बकं च निगच्छत्य ये महापुरुषमेवेति पन्थानं प्रति प्रवृत्तास्ते सुममाधिना—स्वस्थचित्तवृत्तिरूपेण व्यवस्थिताः, नोपसर्गैरनुकूलप्रतिकूलरूपैः प्रक्षोभ्यन्ते, अन्ये तु विषयाभिर्विद्विग्नाः ह्यादिपरीषहपराजिता अङ्गारेपरिपतितमीनवद्रागाग्निना दह्यमाना असमाधिना तिष्ठन्तीति ॥१७॥ ह्यादिपरीषहपराजयस्य फलं दर्शयितुमाह—

एते ओघं तरिस्संति, समुद्दं ववहारिणो । जस्थ पाणा विसन्नासि, किच्चंती सयकम्मुणा ॥१८॥

१ दुत्तरा आ. इ. । २ निरे° इ. । ३ णी नदी नदीनां आ. । ४ X X X आ. । ५ पूजा आ. इ. । ६ धंगिणः आ. ।

तं च भिक्खू परिणाय, सुव्वते समिते चरे । मुसावायं च वज्जिजा, अदिन्नादाणं च वोसिरे ॥१९॥
उड्डमेहे तिरियं वा, जे केई तसथावरा । सव्वत्थ विरितिं कुज्जा,

‘एते’ इत्यादि, यै एते अनन्तरोक्ता अनुकूलप्रतिकूलोपसर्गजैतार एते सर्वेऽपि ‘ओघं’ संसारं दुस्तरमपि तरिष्यन्ति, द्रव्यौघदृष्ट्या-
न्तमाह-‘समुद्वं’ लवणसागरमिव यथा ‘व्यवहाराणिः’ सांयात्रिका यानपात्रेण तरन्ति, एवं भावौघमपि संसारं संयमानपात्रेण यत-
यस्तरिष्यन्ति, तथा तीर्णास्तरन्ति चेति, भावौघमेव विशिनष्टि-‘यत्र’ यस्मिन् भावौघे-संसारसागरे ‘प्राणाः’ प्राणिनः स्त्रीविष-
यसंगाद्विषणाः सन्तः ‘कृत्यन्ते’ पीड्यन्ते ‘स्वकृतेन’ आत्मनाऽनुष्ठितेन पापेन ‘कर्मणा’ असद्वेदनीयोदयरूपेणेति ॥ १८ ॥
साम्प्रतछुपसंहारव्याजेनोपदेशान्तरदिक्सायाह-तदेतद्यत्थागुक्तं यथा-वैतरणीनदीवत् दुस्तरा नार्यो यैः परित्यक्तास्ते समाधिस्थाः
संसारं तरन्ति, स्त्रीसङ्गिनश्च संसारान्तर्गताः स्वकृतकर्मणा कृत्यन्त इति, तदेतत्सर्वं भिक्षुणशीलो भिक्षुः ‘परिज्ञाय’ ह्योपादे-
यतया बुद्ध्या शोभनानि व्रतान्यस्य सुव्रतः पञ्चभिः समितिभिः समित इत्यनेनोत्तरगुणावेदनं कृतमित्येवंभूतः ‘चरेत्’ संय-
मानुष्ठानं विदध्यात्, तथा ‘मुषावादम्’ असद्वृत्तार्थभाषणं विशेषेण वर्जयेत्, तथा ‘अदत्तादानं च व्युत्सृजेद्’ दन्तशोधनमात्रमप्यदत्तं
न गृह्णीयात्, आदिग्रहणात् मैथुनादेः परिग्रह इति तच्च मैथुनादिकं यावज्जीवमात्माहितं मन्यमानः परिहरेत् ॥१९॥ अपरव्रतानामहिं-
साया वृत्तिकल्पत्वात् तत्प्राधान्यख्यापनार्थमाह-ऊर्ध्वमधस्तिर्यक्ष्वित्यनेन क्षेत्रप्राणातिपातो गृहीतः, तत्र ये केचन त्रसन्तीति त्रसा-
द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियाः पर्याप्तापर्याप्तकमेदभिन्नाः, तथा तिष्ठन्तीति स्थावराः-पृथिव्यर्मेजोवायुवनस्पतयः स्क्ष्मबादूर्पर्याप्तिकापर्याप्तकमे-

१ विक्खजेज्जा आ. । २ दाणाइ आ. इ. । ३ ये ते आ. यत एते इ. । ४ xx ये° आ. । ५ पर्याप्तकाऽपर्याप्तकं आ. इ. । ६ पर्याप्तकमेदभिन्ना आ. ।

दभिन्ना इति, अनेन च द्रव्यप्राणातिपातो गृहीतः, सर्वत्र काले सर्वास्वेवस्थास्वित्यनेनापि कालभावभेदभिन्नः प्राणातिपात उपात्तो द्रष्टव्यः, तदेवं चतुर्दशस्वपि जीवस्थानेषु कृतकारितानुमतिभिर्मनोवाक्कायैः प्राणातिपातविरतिं कुर्यादित्यनेन पादोनेनापि श्लोकद्वयेन प्राणातिपातविरत्यादयो मूलगुणाः ख्यापिताः, साम्प्रतमेतेषां सर्वेषामेव मूलोत्तरगुणानां फलमुद्देशेनाह—

सन्ति निर्व्वानमाहियं ॥२०॥

इमं च धम्ममादाय, कासवेण पवेदितं । कुज्जा भिक्खू गिलाणस्स, अगिलाए समाहिए ॥२१॥
संखायं पेसलं धम्मं, दिट्ठिमं परिनिव्वुडे । उवसग्गे निर्यामित्ता, आमोक्खाए पखिव्वएज्जासि ॥२२॥
“त्तिबेमि । इति उवसग्गपरिन्नाणामं तइयं अज्झयणं सम्मत्तं ॥ [गाथाग्रं २५६]

‘इमं च’ इत्यादि, ‘शान्तिः’ इति कर्मदाहोपशमस्तदेव च ‘निर्वाणं’ मोक्षपदं यद् ‘आख्यातं’ प्रतिपादितं सर्वद्वन्द्वापगमरूपं तदस्यावश्यं चरणकरणानुष्ठायिनः साधो भवतीति ॥२०॥ समस्ताध्ययनार्थोपसंहारार्थमाह—‘इमं च धम्ममि’त्यादि, ‘इमं’मिति पूर्वोक्तं मूलोत्तरगुणरूपं श्रुतचरित्राख्यं वा दुर्गतिधारणात् धर्मम् ‘आदाय’ आचार्योपदेशेन गृहीत्वा किम्भूतमिति तदेव विशिनष्टि—‘काश्यपेन’ श्रीमन्महावीरवर्धमानस्वामिना ममुत्पन्नदिव्यज्ञानेन भव्यमन्वाभ्युद्गुणाभिलाषिणा ‘प्रवेदितम्’ आख्यातं सैमधिगम्य ‘भिक्षुः’ साधुः

१ x इत्यं आ. । २ ‘हु’ वाऽवस्थाम् आ. । ३ ऋग्योर्द्वं आ. इ. । ४ ने’ आ. इ. । ५ नीयाएत्ता आ. इत्यासिन्ना इ. । ६ उज्जमिन्ति आ. इ. ।
७ ततिय अज्झयणं सम्मत्तं आ. x x x x x उवसग्गपरिणाय तइयं अज्झयणं सम्मत्तं इ. । ८ यथाख्यातं इ. । ९ x धं आ. । १० तमेव आ. इ. ।
११ सम्यगमधि’ आ. ।

परीषदोपसर्गैरतर्जितो ग्लानस्यापगस्य साधोवैयावृत्यं कुर्यात्, कथमिति ?, स्वतोऽग्लानतया यथाशक्ति 'ममाहित' इति समाधिं प्राप्तः, इदमुक्तं भवति—कृतकृत्योऽहमिति मन्यमानो वैयावृत्यादिकं कुर्यादिति ॥२१॥ अन्यच्च—'संखायं' इत्यादि, 'संख्याये'ति सम्यक् ज्ञात्वा स्वसम्मत्त्या अन्यतो वा—श्रुत्वा 'पेशलं'ति मोक्षगमनं प्रत्यनुकूलं, किं तद् ?—'धर्म' श्रुतचारित्रारख्यं 'दृष्टिमान्' सम्यग्दर्शनी 'परिनिर्भूत' इति कषायोपशमाच्छीतिभूतः परिनिर्भूतकल्पो वा 'उपसर्गान्' अनुकूलप्रतिकूलान् सम्यग् 'नियम्य'—अतिसह्य 'आमोक्षाय' मोक्षं यावत् परि—समन्तात् 'व्रजेत्' संयमांशुष्टानेन गच्छेदिति, ईतिः परिसमास्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत्, नयचर्चाऽपि तथैवेति ॥२२॥ उपसर्गपरिज्ञायाः समाप्तश्चतुर्थोद्देशकः, तत्परिसमाप्तौ च तृतीयमध्ययनमिति । ग्रंथोऽयं ७७५॥

अथ चतुर्थं स्त्रीपरिज्ञाऽध्ययनं प्रारभ्यते ।

उक्तं तृतीयमध्ययनं, साम्प्रतं चतुर्थमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः, इहानन्तराध्ययने उपसर्गाः प्रतिपादिताः, तेषां च प्रायोऽनुकूला दुःसहाः, ततोऽपि स्त्रीकृताः, अतस्तज्जयार्थमिदमध्ययनमुपदिश्यत इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्योपक्रमादीनि चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तत्रोपक्रमान्तर्गतोऽर्थधिकारो द्वेधा—अध्ययनार्थीधिकार उद्देशार्थीधिकारश्च, तत्राध्ययनार्थीधिकारः प्राग्वत् निर्युक्तिकृता 'शीदोषविवज्जणा चेव'त्यनेन स्वयमेव प्रतिपादितः, उद्देशार्थीधिकारं तूत्तरत्र निर्युक्तिरुदेव भणियति, साम्प्रतं

सा. १ सहस्रमत्येति तात्पर्यं प्राकृतानुकरणं चेदम् । २ 'नुष्टाने' आ. इ. । ३ 'XX प' आ. इ. । ४ 'चर्या' आ. । ५ ग्रन्थतः ९७५ आ. ग्रन्थ ७७५ इ. । ६ प्रागेव आ. इ. ।

निक्षेपः, स चौधनामसूत्रालापकभेदात्रिधा, तत्रौघनिष्पन्ने निक्षेपेऽध्ययनं, नामनिष्पन्ने 'स्त्रीपरिज्ञे'ति नाम, तत्र नामस्थापने क्षुण्णत्वाद-
नादत्य स्त्रीशब्दस्य द्रव्यादिनिक्षेपार्थमाह—

दृढवाभिलावचिधे वेदे भावे य इतिथिनिक्षेपो । अहिलावे जह सिद्धी भावे वेयंमिं उवउत्तो ॥५४॥

‘दृढवाभिलाव’ इत्यादि, तत्र द्रव्यस्त्री द्वेधा-आगमतो नोआगमतश्च, आगमतः स्त्रीपदार्थज्ञस्तत्र चानुपयुक्तः, अनुपयोगो द्रव्यमि-
तिकृत्वा, नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्ता त्रिधा, एकमविका बद्रायुष्काऽभिमुखनामगोत्रा चेति, चिह्नयते-ज्ञायतेऽनेनेति
चिह्नं-स्तननेपथ्यादिकं, चिह्नमात्रेण स्त्री चिह्नस्त्री अपगतस्त्रीवेदश्छब्दस्थः केवली वा अन्यो वा स्त्रीविषधारी यः कश्चिदिति, वेदस्त्री तु
पुरुषाभिलाषरूपः स्त्रीवेदोदयः, अभिलापभावौ तु निर्युक्तिकृदेव गाथापश्चार्द्धनाह-अभिलप्यते इत्यभिलापः स्त्रीलिङ्गाभिधानः शब्दः,
तद्यथा-शाला माला सिद्धिरिति, भावस्त्री तु द्वेधा-आगमतो नोआगमतश्च, आगमतः स्त्रीपदार्थज्ञस्तत्र चोपयुक्तः, ‘उपयोगो भाव’
इति कृत्वा, नोआगमतस्तु भावविषये निक्षेपे ‘वेदे’ स्त्रीवेदरूपे वस्तुन्युपयुक्ता तदुपयोगानन्यत्वाद्भावस्त्री भवति, यथाऽङ्गाबुपयुक्तो
माणवकोऽग्निरेव भवति, एवमत्रापि, यदिव-स्त्रीवेदनिर्वर्तकान्युदयप्राप्तानि यानि कर्माणि तेषु ‘उपयुक्ते’ति तान्यनुभवन्ती भावस्त्रीति,
एतावानेव स्त्रियो निक्षेप इति, परिज्ञानिषेपस्तु शस्त्रपरिज्ञावद् द्रष्टव्यः । साम्प्रतं स्त्रीविषयभूतं पुरुषनिक्षेपार्थमाह—

णामं ठवणादचिए खेत्ते काले य पज्जणयकंमे” । भोगे गुणे य भावे दस एए पुरिसणिक्खेवा ॥५५॥

‘णामं ठवणा’इत्यादि, ‘नाम’इति संज्ञा तन्मात्रेण पुरुषो नामपुरुषः-यथा घटः पट इति, यस्य वा पुरुष इति नामेति, ‘स्थापना-

१ अभिलवो अ. आ. । २ वेयंसि अ. आ. । सा. ३ व्यतिरिक्तमेवाः । ४ युक्ततेति आ. । ५ ण्णे कमे अ. आ. ।

अवि धूयराहि सुणहाहिं, धातीहिं अदुव दासीहिं । महतीहि वा कुमारीहिं, संधवं से नं कुजा अणगारे ॥१३॥
अदु णाइणं च सुहीणं वा, अप्पियं दददु एगता होति । गिद्धा सत्ता कामेहिं, रक्खणपोसणे मणुस्सोऽसि ॥१४॥
‘अवि धूयराहि’ इत्यादि, अपिशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, ‘धूयराहि’ति दुहिदुभिरपि सार्धं न विहरेत् तथा ‘सुपाः’ सुतभार्या-
स्ताभिरपि सार्धं न विविक्तासनादौ स्थातव्यं, तथा ‘धात्र्यः’ पञ्चप्रकाराः स्तन्यदादयो जननीकल्यात्ताभिश्च साकं न स्थेयं, अथवाऽसतां
तावदपरा योषितो या अप्येता ‘दास्यो’ घटयोषितः सर्वापसदास्ताभिरपि सह सम्पर्कं परिहरेत्, तथा महतीभिः कुमारीभिर्विशब्दाह-
र्ष्वीभिश्च सार्धं ‘संस्तवं’ परिचयं प्रत्यासत्तिरूपं सोऽनगारो न कुर्यादिति, यद्यपि तस्यानगारस्य तस्यां दुहितरि स्नुषादौ वा न चित्ता-
न्यथात्वमुत्पद्यते तथापि च तत्र विविक्तासनादावपस्य शङ्कोत्पद्यते अतस्तच्छङ्कानिरासार्थं स्त्रीसम्पर्कः परिहर्तव्य इति ॥१३॥ अपरस्य
शङ्का यथोत्पद्यते तथा दर्शयितुमाह—‘अदु णाइणम्’ इत्यादि, ‘विविक्तयोषिता सार्धमनगारमथैकदा दृष्ट्वा योषिजातीनां सुहृदां वा
‘अग्रियं’ चित्तदुःखासिका भवति, एवं च ते समाशङ्केरन्, यथा—सत्त्वाः—प्राणिन इच्छामदनकामैः ‘गृद्धा’ अध्युपपन्नाः, तथाहि—एव-
म्भूतोऽप्ययं श्रमणः स्त्रीवदनावलोकनासक्तचेताः परित्यक्तनिजव्यापारोऽनया सार्धं निर्दोषोऽस्तिष्ठति, तदुक्तम्—‘गुणं शिरो वदनमेत-
दनिष्ठगन्धं, भिक्षाशनेन भरणं च हतोदरस्य । गात्रं मलेन मलिनं गतसर्वशोभं, चित्रं तथापि मनसो मदनेऽस्ति वाञ्छा ॥१॥’
तथातिशयोक्ताभ्यामातमानसाश्चैवमूचुर्यथा—रक्षणं पोषणं चेति विगृह्य समाहारद्वन्द्वस्तस्मिन् रक्षणपोषणे सदाऽऽदरं कुरु यतस्त्वमस्याः

१ ने आ. इ. । २ विविक्ते यो आ. विविक्तो यो इ. । ३ निर्दोषं आ. इ. । सा. ४ भिक्षाटनेन प्र० । भिक्षाटनेन इ. । सा. ५ विहितो विहितोऽ ।

६ रक्षणं च आ. ।

‘मनुष्योऽसि’ मनुष्यो वर्तसे, यदि वा यदि परं वयमस्या रक्षणपोषणव्यापृतास्त्वमेव मनुष्यो वर्तसे, यतस्त्वयैव सार्धभियमेकाकिन्य-
हर्निशं परित्यक्तनिजव्यापारा तिष्ठतीति ॥१४॥ किञ्चन्यत्—

समणंपि ददुदासीणं, तत्थवि ताव एगे कुप्पंति । अदुवा भोगणेहिं णत्थेहिं, इत्थीदोसं संकिणो होंति ॥१५॥
कुव्वंति सँथवं ताहिं, पब्भट्टा समाहिजोगेहिं । तम्हा समणा ण समेंति, आयहियाए सणिसेज्जाओ ॥१६॥

‘समणंपि’ इत्यादि, श्राम्यतीति श्रमणः—साधुः अपिशब्दो भिन्नक्रमः तम् ‘उदासीनमपि’ रागद्वेषविरहान्मध्यस्थमपि दृष्ट्वा,
श्रमणग्रहणं तयः—खिन्नदेहोपलक्षणार्थं, तत्रैवम्भूतेऽपि विषयेद्वेषिष्यपि साधौ तावदेके केचन रहस्यस्त्रीजल्पनकृतदोषत्वात् कुप्यन्ति,
यदि वा पाठान्तरं ‘समणं दद्वणुदासीणं’ ‘श्रमणं’—प्रव्रजितं, ‘उदासीनम्’—परित्यक्तनिजव्यापारं स्त्रिया सह जल्पन्तं ‘दृष्ट्वा’ उपलभ्य
तत्राप्येके केचन तावत् कुप्यन्ति, किं पुनः कृतविकारमिति भावः, अथवा स्त्रीदोषाशङ्किनश्च ते भवन्ति, ते चामी स्त्रीदोषाः ‘भोजनैः’
नानाविधैराहारैः ‘न्यस्तैः’ साध्वर्थमुपकल्पितैरेतदर्थमेव संस्कृतैरियमेनमुपचरति तेनायमहर्निशमिहागच्छतीति, यदि वा—भोजनैः श्वशुरा-
दीनां न्यस्तैः अर्धदत्तैः सद्भिः सा वधूः साध्वागमनेन समाकुलीभूता सत्यन्यस्मिन् दातव्येऽन्यद्दात्वा, ततस्ते स्त्रीदोषाशङ्किनो भवे-
युर्यथेयं दुःशीलाऽनेनैवं सहास्त इति, निदर्शनमत्र यथा—कयाचिद्वद्वा ग्राममध्यग्रारब्धनटप्रेक्षणैकगतचिचया पतिश्वशुरयोर्भोजनार्थमु-
पविष्टयोस्ताण्डुला इतिकृत्वा राइकाः संस्कृत्य दत्ताः, ततोऽसौ श्वशुरेणोपलक्षिता, निजपतिना कुद्वेन ताडिता, अन्यपुरुषगतचिचेत्या-

१ °वा xxx आ. । २ समणंx आ. । ३ अहं आ. अहुं इ. । ४ संयन्वाहिं इ. । ५ °सेज्जाए आ. इ. । ६ °सोणं ति श्रं आ. इ. ।
७ °नैव वा सं आ. ।

शृङ्खल स्वगृहाभिर्घोटितेति ॥१५॥ किञ्चान्यत्—‘कुर्वती’त्यादि, ‘ताभिः’ स्त्रीभिः—सन्मार्गार्गलाभिः सह ‘संस्तवं’ तद्गृहगमनालापदान-
सम्यक्शृणोदिरूपं परिचयं तथाविधमोहोदयात् कुर्वन्ति विदधति, किम्भूताः १—प्रकर्षेण श्रद्धाः—स्खलिताः ‘समाधियोगेभ्यः’ समाधिः—
धर्मध्यानं तदर्थं तत्प्रधाना वा योगा—मनोवाक्याव्यापारास्तेभ्यः प्रच्युताः शीतलविहारिण इति, यस्मात् स्त्रीसंस्तवात् समाधियोगपरि-
श्रंशो भवति तस्मात् कारणात् ‘श्रमणाः’ सत्साधवो ‘न समेन्ति’ न गच्छन्ति, सैत् शोभना सुखोत्पादकतयाऽनुकूलत्वान्निषद्या इव-
निषद्या स्त्रीभिः कृता माया, यदि वा स्त्रीवसतीरिति, ‘आत्माहिताय’ स्वाहितं मन्यमानाः, एतच्च स्त्रीसम्बधपरिहरणं तासामप्यैहिकासु-
ष्मिकापायपरिहाराद्विर्तमिति, क्वचित्पश्चाद्देवं पठ्यते—“तम्हा समणा उ जहाहि अहिताओ सन्निसेज्जाओ” अयमस्यार्थः—यस्मात् स्त्री-
सम्बन्धोऽनर्थाय भवति, तस्मात् हे श्रमण !—साधो !, तुशब्दो विशेषणार्थः, विशेषेण संनिषद्या—स्त्रीवसतीस्तत्कृतोपचाररूपा वा माया
आत्माहिताद्देतोः ‘जहाहि’ परित्यजेति ॥१६॥ किं केचनाभ्युपगम्यापि प्रव्रज्यां स्त्रीसम्बन्धं कुर्युः १, येनैवमुच्यते, ओमित्याह—
बहवे गिहाइ अवहद्दु, मिस्सीभावं पर्थुया य एगे । ध्रुवमगमेव पवयंति, वायावीरियं कुसीलाणं ॥१७॥
सुद्धं रवति परिस्साए, अह रहस्संमि दुक्कडं करंति । जाणंति य णं तहाविहा, माइल्ले महासडेउयंति ॥१८॥

‘बहवे’ इत्यादि, ‘बहवः’ केचन गृहाणि ‘अपहृत्य’ परित्यज्य पुनस्तथाविधमोहोदयात् मिश्रीभावं इति द्रव्यलिङ्गमात्रसद्भावाद्भा-
वतस्तु गृहस्थसमकल्पा इत्येवम्भूता मिश्रीभावं ‘प्रस्तुताः’ समनुप्राप्ता न गृहस्था एकान्ततो नापि प्रव्रजिताः, तदेवम्भूता अपि सन्तो

१ ‘निष्कारितेति आ. इ. । सा. २ सदिति शोभनः पा० । ३ ४०४४ तं आ. । ४ उहिमित्याह आ. । सा. ५ पण्णता पा० । ६ ४ एगे आ. इ. ।

७ कुणति आ. । ८ विद्या इ. विद्या आ. ।

श्रुवो-मोक्षः संयमो वा तन्मागमेव प्रवदन्ति, तथा हि-ते वक्तारो भवन्ति यथाऽयमेवासदारब्धो मध्यमः पन्थाः श्रेयान्, तथा हि-
अनेन प्रवृत्तानां प्रव्रज्यानिर्वहणं भवतीति, तदेतत्कुशीलानां वाचा कृतं वीर्यं नानुष्ठानकृतं, तथा हि-ते द्रव्यलिङ्गधारिणो वाङ्मात्रेणैव
वयं प्रव्रजिता इति बुवते न तु तेषां सातगौरवविषयमुखप्रतिबद्धानां शीतलविहारिणां सदनुष्ठानकृतं वीर्यमस्तीति ॥१७॥ अपिच-‘सुद्धं
रवंति’ इत्यादि, स कुशीलो वाङ्मात्रेणाविष्कृतवीर्यः ‘पर्वदि’ व्यवस्थितो धर्मदेशनावसरे सत्यात्मानं ‘शुद्धम्’ अपगतदोषमात्मानमात्मीया-
नुष्ठानं वा ‘रौति’ भाषते अथानन्तरं ‘रहस्ये’ एकान्ते ‘दुष्कृतं’ पापं तत्कारणं बाऽसदनुष्ठानं ‘करोति’ विदधाति, तच्च तस्यासद-
नुष्ठानं गोषायतोऽपि ‘जानन्ति’ विदन्ति, के-तथारूपमनुष्ठानं विदन्तीति तथाविदः-इङ्गिताकारकुशला निपुणास्तद्विद इत्यर्थः
यदिवा सर्वज्ञाः, एतदुक्तं भवति-यद्यप्यपरः किञ्चिदकर्तव्यं तेषां न वेत्ति तथापि सर्वज्ञा विदन्ति, तत्परिज्ञानेनैव किं न पर्याप्तं १,
यदि वा-मायावी महाशठश्चायमित्येवं तथाविदस्ताद्विदो जानन्ति, तथाहि-ग्रच्छन्नाकार्यकारी न मां कश्चिज्ज्ञानात्येवं रागान्धो मन्यते,
अथ च तं तद्विदो विदन्ति, तथा चोक्तम्-“न य लोणं लोणिज्जडं य तुप्पिज्जडं धयं व तेहं वा । किह सक्को वंचेउं अत्ता अणुहूय-
कट्ठाणो ॥१॥” ॥१८॥ किञ्चान्यत्—

सयं दुक्कडं च नं वदति, आइट्ठोवि पंक्थति बाले । वेयाणुवीइ मा कामी, चोइज्जंतो गिलाइ से भुज्जो ॥१॥

१ साता^१ आ. । २ “कृदीय” आ. । ३ रवते आ. । सा. ४ “वेदा प्र० । ५ यदाप्य” आ. । ६ कश्चित्द^२ आ. इ. । ७ वेदा^३ आ. इ. ।
सा. ८ न च लवणं लवणीयते न म्रक्ष्यते दृतं च तैलं च । किं शक्यो वंचयितुं आत्माऽनुभूताकल्याणः ॥१॥ सा. ९ सक्का प्र० । आ. इ. । १० कियः प्र०,
आ. इ. । ११ पत्थति इ. ।

ओसियावि' इत्थिपोसेसु, पुरिसा इत्थिवेयखेदन्ना । पण्णासमन्निता वेगे, नारीणं वसं उवकसंति ॥२०॥

'सयं दुकडं च' इत्यादि, 'स्वयम्' आत्मना प्रच्छन्नं यदुष्कृतं कृतं तदपरेणाचार्यादिना पृष्टो 'न वदति' न कथयति, यथा अहम-
 साकार्यस्य कारीति, स च प्रच्छन्नैपापो मायावी स्वीयमवदन् यदा परेण 'आदिष्टः' चोदितोऽपि सन् 'बालः' अज्ञो रागद्वेषकलितो
 वा 'प्रकथ्यते' आत्मानं श्लाघमानोऽकार्यमपलपति, वदति च—यथाऽहमेवम्भूतमकार्यं कथं करिष्ये इत्येवं धार्ष्ट्यात् प्रकथ्यते, तथा—
 वेदः—पुवेदोदयस्तस्य 'अनुवीचि' अनुकूल्यं मैथुनाभिलाषं तन्मा कार्षीरित्येवं 'भूयः' पुनः चोद्यमानोऽसौ 'ग्लायति' ग्लानिमुपयाति—
 अकर्णश्रुतं विधत्ते, मर्मविद्धो वा सखेदमिव भाषते, तथा चोक्तम्—“सम्भाव्यमानपापोऽहमपापेनापि किं मया ? । निर्विषस्यापि स-
 र्वस्य, मृशशुद्धिजते जनः ॥१॥” इति ॥१॥ अपि च—‘ओसियावि’ इत्यादि, स्त्रियं पोषयन्तीति स्त्रीपोषका—अनुष्ठानविशेषास्तेषु ‘उ-
 विता अपि’ व्यवस्थिता अपि ‘पुरुषा’ मनुष्या शुक्तभोगिनोऽपीत्यर्थः, तथा—‘स्त्रीवेदखेदज्ञाः’ स्त्रीवेदो मायाप्रधान इत्येवं निपुणा अपि
 तथा प्रज्ञया औत्पत्तिक्यादिवुद्ध्या समन्विता—युक्ता अपि ‘एके’ महामोहान्धचेतसो ‘नारीणां’ स्त्रीणां संसारावतरणवीथीनां ‘वक्षे’ त-
 दायत्ततामुप—सामीप्येन ‘कथन्ति’ व्रजन्ति, यद्यद्यत्ताः स्वभायमाना अपि कार्यमकार्यं वा बुवते तत्तत्बुवते, न पुनरेतज्जनन्ति यथैता
 एवम्भूता भवन्तीति, तद्यथा—“एता हसन्ति च रुदन्ति च कार्यहेतोर्विश्वासयन्ति च नरं न च विश्वसन्ति । तस्मान्नेरेण कुलशीलसम-
 न्वितेन, नार्यः स्मश्चानघटिका इव वर्जनीयाः ॥१॥” तथा—“समुद्रवीचीव चलस्वभावाः, सन्ध्याभरेखेवं मुहूर्तरागाः । स्त्रियः कृतार्थीः

१ उक्तिविहि आ. उसियावेइ इ. । २ पान्कलितो आ. । ३ कथ्यते आ. इ. । ४ उत्ति आ. इ. । ५ सा. स्त्रियः प्र० । ६ त्यर्थः ते तथा आ. ।
 ७ यमेव आ. ।

पुरुषं निरर्थकं, निष्पीडितालक्तकवच्यजन्ति ॥२॥” अत्र च स्त्रीस्वभावपरिज्ञाने कथानकमिदम्-तद्यथा-एको युवा स्वगृहान्निर्गत्य वैशिकं कामशास्त्रमध्येतुं पाटलिपुत्रं प्रस्थितः, तदन्तराले अन्यतरग्रामवर्तिन्यैकया योषिताऽभिहितः, तद्यथा-सुकुमारपाणिपादः शोभ-
माकृतिस्त्वं क्व प्रस्थितोऽसि?, तेनापि यथास्थितमेव तस्याः कथितं, तथा चोक्तम्-वैशिकं पठित्वा मम मध्येनागन्तव्यं, तेनापि तथैवाभ्युपगंतम्, अधीत्य चासौ मध्येनायातः, तथा च स्नानभोजनादिना सम्यगुपचरितो विविधहावभावैश्चापहतहृदयः संस्तां हस्तेन गृह्णाति, ततस्तया महताशब्देन पूत्कृत्य जनागमनावसरे मस्तके वारिवर्धनिका प्रक्षिप्ता, ततो लोकस्य समाकुले एवमाचष्टे-यथाऽयं गले लयेनोदकेन मनाक् न मृतः, ततो मयोदकेन सिक्त इति । गते च लोके सा पृष्टवती-किं त्वया वैशिकशास्त्रोपदेशेन स्त्रीस्वभा-
वानां परिज्ञातमिति?, एवं स्त्रीचरित्रं दुर्विज्ञेयमिति नात्रास्था कर्तव्येति, तथा चोक्तम्-“हृद्यन्यद्वाच्यन्यत्कर्मण्यन्यत्पुरोऽथ पृष्ठेऽन्यत् । अन्यत्तव मम चान्यत् स्त्रीणां सर्वं किमप्यन्यत् ॥१॥” ॥२०॥ साम्प्रतमिहलोक एव स्त्रीसम्बन्धविषयकं दर्शयितुमाह—

अवि हतथापादच्छेदाय, अदुवा वद्धमंसउक्कंते । अवि तेयसाभित्तावणाणि, तच्छियखारसिंचणाइं च ॥२१॥

अदु कणणासच्छेदं, कंठच्छेदं तितिवखंती । इति इत्थ पावसंतत्ता, नय बिंति पुणो न काहिंति ॥२२॥

‘अविहृत्य’ इत्यादि, स्त्रीसम्पर्को हि रागिणां हस्तपादच्छेदाय भवति, ‘अपि’ सम्भावने सम्भाव्यत एतन्मोहदुराणां स्त्रीसम्बन्धा-
द्वस्तपादच्छेदादिकम्, अथवा वधैर्मांसोत्कर्तनमपि ‘तेजसा’ अग्निना ‘अभितापनानि’ स्त्रीसम्बन्धिभिरुचैर्जितै राजपुरुषैर्भट्टिकाण्यपि

१ यथावस्थि^१ आ. । २ पराम्य आ. । ३ हस्ते आ. । ४ कुञ्चाचष्टे आ. कुले यमाचष्टे इ. । ५ चरितं आ. इ. । ६ हितवणाइ आ. ० ति भवणाइ इ. ।

७ नासियाछेज्जं आ. ० नासच्छेज्जं इ ।

क्रियन्ते पारदारिकाः, तथा वास्यादिना तक्षयित्वा क्षारोदकसेचनानि च प्रापयन्तीति ॥२१॥ अपि च-‘अदु कर्ण’ इत्यादि, अथ कर्ण-
नासिकाच्छेदं तथा कण्ठच्छेदनं च ‘तितिक्षन्ते’ स्वकृतदोषात् सहन्ते इति, एवं बहुविधां विडम्बनाम् ‘अस्मिन्नेव’ मानुषे च जन्मनि
पापेन-पापकर्मणा संतप्ता नरकातिरिक्तां वेदनामनुभवन्तीति न च पुनरेतदेवम्भूतमनुष्ठानं न करिष्याम इति ब्रुवत इत्यवधारयन्तीति-
यावत्, तदेवमैहिकाश्रुषिका दुःखविडम्बना अप्यङ्गीकुर्वन्ति न पुनस्तदकरणतया निवृत्तिं प्रतिपद्यन्त इति भावः ॥२२॥ किञ्चान्यत्-
सुतमेतमेवमेगेसिं, इत्थीवेदेति^२ हु सुयम्बरायं। एवंपि ता वदिताणं, अदुवा कम्मुणा अवकर्रेति ॥२३॥
अन्नं मणेण चित्तेति, वाया अन्नं च कम्मुणा अन्नं। तम्हा ण सदह भिक्खू, बहुमायाओ इत्थिओ णच्चा ॥२४॥

‘सुतमेत’ इत्यादि, ‘श्रुतम्’ उपलब्धं गुर्वोदः सकाशाद्धोक्तो वा ‘एतद्’ इति यत्पूर्वमाख्यातं, तद्यथा-दुर्विज्ञेयं स्त्रीणां चित्तं
दारुणः स्त्रीसम्बन्धविपाकः तथा चलस्वभावाः स्त्रियो दुष्परिचारा अदीर्घप्रेक्षिण्यः प्रकृत्या लघ्व्यो भवन्त्यात्मगर्विताश्च ‘इति’ एवमे-
केषां स्वाख्यातं भवति लोकश्रुतिपरम्परया चिरन्तनाख्यायिकासु वा परिज्ञातं भवति, तथा स्त्रियं यथावस्थितस्वभावतस्तत्सम्बन्धवि-
पाकतश्च वेदयति-ज्ञापयतीति स्त्रीवेदो-वैशिकादिकं स्त्रीस्वभावाविर्भावकं शास्त्रमिति, तदुक्तम्-“दुर्ग्राह्यं हृदयं यथैव वदनं यदर्पणान्त-
र्गतं, भावः पर्वतमार्गदुर्गविषमः स्त्रीणां न विज्ञायते। चित्तं पुष्करपत्रतोयतरलं नैकत्र सन्तिष्ठते, नार्यो नाम विषाङ्कुरैरिव लता दीपैः
समं वर्धिताः ॥१॥” अपि च-“सुदुर्विजियासु सुदुर्विजियासु सुदुर्विजियासु लद्धपसरासु। अडईसु महिलियासु य वीसंभो नेव कायबो

१ xxआ. १ २ विहु आ. वेहु इ. ३ लन्नं वायाइ आ. ४ चरा आ. इ. ५ सा. ५ सुहममार्गं वि. ६ सुछु विजितासु सुहवपि प्रीतासु सुहवपि
च लब्धप्रसरासु अटवीसु महिलासु च विश्रम्भो नैव कार्यः ॥१॥ ७ मेण आ. तेन इ. ८

॥१॥ उभेते अंगुली सो पुरिसो सयलंभि जीवलोयम्मि । कामंतएण नारी जेण न पत्ताइं दुक्खाइं ॥२॥ अहं एयाणं पगईं सव्वस्स करेति वेमणस्साइं । तस्स ण करेति णवरं जस्स अलं चेव कामेहिं ॥३॥” किञ्च—अकार्यमहं न करिष्यामीत्येवमुत्तवापि वाचा ‘अदुव’ चि तथापि कर्मणा—क्रियया ‘अपकुर्वन्ति’ इति विरूपमाचरन्ति, यदि वा अग्रतः प्रतिपद्यापि शास्तुरेवापकुर्वन्तीति ॥२३॥ सूत्रकार एव तत्त्वभावाविष्करणायाह—‘अबं मणेण’ अनुष्ठानेनान्यन्निष्पादयन्ति, यत एवं बहुमायाः स्त्रिय इति, एवं ज्ञात्वा ‘तस्मात्’ तासां ‘भिभुः’ वाचा अन्यद्भाषन्ते तथा ‘कर्मणा’ अनुष्ठानेनान्यन्निष्पादयन्ति, यत एवं बहुमायाः स्त्रिय इति, एवं ज्ञात्वा ‘तस्मात्’ तासां ‘भिभुः’ साधुः ‘न श्रद्दधीत’ तत्कृतया माययात्मानं न प्रतारयेत्, दत्तावैशिकवत्, अत्र चैतत्कथानकम्—दत्तावैशिक एकया गणिकया तैस्तैः प्रकारैः प्रतार्यमाणोऽपि तां नेष्टवान्, ततस्तयोक्तम्—किं मया दौर्भाग्यकलङ्काङ्कितया जीवन्त्या प्रयोजनम्?, अहं त्वत्परित्यक्ताऽग्निं प्रविशामि, ततोऽसाववोचत्—मायया इदमप्यस्ति वैशिके, तदाऽसौ पूर्वसुरङ्गाशुखे काष्ठसमुदयं कृत्वा तं प्रज्वालय तत्रानुप्रविश्य सुरङ्ग्या गृहमागता, दत्तकोऽपि च इदमपि अस्ति वैशिके, इत्येवमसौ विलयन्नपि वीतिकैश्चितायां प्रक्षिप्तः, तथापि नासौ तासु श्रद्धानं कृतवान्, एवमन्येनापि न श्रद्धातव्यमिति ॥२४॥ किञ्चान्यत्—

जुवती समणं ब्रूया, विचित्तलंकारवत्थगाणि परिहिता । विरता चरिस्सहं रूक्खं, धम्ममाइक्ख पे भयंतारो ॥

सा. १ ऊर्ध्वगतु अंगुलि स पुरुषः सकले जीवल्लोके कायमता नारीयेन न प्राप्तानि दुःखानि ॥१॥ २ अगुलिं आ. । ३ नारि आ. । सा. ४ असावेतासां प्रकृतिस्सर्वेषामपि कुर्वन्ति केमनस्यानि तस्य न कुर्वन्ति नवरं यस्याल चैव क्रमैः ॥१॥ ५ x x एवं इ. । ६ तदसौ आ. । ७ पूर्व आ. इ. । ८ समूहं आ. । ९ पि x इ. । सा. १० धुनैः वि० प० । ११ यचित्तं आ ओचित्तं इ. । १२ मोणं आ. लुह इ. ।

अदु साविया पवाएणं, अहमंसि साहम्मिणी य समणाणं । जतुकुंभे जहा उवज्जोई, संवासे विदू विसीएज्जा । २६
 'जुवती' इत्यादि, 'युवतिः' अभिनवयौवना स्त्री विचित्रवस्त्रालङ्कारविभूषितशरीरा मायया श्रमणं ब्रूयात्, तद्यथा-विरता अहं
 गृहपाशात् न ममानुक्कलो भर्ता महां वाऽसौ न रोचते परित्यक्ता वाऽहं तेनेत्येतत् 'वरिष्यामि' करिष्याम्यहं 'रूक्ष' मिति संयमं, मौन-
 मिति वा क्वचित्पाठः तत्र युनेरयं मौनः-संयमस्तमाचरिष्यामि, धर्ममाचक्ष्व 'गे'ति अस्माकं हे भयन्नातः !, यथाऽहमेवं दुःखानां
 भाजनं न भवामि तथा धर्ममावेदयेति ॥ २५ ॥ किञ्चान्यत्- 'अदु साविया' इत्यादि, अथवाऽनेन 'प्रवादेन' व्याजेन साध्वन्तिकं योषि-
 दुपसर्पेत्-यथाऽहं श्राविकेतिकृत्वा युष्माकं श्रमणानां साधर्मिणीत्येवं प्रपञ्चेन नेदीयसी भूत्वा कूलवालुकमिव साधु धर्माद् अंशयति, एत-
 दुक्तं भवति-योषित्साभिध्यं ब्रह्मचारिणां महतेजनार्थाय, तथा चोक्तम्- "तज्ज्ञानं तच्च विज्ञानं तच्चपः स च संयमः । सर्वमेकपदे अष्टं,
 सर्वथा किमपि स्त्रियः ॥ ११ ॥" अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तमाह-यथा जातुषः कुम्भो 'ज्योतिषः' अग्नेः समीपे व्यवस्थित उपज्योतिर्वर्ति 'विली-
 यते'-द्रवति, एवं योषितां 'संवासे' साभिध्ये विद्वानपि आस्तां तावदितरो योऽपि विदितवेद्योऽसावपि धर्मानुष्ठानं प्रति 'विपीदंत'-क्षीत
 लविहारी भवेदिति ॥ २६ ॥ एवं तावत्स्त्रीसाभिध्ये दोषान् प्रदर्श्य तस्मैस्पर्शजं दोषं दर्शयितुमाह-

जतुकुंभेजोइउवगूढे, आसुऽभितत्ते णासमुवयाइ । एविथियाहिं अणगारा, संवासेण णासमुवयंति ॥ २७ ॥
 कुव्वंति पावगं कम्मं, पुट्टा वेगेवमाहिंसु । नोऽहं करेमि पावंति, अंकेसाइणी समेसन्ति ॥ २८ ॥

'जतुकुंभे' इत्यादि, यथा जातुषः कुम्भो 'ज्योतिषा' अधिनोपगूढः-समालिङ्गितोऽभितप्तोऽग्निनाभिद्युल्येन सन्तापितः क्षिप्रं 'नाश-

१ 'लतः का. इ. । २ 'ति'x'विं' आ । ३ 'स्पर्शजदोषं' आ. । ४ 'एवं' आ. । ५ 'नासणं मुवेति' आ. ।

मुपयाति' द्रवीभूय विनश्यति, एवं स्त्रीभिः सार्धं 'संवसनेन' परिभोगेनानगारा नाशमुपयान्ति, सर्वथा जातुषकुम्भवत् व्रतकाठिन्यं परि-
त्यज्यं संयमशरीराद् अश्रयन्ति ॥२७॥ अपि च-'कुर्वन्ति' इत्यादि, तासु संसाराभिष्वङ्गिणीष्वभिषक्ता अवधीरितैहिकाशुभिकापायाः
'पापं कर्म' मैथुनासेवनादिकं 'कुर्वन्ति' विदधति, परिश्रष्टाः सदनुष्ठानाद् 'एके' केचनोत्कटमोहा आचार्यादिना चोद्यमाना 'एवमाहुः'
वक्ष्यमाणमुक्तवन्तः, तद्यथा-नाहमेवम्भूतकुलप्रध्वतः एतदकार्यं पापोपादानभूतं करिष्यामि, मैमेषा दुहितुकल्पा पूर्वम् अङ्केशयिनी
आसीत्, तद्देवा पूर्वाभ्यासेनैव मय्येवमाचरति, न पुनरहं विदितसंसारस्वभावः प्राणालयेऽपि व्रतभङ्गं विधास्य इति ॥२८॥ किञ्च—
बालस्स मंदयं बीयं, जं च कडं अवजाणई भुज्जो । दुगुणं करेइ से पावं, पूयणकामो विसन्नेसी ॥२९॥
संलोकणिज्जमणगारं, आयगयं निमंतणेणाहंसु । वत्थं च ताइ ! पायं वा, अन्नं पाणगं पडिग्गाहे ॥३०॥
णीवारमेवं बुज्जेज्जा, णो इच्छे अगारमांगंतु । बद्धे विसयपासेहिं, मोहमावज्जइ पुणो मंदे ॥३१॥
त्तिबेमि । ईति इत्थीपरिन्नाए पढमो उद्देशो समत्तो ॥४-१॥ (गाथाग्र. २८७)

'बालस्स' इत्यादि, 'बालस्य'—अज्ञस्य रागद्वेषाकुलितस्यापरमार्थदृश एतद्द्वितीयं 'मान्द्यं' अज्ञत्वम्, एक तावदकायकरणेन चतुर्थ-
व्रतभङ्गो द्वितीयं तदपलपनेन मृषावादः, तदेव दर्शयति—यत्कृतमसदाचरणं 'भूयः' पुनरपरेण चोद्यमानः 'अर्पजानीते' अपलपति—नैत-
न्मया कृतमिति, स एवम्भूतः असदनुष्ठानेन तदपलपनेन च द्विगुणं पापं करोति, किमर्थमपलपतीत्याह—पूजनं—सत्कारपुरस्कारस्तत्—

सा. १ ममैविक्र प्र. । २ 'कमए आ. इ. । सा ३ 'मावद्धति पाठान्तरसंभवः । ४ गच्छती आ. । ५ × × इ. । ६ अवजानाति आ. ।

कामः—तदभिलाषी मा मे लोके अवर्णवादः स्यादित्यकार्यं प्रच्छादयति विषणः—असंयमस्तमेषितुं शीलमस्येति विषणैषी ॥२९॥ किञ्चान्यत्—‘संलोकणिज्जम’इत्यादि, संलोकनीयं—संदर्शनीयमाकृतिमन्तं कञ्चन ‘अनगरं’ साधुमात्मनि गतमात्मगतम् आत्मज्ञमित्यर्थः, तदेवम्भूतं काञ्चन स्वैरिण्यो ‘निमज्जणेन’ निमज्जणपुरःसरम् ‘आहुः’ ऊक्तवत्यः, तद्यथा—हे त्रायिन् ! साधो वत्सं पात्रमन्यद्वा पानादिकं येन केनचिद्भवतः प्रयोजनं तदहं भवते सर्वं ददामीति मदृहमागत्य प्रतिगृहाण त्वमिति ॥३०॥ उपसंहारार्थमाह—‘णीवार’ इत्यादि, एतद्योषितां वस्त्रादिकमामज्जणं नीवारकल्पं ‘बुध्येत’ जानीयात्, यथा हि नीवारेण केनचिद्भक्ष्यविशेषेण सूकरादिर्वशमानीयते, एवमसावपि तेनामन्त्रणेन वशमानीयते, अतस्तन्नेच्छेद् ‘अगरं’ गृहं गन्तुं, यदि वा—गृहमेवावर्तो गृहावर्तो गृहभ्रमस्तं ‘नेच्छेत्’ नाभिलषेत्, किमिति ? यतो ‘बद्धो’ वशीकृतो विषया एव शब्दादयः ‘पाशा’ रज्ज्वन्धनानि तैर्वद्धः—परवशीकृतः स्नेहपाशानपत्रोटयितुमसमर्थः सन् ‘मोहं’ चिचव्याकुलत्वमागच्छति—किंकर्तव्यतामूढो भवति पौनःपुन्येन ‘मन्दः’—अज्ञो जड इति । इति—परिसमाप्तौ । ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥३१॥ इति स्त्रीपरिभाषायां ग्रथमोदशकः समाप्तः ॥४—१॥

—०—

१ ‘स्व सोयं विषणैषीति आ. ६. । २ यथा x आ. । ३ ‘स्नन्नेच्छे’ आ. ।

अथ चतुर्थोपसर्गाध्ययने द्वितीयोद्देशकस्य प्रारम्भः ।

उक्तः प्रथमोद्देशकः, साम्प्रतं द्वितीयः समारम्भ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके स्त्रीसंस्तवाच्चारित्रस्वलनमुक्तं, स्खलितशीलस्य या अवस्था इहैव प्रादुर्भवति तत्कृतकर्मबन्धश्च तदिह प्रतिपाद्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिद्वयम्—ओए सया ण रजेज्जा, भोगकामी पुणो विरजेज्जा । भोगे समणाण सुणेह, जह भुंजंति भिक्खुणो एगे ॥१॥ अह तं तुं भेदमावन्नं, मुच्छितं भिक्खुं काममतिवट्ठं । पल्लिंभदिया णं तो पच्छा, पादुच्छट्ठमुच्चि पहणंति ॥२॥ ‘ओए’ इत्यादि, अस्य चानन्तरपरम्परसम्बन्धो वक्तव्यः, स चायं सम्बन्धो—विषयपाशैर्मोहमागच्छति यतोऽत ‘ओज’ एको रागद्वेषवियुतः स्त्रीषु रागं न कुर्यात्, परम्परसूत्रसम्बन्धस्तु संलोकनीयमनगरं दृष्ट्वा च यदि काचिद्योषित् साधुमशनादिना नीवारकल्येन प्रतारयेत् तत्रौजः सन्न रज्येतेति, तत्रौजो द्रव्यतः परमाणुः भावतस्तु रागद्वेषवियुतः, स्त्रीषु रागादिहैव वक्ष्यमाणनीत्या नानाविधा विडम्बना भवन्ति, तत्कृतश्च कर्मबन्धः, तद्विपाकाच्चासुत्र नरकादौ तीव्रा वेदना भवन्ति, यतोऽत एतन्मत्वा भावौजः सन् ‘सदा’ सर्वकालं तास्वनर्थस्त्रिणिषु स्त्रीषु न रज्येत, तथा यद्यपि मोहोदयात् भोगाभिलाषी भवेत् तथाप्यैहिकासुष्मिकापायान् परिगणय्य पुनस्ताभ्यो विरज्येत; एतदुक्तं भवति—कर्मोदयात् प्रवृत्तमपि चित्तं हेयोपादेयपर्यालोचनया ज्ञानाङ्गुशेन निवर्तयेदिति, तथा श्राम्यन्ति—तपसा सिद्धान्तीति श्रमणास्तेषामपि भोगा इत्येतच्छ्रुतं ययं, एतदुक्तं भवति—गृहस्थानामपि भोगा विडम्बनाप्राया यतीनां तु भोगा इत्येतदेव विडम्ब-

१ १ स्व च वा. आ. इ. । २ इ आ. । ३ णमस्य आ. । ४ चित्तं किं आ. ।

नाप्रायं, किं पुनस्तत्कृतावस्थाः, तथा चोक्तम्—“मुण्डं शिर” इत्यादि पूर्ववत्, तथा यथा च भोगान् ‘एके’ अपुष्टधर्माणो ‘भिक्षवो’ यतयो विडम्बनाप्रायान् भुञ्जते तथोद्देशकद्वयेनैव वक्ष्यमाणेनोत्तरत्र महता प्रबन्धेन दर्शयिष्यति, अन्यैरप्युक्तम्—“कृशः काणः खल्लः श्रवणरहितः पुच्छविकलः, क्षुधाक्षामो जीर्णः पिठरकफालादितगलः । व्रणैः पूयङ्क्षिन्नाः कृमिकुलशतैराविलतनुः, शुनीमन्वेति श्वा हत-मपि च हन्येव मदनः ॥१॥” इत्यादि, ॥१॥ भोगिनां विडम्बनां दर्शयितुमाह—‘अहं’ इत्यादि, ‘अथे’ त्यानन्तर्यार्थः तुशब्दो विशेष-णार्थः, स्त्रीसंस्वादनन्तरं ‘भिक्षुं’ साधुं ‘भेदं’ शीलभेदं चात्रिस्खलनम् ‘आपन्नं’ प्राप्तं सन्तं स्त्रीषु ‘मूर्च्छितं’ गृद्धमच्युपपन्नं, तमेव विशिनष्टि—कामेषु—इच्छामदनरूपेषु मतेः—बुद्ध्यर्जनसो वा वचो—वर्तनं प्रवृत्तिर्यस्यासौ काममतिवर्तः—कामाभिलाषुक इत्यर्थः, तमेवम्भूतं ‘परिभिद्य’ मदस्युपगतः श्वेतकृष्णप्रतिपत्ता मद्गशकं इत्येवं परिज्ञाय यदि वा—परिभिद्य परिसार्यात्मकृतं तत्कृतं चोच्चार्येति, तद्यथा—मया तव लुञ्चितशिरसो जल्लमलाविलतया दुर्गन्धस्य जुगुप्सनीयकक्षावक्षोवस्तिस्थानस्य कुलशीलमर्यादालङ्घार्मादीन् परित्यज्यात्मा दत्तः त्वं पुनरकिञ्चित्कर इत्यादि भणित्वा, प्रकृपितायाः तस्या असौ विषयमूर्च्छितस्तत्प्रत्यायनार्थं पादयोनैपतति, तदुक्तम्—“व्याभिन्नकेसर-रबृहच्छिरसश्च सिंहा, नागाश्च दानमदराजिकृशैः कपोलैः । मेधाविनश्च पुरुषाः समरे च शूराः, स्त्रीसन्निधौ परमकापुरुषा भवन्ति ॥१॥” ततो विषयेवेकान्तेन मूर्च्छित इति परिज्ञानात् यथात् ‘पादं’ निजवामचरणम् ‘उद्धृत्य’ उत्क्षिप्य ‘मूर्ध्नि’ शिरसि ‘ग्रसन्ति’ ताडयन्ति, एवं विडम्बनां प्रापयन्तीति ॥२॥ अन्यच्च—

जह् केसिअो णं मए भिक्खू, णो विहरे सह णमिथीए । केसाणंविह लुचिस्सं, नन्नत्थ मए चरिजासि ॥३॥

सा. १ °लार्पितगलः प्र० वि० प० । २ °शत प्रं । ३ निपतितः प्रं । ४ यदुक्तम् आ. । ५ °आ० आ. इ. । ६ केसाणि विहं आ. इ. । ७ °हु आ. इ. ।

अहं नं से होई उवलछो, तो 'पेसंति तहामूएहिं । अलाउच्छेदं पेहेहि, वगुफलाइं आहराहिन्ति ॥४॥

'जह' इत्यादि, केशा विद्यन्ते यस्याः सा केशिका गमिति वाक्यालङ्कारे, हे भिक्षो ! यदि मया 'स्त्रिया' भार्यया केशवत्या सह नो विहरेस्त्वं, सकेशया स्त्रिया भोगान् मुञ्चानो ब्रीडां यदि बहसि ततः केशानप्यहं त्वत्सङ्गमाकाङ्क्षिणी 'लुञ्छिष्यामि' अपनेष्यामि, आस्तां तावदलङ्कारादिकमित्यापिशब्दार्थः, अस्य चोपलक्षणार्थत्वादपि यद् दुष्करं विदेशगमनादिकं तत्सर्वमहं करिष्ये, त्वं पुनर्मया रहितो नान्यत्र चरेः, इदमुक्तं भवति—मया रहितेन भवता क्षणमपि न स्थातव्यम्, एतावदेवाहं भवन्तं प्रार्थयामि, अहमपि यैद्धवा-नादिशति तत्सर्वं विधास्य इति ॥३॥ इत्येवमतिपेशलैर्विश्रम्भजननैरापातभ्रूकरालार्थैर्विश्रम्भयित्वा यत्कुर्वन्ति तदर्शयितुमाह—'अहं नं' इत्यादि, 'अर्थे'त्यानन्तर्यार्थः गमिति वाक्यालङ्कारे, विश्रम्भालापानन्तरं यदाऽसौ साधुर्मदनुक्त इत्येवम् 'उपलब्धो' भवति—आकारै-रिङ्गितैश्चेष्टया वा मद्दृशग इत्येवं परिज्ञातो भवति ताभिः कपटनाटकनायिकाभिः स्त्रीभिः, ततः तदभिप्रायपरिज्ञानादुत्तरकालं 'तथा-भूतैः' कर्मकरव्यापारैरप्येदं^१ 'प्रेषयन्ति'—नियोजयन्ति यदि वा—तथाभूतरिति लिङ्गस्थयोगैर्व्यपारैः प्रेषयन्ति, तानेव दर्शयितुमाह—'अलाउ'त्ति अलाबु—तुम्बं छिद्यते येन तदलाबुच्छेदं—पिप्पलकादि शब्दं 'पेहाहि'त्ति प्रेक्षस्व निरूपय लभस्वेति, येन पिप्पलकादिना लब्धेन पात्रादेर्मुखादि क्रियत इति, तथा 'बल्गानि'—शोभनानि, 'फलानि'—नालिकेरादीनि अलाबुकानि वा त्वम् 'आहर' आनयेति, यदि वा—वाक्फलानि च धर्मकथारूपाया व्याकरणादिव्याख्यानरूपाया वा वाचो यानि फलानि—वस्त्रादिलाभरूपाणि तान्याहरेति ॥

॥४॥ अपि च—

^१ पेसेति आ. पंसति. इ. । १ यथबुभवानां आ. इ. । २ तैगत्या चेष्टया. आ. । सा. ४ शब्दैः प्र० खेटं पापमपवादमिति हैमः । ५ शब्दैः इ. ।

दारूणि सागपागाए, पजोओ वा भविस्सती राओ। पाताणि य मे रयावेहि, एहि ता मे पिटुओमहे ॥५॥
वत्थाणि य मे पडिलेहेहि, अज्जनं पाणं च आहाराहिन्ति। गंधं च रओहरणं च, कासवगं च मे समणुजाणाहि ॥

‘दारूणि’ इत्यादि, तथा ‘दारूणि’ काष्ठानि शाकं टक्कवस्तुलादिकं पत्रशाकं तत्पाकार्यं, कचिद् अन्नपाकायेति पाठः, तत्रान्नम्-
ओदनादिकमिति, ‘रात्रौ’ रजन्यां प्रद्योतो वा भविष्यतीतिकृत्वा, अतो अटवीतस्तमाहरेति, तथा-[ग्रन्थाग्रम् ३५००] ‘पात्राणि’ पत-
द्रहादीनि ‘रञ्जय’ लेपय, येन सुखेनैव भिक्षाटनमहं करोमि, यदि वा-पादावलक्तकादिना रञ्जयेति, तथा-परित्यज्यापरं कर्मतावद्
‘एहि’ आगच्छ ‘मे’ मम गृष्टिम् उत्-प्राबल्येन मर्दय बाधते ममाङ्गमुपविष्टाया अतः संबाधय, पुनरपरं कार्यशेषं करिष्यसीति ॥५॥
किञ्च-‘वत्थाणि य मे’ इत्यादि, ‘वत्थाणि च’ अम्बराणि ‘मे’ मम जीर्णानि वर्तन्तेऽतः ‘प्रत्युपेक्षस्व’ अन्यानि निरूपय, यदि वा-मलि-
नानि रजकस्य समर्पय, मदुपधिं वा मूषिकादिभयात् प्रत्युपेक्षस्वेति, तथा अन्नपानादिकम् ‘आहर’ आनयेति, तथा ‘गन्धं’ कोष्ठपुटादिकं
ग्रन्थं वा हिरण्यं तथा शोभनं रजोहरणं तथा लोचं कारयितुमहमशक्तेत्यतः ‘काश्यपं’ नापितं मच्छिरोष्ठुण्डनाय श्रमणानुजानीहि येनाहं
बृहत्केशानपनयामीति ॥६॥ किञ्चान्यत्—

अदु अंजणिं अलंकारं, कुक्कययं^१ मे पयच्छाहि। लोछं च लोछकुसुमं च, वेणुपलासियं च गुलियं च ॥७॥
कुटुं तगरं च अंगरं, संपिटुं सैम्मं उसिरेणं। तेछं मुहभिजाए, वेणुफलाइं सन्निधानाए ॥८॥

१ एहि य ता. आ. इ.। सा. २ गंधं इति स्यात्पाठान्तरम् । ३ च^२ आ. इ. । सा. ४ घर्धरमिति वि० प० । ५ कुम्कुहयं । ६ अशुवं च आ. इ. ।
७ सह आ. । ८ ‘मिलिगाए आ. ‘सिलिगाए इ. । सा. ९ भिण्डलिजाए प्र^० ।

‘अदु अंजणि’ इत्यादि, अथवाब्दोऽधिकारान्तरप्रदर्शनार्थः पूर्वं लिङ्गस्थोपकरणान्यधिकृत्याभिधीयते, तद्यथा—‘अंजणिमि’ति अञ्जणिकां कञ्जलाधारभूतां नलिकां मम प्रयच्छस्वेत्युच्यते क्रिया, तथा कटककेयूरादिक-
मलङ्कारं वा, तथा ‘कुक्कयं’ति कुंखुणकं ‘मे’ मम प्रयच्छ, येनाहं सर्वालङ्कारविविधिता वीणाविनोदेन भवन्तं विनोदयामि, तथा लोभं
न लोभकुसुमं च, तथा ‘वेणुपलासियं’ति वंशात्मिका शृङ्गावल्क काष्ठिका, सा दन्तैर्वीमहस्तेन प्रगुह्य दक्षिणहस्तेन वीणावद्वाद्यते,
तथौषधगुटिकां तथाभूतामानय येनाहमविनष्टयौवना भवामीति ॥७॥ तथा कुष्ठम्—‘कुष्ठं’ इत्यादि, उत्पलकुष्ठं तथाऽग्रे तगरं च, एते
द्वे अपि गन्धिकद्रव्ये, एतत्कुष्ठादिकम् ‘उशीरेण’ वीरणीमूलेन सम्पिष्टं सुगन्धि भवति यत्तत्तत्तथा कुरु, तथा ‘तैलं’ लोभं कुङ्कुमादिना
संस्कृतं सुखमाश्रित्य ‘भिल्लिजए’ति अभ्यङ्गाय ढौक्यस्व, एतदुक्तं भवति—सुखाम्यङ्गार्थं तथाविधं संस्कृतं तैलमुपाहरेति, येन कान्त्यु-
पेतं मे सुखं जायते, ‘वेणुफलं’ति वेणुकार्याणि करण्डकपेदुकादीनि सन्निधिः सन्निधानं—वद्वाद्व्यवस्थापनं तदर्थमानयेति ॥८॥ किञ्च—
नन्दीचुण्णगाइं पौहराहि, छत्तोवाणहं च जाणाहि । सत्थं च सूवच्छेजाए, आणीलं च वत्थयं रयावेहि ॥९॥
सुफणिं च सागपागाए, आमलगाइं दगाहरणं च । तिलगकरणिमंजणसलगं, धिंसुं मे विहूणयं विजाणेहि ॥१०॥

‘नन्दीचुण्णगाइं’ति द्रव्यसंयोगनिष्पादितोष्ठप्रक्षुण्णचूर्णोऽभिधीयते, तमेवम्भूतं चूर्णं प्रकर्षेण—येन केनचित्प्रकारेण ‘आहर’ आन-

१ प्रयच्छ ददस्तेत्युं आ. इ. । २ च आ. इ. । सा ३ कुम्भकुडयं प्रं । कुम्भकुडय आ. कुम्भकुडय इ. । ४ हस्तेन च प्रं आ. । ५ गदं आ. ।
६ स्तत्तत्तत् आ. । ७ रोध्रं आ. । सा. ८ भिजाए । भिडलिजाए प्रं । ९ काए आ. इ. । १० पेटलाइ आ. । ११ पेटिकां आ. । १२ पेटिकां इ. । १३ पट्टं
इ. पट्टं आ. । १४ धिसि आ. । १५ नन्दी चुण्णमित्यादि आ. नन्दी चुण्णगाइ ति इ. ।

येति, तथाऽऽतपस्य ईष्टेर्वा संरक्षणाय छत्रं तथा उपानहौ च ममानुजानीहि, न मे शरीरमेभिर्विना वर्तते ततो ददस्वेति, तथा 'शङ्खं दात्रादिकं 'धूपच्छेदनाय' पत्रशाकच्छेदनार्थं दौक्यस्व, तथा 'वस्त्रम्' अम्बरं परिधानार्थं गुलिकादिना रञ्जय यथा आनीलम्-ईषक्नीलं सामस्त्येन वा नीलं भवति, उपलक्षणार्थत्वाद्द्रक्तं वा यथा भवतीति ॥९॥ तथा-'सुफणिं च' इत्यादि, सुष्ठु सुखेन वा फण्यते-क्वाथ्यते तत्क्रादिकं यत्र तत्सुफणि-स्थालीपिठरादिकं भाजनमभिधीयते तच्छाकपाकार्थमानय, तथा 'आमलकानि' धात्रीफलानि स्नानार्थं पिचो-पशमनायाम्यवहारार्थं वा तथोदकमाद्ध्यते येन तदुदकाहरणं-कुटवर्धनिकादि, अस्य चोपलक्षणार्थत्वाद् दृढतैलाद्याहरणं सर्वं वा गृहो-पस्करं दौक्यस्वेति, तिलकः क्रियते यथा सा तिलककरणी-दन्तमयी सुवर्णात्मिका वा शलाका यथा गौरोचनादियुक्तया तिलकः क्रि-यत इति, यदि वा गौरोचनया तिलकः क्रियते (इति) सैवं तिलककरणीत्युच्यते, तिलका वा क्रियन्ते-पिष्यन्ते वा यत्र सा तिलककरणीत्युच्यते, तथा अञ्जनं-सौवीरिकादि शलाका-अक्षणोरञ्जनार्थं शलाका अञ्जनशलाका तामाहरेति । तथा 'ग्रीष्मे' उष्णाभितापे सति 'मे' मम 'विधूनकं' व्यजनकं विजानीहि^१ ॥१०॥ एवं—

संडासगं च फणिहं च, सीहलिपासगं च आणाहि । आदंसगं च पयच्छाहि, दंतपक्खालणं पवेसाहि ॥११॥

पूयफलं तंबोलयं, सुईसुत्तगं च जाणाहि । कोसं च मोयमेहाए, सुप्पुक्खलणं च खारगालणं च ॥१२॥

'संडासगं च' इत्यादि, 'संडासकं' नासिकाकेशोत्पादनं 'फणिहं' केशसंयमनार्थं कङ्कतकं, तथा 'सीहलिपासगं'ति वीणासंयमना शृंगुर्मास्यं कङ्कणं च 'आनय' दौक्येति, एवम् आ-समन्ताद् दृश्यते आत्मा यस्मिन् स आदर्शः स एव आदर्शकस्तं 'प्रयच्छ' ददस्वेति,

१ दृष्टे आ. । २ स च इ. । ३ हि ददस्वेति एव आ. । ४ संडास आ. । ५ आणाहि सीहलि पासगं च आ. । ६ गोरगालोए आ. । ७ XXXआद^० आ.

तथा दन्ताः प्रक्षाल्यन्ते-अपगतमलाः क्रियन्ते येन तदन्तप्रक्षालनं-दन्तकाष्ठं तन्मदन्तिके प्रवेशयेति ॥१॥ 'पूयफलं' इत्यादि, पूयफलं प्रतीतं 'ताम्बूलं' नागवल्लीदलं तथा खर्ची च खत्रं च खच्यर्थं वा खत्रं 'जानीहि' ददस्वेति, तथा 'कोशम्' इति वारकादिभाजनं तत् मोच-मेहाय समाहर, तत्र मोचः-प्रैस्तवणं कायिकेत्यर्थः तेन मेहः-सेचनं तदर्थं भाजनं दौकय, एतदुक्तं भवति-बहिर्गमनं कर्तुमहमसमर्थो रात्रौ भयाद्, अतो मम यथा रात्रौ बहिर्गमनं न भवति तथा कुरु, एतच्चान्यस्याप्यधमतमकर्तव्यस्योपलक्षणं द्रष्टव्यं, तथा 'शूषं' तन्दु-लादिशोधनं तथोदूखलं तथा किञ्चन क्षारस्य-सैजिकादेर्गालनकमित्येवमादिकष्टुपकरणं सर्वमप्यानयेति ॥१२॥ किञ्चान्यत्—

चन्दालगं च करगं च, वच्चघरं च आउसो ! खणाहि । सरपाययं च जायाए, गोरहगं च सामणेराए ॥१३॥

घडिगं च सडिडिमयं च, चेलगोलं कुमारभूयाए । वासं सैमभिआवण, आवसहं च जाण भत्तं च ॥१४॥

'चन्दालगं च' इत्यादि, 'चन्दालकम्' इति देवतार्चनिकाद्यर्थं ताप्रमयं भाजनं, एतच्च मथुरायां चन्दालकत्वेन प्रतीतमिति, तथा 'करको' जलाघारो मदिराभाजनं वा तदानयेति क्रिया, तथा 'वचोर्गुहं' पुरीषोत्सर्गस्थानं तदायुष्मन् ! मदर्थं 'खन' संस्करु, तथा शरा-इषवः पाल्यन्ते-क्षिप्यन्ते येन तच्छरपातं-धनुः तत् 'जाताय' मत्पुत्राय कृते दौकय, तथा 'गोरहगं'ति त्रिहायणं बलीवर्दं च दौक-येति, 'सामणेराए'ति श्रमणस्यापत्यं श्रमणपुत्राय त्वत्पुत्राय गन्त्यादिकृते भविष्यतीति ॥१३॥ तथा 'घडिगं च' इ-त्यादि, घटिकां मृन्मयकुल्लडिकां 'डिण्डिमेन' पटहकादिवादित्रविशेषेण सह, तथा 'चेलगोलं'ति वस्त्रात्मकं कन्दुकं 'कुमारभूताय' शुल्ल-

१ 'पत्रं आ. इ. १ २ प्रश्नं आ. इ. १ ३ सज्जकं आ. इ. १ ४ समणाहिआं आ. १ ५ ँति स च सामं आ. इ. १ सा. ६ श्रामणिपुत्राय प्र० ।
७ स्वपुत्राय प्र० । ८ गन्त्याः कृते आ. १

करूपाय राजकुमारभूताय वा मनुत्राय क्रीडनार्थमुपानयेति, तथा वर्षमिति ग्रावृदकालोऽयम् अभ्यापन्नः—अभिमुखं समापन्नोऽत-
‘आवसथं’ गृहं ग्रावृदकालनिवासयोग्यं तथा ‘भक्तं च’ तन्दुलादिकं तत्कालयोग्यं ‘जानीहि’ निरूपय निष्पादय, येन सुखेनैवानागत-
परिकल्पितावसथादिना ग्रावृदकालोऽतिवाहते इति, तदुक्तम्—“मासैरष्टभिरह्वा च, पूर्वेण वयसाऽऽयुषा । तत्कर्तव्यं मनुष्येण, यस्यान्ते
सुखमेधते ॥१॥” इति ॥१४॥ तथा—

आसंदिद्यं च नवसुत्तं, पाउल्लाइं संकमट्टाए । अदु पुत्तदोहलट्टाए, आणप्पा हवंति दासा वा ॥१५॥
जाए फले समुप्पन्ने, गेणहसु वा णं अहवा जहाहि । अहं पुत्तपोसिणो एगे, भारवहा हवंति उट्टा वा ॥१६॥

‘आसंदिद्यं’ इत्यादि, आसन्दिकामुपवेशनयोग्यां मञ्चिकां, तामेव विशिनष्टि नवं—प्रत्यग्रं सूत्रं वल्कव्रलितं यस्यां सा नवसूत्रा-
ताम् उपलक्षणार्थत्वाद्ब्रजमोचनद्वारां वा निरूपयेति वा एवं च—मौञ्जे काष्ठपादुके वा ‘संक्रमणार्थं’ पर्यटनार्थं निरूपय, यतो नाहं
निरावरणपादा भूमौ पदमपि दातुं समर्थेति, अथवा—पुत्रे गर्भस्थे दौहदः पुत्रदौहदः—अन्तर्वर्ती फलादावभिलाषविशेषस्तस्मै—तत्सम्पादनार्थं
स्त्रीणां पुरुषः स्ववशीकृता ‘दासा इव’ क्रयक्रीता इव ‘आज्ञाप्या’ आज्ञापनीया भवन्ति, यथा दासा अलज्जितेयोग्यत्वादाज्ञाप्यन्ते एवं
तेऽपि वराकाः स्नेहपाशावपाशिता विषयार्थिनः स्त्रीभिः संसारावतरणवीथीभिरादिश्यन्त इति ॥१५॥ अन्यच्च—‘जाए फले’ इत्यादि, जातः—

सा. १ अनागते परिकल्पितं यदावसथादि तेन । २ य आ. । ३ पुत्तस्स डोहल्लं आ । ४ वाण इ. । ५ अह आ. इ. । ६ त्वात्थत्तमो आ. त्वा-
ताइत्तमो इ. । ७ ति×एवं×पाउल्ला इति मोचकाः काष्ठपादुका वा आ. ति×एवं×पाउल्ला इति मोचकाः कष्ठपादुके वा इ. । सा. ८ अन्तर्वर्ती प्राग्मुद्रिते,
फलस्य पुत्रवचिता उपरिध्याः स्पष्टा ।

पुत्रः स एव फलं गृहस्थानां, तथाहि-पुरुषाणां कामभोगाः फलं तेषामपि फलं-ग्रधानकार्यं पुत्रजन्येति, तदुक्तम्-“इदं तत्सेहसर्वस्वं, सममाढ्यदद्विद्वयोः । अचन्दनमनौशीरं, हृदयस्यानुलेपनम् ॥१॥ यत्तच्छपनिकेत्युक्तं, बालेनाव्यक्तभाषिणा । हित्वा सांख्यं च योगं च, तन्मे मनसि वर्तते ॥२॥” यथा ‘लोके पुत्रसु(सु)खं नाम, द्वितीयं सु(सु)खमात्मनः’ इत्यादि, तदेवं पुत्रः पुरुषाणां परमाभ्युदयकारणं तस्मिन् ‘समुत्पन्ने’ जाते तदुद्देशेन या विडम्बनाः पुरुषाणां भवन्ति ता दर्शयति-असुं दारकं गृहाण त्वम्, अहं तु कर्मक्षणिक्का न मे ग्रहणावसरोऽस्ति, अथ चैनं ‘जहाहि’ परित्यज नाहमस्य वार्तामपि पृच्छामि, एवं क्षुपिता सती ब्रूते, मयाऽयं नव मासानुदरेणोढः त्वं पुनरुत्सङ्गेनाप्युद्ब्रूहन् स्तोकमपि कालमुद्भिजस इति, दासदृष्टान्तस्त्वादौ नैव साम्यं भजते, नादेशनिष्पादनेन, तथाहि-दासो भया-दुद्भिजन्नादेशं विधत्ते, स तु स्त्रीवशगोऽनुग्रहं मन्यमानो मुदितश्च तदादेशं विधत्ते, तथा चोक्तम्-“यदेव रोचते महां, तदेव कुरुते श्रिया । इति वेचि न जानाति, तत्प्रियं यत्करोत्यसौ ॥१॥ ददाति प्रार्थितः प्राणान्, मातरं हन्ति तत्कृते । किं न दद्यात् न किं कुर्यात्-स्त्रीभिरभ्यर्थितो नरः ॥२॥ ददाति शौचपानीयं, पादौ ग्रक्षालयत्यपि । श्लेष्माणमपि गुह्णाति, स्त्रीणां वशगतो नरः ॥३॥” तदेवं पुत्र-निमित्तमन्यद्वा यत्किञ्चिन्निमित्तमुद्भिजस्य दासमिवादिशन्ति, अथ तेऽपि पुत्रान् पोषितुं शीलं येषां ते पुत्रयोषिण उपलक्षणार्थत्वाच्चास्य सर्वाऽऽदेशकारिणः ‘एके’ केचन मोहोदये वर्तमानाः स्त्रीणां निर्देशवर्तिनोऽपहस्तितैर्हिकोमुष्मिकापाया उष्ट्रा इव परवशा भारवाहा भवन्तीति ॥१६॥ किञ्चान्यत्—

राओवि उट्टिया संता, दासगं च संठवंति धाई वा । सुहिरामणा वि ते संता, वतथोवा हवंति हंसावा ॥

सा. १ एतच्छब्देनैकद्वयमपि व्रतभ्रष्टेन धर्मकीर्तिना भाषितमिति वि० प० । २ तथा । ३ कुर्याति किं न दधात आ. । ४ °हिकपाया आ. । ५ सुहिरौ° आ. इ. ।

एवं बहुहिं कथयुष्वं, भोगत्थाए जेऽभियावन्ना । दासे मिइव पेसे वा, पसुभूतेव से ण वा केई ॥१८॥

‘राओ वि’ इत्यादि, रात्रावप्युत्थिताः सन्तो रुदन्तं दारकं धात्रीवत् संस्थापयन्त्यनेकप्रकाररुद्धापनैः, तद्यथा- “सामिओसि णगरस्स य णक्करस्स य हत्थक्कप्पगिरिपट्टणसीहपुरस्स य उण्णयस्स निक्कस्स य कुच्छिपुरस्स य कण्णकुञ्ज आयासुहसोरियपुरस्स य” इत्येवमादिभिरसम्बद्धैः क्रीडनकलापैः स्त्रीचिचानुवर्तिनः पुरुषास्तत् कुर्वन्ति येनोपहास्यतां सर्वस्य व्रजन्ति, सुष्ठु न्हीः-लज्जा तस्यां मनः-अन्तःकरणं येषां ते सुन्हीमनसो-लज्जालवोऽपि ते सन्तो विहाय लज्जां स्त्रीवचनात् सर्वजघन्यान्यापि कर्माणि कुर्वते, तान्येव सूत्रावयवेन दर्शयति-‘वस्त्रधावका’ वस्त्रप्रक्षालका हंसा इव-रजका इव भवन्ति, अस्य चोपलक्षणार्थत्वादप्युदकवहनादिकं कुर्वन्ति ॥१७॥ किमेतत्केचन कुर्वन्ति येनैवमभिधीयते ? बाढं कुर्वन्तीत्याह-‘एवं बहुहिं’ इत्यादि, ‘एव’मिति पूर्वोक्तं स्त्रीणामादेशकरणं पुत्रपोषणवस्त्रधावनादिकं तद्वद्बहुभिः संसाराभिष्वङ्गिभिः पूर्वं कृतं कृतपूर्वं तथा परे कुर्वन्ति करिष्यन्ति च ये ‘भोगकृते’ कामभोगार्थमैहिकामुष्मिकापायभयमपर्यालोच्य आभिसुरत्येन-भोगानुसूत्येन आपन्ना-व्यवस्थिताः सावधानुष्ठानेषु प्रतिपन्ना इति यावत्, तथा यो रागान्धः स्त्रीभिर्वशीकृतः स दासवदशङ्किताभिस्ताभिः प्रत्यरंऽपि कर्माणि नियोज्यते, तथा वागुरापतितः परवशो मृग इव धार्यते, नात्मवशो भोजनादिक्रिया अपि कर्तुं लभते, तथा ‘प्रेष्य इव’ कर्मकर इव क्रयक्रीत इव वर्चःशोधनादावपि नियोज्यते, तथा-कर्तव्याकर्तव्यविवेकरहिततया हिताहितप्राप्तिपरिहारशून्यत्वात् पशुभूत इव, यथा हि पशुराहारभयमैथुनपरिग्रहाभिज्ञ एव कैवल्यम्, एवमसावपि सदनुष्ठानरहितत्वा-

१ ० एव आ. इ. । सा. १ स्वाम्यसि नगरस्य च नक्कपुरस्य च हस्तिक्कप्यगिरिपत्तनमिहपुरस्य उन्नतस्य निम्नस्य च कुल्लिपुरस्य च कान्यकुब्जपितामहसुरवशो-र्बपुरस्य च ॥ ३ भिण्णस्स आ. इ. । ४ भोगत्वाय आ. ।

त पशुकल्पः, यदि वा-स स्त्रीवशगो दासमृगप्रेष्यपशुभ्योऽप्यधमत्वात् न कश्चित्, एतदुक्तं भवति-सर्वाधमत्वात्तस्य तत्तुल्यं नास्त्येव
धेनासावुपमीयते, अथवा-न स कश्चिदिति, उभयभ्रष्टत्वात्, तथाहि-न तावत्प्रवृत्तितोऽसौ सदनुष्ठानरहितत्वात्, नापि गृहस्थः ताम्बू-
लादिपरिमोहरहितत्वाच्छोचिकामात्रधारित्वाच्च, यदि वा ऐहिकामुष्मिकानुष्ठायिनां मध्ये नै कश्चिदिति ॥१८॥ साम्प्रतमुपसंहारद्वारेण
श्रीसङ्गपरिहारमाह—

एवं खु तासु विन्नप्यं, संथवं संवासं च वज्जेज्जा । तज्जातिआ इमे कामा, वज्जकरा य एवमवखाए ॥१९॥
एयं भयं ण सेयाय, इइ से अप्पगं निरुंभित्ता । णो इत्थि णो पसुं भिक्खू, णो सय पाणिणा णिलिज्जेज्जा ॥२०॥

‘एवं खु’ इत्यादि, ‘एतत्’ पूर्वोक्तं खुशब्दो वाक्यालङ्कारे, तासु यत् स्थितं तासां वा स्त्रीणां सम्बन्धि यद् विज्ञप्तम्-उक्तं,
तद्यथा-यदि सकेस्रया मया सह न रमसे ततोऽहं केशानप्यपनयामीत्येवमादिकं, तथा स्त्रीभिः सार्धं ‘संस्तवं’ परिचयं तत्संवासं च
स्त्रीभिः सहैकत्र निवासं चात्महितमनुवर्तमानः सर्वापायभीरुः ‘त्यजेत्’ जह्यात्, यतस्ताभ्यो-रमणीभ्यो जातिः-उत्पत्तिर्येषां तेऽस्मी
कामास्तज्जातिका-रमणीसम्पर्कोत्थास्तथा ‘अवद्यं’ पापं वञ्जं वा गुरुत्वादथःपातकत्वेन पापमेव तत्करणशीला अवद्यकरा वषकरा वेत्ये
वम् ‘आख्याताः’ तीर्थकरणघरादिभिः प्रतिपादिता इति ॥१९॥ सर्वोपसंहारार्थमाह-‘एयं भयं’ इत्यादि, ‘एवम्’ अनन्तरनीत्या भय-
हेतुत्वात् स्त्रीभिर्विज्ञप्तं तथा संस्तवंतत्संवासश्च भयमित्यतः स्त्रीभिः सार्धं सम्पर्को न श्रेयसे असदनुष्ठानहेतुत्वात्तस्येत्येवं परिज्ञाय स

१ “वशको आ इ. १ २ न स कं आ. इ. १ ३ एयं आ. इ. १ ४ “वखाया आ. इ. १ ५ एयं आ. इ. १ ६ सहैकत्वं आ. इ. १ ७ एवं आ. इ. १

भिस्तुरवगतक्रामभोगविपाक आत्मानं स्त्रीसम्पर्कान्निरुध्य सन्मार्गे व्यवस्थाप्य यत्कुर्यात्तद्दर्शयति-न स्त्रियं नरकवीथीप्रायां नापि पशु-
'लीयेत' आश्रयेत् स्त्रीपशुभ्यां सह संवासं परित्यजेत्, 'स्त्रीपशुपण्डकविवर्जिता श्रय्ये'तिवचनात्, तथा स्वकीयेन 'पाणिना' हस्तेनावा-
च्यस्य 'न णिलिजेज्ज'त्ति न सम्बाधनं कुर्यात्, यतस्तदपि हस्तसम्बाधनं चारित्र्यं शबलीकरोति, यदि वा-स्त्रीपश्चादिकं स्वेन पाणिना न
स्पृशेदिति ॥२०॥ अपि च—

सुविमुद्धलेसे मेहावी, परकिरिअं च वज्जए नाणी । मणसा वयसा कायेणं, सव्वफाससहे अणगारे ॥२१॥
इच्चेवमाहु से वीरे, धुअरए धुअमोहे से भिक्खू । तम्हा अज्झत्थविसुद्धे, सुविमुक्के आमोक्खाए परिवएज्जा
सि ॥२२॥ तिबेमि ॥ इति श्रीइत्थोपरिन्ना, चतुर्थार्थ्ययनं समत्तं ॥ (गाथाग्र० ३०९)

'सुविमुद्ध' इत्यादि, सुष्ठु-विशेषेण शुद्धा-स्त्रीसम्पर्कपरिहाररूपतया निष्कलङ्का लेभ्या-अन्तःकरणवृत्तिर्यस्य स तथा स एवम्भूतो
'मेहावी'मर्यादावर्तो परस्मै-रूपादिपदार्थाय क्रिया परक्रिया-विषयोपभोगद्वारेण परोपकारकरणं परेण वाऽऽत्मनः संबाधनादिका क्रिया
परक्रिया तां च 'झानी' विदितवेद्यो 'वर्जयेत्' परिहरेत्, एतदुक्तं भवति-विषयोपभोगोपाधिना नान्यस्य किमपि कुर्यान्नाप्यात्मनः
'स्त्रिया पादधावनादिकमपि कारयेत्', एतच्च परक्रियावर्जनं मनसा वचसा कायेन वर्जयेत्, तथाहि-औदारिकक्रामभोगार्थं मनसा न
गच्छति नान्यं गमयति गच्छन्तमपरं नानुजानीते एवं वाचा कायेन च, सर्वेऽप्यौदारिके नव भेदाः, एवं दिव्येऽपि नव भेदाः, तत-

१ घृतं आ. । सा. २ पा० विहरे आयुक्खाए । ३ इत्थीपरिणा सम्मत्ता आ. इ. । ४ चउत्थमज्झयणं । छ । आ. । चतुर्थमध्ययनं समाप्तमिति । छ. । इ. ।

५ × × × मर्या० आ. ।

आष्टादशभेदभिन्नमपि ब्रह्म विमृश्यात्, यथा च स्त्रीस्पर्शपरीषहः सोढव्य एवं सर्वानपि शीतोष्णदंशमशकटणादिस्पर्शानिनिधिसहेत, एवं च सर्वस्पर्शसहोऽनगारः साधुर्भवतीति ॥२१॥ क एवमाहेति दर्शयति-‘इच्छेवमाहु’ इत्यादि, ‘इति’ एवं यत्पूर्वमुक्तं तत्सर्वं स वीरो भग-
वानुत्पन्नदिव्यज्ञानः परहितैकतः, यत एवमतो धृतम्-अपनीतं रजः-स्त्रीसम्पर्कादिकृतं कर्म येन स धृतरजाः, तथा धृतो मोहो-रागद्वेषरूपो येन स तथा । पाठान्तरं वा धृतः-अपनीतो रागमार्गो-रागपन्था यस्मिन् स्त्रीसंस्तवादिपरिहारे तत्तथा तत्सर्वं भगवान् वीर एवाह, यत एवं तस्मात् स भिक्षुः ‘अध्यात्मविशुद्धः’ सुविशुद्धान्तःकरणः सुष्ठु रागद्वेषात्मकेन स्त्रीसम्पर्केण मुक्तः सन् ‘आमोक्षाय’ अशेषकर्मक्षयं यावत्परि-समन्तात् संयमानुष्ठानेन ‘ब्रजेत्’ गच्छेत् संयमोद्योगवान् भवेदिति, इतिः परिममाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥२२॥ इति चतुर्थं स्त्रीपरिज्ञाध्ययनं परिसमाप्तम् ॥४॥

अथ पञ्चमं नरकविमक्त्यध्ययनं प्रारभ्यते ।

उक्तं चतुर्थमध्ययनं, साम्प्रतं पञ्चममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः, इहाद्ये अध्ययने स्वसमयपरसमयप्ररूपणाऽभिहिता, तद-
नन्तरं स्वसमये बोधो विधेय इत्येतद्वितीयेऽध्ययनेऽभिहितं, सम्बुद्धेन चानुकूलप्रतिकूला उपसर्गाः सम्यक् सोढव्या इत्येतत्तृतीयेऽध्ययने प्रतिपादितं, तथा सम्बुद्धेनैव स्त्रीपरीषहश्च सम्यगेव सोढव्य इत्येतच्चतुर्थेऽध्ययने प्रतिपादितं, साम्प्रतमुपसर्गभीरोः स्त्रीवशगस्यावश्यं

नरकपातो भवति, तत्र च यादृशा वेदनाः प्रादुर्भवन्ति ता अनेनाध्ययनेन प्रतिपाद्यन्ते, तदनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि उपक्रमादीनि वक्तव्यानि, तत्रोपक्रमान्तर्गतोऽर्थाधिकारो द्वेधा-अध्ययनार्थाधिकारश्च उद्देशार्थाधिकारश्च, तत्राध्ययनार्थाधिकारो निर्युक्तिकारेण प्रागेवाभिहितः, तद्यथा-‘उवसगमीरुणो श्रीवसस्स नरएसु होञ्ज उववाओ’ इत्यनेन, उद्देशार्थाधिकारस्तु निर्युक्तिरुक्ता नाभिहितः, अध्ययनार्थाधिकारान्तर्गतत्वादिति । साम्प्रतं निक्षेपः, स च त्रिविधः, ओघनिष्पन्नो नामनिष्पन्नः सूत्रालाप-कनिष्पन्नश्चेति, तत्रौघनिष्पन्ने निक्षेपेऽध्ययनं, नामनिष्पन्ने तु नरकविभक्तिरिति द्विपदं नाम, तत्र नरकपदनिक्षेपार्थं निर्युक्तिरुक्ताह—

गिरए छक्कं दैव्वं गिरया उ ईहेव जे भवे असुभा । खेतं गिरओगासो कालो गिरएसु चेव ठिती ॥६२॥

भावे उ गिरयजीवा कम्ममुदओ चेव गिरयपाओगो । सोऊण गिरयदुक्खं तवचरणे होइ जइयव्वं ॥६३॥

‘गिरए छक्कं’ इत्यादि, तत्र नरकशब्दस्य नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात् षोढा निक्षेपः, तत्र नामस्थापने क्षुण्णे, द्रव्यनरक आगमतो नोआगमतश्च, आगमतो ज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः, नोआगमतस्तु ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तः ‘ईहेव’ मनुष्यभवे तिर्यग्भवे वा ये केचनानुभक्तकर्मकारित्वादशुभाः सत्त्वाः कालकसौकरिकादय इति, यदि वा यानि कानिचिदशुभानि स्थानानि चारकादीनि धाश्च नरकप्रतिरूपा वेदनास्ताः सर्वा द्रव्यनरका इत्यभिधीयन्ते, यदि वा कर्मद्रव्यनोर्कर्मद्रव्यभेदाद् द्रव्यनरको द्वेधा, तत्र नरक-

१ ‘धिकारं’ सुरत एवोत्तरत्र निर्युक्तिरुक्तेव वक्ष्यति आ. ‘धिकारं’ मुक्त एव निर्युक्तिरुक्तेव वक्ष्यति इ. । २ दव्व निरउउ. अ. आ । ३ इहमेव अ. आ
४ नरयजीवो अ. आ. । ५ गाथद्वय तं अ. ।

वेद्यानि यानि बद्धानि कर्माणि तानि चैकभविकस्य बद्धायुष्कस्याभिमुखनामगोत्रस्य चाश्रित्य द्रव्यनरको भवति, नोकर्मद्रव्यनरक-
स्त्विहैव येऽशुभा रूपास्सगन्धवर्णशब्दस्पर्शा इति, क्षेत्रनरकस्तु 'नरकावकाशः' कालमहाकालरौप्यमहारौप्यप्रतिष्ठानाभिधानादिनरकाणां
चतुरशीतिलक्षसंख्यानां विशिष्टो भूभागः, कालनरकस्तु यत्र यावती स्थितिरिति, भावनरकस्तु ये जीवा नरकायुष्कमनुभवन्ति तथा
नरकप्रायोग्यः कर्मोदय इति, एतदुक्तं भवति-नरकान्तर्वर्तिनो जीवास्तथा नरकायुष्कोदयापादितासातावेदनीयादिकर्मोदयोश्चैतद् द्वित-
यमपि भावनरक इत्यभिधीयते इति, तदेवं 'श्रुत्वा' अवगम्य तीव्रमसहं 'नरकदुःखं' क्रकचपाटनकुम्भीपाकादिकं परमाधार्मिकापादितं
परस्परोदीरणाकृतं स्वाभाविकं च 'तपश्चरणे' संयमानुष्ठाने नरकपातपरिपन्थिनि स्वर्गपवर्गगमनैकहेतावात्महितमिच्छता 'प्रयतितव्यं'
परित्यक्तान्यकर्तव्येन यत्नो विधेय इति ॥६२॥६३॥ साम्प्रतं विभक्तिपदनिक्षेपार्थमाह —

णामंठवणादविष्वेत्ते काले तद्देव भावे य । एसो उ विभक्ती ए णिवखेवो छन्निवहो होइ ॥६४॥

'णामं ठवणा' इत्यादि, विभक्तेर्नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात् षोढा निक्षेपः, तत्र नामविभक्तिर्यस्य कस्याचित्साचित्तादेर्द्र-
व्यस्य विभक्तिरिति नाम क्रियते, तद्वथा—स्यादयोऽष्टौ विभक्तयस्तिबादयश्च, स्थापनाविभक्तिस्तु यत्र ता एव प्रातिपदिकाद्वातोर्वा परेण
स्थाप्यन्ते पुस्तकपत्रकादिन्यस्ता वा, द्रव्यविभक्तिर्जीवाजीवभेदाद् द्विधा, तत्रापि-जीवविभक्तिः सांसारिकेतरभेदाद् द्विधा, तत्राप्यसांसा-
रिकजीवविभक्तिर्द्रव्यकालभेदात् द्वेधा, तत्र द्रव्यतन्त्रार्थतीर्थसिद्धादिभेदात् पञ्चदशधा, कालतस्तु ग्रथमसमयसिद्धादिभेदादनेकधा, सां-
सारिकजीवविभक्तिरिन्द्रियजातिभवेदात्रिधा, तत्रेन्द्रियविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियभेदात् पञ्चधा, जातिविभक्तिः पृथि-

सा १ नरकास्तु प्र० । २ रूपं मूर्तिः (आकारः), लावण्यं वा । ३ प्रयत्नो आ. इ. ।

व्यसेजोवायुवनस्पतित्रसमेदात् षोढा, भवविभक्तिनारकतिर्यञ्चानुष्यामरमेदाच्चतुर्धा, अजीवद्रव्यविभक्तिस्तु रूप्यरूपिद्रव्यमेदाद् द्विधा, तत्र रूपिद्रव्यविभक्तिश्चतुर्धा, तद्यथा-स्कन्धाः स्कन्धप्रदेशाः स्कन्धप्रदेशाः परमाणुपुद्गलाश्च, अरूपिद्रव्यविभक्तिर्दशधा, तद्यथा-धर्मा-स्तिकायो धर्मास्तिकायस्य देशो धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः, एवमधर्माकाशयोऽपि प्रत्येकं त्रिमेदता द्रष्टव्या, अद्वासमयश्च दशम इति, क्षेत्रविभक्तिश्चतुर्धा, तद्यथा-स्थानं दिशं द्रव्यं स्वामित्वं चाश्रित्य, तत्र स्थानाश्रयणादूर्वाधितिर्यग्विभागव्यवस्थितो लोको वैशाख-स्थानस्थपुरुष इव कटिस्थकरयुग्म इव द्रष्टव्यः, तत्राप्यधोलोकविभक्ती रत्नप्रभाद्याः सप्त नरकपृथिव्यः, तत्रापि सीमन्तकादिनरकेन्द्र-कावलिकप्रविष्टपुष्पावकीर्णकवृत्तत्र्यस्रचतुरस्रादिनरकस्वरूपनिरूपणं, तिर्यग्लोकविभक्तिस्तु जम्बूद्वीपलवणसमुद्रधातकीखण्डकालोदसमु-द्रेत्यादिद्विगुणवृद्ध्या द्वीपसागरस्वयम्भूरमणपर्यन्तस्वरूपनिरूपणं, ऊर्ध्वलोकविभक्तिः सौधर्माद्या उपर्युपरिव्यवस्थिता द्वादश देवलोकान-नव ग्रैवेयकानि पञ्च महाविमानानि, तत्रापि विमानेन्द्रकावलिकाग्रविष्टपुष्पावकीर्णकवृत्तत्र्यस्रचतुरस्रादिविमानस्वरूपनिरूपणमिति, दि-गाश्रयणेन तु पूर्वस्यां दिशि व्यवस्थितं क्षेत्रमेवमपरास्वपीति, द्रव्याश्रयणाच्छालिक्षेत्रादिकं गृह्यते, स्वाम्याश्रयणाच्च देवदत्तस्य क्षेत्रं यज्ञदत्तस्य वेति, यदि वा-क्षेत्रविभक्तिरार्यानां क्षेत्रमेदाद् द्विधा, तत्राप्यार्यक्षेत्रमर्धर्षाङ्गशतिजनपदोपलक्षितं राजगृहमगधादिकं गृह्यते, 'रायगिह मंगह चंपा अंगा तह तामलिच्छि वंगा य । कंचणपुरं कलिंगा वणारसी चैव कोसी य ॥१॥ साकेय कोसला गयपुरं च कुंरु सोरियं कुसुद्रा य । कंपिच्छं पंचाला अहिलच्छा जंगला चैव ॥२॥ बारवई य सुंरुद्रा मिहिल विदेहो य वच्छ कोसंबी । नंदिपुरं संदि-

१ तत्र च आ. । सा. २ इति प्र०, आ. इ. । ३ तु आ. । ४ तत्रार्य आ. । ५ 'तेतच्चेदं रा. आ. इ. । सा. ६ राजगृहं मगधे चंपाङ्गे ताम्रलिङ्गित्वङ्गे कान्चनपुर कलिङ्गे वणारसी काश्यां ॥१॥ साकेतं कौशले गजपुरं च कुशु मौरिकं च कुशातं कापित्यं पंचालायां अहिलच्छत्रं जंगलायां चैव ॥२॥ ७ वारणसी प्र०

बर्मा भदिलपुरमेव मेलया य ॥३॥ वडराड मेच्छ वरणा अँच्छा तह मिच्छियावड दसर्णा । सुत्तीमई य ३॥ चेदी वीयभयं सिंयुसोबीरा ॥४॥ मधुरा य खैरसेणा पावा भंगी ये मासपुरिवँडा । सावत्थी य कुणाला, कोडीवरिसं च लोढा य ॥५॥ सेयवियाविय गयरि केयय-
अँद्धं च आरियं भणियं । जत्थुप्पत्ति जिणणं चक्कीणं रामकिण्हाणं ॥६॥ अनार्यक्षेत्रं धर्मसंज्ञारहितमनेकधा, तदुक्तम्-“संग जवणा
सबर बन्बर कायसुल्लो दुगोणपक्कया । अक्खागहूरोमस पारसखसखासिया चेव ॥१॥ दुँविलयलवोसं बोक्स भिल्लंद पुलिंद कोच
भमर रूया । कोंबोय चीण चंचुय मालय दमिला कुलक्खा य ॥२॥ केकय किराय हयसुह खरसुह गंयतुरगमेढगमुहा य । हयक्कणा
गयक्कणा अण्णे य अणारिया बहवे ॥३॥ पाँवा य चंडदंढी अणारिया गिण्णिणा गिरिणुकंपा । धम्मोप्ति अक्खराइं जेसु ण गजंति सुवि-
णेडवि ॥४॥” कालविभक्तिस्तु अतीतानागतवर्तमानकाल भेदाभिधा, यद्वैकान्तसुषमादिकक्रमेणावसर्पिण्युत्पलक्षितं द्वादशारं
कालचक्रं, अथवा-“समयावलियमुहुत्ता दिवसमहोरत्त पक्ख मासा य । संवच्छरयुगपलिया सागर उत्ससिप परियट्ठे ॥१॥” त्येव-

द्वारवती सुराष्ट्रायां मिथिला विदेहेषु वत्से कौशाम्बी नन्दीपुरं साण्डिल्ये भद्रिलपुर मलये ॥३॥ वैराटं वच्छे वरणे अञ्छा यत्तिकावती दशार्णे शुचिमती चेदिके
वीतभयं सिन्धौ सौवीरे ॥४॥ १ वच्छ आ. इ. । सा. मधुरा च शूरसेने पापायां भंगं मासा पुर्यां श्रावस्तिश्च कुणालायां कोटीवर्षं च लोटे च ॥५॥ श्वेताम्बिकापि
च नगरी कैकेय्यद्वै चार्यं भाणितं यत्रोत्पत्तिर्जिनासां चक्रिणां रामकृष्णानां ॥६॥ सा. २ शक्यवनशबरबर्बरकायसुरदुष्टगौडपक्षिकाः आख्याकहुणरोमाः पारसखसखासि-
काश्चैव ॥१॥ ३ “ढोडुगोडुप” आ. इ. । सा. ४ द्विबलश्चलैसवुक्कसाः भिल्लांप्रपुलिंदकोचभ्रमरंकाः क्रौंचाश्च चीनचंचुक्कमालवर्दमिलकुलाड्याश्च ॥२॥ ५ उत्सबो-
क्कस आ. इ. । सा. ६ भिल्लंघ प्र. । स. ७ कोंचा य प्र. कोंबाव इ. । सा. ८ कैकेयकिरातहयमुखखरमुखाः गजतुरगमेढमुखाश्च हयकर्णा गजकर्णाः अन्ये च
अनार्या बहवः ॥३॥ सा. ९ तह प्र. ०, आ. इ. । सा. १० पापाश्चंडदंडाः अनार्या निर्वृणा निरजुकंपाः धर्म इति अश्वराणि यैनं ज्ञायते स्वनेडपि ॥४॥ सा. ११
रट्ठ प्र. ० । १२ निरणुतावी प्र. ० । सा. १३ समय आवलिक्का मुहुत्तः दिवसोऽहोरात्रं पक्षो मासश्च संवत्सरं युगं पत्यं सागर उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यौ पुद्गलयरावर्तः ॥१॥

पुरुषः' काष्ठादिनिर्वर्तितो जिनप्रतिमादिकः, द्रव्यपुरुषो ज्ञेश्वरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो नोआगमत् एकभविर्को बद्धयुष्कोऽभिमुखानामगो-
त्रश्चेति, द्रव्यप्रधानो वा मम्मणवणिगादिरिति, यो यस्मिन् सुराष्ट्रादौ क्षेत्रे भवः स क्षेत्रपुरुषो यथा सौराष्ट्रिक इति, यस्य वा यत् क्षेत्र-
माश्रित्य पुंस्त्वं भवतीति, यो यावन्तं कालं पुरुषवेदवेद्यानि कर्माणि वेदयते स कालपुरुष इति, यथा—'पुरिसे णं भंते ! पुरिसेोचि कालओ
केवचिंरं होइ ? भो०, जहचेणं एणं समयं उक्कोसेणं जो जम्मि काले पुरिसो भवइ, जहा कोइ एणंमि पक्खे पुरिसो एणंमि नपुंसगो'
त्ति । प्रजन्यतेऽपत्यं येन तत्प्रजननं शिक्षम्—लिङ्गम् तत्प्रधानः पुरुषः अपरपुरुषकार्यरहितत्वात् प्रजननपुरुषः, कर्म—अनुष्ठानं तत्प्रधानः
पुरुषः कर्मपुरुषः—कर्मकरादिकः, तथा भोगप्रधानः पुरुषो भोगप्रधानः—चक्रवर्त्यादिस्तथा गुणाः—व्यायामविक्रमधैर्यसत्त्वादिकास्तत्प्र-
धानः पुरुषो गुणपुरुषः, भावपुरुषस्तु पुंवेदोदये वर्तमानस्तद्वेद्यानि कर्माण्यनुभवविति, एते दश पुरुषनिक्षेपा भवन्ति । साम्प्रतं प्रागु-
ल्लिङ्गितमुद्देशार्थविधकारमाधिकृत्याह—

पहमे संथवसंलवमाइहि खलणा उ होतिं सीलस्स । बिंतिए इहेव खलियस्स अँवत्था कम्मबंधो य ॥५६॥

'पहमे' इत्यादि, प्रथमे उद्देशके अयमर्थविधकारः, तद्वथा—स्त्रीभिः सार्धं 'संस्तवेन' परिचयेन तथा 'संलापेन' भिन्नकथाद्यालापेन,
आदिग्रहणादङ्गप्रत्यङ्गनिरीक्षणादिना कामोत्कोचकारिणा भवेदल्पसत्त्वस्य 'शीलस्य' चारित्रस्य स्वलना तुशब्दात्तत्परित्यागो वेति, द्वितीये
त्वयमर्थविधकारः, तद्वथा—शीलस्खलितस्य साधोः 'इहेव' अस्मिन्नेव जन्मनि स्वपक्षपरपक्षकृता तिरस्कारादिका विडम्बना तत्प्रत्ययश्च
कर्मबन्धः, ततश्च संसारसागरपर्यटनमिति, किं स्त्रीभिः कश्चित् शीलात् प्रच्याव्यात्मवशः कृतो येनैवमुच्यते ?, कृत इति दर्शयितुमाह—

१ 'सेति आ. इ. । २ X जं आ. । ३ 'वन्निवलेते आं. । ४ संलवाइएहि अ. आ. । ५ होज्ज अ. आ. । ६ पीए अ. आ. । ७ अणवत्था अ. आ. ।

८ इहास्मिं आ. । ९ सीतात् आ. ।

सूरा मो मज्जता कइतवियाहिं उवहिप्पहाणाहिं । गहिया हु अभयपज्जोयकूलवालादिणो बहवे ॥५७॥
'सूरा मो' इत्यादि, बहवः पुरुषा अभयप्रद्योतकूलवालादयः शूरा वयमित्येवं मन्यमानाः, मी इति निपातो वाक्यालङ्कारार्थः,
'कुत्रिमाभिः' सद्भावराहिताभिः स्त्रीभिस्तथा उपधिः—माया तत्प्रधानाभिः कृतकयत्शताभिः 'गृहीता' आत्मवशतां नीताः केचन राज्या-
दपरे शीलात् प्रच्याव्यैहव विडम्बनां प्रापिताः, अभयकुमारादिकथानकानि च मूलादवश्यकादवगन्तव्यानि, कथानकत्रयोपन्यासस्तु
यथाक्रमं अत्यन्तबुद्धिविक्रमतपस्वित्वव्यापनार्थं इति ॥ यत् एवं ततो यत्कर्तव्यं तदाह—

तम्हा णं उ वीसंभो गंतव्वो णिच्चमेव इत्थीसुं । पढमुद्देसे भणिया जे दोसा ते गणंतेणं ॥५८॥
'तम्हा' इत्यादि, यस्मात् स्त्रियः सुगतिमार्गागिला मायाप्रधाना वञ्चनानिपुणास्तस्मादेतदवगम्य नैव 'विश्रम्भो' विश्वासस्तासां
विवेकिना 'नित्यं' सदा 'गन्तव्यो' यातव्यः, कर्तव्य इत्यर्थः, ये दोषाः प्रथमोद्देशके अस्योपलक्षणार्थत्वात् द्वितीये च तान् 'गणयता'
पर्यालोचयता, तासां मूर्तिमत्कपटराशिभूतानामात्महितमिच्छता न विश्वसनीयमिति ॥ अपिच—

सुसमत्थाऽवससमत्था कीरंती अप्पसत्तिया पुरिसा । दीसंती सूरावादी णारीवसगा ण ते सूरा ॥५९॥
'सुसमत्था' इत्यादि, पारानीकविजयादौ सुष्ठु समर्था अपि सन्तः पुरुषाः स्त्रीभिरात्मवशीकृता 'असमर्था' भ्रूत्क्षेपमात्रभीरवः
क्रियन्ते—अल्पसात्त्विकाः स्त्रीणामपि पादपतनादिचाटुकरणेन निःसाराः क्रियन्ते, तथा 'दृश्यन्ते' ग्रत्यक्षेणोपलभ्यन्ते शूरमात्मानं वदितुं
शीलं येषां ते शूरादिनोऽपि नारीवशगाः सन्तो दीनतां गताः, एवम्भूताश्च न ते शूरा इति, तस्मात् स्थितमेतद्—अविश्वास्याः स्त्रिय

१ कइयविह्वहिं अ. आ. । २ णहु अ. आ. । ३ 'विसं' आ. ।

इति, उक्तं च—“को वीससेज तासिं कतिवयभरियाण दुब्बियङ्गणं ! । खणरत्तविरत्ताणं धिरत्थु इत्थीण हिययाणं ॥१॥ अण्णं भणंति पुरओ अण्णं पासे णिवज्जमाणीओ । अन्नं च तासिं हियए जं च खमं तं करंति पुणो ॥२॥ को एयाणं णाहिह वेत्तलागुम्मगुविलहिययाणं । भावं भग्मासाणं तत्थुप्यन्नं भणंतीणं ॥३॥ महिला य रत्तमेत्ता उच्छुखंडं च सक्करा चेव । सा पुण विरत्तमित्ता णिंबूरे विसेसेइ ॥४॥ महिला दिज्ज करेज्ज व मारिज्ज व संठंविज्ज व मणुस्सं । तुट्ठा जीवाविज्जा अहव णरं वंचयावेज्जा ॥५॥ णंवि रक्खंते सुकयं णवि णेहंणवि य दा- णसम्माणं । ण कुलं ण पुब्बयं आयतिं च सीलं महिलियाओ ॥६॥ मां वीसंमह ताणं महिलाहिययाण कवडभरियाणं । णिणेहनिहियाणं अलियवयणजंणरयाणं ॥७॥ मांरेइ जियंतं पिहु मयंपि अणुमरइ काइ भत्तारं । विसहरगइव्व चरियं वंक्कविवंकं महैलाणं ॥८॥ गंगाए वालुया सागरे जलं हिमवओ य परिमाणं । जाणंति बुद्धिमंता महिलाहियं ण जाणंति ॥९॥ रोवांविंति रुवंति य अलियं जंपंति पत्ति-

सा. १ को विश्वस्यात्ताए कैतवस्तु दुर्विदग्धासु । धणरत्तविरक्तासु धियस्तु स्त्रीहृदयानां ॥१॥ २ अन्यद् भणंति पुरतोऽन्यस्यांश्च निषीदयन्त्यः । अन्यत्तासां हृदये यच्च क्षमं तत्कुर्वन्ति पुनः ॥२॥ ३ क एतासां ज्ञास्यति वेत्तलागुल्मगुपिलहृदयानां । भावं भग्माशानां तत्रोत्पन्नं भणंतीनां ॥३॥ ४ महिला च रक्तामात्रेच्छुखंडेव शर्करेव च । सा पुनर्विरक्तामात्रा निंबाकुरं विशेषयति ॥४॥ ५ निचं क्वारं इ. । सा. ६ महिला दद्यात्कुर्याद्वा मारयेद्वा संस्थापयेद्वा मानुष्यं । बुद्धा जीवापयेत् अथ च नरं वंचयेत् ॥५॥ ७ संथविज्ज प्र० । ८ तुठ वि जियाविं आ. । सा. ९ नापि रक्षति सुकृतं नापि स्नेहं नापि दानसम्माने च । न कुलं न पूर्वजं नायतिं च सीलं महिलाः ॥६॥ १० सा विश्वस तेषां महिलाहृदयानां कपटभृतां । निःस्नेहनिर्दयानां अलीकवचनजल्पनरता- नाम् ॥७॥ ११ मारयति जीवन्तमप्येव मृतमप्यनुम्रियते काचिद्भूतारं । विषधरगतिरिव चरितं वक्कविवंकं महैलानां ॥८॥ १२ गयं व आ. । १३ महिलियाणं आ. । सा. १४ गंगायां वालुकाः सागरे जलं हिमवतश्च परिमाणं । जानंति बुद्धिमन्तो महिलाहृदयं न जानन्ति ॥९॥ १५ रोदयन्ति रुदन्ति च अलीकं जल्पन्ति प्रत्यावयन्ति । कपटेन खादति विषं म्रियते न च याति सद्भावं ॥१०॥

यावन्ति कवडेण य खन्ति विसं मरन्ति गेयं जन्ति सम्भावं ॥१०॥ चिन्तिन्ति कज्जमणं अण्णं संठवइ भासइ अण्णं । आठवइ कुणइ अण्णं माइवणो णियडिसारो ॥११॥ असंयारंभाण तहा सव्वेसिं लोमगरहणिज्जाणं । परलोमवेरियणं कारणयं चैव इत्थीओ ॥१२॥ अहवा को जुवईणं जाणइ चरियं सहावकुडिल्लणं । दोसाण आगरो चिय जाण सरीरे वसइ कामो ॥१३॥ मूलं दुच्चरियाणं हवइ उ णयरस्स वत्तणी विउला । मोक्खस्स महाविग्गं वज्जेयव्वा सया नारी ॥१४॥ धंणा ते वरपुरिसा जे चिय मोत्तूण णिययजुवइओ । पव्वइया कयनियमा सिवमयलमणुत्तरं पत्ता ॥१५॥” अधुना यादृक्षः शूरो भवति तादृक्षं दर्शयितुमाह—

धम्मंमि जो दढ्ढा मई सो सूरुओ सत्तिओ य वीरो य । णहुं धम्मणिरुस्साहो पुरिसो सूरुओ खुबलिओऽवि ॥६०॥

‘धम्मंमि’ इत्यादि, ‘धर्मे’ श्रुतचारित्राख्ये दृढा-निश्चला मतिर्यस्य स तथा एवम्भूतः स इन्द्रियनोइन्द्रियारिजयात् शूरः तथा ‘सा-चिको’ महासत्त्वोपेतोऽसावेव ‘वीरः’ स्वकर्मदारणसमर्थोऽसावेवेति, किमिति ? यतो नैव ‘धर्मनिरुत्साहः’ सदुद्युष्टाननिरुद्धमः सत्पुरुषाचीर्णमार्गपरिश्रष्टः पुरुषः सुष्ठु बलवानपि शूरो भवतीति ॥ एतानेव दोषान् पुरुषसम्बन्धेन स्त्रीणामपि दर्शयितुमाह—

१ नहुं इ. । सा. २ चिन्तयति कार्यमन्यदन्यत् संस्थापयति भाषतेऽन्यत् । आरभते करोत्यन्यन्मायिर्गो निष्कृतिसारः ॥११॥ ३ असदारम्भीणां तथा सर्वेषां लोकगर्हणीयाणां । परलोकवैरिकाणां कारणं चैव स्त्रियः ॥१२॥ ४ अथवा को युवतीनां जानाति चरितं स्वभावकुटिलानां । दोषाणामाकर्षणं यासां शरीरे वसति कामः ॥१३॥ ५ मूलं दुश्चरितानां भवति तु नरकस्य वर्तनी विपुला । मोक्षस्य महाविज्ज वर्जयितव्या सदा नारी ॥१४॥ ६ धन्यास्ते वरपुरुषा ये चैव सुकत्वा निजकलुषवतीः । प्रवर्जिताः कृतनियमाः शिवमचलमनुत्तरं प्राप्ताः ॥१५॥ ७ दृढ अ. आ. । ८ नहुं धम्म निरुच्छाहो अ. आ. । ९ इन्द्रियारिनो अ. । १० वीरश्च कर्म अ. इ. ।

एते चैव य दोसा पुरिससमाएवि इत्थीयाणंपि । तम्हा उं अप्पमाओ विरागमग्गंमि तासिं तुं ॥६१॥^३
 'एते चैव' इत्यादि ये प्राक् शीलप्रध्वंसादयः स्त्रीपरिचयादिभ्यः पुरुषाणां दोषा अभिहिता एत एवान्यूनाधिकाः पुरुषेण सह यः
 सम्बन्धस्तस्मिन् स्त्रीणामपि, यस्मादोषा भवन्ति तस्मात् तासामपि विरागमार्गे प्रवृत्तानां पुरुषपरिचयादिपरिहारलक्षणोऽप्रमाद
 एव श्रेयानिति । एवं यदुक्तं 'स्त्रीपरिज्ञे'ति तत्पुरुषोत्तमधर्मप्रतिपादनार्थम्, अन्यथा 'पुरुषपरिज्ञे'त्यपि वक्तव्येति, साम्प्रतं सूत्रानुगमे-
 ऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रसुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

जे मायरं च पियरं च, विप्पजहाय पुव्वसंजोगं । एगे सहिते चरिस्सामि, आरतमेहुणो विवित्तेसुं ॥१॥
 सुहुमेणं तं परिक्रम्मि, छन्नपएण इत्थिओ मंदा । उव्वायंपि ताड जाणंसु जहा लिस्संति भिक्खुणो एगे ॥२॥

'जे मायरं च' इत्यादि, अस्य चायमन्तरसूत्रेण सह सम्बन्धः, तद्यथा—अनन्तरसूत्रेऽभिहितम्, आमोक्षाय परिव्रजेदिति, एतच्चा-
 शेषाभिष्वङ्गवर्जितस्य भवतीत्यतोऽनेन तदभिष्वङ्गवर्जनमभिधीयते, 'यः' कश्चिदुत्तमसत्त्वो 'मातरं पितरं' जननीं जनयितारम्, एतद्-
 ग्रहणादन्यदपि आतृपुत्रादिकं पूर्वसंयोगं तथा श्वश्रुशुरादिकं पश्चात्संयोगं च 'विग्रहाय'—त्यक्त्वा, चकारौ—समुच्चयार्थौ, 'एको' माता-
 पित्राद्यभिष्वङ्गवर्जितः कषायग्रहितो वा तथा सहितो ज्ञानदर्शनचारित्रैः स्वैस्म या हितः स्खितः—परमार्थानुष्ठानविधायी 'चरिष्यामि'
 संयमं करिष्यामीत्येवं कृतप्रतिज्ञां, तामेव प्रतिज्ञां सर्वप्रधानभूतां लेशतो दर्शयति—'आरतम्' उपरतं, मैथुनं—कामाभिलाषो यस्यासावारत-

१ हु अ. । २ 'पि वा. आ. । ३ चउमत्थज्जयणं सम्मतं अ. चउत्थमज्जयण सम्मत आ. । ४ वितत्तेसी इ. । ५ 'कम्मा इ. । ६ तातो
 आ. । ७ जणिं आ. इ. । ८ जह आ. इ. ।

मैथुनः, तदेवमभूतो 'विविक्तेषु' स्त्रीपशुपण्डकवर्जितेषु स्थानेषु चरिष्यामीत्येवं सम्यगुत्थानेनोत्थाय विहरतीति, क्वचित्पाठो 'विविक्ते-
सिति' 'विविक्तं'—स्त्रीपण्डकादिरहितं स्थानं संयमानुपरोधेषितुं शीलमस्य तथेति ॥१॥ तस्यैवं कृतप्रतिज्ञस्य साधोर्यद्भवत्यविवेकिस्त्री-
जनाचर्शयितुमाह—'सुदुमेण' इत्यादि, 'तं' महापुरुषं साधुं 'सूक्ष्मेण' अपरकार्यव्यपदेशभूतेन 'छन्नपदेने'ति छन्नना—कपटजालेन
'पराक्रम्य' तत्समीपमागत्य, यदिवा—'पराक्रम्ये'ति शीलस्खलनयोग्यतापत्त्या अभिभूय, काः ?—'स्त्रियः' कूलबोलुकादीनामिव मार्ग-
घगणिकाद्या नानाविधकपटशतकरणदक्षा विविधविबोक्त्वत्यो भाव—मन्दाः—कामोद्रेकविधायितया सँदसद्विवेकविकलाः समीपमागत्य
शीलात् ध्वंसयन्ति, एतदुक्तम् भवति—आतपुत्रव्यपदेशेन साधुसमीपमागत्य संयमाद् अंशयन्ति, तथा चोक्तम्—'पियपुत्त माहकिडगा
णचूकिडगा य सयणकिडगा य । एते जोवणकिडगा पच्छन्नपई महिलियाणं ॥१॥" यदिवा—छन्नपदेनेति—गुप्ताभिधानेन, तद्यथा—
"काले प्रसुप्तस्य जनार्दनस्य, मेघान्धकारासु च शर्वरीषु । मिथ्या न भाषामि विशालेनेत्रे !, ते ग्रन्थया ये ग्रथमाक्षरेषु ॥१॥"
इत्यादि, ताः स्त्रियो मायाप्रधानाः प्रतारणोपायमपि जानन्ति—उत्पन्नप्रतिभतया विदन्ति, पाठान्तरं वा ज्ञातवत्यः, यथा 'श्लिष्यन्ते'
विवेकिनोऽपि साधव एके तथाविधकर्मोदयात् तासु सङ्गसुपयान्ति ॥२॥ तानेव सूक्ष्मप्रतारणोपायान् दर्शयितुमाह—
पासे भिसं णिसीयंति अभिक्खणं पोसवत्थं परिहिंति । कायं अहेवि दंसंति, बाहू उद्धट्ठु कक्खममुव्वजे ॥३॥
सयणासणेहिं जोगेहिं इत्थिओ एगता णिमंतंति । एयाणि चेव से जाणे, पासाणि विरूवरूवाणि ॥४॥

१ 'वारका' आ. 'वालका' इ. । २ मागधिका' आ. । ३ 'विल्लो' आ. । ४ 'सद्विवेक' आ. । सा. ५ प्रियपुत्रप्रातृकीडका नपुंस्त्रीडकाश्च स्वजनक्रीडकाश्च
एते यौवनक्रीडकाः प्राप्ताः प्रच्छन्नपतयो महिलानां ॥१॥ ६ 'मतीति आ. । ७ बाहुमुद्धट्ठ आ. बाहुद्धट्ठ इ. । ८ जङ्घाणे इ. । ९ 'दि आ. ।

‘पासे भित्ति’ इत्यादि, ‘पाशे’ समीपे ‘भृशम्’ अत्यर्थमूरूपपीडमतिहेहमाविष्कुर्वन्त्यो ‘निषीदन्ति’ विश्रम्भमापादयितुमुपविशन्तीति, तथा कामं पुष्पातीति पोषं-कामोत्क्रोचकारि शोभनमित्यर्थः तच्च तद्वत्त्वं पोषवत्त्वं तद् ‘अमीक्षणम्’ अनवरतं तेन शिथिलादिव्यपदेशेन परिदधति, स्वाभिलाषमावेदयन्त्यः साधुप्रतारणार्थं परिधानं शिथिलीकृत्य पुनर्निबध्नन्तीति, तथा ‘अधःकायम्’ ऊर्वादिक-मनङ्गोद्दीपनाय ‘दर्शयन्ति’ प्रकटयन्ति, तथा ‘बाहुमुद्वृत्य’ कक्षामादश्य ‘अनुकूलं’ साध्वमिमुखं ‘व्रजेत्’ गच्छेत् । सम्भावनायां लिङ्, सम्भाव्यते एतदङ्गप्रत्यङ्गसन्दर्शकत्वं स्त्रीणामिति ॥३॥ अपिच-‘सयणासणे’ इत्यादि, शय्यतेऽस्मिन्निति शयनं-पर्यङ्कादि तथाऽऽस्यते-ऽस्मिन्नित्यासनम्-आसं दकादीत्येवमादिना ‘योग्येन’ उपभोगार्हेण कालोचितेन ‘स्त्रियो’ योषित ‘एकदा’ इति विविक्तदेशकालादौ ‘निमन्त्रयन्ति’ अभ्युपगमं ग्राहयन्ति, इदमुक्तं भवति-शयनासनाद्युपभोगं प्रति साधुं प्रार्थयन्ति, ‘एतानेव’ शयनासननिमन्त्रणरूपान् स साधु-विदितवेद्यः परमार्थदर्शी ‘जानीयाद्’ अबुद्ध्येत स्त्रीसम्बन्धकारिणः पाशयन्ति-बध्नन्ती पाशास्तान् ‘विरूपरूपान्’ नानाप्रकारानिति । इदमुक्तं भवति-स्त्रियो ह्यासन्नगामिन्यो भवन्ति, तथा चोक्तम्-“अबं वा निबं वा अब्भासगुणेण आरुहह वल्ली । एवं इत्थीतोवि यं जे आसन्नं तमिच्छन्ति ॥१॥” तदेवम्भूताः स्त्रियो ज्ञात्वा न ताभिः सार्धं साधुः सङ्गं कुर्यात्, यतस्तदुपचारादिकः सङ्गो दुष्परिहार्यो भवति, तदुक्तम्-“जं इच्छसि घेसुं जे पुर्विं तं आमिसेण गिण्हाहि । आमिसपासनिबद्धो काहिइ कज्जं अकज्जं वा ॥१॥” ॥४॥ किञ्च-नो तासु चक्खु संधेज्जा, नोविय साहसं समभिजाणे । णो संहियं पि विहरेज्जा, एवमप्पा सुरक्खिओ होइ ॥५॥

१ तद्वत्त्वं च आ. इ. १ २ लिट् आ. १ ३ पर्यङ्कावसथो वा आ. इ. १ सा. ४ संनादिनिं प्र० । सा. ५ आन्नं वा० निम्बं वाभ्यासगुणेनारोहति वल्ली । एवं स्त्रियोऽपि य एवासनस्तमिच्छन्ति ॥१॥ ६ हु आ. १ सा. ७ यान् गृहीतुमिच्छति तानामिषेण पूर्वं गृह्णण । यदामिषपाशनिबद्धः करिष्यति कार्यमकार्यं वा ॥१॥ ८ संहियं आ. इ. १

आमंति य उस्सवियां भिक्खुं आयसा निमंतंति । एताणि चैव से जाणे, सहाणि विरूवरूवाणि ॥६॥
‘नो’ नैव ‘तासु’ शयनासनोपनिमग्नपाशावपाशिकासु स्त्रीषु ‘चक्षुः’ नेत्रं सन्दध्यात् सन्धयेद्वा, न तद्दृष्टौ स्वदृष्टिं निवेशयेत्,
सति च प्रयोजने ईषदवज्ञया निरीक्षेत, तथा चोक्तम्—“कार्येऽपीषमतिमास्मिरीक्षते योषिदङ्गमस्थिरया । अस्तिगथया दृशाऽवज्ञया ह्य-
कृषितोऽपि क्षुपित इव ॥१॥” तथा नापि च साहसम्—अकार्यकरणं तत्प्रार्थनया ‘समनुजानीयात्’ प्रतिपेक्षेत, तथा ह्यतिसाहसेतत्स-
ङ्गमावतरणवधर्भरकपातादिविपाकवेदिनोऽपि साधो योषिदासङ्गनमिति, तथा नैव स्त्रीभिः सार्धं ग्रामादौ ‘विहरेत्’ गच्छेत्, अपिश-
ब्दात् न ताभिः सार्धं विविक्तासनो भवेत्, ततो महापापस्थानमेतत् यतीनां यत् स्त्रीभिः सह साङ्गत्यमिति, तथा चोक्तम्—“मात्रा
स्वप्ना दुहित्रा वा, न विविक्तासनो भवेत् । बलवानिन्द्रियग्रामः, पण्डितोऽप्यत्र मुह्यति ॥१॥” एवमनेन स्त्रीसङ्गवर्जनेनात्मा समस्ता-
पायस्थानेभ्यो रक्षितो भवति, यतः—सर्वापायानां स्त्रीसम्बन्धः कारणम्, अतः स्वहितार्थी तत्सङ्गं दूरतः परिहरेदिति ॥५॥ कथं चैताः
पाशा इव पाशिका इत्याह—‘आमंति य’ इत्यादि, स्त्रियो हि स्वमावेनैवाकर्तव्यप्रवणाः साधुमामन्त्र्य यथाऽहममुकस्यां वेलायां भवदन्ति-
कमागमिष्यातीत्येवं सङ्केतं ग्राहयित्वा तथा ‘उस्सवियं’ चि संस्थाप्योच्चावचैर्विश्रमजनकैरालापैर्विश्रमभे पातयित्वा पुनरकार्यकरणाया-
त्सना निमग्नयन्ति, आत्मनोपभोगेन साधुमभ्युपगमं कारयन्ति । यदिवा—साधोर्मियापहरणार्थं ता एव योषितः प्रोचुः, तद्यथा—भर्तार-
मामन्त्र्यापृच्छथाहमिहाऽऽयाता, तथा संस्थाप्य—भोजनपदधावनशयनादिकया क्रियोपोषचर्यं ततस्तवात्तिकमागतेत्यतो भवता सर्वा म-

१ ‘क्षियं वा आ. इ. । २ सन्ध्यात् आ. । ३ पश्यते इ. । ४ ‘नरकां’ इ. । ५ हरेत् आ. । ६ ‘च ताः पाशा व आ. चैताः पाशा व इ. । ७ ओसवियं
ति इ. । ८ भालोपं आ. इ. ।

द्वर्तुजनितामाशङ्कां परित्यज्य 'निर्भयेन भाव्यमित्येवमादिकैर्बोभिर्विश्रम्भमुत्पाद्य भिक्षुमात्मना निमन्त्र्यन्ते, शुष्मदीयमिदं शरीरकं यादृशस्य क्षोदीयसौ गरीयसौ वा कार्यस्य क्षमं तत्रैव नियोज्यतामित्येवमुपप्रलौभयन्ति, स च भिक्षुरवगतपरमार्थः एतानेव 'विरूप-रूपान्' नानाप्रकारान् 'शब्दादीन्' विषयान् तत्स्वरूपनिरूपणतो ज्ञपरिज्ञया जानीयात्, यथैते स्त्रीसंसर्गपादिताः शब्दादयो विषया दुर्गतिगमनैकहेतवः सन्मागर्गिलारूपा इत्येवमवबुध्येत, तथा प्रत्याख्यानपरिज्ञया च तद्विषयाकावर्गेन परिहरेदिति ॥६॥ अन्यच्च—
मणबन्धनेहि जेगेहि, कलुण विणीयमुवगसित्ताणं । अदु मंजुलाइ भासंति, आणेवयंति भिन्नकहाहि ॥७॥
सीहं जहा व कुणिमेणं, निरुभयमेगचरंति पासेणं । एविथियाउ बंधंति, संवुडं एगतियमणगार ॥८॥

'मणबन्धनेहि' इत्यादि, मनो बध्यते यैस्तानि मनोबन्धनानि—मंजुलाऽऽलापस्त्रिधावलोकनाद्वाप्रत्यङ्गप्रकटनादीनि, तथा चोक्तम्—
“आह पिणं कंतं सामियं दहयं जिंयाओ तुमं मह पिओत्ति । जीए जीयामि अहं पडबसि तं मे सरीरस्स ॥१॥” इत्यादिभिरनेकैः प्रपञ्चैः करुणाऽऽलापविनयपूर्वकं 'उवगसित्ताणं' ति उपसंखिल्य समीपमागत्य 'अथ' तदनंतरं 'मंजुलानि' पेशलानि विश्रम्भजनकानि कामोत्कोचकानि वा भाषन्ते, तदुक्तम्—
“मित्तमदुरगिभियंजुल्लएहि ईसीकडकवहसिएहि । सविगारेहि वरागं हिययं पिहियं मयच्छीए ॥१॥” तथा 'भिन्नकथाभी' रहस्याऽऽलापैर्मथुनसम्बद्धैर्बोभिः साधोधिचमादाय तमकार्यकरणं प्रति 'आज्ञापयन्ति' प्रवर्तयन्ति, स्ववशं

१ निमित्तेन आ. इ. १ २ यन्ति आ. इ. १ ३ शब्दान् आ. ४ ४ मतितेणं आ. ५ एवं इ. १ सा. ६ नाथ कान्त प्रिय स्वामिन्दयित ! जीवितादपि त्वं मम प्रिय इति जीवति जीवामि अहं प्रयुरसि त्वं मे करीरस्य ॥५॥ ७ दत्तिय आ. दविय इ. १ सा. ८ इयय अण्ड तं प्र० १ ९ तं आ. १ सा. १० तुमे प्र० १ ११ तुहं आ. १ सा. १२ मित्तमदुरगिभिसजलाम्प्रीषत्कम्पाद्वाहसितैः । सबिकारैर्वराकं ददयं पिहितं मुगाध्याः ॥१॥

वा ज्ञात्वा कर्मकरवदाज्ञां कारयन्तीति ॥७॥ अपिच-‘सीहं जहा’इत्यादि, यथेति दृष्टान्तोपदर्शनार्थं यथा बन्धनविधिज्ञाः सिंहं पिशिता-
दिनाऽऽमिषेणोपप्रलोभ्य ‘निर्भयं’ गतमीकं निर्भयत्वादेव एकचरं ‘पाशेन’ गलयन्नादिना बध्नन्ति बद्धा च बहुप्रकारं कदर्थयन्ति, एवं
स्त्रियो नानाविधैरुपायैः पेशलभाषणादिभिः ‘एगतिरयन्ति’ कञ्चन तथाविधम् ‘अनगरं’ साधुं ‘संवृतमपि’ मनोवाकायगुप्तमपि ‘बध्नन्ति’
स्ववशं कुर्वन्तीति, संवृतग्रहणं च स्त्रीणां सामर्थ्योपदर्शनार्थं, तथाहि-संवृतोऽपि ताभिर्बध्यते, किं पुनरपरोऽसंवृत इति ॥८॥ किञ्च—
अह अत्थ पुणो णमयंती, रहकारो व णेमि आणुपुब्बीए । बद्धे मिए व पासेणं, फंदंते वि ण मुच्चए ताहे ॥९॥
अह सेऽणुतप्पइ पच्छा, भोच्चा पायसं व विसमिस्सं एवं विवेगमादाय, संवांसो नंवि कप्पए दविए ॥१०॥

‘अह तत्थ’ इत्यादि, ‘अथ’ इति स्ववशीकरणानन्तरं पुनस्तत्र-स्वाभिप्रेते वस्तुनि ‘नमयन्ति’ ग्रहं कुर्वन्ति, यथा-‘स्थकारो’
वर्धकिः ‘नेमिकाष्ठं’ चक्रबाह्यभ्रमिरूपमात्रुपूर्व्यां नमयति, एवं ता अपि साधुं स्वकार्यानुकूल्ये प्रवर्तयन्ति, स च साधुर्मगवत् पाशेन
बद्धो मोक्षार्थं स्पन्दमानोऽपि ततः पाशान्न मुच्यत इति ॥९॥ किञ्च-‘अह से’ इत्यादि, अथासौ साधुः स्त्रीपाशावबद्धो मृगवत् कूटके
पतितः सन् कुटुम्बकृते अहर्निशं क्लिश्यमानः पश्चादनुत्पद्यते, तथाहि-गृहान्तर्गतानामेतदवश्यं सम्भाव्यते, तदथा-“कोङ्कयओ को
समचिचु कैहोवणाहिं काहो दिज्जउ वित्तं को उग्घाडउ परिहियउ परिणीयउ को व कुमारउ पडियतो जीव^१ खडफडेहि पर बंधइ

१ ‘नार्थ’ आ. । २ स्त्रियोऽपि आ. इ. । ३ ‘न्तीति’ इ. । ४ बोध्यते इ. । ५ अणुपुब्बी आ. । ६ मुच्यती आ. । ७ मायाए आ. माताए इ. । ८ नम
आ. इ. । ९ ‘भूमि’ आ. इ. । सा. १० क्रोधिकः कः समचित्तः कथं उपनय कथं ददातु वित्तं कः उद्घाटकः परिहृतः को वा कुमारकः पतितो जीवः खण्ड-
स्फेदः प्रवक्ष्याति पापभारं ॥१॥ ११ कद्वो आ. इ. । १२ वित्तु आ. इ. । १३ जीवो आ. ।

पावह भारओ ॥१॥” तथा यत्—“मया परिजनस्यार्थे, कृतं कर्म सुदारुणम् । एकाकी तेन दहोऽहं, गतास्ते फलभोगिनः ॥१॥” इत्येवं बहुप्रकारं महामोहात्मके कुटुम्बकूटके पतिता अनुत्प्रेयन्ते, अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन स्पष्टयति—यथा काश्चिद्विषमिश्रं भोजनं भुत्वा पश्चात्तत्र कृतावेगाकुलितोऽनुत्प्रेयते, तद्यथा—किमेतन्मया पापेन साम्प्रतेक्षिणा सुखरसिकतया विपाककटुकमेवम्भूतं भोजनमास्वादितमिति, एवमसावपि पुत्रपौत्रदुहितृजामातृस्वसृभ्रातृव्यभागिनेयादीनां भोजनपरिधानपरिणयनालङ्कारजातमृतकर्मतद्व्याधिचिकित्साचिन्ताकुलोऽपग^२ तस्वशरीरकर्तव्यः प्रनष्टैहिकाशुष्ठानोऽहर्निशं तद्व्यापारव्याकुलितमतिः परितप्यते, तदेवं अनन्तरोक्त्या नीत्या विपाकं स्वाशुष्ठानस्य ‘आदाय’ ग्राप्य, विवेकमिति वा क्वचित्पाठः, तद्विपाकं विवेकं वा ‘आदाय’—गृहीत्वा स्त्रीभिश्चारित्रिपरिपन्थिनीभिः सार्धं ‘संवासो’ वसतिरेकत्र ‘न कल्पते’ न युज्यते, कस्मिन्—‘द्रव्यभूते’ मुक्तिगमनयोग्ये रागद्वेषरहिते वा साधौ, यतस्ताभिः सार्धं संवासोऽवश्यं विवेकिनामपि सदशुष्ठानविधातकरीति ॥१०॥ स्त्रीसम्बन्धदोषानुपदश्योपसंहरन्नाह—

तम्हा उ वज्जए इत्थी, विसलित्तं व कंटगं नच्चा । ओए कुलाणि वसवन्ती आघाते ण सेवि णिग्गंथे ॥११॥

जे एयं उंछं अणुगिच्छा, अन्नयरा हुंति कुसीलाणं । सुतवस्सिस्सएवि से भिक्खू, नो विहरे सह णमिस्थीसु ॥१२॥

‘तम्हा’ इत्यादि, यस्मात् विपाककटुकः स्त्रीभिः सह सम्पर्कस्तस्मात् कारणात् स्त्रियो वर्जयेत् तुशब्दात्तदाऽऽलापमपि नं कुर्यात्, किंवदित्याह—विशेषलिप्तं कण्टकमिव ‘ज्ञात्वा’ अवगम्य स्त्रियं वर्जयेदिति, अपिच—विषदिग्धकण्टकः शरीरावयवे भग्नः सन्ननर्थमापादयेत्

१ पतितो आ. इ. । २ °प्यते भा. इ. । ३ तत्कं आ. इ. १ ४ °प्येत आ. । ५ °प्यत इति तदे° आ. इ. । ६ प्रति° आ. इ. । ७ °थो इ. । ८ °थे तुजेनुशब्दा° आ. इ. । ९ नो इ. ।

स्त्रियस्तु स्मरणादपि, तदुक्तम्—“विषयस्य विषयाणां च, दूरमत्यन्तमन्तरम् । उपर्युक्तं विषं हन्ति, विषयाः स्मरणादपि ॥१॥” तथा—
“वारि विसै खड्यं न विसयसुहु इकसि विसिण मरंति । विसयामिस पुण धारिया नर णरएहि पडंति ॥१॥” तथा—‘ओजः’ एकः अ-
सहायः सन् ‘कुलानि’ गृहस्थानां गृहाणि गत्वा स्त्रीणां कशवर्तो तन्निर्दिष्टबेलागमनेन तदानुकूल्यं भजमानो धर्ममाख्याति योऽसावपि
‘न निर्ग्रन्थो’ न सम्यक् प्रव्रजितो, निर्भिद्धाचरणसेवनादवश्यं तत्रापायसम्भवादिति, यदा पुनः काचित्कुतश्चिन्निमित्तादागतनुसमसर्था
बृद्धा वा भवेत्तदाऽपरसहायसाध्वभावे एकाक्यपि गत्वा अपरस्त्रीद्वन्द्वमध्यगतायाः पुरुषसमन्विताया वा स्त्रीनिन्दाविषयजुगुप्साप्रधानं
वैराग्यजननं विधिना धर्मं कथयेदपीति ॥११॥ अन्यव्यतिरेकाभ्यामुक्तोऽर्थः सुगमो भवतीत्यभिप्रायवानाह—‘जे सयं उंछं’ इत्यादि,
‘जे’ मन्दमतयः पथ्यात्कृतसदनुष्ठानाः साम्प्रतेक्षिणः एतद्-अनन्तरोक्तम् उंछन्ति जुगुप्सनीयं गहं तदत्र स्त्रीसम्बन्धादिकं एकाकिस्त्री-
धर्मकथनादिकं वा द्रष्टव्यं, तदनु-तत्प्रतिषे ‘गृद्धा’ अष्टुषपचा मूर्च्छिताः, ते हि ‘कुशीलानां’ पार्श्वस्थावसवकुशीलसंस्तुतयथाच्छन्द-
रूपाणामन्यतरा भवन्ति, यदिवा—काथिकपश्यकसम्प्रसारक्रमोपक्रमणं वा कुशीलानामन्यतरा भवन्ति, तन्मध्यवर्तिनस्तेऽपि कुशीला
भवन्तीत्यर्थः, यत एवमतः ‘सुतपस्वयपि’ विदुष्टतपोनिष्ठसदेहोऽपि ‘भिक्षुः’ साधुः आत्महितमिच्छन् ‘स्त्रीभिः’ समाधिपरिपन्थिनीभिः
सह ‘न बिहरेत्’ कैचिद्दृष्टेनापि सन्तिष्ठेत्, तृतीयार्थे सप्तमी, णमिति वाक्यालङ्कारे, ज्वलिताङ्गपुरुडवद्-दूतः स्त्रियो बर्जेयेदितिभावः
॥१२॥ कतमाभिः पुनः स्त्रीभिः सार्धं न विहर्तव्यमित्येतदाशङ्क्याह—

१. युक्तं आ. इ. १ सा. २ वरं विषं खड्यं न विषयसुहुः एकको विषेण मिथते १ विषयमिषधातिताः पुनरत्र नरकेषु पतन्ति ॥१॥ ३. विसु खड्यं न विषं
विसु खड्यं इ. १ ४ उछति आ. इ. १ ५ मामक आ. इ. १ ६ न स्वचिं आ. इ. १

समन्वितः सर्वत्र प्रमादरहितः प्रतिभानवान् विशारदश्च 'शुद्धेन'-निरुपाधिना उद्गमादिदोषशुद्धेन चाहारेणात्मानं यापयन्न-
 शेषकर्मक्षयलक्षणं मोक्षयुपैति, न 'उवेह मारं' ति क्वचित्पाठः, बहुशो अत्र्यन्ते स्वकर्मपरवशाः प्राणिनो यस्मिन् स मारः-
 संसारस्तं जातिजराभरणरोगशोकाकुलं शुद्धेन मार्गेणात्मानं वर्तयन् न उपैति, यदि वा मरणं-प्राणत्यागलक्षणं भारस्ते
 बहुशो नोपैति, तथाहि-अप्रतिपातितसम्यक्त्व उत्कृष्टतः सप्ताष्टौ वा भवान् अत्र्यते नोर्ध्वमिति ॥ १७ ॥ तदेवं गुरुकुल-
 निवासितया धर्मे सुस्थिता बहुश्रुताः प्रतिभानवन्तोऽर्थविशारदाश्च सन्तो यत्कुर्वन्ति तद्दर्शयितुमाह-'संखाइ' इत्यादि, सम्यक्
 रूपायते-परिज्ञायते यया सा 'संख्या'-सद्बुद्धिस्तया स्वतो धर्मे परिज्ञायापरेषां यथावस्थितं-'धर्म'-श्रुतचारित्र्याख्यं
 'न्यागृणन्ति'-प्रतिपादयन्ति, यदि वा स्वपरशक्तिं परिज्ञाय पर्वदं वा प्रतिपाद्यं चार्थं सम्यगवबुध्य धर्मं प्रतिपादयन्ति ।
 ते चैवंविधा बुद्धाः-कालत्रयवेदिनो जन्मान्तरसंचितानां कर्मणामन्तकरा भवन्ति, अन्येषां च कर्मपनयनसमर्था भवन्तीति
 दर्शयति-ते यथावस्थितधर्मग्ररूपका 'द्वयोरपि'-परात्मनोः कर्मपाशविमोचनया स्नेहादिनिगडविमोचनया वा करणभूतया
 संसारसमुद्रस्य पारगा भवन्ति । ते चैवंभूताः ?, 'सम्यक् शोधितं'-पूर्वोचराविरुद्धं 'प्रश्नं'-शब्दमुदाहरन्ति, तथाहि-पूर्वं
 बुद्ध्या पर्यालोच्य कोऽयं पुरुषः कस्य चार्थस्य ग्रहणसमर्थोऽहं वा किंभूतार्थप्रतिपादनशक्त इत्येवं सम्यक् परीक्ष्य व्याकुर्या-

१ मारं वा । सा. २ अट्टमवा उ चरिते इति वचनाच्चारित्र्ययुतं सम्यक्त्वं परं प्रतिपाति तदिति अप्रतिष्ठितसम्यक्त्व इति, जघन्याराधनया वा
 जन्माभिरष्टभ्यैः इति वचनात्, सप्ताष्टाविति मनुष्यकायस्थित्यपेक्षं, सम्यक्त्वमवास्तु पल्योपमासंख्यभागमिताः ।

दिति, अथवा परेण कश्चिदर्थं पृष्ठं प्रश्नं मम्यम् परीक्ष्योदाहरन्तु-मम्यमुत्तरं दद्यादिति. तथा चोक्तम्-“आयारियमयामा
व धारिण्य अत्येण शरियमुणिण्णं । तो मंघमज्जयारं ववहरिउं जे सुहं होति ॥ १ ॥” तदन्तं ने गीतार्था यथावस्थितं धर्म
कथयन्तः स्वपरतारका भवन्तीति ॥ १८ ॥ म च प्रश्नमुदाहरन् कदाचिदन्यथापि त्रयादनुस्तन्प्रतिषेधार्थमाह-‘णो छायाए’
इत्यादि, ‘स’-प्रश्नस्थोदाहर्ता मर्वाथाश्रयन्वाद्गल-कण्ठकल्पः कुत्रिकापणकल्पो वा चतुर्दशपूर्विणामन्यतरो वा कश्चिदाचो-
र्यादिभिः प्रतिभानवान्-अर्थविशारदस्तदेवंभूतः कुतश्चिन्मिच्चान् श्रोतुः कृपितोऽपि सूत्रार्थं ‘न छादयेत्’-नान्यथा व्याख्या-
नयेत् स्वाचार्यं वा नापलपेत् धर्मकर्था वा कुर्वन्नाहं छादयेद् आत्मगुणोत्कर्षाभिप्रायेण वा परगुणान्न छादयेत्, तथा परगुणान्न
लपयेत्-न विहम्बयेत् शास्त्रार्थं वा नापसिद्धान्तेन व्याख्यानयेत्, तथा ममस्तथास्त्रवेत्ताऽहं मर्वलोकविदितः ममस्तसंशया-
पनेता न मसुख्यो हेतुयुक्तिभिरर्थप्रतिपादयितेत्येवमानमकं मानम्-अभिमानं गर्वं न सेवेत, नाप्यात्मनो बहुश्रुतत्वेन
तपस्वित्वेन वा प्रकाशनं कुर्यात्, चशब्दादन्यदपि पूजामन्कारादिकं परिहरेत्, तथा न चापि ‘प्रज्ञावान्’-सश्रुतिकः
‘परिहासं’-केलिप्रायं ब्रूयाद्, यदि वा कथञ्चिदबुध्यमानं श्रोतरि तदुपहासप्रायं परिहासं न विदध्यात्, तथा नापि चाशीर्वादं
बहुषुत्रो बहुधनो [बहुधर्मो] दीर्घयुस्त्वं भूया इत्यादि व्यापृणीयात्, भाषासमितियुक्तेन भाव्यमिति ॥ १९ ॥ किंनिमित्तमा-
शीर्वादो न विधेय इत्याह-‘भूताभिसंकाह’ इत्यादि, भूतेषु-जन्तुषुपदशङ्का-भूताभिज्ञा तयाऽऽशीर्वादं ‘भावचयं’-

१ आचार्यसंकाशाद् अवधारितेनार्थेन स्मारकेण ज्ञात्रा च ततः संघमभ्ये व्यवहर्तुं सुख भवति ॥ १ ॥ २ x धा० आ इ । ३ होति आ. इ ।

४ न्तरो परो वा आ. इ । ५ चार्थादिः प्र० आ इ । ६ शास्त्रार्थवेत्ता आ. इ । ७ x x x दी० आ. इ ।

सपापं जुगुप्समानो न ब्रूयात्, तथा गास्त्रायत इति गोत्रं-मौनं वाक्संयमस्तं 'मन्त्रपदेन'-विद्यापमार्जनविधिना 'न निर्वाहयेत्' न निःसारं कुर्यात् । यदि वा गोत्रं-जन्तूनां जीवितं, 'मन्त्रपदेन'-राजादिगुप्तभाषणपदेन राजादीनामुपदेशदानतो 'न निर्वाहयेत्'-नापनयेत्, एतदुक्तं भवति-न राजादिना सार्धं जन्तुजीवितोपमर्दकं मन्त्रं कुर्यात्, तथा प्रजायन्त इति प्रजाः-जन्तवस्तासु प्रजासु, 'मनुजो'-मनुष्यो व्याख्यानं कुर्वन् धर्मकथां वा न 'किमपि'-लामपूजासत्कारादिकम् 'इच्छेद्'-अभिलषेत्, तथा कुतिसत्तानाम्-अमाधूनां धर्मान्-वस्तुदानतर्पणादिकान् 'न संवदेत्'-न ब्रूयाद्; यदि वा नासाधुधर्मान् ब्रुवन् संवादयेद्, अथवा धर्मकथां व्याख्यानं वा कुर्वन् प्रजास्वात्मश्लाघारूपां कीर्तिं नेच्छेदिति ॥ २० ॥

किञ्चान्यत्—

हासं पिं गो संधति पावधम्मे, ओए तँहीयं फरुसं वियाणे । गो तुच्छए गो य विकंथइज्जा, अणाइले या अकसाइ भिक्खू ॥ २१ ॥ संकेज याऽसंकिताभाव भिक्खू, विभज्जवायं च वियागरेज्जा । भासादुयं धम्मसमुट्ठितेहिं, वियागरेज्जा समया सुपन्ने ॥ २२ ॥ अणुगच्छमाणे वितहं विंजाणे, तहा तहा साहु अकक्खसेणं । ण कत्थई भास विहिंसइज्जा, निरुद्धगं वावि न दीहइज्जा ॥ २३ ॥ समालेवेज्जा पडिपुल्ल-भासी, निसामिया समियाअट्ठदंसी । आणाह सुद्धं वयणं भिउंजे, अभिसंधए पावविवेग भिक्खू ॥ २४ ॥ 'हासं पि' इत्यादि, यथा परमात्मनोर्हीम्यमुत्पद्यते तथा शब्दादिकं शरीरावयवमन्यन् वा पापधर्मानि सावधान्म-

१ जुगुप्सन् आ. इ । २ च. आ । ३ सधये आ । ४ तहत आ. तहितं इ । ५ भिजाणे आ. इ । ६ सधेज्जया आ ।

नोवाकायव्यापारान् 'न संघयेत्' न विदध्यात्, तद्यथा—इदं छिन्दि भिन्दि, तथा कुप्रावचनिकान् हास्यप्रायं नो-
त्प्रासयेत्, तद्यथा—शोभनं भवदीयं व्रतं, तद्यथा—“सुद्धी श्रुत्या प्रातरुत्थाय पेया, मध्ये भक्तं पानकं चापरह्णे । द्राक्षा-
खण्डं शकरा चार्धरात्रे, मोक्षधान्ते शक्यपुत्रेण दृष्टः ॥ १ ॥” इत्यादिकं परदोषोद्धावनप्रायं पापबन्धकमितिकृत्वा हास्ये-
नापि न वक्तव्यम् । तथा 'ओजो'—रागद्वेषरहितः सबाह्याभ्यन्तरग्रन्थत्यागाद्वा निष्किञ्चनः सन् 'तथ्य'मिति परमार्थतः
सत्यमपि परुषं वचोऽपस्चेतोविकारि ज्ञपरिज्ञया विजानीयात्, प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहरेत् ; यदि वा रागद्वेषविरहादोजः
'तथ्यं'—परमार्थभूतमकृत्रिमप्रतारकं 'परुषं'—कर्मसंश्लेषाभावाभिर्ममत्वादल्पसत्त्वैर्दुर्नुष्ठयत्वाद्वा कर्कशमन्तप्रान्ताहारो-
पमोगाद्वा परुषं—संयमं, 'विजानीयात्'—तदनुष्ठानतः सम्यगवगच्छेत्, तथा स्वतः काश्चिदर्थविशेषं परिज्ञाय पूजा-
सत्कारादिकं वाऽवाप्य 'न तुच्छो भवेत्'—नोन्मादं गच्छेत्, तथा 'न विकृत्ययेत्'—नात्मानं श्लाघयेत् परं वा
सम्यगवगच्छेत् वाऽवाप्य 'नो विकृत्ययेत्'—नात्यन्तं च मढयेत्, तथा 'अनाकुलो'—व्याख्यानावसरे धर्मकथावसरे वाऽ-
नाविलो लामादितिरपेक्षो भवेत्, तथा सर्वदा 'अकषायः'—कषायरहितो भवेद् 'भिक्षुः'—साधुरिति ॥ २१ ॥
साम्प्रतं व्याख्यानाविधिमधिकृत्याह—'संकेज' इत्यादि, 'भिक्षुः'—साधुर्याख्यानं कुर्वन्नवर्गदक्षित्वार्थनिर्णयं प्रति अश-
ङ्कितभावोऽपि 'शङ्केत'—औद्धत्यं परिहरन्नहमेवार्थस्य वेत्ता नापरः काश्चिदित्येवं गर्वं न कुर्वीत, किंतु विषममर्थं प्ररूपयन्
साशङ्कमेव कथयेद्, यदि वा परिस्पष्टमप्यशङ्कितभावमप्यर्थं न तथा कथयेत् यथा परः शङ्केत, तथा विभज्यवादं—

१. XXX 'सु' आ. इ । २ भक्तं मध्ये आ. इ । ३ मपि आ. इ । ४ 'मानं आ. इ । ५ अकषायो आ ।

पृथगर्थनिर्णयवादं व्यागृणीयात्, यदि वा विभज्यवादः—स्याद्वादस्तं सर्वत्रास्खलितं लोकव्यवहाराविसंवादितया सर्वव्यापिनं स्वानुभवसिद्धं वदेद्, अथवा सम्यगर्थान् विभज्य-पृथक्कृत्वा तद्वादं वदेत्, तद्यथा—नित्यवादं द्रव्यार्थतया पर्यायार्थतया त्वनित्यवादं वदेत्, तथा स्वद्रव्यक्षेत्रकालभावैः सर्वेऽपि पदार्थाः सन्ति, परद्रव्यादिभिस्तु न सन्ति, तथा चोक्तम्—
 “सदेव सर्वं को नैच्छेत्स्वरूपादिवत्तुष्टयात् १, असदेव विपर्यासान्न चेन्न व्यवतिष्ठते ॥ १ ॥” इत्यादिकं विभज्यवादं वदेदिति । विभज्यवादमपि भाषाद्वितयेनैव ब्रूयादित्याह—भाषयोः—आद्यचरमयोः सत्यासत्यामृषयोर्द्विकं भाषाद्विकं तद्भाषाद्वयं क्वचित्पृष्टोऽपृष्टो वा धर्मकथावसरेऽन्यदा वा सदा वा ‘व्यागृणीयात्’—भाषेत, किंभूतः सन् १, सम्यक्—सत्संय-
 मानुष्ठानेनोत्थिताः समुत्थिताः—सत्साधव उद्युक्तविहारिणो न पुनरुदायिच्युत्पमारकवक्त्रिमास्तैः सम्यगुत्थितैः सह विहरन् चक्रवर्तिद्रमकयोः समतया रागद्वेषरहितो वा शोभनप्रज्ञो भाषाद्वयोपेतः सम्यग्धर्मं व्यागृणीयादिति ॥ २२ ॥
 किञ्चान्यत्—‘अणुगच्छमाणे’ इत्यादि, तस्यैवं भाषाद्वयेन कथयतः कश्चिन्मेधावितया तथैव तमर्थमाचार्यादिना कथि-
 तमनुगच्छन् सम्यगवबुध्यते, अपरस्तु मन्दमेधावितया वितथम्—अन्यैर्वाभिजानीयात्, तं च सम्यगनवबुध्यमानं तथा तथा—तेन तेन हेतूदाहरणसद्युक्तिप्रकटनप्रकारेण मूर्खस्त्वमसि, तथा दुर्दूरुहः खल्वित्यादिना कर्कशवचनेना-
 निर्भर्त्सयन् यथा यथाऽसौ बुध्यते तथा तथा ‘साधुः’—सुष्ठु बोधयेत् न कुत्रचित्कुद्रुखहस्तौष्ठनेत्रविकारनदारेण कथयन् मनःपीडामुत्पादयेत्, तथा प्रश्नयतस्तद्भाषामपशब्दादिदोषदृष्टामपि धिग् मूर्खासंस्कृतमते १ किं तवानेन संस्कृतेन पूर्वो-

त्तरव्याहतेन बोधार्तिनेत्येवं 'न विहिंस्यात्'—न तिरस्कुर्याद् असंबद्धोद्बद्धनतस्तं प्रश्नयितारं न विडम्बयेदिति ।
तथा निरुद्धम्—अर्थस्तोकं दीर्घवाक्यैर्महता शब्ददैर्दुरेणाकिविटपिकाष्टिकान्यायेन न कथमेतं, निरुद्धं वा—स्तोककालीनं
व्याख्यानं व्याकरणतर्कादिप्रवेशनद्वारेण प्रसक्तयानुप्रसक्तया 'न दीर्घयेत्'—न दीर्घकालिकं कुर्यात्, तथा चोक्तम्—“सो
अत्थो वत्तवो जो भण्णइ अक्खरेहिं थोवेहिं । जो पुण थोवो बहुअक्खरेहिं सो होइ निस्सारो ॥ १ ॥” तथा किंचित्सूत्र-
मल्लपार्थं वा इत्यादि चतुर्भङ्गिका, तत्र यदल्पाक्षरं महार्थं तदिह प्रशस्यत इति ॥ २३ ॥ अपि च—'समालवेज्जा' इत्यादि,
यत्पुनरतिविषमत्वादल्पाक्षरैर्न सम्यगवबुध्यते तत्सम्यग्—शोभनेन प्रकारेण समन्तात् पर्यायशब्दोच्चारणतो भावार्थकथनत-
आलपेद्—भाषेत समालपेत्, नाल्पैरेवाक्षरैरुक्त्वा कृतार्थो भवेद्, अपि तु ज्ञेयगहनार्थभाषणे सद्धेतुसुत्यादिभिः श्रोतारम-
पेक्ष्य प्रतिपूर्णभाषी स्याद्—अस्वल्लितामिलिताहीनाक्षरार्थवादी भवेदिति । तथाऽऽचार्यादेः सकाशाद्यथावदर्थं श्रुत्वा निश-
म्य अवगम्य च सम्यग्—यथावस्थितमर्थं, यथा गुरुसकाशादवधारितमर्थं—प्रतिपाद्यं द्रष्टुं शीलमस्य स भवति सम्यगर्थदर्शी,
स एवंभूतः संस्त्यर्थकराज्ञया—सर्वज्ञप्रणीतागमानुसारेण 'शुद्धम्'—अवदातं पूर्वापराविरुद्धं निरवद्यं वचनमभियुज्जीतोत्सर्ग-
विषये सति उत्सर्गमपवादविषये चापवादं तथा स्वपरसमययोपेक्षास्वं वचनमभिवदेत् । एवं चाभियुज्जन् भिक्षुः पात्रविवेकं-
लाभसत्कारादिनिरपेक्षतया काङ्क्षमाणो निर्दोषं वचनमभिसन्धयेदिति ॥ २४ ॥ पुनरपि भाषाविधिमधिकृत्याह—

१ ०६४४देरेणा० आ. इ । २ प्रशस्ताप्रशस्त्या आ. प्रशस्त्यनुशस्त्या इ । सा. ३ सोऽर्थो वक्तव्यो यो भण्यतेऽक्षरैः स्तोकैः । यः पुनः स्तोको
बहुभिरक्षरैः स भवति निस्सारः ॥ १ ॥ ४ ००न्तात्तत् आ ।

अहाबुइयाइं सुसिक्खएज्जा, जहज्जया णातिवेलं वदेज्जा । से दिट्ठिं दिट्ठि ण लूसएज्जा, से जाणई भासिउं तं समाहिं ॥ २५ ॥ अलूसए णो पच्छन्नभासी, णो सुत्तमत्थं च करेज्ज ताई । सत्थारभत्ती अणुवीइ वायं, सुयं च सम्मं पडिवाययंति ॥ २६ ॥ से सुद्धसुत्ते उवहाणवं च, धम्मं च जे विंदति तत्थ तत्थ । आवेज्जवेक्के कुसले वियत्ते, सै अरिहह भासिउं तं समाहिं ॥ २७ ॥ तिबेभिं ॥ इति ग्रन्थनामयं चउदसमज्झयणं समत्तं ॥ (गाथाग्रम्-५१८) ॥

‘अहाबुइयाइं’ इत्यादि, यथोक्तानि तीर्थकरणधरादिभिस्तान्यहर्निशं ‘सुष्ठु शिक्षेत’-ग्रहणशिक्षया सर्वज्ञोक्तमागमं सम्यग् गृहीयाद् आसेवनाशिक्षया त्वनवरतमुद्युक्तविहारितयाऽऽसेवेत, अन्येषां च तथैव प्रतिपादयेद्, अतिप्रसक्तलक्षण-निवृत्तये त्वपदिश्यते, सदा ग्रहणासेवनाशिक्षयोर्देशनायां यतेत, सदा यतमानोऽपि यो यस्य कर्तव्यस्य कालोऽध्ययनकालो वा तां वेलामतिलङ्घ्य नातिवेलं वदेद्-अध्ययनकर्तव्यमर्यादां नातिलङ्घयेत्स(दस)दनुष्ठानं प्रति ब्रजेद्वा, यथावसरं पर-स्पराबाधया सर्वाः क्रियाः कुर्यादित्यर्थः । स एवंगुणजातीयो यथाकालवादी यथाकालचारी च ‘सम्यग्गृहिष्ठिमान्’-यथा-वस्थितान् पदार्थान् श्रद्धानो देशनां व्याख्यानं वा कुर्वन् ‘हृष्टि’-सम्यग्दर्शनं ‘न लूषयेत्’-न दूषयेत्, इदमुक्तं भवति-पुरुषविश्वं ज्ञात्वा तथा कथनीयमपसिद्धान्तदेशनापरिहारेण यथा श्रोतुः सम्यक्त्वं स्थिरीभवति, पुनः शृङ्खो-

१ अहं इ । २ वातएज्जा इ । ३ से आ । ४ इमि गाथा १४ । छ । आ । इमि चतुर्दशमथयनं समाप्तं । छ । इ । ५ प्रलपयेत आ । इ ।

६ न कर्तव्ये मं आ । ७ X४६ आ । इ ।

त्पादनतो दूष्यते, यश्चैवंविधः स 'जानाति'-अवबुध्यते, भाषितुं-प्ररूपयितुं 'समाधिं'-सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रारूपं सम्यक्चित्तव्यवस्थानारूपं वा तं सर्वज्ञोक्तं समाधिं सम्यगवगच्छतीति ॥ २५ ॥ किंचान्यतन्-'अट्टसप्त' इत्यादि, सर्वज्ञोक्त-मागमं कथयन् 'नो लूषयेत्'-नान्यथाऽपसिद्धान्तव्याख्यानेन दूषयेत्, तथा 'न प्रच्छन्नभाषी भवेत्'-सिद्धान्तार्थम-विरुद्धमवदातं सार्वजनीनं तत्प्रच्छन्नभाषणेन न गोपयेत्, यदि वा प्रच्छन्नं वाऽर्थमपरिणताय न भाषेत, तद्वि सिद्धान्तरहस्य-मपरिणतशिष्यविवर्चसनेन दोषायैव संपद्यते, तथा चोक्तम्-"अप्रशान्तमतौ शास्त्रसद्भावप्रतिपादनम् । दोषायाभिनवोद्घोषे, शमनीयमिव ज्वरे ॥ १ ॥" इत्यादि, न च सूत्रमन्यत् स्वमतविकल्पनतः स्वपरत्रापी कुर्वीतान्यथा वा सूत्रं तदर्थं वा संसारान्नायी-त्राणशीलो जन्तूनां न विदधीत, किमित्यन्यथा सूत्रं न कर्तव्यमित्याह-परहितैकरतः शास्ता तस्मिन् ज्ञास्तारि-या व्यवस्थिता भक्तिः-बहुमानस्तया तद्भक्त्या अनुविचिन्त्य-ममानेनोक्तेन न कदाचिदागमबाधा स्यादित्येवं पर्या-लोच्य वादं वदेत्, तथा यच्छ्रुतमाचार्यादिभ्यः सकाशात्तत्तैव सम्यक्त्वाराधनामनुवर्तमानोऽन्येभ्य ऋणमोक्षं प्रतिपद्यमानः 'प्रतिपादयेत्'-प्ररूपयेन्न सुखशीलतां मन्यमानो यथाकथंचित्तिष्ठेदिति ॥ २६ ॥ अध्ययनोपसंहारार्थमाह-'से सुद्वसुते' इत्यादि, 'स'-सम्यग्दर्शनस्याल्लषको यथावस्थितागमस्य प्रणेताऽनुविचिन्त्यभाषकः शुद्धम्-अवदातं यथावस्थितवस्तुप्र-रूपणतोऽध्ययनतश्च सूत्रं-प्रवचनं यस्यासौ शुद्धसूत्रः, तथोपधानं-तपश्चरणं यद्यस्य सूत्रस्याभिहितमागमे तद्विद्यते यस्यासावुपधानवान्, तथा 'धर्म'-श्रुतचारित्रारूपं यः सम्यक् वेत्ति विन्दते वा-सम्यग् लभते, 'तत्र तत्रे'ति य आज्ञाग्राहोऽर्थः, स आह्वयैव प्रतिपत्तव्यो हेतुकस्तु सम्यग्भेदतुना यदि वा स्वसमयसिद्धोऽर्थः स्वसमये व्यवस्थापनीयः पर-

(संमय)सिद्धश्च परस्मिन्, अथवोत्सर्गपादयोर्व्यवस्थितोऽर्थस्ताभ्यामेव यथास्वं प्रतिपादयितव्यः, एतदुणसंपन्नश्च 'आदेय-
वाक्यो'—ग्राह्यक्यो भवति, तथा 'कुशलो'—निपुणः आगमप्रतिपादने सदनुष्ठाने च 'व्यक्तः'—परिस्फुटो नासमीक्ष्य-
कारी, यश्चैतदुणसमन्वितः सोऽर्हति—योग्यो भवति, 'तं'—सर्वद्वोक्तं ज्ञानादिकं वा भावसमाधि 'भाषितुं'—प्रतिपादयितुं
नापरः कश्चिदिति । इतिः—परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत्, गतोऽनुगमो, नयाः—प्राग्वद्वाक्येयाः ॥ २७ ॥ समाप्तं चतुर्दश
ग्रन्थाख्यमध्ययनमिति ॥

इति चतुर्दशं श्रीग्रन्थनामकमध्ययनं समाप्तम् ॥

॥ अथ आदाननामकं पञ्चदशमध्ययनं प्रारभ्यते ॥

अथ चतुर्दशाध्ययनानन्तरं पञ्चदशमारभ्यते, अस्य चायमभिसंबन्धः—इहानन्तराध्ययने सबाह्याभ्यन्तरस्य ग्रन्थस्य परि-
त्यागो विधेय इत्यभिहितं, ग्रन्थपरित्यागाच्चायतचारित्र्यो भवति साधुः, ततो यादृगसौ यथा च संपूर्णमायतचारित्र्यतां प्रतिपद्यते,
तदनेनाध्ययनेन प्रतिपाद्यते, तदनेन संबन्धेनायतस्थास्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराण्युपक्रमादीनि भवन्ति, तत्रोपक्रमा-

१ x x x सिं आ. इ । २ ०मिति । छ । ग्रंथतः ३५८ । सर्वसंख्या ८५२६ । आ । मिति । ग्रंथतः ३५५ सर्वसंख्या ८५२६ । छ । इ ।

३ x x च वा. इ ।

x x

न्तर्गतोऽर्थाधिकारोऽयं, तद्यथा- आयतचारित्रिण माधुना भाव्यम् । नामनिष्पत्ते तु निक्षेपे आदानीयमिति नाम. मोक्षार्थिना-
 ऽशेषकर्मक्षयार्थं यज्ज्ञानादिकमादीयते तदत्र प्रतिपाद्यत इति कृत्वा, आदानीयमिति नाम संबुद्धम् । पर्यायद्वारेण च प्रतिपादितं
 सुग्रहं भवतीत्यत आदानशब्दस्य तत्पर्यायस्य च ग्रहणशब्दस्य निक्षेपं कर्तुं कामो निर्युक्तिरुदाह-
 आदाणे गहर्णमि य णिक्खेवो होति दोणहवि चैउक्को । एगट्ठं नाणट्ठं च होज्ज पगयं तु आदाणे ॥१३२॥
 जं पढमस्संतिमए बितियस्स उ तं हवेज्ज आदिमि । एतेणादाणिज्जं एस्सो अन्नोऽवि पज्जाओ ॥१३३॥
 णामादी ठवणादी दव्वादी चेव होति भावादी । दव्वादी पुण दव्वस्स जो सभावो सए ठाणे ॥१३४॥
 आगमणोआगमओ भावादी तं बुहा उवदिसंती । णोआगमओ भावो पंचविहो होइ णायव्वो ॥१३५॥
 आगमओ पुण आदी गणियिडगं होइ बारसंगं तु । गंथसिलोगो पदपादअक्खराइं च तत्थादी ॥१३६॥

‘आदाणे’ इत्यादि, अथवा-‘जमतीयं’ति अस्याध्ययनस्य नाम, तच्चादानपदेन आदावादीयते इत्यादानं, तच्च ग्रहण-
 मित्युच्यते, तत आदानग्रहणयोर्निक्षेपार्थं निर्युक्तिरुदाह-‘आदाणे’ इत्यादि, आदीयते कार्यार्थिना तदित्यादानं, कर्मणि
 ल्युट् प्रत्ययः, करणे वा; आदीयते-गृह्यते-स्वीक्रियते विवक्षितमनेनेतिकृत्वा, आदानं च पर्यायतो ग्रहणमित्युच्यते, तत

१ चउक्के अ । २ णिय । अ. आ । ३ उहा अ, पुहा आ । ४ जमइयं समत्तं (अस्याध्ययनस्य निर्युक्ति-समत्ता) अ. वा । सा. ५ कर्मकरणयो-
 मेंदात, यद्वा धातुभेदेनार्थभेदात्. सामान्य ग्रहण आदावादानादादानमिति वा भेदः ।

आदानग्रहणयोर्निक्षेपो (पे) भवति द्वौ चतुष्कौ, तद्यथा-नामादानं, स्थापनादानं, द्रव्यादानं, भावादानं च; तत्र नामस्थापने शुणो, द्रव्यादानं वित्तं, यस्माद्धौकिकैः परित्यक्तान्यकर्तव्यमहता क्लेशेन तदादीयते, तेन वाऽपरं द्विपदचतुष्पदादिकमादीयत इतिकृत्वा, भावादानं तु द्विधा-प्रशस्तमप्रशस्तं च, तत्राप्रशस्तं क्रोधाद्युदयो मिथ्यात्वाविरत्यादिकं वा, प्रशस्तं तूत्तरोत्तरगुण-श्रेण्या विशुद्धाध्यवसायकण्डकोपादानं सम्यग्ज्ञानादिकं वेत्येतदर्थप्रतिपादनपरमेतदेव वाऽध्ययनं द्रष्टव्यमिति, एवं ग्रहणेऽपि नामादिकश्चतुर्धा निक्षेपो द्रष्टव्यः, भावार्थोऽप्यादानपदस्येव द्रष्टव्यः, तत्पर्यायत्वादस्येति । एतच्च ग्रहणं नैगमसंग्रहव्यवहार-सुव्यवस्थानयाभिप्रायेणादानपदेन सहालोच्यमानं शक्रेन्द्रादिवदकार्थम्-अभिन्नार्थं भवेत्, शब्दसमभिरुद्धेत्यभूतशब्दनयाभि-प्रायेण च नानार्थं भवेत् । इह तु 'प्रकृतं'-ग्रस्ताव 'आदाने'-आदानविषये यत आदानपदमाश्रित्यास्याभिधानमकारि, आदानीयं वा ज्ञानादिकमाश्रित्य नाम कृतमिति । आदानीयाभिधानस्यान्यथा वा प्रवृत्तिनिमित्तमाह-'जं पढमस्स' इत्यादि, यत् पदं प्रथमश्लोकस्य तदर्धस्य च अन्ते-पर्यन्ते तदेव पदं शब्दतोऽर्थत उभयतश्च द्वितीयश्लोकस्यादौ तदर्धस्य वाऽदौ भवति, एतेन ग्रंकारेण-आद्यन्तपदसदृशत्वेनादानीयं भवति, एष आदानीयाभिधानग्रवृत्तेः 'पर्यायः'-अभिप्रायः अन्यो वा विशिष्ट-ज्ञानादि आदानीयोपादानादिति । केचित्तु पुनरस्याध्ययनस्यान्तादिपदयोः संकलनात् संकलिकेति नाम कुर्वते, तस्या अपि नामादिकश्चतुर्धा निक्षेपो विधेयः, तत्रापि द्रव्यसंकलिका निगडादौ, भावसंकलना तूत्तरोत्तरविशिष्टाध्यवसायसंकलनम् ; इदमेव वाऽध्ययनम्, आद्यन्तपदयोः संकलनादिति । येषामादानपदेनाभिधानं तन्मतेनादौ यत्पदं तदादानपदम् । अत आदेर्निक्षेपं

१ x४० आ. इ । सा रकर्मकरणयोर्मोदात्, यद्वा धातुमेदेनाथ मेदात्, सामान्यं ग्रहणं आदावादानादानमिति वा मेदः । ३ x४४मश्रि०आ. । ४ कारणेन आ इ ।

कर्तुं काम आह-‘णामादी’ इत्यादि, आदेर्नामादिकश्चतुर्धा निक्षेपः, नामस्थापने सुगमत्वादानादृत्य द्रव्यादिं दर्शयति-द्रव्यादिः, पुनः ‘द्रव्यस्य’-परमाण्वादेर्यः ‘स्वभावः’-परिणतिविशेषः, ‘स्वके स्थाने’-स्वकीये पर्याये प्रथमम्-आदौ भवति स द्रव्यादिः, द्रव्यस्य-द्रव्यादेर्य आद्यः परिणतिविशेषः, क्षीरस्य विनाशकालसमकालीनः, एवमन्यस्यापि परमाण्वादेर्द्रव्यस्य यो यः परिणतिविशेषः प्रथममुत्पद्यते स सर्वोऽपि द्रव्यादिर्भवति । ननु च कथं क्षीरविनाशसमय एव द्रव्युत्पादः ?, तथाहि-उत्पादविनाशौ भावाभावरूपौ वस्तुधर्मौ वर्तेते, न च धर्मो धर्मिणमन्तरेण भवितुमर्हति, अत एकस्मिन्नेव क्षणे तद्वर्णिगोर्दक्षिक्षीरयोः सत्ताऽर्वाभ्योति; एतच्च दृष्टेष्टबाधितमिति, नैव दोषः, यस्य हि वादिनः क्षणमात्रं वस्तु तस्यायं दोषो, यस्य तु पूर्वोत्तरक्षणानुगतमन्वयि द्रव्यमस्ति तस्यायं दोष एव न भवति, तथाहि-तत्परिणामिद्रव्यमेकस्मिन्नेव क्षणे एकेन स्वभावेनोत्पद्यते परेण विनश्यति, अनन्तधर्मात्मकत्वाद्वस्तुनं इति यत्किंचिदेतत् । तदेवं द्रव्यस्य विवक्षितपरिणामेन परिणमतो य आद्यः समयः स द्रव्यादिरिति स्थितं, द्रव्यस्य प्राधान्येन विवक्षितत्वादिति । साम्प्रतं भावादिमधिकृत्याह-‘आगम’ इत्यादि, भावः-अन्तःकरणस्य परिणतिविशेषस्तं ‘बुद्धाः’-तीर्थकरगणधरादयो ‘व्यपदिशन्ति’-प्रतिपादयन्ति, तद्यथा-आगमतो नो-आगमतश्च, तत्र नोआगमतः प्रधानपुरुषार्थतया चिन्त्यमानत्वात् ‘पञ्चविधः’-पञ्चप्रकारो भवति, तद्यथा-प्राणातिपातविर-मणादीनां पञ्चानामपि महाव्रतानामाद्यः प्रतिपत्तिसमय इति, तथा-‘आगमओ’ इत्यादि, आगममाश्रित्य पुनरादिरेवं द्रष्टव्यः, तद्यथा-यदेतद्गणिनः-आचार्यस्य पिटकं-सर्वस्वमाधारो वा तद्वादशाङ्गं भवति, तुशब्दादन्यदप्युपाङ्गादिकं द्रष्टव्यं, तस्य

च प्रवचनस्यादिभूतो यो ग्रन्थस्तस्याध्याद्यः श्लोकस्तत्राप्याद्यं पदं, तस्यापि प्रथममक्षरम्, एवाविधो बहुप्रकारो भावादिर्द्रष्टव्य इति । तत्र सर्वस्यापि प्रवचनस्य सामायिकमादिस्तस्यापि करोमीति पदं, तस्यापि ककारो, द्वादशानां त्वङ्गानामाचाराङ्गमादिस्तस्यापि शब्दपरिज्ञाध्ययनमेत्यापि च जीवोद्देशकैस्तस्यापि 'सुयं'ति पदं, तस्यापि सुकार इति, अस्य च प्रकृत्याङ्गस्य समयाध्ययनमादिस्तस्यापि आद्युद्देशकश्लोकपादपदवर्णादिर्द्रष्टव्य इति । गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, तदनन्तरमस्वललितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारयितव्यं; तच्चेदम्—

जमतीतं पडुपन्नं, आगमिस्सं च गायओ । सवं मन्नति तं ताई, दंसणावरणंतए ॥ १ ॥
अंतए वितिगिच्छाए, से जाणति अणेलिसं । अणेलिसस्स अवखाया, ण से होइ तहिं तहिं ॥ २ ॥
तहिं तहिं सुयक्खायं, से य सच्चे सुआहिए । सया सच्चेण संपन्ने, मिच्चिं भूएहिं कप्पए ॥ ३ ॥
भूएहिं न विरुद्धेज्जा, एस धम्मे बुसीमओ । बुसिमं जगं परिन्नाय, अस्सि जीवितभावणा ॥ ४ ॥

'जमतीतं' इत्यादि, अस्य चानन्तरसूत्रेण संबन्धो वक्तव्यः, स चायं, तद्यथा—आदेयवाक्यः कुशलो व्यक्तोऽहिति तथोक्तं समाधिं माषितुं, यश्च यदतीतं प्रत्युत्पन्नमागामि च सर्वमवगच्छति स एव माषितुमर्हति नान्य इति । परस्परसूत्र-संबन्धस्तु य एवातीतानागतवर्तमानकालत्रयवेदी स एवाशेषबन्धनानां परिज्ञाता त्रोटयितः वेत्येतद्व्येतेत्यादिकः संबन्धो-

१ 'नं तस्यापि आ । २ 'कस्यापि आ । ३ बुसीमउ आ । बुसीमते इ । ४ बु० आ । ५ य० आ. इ ।

अपरसूत्रैरपि स्वबुद्ध्या लगनीय इति । तदेवं प्रतिपादितसंबन्धस्यास्य सूत्रस्य व्याख्या प्रस्तूयते-यत्किमपि द्रव्यजातमतीतं यच्च प्रत्युत्पन्नं यच्चानागतम्-एष्यत्कालभावि तस्यासौ सर्वस्यापि यथावस्थितस्वरूपनिरूपणतो 'नायकः'-प्रणेता, यथा-वस्थितवस्तुस्वरूपप्रणेतृत्वं च परिज्ञाने सति भवत्यतस्तदुपदिश्यते-'सर्वम्'-अतीतानागतवर्तमानकालत्रयभावतो द्रव्यादि-चतुष्कस्वरूपतो द्रव्यपर्यायनिरूपणतश्च मनुते-असौ जानाति सम्यक् परिच्छिनचि तत्सर्वमवबुध्यते, जानानश्च विशिष्टो-पदेशदानेन संसारोच्चारणतः सर्वप्राणिनां त्राय्यसौ-ज्ञाणकरणशीलः, यदि वा- 'अवयवपर्ययभयचयतयणय गता' वित्यस्य आतोर्व्वप्रत्ययः, तयनं तायः स विद्यते यस्यासौ-तायी, 'सर्वे गत्यर्था ज्ञानार्था' इतिकृत्वा सामान्यस्य परिच्छेदको, मनुते इत्यनेन विशेषस्य, तदनेन सर्वज्ञः सर्वदर्शी चेत्युक्तं भवति, न च कारणमन्तरेण कार्यं भवतीत्यत इदमपदिश्यते- दर्शना-वरणीयस्य कर्मणोऽन्तकः, मध्यग्रहणे (ने)तु घातिचतुष्टयस्यान्तकृद् द्रष्टव्य इति ॥ १ ॥ यश्च घातिचतुष्टयान्तकृत्स ईदृग्भवतीत्याह-'अंतर्' इत्यादि, विचिकित्सा-विचविप्लुतिः संशयज्ञानं तस्यासौ तदावरणक्षयादन्तकृद् संशयविपर्य-यमिध्याज्ञानानामविपरीतार्थपरिच्छेदादन्ते वर्तते, इदमुक्तं भवति- तत्र दर्शनावरणक्षयप्रतिपदीनात् ज्ञानाद् भिन्नं दर्शन-मित्युक्तं भवति, ततश्च शेषमेकमेव सर्वज्ञस्य ज्ञानं वस्तुगतयोः सामान्यविशेषयोरचिन्त्यशक्त्युपेतत्वात् परिच्छेदकमित्येषोऽभ्युपगमः, सोऽनेन पृथगावरणक्षयप्रतिपादनेन निरस्तो भवतीति, यश्च घातिकर्मोन्तकृदतिक्रान्तसंशयादिज्ञानः सः 'अनीहशम्'-अनन्यसदृशं जानीते न तत्तुल्यो वस्तुगतसामान्यविशेषांशपरिच्छेदक उभयरूपेणैव विज्ञानेन विद्यत इति,

१ 'मध्यग्रह' तय आ. इ । २ 'मध्यग्रह' आ । ३ 'मध्यग्रह' आ. इ ।

इदमुक्तं भवति—न तज्ज्ञानमितरजनज्ञानतुल्यम्, अतो यदुक्तं मीमांसकैः— सर्वज्ञस्य सर्वपदार्थपरिच्छेदकत्वेऽभ्युपगम्यमाने सर्वदा स्पेशरूपरसगन्धवर्णशब्दपरिच्छेदादनभिमतद्रव्यरसास्वादनमपि प्राप्नोति, तदनेन व्युदस्तं द्रष्टव्यं यदप्युच्यते— सामान्येन सर्वज्ञसद्भावेऽपि शेषहेतोरभावादहेत्येव संप्रत्ययो नोपपद्यते, तथा चोक्तम्—“अहं(रूह)न् यदि सर्वज्ञो, बुद्धो नैत्यत्र का प्रमा ? । अथोभावपि सर्वज्ञो, मतभेदस्तयोः कथम् ? ॥ १ ॥” इत्यादि, एतत्परिहारार्थमाह—‘अनीदृशस्य’ अनन्यसदृशस्य यः परिच्छेदक आख्याता च नासौ ‘तत्र तत्र’ दर्शने बौद्धादिके भवति, तेषां द्रव्यपर्याययोरनभ्युपगमादिति, तथाहि—द्याक्यमुनिः सर्वं क्षणिकमिच्छन् पर्यायानेवेच्छति न द्रव्यं, द्रव्यमन्तरेण च निर्बीजत्वात् पर्यायाणामप्यभावः प्राप्नोत्यतः पर्यायानिच्छताऽवश्यमकामेनापि तदाधारभूतं द्रव्यमेष्टव्यं, तदनभ्युपगमाच्च नासौ सर्वज्ञ इति । तथा—अप्रच्युतानुत्पन्नास्थिरैकस्वभावस्य द्रव्यस्यैवैकस्याभ्युपगमादध्यक्षाध्यवसीयमानानामर्थक्रियासमर्थानां पर्यायाणामनभ्युपगमाच्छिष्यायस्य द्रव्यस्याप्यभावात् कपिलोऽपि न सर्वज्ञ इति, तथा—क्षीरोदकवदभिन्नयोर्द्रव्यपर्याययोर्भेदेनाभ्युपगमादुत्पन्नस्यापि न सर्वज्ञत्वम् । असर्वज्ञत्वाच्च तीर्थान्तरीयाणां मध्ये न कश्चिदप्यनीदृशस्य—अनन्यसदृशस्यार्थस्य द्रव्यपर्याययोभयरूपस्याख्याता भवतीत्यहेन्नेवातीतानागतवर्तमानत्रिकालवर्तिनोऽर्थस्य स्वाख्यातेति न तत्र तत्रेति स्थितम् ॥ २ ॥ साम्प्रतमेतदेव कुतीर्थिकानामसर्वज्ञत्वमर्हतश्च सर्वज्ञत्वं यथा भवति, तथा सोपपत्तिकं दर्शयितुमाह—‘तर्हि तर्हि’ इत्यादि, तत्र

१ स्पर्शरसनध्वर्ण० आ । स्पर्शरसवर्ण० इ । २ पि विगोष आ. इ । ३ x x न् आ. इ । ४ भवतीत्यतोऽहं० आ. इ ।
६ x तीर्थिका० आ. इ ।

तत्रेति वीप्सापदं, यद्यत्तेनाईता जीवाजीवादिकं पदार्थजातं तथा मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगा बन्धहेतव इति कृत्वा संसारकारणत्वेन तथा सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्ग इति मोक्षाङ्गतयेत्येतत्सर्वं पूर्वोच्यविरोधितया युक्तिभिरुपपन्नतया च सुबुद्ध्याख्यातं—स्वाख्यातं, तीर्थिकवचनं तु ‘न हि स्याद्भूतानी’ति भणित्वा तदुपपदकारम्भभ्यनुज्ञानात् पूर्वोच्यविरोधि-
तया तत्र तत्र चिन्त्यमानं निर्युक्तिकत्वाच्च स्वाख्यातं भवति, स चाविरुद्धार्थस्याख्याता रागद्वेषमोहानामनुतकारणानाम-
संभवात् सञ्चो हितत्वाच्च सत्यः ‘स्वाख्यातः’—तत्स्वरूपविद्धिः प्रतिपादितः । रागादयो ह्यनुतकारणं ते च तस्य न
सन्ति, अतः कारणाभावात् कार्याभाव इति कृत्वा तद्वचो भूतार्थप्रतिपादकं, तथा चोक्तम्—“वीतरागा हि सर्वज्ञा, मिथ्या
न ब्रुवते वैचः । यस्मात्तस्माद्वचस्तेषां, तथैवं भूतार्थदर्शनम् ॥ १ ॥” ननु च सर्वज्ञत्वमन्तरेणापि हेद्योपादेयमात्रपरिज्ञा-
नादपि सत्यता भवत्येव, तथा चोक्तम्—“सर्वं पश्यतु वा मा वा, तच्च मिष्टं तु पश्यतु । कीटसंख्यापरिज्ञानं, तस्य नः
कोप्युज्यते ? ॥ १ ॥” इत्याशङ्क्याह—‘सदा’—सर्वकालं ‘सत्येन’—अवितथभाषणत्वेन संपन्नोऽसौ अवितथभाषणत्वं च
सर्वज्ञत्वे सति भवति, नान्यथा; तथाहि—कीटसंख्यापरिज्ञानासंभवे सर्वत्रापरिज्ञानमाशङ्क्यते, तथा चोक्तम्—“सदृशे
बाधासंभवे तल्लक्षणमेव दूषितं स्याद्” इति सर्वत्रानाश्वासः, तस्मात् सर्वज्ञत्वं तस्य भगवत एष्टव्यम्, अन्यथा तद्वचसः
सदा सत्यता न स्यात्, सत्यो वा संयमः सन्तः—प्राणिनस्तेभ्यो हितत्वाद् अतस्तेन तपःप्रधानेन संयमेन भूतार्थहित-
कारिणा ‘सदा’—सर्वकालं ‘संपन्नो’—युक्तः, एतद्गुणसंपन्नचासौ ‘भूतेषु’—जन्तुषु, ‘मैत्री’—तद्रक्षणपरतया भूत-

१ कश्चित् आ । सा. २ तथा भूतार्थं ० प्र० । ३ एव द्रष्टव्यम् इ ।

दयां 'कल्पयेत्'—कुर्यात्, इदमुक्तं भवति—परमार्थतः स सर्वज्ञस्तत्त्वदर्शितया यो भूतेषु मैत्रीं कल्पयेत्, तथा चोक्तम्—
["भातृवत्परदारणि, परद्रव्याणि लोष्टवत् ।] आत्मवत्सर्वभूतानि, यः पश्यति स पश्यति ॥ १ ॥" ॥ ३ ॥ यथा भूतेषु
मैत्री संपूर्णभावमनुभवति तथा दर्शयितुमाह—'भूएहि' इत्यादि, भूतैः—स्थावरजङ्गमैः सह 'विरोधं न कुर्यात्'—तदुपघात-
कारिणमारम्भं तद्विरोधकारणं दूरतः परिवर्जयेदित्यर्थः, स 'एषः'—अनन्तरोक्तो भूताविरोधकारी 'धर्मः'—स्वभावः पुण्या-
ख्यो वा 'बुद्धीमन्'—'चित् तीर्थकुतोऽयं सत्संयमवतो वेति । तथा सत्संयमवान् साधुस्तीर्थकृद्वा 'जगत्'—चराचरभूत-
ग्रामाख्यं केवलालोकेन सर्वज्ञप्रणीतागमपरिज्ञानेन वा 'परिज्ञाय'—सम्यगवबुध्य 'अस्मिन्'—जगति मौनीन्द्रे वा धर्मे
भावनाः पञ्चविंशतिरूपा द्वादशप्रकारा वा या अभिमतास्ता 'जीवितभावना'—जीवसमाधानकारिणीः सत्संयमाङ्गतया
मोक्षकारिणीभावयेदिति ॥ ४ ॥ सद्भावनाभावितस्य यद्भवति तदर्शयितुमाह—

भावणजोगसुद्धं पा, जले णावा व आहिया । नावा व तीरसंपन्ना, सवदुक्खा तिउट्टइ ॥ ५ ॥
तिउट्टइ उ मेधावी, जाणं लोगंसि पावगं । तुंइति पावकम्माणि, नवं कम्ममकुवओ ॥ ६ ॥
अकुवओ णं गत्थि, कम्मं नाम विजाणंइ । विन्नाय से महावीरे, जेण जाई ण मिज्जइ ॥ ७ ॥
ण मिज्जइ महावीरे, जस्स नत्थि पुरेकडं । वाउव जालमच्चति, पिया लोगंसि इत्थिओ ॥ ८ ॥

सा. १ नास्ति कचिदपि आदर्शे । आ. इ । २. ५ अं धर्मः सत्सं० आ. इ । ३. १ संपत्ता आ. । ४. १ तिउट्टति आ. इ. । ५. १ णतो इ ।

‘भावणा’^० इत्यादि, भावनाभिर्योगः—सम्यक्प्रणिधानलक्षणो भावनायोगस्तेन शुद्ध आत्मा—अन्तरात्मा यस्य स तथा, स च भावनायोगशुद्धात्मा सन् परित्यक्तसंसारस्वभावो नौरिव जलोपर्यवतिष्ठते, संसारोदन्वत इति; नौरिव—यथा जलेऽ-
निमज्जन्त्वेन प्रख्याता एवमसावपि संसारोदन्वति न निमज्जतीति । यथा चासौ निर्यामकाधिष्ठिताऽनुकूलवातेरिता समस्त-
द्रन्द्वापगमाचीरमास्कन्दत्येवमायतचौरित्रवान् जीवपोतः सदागमकर्णधाराधिष्ठितस्तपोमारुतवशात् सर्वदुःखात्मकात् संसारात्
‘शुच्यति’—अपगच्छति मोक्षाख्यं तीरं सर्वद्वन्द्वोपरमरूपमवाप्नोतीति ॥५॥ अपि च—‘तिष्ठद्दुः’ इत्यादि, स हि भावनायोग-
शुद्धात्मा नौरिव जले संसारे परिवर्तमानस्त्रिभ्यो—मनोवाक्कायेभ्योऽशुभेभ्यश्चुष्यति, यदि वा अतीव सर्वबन्धनेभ्यश्चुष्यति—
मुच्यते अतिचुष्यति—संसारादतिवर्तते, ‘मेधावी’—मर्यादाव्यवस्थितः सदसद्विवेकी वाऽस्मिन् ‘लोके’—चतुर्दशरज्ज्वात्मके
भूतग्रामलोके वा यत्किमपि ‘पापकं’—कर्म सावद्यानुष्ठानरूपं तत्कार्यं वा अष्टप्रकारं कर्म तत् ज्ञपयित्वा जानन् प्रत्या-
ख्यानपरिज्ञया च तदुपादानं परिहरन् तत्स्वचुष्यति, तस्यैवं लोकं कर्म वा जानतो नवानि कर्माण्यकुर्वतो निरुद्धाश्रवद्वारस्य
विकुष्ठतपश्चरणवतः पूर्वसंचितानि कर्माणि नुष्यन्ति निर्वर्तन्ते वा नवं च कर्माकुर्वतोऽेषकर्मक्षयो भवतीति ॥ ६ ॥ केषा-
ञ्चित्सत्यामपि कर्मक्षयानन्तरं मोक्षावासौ [तथापि] स्वतीर्थनिकारदर्शनतः पुनरपि संसाराभिगमनं भवती(ती)दमशङ्क्याह—
‘अकुबधो’ इत्यादि, तस्याशेषक्रियारहितस्य योगप्रत्ययाभावात्किमप्यकुर्वतोऽपि ‘नवं’—प्रत्यग्रं कर्म ज्ञानावर्णीयादिकं

१ यथासौ आ. । २ चरित्रं आ. इ । ३ भभ्यस्तुष्यति नुष्यति मु० आ, ‘भेभ्यस्तिष्ठति’ इति नुष्यति मु० इ । ४ अतिवर्तन्ते आ. इ ।
५ x दं आ. इ । ६ वादिक आ. इ ।

‘नास्ति’-न भवति, कारणाभावात् कार्याभाव इति कृत्वा, कर्माभावे च कुतः संसाराभिगमनं ? कर्मकार्यत्वात् संसारस्य, तस्य चोपरताशेषद्वन्द्वस्य स्वपरकल्पनाऽभावाद्रागद्वेषरहिततया स्वदर्शननिकाराभिनिवेशोऽपि न भवत्येव, स चैतदुणोपेतः कर्माष्टप्रकारमपि कारणतस्तद्विपाकतश्च जानाति, नमनं नाम-कर्मेनिर्जरणं तच्च सम्यक् जानाति, यदि वा कर्म जानाति तन्नाम च, अस्य चोपलक्षणार्थत्वात्तद्वेदाश्च प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशरूपान् सम्यगवबुध्यते, संभावनायां वा नामशब्दः, संभाव्यते चास्य भगवतः कर्मपरिज्ञानं विज्ञाय च कर्मबन्धं तत्सर्वेणनिर्जरणोपायं चासौ ‘महावीरः’-कर्मदारणसहिष्णु-स्तत्करोति येन कृतेनास्मिन् संसारेदरे न पुनर्जायते तदभावाच्च नापि म्रियते, यदि वा-जात्या नारकोऽयं तिर्यग्योनिको-ऽयमित्येवं न म्रीयते-न परिच्छिद्यते, अनेन च कारणाभावात् संसाराभावाविर्भावेन यत्कैश्चिदुच्यते-‘ज्ञानमप्रतिघं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः । ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सहसिद्धं चतुष्टयम् ॥ १ ॥’ इत्येतदपि व्युदस्तं भवति, संसारस्वरूपं विज्ञाय तदभावः क्रियते, न पुनः सांसिद्धिकः कश्चिदनादिसिद्धोऽस्ति, तत्प्रतिपादिकाया युक्तेरसंभवादिति ॥ ७ ॥ किं पुनः कारण-मसौ न जात्यादिना म्रीयते इत्याशङ्क्याह-‘ण मिज्झई’ इत्यादि, असौ महावीरः परित्यक्ताशेषकर्मा न जात्यादिना ‘मीयते’-परिच्छिद्यते, न म्रियते वा, जातिजरामरणरोगशोकैर्वा संसारचक्रवाले पर्यटन् न म्रियते-न म्रियते ! किमिति ? यतस्तस्यैव जात्यादिकं भवति यस्य ‘पुरस्कु(रौकृतं)’ जन्मशतोपाचं कर्म विद्यते, यस्य तु भगवतो महावीरस्य निरुद्धाश्रवद्वारस्य ‘नास्ति’-न विद्यते पुरस्कु(रौकृतं), पुरस्कु(रौकृतं)तकर्मोपादानाभावाच्च न तस्य जातिजरामरणैर्मरणं संभाव्यते, तदाश्रवद्वार-

१ वरप्रनि० आ. इ । २ पुनरसंस्कृतं इ । ३ xx आ. इ । ४ पुरसंस्कृतं इ ।

निरोधाद्, आश्रवाणां च प्रधानः स्त्रीप्रसङ्गस्तमधिकृत्याह-वायुर्यथा सततगतिरप्रतिस्खलिततया 'अग्निज्वालां'-दहन-
त्तिक्राम्यत्येति-अतिक्रामति-परामवति, न तथा पराभूयते, एवं 'लोके'-मनुष्यलोके ह्यवभावप्रधानतत्वात् 'प्रिया'-द-
यितास्तात्प्रियत्वाच्च दुरतिक्रमणीयास्ता 'अत्येति'-अतिक्रामति-न ताभिर्जीयते' तत्स्वरूपावगमात् तज्जयविषोक्तदर्शनाच्चेति,
तथा चोक्तम्—“स्मितेन भावेन मदेन लज्जया, पराङ्मुखैरर्धकटाक्षवीक्षितैः । वचोभिरीष्याकलहेन लीलया, संमस्तभावैः
खलु बन्धनं स्त्रियः ॥ १ ॥ तथा स्त्रीणां कृते आतृयुगस्य भेदः, संबन्धिभेदे स्त्रिय एव मूलम् । अप्राप्तकामा बहवो नरेन्द्रा,
नारीभिरुत्सादितराजवंशाः ॥ २ ॥” इत्येवं तत्स्वरूपं परिज्ञाय तज्जयं विधत्ते नैताभिर्जीयत इति स्थितम् । अथ किं पुनः
कारणं स्त्रीप्रसङ्गाश्रवद्वारेण श्लेषाश्रवद्वारोपलक्षणं क्रियते न प्राणातिपातादिनेति ?, अत्रोच्यते-केवाश्चिद्दर्शनिनामङ्गनोपभोग
आश्रवद्वारमेव न भवति, तथा चोचुः—“न मांसमक्षणे दोषो, न मद्ये न च मैथुने । प्रवृत्तिरेषा भूतानां, निवृत्तिस्तु महा-
फला ॥ १ ॥” इत्यादि, तन्मतव्युदासार्थमेवमुपन्यस्तमिति, यदि वा मध्यमतीर्थकृतां चतुर्याम एव धर्मः, इह तु पञ्चयामो
धर्म इत्यस्यार्थस्याविर्भावनायानेनोपलक्षणमकारि, अथवा-पराणि व्रतानि सापवादानि इदं तु निरपवादमित्यस्यार्थस्य
प्रकटनयैवमकारि, अथवा-सर्वग्यपि व्रतानि तुल्यानि, एकखण्डने सर्वविराघनमितिकृत्वा येन केनचिन्निर्देशो न दोषायेति
॥ ८ ॥ अधुना स्त्रीप्रसङ्गाश्रवनिरोधफलमाविर्भावयन्नाह—

सा. १ स्त्रीवशात्ताफलस्य नरत्वादेः दर्शनात् यद्वा स्त्रीणां वशात्ता न भवतीति प्राशङ्कं, असंमवि चेन्न, तत्स्वरूपेत्यादि, अनर्थकारित्वावगमाद् विरतिः, तत्र
प्रमाणं कर्मजयलभ्यफलदर्शनम् जगोपायस्य भोगजन्यदुरुणविपाकस्य च ज्ञानाद्वा । २ समन्तपाशं प्र० । इ । ३ रुच्छादित० इ । ४ न तामि० इ ।

इत्थिओ जे ण सेवति, आइमोक्खा हु ते जणा । ते जणा बंधणुमुक्का, नावकंखति जीवियं ॥९॥
 जीवितं पिटुओ किच्चा, अंतं पावति कम्मणं । कम्मणा संमुहीभूता, जे मग्गमणुसासई ॥ १० ॥
 अणुसासनं पुढो पाणी, वसुमं पूयणासु(स)ते । अणासए जते दंते, दढे आरयमेहुणे ॥ ११ ॥
 णीवारे व ण लीएज्जा, छिन्नसोए अणाविले । अणाइले सया दंते, संधिं पत्ते अणेलिसं ॥ १२ ॥

‘इत्थिओ’ इत्यादि, ये महासत्त्वाः कटुविपाकोऽयं स्त्रीप्रसङ्ग इत्येवमवधारण[त]या स्त्रियः सुगतिमार्गगिलाः संसारवीथी-
 भूताः सर्वाविनयराजधान्यः कपटजालशतकुला महाभोहनशक्तयो ‘न सेवन्ते’-न तत्प्रसङ्गमभिलषन्ति, त एवंभूता जना
 इतरजनातीताः साधव आदौ-प्रथमं मोक्षः-अशेषद्वन्द्वोपरमरूपो येषां ते आदिमोक्षाः, हुरवधारणे, आदिमोक्षा एव
 तेऽवगन्तव्याः, इदमुक्तं भवति-सर्वाविनयास्पदभूतः स्त्रीप्रसङ्गो यैः परित्यक्तस्त एवादिमोक्षाः-प्रधानभूतमोक्षाख्यपुरुषा-
 र्थोद्यताः, आदिशब्दस्य प्रधानवाचित्वात्, न केवलमुद्यतास्ते जनाः स्त्रीपाशबन्धनोन्मुक्ततयाऽशेषकर्मबन्धनोन्मुक्ताः सन्तो
 ‘नावकाङ्क्षन्ति’-नाभिलषन्ति असंयमजीवितम् अपरमपि परिग्रहादिकं नाभिलषन्ते, यदि वा परित्यक्तविषयेच्छाः सदनु-
 स्थानपरायणा मोक्षैकताना ‘जीवितं’-दीर्घकालजीवितं नाभिकाङ्क्षन्तीति ॥ ९ ॥ किंचान्यत् ‘जीवितं’ इत्यादि, ‘जीवितम्’-

१ कम्मणा आ. इ । २ पाणे आ. इ । ३ सए आ. °सते इ । ४ न सोयमणाविले आ छिन्नसेत ण अणाइले इ । ५ पत्तमणे० आ. पत्ते-
 मणे० इ । ६ जीवित्वं आ. इ । ७ °काङ्क्षन्ते इति आ. इ ।

निर्युक्तिवृत्ति-
दीपिकायुतं
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गम्

॥ २६५ ॥

१५ श्री
आदानीया-
ध्ययने-
स्त्रीप्रसङ्गा-
श्रवनिरोध-
फलप्रदर्श-
नम् ।

॥ २६५ ॥

असंयमजीवितं 'पृष्ठतः कृत्वा'-अनाहत्य प्राणधारणलक्षणं वा जीवितमनाहत्य सदनुष्ठानपरायणाः 'कर्मणां' ज्ञानावरणा-
दीनाम् 'अन्तः'-पर्यवसाने प्राप्नुवन्ति, अथवा 'कर्मणा'-सदनुष्ठानेन जीवितनिरपेक्षाः संसारोदन्वतोऽन्तः-सर्वद्वन्द्वोपरमरूपं
मोक्षाख्यमानुवन्ति, सर्वदुःखविमोक्षलक्षणं मोक्षमप्राप्ता अपि कर्मणा-विशिष्टानुष्ठानेन मोक्षस्य संमुखीभूता-धाति-
चतुष्टयक्षयक्रियया उत्पन्नदिव्यज्ञानाः शाश्वतपदस्थाभिमुखीभूताः, क एवंभूता इत्याह- ये विपच्यमानतीर्थकृन्नामकर्मणाः
समासादितदिव्यज्ञाना 'मार्गा'-मोक्षमार्ग-ज्ञानदर्शनचारित्ररूपम्, 'अनुशासन्ति'-सच्चहिताय प्राणिनां प्रतिपादयन्ति
स्वतश्चानुतिष्ठन्तीति ॥ १० ॥ अनुशासनप्रकारमधिकृत्याह-'अणुसोसणं' इत्यादि, अनुशास्यन्ते-सन्मार्गोऽवतार्यन्ते मद-
सद्विवेकतः प्राणिनो येन तदनुशासनं-धर्मदेशनया सन्मार्गवितरणं तत्पृथक् पृथक् भव्याभव्यादिषु प्राणिषु क्षित्युदकवत्
स्वाश्रयवशादनेकधा भवति, यद्यपि च अभव्येषु तदनुशासनं न सम्यक् परिणमति तथापि सर्वोपायज्ञस्यापि न सर्वज्ञस्य
दोषः, तेषामेव स्वभावपरिणतिरियं यथा तद्वाक्यममृतभूतमेकान्तपथ्य ममस्तद्वन्द्वोपघातकारि न यथावत् परिणमति,
तथा चोक्तम्--"सद्धर्मबीजवपनानघकौशलस्य, यल्लोकवान्धव ! तवापि खिलान्यभूवन् । तन्नाद्धतं खगकुलेष्विह तामसेषु,
सूर्याश्वो मधुकरीचरणावदाताः ॥ १ ॥" किंभूतोऽसावनुशासक इत्याह-वस्तु-द्रव्यं स च मोक्षं प्रति प्रवृत्तस्य संयमः
तद्विद्यते यस्यासौ वसुमान्, पूजनं-देवादिकृतमशोकादिकमास्वादयति-उपशुक्ल इति पूजनास्वादकः, ननु चाधार्कर्मणो
देवादिकृतस्य समवसरणादेरुपमोगात् कथमसौ सत्संयमवानित्याशङ्क्याह-न विद्यते आशयः-पूजाभिप्रायो यस्यासावना-

१ ०शासति आ. इ । १ ०सासइ आ. ।

शयः, यदि वा द्रव्यतो विद्यमानेऽपि समवसरणादिके भावतोऽनास्वादकोऽसौ, तद्गतगार्ह्याभावात्, मत्त्यप्युपभोगे 'यतः'-
 प्रयतः सत्संयमवानेवासावेकान्तेन संयमपरायणत्वात्, कुतो ? यत इन्द्रियनोइन्द्रियाभ्यां दान्तः, एतदुणोऽपि कथमित्याह-
 दृढः संयमे, आरतम्-उपरतमपगतं मैथुनं यस्य स आरतमैथुनः-अपगतेच्छामदनकामः, इच्छामदनकामाभावाच्च संयमे-
 दृढोऽसौ भवति, आयतचारित्रत्वाच्च दान्तोऽसौ भवति, इन्द्रियनोइन्द्रियदमाच्च प्रयतः, प्रयत्नवत्त्वाच्च देवादिपूजनाना-
 स्वादकः, तदनास्वादनाच्च सत्यपि द्रव्यतः परिभोगे सत्संयमवानेवासाविति ॥ ११ ॥ अथ किमित्यसावुपरतमैथुन इत्या-
 शङ्क्याह-'णीवारे' इत्यादि, नीवारः-सूकरादीनां पशूनां वध्यस्थानप्रवेशनभूतो भक्ष्यविशेषस्तत्कल्पमेतन्मैथुनं, यथा
 हि असौ पशुर्नीवारेण प्रलोभ्य वध्यस्थानमभिनीय नानाप्रकारा वेदनाः प्राप्यते, एवमसावप्यसुमान् नीवारकल्पेनानेन
 स्त्रीप्रसङ्गेन वशीकृतो बहुप्रकारा यातनाः प्राप्नोति, अतो नीवारप्रायमेतन्मैथुनमवगम्य स तस्मिन् ज्ञाततत्त्वो 'न लीयेत'-न
 स्त्रीप्रसङ्गं कुर्यात् ; किंभूतः सन्नित्याह-छिन्नाग्नि-अपनीतानि स्रोतांसि-संसारावतरणद्वाराणि यथाविषयमिन्द्रियप्रवर्तनानि
 प्राणातिपातादीनि वा आश्रवद्वाराणि येन स छिन्नस्रोताः, तथा 'अनाविलः'-अकलुषो रागद्वेषासंपृक्ततया मलरहितोऽना-
 कुलो वा-विषयाप्रवृत्तेः स्वस्थचेता एवंभूतश्चानाविलोऽनाकुलो वा 'सदा'-सर्वकालमिन्द्रियनोइन्द्रियाभ्यां दान्तो भवति,
 ईदृग्विषय कर्मविवरलक्षणं भावसंधिम् 'अनीदृशम्'-अनन्यतुल्यं प्राप्तो भवतीति ॥ १२ ॥ किञ्च—
 अणोलिसस्स खेयेन्ने, ण विरुज्झिज्ज केणइ । मणसा वयसा चेव, कायसा चेव चक्खुमं ॥ १३ ॥

१ ०शुनोपायभूतो आ. इ । २ ०मतिनीय आ । ०मतिनीयमानो इ । ३ ०कुलोऽम् आ ।

से हु चक्खू मणुस्साणं, जे कंखाए थं अंतए । अंतेण खुरो वहती, चक्रं अंतेण लोट्टती ॥ १४ ॥
अंताणि धीरा सेवंति, तेण अंतकरा इह । इह माणुस्सए ठाणे, धम्ममाराहिउं णरा ॥ १५ ॥
णिट्ठियट्ठा व देवा वा, उत्तरीए इयं सुयं । सुयं च मेयमेगेसिं, अमणुस्सेसु णो तहा ॥ १६ ॥

‘अणोलिस्सस्स’ इत्यादि, ‘अनीदृशः’-अनन्यसदृशः संयमो मौनीन्द्रधर्मो वा तस्य तस्मिन् वा ‘खेदज्ञो’-
निपुणः, अनीदृशखेदज्ञश्च केनचित्साधं न विरोधं कुर्वीत, सर्वेषु प्राणिषु मैत्री भावयेदित्यर्थः, योगत्रिकरणत्रिकेणेति
दर्शयति--‘मनसा’-अन्तःकरणेन प्रज्ञान्तमनाः, तथा ‘वाचा’-हितमितभाषी, तथा कायेन निरुद्धदुष्प्रणिहितसर्वकाय-
चेष्टो दृष्टिपूतपादचारी सन् परमार्थतत्त्वबुद्धान् भवतीति ॥ १३ ॥ अपि च-‘से हु चक्खू’ इत्यादि, हुरवधारणे, स एव प्राप्त-
कर्मविवरोऽनीदृशस्य खेदज्ञो भव्यमनुष्याणां चक्षुः-सदसत्पदार्थाविर्भावनाच्चेन्नभूतो वर्तते, किंभूतोऽसौ ?, यः ‘काङ्क्षायाः’-
भोगेच्छाया अन्तको विषयदृष्णायाः पर्यन्तवर्ती । किमन्तवर्तीति विवक्षितमर्थं साधयति ?, साधयत्येवेत्यमुमर्थं दृष्टान्तेन
साधयन्नाह--‘अन्तेन’-पर्यन्तेन ‘खुरो’-नापितोपकरणं तदन्तेन वहति, तथा चक्रमपिरथाङ्गमन्तेनैव मार्गे प्रवर्तते,
इदमुक्तं भवति-यथा खुरादीनां पर्यन्त एवार्थक्रियाकारी एवं विषयकषायात्मकमोहनीयान्त एवापसदसंसारक्षयकारीति
॥ १४ ॥ अद्युमेवार्थमाविर्भावयन्नाह-‘अंताणि’ इत्यादि, ‘अन्तान्’-पर्यन्तान् विषयकषायादृष्णायास्तत्परिकर्मणार्थ-

सुधानादीनामाहारस्य वाऽन्तर्प्रान्तादीनि 'धीराः'—महासत्त्वा विषयसुखनिःस्पृहाः 'सेवन्ते'—अभ्यस्यन्ति, तेन चान्त-
प्रान्ताभ्यसेनेन 'अन्तकराः'—संसारस्य तत्कारणस्य वा कर्मणः क्षयकारिणो भवन्ति, 'इहे'—ति—मनुष्यलोके आर्यक्षेत्रे
वा, न केवलं त एव तीर्थङ्करादयः अन्येऽपीह मनुष्यलोके स्थाने प्राप्ताः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मकं धर्मपाराध्य 'नराः',
मनुष्याः कर्मभूमिगर्भव्युत्क्रान्तिजसंख्येयवर्षयुषः सन्तः सदनुष्ठानसामग्रीमवाप्य 'निष्ठितार्था'—उपरतसर्वद्वन्द्वं भवन्ति
॥ १५ ॥ इदमेवाह—'णिट्टियद्वा' इत्यादि, 'निष्ठितार्थाः'—कृतकृत्या भवन्ति, केचन प्रचुरकर्मतया सत्यामपि सम्य-
त्त्वादिकायां सामग्र्यां न तद्भव एव मोक्षमास्कन्दन्ति, अपि तु सौधमर्धाः पञ्चो(ऽत्रानु)त्तरविमानावसाना देवा भवन्तीति,
एतल्लोकोत्तरीये प्रवचने श्रुतम्—आगमः एवंभूतः सुधर्मस्वामी वा जम्बूस्वाभिनमुद्दिश्येवमाह—यथा मयैतल्लोकोत्तरीये भग-
वत्पर्यहृत्युपलब्धं, तद्यथा—अवामसम्यक्तत्वादिसामग्रीकः सिध्यति वैमानिको वा भवतीति । मनुष्यगतावैतन्नान्यत्रेति दर्शयि-
तुमाह—'सुयं मे' इत्यादि, पश्चाद्ध । तच्च मया तीर्थकरान्तिके 'श्रुतम्'—अवगतं, गणधरः स्वशिष्याणामेकैश्वर्याभिद-
माह—यथा मनुष्य एवाशेषकर्मक्षयात्सिद्धिगतिभागभवति नामनुष्य इति, एतेन यच्छाक्यैरभिहितं, तद्यथा—देव
एवाशेषकर्मग्रहाणं कृत्वा मोक्षभागभवति, तदपास्तं भवति, न ह्यमनुष्येषु गतित्रयवर्तिषु सच्चारित्रपरिणामाभावाद्यथा मनु-
ष्याणां तथा मोक्षावाप्तिरिति ॥ १६ ॥ इदमेव स्वनामग्राहमाह—

१ ० प्रान्तानि आ इ । २ मनुष्य ० आ इ । ३ ४५०० आ इ । ४ सुयं च मे आ इ । सा. ५ इष्टितोऽवधारणविधेर्भवतीत्यस्याप्रतो
योजनैकारस्य, तथा चासंभवव्यवच्छेदार्थैवकारोऽत्र, अन्यथा बुद्धस्यापि मनुष्यत्वादनिमोक्षप्रसङ्गः ।

। :

अंतं करंति तुक्खाणं, इहमेगेसि आहियं । आघायं पुण एगेसिं, दुल्लभेऽयं समुस्सए ॥ १७ ॥
इओ विद्धंसमाणस्स, पुणो संबोहि दुल्लभा । दुल्लहाओ तहच्चाओ, जे धम्मट्ठं वियागरे ॥ १८ ॥
जे धम्मं सुद्धमवसंति, पडिपुन्नमणेलिसं । अणोलिसस्स जं ठाणं, तस्स जम्मकहा केओ ? ॥ १९ ॥
केओ कयाइ मेधावी, उप्पज्जांति तहागया । तहागया अप्पडिन्ना, चक्खू लोगस्सणुत्तरा ॥ २० ॥

‘अंतं करंति’ इत्यादि, न ह्यमनुष्या अशेषदुःखानामन्तं कुर्वन्ति, तथाविधसामग्र्यभावात्, यथैकेषां वादिनामाख्यातं, तद्यथा—देवा एवोत्तरोत्तरं स्थानमास्कन्दन्तोऽशेषेच्छेदप्रहाणं कुर्वन्ति, न तथेह—आर्हते प्रवचने इति । इदमन्यत् पुनरेकेषां गणधरादीनां स्वशिष्याणां वा गणधरादिभिराख्यातं, तद्यथा—युगसमिलान्यायावाप्तकथञ्चित्कर्मविवरात् योऽयं शरीर-समुच्छ्रयः सोऽकृतधर्मोपायैरसुमद्भिर्महासमुद्रप्रभृष्टरस्नवत्पुनर्दुर्लभो भवति, तथा चोक्तम्—“ननु पुनरिदमतिदुर्लभमगा-धसंसारजलधिविभ्रष्टम् । मानुष्यं खद्योतकतडिल्लताविलसितप्रतिमम् ॥ १ ॥” इत्यादि ॥ १७ ॥ अपि च ‘इओ विद्धंसं’ इत्यादि, ‘इतः’—अगुष्मात् मनुष्यभवात् सद्धर्मतो वा विध्वंसमानस्याकृतगुण्यस्य पुनरस्मिन् संसारे पयेदतो ‘बोधिः’—सम्यग्दर्शनावाप्तिः सुदुर्लभा उत्कृष्टतः अपार्थपुद्गलपरावर्तकालेन यतो भवति, तथा ‘दुर्लभा’—दुरापा तथाभूता—सम्यग्-गुर्दर्शनप्राप्तियोग्या ‘अर्चा’—लेइयाऽन्तःकरणपरिणतिरकृतधर्मणामिति, यदि वाऽर्चा—मनुष्यशरीरं, तदप्यकृतधर्मबीजा-

१ °घाणं आ । २ कुतो इ । सा. ३ शरीरमेव पुद्गलसंघातत्वात्समुच्छ्रयः—‘उस्सय समुस्सए वा’ इति वचनात्, समुच्छ्रय एव वा देहवाक्य-शरीरवाक्यसु विशेषणम् । ४ इयं आ । ५ उपार्थे० आ. इ । सा. ६ वान्तसम्यक्तत्वधर्मस्यैतावताऽवश्यं सम्यक्तवस्य पुनः प्राप्तिः ।

नामार्थक्षेत्रमुकुलोत्पत्तिसकलेन्द्रियसामग्र्यादिरूपं दुर्लभं भवति, जन्तूनां ये धर्मरूपमेवं व्याकुर्वन्ति, ये धमप्रतिपत्तियोग्या इत्यर्थः, तेषां तथाभूतार्चा सुदुर्लभा भवतीति ॥ १८ ॥ किञ्चान्यत्—‘जे धम्मं’ इत्यादि, ये महापुरुषा वीतरागाः करत-
लामलकवत्सकलजगद्राजः त एवभूताः परहितैकरताः ‘शुद्धम्’—अवदातं सर्वोपाधिविशुद्धं धर्मम् ‘आख्यान्ति’—प्रति-
पादयन्ति स्वतः समाचरन्ति च ‘प्रतिपूर्णम्’—आयतचारित्रसद्भावात् संपूर्णं यथाख्यातचारित्ररूपं वा ‘अनीहशम्’—
अनन्यसदृशं धर्मम् आख्यान्ति अनुतिष्ठन्ति (च) । तदेवम्—‘अनीहशस्य’—अनन्यसदृशस्य ज्ञानचारित्रोपेतस्य यत्
स्थानं—सर्वद्वन्द्वोपरमरूपं तदवाप्तस्य तस्य कुतो जन्मकथा ? जातो मृतो वेत्येवंरूपा कथा स्वमान्तरेऽपि तस्य कर्मबीजा-
भावात् कुतो विद्यत ? इति; तथोक्तम्—“दग्धे बीजे यथाऽत्यन्तं, ग्राहुर्भवति नाङ्कुरः । कर्मबीजे तथा दग्धे, न रोहति
भवाङ्कुरः ॥ १ ॥” इत्यादि ॥ १९ ॥ किञ्चान्यत्—‘कओ कयाह’ इत्यादि, कर्मबीजाभावात् ‘कुतः’—कस्मात् कदाचि-
दपि ‘मेधाविनो’—ज्ञानात्मकाः तथा—अपुनरावृत्त्या गतास्तथा गताः पुनरस्मिन् संसारेऽशुचिनि गर्भधाने समुत्पद्यन्ते ?
न कथञ्चित्कदाचित्कर्मोपादानाभावादुत्पद्यन्त इत्यर्थः, तथा ‘तथागताः’—तीर्थकृद्गणधरादयो न विद्यते प्रतिज्ञा—निदान-
बन्धनरूपा येषां तेऽप्रतिज्ञा—अनिदाना निराशंसाः सत्त्वहितकरणोद्यता अनुत्तरज्ञानत्वादनुत्तरा ‘लोकस्य’—जन्तुगणस्य
सदसदर्थनिरूपणकारणतश्चभूता हिताहितप्राप्तिपरिहारं कुर्वन्तः सकललोकलौचनभूतास्तथागताः सर्वज्ञा भवन्तीति ॥ २० ॥
किञ्चान्यत्—

१. ०मर्थं धर्मार्थं व्यां आ. । ३ कुजो आ. इ. । ३ लोचनीभू० आ. ।

अणुत्तरे य ठाणे 'से, कासवेण प्रवेदिते । जं किञ्चा णिव्वुडा एगे, निट्ठं पावंति पंडिया ॥ २१ ॥
पंडिए वीरियं लब्धुं, निग्घायाय पवत्तगं । धुणे पुव्वकडं कम्मं, णवं वाडंवि ण कुव्वती ॥ २२ ॥
ण कुव्वती महावीरे, अणुपुव्वकडं रयं । रयसा संमुहीभूता, कम्मं हेच्चाण जं मयं ॥ २३ ॥
जं मयं सव्वसाहूणं, तं मयं सहलगत्तणं । साहइत्ताण तं तिन्ना, देवा वा अभविंसु ते ॥ २४ ॥
अभविंसु पुरा धी(वी)रा, आगमिस्सावि सुव्वता । दुन्निबोहस्स मग्गस्स, अंतं पाउकरा तिन्ने ॥ २५ ॥
त्तिंबेमि । इति पनरसमं जमइयं नामज्झयणं समत्तं ॥ (गाथाग्रम्-६४३) ॥

‘अणुत्तरे य’ इत्यादि, न विद्यते उत्तरं-प्रधानं यस्मादनुत्तरं स्थानं तच्च तत्संयमाख्यं ‘काश्यपेन’-काश्यपगोत्रेण श्रीमहावीरवर्धमानस्वामिना ‘प्रवेदितम्’-आख्यातं, तस्य चानुत्तरत्वमाविर्भाव्यन्नाह-‘यद्’-अनुत्तरं संयमस्थानं ‘एके’-महामन्त्राः सदनुष्ठायिनः कृत्वा अनुपाल्य ‘निर्वृताः’-निर्वोणमनुग्राप्ताः, निर्वृताश्च सन्तः संसारचक्रवालस्य ‘निष्ठा’-पर्यवसानं ‘पण्डिताः’-पापाङ्गीनाः प्राप्नुवन्ति, तदेवंभूतं संयमस्थानं काश्यपेन प्रवेदितं यदनुष्ठायिनः

१ य इ । २ ०भूते आ. इ । ३ जं मतं आ । तम्मदं इ । ४ त्तिंबेमि । छ । जमती सम्मत । छ । १५ । छ । आ, त्तिंबेमि । छ ।
पंचदशमव्ययनं । इ । ५ यस्मात्स्थानात्तदनुत्तरं आ. इ । ६ सत्तं० आ. इ ।

मादिक्रान् कालविविक्तिरिति, भावविविक्तिस्तु जीवाजीवभावमेदाद्विधा, तत्र जीवभावविविक्तिः औदयिकौपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकपारिणाभिकसान्निपातिकमेदात् पदप्रकारा, तत्रौदयिको गतिकषायलिङ्गमित्यादर्शनाज्ञानासंयतामिद्वेलेऽस्याश्रुतुल्येकैकैक-पदमेदक्रमेणैकविंशतिमेदभिन्नः, तथौपशमिकः सम्यक्तत्रचारित्रमेदाद् द्विविधः, क्षायिकः सम्यक्तत्रचारित्रज्ञानदर्शनदानलभभोगोपभोगवीर्यभेदान्नवधा, क्षायोपशमिकस्तु ज्ञानाज्ञानदर्शनदानादिलब्धयश्चतुस्त्रिपञ्चभेदाः तथा सम्यक्तत्रचारित्रसंयमासंयमभेदक्रमेणाष्टादशधेति, पारिणामिको जीवमव्याभव्यत्वादिरूपः, सान्निपातिकस्तु द्विकादिमेदात् षड्विंशतिभेदः, संभवी तु षड्विधोऽयमेव गतिभेदात् पञ्चदशधेति । अजीवभावविविक्तिस्तु मूर्तानां वर्णगन्धरसस्पर्शसंस्थानपरिणामः अमूर्तानां गतिस्थित्यवगाहवर्तनादिक इति, साम्प्रतं समस्तपदापेक्षया नरकविविक्तिरिति नरकाणां विभागो विभक्तिस्तामाह—

पुट्टवीफासं अण्णाणुवक्कम गिरयवालवेहणं च । तिसु वेदंति अत्ताणा अणु भागं चेव सेसासु ॥६५॥

‘पुट्टवीफासं’ इत्यादि, पृथिव्याः—शीतोष्णरूपायास्तीव्रवेदनोत्पादको यः स्पर्शः—सम्पर्कः, पृथिवीसंस्पर्शस्तमनुभवन्ति, तमेव वि-
शिनष्टि—अन्येन—देवादिना उपक्रामितुम्—उपशमयितुं यो न शक्यते सोऽन्यानुपक्रमस्तम्, अपराचिकित्समित्यर्थः, तमेवम्भूतमपरा-
साध्यं पृथिवीस्पर्शं नारकाः समनुभवन्ति, उपलक्षणार्थत्वाच्चास्य रूपरसगन्धस्पर्शशब्दानप्येकान्तेनाशुभाभिरुपमाननुभवन्ति, तथा नर-
कपालैः—पञ्चदशप्रकारैः परमाधार्मिकैः कृतं सुदूरसिक्तुन्तक्रकचकुम्भीपाकादिकं वधमनुभवन्त्याद्यासु ‘तिसु’ रत्नशर्करावालुकाख्यासु
पृथिवीषु स्वकृतकर्मफलभुजो नारका ‘अत्राणा’ अशरणाः प्रभूतकालं यावदनुभवन्ति, ‘शेषासु’—चतसृषु पृथिवीषु पङ्कधूमतमोमहातमः—

१ °का वा काल० आ इ. । २ °सहणं आ. । ३ °भाव अ. । मा. ४ गद्य रम इति प्र०, आ इ ।

प्रमाख्यासु अनुभावमेव परमाधार्मिकनरकपालाभावेऽपि सत एव तत्कृतवेदनायाः सकाशाद्यस्तीव्रतरोऽनुभावो विपाको वेदनासमुद्भा-
तस्तमनुभवन्ति परस्परोदीरितदुःखाश्च भवन्तीति । साम्प्रतं परमाधार्मिकानाद्यासु तिसृषु पृथिवीषु वेदनोत्पादकान् स्वनामग्राहं दर्श-
यितुमाह—

अंबे अंबरिसी चेव, सामे य सबलेविं य । रोहोचरुह काले य, महाकालेत्तिंआबरे ॥६६॥

असिपत्ते धणुं कुंमे, बालु वेयरणीविं य । खरस्सरे महाघोसे, एवं पणरसाहिंया ॥६७॥

‘अंबे अंबरिसी’ इत्यादि, गाथाद्वयं प्रकटार्थम्, एवं ते चाम्ब इत्यादयः परमाधार्मिका यादृक्षां वेदनासुत्पादयन्ति प्रायोऽन्वर्थसंज्ञ-
त्वात्तादृशाभिधाना एव द्रष्टव्या इति, साम्प्रतं स्वाभिधानापेक्षया यो यां वेदनां परस्परोदीरणदुःखं चोत्पादयति तां दर्शयितुमाह—
धाडेंति च हाडेंति य हणंति विंधंति तंह णिसुंभंति । सुंवंति अंबरतले अंबा खलु तत्थ णेरइया ॥६८॥

ओहयहये च तहियं णिस्सन्ने कप्पणीहि कप्पंति । विंदुलगचडुलगछिन्ने अंबरिसी तत्थ णेरइए ॥६९॥

साडणपाडणतोडण बंधणैरञ्जुल्लयप्पहारेहिं । सामा णेरइयाणं पवत्तयंती अपुण्णाणं ॥७०॥

अंतगयफिक्किसाणि य हिययं कालेज्ज फुण्फुंसे वक्के । सबला णेरतियाणं केंडुंति तहिं अपुन्नाणं ॥७१॥

असिस्सत्तिकोत्ततोमरसूलतिसूलेसु सूहचियगासु । पोयंति रुहकम्मा उ णरगपाला तहिं रोहा ॥७२॥

१ इया अ. आ. । २ कालेअ आ. ३ इय अ. इया आ. । ४ एए अ. आ. । ५ एतेअ आ. ६ पहाडितिय अ. आ. । ७ यानिं अ. आ. । ८
तइहियं निस्सण्णे अ. । ९ विथलगचडुलच्छिन्ने अ. पियलगचडुलच्छिन्ने आ. । सा. १० वोहण० टीका । ११ त्रिधणरञ्जुलनपहारेय अ. विथणरञ्जुलतपहारेय
आ. । १२ स अ. आ. । १३ कट्टवि कट्टून पुन्नाणं अ. आ. । १४ कुंनसूलेसूलेसु य पडुस्स अ. कुंतसूलेसूय पडुस्स आ. । १५ पोपति रुद्धाय रोहकम्मा
रुद्धा खलु तत्थ णेरइया अ. पोपति रुद्धाय रोहकम्मा रुद्धा खलु तत्थ णेरइया आ. ।

भञ्जंति अंगमंगाणि ऊरुबाहुसिराणि करचरणे । कप्यंति कप्यणीहिं उवरुहा पावकम्मरया ॥७३॥
 मीरासु सुंठएसु य कंइसु य पयंडएसु य पयंति । कुंभीसु य लोहिएसु य पयंति काला उ गेरति ॥७४॥
 कप्यंति कागिणीमंसगणि छिंदंति सीहपुच्छाणि । खावंति य गेरइए महकाला पावकम्मरए ॥७५॥
 हत्थे पाए ऊरु बाहुसिरापयअंगमंगाणि । छिंदंति पगामं तू असि गेरइए निरयपाला ॥७६॥
 कण्णोट्टणासकरचरणदसणट्टणकुंगऊरुवाह्वणं । छेयणभेयणसाडण असिपत्तधणूहि पाडंति ॥७७॥
 कुम्भीसु य पयणेसु य लोहियसु य कंदुलोहिकुंभीसु । कुंभी य नरयपाला हणंति पाडं(यं)ति नरएसु ॥
 तडतडतडर्स भञ्जंति भञ्जणे कलंबुवालुगापट्टे । वालूगा गेरइया लोलंती अंबरतलंभि ॥७९॥
 पूगरुहिरकेसट्टिवाहिणी कलकलंतजलसोया । वेयरणिनिरयपाला गेरइए ऊ पवाहंति ॥८०॥
 कप्यंति करकएहिं तच्छिंति परोप्परं परसुएहिं । सिंवलितरुमारुहंती खरस्सरा तत्थ गेरइए ॥८१॥
 भीए य पलायंते संमंततो तत्थ ते ^१निरुंभंति । पसुणो जहा पसुवहे महघोसा तत्थ गेरइए ^{१५}॥८२॥
 'घाडेंति' इत्यादि, तत्राम्बाभिधानाः परमाधार्मिकाः स्वभवनावरकावासं गत्वा क्रीडया नारकान् अत्राणान् सारमेयानिव शू-

१ "लेहीसु अ. आ. । २ सीसं अ. आ. । ३ "पासं अ. आ. । ४ नेरइयाउ नेरइए अ. आ. । ५ कंडुट्ट० प्र० । ६ "थणफिगुहं अ. आ. । ७
 पूओरु० प्र० अ. आ. । ८ "तडति" अ. आ. । ९ भायणे अ. आ. । १० संवलिय आ. । ११ गेरइया आ. । १२ समंतउ आ. । १३ निरंमंति आ. । १४
 नेरइया आ. । १५ पंचमथयनं समाप्तं आ. ।

क्तम्—“छिन्नपादयुजस्कन्धाच्छिन्नकण्ठौष्ठनासिकाः । भिन्नतालशिरोमेण्डा, भिन्नाक्षिहृदयोदराः ॥१॥” किञ्चान्यत्—‘कुंभीषु’ इत्यादि, कुम्भिनामानो नरकपाला नारकान्नरकेषु व्यवस्थितान् निम्नन्ति, तथा पाचयन्ति, क्रेति दर्शयति—‘कुम्भीषु’ उष्ट्रिकाकृतिषु तथा ‘पच-
नेषु’ कडिल्लिकाकृतिषु तथा ‘लौहीषु’ आपसमाजनविशेषेषु कन्दुलोहिक्कुम्भीषु कन्दुकानामिव अयोमयीषु कुम्भीषु—कोष्ठिकाकृतिषु एव-
मादिभाजनविशेषेषु पाचयन्ति । तथा—‘तडतडतडस्स’ इत्यादि, बालुकाख्याः परमाधार्मिका नारकानत्राणांस्तत्वालुकाभृतभाजने चण-
कानिव तडतडित्ति स्फुटतः ‘भैजंति’ भृञ्जन्ति—पचन्ति, कः ? इत्याह—कदम्बपुष्पाकृतिवालुका तस्याः पृष्ठम्—उपरितले
तस्मिन् पातयित्वा अम्बरतले च लोलयन्तीति । किञ्चान्यत्—‘पूयरुहिर’ इत्यादि, वैतरणीनामानो नरकपाला वैतरणीं नदीं विकुर्वन्ति,
सा च पूयरुधिरकेशास्थिवाहिनी महाभयानका कलकलायमानजलश्रोता तस्यां च क्षारोष्णजलायामतीव बीभत्सदर्शनायां नारकान्
प्रवाहयन्तीति ॥ तथा—‘कैप्पेति’ इत्यादि, खरस्वराख्यास्तु परमाधार्मिका नारकानेवं कदर्थयन्ति, तद्यथा—‘ऋकचैपातैर्मध्यं मध्येन स्तम्भ-
मिव स्रवपाताजुसारेण कल्पयन्ति—पाटयन्ति, तथा परशुभिश्च तानेव नारकान् ‘परस्परम्’ अन्योऽन्यं तक्षयन्ति सर्वशो देहावयवापन-
यनेन तन्नू कारयन्ति, तथा ‘शामली’ वज्रमयभीषणकण्टकाकुलो खरस्वरै आरटतो नारकानारोहयन्ति पुनरारूढानाकर्षयन्तीति । अपि-
च—‘भीए य’ इत्यादि, महाघोषाभिधाना भवनपत्यसुराधमविशेषाः परमाधार्मिका व्याधा इव परपीडोत्पादनेनैवातुलं हर्षमुद्रहन्तः
क्रीडया नानाविधरूपयैनरिकान् कदर्थयन्ति, तांश्च भीतान् प्रपलायमानान् मृगानिव ‘ममन्ततः’ सामस्त्येन ‘तत्रैव’ पीडोत्पादनस्थाने

१ तडतडतडस्स इ. १. २ तडन्ति इ. ३ भउजंतिनि X X X पयन्ति आ. । भउजंतिनि मृज्जन्ति—पचन्ति इ. ४ तले X आ. । ५ कप्पेयंति
आ. कल्पयंति इ. ६ पाटने आ. ७ गान्धर्वा आ. इ. ।

‘निरुम्भन्ति’ प्रतिबध्नन्ति ‘पशून्’ बस्तादिकान् यथा पशुवधे ममुपस्थिते नश्यतस्तद्वधकाः प्रतिबध्नन्त्येवं तत्र नरकावासे नारकानिति । गतो नामनिष्पन्ननिक्षेपः, अधुना सूत्रानुगमे अस्वलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

पुच्छिस्सऽहं केवलियं महेसिं, कंहं भितावा णरगा पुरत्था ? ।

अजाणओ मे मुणि ब्रूहि जाणं, कैहिं नु बाला नरय उर्विति ? ॥१॥

एवं मए पुट्ठे महाणुभावे, ईणमोऽब्बवी कासवे आसुपन्ने ।

पवेदइस्सं दुहमट्ठुगं, आदीणियं दुक्कडियं पुरत्था ॥२॥

‘पुच्छिस्सहं’ इत्यादि, जम्बूस्वामिना सुधर्मस्वामी पृष्टः, तद्यथा—भगवन् ! किंभूता नरकाः ? कैर्वा कर्मभिरसुमतां तेषूपपादः ? कीदृश्यो वा तत्रत्या वेदना ? इत्येवं पृष्टः सुधर्मस्याभ्याह—यदेतद्भवताऽहं पृष्टस्तदेतद् ‘केवलिनम्’ अतीतानागतवर्तमानानह्मस्मव्यवहित-पदार्थवेदिनं ‘महर्षिम्’ उग्रतपश्चरणकारिणमनुकूलप्रतिकूलोपसर्गसहिष्णुं श्रीमन्महावीरवर्धमानस्वामिनं पुरस्तात् पूर्वं पृष्टवानहमस्मि, यथा ‘कथं’ किम्भूता अभितापान्विता ‘नरका’ नरकावासा भवन्तीत्येतदजानतो ‘मे’ मम हे मुने ! ‘जानन्’ सर्वमेव केवलज्ञानेनावगच्छन् ‘ब्रूहि’ कथय, ‘कथं नु’ केन प्रकारेण किमनुष्ठायिनो नुरिति वितर्के ‘बाला’ अज्ञा हिताहितप्राप्तिपरिहारविवेकरहितास्तेषु नरकेषूप-

१ °रयितव्यं । २ कन्तु आ. कट्ठणु इ. । ३ °भागे इ । ४ इणम० आ । ५ °पन्ने पवेतस्ससं आ. । ६ °टिण आ. ट्ठिण इ. । ७ अपि भाषान्विता इ ।

८ कथय तथा आ. इ. ।

सामीप्येन तद्योग्यकर्मोपादानतया 'यान्ति' गच्छन्ति किम्भूताश्च तत्र गतानां वेदनाः प्रादुर्भूयन्तीत्येतच्चाहं 'पृष्ठवानि'ति ॥१॥ तथा 'एवं माए' इत्यादि, 'एवम्' अनन्तरोक्तं मया विनयेनोपगम्य पृष्ठो महाश्रुत्स्त्रिंशदतिशयरूपोऽनुभावो-माहात्म्यं यस्य स तथा, प्रश्नो-त्तरकालं च 'इदं' वक्ष्यमाणं, सो इति वाक्यालङ्कारे, केवललोकेन परिज्ञाय मत्प्रश्ननिर्वचनम् 'अब्रवीत्' उक्तवान् कोऽमौ ?- 'काश्यपो' चरीरे वर्धमानस्वामी आशुप्रज्ञः सर्वत्र सदोपयोगात्, स चैवं मया पृष्ठो भगवानिदमाह-यथा यदेतद्भवता पृष्ठस्तदहं 'प्रवेदयिष्यामि' कथयिष्याम्यग्रतो दत्तावधानः शृण्वति, तदेवाह- 'दुःखम्' इति नरकं दुःखहेतुत्वात् असदनुष्ठानं यदि वा-नरकावास एव दुःखयतीति दुःखं अथवा-असातावेदनीयोदयात् तीव्रपीडात्मकं दुःखमिति, एतच्चायतः-परमार्थतो विचार्यमाणं 'दुर्गं' गहनं विषमं दुर्विज्ञेयं अस-र्वज्ञेन, तत्प्रतिपादकग्राभाणाभावादित्यभिप्रायः, यदि वा- 'दुहमद्दुर्गं'ति दुःखमेवार्थो यस्मिन् दुःखनिमित्तो वा दुःखप्रयोजनो वा स दुःखार्थो-नरकः, स च दुर्गो-विषमो दुरुत्तरत्वात् तं प्रतिपादयिष्ये, पुनरपि तमेव विशिनष्टि-आ-समन्ताद्दीनमादीनं तद्विद्यते यस्मिन् स आदीनिकः-अत्यन्तदीनसत्त्वाश्रयस्तथा दुष्टं कृतं दुष्कृतम् असदनुष्ठानं पापं वा तत्फलं वा असातावेदनीयोदयरूपं तद्विद्यते यस्मिन् स दुष्कृतिकस्तं, 'पुरस्ताद्' अग्रतः प्रतिपादयिष्ये, पाठान्तरं वा 'दुष्काडिणं'ति दुष्कृतं विद्यते येषां ते दुष्कृतिनो-नरकास्तेषां सम्बन्धि चरितं 'पुरस्ताद्' पूर्वस्मिन् जन्मनि नरकगतिगमनयोग्यं यत्कृतं तत्प्रतिपादयिष्ये इति ॥२॥ यथा प्रतिज्ञातमाह-

जे केइ बाला इह जीवियट्ठी, पावाइं कम्माइं करंति रुहा ।

ते घोररूवे तैमिसंधयारे, तिब्वाभितावे नरए पडंति ॥३॥

सा. १° नुमगों शा ह. १२ वीरवर्ध आ. १ ३ दुःखं × ४५. १ मा. ४ असर्वजस्य नरकज्ञानकारकतादृशज्ञानाभावात् । ५° स्तं तथा आ. ह. १ ६° न् पूव पूव आ. १

તિત્વં તસે પાણિણો થાવરે ય, જે હિંસતી આયસુહં પહુચ્ચા ।

જે લૂસાં હોઇ અદત્તહારી, જ સિલ્લતી સેયવિયસસ કિંચિ ॥૪॥

‘જે કેહ’ इत्यादि, ये केचन महारम्भपरिग्रहपञ्चेन्द्रियवधपिथितभक्षणादिके सावधानुष्ठाने प्रवृत्ताः ‘बाला’ अज्ञा रागद्वेषोत्कटा-
स्तिर्यग्मनुष्या ‘इह’ अस्मिन्संसारे असंयमजीवितार्थिनः पापोपादानभूतानि ‘कर्माणि’ अनुष्ठानानि ‘रौद्राः’ प्राणिनां भयोत्पादकत्वेन
भयानकाः हिंसानृतादीनि कर्माणि कुर्वन्ति, त एवम्भूतास्तीव्रपापोदयवर्तिनो ‘घोररूपे’ अत्यन्तभयानके ‘तैमिसंधयारे’ चि बहलतमो-
ऽन्धकारे यत्रात्मापि नोपलभ्यते चक्षुषा केवलमवधिनापि मन्दमन्दमुलूका इवाह्वि पश्यन्ति, तथा चागमः—‘किण्हलेसे णं भंते ! गेर-
इए किण्हलेस्सं गेरइअं पणिहाए ओहिणा सव्वओ समंता समभिलोएसमाणे केवइयं खेत्तं जाणई ? केवइयं खेत्तं पासइ ?, गोयमा ! णो
बहुययरं खेत्तं जाणइ णो बहुययरं खेत्तं पासइ, इत्तरियमेव खेत्तं जाणइ इत्तरियमेव खेत्तं पासइ’ इत्यादि तथा तीव्रो—दुःसहः खदिराङ्गा-
रमहाराशितापादनन्तगुणोऽभितापः—सन्तापो यस्मिन् स तीव्राभितापः तस्मिन् एवम्भूते नरके बहुवेदने अपरित्यक्तविषयाभिष्वङ्गाः स्व-
कृतकर्मगुणवः पतन्ति, तत्र च नानारूपा वेदनाः समनुभवन्ति, तथा चोक्तम्—“अच्छइयविसयसुहो पडइ अविज्झायसिहिंसिहाणिवहे ।

૧ તિમિં આ. ૬. ૧ સા. ૨ કુણ્ણલેસ્યો ભવન્ત ! નૈરયિકઃ કુણ્ણલેસ્યં પ્રણિધયાવધિના સર્વતઃ સમન્તાત સમભિલોક્યન્ કિયત્તેવ જાનાતિ કિયત્તેવ પસ્યતિ ?,
ગૌતમ ! નો બહુતરં ક્ષેત્રં જાનાતિ નો બહુતરં ક્ષેત્રં પસ્યતિ ઇત્વરમેવ ક્ષેત્ર જાનાતિ ઇત્વરમેવ ક્ષેત્રં પસ્યતિ । ૩ અત્યક્તવિષયસુહઃ પતતિ અવિજ્ઞાતશિશ્વિશિલાનિવહે ।
સંસારોદિધિલથાસુહે દુઃલાકરે નિરયે ॥૧॥

संसारोदहिवलयासुहंमि दुःखार्गरे निरण् ॥१॥ पायंक्तोरत्थलमुहकुहच्छलियरुहिरंगइसे । करवत्तुंक्कत्तुहुहविरिक्किविर्विण्णदेहद्वे ॥२॥
जंतंतरिभिजंतुच्छलंतसंसदभरियदिसिविरे । डजंतुफिडियससुच्छलंतसीसट्टिसंधाए ॥३॥ सुक्कंदकडाहुकंटतदुक्कयकयंतकम्मंते । सुल-
विभिन्नुविखत्तुद्वेदेहणिंटंतपम्भारे ॥४॥ संधयारदुगंधबंधायारदुद्रकिलेसे । भिक्करचरणसंकारुहिरवसादुग्गमपण्वहे ॥५॥ गिंद्रमुह-
णिडउक्खिच्चबंधणोमुद्वंकिविकबंधे^{१३} । ददगहियतत्तंडासयगगविसमुवबुडियजीहे ॥६॥ तिक्खेड्डुसगकड्डियकंटयरुक्खलगजजरसरीरे ।
निमिसंतंरपि दुल्लहसोक्खेड्वक्खेवदुबुखंमि ॥७॥ इयं भीसणंमि णिरए पंडंति जे विविहसत्तवहनिरया । सच्चभट्ठा य नरा जयंमि कय-
पावसंधाया ॥८॥” इत्यादि ॥३॥ किञ्चान्यत् - ‘तिव्वं तसे’ इत्यादि, तथा ‘तीव्रम्’ अतिनिरनुकम्पं रौद्रपरिणामतया हिंसायां प्रवृत्तः,
त्रस्यन्तीति त्रसाः-द्वीन्द्रियादयस्तान्, तथा ‘स्यावरांश्च’ पृथिवीकायादीन् ‘यः’ कश्चिन्महामोहोदयवर्ती ‘हिनस्ति’ व्यापादयति ‘आत्म-
मुखं प्रतीत्य’ स्वशरीरसुखकृते, नानाविधैरुपायैर्यः प्राणिनां ‘लूपक’ उपमर्दकारी भवति, तथा-अदत्तमपहतुं शीलमस्यासावदत्तहारी-पर-

सा. १ °महे प्र०, °वहे आ. । सा. २ पादाक्कान्तोरत्थलमुहकुहोच्छलितसधिरगइसे । करपत्रोत्कृत्तद्विधीभागविदीर्णदेहार्धे ॥१॥ ३ °नु० प्र० । ४ यंत्रान्त-
भियदुच्छलंतसंबद्धात्तदिगिवरे दहमानोरिस्फटितोच्छलच्छीषास्त्विसंधाते ॥१॥ ५ मुक्काकंदकटाहोत्कटयमानदुष्कृतकृतान्तकर्मन्ते शूलविभिन्नोत्क्षिप्तोऽध्वेहनिष्ठप्राग्भारे ॥१॥
६ सुखं आ. । ७ °णितंत आ. °नितंत इ. । सा. ८ शब्दान्धकारदुगन्धबन्धनगारदुर्धर्षलेशे । भिन्नतरवरणसंकारुधिरवसादुर्गमप्रवाहे ॥१॥ ९ छिण्णं आ. इ. ।
१० °वहे इ. । सा. ११ यधमुखनिर्देशुन्धिसंबन्धनोन्मूक्कन्तक्तबन्धे । ददगहियतत्तंसदसाकाप्रविषमोन्पाटितजिह्वे ॥१॥ १२ बंधणे प्र० । १३ °कदिरं प्र०, आ. इ. ।
सा. १४ अयोमुखकन्दन् कबन्धो यत्र विं प्र० । १५ तीक्ष्णाङ्कुशाग्रकर्वितकंटकशृङ्गाग्रजर्जरशरीरे । निमेषान्तरमपि दुर्लभमौह्येऽव्याक्षेपदुःखे ॥ १६ इति भीषणे
निरये पतन्ति विविधस्तत्त्ववधनिरताः । मत्प्रपञ्चाश्च नरा जगति कृत्तपापसंधाताः ॥१॥ १७ संघाया आ. इ. । १८ इति आ. इ. ।

द्रव्यापहारकः तथा 'न शिक्षते' नाभ्यस्यति नादत्ते 'सेयवियस्स'चि सेवनीयस्यात्माहितैषिणा सदनुष्ठेयस्य संयमस्य किञ्चिदिति, एतदुक्तम् भवति-यापोदयादिरतिपरिणामं काकमांसादेरपि मनागपि न विधत्ते इति ॥४॥ तथा—

पागब्भि पाणे बहुणं तिवाति, अतिव्वते घातमुवेति बाले ।
णिहो णिसं गच्छति अंतकाले, अहोसिरं कद्दु उवेइ दुगं ॥५॥
हण छिंदह भिंदह णं दहेति, सहे सुणिता परहस्मियाणं ।
ते नारगाओ भयभिन्नसन्ना, कंखंति कन्नाम दिसं वयामो ! ॥६॥

‘पागब्भि पाणे’ इत्यादि. ‘प्रागल्भ्यं’ धाष्ट्यं तद्विद्यते यस्य स प्रागल्भी, बहूनां प्राणिनां प्राणानतीव पातयितुं शीलमस्य स भवत्यतिपाती, एतदुक्तं भवति-अतिपात्यपि प्राणिनः प्राणानतिधार्ष्ट्याद्वदति यथा-वेदाभिहिता हिंसा हिंसैव न भवति, तथा राज्ञामयं धर्मो यदुत आखेटकेन विनोदक्रिया, यदि वा-“न मांसभक्षणे दोषो, न मद्ये न च मैथुने । प्रवृत्तिरेषा भूतानां, निवृत्तिस्तु महाफला ॥१॥” इत्यादि, तदेवं क्रूरसिंहकृष्णसर्पवत् प्रकृत्यैव प्राणातिपाताजुष्टायी ‘अनिर्दृतः’ कदाचिदप्यनुपशान्तः क्रोधाग्निना दहमानो यदि वा-लुब्धकमत्स्यादिवधकजीविकाप्रसक्तः सर्वदा वधपरिणामपरिणतोऽनुपशान्तो हन्यन्ते प्राणिनः स्वकृतकर्मविपाकेन यस्मिन् स घातो-नरकस्तद्युप-सामीप्येनैति-याति, कः ?-‘बालः’ अज्ञो रागद्वेषोदयवर्ती सः ‘अन्तकाले’ मरणकाले ‘निहो’चि न्यगधस्तात् ‘णिसं’ति

१ अणिब्बुते आ. इ. । २ हयं आ. । मा. ३ परिणामतो प्र० । ४ नेधो ति आ. इ. ।

अन्धकारम्, अधोऽन्धकारं गच्छतीत्यर्थः, तथा—स्वेन दुश्चरितेनाधःशिरः कृत्वा 'दुर्गं' विषमं यातनास्थानमुपैति, अवाक्शिरा नरके यततीत्यर्थः ॥५॥ साम्प्रतं पुनरपि नरकान्तर्वर्तिनो नारका यदनुभवन्ति तद्दर्शयितुमाह—'हृण छिंदह' इत्यादि, तिर्यञ्चनुष्यभवात् सत्त्वा नरकेषूपस्था अन्तर्मुहूर्तेन निर्लिनाण्डजसन्निभानि शरीराण्युत्पादयन्ति, पर्याप्तिभावमागताश्चातिभयानकान् शब्दान् परमाधामाभिमिकज-नितान् शृण्वन्ति, तद्यथा—'हत' मुद्गरादिना 'छिन्त' खड्गादिना 'भित्त' शूलादिना 'दहत' सुसुरादिना, णमितिवाक्यालङ्कारे, तदेव-म्भूतान् कर्णालुखान् शब्दान् भैरवान् श्रुत्वा ते तु नारका भयोद्भ्रान्तलोचना भयेन-भीत्या भिन्ना-नष्टा-संज्ञा-अन्तःकरणवृत्तियेषां ते तथा नष्टसंज्ञाश्च 'कां दिशं व्रजामः' कुत्र गतानामस्माकमेवम्भूतस्यास्य महाधौरारवदारुणस्य दुःखस्य त्राणं स्यादित्येतत्काङ्क्षन्तीति ॥६॥ ते च भयोद्भ्रान्ता दिक्षु नष्टा यदनुभवन्ति तद्दर्शयितुमाह—

इंगालरासिं जलियं सजोतिं, तत्त्वोवमं भूमिमणुकुम्भंता ।

ते ङ्ज्जमाणा कलुणं थणंति, अरहस्सरा तत्थ चिरट्ठितीया ॥७॥

जइ ते सुया वेयरणी भिदुग्गा, णिसिओ जहा खुर इव तिव्वसोया ।

तरंति ते वेयरणीं भिदुग्गां, उसुचोइया सत्तिसु हम्ममाणा ॥८॥

'इंगालरासिं' इत्यादि, 'अङ्गांराशि' खदिराङ्गारपुङ्ख 'ज्वलितं' ज्वालाकुलं तथा सह ज्योतिषा-उद्योतेन वर्तत इति सज्योतिर्भूमिः,

सा. १ अवाह् प्र० आ. ६. १ सा. २ निर्लेतगेमाणोऽण्डजा इव । ३ अकर्णसु आ. । ४ 'रामिदह' आ. ।

तेनोपमा यस्याः सा तदुपमा तामङ्गारसविभां भूमिमाक्रमन्तस्ते नारका दन्दह्यमानाः 'करुणं' दीनं 'स्तनन्ति' आक्रन्दन्ति, तत्र बाद-
रागैरभावाच्चदुपमां भूमिमित्युक्तम्, एतदपि दिग्दर्शनार्थमुक्तम्, अन्यथा नारकतापस्येहल्याधिना नोपमा घटते, ते च नारका महा-
नगरदाहाधिकेन तापेन दह्यमाना 'अरहस्वरा' प्रकटस्वरा महाशब्दाः सन्तः 'तत्र' तस्मिन्नरकावासे चिरं-प्रभृतं कालं स्थितिः-अव-
स्थानं येषां ते तथा, तथाहि-उत्कृष्टतत्त्वयत्त्रिंशत्सगरोपमाणि जघन्यतो दशवर्षसहस्राणि तिष्ठन्तीति ॥७॥ अपि च-'जइ ते सुता' इत्यादि,
सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं प्रतीदमाह-यथा भगवतेदमाख्यातं यदि 'ते' त्वया श्रुता-श्रवणपथमुपागता 'वैतरणी' नाम क्षारोष्णरुधि-
राकारजलवाहिनी नदी आभिमुख्येन दुर्गा अभिदुर्गा-दुःखोत्पादिका, तथा-निशितो यथा क्षुरस्तीक्ष्णो भवत्येवं तीक्ष्णानि-शरीराव-
यवानां कर्तृकानि स्रोतांसि यस्याः सा तथा, ते च नारकास्तप्ताङ्गारसन्निभां भूमिं विहायोदकपिपासवोऽभितप्ताः सन्तस्तापापनोदाया-
भिषिषिष्ववो वा तां वैतरणीमभिदुर्गां तरन्ति, कथम्भूताः ?-इष्टुणा-शरेण प्रतोदेनेव चोदिताः-प्रेरिताः शक्तिभिश्च हन्यमानास्तामेव
भीमां वैतरणीं तरन्ति, तृतीयार्थे सप्तमी ॥८॥ किञ्च-

कीलेहिं विज्झंति असाहुकम्मा, नावं उर्विते सइविप्पहूणा ।

अन्ने तु सूलाहिं तिसूलियाहिं, दीहाहिं विधधूण अहेकरंति ॥९॥

केसिं च वंधिन्नु गले सिलाओ, उदगंसि बोलंति महालयंसि ।

१ नामा आ. इ. । २ निःकर्त्तुं आ. । ३ 'मीति आ. । ४ तथ आ. इ. ।

कलंबुयावालुय मुम्भुरे य, लोलंति पंचति अ तत्थ अन्ने ॥१०॥

‘कीलेहिं’ इत्यादि, तांश्च नारकानत्यन्तक्षारोणेन दुर्गन्धेन वैतरणीजलेनाभितप्तानायसकीलकुलां नावमुपगच्छतः पूर्वारूढा ‘असा-
धुकर्माणाः’ परमाधार्मिकाः ‘कीलेषु’ कण्ठेषु विध्यन्ति, ते च विध्यमानाः कलकलायमानेन सर्वस्त्रोत्प्लुतयायिना वैतरणीजलेन नष्टसंज्ञा
अपि सुतरां ‘स्यूत्या विप्रहीणा’ अपर्णातकर्तव्यविवेका भवन्ति, अन्ये पुनर्नरकपाला नारकैः क्रीडतस्ताम्रष्टांस्त्रिशूलिकाभिः शूलाभिः
‘दीर्घिकाभिः’ आयताभिर्विध्वा अधोभूमौ कुर्वन्तीति ॥९॥ अपि च-‘केसिं च’ इत्यादि, केषांचिन्नारकाणां परमाधार्मिका महतीं शिलां
गले बध्वा महत्युदके ‘बोलंति’ चि निमज्जयन्ति, पुनस्ततः समाकृष्य वैतरणीनद्याः कलम्बुकावालुकायां मुम्भुराग्नौ च ‘लोलयन्ति’
अतितप्तवालुकायां चणकानिव समन्ततो धोलयन्ति, तथा अन्ये ‘तत्र’ नरकावासे स्वकर्मपाशावपाशितान्नारकान् मुण्ठके श्रोतकमांस-
पेशीवत् ‘पचन्ति’-भर्जयन्तीति ॥१०॥ तथा—

आसूरियं नाम महाभितावं, अंधंतमं दुष्पतरं महंतं ।
उड्ढं अहेअं तिरियं दिसासु, समाहिओ जत्थऽगणी झियाई ॥११॥
जंसी गुहाए जल्लणेऽतिउड्ढे, अविजाणओ ढज्जइ लुत्तपण्णे ।
सया य कल्लुणं पुण घम्मठाणं, गाढोवणीयं अतिदुक्खधम्मं ॥१२॥

सा. १ कन्व्याकन्वयं प्र० । २ उद्यत् प्र० । ३ xxx वि. आ. द. । सा. ४ श्रोतमां प्र० । ५ असूरियं प्र० आ. । ६ जनि अ. ।
७ णति आ. द. ।

‘आह्वारियं’ इत्यादि, न विद्यते ह्ययं यस्मिन् सः अह्वर्यो-नरको बहलान्धकारः कुम्भिकाकृतिः सर्व एव वा नरकावासोऽह्वर्य इति व्यपदिश्यते, तमेवम्भूतं महाभित्तमम् अन्धतमसं ‘दुष्प्रतरं’ दुरुत्तरं ‘महान्तं’ विशालं नरकं महापापोदयाद्भजन्ति, तत्र च नरके ऊर्ध्व-मधस्तिर्यक् भवतः ‘समाहितः’ सम्यग्साहितो व्यवस्थापितोऽग्निज्वलतीति, पठ्यते च ‘समृसिओ जत्थैऽगणी क्षियाई’ यत्र नरके सम्य-गूर्ध्वं श्रितः-समुच्छित्तोऽग्निः प्रज्वलति तं तथाभूतं नरकं वराका व्रजन्ति इति ॥१॥ किञ्चान्यत्-‘जंसि गुहाए’ इत्यादि, ‘यस्मिन् नरकेऽतिगतोऽसुमान् ‘गुहाया’मित्युद्भिकाकृतौ नरके प्रवेशितो ‘ज्वलने’ अग्नौ ‘अतिवृत्तः’ अतिगतो वेदनाभिभूतत्वात् स्वकृतं दुश्चरितमजानन् ‘लुप्तग्रहः’ अपगतावधिविवेको इन्द्रहते, तथा ‘सदा’ सर्वकालं पुनः करुणप्रायं कृत्स्नं वा ‘धर्मस्थानम्’ उष्णस्थानं तापस्थानमित्यर्थः, ‘गाढं’ति अत्यर्थम् ‘उपनीतं’ दौर्गतं दुष्कृतकर्मकारिणां यत् स्थानं तेन व्रजन्ति, पुनरपि तदेव विशिनष्टि-अतिदुःखरूपो धर्मः-स्वभावो यस्मिन्निति, इदमुक्तं भवति-अक्षिनिमेषमात्रमपि कालं न तत्र दुःखस्य विश्राम इति, तदुक्तम्-“अञ्चि-णिमीलणमेतं गत्थि सुहं दुस्खमेव पडिबद्धं । गिरए गेरइयाणं अहोणिसं पच्चमाणाणं ॥१॥” ॥१२॥ अपि च—

चत्तारि अगणीओ समारभित्ता, जहिं कूरकम्माऽभितविति बालं ।

ते तत्थ चिंदुत्तऽभितप्पमाणा, मच्छा व जीवंतुवजोत्तिपत्ता ॥१३॥

सा. १ जाड्वलं प्र० । २ पच्यते प्र० । ३ कुच्छ आ. । सा. ४ अक्षिनिमीलणमात्र नास्ति सुखं दुःखमेव प्रतिबद्धं । निरये नैरयिकाणां अहर्निशं पच्य-मानानाम् ॥१॥ ५ गित्तिं आ. इ. ।

संतच्छणं नाम महाहितावं, ते नारया जत्थ असाहुकम्मा ।

हत्येहि पाएहि य बंधिऊणं, फलणं व तच्छति कुहाडहत्या ॥१४॥

‘चत्तारि’ इत्यादि, चतसृष्वपि दिक्षु चतुरोऽग्नीन् ‘समारम्य’ प्रज्वाल्य ‘यत्र’ यस्मिन्नारकावासे ‘क्रूरकर्माणो’ नरकपाला आभिमुख्येनात्यर्थं तापयन्ति—भट्टिव्रतपचन्ति ‘बालम्’ अज्ञं नारकं पूर्वकृतदुश्चरितं ते तु नारकजीवा एवम् ‘अभिहितप्यमानाः’ कदर्थ्यमानाः स्वकर्मनिगडितास्तत्रैव प्रभूतं कालं महादुःखाकुले नरके तिष्ठन्ति, दृष्टान्तमाह—यथा जीवन्तो ‘मत्स्या’ मीना ‘उपज्योतिः’ अग्नेः समीपे प्राप्ताः परवशत्वादन्यत्र गन्तुमसमर्थस्तत्रैव तिष्ठन्ति, एवं नारका अपि, मत्स्यानां तापासहिष्णुत्वाद्भावत्यन्तं दुःखमुत्पद्यत इत्यतस्तदग्रहणमिति ॥१३॥ किञ्चान्यत्—‘संतच्छणं’ इत्यादि, सम्—एकीभावेन तक्षणं सन्तक्षणं, नामशब्दः सम्भावनायां, यदेतत्संतक्षणं तत्सर्वेषां ग्राणिनां ‘महाभितापं’ महादुःखोत्पादकमित्येवं सम्भाव्यते, यद्येवं ततः किमित्याह—ते ‘नारका’ नरकपाला ‘यत्र’ नरकावासे स्वभवनदागताः ‘असाधुकर्माणः’ क्रूरकर्माणो निरनुकम्पाः ‘कुठारहस्ताः’ परशुपाणयस्तान्नारकानत्राणान् हस्तैः पादैश्च ‘बद्ध्वा’ संयम्य ‘फलकमिव’ काष्ठशकलमिव ‘तक्ष्णुवन्ति’ तनूकुर्वन्ति छिन्दन्तीत्यर्थः ॥१४॥ अपि च—

रुहिरं पुणो वच्चसमुस्सिसअंगे, भिन्नुत्तमंगे वरिवत्तयंता ।

पयंति णं णेरइए फुरंते, सजीवमच्छे व अयोक्वह्छे ॥१५॥

આપેલા હોવાથી આ અધ્યયનનું નામ નાલન્દીય અધ્યયન છે તે હેપ નામના શ્રાવકથી શરુ કરી યાવત્ વ્રત સમ્બન્ધિ કરેલી પુચ્છા અને તેનું સમાધાન આપીને અનુક્રમે સાતે નયોનું સ્વરૂપ-રહસ્ય પ્રતિપાદન કરેલું છે.

ગ્રંથનો ઉપસંહાર—

આ દ્વિતીયશ્રુતસ્કંધના પ્રથમ અધ્યયનથી સાત અધ્યયનના અઘ્યાસીએ પૂર્વાપર અધ્યયનોનો, સૂત્રસ્થિતપદોનો, સૂત્રોના પૂર્વાપર સંબંધનો, સૂત્રસ્થિતપદોના પરમાર્થનો; અને પરમાર્થને હેય-ઉપાદેયાદિ વિભાગની વિવેકપૂર્વક ઠેંચણ કરીને આ સાતે અધ્યયનો જો વિચારવામાં આવે તો જરુર અર્થિજીવોને દૃષ્ટસિદ્ધિ સાધવામાં આ શ્રુતસ્કંધ માર્ગદર્શક થઈ પડશે એ નિર્વિવાદ છે.

પ્રથમ અધ્યયનમાં સંસારરૂપ પુષ્કરિણીનું વર્ણન શરુ થાય છે. પુષ્કરિણીસ્થિત પ્રધાન કમલની પ્રાપ્તિ માટે અનુક્રમે પાંચ પુરુષોનાં વર્ણન શરુ થાય છે. પ્રથમ પુરુષ તલ્લીવ તચ્છરીરવાદી, બીજો પુરુષ પદ્મમહામ્ભૂતવાદી, ત્રીજો પુરુષ દૈશ્વર્યકારણવાદી, ચોથો પુરુષ નિયતિવાદી, અને પાંચમા પુરુષ તરીકે શાસનમાન્ય નિરવશ મિશ્રાવૃત્તિ પર જીવન ધારણ કરવાવાળા પંચમહાવ્રતધારીનું વર્ણન આવે છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબના ચાર પુરુષો કમલ હેવા નિષ્ફળ નિવેડે છે અને નિરુપાય જીવન જીવવાલો પાંચમો મહાપુરુષ તે હેવા કેવી રીતે સમર્થ થાય છે તેનું વિત્તારથી વર્ણન આવે છે.

આ રીતિએ બીજા અધ્યયનમાં ક્રિયાઓનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન, અને સાથે સાથે તેર ક્રિયાસ્થાનકોના નામ અને તેનું યથાર્થ વિસ્તૃત વર્ણન કરીને આત્મહિતકર માર્ગની પ્રરૂપણા સાથે પાપી આત્માઓના પાપમય કર્તૈવ્યના વિગ્દર્શન કરાવી

આત્મહિતકર માર્ગની પ્રરૂપણા કરે છે. સાથે સાથે નિરવચ્ચ વૃત્તિથી ગરીબનું પોષણ કરવું જિનેશ્વરોએ ફરમાવેલું છે, અને તેની સાથે ત્રીજા બોધા અધ્યયનમાં આહારના નિષ્ક્રેષ્ઠાદિ વર્ણન, કેવલીને આહાર વગર શરીર ટકે જ નહિ તેનું દલીલ-યુક્તિપુરસ્સરનું કથન. પૃથ્વીયોત્તિક વૃક્ષોનાં, વિવિધ વનમ્પતિઓનાં, મર્ચ વનસ્પતિઓ મંબંધી આહારનું; અને તેની સાથે સર્વ જીવોનું વર્ણન કરીને દરેક જીવોને પોતાની સમાન સમજનારો અને અવિરતિની આંધીમાંથી મુક્ત થઈને વિરતિ સેવનારો જ્ઞાસનમાન્ય સાધુ ઔર પંડિત છે એમ આ અધ્યયનની અંતમા સ્પષ્ટ જણાવેલું છે. પાંચમા અધ્યયનમાં આચાર સંબંધી અને અનાચાર સંબંધી પ્રસંગોનું વર્ણન કરીને સંસારમાં મમસ્ત પદાર્થો નિત્યાનિશ છે, પળ એકાન્તે નિત્ય કે અનિત્ય છે જ નહિ તેનું મમર્થન કરીને “આધાકર્મી આહાર કરનાર સાધુ-સાધ્વી સર્વથા પાર્પી છે!” એવું એકાન્ત વચન બોલવાની સ્પષ્ટ મનાઈ કરે છે.

છઠ્ઠા અધ્યયનમાં ગોશાલા સાથે, જ્ઞાક્ય મિથુઓની સાથે, જ્ઞાજ્ઞોની સાથે, એકદંડિક સાધુઓ, અને હસ્તિતાપસો સાથે આર્દ્રકુમારનો સંવાદ વિવેકપૂર્વક સમજીને જ્ઞાસનમાન્ય તત્ત્વોનું સ્પષ્ટીકરણ હૃદયમાં સ્થિર કરવા જેવું છે.

સાતમા અધ્યયનમાં લેપગાથાપતિના વગીચામાં ગળધર ભગવન્ત ગૌતમસ્વામિની માથે ડદકપેટાલ પુત્રના થયેલા પ્રશ્નો અને શ્રીગૌતમસ્વામિજીએ પોતે આપેલા સમાધાનો વિચારણીય છે.

આ રીતિએ પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના સોઠ અધ્યયનો અને બીજા શ્રુતસ્કંધના માત અધ્યયનો કુલ ત્રેવીસ અધ્યયનોના પરમર્થને પિછાળશે તથા પરિશીલન કરશે તે જીવો ઉત્તરોત્તર કલ્યાણની પરંપરાને જરૂર પ્રાપ્ત કરીને યતનચાતી કર્મ

तोढीने कैवल्यदशाने प्राप्त करवा माथे अखंड सुखनो भोक्ता थरो.

आ रीतिए द्वितीय श्रुतस्कंधीय श्रीमन्नकृताङ्ग सूत्रना बीजा विभागनी प्रस्तावना विषे जणाववा योग्य प्रसंगोने अङ्गुलीमात्र निर्देशथी जणावीने आ प्रस्तावना पूर्ण कराय छे. आ ग्रन्थतुं प्रथम मुद्रण करावनार प्रातःस्मरणीय पूज्यपाद गीतार्थ-सार्वभौम, देवसूत्रपागच्छपरम्परासंरक्षक, आगमोद्धारक स्व. गुरुदेव श्रीआनन्दसागरस्वामीजीनो अने मने पण पुनर्मुद्रण माटे प्रोत्साहन दाता एवा तेज पूज्य परमोपकारी गुरुदेवश्रीनो उपकार पुनः पुनः स्मरण करी तेओश्रीना आशय विरुद्ध तेस ग्रन्थकारना आशयथी विपरीत कई थयेछुं होय, तथा परिशिष्टादि बनाववामां के प्रत्यन्तरोना पाठो आपवामां जे कई क्षति थई होय ते अने प्रेसदोष के दृष्टिदोषथी आ आखाये ग्रंथमां जे कई क्षति-त्रुटिओ थई होय ते सुविवेकी बांचको सुधारीने बांचि ए अभिलाषा सह अत्र विरमु छुं.

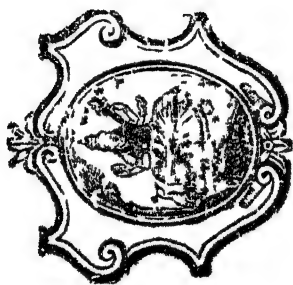
आ ग्रन्थनी प्रेस मेटर-ग्रुफादि संशोधनना कार्यमां मुनि-श्रीचन्द्रनसागरजी सहायक हता.

श्रीराष्ट्रेश्वरपार्श्वनाथ-महातीर्थ.

वी. सं. २४७९. वि. २००९.

फाल्गुनकृष्णदशमी.

लि० चन्द्रसागरस्वामी.

॥ श्रीगोडीपार्श्वजैनग्रन्थमाला-सप्तमपुष्पम् ॥ ७ ॥

ज्ञाश्चतुशान्तिदायक-श्रीयन्त्राधिराजराजेश्वर-श्रीसिद्धचक्रेश्वरो नमो नमः । सकलसमीहितपूरकश्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथो विजयतेतराम् । शासनसञ्चालकश्रीसूत्रकुच्छीगणधराय नमो नमः ।

। श्रीमत्सुत्रकृताङ्गम् ।

वर्तमानशासनमान्य-सूत्रकार-पञ्चमगणधर-श्रीसुधर्मस्वामिसंहब्धं, तत्सूत्रकारशिरोमणि-श्रीभद्रबाहुस्वामि-निर्मितनिर्युक्तियुतं, तद्वृत्तिकारश्रीमच्छीलालाङ्काचार्यविहितविवरणसुशोभितं, विविधप्रत्यन्तरटीप्पनाद्यलङ्कृतं च ।

तस्यार्य-द्वितीयश्रीसूत्रकृताङ्गीय-द्वितीयश्रुतस्कन्धस्य सप्ताध्ययनस्वरूपो द्वितीयो विभागः ॥

संशोधकाः सम्पादकाश्च-

प्रातःस्मरणीयपूज्यानां, गीतार्थसार्वभौमानामागमोद्धारकाणां, श्रीसिद्धक्षेत्र-सूर्यपुरवर्तिश्रीवर्द्धमानजैननागममन्दिर-संस्थापकानां, आचार्यदेवेश श्रीआनन्दसागरसूरीश्वराणां विद्वद्भिनेयाः श्रीमदाचार्यचन्द्रसागरसूरिवराः ।
प्रकाशकाः-श्रीविजयदेवसुरसङ्घसंस्थापित-“श्रीगोडीपार्श्वनाथजैनदेरासरपेढी” इति संस्था-सञ्चालकाः ।

वीरसंवत् २४७९ * विक्रमसंवत् २००९ * पण्यमू. ३-०-०

काइस्टाब्द १९५३

પ્રકાશિકા—

વિજયદેવસુરસંઘપેઢી
O/o શ્રીગોઢીપાશ્ર્વનાથજૈનમંદિર,
પાયધુની નં० ૧૨, મુંબાઈ પો० નં० ૩

જ્ઞાસનમાન્ય-અર્થકાર-ચૌદપૂર્વધર-શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજીનું કથન—

સદ્વેસિં જયાણં બહુવિદ્વત્તત્ત્વયં ગિસામેત્તા । તં સવળયત્રિસુદ્ધં જં ચરણગુણટ્ટિઓ સાહુ ॥ ૧ ॥

માવાર્થઃ—સર્વનયો સમ્યન્નિ અનેકવિધ કથન શ્રવણ કરીને તે મર્વનયોના નવનીતરૂપ મર્વનયથી વિશુદ્ધ થયેલો, અને સમ્યકચારિત્રજ્ઞાનરંગથી રંગાયેલો સ્થિતથયેલો એવો જે છે તે સાધુ છે. —

મુદ્રક—

શાહ ગુલાબચન્દ લલ્લુભાઈ,

શ્રી-મહોદય-પ્રીન્ટીંગ-પ્રેસ

ટે० દાળાપોઠ, ભાવનગર—(સૌરાષ્ટ્ર).

श्रीप्रकाशिकानुं निवेदन—

प्रस्तुत प्रकाशन तरीके प्रसिद्धि पामतो आ ग्रन्थ श्रीसूत्रकृताङ्गद्वितीयविभाग (द्वितीय श्रुतस्कन्धना सात अध्ययनो साथे) तरीके श्री गोडीपार्श्वजैनग्रन्थमालाना पुष्प पांचमा तरीके अमारी संस्था तरफ्थी प्रसिद्ध कराय छे.

प्रातःस्मरणीय—पूज्यपाद—गीतार्थसार्वभौम, श्रीदेवसूरतपागच्छसमाचारीसंरक्षक, आचार्यदेवेश, श्रीमदानन्दसागर-सूरीश्वरजीनी आझा पामी श्रीविजयदेवसूरसंघनी अतीव आग्रहभरी विनंति स्वीकारी, मुम्बापुरीमुकामे श्रीगोडीजीपार्श्वनाथ जैन देरासर पासेना उपाश्रयविषे तेओश्रीना पट्टप्रभावक ५० पू० पंन्यासप्रवर श्रीचन्द्रसागरगणीन्द्र ते वर्तमानमां श्रीसिद्धचक्राराधनतीर्थोद्धारक-आचार्यदेव-श्रीचन्द्रसागरसूरिवर्य आदिनुं शिष्यप्रशिष्यना परिवार सह वि. सं. १९९७ ना वर्षमां चातुर्मास थयुं हतुं. आ समये व्याख्यानमां श्रीसूत्रकृतांगसूत्र अने भावनाधिकारे श्रीसमराइच्चकहानी अमृत देसनाओनुं पान करीने भावित थयेला सकल अमारा श्रीसंघे ज्ञानखातानी थयेल सारी उपज खर्चवानुं अने ते द्वारा अमारी संस्थाए श्रीसूत्रकृतांगसूत्रने पुनर्मुद्रण कराववानो निर्धार कर्यो अने तेनुं पवित्र संपादन कार्य करवा माटेनी प. पू. पद्मयासप्रवर श्रीचन्द्रसागरगणीन्द्रने विनंति करी. तेओश्रीए अमारी विनंतिनो स्वीकार कर्यो. हमे पण आ चातुर्मासमां थयेलां श्रीज्ञासनहितवर्धक कार्योमां ज्ञानखातानी आवक पण ठीक थयेली होवाना कारणे प्रथम भाग तैयार थतां तेनी पडतर किमत रू. दश जेटली किंमत थयेली होवा छतां ५० फारम उपरांतना आ प्रथम विभागनी

ફક્ત કિંમત રૂ. ૪-૦-૦ વેચાણમાં રાखેલી છે, અને ૩૫ ફારમનો આ બીજો ભાગ તૈયાર થતાં વેચાણમાં આની કિંમત ફક્ત રૂ. ૩-૦-૦ રાखી છે.

આ પ્રત્ય પુનર્યુદ્ધન કેમ કરવો પડ્યો ? અને પુનઃસુદ્ધન કરાવવામાં અમારી સંસ્થાએ કેવી વ્યવસ્થાઆદિ કર્યો ? તેનું વિસ્તારથી વર્ણન પ્રથમ વિભાગની શરૂઆતના હમારા નિવેદનમાં સ્પષ્ટ હોવાથી અત્ર પુનરુક્ત નથી કર્યું; ઝિજ્ઞાસુઓને પ્રથમ વિભાગમાં આવેલું અમારું નિવેદન વાંચવા માટેની સાદર મલામણ છે.

આ શ્રી સૂત્રકૃતાંગસૂત્રનું સંપૂર્ણ પ્રથમ સુદ્ધન કરાવનાર પ્રાતઃસ્મરણીય-પૂજ્યપાદ-આગમોદ્ધારક સ્વ. ૫૦ પૂ. ૦ આ. ૦ દેવેશ, શ્રીઆનન્દસાગરસૂરીશ્વરજીનો, સંપાદન-સંશોધન આદિ સર્વ સામગ્રીઓથી અલંકૃત શ્રી સૂત્રકૃતાંગસૂત્રના બીજા ભાગનું પણ સંપાદન કરનાર, શ્રી સિદ્ધચક્રારાધન-તીર્થોદ્ધારક, ૫૦ પૂ. ૦ આ. ૦ દેવ, શ્રીચન્દ્રમાગરસૂરિવર્યનો, પ્રૂ. સંશોધનાદિ કાર્યોમાં મદદ કરનાર પૂ. ૦ મુનિરાજશ્રી ચન્દનમાગરજી મહારાજનો, પુનર્યુદ્ધન માટે સંમતિ આપનાર શ્રીવિજયદેવસૂરસંઘના સંભાવિત સદ્ગૃહસ્થોનો, શ્રી જ્ઞાનસમિતિના કાર્યવાહકોનો, અને પ્રેસના મલીકનો-માણસોનો આભાર માનીને અત્ર વિરમીએ છીએ. તાહપત્રીય વિગેરે પૂરી પાડનારાઓનો અને નજીવી કિંમતે વેચવાની વ્યવસ્થા કરનાર શ્રી વિજયદેવસૂરસંઘના જ્ઞાનસંઘારની વ્યવસ્થાપિકા શ્રી જ્ઞાનસમિતિને ગપ અત્ર યાદ કરીએ છીએ.

લિ. ૦ શ્રી વિજયદેવસૂરસંઘની પેઢીના કાર્યવાહકો.

વિ. સંવત ૨૦૦૯. ચૈત્ર શુક્લ-પચ્ચમીવાસરે.

अनुक्रमणिका—

१ पौण्डरीकाध्ययनम्	पृष्ठ १	५ अणायारनामाध्ययनम्	पृष्ठ ११८
२ क्रियास्थानाख्याध्ययनम्	" ४३	६ श्रीआर्द्रकाख्याध्ययनम्	" १३५
३ आहारपरिज्ञाध्ययनम्	" ८६	७ नालन्दीयाध्ययनम्	" १५८
४ प्रत्याख्यानाध्ययनम्	" १०६		

श्रीसूत्रकृताङ्गस्य द्वितीयो विभागे शुद्धिपत्रकम्—

अशुद्धम्	पृष्ठ ५	पंक्ति ६	शुद्धम्	पृष्ठ २२	पंक्ति २५	शुद्धम्
बुद्ध्यै	६	७	बुद्ध्यै	२३	१७	चित्तो° चैवंवा°
°कमणू	८	३	°कमणू	२७	६	किं चातः
°दैतप°	१०	१५	°दैतप°	२७	२१	येषां
°अपाह°	१८	११	°अपाह°	२८	१९	पुष्टि
°पण्णते	१९	२६	°पण्णते	२९	४	अन्नो नो°
चैवं वा°			चैवं वा°			

अशुद्धम्
वर्णास्व°
जीर्यते
चोपरि एतेषु
अत्रेवि
°निन्दु°
°विरतो°
सचिता
°धी यत
°त मेकं
निर्वृत्ति
धर्म
धर्म
समन्वाभिर्वृताः

अशुद्धम्
वर्णास्व°
जीर्यति
एतेषु चोपरि
अत्रं वि
°निन्दु°
°विरतो°
सचिता
°धीयत
तमेकं
निर्वृत्ति
धर्म
धर्म
समन्वाभिर्वृताः ५-
रिनिर्वृताः अशेषः

अशुद्धम्
विशे°
°तो
इहान्त°
१२, एवं
°त्तिए
°सृजत्
°विश्वासो
भासासमियस्स
आयाण°

अशुद्धम्
विशि°
°तो
इहानन्त°
१२, तथा एवं
°त्तिए चि
°सृजेत्
विश्वास्यो
भासासमियस्स-
-एसणासमियस्स
आयाण°
सूर्यद्वयं
श्चित्त्वा°
येषां ते नाना°

अशुद्धम्
मेता
०सिद्धव्या
अधमाः
भोगपुं
माख्यातुं
पुत्पद्यते
परूपं
मिश्रेण
किं तत्रां
विक्रहं
जावणं
०कायं

पृष्ठ ६५ ६५ ६७ ७१ ७१ ७७ ८४ ८७ ९० ९३ ९४ ९६
पंक्ति १९ २१ १ १ २७ २४ १४ २५ २१ ८ १३ २
शुद्धम्
मेता
०सिद्धव्या
तथा "वसल" न्ति
वृषला अधमाः
भोगपुं
आख्यातुं
पुत्पद्यन्ते
परूपं
मिश्रेण
किं तत्रां
विक्रहं
जावणं
०कायं

अशुद्धम्
यथावृक्षे
बुद्धा
०समेदो
०पमर्द्
मौनं
कुञ्जानश्रुं
०तेनाड्यं
तं समं
०रलं
कालं
०तस्तं
०मण्याः
तेषू

पृष्ठ ९७ ९९ १०० १२३ १४१ १४३ १५६ १५६ १६० १७५ १७६ १७६ १८४
पंक्ति २४ ७ ४ १५ ३ १९ १ १० १ ११ १६ २५ ११
शुद्धम्
यथा वृक्षे
बुद्धा
०समेदो
०पमर्द्
मौनं
कुञ्जानकुश्रुं
०तेनाद्यं
तं तु समं
०रलं
कालं
०तस्तं
०मण्याः
तेषू

સાક્ષતશાન્તિદાયક-સકલ-મન્ત્ર-તન્ત્ર-ચન્ત્રાધિરાજરણેશ્વરશ્રીસિદ્ધચક્રેભ્યો નમો નમઃ ।
વિશ્વસમીહિતપૂરકઃ શ્રીશક્તેશ્વરપાર્શ્વનાથો વિજયતેતમામ્ ।

શાસનસચ્ચાલક-શ્રીસુત્રકૃષ્ણગણધરાય નમઃ ।

શ્રીસુત્રકૃતાંગસૂત્રે દ્વિતીયશ્રુતસ્કંધે-દ્વિતીયવિભાગે

। શાસ્ત્ર-પ્રસ્તાવના ।

દૃષ્ટાર્થાનાં સ્પર્શને પારિજાતં, વામાદેવ્યા નન્દનં દેવવન્દ્યમ્ ।
સ્વર્ગભૂમૌ નાગલોકે પ્રસિદ્ધમ્, શ્રીપાર્શ્વેનૌ નૌમિ શક્તેશ્વરસ્થમ્ ॥ ૧ ॥

પૂર્વાપરસમ્બન્ધઃ—

સકલ વિશ્વમાં જૈનદર્શન એ સર્વોપરિ સત્તા-સામર્થ્ય મોગવી શકે એવું દર્શન છે. આ જૈનદર્શનમાં શ્રુતધર્મ-ચારિત્ર ધર્મના ત્રિકાલાબાધિત મૌલિકસિદ્ધાન્તોથી અને અનેકવિધ-અમોઘ-અનુષ્ઠાનોથી અद्याપિ પર્યંત જગત્માં જયવન્તું રહ્યું છે, અને રહેશે એ નિર્વિવાદ સત્ય છે. સર્વાંગસુંદર આત્મીય વિકાસ માટે આર્યદેશ, મહુલ્યજન્મ, દીર્ઘઆયુષ્ય, પૂર્ણ-પદ્મેન્દ્રિયપણું, નિરોગિપણું, સર્વેશ્વરકથિત શ્રવણ-શ્રદ્ધા, શ્રદ્ધાનુસાર વીર્યોક્ષાસપૂર્વક સંયમમાર્ગે અવિરત કૂચ કરવી તે વિગેરે સાધનસામગ્રી-સંયોગો પામવા આવશ્યક છે. આ સાધનાદિ સંબન્ધની આવશ્યકતા પ્રથમ વિભાગની

પ્રસ્તાવનામાં સ્પષ્ટપણે જણાવી છે, અને તેથી શ્રીસૂત્રકૃતાંગસૂત્રના પ્રથમ વિભાગની પ્રસ્તાવનામાં વાંચકો માટે અનુક્રમે एकथी पचीश पेरैप्राप्तो विवेकपूर्वक विचारणीय-परिशीलनीय છે.

૧ મનુષ્યના આયુષ્યબંધની આકરી પરીક્ષા, ૨ પામવા લાયકની વીજ, ૩ શ્રવણાદિની આવશ્યકતા, ૪ સર્વજ્ઞ-કથિત ઉપદેશની જરૂર, ૫ ઉપદેશક પ્રથમ કે ઉપદેશ પ્રથમ ?, ૬ ઉપદેશકપણાની સંપૂર્ણ યોગ્યતા, ૭ ઉપદેશક અને ઉપદેશ અનાદિના, ૮ વર્તમાન સદુપદેશના આશ્યપ્રવર્તક, ૯ શ્રુતસંપદાનું મૂલ, ૧૦ જ્ઞાનીપણાની પ્રાપ્તિનો હક્ક કયારે ?, ૧૧ પદ્ધતિમગ્નધરની જીવનચર્યા, ૧૨ અન્તિમ કેવલીની જીવનચર્યા, ૧૩ “ સુયંત્રે ” અને ‘ તિવેમિ ’ એ બે પદોની વ્યાપકતા, ૧૪ તે બે પદોની સુવ્યવસ્થા, ૧૫ સર્વ શ્રુતસંપદાના માલીક શ્રીસુધર્માસ્વામિજી, ૧૬ પ્રત્યનું ગુણ-નિષ્પન્ન નામ, ૧૭ સૂત્રકૃતાંગની મહત્તા, ૧૮ સૂત્રકૃતાંગની સામગ્રીઓ, ૧૯ અધ્યયનોની (સોલ અધ્યયનોની) ઓઝલ, ૨૦ પૂ. શ્રી નિયુક્તિકારની ઓઝલ, ૨૧ પૂ. દુત્તિકાર શ્રી શિલાંકદ્વરિજી, ૨૨ પાઠાન્તરોનો અને પ્રતિઓનો પરિચય, ૨૩ પરિશિષ્ટોનો પરિચય, ૨૪ અભ્યાસિયોને મલામણ; અને ૨૫ ઉપસંહાર આ રીતિએ પ્રથમ વિભાગના પૃ. ૩ થી પૃ. ૨૪ સુધી પેરેપ્રાપ્તોની પરિપૂર્ણ પ્રસ્તાવનાનું પરિશીલન કરનારને શાસનમાન્ય શ્રદ્ધાનુસારીને સંયમમાર્ગે કૂચ કરવી હોય તો કેવાં કેવાં સાધનો ? કેવી કેવી સામગ્રીઓ ? અને કેવા કેવા સંયોગોની અનિવાર્ય જરૂર છે ?, તેનું સ્પષ્ટપણે માર્ગદર્શન થાય છે. પૂર્વોપરસંબંધની રીતિ-પ્રથમવિભાગની પ્રસ્તાવનાનું આલેક્ષન વિચારનારને હવે દ્વિતીય વિભાગની પ્રસ્તાવનામાં વધુ વિચારવાલાયક હું છે ?, તેનો અન્ન પ્રારમ્ભ થાય છે.

સાત અધ્યયનના અભિધાન—

આ સૂત્રકૃતાંગસૂત્રના રચયિતા પૂ૦ ગણધરભગવાન્ શ્રીસુધર્માસ્વામિજીનો અને સૂત્રોના અર્થકાર પૂ૦ શ્રી ચૌદ-
પૂર્વધરનિયુક્તિકાર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામિજીનો, તથા પૂ૦ કૃત્તિકાર શ્રીશિલાંજાચાર્યમૂરિજીનો પરિચય પ્રથમ વિભાગની
પ્રસ્તાવનામાં કરાવેલ હોવાથી અત્ર તે સંબંધનું પુનરાવર્તન કરવું તે અપ્રાસંગિક છે. સાથે સાથે શ્રીસૂત્રકૃતાંગની મહત્તા
અને સૂત્રકૃતાંગની સામગ્રીઓ પણ જણાવેલ હોવાથી, અને તત્ર પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધની સામગ્રીઓ વિસ્તારથી, તથા દ્વિતીય
શ્રુતસ્કન્ધની સામગ્રીઓ ફક્ત નામનિર્દેશથી સૂચન કરેલ હોવાથી અત્ર વિસ્તૃતપણે સૂચન કરાય છે. શ્રીસૂત્રકૃતાંગની
નિયુક્તિમાં જણાવે છે કે—

દો એવ મુયક્સંધા, અલ્સ્યણાઈં ચ હંતિ તેત્રીસં । તેત્તિસુદેમણ કાલા, આયારાઓ દુગુણમંગં ॥ ૨૨ ॥

પ્રાવાર્થઃ—આ શ્રીસૂત્રકૃતાંગના વે શ્રુતસ્કન્ધ છે, તે વજ્રેના ત્રેત્રીસ અધ્યયનો છે, અને સર્વ મલીને તેત્રીસ હેડેશા
છે, તેમ પ્રથમ શ્રીઆચારાંગસૂત્રથી આ શ્રીસૂત્રકૃતાંગસૂત્ર ત્રેત્રીસ હજાર પદોથી સુશોભિત છે. આ દ્વિતીય શ્રુતસ્કન્ધના સાત અધ્યયનો છે, અને
છે, જ્યારે આ શ્રીસૂત્રકૃતાંગસૂત્ર ત્રેત્રીસ હજાર પદોથી સુશોભિત છે. આ દ્વિતીય શ્રુતસ્કન્ધના સાત અધ્યયનોનાં અભિધાન
એક વેદેશરૂપ તે અધ્યયન હોવાથી સાત વેદેશા સ્વરૂપ અધ્યયનો સાત જ છે. અનુક્રમે સાત અધ્યયનોનાં અભિધાન
આ પ્રમાણે છે.—૧ પૌંડરીક-અધ્યયન, ૨ ક્રિયાધ્યયન, ૩ આહારપરિજ્ઞા, ૪ પ્રત્યાભ્યાસ-અધ્યયન, ૫ આચાર-
શ્રુતાધ્યયન ૬ શ્રીઆર્દ્રકુમાર-અધ્યયન, અને ૭ શ્રી નાલંદીય-અધ્યયન છે.

મુખ્ય-ગૌણપણે વ્યવસ્થા—

જૈનશાસનમાન્ય અંગ-હપાંગાદિ સાહિત્ય ચાર વિભાગમાં વહેંચાયું છે, તે ચાર વિભાગ આ પ્રમાણે છે.—૧ દ્રવ્યાનુયોગ, ૨ ધર્મકથાનુયોગ, ૩ ગણિતાનુયોગ, અને ૪ ચરણકરણાનુયોગ. આ ચારે અનુયોગો પૂર્વે દરેકે દરેક અંગમાં-હપાંગમાં પડેલે અંગ-હપાંગના અધ્યયન-શતક હ્રદેશાના સૂત્રોમાં પદોમાં ઓતપ્રોત હતા, પરંતુ ભાવી જીવોની બુદ્ધિની મંદતા વિગેરેના કારણોથી જે જે અંગ હપાંગમાં જે અનુયોગની મુખ્યતા દેખાય છે તે તે અંગ-હપાંગને તે તે અનુયોગની મુખ્યતા પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરતા પૂ. શ્રીઆર્યેરક્ષિતસૂરિ થયા. આથી એમ સમજવું કે જે અનુયોગની જે જે અંગમાં મુખ્યતા હોય તે તે અંગમાં વીજા ત્રણ અનુયોગની ગૌણતા રહેલી જ છે. આ હિસાબે શ્રીસૂત્રકૃતાંગસૂત્રમાં દ્રવ્યાનુયોગની મુખ્યતા પ્રતિપાદન કરેલી છે, અને સાથે સાથે ગૌણપણે ધર્મકથાનુયોગાદિ પણ કહેલ છે. આ દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધના પ્રથમ-અધ્યયનમાં પુંડરીક-કંડરીકની કથાનો અંગુલીનિર્દેશ છે, અને છઠ્ઠા અધ્યયનમાં શ્રીઆર્દ્રકુમારની કથાનું વિસ્તૃતપણે આયોજન કરેલું છે, તેવી રીતે ગણિતાનુયોગ અને ચરણકરણાનુયોગ પણ સુસંકલિત જ છે, કારણ કે-૩૬૩ મતાન્તરો, ગાથા સોલસ વગેરે પ્રકારો ગણિતાનુયોગની ગરજ સારે છે અને દરેક દરેક શ્રુતસ્કંધ તથા દરેક દરેક અધ્યયન-હ્રદેશ જણાવ્યા છે તેમ નહિ આચરવા યોગ્ય તથા આચરવા યોગ્યનું સ્પષ્ટ કથન ચરણકરણાનુયોગમાં છે.

ધર્મકથાનુયોગનું રહસ્ય—

સપ્રતિક્રમણધર્મની સેવનાના રંગમાં રંગાયેલ જૈનશાસનમાં ઉચ્ચત્ત્વક પ્રતિક્રમણ કરનાર શ્રમણવર્ગે શ્રમણસૂત્રના ઉચ્ચાર

વચ્ચે ચાર વિકથાઓને પ્રતિક્રમે છે, “ પહ્લિક્રમામિ ચલ્લિ વિકદ્વાહિં કથિત્થકહાણ-મત્તકહાણ-દેસકહાણ રાયકહાણ ” આ પદોનું ઉચ્ચારણ કરનારાઓએ સ્ત્રીકથા-મત્તકથા-દેશકથા-રાજ્યકથા કહેવી જોઈએ નહીં, કારણ કે-આ ચાર કથાઓનું હંમેશા માટે અને પાશ્વિક-ચૌમાસિક-સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણમાં અતિચાર પ્રસંગે નિન્દન-ગર્હન કરવાનું અને મિથ્યાદુષ્ટત્યાદિ દેવાય છે, અને બીજી બાજુ અંગ-વર્ણોમાં તથા નિર્યુક્તિ-ચૂર્ણિ-ભાષ્ય-વૃત્તિઓમાં કથાઓ જોરશોરથી પૂ૦ શ્રી ગણધર-મગવન્તો તથા પૂર્વધરો વિગેરે પળ કહેલી છે; તો પછી સમજવું શું ? કારણ કે જો કથાઓના કથન-શ્રવણથી નુકશાન છે તો પછી તે કથાઓને ધર્મકથાનુયોગ તરીકે અપનાવવાની જરૂર શી છે ? શ્રી જ્ઞાતાધર્મકથા અને શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર એ વચ્ચેમાં તો કથાઓ ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલી છે અને તે વચ્ચે ધર્મકથાનુયોગની મુખ્યતાએ પ્રસિદ્ધ છે. “ પાપ કરીને પાપનું આલોચન કરવું તેના કરતાં ન કરવું તે સારું છે. ” આ ન્યાયે ધર્મકથાનુયોગનો સદન્તર નિષેધ કરવો તે યોગ્ય છે, આવો ઉતાવળીઓ અભિપ્રાય આપનારને સુન્દર સમાધાનપૂર્વક જણાવે છે કે-સોમલ દેર છે, છતાં તે સોમલ મારે છે અને જીવાડે પળ છે, આયુર્વેદિકશાસ્ત્રનો નિષ્ણાત વૈદ્ય તે શાસ્ત્રની નીતિ રીતિ પ્રમાણે મટ્ટીમાં પકવે છે, પકૂવ્યા પછી બરોબર પાક્યું છે એમ પરીક્ષા કરીને રોગીને રતિભાર આપતાં તે સોમલ જ્ઞાનાર રોગીના બદનમાં તુષ્ટિ-પુષ્ટિ આવિર્ભાવ યાય છે, હોંશીયાર વૈદ્ય સિવાયના બીજાઓએ-મૂર્ખવૈદ્યોએ પકવેલું સોમલ અગર નહિ પકાવેલું સોમલ જ્ઞાતરાવતાં જ્ઞાનારના પ્રાણને હરે છે; તેવી રીતે કથા કહેવાના આશયને નહિ સમજનારો વચ્ચા પળ કથાશ્રવણના આશયને નહિ સમજનાર બોતાઓને કથા કહે તો તેવી દશાને પ્રાપ્ત કરે છે માટે કથામાંથી આત્મહિતકર

ઉપાદેય વિભાગ, અહિતકર-હેયવિભાગ-અનુમોદનીયવિભાગની તારવણી કરીને કથાઓ કહેવી અને શ્રવણ કરવી તે લાભદાયી છે, અન્યથા હમયને હાનિકર છે.

પ્રથમ અધ્યયનની ઓઠલ—

હવે પ્રથમ શ્રુતસ્કંધમાં સંક્ષેપથી કથન કરેલા અર્થનો ભાવ-વિધિ વિગેરે દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધમાં વિસ્તારથી કહેવાય છે, અને તેથી પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના અધ્યયનોની અપેક્ષા આ દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધને મહાઅધ્યયનો કહેવાય છે. હવે આ દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધના સાત અધ્યયનોની ક્રમશઃ ઓઠલ નીચે પ્રમાણે છે—પ્રથમ અધ્યયન પૌંડરીક અધ્યયન છે, અને આ એકજ અધ્યયન હ્રદેશરૂપે સમાપ્ત થાય છે. નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી મહત્ શબ્દના છ નિર્લેખા નિર્ચુક્તિકાર મહર્ષિ જાણાવે છે, અને પુંડરીક શબ્દના આઠ નિર્લેખા જાણાવતાં દ્રવ્યાદિ છની સાથે ગણના-સંસ્થાન એ બે વધુ નિર્લેખા જાણાવે છે. આ અધ્યયનમાં પુંડરીકની ઉપમા મુખ્યતર્યાય દર્શાવીને સ્વસમયના ગુણની વ્યવસ્થાને જાણાવવાપૂર્વકનો અર્થોવિકાર પ્રતિપાદન કરે છે. જૈનદર્શનમાન્ય પદાર્થોની વ્યવસ્થામાં નિર્લેખાનું વર્ણન સમજી શકે તેજ પદાર્થોના રહસ્યને પિછાણી શકે છે, એ નિયમ વિચારકને કે અભ્યાસકને મૂલવા જેવો નથી. સાથે સાથે ઉપક્રમના છ ભેદ-૧ આનુપૂર્વી, ૨ નામ, ૩ પ્રમાણ, ૪ વક્તવ્યતા, ૫ અર્થોવિકાર, ૬ અને સમવતારને સમજવાથી અધ્યયનગત વિષયનું વિશેષતઃ સ્પષ્ટીકરણ થાય છે. આથી પૂર્વાનુપૂર્વીય પુંડરીક અધ્યયન પહેલું છે, નામથી ક્ષયોપશમિક માવે છે, પ્રમાણવિષયક વિચારથી જીવગુણ સંબંધ ધરાવે છે, વક્તવ્યતામાં પરસમયની વક્તવ્યતા સાથે સ્વસમયની વક્તવ્યતા સામાન્યથી છે, અને અર્થોવિકાર ઉપર જાણાવ્યા

મુજબ સ્પષ્ટ છે તથા સમવતાર તો ય્યાં ય્યાં આ સૂત્રોનો પરમાર્થ ઉતરે છે, ત્યાં ત્યાં ઉતારવા માટેનો ઉદ્દેશ કરે છે. આવપૌંડરીકમાં છ પ્રકારો જણાવ્યા છે, તે આ પ્રમાણે-ઔદયિકભાવે તીર્થકરો, અનુત્તરવિમાનવાસી દેવો, અને સહસ્રપદ્ર-વાહા શ્વેત કમલો વિગેરે, ઔપશ્ચમિકભાવે સમસ્ત ઉપશાન્ત મોહ કરનાગા જીવો, ક્ષાયિકભાવે કેવલિભગવન્તો, ક્ષાયોપ-શમિકભાવે વિપુલમતિ-મનઃપર્યવક્ષાની અને ચૌદપૂર્વધરો હયાદિ. પારિણામિકભાવે-ભવ્યજીવો અને માન્નિપાતિકભાવે દ્વિકાદિસંયોગની ગણત્રીય સિદ્ધાદિ, એવી રીતે શામનમાન્ય બુદ્ધિથી પૌંડરીકપણે યોજન કરવું આવશ્યક છે. અથવા સન્યસજ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રવન્ત શ્રેષ્ઠમુનિપ્રવરોને આવપૌંડરીકપણે જાણવા અને તે સિવાયના દ્રવ્યથકી કંઠરીકસમાન જાણવા, દૃષ્ટાન્ત-(એક વાવડી છે તેની અંદર પાણી-કાદવ-કલંજલ છે, અને ઘણા શ્વેત પૌંડરીક કમલો છે, મધ્યમાં શ્રેષ્ઠ પૌંડરીક કમલ છે, એક પછી એક પુરુષો આગમન માથે કમલ લેવાની તૈયારી કરે છે, તેઓ કેવી રીતે યુવ્વે જાય છે, અને કેવી રીતે હસ્તગત કરે છે, આ એક દૃષ્ટાન્તને વિસ્તારપૂર્વક મમજાવીને અન્યદર્શનકારોરૂપ ચાર પુરુષો કમલ લેવાને બદલે મુંઝાદને કદ રીનિયે સુવો જાય છે, અને પાંચમો પુરુષ શામનમાન્ય જે બિશુ છે તે સઘડી પાપમય નીતિ-રીતિ ઓઢેલા હોવાથી કાંઠે ડમો ડમો બોલે છે કે હું પદ્મવરપૌંડરીક ! વાવડીના મધ્યભાગથી ડહીને આવ ! આ વાક્યો દ્વારા આવ્યા દૃષ્ટાન્તથી ભગવાન્ શ્રી મહાવીર દાર્શનિક યોજના દ્વારા નિર્પ્રથ-નિર્પ્રથીઓને કેવો સુંદર ઉપદેશ આપે છે તે વધો ભાવર્થ અધ્યયનના ચાંચક-વિચારક અભ્યાસકને સ્પષ્ટ થાય છે. આ દૃષ્ટાન્તદ્વારા લોકોત્તર બિશુના મતનું નિરૂપણ અર્થિઓ માટે સમજવા યોગ્ય છે.

દ્વિતીય-અધ્યયનની ઓઠલ—

પાણી અને કર્દમથી भरपूर वावहीने वे जंघावडे, वे बाहुवडे अगर नावाबडे तरवी दुष्कर छे, छतां ग्रहण कर-
 वानी क्रियाना उपायधी कमल ग्रहण करुं तेधी हवे बीजा अध्ययनमां क्रियास्थान नामनु अध्ययन शरु थाय छे. आ
 अध्ययननी शरुआतमां अर्थ करवानी रीतिए प्रथम अध्ययनमां उपक्रम-निक्षेप विगेरेनी पद्धति प्रथमतः समजीज लेवी,
 अने बीजा अध्ययनोमां पण अर्थाधिकार अवसरे ते ते उपक्रम-निक्षेप करवानो शासनमान्य रिवाज ममजी लेवो.
 हवे भावक्रियाना आठ प्रकारो जणावे छे. १ प्रयोगक्रिया, २ उपायक्रिया, ३ करणीयक्रिया, ४ समुदानक्रिया, ५
 इर्यापथिकाक्रिया, ६ सम्यक्त्वक्रिया, ७ सम्यक्मिथ्याक्रिया, ८ मिथ्यात्वक्रिया आ रीतिए आठे क्रियाओने विस्तारधी
 आ अध्ययनमां निर्युक्तिकारे निर्युक्तिधी प्रतिपादन करी छे, ते बधी क्रियाओने वृत्तिकारे वृत्तिमां स्पष्टपणे समजाववानो
 प्रयत्न करेलो छे. आवश्यकसूत्रान्तर्गत प्रतिक्रमण अध्ययन विषे “ पडिक्कमामि तेरस किरियाठाणेहि ” आ पदोना
 उच्चारणधी तेर क्रियास्थान जणावे छे, ते तेर क्रियास्थानोनुं विस्तृत स्वरूप आ अध्ययनमां आवे छे. तेनां क्रमशः नाम नीचे
 मुजब छे. १ अर्थदंड, २ अनर्थदंड, ३ हिंसादंड, ४ अकस्मात्तदण्ड, ५ द्रष्टृविपर्योसदंड, ६ शृषाबादप्रत्ययिकदंड, ७
 अदृसादानप्रत्ययिकदंड, ८ आध्यात्मिकदंड, ९ मान-प्रत्ययिकदंड, १० मित्रदोषप्रत्ययिकदंड, ११ मायाप्रत्ययिकदंड,
 १२ लोभप्रत्ययिकदंड, १३ इर्याप्रत्ययिकदंड. आ तेर स्थानके क्रियाना जोरे आत्मा दंडाय छे एवुं त्रिकालवर्ति तीर्थकरोए
 प्ररूपेछुं छे. तेर क्रियास्थानद्वारा जे पापस्थान न जणाव्यां होय तेनुं वर्णन करीने, साथे साथे गृहस्थधर्म, अधर्मपक्ष

ઇત્યાદિ પ્રસંગો અનુસરતું કથન કરે છે, આ અધ્યયનની અન્તમાં ઉપર જણાવેલા ક્રિયાસ્થાનકોનું સેવન કરવાવાઝા-કરાવવાવાઝા અને અનુમોદન કરવાવાઝાઓ આ ચતુર્ગતિરૂપ સંસારનો પાર પામી શકતાજ નથી, અને તેથી વિરુદ્ધ વર્તીવ કરવાવાઝાઓ સકલ કર્મનો અંત કરીને કેવલ મોક્ષ પામે છે તે સંબંધનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ સૂત્રકાર અને વૃત્તિકાર જણાવે છે. બાર પ્રકારના ક્રિયાસ્થાનકોનું સેવન કરતારાઓ સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યાજ કરશે, અને તેરમા ધર્મપેક્ષાશ્રિત ક્રિયાસ્થાનને સેવનારો સકલ કર્મથી મુક્ત થઈ સિદ્ધિપદને પામશે તે નિઃશંક સત્યને સ્વીકારવા મહામણ કરે છે.

તૃતીય અધ્યયનની ઓઠસ—

શ્રુતસ્કંધના સમુદાયને શ્રી સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર કહેવાય છે. પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધ પળ સોલ અધ્યયનસ્વરૂપ છે, અને અનેક સૂત્રોના અંકોઢા મલીને ઇક અધ્યયનરૂપ મહાન્ અંકોઢારૂપ અધ્યયન, અને ઇવાં સાત્ મહાન્ અંકોઢારૂપ અધ્યયનો મલીને દ્વિતીયશ્રુતસ્કંધ છે, આથી સૂત્રો-અધ્યયનો-શ્રુતસ્કંધો ઇ વધા શૃંખલાબદ્ધ પૂર્વાપરને સંબંધ ધરાવનારી વસ્તુઓ છે, અને તેથીજ બીજા અધ્યયનમાં કથન કરેલા ભાવને સંબંધ રાખનારું આ તૃતીય ક્રિયાસ્થાનનું નિરન્તર-નિરતિચાર સેવન કરે છે અને અસાવધવૃત્તિને અનુસરતું આહારાદિકનું મહણ-સેવન-સ્વીકારે છે. ધર્માધાર શરીરને નિર્દોષ આહારની અવશ્યમેવ જરૂર છે, તેથી આ આહારપરિજ્ઞા અધ્યયન વિષે આહારનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન થાય છે. આ અધ્યયનના ઉપસંહારમાં દર્શાવે છે કે આહાર વિના શરીર પોષાતું નથી, આહાર લેવામાં-વાપરવામાં કર્મોનું મહણ કરી આ આત્મા અરઘદૃઘટિકાન્યાયે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. આહાર કરતાં છતાંપ સંસારમાં પરિભ્રમણ ન થાય, તે માટે

પાંચસમિતિએ સમિતિયુક્ત, આહાર અર્થે જળાવેલા ઉપાયોએ કરી આહારગુપ્ત, એવો સંયમી આત્મા આહાર કરતો છતાંય સંસારમાં રહી જતા નથી તે જણાવ્યું છે, તેમ સમ્યગ્જ્ઞાનાદિરત્નત્રયીના માર્ગે હજમાલ થઈ સંયમ અનુષ્ઠાનમાં નિરંતર ઉદ્યમી રહે તેવું સ્પષ્ટીકરણ જણાવ્યું છે.

ચતુર્થપ્રત્યાહ્યાનાધ્યયનની ઓલસ—

આ અધ્યયનનું નામ પ્રત્યાહ્યાન અધ્યયન છે, આહારસમ્બંધમાં જે ભિષ્ટુના ત્રણ યોગ અગુપ્ત છે અર્થાત્ ચચ્ચલ છે, તેવો ભિષ્ટુ કર્મબન્ધ કરે છે માટે કર્મબન્ધનથી બચવા માટે પ્રત્યાહ્યાન—પચ્ચક્ષ્ણાણ કરવું આવશ્યક હોવાથી આહાર—પરિજ્ઞા અધ્યયનની પછી પ્રત્યાહ્યાન અધ્યયનનો પ્રારમ્ભ કર્યો છે, અવિરતિની આંધીમાં અટવાયેલા આત્માઓને ભગવન્તે અસંયત, અવિરતિ, એકાન્તે મન વચન કાયાના ત્રણ ઢળથી દંડિત તથા એકાંતે બાલ—અજ્ઞાની એવો આત્મા—કર્મની પરમ્પરાને ઉત્પન્ન કરીને ચાર ગતિ—ચૌરાશી લાસ જીવાયોનિમાં પરિભ્રમણ કરે છે, મૂતકાલમાં પરિભ્રમણ કર્યું છે અને આવો આત્મા મવિષ્યકાલમાં પણ પરિભ્રમણ કરશે, આવું ન થાય માટે વિરતિધર્મને અનુસરતા પ્રત્યાહ્યાનમાં જીવન પસાર કરવું એ અર્થી આત્માઓને કેવું શ્રેયસ્કર છે તેમ તેના માટે કેવો સુયોગ્ય અવસર છે તેનું પ્રતિપાદન કરી આ અધ્યયનના ઉપસંહારમાં પ્રત્યાહ્યાન કરવાવાળો આત્મા પાપકર્મનો નાશક છે,—સંવરધર્મનો ઉપાસક છે તેમ એકાન્તે મણિત છે એમાં શંકાને સ્થાન નથી એવું પૂ. શ્રીગણધરવિસુએ સૂત્રમાં ગુંધ્યું છે અને વૃત્તિકારે વિસ્તારથી આ અધ્યયનમાં વિવેચન કર્યું છે.

પાંચમા અધ્યયનની ઓલસ—

આ અધ્યયનનું નામ આચારશ્રુત અધ્યયન છે, પ્રત્યાહ્યાન વિષયક પ્રસિદ્ધિક્રિયાનું સેવન કરતાગે હંમેશાં શામન માન્ય આચારમાં ઓતપ્રોત થઈને જીવન જીવનાર હોય છે, આ અધ્યયનમાં આચાર-અનાચારને વિસ્તૃતપણે જગાવેલા છે, અનાચારમાં મુખ્યપણે આધાકર્મોદિ વસ્ત્ર-મોજન-વસતિ માટે મારપૂર્વક જગાવે છે કે-આધાકર્મોદિનો ઉપયોગ કરીને સાધુઓ કર્મથી લેપાય છે, છતાં શાસ્ત્રમાં જગાવેલ કારણે શાસ્ત્રમાં જગાવેલ નીતિ આધાકર્મોદિનો ઉપયોગ કરીને સાધુ શુદ્ધ છે, આ અધ્યયનમાં અનાચારને વિશેષતઃ મમજાવેલો હોવાથી આ અધ્યયનને અનાચારશ્રુત નામનું અધ્યયન પણ કહે છે, અને નામો પ્રાસંગિક અને યુક્તિયુક્ત છે.

છઠ્ઠા અધ્યયનની ઓલસ—

પાંચમા અધ્યયન વિષે આચારનું અને અનાચારનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કર્યું છે તેમાં કથન કરેલા આચારોનું સેવન કરવું અને અનાચારોથી વિરામ પામવું તે અનિકઠીન અનુષ્ઠાન છે. આવા કઠીન અનુષ્ઠાનનું સેવન કરનાર આર્દ્રકુમારે પોતાનું જીવન કેવી રીતે વીતાવ્યું તે આ છઠ્ઠા આર્દ્રકુમાર નામના અધ્યયનમાં પ્રતિપાદન કરાય છે. અથવા અનાચારનું અતિક્રુદ્ધ ફલ જાણીને સદાચારમાં જે રીતિ આર્દ્રકુમાર પ્રયત્નશીલ થયા તેનું વિસ્તૃત વર્ણન આ અધ્યયનમાં કરાય છે.

વાંચકને અતિસરલ પંડે તે અર્થે અતિસંશ્લિષ્ટમાં અત્ર આર્દ્રકુમારનું ચરિત્ર હવે જણાવાય છે,.....
અનાયેદેશમાં આર્દ્રકુમાર નામના નગરમાં આર્દ્રકનામના રાજા રાજ્ય કરે છે, તેના પુત્રનું નામ પણ આર્દ્રકકુમાર

પાટેહું છે તેમની વંશપરંપરામાં હસ્યન્ન થયેલાં નામ આર્દ્રક પાડવાનો રિવાજ હતો. એક સમયે પૂર્વપરિચિત આર્યદેશ વિષે આવેલ મગધદેશના રાજવી શ્રેણિક મહારાજાનું સ્મરણ થતાં પૂર્વની મિત્રતા તાજી કરવા માટે પોતાના પ્રધાનપુરુષોને ભેટનાં લઈને રાજગૃહી નગરીએ જવાની આજ્ઞા કરી આ વાત આર્દ્રકુમારે પણ શ્રવણ કરી. આથી આર્દ્રકુમારે રાજગૃહી જનારા પ્રધાનપુરુષોને બોલાવી પૂછ્યું કે-જેની પાસે તમો જાઓ છો તે રાજાને હત્તમપુત્ર છે ? જવાબમાં પ્રધાનોએ જણાવ્યું કે ચાર બુદ્ધિનો નિધાન અમયકુમાર નામનો પુત્ર તેઓને છે. આ શ્રવણ કરતાંની સાથે જ ગાઢ મૈત્રી બાંધવાની આર્દ્રકુમારને ઇચ્છા થઈ આથી પોતે પણ સ્વતંત્ર ભેટનું મોકલાવ્યું. અમયકુમારે ભેટનું મલતાં વિચાર્યું કે “ આ કુમાર મળે અનાર્ય દેશમાં જન્મ્યો છે છતાં જરૂર તે મવ્ય હોવો જોઈએ, માટે ભેટનું એવું મોકલું કે તે ભેટનું તેના આત્માને મહાન્ દશા પ્રાપ્ત કરાવનારું થાય. ” આવો પારિણામિકી બુદ્ધિથી પરિપક્વ વિચાર કરીને શ્રી આદિનાથ મગધવતની પ્રતિમા ભેટના તરીકે મોકલી અને જણાવ્યું કે-“ આ માંદ મોકલાવેલ ભેટનું આર્દ્રકુમારને કહેશે કે એકાન્તમાં જુએ ” તેવું જરૂર કહેશે. આર્દ્રકુમારે ભેટનું એકાન્તમાં દેખતાં જિનમૂર્તિને જોઈ ઝૂહાપોહ થયો અને જાતિસ્મરણજ્ઞાન થયું. પૂર્વમવો જોયા અને વૈરાગ્ય પ્રાપ્તિથી અનાર્યદેશમાંથી નાશી જઈ આર્ય દેશમાં આવી સંયમ ગ્રહણ કર્યું. કુમાર નાશી ન જાય તે માટે પાંચસો રાજપૂત્રોને રોકેલા તે કુમારના નાશી જવાથી આર્યદેશમાં આવી બસેલા છે. વિજેરે આ પ્રસંગોની રચના સૂત્રકારે સૂત્રમાં, નિયુક્તિકારે નિયુક્તિમાં અને વૃત્તિકારે વૃત્તિમાં વિસ્તારથી કરેલ છે અને વાંચતાં વિચારતાં અનેકાનેક પવિત્ર ભાવોની પરમ્પરા હૃદયમાં ઉભરાયા કરે તેવો આ પ્રસંગ અતીવ મનનીય છે, મોગાવલી કર્મેનો ઉદય, સંયમવેશનો

ત્યાગ અને મામિતીની શ્રદ્ધા આદિના વિલાસી ભાવોમાં ભાવિત થઈને સંસારમાં ગૃહસ્થાશ્રમ શરૂ કર્યો. સંસારની લીલાના અનુભવમાં એક પુત્ર થયો, આ પ્રસંગે વૈરાગ્યવાસિત થઈને પુત્રઃ સંયમ ગ્રહણ કરવાની ભાવના છતાં સ્નેહતન્તુથી બંધાયેલા બાર વર્ષ પર્યંત સંસારમાં વધુ રહ્યા, બાર વર્ષ પછી સુત્રાર્થ પારંગત આર્દ્રકુમાર સંયમ ગ્રહણ કરી વીર પ્રભુ પાસે જતાં જંગલમાં પૂર્વરક્ષણ માટે પાંચસો રાજપુત્રો નીમેલા તે આદ્રકરાજાના મયથી અટવીમાં વશી ચોરી ઘાડ આદિ કાર્યોથી નિર્વાહ કરી રહેલા મલ્યા, તે પાંચસોને પ્રતિબોધ કરીને પોતાની સાથે લઈને પ્રભુ પાસે જતાં માર્ગમાં ગોશાલો મલ્યો તથા બીજા દર્શનોના ચાદી મલ્યા અને તેઓ સાથે જે પ્રશ્નોત્તરો થયા તથા વ્રનહસ્તિ બંધન તોડીને દોડતો આર્દ્રકુમાર પાસે આવી ત્રણ પ્રદક્ષિણા દર્દે વનમાં જાય છે. આ પ્રસંગે શ્રેણિક મહારાજા સાથે પ્રશ્નોત્તર થાય છે વિગેરે વર્ણનને વિવેકપૂર્વક વાંચવાથી સમ્યક્ત્વની અતિ વિશુદ્ધિ થાય તેમ છે તે નિઃશંક બીના છે.

સાતમા અધ્યયનની ઓલખ—

સૂત્રકૃતાન્તે વિષે સૂત્રના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના સોલ અધ્યયનોમાં અને દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધના છ અધ્યયનોમાં—સ્વસમય-પરસમયપ્રરૂપણાદ્વારે સાધુ ભગવન્તોના આચાર જણાવ્યા છે, આ સાતમા નાલંદીય અધ્યયનમાં શ્રાવકોને અનુસરતો વિધિ કહેવાય છે, છઠ્ઠા અધ્યયનમાં પરતીર્થિકો માથે વાદવિવાદ જણાવેલો. આ સાતમા અધ્યયનમાં સ્વતીર્થિકો સાથેનો વાદ જણાવ્યો છે. રાજગૃહ નગરના નાલંદી નામના પાઠાની સમીપમાં આવેલા મનોરથ નામના સ્થાનમાં ઇન્દ્રભૂતિ ગણધરને પ્રભુ પાર્શ્વનાથના સંતાનીયા સ્વકન્તામના સાધુ એ શ્રાવક વ્રત સંબન્ધિ પ્રશ્નો પૂછેલા છે તેના સમાધાનો તેઓએ

सकायस्थितेरभावात्तदायुष्कं ते परित्यजन्ति, अपराण्यपि तत्सहचरितानि कर्माणि परित्यज्य स्थावरत्वेन प्रत्या-
यान्ति, स्थावरा अपि स्थावरसंभारकृतेन कर्मणा तत्रोत्पद्यन्ते, स्थावरादिनाम च तत्राभ्युपगतं भवति, अपराण्यपि
तत्सहचरितानि सर्वात्मना त्रसत्वं परित्यज्य स्थावरत्वेनोदयं यान्ति इति, एवं च व्यवस्थिते कथं स्थावरकायं
व्यापादयतो गृहीतत्रसकायप्रणातिपातनिर्मुक्तेः श्रावकस्य व्रतमङ्ग इति ? । किंचान्यत्—‘थावराउचं च ण’-
मित्यादि, यदा तदपि स्थावरायुष्कं परिक्षीणं भवति तथा स्थावरकायस्थितिश्च, मा जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कृष्टतो-
ऽन्तकालमसंख्येयाः पुद्गलपरावर्ता इति, ततस्तत्कायस्थितेरभावात्तदायुष्कं परित्यज्य ‘भूयः’ पुनरपि पार-
लौकिकत्वेन स्थावरकायस्थितेरभावात् त्रसत्वेन सामर्थ्यात्प्रत्याययन्ति, तेषां च त्रसानामन्वर्थिकान्यभिधानान्य-
भिधित्सुराह—‘ते पाणावी’त्यादि, ते त्रससंभारकृतेन कर्मणा समु-^१पन्नाः सन्तः सामान्यसंज्ञया प्राणा अप्युच्यन्ते,
तथा विशेषतः ‘अस्य भयचलनयो’रिति चात्वर्थानुगमोद्भूयचलनाभ्यामुपपेतास्त्वमा अप्युच्यन्ते, तथा महान्
कायो येषां ते महाकायाः योजनलक्षप्रमाणशरीरविकुर्वणात्, तथा चिरस्थितिका अप्युच्यन्ते, भवस्थित्यपेक्षया
त्रयस्त्रिंशत्सामोपमायुष्कसंज्ञावात्, ततस्त्रसपर्यायव्यवस्थितानामेव प्रत्याख्यानं तेन गृहीतं, न तु स्थावरकाय-
त्वेन व्यवस्थितानामपीति । यस्तु नागरकदृष्टान्तो भवतोपन्यस्तः असावपि दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोरसाम्यात्केवलं

१ स्थावरानामे व० अ. । स्थावरानाम च० आ. । २ चरितानि कर्माणि सर्वा० अ. आ. । ३ निवृत्तिः आ. । ४ माह्य चलना-
भ्यामुपपेतास्त्वस्य० । ५ महाकायो० अ. आ. । ६ तेन गृहीतं पर्यायपदं तदा तस्य भंग इति ननु अ. । ७ स्थावरकायेन अ. आ. ।

भवतोऽनुपासितगुरुकुलवासित्वमाविष्करोति, तथाहि-नगरधर्मैर्युक्तो नागरिकः स च मया न हन्तव्य इति प्रतिज्ञां गृहीत्वा यदा तमेव व्यापादयति बहिःस्थितं पर्यायापन्नं तदा तस्य किल व्रतभङ्ग इति भवतः पक्ष इति, स च न घटते, यतो यो हि नगरधर्मैरुपेतः स बहिःस्थोऽपि नागरिक एव, अतः पर्यायापन्न इत्येतद्विशेषणं नोपपद्यते, अथ सामस्येन परित्यज्य नगरधर्मानमौ वर्तन अतस्तमेवेत्येतद्विशेषणं नोपपद्यते, तदेवमत्र त्रयः मर्वात्मना त्रसत्वं परित्यज्य यदा स्थावरः समुत्पद्यते तदा पूर्वपर्यायपरिन्यागादपर्यायापन्नत्वाज्जम् एवासौ न भवति, तद्यथा—नागरिकः पत्न्यां प्रविष्टस्तद्वर्मेपितत्वात्पूर्वधर्मपरित्यागाच्च नागरिक एवामौ न भवतीति । पुनरप्यन्यथोदकः पूर्वपक्षमारचयितुमाह—

संचायं उदए पेढालपुत्ते भयचं गोयमं एवं बयासी-आउसंनो गोयमा ! णेत्थि णं से केइ परियाए जणं समणोवासगस्म एगपाणानिवायविरएवि दंढे निक्खित्ते, कंस्स णं तं हेउं ? , संसारिया खलु पाणा, थावरावि पाणा तसत्ताए पच्चायंति, तसावि पाणा थावरत्ताए पच्चायंति, थावरकायाओ विप्पमुच्चमाणा मच्चे तमकायंसि उववज्जंति, तमकायाओ विप्पमुच्चमाणा सच्चे

१ स्तः बहिः अ । मबहिः० आ. । २ नागरक. पद्या अ. । नागरक पद्या आ. । ३ नागरक अ. । ४ संचायं अ. । संचायं आ. । ५ नत्थि अ. अ. । ६ विरतेवि दंढे निक्खित्ते आ. । ७ ० ० ० हेतुं अ । पुव्य कस्मण तस्म हेतुं आ । ८ कायातो अ. । कायाड आ. ।

थावरकायंसि उववज्जंति, तेसिं च णं थावरकायंसि उववन्नाणं ठाणमेयं घत्तं ॥ सवायं भगवं गोयमे उदयं पेहालपुत्तं एवं वयासी-णो खलु आउसो ! अस्माकं वत्तव्वएणं तुब्भं चेव अणुप्प-वादेणं अत्थि णं से परियाए जे णं समणोवासगस्स सव्वपाणेहिं सव्वभूएहिं सव्वजीवेहिं सव्व-सत्तेहिं^१ दंढे निक्खित्ते भवइ, कस्स णं तं^२ हेउं ? संसारिया खलु पाणा, तसावि पाणा थावरत्ताए पच्चायंति, थावरावि पाणा तसत्ताए पच्चायंति, तसकायाओ विप्पमुच्चमाणा सव्वे थावरकायंसि उववज्जंति, थावरकायाओ विप्पमुच्चमाणा सव्वे तसकायंसि उववज्जंति, तेसिं च णं तसकायंसि उववन्नाणं ठाणमेयं अघत्तं, ते पाणावि बुच्चंति, ते तसावि बुच्चंति, ते महाकाया ते चिरट्ठिइया, ते बहुयरगा पाणा जेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवति, ते अप्पयरागा पाणा जेहिं समणोवासगस्स अपच्चक्खायं भवइ, से महया तसकायाओ उवसंतस्स उवट्ठियस्स पडिविरयस्स जत्तं तुब्भे वा अन्नो वा एवं वंदह-णत्थि णं से केइ परियाए^३ जंसि समणोवासगस्स एगपाणाएवि^४ दंढे निक्खित्ते, अयंपि भेदे से णो णेयाउए भवइ ॥ सूत्रम्-७७ ॥

१ वातेणं अ । २ सव्वभूतेहिं अ. आ. । ३ दंढे निक्खित्ते × आ. । ४ हेतुं अ. । ५ उववन्नाणं अ. आ. । ६ ट्ठितीया अ । ७ भवति इति मे अ. आ. । ८ जणं आ । ९ अणो आ । १० वदह णत्थि णं × केइ अ । वदहाण स्थिणं से × × आ. । ११ जम्मि अ. । जंमि आ । १२ दंढे आ ।

स चायं उदाये इत्यादि-संज्ञाचं संज्ञादं बोद्धकः पेटालपुत्रो भगवन्तं गौतममेवमवादीत्, तद्यथा-आयु-
ष्मन् गौतम ! नास्त्यमो कश्चित्पर्यायो यस्मिन्नेकप्राणातिपातविरमणेऽपि श्रमणोपायमकस्य विशिष्टविषयामेव
प्राणातिपातनिवृत्तिं कुर्वतो दण्डः—प्राण्युपमर्दनरूपो निश्चितपूर्वः—परित्यक्तपूर्वो भवति—आवर्केण
त्रसपर्यायेकमुद्दिश्य प्राणातिपातविरतिव्रतं गृहीतं, संमारिणां च परस्परगमनसंभवात् ते च त्रयाः सर्वेऽपि किल
स्थावरत्वमुपगतास्ततश्च त्रसानाममात्राभिर्विषयं तत्प्रत्याख्यानमिति । एतदेव प्रश्नपूर्वकं दर्शयितुमाह—‘कस्स
णं तं हेउ’मित्यादि, णमिति वाक्यालङ्कारे, कस्य हेतोरिदमभिधीयते, केन हेतुनेत्यर्थः । मांमारिकाः प्राणाः
परस्परसंस्तरणशीला यैतस्मतः स्थावराः मामान्येन त्रमनया प्रत्याययन्ति, त्रया अपि स्थावरतया प्रत्याययन्ति ।
तदेवं संमारिणां परस्परगमनं प्रदर्शयिषुना यत्परं विवक्षितं तदविष्कुर्वन्नाह—‘थावरकायाओ’इत्यादि, स्था-
वरकायाद्विप्रमुच्यमानाः स्वायुषा तत्महचरितैश्च कर्मभिः सर्वे—निरवशेषास्त्वमकाये ममुत्पद्यन्ते, त्रमकायादपि
तदायुषा विप्रमुच्यमानाः सर्वे स्थावरकाये ममुत्पद्यन्ते, तेषां च त्रमानां सर्वेषां स्थावरकायममुत्पन्नानां स्थान-
मेतद् धातुं वर्तते, तेन आवर्केण स्थावरकायवधनिवृत्तेरकरणान्, अतः सर्वस्य त्रमकायस्य स्थावरकायत्वेनो-
त्पत्तेर्निर्विषयं तस्य आवकस्य त्रमवधनिवृत्तिरूपं प्रत्याख्यानं प्राप्नोति, तद्यथा—केनचिद्व्रतमेवम्भूतं गृहीतं यथा—

१ स चायं उदाये इत्यादि अ. । मवायं उदये इत्यादि आ. । २ सवाचं बोद्धकः पेटालः
आ० । ३ विवर्ति कुर्वतः X X अ. । निवृत्तिं कुर्वतः X X आ. । ४ यतः X X अ. ।

मया नगरनिवासी न हन्तव्यः, तच्चोद्धृष्टं नगरम्, अतो निर्विषयं तत्तस्य प्रत्याख्यानम्, एवमत्रापि सर्वेषां
 त्रसानामभावाच्चिर्विषयत्वमिति । एवमुदकेनाभिहिते सति तदभ्युपगमेनैव गौतमस्वामी दूषयितुमाह—संद्वाचं
 सचादं वा तमुदकं पेढालपुत्रं गौतमस्वाम्येवमवादीत्, तद्यथा—नो खलवायुष्मद्बुद्धक ! अस्माकमित्येतन्मगधदेशे
 आंगोपालाङ्गनादिप्रसिद्धं संस्कृतमेवोच्चार्यते तदिहापि तथैवोच्चारितमिति, तदेवमस्माकं संबन्धना वक्तव्येन
 नैतदशोभनं, किं तर्हि ? युष्माकमेवानुप्रवादैनैतदशोभनं, इदमुक्तं भवति—अस्मद्भक्तव्येनास्य चोद्यस्यानुत्थानमेव,
 तथाहि—नैतद्भूतं न च भवति नापि कदाचिद्भविष्यति यदुत—सर्वेऽपि स्थावरा निर्लेपतया त्रसत्वं प्रतिपद्यन्ते,
 स्थावराणामानन्त्याज्जानानां चासंख्येयत्वेन तदाधारत्वनुपपत्तेरित्यभिप्रायः, तथा त्रसा अपि सर्वेऽपि न स्थावरत्वं
 प्रतिपन्ना न प्रतिपद्यन्ते नापि प्रतिपत्स्यन्ते, इदमुक्तं भवति—यद्यपि विवक्षितकालवर्तिनस्त्रसाः कालपर्यायेण
 स्थावरकायत्वेन यास्यन्ति तथापि अपरापरत्रसोत्पत्त्या त्रसजात्यनुच्छेदान्न कदाचिदपि त्रसकायशून्यः संसारो
 भवतीति, तदेवमस्मन्मतेन चोद्यानुत्थानमेव, अभ्युपगम्य च भवदीयं पक्षं युष्मदभ्युपगमेनैव परिद्वियते—
 तदेव परामिप्रायेण परिहरति—अस्त्यसौ पर्यायः—स चायं—भवदभिप्रायेण यदा सर्वेऽपि स्थावरास्त्रसत्वं प्रतिपद्यन्ते
 यस्मिन्पर्याये—अवस्थाविशेषे श्रमणोपासकस्य कृतत्रसप्राणातिपातनिवृत्तेः सतः त्रसत्वेन च भवदभ्युपगमेन
 सर्वप्राणिनामुत्पत्तेः तैश्च सर्वप्राणिभिस्त्रसत्वेन भूतैः—उत्पन्नैः करणभूतैस्तेषु वा विषयभूतेषु दण्डो निक्षिप्तः—

१ सवायमित्यादि सद्वाचं सद्वादं । अ. आ. । २ आंगोपालाङ्गनादि० । आ. । ३ ० क्षरितमिति अ. । आ. ।

परित्यक्तः, इदमुक्तं भवति—यदा सर्वेऽपि स्थावराः भवदभिप्रायेण त्रमत्वेनोत्पद्यन्ते तदा सर्वप्राणिविवयं प्रत्याख्यानं श्रमणोपासकस्य भवतीति । एतदेव प्रश्नपूर्वकं दर्शयितुमाह—‘कस्स णं हेउ’मित्यादि, सुगमं यावत्त्रसकाये समुत्पन्नानां स्थानमेतदद्यात्यम्—अद्यात्ताह, तत्र विरतिमद्भावादित्यभिप्रायः । ते च त्रसा नरकनिर्युत्तरामरगतिभाजः सामान्यसंज्ञया प्राणिनोऽप्यभिधीयन्ते, तथा विशेषसंज्ञया भयचलनोपेनन्नात्रमा अप्युच्यन्ते, तथा महात्तु कायाः—शरीरं येषां ते महाकायाः, वैक्रियशरीरस्य योजनलक्षप्रमाणत्वादिति । तथा चिरस्थितिकाः त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमपरिमाणत्वाद्भवस्थितेः, तथा (च) ते प्राणिनस्त्रया बहुतमा—भूयिष्ठायः श्रमणोपागन्त्यसुप्रत्याख्यानं भवति, त्रमात्तुहिंस्य तेन प्रत्याख्यानस्य ग्रहणात् तदभ्युपगमेन च सर्वस्थावराणां त्रमत्वेनोत्पत्तिरस्तेऽह्युत्तरकाः प्राणिनो यैः करणभूतैः श्रावकभ्यामप्रत्याख्यानं भवति, इदमुक्तं भवति—अत्यशब्दभ्यामानवाचित्वाच्च सन्त्येव ते येष्वप्रत्याख्यानमितीदं पूर्वोक्तया नीत्या ‘स’ तस्य श्रमणोपासकस्य महत्त्वमकायादुपशान्तस्य—उपरतस्य प्रतिविरतस्य मनः सुप्रत्याख्यानं भवतीति संबन्धः, तदेवं व्यवस्थिते णमिति वाक्यालङ्कारे यद्युयं वदथान्यो वा कश्चित्तद्यथा—नास्त्यमावित्यादि सुगमं यावत् ‘णोणेयाउए भवह’ति ।

साम्प्रतं त्रमानां स्थावरपर्यायापन्नानां व्यापादनं नापि न व्रतभङ्गो भवतीत्यर्थस्य ग्रामिद्वये दृष्टान्तव्रयमाह—

१ महत्कायः । अ. । महत्कायः । आ २ ५५५५ । अ । आ. । ३ सुप्रत्याख्यानं । अ. आ. । ४ प्रत्याख्यानग्रहणात् त्वदं । आ. ।

५ नोकेयाउए भवति त्ति० अ. । आ. ६ व्यापादनं न व्रतं अ. । व्यापादने ५ ५ व्रतं आ. ।

नियंठा खलु पुच्छियव्वा-आउसंतो नियंठा ! इह खलु गाहावई वा गाहावइपुत्तो वा तहप्प-
गारेहिं कुळेहिं आगम्म धम्मं सवणवत्तियं उवसंकमेज्जा ? हंतो उवसंकमेज्जा, तेसिं च णं तह-
प्पगाराणं धम्मं आइक्खियव्वे ? हंतो आइक्खियव्वे, किं ते तहप्पगारं धम्मं सोच्चा णिसम्म
एवं वएज्जा—इणमेव निगंगं पावयणं सच्चं अणुत्तरं केवलियं पडिपुण्णं संसुद्धं णेयाउयं सल्ल-
कत्तणं सिद्धिमगं सुत्तिमगं निज्जाणमगं निव्वणमगं अवितहमंसंदिद्धं सव्वदुक्खणमंतं करेति,
मगं, एत्थं ठिया जीधो सिज्झंति बुज्झंति मुचंति पैरिणिव्वायंति सव्वदुक्खणमंतं करेति,
तमाणाए तहा गच्छामो तहा चिट्ठामो तहा णिसियामो तहा तुयट्ठामो तहा सुंजामो तहा
भासामो तहा अब्बुट्ठामो तहा उट्ठाए उट्ठेमोत्ति पाणाणं भूयाणं जीवाणं सत्ताणं संजमेणं
संजमोमोत्ति वएज्जा ? हंता वएज्जा. किं ते तहप्पगारा कप्पंति पव्वावित्ताए ? हंता कप्पंति, किं ते

१ नियंठा० अ. । २ गाहावती गाहावती० अ. गाहावती णो वा गाहावती० आ. । ३ XXXXXXXX । अ. । हंता आ.
इक्खियत्ते आ. । ४ धम्मो० अ. । ५ XXXXXXXX अ. । ६ XXXXXXXX अ. । ७ वइज्जा. आ. वदेज्जा आ. ।
८ जेयादयं सुद्धं सल्लमगं अ. । ९ जेव्वान्ण० आ. । १० अविसंदि आ. । ११ सिज्झंति XXXXXXXX अ. । १२ XXX
XXXX अ. । १३ तहब्बुट्ठामो उट्ठाए अ. XXXXXXX अ. तहा उट्ठाए आ. । १४ उट्ठेइत्ता अ. उट्ठिए आ. ।
१५ पाणाणं भूया अ. । १६ ० मोत्ति वएज्जा अ. । ० मोत्ति वदेज्जा आ. । १७ पव्वावित्ताए ।
अ. । पव्वावित्ताए । आ. ।

तहप्पगारा कप्पंति सुंढावित्तए १, हंता कप्पंति, १ किं ते तहप्पगारा कप्पंति सिक्खावित्तए १, हंता कप्पंति, किं ते तहप्पगारा कप्पंति उवट्ठावित्तए १, हंता कप्पंति, तेसिं च णं तहप्पगाराणं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं दंढे णिक्खित्ते, हंता णिक्खित्ते से णं एयारुवेणं विहारेणं विहर-
माणा जाव वासाइं चउपंचमाइं छट्ठहसमाइं वा अप्पयोरो वा सुल्लयोरो वा देसं दूइज्जेत्ता अगारं
वएल्ला १ हंता वएल्ला, तस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं दंढे णिक्खित्ते १, १० इणंढे
समंढे, से जे से जीवे जस्स परेणं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं ११ दंढे णो णिक्खित्ते, से जे से
जीवे जस्स आरेणं सव्वपाणेहिं जाव सत्तेहिं दंढे णिक्खित्ते, १२ से जे से जीवे जस्स इयाणि
सव्वपाणेहिं जाव सत्तेहिं दंढे णो णिक्खित्ते] भवह, परेणं असंजए आरेणं संजए, इयाणि
असंजए, असंजयस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सत्तेहिं दंढे णो णिक्खित्ते भवह, से एवमायाणह १
णियंठा १, से एवमायाणियन्वं ॥ भगवं च णं उदाहु णियंठा खल्ल पुच्छियन्वा-आउसंतो !

१ × × × × × × × × एवं सिक्खा अ. १ वेत्तए । × × × × × × × × वेत्तए० आ. १
२ उवट्ठावेत्तए अ. आ. १ ४ × सत्तेहिं आ. १ ५ सिणं एताख्वेणं अ. १ ६ छट्ठसमाणिवा अ. आ. १ ७ दूइज्जेत्ता अ. दूतिज्जेत्ता
आ. १ ८ × × × × × अ. १ ९ × × सत्तेहिं अ. १ १० × × × × × × × × मिं सिल्ले से० अ. १ ११ × × × × × × × ×
सेवे से० आ. १ १२ से जे से णिक्खित्ते (पृ ४१८-१-४-पंक्ति ५ पर्यंत) पाठो नास्ति अ. आ. १ १३ नियंठा अ. १

नियंतां इह खलु परिब्बाहया वा परिब्बाहआओ वा अन्नयेरहितो तित्थाययणेहितो आगम्म
धम्मं सवणवत्तियं उवसंकमेज्जा ।, [हंतौ उवसंकमेज्जा, किं तेसिं तहप्पगारेणं धम्मे आहक्खि-
यव्वे, ।, हंता आहक्खियव्वे] तं चेव उवद्धावित्तए जाव कप्पंति ।, हंता कप्पंति, किं ते
तहप्पगारा कप्पंति संसुंजित्तए ।, हंता कप्पंति, तेणं एयारूवेणं विहारेणं विहरमाणा तं चेव
जाव अगारं वएज्जा ।, हंतौ वएज्जा तं णं तहप्पगारा कप्पंति संसुंजित्तए णो इण्हु समहे,
से जे से जीवे जे परेणं नो कप्पंति संसुंजित्तए, से जे से जीवे आरेणं कप्पंति संसुंजित्तए, से जे
से जीवे जे इयाणीं णो कप्पंति संसुंजित्तए, परेणं अस्समणे आरेणं समणे, इयाणिं अस्समणे,
अस्समणेणं सद्धिं णो कप्पंति समणाणं निगंथाणं संसुंजित्तए से एवमायाणह ? णियंता ।,
से एवमायाणियव्वं ॥ सूत्रम्-७८ ॥

भगवं च णमित्थादि, णमिति वाक्यालङ्कारे, चशब्दः पुनः शब्दार्थे, पुनरपि भगवान् गौतमस्वाम्येवाह-

१ णियंता अ. आ. । २ परिब्बाया वा परिब्बाइयातो अ. । ३ हुता उव० आहक्खियवे (५.
४१८-१-८ पार्कि १ पर्यतेन) पाठोनास्तीति अ. । ४ केव जाव उव० अ. । ५ जाव $\times \times \times$ अ. ।
६ $\times \times \times \times \times \times$ अ. आ. । ७ नो तिण्हु समहे सेजे से अ. । णो इण्हु $\times \times \times$ सेजेजे अ. । ८ सेवमा० अ. आ. ।

स्वौद्वत्यपरिहरणार्थमपरानपि तत्स्थविरान् साक्षिणः कर्तुमिदमाह-‘निर्ग्रन्था’ गुणमत्स्थविराः खलु प्रष्टव्याः, तद्यथा-आयुष्मान्तो निर्ग्रन्था ! गुणमाकमन्येतद्वक्ष्यमाणमभिमतमाहोस्विक्नेति अवष्टम्भेन चेदमाह, गुणमाकमन्ये- तदभिप्रेतं यदहं वच्मि, तद्यथा-शान्तिः-उपशमस्तत्प्रधाना एके केचन मनुष्या भवन्ति, न नारकतिर्यग्देवाः, किं तर्हि ? मनुष्याः, तेऽपि नाकर्मभूमिजा नापि म्लेच्छा अनार्या वा, तेषां चार्यदेशोत्पन्नानामुपशमप्रधानानाम् एतद् उक्तपूर्वं भवति-अयं व्रतग्रहणविशेषो भवति, तद्यथा-य इमे मुण्डा भूत्वाऽगाराद्-गृहाभिर्गत्यानगारतां प्रतिपन्नाः-प्रव्रजिता इत्यर्थः एतेषां चोपर्यामरणान्तं मया दण्डो निक्षिप्तः-परित्यक्तो भवति, इदमुक्तं भवति- कश्चित्थाविधो मनुष्यो यतीदुद्दिश्य व्रतं गृह्णाति, तद्यथा-न मया यावज्जीवं यतयो हन्तव्याः, तथा ये चेमे-ऽगारं-गृहवासमावसन्ति तेषां दण्डो निक्षिप्त इत्येवं केषांचिद् व्रतग्रहणविशेषे व्यवस्थिते सति इदमपदिश्यते- तत्र केचन श्रमणाः प्रव्रजिताः कियन्तमपि कालं प्रव्रज्यापर्यायं प्रतिपाल्य. तमेव कालविशेषं दर्शयति-यावद्- र्षाणि चत्वारि पञ्च वा षड् दश वा, अस्य चोपलक्षणार्थत्वादन्योऽपि कालविशेषो द्रष्टव्यः, तमेवाह-अल्पतरं वा प्रभूततरं वा काल तथा देशं च ‘दुइजित्त’चि-विहृत्य कुतश्चित्कर्मोदयात्तथाविधपणिणतेरगारं-गृहवासं वसेयुः-गृहस्था भवेयुस्मित्येवंभूतः पर्यायः किं संभाव्यते ? उत नेत्येवं पृष्टा निर्ग्रन्थाः प्रत्युचुः-हन्त गृहवासं

१ नाकर्म भूमिजानापि आ. । ना कर्म भूमिजानपि आ. । २ ० तपश्चानाम् × × × × × × × × । अ. आ. । ३ दण्डो न निक्षिप्त अ. आ. । ४ गृहवासवसेयुः अ. आ. ।

प्रज्ञेयुः, तस्य च यत्तिवन्नगृहीतव्रतस्य तं गृहस्थं व्यापादयतः किं व्रतमङ्गो भवेदुत नेति ? आहुर्नेति, एवमेव श्रमणोपासकस्यापि त्रसेषु दण्डो निश्चिप्तो न स्थावरेष्विति, अतस्त्रसं स्थावरपर्यायापन्नं व्यापादयतस्तत्प्रत्याख्या-
नमङ्गो न भवतीति । साम्प्रतं पुनरपि पर्यायापन्नस्यान्यथात्वं दर्शयितुं द्वितीयं दृष्टान्तं प्रत्याख्यातुविषयगतं
दर्शयितुकाम आह भगवानेव गौतमस्वाम्याह, तद्यथा-गृहस्थाः यतीनामन्तिके यमागत्य धर्मं श्रुत्वा मम्यक्तं
प्रतिपद्य तदुत्तरकालं संजातवैराग्याः प्रव्रज्यां गृहीत्वा पुनस्तथाविधकर्मोदयात्तामेव त्यजन्ति, ते च पूर्वं गृहस्थाः
सर्वारम्भप्रवृत्तास्तदास्तः प्रव्रजिताः सन्तो जीवोपमर्दपरित्यक्तदण्डाः पुनः प्रव्रज्यापरित्यागे मति नो परित्यक्त-
दण्डाः, तदेवं तेषां प्रत्याख्यावृणां यथावस्थात्रयेऽप्यन्यथात्वं मन्त्रयेवं त्रमस्थावरयोरपि द्रष्टव्यम्, एतच्च 'अगंव
च णमुदाहु'रित्यादेर्ग्रन्थस्य 'से एवमायाणियव्वं' इत्येतत्पर्यवसानस्य तात्पर्यं, अक्षरघटना तु मुगमेति
स्वबुद्ध्या कार्या । तदेवं द्वितीयं दृष्टान्तं प्रदर्शयिषुना तृतीयं दृष्टान्तं परतीर्थिकोद्देशेन दर्शयितुमाह-'भगवं च
णं उदाहु इत्यादि, यावत् से एवमायाणियव्वं'ति उत्तानार्थं । तात्पर्यार्थस्त्वयं-पूर्वं परिव्राजकादयः सन्तोऽसं-
भोग्याः साधूनां गृहीतश्रौमण्यः साधूनां संभोग्याः संवृत्ताः पुनस्तदभावे त्वसंभोग्या इत्येवं पर्यायान्यथात्वं
त्रसस्थावरानामप्यायोजनीयमिति । तदेवं दृष्टान्तत्रये प्रथमे दृष्टान्ते हन्तव्यविषयभूतो यतिगृहस्थभावेन पर्याय-
भेदो दर्शितो द्वितीये दृष्टान्ते प्रत्याख्यातुविषयगतो गृहस्थयतिपुनर्गृहस्थभेदेन पर्यायभेदः प्रदर्शितः, तृतीये तु

१ भवेद्युत अ. आ. । २ भगवं च णमित्यादि अ. आ. । ३ ०श्रामण्याच्च अ. श्रामण्याच्च अ. आ. । ४ × × × × × × × × गृहस्थभेदेन अ. ।

दृष्टान्ते परतीर्थिकसाधुभावोबिष्कमणभेदेन संभोगसंभोगद्वारेण पर्यायभेदो व्यवस्थापित इति । तदेवं दृष्टान्त-
प्राचुर्येण निदर्शनां देशविरतिं प्रसाध्य पुनरपि तद्वतमेव विचारं कर्तुकाम आह—

भगवं च णं उदाहु संतेगइया समणोवासगा भवंति, तेसिं च णं एवं वुत्तपुन्वं भवइ-णो खलु
चयं संचाएमो सुंढा भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए, वयं णं चाउइसइसुद्धिपुणि-
मासिणीसु पडिपुणं पोसहं सम्मं अणुपालेमाणा विहरिस्सामो, थूलगं पाणाहवायं पच्चक्खाह-
स्सामो, एवं थूलगं सुसावायं थूलगं अदिन्नादाणं थूलगं मेहुणं थूलगं परिगहं पच्चक्खाइस्सामो,
इच्छापरिमाणं करिस्सामो, दुविहं तिविहेणं, मा खलु ममद्वाए किंचि करेह वा करोवेह वा
तत्थवि पच्चक्खाइस्सामो, ते णं अभोच्चा अपिच्चा असिणाइत्ता, आसंदीपेदियाओ पच्चारुहित्ता,
ते तहा कालगया किं वत्तव्वं सिया-सम्मं कालगतत्ति १, वत्तव्वं सिया [२ ते पाणावि वुच्चंति
ते तसावि वुच्चंति ते महाकाया ते चिरट्टिइया, ते बहुतरणा पाणा जेहिं समणोवासगस्स सुप-
च्चक्खायं भवइ, ते अपपरणा पाणा जेहिं समणोवासगस्स अपच्चक्खायं भवइ, इति से मह-

१ ०गदिया० आ. । २ ना० अ. । ३ वयं चणं अ. वयं णं आ. । ४ पाणाति० आ. । ५ पच्चाइक्खि अ । पाच्चाइ-
क्खि अ. आ. । ६ एवं तुब्भे अ. । ७ ० × × × × × × × × × × अ । ८ × × × × × × × अ. आ. । ९ इस्सामेणं०
अ । इस्सामो ते आ. । १० ० पिडियाओ पच्चोवभित्ता अ. । ११ कालगइत्ति अ कालगतदि आ. । १२ तेपाणावि....भवइ ।
(पृ ४१९-२-१७ पंक्ति १९ पर्यन्त पाठो नास्तीति) अ. ।

णंदा जाव सव्वाओ परिगहाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए, जेहिं समणोवासगस्स औया-
णसो आमरणंताए दंढे णिक्खत्ते, ते ततो आउंगं विप्पजहंति, ततो मुज्जो सगमादाए दुग्गह-
गमिणो भवंति, ते पाणावि बुच्चंति ते तसावि बुच्चंति ते महाकाया ते चिरट्ठिइया ते बहुयरगा
आयाणसो, इति से सहयाओ णं जणं तुब्भे वदह तं चेव अयंपि भेदे से णो णेयाउए भवइ ॥
भगवं च णं उदाहु संतेगइया मणुस्सा भवंति, तंजहा-अणारंभा अपरिगहा धम्मिया धम्ममा-
णुया जाव सव्वाओ परिगहाओ पडिविरया जावज्जीवाए, जेहिं समणोवासगस्स औयाणसो
आमरणंताए दंढे णिक्खत्ते ते तओ आउंगं विप्पजहंति ते तओ मुज्जो सगमादाए सोगंइगा-
मिणो भवंति, ते पाणावि बुच्चंति जाव णो णेयाउए भवइ । भगवं च णं उदाहु संतेगइया
मणुस्सा भवंति, तंजहा-अप्पेच्छा अप्पारंभा अप्परिगहा धम्मिया धम्माणुया जाव एगच्चाओ
वरिगहाओ अप्पडिविरया, जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए दंढे णिक्खत्ते, ते

१ गगद्धातो अ. भग्हा आ. । १ × × × × × अ । ३ आदाणसो आ. । ४ आउयं जाव अ. । ५ ते ततो मुज्जो
अ. आ. । ६ ते पाणावि.....भवइ । ४२०-१-२ पर्यतेन पाठो नास्तीति अ. आ. (पाठान्तरे) ते
पाणावि जावणो णेयाउए अ. । ते पाणावि बुच्चंति जाव अयंपि भेदे सेणो णेया उए भवति आ. । ७ × × × × × अ. ।
८ × × × × × अ. । ९ आदाणसो अ. । १० आउयं अ. आउ आ. । ११ सुइगामिणो अ. सोग-
तिगामिणो अ. । सोगतिगामिणो आ. । १२ × × × × । १३ × × × × । १४ अप्पिच्छा अ. ।

तओ आउगं विष्णुजहंति, ततो सुज्जो सगमादाए सोग्गइगामिणो भवंति, ते पाणावि वुच्चंति जाव
णो जेयाउए भवइ । भगवं च णं उदाहु संतेगइया मणुस्सा भवंति, तंजहा-आरणिणया आवस-
हिंया गामणिंयंतिया कण्हइ रहस्सिया, जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए दंडे
णिक्खित्ते भवइ, णो बहुसंजया णो बहुपंडिविरया पाणभूयजीवसत्तेहिं, अप्पणा सच्चाभोसाइं
एवं विष्णुपंडिवेदंति-अहं ण हंतव्वो अत्ते हंतव्वा, जाव कालमासे कालं किच्चा अन्नयराइं आमु-
रियाइं किट्ठिसियाइं जाव उववत्तारो भवंति, तओ विष्णुमुच्चमाणा सुज्जो एलमुयत्ताए तमो-
रूवत्ताए पच्चायंति, ते पाणावि वुच्चंति जाव णो जेयाउए भवइ । भगवं च णं उदाहु संतेग-
इया पाणा दीहाउया जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए जाव दंडे णिक्खित्ते
भवइ, ते पुन्वामेव कालं करंति, करित्ता पारेलोइयत्ताए पच्चायंति, ते पाणावि वुच्चंति ते

१ विष्णुजहिता x x अ. विष्णुजहंति । २ ता x x आ. । ३ x x x x x x x अ । ३ सुइगामिणो अ सोग्गोतगामिणो
आ. । ४ जाव अ. । ५ x x x x x x x जहा आर० अ. मणुस्सा भवंति तं आर० आ. । ६ कण्हति राहस्सिया आ ।
७ x x x अ. आ. । ८ x x x x x x x अ. । ९ स जत्तणा अ. । १० वेइति अ. । ११ x x x x x x आ । १२ हवेंति
अ. । १३ x x x x x x x जाव x x णिक्खित्ते अ. आयाणसो x x x x x x x x ते आ. १४ ते-
पुव्वामिव अ. पच्चामेव आ. ।

तसावि वुच्चंति ते महाकाया ते चिरद्विहया ते दीहाउया ते बहुयरगा, जेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ, जाव णो जेयाउए भवइ ॥ भगवं च णं उदाहु संतेगइया पाणा समाउया, जेहिं समणोवासगस्स [आयाणसो आमरणंताए जाव दंडे णिक्खित्ते भवइ,] ते सयमेव कालं करंति करित्ता पारलोइयत्ताए पच्चायंति [ते पाणावि वुच्चंति तसावि वुच्चंति ते महाकाया ते] समाउया ते [बहुयरगा जेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ जाव णो जेयाउए भवइ ॥ [भगवं च णं उदाहु संतेगइया पाणा अप्पाउया, जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए जाव "दंडे णिक्खित्ते भवइ, ते पुब्बामेव कालं करंति करित्ता पारलोइयत्ताए पच्चायंति ते पाणावि वुच्चंति ते तसावि वुच्चंति ते महाकाया ते अप्पाउया ते बहुयरगा पाणा, जेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ,] जाव णो जेयाउए भवइ ॥ भगवं च णं उदाहु संतेगइया समणोवासगा भवंति, तेसिं च णं एवं वुत्तपुब्बं भवइ-णो खलु वयं संचाएमो ["मुंडे भवित्ता

१ × × × × × × × अ. तसावि तेडुं आ. १ महा × × × × × × × ते आ. १ × × × × × × अ. ते बहु तरगा आ. ४ दुप्पच्चक्खाय इति ते अ. १ जाप णो० आ ५ जहा आ. १ × × × × × × × × × × × × × × × × × × अ. १ ७ × × × × × × × × × × × अ. १ ८ ते पाणा तसामहाते अ. ते पाणा ते तसाते महाते आ । ९ बहुयरगा भवइ (४२०-२-२०-४२०-२-२३ पर्यंतन पाठो नास्तीति) अ. १ १० भगवं च णं भवइ (४२०-२-२१-४२०-२-२३ २५ पर्यंतन पाठो नास्तीति आ. १ १ दंडे × × × ते पुब्बामेव आ. १

जाव पव्वइत्तए, णो खल्ल वयं संचाएमो] [चाउंइसइसुहिट्ठपुणमामिणीसु पडिपुणं पोमहं]
अणुपालित्तए, णो खल्ल वयं संचाएमो अपच्छिन्नं जाव विहरित्तए, वयं च णं मामाहयं देसाव-
गासियं पुरत्था पौईणं वा पड्डिणं वा दाहिणं वा उदीणं वा एतावता जाव सव्वपाणंदिं जौव
सव्वसत्तेहिं दंडे णिक्खित्ते सव्वंपाणभूयजीवसत्तेहिं खेमंकरे अहमंमि, नन्थ आरेणं जे
तसा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताण दंडे णिक्खित्तं, तओ आउं
विप्पज्जहंति विप्पज्जहिता तत्थ आरेणं खेव जे तसा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो
जाव तेसु पच्चायंति, "जेहिं समणोवासगस्स सुपव्वक्खायं भवइ, ते पाणावि जाव अयंपि भेदे
से० ॥ सूत्रम्-७९ ॥

भैगवं च णं उदाहु इत्यादि पुनरपि गौतमस्त्राग्मुदकं प्रतीदमाह--तद्यथा-बहुभिः प्रकारैस्त्रयमद्भातः संभा-
व्यते, ततश्चाश्चन्यस्तैः संभारः, तदश्चन्यत्वे न निर्विषयं श्रावकस्य त्रयवचननिवृत्तिरूपं प्रत्याख्यानं । तदधुना

१ २ × × × × × × × × × × ३ चारदसि जाव पोमह अ. । ३ अपच्छिन्नो आ. । ४ पाईण पडिणं
दाहिण उईण अ. । पाणोणं पड्डोण दाहिणे अ. । ५ जाव × × × × × दंडे अ. । जाव मत्तेहिं दंडे अ. । ६ ०० पाण
× × जीव अ. ० पाणभूत जीव आ. । ७ × × × × × × × × × अ. । ८ आउय अ. । ९ आयाण × × × तेसु
अ. × × × × × तेसु आ. । १० तेहिं अ. आ. । ११ [समणो.....भवइ] (२) अ. । १२ पाणावि वुत्तंजित अ. पाणावि
भेदे सो ॥ छ ॥ आ. । १३ भगवं च णं उदाहु इत्यादि पुनरपि अ. आ. ।

बहुप्रकारप्रसंभूत्याऽन्यतां संसारस्य दर्शयति—भगवानाह 'सन्ति' विद्यन्ते शान्तिप्रधाना वा एके केचन भ्रमणोपासका भवन्ति, तेषां चेदद्भुतत्वं भवति—संभाव्यते च श्रावकाणामेवंभूतस्य वचसः संभव इति, तद्यथा—न खलु वयं शुकुमः प्रवज्यां ग्रहीतुं, किंतु ? वयं णमिति वाक्यालङ्कारे चतुर्दश्यष्टमीपौर्णमासीषु संपूर्णं पौषध-माहारक्षरीरसत्कारब्रह्मचर्यव्यापाररूपं पौषधं सम्यग्गनुपालयन्तो विहरिष्यामः, तथा स्थूलप्राणातिपातमृषावादा-दत्तादानमैशुनपरिग्रहं प्रत्याख्यास्यामो 'द्विविध'मिति कृतकारितप्रकारद्वयेन अनुमतेः श्रावकस्याप्रतिषिद्धत्वात् तथा 'त्रिविधेने'ति मनसा वाचा कायेन च, तथा 'मा' इति निषेधे 'खलु' इति वाक्यालङ्कारे मदर्थं पचन-पाचनादिकं पौषधस्थस्य मम कृते मां काष्ठं, तथा परेण मा कारयत, तत्राप्यनुमतावपि सर्वथा यदसंभवि-तत्प्रत्याख्यास्यामः, ते एवंभूतकृतप्रतिज्ञाः सन्तः श्रावका अशुक्त्वाऽपीत्वाऽस्नात्वा च पौषधोपेतत्वादासन्दी-पीठिकातः प्रत्यारुह्य अवतीर्य सम्यक् पौषधं गृहीत्वा कालं कृतवन्तः, ते तथाप्रकारेण कृतकालाः सन्तः किं सम्यक्कृतकाला उतासम्यगिति ?, कथं वक्तव्यं स्यादिति ?, एवं पृष्टेर्निर्ग्रन्थैरवश्यमेवं वक्तव्यं स्यात्—सम्यक्काल-गता इति, एवं च कालगतानामवश्यंभावी तेषां देवलोकेषूत्पादः, तदुत्पन्नश्च त्रस एव, ततश्च कथं निर्विषयता प्रत्याख्यानस्योपासकस्येति ॥ पुनरन्यथा श्रावकोद्देशेनैव प्रत्याख्यानस्य विषयं प्रदर्शयितुमाह—गौतमस्वाम्येवाह—

१ विहरिष्यामि अ. विहरिष्याम आ. । २ इति प्रतिषेधे अ. आ. । ३ मा कार्यं अ. काष्ठं आ. । ४ भगवं च णमित्यादि गौतमस्वाम्येवाह अ. आ. ।

तद्यथा 'सन्ति'-विद्यन्ते एके केचन भ्रमणोपासकाः, तेषां चैतदुक्तपूर्वं भवति, तद्यथा—खलु न शक्नुमो वयं प्रव्रज्यां गृहीतुं, नापि चतुर्दश्यादिषु सम्यक् पौषधं पालयितुं, वयं चापश्चिमया संलेखनक्षपणया क्षपितकाया यदिवा संलेखनजोषणया—सेवनया जोषिताः—सेविता उत्तमार्थगुणैरित्येवंभूताः सन्तो मत्तपानं प्रत्याख्याय 'कालं' दीर्घकालमनवकाङ्क्षमाणा विहरिष्यामः, इदमुक्तं भवति—न वयं दीर्घकालं पौषधादिकं व्रतं पालयितुं समर्थाः, किंतु वयं सर्वमपि प्राणातिपातादिकं प्रत्याख्याय संलेखनया संलिखितकायाश्चतुर्विधाहारपरित्यागेन जीवितं परित्यक्तुमलमिति, एतत्सूत्रेणैव दर्शयति—'सत्त्वं पाणाहवाय'मित्यादि, सुगमं, यावत्ते तथा कालगताः किं वक्तव्यमेतत्स्यात्—सम्यक् ते कालगता इति ? एवं पृष्ट्वा निर्ग्रन्था एतद्बुद्धिः, यथा—ते मन्मनसः—शोभन-मनसस्ते कालगता इति, ते च सम्यक्संलेखनया यदा कालं कुर्वन्ति तदाऽवश्यमन्यतमेषु देवलोकेषूत्पद्यन्ते, तत्र चोत्पन्ना यद्यपि ते व्यापादयितुं न शक्यन्ते तथापि त्रसत्वात्ते भ्रात्रकस्य त्रमवघनिवृत्तस्य विषयतां प्रतिपद्यन्ते ॥ पुनरप्यन्यथा प्रत्याख्यानस्य विषयमुपदर्शयितुमाह—भोगवानाह—एके केचन मनुष्या एवंभूता भवन्ति, तद्यथा—मेहेच्छा महारम्भा महापरिग्रहा इत्यादि सुगमं, यावद्यैवेषु वा भ्रमणोपासकस्यादीयत इत्यादानं—प्रथमव्रतग्रहणं, तत आरभ्याऽऽमरणान्ताद्दण्डो निक्षिप्तः—परित्यक्तो भवति, ते च नादृग्विवास्तस्माद्भवात्कालात्यये स्वायुषं

१ संलेखणा पोषणया योषिताः अ. मलेखना पोषणया योषिताः आ. । २ भाणोपासकास्तेषां चैतदुक्तपूर्वमिति तद्यथा खलु न वयं अ. । ३ जीवितुं आ. । ४ तत्रापि अ. । ५ भगवं च न उदाहु इत्यादि भगवानाह अ. आ । ६ स्वायुष्क आ ।

॥ ॐ नमः श्रीबीनारायाय ॥

श्रीगोडीपार्श्वजैनग्रन्थमाला-पुष्प-५०

श्रीपञ्चमगणधरवरपुधर्मस्वामिसंहन्धम् । श्रीमद्भद्रबाहुस्वामिनिर्मितनियुक्तियुतम् । श्रीमञ्जीलाङ्काचार्य-
विहिनविवरणविभूषितम् । श्रीसाधुरङ्गोपाध्यायविरचितदीपिकासमलङ्कृतम् ।

श्रीमत्सूत्रकृताङ्गम् ॥

अथ श्रीद्वितीये सूत्रकृताङ्गे द्वितीयश्रुतस्कन्धे पौण्डरीकाख्ययनम् ।

प्रथमश्रुतस्कन्धानन्तरं द्वितीयः समारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः । इहानन्तरश्रुतस्कन्धे योऽर्थः समास-
तोऽभिहितः, असावेवानेन श्रुतस्कन्धेन सोपपत्तिको व्यासेनाभिधीयते; त एव विधयः सुसंगृहीता भवन्ति येषां
समासव्यासाभ्यामभिधानमिति । यदि वा पूर्वश्रुतस्कन्धोक्त एवार्थोऽनेन दृष्टान्तद्वारेण सुखावगमार्थं प्रतिपाद्यत,
इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य श्रुतस्कन्धस्य सम्बन्धीनि सप्त महाख्ययनानि प्रतिपाद्यन्ते । महान्ति च तान्यध्य-

श्री-
निर्युक्ति-
शुचिदीपि-
कायुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे ।
॥ १ ॥

यनानि, पूर्वश्रुतस्कन्धाध्ययनेभ्यो महत्त्वादेतेषामिति; तत्र महच्छब्दाध्ययनशब्दयोर्निक्षेपार्थं निर्युक्तिरुदाह—
णामं ठवणादविण् खेत्ते काले तद्देव भावे य । एसो खलु महत्तमि निक्खेवो छन्विहो होति ॥१४२॥
णामं ठवणादविण् खेत्ते काले तद्देव भावे य । एसो खलु अज्झयणे निक्खेवो छन्विहो होति ॥१४३॥
णामं ठवणादविण् खेत्ते काले य गणण संठाणे । भावे य अट्टमे खलु णिक्खेवो पुंडरीयस्स ॥१४४॥
जो जीवो भविओ खलुर्ववज्जिकामो य पुंडरीयमि । सो दव्वपुंडरीओ भावंमि चिजाणोओ भणिओ ॥
एण भविण् य बद्धाउए य अभिसुहिंयनामगोए य । एते १० निन्निवि देसा दव्वंमि य पोंडरीयस्स ॥१४५॥
तेरिच्छिया मणुस्सा देवंगणा चेव होति जे पवरा । ते होति पुंडरीया सेसा पुण कंडरीया उ ॥१४६॥
जलयर थलयर खंथरा जे पवरा चेव होति कंता य । जे अ सभावेणुमया ते होति पुंडरीया उ ॥१४७॥
अरिहंत चक्कवट्ठी चारण विज्जाहरा दसारा य । जे अन्ने इड्ढिमंता ते होति पोंडरीया उ ॥१४८॥
भवणवइवाणमंतरजोतिसंवेमाणियाण देवाणं । जे तेसिं पैवरा खलु ते होति पुंडरीया उ ॥१४९॥

१-३-५ नामं० अ. आ. । २-४ होइ अ. आ. । ६ निक्खे० अ. आ. । ७ भविउ अ. आ. । ८ उडवविञ्चिउ कामो अ. आ. ।
९ पुंडरीएड्ड अ. आ. । १० ंरीउ अ. आ. । ११ ंणउ अ. आ. । १२ मणिउ अ. आ. । १३ हिये० अ. आ. । १४ तिण्णिव अ. तिण्णव
आ. । १५ पुंउ० अ. आ. । १६ ंच्छगा अ. आ. । १७ ंगणा xx होति० अ. आ. । १८ ंवीगाउ अ. आ. । १९ खत्थर अ. आ. । २०
समावा० अ. आ. । २१ रीगाउ अ. आ. । २२ अरहंत अ. आ. । २३ ंरिगाउ अ. आ. । २४ ंवामो विमाणवार्माय अ. आ. ।
२५ ंपवरा देवा अ. आ. । २६ उड पोंडरीगाउ अ. आ. ।

द्वितीय-
श्रुतस्कन्धे
पोण्डरीका-
ध्ययने
पुण्डरीक-
निक्षेपाः॥

॥ १ ॥

कंसणं दूमाणं मणिमोत्तियमिलपैवालमादीणं । जे अ अचिन्ता पवरा ते होति पोंडरीया उ ॥ १५१ ॥
जाहं खेत्ताहं ग्वलुं सुहाणु भावाहं होनि लोगंमि । देवकुरुमादियाहं नाहं ग्वेत्ताहं पवराहं ॥ १५२ ॥
जीवा भवेद्वितीए कायेठिनीए य होनि जे पवरा । ते होनि पोंडरीया अवसेसा कंडरीया उ ॥ १५३ ॥
गणणाए रज्जू ग्वलु संठाणं चैव होति चउरंसं । पयाहं पोंडरीगाहं होनि सेसाहं इयराहं ॥ १५४ ॥
ओवइए उवसमिए ग्वहए य तथा ग्वओवसमिए अ । परिणाममन्निवाए जे पवरा तेवि ते चैव ॥ १५५ ॥
अहवावि नाणदंसणचरित्तविणए तहेव अज्झप्ये । जे पवरा होनि सुणी ते पवरा पुंडरीया उ ॥ १५६ ॥
एतथं पुण अहिगारे वणस्मैत्तिकायपुंडरीणं । भावंमि अ समणेणं अज्झयणे पुंडरीअंमि ॥ १५७ ॥

नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावात्मको महति षड्विधो निक्षेपो भवति । तत्र नामस्थापने सुज्ञाने । द्रव्यमहदाग-
मतो नोआगमतश्च, आगमतो ज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः; नोआगमतस्तु ह्यशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं सचिच्चचित्त-
मिश्रमेदाश्रिधा । तत्रापि यच्चित्तद्रव्यमहत् औदारिकादिकं शरीरं, तत्रौदारिकं योजनमहत्सपरिमाणं मत्स्यशरीरं,

सा. १ अचिन्ता मोगेसुं दब्बेसु जे य होनि पवरा उ । ते होनि पोंडरीया. सेया पुण कंडरीया उ ॥ १॥ इति प्रथमरेडधिका गाथा ॥
२ ओत्ति० अ. आ. । ३ प्पवाल्लमाईणं अ. आ. । ४ नेसि पवरा खलु ते होनि पोंडरीगाउ अ. आ. । ५ महाणु अ. आ. । ६ ओमाई०
अ. आ. । ७ खेत्तेसु अ. आ. । ८ ओदरं अ. आ. । ९ अट्टिइण अ. आ. । १० ओरीगाउ ॥ १५३ ॥ दारं अ. आ. । ११ टोइ अ.
आ. । १२ ओरस्स अ. आ. । १३ उदइय अ. आ. । १४ खउवममिगय अ. आ. । १५ ते पवरा होनि पोंडरीगाउ अ. आ. ।
१६ ओसड० अ. ओसडै आ. । १७ पोंडरीए य अ. आ. ।

वैक्रियं तु योजनशतसहस्रपरिमाणं, तैजसकर्मणे तु लोकाकाशप्रमाणे; तदेतदौदारिकैर्वैक्रियतैजसकर्मणरूपं चतुर्विधं द्रव्यसचित्तमहद् । अचित्तद्रव्यमहत् ममस्तलोकव्याप्यचित्तमहास्कन्धः । मिश्रं तु तदेव मत्स्यादिशरीरम् । क्षेत्रमहत् लोकालोकाकाशम् । कालमहत्सर्वाद्वा । भावमहदौदारिकादिभावरूपतया बोढा, -तत्रौदारिको भावः सर्वसंसारिषु विद्यत इतिकृत्वा बह्वाश्रयत्वान्महान् भवति; कालतोऽप्यसौ त्रिविधः, तद्यथा-अनाद्यपर्यवसितोऽभव्यानामनादिसपर्यवसितो भव्यानां सादिसपर्यवसितो नारकादीनामिति । क्षायिकस्तु केवलज्ञानदर्शनात्मकः साद्यपर्यवसितत्वात् कालतो महान् । क्षायोपशमिकोऽप्याश्रयबहुत्वादानाद्यपर्यवसितत्वाच्च महानिति, औपशमिकोऽपि दर्शनचारित्रमोहनीयानुदयतया शुभभावत्वेन च महान् भवति । पारिणामिकस्तु समस्तजीवाजीवाश्रयत्वादाश्रयमहत्त्वान्महानिति, सान्निपातिकोऽप्याश्रयबहुत्वादेव महानिति; उक्तं महद् । अव्ययनस्यापि नामादिकं बोढा निक्षेपं दर्शयितुं निर्युक्तिकृदाह-‘णामं’ इत्यादि । अव्ययनस्य नामादिकः बोढा निक्षेपः, स चान्यत्र न्यक्षेण प्रतिपादित इति नेह प्रतन्यते । अत्र च श्रुतस्कन्धे सप्त महाध्ययनानि, तेषामाद्यमध्ययनं पौण्डरीकाख्यं, तस्य चोपक्रमादीनि चत्वार्यनुयोगद्वाराणि प्ररूपणीयानि । तत्रोपक्रम-आनुपूर्वीनामप्रमाणवक्तव्यतार्थविधिकारसमवतारभेदात् बोढा । तत्र पूर्वानुपूर्व्यां प्रथममिदं, पश्चानुपूर्व्यां तु सप्तममनानुपूर्व्यां तु सप्तगच्छगतायाः श्रेण्या अन्योऽन्याभ्यासेन द्विरूपेने मति पञ्चाशच्छतान्यष्टत्रिंशदधिकानि भवन्ति । नास्ति तु षण्णास्त्रि, तत्रापि क्षायोपशमिके भावे, सर्वस्यापि च श्रुतस्य क्षायोपशमिकत्वात् । प्रमाणचिन्तायां जीवगुणप्रमाणे । वक्तव्यतायां सामान्येन सर्वेष्वव्ययनेषु स्वसमयवक्तव्यता ।

अर्थाधिकारः—पौण्डरीकोपमया स्वममयगुणव्यवस्थापनम् । समवतारं तु यत्र यत्र समवतरति तत्र तत्र लेशतः समवतारितमेवेति । उपक्रमानन्तरं निक्षेपः, म च नामनिष्पन्नो निक्षेपे पौण्डरीकमित्यस्याध्ययनस्य नाम, तन्निक्षेपार्थं निर्युक्तिरुदाह—‘नाम’मित्यादि । पौण्डरीकस्य नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालगणनासंस्थानभावात्मकोऽष्टधा निक्षेपः । तत्र नामस्थापनं क्षुण्णत्वादनादृत्य द्रव्यपौण्डरीकमधिधिसुराह—‘जो’इत्यादि । यः काश्चित्प्राणधारणलक्षणो जीवो भविष्यतीति भव्यः, तदेव दर्शयति—‘उत्पतितुकामः’ ममुन्पित्सुस्तथाविधकर्मोदयात् ‘पौण्डरीकेषु’ श्वेतपद्मेषु वनस्पतिकायविशेषेष्वनन्तरमेव भावी म द्रव्यपौण्डरीकः । खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे । भावपौण्डरीकं त्वागमतः पौण्डरीकपदार्थज्ञस्तत्र चोपयुक्त इति । एतदेव द्रव्यपौण्डरीकं विशेषतरं दर्शयितुमाह—‘एगे’त्यादि । एकेन भवेन गतेनानन्तरमेव एव पौण्डरीकेषूपन्यसेन म एकभविकः । तथा तदामन्नतरः पौण्डरीकेषु बद्धाद्युष्कस्ततोऽप्यासन्नतमोऽभिमुखनामगोत्रोऽनन्तरममयेषु यः पौण्डरीकेषूपन्यसेन म एते अनन्तरोक्ता त्रयोऽप्यादेशविशेषा द्रव्यपौण्डरीकेऽवगन्तव्या इति, “भूतस्य भाविनो वा भावस्य हि कारणं तु यच्छोके । तद्व्यं तत्त्वज्ञः संवेतनाचेतनं कथितम् ॥१॥ इति वचनात् । इह च पौण्डरीककण्डरीकयोर्भाविमहाराजपुत्रयोः सदमदनुष्ठानपरायणतया शोभनाशोभनत्वमवगम्य तदुपमयाऽन्यदपि यच्छोभनं तन्पौण्डरीकमितरत्तु कण्डरीकमिति । तत्र च नरकवर्जासु तिसृष्वपि गतिषु ये शोभनाः पदार्थान्नं पौण्डरीकाः, शेषास्तु कण्डरीका इत्येतत्प्रतिपादयन्नाह—‘तेरिच्छये’त्यादि, कण्ड्या । तत्र तिर्यङ्मुखप्रधानस्य पौण्डरीकत्वप्रतिपादनार्थमाह—‘जलचरे’त्यादि । जलचरेषु मत्स्यकरिमकरादयः, स्थलचरेषु

सिंहादयो बलवर्णरूपादिगुणयुक्ताः, उरःपरिमर्षेषु मणिफणिनो भुजपरिमर्षेषु नकुलादयः, खचरेषु हंसमयूरादयः, इत्येवमन्येऽपि 'स्वभावेन' प्रकृत्या लोकानुमतास्ते च पौण्डरीका इव प्रधाना भवन्ति । मनुष्यगतौ प्रधाना-
विष्करणायाह—'अरिहंते'त्यादि । सर्वातिशायिनीं पूजामर्हन्तीत्यहन्तः, ते निरुपमरूपादिगुणोपेताः । तथा
चक्रवर्तिनः षट्खण्डभरतेश्वराः । तथा चारणश्रमणा बहुविधाश्चर्यभूतलब्धिकलापुपेता महातपस्विनः । तथा विद्या-
धरा वैताह्यपुराधिपतयः । तथा दशारा हरिवंशकुलोद्भवाः । अस्य चोपलक्षणार्थत्वादन्येऽपीक्ष्वाक्कादयः परिगृह्यन्ते,
एतदेव दर्शयति—ये चान्ये महर्धिमन्तो महेभ्याः कोटीश्वरास्ते सर्वेऽपि पौण्डरीका भवन्ति, तुल्यदम्यानुक्तममु-
च्चयार्थत्वात्, ये चान्ये विद्याकलाकलापुपेतास्ते पौण्डरीका इति । साम्प्रतं देवगतौ प्रधानस्य पौण्डरीकत्वं प्रति-
पादयन्नाह—'भवणो'त्यादि । भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानां चतुर्णां देवनिकायानां मध्ये ये प्रवराः—प्रधाना
इन्द्रेन्द्रसामानिकादयस्ते प्रधाना इतिकृत्वा पौण्डरीकाभिधाना भवन्ति । साम्प्रतमचित्त्रव्याणां यत्प्रधानं तस्य
पौण्डरीकत्वप्रतिपादनायाह—'कंसणा'मित्यादि । कांस्यानां मध्ये जयघण्टादीनि, दूष्याणां चीनांशुकादीनि, मणी-
नामिन्द्रनीलवैदूर्यपद्मरागादीनि रत्नानि; मौक्तिकानां यानि वर्णसंस्थानप्रमाणाधिकानि । तथा शिलानां मध्ये
पाण्डुकम्बलादयः शिलास्तीर्थकृजन्माभिषेकसिंहासनाधाराः । तथा प्रवालानां यानि वर्णादिगुणोपेतानि, आदि-
ग्रहणाज्जात्यचामीकरं तद्विकाराश्चाभरणविशेषाः परिगृह्यन्ते; तदेवमनन्तरोक्तानि कांस्यादीनि यानि प्रवराणि
तान्यचित्त्रपौण्डरीकाण्यभिधीयन्त इति । मिश्रद्रव्यपौण्डरीकं तु तीर्थकृच्चक्रवर्त्यादय एव प्रधानकटककेशूराद्यलङ्का-

रालङ्कृता इति । द्रव्यपौण्डरीकान्तरं क्षेत्रपौण्डरीकाभिधित्सयाऽऽह—‘खित्तानी’त्यादि । यानि कानिचिदिह देवकुर्वादीनि शुभानुभात्रानि क्षेत्राणि नानि प्रवराणि पौण्डरीकाभिधानानि भवन्ति । साम्प्रतं कालपौण्डरीकप्रतिपादनायाह—‘जीवा’इत्यादि । ‘जीवाः’ प्राणिनो भवस्थित्या कायस्थित्या च ये प्रवराः प्रधानास्ते पौण्डरीका भवन्ति । शेषास्त्व-प्रधानाः कण्डरीका इति । तत्र भवस्थित्या देवा अनुत्तरोपपातिकाः प्रधाना भवन्ति, तेषां यावद्भवं शुभानुभाव-त्वात्, कायस्थित्या तु मनुष्याः शुभकर्मसमाचाराः मत्ताष्टभवग्रहणानि मनुष्येषु पूर्वकोट्यायुष्कृष्वनुपग्विन्यान्त-रभवे त्रिपत्योपमायुष्केषुत्पादमनुभूय ततो देवेषूपद्यन्त इतिकृत्वा नतस्ते कायस्थिन्या पौण्डरीका भवन्ति, अव-शिष्टास्तु कण्डरीका इति । कालपौण्डरीकानन्तरं गणनासंस्थानपौण्डरीकद्वयप्रतिपादनायाह—‘गणणाण्’इत्यादि । गणनया—मङ्गलयया पौण्डरीकं, चिन्त्यमानं दशप्रकारस्य गणितस्य मध्ये ‘रज्जु’ रज्जुगणितं प्रधानत्वात् पौण्डरीकम् । दशप्रकारं तु गणितमिदं—“परिकर्म १ रज्जु २ रामी ३ ववहारं ४ तह कलामवणं ५ य । पुग्गल ६ जावं तावं ७ वणं य ८ वणवग्ग ९ वग्गे य १०”॥१॥ पष्णां संस्थानानां मध्ये समचतुरस्रं संस्थानं प्रवत्वात् पौण्डरीकमित्येवमेतं द्वे अपि पौण्डरीके, त्रयाणि तु परिकर्मादीनि गणितानि न्यग्रोधपरिमण्डलादीनि च संस्थानानि; ‘इतराणि’ कण्डरी-कान्यप्रवराणि भवन्तीति यावत् । साम्प्रतं भावपौण्डरीकप्रतिपादनाभिधित्सयाऽऽह—‘ओदईए’इत्यादि । औद-यिके भावे तथोपशमिकं क्षायिके पारिणामिके मान्निपातिके च भावे चिन्त्यमाने तेषु तेषां वा

१ परिकर्म रज्जुः गतिः व्यवहारस्तथ’ कलामवणश्च । पुद्गलाः यावत्तावत् भवन्ति घनमूलं वर्गः वर्गमल ॥ १ ॥

मध्ये ये 'प्रवराः' प्रधानाः 'तेऽपि' औदयिकादयो भावाः 'त एव' पौण्डरीका एवावगन्तव्याः । तथौदयिके भावे तीर्थकरा अनुत्तरोपपातिकसुरास्तथाऽन्येऽपि सितशतपत्रादयः पौण्डरीकाः, औपश्रमिके समस्तोपशान्तमोहाः, क्षायिके केवलज्ञानिनः, क्षायोपश्रमिके विपुलमतिश्चतुर्दशपूर्ववित्परमावधयो व्यस्ताः भ्रमस्ता वा, पारिणामिके भावे भव्याः, साक्षिपातिके भावे द्विकादिसंयोगाः सिद्धादिषु स्वबुद्ध्या पौण्डरीकत्वेन योजनीयाः; शेषास्तु कण्डरीका इति । साम्प्रतमन्यथा भावपौण्डरिकप्रतिपादनायाह—'अहंवाची'त्यादि । अथवापि भावपौण्डरीकमिदं, तद्यथा—सम्यग्ज्ञाने तथा सम्यग्दर्शने सम्यक्चारित्र्ये ज्ञानादिके विनये तथा 'अध्यात्मनि'च धर्मध्यानादिके ये 'प्रवराः'—श्रेष्ठा मुनयो भवन्ति ते पौण्डरीकत्वेनावगन्तव्यास्ततोऽन्ये कण्डरीका इति । तदेवं सम्भविनमष्टधा पौण्डरीकस्य निक्षेपं ग्रदृश्यधुनेह येनाधिकारस्तमाविर्भावयन्नाह—'एत्थ'मित्यादि । 'अत्र' पुनर्दृष्टान्तप्रस्तावे 'अधिकारो' व्यापारः सचिचित्तिर्यग्योनिकैकेन्द्रियवनस्पतिकायद्रव्यपौण्डरीकेण जलरुहेण, यदि वा औदयिकभाववर्तिना वनस्पतिकायपौण्डरीकेण सितशतपत्रेण, तथा भावे 'श्रमणेन च' सम्यग्दर्शनचारित्र्यविनयाध्यात्मवर्तिना सत्साधुनाऽस्मिन्नध्ययने पौण्डरीकाख्येऽधिकार इति । गता निक्षेपनिर्धुक्तिः । अधुना सूत्रस्पष्टिर्निर्युक्तेरवमरः, मा च सूत्रे सति भवति । सूत्रं च सूत्रानुगमे, स चावमरश्रोतोऽस्खलितदिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारितव्यं, तच्चेदं—

सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं—इह खलु पौण्डरीए णामज्झयणे, तस्स णं अयमट्ठे पणणत्ते—से जहा णामए पुक्खरिणी सिया बहुउदगा बहुसेया बहुपुक्खला लद्धहा पुंडरिकिणी

पासादिया दरिसणिग्या अभिरूवा पडिरूवा, तीसं णं पुक्खरिणीए नत्थ तत्थ देसे देसे तीहिं तहिं
 बहवे पउमवरपोंडरीया बुइया, अणुपुब्बुट्ठिया ऊसिया रूहला वणमंता गंधमंता रसमंता फाम-
 मंता पासादिया दरिसणिग्या अभिरूवा पडिरूवा, तीसे णं पुक्खरिणीए बहुमज्झदेसभाए एगे महं
 पउमवरपोंडरीया बुइया, अणुपुब्बुट्ठिया ऊसिया रूहला वणमंता गंधमंता रसमंता फासमंता
 पासादिया दरिसणिग्या अभिरूवा पडिरूवा, तीसेणं पुक्खरिणीए बहुमज्झदेसभाए एगे महं
 पउमवरपोंडरीए बुईए, अणुपुब्बुट्ठिए उस्सिते रूहले वल्लमंते गंधमंते रसमंते फासमंते पासादीए
 जाव पडिरूवे । सव्वावंति च णं तीसे पुक्खरिणीए नत्थ तत्थ देसे देसे तीहिं तहिं बहवे पउम-
 वरपोंडरीया बुइया अणुपुब्बुट्ठिया ऊसिया रूहला जाव पडिरूवा, सव्वावंति च णं तीसे णं
 पुक्खरिणीए बहुमज्झदेसभाए एगं महं पउमवरपोंडरीए बुइए अणुपुब्बुट्ठिए जाव पडिरूवे
 ॥ सूत्रम्-१ ॥ अह पुरिसे पुरित्थिमाओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणीं तीसे पुक्खरिणीए तीरे
 ठिच्चा पासति तं महं एगं पउमवरपोंडरीयं अणुपुब्बुट्ठियं ऊसियं जाव पडिरूवं । तए णं से पुरिसे
 एवं वयासी-अहमंमि पुरिमे खेयन्ने कुसले पंडिते वियत्ते मेहावी अबाले मग्गत्थे मग्गविज्ज
 मग्गस्स गतिपरक्कमण्णू अहमेयं पउमवरपोंडरीयं उन्निक्खिस्सामित्तिक्कहु इति बुया से पुरिसे
 अभिक्कमेति नं पुक्खरिणीं, जावं जावं च णं अभिक्कमेइ नावं नावं च णं महंते उदए महंते सए

पहीणे तीरं अपत्ते पउमवरपौडरीयं णं हव्वाए णो पाराए, अंतरा पोक्खरिणीए सेयंसि निसण्णे पढसे पुरिसजाए ! ॥ सूत्रम्-२ ॥ अहावरे दोचे पुरिसजाए, अह पुरिसे दक्खिणाओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणिं तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासति तं महं एगं पउमवरपौडरीयं अणुपुब्बुद्धियं पासादीयं जाव पडिरुवं तं च एत्थ एगं पुरिसजातं पासति पहीणतीरं अपत्तपउमवरपौडरीयं णो हव्वाए णो पाराए अंतरा पोक्खरिणीए सेयंसि निसन्नं, तए णं से पुरिसे तं पुरिसं एवं वयासी-अहो णं इमे पुरिसे अखेयन्ने अकुसले अपंडिए अवियत्ते अमेहावी बाले णो मग्गत्थे णो मग्गविऊ णो मग्गस्स गतिपरक्कमणू जन्नं एस पुरिसं, अहं ज्वेयन्ने कुसले जाव पउमवरपौडरीयं उच्चिक्खिस्सामि, णो य खलु एयं पउमवरपौडरीयं एवं उच्चिक्खियन्वं जहा णं एस पुरिसे मन्ने, अहमंसि पुरिसे खेयन्ने कुसले पंडिए वियत्तं मेहावी अवाले मग्गत्थे मग्गविऊ मग्गस्स गति परक्कमणू अहमेयं पउमवरपौडरीयं उच्चिक्खिस्सामित्तिक्कु इति वच्चा से पुरिसं अभिङ्गमं तं पुक्खरिणिं, जावं जावं च णं अभिङ्गमेह तावं तावं च णं महंते उदए महंते सेए पहीणे तीरं अपत्ते पउमवरपौडरीयं णो हव्वाए णो पाराए अंतरा पोक्खरिणीए सेयंसि निमन्ने दोचे पुरिसजाते ॥ सूत्रम्-३ ॥ अहावरे तच्चे पुरिमजातं, अह पुरिसे पच्चत्थिमाओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणिं तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासति तं एगं महं पउमवरपौडरीयं अणुपुब्बुद्धियं

जाव पडिरूवं, ते तत्थ दोन्नि पुरिसजाते पासनि पहीणे नीरं अपत्तं पउमवरपोडरीयं
 णो हव्वाए णो पाराए जाव सेयंसि णिसन्ने, तए णं से पुरिसे एवं वयामी-अहो
 णं इमे पुरिसा अवेयन्ना अकुसला अपंडिया अवियत्ता अमेहावी बाला णो मग्गत्था णो
 मग्गविऊ णो मग्गस्स गतिपरक्कमणू, जं णं एते पुरिसा एवं मन्ने-अम्हे ए तं पउमवरपोड-
 रीयं उणिणक्खिन्वस्सामो, नो य म्वल्लु एयं पउमवरपोडरीयं एवं उन्निक्खेत्तव्वं जहा णं एए पुरिसा
 मन्ने, अहमंमि पुरिसे म्वयन्नं कुसले पंडिए वियत्ते मेहावी अबाले मग्गत्थे मग्गविऊ मग्गस्स
 गतिपरक्कमणू अहमेयं पउमवरपोडरीयं उन्निक्खिस्सयित्तिक्कट्टु इति बुच्चा से पुरिसे अभिक्कमे
 तं पुक्खवरिणं जावं जावं च णं अभिक्कमे तावं तावं च णं महेत्ते उदए महेत्ते सेए जाव अंतरा पोक्ख-
 रिणीए सेयंसि णिमन्ने, तच्च पुरिसजाए ॥ (सूत्रम्-४) ॥ अहावरे चउत्थे पुरिसजाए, अह पुरिसे
 उत्तराओ दिसाओ आगम्भ नं पुक्खवरिणं, तीसे पुक्खवरिणीए नीरे टिच्चा पासति नं महे एयं
 पउमवरपोडरीयं अनुपुब्बुट्टियं जाव पडिरूवं, ते तत्थ तिन्नि पुरिसजाते पासति पहीणे नीरं
 अपत्ते जाव सेयंसि णिसन्ने, तए णं मे पुरिसे एवं वयामी-अहो णं इमे पुरिसा अवेयन्ना जाव
 णो मग्गस्स गतिपरक्कमणू जणं एते पुरिसा एवं मन्ने-अम्हे एतं पउमवरपोडरीयं उन्निक्खि-
 स्सामो णो य म्वल्लु एयं पउमवरपोडरीयं एवं उन्निक्खेत्तव्वं जहा णं एते पुरिसा मन्ने, अहमंसि

श्री
निर्युक्ति-
बुद्धिदीपि-
कायुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे ।
॥ ६ ॥

पुरिसे खेयन्ने जाव मग्गस्स गतिपरक्कमणू, अहमेयं पउमवरपौडरीयं उन्निक्खिस्सामित्तिकहु
इति बुद्धा से पुरिसे तं पुक्खरिणिं जावं जावं गं अभिक्कमे तावं तावं च गं मंहंते उदए मंहंते
सेए जाव णिसन्ने, चउत्थे पुरिसजाए ॥ (सूत्रम्-५) ॥ अहं भिक्खू लूहे तीरट्ठी खेयन्ने जाव गति-
परक्कमणू अन्नतराओ दिसाओ वा अणुदिसाओ वा आगम्म तं पुक्खरिणिं तीसे पुक्खरिणीए
तीरे ठिच्चा पासति तं मंहं एणं पउमवरपौडरीयं जाव पडिरूवं, ते तत्थ चत्तारि पुरिसजाए पासति
पहीणे तीरं अपत्ते जाव पउमवरपौडरीयं णो हव्वाए णो पाराए अंतरा पुक्खरिणीए सेयंसि
णिसन्ने, तए गं से भिक्खू एवं चयासी-अहो गं इमे पुरिसा अखेयन्ना जाव णो मग्गस्स गति-
परक्कमणू, जं एते पुरिसा एवं मन्ने अम्हे एयं पउमवरपौडरीयं उन्निक्खिस्सामो, णो य खलु
एयं पउमवरपौडरीयं एवं उन्निक्खेतव्वं जहा गं एते पुरिसा मन्ने, अहमंसि भिक्खू लूहे तीरट्ठी
खेयन्ने जाव मग्गस्स गतिपरक्कमणू, अहमेयं पउमवरपौडरीयं उण्णिक्खिस्सामित्तिकहु इति
बुद्धा से भिक्खू णो अभिक्कमे तं पुक्खरिणिं तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा संहं कुज्जा—उप्प-
याहि खलु भो पउमवरपौडरीया ! उप्पयाहि, अहं से उप्पत्तिं पउमवरपौडरीए ॥ (सूत्रम्-६) ॥

अस्य चानन्तरक्षेत्रेण सह सम्बन्धो वाच्यः । स चायं—‘से एवमेव जाणह जमहं भयंतारो’त्ति तदेतदेव जानीत
भयस्य त्रातारः !, तद्यथा—श्रुतं मयाऽऽयुष्मता भगवतैवमारुयातम्, आदिद्वेत्रेण च सह सम्बन्धोऽयं, तद्यथा—

द्वितीय-
श्रुतस्कन्धे
पौण्डरी-
काध्ययने-
सूत्रसम्ब-
न्धादिनि-
रूपणम् ॥

॥ ६ ॥

यद्गवताऽऽख्यातं मया च श्रुतं तद्बुद्ध्येतेत्यादिकं, किं तद्गवताऽऽख्यातमित्याह—‘इह’ प्रवचने, सूत्रकृद्द्वितीयश्रुतस्कन्धे वा; खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे । पौण्डरीकाभिधानमध्ययनं पौण्डरीकेण—सितशतपत्रेणात्रोपमा भविष्यतीतिकृत्वा, अतोऽस्याध्ययनस्य पौण्डरीकमिति नाम कृतं; तस्य चायमर्थः । णमिति वाक्यालङ्कारे, ‘प्रज्ञप्तः’ प्ररूपितः, ‘सेजह’चि तद्यथार्थः, स च वाक्योपन्यासार्थः, नामशब्दः सम्भावनायां, सम्भाव्यते पुष्करिणीदृष्टान्तः; पुष्कराणि—पद्मानि तानि विद्यन्ते यस्यामसौ पुष्करिणी ‘स्याद्’ भवेदेवम्भूता, तद्यथा—‘बहु’ प्रचुरमगाधद्वन्द्वकं यस्यां सा बहूदका, तथा बहुः—प्रचुरः स्तीयन्ते—अवबध्यन्ते यस्मिन्नसौ सेयः—कर्दमः स यस्यां सा बहुसेया—प्रचुरकर्दमा बहुक्षेपपद्मसद्भावात् स्वच्छोदकसंभवाच्च बहुक्षेता वा, तथा ‘बहुपुष्कला’ बहुसंपूर्णा—प्रचुरोदकभृतेत्यर्थः । तथा लब्धः—प्राप्तः पुष्करिणीशब्दान्वर्थतयाऽर्थो यया सा लब्धार्था, अथवाऽस्थानमास्था—प्रतिष्ठा सा लब्धा यया सा लब्धास्था, तथा पौण्डरीकाणि—क्षेपशतपत्राणि विद्यन्ते यस्यां सा पौण्डरीकिणी, प्रचुरार्थे मत्वर्थीयोत्पत्तेर्बहुपद्वेत्यर्थः । तथा प्रसादः—प्रसन्नता निर्मलजलता सा विद्यते यस्याः सा प्रसादिका प्रासादा वा—देवकुलसन्निवेशास्ते विद्यन्ते यस्यां समन्ततः सा प्रासादिका, दर्शनीया शोभना सत्सन्निवेशतो वा द्रष्टव्या दर्शनयोग्या, तथाऽऽभिमुख्येन सदाऽवस्थितानि रूपाणि—राजहंसचक्रवाकसारसादीनि गजमहिषसृगयथादीनि वा जलान्तर्गतानि करिमकरादीनि वा यस्यां साऽभिरूपेति, तथा प्रतिरूपाणि—प्रतिबिम्बानि विद्यन्ते यस्यां सा

सा० १ पुष्कलस्तु पूर्णे श्रेष्ठे इत्यनेकार्थोक्तिः, बहुर्वाऽत्र प्रलयः ।

सू० द्वि० २

भी-
निर्मुक्ति-
बुचिदीपि-
कायुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे ।

॥ ७ ॥

द्वितीय-
श्रुतस्कन्धे
पौण्डरीका-
ध्ययने
१-सूत्रस्थ-
पद-
निरूपणम्॥

॥ ७ ॥

प्रतिरूपा, एतदुक्तं भवति—स्वच्छत्वाच्चस्याः सर्वत्र प्रतिबिम्बानि समुपलभ्यन्ते, तदतिशयरूपतया वा लोकेन तत्प्रति-
बिम्बानि क्रियन्ते(इति) सा प्रतिरूपेति, यदि वा—‘प्रासादीया दरिस्मणीया अभिरूवा पडिरूव’न्ति पर्याया
इत्येते चत्वारोऽप्यतिशयरमणीयत्वख्यापनार्थमुपात्ताः । तस्याश्च पुष्करिण्याः, णमिति वाक्यालङ्कारे, ‘तत्र तत्रे’-
त्यनेन वीप्सापदेन पौण्डरीकैर्व्यापकत्वमाह,—‘देशे देशे’ इत्यनेन त्वैकप्रदेशे प्राचुर्यमाह,—‘तस्मिस्तस्मिन्नि’-
त्यनेन तु नास्त्येवासौ पुष्करिण्याः प्रदेशो यत्र तानि न सन्तीति, यदि वा—‘देशे देशे’ इत्येतत्प्रत्येकमभिसम्ब-
ध्यते ‘तत्र तत्रे’ति कोऽर्थः?,—देशे देशे तस्मिस्तस्मिन्नि च कोऽर्थः?, देशैकदेश इति, यदि वा—अत्यादरख्या-
पनार्थैकार्थान्यैवैतानि त्रीण्यपि पदानि, तेषु च पुष्करिण्याः सर्वप्रदेशेषु बहूनि—प्रचुराणि पदान्येव ‘वराणि’ श्रेष्ठानि
पौण्डरीकाणि पद्मवरपौण्डरीकाणि, पद्मग्रहणं छत्रव्याघ्रव्यवच्छेदार्थं, पौण्डरीकग्रहणं श्वेतशतपत्रप्रतिपत्त्यर्थं वरग्रह-
णमग्रधाननिवृत्त्यर्थं, तदेवम्भूतानि बहूनि पद्मवरपौण्डरीकाणि ‘बुद्ध्य’न्ति उक्तानि—प्रतिपादितानि विद्यन्ते इत्यर्थः ।
‘आनुपूर्व्येण’ विशिष्टरचनया स्थितानि, तथोच्छ्रितानि पङ्कजले अतिलङ्घ्योपरि व्यवस्थितानि, तथा ‘रुचिः’ दीप्ति-
स्तां लान्ति—आददति रुचिलानि—सद्दीप्तिमन्ति, तथा शोभनवर्णगन्धरसस्पर्शवन्ति, तथा प्रासादीयानि—दर्श-
नीयानि अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि । तस्याश्च पुष्करिण्याः सर्वतः पद्मावृतायाः, णमिति वाक्यालङ्कारे, ‘बहुदेश-
मध्यभागे’ निरुपचरितमध्यदेशे एकं महत्पद्मवरपौण्डरीकमुक्तमानुपूर्व्येण व्यवस्थितमुच्छ्रितं रुचिलं वर्णगन्धरस-
स्पर्शवत् तथा प्रासादीयं दर्शनीयं अभिरूपतरं प्रतिरूप[तर]मिति । साम्प्रतमेतदेवानन्तरोक्तं सूत्रद्वयं ‘सम्भावंति
च णं तौ’—त्यनेन विशिष्टमपरं सूत्रद्वयं द्रष्टव्यम्, अस्यायमर्थः—‘सम्भावंति’ति सर्वस्या अपि तस्याः पुष्करिण्याः

सर्वप्रदेशेषु यथोक्तविशेषणविशिष्टानि बहूनि पदानि, तथा सर्वस्याश्च तस्या बहुमध्यदेशभागे यथोक्तविशेषणविशिष्टं महदेकं पौण्डरीकं विद्यत इति, उभयत्रापि चः सद्युच्चये, णमिति वाक्यालङ्कारे इति ॥ १ ॥ 'अथ' अनन्तरमेवम्भूतपुष्करिण्याः पूर्वस्या दिशः कश्चिदेकः पुरुषः समागत्य तां पुष्करिणीं तस्याश्च 'तीरे' तटे स्थित्वा तदेतपत्रं ग्रासादीयादिप्रतिरूपान्तविशेषणकलापोपेतं स पुरुषः पूर्वदिग्भागव्यवस्थितः 'एव'मिति वक्ष्यमाणनीत्या 'वदेत्' ब्रूयात्—'अहमंसि'ति अहमस्मि पुरुषः, किम्भूतः?—'कुशलो' हिताहितप्रवृत्तिनिवृत्तिनिपुणः, तथा पापाङ्गीनः पण्डितो धर्मज्ञो देशकालज्ञः क्षेत्रज्ञो 'व्यक्तो' बालभावाबिष्क्रान्तः परिणतबुद्धिः 'मेधावी' पुवनोत्पुवनयोरुपायज्ञः, तथा 'अबालो' मध्यमवयाः षोडशवर्षोपरिवर्ती 'मार्गस्थः' सद्भिः राचीर्णमार्गव्यवस्थितः तथा सन्मार्गज्ञः, तथा मार्गस्य या गतिर्गमनं वर्तते तथा यत्पराक्रमणं—विवक्षितदेशगमनं तज्जानातीति पराक्रमज्ञः, यदि वा पराक्रमः—सामर्थ्यं तज्ज्ञोऽहमात्मज्ञ इत्यर्थः, तदेवम्भूतविशेषणकलापोपेतोऽहम् 'एतत्' पूर्वोक्तविशेषणकलापोपेतं पद्मवरपौण्डरीकं पुष्करिणीमध्यदेशावस्थितमहमुत्क्षेप्यामीतिकृत्वेहागतः 'इति' एतत्पूर्वोक्तं तत् प्रतीत्योच्चाऽसौ पुरुषस्तां पुष्करिणीमभिमुखं क्रामेत्—अभिक्रामेत् तदभिमुखं गच्छेत्, यावद्यावच्चासौ तदवतरणाभिप्रायेणाभिमुखं क्रामेत्तावत्तावच्च णमिति वाक्यालङ्कारे तस्याः पुष्करिण्या महद्गाधमुदकं तथा महान्ध्रं 'सेयः' कर्दमः, ततोऽसौ महाकर्दमोदकाभ्यामाकुलीभूतः प्रहीणः—सद्विवेकेन रहितस्त्यक्त्वा तीरं सुबव्यत्ययाद्वा तीरात् प्रहीणः—प्रभ्रष्टः अप्राप्तश्च विवक्षितं पद्मवरपौण्डरीकं तस्याः पुष्करिण्यास्तस्यां वा यः सेयः—कर्दमस्तस्मिन्नि-

श्री-
निर्मुक्ति-
दुचिदीपि-
कायुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे ।

॥ ८ ॥

द्वितीय-
श्रुतस्कन्धौ
पौण्डरी-
काव्ययन्त्रौ
२-३-सूत्र-
स्थपद-
निरूपणसूत्र

॥ ८ ॥

षण्णो-निमग्न आत्मानमुद्धर्तुमसमर्थः, तस्माच्च तीरादपि प्रअष्टः, ततस्तीरयन्त्रयोरन्तराल एवावतिष्ठते, यत एव-
मतः 'नो हन्वाए'त्ति नावोक्तवत्यसौ भवति । 'नो पाराए'त्ति नापि विवक्षितप्रदेशास्या पारगमनाय वा
समर्थो भवति । एवमसावुभयअष्टौ मुक्तमुक्तोलीवदनन्तरम् 'अपरो' द्वितीयः पुरुषजातः-पुरुषः, एव पुरुषजातः-
पुरुषजातीय इति ॥२॥ 'अथ' प्रथमपुरुषादनन्तरम् 'अपरो' द्वितीयः पुरुषजातः-पुरुष इति । अथवेति वाक्यो-
पन्यासार्थे, अथ-कश्चित्पुरुषो दक्षिणादिगुभागादागत्य तां पुष्करिणीं तस्याश्च पुष्करिण्यास्तीरे स्थित्वा तत्रस्थश्च
पश्यति महदेकं पद्मवरपौण्डरीकमालुपूर्व्येण व्यवस्थितं प्रासादीयं यावत्प्रतिरूपम् 'अत्र च' अस्मिन् तीरे व्यव-
स्थितः, तं च पूर्वव्यवस्थितमेकं पुरुषं पश्यति, किम्भूतं?,-तीरात् परिअष्टमनवाप्तपद्मवरपौण्डरीकमुभयअष्टमन्तराल
एवावसीदन्तं, दृष्ट्वा च तमेवमवस्थं पुरुषं ततोऽसौ द्वितीयः पुरुषः तं प्राक्तनं पुरुषमेवं वदेत्-'अहो' इति खेदे,
सर्वत्र णमिति वाक्यालङ्कारे द्रष्टव्यो, योऽयं कदमे निमग्नः पुरुषः सोऽखेदज्ञोऽकुशलोऽपण्डितोऽव्यक्तोऽमेधावी
बालो न मार्गस्थो नो मार्गज्ञो नो मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञः, अकुशलत्वादिके कारणमाह-'यद्' यस्मादेष पुरुष
एतत्कुतवान्, तद्यथा-अहं खेदज्ञः कुशल इत्यादि भणित्वा पद्मवरपौण्डरीकमुत्क्षेप्यामीत्येवं प्रतिज्ञातवान्, न
चैतत्पद्मवरपौण्डरीकम् 'एवम्' अनेन प्रकारेण यथाऽनेनोत्क्षेप्यमाख्यमेवमुत्क्षेप्यं यथाऽयं पुरुषो मन्यत इति ।
ततोऽहमेवास्योत्क्षेपणे कुशल इति दर्शयितुमाह-'अहमंसीत्यादि जाव दोच्चे पुरिसजाए'त्ति, सुगमम् ॥३॥

सा० १ वदेद्विकर्मकत्वादयः प्रत्युच्चारणेऽपि वाक्यस्य कर्मणि द्वितीयाऽत्रापि, अयमित्यादिना नाम्ना निर्देशोऽयस्यैवं न दोषाय ।

तृतीयं पुरुषजातमधिकृत्याह—‘अह्मावरे तच्चे’ इत्यादि सुगमं, यावच्चतुर्थः पुरुषजात इति ॥ ४-५ ॥ साम्प्रत-
मपरं पञ्चमं तद्विलक्षणं पुरुषजातमधिकृत्याह—‘अथे’त्यानन्तर्ये । चतुर्थपुरुषादयमनन्तरः पुरुषः, तस्यामृनि
विशेषणानि—मिक्षणशीलो भिक्षुः—पचनपाचनादिसावधानुष्ठानरहिततया निदोषाहारभोजी; तथा ‘रूक्षो’ राग-
द्वेषरहितः, तौ हि कर्मबन्धहेतुतया स्निग्धौ, यथा हि खेहाभावाद्भोजो न लगति तथा रागद्वेषाभावात् कर्मरेणुर्न
लगति, अतस्तद्रहितो रूक्ष इत्युच्यते; तथा—संसारसागरस्य तीरार्थी, तथा क्षेत्रज्ञः खेदज्ञो वा, पूर्वं व्याख्याता-
न्येव विशेषणानि, यावन्मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञः, स चान्यतरस्या दिशोऽनुदिशो वाऽऽगत्य तां पुष्करिणीं तस्याश्च
तीरे स्थित्वा ममन्तादवलोकयन् बहुमध्यदेशभागे तन्महदेकं पद्मवरपौण्डरीकं पश्यति, तांश्च चतुरः पुरुषान्
पश्यति, यत्र च व्यवस्थितानिति, किम्भूतान्?,—त्यक्ततीरान् अप्राप्तपद्मवरपुण्डरीकान् पङ्कजलावमग्नान् पुनस्ती-
रमप्यागन्तुमसमर्थान्, दृष्ट्वा च तांस्तदवस्थान् ततोऽसौ भिक्षुः ‘एव’मिति वक्ष्यमाणनीत्या वदेत् । तद्यथा-
अहो इति खेदे, णमिति वाक्यालङ्कारे, इमे पुरुषाश्चत्वारोऽपि अखेदज्ञा यावन्नो मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञाः, यस्मात्ते
पुरुषा एवं ज्ञातवन्तो यथा वयं पद्मवरपौण्डरीकमुन्निक्षेप्यामः—उत्खनिष्यामो, न च खलु तत् पौण्डरीकमेवम्-
अनेन प्रकारेण यथैते मन्यन्ते तथोत्क्षेप्तव्यम् । अपि त्वहमस्मि भिक्षू रूक्षो यावद्वतिपराक्रमज्ञः, एतद्गुणविशिष्टो-
ऽहमेतत्पौण्डरीकमुत्क्षेप्यामि—उत्खनिष्यामि—समुद्धरिष्यामीत्येवमुक्तवाऽसौ ‘नाभिक्रामेत्’ तां पुष्करिणीं न
प्रविशेत्, तत्रस्थ एव यत्कुर्यात्तद्दर्शयति—तस्यास्तीरे स्थित्वा तथाविधं शब्दं कुर्यात्, तद्यथा—ऊर्ध्वमुत्पतोत्पत,

खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे । हे पद्मवरपौण्डरीक ! तस्याः पुष्करिण्या मध्यदेशात् एवमुत्पत्तोत्पत्त, 'अथ' तच्छब्द-
श्रवणादनन्तरं तदुत्पत्तितमिति ॥ ६ ॥ तदेवं दृष्टान्तं प्रदर्श्य दाष्टीन्तिकं दर्शयितुकामः श्रीमन्महावीरवर्धमान-
स्वामी स्वशिष्यनाह—

किद्विए नाए समणाउसो !, अट्टे पुण से जाणितब्बे भवति भंतेत्ति । समणं भगवं महावीरं
निगगंथा य निगगंथीओ य वंदंति, नमंसंति; वंदेत्ता, नमंसित्ता; एवं वयासि-किद्विए नाए समणा-
उसो !, अट्टे पुण से ण जाणामो समणाउसोत्ति, समणे भगवं महावीरे ते य बहवे निगगंथे य
निगगंथीओ आमंतेत्ता एवं वयासी-हंत समणाउसो !, आहक्खामि विभावेमि किद्वेमि पवेदेमि
सअट्टं सहेउं सनिमित्तं सुल्लो सुल्लो उवदंसेमि से वेमि ॥ (सूत्रम्-७) ॥

'कीर्तिते'—कथिते—प्रतिपादिते मयाऽस्मिन् 'ज्ञाते'—उदाहरणे, हे श्रमणा ! आयुष्मन्तोऽर्थः पुनरस्य ज्ञातव्यो
भवति भवद्भिः, एतदुक्तं भवति—नास्योदाहरणस्य परमार्थं यूयं जानीथ, एवमुक्ते(क्ता) भगवता ते बहवो
निर्ग्रन्था निर्ग्रन्थश्च तं श्रमणं भगवन्तं महावीरं ते निर्ग्रन्थादयो वन्दन्ते कायेन नमस्यन्ति—तत्प्रह्वैः शब्दैः स्तु-
वन्ति वन्दित्वा नमस्यित्वा चैवं—वक्ष्यमाणं वदेयुः, तद्यथा—'कीर्तितं'—प्रतिपादितं, 'ज्ञातम्'—उदाहरणं भगवता,
अर्थं पुनरस्य न सम्यक् जानीम इत्येवं पृष्टो भगवान् श्रमणो महावीरस्तान्निर्ग्रन्थादीनेवं वदेत्—'हन्ते'ति
संग्रेषणे, हे श्रमणा आयुष्मन्तो ! यद्भवद्भिः पृष्टस्तत्सोपपत्तिकमारूपमि भवतां, तथा 'विभावयामि'—

आविर्भावयामि-प्रकटार्यं करोमि, तथा 'कीर्तयामि' पर्यायकथनद्वारेणेति, तथा 'प्रवेदयामि' प्रकर्षेण हेतुदृष्टान्तैश्चिसंततावारोपयामि, अथैवकार्थिकानि चैतानि । कथं प्रतिपादयामीति दर्शयति-सहाय्येन-दार्ष्टान्तिकार्थेन वर्तत इति मर्थः पुष्करिणीदृष्टान्तस्तं, तथा सह हेतुना-अन्वयव्यतिरेकरूपेण वर्तत इति सहेतुस्तं तथाभूतमर्थं प्रतिपादयिष्यामि यथा ते पुरुषा अप्राप्तप्रार्थितार्थाः पुष्करिणीकर्मि दुरुत्तारे निमग्ना एवं वक्ष्यमाणस्तीर्थिका अपारगाः संसारसागरस्य तत्रैव निमज्जन्तीत्येवंरूपोऽर्थः सोपपत्तिकः प्रदर्शयिष्यते, तथा सह निमित्तेन-उपादानकारणेन सहकारिकारणेन वा वर्तत इति सनिमित्तं-सकारणं दृष्टान्तार्थं भूयो भूयोऽपरैरर्थैर्हेतुदृष्टान्तरूपदर्शयामि सोऽहं साम्प्रतमेव ब्रवीमि शृणुत यूयमिति ॥ ७ ॥ तदधुना भगवान् पूर्वोक्तस्य दृष्टान्तस्य यथास्वं दार्ष्टान्तिकं दर्शयितुमाह—

लोपं च खलु मए अप्पाहदु समणाउसो ! पुक्खरिणी बुइया, कम्मं च खलु मए अप्पाहदु समणाउसो ! से उदए बुइए, कामभोगे य खलु मए अप्पाहदु समणाउसो ! से सेए बुइए, जणजाणवयं च खलु मए अप्पाहदु समणाउसो ! ते बह्वे पउमवरपौडरीए बुइए, रायाणं च खलु मए अप्पाहदु समणाउसो ! से एगे महं पउमवरपौडरीए बुइए, अन्नउत्थिया य खलु मए अप्पाहदु समणाउसो ! ते चत्तारि पुरिसजायाबुइया, धम्मं च खलु मए अप्पाहदु समणाउसो ! से भिक्खु बुइए, धम्मतित्थं च खलु मए अप्पाहदु समणाउसो ! से तीरे बुइए, धम्मकहं च खलु

मए अप्पाहट्टु समणाउसो ! से सदे बुइए, निव्वणं च खल्ल मए अपाहट्टु समणाउसो ! से
उप्पाए बुइए, एवमेयं च खल्ल मए अप्पाहट्टु समणाउसो ! से एवमेयं बुइयम् ॥ (सूत्रम्-८) ॥

लोकमिति मनुष्यक्षेत्रं, चशब्द उत्तराण्येक्षया समुच्चयार्थः, खलुरिति वाक्यालङ्कारः, मयेत्यात्मनिर्देशः । योऽयं
लोको मनुष्याधारस्तमात्मनि 'आहृत्य' -व्यवस्थाप्य-अपाहृत्य वा । हे आयुष्मन् ! श्रमण आत्मना वा-मयाऽऽ-
हृत्य न परोपदेशतः, सा पुष्करिणी पद्माधारभूतोक्ता, तथा कर्म चाष्टप्रकारं, यद्वलेन पुरुषपौण्डरीकाणि भवन्ति
तदेवंभूतं कर्म मयाऽऽत्मन्याहृत्य आत्मना वा आहृत्य अपाहृत्य वा, एतदुक्तं भवति—हे श्रमण ! आयुष्मन्
सर्वावस्थानां निमिचभूतं कर्माश्रित्य तदुदकं दृष्टान्तत्वेनोपन्यस्तं, कर्म चात्र दार्ष्टान्तिकं भविष्यति, तत्रेच्छा-
मदनकासाः शब्दादयो विषयास्ते एव भुज्यन्त इति भोगाः । यदि वा कामा—इच्छारूपा मदनकामास्तु भोगा-
स्तान् मयाऽऽत्मन्याहृत्य 'सेयः'—कर्दमोऽभिहितः, यथा महति पङ्के निमग्नो दुःखेनात्मानमुद्धरत्येवं विषयेष्व-
प्यासक्तो नात्मानमुद्धर्तुमलमित्येतत्कर्दमविषययोः साम्यमिति । तथा 'जनं' सामान्येन लोकं, तथा जनपदे
मवा जानपदा विशिष्टार्थदेशोत्पन्ना गृह्यन्ते, ते चार्द्धषड्विंशतिजनपदोद्भवा इति, तांश्च समाश्रित्य मया दार्ष्टा-
न्तिकत्वेनाङ्गीकृत्य तानि बहूनि पद्मवरपौण्डरीकाणि दृष्टान्तत्वेनाभिहितानि, तथा राजानमात्मन्याहृत्य तदेकं
पद्मवरपौण्डरीकं दृष्टान्तत्वेनाभिहितं, तथाऽन्यतीर्थिकान् समाश्रित्य ते चत्वारः पुरुषजाता अभिहिताः, तेषां राज-
पौण्डरीकोद्भरणे सामर्थ्यवैकल्यात् । तथा धर्मं च स्वत्वात्मन्याहृत्य श्रमणायुष्मन् ! स भिक्षुः रूक्षवृत्तिरभिहितः,

तस्यैव चक्रवर्त्यादिराजपद्मवरपौण्डरीकोद्धरणे सामर्थ्यसद्भावात्, धर्मतीर्थं च खल्वश्रित्य मया तत्तीरमुक्तं, तथा सद्धर्मदेशनां चाश्रित्य मया स भिक्षुसंबन्धी शब्दोऽभिहितः । तथा 'निर्वाणं' मोक्षपदमशेषकर्मक्षयरूपमीषत्-
 ग्राग्भाराख्यं भूभागोपवर्यवस्थितक्षेत्रखण्डं वाऽऽत्समन्याहृत्य स पद्मवरपौण्डरीकस्योत्पातोऽभिहित इति । साम्प्रतं समस्तोपसंहारार्थमाह—'एवं' पूर्वोक्तप्रकारेण एतल्लोकादिकं च खल्व्वात्मन्याहृत्य—आश्रित्य मया श्रमणा-
 युष्मन् ! 'से' एतत्पुष्करिण्यादिकं दृष्टान्तत्वेन किञ्चित्साधर्म्यदिवमेतदुक्तमिति ॥ ८ ॥ तदेवं सामान्येन दृष्टान्तदाष्टीन्तिकयोर्योजनां कृत्वाऽधुना विशेषेण प्रधानभूतराजदाष्टीन्तिकं [तदुद्धरणार्थत्वात् सर्वप्रयासस्येति] दर्शयितुमाह—

इह खलु पार्श्वे वा पङ्क्तिं वा उदीणं वा दाहिणं वा संतेगतिर्या मणुस्सा भवंति, अणुपुण्ड्रेणं लोणं उववन्ना; तंजहा--आरिया वेगे अणारिया वेगे उच्चागोत्ता वेगे णीयागोया वेगे कायमंता वेगे रहस्समंता वेगे सुवन्ना वेगे दुव्वन्ना वेगे सुरूवा वेगे, तेसिं च णं मणुयाणं एगे राया भवह, महयाहिमवंतमलयमंदरमहिंदसारे अचंतविसुद्धरायकुलवंसप्पसूते निरंतरायलक्खणविराडयं-
 गमंगे बहुजणबहुमाणपूहए सव्वगुणसमिद्धे खत्तिए सुदिए सुद्धाभिसित्ते माउपिउसुजाए दय-
 प्पिए सीमंकरे सीमंधरे खेमंकरे खेमंधरे मणुस्सिंदे जणवयपिया जणवयपुरोहिए सेउकरे केउकरे

सा० १ द्वादशाक्षं शासनं वा । २ राजदाष्टीन्तिकयोजने हेतुदर्शनाय दीप्यमिदमित्याभाति ।

श्री-
निर्युक्ति-
दृष्टिदीपि-
कायते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे ।
॥ ११ ॥

नरपवरे पुरिसपवरे पुरिससीहे पुरिसआसीविसे पुरिसवरपोंडरीए पुरिसवरगंधहत्थी अहे दित्ते
वित्ते विच्छिन्नविउलभवणसयणासणजाणवाहणाइण्णे बहुधणबहुजातरुवरतए आओगपओग-
संपउत्ते विच्छिद्वियपउरभत्तपाणे बहुदासीदासगोमहिसगवेलगप्पभूते पडिण्णकोसकोट्टागारा-
उहागारे बलवं दुब्बल्लपच्चामित्त ओहयंकंटयं निहयंकंटयं मलियकंटयं उद्धियकंटयं अकंटयं ओह-
यसच्च् निहयसच्च् मलियसच्च् उद्धियसच्च् निजियसच्च् पराहयसच्च् ववगयदुभिकखमारिभय-
विप्पसुक्कं रायवन्नओ जहा उववाइए जाव पसंतडिबडमरं रज्जं पसाहेमाणे विहरति । तस्स णं रत्तो
परिसा भवह-उग्गा उग्गपुत्ता, भोगा भोगपुत्ता, इक्खागाइ इक्खागाइपुत्ता, नाया नायपुत्ता, कोर-
न्वा कोरन्वपुत्ता, भट्ठा भट्टपुत्ता, माहणा माहणपुत्ता, लेच्छइ लेच्छइपुत्ता, पसत्थारो पसत्थपुत्ता;
सेणावई सेणावइपुत्ता । तेसिं च णं एगतीए सङ्गी भवह कामं तं समणा वा माहणा वा संपहा-
रिंसु गमणाए, तत्थ अन्नतरेणं धम्मेणं पन्नत्तारो वयं इमेणं धम्मेणं पन्नवइस्सामो से एवमाया-
णह भयंतारो जहा मए एस धम्मे सुयक्खाए सुपन्नत्ते भवह, तंजहा-उड्डं पादतला अहे केसग्ग-
मत्थया तिरियं तयपरियंते जीवे एस आयापज्जवे कस्सिणे एस जीवे जीवति एस मए णो जीवह,
सरीरे धरमाणे धरइ विणट्ठंसि य णो धरह, एयंतं जीवियं भवति, आदहणाए परेहिं निज्जइ,
अगणिस्सामिए सरीरे कवोतवन्नाणि अट्ठीणि भवंति, आसंढीपंचमा पुरिसा गामं पच्चागच्छंति,

द्वितीय-
श्रुतस्कन्धे
यौण्डरी-
काव्ययने
विशेषतो
दाष्टीन्तिक-
स्वरूपप्रति-
पादन-
सूत्रम् ॥

॥ ११ ॥

एवं असंते असंविज्जमाणे जेसि तं असंते असंविज्जमाणे तेसिं तं सुयक्खायं भवति-अन्नो
 भवति जीवो अन्नं सरीरं, तम्हा ते एवं नो विपडिवेदंति-अयमाउसो ! आया दीहेति वा हस्सेति
 वा परिमंडलेति वा वडेति वा तंसेति वा चउरंसेति वा आयतेति वा छलंसिएति वा अहुंसेति
 वा किण्हेति वा णीलेति वा लोहिगहालिदे सुक्खिलेति वा सुभिगंधेति वा दुभिगंधेति वा
 तिच्छेति वा कडुएति वा कसाएति वा अंबिलेति वा महुरेति वा कक्खेति वा मउएति वा
 गुरुएति वा लहुएति वा सिएति वा उसिणेति वा निद्धेति वा लुक्खेति वा, एवं असंते असं-
 विज्जमाणे जेसिं तं सुयक्खायं भवति-अन्नो जीवो अन्नं सरीरं, तम्हा ते णो एवं उवलब्भंति से
 जहाणामए केह पुरिसे कोसीओ असिं अभिनिव्वट्ठित्ताणं उवदंसेज्जा अयमाउसो ! असी अयं
 कोसी, एवमेव णत्थि केह पुरिसे अभिनिव्वट्ठित्ता णं उवदंसेत्तारो अयमाउसो ! आया इयं
 सरीरं । से जहाणामए केह पुरिसे मुंजाओ इसियं अभिनिव्वट्ठित्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो !
 मुंजे इयं इसियं, एवमेव नत्थि केह पुरिसे उवदंसेत्तारो अयमाउसो ! आया इयं सरीरं । से
 जहाणामए केह पुरिसे मंसाओ अहुं अभिनिव्वट्ठित्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो ! मंसे अयं
 अही, एवमेव नत्थि केह पुरिसे उवदंसेत्तारो अयमाउसो ! आया इयं सरीरं । से जहाणामए
 केह पुरिसे करयलाओ आमलकं अभिनिव्वट्ठित्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो ! करतले अयं

श्री-
निर्मुक्ति-
बुचिदीपि-
कायुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे ।
॥ १२ ॥

आमलए, एवमेव गत्थि केह पुरिसे उवदंसेत्तारो अयमाउओ ! आया इयं सरीरं । से जहा-
णामए केह पुरिसे दहिओ नवनीयं अभिनिव्वट्ठिणां उवदंसेज्जा अयमाउसो ! नवनीयं अयं तु
दही, एवमेव गत्थि केह पुरिसे जाव सरीरं । से जहाणामए केह पुरिसे तिछेहिंतो तिह्ले अभि-
निव्वट्ठिणां उवदंसेज्जा अयमाउसो ! तेह्लं अयं पिन्नाए, एवमेव जाव सरीरं । से जहाणामए
केह पुरिसे इक्खूतो खोतरसं अभिनिव्वट्ठिणां उवदंसेज्जा अयमाउसो ! खोतरसे अयं छोए,
एवमेव जाव सरीरं । से जहाणामए केह पुरिसे अरणीतो अग्गिं अभिनिव्वट्ठिणां उवदंसेज्जा
अयमाउसो ! अरणी अयं अग्गी, एवमेव जाव सरीरं । एवं असंते असंविज्जमाणे जेसिं तं
सुयक्खायं भवति, तं० अन्नो जीवो अन्नं सरीरं; तम्हा ते मिच्छा । से हंता तं हणह खणह छणह
डहह पयह आलुं पह विलुं पह सहसाक्कारेह विपरामुसह, एतावता जीवे गत्थि परलोए, ते णो
एवं विप्पडिबेदंति, तं०-किरियाह वा अकिरियाह वा सुक्खेह वा दुक्खेह वा कल्लाणेह वा पाव-
इए वा साहुइ वा असाहुइ वा सिद्धीह वा असिद्धीह वा निरएह वा अनिरएह वा, एवं ते विरू-
वरूवेहिं कम्मसमारंभेहिं विरुवरूवाइं कामभोगाइं समारंभंति भोगेणए । एवं एगे पाग-
डिभया णिक्खम्म मामगं धम्मं पन्नवेंति, तं सदहमाणा तं पत्तियमाणा तं रोएमाणा साहु सुय-
क्खाए समणेति वा माहणेति वा कामं खलु आउसो ! तुमं पूययामि, तंजहा—असणेण वा

द्वितीय-
श्रुतस्कन्ध-
पौण्डरी-
काव्यवृत्ते-
विशेषण-
दाष्टान्ति-
स्वरूपश्रुति-
पादक-
सूत्रम् ॥

॥ १२ ॥

पाणेण वा स्वाहमेण वा साहमेण वा वत्थेण वा पडिग्गहेण वा कंबलेण वा पायपुंछणेण वा तत्थेगे पूयणाए समाडहिंसु तत्थेगे पूयणाए निकाइंसु । पुव्वमेव तेसिं णायं भवति—समणा भविस्सामो अणगारा अकिचणा अपुत्ता अपत्ता परदत्तभोइणो भिक्खुणो पावं कम्मं णो करिस्सामो समुट्ठाए ते अप्पणा अप्पडिविरया भवंति, सयमाइयंति अन्नेवि आदियावेंति अन्नंपि आयतंतं समणुजाणंति, एवमेव ते इत्थिकामभोगेहिं सुच्छिया गिद्धा गहिया अज्झोववन्ना लुद्धा रागदोसवसट्ठा, ते णो अप्पणं समुच्छेदेंति ते णो परं समुच्छेदेंति ते णो अण्णाइं पाणाइं भूताइं जीवाइं सत्ताइं समुच्छेदेंति, पहीणा पुव्वसंजोगं आयरियं मग्गं असंपत्ता इति ते णो हव्वाए णो पाराए अंतरा कामभोगेसु विसत्ता इति पढमे पुरिसजाए तज्जीवतच्छरीरएत्ति आहिए ॥ (सूत्रम्-९)

‘इह’-अस्मिन्मनुष्यलोके, खलुर्विक्यालङ्कारे, इहास्मिन् लोके प्राच्यां प्रतीच्यां दक्षिणायामुदीच्यामन्यतरस्यां वा दिशि ‘सन्ति’-विद्यन्ते एके केचन तथाविधा मनुष्याः आनुपूर्व्येणं लोकमाश्रित्योत्पन्ना भवन्ति । ताने-वानुपूर्व्येण दर्शयति—‘नचथे’-त्युपन्यासार्थः, आराद्यानाः सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्याः, तत्र क्षेत्रार्या अर्धषड्विंशति-जनपदोत्पन्नाः, तद्व्यतिरिक्तास्त्वनार्या एके केचन भवन्ति, ते चानार्यक्षेत्रोत्पन्ना अमी द्रष्टव्याः, तद्यथा—सग-ज्वणसबरवब्बर कायमुखंडोड्ढगोड्ढपक्कणिया । अरवागहोणरोमय पारसखसखासिया चेव ॥ १ ॥ डोबिलयलउस-बोक्कस मिह्णधपुलिंदकौबभमररुया । कौचा य चीणचंचुयमालव दमिला कुलग्गवा य ॥ २ ॥ केकयकिरायहयमुह-

श्री-
निरुक्ति-
दृष्टिदीपि-
कायुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे ।
॥ १३ ॥

स्वरसुहृद तद् तुरगमैठयसुहा य । हयकण्ठा गयकण्ठा अणो य अणारिया बहवे ॥ ३ ॥ पावा य चंडदंडा अणा-
रिया णिगिघणा णिरणुकंपा । धम्मोत्ति अबस्वराइं जेण ण णञ्जति सुमिणेवि ॥४॥ इत्यादि । तथोच्चैर्गोत्रम्-इह्वा-
कुर्वशादिकं येषां ते तथाविधा एके केचन तथाविधकर्मोदयवर्तिनः; वाशब्द उत्तरापेक्षया विकल्पार्थः तथा 'नीचै-
र्गोत्रं' सर्वजनावर्गीतं येषां ते तथा एके केचन नीचैर्गोत्रोदयवर्तिनो, न सर्वे, वाशब्दः पूर्ववदेव, ते चोच्चैर्गोत्रा नीचै-
र्गोत्रा वा । कायो-महाकायः प्रांशुत्वं तद्विद्यते येषां ते कायवन्तः; तथा 'ह्रस्ववन्तो' वामनककुब्जवडभादय एके
केचन तथाविधनामकर्मोदयवर्तिनः, तथा शोभनवर्णाः सुवर्णाः-प्रतप्तचामीकरचारुदेहाः, तथा दुर्वर्णाः-कृष्णरूक्षादि-
वर्णा एके केचन, तथा सुरूपाः-सुविमक्तावयवचारुदेहाः, तथा दुष्टरूपा-दुरूपा बीभत्सदेहाः, तेषां चोच्चैर्गोत्रादि-
विशेषणविशिष्टानां महान् कश्चिदेवैकस्तथाविधकर्मोदयाद्राजा भवति, स विशेष्यते-महाहिमवन्मलयमन्दरमहेन्द्रा-
णामिव सारः-सामर्थ्यं विमवो वा यस्य स तथा इत्येवं राजवर्णको यावदुपशान्तडिम्बडमरं राज्यं प्रसाधयंस्तिष्ठ-
तीति, तत्र डिम्बः-परानीकशृगालिको डमरं-खराष्ट्रक्षोभः, पर्यायौ वैतावत्यादरख्यापनार्थमुपात्तौ इति तस्य चैवं-
विधगुणसंपदुपेतस्य राज्ञ एवंविधा पर्वद्भवतीति, तद्यथा-उग्रास्तत्कुमाराश्चोग्रपुत्राः, एवं भोगभोगपुत्रादयोऽपि
द्रष्टव्याः, शेषं सुगमं । यावत्सेनापतिपुत्रा इति, गवरं 'लेच्छ' इति लिप्सुकः स च वणिगादिः, तथा प्रशास्तारो-
बुद्धयुज्जीविनो मन्त्रिप्रभृतयः, तेषां च मध्ये कश्चिदेवैकः श्रद्धावान्-धर्मलिप्सुर्भवति, 'काम'मित्यवधृतार्थेऽवधृत-
मेतद्वयाऽयं धर्मश्रद्धालुः, अवधार्य च तं धर्मलिप्सुतया श्रमणा ब्राह्मणा वा 'संप्रधारितवन्तः' समालोचितवन्तो

द्वितीय-
श्रुतस्कन्धे
पौण्डरी-
काच्ययने
ऽनार्योदि-
पद-
निरूपणम्॥

॥ १३ ॥

धर्मप्रतिबोधनिमित्तं तदन्तिकगमनाय, तत्र चान्यतरेण धर्मेण-खसमयग्रसिद्धेन प्रज्ञापयितारो वयमित्येवं नाम संप्र-
 धार्य-तं राजानं स्वकीयेन धर्मेण प्रज्ञापयिष्याम एवं संप्रधार्य रौद्रोऽन्तिकं गत्वैवभूजुः, तद्यथा-एतद्यथाऽहं कैथ-
 यिष्यामि 'एव'मिति च वक्ष्यमाणनीत्या भवन्तो-यूयं जानीत भयान्नातारो वा 'यथा'-येन प्रकारेण मयैष धर्मः
 स्वाक्यातः सुप्रज्ञसो भवतीति । एवं तीर्थिकः स्वदर्शनानुरञ्जितोऽन्यस्यापि राजादेः स्वाभिप्रायेणोपदेशं ददाति ।
 तत्राद्यः पुरुषजातस्तज्जीवतच्छरीरवादी राजानमुद्दिश्यैवं धर्मदेशनां चक्रे, तद्यथा-'ऊर्ध्वम्' उपरि पादतलादधश्च
 केशाग्रमस्तकात्तिर्यक् च त्वक्पर्यन्तो जीवः; एतदुक्तं भवति-यदेवैतच्छरीरं स एव जीवो, नैतस्माच्छरीराद्व्यतिरि-
 त्तोऽस्त्यात्मेत्यतस्तत्प्रमाण एव भवत्यसौ, इत्येवं च कृत्वैष आत्मा योऽयं कायोऽयमेव च तस्यात्मनः पर्यव-
 'कृत्स्नः'-संपूर्णः, 'पर्यायः'-अवस्थाविशेषः; तस्मिंश्च कायात्मन्यवाप्ते तदव्यतिरेकज्जीवोऽप्यवाप्त एव भवति । एष
 च कायो यावन्तं कालं जीवेद्-अविच्छिन्न आस्ते तावन्तमेव कालं जीवोऽपि जीवतीत्युच्यते, तदव्यतिरेकात्, तथैव
 कायो यदा 'मृतो' विकारभागभवति तदा जीवोऽपि न जीवति, जीवशरीरयोरेकात्मकत्वात्, यावदिदं शरीरं
 पञ्चभूतात्मकमव्यङ्गं चरति तावदेव जीवोऽपीति, तस्मिंश्च विनष्टे सति-एकस्यापि भूतस्यान्यथाभावे विकारे सति
 जीवस्यापि तदात्मनो विनाशः, तदेवं यावदेतच्छरीरं वातपित्तश्लेष्माधारं पूर्वस्वभावादप्रच्युतं तावदेव तज्जीवस्य
 जीवितं भवति, तस्मिंश्च विनष्टे तदात्मा-जीवोऽपि विनष्ट इति कृत्वा 'आदहनाय'-आसमन्तादहनार्थं श्मशानादौ

श्री
निर्बुक्ति-
बुद्धिदीपि-
कायुते
श्रीमत्सूत्र-
कृतान्ते ।
॥ १४ ॥

नीयते यतोऽसौ, तस्मिन् शरीरेऽग्निना ध्मापिते कपोतवर्णान्यस्थीनि केवलमुपलभ्यन्ते न तदतिरिक्तोऽपरः कश्चिद्विकारः समुपलभ्यते यत आत्मास्तित्वशङ्का स्यात्, ते च तद्धान्धवा जघन्यतोऽपि चत्वारः 'आसन्दी'-मञ्चकः स पञ्चमो येषां ते आसन्दीपञ्चमाः पुरुषास्तं कायमग्निना ध्मापयित्वा पुनः स्वग्रामं प्रत्यागच्छन्ति, यदि पुनस्तत्रात्मा निजशरीराद्विभक्तः स्यात्ततः शरीरान्निर्गच्छन् दृश्येत, न चोपलभ्यते, तस्माच्चजीवस्तदेव शरीरमिति स्थितम् । तदेवमुक्तनीत्याऽसौ जीवोऽसन्-अविद्यमानस्तत्र तिष्ठन् गच्छंश्च 'असंवेद्यमानः'-अननुभूयमानः येषामयं पक्षस्तेषां तत्स्वाख्यातं भवति, येषां पुनरन्यो जीवोऽन्यच्छरीरमेवंभूतोऽग्रमाणक एवाभ्युपगमः, तस्मात्ते स्वमूढ्या प्रवर्तमाना 'एव'मिति वक्ष्यमाणं तेनैव 'विप्रतिवेद्यन्ति'-जानन्ति, तद्यथा-अयमात्माऽऽयुष्मन् ! शरीराद्बहिरभ्युपगम्यमानः किं ग्रमाणकः स्यादिति वाच्यं, तत्र किं दीर्घः-स्वशरीरात् प्रांशुतरः उत पृहस्वः-अङ्गुष्ठयामाकतण्डुलादिपरिमाणो वा ? तथा संस्थानानां-परिमण्डलादीनां मध्ये किं संस्थानः ? तथा कृष्णादीनां वर्णानां मध्ये कतमवर्णवर्ती ? तथा द्वयोगन्धयोर्मध्ये किं गन्धः ?, वर्णानां रसानां मध्ये कतमरसवर्ती ? तथाऽष्टानां स्पर्शानां मध्ये कतमे स्पर्शे वर्तते ? । तदेवं संस्थानवर्णगन्धरसस्पर्शान्यरूपतया कथमप्यसावगृह्यमाणोऽसन्नसौ, तथापि केनापि प्रकारेण संवेद्यमानोऽपि येषां तत्स्वाख्यातं भवति यथाऽन्यो जीवोऽन्यच्छरीरकमित्ययं पक्षः, तस्मात् पृथगविद्यमानत्वात्ते शरीरात् पृथगात्मवादिनो नैव वक्ष्यमाणनीत्याऽऽत्मानमुपलभन्ते । तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः 'कोऽयतः'-परिवाराद्

सा ० १ पुनरात्मः निज ० प्र ० ।

द्वितीय-
श्रुतस्कन्धे
पौण्डरीक-
व्याख्ये
तज्जीव-
च्छरीर-
वादी ॥

॥ १४ ॥

‘असि’-खड्गम् ‘अभिनिर्वर्त्य’-समाकृत्यान्येषामुपदर्शयेत्, तद्यथा-अयमायुष्मन् ! ‘असिः’-खड्गोऽयं च ‘कोशः’-परिवारः, एवमेव जीवशरीरयोरपि नास्त्युपदर्शयिता, तद्यथा—अयं जीव इदं च शरीरमिति, न चास्त्ये-
बहुपदर्शयिता कश्चिद् अतः कायान्न भिन्नो जीव इति । अस्मिन्नाथे बहवो दृष्टान्ताः सन्तीत्यतो दर्शयितुमाह—
तद्यथा वा कश्चित्पुरुषो ‘सुखान्’-तृणविशेषात् ‘इसियं’ति, तद्गर्भभूतां शलाकां पृथक्कृत्य दर्शयेत्, तथा मांसा-
दस्थि तथा करतलादामलकं तथा दध्नी नवनीतं तिलेभ्यस्तलं इति तथेशो रसं तथाऽरणितोऽग्निमभिनिर्वर्त्य—
पृथक्कृत्य दर्शयेद्, एवमेव शरीरादपि जीवमिति, न चास्त्येवमुपदर्शयिताऽतोऽसन्नात्मा शरीरात् पृथगसंवेद्यमान-
श्चेति । प्रयोगश्चात्र—सुखदुःखभाक् परलोकानुयायी नास्त्यात्मा, तिलशश्छिद्यमानेऽपि शरीरके पृथगनुपलब्धेः,
वटात्मवत्, व्यतिरेकेण च कोशखड्गवत्, तदेवं युक्तिभिः प्रतिपादितेऽध्यात्माभावे येषां पृथगात्मवादिनां स्वदर्श-
नानुरागादेतत्स्वाख्यातं भवति, तद्यथा—अन्यो जीवः परलोकानुयायी अमूर्तः, अन्यच्च तद्भववृत्ति मूर्तिमच्छरी-
रम्, एतच्च पृथङ् नोपलभ्यते तस्माच्च निमग्न्या यत्कैश्चिदुच्यते यथाऽस्त्यात्मा परलोकानुयायीति । एतदध्यवसायी
च ‘स’-लोकायतिकः स्वतः प्राणिनामेकेन्द्रियादीनां ‘हन्ता’-व्यापादको भवति, प्राणातिपाते दोषाभावमभ्युपग-
म्यान्येषामपि प्राण्युपधातकारिणामुपदेशं ददाति, तद्यथा—प्राणिनः खड्गादिना घातयत, ग्रथिव्यादिकं खनतेत्यादि
सुगमं । यावद् ‘एतावानेव’ शरीरमात्र एव जीवः, ततः परलोकिनोऽभावान्नास्ति परलोकः, तदभावाच्च यथेष्टमासत-
(ब्बं), तथा चोक्तम्—“यिन स्वाद च साधु शोभने !, यदतीतं वरगात्रि ! तन्न ते । न हि भीरु ! गतं निवर्तते, समु-

श्री-
निर्युक्ति-
बुद्धिदीपि-
कायुते
श्रीमत्सद्ग-
कृताङ्गे ।
॥ १५ ॥

दयमात्रमिदं कलेवरम् ॥ १ ॥” तदेवं परलोकयायिनो जीवस्याभावाच्च पुण्यपापे स्तः नापि परलोक इत्ययं येषां पक्षस्ते लोकायतिकास्तज्जीवतच्छरीरवादिनो नैवैतद्वक्ष्यमाणं विप्रतिवेदयन्ति-अभ्युपगच्छन्ति, तद्यथा-क्रियां वा सद-
नुष्ठानात्मिकाम् अक्रियां वा-असदनुष्ठानरूपाम्, एवं नैव ते विप्रतिवेदयन्ति, यदि हि आत्मा तत्क्रियावासकर्मणो भोक्ता स्यात्ततोऽपायभयात् सदनुष्ठानचिन्ता स्यात्, तदभावाच्च सत्क्रियादिचिन्ताऽपि दूरोत्सादितैव । तथा सुकृतं दुष्कृतं वा कल्याणमिति वा पापमिति वा-साधु कृतमसाधु कृतमित्यादिका चिन्तैव नास्ति, तथाहि-सुकृतानां-
कल्याणविपाकिनां साधुतयाऽवस्थानं दुष्कृतानां च-पापविपाकिनामसाधुत्वेनावस्थानम्, एतदुभयमपि सत्यात्मनि तत्फलञ्चलि संभवति, तदभावाच्च कुतोऽनर्थकौ हिताहितप्राप्तिपरिहारौ स्याताम् ? , तथा सुकृतेन-कल्याणेन साध्वनु-
ष्ठानेनाशेषकर्मक्षयरूपा सिद्धिस्तद्विपर्ययेणासिद्धिः, तथा दुष्कृतेन-पापानुबन्धिना असाध्वनुष्ठानेन नरकोऽनरको वा तिर्यक्नरामरगतिलक्षणः स्यादित्येवमात्मिका चिन्तैव न भवेत्, तदाधारस्यात्मसद्भावस्यानभ्युपगमादिति भावः ।
पुनरपि लोकायतिकानुष्ठानदर्शनायाह-“एवं ते” इत्यादि । ‘एवम्’-अनन्तरोक्तेन प्रकारेण ते-नास्तिका आत्माभावं प्रतिपद्य विरूपं-नानाप्रकारं रूपं-स्वरूपं येषां ते तथा कर्मसमारम्भाः-सावद्यानुष्ठानरूपाः पशुधातमांसभक्षण-
सुरापाननिर्लाञ्छनादिकास्तैरेवंभूतैर्नानाविधैः कर्मसमारम्भैः कृषीवलानुष्ठानादिभिर्विस्वरूपान् कामभोगान् ‘समा-
रम्भन्ते’-समाददति तदुपभोगार्थमिति । साम्प्रतं तज्जीवतच्छरीरवादिमतमुपसंजिघृक्षुः प्रस्तावमारचयन्नाह-“एवं
चेन” इत्यादि । मूर्तिमतः शरीरादन्यदभूतं ज्ञानमात्मन्यनुभूयते, तस्य चामूर्तेनैव गुणिना भाव्यम्, अतः शरीरात्

द्वितीय-
श्रुतस्कन्धे
पौण्डरी-
काध्ययने
तज्जीवत-
च्छरीर-
वादी ॥

॥ १५ ॥

पृथग्भूत आत्माऽमूर्तो ज्ञानवत् तदाधारभूतोऽस्तीति, न चात्माभ्युपगममन्तरेण तज्जीवतच्छरीरादिनः कथञ्चिद्विचार्यमाणं मरणमुपपद्यते, दृश्यन्ते च तथाभूत एव शरीरे त्रियमाणा मृताश्च, तथा कृतः समागतोऽहं कुत्र चेदं शरीरं परित्यज्य यास्यामि?, तथा 'इदं मे शरीरं पुराणं कर्म'त्येवमादिकाः शरीरात् पृथग्भावेनात्मनि संग्रत्यया अनुभूयन्ते, तदेवमपि स्वानुभवसिद्धेऽप्यात्मनि एके केचन नोस्ति काः पृथग्ज्जीवास्तित्वमश्रद्धाना 'प्रागल्भिकाः' प्रागल्भ्येन चरन्ति ध्रुवतामापन्ना अभिदधति—यद्ययमात्मा शरीरात् पृथग्भूतः स्यात् ततः संस्थानवर्णगन्धरसस्पर्शान्यतमगुणोपेतः स्यात्, न च ते वराकाः स्वदर्शनानुरागाच्च तमसावृतदृष्ट्य एतद्विदन्ति यथा—मूर्तस्यायं धर्मो नामूर्तस्य, न हि ज्ञानस्य संस्थानादयो गुणाः संभाव्यन्ते, न च तत्तदभावेऽपि नास्ति, इत्येवमात्मापि संस्थानादिगुणरहितोऽपि विद्यत इति, एवं युक्तियुक्तमप्यात्मानं धाढ्यर्थाच्चाभ्युपगच्छन्ति । तथा 'निष्कर्म्य' च स्वदर्शनविहितां प्रव्रज्यां गृहीत्वा नान्यो जीवः शरीराद्विद्यत इत्येवं यो धर्मो मदीयोऽयमित्येवमभ्युपगम्य स्वतोऽपरेषां च तं तथाभूतं धर्मं प्रतिपादयन्ति । यद्यपि लोकायतिकानां नास्ति दीक्षादिकं तथाऽप्यपरेण शाक्यादिना प्रव्रज्याविधानेन प्रव्रज्य यश्चाल्लोकयतिकमधीयानस्य(नानां) तथाविधपरिणतेस्तदेवाभिरुचितम्, अतो मामकोऽयं धर्मः (इति) स्वयमभ्युपगच्छन्त्यन्येषां च प्रज्ञापयन्ति, यदि वा—नीलपटायभ्युपगन्तुः कथिदस्त्येव प्रव्रज्याविशेष इत्यदोष इति । सांप्रतं तत्प्रज्ञापितशिष्यव्यापारमधिकृत्याह—'तं'—नास्तिकवाद्युपन्यस्तं धर्मं विषयिणा-

श्री-
निर्युक्ति-
वृत्तिदीपि-
कायुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे ।
॥ १६ ॥

मनुकूलं 'अद्धानाः'—स्वमतावतिशयेन रोचयन्तः तथा 'प्रतिपादयन्तः'—अवितथभावेन गृह्णन्तः तथा तत्र रुचिं कुर्वन्तः तथा साधु-शोभनमेतर्धत् यथा स्वाख्यातो-यथावस्थितो भवता धर्मोऽन्यथाऽसति हिंसादिष्ववर्त्तमानाः परलोकमयात् सुखसाधनेषु मांसमद्यादिष्वप्रवृत्तिं कुर्वन्तो मनुष्यजन्मफलवञ्चिता भवेयुः, ततः शोभनमकारि भवता हे श्रमण !, ब्राह्मण ! इति वा यदयं तज्जीवतच्छरीरधर्मोऽस्माकमावेदितः, काममिष्टमेतदस्माकं धर्मकथनं, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, हे आयुष्मंस्त्वया वयमभ्युद्धृताः अन्यथा कापटिकैस्तीर्थिकैर्वञ्चिताः स्युरि(स्यामे) ति, तस्मादुप-कारिणं 'त्वां' भवन्तं पूजयामः, अहमपि कञ्चिदायुष्मतो भवतः प्रत्युपकारं करोमि । तदेव दर्शयति—तद्यथा 'असणेण'त्यादि सुगमं, यावत्पादपुञ्छनकमि(कने)ति । तत्रैके केचन पूर्वोक्तया पूजया पूजायां वा 'समाउ-ष्टिसु'ति समावृत्ताः—ग्रह्णीभूतास्ते राजानः पूजां प्रति प्रवृत्ताः, तदुपदेशो वा पूजामध्युपपन्नाः सन्तस्ते राजा-दिकं स्वदर्शनप्रतिपन्नमेके केचन स्वदर्शनस्थित्या हिताहितप्राप्तिपरिहारेषु 'निकाचितवन्तो'—नियमितवन्तः तथाहि—भवतेदं तज्जीवतच्छरीरमित्यभ्युपगन्तव्यम्, अन्यो जीवोऽन्यच्च शरीरमित्येच्च परित्याज्यम्, अनुष्ठानमपि एतदनुरूपमेव विधेयमित्येवं निकाचितवन्त इति । तत्र ये भागवतादिकं लिङ्गमभ्युपगताः पञ्चाश्लोकायत-ग्रन्थश्रवणेन लोकायताः संवृत्तास्तेषां 'पूर्वम्' आदौ प्रव्रज्याग्रहणकाल एवैतत्परिज्ञातं भवति, तद्यथा—परित्यक्त-पुत्रकलत्राः 'श्रमणाः'—यतयो भविष्यामः, 'अनगराः'—गृहरहिताः तथा 'निष्कञ्चनाः'—किञ्चन—द्रव्यं तद्रहिताः

सा० १ ० वथा प्र० ।

द्वितीय-
श्रुतस्कन्धे
पौण्डरी-
काव्यकन्धे
तज्जीवत-
च्छरीर-
वादी ॥

॥ १६ ॥

तथा 'अपशवो' गोमहिष्यादिरहिताः, परदत्तभोजिनः स्वतः पचनपाचनादिक्रियारहितत्वात्, भिक्षुणशीला भिक्षुवः, कियद्वक्ष्यते अन्यदपि यत्किञ्चित्पापं—सावधं कर्मानुष्ठानं तत्सर्वं न करिष्यामी(म इ)त्येवं सम्यगुत्थानेनोत्थाय पूर्वं पश्चात्ते लोकायतिकभावमुपगता आत्मनः—स्वतः पापकर्मभ्योऽप्रतिविरता भवन्ति, विरत्यभावे च यत्कुर्वन्ति तद्दर्शयति—पूर्वं सावधारम्भाच्चित्ति विधाय नीलपटादिकं च लिङ्गमास्थाय स्वमात्मना सावधमनुष्ठानमाददते—स्वीकुर्वन्ति अन्यानप्यादायन्ति—ग्राहयन्त्यन्यमप्याददानं—परिग्रहं स्वीकुर्वन्तं समनुजानन्ति । एवमेव—पूर्वोक्तप्रकारेण स्त्रीप्रधानाः स्त्रियोपलक्षिता वा काम्यन्त इति कामा भुज्यन्त इति भोगास्तेषु सातबहुलतयाऽजितेन्द्रियाः सन्तस्तेषु कामभोगेषु मूर्च्छिता—एकीभावतामापन्ना गृद्धाः—काङ्क्षावन्तो ग्रथिता—अवबद्धा अच्युपपन्ना—आधिक्येन भोगेषु लुब्धा रागेद्वेषा(षवशा)र्त्ता—रागेद्वेषवशाः कामभोगान्धा वा, त एवं कामभोगेषु अवबद्धाः सन्तो नात्मानं संसारात् कर्मपाशाद्वा समुच्छेदयन्ति—मोचयन्ति, नापि परं सदुपदेशदानतः कर्मपाशावपाशितं समुच्छेदयन्ति—कर्मबन्धान्नोटयन्ति, नाप्यन्यान् दशविधप्राणवर्तिनः प्राणान्—प्राणिनः, तथा अभूवन् भवन्ति भविष्यन्ति च भूतानि तथा आयुष्कधारणाङ्गीवास्तान् तथा सत्त्वास्तथाविधवीर्यान्तरायक्षयोपशमापादितवीर्यगुणोपेतास्तान् न समुच्छेदयन्ति, असदभिप्रायग्रष्टत्तत्वात्, ते चैवंविधास्तज्जीवतच्छरीरवादिनो लोकायतिकाः अजितेन्द्रियतया कामभोगावसक्ताः पूर्वसंयोगात्—पुत्रादारादिकात् प्रहीणाः—प्रभ्रष्टाः, आराद्यातः सर्वहयधर्मेभ्य इत्यार्यो मार्गः—सदनुष्ठानरूपस्तमसंप्राप्ता इति, एवं पूर्वोक्तया नीत्या ऐहिकाशुष्मिकलोकद्रव्यसदनुष्ठानभ्रष्टा

अन्तराल एव भोगेषु विषण्णास्तिष्ठन्ति, न विवक्षितं पौण्डरीकोत्क्षेपणादिकं कार्यं प्रसाधयन्तीति । अयं च प्रथमः पुरुषस्त्वजीवतच्छरीरवादी परिसमाप्त इति । प्रथमपुरुषानन्तरं द्वितीयं पुरुषजातमधिकृत्याह—

अहावरे दोषे पुरिसजाए पंचमहब्भूतिएत्ति आहिज्झइ, इह खलु पाहणं वा ६ संतेगतिया मणु-
स्सा, भवंति अणुपुब्बेणं लोयं उववन्ना, तंजहा—आरिया वेगे अणारिया वेगे एवं जाव दुरुवा
वेगे, तेसिं च णं महं एगे राया भवइ महया० एवं चेव गिरवसेसं जाव सेणावइपुत्ता, तेसिं च
णं एगत्तिए सद्धा भवंति कामं तं समणा य माहणा य पहारिंसु गमणाए, तत्थ अन्नयरेणं धम्ममेणं
पन्नतारो वयं इमेणं धम्ममेणं पन्नवइस्सामो से एवमायाणह भयंतारो ! जहा मए एस धम्ममे सुअ-
क्खाए सुपन्नत्ते भवति । इह खलु पंच महब्भूता, जेहिं नो विज्झइ किरियाति वा अकिरियाति
वा सुक्कहेति वा दुक्कहेति वा कल्लणेति वा पावएति वा साहुति वा असाहुति वा सिद्धीति वा
असिद्धीति वा गिरएति वा अणिरएति वा अवि अंतसो तणमायमवि । तं च पिहुइसेणं पुढो-
भूतसमवातं जाणेज्जा, तंजहा-पुढवी एगे महब्भूते आज्ज दुब्बे महब्भूते तेज्ज तच्चे महब्भूते बाज्ज
चउत्थे महब्भूते आगासे पंचमे महब्भूते, इच्चेते पंच महब्भूया अणिम्मिया अणिम्मविता
अकडा णो कित्तिमा णो कडगा अणाइया अणिहणा अवंझा अपुरोहिता संतता सासता आयछडा,
पुण एगे एवमाहु -सतो गत्थि विणासो असतो गत्थि संभवो । एतावताव जीवकाए, एतावताव

अत्यिकाए, एतावताव सव्वलोए, एतं मुहं लोगस्स करणयाए, अवियंतसो तणमायगवि । से
किणं किणावेमाणे हणं घायमाणे पयं पयावेमाणे अवि अंतसो पुरिसमवि कीणिता घायइत्ता
एत्थंपि जाणाहि णत्थित्थदोसो, ते णो एवं विप्पडिवेदंति, तंजहा-किरियाइ वा जावडणिएइ
वा एवं ते विरुवरूवेहिं कम्मसमारंभेहिं विरुवरूवाइं कामभोगाइं समारंभंति भोयणाए, एवमेव
ते अणारिया विप्पडिवन्ना तं सहहमाणा तं पत्तियमाणा जाव इति, ते णो हव्वाए णो पाराए,
अंतरा कामभोगेसु विसण्णा, दोचे पुरिसजाए पंचमहवभूतिएत्ति आहिए ॥ (सुत्रम्- १०) ॥

अथशब्द आनन्तर्यार्थे, प्रथमपुरुषानन्तरमपरो द्वितीयः पुरुष एव पुरुषजातः पञ्चभिः (भूतैः) पृथिव्यप्तेजो-
वाय्वाकाशाख्यैश्चरति पञ्चभूतिकः पञ्च वा भूतानि अभ्युपगमद्वारेण विद्यन्ते यस्य स पञ्चभूतिको मत्त्वर्थीयष्टक,
स च सारूप्यमतावलम्बी आत्मनस्तृणकुञ्जीकरणेऽप्यसामर्थ्याभ्युपगमात् भूतात्मिकायाश्च प्रकृतेः सर्वत्र कर्तृत्वाभ्यु-
पगमात् द्रष्टव्यो, लोकायतमतावलम्बी वा नास्तिको भूतव्यतिरिक्तनास्तित्वाभ्युपगमादाख्यायते, प्रथमपुरुषाद-
नन्तरमयं पञ्चभूतात्मवाद्यभिधीयते चेति । अत्र च प्रथमपुरुषगमेन 'इह खलु पाइणं वा इत्यादिको ग्रन्थः' सुपण्णते
'भवति' इत्येतत्पर्यवसानोऽवगन्तव्य इति । सांग्रतं सांख्यस्य लोकायतिकस्य च अभ्युपगमं दर्शयितुमाह-'इह'-
अस्मिन् संसारे द्वितीयपुरुषवक्तव्यताधिकारे वा, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, पृथिव्यादीनि पञ्च महाभूतानि विद्यन्ते,

श्री-
निर्युक्ति-
वृत्तिदीपि-
कायते
श्रीमत्सूत्र-
कृतान्ते ।

॥ १८ ॥

द्वितीय-
श्रुतस्कन्धे
पौण्डरी-
काख्ये
साङ्ख्य-
मत-
निरूपणम्

॥ १८ ॥

महान्ति च तानि भूतानि च महाभूतानि, तेषां च सर्वव्यापितयाऽभ्युपगमात् महत्त्वं, तानि च पञ्चैव, अपरस्य षष्ठस्य क्रियाकर्तृत्वेनानभ्युपगमात्, यैहि पञ्चभिर्भूतैरप्युपगम्यमानैः ‘नः’-अस्माकं क्रिया-परिस्पन्दोत्पत्तिकारण-चेष्टारूपा क्रियते अक्रिया वा-निर्व्यापाररूपतया स्थितिरूपा क्रियते, तथाहि तेषां दर्शनं—सत्त्वरजस्तमोरूपा प्रकृतिर्भूतात्मभूताः सर्वा अर्थक्रियाः करोति, पुरुषः केवलमुपभुङ्क्ते, ‘बुद्ध्यव्यवसितमर्थं पुरुषश्चेतयते’ इति वचनात्, बुद्धिश्च प्रकृतिरेव तद्विकारत्वात् तस्याश्च प्रकृतेर्भूतात्मिकायाः सत्त्वरजस्तमसां चयापचयाभ्यां क्रियाक्रिये स्याता-भितिकृत्वा भूतेभ्य एव क्रियादीनि प्रवर्तन्ते, तद्व्यतिरेकेणापरस्याभावादिति भावः । तथा सुष्ठु कृतं सुकृतम् एतच्च सत्त्वगुणाधिक्येन भवति, तथा दुष्टं कृतं दुष्कृतम्, एतदपि रजस्तमसोरुत्कटतया प्रवर्तते, एवं कल्याणमिति वा पापकमिति वा साध्विति वा असाध्विति वा इत्येतत्सत्त्वादीनां गुणानामुत्कर्षनुत्कर्षतया यथासंभवमायोजनीयम् । तथेप्सितार्थनिष्ठानं सिद्धिर्विपर्ययस्त्वसिद्धिः निर्वणिं वा-सिद्धिः असिद्धिः—संसारः संसारिणां तथा नरकः—पाप-कर्मणां यातनास्थानम् अनरकस्तिर्यङ्मनुष्यामराणाम्, एतत्सर्वं सत्त्वादीगुणाधिष्ठिता भूतात्मिका प्रकृतिर्विधत्ते । लोकायताभिप्रायेणापीहैव तथाविधसुखदुःखावस्थाने स्वर्गनरकाविवितीत्येवमन्तश्चस्तृणमात्रमपि यत्कार्यं तद्भूतैरेव प्रधानरूपापन्नैः क्रियते, तथा चोक्तम्—“सत्त्वं लघु प्रकाशकमिष्टमुपष्टम्भकं बलं च रजः । गुरुचरणक्रमेव तमः प्रदीपवच्चार्थतो वृत्तिः ॥१॥” इत्यादि । तदेवं सांख्याभिप्रायेणात्मनस्तृणकुब्जीकरणेऽप्यसामर्थ्याल्लोकायतिकाभि-प्रायेण त्वात्मन एवाभावाद्भूतान्येव सर्वकार्यकर्तृणीत्येवमभ्युपगमः, तानि च समुदायरूपापन्नानि नानास्वभावं

कार्यं कुर्वन्ति । तं च ते तेषां समवायं पृथग्भूतपदोद्देशेन जानीयात्, तद्यथा—पृथिव्येका काठिन्यलक्षणा महाभूतं, तथाऽऽपो द्रवलक्षणा महाभूतं, तथा तेज उष्णोद्योतलक्षणं, तथा वायुर्हृत्किम्पलक्षणः, तथाऽवगाहदानलक्षणं सर्वद्रव्याधारभूतमाकाशमित्येवं पृथग्भूतो यः पदोद्देशस्तेन कायाकारतया यस्तेषां समवायः स एकत्वेऽपि लक्ष्यते इत्येतानि पूर्वोक्तानि पृथिव्यादीनि, 'संख्या ह्युपादीयमाना संख्यानन्तरं निवर्तयती'तिकृत्वा न न्यूनानि नाप्यधिकानि, विश्वव्यापितया महान्ति, त्रिकालभवनाद्भूतानि, तदेवमेतान्येव पञ्च महाभूतानि—

“प्रकृतेर्महान् महतोऽहङ्कारस्तस्मात् गणश्च षोडशकः । तस्मादपि षोडशकात्पञ्चम्य पञ्च भूतानि ॥१॥” इत्येवं क्रमेण व्यवस्थितानि, अपरेण कालेश्वरादिना केनचिदनिर्मितानि-अनिष्पादितानि, तथा परेणानिर्मापयितव्यानि, तथाऽकृतानि न केनचिच्चानि क्रियन्ते, अत्रेन्द्रधनुरादिवद्विस्त्रसापरिणामेन निष्पन्नत्वात्, तथा न घटवत्कृत्रिमाणि, कर्तृकरणव्यापारसाध्यानि न भवन्तीत्यर्थः, तथा परव्यापाराभावतया 'नो' नैव कृतकानि, अपेक्षितपरव्यापारः स्वभावनिष्पत्तौ भावः कृतक इति व्यपदिश्यते, तानि च विस्त्रसापरिणामेन निष्पन्नत्वात्कृतकव्यपदेशमाञ्जि न भवन्ति, तथा अनाद्यनिधनानि, अवन्द्यानि-अवश्यकार्यकर्तृणि तथा न विद्यते 'पुरोहितः' कार्यं प्रति प्रवर्तयिता येषां तान्यपुरोहितानि, स्वतन्त्राणि स्वकार्यकर्तृत्वं प्रत्यपरनिरपेक्षाणि, ज्ञाश्चतानि नित्यानि वा 'न कदाचिदनीदृशं जगदि'ति वचनात्, तदेवंभूतानि पञ्च महाभूतान्यात्मषष्ठानि पुनरेके एवमाहुः, आत्मा चाकिञ्चित्करः सांख्यानां लोकाव्यतिक्रानां पुनः कायाकारपरिणतान्येव भूतान्यभिव्यक्तचेतनानि आत्मव्यपदेशं भजन्त इति । तदेवं सांख्याभि-

श्री
निर्युक्ति-
वृत्तिदीपि-
कायुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे ।
॥ १९ ॥

प्रायेण 'सन्तो' विद्यमानस्य प्रधानादेर्नास्ति 'विनाशः'—अत्यन्ताभावरूपो नाप्यसतः शशविषाणादेः संभवः—
समुत्पत्तिरस्ति, कारणे कार्यस्य विद्यमानस्यैवोत्पत्तिरिति, नासतः सर्वस्मात्सर्वस्योत्पत्तिप्रसङ्गात्, तथा चोक्तम्—
“नासतो जायते भावो, नाभावो जायते सतः” इत्यादि, तथा असतः खरविषाणादेरकरणादुपादानकारणस्य च
मृत्पिण्डादेर्घटार्थिनोपादानादित्यादिभ्यश्च हेतुभ्यः कारणे सत्कार्यवादः । तदेवमेतावानेव तावदिति सांख्यो
लोकायतिको वा माध्यस्थ्यमवलम्बमान एवमाह—तद्यथा अस्मद्दुक्तिभिर्विचार्यमाणस्तावदेतावानेव जीवकायो
यदुत पञ्च महाभूतानि, यतस्तान्येव सांख्याभिप्रायेण प्रधानरूपतामापन्नानि सत्त्वादिगुणोपचयापचयाभ्यां सर्व-
कार्यकर्तृणि, आत्मा चाकिञ्चित्करत्वात्सत्कल्प एव, लोकायतस्य तु स नास्त्येवेत्यत 'एतावानेव' भूतमात्र
एव जीवकायः, तथा एतावानेव—भूतास्तित्वमात्र एवास्तिकायो नापरः कश्चिर्चीर्षिकाभिप्रेतः पदार्थोऽस्तीति ।
तथा एतावानेव सर्वलोको यदुत पञ्च महाभूतानि प्रधानरूपपन्नानि, आत्मा चाकर्ता निर्गुणो सांख्यस्य, लोका-
यतिकस्य तु पञ्चभूतात्मक एव लोकः, तदतिरिक्तस्यापरस्य पदार्थस्याभावादिति । तथा एतदेव पञ्चभूतास्तित्वं
'मुखं'—कारणं लोकस्य, एतदेव च कारणतया सर्वकार्येषु व्याप्रियते, तथाहि—सांख्यस्य प्रधानात्मभ्यां स्पष्टिरुप-
जायते, लोकायतिकस्य तु भूतान्येव अन्तःशब्दगणमात्रमपि कार्यं कुर्वन्ति, तदतिरिक्तस्यापरस्याभावादिति भावः ॥

स चैवंवाद्येकत्रात्मनोऽकिञ्चित्करत्वादन्यत्र चात्मनोऽसत्त्वादसदनुष्ठानैरप्यात्मा पापैः कर्मभिर्न बध्यत इति (मन्यते
तद्) दर्शयितुमाह—'से कीण'मित्यादि । 'से' चि स इति यः कश्चित्पुरुषः क्रयार्थी 'कीणन्' किञ्चित् क्रयेण गुह्यंस्त-

द्वितीय
श्रुतस्कन्धे
षोण्डरीका-
व्ययने
लोकाय-
तिकमत-
निरूपणम्॥

॥ १९ ॥

थाऽपरं क्रापयंस्तथा प्राणिनो घ्नन्-हिमन् तथा परैर्धातयन्-व्यापादयन् तथा पचनपाचनादिकां क्रियां कुर्वन्त-
 थाऽपरैश्च पाचयन्, अस्य चोपलक्षणार्थत्वात् (अनुमोदयन्) क्रीणतः क्रापयतो घ्नतो घातयतः पचतः पाचय-
 तश्चापरांस्तथा अप्यन्तशः पुरुषमपि पञ्चेन्द्रियं विक्रीय घातयित्वा, अपि पञ्चेन्द्रियघाते नास्ति दोषोऽत्र एवं
 'जानीहि'-अवगच्छ, किं पुनरेकेन्द्रियवनस्पतिघात इत्यपिशब्दार्थः । ततश्चैवंवादिनः सांख्या बार्हस्पत्या वा
 'नो' नैव 'एतद्' वक्ष्यमाणं 'विप्रनिवेदयन्ति'-जानन्ति, तद्यथा-क्रिया-परिस्पन्ददात्मिका सावद्यानुष्ठानरूपा
 एवमक्रिया वा-स्थानादिलक्षणा यावदेवमेव 'विरूपरूपैः'-उच्चावचैर्नानाप्रकारैर्जलस्नानावगाहनादिकैस्तथा
 प्राण्युपमर्दकारिभिः कर्मसमारम्भैः 'विरूपरूपान्'-नानाप्रकारान् सुरापानमांसभक्षणामग्न्यगमनादिकान् काम-
 भोगान् समारभन्ते स्वतः, परांश्च चोदयन्ति-नास्त्यत्र दोष इत्येवं प्रतार्यासत्कार्यकरणाय प्रेरयन्ति, एवं च
 तेऽनार्या अनार्यकर्मकारित्वादायार्थान्मार्गाद्विरुद्धं मार्गं प्रतिपन्नाः-विप्रतिपन्नाः, तथाहि-सांख्यानामचेतनत्वात्प्रकृतेः
 कार्यकर्तृत्वं नोपपद्यते, अचेतनत्वं तु तस्याः 'चेतन्यं पुरुषस्य स्वरूप'मिति वचनात्, आत्मैव प्रतिबिम्बोदय-
 न्यायेन करिष्यतीति चेत्तदपि न युक्तिसंगतं, यतोऽकर्तृत्वादात्मनो नित्यत्वाच्च प्रतिबिम्बोदयो न युज्यते, किं च-
 नित्यत्वात्प्रकृतेर्महदादिविकारतया नोत्पत्तिः स्यात्, अपि च-'नासतो जायते भावो, नाभावो जायते सत' इत्या-
 द्यभ्युपगमात्प्रकृतेर्महदादिविकारतया नोत्पत्तिरेव, एकत्वाच्च प्रकृतेरेकात्माविद्योगे सति सर्वात्म-
 नां विद्योगः स्याद् एकसंबन्धे वा मर्वात्मनां प्रकृतिसंयोगो न पुनः कस्यचित्त्वपरिज्ञानात् प्रकृतिवियोगे

मोक्षोऽपरस्य तु विपर्ययात् संसार इति, एवं जगद्वैचित्र्यं न स्याद्, आत्मनश्चाकर्तृत्वे तत्कृतौ बन्धमोक्षौ न स्याताम्, एतच्च दृष्टेष्टबाधितम् । नापि कारणे सत्कार्यवादो, युक्तिभिरनुपपद्यमानत्वात्, तथाहि—मृत्पिण्डाव-
स्थायां घटोत्पत्तेः ग्राग्वटसंबन्धनां कर्मगुणव्यपदेशानामभावात्, घटार्थिनां च क्रियासु प्रवृत्तेर्न कारणे कार्य-
मिति । लोकायतिकस्यापि भूतानामचेतनत्वात्कर्तृत्वानुपपत्तिः, कायाकारपरिणतानां चैतन्याभिव्यक्त्यभ्युपगमे
च मरणाभावप्रसङ्गः स्यात्, तस्मान्न पञ्चभूतात्मकं जगदिति स्थितम् । अपि च—इदं ज्ञानं स्वसंवित्तिसिद्धमात्मानं
धर्मिणमुपस्थापयति, न च भूतान्येव धर्मित्वेन परिकल्पयितुं युज्यन्ते, तेषामचेतनत्वाद्, अथ कायाकारपरिणतानां
चैतन्यं धर्मो भविष्यतीत्येतदप्ययुक्तं, यतः कायाकारपरिणाम एव तेषामात्मानमधिष्ठातारमन्तरेण न भवितुमर्हति,
निर्हेतुकत्वप्रसङ्गात्, निर्हेतुकत्वे च नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वा स्यादिति । तदेवं भूतव्यतिरिक्त आत्मा, तस्मिंश्च सति
सदसदनुष्ठानतः पुण्यपापे, ततश्च जगद्वैचित्र्यसिद्धिरिति । एवं च व्यवस्थिते तेऽनार्याः सांख्या लोकायतिका वा
पञ्चमहाभूतग्रधानाभ्युपगमेन विप्रतिपन्ना यत्कुयुस्तद्वैशेषिक्यमाह—‘तं सद्वहमाणा’ इत्यादि । ‘तम्’ आत्मीय-
मभ्युपगमं पूर्वोक्त्या नीत्या निर्युक्तिकमपि श्रद्धानाः पञ्चमहाभूतात्मकग्रधानस्य सर्वकार्याणि उपगच्छन्ति, तदेव
च सत्यमित्येवं ‘प्रतियन्तः’—प्रतिपद्यमानास्तदेव चात्मीयमभ्युपगमं रोचयन्तस्तद्वहमाणाख्यातारं प्रशंसयन्तः,
तद्यथा—स्वाख्यातो भवता धर्मोऽस्माकमयमत्यन्तमभिप्रेत इत्येवं ते तदध्यवसायाः—सावधानुष्ठानेनाप्यधर्मो न
भवतीत्यध्यवसायिनः स्त्रीकामेषु मूर्छिता इत्येवं पूर्ववज्ज्ञेयं यावच्चदन्तरे कामभोगेषु विषण्णा ऐहिकामुष्मिको भय-

कार्यअष्टा नात्मत्रा(नल्ला)णाय नापि परेषामिति । भवत्येवं द्वितीयः पुरुषजातः पञ्चमहाभूताभ्युपगमिको व्याख्यात इति । साम्प्रतमीश्वरकारणिकमधिकृत्याह—

अहावरे तच्चे पुरिसजाए ईसरकारणिए इति आहिज्जइ, इह खलु पादीणं वा ६ संतेगतिया मणुस्सा भवंति अणुपुब्बेणं लोयं उववन्ना, तं०-आरिया वेगे जाव तेसिं च णं मंहंते एगे राया भवइ जाव सेणावइपुत्ता, तेसिं च णं एगतीए सद्धी भवइ, कामं तं समणा य माहणा य पहारिंसु गमणाए जाव जहा मए एस धम्मे सुअक्खाए सुपन्नत्ते भवइ । इह खलु धम्मा पुरिसादिया पुरिसोत्तरिया पुरिसप्पणीया पुरिससंभूया पुरिसपज्जोत्तिता पुरिसअभिसमणणागया पुरिसमेव अभिभूय चिहंति, से जहाणामए गंडे सिया सरीरे जाए सरीरे संबुद्धे सरीरे अभिसमणणागए सरीरमेव अभिभूय चिहंति, एवमेव धम्मा पुरिसादिया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिहंति । से जहाणामए अरइ सिया सरीरे जाया सरीरे संबुद्धा सरीरे अभिसमणणागया सरीरमेव अभिभूय चिहंति, एवमेव धम्मावि पुरिसादिया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिहंति । से जहाणामए वम्मिणए सिया पुढविजाए पुढविसंबुद्धे पुढविअभिसमणणागए पुढविमेव अभिभूय चिहइ एवमेव धम्मावि पुरिसादिया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिहंति । से जहाणामए रुक्खे सिया पुढविजाए पुढविसंबुद्धे पुढविअभिसमणणागए पुढविमेव अभिभूय चिहंति, एवमेव धम्मावि पुरिसादिया जाव

श्री
निर्युक्ति-
इच्छिदीपि-
कायुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे ।
॥ २१ ॥

पुरिसमेव अभिभूय चिद्वन्ति । से जहाणामए पुक्खरिणी सिया पुहविजाया जाव पुहविमेव अभिभूय चिद्वन्ति, एवमेव धम्मावि पुरिसादिया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिद्वन्ति । से जहाणामए उदगपुक्खले सिया उदगजाए जाव उदगमेव अभिभूय चिद्वन्ति, एवमेव धम्मावि पुरिसादिया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिद्वन्ति । से जहाणामए उदगवुब्बुए सिया उदगजाए जाव उदगमेव अभिभूय चिद्वन्ति, एवमेव धम्मावि पुरिसादिया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिद्वन्ति । जंपिय इमं समणाणं णिगंथाणं उद्विदं पणीयं वियंजियं दुवालसंगं गणिपिडयं, तंजहा-आयारो स्रयगडो जाव दिट्ठिवातो, सव्वमेवं मिच्छा, ण एयं तहियं, ण एयं आहातहियं, इमं सच्चं इमं तहियं इमं आहानहियं, ते एवं सच्चं कुब्बन्ति, ते एवं सच्चं संठवन्ति, ते एवं सच्चं सोवट्ठवन्ति, तमेवं ते तज्जाइयं दुक्खं णातिउद्वन्ति सउणी पंजरं जहा । ते णो एवं विप्पडिवेदन्ति, तंजहा-किरिया इ वा जाव अणिरए इ वा, एवामेव ते विरूवरूवेहिं कम्मसमारंभेहिं विरूवरूवाइं कामभोगाइं समारंभन्ति भोगणाए, एवामेव ते अणारिया विप्पडिवन्ना एवं सदहमाणा जाव इति ते णो हव्वाए णो पाराए, अंतरा कामभोगेसु विसण्णेत्ति, तच्चे पुरिसजाए ईसरकारणिप्ति आहिए ॥ (सूत्रम्-२१) ॥

अथ द्वितीयपुरुषादनन्तरं तृतीय ईश्वरकारणिक आख्यायने, समस्तस्यापि चेतनाचेतनरूपस्य जगत ईश्वरः

द्वितीय
श्रुतस्कन्धे
पौण्डरीका-
व्ययने
तृतीय-
पुरुषजात-
स्वरूपम् ॥

॥ २१ ॥

कारणं, प्रमाणं चात्र—तनुभुवनकरणादिकं धर्मित्वेनोपादीयते, ईश्वरकर्तृकमिति साध्यो धर्मः, संस्थानविशेषत्वात् कृपदेवकुलादिवत् तथा स्थित्वा २ प्रवृत्तेर्वास्यादिवत्, उक्तं च—

“अज्ञो जन्तुर्नीशः सुःखदुःखयोः । ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्गं वा श्वभ्रमेव वा ॥ १ ॥” इत्यादि । तथा ‘पुरुष एवेदं मयं यद्धृतं यच्च भाव्य’मित्यादि, तथा चोक्तम्—

“एक एव हि भूतान्मा, भूतं भूते प्रतिष्ठितः । एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्रवद् ॥ १ ॥” इत्यादि, तदेवमीश्वरकारणिक आत्माद्वैतवादी वा तृतीयः पुरुषजात आख्यायते । “इह खलु” इत्यादि । इहैव पुरुषजातप्रस्तावे, खलुशब्दो नाकयालङ्कारे, प्राच्यादिषु दिक्ष्वन्यतमस्यां दिशि व्यवस्थितः कश्चिदेवं ब्रूयात्, तद्यथा—राजानमुद्दिश्य तावद्यावन्स्वाख्यातः सुप्रज्ञप्तो धर्मो भवति । स चायम्—इह खलु धर्माः—स्वभावाश्चैतना-चेतनरूपाः पुरुष-ईश्वर आन्मा वा कारणमादिर्येषां ते पुरुषादिका ईश्वरकारणिका आत्मकारणिका वा, तथा पुरुष एवोत्तरं—कार्यं येषां ते पुरुषोत्तराः, ता पुरुषेण प्रणीताः सर्वस्य तदविधितत्वात् तदात्मकत्वाद्वा, तथा पुरुषेण द्योतिताः—प्रकाशीकृताः प्रदीपमणिस्वर्यादिनैव घटपटादय इति । ते च धर्मा जीवानां जन्मजरामरण-व्याधिरोगशोकसुजुहूःखजीवनादिकाः, अजीवधर्मास्तु मूर्तिमतां द्रव्याणां वर्णगन्धरसस्पर्शा अमूर्तिमतां च धर्मा-धर्माकाशानां गत्यादिका धर्माः, सर्वेऽपीश्वरकृता आत्माद्वैतवादे वाऽऽत्मविवर्ताः, सर्वेऽप्येते पुरुषमेवाभिभूय-अभिख्याप्य तिष्ठन्ति । अस्मिन्नर्थे दृष्टान्तानानिर्मावयन्नाह—‘स जहाणामए’ इत्यादि । सेशब्दस्तच्छब्दार्थे,

श्री
निर्मुक्ति-
वृत्तिदीपि-
कायुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे ।

॥ २२ ॥

नामशब्दः संभावनायां, तद्यथा नाम गण्डं 'स्याद्'-भवेत्, संभाव्यते च शरीरिणां संसारान्तर्गतानां कर्मवश-
गानां गण्डादिसमुद्भवः, तच्च शरीरे जातं-शरीरजातं शरीरावयवभूतं, तथा शरीरे वृद्धिसुगतं-शरीराभिवृद्धौ च
तस्याभिवृद्धिः, तथा शरीरेऽभिसमन्वागतं-शरीरमाभिमुख्येन व्याप्य व्यवस्थितं, न तदवयवोऽपि शरीरात्पृथ-
ग्भूत इति भावः, तथा शरीरमेवाभिभूय-आभिमुख्येन पीडयित्वा तिष्ठति, यदि वा तदुपशमे शरीरमेवाश्रित्य
तद्गण्डं तिष्ठति न शरीराद्बहिर्भवति, एतदुक्तं भवति-यथा तत्पिण्डकं शरीरैकदेशभूतं न युक्तिशतेनापि शरीरात्पृ-
ग्दर्शयितुं शक्यते, एवमेवामी धर्माश्चित्तनाचेतनरूपास्ते सर्वेऽपीश्वरकर्तृका न ते ईश्वरात्पृथक्कर्तुं पार्यन्ते, यदि वा
सर्वव्यापिन आत्मनैल्लोक्योदरविवरवर्तिपदार्थात्मनो ये केचन धर्माः प्रादुर्षन्ति ते पृथक्कर्तुं न शक्यन्ते, यथा
तद्गण्डं शरीरविकारभूतं तदपृथग्भूतं तद्विनाशे च शरीरमेवावतिष्ठते, एवमेव सर्वेऽपि धर्माः पुरुषादिकाः पुरुष-
कारणिकाः पुरुषविकाररूपा वा न पुरुषात्पृथग्भवितुमर्हन्ति तद्विकारापगमे चात्मानमेवाश्रित्यावतिष्ठन्ते-न तस्मा-
द्बहिर्भवन्तीति, शास्त्रे च दृष्टान्तप्राचुर्यमविरुद्धं, यदि वाऽस्मिन्नर्थे बहवो दृष्टान्ताः संभवन्तीश्वरकर्तृत्ववादस्यात्मा-
द्वैतवादस्य च सुप्रसिद्धत्वादृष्टान्तबहुत्वमित्याह-'से जह' इत्यादि । तद् यथा नामारतिः-चित्तोद्देशगलक्षणा
'स्याद्'-भवेत्, सा च शरीरजाता इत्यादि गण्डवक्ष्येया, दार्ष्टान्तिकेऽप्येवमेव, सर्वे धर्माः पुरुषादिकाः पुरुषप्र-
भवा इत्यादि पूर्ववक्ष्येयम् । तथा तद् यथा नाम बलमीकं-पृथ्वीविकाररूपं स्यात्, तच्च पृथिव्यां जातं पृथिवीसंबद्धं
पृथिव्यभिसमन्वागतं पृथिवीमेवाभि[सं]भूय तिष्ठति, एवमेव यदेतच्चेतनाचेतनरूपं तत्सर्वमीश्वरकारणिकमात्म-

द्वितीय
श्रुतस्कन्धे
पौण्डरीका-
व्ययने
ईश्वरकार-
णिकमत-
निरूपणम्॥

॥ २२ ॥

विवर्तरूपं वा नात्मनः पृथग्भावितुमर्हति, पृथिव्या बल्मीकवत् । तथा तत् यथा नाम वृक्षोऽशोकादिकः स्यात् स च पृथिवीजात इत्यादि दृष्टान्तदार्ष्टान्तिके पूर्ववदायोज्ये, तद् यथा नाम पुष्करिणी स्यात्-तडागरूपा भवेत्, साऽपि पृथिव्यामेव जातेत्यादि प्राग्वच्चर्च्यः, तथा तद् यथा नाम पुष्कलं-प्रचुरमुदकपुष्कलम्-उदकप्राचुर्यं तच्च बद्धर्मत्वादुदकमेव यावदुदकमेवाभिभूय तिष्ठत्येवं दार्ष्टान्तिकेऽप्यायोज्यं, तथा तद् यथा नामोदकबुद्बुदः स्याद्, अत्रापि दृष्टान्तदार्ष्टान्तिके, न तस्मादवयविनः पृथग्भूत इति सुगमम् । तदेवं यदीश्वरकृतत्वेनाभ्युपगम्यते तत्सर्वं तथ्यमपरं तु मिथ्या इत्येतदविर्भावयन्नाह—“जपियं” इत्यादि । यदपि चेदं संव्यवहारतः प्रत्यक्षासन्नभूतं ‘श्रमणानां’ यतीनां ‘निर्ग्रन्थानां’ निष्किञ्चनानामुद्दिष्टं तदर्थं प्रणीतं-व्यञ्जितं—तेषामभिव्यक्तीकृतं द्वादशाङ्गं गणितं तद्यथा—आचार इत्यादि, यावदृष्टिवादः; सर्वमेतन्मिथ्या अनीश्वरप्रणीतत्वात् स्वरुचिविरचितरथ्यापुरुषावाक्यवत्, तथा नैतत्तथ्यं, मिथ्येत्यनेनाभूतोद्भावनत्वमाविष्कृतचौरचौरस्त्ववत्, नैतत्तथ्यमित्यनेन तु सद्भूतार्थनिह्वयो यथा नास्त्यात्मेति, तथा नैतद्याथातथ्यम्—यथाऽवस्थितोऽर्थो न तथाऽवस्थितमिति भावः अनेन सद्भूतार्थनिह्ववेनासद्भूतार्थरिपणमाविष्कृतं, तद् यथा गामश्वं जुवतोऽश्वं वा गामिति, एकार्थिकानि वैतानि शक्रेन्द्रादिवद्व्यव्यानि । तदेवं यदेतद्-द्वादशाङ्गं गणितं तदनीश्वरप्रणीतत्वान्मिथ्येति स्थितम्, इदं तु पुनरीश्वरकर्तृत्वं नामात्माद्वैतं वा सत्यं यथाऽवस्थितार्थप्रतिपादनात् । तथेदमेव तथ्यं सद्भूतार्थोद्भासनात्, तदेवं ते ईश्वरकारणिका आत्माद्वैतवादिनो वा ‘एवम्’ अनन्तरोक्त्या नीत्या सर्वं तनुञ्चनकरणादिकमीश्वरकारणिकं तथा सर्वं चेतनमचेतनं वाऽऽत्म-

श्री
निर्युक्ति-
श्रुतिदीपि-
कायुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे ।
॥ २३ ॥

द्वितीयश्रुत-
स्कन्धे
पौण्डरीका-
व्ययने
ईश्वर-
कारणिक-
मतनिरू-
पणम् ॥

॥ २३ ॥

विवर्तस्वभावम्, आत्मन एव सर्वाकारतयोत्पत्तेरित्येवं संज्ञानं संज्ञा तामेवं कुर्वन्त्यन्येषां च ते स्वदर्शनानुरक्तमनसां संज्ञां संस्थापयन्ति, तथा त एव एवंभूतां संज्ञां वक्ष्यमाणेन न्यायेन निर्युक्तिकामपि सुष्ठु उप-सामीप्येन तदाग्रहितया तदभिमुख्युक्ता युक्तीर्निनीषवः 'स्थापयन्ति'-प्रतिष्ठापयन्ति । ते चैवं वादिनस्तमीश्वरकर्तृत्ववादमात्माद्वैतवादं वा नातिवर्तन्ते, तदभ्युपगमजातीयं च दुःखं-दुःखहेतुत्वाद्दुःखं नातिवर्तन्ते, न त्रोटयन्ति वा, अस्मिन्नर्थे दृष्टान्तमाह-यथा शकुनिः-पक्षिविशेषो लावकादिकः पञ्जरं नातिवर्तते पौनःपुन्येन भ्रान्तवा तत्रैव वर्तते, एवं तेऽप्येवंभूताभ्युपगमवादिनस्तदापादितकर्मबन्धनं नातिवर्तन्ते न वा त्रोटयन्ति । ते च स्वाग्रहाभिमानग्रहग्रस्ता नैतद्वक्ष्यमाणं विप्रतिवेदयन्ति-न सम्यक् जानन्ति, तद्यथा-इयं क्रिया-सदनुष्ठानरूपेयं चाक्रिया-तद्विपरी-तेत्येवं स्वाग्रहिणो नान्यत् शोभनमशोभनं वा यावदयमनरक इत्येवं सदसद्विवेकरहितत्वान्नावधारयन्ति, एवमेव यथाकथञ्चित्ते विरूपरूपैः कर्मसमारम्भैः-नानाप्रकारैः सावधानुष्ठानैर्द्रव्योपार्जनोपायभूतैर्द्रव्यमुपादाय विरूप-रूपान्कामभोगानुच्चावचान्समाचरन्ति भोजनाय-उपभोगार्थमित्येव मनार्यास्ते विरूढं मार्गं प्रतिपन्ना विप्रतिपन्ना न सम्यग्वादिनो भवन्ति, तथाहि-सर्वमीश्वरकर्तृकमित्यत्राभ्युपगमे किमसावीश्वरः स्वत एवापरान् क्रियासु प्रवर्त- (य)ते उतापरेण अस्तिः १, तत्र यद्याद्यः पक्षस्तदा तद्वदन्येषामपि स्वत एव क्रियासु प्रवृत्तिर्भविष्यति किमन्तर्गडुने-श्वरपरिकल्पनेन १, अथासावप्यपरप्रेरितः, सोऽप्यपरेण सोऽप्यपरेणेत्येवमनवस्थालता नभोमण्डलमालिनी प्रसर्पति ।

१ पराशु क्रियासु प्रवर्तन्ते उता० प्रवर्तयते उता० प्र० । २ ०स्ततः प्र० ।

किञ्च असावीश्वरो महापुरुषतया वीतरागतोपेतः सन्नेकाक्षरकयोग्यासु क्रियासु प्रवर्तयत्यपरांस्तु स्वर्गापवर्गयोग्या-
स्त्विति १, अथ ते पूर्वशुभाशुभाचैरितोदयादेव तथाविधासु क्रियासु प्रवर्तन्ते, स तु निमित्तमात्रम्, तदपि न युक्ति-
संगतं, यतः प्राक्तनाशुभप्रवर्तनमपि तदायत्तमेव, तथा चोक्तम्—“अज्ञो जन्तु”रित्यादि, अथ तदपि प्राक्तनमन्येन
प्राक्तनतरेण कारितमिति, एवमनादिहेतुपरम्परेति, एवं च सति तत एव शुभाशुभे स्थाने भविष्यतः किमीश्वर-
परिकल्पनेन १, तथा चोक्तम्—

“शस्त्रौषधादिसंबन्धाच्चैत्रस्य व्रणरोहणे । असंबद्धस्य किं स्थानोः, कारणत्वं न कल्प्यते ? ॥ १ ॥” इत्यादि ।
यच्चोक्तं—सर्वं तनुश्रुवनकरणादिकं बुद्धिमत्कारणपूर्वकं संस्थानविशेषत्वात् देवकुलादिवदिति, एतदपि न युक्तिसंगतं,
यत एतदपि साधनं न भवदभिप्रेतमीश्वरं साधयति, तेन सार्धं व्याप्त्यसिद्धेः, देवकुलादिके दृष्टान्तेऽनीश्वरस्यैव
कर्तृत्वेनाभ्युपगमात्, न च संस्थानशब्दप्रवृत्तिमात्रेण सर्वस्य बुद्धिमत्कारणपूर्वकत्वं सिध्यति, अन्यथाऽनुपपत्ति-
लक्षणस्य साध्यसाधनयोः प्रतिबन्धस्थाभावात्, अथाविनाभावमन्तरेणैव संस्थानमात्रदर्शनात्साध्यसिद्धिः स्याद्,
एवं च सत्यतिप्रसङ्गः स्यात्, उक्तं च—

“अन्यथा कुम्भकारेण, मृद्धिकारस्य कस्यचित् । घटादेः करणात्सिद्ध्यैद्वलमीकस्यापि तत्कृतिः ॥ १ ॥”
इत्यादि । न चेश्वरकर्तृत्वे जगद्वैचित्र्यं सिध्यति, तस्यैकरूपत्वादित्युक्तप्रायमिति । आत्माद्वैतपक्षस्त्वत्यन्तम-

शुक्तिसंगतत्वाद्वाश्रयणीयः, तथाहि—तत्र न प्रमाणं न प्रमेयं न प्रतिपाद्यं न प्रतिपादको न हेतुर्न दृष्टान्तो न तदाभासो भेदेनावगम्यते, सर्वस्यैव जगत एकत्वं स्याद् आत्मनोऽभिन्नत्वात्, तदभावे च कः केन प्रतिपाद्यते ? इत्यप्रणयनमेव शास्त्रस्य, आत्मनश्चैकत्वात्तत्कार्यमप्येकाकारमेव स्यादित्यतो निर्हेतुकं जगद्वैचित्र्यं, तथा च सति—
“ नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वाऽहेतोरन्यानपेक्षणात् । अपेक्षतो हि भावानां कादाचित्कत्वसंभवः ॥१॥ ” इत्यादि । तदेवमीश्वरकर्तृत्वमात्माद्वैतपक्षश्च युक्तिभिर्विचार्यमाणो न कथञ्चिद् घटां प्राञ्चति, तथापि एते स्वदर्शनमोहमोहि-
तास्तज्जातीयाहुः स्वात् शङ्कनिः पञ्जरादिव नातिमुच्यन्ते, विप्रतिपन्नाश्च तत्प्रतिपादिकाभिर्युक्तिभिस्तदेव स्वपक्षं प्रतियन्ति श्रद्धघटीति पूर्ववन्नेयं यावत् ‘णो हन्वाए णो पाराए अंतरा कामभोगेसु विसरण’ति इत्ययं
तृतीयः पुरुषजात ईश्वरकारणिक इति । स ह्येवमाह—“यस्य बुद्धिर्न लिप्येत, हत्वा सर्वमिदं जगत् । आकाशमिव पङ्केन, नासौ पापेन लिप्यते ॥१॥” इत्याद्यसमञ्जसभाषितया त्यक्त्वा पूर्वसंयोगमप्राप्तो विवक्षितं स्थानमन्तराल
एव कामभोगेषु मूर्च्छितो विषण्ण इत्यवगन्तव्यमिति । साम्प्रतं चतुर्थपुरुषजातमधिकृत्याह—

अहावरे चउत्थे पुरिसजाए णियतिवाहएत्ति आहिज्जह, इह खल्ल पाहणं वा ६ तहेव जाव सेणा-
वहपुत्ता वा, तेसिं च णं एगतीए सङ्गी भवह, कामं तं समणा य माहणा य संपहारिंसु गम-
णाए जाव मए एस धम्मे सुअक्खाए सुपन्नत्ते भवह । इह खल्ल दुवे पुरिसा भवंति-एगे पुरिसे
किरियमाहक्खह एगे पुरिसे णोकिरियमाहक्खह, जे य पुरिसे किरियमाहक्खह जे य पुरिसे

णोकिरियमाहक्खह दोवि ते पुरिसा तुल्ला एगट्ठा, कारणमावन्ना । बाले पुण एवं विप्पडिवेदेंति
 कारणमावन्ने अहमंसि दुक्खामि वा सोयामि वा जूरामि वा तित्पामि वा पीडामि वा
 परितप्पामि वा अहेमयमकासि परो वा जं दुक्खह वा सोयह वा जूरह वा तित्पह वा पीडह
 वा परितप्पह वा परो एवमकासि, एवं से बाले सकारणं वा परकारणं वा एवं विप्पडिवेदेंति
 कारणमावन्ने । मेहावी पुण एवं विप्पडिवेदेंति कारणमावन्ने-अहमंसि दुक्खामि वा
 सोयामि वा जूरामि वा तित्पामि वा पीडामि वा परितप्पामि वा, णो अहं एवमकासि,
 परो वा जं दुक्खह वा जाव परितप्पह वा णो परो एवमकासि, एवं से मेहावी सकारणं
 वा परकारणं वा एवं विप्पडिवेदेंति कारणमावन्ने, से बेमि पार्हणं वा ६ जे तसथावरा पाणा
 ते एवं संघायमागच्छंति ते एवं विपरियासमावज्जंति ते एवं विवेगमागच्छंति ते एवं विहाण-
 मागच्छंति ते एवं संगतियंति उवेहाए, णो एवं विप्पडिवेदेंति, तं जहा-किरियाति वा जाव
 णिरएति वा अणिरएति वा, एवं ते विरूवरूवेहिं कम्मसमारंभेहिं विरूवरूवाहं कामभोगाहं
 समारभंति भोयणाए । एवमेव ते अणारिया विप्पडिवन्ना तं सदहमाणा जाव इति ते
 णो हव्वाए णो पाराए अंतरा कामभोगेसु विसण्णा ॥ चउत्थे पुरिसजाए णियहवाइएत्ति
 आहिए । इच्चते चत्तारि पुरिसजाया णाणापन्ना, णाणाच्छंदा, णाणासीला, णाणादिट्ठी णाणारूह,

जाणारंभा, पाणाअज्झवसाणसंजुत्ता, पहीणपुब्बसंजोगा; आरियं मग्गं असंपत्ता इति ते णो हव्वाए णो पाराए अंतरा कामभोगेसु विसण्णा ॥ (सूत्रम्-१२) ॥

‘अहावरे’ इत्यादि, अथ तृतीयपुरुषादनन्तरमपरश्रुतार्थः पुरुष एव पुरुषजातो नियतिवादिक आख्यायते-प्रतिपाद्यते, स चैवमाह—नात्र कश्चित्कालेश्वरादिकः कारणं नापि पुरुषकारः, समानक्रियाणामपि कस्यचिदेव नियतिबलादर्थसिद्धेः, अतो नियतिरेव कारणम्, उक्तं च—“प्राप्तव्यो नियतिबलाश्रेणे योऽर्थः, सोऽवश्यं भवति नृणां शुभोऽशुभो वा । भूतानां महति कृतेऽपि हि प्रयत्ने, नाभाव्यं भवति न भाविनोऽस्ति नाशः ॥ १ ॥” इत्यादि ॥ ‘इह खलु पार्हणं’ इत्यादिको ग्रन्थः प्राग्वचेतव्यो यावदेव धर्मो—नियतिवादरूपः स्वाख्यातः—सुप्रसक्तो भवतीति । स च नियतिवादी स्वाभ्युपगमं दर्शयितुमाह—‘इह खलु दुवे पुरिस्मा भवंती’त्यादि, ‘इह’—अस्मिन् जगति खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, द्वौ पुरुषो भवतः, तत्रैकः क्रियामाख्याति, क्रिया हि देशादेशान्तरावासिलक्षणा पुरुषस्य भवति, न कालेश्वरादिना चोदितस्य भवति, अपि तु नियतिश्रुतिस्य, एवमक्रियाऽपि । यदि तावत्स्वतन्त्रौ क्रियावादमक्रियावादं च समाश्रितौ तौ द्वावपि नियत्यधीनत्वात्तुल्यौ, यदि पुनस्तौ स्वतन्त्रौ भवतस्ततः क्रियाऽक्रियामेदान्न तुल्यौ स्यातामिति, अत एकाथवैकारणार्थत्वादिति, नियतिवशेनैव तौ नियतिवादमनियतिवादं चाश्रिताविति भावः । उपलक्षणार्थत्वाच्चास्यान्योऽपि यः कश्चित्कालेश्वरादिपक्षान्तरमाश्रयति सोऽपि नियतिचोदित एव द्रष्टव्य इति ॥ सारंप्रतं नियतिवादी परमतोद्विभावविषयाऽऽह—‘बालः’—अज्ञः पुरुष-

सा० १ ०५८० प्र० । २ पुनरपि नियतिवाद्येव स्वपक्षमन्यथा समर्थयितुमाह प्र० ।

कारकालेश्वरवादीत्यादिकः, पुनरिति विशेषणार्थः, तदेव दर्शयति—‘एव’मिति वक्ष्यमाणनीत्या ‘विप्रतिवेदयति’—जानीते कारणमापन्नैः सुखदुःखयोः सुकृतदुःकृतयोर्वा स्वकृत एव पुरुषकारः कालेश्वरादिर्वा कारणमित्येवमभ्युपपन्नो नान्यन्नियत्यादिकं कारणमस्तीति, तदेवाह—तद्यथा—योऽहमस्मि ‘दुःखामि’ति शरीरं मानसं दुःखमनुभवामि तथा शोचामि—इष्टानिष्टवियोगसंप्रयोगकृतं शोकमनुभवामि, तथा ‘त्पिप्यामि’ति शरीरबलं क्षरामि, तथा ‘पीडामि’ति सबाह्याभ्यन्तरया पीडया पीडामनुभवामि, तथा ‘परितप्यामि’ति परितापमनुभवामि, तथा ‘जूरामि’ति अनार्यकर्मणि प्रवृत्तमात्मानं गह्रीमि, अनर्थाचासौ विस्तरयामित्यर्थः, तदेवं यदहं दुःखमनुभवामि तदहमेवाकार्ष, परपीडया कृतवानस्मीत्यर्थः तथा परोऽपि यद्दुःखशोकादिकमनुभवति मयि चाऽऽपादयति तत्स्वयमेव कृतमिति, तदेव दर्शयति—‘परो चे’त्यादि, तथा परोऽपि यन्मां दुःखयति शोचयतीत्यादि प्राग्वन्नेयं तत्सर्वमहमकार्षमित्येवं द्वाभ्यामाकलितोऽज्ञो वा बाल एवं ‘विप्रतिवेदयति’—जानीते स्वकारणं वा परकारणं वा सर्वं दुःखादि पुरुषकारकृतिमिति जानीते एवं पुरुषकारकारणमापन्न इति ॥ तदेवं नियतिवादी पुरुषकारकारणवादिनो बालत्वमापाद्य स्वमतमाह—मेवा—मर्यादा प्रज्ञा वा तद्वान् मेवाची—नियतिवादपक्षाश्रयी एवं ‘विप्रतिवेदयति’—जानीते, कारणमापन्न इति नियतिरेव कारणं सु(दुः)खाद्यनुभवस्य, तद्यथा—योऽहमस्मि दुःखयामि—

सा० १ युक्त्यन्तरोपन्यासार्थः प्र० । २ ० बः, कारणमुद्दिश्य वक्ष्यमाणाच्च कारणात् नियतिरेव कर्त्री न पुरुषकारादिकमिति भावः, तदेव नियतिवादसमर्थनकारणं दर्शयति, तद्यथा—योऽहं प्र० ।

श्री
निर्युक्ति-
वृत्तिदीपि-
कायुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे ।
॥ २६ ॥

श्रोत्र्यामि तथा 'निष्पामि'ति क्षरामि 'पीडामि'ति पीडामनुभवामि 'परितप्पामि'ति परितापमनुभवामि, नाहमेवमकार्षं दुःखम्, अपि तु नियतित एवैतन्मर्यागतं, न पुरुषकारादिकृतं, यतो न हि कस्यचिदात्माऽनिष्टो येनानिष्टा दुःखोत्पादादिकाः क्रियाः समारभते, नियत्यैवासावनिच्छन्नपि तत्कार्यते येन दुःखपरम्पराभागभवति, कारणमापन्न इति परेऽप्येवमेव योजनीयम् । एवं सति नियतिवादी मेधावीति सोच्छण्ठमेतत्, स किल नियतिवादी हृष्टं पुरुषकारं परित्यज्यादृष्टनियतिवादाश्रयेण महाविवेकीत्येवमुच्छ्रज्यते, स्वकारणं परकारणं च दुःखादिकमनुभवन्नियतिकृतमेतदेवं विप्रतिवेदयति-जानाति नात्मकृतं नियतिकारणमापन्नं, कारणं चात्रैकस्यासदनुष्ठानरतस्यापि न दुःखमुत्पद्यते परस्य तु सदनुष्ठायिनोऽपि तद्भवतीत्यतो नियतिरेव कर्त्रीति । तदेवं नियतिवादे स्थिते परमपि यत्किञ्चित्तत्सर्वं नियत्यधीनमिति दर्शयितुमाह-'से बेमी'त्यादि, सोऽहं नियतिवादी युक्तितो निश्चित्य 'ब्रवीमी'-ति प्रतिपादयामि ये केचन ग्राच्यादिषु दिक्षु त्रस्यन्तीति त्रस्मा-द्वीन्द्रियादयः स्थावराश्च-पृथिव्यादयः प्राणाः-प्राणिनस्ते सर्वेऽप्येवं नियतित एवौदारिकादिशरीरसंबन्धमागच्छन्ति, नान्येन केनचित्कर्मादिना शरीरं ग्राह्यन्ते, तथा बालकुमारयौवनस्थविरष्टुद्धावस्थादिकं विविधपर्यायं नियतित एवानुभवन्ति, तथा नियतित एव 'चिवेकं' शरीरात्पृथग्भावमनुभवन्ति, तथा नियतित एव विविधं विधानम्—अवस्थाविशेषं कुब्जकाणखज्जवामनकज्जराभरणरोगशोकादिकं बीभत्समागच्छन्ति, तदेवं ते प्राणिनस्त्रसाः स्थावरा 'एवं' पूर्वोक्त्या नीत्या संगतिं यान्ति-नियतिमापन्ना नानाविधविधानभाजो भवन्ति, त एव वा नियतिवादिनः 'संग्रह्यं'ति नियतिमाश्रित्य 'तदु-

द्वितीय
श्रुतस्कन्धे
पौण्डरीका-
व्ययने
नियतिवा-
दिक-मत-
निरूपणम्॥

॥ २६ ॥

स्प्रक्षया' नियतिवादोत्प्रेक्षया यत्किञ्चनकारितया परलोकाभीरवो 'नो' नैव एतद्वक्ष्यमाणं विप्रतिवेदयन्ति-
जानन्ति, तद्यथा-क्रिया—सदनुष्ठानरूपा, अक्रिया तु—असदनुष्ठानरूपा इत्यादि शब्देवं ते नियतिवादिनस्तदुपरि
सर्वं दोषजातं प्रक्षिप्य विरूपरूपैः कर्मसमारम्भैर्विरूपरूपान् कामभोगान् भोजनाय—उपभोगार्थं समारभन्त
इति ॥ तदेवमेव—पूर्वोक्त्या नीत्या तेऽनार्या विरूपं नियतिमार्गं प्रतिपन्ना विप्रतिपन्नाः, अनार्यत्वं पुनस्तेषां निर्यु-
क्तिकस्यैव नियतिवादस्य समाश्रयणात्, तथाहि—असौ नियतिः किं स्वत एव नियतिस्वभावा उतान्यया नियत्या
नियम्यते ?, किं चातः ? तत्र यद्यसौ स्वयमेव तथास्वभावा सर्वपदार्थानामेव तथास्वभावत्वं किं न कल्प्यते ?,
किं बहुदोषया नियत्या समाश्रितया ? अथान्यया नियत्या तथा नियम्यते, साऽप्यन्यया साऽप्यन्ययेत्येवमन-
वस्था । तथा नियतेः स्वभावत्वाभिन्नयतस्वभावयाऽनया भवितव्यं न नानास्वभावयेति, एकत्वाच्च नियतेस्तत्कार्ये-
णाप्येकाकारेणैव भवितव्यं, तथा च सति जगद्वैचित्र्याभावः, न चैतद्दृष्टमिष्टं वा । तदेवं युक्तिभिर्विचार्यमाणा
नियतिर्न कथाश्चिद् घटते, यदप्युक्तं—द्वावपि तौ पुरुषौ क्रियाक्रियावादिनौ तुल्यौ, एतदपि प्रतीतिबाधितं, यतस्त-
योरेकः क्रियावाद्यपरस्त्वक्रियावादादिति कथमनयोस्तुल्यत्वम्, अथैकया नियत्या तथानियतत्वात्तुल्यता अनयोः,
एतच्च निरन्तराः सुहृदः प्रत्येप्यन्ति, नियतेरप्रमाणत्वात्, अप्रमाणत्वं च प्राग्लेशतः प्रदर्शितमेव, यदप्युक्तं—
यहुःखादिकमहमनुभवामि तन्नाहमकार्षमित्यादि, तदपि बालवचनप्राथं, यतो(यत्) जन्मान्तरकृतं शुभमशुभं वा

तदिहोपप्लव्यते, स्वकृतकर्मफलेश्वरत्वादसुमतां, तथा चोक्तं—“यदिह क्रियते कर्म, तत्परत्रोपप्लव्यते । मूलसिक्तेषु वृक्षेषु, फलं शाखासु जायते ॥ १ ॥” तथा—“यदुपात्तमन्यजन्मनि शुभमशुभं वा स्वकर्म परिणत्या । तच्छक्य-
मन्यथा नो कर्तुं देवासुरैरपि हि ॥ २ ॥” तदेवं ते नियतिवादिनोऽनार्या विप्रतिपन्नास्तमेव निर्युक्तिकं नियतिवादं
श्रद्धघानास्तमेव च प्रतीयन्ते इत्यादि तावन्नयं यावदन्तरा कामभोगेषु विषणा इति चतुर्थः पुरुषजातः समाप्तः ॥
साम्प्रतमुपसंजिघृक्षुराह—‘इत्येते’ पूर्वोक्तास्तज्जीवतच्छरीरपञ्चमहाभूतेश्वरकर्तृत्वनियतिवादपक्षाश्रयिणश्चत्वारः पुरुषा
नानाप्रकारा प्रज्ञा-मतियेषां ते तथा नाना-भिन्नश्छन्दः—अभिप्रायो येषां ते तथा, नानाप्रकारं शीलम्-
अनुष्ठानं येषां ते तथा, नानारूपा हृष्टिः—दर्शनं येषां ते तथा, नानारूपा रुचिः—चेतोऽभिप्रायो येषां ते तथा,
नानाप्रकार आरम्भो—धर्मास्तुष्टानं येषां ते तथा, नानाप्रकारेण—परस्परभिन्नेनाध्यवसायेन संयुक्ता धर्मार्थमुद्यताः,
ग्रहीणः—परित्यक्तः पूर्वसंयोगो—मातृपितृकलत्रसंबन्धो यैस्ते तथा, तथा आराद्यातः सर्वहेयधर्मस्य इत्यार्यो मार्गो
निर्दोषः पापलेशासंपृक्तस्तमार्यं मार्गमसंप्राप्ता इति पूर्वोक्तया नीत्या ते चत्वारोऽपि नास्तिकादयो ‘णो हञ्वाए’
इति परित्यक्तत्वान्मातापित्रादिसंबन्धस्य धनधान्यहिरण्यादिसंचयस्य च नैहिकसुखभाजो भवन्ति, तथा ‘णो
पाराए’ति असंप्राप्तत्वादार्यस्य मार्गस्य सर्वोपाधिविशुद्धस्य प्रगुणमोक्षपद्धतिरूपस्य न संसारपारगामिनो भवन्ति,
न परलोकसुखभाजो भवन्तीति, कित्वन्तराल एव गृहवासायमार्गयोर्मध्यवर्तिन एव कामभोगेषु ‘विषण्णाः’—
अध्युपपन्ना दुष्पारपङ्कमग्रा इव करिणो विषीदन्तीति स्थितम् ॥ उक्ताः परतीर्थिकाः, साम्प्रतं लोकोत्तरं भिक्षावृत्तिं

भिष्टुं पञ्चमं पुरुषजातमधिकृत्याह-

से बेमि पाईणं वा ६ संतेगतिया मणुस्सा भवंति, तंजहा-आरिया वेगे अणारिया वेगे, उच्चा-
गोया वेगे णीया गोया वेगे, कायमंता वेगे हस्समंता वेगे, सुवन्ना वेगे दुवन्ना वेगे, सुख्वा वेगे
दुरूवा वेगे; तेसिं च णं जणजाणवयाइं परिगहियाइं भवंति, तं० अप्पयरा वा मुज्जयरा वा, तह-
प्पगारेहिं कुलेहिं आगम्म अभिभूय एगे भिक्खायरियाए ससुद्धिता सतो वावि एगे णायओ (अणा-
यओ) य उवगरणं च विप्पजहाय भिक्खायरियाए ससुद्धिता असतो वावि एगे णायओ (अणायओ)
य उवगरणं च विप्पजहाय भिक्खायरियाए ससुद्धिता, [जे ते सतो वा असतो वा णायओ य
अणायओ य उवगरणं च विप्पजहाय भिक्खायरियाए ससुद्धिता] पुब्बमेव तेहिं णायं भवइ,
तंजहा-इह खलु पुरिसे अन्नमन्नं ममद्दाए एवं विप्पडिवेदंति, तंजहा-खेत्तं मे, वत्थू मे, हिरणं मे,
सुवन्नं मे, धणं मे, धणं मे, कंसं मे, दूसें मे, विपुलधण कणग रयण मणि मोत्तिय संख सिल प्पवाल-
रत्तरयण संतसार सावतेयं मे, सद्दा मे, रूवा मे, गंधा मे, रसा मे, फासा मे; एते खलु मे कामभोगा
अहमवि एतेसिं ॥ से मेहावी पुब्बमेव अप्पणो एवं समभिजाणेज्जा, तंजहा-इह खलु मम अन्न-
यरे दुक्खे रोयानंके ससुप्पजेज्जा अणिट्ठे अकंते अप्पिए असुमे अमणुन्ने अमणांमे दुक्खं णो सुहे
से हंता भयंनारो ! कामभोगाइं मम अन्नयरं दुक्खं रोयानंके परियाइयह अणिट्ठे अकंतं अप्पियं

श्री
निर्युक्ति-
वृत्तिदीपि-
कायुते
श्रीमत्त्वत्र-
कृताङ्गे ।
॥ २८ ॥

असुभं अमणुन्नं अमणासं दुक्खं णो सुहं, ताऽहं दुक्खामि वा सोयामि वा जूरामि वा तिप्पामि वा पीडामि वा परितप्पामि वा इमाओ मे अणयराओ दुक्खाओ रोगातंकाओ पडिमोयह अणिट्ठाओ अकंताओ अप्पियाओ असुभाओ अमणुन्नाओ अमणामाओ दुक्खाओ णो सुहाओ, एवामेव णो लद्धपुब्बं भवह, इह खलु कामभोगा णो ताणाए वा णो सरणाए वा, पुरिसे वा एगता पुब्बिं वव कामभोगा वा एगता पुब्बिं पुरिसं विप्पजहंति, अन्ने खलु कामभोगा अन्नो अहमंसि, से किमंग पुण वयं अन्नमन्नेहिं कामभोगेहिं सुब्बामो ? इति संखाए णं वयं च कामभोगेहिं विप्पजहिस्सामो, से मेहावी जाणेज्जा बहिरंगमेतं, इणमेव उवणीयतराणं, तंजहा-माया मे, पिता मे, भाया मे, भगिणी मे, भज्जा मे, पुत्ता मे, धूता मे, पेसा मे, नत्ता मे, सुण्हा मे, सुहा मे, पिया मे, सहा मे, सयणसंगंथसंथुया मे; एते खलु मम णायओ अहमवि एतेसि, एवं से मेहावी पुब्बामेव अप्पणा एवं समभिजाणेज्जा, इह खलु मम अन्नयरे दुक्खे रोयातंके ससुप्पज्जेज्जा अणिट्ठे जाव दुक्खे णो सुहे, से हंता भयंतारो ! णायओ इमं मम अन्नयरं दुक्खं रोयातंकं परियाहयह अणिट्ठं जाव णो सुहं, ताऽहं दुक्खामि वा सोयामि वा जाव परितप्पामि वा, इमाओ मे अन्नयरातो दुक्खातो रोयातंकाओ परिमोएह अणिट्ठाओ जाव णो सुहाओ, एवमेव णो लद्धपुब्बं भवह, तेसिं वावि भयंताराणं मम णाययाणं अन्नयरे

द्वितीयश्रुत-
स्कन्धे
पौण्डरीका-
व्ययने
लोकोत्तर-
मिश्रुमत-
निरूपणम् ॥

॥ २८ ॥

दुक्खे रोयातंके समुपज्जेजा अणिट्ठे जाव णो सुहे, से हंता अहमेत्तेसि भयंताराणं णाययाणं
 इमं अन्नयरं दुक्खं रोयातंके परियाहयामि अणिट्ठं जाव णो सुहे, मा मे दुक्खंतु वा जाव मा मे
 परितप्पंतु वा, इमाओ णं अणणयराओ दुक्खातो रोयातंकाओ परिमोएमि अणिट्ठाओ जाव णो
 सुहाओ, एवमेव णो लद्धपुव्वं भवह, अन्नस्स दुक्खं अन्नो न परियाहयति अन्नेण कंडं अन्नो न
 पडिसंवेदेति पत्तेयं जायति, पत्तेयं मरह, पत्तेयं चयह, पत्तेयं उववज्जह, पत्तेयं झंझा, पत्तेयं सन्ना,
 पत्तेयं मन्ना; एवं विन्नू वेदणा, इह (इ) खलु णातिसंजोगा णो ताणाए वा, णो सरणाए वा, पुरिसे
 वा एगता पुण्वि णातिसंजोए विप्पजहति, णातिसंजोगा वा एगता पुण्वि पुरिसं विप्पजहति,
 अन्ने खलु णातिसंजोगा अन्नो अहमंसि, से किमंग पुण वयं अन्नमन्नेहिं णातिसंजोगेहिं मुच्छा-
 मो ? इति संखाए णं वयं णातिसंजोगं विप्पजहिस्सामो । से मेहावी जाणेज्जा बहिरंगमेयं, इण-
 मेव उवणीयतरांगं, तंजहा-हत्था मे, पाया मे, बाहा मे, ऊरू मे, उदरं मे, सीसं मे, सीलं मे, आऊ
 मे, बलं मे, वण्णो मे, तथा मे, छाया मे, सोयं मे, चक्खू मे, घाणं मे, जिब्भा मे, फासा मे; ममाहज्जह
 वयाउ पडिजूरह; तंजहा-आउओ बलाओ वण्णाओ तथाओ छायाओ सोयाओ जाव फासाओ
 सुसंधितो संधी विसंधीभवह, वलियतरंगे गाए भवह, किएहा केसा पलिया भवंति, तंजहा-
 जंपि य इमं सरीरगं उरालं आहारोवहयं एयंपि य अणुपुव्वेणं विप्पजहियव्वं भविस्सति, एयं

संखाए से भिक्खू भिक्खायरियाए समुट्ठिए दुहओ लोगं जाणेज्जा, तं०-जीवा चैव अजीवा चैव, तस्मा चैव थावरा चैव ॥ (सूत्रम्-१३) ॥

‘से वेमि’ इत्यादि, यादृक्कामभोगेष्वसक्तः सन्नन्तरा नोऽवसीदति पद्मवरपौण्डरीकोद्धरणाय च समर्थो भवति तदेतदहं ब्रवीमीति । अस्य चार्थस्योपदर्शनाय प्रस्तावमारचयन्नाह-प्रार्चनादिकामन्यतरां दिशमुद्दिश्यैके केचन मनुष्याः ‘सन्ति’-भवन्ति, तद्यथा-आर्याः-आर्यदेशोत्पन्ना मगधादिजनपदोद्भवाः, तथा ‘अनार्याः’-शक-यवनादिदेशोद्भवाः, तथा च ‘उच्चैर्गोत्रोद्भवाः’-इक्ष्वाकुहरिवंशादिकुलोद्भवाः, तथा ‘नीचैर्गोत्रोद्भवाः’-वर्णा-पसदसंभूताः, तथा ‘कायवन्तः’-प्रांशवः, तथा ‘ह्रस्वाः’-वामनकादयः, तथा ‘सुवर्णा दुर्वर्णाः’-सुरूपा दुरूपा वा, एके केचन कर्मपरवशा भवन्ति; तेषां चार्यादीनां ‘ण’मिति वाक्यालङ्कारे ‘क्षेत्राणि’-शालीक्षेत्रादीनि ‘वास्तूनि’-खातोच्छ्रितादीनि तानि ‘परिगृहीतानि’-स्वीकृतानि भवन्ति, तान्येव विशिनष्टि-‘अल्पतराणि’-स्तोकतराणि वा प्रभूततराणि वा भवन्ति । तथा ते(ये)षामेव च जनजानपदाः परिगृहीता भवन्ति, तेऽप्यल्प-तराः प्रभूततरा वा भवेयुः, तेषु चार्यादिविशेषणविशिष्टेषु तथाप्रकारेषु कुलेष्वागम्यैवंभूतानि गृहाणि गत्वा तथा-प्रकारेषु वा कुलेषु ‘आगम्य’-जन्म लब्ध्वाऽभिभूय च विषयकषयादीन् परीषहोपसर्गान् वा सम्यगुत्था-नेनोत्थाय प्रव्रज्यां गृहीत्वैके केचन तथाविधसत्त्ववन्तो भिक्षाचर्यायां सम्यगुत्थिताः समुत्थिताः तथा ‘सतो’ विद्यमानानपि वा एके केचन महासत्त्वोपेता ‘ज्ञातीन्’-स्वजनान् (अज्ञातीन्-परिजनान्) तथा ‘उपकरणं

च' कामभोगाङ्गं धनधान्यहिरण्यादिकं विविधं प्रकर्षेण 'हित्वा'—त्यक्त्वा भिक्षाचर्यायां सम्यगुत्थिताः, असतो
 वा ह्यातीतुपकरणं च विप्रहाय भिक्षाचर्यायामेके केचनापगतस्वजनविभवाः समुत्थिताः ॥ ये ते पूर्वोक्तविशेषणवि-
 शिष्टा भिक्षाचर्यायामभ्युद्यताः पूर्वमेव—प्रब्रज्याग्रहणकाल एव तैरेतज्ज्ञातं भवति, तद्यथा—'इह'—जगति खलु-
 र्वाक्यालङ्कारे अन्यदन्यद्वस्तुद्दिश्य ममैतद्भोगाय भविष्यतीति, एवमसौ प्रब्रज्यां प्रतिपन्नः प्रविब्रजिषुर्वा 'प्रवेदय-
 ति' जानात्येवं परिच्छिनत्ति, तद्यथा—'क्षेत्रं'—शालिक्षेत्रादिकं, 'वास्तु'—खातोच्छ्रितादिकं, 'हिरण्यं'—धर्मलाभा-
 दिकं, 'सुवर्णं'—कनकं, 'धनं'—गोमहिष्यादिकं, 'धान्यं'—शालि—गोधूममादिकं, 'कांस्यं'—कांस्यपात्रादिकं, तथा
 'विपुलानि'—प्रभूततराणि धनकनकरत्नमणिमौक्तिकानि 'शंखशिल'—चिमुक्तशैलादिकाः शिलाः, 'प्रवालं'—विद्रुमं,
 यदि वा—'सिलप्पवालं'—ति श्रिया युक्तं प्रवालं श्रीप्रवालं वर्णादिगुणोपेतं तथा 'रत्तरयणं'—ति रत्तरत्नं—पद्मरागादिकं
 तथा 'सत्सारं' शोभनसारमित्थः शूलमण्यादिकं, तथा 'स्वापतेयं' रत्नैश्च द्रव्यजातं, सर्वमेतत्पूर्वोक्तं 'मे' ममो-
 पभोगाय भविष्यति, तथा 'शब्दाः'—वेण्वादयो 'रूपाणि'—अङ्गनादीनि, 'गन्धाः'—कोष्ठपुटादयः, 'रसाः'—मधुरा-
 दयः मांसरसादयो वा 'स्पर्शाः'—मृद्धादयः, एते सर्वेऽपि खलु मे कामभोगाः, अहमप्येषां योगक्षेमार्थं प्रभविष्या-
 मीत्येवं संप्रधार्य ॥ स मेधावी पूर्वमेवात्मानं विजानीयाद्—एवं पर्यालोचयेत्, तद्यथा—'इह'—संसारे खलुशब्दो-

सा० १ ० ब्रोगाय प्र० । २ विषयासक्तः पुरुषो मनुते इति शेषः । ३ धर्मलातादिकं प्र० । ४ अघटितरूप्यसुवर्णमिति पर्यायः—प्राचीनपुस्तके ।

५ शुद्धं प्र० ।

भी
निर्युक्ति-
वृत्तिदीपि-
कायुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे ।
॥ ३० ॥

ऽवधारणे, इहैव-अस्मिन्नैव जन्मनि मनुष्यभवे वा ममान्यतरदुःखं-शिरोवेदनादिकं आतङ्को वाऽऽशु जीविता-
पहारी शूलादिकः सधुत्पद्यते, तमेव विशिनष्टि-अनिष्टः अकान्तः अप्रियः अशुभोऽमनोज्ञोऽवनामयतीत्यवनामः-
पीडाविशेषकारी दुःखरूपो यदि वा न मनागमनाक् 'मे' मम नितरामित्यर्थः दुःखयतीति दुःखं, पुनरपि दुःखोपादा-
नमत्यन्तदुःखप्रतिपादनार्थं सुखलेशस्यापि परिहारार्थं च 'नो' नैव शुभः, अशुभकर्मविपाकापादितत्वादिति । अत्र
च यदुक्तमपि पुनरुच्यते सद्यत्पादरूप्यापनार्थं तद्विशेषप्रतिपादनार्थं चेति, तदेवंभूतं दुःखं रोगातङ्कं वा 'हन्तं'-इति
स्वेदे भयात्रातारो यूयं क्षेत्रवास्तुहिरण्यसुवर्णधनधान्यादिकाः-परिग्रहविशेषाः शब्दादयो वा विषयाः तथा हे भग-
वन्तः ! कामभोगा यूयं मया पालिताः परिगृहीताश्च ततो यूयमपीदं दुःखं रोगातङ्कं वा 'परियाहयह' चि विभा-
गशः परिगृहीत यूयम्, अत्यन्तपीडयोद्धिन्नः पुनस्तदेव दुःखं रोगातङ्कं वा विशेषणद्वारेणोच्चारयति-अनिष्टमप्रियम-
कान्तमशुभममनोज्ञमनागभूतमवनामकं वा दुःखमेवैतत् ततोऽशुभमित्येवंभूतं ममोत्पन्नं यूयं विभजत अहमनेना-
तीव दुःखामीति दुःखित इत्यादि पूर्ववचेयमिति, अतोऽमुष्मान्मामन्यतरस्माद्-खाद्वेगातङ्काद्वा प्रतिमोचयत यूयम्,
अनिष्टादिविशेषणानि तु पूर्ववच्चाख्येयानि । प्रथमं प्रथमान्तानि पुनर्द्वितीयान्तानि साम्प्रतं पञ्चम्यन्तानीति । न चाय-
मर्थस्तेन दुःखितेन 'एवमेवे'ति यथा प्रार्थितस्तथैव लब्धपूर्वो भवति, इदमुक्तं भवति-न हि ते क्षेत्रादयः परि-
ग्रहविशेषा नापि शब्दादयः कामभोगास्तं दुःखितं दुःखाद्विमोचयन्तीति ॥ एतदेव लेशतो दर्शयति--'इह'-अस्मिन्,
खलु-वाक्यालङ्कारे, ते कामभोगा अत्यन्तमभ्यस्ता न 'तस्य' दुःखितस्य त्राणाय शरणाय वा भवन्ति, सुलालिता-

द्वितीय
श्रुतस्कन्धे
पौण्डरीका-
व्ययने
लोकोत्तर-
भिष्टुमत-
निरूपणम् ॥

॥ ३० ॥

नामपि कामभोगानां पर्यवसानं दर्शयितुमाह—‘पुरिसो वा’ इत्यादि, पुरि शयनात् पुरुषः—प्राणी, ‘एकदा’-व्याध्यु-
 त्यचिकाले जराजीर्णकाले वाऽन्यस्मिन्वा राजाद्युपद्रवे, ‘तान्’-कामभोगान् परित्यजति, स वा पुरुषो द्रव्याद्यभावे
 तैः कामभोगैर्विषयोन्मुखोऽपि त्यज्यते, स चैवमवधारयति—‘अन्ये’-मत्तो भिन्नाः खल्वमी कामभोगाः, तेभ्यश्चा-
 न्योऽहमस्मि । तदेवं व्यवस्थिते “किमिति वयं पुनरेतेष्वनित्येषु परभूतेष्वन्येषु कामभोगेषु मूच्छां कुर्म” इत्येवं केचन
 महापुरुषाः ‘परिसंख्याय’-सम्यग् ज्ञात्वा कामभोगान् वयं ‘चिप्रजहिष्यामः’-त्यक्ष्याम इत्येवमध्यवसायिनो
 भवन्ति । पुनरपरं वैराग्योत्पत्तिकारणमाह—‘से मेहः, जी’-स मेधावी-सश्रुतिकः एतज्जानीयात्, तद्यथा—यदेतत्क्षेत्र-
 वास्तुहिरण्यसुवर्णशब्दादिविषयादिकं दुःखपरित्राणाय न भवतीत्युपन्यस्तं तदेतद्वाह्यतरं वर्तते, इदमेव चान्यद्द्रव्य-
 माणम् ‘उपनीततरम्’-आसन्नतरं वर्तते, तद्यथा—माता, पिता, भ्राता, भगिनीत्यादयो ज्ञातयः; पूर्वापरसंस्तुता
 एते खलु ममोपकाराय ज्ञातयो भविष्यन्ति, अहमप्येतेषां स्नानभोजनादिनोपकारिण्यामीत्येवं स मेधावी पूर्वमेवा-
 त्मनैवं समभिजानीयादित्यादि, एवं पर्यालोचयत्कल्पितवानिति वा, एतदध्यवसायी चासौ स्यादिति दर्शयितु-
 माह—‘इह खलु’ इत्यादि, ‘इह’-अस्मिन् भवे मम वर्तमानस्यानिष्टादिविशेषणविशिष्टो दुःखातङ्कः समुत्पद्येत,
 ततोऽसौ तदुःखदुःखितो ज्ञातीनेवमभ्यर्थयेत्, तद्यथा—इमं ममान्यतरं दुःखातङ्कमुत्पन्नं परिगृण्हीत यूयमहमने-
 नोत्पन्नेन दुःखातङ्केन पीडयिष्यामी(ष्य इ)त्यतोऽमुष्मान्मां परिमोचयत यूयमिति, न चैतत्तेन दुःखितेन लब्धपूर्वं
 भवति, न हि ते ज्ञातयस्तं दुःखान्मोचयितुमलमिति भावः, नाप्यसौ तेषां दुःखमोचनायालमिति दर्शयितुमाह—

‘नेसि वाची’त्यादि, सर्वं प्राग्वद्योजनीयं, यावदेवमेव नो लब्धपूर्वं भवती-
त्याह-‘अणस्स दुक्ख’मित्यादि, सर्वस्यैव संसारोदरविवरवर्तिनोऽमुमतः स्वकृतकर्मोदयाद्यद्दुःखमुपपद्यते, तदन्य-
स्य संबन्धि दुःखमन्यो-मातापित्रादिकः कोऽपि न प्रत्यापिबति, न तस्मात्पुत्रादेर्दुःखेनासंख्येनात्यन्तपीडिताः,
स्वजना नापि तद्दुःखमात्मनि कर्तुमलं; किमित्येवमाशङ्क्याह-‘अण्णेण कड्ढ’मित्यादि, ‘अन्येन’-जन्तुना
कषायवशेन इन्द्रियालुक्कलतया भोगाऽभिलाषिणाऽज्ञानावृतेन मोहोदयवर्तिना यत्कृतं कर्म तदुदयमन्यः प्राणी
नो प्रतिसंवेदयति-नानुभवति, तदनुभवने ह्यकृतागमकृतनाशौ स्यातां, न चेसौ युक्तिसंगतौ अतो यद्येन कृतं
तत्सर्वं स एवानुभवति, तथा चोक्तम्-“परकृतकर्मणि यस्मान्न क्रामति संक्रमो विभागो वा । तस्मात्सत्त्वानां कर्म,
यस्य यत्चेन तद्वेद्यम् ॥ १ ॥” यस्मात्स्वकृतकर्मफलेश्वरा जन्तवस्तस्मादेतद्भवतीत्याह-‘पत्तेय’मित्यादि, एक-
मेकं प्रति प्रत्येकं सर्वोऽप्यमुमाञ् जायते, तथा क्षीणे चायुषि प्रत्येकमेव म्रियते, ऊक्तं च-“एकस्य जन्ममरणे
गतयश्च शुभाशुभा भवावर्ते । तस्मादाकालिकहितमेकैनेवात्मनः कार्यम् ॥ १ ॥” इति, तथा प्रत्येकं क्षेत्रवास्तु-
हिरण्यसुवर्णादिकं परिग्रहं शब्दादींश्च विषयान् मातापितृकलत्रादिकं च त्यजति, तथा प्रत्येकमुपपद्यते-युज्यते
परिग्रहस्वीकरणतया, तथा प्रत्येकं झञ्झा-कलहस्तद्वृग्रहणात् कषायाः परिगृह्यन्ते, ततः प्रत्येकमेवायुमतां मन्दती-
व्रतया कषायोद्भवो भवति, तथा संज्ञानं संज्ञा-पदार्थपरिच्छित्तिः, साऽपि मन्दमन्दतरपटुतरमेदात् प्रत्येकमेवोप-
जायते, सर्वज्ञादारतस्तरतमयोगेन मतेर्व्यवस्थितत्वात्, तथा प्रत्येकमेव ‘मच्च’त्ति-मननं-चिन्तनं पर्यालोचनमिति-

यावत्, तथा प्रत्येकमेव 'विष्णु'ति विद्वान्, तथा प्रत्येकमेव सातासातरूपवेदना-सुखदुःखानुभवः, उपसंजि-
 वृक्षुराह-'इति खलु' इत्यादि, 'इति'-एवं पूर्वोक्तेन प्रकारेण यतो नान्येन कृतमन्यः प्रतिमवेदयते प्रत्येकं च
 जातिजगामरणादिकं ततः खल्वमी ज्ञातिसंयोगाः-स्वजनसंबन्धाः संमारचक्रवाले पर्यटतोऽत्यन्तपीडितस्य तदु-
 द्घरणे न त्राणाय-न त्राणं कुर्वन्ति, नाप्यनागतसंरक्षणतः शरणाय भवन्ति; किमिति ? यतः पुरुषः 'एकदा'-
 क्रोधोदयादिकाले ज्ञातिसंयोगान् 'विप्रजहान्ति'-परित्यजति, 'स्वजनाश्च न बान्धवा' इति व्यवहारदर्शनात्,
 ज्ञातिसंयोगा वैकदा तदसदाचारदर्शनतः पूर्वमेव तं पुरुषं परित्यजन्ति-स्वसंबन्धादुत्तारयन्ति । तदेवं व्यवस्थिते
 एतद्भावयेत्, तद्यथा-अन्ये खल्वमी ज्ञातिसंयोगा मत्तो भिन्ना इत्वर एम्यश्चान्योऽहस्मि । तदेवं व्यवस्थिते
 किमङ्ग पुनर्वयमन्यैरन्यैर्ज्ञातिसंयोगैर्मूच्छां कुर्मः ? न तेषु मूच्छां क्रियमाणा न्याय्या इत्येवं 'संख्याय'-ज्ञात्वा
 प्रत्याकलय्य वयम्युत्पन्नैराग्या ज्ञातिसंयोगांस्त्यक्ष्याम इत्येवं कृताध्यवसायिनो विदितवेद्या भवन्तीति । साम्प्रत-
 मन्येन प्रकारेण वैराग्योत्पत्तिकारणमाह-स 'मेधावी'-संश्रुतिकः, 'एतद्'-वक्ष्यमाणं जानीयात्, तद्यथा-बाह्य-
 त्रमेतत् यज्ज्ञातिसंबन्धनम्, इदमेवान्यदुपनीतरम्-आसन्नतरं, शरीरावयवानां भिन्नज्ञातिभ्य आसन्नतरत्वात्,
 तद्यथा-हस्तौ ममाशोकपल्लवसदृशौ, तथा भ्रुजौ करिकराकारौ परपुरंजयौ प्रणयिजनमनोरथपूरकौ शत्रुशतजीविता-
 न्तकरौ, यथा मम न तथाऽन्यस्य कस्यापीत्येवं पादावपि पद्मगर्भसुकुमारावित्यादि सुगमं, यावत्स्पर्शाः स्पर्शने-
 न्द्रियं 'मममति'-ममीकरोति,-यादृच्छे न तादृगन्यस्येति भावः, एतच्च हस्तपादादिकं स्पर्शनेन्द्रियपर्यवसानं शरी-

रावयसंबन्धित्वेन विवक्षितं यत्किमपि वयसः परिणामात्-कालकृतावस्थाविशेषात् 'परिजूरह'ति-परिजीयते जीर्णतां याति प्रतिक्षणं विशरारुतां याति, तस्मिन् प्रतिक्षणं विशीर्यति, शरीरे प्रतिक्षणमयमसौ प्राणी एतस्माद्भ्र-
श्यति, तद्यथा—आयुषः पूर्वनिबद्धात्समयादिहान्याऽपचीयते, आवीचीमरणेन प्रतिसमयं मरणाभ्युपगमात्, तथा बलादपचीयते, तथा हि-यौवनावस्थायाश्चयवमाने शरीरके प्रतिक्षणं शिथिलीभवत्सु संधिबन्धनेषु बलादवश्यं भ्रश्यते, तथा वर्णावचिच्छायातोऽपचीयते, अत्र च सनत्कुमारदृष्टान्तो वाच्यः, तथा जीयते शरीरे श्रोत्रादीनीन्द्रि-
याणि न सम्यक् स्वविषयं परिच्छेत्तुमलं, तथा चोक्तम्—“बाल्यं वृद्धिर्वयो मेधा त्वक्चक्षुःशुक्रविक्रमाः । दश-
केषु निवर्तन्ते, मनः सर्वेन्द्रियाणि च ॥ १ ॥” तथा च विशिष्टवयोहान्या 'सुसंधितः'—सुबद्धः संधिः—जानु-
कूर्परादिको 'चिसंधिर्भवति'—विगलितबन्धनो भवतीत्यर्थः, तथा बलितरङ्गाकुलं सर्वतः शिराजालवेष्टितमात्म-
नोऽपि शरीरमिदमुद्देगकृद्भवति किंपुनरन्येषां?, तथा चोक्तम्—“बलिसंततमस्थिशेषितं, शिथिलत्वायुष्टं कडे(ले)वरम् ।
स्वयमेव पुमान् जुगुप्सते, किमु कान्ताः कमनीयविग्रहाः ? ॥ १ ॥” तथा कृष्णाः केशा वयःपरिणामजलप्रक्षा-
लिता धवलतां प्रतिपद्यन्ते, तदेवं वयःपरिणामापादितसन्मतिरेतद्भावयेत्, तद्यथा—यदपीदं शरीरमुदारं—शोभ-
नावयवरूपोपेतं विशिष्टाहारोपचितम्, एतदपि मयाऽवश्यं प्रतिक्षणं विशीर्यमाणमायुषः क्षये विग्रहातव्यं भविष्य-
तीत्येतदवगम्य शरीरानित्यतया संसारासारतां 'संख्याय'—अवगम्य परित्यक्तसमस्तगृहप्रपञ्चो निष्किञ्चनतामुप-
गम्य स भिक्षुर्देहदीर्घसंयमयात्रार्थं भिक्षाचर्यायां समुत्थितः सन् द्विधा लोकं जानीयादिति : तदेव लोकद्वैविध्यं

દર્શયિતુમાહ-તદ્વથા-જીવાઞ્ચ-પ્રાણધારણલક્ષણાસ્તદ્વિપરીતાઞ્ચાજીવા-ધર્માધર્માકાશાદયઃ, તત્ર તસ્ય મિશ્નૌર-હિસાગ્રસિદ્ધયે જીવાન્ વિભાગેન દર્શયિતુમાહ-જીવા અપ્યુપયોગલણકા દ્વિધા, તદ્વથા-ત્રસ્યન્તીતિ ત્રસાઃ-દ્વીન્દ્રિયાદયઃ, તથા તિષ્ઠન્તીતિ સ્થાવરાઃ-પૃથિવીકાયાદયઃ । તેઽપિ સ્પૃક્ષમવાદરપર્યાપ્તકાર્યાપ્તકાદિમેદેન બહુધા દ્રષ્ટવ્યાઃ, ચોપરિ એતેષુ બહુધા વ્યાપારઃ પ્રવર્તેતે । સામ્પ્રતં તદુપમર્દકવ્યાપારકર્તૃન્ દર્શયન્માહ—

इह खलु गारत्था सारंभा सपरिगगहा, संतेगतिया समणा माहणावि सारंभा सपरिगगहा, जे इमे तसा थावरा पाणा ते सयं समारंभंति, अन्नेणवि समारंभावेंति, अण्णंपि समारंभंतं समणुजाणंति । इह खलु गारत्था सारंभा सपरिगगहा, संतेगतिया समणा माहणावि सारंभा सपरिगगहा, जे इमे कामभोगा सचित्ता वा अचित्ता वा ते सयं परिगिण्हंति, अन्नेणवि परिगिण्हवेंति, अन्नेवि परिगिण्हंतं; समणुजाणंति । इह खलु गारत्था सारंभा सपरिगगहा, संतेगतिया समणा माहणावि सारंभा सपरिगगहा, अहं खलु अणारंभे अपरिगगहे, जे खलु गारत्था सारंभा सपरिगगहा, संतेगतिया समणा माहणावि सारंभा सपरिगगहा, एतेसिं चैव निस्साए बंभचेरवासं वसिस्सामो, कस्स णं तं हेउं?, जहा पुब्बं तहा अवरं, जहा अवरं तहा पुब्बं; अंजू एते अणुवरया अणुवट्टिया पुणरवि तारिस्सगा चैव । जे खलु गारत्था सारंभा सपरिगगहा, संतेगतिया समणा माहणावि सारंभा सपरिगगहा, दुहतो पावाहं कुब्बंति इति संखाए दोहिवि अंतेहिं अदिस्समाणो इति

भिवत्स्व रीपृज्जा । से वेमि पार्हणं वा ६ जाच एवं से परिणायकम्मे, एवं से ववेयकम्मे; एवं से विअंतकारए भवतीतिमक्खायम् ॥ (सूत्रम्-१४) ॥

‘इह’-अस्मिन् संसारे, खलुर्वक्यालङ्कारे, गृहम्—अगारं तत्र तिष्ठन्तीति गृहस्थाः, ते च महारम्भेण—जीवोपमर्दकारिणा वर्तन्त इति सारम्भाः, तथा सह परिग्रहेण—द्विपदचतुष्पदधनधान्यादिना वर्तन्त इति मपरिग्रहाः, न केवलं त एव अन्येऽपि ‘सन्ति’-विद्यन्ते, एकं केचन ‘अमणाः’-आक्यादयः, ते च पचनपाचनाद्यनुमतेः सारम्भा दास्यादिपरिग्रहाच्च सपरिग्रहाः, तथा ब्राह्मणाश्चैवंविधा एव, एतेषां च मारम्भकत्वं स्पष्टतरं सूत्रेणैव दर्शयति—य इमे प्राण्यपावर्णितास्त्रमाः स्थावराश्च प्राणिनस्तान् स्वयमेव—अपरंप्रेरिता एव ममारम्भन्ते, तदुपमर्दकं व्यापारं स्वत एव कुर्वन्तीत्यर्थः, तथा अन्यांश्च ममारम्भयन्ति, ममारम्भं कुर्वतश्चान्यान् ममनुजानन्ति ॥ तदेवं प्राणातिपातं प्रदर्श्य भोगाङ्गभूतं परिग्रहं दर्शयितुमाह—‘इह खलु’ इत्यादि, इह खलु गृहस्थाः मारम्भाः मपरिग्रहाः सन्ति अमणा ब्राह्मणाश्च, ते च मारम्भपरिग्रहन्वात् किं कुर्वन्तीति दर्शयति—य इमे प्रत्यक्षाः कामप्रधाना भोगाः कामभोगाः, काम्यन्त इति कामाः—स्त्रीगात्रपरिष्वङ्गादयो भुज्यन्त इति भोगाः—स्रक्चन्दनवादित्रादयः, त एते सचिचाः—सचेतना अचेतना वा भवेयुः, तदुपादानभूता वाऽर्थाः, तांश्च सचित्तानचित्तान्वाऽर्थान् ‘ते’-कामभोगार्थिनो गृहस्थादयः स्वत एव परिगृह्णन्ति, अन्येन च परिग्राहयन्ति, अपरं च परिगृह्णन्ते समनुजानत इति । साम्प्रतमुपसंजिघृक्षुराह—‘इह खलु’ इत्यादि, इह-अस्मिन् जगति, ‘सन्ति’-विद्यन्ते गृहस्थास्तथाविधाः श्रमणा

ब्राह्मणाश्च सारम्भाः सपरिग्रहा इत्येवं ज्ञात्वा स भिक्षुरेवमवधारयेद्-अहमेवात्र खल्वनारम्भोऽपरिग्रहश्च, ये चाभी
 गृहस्थादयः सारम्भादिगुणयुक्तास्तदेतन्निश्चया-तदाश्रयेण ब्रह्मचर्यं-श्रामण्यमाचरिष्यामोऽनारम्भा अपरिग्रहाः
 सन्तः, धर्माधारदेहप्रतिपालनार्थमाहारादिकृते सारम्भपरिग्रहगृहस्थानिश्चया प्रव्रज्यां करिष्याम इत्यर्थः । ननु च
 यदि तन्निश्चया पुनरपि विहर्तव्यं किमर्थं ते त्यज्यन्त इति जाताशङ्कः पृच्छति-‘कस्य हेतोः’-केन कारणेन ?
 तदेतद्गृहस्थश्रमणब्राह्मणत्यजनमभिहितमिति, आचार्योऽपि विदिताभिप्राय उत्तरं ददाति-यथा-‘पूर्वम्’-आदौ
 सारम्भपरिग्रहत्वं तेषां तथा ‘पश्चादपि’-सर्वकालमपि गृहस्थाः सारम्भादिदोषदुष्टाः श्रमणाश्च केचन यथा ‘पूर्व’-
 गृहस्थभावे सारम्भाः सपरिग्रहस्तथा ‘अपरिस्मन्नपि’-प्रव्रज्यारम्भकाले तथाविधा एव त इति अधुनोभयपदा
 व्यभिचारित्वप्रतिपादनार्थमाह-यथा ‘अपरम्’-अपरस्मिन् प्रव्रज्याप्रतिपत्तिकाले तथा ‘पूर्वमपि’-गृहस्थभावा-
 दावपीति, यदि वा-कस्य हेतोस्तद्गृहस्थाद्याश्रयणं क्रियते यतिनेत्याह-यथा ‘पूर्व’-प्रव्रज्यारम्भकाले सर्वमेव भिक्षा-
 दिकं गृहस्थायत्ते तथा पश्चादपि, अतः कथं तु नामानवद्या वृत्तिर्भविष्यतीत्यतः साधुभिरनारम्भैः सारम्भाश्रयणं
 विधेयम् । यथा चैते गृहस्थादयः सारम्भाः सपरिग्रहाश्च तथा प्रत्यक्षेणैवोपलभ्यन्त इति दर्शयितुमाह-‘अञ्जू’-
 इति, व्यक्तमेतदेते गृहस्थादयो यदि वा-‘अञ्जू’ इति प्रगुणेन न्यायेन स्वरसप्रवृत्त्या सावधानुष्ठानेभ्योऽनुपस्ताः
 परिग्रहारम्भाच्च सत्संयमानुष्ठानेन चानुपस्थिताः-सम्यगुत्थानमकृतवन्तो येऽपि कथञ्चिद्धर्मकरणायोत्थितास्तेऽप्यु-
 द्दिष्टभोजित्वात् सावद्यानुष्ठानपरत्वाच्च गृहस्थभावानुष्ठानमनतिवर्तमानाः पुनरपि तादृशा एव-गृहस्थकल्पा एवेति ।

साम्प्रतमुपसंहरति—य इमे—गृहस्थादयस्ते ‘द्विधाऽपि’—सारम्भसपरिग्रहत्वाभ्यामुभाभ्यामपि पापान्युपाददते, यदि वा रागद्वेषाभ्यामुभाभ्यामपि, यदि वा गृहस्थप्रव्रज्यापर्यायाभ्यामुभाभ्यां पापानि कुर्वत इत्येवं ‘संख्याय’—परिज्ञाय ‘द्वयोरप्यन्तयोः’—आरम्भपरिग्रहयोः रागद्वेषयोर्वा, ‘अदृश्यमानः’—अनुपलभ्यमानो, यदि वा रागद्वेषयोर्वा-वन्तौ—अभावौ तयोरगदृश्यमानो—रागद्वेषाभाववृत्तित्वेनापदिश्यमानः सन्नित्येवंभूतो ‘भिक्षुः’—भिक्षुणशीलोऽनवद्याहारभोजी सत्संयमानुष्ठाने ‘रीयेत’—प्रवर्तेत; एतदक्तं भवति—य इमे ज्ञातिसंयोगा यश्चायं धनधान्यादिकः परिग्रहो यच्चेदं हस्तपादाद्यवयवधुक्तं शरीरकं यच्च तदायुर्बलवर्णादिकं तत्सर्वमज्ञाश्चतमनित्यं स्वप्नेन्द्रजालसदृशमसारं, गृहस्थश्रमणब्राह्मणाश्च सारम्भाः सपरिग्रहाश्च, एतत्सर्वं परिज्ञाय सत्संयमानुष्ठाने भिक्षू ‘रीयेतेति स्थितम् । स पुनरप्यहमधिकृतमेवार्थं विशेषिततरं सोपपत्तिकं ब्रवीमीति—तत्र प्रज्ञापकापेक्षया प्राच्यादिकाया दिशोऽन्यतरस्याः समायातः स भिक्षुर्द्वयोरप्यन्तयोरदृश्यमानतया सत्संयमे रीयमाणः सन् ‘एवम्’—अनन्तरोक्तेन प्रकारेण ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय, प्रत्याख्यानपरिज्ञया प्रत्याख्याय च परिज्ञातकर्मा भवति । पुनरपि ‘एवमिति’—परिज्ञातकर्मत्वाद्भवेत्कर्मा भवति—अपूर्वस्याबन्धको भवतीत्यर्थः, पुनरेवमित्यबन्धकतया योगनिरोधोपायतः पूर्वोपाचितस्य कर्मणो विशेषेणान्तकारको भवतीति, एतच्च तीर्थकरणधरादिभिर्ज्ञातिज्ञैरारख्यातमिति । कथं पुनः प्राणातिपातविरतिव्रतादिव्यवस्थितस्य कर्मापगमो भवतीत्युक्तं ?, यतस्तत्प्रवृत्तस्यात्मौपम्येन प्राणिनां पीडोत्पद्यते, तया च कर्म-

बन्ध इत्येवं सर्वं मनसाधायाह—

तत्थ खलु भगवता छज्जीवनिकाय हेऊ पणत्ता, तंजहा-पुहवीकाए जाव तसकाए, से जहा गा-
मए मम अस्सायं दंढेण वा, अट्टीण वा, सुट्टीण वा, लेलूण वा, कवाल्लेण वा, आउट्टिजमाणस्स वा, हम्म-
माणस्स वा, तज्जिजमाणस्स वा, ताडिजमाणस्स वा, परियाविजमाणस्स वा, किलामिजमाणस्स वा,
उद्दविजमाणस्स वा, जाव लोमुक्खणणमायमवि हिंसाकारणं दुक्खं भयं पडिसंवेदेमि, इच्चेवं जाण
सब्बे जीवा, सब्बे भूता, सब्बे पाणा, सब्बे सत्ता; दंढेण वा, जाव कवाल्लेण वा, आउट्टिजमाणा वा,
हम्ममाणा वा, तज्जिजमाणा वा, ताडिजमाणा वा, परियाविजमाणा वा, किलामिजमाणा वा, उद्द-
विजमाणा वा, जाव लोमुक्खणणमायमवि हिंसाकारणं दुक्खं भयं पडिसंवेदेति, एवं नच्चा सब्बे पाणा
जाव सत्ता ण हंतव्वा, ण अज्जावेयव्वा, ण परिचेतव्वा, ण परितावेयव्वा; ण उद्दवेयव्वा । से वेमि जे
य अतीत्ता, जे य पडुप्पन्ना, जे य आगमिस्सा अरिहंता भगवंता सब्बे ते एवमाइक्खंति एवं
भासंति एवं पणवेंति एवं परूवेंति-सब्बे पाणा जाव सत्ता ण हंतव्वा, ण अज्जावेयव्वा ण, परि-
चेतव्वा, ण परितावेयव्वा, ण उद्दवेयव्वा; एस धम्मं धुवेणीति ए सासए समिच्च लोगं खेयच्चेहिं पवे-
दिए, एवं से भिक्खू विरते पाणातिवायातो जाव विरते परिग्गहातो णो दंतपक्खालणेणं दंते

पक्ववालेजा, णो अंजणं, णो वमणं णो धूवणे; णो तं परिआविण्जा । से भिक्खू अकिरिण, अत्तमए अक्रोहे, अमाणे, अमाए, अलोहे, उवसंते परिनिब्बुडे णो आमंसं पुरतो करेज्जा; इमेण मे दिट्ठेण वा सुएण वा मएण वा विन्नाएण वा इमेण वा सुचरियनवनियमबंभेचरवासेण इमेण वा जायाना-यादुत्तिएणं धम्मएणं हओ नुए पेच्चा देवे मिया कामभोगाण वमवत्ती सिद्धं वा अदुक्खमसुभे एत्थवि सिया एत्थवि णो सिया । से भिक्खू सदेहिं अमुच्छिण, ह्वेहिं अमुच्छिण, गंधेहिं अमुच्छिण रसेहिं अमुच्छिण, फासेहिं अमुच्छिण; विरए कोद्दाओ माणाओ मायाओ लोमाओ पैजाओ दोसाओ कलहाओ अब्भक्खाणाओ पेसुन्नाओ परपरिवायाओ अरहरहओ मायामोमाओ मिच्छादंसणम-छाओ इति से महतो आयाणाओ उवसंते उवट्ठिए पडिविरते । से भिक्खू जे इमे तमथावरापाणा भवंति ते णो सयं समारंभइ, णो वण्णेहिं समारंभावेति, अन्नं समारंभंनेवि न समणुजाणंति इति; से महतो आयाणाओ उवसंते उवट्ठिए पडिविरते । से भिक्खू जे इमं कामभोगा सचिता वा अचिता वा ते णो सयं परिगिण्हंति, णो अन्नं परिगिण्हंति अन्नं, परिगिण्हंनं पि ण समणुजा-णंति इति से महतो आयाणाओ उवसंते उवट्ठिए पडिविरते से भिक्खू । जंपिय इमं मंपराइयं कम्मं कज्जइ; णो तं सयं करेति, णो अण्णाणं कारवेति, अन्नं पि करेते ण समणुजाणइ इति से महतो आयाणाओ उवसंते उवट्ठिए पडिविरते । से भिक्खू जाणेज्जा असणं वा ४ अस्सिपडियाए एगं

साहम्मियं समुद्दिस्स पाणां भूतां, जीवां, सत्तां; समारंभ समुद्दिस्स कीतं पामिच्चं अच्छिज्जं
अणिसद्वं अभिहं आहद्दसियं तं चेतियं सिया तं (अप्पणो पुत्ताइणद्दाए जाव आएसाए पुढो
पहेणाए सामासाए पायरासाए संणिहिंसंणिचओ किज्जइ इह एतेसि प्राणवाणं भोयणाए) णो सयं
मुंजइ, णो अण्णेणं मुंजावेत्ति, अन्नपि मुंजंतं ण समणुजाणइ इत्ति, से महत्तो आयाणाओ उवसंते
उवट्ठिए पडिविरते । तत्थ भिक्खू परकडं परणिट्ठितमुग्गमुप्पायणेसणासुद्धं सत्थाइयं सत्थपरि-
णामियं अविहिंसियं एसियं वेसियं सामुदाणियं पत्तमसणं कारणद्दा पमाणजुत्तं अक्खोवज्जणव-
णलेवणभूयं संजमजायामायावत्तियं बिलमिव पन्नगभूतेणं अप्पाणेणं आहारं आहारेज्जा, अन्नं
अन्नकाले, पाणं पाणकाले, वत्थं वत्थकाले, लेणं लेणकाले, सयणं सयणकाले । से भिक्खू मायन्ने
अन्नयरं दिसं अणुदिसं वा पडिवन्ने धम्मं आइक्खे विभए किट्ठे उवट्ठिएसु वा अणुवट्ठिएसु वा
सुस्सुसमाणेसु पवेदए, संतिविरतिं उवसमं निव्वाणं सोयवियं, अज्जवियं, मदवियं, लाघवियं,
अणतिवातियं; सन्वेसिं पाणाणं सन्वेसिं भूताणं जाव सत्ताणं अणुवाइं किट्ठए धम्मं । से भिक्खू
धम्मं किट्ठमाणे णो अन्नस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो पाणस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो वत्थस्स हेउं
धम्ममाइक्खेज्जा, णो लेणस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो सयणस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो अन्नेसिं

१ अप्पणो^० इत्यादिना, भोयणाए । २ इत्यन्तेनंतं क-आ इति प्रती नास्तीति ।

श्री
निर्युक्ति-
वृत्तियुते
भीमत्सन्न-
कृताङ्गे
॥ ३६ ॥

विरूवरूपाणं कामभोगाणं हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, अगिलाए धम्ममाइक्खेज्जा, नन्नत्थ कम्म-
निज्जरट्ठाए धम्ममाइक्खेज्जा । इह खलु तस्स भिक्खुस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म उट्ठाणेणं
ऊट्ठाय वीरा अस्सिं धम्मं समुट्ठिया, जे तस्स भिक्खुस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म सम्मं
उट्ठाणेणं उट्ठाय वीरा अस्सिं धम्मं समुट्ठिया; ते एवं सव्वोवगता, ते एवं सव्वोववता, ते एवं
सव्वोवसंता; ते एवं सव्वत्ताए परिनिव्वुडत्तिबेमि । एवं से भिक्खू धम्मट्ठी धम्मविज्ज णियाग-
पडिवण्णे से जहेयं बुत्तियं अट्ठुवा पत्ते पउमवरपोडरीयं अट्ठुवा अपत्ते पउमवरपोडरीयं, एवं
से भिक्खू परिणायकम्मे परिणायसंगे परिणायगेहवासे उवसंते समिए सहिए सया जए,
सेव वयणिज्जे, तंजहा-समणेति वा, माहणेति वा, खंतेति वा, दंतेति वा, गुत्तेति वा, मुत्तेति वा,
इसीति वा, मुणीति वा, कतीति वा, विज्जति वा, भिक्खूति वा, लूहेति वा, तीरट्ठीति वा, चरणकर-
णारविउत्तिबेमि ॥ (सूत्रम् १५) ॥ इति बित्तियसुअक्खं धम्मस पोडरीयं नाम पढमउच्चयणं समत्तं ॥

‘तत्रेति’-कर्मबन्धग्रस्तावे, खलु वाक्यालङ्कारे, ‘भगवता’-उत्पन्नज्ञानेन तीर्थकृता षड्जीवनिकाया हेतुत्वे-
नोपन्यस्ताः, तद्यथा-पृथिवीकायां यावस्त्रसकायोऽपीति, तेषां च पीड्यमानानां यथा दुःखमुत्पद्यते तथा स्वसंवि-
सिद्धेन दृष्टान्तेन दर्शयितुमाह-तद्यथा नाम-मम ‘असातं’-दुःखं वक्ष्यमाणैः प्रकाररूपपद्यते तथाऽन्येषामपीति,
तद्यथा-दण्डेनास्थना मुष्टिना ‘लेलुना’-लोष्ठेन, ‘कपालेन’-कर्परेण; ‘आकोट्यमानस्य’-संकोच्यमानस्य हन्य-

द्वितीयश्रु०
पुण्डरीका०
साधोर-
हिसापरी-
भावना ।

॥ ३६ ॥

मानस्य कशादिभिः, तज्यमानस्याङ्गुल्यादिभिः, ताड्यमानस्य कुड्यादाविधातादिना, परिताप्यमानस्याग्न्यादौ, अन्येन वा प्रकारेण परिष्काम्यमानस्य, तथा 'अपद्राव्यमानस्य'—मार्यमाणस्य, यावल्लोमोत्खननमात्रमपि हिंसाकरं दुःखं भयं च यन्मयि क्रियते, तत्सर्वमहं संवेदयामीत्येवं जानीहि, तथा मर्वे प्राणा जीवा भूतानि सत्त्वा इत्येते एकार्थिकाः, कथञ्चिद्धेदं वाऽऽश्रित्य व्याख्येयाः, तत्रैतेषां दण्डादिनाऽऽकुट्यमानानां यावल्लोमोत्खननमात्रमपि दुःखं प्रतिसंवेदयतामेतच्च हिंसाकरं दुःखं भयं चोत्पन्नं ते सर्वेऽपि प्राणिनः प्रतिसंवेदयन्ति—साक्षादनुभवन्तीति; एवमात्मोपमया पीड्यमानानां जन्तूनां यतो दुःखमुत्पद्यतेऽतः सर्वेऽपि प्राणिनो न हन्तव्या—न व्यापादयितव्या, 'नाज्ञापितव्या'—बलात्कारेण व्यापारे न प्रयोक्तव्याः, तथा न परिग्राह्या न परितापयितव्या नापद्रावयितव्याः । सोऽहं ब्रवीमि, एतत् न स्वमनीषिकया, किंतु सर्वतीर्थकराज्ञयेति दर्शयति—'जे अत्तीए' इत्यादि, ये केचन तीर्थ-कृत ऋषभादयोऽस्तीताः, ये च विदेहेषु वर्तमानाः सीमन्धरादयो, ये चागामिन्यामुत्सर्पिण्यां भविष्यन्ति पद्म-नाभादयः 'अहन्तः'—अमरासुरनरेश्वराणां पूजार्हा भगवन्त—ऐश्वर्यादिगुणकलापोपेताः; सर्वेऽप्येवं ते व्यक्तवाचा 'आखयान्ति'—प्रतिपादयन्ति एवं सदेवमनुजायां पर्षदि भाषन्ते, स्वत एव; न यथा बौद्धानां बोधिसत्त्वप्र-भावात् कुड्यादिदेशनत इति, एवं प्रकर्षेण ज्ञापयन्ति हेतूदाहरणादिभिः, एवं प्ररूपयन्ति नामादिभिर्यथा सर्वे प्राणा न हन्तव्या इत्यादि, 'एष धर्मः'—प्राणिरक्षणलक्षणः प्राग्व्यावर्णितस्वरूपो 'ध्रुवः'—अवश्यभावी 'नित्यः'—

क्षान्त्यादिरूपेण आश्रय इत्येवं च 'अभिससमेत्य'-केवलज्ञानेनावलोक्य 'लोकं'-चतुर्दशरज्ज्वात्मकं 'खेदज्ञैः'-
तीर्थकृद्भिः 'प्रवेदितः'-कथित इत्येवं सर्वं ज्ञात्वा स भिक्षुर्विदितवेद्यो विरतः प्राणातिपाताद्यावत्परिग्रहादिति,
एतदेव दर्शयितुमाह—'णो दंत' इत्यादि, इह पूर्वोक्तमहाव्रतपालनार्थमनेनोत्तरगुणाः प्रतिपाद्यन्ते, तत्र अपरि-
ग्रहो-निष्कञ्चनः सन् साधुर्नो 'दन्तप्रक्षालनेन'-कदम्बादिकाष्टेन दन्तान् प्रक्षालयेत्, तथा नो 'अञ्जनं'-सौवी-
रादिकं विभूषार्थमक्ष्णोर्दद्यात्, तथा नो वमनविरेचनादिकाः क्रियाः कुर्यात्, तथा नो शरीरस्य स्वीयवस्त्राणां वा
धूपनं कुर्यात्, नापि कासाद्यपनयनार्थं तं धूमं योगवर्तिनिष्पादितमापिबेदिति । साम्प्रतं मूलगुणोत्तरगुणप्रस्ताव-
मुपसंजिष्टुम्राह—(ग्रन्थाग्रं १०००) स मूलोत्तरगुणव्यवस्थितो भिक्षुर्नास्य क्रिया-सावद्या विद्यते इत्यक्रियः,
संवृत्तान्मकतया सांपरायिककर्माबन्धक इत्यर्थः, कुत एवंभूतः यतः प्राणिनामल्लषकः-अहिंसकोऽनुपपदक इत्यर्थः,
तथा न विद्यते क्रोधो अस्येत्यक्रोधः, एवममानोऽमायोऽलोभः, कषायोपशमाच्चोपशान्तः-शीतीभूतस्तदुपशमाच्च
परिनिर्वृत इव परिनिर्वृतः, एवं तावदैहिकेभ्यः कामभोगेभ्यो विरतः, पारलौकिकेभ्योऽपि विरत इति दर्शयति—'नो
आसंसं' इत्यादि, 'नो'-नैवाशंसां पुरस्कृत्य, ममानेन विशिष्टतपसा जन्मान्तरे कामभोगावासिर्भविष्यतीत्येवं-
भूतामाशंसां न पुरस्कुर्यादिति, एतदेव दर्शयितुमाह—'इमेण मे' इत्यादि, अस्मिन्नेव जन्मन्यमुना विशिष्टतप-
श्रणफलेन, हृष्टेनामर्षौषण्यादिना तथा, पारलौकिकेन च श्रुतेनार्द्रकथमिहृद्ब्रह्मदत्तादीनां विशिष्टतपश्रण-
फलेन, तथा 'मएण व'त्ति-'मन ज्ञानं' जातिस्मरणादिना ज्ञानेन, तथाऽऽचार्योदेः सकाशाद्विज्ञातेन-अवगतेन

ममपि विशिष्टं भविष्यतीत्येवं नाशंसां विदध्यात्, तथाऽमुना सुचरिततपोनियमब्रह्मचर्यत्रासेन तथाऽमुना वा यात्राभावाच्चित्तिना धर्मेणानुष्ठितेन 'इतः'—अस्माद्भवाच्च्युतस्य 'प्रेत्य'—जन्मान्तरे स्यामहं देवः, तत्रस्थस्य च मे वशवर्तिनः कामभोगा भवेयुः, अशेषकर्मवियुतो वा सिद्धोऽदुःखः (अशुभः) शुभाशुभकर्मप्रकृत्यपेक्षयेत्येवंभूतोऽहं स्यामामाभिनि काल इत्येवमाशंसां न विदध्यादिति, यदि वा विशिष्टतपश्चरणादिनाऽभ्यामिनि काले ममाणि-मालम्बित्यादिकाऽष्टप्रकारा सिद्धिर्भविष्यतीत्यनया च सिद्ध्या सिद्धोऽहमदुःखोऽशुभो मध्यस्थ इत्येवंरूपामाशंसां न कुर्यात् । तदकरणे च कारणमाह—'एत्थचि' इत्यादि, 'अत्रापि'—विशिष्टतपश्चरणे सत्यपि कुतश्चिन्निमित्ता-दुष्प्रणिधानसद्भावे सति कदाचित्सिद्धिः स्यात्कदाचिच्च नैवाशेषकर्मक्षयलक्षणा सिद्धिः स्यात्, तथा चोक्तम्—
 "जे जत्तिया उ हेऊ भवस्स, ते चेव तत्तिया मोक्खे" इत्यादि । यदि वाऽत्राप्यणिमाद्यष्टगुणकारणे तपश्चरणादौ सिद्धिः स्यात्कदाचिच्च न स्यात्—तद्विपर्ययोऽपि वा स्यादिति, एवं व्यवस्थिते श्रेक्षापूर्वकारिणां कथमाशंसा कर्तुं युज्यते इति, सिद्धिश्चाष्टप्रकारेयं—अणिमा १, लघिमा २, महिमा ३, प्राप्तिः ४, प्राकोम्यं ५, ईशत्वं ६, वशित्वं ७, यत्रकामावसायित्वमिति ८; तदेवमैहिकार्थमाप्तिमकार्थं कीर्त्तिवर्णश्लोकाद्यर्थं च तपो न विधेयमिति स्थितम् । साम्प्रतमनुकूलप्रतिकूलेषु शब्दादिषु विषयेषु रागद्वेषाभावं दर्शयितुमाह—स भिक्षुः सर्वाशंसारहितो वेणुवीणादिषु शब्देषु 'अमूर्च्छितः'—अगृद्धोऽनध्युपपन्नः, तथा रासमादिशब्देषु कर्कशेषु अद्विष्टः, एवं रूपरमगन्धस्पर्शेष्वपि

सा० १ इच्छाऽनभिघातः । २ स्थवरेष्वप्याज्ञाकारित्व । ३ भूमावप्युन्मज्जननिमज्जे । ४ सत्यसकल्पता ।

वाच्यमिति । पुनरपि सामान्येन क्रोधाद्युपशमं दर्शयितुमाह-‘विरए कोहाओ’ इत्यादि, क्रोधमानमायालोभेभ्यो विरत इत्यादि सुगमं यावदिति, ‘से महया आयाणाओ उवसंते उवट्टिए पडिविरए से भिक्खु’ इति, - स भिक्षुर्भवति यो महतः कर्मोपादानादुपशान्तः सत्संयमे वोपस्थितः सर्वपापेभ्यश्च विरतः प्रतिविरत इति । एतदेव च महतः कर्मोपादानाद्विरमणं साक्षाद्दर्शयितुमाह-‘जे इमे’ इत्यादि, ये केचन त्रसाः स्थावराश्च प्राणिनो भवन्ति, तान् सर्वानपि ‘नो’-नैव स्वयं सत्साधवः समारभन्ते, -प्राण्युपमर्दकमारम्भं नारम्भन्त इति यावत्, तथा नान्यैः समारम्भयन्ते, -न चान्यान् समारभमाणान् समजुजानत इत्येवं महतः कर्मोपादानादुपशान्तः प्रतिविरतौ भिक्षुर्भवतीति । साम्प्रतं कामभोगनिवृत्तिमधिकृत्याह-‘जे इमे’ इत्यादि, ये केचनामी काम्यन्त इति कामा श्रुज्यन्त इति भोगाः, ते च सचिता अचित्ता वा भवेयुः, तांश्च न स्वतो गृहीयान्नाप्यन्येन ग्राहयेत्, नाप्यपरं गृह्णन्ते समजुजानीयादित्येवं कर्मोपादानाद्विरतो भिक्षुर्भवतीति । साम्प्रतं सामान्यतः साम्परायिककर्मोपादाननिषेधमधिकृत्याह-यदपीदं संप्रयेति तासु तासु गतिष्वनेन कर्मणेति सांपरायिकं, तच्च तत्प्रेषनिह्वमवात्सर्यान्तरायाशातनोपघातैर्बध्यते, तत्कर्म तत्कारणं वा न कृतकारितानुमतिभिः करोति स भिक्षुरभिधीयत इति । साम्प्रतं मिक्षाविशुद्धिमधिकृत्याह-‘से भिक्खू’ इत्यादि, स भिक्षुर्यत्पुनरेवंभूतमाहारजातं जानीयात्, ‘अस्सिं स पडियाए’ इति-‘एतत्प्रतिज्ञया’ आहारदानप्रतिज्ञया यदि वा ‘अस्मिन्पय्ये’-साधुपय्ये व्यवस्थितमेकं साधुं साधर्मिकं समुद्दिश्य काश्चिच्छ्रावकः प्रकृतिभद्रको वा साध्वाहारदानार्थं ‘प्राणिनः’-व्यक्तेन्द्रियान् ‘भूतानि’-त्रिकालभावीनि

‘जीवान्’-आयुष्कधरणक्षणान् ‘सत्त्वान्’-सदा सत्त्वोपेतान्, ‘समारभ्य’-तदुपमर्दकमारम्भं विधाय ‘समुद्दिश्य’-तत्पीडां सम्यगुद्दिश्य, क्रीतं क्रयेण द्रव्यविनिमयेन, ‘पामिच्च’-ति-उद्यतकम्, ‘आच्छेद्य’-मित्यन्यस्मादाच्छिद्य ‘अनिष्टृष्ट’-मिति-परेणानुत्संकलितम्, ‘अभ्याहृत’-मिति-साध्वभिमुखं ग्रामादेरानीतम्, ‘आहृत्य’-उपेत्य साध्वर्थं कृतमुद्देशिकमित्येवं भूतमाहारजातं साधवे दत्तं स्यात्, तच्चाक्रामेन तेन परिगृहीतं स्यात्, तदेवं दोषदुष्टं च ज्ञात्वा स्वयं न भुञ्जीत, नाप्यपरेण भोजयेत्; न च भुञ्जानपरं समनुजानीयादित्येवं दुष्टाहारदोषान्निवृत्तौ भिक्षुर्भवतीति । अथ पुनरेवं जानीयादित्यादि, तद्यथा-विद्यते तेषां गृहस्थानामेवंभूतो वक्ष्यमाणः ‘पराक्रमः’-मामर्श्यमाहारनिर्वर्तनं प्रत्यारम्भस्तेन च यदाहारजातं निर्वर्त्तितं ‘यस्य चार्थाय’-यत्कृते तत् ‘चेनित’-मिति-दत्तं निष्पादितं स्याद्-भवेत्, यत्कृते च तन्निष्पादितं तत्स्वनामग्राहमाह, तद्यथा-आत्मनः स्वनिमित्तमेवाहारादिपाकनिर्वर्तनं कृतमिति, तथा पुत्राद्यर्थं यावदादेशाय-आदिश्यते यस्मिन्नागते संभ्रमेण परिजनस्तदासनदानादिव्यापारे स आदेशः-प्राधूर्णकस्तदर्थं वा पृथक्प्रहेणार्थं विशिष्टाहारनिर्वर्तनं क्रियते, तथा इयामा-रात्रिस्तस्यामशनमाशः इयामाशस्तदर्थं, प्रातरशनं प्रातराशः-प्रत्यूषस्येव भोजनं तदर्थं ‘सन्निधिसंनिचयो’-विशिष्टाहारसंग्रहस्य संचयः क्रियते । अनेन चैतत्प्रतिपादितं भवति-बालबृद्धग्लानादिनिमित्तं प्रत्यूषादिसमयेष्वपि भिक्षाटनं क्रियते, तस्य चायमभिहितः संभवः, स च ‘संनिधिसंचय’-इहैकेषां मानवानां भोजनार्थं भवति, तत्र भिक्षु-

सा० १ आदिशब्दस्य प्रकारार्थत्वाद् दुहितृस्तुषः, यावच्छब्दश्च धात्र्याख्यम् । २ ० गनासनदा० प्र० । ३ समुदायस्य ।

रुद्यतविहारी परकृतपरनिष्ठितमुद्रमोत्पादनैषणाशुद्धमाहारमाहरेत्, अत्र च परकृतपरनिष्ठिते चत्वारो भङ्गाः, तद्यथा-तस्य कृतं तस्यैव च निष्ठितं, तस्य कृतमन्यस्य निष्ठितम्, अन्यस्य कृतं तस्यैव निष्ठितम्, अन्यस्य कृत-मन्यस्य निष्ठितमित्ययं चतुर्थो भङ्गः सूत्रेणोपात्तः; अयं च शुद्धो द्वितीयश्च, अन्यस्य निष्ठितत्वात्, तत्राधाकर्मोद्देशिकादय उद्रमदोषाः षोडश, तथोत्पादनादोषा धात्रीदूत्यादिकाः षोडशैव, तथैषणादोषाः शङ्कितदयो दश, एवमेभिर्द्विचत्वारिंशदोषै रहितत्वाच्छुद्धः तथा शस्त्रम्-अग्न्यादिकं तेनातीतं-प्रासुकीकृतं, 'शस्त्रपरिणामित'मिति-शस्त्रेण स्वकायपरकायादिना निर्जीवीकृतं वर्णमन्धरसादिभिश्च परिणमितं, हिंसां प्राप्तं-हिंसितं, विरूपं हिंसितं विहिंसितं-न सम्यक् निर्जीवीकृतमित्यर्थः, तत्प्रतिषेधादविहिंसितं, निर्जीवमित्यर्थः, तदप्येषितम्-अन्वेषितं भिक्षा-चर्याविधिना प्राप्तं, 'वैषिक'मिति-केवलमाधुवेषावाप्तं न पुनर्जात्याद्याजीवनतो निमिचादिना, बोत्पादितं तदपि 'सामुदानिकं'-समुदानं-भिक्षासमूहस्तत्र भवं सामुदानिकम्, एतदुक्तं भवति-मधुकरदृश्याज्वाप्तं सर्वत्र स्तोत्रं स्तोत्रं गृहीतमित्यर्थः। तथा प्रज्ञस्येदं प्राज्ञं-गीतार्थेनोपात्तमशनम्-आहारजातं, तदपि वेदनवैषादृश्यादिके कारणे सति, तत्रापि प्रमाणयुक्तं नातिमात्रं, प्रमाणं चेदम्-“अद्रम सणस्स संबंजणस्म जुज्जा दवस्स दो भाए । वाउपवियारणट्ठा छब्भगं ऊणयं कुज्जा ॥ १ ॥” इति। एतदपि न वर्णबलाद्यर्थं किंतु यावन्मात्रेणाहारेण देहः क्रियासु प्रवर्तते, तत्र दृष्टान्तद्वयमाह-तद्यथा-अश्वस्योपाञ्जनम्-अभ्यङ्गो व्रणस्य च लेपनं-प्रलेपस्तदुपमया आहारमाहरेत्, तथा

सा० १ अर्द्धमशनस्य सव्यंजनस्य कुर्याद्विवस्य द्वौ मागौ । वातप्रविचारणार्थं षष्ठं मागमूतं कुर्यात् ॥ १ ॥

चोक्तम्—“अन्मयेण च सगहं ण तरहं विगहं विणा उ जो साहू । सो रागदोसरहिओ मत्ताए विहीह तं सेवे ॥ १ ॥” एतदेव दर्शयति—संयमयात्रायां मात्रा संयमयात्रामात्रा, यावत्याऽऽहारमात्रया संयमयात्रा प्रवर्तते सा तथा, तथा—संयमयात्रामात्रया वृत्तिर्यस्य तत्तथा, तदपि बिलप्रवेशपन्नगभूतेनात्मनाऽऽहारमाहरेत्, एतदुक्तं भवति—यथाऽहिविलं प्रविशन् तूर्णं प्रविशति एवं माधुनाऽप्याहारस्तत्स्वादमनास्वादयता शीघ्रं प्रवेशयितव्य इति, यदि वा संप्रेषोवाहारो लब्ध्वाऽस्वादमभ्यवहार्यत इति । तदेव चाहारजातं दर्शयितुमाह—‘अन्नं’—भक्तम्, ‘अन्नकाले’—सन्नाथार्थपौरुष्युत्तरकालं भिक्षाकाले प्राप्ते, पुरःपश्चात्कर्मपरिहृतं भवतिः—यथोक्तभिक्षाटनेन, ग्रहणकालावाप्तं भक्षं परिभोगकाले सुञ्जीत, तथा पानकं पानकाले, नातिवृषितो सुञ्जीत नाप्यतिबुभुक्षितः पानकं पिबेदिति, तथा वस्त्रकाले गृहीयाद्, उपमोगं वा कुर्यात्, तथा ‘लयनं’—गुहादिकमाश्रयस्तस्य वर्षास्ववश्यमुपादानम् अन्यदा त्वनियमः, तथा शय्यतेऽस्मिन्निति शयनं—संस्कारकः स च शयनकाले, तत्राप्यगीतार्थानां प्रहरद्वयं निद्राविमोक्षो गीतार्थानां प्रहरमेकमिति । म भिक्षुराहारोपधिशनम्बाव्यायध्यानादीनां मात्रां जानातीति तद्विधिज्ञः सन् अन्यतरां दिक्षमनुदिक्षं वा ‘प्रतिपन्नः’—समाश्रितो धर्ममाख्यापयेत्—अतिपादयेत्, यद्येन विधेयं तद्यथायोगं विभजेद्, धर्मफलानि च कीर्तयेद्—आविर्भावयेत्, तच्च धर्मकथनं परहितार्थप्रवृत्तेन माधुना सम्यगुपस्थितेषु शिष्येषु अनुपस्थितेषु वा—कौतुकादिप्रवृत्तेषु ‘शुश्रूषमाणेषु’—श्रोतुं प्रवृत्तेषु स्वपरहिताय ‘प्रवेदयेद्’—आवे-

मा. १ अभ्यसेनेव सकटं न नक्तोऽनं विक्रतिं ‘वर्तेव यः साधुः । स रागद्वेषादहनो मात्रय’ विधिना नां भवेत् ॥ १ ॥

दयेत्यकथयेदितियावत् । श्रोतुमुपस्थितेषु यत्कथयेच्चदर्शयितुमाह—‘संतिविरहं’ इत्यादि, शान्तिः—उपशमः क्रोध-
जयस्तत्त्वधाना प्राणातिपातादिभ्यो विरतिः शान्तिविरतिः, यदि वा शान्तिः—अशेषकृशोपशमरूपा तस्यै—तदर्थं
विरतिः शान्तिविरतिस्तां कथयेत्, ‘उपशमम्’—इन्द्रियनोदन्द्रियोपशमरूपं रागद्वेषभावजनितं, तथा ‘निर्युक्तिं’—
निर्वाणमशेषद्वन्द्वोपरमरूपं, तथा ‘सोयचियं’ति—शौचं तदपि भावशौचं सर्वोपाधिविशुद्धता व्रतामालिन्यं, ‘अज्ज-
वियं’ति—आर्जवम्—अमायित्वं, तथा मादवं—मृदुभावः, सर्वत्र प्रश्रयवत्त्वं विनयनम्रतेतियावत्, तथा ‘लाघ-
वियं’ति—कर्मणां लाघवापादनं, कर्मगुरोर्वाऽऽत्मनः कर्मोपनयनतो लघ्ववस्थासंजननं; साम्प्रतमुपसंहारद्वारेण सर्व-
शुभानुष्ठानानां मूलकारणमाह—अतिपतनम्—अतिपातः प्राण्युपमर्दनं ताद्विद्यते यस्यासावतिपातिकस्तत्प्रतिपेधादनति-
पातिकस्तं, सर्वेषां प्राणिनां भूतानां यावत्सत्त्वानां धर्ममनुविविच्यानुविचिन्त्य वा ‘कीर्तयेत्’—कथयेत्, इदमुक्तं
भवति—सर्वप्राणिनां रक्षाभूतं धर्मं कथयेदिति । साम्प्रतं धर्मकीर्तनं यथा निरुपधि भवति, तथा दर्शयितुमाह—
स भिक्षुः परकृतपरिनिष्ठिताहारमोजी यथाक्रियाकालानुष्ठायी शुश्रूषत्सु धर्मं कीर्तयेत्, नात्रस्य हेतोर्ममायमीश्वरो
धर्मकथाप्रवणो विशिष्टमाहारजातं दास्यतीत्येतन्निमित्तं न धर्ममाचक्षीत, तथा पानवस्त्रलयनशनयननिमित्तं न धर्म-
माचक्षीत, अन्येषां वा विरूपरूपपाणाम्—उच्चावचानां कार्याणां कामभोगानां वा निमित्तं न धर्ममाचक्षीत, तथा
ग्लानिमनुपगच्छन् धर्ममाचक्षीत, कर्मनिर्जयाश्चान्यत्र न धर्मं कथयेद्, अपरप्रयोजननिरपेक्ष एव धर्मं कथयेदिति । धर्म-
कथाश्रवणफलदर्शनद्वारेणोपसंजिघृक्षुराह—‘इह खलु तस्से’त्यादि, ‘इह’—अस्मिन् जगति, खलु—वाक्यालङ्कारे

‘तस्य’-भिक्षोर्गुणवतः ‘अन्तिके’-समीपे पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टं धर्मं श्रुत्वा, ‘निशाम्य’-अवगम्य सम्यगुत्थानेनो-
 तथाय, ‘वीराः’-कर्मविदारणसहिष्णवो ये चैवंभूतास्ते ‘एवं’-पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टानुष्ठानतया सर्वस्मिन्नपि मोक्षका-
 रणे सम्यग्दर्शनादिके उप-सामीप्येन गताः सर्वोपगताः, तथैव सर्वेभ्यः पापस्थानेभ्य उपरताः सर्वोपरताः तथा, त एव
 सर्वोपशान्ता जितकषायतया शीतलीभूताः, तथा त एव सर्वात्मतया-सर्वसामर्थ्येन सदनुष्ठाने उद्यमं कृतवन्तो ये चैवं-
 भूतास्तेऽशेषकर्मक्षयं कृत्वा परि-समन्ताभिर्वृताः अशेषकर्मक्षयं कृतवन्तः, इति ब्रवीमीति पूर्ववत् । साम्प्रतमध्ययनोप-
 संहारार्थमाह—‘एवं’मिति पूर्वोक्तविशेषणकलापविशिष्टः स भिक्षुः पुनरपि सामान्यतो विशेष्यते-धर्मः-श्रुतचारि-
 ब्राख्यस्तेनार्थी धर्मार्थी, यथावस्थितं परमार्थतो धर्मं सर्वोपाधिविशुद्धं जानातीति धर्मवित्, तथा नियागः—
 संयमो विमोक्षो वा, कारणे कार्योपचारं कृत्वा तं प्रतिपन्नो नियागप्रतिपन्नः, स चैवंभूतः पञ्चमपुरुषजातः, तं
 चाश्रित्य तत्-यथेदं प्राक् प्रदर्शितं तत्सर्वमुक्तं, स च प्राप्तो वा, स्यात्पद्मवरपौण्डरीकम्-अनुग्राह्यं पुरुषविशेषं
 चक्रवर्त्यादिकं, तत्प्राप्तिश्च परमार्थतः केवलज्ञानावासौ सत्यां भवति, साक्षाद्यथाऽवस्थितवस्तुस्वरूपपरिच्छिन्ने,
 अप्राप्तौ वा स्यात् मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानैर्व्यस्तैः समस्तैर्वा ममन्वितः, स चैवंभूतः प्राग्यवार्णितगुणकला-
 पोपेतो भिक्षुः, परि-समन्तात् ज्ञातं कर्म स्वरूपतो विपाकतस्तदुपादानतश्च येन स परिज्ञातकर्मा, तथा परिज्ञातः
 सङ्गः-संबन्धः सबाह्याभ्यन्तरो येन स तथा, परिज्ञातो निःसारतया गृहवासो येन स तथा, उपशान्त इन्द्रियनो-
 इन्द्रियोपशमात्, तथा समितः पञ्चभिः समितिभिः, तथा सह हितेन वर्तत इति सहितो ज्ञानादिभिर्वा सहितः—

ममन्वितः, 'सदा'-सर्वकालं 'यत्तः'-संयतः प्राग्व्यावर्णितनियमकलापोपेतः, स एवंगुणकलापान्वित एतद्वच-
नीयः, तद्यथा-श्राम्यतीति श्रमणः सममना वा, तथा मा प्राणिनो जहि-व्यापादयेत्येवं प्रवृत्तिः-उपदेशो यस्य
स माहनः स ब्रह्मचारी वा ब्राह्मणः, ध्वान्तः स क्षमोपेतो, दान्त इन्द्रियनोइन्द्रियदमनेन, तथा तिसृभिर्गुप्ति-
भिर्गुप्तः, तथा मुक्त इव मुक्तः, तथा विशिष्टतपश्चरणोपेतो महर्षिः, तथा मनुते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिः,
तथा कुतमस्यास्तीति कृती पुण्यवान् परमार्थपण्डितो वा, तथा विद्वान् सद्विद्योपेतः, तथा भिक्षुर्निरवद्याहारतया
भिक्षुणशीलः, तथाऽन्तप्रान्ताहारत्वेन रुक्षः, तथा संसारतीरभूतो मोक्षस्तदर्थी, तथा चर्यत इति चरणं-मूलगुणाः,
क्रियत इति करणम्-उत्तरगुणास्तेषां पारं-तीरं पर्यन्तगमनं तद्वेचीति चरणकरणपारविदिति । इतिशब्दः-परि-
समाप्तौ । ब्रवीमीति तीर्थकरवचनादर्थः सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमुद्दिश्य एवं भणति-यथाऽहं न स्वमनीषिकया
ब्रवीमीति । साम्प्रतं समस्ताध्ययनोपात्तदृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोस्तात्पर्यार्थं गाथाभिर्निर्युक्तिकृदर्थयितुमाह—
उचमा य पुण्डरीए तस्सेव य उवचएण निञ्जुत्ती। अधिगारो पुण भणिओ जिणोवेदसेण सिद्धिन्ति ॥
सुरमणुयतिरियनिर्ओवंगे मणुया पट्ट चरित्तम्मि। अविय महाजणनेयत्तिं चक्कचट्ठिंमि अधिगारो ॥
अविंयं हु भारियकम्मा नियमा उक्कस्सनिरयठितिंगामी। तेऽवि हु जिणोवेदसेणं तेणेव भवेण सिज्झन्ति

१ पुण्डरीए अ-आ. । २ निष्फत्ती अ-आ. । ३ अहिगारो अ-आ. । ४ भणित अ-आ. । ५ वए० अ-आ. । ६ निरउवगु
अ-आ. । ७ ०णेत्ति अ-आ. । ८ अहिगारो अ-आ. । ९ अवि पट्ट अ-आ. । १० ०टिह० अ-आ. । ११ ०वएसा अ-आ. ।

जलमालकदमालं बहुविहयल्लिगहणं च पुक्खेरिणि । जंघाहि व बाहाहिं व नावाहि व तं दुरवगाहं ॥
पउमं उल्लंवेत्तुं^१ ओयरमाणस्स होइ वावत्ती । किं नत्थि से उवाओ जेणुल्लंवेज्ज अविवन्नो ॥ १६२ ॥
विज्जा व देवकम्मं अहवा आगासिया विउव्वणया । पउमं उल्लंघेत्तुं न एस इणमो जिणक्खंवाओ ॥
सुद्धन्पेओगविज्जा सिद्धा उ जिणस्स जाणणा विज्जा । भवियजणपौडरीया उ जौए सिद्धिगति-
मुवेत्ति ॥ १६४ ॥ पुंडरीयं सम्मत्तं ॥ छ ॥

इह 'उपमा'-दृष्टान्तः, 'पौण्डरीकेण'-श्वेतशतपत्रेण कृतः, तस्येहाभ्यर्हितत्वात्, तस्यैव चोपचयेन सर्वावयव-
निष्पत्तियवद्विशिष्टोपायेनोद्धरणं, दाष्टार्थान्तिकाधिकारस्तु पुनरत्र भाषितः-अभिहितश्चक्रवत्यादिर्भव्यस्य जिनोपदेशेन
सिद्धिसिति, तस्यैव पूज्यमानत्वादिति । पूज्यत्वमेव दर्शयितुमाह-'सुरमण्य' इत्यादि, सुरादिषु चतुर्गतिकेषु
अन्तुषु मध्ये मनुजाश्चरित्रस्य-सर्वसंवररूपस्य प्रभवः-शक्ता वर्तन्ते, न शेषाः सुरादयः, तेष्वपि मनुजेषु महाजन-
नेतारश्चक्रवत्यादयो वर्तन्ते, तेषु प्रबोधितेषु प्रधानानुगामित्वान् इतरजनः सुप्रतिबोध एव भवतीत्यतोऽत्र चक्र-
वत्यादिना पौण्डरीककल्पेनाधिकार इति । पुनरप्यन्यथा मनुजप्राधान्यं दर्शयितुमाह-'अविय हु' इत्यादि, गुरु-

१ बहु० पटु० अ-आ. । २ पुक्खरणी, पुष्करणी अ-आ. । ३ जंघाहिं अ-आ. । ४ पाहाहिं च, पाहाहिअ-आ. । ५ नावाए वा दुरवगाहं
अ-आ. । ६ सुपर०, सुपर० अ-आ. । ७ अ-आ. होज्जा । ८ उवाउ अ-आ. । ९ ल्लंवेज्जु अविवन्नो, ल्लंवेत्तु अविवत्तो अ-आ. । १० 'वेत्तु' घटं
अ-आ. । ११ 'कखाउ अ-आ. । १२ 'उगवि' अ-आ. । १३ जीए अ जोए आ. । १४ गइ अ-आ. ।

श्री
निर्युक्ति-
वचियुते
श्रीमत्सूत्र-
कृतज्ञे
॥ ४२ ॥

कर्मणोऽपि मनुजा आसंकलितनरकायुोऽपि-नरकगमनयोग्या अपि तेऽप्येवंभूतास्त्रिनोपदेशाच्चेनैव भवेन सम-
स्तकर्मक्षयात् सिद्धिगामिनो भवन्तीति । तदेवं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोस्तात्पर्यार्थं प्रदर्श्य दृष्टान्तभूतपौण्डरीकाऽऽद्या-
रायाः पुष्करिण्या दुरवगाहित्वं द्रत्रालापकोपात्तं निर्युक्तिदृष्टयितुमाह—‘जलमाले’-त्यादि, जलमालाम्-
अन्यर्थप्रचुरजलां, तथा कर्दममालाम्-अप्रतिष्ठिततलतया प्रभूततरपङ्कां तथा बहुविधवल्लिगहनां च पुष्करिणीं,
जङ्घाभ्यां वा बाहुभ्यां वा नावा इस्तरां पुष्करिणीं, दृष्टेति क्रियाध्याहारः, किंचान्यत्-‘पउमं’ इत्यादि, तन्मध्ये
पद्मवरपौण्डरीकं गृहीत्वा समुत्तरतोऽवश्यं व्यापत्तिः प्राणानां भवेत्, किं तत्र काश्चिदुपायः स नास्ति ? येनोपायेन
गृहीतकमलः सन् तां पुष्करिणीमुल्लङ्घयेदविपन्न इति । तदुल्लङ्घनोपायं दर्शयितुमाह-‘विद्या वे’त्यादि, विद्या वा
काचित्प्रज्ञायादिका देवताकर्म वाऽथवाऽऽकाशगमनलब्धिर्वा कस्यचिद्धवेत् तेनासात्रविपन्नो गृहीतपौण्डरीकः
सन्तुलङ्घयेत्तां पुष्करिणीम्, एष च जिनैरुपायः समाख्यात इति । सर्वोपसंहारार्थमाह-‘सुदृष्ये’त्यादि, शुद्धप्रयोग-
विद्या सिद्धा जिनस्यैव विज्ञानरूपा विद्या नान्यस्य कस्यचिद्यया विद्यया तीर्थकरदर्शितया भव्यजनपौण्डरीकाः
सिद्धिसुपगच्छन्तीति । गतोऽनुगमः, साम्प्रतं नयाः; ते च पूर्ववद्द्रष्टव्या इति । समाप्तं पौण्डरीकाख्यं द्वितीयश्रुतस्कन्धे
प्रथमाध्ययनमिति ॥ [ग्रन्थाग्रम् १०३०] ॥

इति श्रीसूत्रकृतज्ञे पौण्डरीकाख्यमाद्यमध्ययनं समाप्तम् ॥

द्वितीयश्रु०
पुण्डरीका०
अध्यय-
नार्थोप-
संहारः ।

॥ ४२ ॥

॥ अथ द्वितीयक्रियास्थानाख्याध्ययनस्य प्रारम्भः ॥

व्याख्यातं प्रथमाध्ययनं, साम्प्रतं द्वितीयमारभ्यते, अस्य चायमभिसंबन्धः, इहान्तराध्ययने पुष्करिणी-
पौण्डरीकदृष्टान्तेन तीर्थिकाः सम्यङ्मोक्षोपायाभावात् कर्मणां बन्धकाः प्रतिपादिताः, सत्साधवश्च सम्यग्दर्शनादि-
मोक्षमार्गप्रवृत्तत्वान्मोचकाः सदुपदेशदानतोऽपरेषामपीति । तदिहापि यथा कर्म द्वादशभिः क्रियास्थानैर्बध्यते,
यथा च त्रयोदशेन मुच्यते, तदेतत्पूर्वोक्तमेव बन्धमोक्षयोः प्रतिपादनं क्रियते, अनन्तरसूत्रेण चायं संबन्धः; तद्यथा-
भिक्षुणा चरणकरणविदा कर्मक्षपणायोद्यतेन द्वादश क्रियास्थानानि-कर्मबन्धकारणानि सम्यक् परिहर्तव्यानि,
तद्विपरीतानि च मोक्षसाधनानि आसेवितव्यानि, इत्यनेन संबन्धेनाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्योपक्रमादीनि चत्वा-
र्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तत्राप्युपक्रमान्तर्गतोऽर्थीधिकारोऽयं, तद्यथा-कर्मणां बन्धोऽनेन प्रतिपाद्यते, तद्विमोक्षश्चेति ।
नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे क्रियास्थानमिति द्विपदं नाम, तत्रापि क्रियापदनिक्षेपार्थं प्रस्तावमारचयन्नियुक्तिः कृदाह-
क्रियाओ भणियाओ किरियाठाणंति तेण अज्झयणं । अहिगारो पुण भणियो बंधे तह
मोक्खमग्गे य ॥ १६५ ॥

द्रव्ये किरिएज्जणया य पयोगुवायकरणिज्जसमुदाणे । इरियावहसंसत्ते मम्मामिच्छा य मिच्छत्ते ॥
नामं ठवणा दविप्प खेत्तेऽद्धा उहु उवरत्ती वसही । संजमपगगहजोहे अचलगणण संघणा भावे ॥
समुदाणियाणिह तओ संसपउत्ते य भावठाणमि । किरियाहिं पुरिस पावाइण उ सञ्चे

परित्रखेज्जा ॥ १६८ ॥ किरियाटाणं सम्मत्तं ॥ छ ॥

तत्र क्रियन्त इति क्रियास्ताश्च कर्मबन्धकारणत्वेनाऽऽवद्यकान्तर्वर्तिनि प्रतिक्रमणाध्ययने—‘पडिक्कमामि तेरसहि किरियाठाणेहि’ ति अस्मिन्मुखेऽभिहिताः । यदि वा इहैव क्रियाः ‘भणिताः’—अभिहितास्तेनेदमध्ययनं क्रियास्थानमित्युच्यते । तच्च क्रियास्थानं क्रियावत्स्वेव भवति नाक्रियावत्सु, क्रियावन्तश्च केचिद्वध्यन्ते केचिन्मुच्यन्तेऽतोऽध्ययनार्थाधिकारः, पुनरभिहितो बन्धे तथा मोक्षमार्गे चेति । तत्र नामस्थापने सुगमत्वादनादृत्य द्रव्यादिकां क्रियां प्रतिपादयितुमाह—तत्र द्रव्ये—द्रव्यविषये या क्रिया एजनता ‘एज्ज कम्पने’ जीवस्याजीवस्य वा कम्पनरूपा बलनस्वभावा सा द्रव्यक्रिया, मापि प्रयोगाद्विस्तमया वा भवेत्, तत्राप्युपयोगपूर्विका वाऽनुपयोगपूर्विका वा अक्षिनिमेषमात्रादिका सा सर्वा द्रव्यक्रियेति । भावक्रिया त्वियं, तद्यथा—“प्रयोगक्रिया, उपायक्रिया,

१ °यावे अ-आ. । २ °मिच्छेय० अ-आ. । ३ °तेद्धाउउउवरईअ० ०त्तद्धा उहु उवरई । सा० ४ आचाराज्जुत्तिः ‘पत्रे ।

५ °याणिं अ-आ. । ६ हण ढ सम्मं अ-आ. । ७ °हि अ-आ. । ८ °उ० अ-आ. । सा० ९ °यं द्रष्टव्या प्र० ।

करणीयक्रिया, समुदानक्रिया, ईर्यापथक्रिया, सम्यत्त्वक्रिया, सम्यञ्चिध्यात्त्वक्रिया, मिथ्यात्वक्रिया चेति” । तत्र प्रयोगक्रिया मनोवाक्कायलक्षणा त्रिधा, तत्र स्फुरद्भिर्मनोद्रव्यैरात्मन उपयोगो भवति, एवं वाक्काययोरपि वक्तव्यं, तत्र शब्दे निष्पाद्ये वाक्काययोर्द्वयोरप्युपयोगः, तथा चोक्तम्—“गिणहै य काइएणं णिसिरइ तह वाइएण जोगेण” गमनादिका तु कायक्रियैव १, उपायक्रिया तु घटादिकं द्रव्यं येनोपायेन क्रियते, तद्यथा—सुत्वननमर्दनचक्रारोपणदण्डचक्रसलिलकुम्भकारव्यापारैर्यावद्भिरुपायैः क्रियते सा सर्वोपायक्रिया २, करणीयक्रिया तु यद्येन प्रकारेण करणीयं तत्तैव क्रियते नान्यथा, तथाहि—घटो मृत्पिण्डादिकैव सामग्र्या क्रियते न पाषाणसिकतादिकयेति ३, समुदानक्रिया तु यत्कर्म प्रयोगगृहीतं समुदायावस्थं सत्प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशरूपतया यया व्यवस्थाप्यते सा समुदानक्रिया, सा च मिथ्यादृष्टेरारम्भ्य सूक्ष्मसंपरायं यावत् भवति ४, ईर्यापथक्रिया तूपशान्तमोहादारम्भ्य सयोगिकैवलिनं यावदिति ५, सम्यत्त्वक्रिया तु सम्यग्दर्शनयोग्याः कर्मप्रकृतीः सप्तसप्ततिसंख्या यया बध्नाति साऽभिधीयते ६, सम्यञ्चिध्यात्त्वक्रिया तु तद्योग्याः प्रकृतीश्चतुःसप्ततिसंख्या यया क्रियया बध्नाति साऽभिधीयते ७, मिथ्यात्वक्रिया तु सर्वाः प्रकृतीर्विशत्युत्तरशतसंख्यास्तैर्यकराहारकशरीरतदङ्गोपाङ्गविकरहिता यया बध्नाति सा मिथ्यात्वक्रियेत्यभिधीयते ८ । साम्प्रतं स्थाननिक्षेपार्थमाह—इयं च गाथाऽऽचारप्रथमश्रुतस्कन्धे द्वितीयाध्ययने लोकाविजयाख्ये ‘जे गुणे से मूलद्वारे’ इत्यत्र स्थानशब्दस्य सूत्रस्पष्टिकनिर्णयार्थं प्रबन्धेन व्याख्यातेति नेह प्रत-

सा० १ कामयोगयुक्तस्य । २ प्रदोजनं व्यापारः । ३ शुद्धाणि च ऋग्यजुर्न निस्सारधानि वाचिकेन योगेन ।

न्यते । इह पुनर्यया क्रियया येन च स्थानेनाधिकारस्तद्दर्शयितुमाह—क्रियाणां मध्ये सामुदानिका क्रिया या व्याख्याता, तस्याश्च कषायानुगतत्वात् बहवो भेदा यतस्ततस्तासां सामुदानिकानां क्रियाणामिह प्रकरणे 'तल'ति अधिकारो व्यापारः, सम्यक्प्रयुक्ते च भावस्थाने, तच्चेह विरतिरूपं संयमस्थानं प्रशस्तभावसंघनारूपं च शुद्ध्यते, सम्यक्प्रयुक्तभावस्थानग्रहणसामर्थ्यादियपथिकी क्रियापि शुद्ध्यते, सामुदानिकाक्रियाग्रहणाच्चाप्रशस्तभावस्थानान्यपि शुद्धीतानि, आभिश्च पूर्वोक्ताभिः क्रियाभिः पूर्वोक्तान् पुरुषान् तद्वारायातान्प्रावादुक्तांश्च परीक्षेत सर्वानपीति । यथा चैवं तथा स्वत एव सूत्रकारः 'तंजहा-से एगइया मणुस्सा भवंती'त्यादिना, तथा प्रावादुक्-परीक्षायांमपि 'णायओ उवगरणं च विप्पजहाय भिक्खायरियाए समुट्ठिया' इत्यादिना वक्ष्यतीति । गतो निर्यु-त्त्यनुगमः, साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारयितव्यम् ; तच्चेदम्—

सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं-इह खलु किरियाठाणे णामज्झयणे पणणत्ते, तस्स णं अयमट्ठे-इह खलु संजुहेणं दुबे ठाणे एवमाहिंल्लंति, तंजहा-धम्ममे चैव अधम्ममे चैव, उवसंते चैव अणुवसंते चैव । तत्थ णं जे से पढमस्स ठाणस्स अहम्मपक्खस्स विभंगे तस्स णं अयमट्ठे पणणत्ते, इह खलु पाईणं वा ६ संतेगतिया मणुस्सा भवंति, तंजहा-आरिया वेगे अणारिया वेगे, उच्चागोया वेगे णीयागोया वेगे, कायमंता वेगे हस्समंता वेगे, सुवण्णा वेगे दुव्वण्णा वेगे; सुरूवा वेगे दुरूवा वेगे । तेसिं च णं इमं एतारूवं दंडसमादाणं संपेहाए तंजहा-णेरइएसु वा, त्तिरिक्खजोणिएसु वा,

मणुस्सेसु वा, देवेसु वा; जे यावन्ने तहप्पगारा पाणा विन्नु वेयणं वेयंति । तेसिं पि य णं इमाइं तेरस किरियाठाणाइं भवंतीतिमक्खायं, तंजहा-अट्ठादंडे १, अणट्ठादंडे २, हिंसादंडे ३, अकम्हादंडे ४, विट्ठीविपरियासियादंडे ५, मोसवत्तिए ६, अदिन्नादाणवत्तिए ७, अज्झत्थवत्तिए ८, माणवत्तिए ९, मित्तदोसवत्तिए १०, मायावत्तिए ११, लोभवत्तिए १२; हरियावहिए १३ ॥ सूत्रम्-१६ ॥

सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनुद्दिश्येदमाह, तद्यथा—श्रुतं मयाऽऽयुष्मता भगवतैवमाख्यातम्—इह खलु क्रियास्थानं नामाध्ययनं भवति, तस्य चायमर्थः—इह खलु ‘संजूहेण’ति सामान्येन-संक्षेपेण समासतो द्वे स्थाने भवतः, एते क्रियावन्तस्ते सर्वेऽप्यनयोः स्थानयोरेवमाख्यायन्ते, तद्यथा-धर्मे चैवाधर्मे चैव, इदमुक्तं भवति-धर्मस्थानमधर्मस्थानं च, यदि वा—धर्मादिनपेतं धर्म्यं विपरीतमधर्म्यं, कारणशुद्ध्या च कार्यशुद्धिर्भवतीत्याह—उपशान्तं यत्तद्धर्मस्थानम्, अनुपशान्तं चाधर्मस्थानं, तत्रोपशान्ते—उपशमप्रधाने धर्मस्थाने धर्म्यस्थाने वा केचनमहासत्त्वाः समासबोचरोचरशुभोदया वर्तन्ते, परे च तद्विपर्यस्ते विपर्यस्तमतयः संसाराभिष्वङ्गिणोऽधोऽधोगतयो वर्तन्ते । इह च यद्यप्यनादिभाभ्यासादिन्द्रियानुक्कलतया प्रायशः पूर्वमधर्मप्रवृत्तो भवति लोकः, पश्चात्सदुपदेशयोग्याचार्यसंसर्गाद्धर्मस्थाने प्रवर्तते, तथाऽप्यभ्यर्हितत्वात् पूर्वं धर्मस्थानमुपशमस्थानं च प्रदर्शितं; पश्चाच्चद्विपर्यस्तमिति । साम्प्रतं तु यत्र प्राणिनामनुपदेशतः स्वरसप्रवृत्त्याऽऽदिवैव स्थानं भवति, तदधिकृत्याह—‘तत्थ णं’ इत्यादि, तत्रेति वाक्योपन्यासार्थे, णमिति वाक्यालङ्कारे; योऽसौ ग्रथमानुष्ठेयतया ग्रथमस्याधर्मपक्षस्य स्थानस्य विविधो भङ्गो विभङ्गो—

विभागो विचारस्तस्यायमर्थ इति । 'इह'-अस्मिन् जगति प्राच्यादिषु दिक्षु मध्येऽन्यतरस्यां दिशि 'सन्ति'-
विद्यन्ते एके केचन 'मनुष्याः'-पुरुषाः, ते चैवंभूता भवन्तीत्याह, तद्यथा—आराद्याताः सर्वहेयधर्मभ्य इत्यार्याः
तद्विपरीताश्चानार्या एके केचन भवन्ति, यावद्वर्णाः सुरुपाश्चेति । 'तेषां च'-आर्यादीनाम् 'इदं' वक्ष्यमाणमेत-
द्रूपं दण्डयतीति दण्डः—पापोपादानसंकल्पस्तस्य समादानं—ग्रहणं, 'संपेहाए'ति—संप्रेक्ष्य, तच्च चतुर्गतिकानामन्य-
तमस्य भवतीति, दर्शयति—'तंजहे'त्यादि, तद्यथा—नारकादिषु, ये चान्ये तथाग्रकारास्तद्भेदवर्तिनः सुवर्णदुर्व-
र्णादयः, 'प्राणाः'—प्राणिनो विद्वांसो वेदना—ज्ञानं तद् 'वेदयन्ति'—अनुभवन्ति, यदि वा सातासातरूपां वेदनाम-
नुभवन्तीति, अत्र चत्वारो भङ्गाः, तद्यथा—संज्ञिनो वेदनामनुभवन्ति विदन्ति च १, सिद्धास्तु विदन्ति नानुभव-
न्ति २, असंज्ञिनोऽनुभवन्ति न पुनर्विदन्ति ३, अजीवास्तु न विदन्ति नाप्यनुभवन्तीति ४; इह पुनः प्रथमतृतीया-
भ्यामधिकारो द्वितीयचतुर्थविवस्तुभूताविति, 'तेषां च'—नारकतिर्यङ्मानुष्यदेवानां तथाविधज्ञानवताम्, 'इमानि'—
वक्ष्यमाणलक्षणानि त्रयोदश क्रियास्थानानि भवन्तीत्येवमारुह्यातं तीर्थकरगणधरादिभिरिति । कानि पुनस्तानीति
दर्शयितुमाह—'तंजहे'त्यादि, तद्यथेत्ययमुदाहरणवाक्योपन्यासार्थः, 'आत्मार्याय'—स्वप्रयोजनकृते दण्डोऽर्थ-
दण्डः पापोपादानं १, तथाऽनर्थदण्ड इति निष्प्रयोजनमेव सावद्यक्रियानुष्ठानमनर्थदण्डः २, तथा हिंसनं हिंसा-
प्राप्नुपमदरूपा, तथा सैव वा दण्डो हिंसादण्डः ३, तथाऽकस्माद् अनुपयुक्तस्य दण्डोऽकस्मादण्डः, अन्यस्य क्रिय-
याऽन्यस्य न्यापादनमिति ४, तथा दृष्टेर्विपर्ययो—रज्ज्वामिव सर्पबुद्धिस्तया दण्डो दृष्टिविपर्ययसदण्डः, तद्यथा—

लेण्डुकादिबुद्ध्या शराद्यभिधातेन चटकादिव्यापादनम् ५, तथा मृषावादप्रत्ययिकः, स च सञ्ज्ञतनिह्नुवासञ्ज्ञतारोप-
णरूपः ६, तथा अदत्तस्य परकीयस्याऽऽदानं—स्वीकरणमदत्तादानं—स्तेयं तत्प्रत्ययिको दण्ड इति ७, तथाऽऽत्म-
न्यध्यव्याप्तं तत्र भव आध्यात्मिको दण्डः, तद्यथा—निर्निमित्तमेव दुर्मना उपहतमनःसंकल्पो हृदयेन दूयमान-
श्चिन्तासागरावगाढः संतिष्ठते ८, तथा जात्याद्यष्टमदस्थानोपहतमनाः परावमदर्शी तस्य मानप्रत्ययिको दण्डो
भवति ९, तथा मित्राणामुपतापेन दोषो मित्रदोषस्तत्प्रत्ययिको दण्डो भवति १०, तथा माया—परवञ्चनबुद्धिस्तया
दण्डो मायाप्रत्ययिकः ११, तथा लोभप्रत्ययिको—लोभनिमित्तो दण्ड इति १२, एवं पञ्चभिः समितिभिः समितस्य
तिसृभिर्गुप्तिसिर्गुप्तस्य सर्वत्रोपयुक्तस्यैर्याप्रत्ययिकः सामान्येन कर्मबन्धो भवति १३; एतच्च त्रयोदशं क्रियास्थान-
मिति । 'यथोद्देशस्तथा निर्देश' इति कृत्वा प्रथमात्क्रियास्थानादारभ्य व्याचिख्यासुराह—

पदमे दंडसमादाणे अट्टादंडवत्तिष्ठति आहिज्जह, से जहाणामए केइ पुरिसे आयहेउं वा,
णाइहेउं वा, अगारहेउं वा, परिचारहेउं वा, मित्तहेउं वा, पागहेउं वा, भूतहेउं वा, जक्खहेउं वा,
तं दंडं तसथावरेहिं पाणेहिं सयमेव णिसिरिति, अण्णेणवि णिसिरावेति, अण्णेपि णिसिरंते
समणुज्जाणह, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जह, पदमे दंडसमादाणे अट्टादंडवत्ति-
ष्ठति आहिए ॥ सूत्रम्—१७ ॥

यत्प्रथममष्टपातं दण्डसमादानमर्थाय दण्ड इत्येवमाख्यायते तस्यायमर्थः, तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः, पुरुषग्रहण-

सुपलक्षणं सर्वोऽपि चातुर्गतिकः प्राणी 'आत्मनिमित्तम्'-आत्माथं, तथा 'ज्ञातिनिमित्तं' स्वजनाद्यर्थं, तथा अगारं-गृहं तन्निमित्तं, तथा 'परिवारो'-दासीकर्मकरादिकः परिकरो वा —गृहादेर्दृष्ट्यादिकस्तन्निमित्तं, तथा मिश्रनागभूतयश्चाद्यर्थं, 'तं'-तथाभूतं स्वपरोपधातरूपं दण्डं त्रसस्थावरेषु प्राणिषु स्वयमेव 'निसृजति'-निक्षिपति, दण्डमिव दण्डमुपरि पातयति, प्राण्युपमर्दकारिणीं क्रियां करोतीत्यर्थः, तथाऽन्येनापि कारयति, अपरं दण्डं निसृजन्तं समनुजानीते, एवं कृतकारितानुमतिभिरेव तस्यानात्मज्ञस्य तत्प्रत्ययिकं सावद्यक्रियोपात्तं कर्म 'आधीयते'-संबध्यते इति । एतत्प्रथमं दण्डसमादानमर्थदण्डप्रत्ययिकमित्याख्यातमिति ।

अहावरे दोषे दंडसमादाने अणट्टादंडवत्तिएत्ति आहिज्जह, से जहाणामए केह पुरिसे जे इमे तसा पाणा भवंति ते जो अच्चाए, जो अजिणाए, जो मंसाए, जो सोणियाए, एवं हियायाए, पित्ताए, वसाए, पिच्छाए, पुच्छाए, वालाए, सिंगाए, विसाणाए, दंताए, दाढाए, णहाए, णहारुणिए, अट्टीए, अट्टिमंजाए, जो हिंसिसु मेत्ति, जो हिंसंति मेत्ति, जो हिंसिस्संति मेत्ति, जो पुत्तपोसणाए, जो पसुपोसणयाए, जो अगारपरिवूहणताए, जो समणमाहणवत्तणाहेउं, जो तस्स सरीरगस्स किंचि विप्परियादित्ता भवंति; से हंता, छेत्ता, मेत्ता, लुंप्पहत्ता, विळुंप्पहत्ता; उद्धवहत्ता उज्झिउं बाले वेरस्स आभागी भवति; अणट्टादंडे । से जहाणामए केह पुरिसे जे इमे थावरा पाणा भवंति, तंजहाइक्काह वा, कडिणाह वा, जंतुगाह वा, परगाह वा, मोक्खाह वा, तणाह वा, कुसाह वा,

कुच्छगाह वा, पञ्चगाह वा, पलालाह वा; ते णो पुत्तपोसणाए, णो पसुपोसणाए, णो अगारपडि-
 बूहणयाए, णो समणमाहणपोसणयाए, णो तस्स सरीरगस्स किञ्चि विपरियाइत्ता भवंति; से हंता,
 छेत्ता, भेत्ता, लुंप्पइत्ता, विळुंप्पइत्ता; उइवइत्ता उज्झिउं बाले वेरस्स आभागी भवति, अणट्ठादंडे ।
 से जहाणामए केह पुरिसे कच्छंसि वा, दहंसि वा, उदगंसि वा, दवियंसि वा, बलयंसि वा, णूमंसि
 वा, गहणंसि वा, गहणविदुग्गंसि वा, वणंसि वा, वणविदुग्गंसि वा, पञ्चयंसि वा, पञ्चयवि-
 दुग्गंसि वा; तणाइं ऊसविय ऊसविय सयमेव अगणिकायं णिसिरति, अण्णेणवि अगणिकायं
 णिसिरावेत्ति, अण्णंपि अगणिकायं णिसिरितं समणुज्जाणह; अणट्ठादंडे, एवं खलु तस्स तप्प-
 त्तियं सावज्जन्ति आहिज्जह, दोचे दंडसमादाणे अणट्ठादंडवत्तिएत्ति आहिए ॥ सूत्रम्-१८ ॥

तथापरं द्वितीयं दण्डसमादानमनर्थदण्डप्रत्ययिकमित्यभिधीयते, तदधुना व्याख्यायते, तद्यथा नाम कश्चित्पु-
 रुषो निर्निमित्तमेव निर्विकेतया प्राणिनो हिनस्ति, तदेव दर्शयितुमाह-‘जे इमे’ इत्यादि, ये केचन ‘अमी’-
 संसारान्तर्वर्तिनः प्रत्यक्षा नस्तादयः प्राणिनस्तांश्चासौ हिंसन्नर्च्चा-शरीरं ‘नो’-नैवाचर्यै हिनस्ति, तथाऽजिनं-
 चर्म नापि तदर्थम्, एवं मांसशोणितहृदयपित्तवसापिच्छपुच्छवालमृङ्गविषाणनखस्त्राकवस्थस्थिमज्जा इत्येवमादिकं
 कारणमुद्दिश्य नैवाहिसिषुर्नापि हिंसन्ति, नापि हिंसयिष्यन्ति मां मदीयं चेति, तथा नो ‘पुत्रपोषणाये’ति-पुत्रा-
 दिकं पोषयिष्यामीत्येतदपि कारणमुद्दिश्य न व्यापादयति, तथा नापि पशूनां पोषणाय, तथाऽगारं-गृहं तस्य

परिबृंहणम्-उपचयस्तदर्थं वा न हिनस्ति, तथा न श्रमणब्राह्मणवर्तनाहेतुं, तथा यत्तेन पालयितुमारब्धं नो तस्य शरीरस्य किमपि परित्राणाय 'तत्'—प्राणव्यपरोपणं भवति, इत्येवमादिकं कारणमनपेक्ष्यवासौ क्रीडया तच्छीलतया व्यसनेन वा प्राणिनां हन्ता भवति, दण्डादिभिः तथा छेत्ता भवति, कर्णनासिकाविकर्तनतः; तथा भेत्ता शूलादिना, तथा लुम्पयिता अन्यतराङ्गावयवचिकर्तनतः, तथा विलुम्पयिता अक्षुत्पाटनचर्मविकर्तनकरपादादि-च्छेदनतः, परमाधार्मिकवत्प्राणिनां निर्निमित्तमेव नानाविधोपायैः पीडोत्पादको भवति; तथा जीवितादप्यपद्रावयिता भवति, स च सद्विवेकमुज्जित्वाऽऽत्मानं वा परित्यज्य बालवद्बालः—अज्ञोऽसमीक्षितकारितया जन्मान्तरानुबन्धिनो वैस्स्याभागी भवति, तदेवं निर्निमित्तमेव पञ्चेन्द्रियप्राणिपीडनतो यथाऽनर्थदण्डो भवति; तथा प्रतिपादितम्, अधुना स्थावरानधिष्ठित्योच्यते—'से जहे'त्यादि, यथा कश्चित्पुरुषो निर्विवेकः पथि गच्छन् वृक्षादेः पल्लवादिकं दण्डादिना प्रबन्धसयन् फलनिरपेक्षस्तच्छीलतया व्रजति, एतदेव दर्शयति—'जे इमे'इत्यादि, ये केचन 'अमी'—प्रत्यक्षाः स्थावरा वनस्पतिकायाः प्राणिनो भवन्ति, तद्यथा—इक्कडादयो वनस्पतिविशेषा उच्चानार्थास्तदिदं यमिक्कडा ममानया प्रयोजनमित्येवमभिसंधाय न छिनत्ति, केवलं तत्पत्रपुष्पफलादिनिरपेक्षस्तच्छीलतया छिनत्तीत्येतत्सर्वत्रानुयोजनीयमिति, तथा न पुत्रपोषणाय, नो पशुपोषणाय, न श्रमणब्राह्मणवृत्तये, नापि शरीरस्य किञ्चित्परित्राणं भविष्यतीति, केवलमेवमेवासौ वनस्पतिं हन्ता, छेत्तेत्यादि; यावज्जन्मान्तरानुबन्धिनो वैस्स्याभागी भवति, अयं वनस्पत्याश्रयोऽनर्थदण्डोऽभिहितः । साम्प्रतमग्न्याश्रितमाह—'से जहे'त्यादि, तद्यथा

नाम कश्चित्पुरुषः सदसद्विवेकविकलतया कच्छादिकेषु दशसु स्थानेषु वनदुर्गपर्यन्तेषु तृणानि-कुशपुष्पकादीनि पौनःपुन्येनोर्ध्वदिःस्थानि कृत्वा 'अग्निकायं'-हुतभुजं 'निसृजति'-प्रक्षिपत्यन्येन वाऽग्निकायं बहुसत्त्वा-पकारिणं दवार्थं 'निसर्जयति'-प्रक्षेपयत्यन्यं च निसृजन्तं समनुजानीते । तदेवं योगत्रिकेण कृतकारितानुमति-भिस्तस्य यत्किञ्चनकारिणः 'तत्प्रत्ययिकं'-दवदाननिमित्तं 'सावच्यं कर्म'-महापातकमाख्यातम्, एतच्च द्वितीयमनर्थदण्डसमादानमाख्यातमिति । तृतीयमधुना व्याचिख्यासुराह—

अहावरे तच्चे दंडसमादाने हिंसादंडवत्ति ए आहिज्जइ, से जहाणामए केह पुरिसे ममं वा ममि वा; अन्नं वा, अन्नं वा; हिंसिसु वा, हिंसइ वा, हिंसिस्सइ वा; तं दंडं तसथावरेहिं पाणेहिं सयमेव णिसिरति, अण्णेणवि णिसिरावेति, अन्नंपि णिसिरंतं समणुजाणइ; हिंसादंडे, एवं खलु तस्स तत्पत्तिं सावज्जंति आहिज्जइ, तच्चे दंडसमादाने हिंसादंडवत्ति एत्ति आहि ए ॥ सूत्रम्-१९ ॥

अथापरं तृतीयं दण्डसमादानं हिंसादण्डप्रत्ययिकमाख्यायते, तद्यथानाम कश्चित् 'पुरुषः'-पुरुषकारं वहन् स्वतो मरणभीरुतया, वा मामयं घातयिष्यतीत्येवं मत्वा कंसवदेवकीसुतान् भावतो जघान, मदीयं वा पितरमन्यं वा मामकं-ममीकारोपेतं परशुरामवत्कार्तवीर्यं-जघानान्यं वा कञ्चनान्यं सर्पसिंहादिव्यापादयिष्यतीति मत्वा सर्पादिकं व्यापादयति, अन्यदीयस्य वा कस्यचिद्विरण्यपश्चादेरयमुपद्रवकारीतिकृत्वा तत्र दण्डं निसृजति, तदेव-मयं मां मदीयमन्यदीयं वा हिंसितवान् हिनस्ति हिंसिष्यतीत्येवं संभाविते त्रसे स्थावरे वा 'तं दण्डं'-प्राणव्यप-

श्री
निर्युक्ति-
शक्तियुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे
॥ ४८ ॥

द्वितीयश्रु०
द्वितीय-
क्रिया०
४ अक-
स्माद्दण्ड-
स्वरूपम् ।

॥ ४८ ॥

रोपलक्षणं स्वयमेव निर्युजति, अन्येन निसर्जयति, निर्युजन्तं वाऽन्यं समनुजानीते । इत्येतत्तृतीयं दण्डसमादानं हिंसादण्डप्रत्ययिकमाख्यातमिति ।

अहावरे चउत्थे दंडसमादाने अकस्मात् दण्डवत्तिएत्ति आहिज्जह, से जहाणामए केइ पुरिसे कच्छंसि वा जाव वणविदुगंसि वा, मियवत्तिए, मियसंकप्पे, मियपणिहाणे; मियवहाए गंता एए मियत्तिकालं अन्नयरस्स मियस्स वहाए उंसुं आयामेत्ता णं णिसिरेज्जा, स मियं वहिस्सामित्ति- कट्ठु तित्तिरं वा, वट्ठगं वा, चडगं वा, लावगं वा, कवोयगं वा, कविं वा, कविंजलं वा, विंधित्ता भवह; इह खलु से अन्नरस अट्ठाए अण्णं फुसति, अकम्हादंडे । से जहाणामए केइ पुरिसे सालीणि वा, बी हीणि वा, कोइवाणि वा, कंगूणि वा, परगाणि वा, रालाणि वा, णिल्लिज्जमाणे, अन्नयरस्स तणस्स वहाए सत्थं णिसिरेज्जा; से सामगं, तणगं, कुमुदुगं, बीहीजसियं, कलेसुयं तणं छिंदिस्सामित्ति कट्ठु सालिं वा, बीहिं वा, कोइवं वा, कंगुं वा, परगं वा, रालयं वा; छिंदित्ता भवह, इति खलु से अन्नरस अट्ठाए अन्नं फुसति, अकम्हादंडे; एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जं आहिज्जह, चउत्थे दंडसमादाने अक- म्हादंडवत्तिए आहिए ॥ सूत्रम्-२० ॥

अथापरं चतुर्थं दण्डसमादानमकस्माद्दण्डप्रत्ययिकमाख्यायते, इह चाकस्मादित्ययं शब्दो मगधदेशे सर्वेणा- प्यागोपालाङ्गनादिना संस्कृत एवोच्चार्यत इति, तदिहापि तथाभूत एवोच्चारित इति । तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषो

लुब्धकादिकः कच्छे वा यावद्बनदुर्गे वा गत्वा मृगैः—हरिणैराटव्यपशुभिर्वृत्तिः—वर्चनं यस्य स मृगवृत्तिकः,
 स चैवंभूतो मृगेषु संकल्पो यस्यासौ मृगसंकल्पः, एतदेव दर्शयति—मृगेषु प्रणिधानम्—अन्तःकरणवृत्तिर्यस्य
 स मृगप्रणिधानः—क मृगान्द्रक्ष्यामीत्येतदध्यवसायी सन् मृगवधार्थं कच्छादिषु गन्ता भवति, तत्र च गतः
 सन् दृष्ट्वा मृगानेते मृगा इत्येवं कृत्वा तेषां मध्येऽन्यतरस्य मृगस्य वधार्थम् ‘इषुं’-शरं ‘आयोमेत्त’-ति-आया-
 मेन समाकृष्य मृगमुद्दिश्य निसृजति, स चैवं संकल्पो भवति—यथाऽहं मृगं हनिष्यामीति इषुं क्षिप्तवान्, स च
 तेनेषुणा तित्तिरादिकं पश्चिविशेषं व्यापादयिता भवति, तदेवं खलवसावन्यस्यार्थाय निक्षिप्तो दण्डो यदाऽन्यं
 ‘स्पृशति’—घातयति सोऽकस्माद्दण्ड इत्युच्यते । अधुना वनस्पतिमुद्दिश्याकस्माद्दण्डमाह—‘से जहे’त्यादि,
 तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः कृषीवलादिः शाल्यादेः—धान्यजातस्य ‘श्यामादिकं’-तृणजातमपनयन् धान्यशुद्धिं
 कुर्वाणः सन्नन्यतरस्य तृणजातस्यापनयनार्थं ‘शच्छं’-दात्रादिकं निसृजत्, स च श्यामादिकं तृणं छेत्स्यामीति-
 कृत्वाऽकस्माच्छालिं वा यावत् रालकं वा छिन्द्याद्रक्षणीयस्यैवासावकस्माच्छेत्ता भवति, इत्येवमन्यस्यार्थाय—
 अन्यकृतेऽन्यं वा ‘स्पृशति’—छिनत्ति, यदिवा ‘स्पृशती’त्यनेनापि परितापं करोतीति दर्शयति, तदेवं खलु
 ‘तस्य’-तत्कर्तुः ‘तत्प्रत्ययिकम्’—अकस्माद्दण्डनिमित्तं ‘सावद्य’मिति पापम् ‘आधीयते’—संबध्यते, तदेत-
 द्चतुर्थं दण्डसमादानमकस्माद्दण्डप्रत्ययिकमाख्यातमिति ।

अहावरे पंचमे दंडसमादाने दिट्ठिविपरियासियादंडवत्तिएत्ति आहिज्झइ, से जहाणामए केइ

पुरिस माईहिं वा, पिईहिं वा, भाईहिं वा, भगिणीहिं वा, भज्जाहिं वा, पुत्तेहिं वा, धृताहिं वा, सुण्हहिं वा, सद्धिं संवसमाणे भित्तं अमित्तमेव मन्नमाणे मित्ते हयपुब्बे भवइ दिट्ठिविपरिया-
सियादंडे । से जहाणामाए केइ पुरिसे गामघायंसि वा, णगरघायंसि वा, खेड० कब्बड० मंडब-
घायंसि वा, दोणसुहघायंसि वा, पट्टणघायंसि वा, आसमघायंसि वा, सन्निवेसघायंसि वा,
निग्गमघायंसि वा, रायहाणिघायंसि वा, अतेणं तेणमिति मन्नमाणे अतेणे हयपुब्बे भवइ
दिट्ठिविपरियासियादंडे, एवं खलु तरस तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जइ, पंचमे दंडसमादोणे
दिट्ठिविपरियासियादंडवत्तिएत्ति आहिए ॥ सूत्रम्-२१ ॥

अथापरं पञ्चमं दण्डसमादानं दृष्टिविपर्यासदण्डप्रत्ययिकमित्याख्यायते, तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः-चारभट्टा-
दिको मातृपितृभ्रातृभगिनीभार्यापुत्रदुहितृस्तृषादिभिः सार्धं '(सं)वसन्'-तिष्ठन् ज्ञातिपालनकृते मित्रमेव दृष्टि-
विपर्यासादिभिर्त्रोऽयमित्येवं मन्यमानो 'हन्यात्'-व्यापादयेत् तेन च दृष्टिविपर्यासवता मित्रमेव हतपूर्वं भवतीति,
अतो दृष्टिविपर्यासदण्डोऽयम् । पुनरप्यन्यथा तमेवाह- 'से जहे'त्यादि, तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः पुरुषकार-
मुद्रहन् ग्रामघातादिके विभ्रमे आन्तचेता दृष्टिविपर्यासादचौरमेव चौरोऽयमित्येवं मन्यमानो व्यापादयेत्, तदेवं
'तेन'-आन्तमनसा विभ्रमाकुलेनाचौर एव हतपूर्वो भवति, सोऽयं दृष्टिविपर्यासदण्डः, तदेवं खलु 'तस्य'-दृष्टि-
विपर्यासवत् तत्प्रत्ययिकं सावधं कर्माधीयते । तदेवं पञ्चमं दण्डसमादानं दृष्टिविपर्यासप्रत्ययिकमाख्यातमिति ।

अहावरे छटे किरियट्टाणे मोसावत्तिएत्ति आहिज्जइ, से जहाणामए केइ पुरिसे आयहेउं वा, णाहहेउं वा, अगरहेउं वा; परिवारहेउं वा, सयमेव सुसं वयति, अण्णेवि सुसं वाएइ, सुसं वयं-
तंपि अण्णं समणुजाणइ; एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जइ, छटे किरियट्टाणे
मोसावत्तिएत्ति आहिए ॥ सूत्रम्-२२ ॥

अथापरं षष्ठं क्रियास्थानं मृषावादप्रत्ययिकमाख्यायते, तत्र च पूर्वोक्तानां पञ्चानां क्रियास्थानानां सत्यपि
क्रियास्थानत्वे प्रायशः परोपधातो भवतीतिकृत्वा दण्डसमादानसंज्ञा कृता, षष्ठादिषु च बाहुल्येन न परव्यापा-
दनं भवतीत्यतः क्रियास्थानमित्येषा संज्ञोच्यते, तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः स्वपक्षवैशादाग्रहादात्मनिमित्तं याव-
त्परिवारनिमित्तं वा सद्भूतार्थनिह्ववरूपमसद्भूतोद्भावनस्वभावं वा स्वयमेव मृषावादं वदति, तद्यथा-नाहं मदीयो
वा कश्चिच्चौरः, स च चौरमपि सद्भूतमप्यर्थमपलपति, तथा परमचौरं चौरमिति वदति, तथाऽन्येन मृषावादं
भाणयति, तथाऽन्यांश्च मृषावादं वदतः समनुजानीते । तदेवं खलु तस्य योगत्रिकरणत्रिकेण मृषावादं वदतस्त-
त्प्रत्ययिकं सावद्यं कर्म 'आधीयते'-संबध्यते, तदेतत्षष्ठं क्रियास्थानं मृषावादप्रत्ययिकमाख्यातमिति ।

अहावरे सत्तमे किरियट्टाणे अदिन्नादाणवत्तिएत्ति आहिज्जइ, से जहाणामए केइ पुरिसे
आयहेउं वा, जाव परिवारहेउं वा; सयमेव अदिन्नं आदियइ, अन्नेणवि अदिन्नं आदियावेत्ति,
अदिन्नं आदियंतं अन्नं समणुजाणइ; एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जइ, सत्तमे किरि-

यद्वाणे अदिक्षादानवत्तिएत्ति आहिए ॥ सूत्रम्-२३ ॥

अथापरं सप्तमं क्रियास्थानमदत्तादानप्रत्ययिकमाख्यायते, एतदपि प्राग्बन्धेयं; तद्यथा नाम कश्चित्पुरुष आत्मनिमित्तं, यावत्परिवारनिमित्तं, परद्रव्यमदत्तमेव शुद्धीयादपरं च ग्राहयेद्दृक्कृतमप्यपरं समजुजानीयादित्येवं तस्यादत्तादानप्रत्ययिकं कर्म संबध्यते, इति सप्तमं क्रियास्थानमाख्यातमिति ।

अहावरे अट्टमे किरियट्टाणे अज्झत्थवत्तिएत्ति आहिज्जह । से जहाणामए केह पुरिसे णत्थि णं केह किंचि विसंवादेति सयमेव हीणे, दीणे, दुट्ठे, दुम्मणे, ओहयमणसंकप्पे, चिंतासोगसागर-संपविट्ठे, करतलपत्तहत्थसुहे, अट्टज्झाणोवगए, भूमिगयदिट्ठिए, झियाह; तस्स णं अज्झत्थया आसं-सइया चत्तारि ठाणा एवमाहिज्जह (ज्जंति), तं०-कोहे, माणे, माया, लोहे; अज्झत्थमेव कोहमाण-मायालोहे, एवं खलु तस्स तप्पत्तिंयं सावन्तिं आहिज्जह, अट्टमे किरियट्टाणे अज्झत्थवत्तिएत्ति आहिए ॥ सूत्रम्-२४ ॥

अथापरमष्टमं क्रियास्थानमाध्यात्मिकमिति-अन्तःकरणोद्भवमाख्यायते, तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषश्चिन्तो-त्प्रेक्षाप्रधानः, तस्य च नास्ति कश्चिद्विसंवादयित्वा-न तस्य कश्चिद्विसंवादेन परिभावेन वाऽमद्भूतोद्भावनेन वा-चिचतुःखमुत्पादयति, तथाप्यसौ स्वयमेव वर्णापमदवद्दीनो दुर्गतवद्दीनो दुश्चित्ततया दुष्टो दुर्मेर्नास्तथोपहतोऽस्व-स्थतया मनःसंकल्पो यस्य स तथ तथा; चिन्तैव शोक इति वा (स एव) सागरः-चिन्ताशोकसागरश्चिन्ता-

प्रधानो वा शोकश्चिन्ताशोकः स एव सागरः, तत्र प्रविष्टः चिन्ताशोकसागरप्रविष्टः । तथाभूतश्च यदवस्थो भवति, तदर्थयति-करतले पर्यस्ते मुखं यस्य स तथाऽहर्निशं भवति, तथाऽर्तव्यानोपगतोऽपगतसद्विवेकतया धर्मध्यानान् दूरवर्ती निर्निमित्तमेव द्वन्द्वोपहतवद्भ्यायति । तस्यैवं चिन्ताशोकसागरावगाढस्य सत आध्यात्मिकानि-अन्तःकरणोद्भवानि मनःसंश्रितान्यसंशयितानि वा-निःसंशयानि चत्वारि वक्ष्यमाणानि स्थानानि भवन्ति, तानि चैव-माख्यायन्ते; तद्यथा-क्रोधस्थानं, मानस्थानं, मायास्थानं; लोभस्थानमिति । ते चावश्यं क्रोधमानमायालोभा-आत्मनोऽधि भवन्त्या(न्तीत्या)ध्यात्मिकाः, एभिरेव सद्भिर्दुष्टं मनो भवति । तदेवं तस्य दुर्मनसः क्रोधमानमाया-लोभवत् एवमेवोपहतमनःसंकल्पस्य 'तत्प्रत्ययिकम्'-अध्यात्मनिमित्तं सावद्यं कर्म 'आधीयते'-संबध्यते । तदेवमष्टमेतत्क्रियास्थानमाध्यात्मिकाख्यमाख्यातमिति ।

अहावरे णवमे किरियद्वारे माणवत्तिएत्ति आहिज्झइ, से जहाणामए केइ पुरिसे जातिमएण वा, कुलमएण वा, बलमएण वा, रूवमएण वा, तवमएण वा, सुयमएण वा, लाभमएण वा, इस्सरियमएण वा, पन्नामएण वा, अन्नतरेण वा; मयट्ठणेणं मत्ते समणे परं हीलेति, निंदेति, खिसति, गरहति, परिभवइ, अवमण्णेति; इत्तरिए अयं, अहमंसि पुण विसिट्ठजाइकुलबलाइगुणो-ववेए; एवं अप्पाणं समुक्कस्से, देहचुए कम्मविट्ठिए अवसे पयाइ, तंजहा-गब्भाओ गब्भं ४, जम्माओ जम्मं, माराओ मारं, णरगाओ णरगं; चंडे थद्धे चवले माणियावि भवइ; एवं खलु तस्स

श्री-
निर्युक्ति-
इच्छितुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे
॥ ५१ ॥

तत्पत्तिर्यं सावज्जन्ति आह्लिङ्गः णवमे किरियाठाणे माणवत्तिरिति आहिए ॥ सूत्रम्-२५ ॥

अथापरं नवमं क्रियास्थानं मानप्रत्ययिकमाख्यायते, तद्यथा-नाम कश्चित्पुरुषो जात्यादिगुणोपेतः सन् जातिकुलबलरूपतपःश्रुतलभैश्वर्यप्रज्ञामदाख्यैरष्टभिर्मदस्थानैरन्यतरेण वा मत्तः परमवमबुद्ध्या हीलयति; तथा निन्दति, जुगुप्सते, गर्हति, परिभवति; एतानि चैकार्थिकानि कथञ्चिद्धेदं बोत्प्रेक्ष्य व्याख्येयानीति । यथा परिभवति तथा दर्शयति—इतरोऽयं जघन्यो हीनजातिकः, तथा मत्तः कुलबलरूपादिभिर्दूरमपभ्रष्टः सर्वजनावगीतोऽयमिति । अहं पुनर्विशिष्टजातिकुलबलादिगुणोपेतः, एवमात्मानं समुत्कर्षयेदिति । साम्प्रतं मानोत्कर्षविपाकमाह—‘देहच्छुण्ण’—इत्यादि, तदेवं जात्यादिमदोन्मत्तः सन्निहैव लोकं गार्हितो भवति, अत्र च जात्यादिपदद्वयादिसंयोगा द्रष्टव्याः, ते चैवं भवन्ति—जातिमदः, कस्यचिन्न कुलमदः, अपरस्य कुलमदो न जातिमदः; परस्योभयम्; अपरस्यानुभयमित्येवं पदत्रयेणाष्टौ चतुर्भिः षोडशेत्यादि, यावदष्टभिः पदैः षट्पंचाशदधिकं शतद्वयमिति, सर्वत्र मदाभावरूपश्चरममङ्गः शुद्ध इति । परलोकेऽपि च मानी दुःखभागभवतीत्यनेन प्रदर्श्यते—स्वायुषः क्षये देहाच्छ्रुतो भवान्तरं गच्छन् शुभाशुभकर्मद्वितीयः कर्मपरायत्तत्वादवशः—परतन्त्रः प्रयाति, तद्यथा—गर्भाद्रर्म पञ्चेन्द्रियापेक्षं,

षा० १ लामैश्वर्येक्यात् योगशास्त्रे ‘जःनिलामेत्यत्र न प्रज्ञामदः पृथक् प्रज्ञामरतो च जातिकुलेत्यादौ नैश्वर्यमद इति प्रसिद्धयनुरोधेनान्यतराविवक्षणाद्वाष्टमिरिति । २ यितुमाह प्र० । ३ पञ्चम्यन्तस्यास्मदो रूपम् । ४ अत्यन्तं । ५ वक्ष्यमाणः (पङ्क्ति-७) “तदेव” इत्यादितः “शुद्ध इति” पर्यन्तः पाठोऽत्रत्य आभाति । परलोकेऽपीति वाक्यं च भवतीत्यस्यामे ।

द्वितीयश्रु०
द्वितीय-
क्रिया०
९ मान-
प्रत्ययिक-
स्वरूपम् ।

॥ ५१ ॥

तथा गर्भादगर्भे विकलेन्द्रियेषूत्पद्यमानः, पुनरगर्भाद्रर्भेवमगर्भादगर्भम्, एतच्च नरककल्पगर्भदुःखापेक्षायामभिहितम्; उत्पद्यमानदुःखापेक्षया त्विदमभिधीयते—जन्मन एकस्मादपरं जन्मान्तरं व्रजति, तथा मरणं मारस्तस्मान्मारान्तरं व्रजति, तथा नरकदेश्यात्—श्रपाकादिवासाद्रुद्रादिकं नरकान्तरं व्रजति; यदिवा नरकात्सीमन्तकादिकादुद्धृत्य सिंहमत्स्यादाबुत्पद्य पुनरपि तीव्रतरं नरकान्तरं व्रजति, तदेवं नटवद्रङ्गभूमौ संसारचक्रवाले स्त्रीपुंनपुंसकादीनि बहून्यवस्थान्तराण्यनुभवति । तदेवं मानी परपरिभवे मति चण्डो रोदो भवति, परस्यापकरोति; तदभावे ह्यात्मानं व्यापादयति । तथा स्तब्धश्चपलो यत्किञ्चनकारी मानी सन् सर्वोऽप्येतदवस्थो भवतीति । तदेवं 'तत्प्रत्ययिकं'—माननिमित्तं सावद्यं कर्म 'आधीयते'—संबध्यते । नवममेतत्क्रियास्थानमाख्यातमिति ।

अहावरे दसमे किरियट्टाणे मित्तदोसवत्तिएस्ति आहिज्जह, से जहाणामए केह पुरिसे माईहिं वा, पितीहिं वा, भाईहिं वा, भहणीहिं वा, भज्जाहिं वा, धूयाहिं वा, पुत्तेहिं वा, सुणहाहिं वा; सद्धिं संवसमाणे तेसिं अन्नयरंसि अहालहुंगंसि अवराहंसि सयमेव गरुयं दंडे निवत्तेति, तंजहा—सीओदगवियडंसि वा कायं उच्छोलित्ता भवति, उसिणोदगवियडेण वा कायं ओसिंचित्ता भवति, अगणिकाएणं कायं उवडहित्ता भवति; जोत्तेण वा, वेत्तेण वा, नेत्तेण वा, तयाह वा [कणेण वा छियाए वा], लयाए वा, (अन्नयरेण वा दवरएण) पासाहं उहालित्ता भवति, दंडेण वा, अट्टीण वा, सुट्टीण वा, लेट्टण वा, कवालेण वा; कायं आउहित्ता भवति, तहस्पगारे

पुरिसजाए संवसमाणे दुग्मणा भवति, पवसमाणे सुमणा भवति, तहप्पगारे पुरिसजाए दंड-
पासी दंडगुरुए दंडपुरकडे अहिए इमंसि लोगंसि अहिए परंसि लोगंसि संजलणे कोहणे पिट्टि-
मंसि यावि भवति, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जति, दसमे किरियट्ठाने मित्त-
दोसवत्तिएत्ति आहिए ॥ सूत्रम्-२६ ॥

अथापरं दशमं क्रियास्थानं भिन्नदोषप्रत्ययिकमालयायते, तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः प्रभुकल्पो मातापितृसु-
हृत्स्वजनादिभिः सार्धं परिवसंस्तेषां च मातापित्रादीनामन्यतमेनानाभोगतया यथाकथंचिच्छुतमेऽप्यपराधे वाचिके
दुर्वचनादिके, तथा कायिके हस्तपादादिके संघट्टनरूपे कृते सति स्वयमेव—आत्मना क्रोधाध्मातो गुरुतरं
'दण्डं'—दुःखोत्पादकं 'निर्वर्तयति'—करोति, तद्यथा—शीतोदके 'विकटे'—प्रभूते शीते वा शिशिरादौ 'तस्य'—
अपराधकर्तुः कायमघो बोलयिता भवति, तथोष्णोदकविकटेन 'कायं'—शरीरमपसिञ्चयिता भवति, तत्र विकट-
ग्रहणादुष्णतलेन काञ्चिकादिना वा कायमुपतापयिता भवति, तथा अग्निकायेन उल्मुकेन तप्तायमा वा काय-
मुपदाहयिता भवति, तथा योत्रेण वा वेत्रेण वा 'त्वचा वा'—सनादिकया लतया वाऽन्यतमेन वा
दवरकेण ताडनतः 'तस्य'—अपराधकर्तुः 'शरीरपार्श्वानि उद्दालयितुं'—चर्मणि लुम्पयितुं भवति; तथा
दण्डादिना कायमुपताडयिता भवतीति । तदेवमल्पापराधिन्यपि महाक्रोधदण्डवति तथाप्रकारे पुरुषजाते एकत्र
वसति सति तत्सहवासिनो मातापित्रादयो दुर्मेनसस्तदनिष्टाशङ्कया भवन्ति, तस्मिंश्च 'प्रवसति'—देशान्तरे

गच्छति गते वा तत्सहवासिनः सुमनसो भवन्ति । तथाप्रकारश्च पुरुषजातोऽल्पेऽप्यपराधे महान्तं दण्डं कल्पय-
तीति, एतदेव दर्शयितुमाह—दण्डस्य पार्श्वं दण्डपार्श्वं तद्विद्यते यस्यासौ दण्डपार्श्वी स्वल्पतया स्तोकापराधेऽपि
कुप्यति दण्डं च पातयति । तमप्यतिगुरुमिति दर्शयितुमाह—दण्डेन गुरुको दण्डगुरुको यस्य च दण्डो महान्
भवति, असौ दण्डेन गुरुर्भवति, तथा दण्डः पुरस्कृतः सदा पुरस्कृतदण्ड इत्यर्थः, स चैवंभूतः स्वस्य परेषां च
'अस्मिन् लोके'—अस्मिन्नेव जन्मनि अहितः प्राणिनामहितदण्डापादनात्, तथा परस्मिन्नपि जन्मन्यसावहितः,
तच्छीलतया चासौ यस्य कस्यचिदेव येन केनचिदेव निमित्तेन क्षणे क्षणे संज्वलयतीति संज्वलनः, स चात्यन्त-
क्रोधनो वधबन्धछविच्छेदादिषु शीघ्रमेव क्रियासु प्रवर्तते, तदभावेऽप्युत्कटद्वेषतया मर्मोद्बुद्धनतः दृष्टिमांसमपि
खादेत्, तत्तदसौ ब्रूयात् येनासावपि परः संज्वलेत् ज्वलितश्चान्येषामपक्कुर्यात्, तदेवं खलु तस्य महादण्डप्रवर्तयितु-
स्तदण्डप्रत्ययिकं सावधं कर्माऽधीयते । तदेतद्दशमं क्रियास्थानं मित्रद्रोहप्रत्ययिकमाख्यातमिति । अपरे पुनरष्टमं
क्रियास्थानमात्मदोषप्रत्ययिकमाचक्षते, नवमं तु परदोषप्रत्ययिकं; दशमं पुनः प्राणवृत्तिकं क्रियास्थानमिति ।

अहावरे एक्कारसमे किरियद्वारेण मायावत्तिएत्ति आहिज्जह, जे इमे भवन्ति—गूढायारा तमो-
कसिया उल्लुगपत्तलहुया पव्वयगुरुया ते आयरियावि संता अणारियाओ भासाओवि पउ-
ज्जन्ति, अन्नहासंतं अप्पाणं अन्नहा मज्जन्ति, अन्नं पुट्ठा अन्नं वागरंति, अन्नं आइक्खियव्वं अन्नं
आइक्खंति । से जहाणामए केइ पुरिसे अंतोसल्ले तं सल्लं णो सयं णिहरति, णो अन्नेण णिहरा-

वेति, णो पडिचिद्धंसेइ; एवमेव निणह्वेइ, अविउट्टमाणे अंतोअंतो रियइ, एवमेव माई मायं कहुं, णो आलोएइ, णो पडिक्कमेइ, णो णिंदइ, णो गरहइ, णो विउट्टइ, णो विसोहेइ, णो अकरणाए अब्भु-
ट्टेइ; णो अहारिहं तवोकम्मं पायच्छित्तं पडिवज्जइ, माई अस्सि लोए पच्चायाइ माइ परंसि लोए
(पुणो पुणो) पच्चायाइ निंदइ गरहइ पसंसइ णिब्बरइ ण नियट्टइ णिसिरियं दंडं छाएति, माई
असमाहडसुहलेस्से यावि भवइ, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जइ; एकारसमे
किरियट्टाणे मायावत्तिएत्ति आहिइ ॥ सूत्रम्-२७ ॥

अथापरमेकादशं क्रियास्थानमाख्यायते, तद्यथा-ये केचनामी भवन्ति पुरुषाः, किंविशिष्टाः ?-गूढ आचारो
येषां ते गूढाचाराः-गलकर्तकग्रन्थिच्छेदादयः, ते च नानाविधैरुपायैर्विश्रम्भमुत्पाद्य पश्चादपकुर्वन्ति, प्रच्योता-
देरभयकुमारोदिवत् । ते च मायाशीलत्वेनाप्रकाशचारिणः, तमसि कर्षितुं शीलं येषां ते तमसिकाषिणस्त एव
च काविकाः, पराविज्ञाताः क्रियाः कुर्वन्तीत्यर्थः । ते च स्वचेष्टयैवोत्पन्नवच्छवः, कौशिकपिच्छवच्छवीयांसोऽपि
पर्वतबहुरुमात्मानं मन्यते, यद्विवाऽकार्यप्रवृत्तेः पर्वतवन्नो स्तम्भयितुं शक्यते, ते चाऽऽर्यदेशोत्पन्ना अपि सन्तः
ज्ञाख्यादात्मप्रच्छादनार्थपरममयोत्पादनार्थं चानार्यभाषाः प्रयुज्जते, परव्यामोहार्थं स्वमतिपरिकल्पितभाषाभिरपरा-
विदितभिर्भाषन्ते; तथाऽन्यथाव्यवस्थितमात्मानम् अन्यथा-साध्वाकारेण मन्यते व्यवस्थापयन्ति च, तथाऽन्य-
त्पृष्टा मातृस्थानतोऽन्यदाचक्षते, यथाऽऽम्नान् पृष्टाः केदारकानाचक्षते, वादकाले वा कश्चिन्नाथ(न्याय) वादि-

तथा व्याकरणे प्रवीणस्त(णं त)र्कमार्गमवतारयति; यथा वा 'शरदि वाजपेयेन यजेते'त्यस्य वाक्यास्यार्थे पृष्ट-
 स्तदर्थानभिज्ञः कालातिपातार्थं शरत्कालं व्यावर्णयति, तथाऽन्यस्मिंश्चार्थे कथयितव्येऽन्यमेवार्थमाचक्षते । तेषां
 च सर्वार्थविसंवादिनां कपटप्रपञ्चचतुराणां विपाक्रोद्धवनाय दृष्टान्तं दर्शयितुमाह—'से जहे'त्यादि, तत् यथा
 नाम कश्चित्पुरुषः संग्रामादपक्रान्तोऽन्तः—मध्ये शल्यं—तोमरादिकं यस्य सोऽन्तःशल्यः, स च शल्यघट्टनवेद-
 नाभीरुतया तच्छल्यं न स्वतो 'निर्हरति'—अपनयति—उद्धरति नाप्यन्येनोद्धारयति, नापि तच्छल्यं वैद्योपदेशे-
 नौषधोपयोगादिभिरुपायैः 'प्रतिध्वंसयति'—विनाशयति, अन्येन केनचित्पृष्ठो वाऽपृष्ठो वा तच्छल्यं निष्प्रयो-
 जनमेव 'निहते'—अपलपति, तेन च शल्येनासावन्तर्वर्तिना 'अविउट्टमाणे'ति पीड्यमानः 'अंतो अंतो'ति
 मध्ये मध्ये पीड्यमानोऽपि 'रीयते'—व्रजति, तत्कृतां वेदनामधिसहमानः क्रियासु ग्रवर्तत इत्यर्थः । साम्प्रतं
 दाष्टीन्तिकमाह—'एवमेवे'त्यादि, यथाऽसौ सशल्यो दुःखभागभवति एवमेवासौ 'मायी'—मायाशल्यवान् यत्कृत-
 मकार्यं तन्मायया निगूहयन् मायां कृत्वा न तां मायामन्यस्मै 'आलोचयति'—कथयति, नापि तस्मात्
 स्थानात् प्रतिक्रामति—न ततो निवर्तते, नाप्यात्मसाक्षिकं तन्मायशल्यं निन्दति, तद्यथा—धिङ् मां यदह-
 मेवंभूतमकार्यं कर्मोदयात्तु कृतवान्, तथा नापि परसाक्षिकं गर्हति—आलोचनाहंसमीपे गतो नापि च जुगु-
 प्सते, तथा 'नो विउट्टति'—नापि तन्मायाख्यां शल्यमकार्यकरणत्मात्मकं विविधम्—अनेकप्रकारं त्रोटयति—अपनयति,
 यद्यस्यापराधस्य ग्रायश्चित्तं तत्तेन पुनस्तदकरणतया (न) निर्वर्तयतीत्यर्थः, नापि तन्मद्यादिकमकार्यं सेवित्वाऽऽलो-

चनार्हात्मानं निवेद्य तदकार्याकरणतयाऽभ्युत्तिष्ठते, प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यापि नोद्युक्तविहारी भवतीत्यर्थः, तथा नापि गुर्वादिभिरभिधीयमानोऽपि 'यथाऽर्हम्'-अकार्यनिर्वहणयोग्यं प्रायः चित्तं शोधयतीति प्रायश्चित्तं-तपःकर्म विशिष्टं चान्द्रायणाद्यात्मकं 'प्रतिपद्यते'-अभ्युपगच्छति । तदेवं मायया सत्कार्यप्रच्छादकोऽस्मिन्नेव लोके मायावीत्येवं सर्वकार्येष्वेवाविश्रम्भणत्वेन 'प्रत्यायाति'-प्रख्यातिं याति, तथाभूतश्च सर्वस्यापि अविश्वास्यो भवति, तथा चोक्तम्-"मायाशीलः पुरुषः" (यद्यपि न करोति किञ्चिदपराधं । सर्वस्याविश्वासो भवति तथा-प्यात्मदोषहतः ॥१॥) इत्यादि, तथाऽतिमायावित्वादसौ परस्मिन् लोके जन्मान्तरावासौ सर्वाधमेषु यातनास्थानेषु नरकतिर्यगादिषु 'पौनः पुन्येन प्रत्यायाति'-भूयोभूयस्तेष्वेवारधदुघटीयन्त्रन्यायेन प्रत्यागच्छतीति । तथा नानाविधैः प्रपञ्चैर्वञ्चित्वा परं निन्दति-जुगुप्सते, तद्यथा-अयमज्ञः पशुकृत्यो नानेन किमपि प्रयोजन-मिति, एवं परं निन्दयित्वाऽऽत्मानं प्रशंसयति, तद्यथा-असावपि मया वञ्चित इत्येवमात्मप्रशंसया तुष्यति, तथा चोक्तम्-"येनापत्रपते साधुरसाधुस्तेन तुष्यती"ति । एवं चासौ लब्धप्रसरोऽधिकं निश्चयेन वा चरति-तथा-विधानुष्ठायी भवतीति निश्चरति । तत्र च गृह्यः संस्तस्मान्मातृस्थानान्न निवर्तते, तथाऽसौ मायावलेपेन 'दण्डं'-प्राण्युपमर्दकारिणं 'निस्तुज्य'-पातयित्वा पश्चात् 'छादयति'-अपलपति अन्यस्य वोपरि प्रक्षिपति, न च मायावी सर्वदा वञ्चनपरायणः संस्तन्मनाः सर्वानुष्ठानेष्वप्येवंभूतो भवति-अस्माहृता-अनङ्गीकृता शोभना लेख्या येन स तथा आर्चघ्यानोपहततयाऽसावशोभनलेख्य इत्यर्थः । तदेवमपगतधर्मघ्यानोऽसमाहितोऽशुद्धलेख्यश्चापि

भवति । तदेवं खलु तस्य 'तत्प्रत्ययिकं'-मायाशल्यप्रत्ययिकं सावद्यं कर्माऽऽधीयते । तदेतदेकादशं क्रिया-स्थानं मायाप्रत्ययिकं व्याख्यातम् । एतानि चार्थदण्डादीनि एकादश-क्रियास्थानानि सामान्येनासंयतानां भवन्ति, इदं तु द्वादशं क्रियास्थानं पाखण्डिकानुद्दिश्याभिधीयते—

अहावरे बारसमे किरियट्टाणे लोभवत्तिएत्ति आहिज्जइ, जे इमे भवंति; तंजहा-आरब्धिया, आवसहिया, गामंतिया, कण्हुईरहस्सिया, णो बहुसंजया; णो बहुपडिविरया सव्वपाणभूतजीवस-त्तेहिं, ते अप्पणो सच्चामोसाइ एवं विउंजंति; अहं ण हंतव्वो, अन्ने हंतव्वो; अहं ण अज्जावेयव्वो, अन्ने अज्जावेयव्वो; अहं ण परिघेतव्वो, अन्ने परिघेतव्वो; अहं ण परितावेयव्वो, अन्ने परितावेयव्वो; अहं ण उद्देवेयव्वो; एवमेव ते इत्थिकामेहिं मुच्छिया, गिद्धा, गरहिया, अज्झोववत्ता जाव वासाइ चउपंचमाइ छहसमाइ अप्पयोरो वा, सुज्जयोरो वा, सुंजितु भोगभोगाइं कालमासे कालं किच्चा, अन्नयोरो सु आसुरिएसु किब्बिसिएसु ठाणेसु उववत्तारो भवंति; ततो विप्पमुच्चमाणे सुज्जो सुज्जो एलमूयत्ताए, तमूयत्ताए, जाइमूयत्ताए, पच्चायंति; एवं खलु तस्स तप्प-त्तियं सावज्जंति आहिज्जइ, दुवालसमे किरियट्टाणे लोभवत्तिएत्ति आहिइ । इच्चैयाइं दुवालस-किरियट्टाणाइं दविएणं समणेण वा, माहणेण वा; सम्मं सुपरिज्जाणिअव्वाइं भवंति ॥सुत्रम्-२८॥

एकादशात् क्रियास्थानादनन्तरमथापरं द्वादशं क्रियास्थानं लोभप्रत्ययिकमाख्यायते, तद्यथा-य इमे वक्ष्य-
माणा अरण्ये वसन्तीत्यारण्यकाः, ते च कन्दमूलफलाहाराः सन्तः केचन वृक्षमूले वसन्ति, केचनावसथेषु-उटजा-
कारेषु गृहेषु, तथा अपरे ग्रामादिकमुपजीवन्तो ग्रामस्यान्ते-समीपे वसन्तीति ग्रामान्तिकाः, तथा 'कचिन्त'-
कार्ये मण्डलप्रवेशादिके रहस्यं येषां ते कचिद्राहसिकाः, ते च 'न बहुसंयन्ता'-न सर्वमावधानुष्ठानेभ्यो
निवृत्ताः, एतदुक्तं भवति-न बाहुल्येन त्रसेषु दण्डसमारम्भं विदधति, एकेन्द्रियोपजीविनस्त्वविगानेन तापसा-
दयो भवन्तीति, तथा 'न बहुविरता'-न सर्वेष्वपि प्राणातिपातचिरमणादिषु व्रतेषु वर्तन्ते, किंतु !, द्रव्यतः
कतिपयव्रतवर्तिनो न भावतो, मनागपि तत्कारणस्य सम्यग्दर्शनस्याभावादित्यभिप्रायः, इत्येतदाविर्भावयितुमाह-
'सञ्चरणे'त्यादि, ते ह्यारण्यकादयः सर्वप्राणिभूतजीवमन्वेभ्य आत्मना-स्वतः अविरताः-तदुपमर्दकारम्भा-
दविरता इत्यर्थः । तथा ते पाषण्डिका आत्मना-स्वतो बहूनि सत्या(त्य)मुपाभूतानि वाक्यानि 'एवं'-वक्ष्य-
माणनीत्या विशेषेण 'युञ्जन्ति'-प्रयुञ्जन्ति ब्रुवत इत्यर्थः, यदिवा सत्यान्यपि तानि प्राण्युपमर्दकत्वेन मृषाभूतानि
सत्या(त्य)मुपाणि, एवं ते प्रयुञ्जन्तीति दर्शयति-तद्यथा-अहं ब्राह्मणत्वाद्दण्डादिभिर्न हन्तव्योऽन्ये तु शूद्रत्वाद्-
न्तव्याः, तथाहि तद्वाक्यं-'शूद्रे व्यापाद्य प्राणायामं जपेत्, किञ्चिद्वा दद्यात्, तथा क्षुद्रसन्धानामनस्थिकानां
शूकटभरमपि व्यापाद्य ब्राह्मणं भोजये(दि)'त्यादि, अपरं चाहं वर्णोत्तमत्वात् नाज्ञापयितव्योऽन्ये तु मत्तोऽधमाः
समाज्ञापयितव्याः, तथा नाहं परितापयितव्योऽन्ये तु परितापयितव्याः, तथाऽहं वेतनादिना कर्मकरणाय न

ग्राह्योऽन्ये तु शूद्रा ग्राह्या इति, किं बहुनोक्तेन ? नहमुपद्रवयितव्यो-जीवितादपरोपयितव्योऽन्ये तु अपरोपयितव्या इति । तदेवं तेषां परपीडोपदेशनतोऽतिमूढतयाऽसंबद्धप्रलापिनामज्ञानावृत्तानामात्मभरीणां विषमदृष्टीनां न प्राणातिपातविरतिरूपं व्रतमस्ति, अस्य चोपलक्षणार्थत्वात् सुषावादादत्तादानविरमणाभावोऽप्यायोज्यः । अधुना त्वनादिभवाभ्यासादुस्त्यजत्वेन ग्राधान्यात् सूत्रेणैवाब्रह्माधिकृत्याह-‘एवमेव’-‘एवमेव’-पूर्वोक्तैव कारणेनातिमूढत्वादिना परमार्थमजानानास्ते तीर्थिकाः स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकामाः, यदिवा स्त्रीषु कामेषु च-शब्दादिषु मूर्छिता गृद्धा ग्रथिता अध्युपपन्नाः । अत्र चात्यादरख्यापनार्थं प्रभूतपर्यायग्रहणम्, एतच्च स्त्रीषु शब्दादिषु च प्रवर्तनं प्रायः प्राणिनां प्रधानं संसारकारणं, तथा चोक्तम्-“मूलमेयमहम्मस्स, महादोससमुस्सय-मित्यादि”, इह च स्त्रीसङ्घासक्तस्यावश्यंभाविनी शब्दादिविषयासक्तिरित्यतः स्त्रीकामग्रहणं, तत्र चाऽऽसक्ता यावन्तं कालमासते तत्सूत्रेणैव दर्शयति-यावद्वर्षाणि चतुष्पञ्चषड्दशकानि, अयं च मध्यमकालो गृहीतः, एतावत्कालोपादानं च सामिप्रायकं, प्रायस्तीर्थिका अतिक्रान्तवयस एव ग्रव्रजन्ति, तेषां चैतावानेव कालः संभाव्यते; यदिवा मध्यग्रहणात्त ऊर्ध्वमधश्च गृह्यते इति दर्शयति-तस्माच्चोपात्तादल्पतरः प्रभूततरो वापि कालो भवति । तत्र च ते त्यक्त्वापि गृहवासं ‘मुक्त्वा भोगभोगान्’-इति स्त्रीभोगे सति अवश्यं शब्दादयो भोगाः भोगभोगास्तान् श्रुत्वा, ते च किल वयं प्रवजिता इति, न च भोगेभ्यो विनिवृत्ताः, यतो मिथ्यादृष्टितयाऽज्ञानान्धत्वात् मय्यग्निर-

सा० १ मूले व्यत्ययेन । २ मूलमेतदधर्मस्य महादोषसमुच्छ्रयं ।

तिपरिणाम-[ग्रन्थाग्रं ९५००] रहिताः, ते चैवंभूतपरिणामाः स्वायुषः क्षये कालमासे कालं कृत्वा विकृष्टतपसो-
ऽपि सन्तोऽन्यतरेष्वासुरिकेषु किल्बिषिकेषु स्थानेषूत्पादयितारो भवन्ति, ते ह्यज्ञानतपसा मृता अपि किल्बिषिकेषु
स्थानेषूत्पत्स्यन्ते, तस्मादपि स्थानादायुषः क्षयाद्विप्रसृच्यमानाः-व्युताः किल्बिषबहुलास्तत्कर्मशेषेणैलवनमूका
एलमूकास्तद्भावेनोत्पद्यन्ते, किल्बिषिकस्थानाद्भूतः सन्नन्तरभवे वा मानुषत्वमवाप्य यथैलको मूकोऽव्यक्तवाक्
भवति, एवमसावप्यव्यक्तवाक् समुत्पद्यन्त इति । तथा 'तस्मूयत्ताए'चि-तमस्त्वेन-अत्यन्तान्धतमस्त्वेन जात्य-
न्धतया अत्यन्ताज्ञानावृततया वा तथा जातिमूकत्वेनापगतवाच इह प्रत्यागच्छतीति । तदेवंभूतं खलु तेषां
तीर्थिकानां परमार्थतः भावद्यानुष्ठानादनिवृत्तानामाध्यात्मोदियुतेस्तत्प्रायोग्यभोगभाजां 'तत्प्रत्ययिकं'-लोभ-
प्रत्ययिकं सावद्यं कर्माधीयते । तदेतल्लोभप्रत्ययिकं द्वादशं क्रियास्थानमाख्यातमिति । साम्प्रतमेतेषां द्वादशानाम-
प्युपसंहारार्थमाह-'इतिः'-उपप्रदर्शने, 'एतानि'-अर्थदण्डादीनि लोभप्रत्ययिकक्रियास्थानपर्यवसानानि द्वाद-
शापि क्रियास्थानानि कर्मग्रन्थिद्वारावणाद्भवः-संयमः, स विद्यते यस्यासौ द्रविको मुक्तिगमनयोग्यतया वा द्रव्य-
भूतः अमणः-साधुः, तमेव विशिनष्टि-मा वधीरित्येवं प्रवृत्तिर्यस्यासौ माहनस्तेनैव एतद्गुणविशिष्टैतानि सम्य-
ग्यथावस्थितवस्तुस्वरूपनिरूपणतो मिथ्यादर्शनाश्रितानि संसारकारणानीतिकृत्वा ज्ञपरिज्ञया ज्ञातव्यानि, प्रत्या-
ख्यानपरिज्ञया परिहर्तव्यानि भवन्तीति ।

अहाचरे तेरसमे किरियद्वाने इरियावहिपत्ति आहिल्लइ, इह खलु अत्तत्ताए संवुडस्स अण-

गारस्स ईरियासमियस्स, भासासमियस्स, आयाणभंडमत्तणिकखेवणासमियस्स, उच्चारपासव-
 णखेलसिंघाणजल्लुपरिद्धावणियासमियस्स; मणसमियस्स; वयसमियस्स, कायसमियस्स; मणगुत्त-
 स्स, वयगुत्तस्स, कायगुत्तस्स, गुत्तिंदियस्स, गुत्तंबंभयारिस्स; आउत्तं गच्छमाणस्स, आउत्तं चिट्ठमा-
 णस्स, आउत्तं णिसीयमाणस्स, आउत्तं तुयद्वमाणस्स, आउत्तं सुंजमाणस्स, आउत्तं भासमाणस्स;
 आउत्तं वत्थं, पडिग्गहं, कंबलं, पायपुंछणं, गिण्हमाणस्स वा; णिक्खिमाणस्स वा जाव चक्खु-
 पम्हणिवायमचि अत्थि विमाया सुहुमा किरिया ईरियावहिया नाम कज्झइ, सा पढमसमए
 बद्धा पुट्ठा, वितीयसमए वेइया, तइयसमए णिल्लिण्णा; सा बद्धा पुट्ठा उदीरिया वेइया णिल्लिण्णा
 सेयकाले अकम्मं याचि भवति । एवं खलु तस्स तप्पत्तिं सावज्झंति आहिज्झइ, तेरसमं किरिय-
 ट्ठाने ईरियावहिं एत्ति आहिज्झइ; से वेमि । जे य अतीता, जे य पडुपन्ना; जे य आगमिस्सा अरि-
 हंता, भगवंता, सन्वे ते एयाइं चेव तेरस किरियट्ठानाइं भासिंसु वा, भासिंसंति वा, भासिस्संति
 वा; पन्नविंसु वा, पन्नविंसंति वा; एवं चेव तेरसं किरियट्ठानं सेविंसु वा,
 सेवंति वा; सेविस्संति वा ॥ सूत्रम्-२९ ॥

अथापरं त्रयोदशं क्रियास्थानमीर्योपथिकं नामाख्यायते । ईरणमीर्या तस्यास्तया वा पन्था ईर्योपथस्तत्र

भवमीर्यापथिकम्, एतच्च शब्दव्युत्पत्तिनिमित्तं, प्रवृत्तिनिमित्तं त्विदं—सर्वत्रोपयुक्तस्याकषायस्य समीक्षितमनो-
वाक्कायक्रियस्य या क्रिया तया यत्कर्म तदीर्यापथिकं, सैव वा क्रिया ईर्यापथिकेत्युच्यते । सा कस्य भवति ?,
किंभूता वा ?, कीदृक्कर्मफला वा ?; इत्येतदर्थयितुमाह—‘इह खलु’ इत्यादि, ‘इह’—जगति प्रवचने संयमे वा
वर्तमानस्य, खलुशब्दोऽवधारणोऽलङ्कारे वा आत्मनो भाव आत्मत्वं तदर्थमात्मत्वार्थं संबृतस्य मनोवाक्कायैः, पर-
मार्थत एवंप्रभृतस्यैवात्मभावोऽपरस्य त्वसंबृतस्यात्मत्वमेव नास्ति, सङ्घृतात्मकार्योकरणात्, तद्वमात्मार्थं संबृत-
स्यानगारस्येय्यापथिकादिभिः पञ्चभिः समितिभिर्मनोवाक्कायैः समितस्य, तथा तिसृभिर्गुप्तिभिर्गुप्तस्य, पुनर्गुप्तिग्रह-
णमेताभिरेव गुप्तिभिर्गुप्तो भवतीत्यस्यार्थस्याविर्भावनायात्यादरख्यापनार्थं वेति । तथा गुप्तेन्द्रियस्य नवब्रह्मचर्य-
गुप्त्युपेतब्रह्मचारिणश्च सतः, तथोपयुक्तं गच्छतस्तिष्ठतो निषीदतस्त्वक्वर्तनां कुर्वाणस्य तथोपयुक्तमेव वस्त्रं पतद्-
ग्रहं कम्बलं पादुपुञ्चनकं वा शुद्धतो निक्षिपतो वा यावच्चक्षुःपक्ष्मनिपातमभ्युपयुक्तं कुर्वतः सतोऽत्यन्तमुपयुक्त-
स्यापि अस्ति—विद्यते, विविधा मात्रा विमात्रा तदेवंविधा सूक्ष्माक्षिपक्ष्मसंचलनरूपादिकेर्यापथिका नाम क्रिया
केवलानाऽपि क्रियते, तथाहि—सयोगी जीवो न शक्नोति क्षणमप्येकं निश्चलः स्थातुम्, अथिना ताप्यमानोदक-
वत्कर्मणशरीरानुगतः सदा परिवर्तयन्नेवास्ते, तथा चोक्तम्—‘कैवली णं भते ! अस्सि समयंसि जेसु आगास-

सा० १ उपधः स विद्यते यस्य साधोरप्रमत्तस्य तदीर्या० (स ईर्यापथिकः तस्येदमीर्या०) प्र० प्रवृत्त्यपेक्षया साध्वेतद् । २ केवली
भदन्त ! अस्मिन् समये येष्वक्काज्ञाप्रदेशेषु ।

पएसेसु” इत्यादि । तदेवं केवलिनोऽपि सूक्ष्मगात्रसंचारा भवन्ति, इह च कारणो कार्योपचारात्तया क्रियया यद्बध्यते कर्म तस्य च कर्मणो या अवस्थास्ताः क्रियाः, ता एव दर्शयितुमाह—‘सा पढमसमये’ इत्यादि, याऽप्तावकषायिणः क्रिया तथा यद्बध्यते कर्म तत्प्रथमसमय एव बद्धं स्पष्टं चेतिकृत्वा तत्क्रियैव बद्धस्पष्टेत्युक्ता, तथा द्वितीयसमये वेदितेत्यनुभूता, तृतीयसमये निर्जीर्णा, एतदुक्तं भवति—कर्म योगनिमित्तं बध्यते, तत्स्थितिश्च कषायायत्ता, तदभावाच्च न तस्य सांपरायिकस्येव स्थितिः, किंतु योगसद्भावाद्बध्यमानमेव स्पृष्टतां—संश्लेषं याति, द्वितीयसमये त्वनुभूयते, तच्च प्रकृतितः सातावेदनीयं स्थितितो द्विसमयस्थितिक्रमनुभावतः शुभानुभावं अनुत्तरोपपातिकदेवसुखातिशायि प्रदेशतो बहुप्रदेशमस्थिरबन्धं बहुव्ययं च, तदेवं सेर्यापथिका क्रिया प्रथमममये बद्धस्पृष्टा, द्वितीयसमये उदिता वेदिता निर्जीर्णा भवति; ‘सेयकाले’ चि—आगामिनि तृतीयसमये तत्कर्मपिक्षयाऽक्रमेतापि च भवति, एवं तावद्द्वीतरागस्येयांप्रत्ययिकं कर्म ‘आधीयते’—संबध्यते । तदेतन्नयोदशं क्रियास्थानं व्याख्यातम् । ये पुनस्तेभ्योऽन्ये प्राणिनस्तेषां सांपरायिको बन्धः, ते तु यानि प्रागुक्तानीर्यापथवज्यानि द्वादश क्रियास्थानानि तेषु वर्तन्ते, तेषां च तद्वर्तिनामसुमतां मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगनिमित्तः सांपरायिको बन्धो भवति, यत्र च प्रमादस्तत्र कषाया [योगाश्च] नियमाद्भवन्ति, कषायिणश्च योगाः; योगिनस्त्वेते भाज्याः;

सा० १ बध्यमानस्य बध्यत्वाद्यस्य गणना, तृतीयस्य तु निर्जीर्यमाणस्य निर्जीर्णत्वाच्च स्थितौ गणनेति उक्तमित्थं, भाष्ये तत्स्वार्थस्य तु एकसमयस्थितिकमिति ।

तत्र प्रमादकषायप्रत्ययिको बन्धोऽनेकप्रकारस्थितिः, तद्वहितस्तु केवलयोगप्रत्ययिको द्विसमयस्थितिरेवेर्याप्रत्ययिक इति स्थितम् । एतानि त्रयोदश क्रियास्थानानि न भगवद्ब्रह्मानस्वानि नैवोक्तानि अपि त्वन्यैरपीत्येतद्दर्शयितुमाह—‘से बेमी’त्यादि, सोऽहं ब्रवीमीति, यत्प्राप्तुं तद्वा ब्रवीमीति, तद्यथा—ये तेऽतिक्रान्ता ऋषभादयस्तीर्थकृतो, ये च वर्तमानाः क्षेत्रान्तरे सीमन्धरस्वामिप्रसृतयो, ये चागामिनः पद्मानाभादयोऽहन्तो भगवन्तः सर्वेऽपि ते पूर्वोक्तान्येतानि त्रयोदश क्रियास्थानान्यमाषिषुः, माषन्ते; माषिष्यन्ते च । तथा तत्त्वरूपतस्तद्विपाकतश्च प्ररूपितवन्तः, प्ररूपयन्ति; प्ररूपयिष्यन्ति च । तथैतदेव त्रयोदशं क्रियास्थानं सेवितवन्तः, सेवन्ते, सेविष्यन्ते च; यथाहि जम्बूद्वीपे सूर्यद्वयं तुल्यप्रकाशं भवति, यथा वा सदृशोपकरणाः प्रदीपास्तुल्यप्रकाशा भवन्ति; एवं तीर्थकृतोऽपि निरावरणत्वात् कालत्रयवर्तिनोऽपि तुल्योपदेशा भवन्ति ।

साम्प्रतं त्रयोदशसु क्रियास्थानेषु यन्नाभिहितं पापस्थानं तद्विभणिपुराह—

अदुत्तरं च नं पुरिसविजयं विभंगमाहं किखस्सामि, इह खलु जाणापणणं, जाणाछंदाणं, जाणासीलाणं, जाणाविट्ठीणं, जाणारूईणं, जाणारंभाणं, जाणाज्झवसाणसंजुत्ताणं, जाणाविहपावसुयज्झयणं एवं भवह; तंजहा—भोमं, उप्पायं, सुविणं, अंतलिकखं, अंगं, सरं, लक्खणं, वंजणं, इत्थि-लक्खणं, पुरिसलक्खणं, हयलक्खणं, गयलक्खणं, गोणलक्खणं, मिहलक्खणं, कुक्कडलक्खणं, नित्ति-

सा० १ ०२: स्थितिः प्र० । २ ‘मिथ्या न भाषामि विशालनेत्रे !’ इति वत्परस्मै ।

रलक्खणं, बट्टगलक्खणं, लावयलक्खणं, चक्कलक्खणं, छत्तलक्खणं, चम्मलक्खणं, दडलक्खणं, असिलक्खणं, मणिलक्खणं, कागिणिलक्खणं, सुभगाकरं, दुब्भगाकरं, गढभाकरं, मोहणकरं, आहव्वणिं, पागसासणिं, दन्वहोमं, खत्तियविज्जं, चंदचरियं, सुक्कचरियं, बहस्सइचरियं, उक्कापायं, दिसादाहं, मियचक्कं, वायसपरिमंडलं, पंसुबुद्धिं, केसुबुद्धिं, मंसबुद्धिं, रुहरिबुद्धिं, वेत्तालिं, अद्धवेत्तालिं, ओसोवणिं, तालुगूघाडणिं, सोवाणिं, सोवारिं, दामिलिं, कालिणिं, गोरिं, गंधारिं, ओवतणिं, उप्पयणिं, जंभणिं, थंभणिं, लेसणिं, आमयकरणिं, विसल्लकरणिं, पक्कम्मणिं, अंतद्धाणिं, आयमिणिं, एवमाहआओ, विज्जाओ; अन्नस्स हेउं पउंजंति, पाणस्स हेउं पउंजंति वत्थस्स हेउं पउंजंति, लेणस्स हेउं पउंजंति, सयणस्स हेउं पउंजंति; अन्नोसिं वा विरूवरूवाणं कामभोगाण हेउं पउंजंति, तिरिच्छं ते विज्जं सेवेति; ते अणारिया विप्पडिवन्ना कालमासे कालं किच्चा अन्नयराहं आसुरियाहं किब्बिसियाहं ठाणाहं उववत्तारो भवंति, ततोऽवि विप्पमुच्चमाणा सुज्जो एलमूयताए तमअंधयाए पच्चायंति ॥ सूत्रम्-३० ॥

असात्रयोदशक्रियास्थानप्रतिपादनादुत्तरं यदत्र न प्रतिपादितं, तदधुनोत्तरभूतेनानेन सूत्रसंदर्भेण प्रतिपाद्यते, यथाऽऽचारैः प्रथमश्रुतस्कन्धे यन्नाभिहितं तदुत्तरभूताभिश्चलिकाभिः प्रतिपाद्यते; तथा चिकित्साशास्त्रे मूलसंहितायां श्लोकस्थाननिदानशारीरचिकित्सितकल्पसंज्ञकायां यन्नाभिहितं तदुत्तरेऽभिधीयते, एवमन्यत्रापि छंद-

अत्रियादाबुत्तरसद्भावोऽवगन्तव्यः, तदिहापि पूर्वेण यन्नाभिहितं तदनेनोच्यग्रन्थेन प्रतिपाद्यत इति । चः-समुच्चये,
णमिति वाक्यालङ्कारे, पुरुषा विचीयन्ते—मृगयन्ते विज्ञानद्वारेणान्वेष्यन्ते येन स पुरुषविचयः पुरुषविजयो वा-
केषाश्चिदल्पसत्त्वानां तेन ज्ञानलवेनाविधिप्रयुक्तेनार्थानुबन्धिना विजयादिति, स च विभङ्गवद्-अवधिविपर्ययवद्वि-
भङ्गो-ज्ञानविशेषः, पुरुषविचयश्चासौ विभङ्गश्च पुरुषविचयविभङ्गस्तमेवंभूतं ज्ञानविशेषमाख्यास्यामि-प्रतिपादयि-
ष्यामि । यादृशानां चासौ तल्लिखतः प्रतिपादयितुमाह-‘इह खलु’इत्यादि, ‘इह’-जगति मनुष्यक्षेत्रे प्रवचने वा
नानाप्रकारा-विचित्रक्षयोपशमात् प्रज्ञायतेऽनयेति प्रज्ञा, सा चित्रा येषां नानाप्रज्ञाः, तथा चाल्पाल्पतरालपतमया
चिन्त्यमानाः पुरुषाः षट्स्थानपतिता भवन्ति; तथा छन्दः-अभिप्रायः स नाना येषां ते तथा तेषां नाना-
शीलानां, तथा नानारूपा दृष्टिः-अन्तःकरणप्रवृत्तिर्येषां ते तथा तेषामिति, तेषां च त्रीणि शतानि त्रिषष्ट्यधिकानि
प्रमाणमवगन्तव्यं, तथा नाना रुचिर्येषां ते नानारुचयः, तथाहि—आहारविहारशयनासनाच्छादनाभरणयान-
वाहनगीतवादित्रादिषु मध्येऽन्यस्यान्याऽन्यस्यान्या रुचिर्भवति तेषां नानारुचीनामिति, तथा नानारम्भाणां-
कृषिपाशुपाल्यविपणिशिल्पकर्मसेवादिवन्न्यतमारम्भेणेति, तथा नानाध्यवसायसंयुतानां शुभाऽशुभाध्यवसाय-
भाजाभिहलोकमात्रप्रतिबद्धानां परलोकनिष्पिपासानां विषयदृषितानामिदं नानाविधं पापश्रुताध्ययनं भवति ।
तद्यथा-भूमौ भवं भौमं-निर्घातभूकम्पादिकं, तथोत्पातं-कपिहसितादिकं, तथा स्वप्नं-गजवृषभसिंहादिकं, तथा-
ऽन्तरिक्षम्-अमोघादिकं, तथा अङ्ग भवमाङ्गम्-अक्षिबाहुस्फुरणादिकं, तथा स्वरलक्षणं-काकस्वरगम्भीरस्वरदिकं,

तथा लक्षणं—यवमत्स्यपद्मच्छुचक्रश्रीवत्सादिकं, व्यञ्जनं—तिलकमषादिकं, तथा स्त्रीलक्षणं,—रक्तकरचरणादिकं, एवं
 पुरुषादीनां काकिणीरत्नपर्यन्तानां लक्षणप्रतिपादकशास्त्रपरिज्ञानमवगन्तव्यम् । तथा मन्त्रविशेषरूपा विद्याः,
 तथा—दुर्भगमपि सुभगमाकरोति सुभगाकरां, तथा सुभगमपि दुर्भगमाकरोति दुर्भगाकरां, तथा गर्भकरां—गर्भा-
 धानविधायिनीं, तथा मोहो—व्यामोहो वेदोदयो वा तत्करणशीलामार्थवर्णीमाथर्वणाभिधानां सद्योऽनर्थकारिणीं
 विद्यामधीयते, तथा पाकशासनीम्—[आथर्वणीम्] इन्द्रजालसंज्ञिकां, तथा नानाविधैर्द्रव्यैः—कणवीरपुष्पादिभिर्म-
 युष्टतादिभिर्वोच्चाटनादिकैः कार्यैर्होमो—हवनं यस्यां सा द्रव्यहवना तां, तथा क्षत्रियाणां विद्या धनुर्वेदादिकाऽपरा
 वा या स्वगोत्रक्रमेणायाता तामधीत्य प्रयुञ्जते । तथा नानाप्रकारं ज्योतिषमधीत्य व्यापारयतीति दर्शयति—‘चंद-
 चरिचं’ इत्यादि, चन्द्रस्य—ग्रहपतेश्चरितं चन्द्रचरितमिति, तच्च वर्णसंस्थानप्रमाणप्रभानक्षत्रयोगराहुग्रहादिकं, सूर्य-
 चरितं त्विदं—सूर्यस्य मण्डलपरिमाणराशिपरिभोगोद्योतावकाशराहूपरागादिकं, तथा शुक्रचारो—वीथीत्रयचारा-
 दिकः, तथा बृहस्पतिचारः शुभाशुभफलप्रदः, संवत्सराशिपरिभोगादिकश्च; तथोल्कापाता दिग्दाहाश्च वायव्या-
 दिषु मण्डलेषु भवन्तः शस्त्राभिक्षुत्पीडाविधायिनो भवन्ति, तथा मृगा—हरिणशृगालादय आरण्यास्तेषां दर्शन-
 रुतं ग्रामनगरप्रवेशादौ सति शुभाशुभं यत्र चिन्त्यते तन्मृगचक्रं, तथा वायसादीनां पक्षिणां यत्र स्थानदिक्स्व-
 राश्रयणात् शुभाशुभफलं चिन्त्यते, तद्वायसपरिमण्डलं; तथा पांसुकेशमांसरुधिरादिवृष्टयोऽनिष्टफलदा यत्र शस्त्रे
 चिन्त्यन्ते तत्तदभिधानमेव भवति, तथा विद्या नानाप्रकाराः शुद्रकर्मकारिण्यः, ताश्चेमाः—वैताली नाम विद्या

नियताक्षरप्रतिबद्धा, सा च किल कतिभिर्जपैर्दण्डमुत्थापयति । तथाऽप्येवैताली तमेवोपशमयति, तथाऽप्य(व)स्वापिनी, तालोद्घाटनी, श्रपाकी, शाम्बरी, तथाऽपरा द्राविडी, कालिङ्गी, गौरी, गान्धार्यवपतन्युत्पतनी, जृम्भणी, स्तम्भनी, श्लेषणी, आमयकरणी, विशल्यकरणी, प्रक्रामण्यन्तर्धानकरणीत्येवमादिका विद्या अधीयते; आसां चार्थः संज्ञातोऽवसेय इति, नवरं शाम्बरीद्राविडीकालिङ्गयस्तदेशोद्भवास्तद्भाषानिबद्धा वा चित्रफलाः, अचपतनी तु जपन् स्वत एव पतत्यन्यं वा पातयत्येवमुत्पतन्यपि द्रष्टव्या । तदेवमेवमादिका विद्या आदिग्रहणात् प्रज्ञप्त्यादयो गृह्यन्ते । एताश्च विद्याः पाषण्डिका अविदितपरमार्था गृहस्था वा स्वयूच्या वा द्रव्यलिङ्गधारिणोऽन्नपानाद्यर्थं प्रयुज्जन्ति, अन्येषां वा विरूपरूपाणाम्-उच्चावचानां शब्दादीनां कामभोगानां कृते प्रयुज्जन्ति । सामान्येन विद्याऽऽसेवनमनिष्टकारीति दर्शयितुमाह-‘निरच्छि’इत्यादि, तिरश्चीनाम्-अननुकूलां सदनुष्ठानप्रतिधातिकां ते अनार्या विप्रतिपन्ना विद्यां सेवन्ते, ते च यद्यपि क्षेत्रार्या भाषार्यास्तथापि मिथ्यात्वोपहतबुद्धयोऽनार्यकर्मकारित्वादनार्या एव द्रष्टव्याः, ते च स्वायुषः क्षये कालमासे कालं कृत्वा यदि कथञ्चिदेवलोकगामिनो भवन्ति; ततोऽन्यतरेषु आसुरीयकेषु किल्बिषिकादिषु स्थानेषूपत्यस्यन्ते, ततोऽपि विप्रमुक्ताः-च्युता यदि मनुष्येषूपद्यन्ते, तत्र च तत्कर्म-शेषतयैवमूकत्वेनाव्यक्तभाषिणस्तमस्त्वेनान्धतया मूकतया वा प्रत्यागच्छन्ति; ततोऽपि नानाप्रकारेषु यातना-स्थानेषु नरकतिर्यगादिषूपद्यन्ते । साम्प्रतं गृहस्थानुदिश्याधर्मपक्षसेवनमुच्यते—

से एगहओ आयहेउं वा, णायहेउं वा, सयणहेउं वा, अगारहेउं वा, परिवारहेउं वा; नायगं वा,

वा, सहवासियं वा, निस्साए अदुवा अणुगामिए १; अदुवा-उवचरए २, अदुवा-पडिपहिए ३, अदुवा-संधिछेदए ४, अदुवा-गंठिछेदए ५, अदुवा-उरडिमए ६, अदुवा-सोवरिए ७, अदुवा-बागुरिए ८, अदुवा-साउणिए ९, अदुवा-मच्छिए १०, अदुवा-गोघायए ११, अदुवा-गोवालए १२, अदुवा-सोवणिए १३; अदुवा-सोवणियंतिए १४ । एगइओ आणुगामिय भावं पडिसंघाय तमेव अणुगामियाणुगामियं हंता, छेत्ता, भेत्ता, लुं पइत्ता, विलुं पइत्ता; उदवइत्ता आहारं आहारेति, इति से महया पावेहिं कम्ममेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ उवचरय भावं पडिसंघाय तमेव उवचरियं हंता, छेत्ता, भेत्ता, लुं पइत्ता, विलुं पइत्ता; उदवइत्ता आहारं आहारेति, इति से महया पावेहिं कम्ममेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ पाडिपहिय भावं पडिसंघाय तमेव पाडिपहे ठिच्चा हंता, छेत्ता, भेत्ता, लुं पइत्ता, विलुं पइत्ता; उदवइत्ता आहारं आहारेति, इति से महया पावेहिं कम्ममेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ संधिछेदग भावं पडिसंघाय तमेव संधि छेत्ता, भेत्ता जाव इति से महया पावेहिं कम्ममेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ गंठिछेदग भावं पडिसंघाय तमेव गंठि छेत्ता, भेत्ता जाव इति से महया पावेहिं कम्ममेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ उरडिमय भावं पडिसंघाय उरडिमं वा, अणत्तरं वा, तसं पाणं हंता जाव उवक्खाइत्ता भवइ; एसो अभिलावो सव्वत्थ । से एगइओ सोयरिय भावं

पडिसंधाय महिसं वा, अण्णतरं वा, तसं पाणं जाव उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ वागुरिय-
भावं पडिसंधाय मिंय वा, अण्णतरं वा, तसं पाणं हंता जाव उवक्खाइत्ता भवइ । से एग-
इओ सउणियभावं पडिसंधाय सउणिं वा अण्णतरं वा तसं पाणं हंता जाव उवक्खाइत्ता
भवइ । से एगइओ मळिछयभावं पडिसंधाय मळ्छे वा, अण्णतरं वा, तसं पाणं हंता जाव उव-
क्खाइत्ता भवइ । से एगइओ गोघायभावं पडिसंधाय तमेव गोणं वा अण्णयरं वा तसं पाणं
हंता जाव उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ गोवालभावं पडिसंधाय तमेव गोवालं वा परिजविय
परिजविय हंता जाव उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ सोवणियभावं पडिसंधाय तमेव सुणगं
वा. अन्नयरं वा, तसं पाणं हंता जाव उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ सोवणियंति यभावं
पडिसंधाय तमेव मणुस्सं वा, अन्नयरं वा, तसं पाणं हंता जाव आहारं आहारेति; इति से
महया पावेहिं कम्ममेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ ॥ सूत्रम्-३१ ॥

स एकः कदाचिन्निश्चिः साम्प्रतापेक्षी अपगतपरलोकाध्यवसायः कर्मपरतथा भोगलिप्सुः संभारस्मभावा-
नुवर्त्ती आत्मनिमित्तं वेत्त्येतान्यनुगामुक्तादीन्यन्यकर्तव्यहेतुभूतानि चतुर्दशासदनुष्ठानानि विधत्ते, तथा ज्ञातयः-स्व-
जनास्तन्निमित्तं, तथागारनिमित्तं-गृहसंस्करणार्थं सामान्येन वा कुटुम्बार्थं परिवारनिमित्तं वा-दासीदामकर्मकरादि-
परिकरकृते, तथा-ज्ञात एव ज्ञातकः-परिचितस्तनुमुद्दिश्य तथा सहवासिकं वा-प्रातिवेदिमकं निश्रीकृत्यैतानि वक्ष्य-

माणानि कुर्यादिति संबन्धः । तानि च दर्शययितुमाह—‘अदुर्वे’त्यादि, अथवेत्येवं वक्ष्यमाणोपेक्षया पक्षान्तरोपल-
 क्षणार्थः, गच्छन्तमनुगच्छनीत्यनुगामुकः, स चाकार्याध्यवसायेन विवक्षितस्थानकालाद्योपेक्षया विरूपकर्तव्यविक्रीषु-
 स्तं गच्छन्तमनुगच्छति, अथवा—तस्यापकर्तव्यस्यापकारावसरापेक्ष्युपचरको भवति, अथवा—तस्य प्रातिपथिको
 भवति—प्रतिपथं—संमुखीनमागच्छति, अथवाऽऽत्मस्वजनार्थं संधिच्छेदको भवति—चौर्यं प्रतिपद्यते, अथवाऽग्निः—
 मेवैश्वर्यौरग्निकः, अथवा—सौकरिको भवति, अथवा—शकुनिभिः—पक्षिभिश्चरतीति शाकुनिकः, अथवा—वागुरया—
 मृगादिबन्धनरज्ज्वा चरति वागुरिकः, अथवा—मत्स्यैश्चरति मात्स्यिकः, अथवा—गोपालभावं प्रतिपद्यते, अथवा—
 गोघातकः स्याद्, अथवा—श्वभिश्चरति शौवनिकः शुनां परिपालको भवतीत्यर्थः, अथवा—‘सोवणिचं’ति—
 श्वभिः पापद्वि कुर्वन्मृगादीनामन्तं करोतीत्यर्थः । तदेवमेतानि चतुर्दशाप्युद्दिश्य प्रत्येकमादितः प्रभृति विवृणोति—
 तत्रैकः कश्चिदात्माद्यर्थं अपरस्य गन्तुग्रामान्तरं किञ्चिद्द्रव्यजातमवगम्य तदादित्सुस्तस्यैवानुगामुकभावं ‘प्रति-
 संघाय’—सहगन्तुभावेनानुकूल्यं प्रतिपद्य विवक्षितवञ्चनावमरकालाद्योपेक्षी तमेव गच्छन्तमनुव्रजति, तमेव चाभ्यु-
 त्थानविनयादिभिरत्यन्तोपचारैरुपचर्यानुव्रज्य च विवक्षितमवसरं लब्ध्वा तस्यासौ हन्ता दण्डादिभिः, तथा—छेत्ता
 खड्गादिना हस्तपादादेः, तथा—मेचा वज्रमुष्ट्यादिना, तथा—लुम्पयिता केशार्कषणादिकदर्थनतः, तथा—विलुम्पयिता
 कक्षाप्रहारदिभिरत्यन्तदुःखोत्पन्नादेन, तथा—अपद्रावयिता जीविताद्व्यपरोपणतो भवतीत्येवमादिकं कृत्वाऽऽहार-
 माहारयत्यसौ; एतदुक्तं भवति—गलकर्तकः कश्चिदन्यस्य धनवतोऽनुगामुकभावं प्रतिपद्य तं बहुविधैरुपायैर्विश्रम्भे

पातयित्वा भोगार्थी मोहान्धः साम्प्रतोक्षितया तस्य रिक्थवतोऽपकृत्याहारादिकां भोगक्रियां विधत्ते, इत्येवमसौ महद्भिः क्रूरैः कर्मभिः—अनुष्ठानैर्महापातकभूतैर्वा तीव्रानुभावैर्दीर्घस्थितिकैरात्मानमुपख्यापयिता भवति, तथाहि—अयमसौ महापापकारीत्येवमात्मानं लोके ख्यापयति, अष्टप्रकारैर्वा कर्मभिरात्मानं; तथा—बन्धयति यथा लोके तद्विपाकापादितेनावस्थविशेषेण सता नारकतिर्यङ्नरामरूपतयाऽऽख्यात इति । तदेवमेकः कश्चिदकर्तव्याभि-
संधिना परस्य स्वापतेयवतस्तद्वञ्चनार्थमुपचरकभावं ‘प्रतिसंधाय’—प्रतिज्ञाय पश्चात् नानाविधैर्विनयोपायैरुप-
चरति, उपचर्य च विश्रम्भे पातयित्वा तद्व्यर्थी तस्य हन्ता, छेत्ता, भेत्ता; यावदपद्रावयिता भवतीत्येवमसावा-
त्मानं ‘महद्भिः’—बृहद्भिः पापैः कर्मभिः उपाख्यापयिता भवतीति । अथैकः कश्चित्प्रतिपक्षेन—अभिमुखेन चरतीति
प्रातिपथिकस्तद्भावं प्रतिपाद्यापरस्यार्थवतस्तदेव प्रातिपथिकत्वं कुर्वन्, प्रतिपक्षे स्थित्वा तस्यार्थवतो विश्रम्भतो
हन्ता, छेत्ता; यावदपद्रावयिता भवतीत्येवमसावात्मानं पापैः कर्मभिः ख्यापयतीति । अथैकः कश्चिद्विरूपकर्मणा
जीवितार्थी ‘संधिच्छेदकभावं’—खत्रखननत्वं प्रतिपद्यानेनोपायेनात्मानमहं कर्तयिष्यामीत्येवं प्रतिज्ञां कृत्वा,
तमेव प्रतिपद्यते, ततोऽसौ संधि छिन्दन्—खत्रं खनन् प्राणिनां (हन्ता), छेत्ता, भेत्ता, विमुष्पयिता भवतीति; एतच्च
कृत्वाऽऽहारमाहारयतीति, एतच्चोपलक्षणमन्यांश्च कामभोगान् स्वतो भुङ्क्तेऽन्यदपि ज्ञातिगृहादिकं पालयतीत्येव-
मसौ महद्भिः पापैः कर्मभिरात्मानमुपख्यापयति । अथैकः कश्चिदमदनुष्ठायी घुर्युरादिना ग्रन्थिच्छेदकभावं प्रतिपद्य
तमेवानुयाति, शेषं पूर्ववत् । अथैकः कश्चिदधर्मकर्मद्वृत्तिः उरश्चा—उरणकास्तैश्चरति यः स औरभ्रिकः, स च तदु-

र्णया तन्मांसादिना वाऽऽत्मानं वर्तयति, तदेवमसौ तद्भावं प्रतिपद्योरभ्रं वाऽन्यं वा त्रसं प्राणिनं स्वमांसपुण्यं
 व्यापादयति, तस्य वा हन्ता, छेत्ता, भेत्ता भवतीति; शेषं पूर्ववत् । अत्रान्तरे सौकरिकपदं, तच्च स्वबुद्ध्या व्याख्येयं,
 सौकरिकाः—अपचाथाण्डालाः—खट्विका इत्यर्थः । अथैकः कश्चित् क्षुद्रमन्त्रो 'वागुरिकभावं'—लुब्धकत्वं 'प्रति-
 संघाय'—प्रतिपद्य वागुरया 'मृगं'—हरिणमन्यं वा त्रसं प्राणिनं जशदिकमात्मवृत्त्यर्थं स्वजनाद्यर्थं वा व्यापा-
 दयति, तस्य च हन्ता, छेत्ता, भेत्ता भवति; शेषं पूर्ववत् । अथैकः कश्चिदधमोपायजीवी शकुना—लावकादयस्तैश्च-
 रति शकुनिकस्तद्भावं प्रतिसंघाय तन्मांसाद्यर्थं शकुनमन्यं वा त्रसं व्यापादयति, तस्य च हननादिकां क्रियां
 करोतीति, शेषं पूर्ववत् । अथैकः कश्चिदधमाधमो मात्स्यिकभावं प्रतिपद्य मत्स्यं वाऽन्यं(वा)जलचरं प्राणिनं व्या-
 पादयेत्, हननादिकाः वा क्रियाः कुर्यात्; शेषं सुगमम् । अथैकः कश्चिद्वोपालकभावं प्रतिपद्य कस्यचिद्गोः कुपितः
 सन् तां गां 'परिविच्य'—पृथक् कृत्वा तस्या हन्ता, छेत्ता, भेत्ता भूयो भूयो भवति; शेषं पूर्ववत् । अथैकः कश्चि-
 त्कूरकर्मकारी गोघातकभावं प्रतिपद्य गामन्यतरं वा त्रसं प्राणिनं व्यापादयेत्, तस्य च हननादिकाः क्रियाः
 कुर्यादिति । अथैकः कश्चिज्जन्यकर्मकारी 'शौवनिकभावं' प्रतिपद्य 'सारमेयपाण्डिभावं' प्रतिज्ञाय, तमेव
 श्वानं तेन वा 'परं'—मृगस्यकरादिकं त्रसं प्राणिनं व्यापादयेत्; तस्य च हननादिकाः क्रियाः कुर्यादिति । अथैकः
 कश्चिदनार्यो निर्विवेकः 'सोवणियंति भावं' ति—श्वभिश्चरति शौवनिकः अन्तोऽस्यास्तीत्यन्तिकोऽन्ते वा चरत्या-
 न्तिकः पर्यन्तवासीत्यर्थः, शौवनिकश्चासावान्तिकश्च शौवानिकान्तिकः—क्रूरसारमेयपरिश्रहः प्रत्यन्तनिवासी च

प्रत्यन्तनिवासीभिर्वा श्वभिश्चरतीति, तदसौ तद्भावं प्रतिसंधाय-दुष्टमारमेयपरिग्रहं प्रतिपद्य, मनुष्यं वा कञ्चन पथिकमभ्यागतमन्यं वा मृगसूकरादिकं त्रसं प्राणिनं हन्ता भवति; अयं च ताच्छीलिकस्तृन् लुट्प्रत्ययो वा द्रष्टव्यः, त्वचि तु साध्याहारं प्राग्वज्जाख्येयं; तथा—पुरुषं व्यापादयेत्, तस्य च हन्ता, छेत्ता इत्यादि; तुन्लुट्-प्रत्ययौ प्रागपि योजनीयाविति । तदेवमसौ महाक्रूरकर्मकारी महद्भिः कर्मभिरात्मानमुपकृष्यपयिता भवतीति, उक्ताऽसदाजीवनोपायभूता वृत्तिः; इदानीं क्वचित्कुतश्चिन्निमित्तादभ्युपगमं दर्शयति—

से एगइओ परिसामञ्ज्ञाओ उट्टिता अहमेयं हणामित्तिकहु तित्तिरं वा, वट्टगं वा, लावगं वा, कवोयगं वा, कविंजलं वा, अन्नयरं वा; तसं पाणं हंता जाव उवक्खाइत्ता भवइ ! से एगइओ केणइ आयाणेणं विरुद्धे समणे अदुवा खलदाणेणं अदुवा सुराथालएणं गाहावतीण वा गाहावइपुत्ताण वा सयमेव अगणिकाएणं सस्साइं झामेइ अन्नेणवि अगणिकाएणं सस्साइं झामावेइ अगणिकाएणं सस्साइं झामंतं पि अन्नं समणुजाणइ इति से महया पावकम्मं हिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ । से एगइओ केणइ आयाणेणं विरुद्धे समणे, अदुवा-खलदाणेणं अदुवा-सुराथालएणं गाहावतीण वा, गाहावइपुत्ताण वा, उट्टाण वा, गोणाण वा, घोडगाण वा, गइभाण वा; सयमेव घूराओ कप्पेति, अन्नेणवि कप्पवेति, कप्पंतं पि अन्नं समणुजाणइ इति से महया जाव भवइ । से एगइओ केणइ आयाणेणं विरुद्धे समणे अदुवा खलदाणेणं

अदुवा-सुराथालएणं गाहावतीण वा, गाहावइपुत्ताण वा, उट्टसालाओ वा, गोणसालाओ वा, घोडगमालाओ वा, गहभसालाओ वा; कंठकबोदियाए पडिपेहिता सयमेव अगणिकाएणं झामेइ, अन्नेणवि झामावेइ; झामंतं पि अन्नं ममणुजाणइ इति से महया जाव भवइ । से एगइओ केणइ आयाणेणं विरुद्धे समाणे अदुवा-खलदाणेणं, अदुवा-सुराथालएणं गाहावतीण वा, गाहावइपुत्ताण वा, कुंडलं वा, मणिं वा, मोत्तियं वा; सयमेव अवहरइ, अन्नेणवि अवहरावइ; अवहरंतं पि अन्नं ममणुजाणइ इति से महया जाव भवइ । से एगइओ केणइवि आदाणेणं विरुद्धे समाणे, अदुवा-खलदाणेणं, अदुवा-सुराथालएणं ममणाण वा, माहणाण वा, छत्तंग वा, दंडंगं वा, भंडंगं वा, मत्तंगं वा, लट्ठिं वा, भिसिंगं वा, चेलंगं वा, चिलिमिलिंगं वा, चम्मयं वा, छेयणंगं वा, चम्मकोसियं वा; सयमेव अवहरति जाव समणुजाणइ इति से महया जाव उवक्खवाइत्ता भवइ । से एगइओ णो वित्तिगिंछइ तं०-गाहावतीण वा, गाहावइपुत्ताण वा, सयमेव अगणिकाएणं ओसहीओ झामेइ जाव अन्नं पि झामंतं समणुजाणइ इति से महया जाव उवक्खवाइत्ता भवइ । से एगइओ णो वित्तिगिंछइ, तं०-गाहावतीण वा, गाहावइपुत्ताण वा, उट्टाण वा, गोणाण वा, घोडगाण वा, गहभाण वा, सयमेव घूराओ कप्पेइ अन्नेणवि कप्पवेति, अन्नं पि कप्पंतं समणुजाणइ । से एगइओ णो वित्तिगिंछइ तं०-गाहावतीण वा, गाहावइ-

पुत्ताण वा, उद्वसालाओ वा जाव गह भसालाओ वा, कंटकबोदियाहिं पडिपेहिता सयमेव अग-
णिकाएणं झामेह जाव समणुजाणह । से एगइओ णो वित्तिगिंछह, तं०-गाहावतीण वा, गाहा-
वइपुत्ताण वा, जाव मोत्तियं वा, सयमेव अवहरह; जाव समणुजाणह । से एगइओ णो वित्ति-
गिंछह तं०-समणण वा, माहणण वा, छत्तगं वा, दंडगं वा जाव चम्मच्छेदणगं वा; सयमेव
अवहरह जाव समणुजाणह इति से महया जाव उवक्खाइत्ता भवह । से एगइओ समणं वा,
माहणं वा, दिस्सा णाणाविहेहिं पावकम्ममेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवह, अदुवा-णं अच्छराए
आफालित्ता भवह, अदुवा णं फरुसं वदित्ता भवह, कालेणवि से अणुपविट्ठस्स असणं वा पाणं
वा जाव णो दवावेत्ता भवह, जे इमे भवन्ति वोनमंता, भारकंता, अलसगा, वसलगा, किवणगा;
समणगा पव्वयंति ते इणमेव जीवितं धिज्जीवितं संपडिबूहंति, नाइ ते परलोगस्स अट्टाए किंचिवि
सिलीसंति, ते दुक्खंति, ते सोयंति, ते जूरंति, ते तिप्पंति, ते पिट्ठंति, ते परितप्पंति; ते दुक्खण-
जूरणसोयणतिप्पणपिट्ठणवहवधणपरिकिलेसाओ अप्पडिविरया भवंति, ते महया
आरंभेणं, ते महया समारंभेणं, ते महया आरंभसमारंभेणं; विरुक्खवेहिं, पावकम्मकिंचेहिं;
उरालाहं, माणुस्सगाहं भोगभोगाहं भुंजित्तारो भवंति, तंजहा-अन्नं अन्नकाले, पाणं पाणकाले,
वत्थं वत्थकाले, लेणं लेणकाले, सयणं सयणकाले; सपुब्बावरं च णं पहाए, कयबलिकम्मं, कयको-

उयमंगलपायच्छित्ते, सिरसा ण्हाए, कंठेमालाकडे, आविद्धमणिसुवत्ते, कप्पियमालामउली पडि-
 बद्धसरीरे, वग्घारियसोणिसुत्तगमल्लदामकलावे, अहतवत्थपरिहिए, चंदणोक्खित्तगायसरीरे, मह-
 तिमहालियाए, कूडागारसालाए; महतिमहालयंसि, इत्थीगुम्मसंपरिवुडे सव्वराइएणं
 जोइणा क्षियायमाणेणं, महयाहयनद्वगीयवाइयंतंतीतलतालुडियघणमुंगपडुपवाइयरवेणं, उरा-
 लाइं माणुस्सगाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ, तस्स णं एगमवि आणवेमाणस्स जाव चत्तारि
 पंच जणा अबुत्ता चैव अब्भुट्ठति, भणह देवाणुप्पिया ! किं करेमो ? किं आहरेमो ? किं उव-
 नेमो ? किं आचिद्धामो ? किं भे हियं इच्छियं ? किं भे आसगस्स सयइ ? तमेव पासित्ता
 अणारिया एवं वयंति-देवे खलु अयं पुरिसे, देवसिणाए खलु अयं पुरिसे, देवजीवणिज्जे खलु
 अयं पुरिसे, अत्तेवि य णं उवजीवंति; तमेव पासित्ता आरिया वयंति-अभिक्कंतकूरकम्मे खलु
 अयं पुरिसे अतिथुत्ते अइयायरक्खे दाहिणगामिए नेरइए कण्हपक्खिए आगमिस्साणं दुल्लह-
 बोहियाए यावि भविस्सइ । इत्थेयस्स ठाणस्स उट्ठिया वेगे अभिगिज्झंति, अणुट्ठिया वेगे अभि-
 गिज्झंति, अभिञ्चञ्चाउरा अभिगिज्झंति; एस ठाणे अणारिए, अकेवले, अप्पडिपुत्ते, अणेयाउए,
 असंसुद्धे, असल्लगतणे, असिद्धिमग्गे, अमुत्तिमग्गे, अनिव्वाणमग्गे, अणिज्जाणमग्गे, असव्वदुक्ख-
 पहीणमग्गे; एगंतमिच्छे असाहु एस खलु पढमस्स ठाणस्स अधम्मपक्खस्स विभंगे एव-

माहि ए ॥ सूत्रम्-३२ ॥

अयं चात्र पूर्वसाद्विशेषः-पूर्वत्र वृत्तिः प्रतिपादिता प्रच्छन्नं वा प्राणव्यपरोपणं कुर्यात्, इह तु कुतश्चिन्नि-
मित्तात्साक्षात्जनमध्ये प्राणिव्यापादानप्रतिज्ञां विधायोद्यच्छत इति दर्शयति । अथैकः कश्चिन्मांमादनेच्छया
व्यसनेन क्रीडया कुपितो वा पर्षदो मध्यादभ्युत्थायैवंभूतां प्रतिज्ञां विदध्यात्-यथाऽहम् 'एनं'-वक्ष्यमाणं
प्राणिनं हनिष्यामीति प्रतिज्ञां कृत्वा पश्चात्चित्तिरादिकं हन्ता, भेता, छेचेति ताच्छीलिकस्तद्वन् लुट्प्रत्ययो वा, तस्य
वा हन्तेत्यादि, यावदात्मानं पापेन कर्मणा खयापयिता भवतीति । इह चाधर्मपाक्षिकेष्वाभिधीयमानेषु सर्वेऽपि
प्राणिद्रोहकारिणः कथञ्चिदभितव्याः, तत्र पूर्वमनपराधकुद्धा अभिहिताः, माम्प्रतमपराधकुद्धान् दर्शयितुमाह-
'से एगहओ' इत्यादि, अथैकः कश्चित्प्रकृत्या क्रोधनोऽसहिष्णुतया केनचिदादीयत इत्यादानं-शब्दादिकं
कारणं तेन विरुद्धः समानः परस्यापकुर्यात्, शब्दादानेन तावत्केनचिदाकुष्टो निन्दितो वा वाचा विरुध्येत,
रूपादानेन तु बीभत्सं कञ्चन दृष्ट्वाऽपशकुनाध्यवसायेन कुप्येत, गन्धरमादिकं त्वादानं सूत्रेणैव दर्शयितुमाह-
अथवा-खलस्य-कुथितादिविशिष्टस्य दानं खलस्य वाऽल्पधान्यादेर्दानं खलदानं तेन कुपितः, अथवा-सुरायाः-
स्थालकं-कोशकादि तेन विवक्षितलाभाभावात् कुपितः गृहपत्यादेरेतत् कुर्यादित्याह-स्वयमेवाशिकायेन-
अग्निना तत्सस्यानि-खलकवर्तीनि शालिव्रीह्यादीनि 'धमापयेद्'-दहेदन्येन वा दाहयेद्दहतो वाऽन्यान्समनु-
जानीयादित्येवमसौ महापापकर्मभिरात्मानमुपख्यापयिता भवतीति । माम्प्रतमन्येन प्रकारेण पापोपादानमाह-

॥ ६५ ॥

द्वितीयश्रु०
द्वितीय-
क्रिया०
असदाजी०
वृत्ति-
स्वरूपम् ।

अथैकः कश्चित्केनचित् खलदानादिनाऽऽदानेन गृहपत्यादेः कुपितस्तत्संबन्धिन उष्ट्रादेः स्वयमेव-आत्मना पर-
 श्वादिना 'घूरीया(रा)ओ'ति-जङ्घाः, खलका वा, 'कल्पयति'-छिनत्ति, अन्येन वा छेदयति, अन्यं वा छिन्दन्ते
 ममनुजानीते; इत्येवमसावात्मानं पापेन कर्मणोपाख्यपयिता भवति । किञ्च-अथैकः कश्चित्केनचित्त्रिभिस्तेन
 गृहपत्यादेः कुपितस्तत्संबन्धिनमुष्ट्रादीनां शाला—गुहाणि 'कंटकबोदियाए'ति-कण्टकशालाभिः, 'प्रति
 विधाय'-पिहित्वा स्थगित्वा स्वयमेवाग्निना दहेत्; शपं पूर्ववत् । अपि च-अथैकः कश्चित्केनचित्त्रिभिस्तेन
 कुपितो गृहपत्यादेः संबन्धि कुण्डलादिकं द्रव्यजातं स्वयमेवापहरेदवशिष्टं पूर्ववत् । माम्प्रनं पाखण्डिकोपरि
 कोपेन यत्कुर्यात्तददर्शयितुमाह-अथैकः कश्चित्स्वदर्शनानुरागेण वा, चादपरजितो वाऽन्येन वा, केनचित्त्रिभिस्तेन
 कुपितः सन्नोत्कुर्यादित्याह-तद्यथा-श्राम्यन्तीति श्रामणास्तेषामन्येषामपि तथाभूतानां केनचित्त्रिभिस्तेन कुपितः
 सन् दण्डकादिकमुपकरणजातमपहरेत्, अन्येन वा हारयेदन्यं वा हरन्ते ममनुजानीयात् इत्यादि पूर्ववत् । एवं
 तावद्विरोधिनोऽभिहिताः, साम्प्रतमितरेऽभिधीयन्ते—अथैकः कश्चित् दृढमूढतया 'नो वित्तिर्गिच्छइ'ति-'न
 विमर्षति'-न मीमांसते, यथाऽनेन कृतेन ममामुत्रानिष्टफलं स्यात्, तथा मदीयमिदमनुष्ठानं पापानुबन्धीत्येवं
 न पर्यालोचयति, तद्भावापन्नश्च यत्किञ्चनकारितया इहपरलोकविरोधिनीः क्रियाः कुर्यात्, एतदेवोद्देशतो दर्श-
 यति-तद्यथा-गृहपत्यादेर्निमित्तमेव-तत्कोपमन्तरेणैव स्वयमेवात्मनाऽधिक्रायेन—अभिनीषधीः-शालित्रीह्या-
 दिकाः धमापयेत्—दहेत्, तथाऽन्येन दाहयेद्दहन्ते च ममनुजानीयादित्यादि । तथेहामुत्र च दोषपर्यालोचको

निखिंशतया गृहपत्यादिसंबन्धिनां क्रमेलकादीनां जङ्घादीनवयचोच्छिन्ध्यात् । तथा-शालां दहेत् । तथा-गृहपत्यादेः संबन्धि कुण्डलमणिमौक्तिकादिकमपहरेत् । तथा-श्रमणब्राह्मणादीनां दण्डादिकमुपकरणजातमपहरेदित्येवं प्राक्तना एवालापका आदानकुपितस्य येऽभिहितास्त एव तदभावेनाभिधातव्या इति । साम्प्रतं विपर्यस्तदृश्यः आगाढ-
मिथ्याहृद्योऽभिधीयन्ते-अथैकः कश्चिदभिगृहीतमिथ्यादृष्टिरमद्रकः साधुप्रत्यनीकतया श्रमणादीनां निर्गच्छतां प्रविशतां वा स्वतश्च निर्गच्छन् प्रविशन् वा नानाविधैः पापोपादानभूतैः कर्मभिरात्मानमपुण्यपथिपथिता भवतीति, एतदेव दर्शयति-‘अथचे’त्ययमुत्तरापेक्षया पक्षान्तोपग्रहार्थः, क्वचित्साधुदर्शने सति मिथ्यात्वोपहतदृष्टितयाऽपश-
कुनोऽयमित्येवं मन्यमानः सन् दृष्टिपथादपमारयन् साधुमुद्दिश्यावज्जया ‘अप्सरायः’-चण्डिकायाः आस्फाल-
यिता भवत्यथवा तत्तिरस्कारमापादयन् परुषं वचो ब्रूयात्, तद्यथा-ओदनमुण्ड ! निरर्थककायक्लेशपरायण दुर्बुद्धेऽ-
पसराग्रतः, तदसौ भ्रुकुटिं विदध्यादमृत्यं वा ब्रूयात्, तथा भिक्षाकालेनापि ‘स्मे’-तस्य भिक्षोरन्येभ्यो भिक्षा-
चरेभ्योऽनु-पश्चात्प्रविष्टस्य सतोऽत्यन्तदुष्टतयाऽन्नादेर्नो दापयिता भवति, अपरं च दानोद्यतं निषेधयति तत्प्रत्य-
नीकतया, एतच्च ब्रूते-ये इमे पाषण्डिका भवन्ति, त एवंभूता भवन्तीत्याह-‘वोष्णं’न्ति-तृणकाष्ठाहारादि-
कमधमकर्म तद् विद्यते येषां ते, तद्वन्तः; तथा-भारेण-कुटुम्बभारेण पोष्टलिकादिभारेण वाऽऽक्रान्ताः--परा-
भग्नाः सुखलिप्सवोऽलमाः-क्रमागतं कुटुम्बं पालयितुमसमर्थाः ते पाषण्डव्रतमाश्रयन्ति, तथा चोक्तम्-
“गृहाश्रमपरो धर्मो, न भूतो न भविष्यति । पालयन्ति नरा धन्याः, क्लीबाः पाषण्डमाश्रिताः ॥१॥” इत्यादि,

अवभाः—शूद्रजातयस्त्रिवर्गप्रतिचारकाः, तथा—‘कूपणा’—ह्नीवा अकिञ्चित्कराः श्रमणा भवन्ति—प्रव्रज्यां गृह्णी-
न्तीति । साम्प्रतमेषामगारिकाणामत्यन्तविपर्यस्तमतीनामसद्बृत्तमाविर्भावयन्नाह—ते हि साधुवर्गपिवादिनः सद्धर्म-
प्रत्यनीका इदमेव ‘जीवितं’—परापवादोद्बुद्धनजीवितं ‘धीग्जीवितं’—कृत्स्नितं जीवितं साधुजुगुप्सापरायणं
संप्रति वृंहन्ति, एतदेवासद्बृत्तजीवितं प्रशंसन्तीति भावः । ते चेहलोकप्रतिबद्धाः साधुजुगुप्साजीविनो मोहान्धाः
साधूनपवदन्ति, नापि च ते पारलौकिकस्यार्थस्य साधनम्—अनुष्ठानं ‘किञ्चिदपि’—स्वरूपमपि ‘श्लिष्यन्ति’—
समाश्रयन्ति, केवलं ते परान् साधून् वागादिभिरनुष्ठानैर्दुःखयन्ति—पीडागुत्पादयन्ति आत्मनः परेषां च, तथा
तेऽज्ञानान्धास्तथा तत्कुर्वन्ति येनाधिकं शोचन्ते, परानपि शोचयन्ति—दुर्भाषितादिभिः शोकं चोत्पादयन्ति, तथा—
ते परान् ‘जूरयन्ति’—गर्हन्ति, तथा तिप्यन्ति—सुखाक्यावयन्त्यात्मानं परांश्च, तथा ते वराका अपुष्टधर्मोऽस-
दनुष्ठानाः स्वतः पीडयन्ति परांश्च पीडयन्ति, तथा ते पापेन—कर्मणा परितप्यन्ते—अन्तर्दहन्तेपरांश्च परितापयन्ति ।
तदेवं तेऽसद्बुत्तयः सन्ती दुःखनशोचनादिक्लेशादप्रतिविरताः सदा भवन्ति । एवंभूताश्च सन्तस्ते महताऽऽरम्भेण—
प्राणिव्यापादनरूपेण तथा महता समारम्भेण—प्राणिपरितापनरूपेण तथोभाभ्यामप्यारम्भसमारम्भाभ्यां
‘विरूपरूपैश्च’—नानाप्रकारैः सावधानुष्ठानैः पापकर्मकृत्यैः ‘उदारान्’—अत्यन्तोद्धटान् समग्रसामग्रीकान्
मधुमद्यमांसाद्युपेतान् ‘मानुष्यकान्’—मनुष्यभवयोग्यान् भोगेभ्योऽप्युत्कटान् भोगभोगान् ते सावधानुष्ठा-
यिनो भोक्तास्तौ भवन्ति । एतदेव दर्शयितुमाह—‘तंजहे’त्यादि, तद्यथेत्युपप्रदर्शने, अब्रमन्नकाले यथेप्सितं

तस्य पापानुष्ठानात्संपद्यते, एवं पानवस्त्रशयनासनादिकमपि । सर्वमेतद्यथाकालं सपूर्वापरं संपद्यते, सह पूर्वेण-पूर्वाह्नकर्तव्येनापरेण च—अपराह्णकर्तव्येन यदिवा पूर्वं यत् क्रियते स्नानादिकं तथा परं च यत् क्रियते विलेपनभोजनादिकं तेन सह वर्तत इति सपूर्वापरम्, इदमुक्तं भवति—यद्यदा प्राच्यते, तत्तदा संपद्यत इति; अभिलषितार्थप्राप्तिमेव लेशतो दर्शयितुमाह—तद्यथा—विभूत्या स्नातस्तथा कृतं देवतादिनिमित्तं बलिकर्म येन स तथा । तथा कृतानि कौतुकानि—अवतारणकादीनि मङ्गलानि—च सुवर्णचन्दनदध्यक्ष्यतदूर्वासिद्धार्थकादर्शक-स्पर्शनादीनि, तथा दुःस्वप्नादिप्रतिघातकानि प्रायश्चित्तानि येन स कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः, तथा कल्पितश्चासौ मालाप्रधानो मुकुटश्च २ स तथा विद्यते यस्य स भवति कल्पितमालामुकुटी, तथा प्रतिबद्धशरीरो—दृढवयवाकायो युवेत्यर्थः; तथा—‘वग्धारियं’ति प्रलम्बितं ओणीसूत्रं—कटिस्थं मण्डदामकलापश्च येन स तथा, तदेव मसौ शिरसि स्नातः नानाविधविलेपनावलिप्रश्च कण्ठे कृतमालस्तथाऽपरयथोक्तभूषणभूषितः सन्महत्याम्—उच्चायां ‘महालियाए’ति—विस्तीर्णायां कूटागारशालायां, तथा—‘महतिमहालये’—विस्तीर्णे ‘सिंहासने’—भद्रासने समुपविष्टः ‘स्त्रीगुल्मेन’—युवतिजननेन सार्द्धमपरपरिवारेण ‘संपरिचृतो’—वेष्टितः, तथा ‘महता’—बृहत्तरेण प्रहृतात्वाग्नीतवादित्रतन्त्र्यादिरवेणोदारान्मानुष्यकान् भोगभोगान्मुञ्चानो ‘विहरति’—प्रविचरति—विजृम्भतीत्यर्थः । तस्य च क्वचित्प्रयोजने समुत्पन्ने सति एकमपि पुरुषमाज्ञापयतो यावच्चत्वारः पञ्च वा पुरुषा अनुक्ता एव समुप-तिष्ठन्ते, ते च किं कुर्वाणाः ? एतद्द्रक्ष्यमाणमूढुः, तद्यथा—भण—आज्ञापय स्वाभिन् ! धन्या वयं येन भवता-

ऽप्येषमादिश्यन्ते, किं कुर्म इत्यादि सुगमं, यावद्धृदयेऽप्सितमिति, तथा-किं च 'ते'-युष्माकम् 'आस्यकस्य'-
 मुखस्य 'स्वदत्ते'-स्वादु प्रतिभाति ? , यद्विना यदेवास्य-भवदीयास्यस्य स्ववनि-निर्गच्छति तदेव वयं कुर्म-
 इति । तथा-'तमेवे'त्यादि, तमेव राजानं तथा क्रीडमानं दृष्ट्वा अन्येऽनार्या एवं वदन्ति, तद्यथा-देवः खल्वयं
 पुरुषः, तथा-'देवस्नातको'-देवश्रेष्ठो बहूनामुपजीव्यः, तथा तमेवं साम्प्रतेऽधितयाऽमदनुष्ठायिनं दृष्ट्वा 'आर्याः'-
 विवेकिनः सदाचारवन्त एवं ब्रुवते, तद्यथा--अभिक्रान्तकूरकर्मा खल्वयं पुरुषो, हिंसादिक्रियाप्रवृत्त इत्यर्थः;
 तथा-धूयते--रेणुवद्वायुना संसारचक्रवाले आम्प्यते येन तद्वृत्तं-कर्म, औणादिको नक्षप्रत्ययः, अतीव--प्रभूतं
 धृतम्-अष्टप्रकारं कर्म यस्य सोऽतिधृतः, तथाऽतीवात्मनः पापैः कर्मभिः रक्षा यस्य सोऽत्यात्मरक्षः, तथा-
 दक्षिणस्यां दिशि गमनशीलो दक्षिणगामुकः, इदमुक्तं भवति-यो हि क्लूरकर्मकारी साधुनिन्दापरायणस्तदाननिषे-
 षकः स दक्षिणगामुको भवति-दाक्षिणात्येषु नरकतिर्यग्मनुष्यामरेषु उत्पद्यते, तादृग्भूतश्चायमतो दक्षिणगामुक
 इत्युक्तं, इदमेवाह-'नैरहृष्ट'-इत्यादि, नरकेषु भवो नारकः, कृष्णः पक्षोऽस्यास्तीति कृष्णपाक्षिकः, तथा-आगा-
 मिनि काले नरकादुद्घुतो दुर्लभबोधिकश्चायं बाहुल्येन भविष्यति, इदमुक्तं भवति-दिक्षु मध्ये दक्षिणा दिग्-
 अशस्ता, गतिषु नरकगतिः, पक्षयोः कृष्णपक्षः, तदस्य विषयान्धस्येन्द्रियानुकूलवर्तिनः परलोकनिस्पृहमतेः
 साधुप्रद्वेषिणो दानान्तरायविधायिनो दिगादिकमशस्तं दर्शितम्, अन्यदपि यदशस्तं तिर्यग्गत्यादिकमबोधिलाभा-
 दिकं च तद्योजनीयमस्येति । एतद्विपरीतस्य तु तथा-दिपयनिःस्पृहस्य, इन्द्रियाननुकूलस्य, परलोकभीरोः, साधु-

प्रशंसावतः; सदनुष्ठानरतस्यादक्षिणगाद्युक्तत्वं, सुदेवत्वं, शुक्लपाक्षिकत्वं; तथा सुमानुषत्वायातस्य सुलभबोधित्वमित्येवमादिकं सद्धर्मानुष्ठापिनः सर्वं भवतीति । साम्प्रतमपसंजिघृक्षुराह-इत्येतस्य पूर्वोक्तस्य स्थानस्य ऐश्वर्यलक्षणस्य शृङ्गारमूलस्य सांसारिकस्य परित्यागबुद्ध्या एकै केचन विपर्यस्तमतयः पाषण्डिकोत्थानेनोत्थिताः परमार्थमजनानां 'अभिगिज्झन्ति'चि-आभिमुल्लेखेन 'लुभ्यन्ते'-लोभवशगा भवन्तीत्यर्थः । तथा-एकै केचन साम्प्रते-क्षिणस्तस्मात्स्थानादानुपस्थिता गृहस्था एव सन्तः 'अभिज्झन्ति'चि-झञ्झा--तृष्णा तदातुराः सन्तोऽथैवत्यर्थं लुभ्यन्ते, यत एवमतोऽदः स्थानमनार्यानुष्ठानपरत्वादनायं महापुरुषानुचीर्णं न भवति, तथा न विद्यते केवलमस्मिन्नित्येकेवलम्-अशुद्धमित्यर्थः, तथेतरपुरुषाचीर्णत्वादपरिपूर्णं सद्गुणविरहाचुच्छमित्यर्थः, तथा न्यायेन चरति नैयायिकं न नैयायिकमनैयायिकम्-असत्प्रायवृत्तिकमित्यर्थः, तथा-'रगे लगे संवरणे' शोभनं लगनं-संवरणं इन्द्रियसंयमरूपं सल्लगस्तद्भावः सल्लगतत्वं न विद्यते, सल्लगतत्वमस्मिन्नित्यसल्लगतत्वम् इन्द्रियासंवरणरूपमित्यर्थः; यदिवा शल्यवच्छल्यं-मायानुष्ठानमकार्यं तद्वायति-कथयतीति, तच्छल्यगं यत्परिज्ञानं तन्नात्रेत्यशल्यगतत्वमिति, तथा न विद्यते सिद्धेः-मोक्षस्य विशिष्टस्थानोपलक्षितस्य मार्गो यस्मिस्तदसिद्धिमार्गं, तथा न विद्यते युक्तेः-अशेषकर्मप्रच्युतिलक्षणाया मार्गः-सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मको यस्मिस्तदसिद्धिमार्गं, तथा न विद्यते परिनिर्बृतेः-परिनिर्वाणस्यात्मस्वास्थ्यपत्तिरूपस्य मार्गः-पन्था यस्मिन् स्थाने तदपरिनिर्वाणमार्गं, तथा न विद्यते सर्वदुःखानां-क्षारीरमानसानां प्रक्षयमार्गः सदुपदेशात्मको यस्मिस्तदसर्वदुःखप्रक्षीणमार्गं, कृत एवंभूतं तत्स्थान-

मित्यशङ्कयाह—‘एगंते’त्यादि, एकान्तेनैव तत्स्थानं यतो मिथ्याभूतं—मिथ्यात्वोपहतबुद्धीनां यतस्तद्भवत्यत एवासाधु असद्वृत्तत्वात्, न ह्ययं सत्पुरुषसेवितः पन्था येन विषयान्वाः प्रवर्तन्त इति । तदयं प्रथमस्य स्थानस्याधर्मपाक्षिकस्य पापोपादानभूतस्य विमङ्गो—विभागो विशेषः स्वरूपमितियावत् ॥ ५७ ॥

साम्प्रतं द्वितीयं धर्मोपादानभूतं पक्षमाश्रित्याह—

अहावरैर्दोच्चस्स ट्ठाणस्स धम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिज्झइ, इह खलु पाईणं वा, पडीणं वा, उच्चाउदीणं वा; दाहिणं वा, संतेगइया मणुस्सा भवंति; तंजहा-आयरिया वेगे, अणारिया वेगे, उच्चागोया वेगे, णीयागोया वेगे, कायमंता वेगे, हस्समंता वेगे, सुवन्ना वेगे, दुवन्ना वेगे, सुख्वा वेगे, दुरूवा वेगे; तेसिं च णं खेत्तवत्थूणि परिग्गइयाहं भवंति, एसो आलावगो जहा पौडरीए तथा णेतब्बो, तेणेव अभिलावेण जाव सव्वोवसंता सव्वत्ताए परिनिब्बुडेत्तिवेमि । एस ठाणे आरिए केवळे जाव सव्वदुक्खण्णहीणमग्गे एगंतसम्मे साहु, दोच्चस्स ठाणस्स धम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिए ॥ सुत्तम्-३३ ॥

‘अथे’त्यधर्मपाक्षिकस्थानादनन्तरमयमपरो द्वितीयस्य स्थानस्य ‘धर्मपाक्षिकस्य’—पुण्योपादानभूतस्य ‘विमङ्गो’—विभागः स्वरूपं समाधीयते—सम्यगाख्यायते, तद्यथा—प्राचीनं प्रतीचीनद्विचीनं दक्षिणं वा दिग्विभागमाश्रित्य ‘सन्ति’—विद्यन्ते, एके-केचन-कल्याणपरस्परभाजः, ‘पुरुषा’—मनुष्याः, ते च वक्ष्यमाणस्व-

भावा भवन्ति, 'तद्यथे'त्ययसुप्रदर्शनार्थः, आर्या एके केचनार्थदेशोत्पन्नाः, तथाऽनार्याः-शक्यवचनशुचिबर्बा-
दय इत्याद्येवं, यथा पौण्डरीकाध्ययने तथेहापि सर्वं निरवयवं भणितव्यम्; यावत्ते 'एवं'-पूर्वोक्तेन प्रकारेण
सर्वेभ्यः पापस्थानेभ्य उपशान्ताः, तथा अत एव सर्वस्मिन्तया परिनिवृत्ता इत्यहमेवं ब्रवीमि । तदेवमेतत्स्थानं
'कैवल्यकं'-प्रतिपूर्णं नैयायिकमित्यादि प्राग्बद्धिपर्ययेण नयं यावद्वितीयस्य स्थानस्य धार्मिकस्यैष 'विभङ्गो'-
विभागः स्वरूपमाख्यातमिति । साम्प्रतं धर्माधर्मयुक्तं तृतीयं स्थानमाश्रित्याह--

अहावरे तच्चस्स ट्ठाणस्स मिस्सगस्स चिभंगे एवमाहिज्झइ, जे इमे भवंति आरणिणया
आवसहिंया, गामणिंयंतिया, कण्डुईरहस्सिता जाव ते तओ चिप्पमुच्चमाणा भुज्जो एलसूयत्ताए
तमूत्ताए पच्चायंति, एसठाणे अणारिए अकेवले जाव असव्वदुक्खपहीणमग्गे एगंनमिच्छे
असाहू; एस खलु तच्चस्स ट्ठाणस्स मिस्सगस्स चिभंगे एवमाहिं ॥ सूत्रम्-३४ ॥

अथापरस्तृतीयस्य स्थानस्य मिश्रकारुष्यस्य 'विभङ्गो'-विभागः स्वरूपमाख्यायते । अत्र चार्धमपक्षेण
युक्तो धर्मपक्षो मिश्र इत्युच्यते, तत्रार्धमस्येह भूयिष्ठत्वादधर्मपक्ष एवायं द्रष्टव्यः, एतदुक्तं भवति-यद्यपि
मिथ्यादृष्टयः काश्चित्प्रकारां प्राणातिपातादिनिवृत्तिं विदधति, तथाप्याज्ञयाशुद्धत्वादभिनवे पित्तोदये सति
शर्करामिश्रक्षीरपानवदूषप्रदेशद्विषद्विषक्षितार्थासाधकत्वाच्चिरार्थकतामापद्यते; ततो मिथ्यात्वानुभावात् मिश्र-
पक्षोऽप्यधर्म एवात्रगन्तव्य इति । एतदेव दर्शयितुमाह-'जे इमे भवंती'त्यादि, ये इमेऽनन्तरमुच्यमाना अरण्ये

चरन्तीत्यारण्यिकाः—कन्दमूलफलशिनस्तापसादयो ये चावसथिकाः—आवसथो—गृहं तेन चरन्तीत्यावसथिकाः—गृहिणः, ते च कुतश्चित् पापस्थानान्निवृत्ता अपि प्रबलमिथ्यात्वोपहतबुद्धयः, ते यद्यभ्युपवासादिना महता काय-क्लेशेन देवगतयः केचन भवन्ति, तथापि ते आसुरीयेषु स्थानेषु किल्बिषिकेषूपपद्यन्ते इत्यादि सर्वं पूर्वोक्तं भगनीयं; यावच्चतुष्टयुता मनुष्यभवं प्रत्यायता एलमूकत्वेन तमोऽन्धतया जायन्ते । तदेवमेतत्स्थानमनार्यमकेवलम्—असं-पूर्णमनैयाधिकमित्यादि यावदेकान्तमिथ्याभूतं सर्वथैतदसाध्विति, तृतीयस्थानस्य मिश्रकस्यायं ‘विभङ्गो’—विभागः स्वरूपमाख्यातमिति । उक्तान्यधर्मधर्मिमिश्रस्थानानि, साम्प्रतं तदाश्रिताः स्थानिनोऽभिधीयन्ते, यदिवा प्राक्तनमेवान्येन प्रकारेण विशेषिततमुच्यते—तत्राद्यमधार्मिकस्थानकमाश्रित्याह—

अहावरे पढमस्स ठाणस्स अधम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिज्झइ—इह ग्वल्लु पार्हणं वा ४ संतेगतिया मणुस्सा भवंति—गिहत्था, महारंभा, महारंभा, महापरिगगहा, अधम्मिया, अध-म्माणुया(ण्णा), अधम्मिमट्ठा, अधम्मकत्वाइ, अधम्मपायजीविणो, अधम्मप(वि)लोइ, अधम्म-पल्लणा, अधम्मसीलसमुदायारा; अधम्ममणं चैव वित्ति कप्पेमाणा विहरंति । हण, छिंद, भिंद, विगत्तगा, लोहियपाणी; चंडा, रुद्धा, खुद्धा, साहस्सिया, उक्कुंचणवंचणमायाणियडिक्कुडकं वडसाइसंपओगबहुला, दुस्सीला, दुब्बया, दुप्पडियाणंदा; असाहू सव्वाओ पाणाइवायाओ अप्पडिविरया जावल्लीवाए जाव सव्वाओ परिगगहाओ अप्पडिविरया जावल्लीवाए, सव्वाओ

श्री-
निर्मुक्ति-
वृत्तियुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे

॥ ७० ॥

द्वितीयश्रु०
द्वितीय-
क्रिया०
अधर्म-
पक्षवर्ता
स्वरूपम् ।

॥ ७० ॥

कोहाओ जाव मिच्छादंसणसञ्छाओ अप्पडिविरया, सन्वाओ ण्हाणुम्महणवणगंगधविले-
चणसद्धफरिसरसरूवगंधमच्छालंकाराओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए, सन्वाओ सगडरहजाण-
जुग्गगिच्छिथिच्छिसियासंदमाणियासयणासणजाणवाहणभोगभोगणपवित्थरविहीओ अप्पडि-
विरया जावज्जीवाए, सन्वाओ कयविक्रयमासद्धमासरूवगसंववहाराओ अप्पडिविरया जाव-
ज्जीवाए, सन्वाओ हिरणणसुचणधणधणमणिमोत्तियसंखसिलप्पवालाओ अप्पडिविरया जाव-
ज्जीवाए, सन्वाओ कूडतुलकूडमाणाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए, सन्वाओ आरंभसमा-
रंभाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए, सन्वाओ करणकारावणाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए,
सन्वाओ पयणपयावणाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए, सन्वाओ कुट्टणपिट्टणतज्जणताडणव-
हबंधपरिकिंसेसाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए, जे आवणो तहप्पगारा सावज्जा अबोहिया
कम्मंता परपाणपरियावणकरा जे अणारिएहिं कज्जंति, ततो अप्पडिविरया जावज्जीवाए, से
जहाणामए केह पुरिसे कलममसूरतिलसुग्गमासनिष्फावकुलत्थआलिसंदगपलिमंथगमादिएहिं
अयंते कूरे मिच्छादंडं पउंजंति, एवमेव तहप्पगारे पुरिसजाए तित्तिरवद्दगलावगकवोतक-
विंजलमियमहिसवराहगाहगोहकुम्मसिरिसिवमादिएहिं अयंते कूरे मिच्छादंडं पउंजंति, जावि
य से बाहिरिया परिसा भवह; तजहा-दासे ह वा, पेसे ह वा, भयएह वा, भाइल्ले ह वा, कम्म-

करए इ वा, भोणपुरिसे इ वा, तेसिपि य णं अन्नयरंसि वा; अहालहुणंसि अवरहंसि सय-
 मेव गरुयं दंडं निवत्तेइ, तंजहा-इमं दंडेह, इमं मुडेह, इमं तजेह, इमं तालेह, इमं अदुयबंधणं
 करेह, इमं नियलबंधणं करेह, इमं हड्डिबंधणं करेह, इमं चारगबंधणं करेह, इमं नियलजुयल-
 संकोधियमोडियं करेह, इमं हत्थछिन्नयं करेह, इमं पायछिन्नयं करेह, इमं कन्नछिण्णयं करेह,
 इमं नक्कओट्टसीसमुहछिन्नयं करेह, वेयगच्छहियं अंगछहियं पक्खाफोडियं करेह, इमं णय-
 णुप्पाडियं करेह, इमं दंसणुप्पाडियं वसणुप्पाडियं जिब्भुप्पाडियं ओलंबियं करेह, घसियं करेह,
 घोळियं करेह, सूलाइयं करेह, सूलाभिन्नयं करेह, खारवत्तियं करेह, वज्झवत्तियं करेह, सीहपुच्छि-
 यगं करेह, वसभपुच्छियगं करेह, दवग्गिदड्डुयगं कागणिमंसखावियगं भत्तपाणनिरुद्गं इमं
 जावज्जीवं वहबंधणं करेह; इमं अन्नयरंणं असुभेणं कुमारेणं मारेह । जावि य से अडिभत्तरिया
 परिसा भवइ, तंजहा-माया इ वा, पिया इ वा, भाया इ वा, भगिणी इ वा, भज्जा इ
 वा, पुत्ता इ वा, धूता इ वा, सुणहा इ वा; तेसिपि य णं अन्नयरंसि अहालहुणंसि अवरहंसि
 सयमेव गरुयं दंडं णिवत्तेइ, सीओदगवियडंसि उच्छोलत्ता भवइ जहा भित्तदोसवत्तिए जाव
 अहिए परंसि लोगंसि, ते दुक्खंति, सोयंति, जूरंति, तिप्पंति, पिट्ठंति; परितप्पंति ते दुक्खणसो-
 यणजूरणत्तिप्पणपिट्ठणपरितप्पणवहबंधणपरिकिळेसाओ अपडिविरया भवंति । एवमेव ते

इत्थिकामेहिं मुच्छिद्य गच्छा गच्छा जव वासां चउपंचमां छहसमां वा
अप्यतरो वा मुज्जतरो वा कालं भुंजितु भोगभोगां पविस्सुहत्ता वेरायतनां संचिणित्ता बह्वहं
पावां कम्मां उस्सत्तां संभारकडेण कम्मणा से जहाणामए अयगोले इ वा, सेलगोले इ वा,
उदगंसि पक्खिसे समणे उदगतलमहवत्ता अहे धरणितलपइट्ठणे भवइ; एवमेव तहप्पगारे
पुरिसजाते वज्जबहुले, धूतबहुले, पंकबहुले, वेरबहुले, अप्पत्तियबहुले, दंभबहुले, णियडिबहुले,
साइबहुले, अयसबहुले; उस्सन्नतसपाणघाती कालमासे कालं किंवा, धरणितलमहवत्ता अहे
णरगतलपइट्ठणे भवइ ॥ सूत्रम्-३५ ॥

अथापरोऽन्यः प्रथमस्य स्थानस्याधर्मपाक्षिकस्य 'विमज्जो'-स्वरूपं व्याख्यायते-'इह खलु'-इत्यादि,
सुगमं यावन्मनुष्या एवं स्वभावा भवन्तीति । एते च प्रायो गृहस्था एव भवन्तीत्याह-'महेच्छा'-इत्यादि,
महती-राज्यविभवपरिवारादिका सर्वातिशायिनी इच्छा-अन्तःकरणप्रवृत्तियेषां ते महेच्छाः; तथा-महानारम्भो-
वाहनोष्ट्रमण्डलिकागन्त्रीप्रवाहकृषिषण्डपोषणादिको येषां ते महारम्भाः, ये चैवंभूतास्ते महापरिग्रहाः-धनधान्य-
द्विपदचतुष्टयदवास्तुक्षेत्रादिपरिग्रहवन्तः कचिदप्यनिवृत्ताः; अत एवाधर्मेण चरन्तीत्याधर्मिकाः, तथा-अधर्मिष्ठा निब्रि-
क्षकर्मकारित्वादधर्मबहुलाः, ततश्चाधर्मे कर्तव्ये अनुज्ञा--अनुमोदनं येषां ते भवन्त्यधर्मानुज्ञाः, एवमधर्मम् मारुयातुं
शीलं येषां ते तथा, एवमधर्मप्रायजीविनः, तथा अधर्ममेव प्रविलोकयितुं शीलं येषां ते भवन्त्यधर्मप्रविलोकिनः, तथा-

अधर्मप्रायेषु कर्मसु प्रकर्षेण रज्यन्त, इति अधर्मप्रस्ताः, रलयोरैक्यमिति रस्य स्थाने लकारोऽत्र कृत इति, तथाऽधर्मशीला अधर्मस्वभावाः तथाऽधर्मार्त्तमकः समुदाचारो—यत्किञ्चनानुष्ठानं येषां ते भवन्त्यधर्मशीलसमुदाचाराः, तथाऽधर्मेण—पापेन सावधानुष्ठानेनैव दहनाङ्कननिर्लाञ्छनादिकेन कर्मणा वृत्तिः—वर्तने ‘कल्पयन्तः’—कुर्वाणा ‘चिहरन्ती’ति—कालमतिवाहयन्ति । पापानुष्ठानमेव लेशतो दर्शयितुमाह—‘हण—छिन्द—भिन्दे’त्यादि, स्वत एव हननादिकाः क्रियाः कुर्वाणा अपरेषामप्येवमात्मकमुपदेशं ददति, तत्र हननं दण्डादिभिस्तत्कारयन्ति, तथा—छिन्द्व कर्णादिकं, भिन्द्व शूलादिना, विकर्तकाः—प्राणिनामजिनापनेतारः, अत्र एव लोहितपाणयः; तथा चण्डा—रौद्र—निस्त्रिशाः, क्षुद्राः—क्षुद्रकर्मकारित्वात्, तथा ‘साहसिका’—असमीक्षितकारिणः, तथा उत्कुञ्चनवञ्चनमायानिकृतिक्लृप्तकपटादिभिः सहातिसंप्रयोगो—गार्ह्यं तेन बहुलाः—तत्प्रचुरास्ते तथा, तत्रोर्ध्वं कुञ्चनं—शूलाधारोपणार्थमुत्कुञ्चनं वञ्चनं—प्रतारणं तत्, यथा अभयकुमारः प्रद्योतगणिकाभिर्धार्मिकवञ्चनया वञ्चितः माया—वञ्चनबुद्धिः प्रायो वणिजामिव निकृतिस्तु बकवृत्त्या कुक्कुटादिकरणेन दम्भप्रधानवणिक्श्रोत्रियसाध्वाकारेण परवञ्चनार्थं गलकर्तकानामिवावस्थानं, देशभाषानेपथ्यादिविपर्ययकरणं कपटं, यथा—आषाढभूतिना—नटेनेवापरापरवेषपरावृत्त्याऽचार्योपाध्यायसंघाटकात्मार्थं चत्वारो मोदका अवाप्ताः, क्लृप्तं तु—कार्षापणतुलाप्रस्थादेः परवञ्चनार्थं न्यूनाधिककरणम्, एतैरुत्कुञ्चनादिभिः सहातिशयेन संप्रयोगो यदिवा—सातिशयेन द्रव्येण—कस्तूरिकादिनाऽपरस्य द्रव्यस्य संप्रयोगः सातिसंप्रयोगस्तद्वहुलाः—तत्प्रधाना इत्यर्थः, उक्तं च—“सो होई सातिजोगो दव्वं जं छादियणदवेसु । दोसगुणा

१ स भवति सातियोगो द्रव्यं यच्छादयित्वाऽन्यद्रव्यैः दोषगुणान्ध वचनैरर्थसंवादनं करोति ॥ १ ॥

वयणेसु य अत्यविसंवायणं कुणह ॥ १ ॥ ” एते चोत्कुञ्चनादयो मायापर्याया इन्द्रशक्रादिवत् कथञ्चित्क्रिया-
भेदेऽपि द्रष्टव्याः । तथा दुष्टं शीलं येषां ते दुःशीलाः—चिरमुपचरिता अपि क्षिप्रं विसंवदन्ति, दुःत्वानुमेया दारु-
णस्वभावा इत्यर्थः, तथा दुष्टानि व्रतानि येषां ते तथा यथा मांसभक्षणव्रतकालसमाप्ती प्रभूततरसन्वोपघातेन
मांसप्रदानम्, अन्यदपि नक्तभोजनादिकं तेषां दुष्टव्रतमिति, तथाऽन्यस्मिन् जन्मान्तरे मधुमद्यमांसादिकमभ्यव-
हरिष्यामीत्येवमज्ञानान्धा जन्मान्तरविधिद्वारेण सनिदानमेव व्रतं गृह्णन्ति, तथा दुःखेन प्रत्यानन्दन्ते दुःप्रत्या-
नन्धाः, इदमुक्तं भवति—तैरानन्दितेनापरेण केनचित्प्रत्युपकारेभ्युना गर्वाभ्याता दुःखेन प्रत्यानन्दन्ते, यदिवा
सत्यप्रत्युपकारे प्रत्युपकारभीरवो नैवानन्दन्ते अत्युत शठतथोपकारे दोषमेवोत्पादयन्ति, तथा चोक्तम्—

“ अतिकर्तुमशक्तिष्ठा, नराः पूर्वोपकारिणाम् । दोषमुत्पाद्य गच्छन्ति, मदूनामिव वायसाः ॥ १ ॥ ”

यत एवमतोऽसाधवस्ते पापकर्मकारित्वाद् ; तथा—‘यावज्जीवं’—यावत्प्राणधारणेन सर्वस्मात्प्राणातिपाताद-
प्रतिविरता लोकनिन्दनीयादपि ब्राह्मणघातादेरविरता इति सर्वग्रहणं, एवं सर्वस्मादपि कूटसाक्ष्यादेरप्रतिविरता
इति, तथा सर्वस्मात् स्त्रीबालादेः परद्रव्यापहरणादविरताः, तथा सर्वस्मात्परस्त्रीगमनादेर्मैथुनादविरताः, एवं
सर्वस्मात्पशुग्रहाद्योनिपोषकादप्यविरताः, एवं सर्वेभ्यः क्रोधमानमायालोभेभ्योऽविरताः; तथा—प्रेमद्वेषकलहाभ्या-
ख्यानैपैशुन्यपरपरिवादारतिरतिमायासृष्टावादिभ्योऽसदनुष्ठानेभ्यो यावज्जीवं येऽप्रतिविरता
भवन्तीति । तथा—सर्वस्मात्त्वानोन्मर्दनवर्णकविलेपनशब्दस्पर्शरूपरसगन्धमाल्यालङ्कारात्कामाङ्गान्मोहजनिताद-

प्रतिविरता यावज्जीवयेति, इह च वर्णकग्रहणेन वर्णविशेषापादकं लोभादिकं गुह्यते, तथा सर्वतः शकटरथादेर्यानिवि-
शेषादिकात् प्रतिविस्तरविधेः परिकररूपात् परिग्रहादप्रतिविरताः, इह च शकटरथादिकमेव यानं शकटरथयानं,
शुभं-पुरुषोत्तिष्ठसमाकाशयानं, 'गिच्छि'चि-पुरुषद्वयोत्तिष्ठता श्लोच्छिका, 'धिच्छि'चि-वेगसराद्वयविनिर्मितो यानवि-
शेषः, तथा-'संदमाणिय'चि-शिविकाविशेष एव, तदेवमन्यस्मादपि ब्रह्मादेः परिग्रहादुपकरणभूतादविरताः,
तथा सर्वतः—सर्वस्मात् क्रयविक्रयाभ्यां करणभूताभ्यां यो माषकार्धमाषकरूपकार्षापणादिभिः पण्यविनिमयात्मकः
संव्यवहारस्तस्मादविरता यावज्जीवयेति, तथा सर्वस्माद्विरण्यसुवर्णादेः प्रधानपरिग्रहादविरताः, तथा कूटतुलकूटमा-
नादेरविरताः, तथा सर्वतः कृषिपाशुपाल्यादेयत्स्वतः करणमन्येन च यत्किञ्चित्कारयति तस्मादविरताः, तथा
पचनापाचनतः तथा कण्डनकुट्टनपिड्डनतर्जनताडनवधबन्धादिना यः परिहृशः, प्राणिनां तस्मादविरताः, साम्प्र-
तमुपसंहरति—ये चान्ये तथाप्रकाराः परपीडाकारिणः सावद्याः कर्मसमारम्भा अबोधिकाः—बोध्यभावकारिणः, तथा
परप्राणपरितापनकरा—गोग्राहबन्दिग्रहमामघातात्मका येऽनार्यैः क्रूरकर्मभिः क्रियन्ते ततोऽप्रतिविरता यावज्जीवयेति ।
पुनरन्यथा बहुप्रकारमधार्मिकपदं प्रतिपिपादयिषुराह—'तद्यथे'त्युपप्रदर्शनार्थो नामशब्दः संभावनायां, संभाव्यते
अस्मिन्निचित्रे संसारे केचनैवंभूताः पुरुषाः ये कलममक्षरतिलमुद्रादिषु पचनपाचनादिकया क्रियया स्वपार्थमयता-
अप्रयत्नवन्तो निष्कृपाः क्रूरा मिथ्यादण्डं ग्रयुञ्जन्ति, मिथ्यैव—अनपराधिष्वेव दोषमारोग्यदण्डो मिथ्यादण्डस्तं विद-
धति, तथैवमेव—प्रयोजनं विनैव तथाप्रकाराः पुरुषा निष्करुणा जीवोपघातनिरतास्तिचिरवर्तकलावकादिषु जीवन-

प्रियेषु प्राणिष्वयताः क्रूरकर्माणो मिथ्यादण्डं प्रयुञ्जन्ति । तेषां च क्रूरधियां “यथा राजा तथा प्रजा” इति प्रवादात् परिवारोऽपि तथाभूत एव भवतीति तथा दर्शयितुमाह-‘जावि य से’ इत्यादि, याऽपि च तेषां बाह्या पर्षद्भवति, तद्यथा-‘दासः’-स्वदासीसुतः, ‘प्रेष्यः’-प्रेषणयोग्यो मृत्युदेश्यो, ‘भृतको’-वेतनेनोदकाद्या-नयनविधायी, तथा-‘भागिको’यः पक्षांशादिलाभेन कृष्यादौ व्याप्रियते, ‘कर्मकरः’-प्रतीतः, तथा नायका-श्रितः कश्चिद्भोगपरः, तदेवं ते दासादयोऽन्यस्य लघावप्यपराधे गुरुतरं दण्डं प्रयुञ्जन्ति प्रयोजयन्ति च । स च नायकस्तेषां दासादीनां बाह्यपर्षद्भूतानामन्यतरस्मिस्तथा लघावप्यपराधे-शब्दाश्रवणादिके गुरुतरं दण्डं वक्ष्यमाणं प्रयुङ्क्ते, तद्यथा-इमं दासं प्रेष्यादिकं वा सर्वस्वापहारेण दण्डयत यूयमित्यादि सूत्रसिद्धं यावदिममन्यतरेणाशुमेन कुत्सितमारेण व्यापादयत यूयम् । याऽपि च क्रूरकर्मवतामभ्यन्तरा पर्षद्भवति, तद्यथा-मातापित्रादिका, मित्र-दोषप्रत्ययिकक्रियास्थानवद् नयं यावदहितोऽयमस्मिन् लोके इति, तथाहि आत्मनोऽपध्यकारी परस्मिन्नपि लोके, तदेवं ते मातापित्रादीनां स्वल्पापराधिनामपि गुरुतरदण्डापादनतो दुःखमुत्पादयन्ति, तथा नानाविधैरुपायैस्तेषां शोकमुत्पादयन्ति-शोकयन्तीत्येवं ते प्राणिनां बहुप्रकारपीडोत्पादकाः यावद्बन्धनपरिक्लेशादप्रतिविरता भवन्ति । ते च विषयासक्ततया एतत्कुर्वन्तीत्येतद्दर्शयितुमाह-एवमेव पूर्वोक्तस्वभावा एवं ते निष्ठुपा निरनुक्रोशा बाह्या-भ्यन्तरपर्षदोरपि कर्णनासाविकर्तनादिना दण्डपातनस्वभावाः स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकामा यदि वा स्त्रीषु-मदन-कामविषयभूतासु कामेषु च-शब्दादिषु इच्छाकामेषु मूर्च्छिता गुह्या ग्रथिता अध्युपपन्नाः, एते च शक्रपुरन्दरादि-

वत्पर्यायाः कथञ्चिद्देवं वाऽऽश्रित्य व्याख्येयाः, ते च भोगासक्ता व्यपगतपरलोकाध्यवसाया यावद्वर्षाणि चतुः-
 पञ्च षट् सप्त वा दश वाऽल्पतरं वा कालं प्रभूतरं वा कालं भुक्त्वा भोगभोगान् इन्द्रियानुकूलान् मधुमद्यमांस-
 परदारासेवनरूपान् भोगासक्ततया च परपीडोत्पादनतो 'वैरायतनानि' -वैरानुबन्धान् अनुप्रसूय—उत्पाद्य
 विधाय, तथा 'संचयित्वा'—संचिन्त्योपचिन्त्य, 'बहूनि'—प्रभूतरकालस्थितिकानि, 'क्रूराणि'—क्रूरविपाकानि
 नरकादिषु यातनास्थानेषु क्रकचपाटनशालमख्यवरोहणतप्तत्रपुपानात्मकानि कर्मण्यष्टप्रकाराणि बद्धस्पृष्टनिधत्त-
 निकाचनावस्थानि विधाय तेन च संभारकृतेन कर्मणा प्रेर्यमाणास्तत्कर्मगुरवो वा नरकतलप्रतिष्ठाना भवन्ती-
 त्युत्तरक्रिययाऽऽपादितबहुवचनरूपयेति संबन्धः । अस्मिन्नेवार्थे सर्वलोकप्रतीतं दृष्टान्तमाह—'से जहा णामए'
 इत्यादि, तद्यथा नामायोगीलकः—अयस्सिण्हः 'शिलागोलको'—वृत्ताश्मशकलं वोदके ग्रथिप्तः समानः सलिल-
 तलमतिवर्त्य—अतिलङ्घ्याधो घरणीतलप्रतिष्ठानो भवति । अधुना दार्ष्टान्तिकमाह—'एवमेव' इत्यादि, यथाऽसाव-
 योगीलको वृत्तत्वाच्छीघ्रमेवाधो यात्येवमेव तथाप्रकारः पुरुषजातः, तमेव लेशतो दर्शयति—वज्रवद्भ्रं गुरुत्वा-
 त्कर्म तद्बहुलः—तत्प्रचुरो बध्यमानकर्मगुरुरित्यर्थः तथा धूयत इति धूतं—प्राग्बद्धं कर्म तत्प्रचुरः, पुनः सामान्ये-
 नाह—पङ्कयतीति पङ्कं—पापं तद्बहुलः, तथा तदेव कारणतो दर्शयितुमाह—'चैरबहुलो'—वैरानुबन्धप्रचुरः, तथा
 'अपत्तियं' इति मनसो दुष्प्रणिधानं तत्प्रधानः, तथा दम्भो—मायया परवञ्चनं तदुत्कटः, तथा निकृतिः—माया
 केषभाषापरानृत्तिच्छब्दना परद्रोहबुद्धिस्तन्मयः, तथा 'सानिबहुल' इति सातिशयेन द्रव्येणापरस्य हीनगुणस्य

द्रव्यस्य संयोगः सातिस्तद्बहुलः—तत्करणप्रचुरः, तथा अयशः—अश्लाघा असद्वृत्ततया निन्दा, यानि यानि पराप-
कारभूतानि कर्मानुष्ठानानि विधत्ते तेषु तेषु कर्मसु करचरणच्छेदनादिषु अयशोभागभवतीति, स एवंभूतः पुरुषः
'कालमासे'—स्वायुषः क्षये कालं कृत्वा पृथिव्याः—रत्नप्रभादिकायास्तलम् 'अतिवर्त्य'—योजनसहस्रपरिमाण-
मतिलङ्घ्य नरकतलप्रतिष्ठानोऽसौ भवति । नरकस्वरूपनिरूपणाय—

ते णं णरगा अंतो वट्ठा बाहिं चउरंसा अहे खुरप्पसंठाणसंठिया णिच्चंधकारतमसा चवगयगह-
चंदसूरनक्खत्तजोहसप्पहा मेदवसामंसरुहिरपूयपडलचिक्खल्लित्ताणुलेवणतला असुई वीसा
परमदुडिभंगंधा कणहा अगणिवत्ताभा कक्खडफासा दुरहियासा असुभा णरगा असुभा णरएसु
वेयणाओ । णो चेव णरएसु नेरइया णिदायंति वा, सुइं वा, रतिं वा, धितिं वा,
मत्तिं वा उवलमंते; ते णं तत्थ उज्जलं विडलं पगाढं कडुयं कक्कसं चंडं दुक्खं दुग्गं तिब्बं दुरहियासं
णेरइया वेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति ॥ सूत्रम्—३६ ॥

णमिति वाक्यालङ्कारे, ते नरकाः सीमन्तकादिका बाहुल्यमङ्गीकृत्यान्तः—मध्ये वृत्ता बहिरपि चतुरस्रा अधश्च-
क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः, एतच्च संस्थानं पुष्पावकीर्णानाश्रित्योक्तं, तेषामेव प्रचुरत्वात्, आवलिकाप्रविष्टास्तु वृत्त-
त्र्यस्रचतुरस्रसंस्थाना एव भवन्ति, तथा नित्यमेवान्धतमसं येषु ते नित्यानन्धतमसाः, क्वचित्पाटो नित्यानन्धकार-
तमसा इति, मेधावच्छन्नाम्बरतलकृष्णपक्षरजनीवत् तमोबहुलाः, तथा व्यपगतो ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रज्योतिःपथो

येषां ते तथा । पुनरप्यनिष्टापादनार्थं तेषामेव विशेषणान्याह—‘मेदवसा’ इत्यादि, दुष्कृतकर्मकारिणां ते नरकास्तदुःखोत्पादनायैवंभूता भवन्ति, तद्यथा—मेदवसामां सरुधिरपूयादीनां पटलानि—सङ्घास्तैर्लिप्तानि—पिच्छिलीकृतान्यनुलेपनतलानि—अनुलेपनप्रधानानि तलानि येषां ते तथा, अशुचयो विष्टाऽसृक्छेदप्रधानत्वाद् अत एव विश्राः कुथितमांसादिकल्पकदर्दमावल्लिप्तत्वाद्, एवं परमदुर्गन्धाः कुथितगोमायुक्तेष्वरादपि असह्यगन्धाः, तथा कृष्णामिवर्णाभा रूपतः स्पर्शतस्तु कर्कशः—कठिनो वज्रकण्टकादप्यधिकतरः स्पर्शो येषां ते तथा, किं बहुना ? अतीव दुःखेनावसिद्धान्ते, किमिति ? यतस्ते नरकाः पञ्चानामपीन्द्रियार्थानामशोभनत्वादशुभाः, तत्र च सत्त्वानामशुभकर्मकारिणामुग्रदण्डपातिनां च वज्रप्रचुराणां तीव्रा अतिदुःसहवेदनाः शारीराः प्रादुर्भवन्ति, तथा च वेदनयाऽभिभूतास्तेषु नरकेषु ते नारका नैवाक्षिनिमेषमपि कालं निद्रायन्ते, नाप्युपविष्टाद्यवस्था अक्षिसंकोचनरूपामीषन्निद्रामवाप्नुवन्ति, न ह्येवंभूतवेदनाभिभूतस्य निद्रालाभो भवतीति दर्शयति, तामुज्ज्वलां तीव्रानुभावेनोत्कटामित्यादिविशेषणविशिष्टां यावद्वेदयन्ति—अनुभवन्तीति । अयं तावदयोगोलकपाषाणदृष्टान्तः शीघ्रमधोनिमज्जनार्थप्रतिपादकः प्रदर्शितः, अधुना शीघ्रपातार्थप्रतिपादकमेवापरं दृष्टान्तमधिकृत्याह—

से जहा गामए रुक्खे सिया पव्वयग्गे जाए मूले छिन्ने अग्गे गरुए जओ णिणं जओ विसमं जओ दुगं तओ पवडति, एवामेव तहप्पगारे पुरिसजाए गब्भतो जम्मं, जम्भतो जम्मं, माराओ मारं, गरगाओ गरगं, दुक्खाओ दुक्खं; दाहिणगामिए णेरइए कण्हपक्खिए आगमिस्साणं दुल्लभबो-

हिए याचि भवइ, एस ठाणे अणारिए अकेवले जाव असव्वदुक्खपहीणमग्गे एगंतमिच्छे असाहू पढमस्स ठाणस्स अधम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिए ॥ सूत्रम्-३७ ॥

तद्यथा नाम कश्चिद्वृक्षः पर्वताग्रे जातो मूले छिन्नः शीघ्रं यथा निम्ने पतति, एवमसावय्यसाधुकर्मकारी तत्कर्मवातेरितः शीघ्रमेव नरके पतति, ततोऽप्युद्धृतो गर्भाद्वैश्वदेव्यं याति न तस्य किञ्चिन्नाणं भवति, यावदागामिन्यपि कालेऽसौ दुर्लभधर्मप्रतिपत्तिर्भवतीति । साम्प्रतमुपसंहरति—‘एस ठाणे’ इत्यादि, तदेतत्स्थानमनार्यं पापानुष्ठानपरत्वाद्यावदेकान्तमिथ्यधर्मपाक्षिकस्य स्थानस्य ‘विभङ्गो’-विभागः स्वरूपमेव व्याख्यातः ॥ ३७ ॥

अहावरे दोक्खस्स ठाणस्स धम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिज्झइ-इह खलु पाइणं वा ४ संतेगतिया मणुरस्सा भवंति, तंजहा—अणारंभा अपरिगहा धम्मिया धम्ममाणुया धम्मिन्हा जाव धम्मणं चैव विस्ति कप्पेमाणा विहरंति, सुसीला सुव्वया सुप्पडियाणंदा सुसाहू सव्वतो पाणातिवायाओ पडि-विरया जावजीवाए जाव जे यावत्ते तहप्पगारा सावज्जा अबोहिया कम्मंता परपाणपरियावणकरा कज्जंति ततो विपडिविरता जावजीवाए । से जहा णामए अणगारा भगवंतो इरियासमिया, भासा-समिया, एसणासमिया, आयाणभंडमत्तणिकखेवणासमिया, उच्चारपासवणखेलसिंघाणजह्णपरि-द्वावणियासमिया; [मणसमिया, वयसमिया, कायसमिया; मणगुत्ता, वयगुत्ता, कायगुत्ता गुत्ता;

गुप्तिदिया, गुप्तबंभयारी; अकोहा, अमाणा, अमाया, अलोभा; संता, पसंता, उवसंता, परिणि-
 वुद्धा, अणासवा, अगंगा, छिन्नसोया, निरुवलेवा, कंसपाइ व मुक्कतोया, संखो इव निरंजणा, जीव
 इव अपडिहयगती, गगणतलंपिव निरालंबणा, वाउरिव अपडिबद्धा, सारदसलिलं व सुद्धहियया,
 पुक्खरपत्तं व निरुवलेवा, कुम्भो इव गुप्तिदिया, विहग इव विप्पमुक्का, खगिविसाणं व एगजाया,
 भारंडपक्खीव अप्पमत्ता, कुंजरो इव सौडीरा, वसभो इव जातत्थामा, सीहो इव दुद्धरिसा, मंदरो
 इव अप्पकंपा, सागरो इव गंभीरा, चंदो इव सोमलेसा, सुरो इव दित्ततेया, जच्चकंचणं व जात-
 रूवा, वसुंधरा इव सव्वफासविसहा; सुहुयहुयासणो विव तेयसा जलंता । णत्थि णं तेसिं भग-
 वंताणं कत्थवि पडिबंधे भवह, से पडिबंधे चउव्विहे पणत्ते, तंजहा-अंडए इ वा, पोयए इ वा,
 उग्गहे इ वा, पग्गहे इ वा, जन्नं जन्नं दिसं इच्छंति तन्नं तन्नं दिसं अपडिबद्धा सुइभूया लहुभूया अप्प-
 गंगा संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति । तेसिं णं भगवंताणं इमा एतारूवा जाया-
 मायाविची होत्था, तंजहा-चउत्थे भत्ते, छेठ्ठे भत्ते, अट्ठमे भत्ते, दुवालसमे भत्ते, चउदसमे
 भत्ते, अद्धमासिए भत्ते, मसिए भत्ते; दोमासिए, तिमासिए, चाउम्मासिए, पंचमासिए, छम्मासिए,
 अदुत्तरं च णं उक्खित्तचरया, णिक्खित्तचरया, उक्खित्तणिक्खित्तचरगा, अंतचरगा, पंतचरगा, ल्ह-
 चरगा, समुदानचरगा, संसट्ठचरगा, असंसट्ठचरगा, तज्जातसंसट्ठचरगा; दिट्ठलाभिया, अदिट्ठलाभिया,

पुट्टलाभिया, अपुट्टलाभिया, भिक्खलाभिया, अभिक्खलाभिया; अन्नायचरगा, उवनिहिया, संखा-
दत्तिया, परिमितपिडवाइया, सुद्धेसणिया; अन्ताहारा, पन्ताहारा, विरसाहारा, त्थहाहारा,
तुच्छाहारा; अन्तजीवी, पन्तजीवी; आयंबिलिया, पुरिमड्डिया. निव्विगइया, अमज्जमसासिणो, णो
णियामरसभोई ठाणाइया पडिमाठाणाइया उक्कुआसणिया णेसज्जिया वीरासणिया दंडायतिया
लंगडसाइणो अप्पाउडा अगत्तया अकंडुया अणिदुहा] (एवं जहोववाइए) धुतकेसमंसुरोमनहा
सव्वगायपडिक्कम्मविप्पमुक्खा चिट्ठंति । ते णं एतेणं विहारेणं विहरमाणा बहूइं वासाइं सामन्न-
परियागं पाउणंति २, बहुबहु आबाहंसि उप्पन्नंसि वा अणुप्पन्नंसि वा बहूइं भत्ताइं पच्चक्खन्ति,
पच्चक्खाइत्ता; बहूइं भत्ताइं अणसणाए छेदिंति, अणसणाए छेदिंति, जस्सट्टाए कीरति नग्गभावे,
मुंडभावे, अणहाणभावे, अदंतवणगे, अछत्तए, अणोवाहणए; भूमिसेज्जा, फलगेसेज्जा, कट्टसेज्जा, केस-
लोए, बंभचेरवासे, परघरपवेसे, लद्धावलद्धे; माणावमाणणाओ, हीलणाओ, निंदणाओ, खिसणाओ,
गरहणाओ, तज्जणाओ, तालणाओ; उच्चावया गामकंटगा बावीसं परीसहोवसग्गा अहियासिज्जंति
तमट्ठं आराहंति, तमट्ठं आराहिच्चा चरमेहिं उस्सासनिस्सासेहिं अणंतं अणुत्तरं निव्वयाघातं
निरावरणं कसिणं पडिपुणं केवलवरणाणदंसणं समुप्पाडेंति, समुप्पाडित्ता ततो पच्छा सिज्जंति,
बुज्जंति, मुच्चंति, परिणिव्वायंति; सव्वदुक्खाणं अंतं करेंति । एगच्चाए पुण एगे भयंतारो भवंति,

अवरे पुण पुव्वकम्मावसेसेणं कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति, तंजहा—महद्धिएसु, महज्जुतिएसु, महापरक्कमेसु, महाजसेसु, महाबलेसु, महाणुभावेषु, महासुक्खेसु; ते णं तत्थ देवा भवंति महद्धिया, महज्जुतिया जाव महासुक्खा हारविराइयवच्छा कडगपुडियंथंभियसुया अंगयकुंडलमट्टगंडयलकन्नपीढधारी विचित्तहत्थाभरणा विचित्तमाला-मउल्लिमउडा कल्लणगंधपवरवत्थपरिहिया कल्लणगपवरमल्लणुलेवणधरा भासुरबोदी पलंबव-णमालधरा दिव्वेणं रूवेणं, दिव्वेणं वन्नेणं, दिव्वेणं गंधेणं, दिव्वेणं फासेणं, दिव्वेणं संघाएणं, दिव्वेणं संठाणेणं; दिव्वाए इट्ठीए, दिव्वाए जुत्तीए, दिव्वाए पभाए, दिव्वाए छायाए, दिव्वाए अच्चाए, दिव्वेणं तेएणं, दिव्वाए लेसाए; दस दिसाओ उज्जीवेमाणा पभासेमाणा गइकल्लणा ठिइकल्लणा आगमेसिभइया यावि भवंति, एस ठाणे आयरिए जाव सव्वदुक्खपहीणमग्गे एगंतसम्मे सुसाहू । दोबस्स ठाणस्स धम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिए ॥ सूत्रम्-३८ ॥

अथापरस्य द्वितीयस्य स्थानस्य 'विभङ्गो' विभागः—स्वरूपम्, 'एवं' वक्ष्यमाणनीत्या व्याख्यायते, तद्यथा—'इह खलु' इत्यादि, प्राच्यादिषु दिक्षु मध्येऽन्यतरस्यां दिशि 'सन्ति'—विद्यन्ते, ते चैवंभूता भवन्तीति, तद्यथा— न विद्यते सावद्य आरम्भो येषां ते तथा, तथा 'अपरिग्रहाः' निष्किञ्चनाः, धर्मेण चरन्तीति धार्मिका यावद्धर्मे-र्णैवात्मनो वृत्तिं परिकल्पयन्ति, तथा सुशीलाः सुव्रताः सुप्रत्यानन्दाः सुसाधवः सर्वस्माद् प्राणातिपाताद्विरता

एवं यावत्पत्रिग्रहाद्विरता इति । तथा ये चान्ये तथाप्रकाराः सावद्या आरम्भा यावदबोधिकारिणस्तेभ्यः सर्वेभ्यो-
ऽपि विरता इति । पुनरन्येन प्रकारेण साधुगुणान् दर्शयितुमाह—तद्यथा नाम केवनेत्तमसंहननघृतिबलोपेता
अनगारा भगवन्तो भवन्तीति, ते पञ्चभिः समितिभिः समिताः, 'एवं'मित्युपप्रदर्शने औपयान्तिकमाचाराङ्ग-
संबन्धि प्रथममुपाङ्गं तत्र साधुगुणाः प्रबन्धेन व्यावर्ण्यन्ते, तदिहापि तेनैव क्रमेण द्रष्टव्यमित्यतिदेशः यावद्धूतम्-
अपनीतं केशश्मश्रुलोमनखादिकं येस्ते तथा, सर्वगात्रपरिकर्मविप्रमुक्ता निष्प्रतिकर्मशरीरास्तिष्ठन्तीति । ते चोग्र-
विहारिणः प्रव्रज्यापर्यायमनुपालय, अबाधारूपे रोगातङ्के समुत्पन्नेऽनुत्पन्ने वा भक्तप्रत्याख्यानं विदधति, किं बहु-
नोक्तेन ? यत्कृतेऽयमयोगोलकवन्निरास्वादः करवालधाराभार्गवहुरध्यवसायः श्रमणभावोऽनुपालयते तमर्थं—सम्य-
गदर्शनज्ञानचारित्र्याख्यमाराध्य अव्याहृतमेकमनन्तं मोक्षकारणं केवलज्ञानमामुवन्ति, केवलज्ञानावाप्तेरूर्ध्वं सर्व-
दुःखविमोक्षलक्षणं मोक्षमवाप्नुवन्तीति । एके पुनरेकयाऽर्चया—एकेन शरीरेणैकस्माद्वा भवत्तिसद्विगतिं गन्तारो
भवन्ति, अपरे पुनस्तथाविधपूर्वकर्मविशेषे सति तत्कर्मवशगाः कालं कृत्वा अन्यतमेषु वैमानिकेषु देवेषुत्पद्यते
तत्रेन्द्रसामानिकत्रायस्त्रिशूलोकपालपार्षदात्मप्रक्रीणेषु नानाविधसमृद्धिषु भवन्तीति, न [ग्रन्था० १००००]
त्वाभियोगिककिल्बिषिकादिष्विति । एतदेवाह—'तं जहो' इत्यादि, तद्यथा महर्द्ध्यादिषु देवलोकेषुत्पद्यन्ते । देवास्त्वे-
वंभूता भवन्तीति दर्शयति—'ते नं तत्त्व देवा' इत्यादि, ते देवा नानाविधतपश्चरणोपाचशुभकर्मणो महर्द्ध्यादि-
गुणोपेता भवन्तीत्यादिकः सामान्यगुणवर्णकः, ततो हारविराजितवक्षस इत्यादिक आमरणवल्लुपवर्णकः, पुनर-

सिद्धयापादनार्थं दिव्यरूपादिप्रतिपादनं चिकीर्षुराह—‘दिष्टेण रूवेण’ इत्यादि, दिवि भवं दिव्यं तेन रूपेणो-
पेता यावदिव्यया द्रव्यलेखयोपेता दक्षापि दिशः समुद्योतयन्तः, तथा ‘प्रभासयन्त’—अलंकृत्यन्तो
‘गत्याः’—देवलोकरूपया कल्याणाः—शोभना गत्या वा—शीघ्ररूपया प्रशस्तविहायोगतिरूपया वा कल्याणाः,
तथा स्थित्या उत्कृष्टमण्यमया कल्याणास्ते भवन्ति, तथाऽऽगामिनि काले भद्रकाः शोभनमनुष्यभवरूपसंप-
दुपेताः, तथा सद्धर्मप्रतिपचारश्च भवन्तीति । तदेतत्स्थानमार्थमेकान्तैरेव सम्यग्भूतं सुसाध्वित्येतद्वितीयस्य
स्थानस्य धर्मपाथिकस्य विमङ्ग एवमाख्यातः ।

अहाबरे तच्चस्स ठाणस्स मीसगस्स विभंगे एवमाहिज्जए—इह खलु पार्हणं वा ४ संतेगतिया
मणुस्सा भवंति,—तंजहा अप्पिच्छा अप्परंभा अप्पपरिगहा धम्मिया धम्माणुया जाव
चम्मेणं चेव विट्ठि कप्पेमाणा विहरंति सुसीला सुव्वया सुपडियाणंदा साह् एगच्चाओ पाणा-
इचायाओ पडिविरता जावजीवाए एगच्चाओ अप्पडिविरया जाव जे यावण्णे तहप्पगारा
सावज्जा अबोहिया कम्मंता परपाणपरितावणकरा कज्जंति ततोवि एगच्चाओ अप्पडिविरया ।
से जहा णामए समणोवासगा भवंति अभिगयजीवाजीवा उवलद्धपुणपावा आसवसंवरवेयणा-
ण्णिज्जराकिरियाहिगरणबंधमोक्खकुसला असहेज्जदेवासुरनागसुवणजक्खरक्खसकिंत्तरकिंपुरि-
सगळगंधवधमहोरगाइएहिं देवगणेहिं निगंगाओ पावयणाओ अणहक्कमणिज्जा इणमेव निगंगंथे

पावयणे निस्संक्रिया, निष्क्रिया, निर्विविक्तिगच्छा; लद्धट्टा, गहियट्टा, पुच्छियट्टा, विणिच्छियट्टा, अभिगयट्टा; अट्ठिमिजपेम्माणुरागरत्ता अयमाउसो ! निगंथे पावयणे अट्टे, अयं परमट्टे, सेसे अणट्टे; उस्सियफलिहा अवंगुयदुवारा अवियत्तंतेउरपरघरपवेसा चाउइसट्टमुदिट्टपुणिमसिणीसु पडिपुन्नं पोसहं सम्मं अनुपालेमाणा समणे निगंथे फासुएसणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं वत्थपडिगगहंकवलपायपुच्छणेणं ओसहमेसज्जेणं पीठफलगसेजासंथारएणं पडिलाभेमाणा बहूहिं सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं अहापरिगगहिइहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावे-
माणा चिहरंति । ते णं एयारूवेणं विहारेणं विहरमाणा बहूइं वासाइं समणोवासगपरियगं पाउ-
णंति पाउणिता आवाहंसि उप्पन्नंसि वा अनुप्पन्नंसि वा बहूइं भत्ताइं पच्चक्खायंति बहूइं भत्ताइं
पच्चक्खाएत्ता बहुइं भत्ताइं अणसणाए छेदेन्ति बहूइं भत्ताइं अणसणाए छेइत्ता आलोइयपडिक्कंता
समाहिपत्ता कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति, तंजहा—
महड्डिएसु महज्जुइएसु जाव महासुक्खेसु सेसं तहेव जाव एस ठाणे आयरिए जाव एगंत-
सम्मे साह । तच्चस्स ठाणस्स मिस्सगस्स विभंगे एवं आहिइ । अविरइं पडुच्च बाले आहिज्जइ,
विरइं पडुच्च पंडिए आहिज्जइ, विरयाविरइं पडुच्च बालपंडिए आहिज्जइ, तत्थ णं जा सा सव्वतो
अविरइं एस ठाणे आरंभट्टाणे अणारिए जाव असव्वदुक्खप्पहीणमग्गे एगंतमिच्छे असाह,

तत्थ णं जा सा सव्वतो विरई एस ठाणे अणारंभट्ठाणे आरिए जाव सव्वदुल्लवप्पहीणमग्गे एगंतसम्मं साहू, तत्थ णं जा सा सव्वओ विरयाविरई एस ठाणे आरंभणो आरंभट्ठाणे एम ठाणे आरिए जाव सव्वदुल्लवप्पहीणमग्गे एगंतसम्मं साहू ॥ सूत्रम्-३९ ॥

अथापरस्य तृतीयस्य स्थानस्य मिश्रकाल्यस्य विभङ्गः ममाख्यायते—एतच्च यद्यपि मिश्रत्वाद्धर्मोधर्मभ्यामुपपेतं तथापि धर्मभूयिष्ठत्वाद्धार्मिकपक्ष एवावतरति, तद्यथा—बहुषु गुणेषु मध्यपतितो दोषो नात्मानं लभते, कलङ्क इव चन्द्रिकायाः, तथा बहूदकमध्यपतितो मृच्छकलावयवो नोदकं कलुषयितुमलम्, एवमधर्मोऽपि धर्ममिति स्थितं धार्मिकपक्ष एवायम् । 'इह'—अस्मिन् जगति प्राच्यादिषु दिक्षु एके केचन शुभकर्मणो मनुष्या भवन्तीति, तद्यथा—अलया—स्तोका परिग्रहारम्भेऽपि च्छा—अन्तःकरणप्रवृत्तिर्येषां ते तथा एवंभूता धार्मिकवृत्तयः प्रायः सुशीलाः सुव्रताः सुप्रत्यानन्दाः साधवो भवन्तीति । तथैकस्मात्—स्थूलात्संकल्पकृतात् प्रतिनिवृत्ता एकस्माच्च च्छस्मादारम्भजादप्रतिनिवृत्ता एवं शेषाण्यपि व्रतानि संयोज्यानीति । एतस्मादपि सामान्येन निवृत्ता इत्यतिदिशन्नाह—'जे यावण्णे' इत्यादि, ये चान्ये सावधा नरकादिगमनहेतवः कर्मसमारम्भास्तेभ्य एकस्माच्चन्त्रपीडन-निर्लाञ्छनकृषीवलादेर्निवृत्ता एकस्माच्च क्रयविक्रयादेरनिवृत्ता इति । तांश्च विशेषतो दर्शयितुमाह—विशिष्टोपदे-
स्यार्थं श्रमणानुपासते—सेवन्त इति श्रमणोपासकाः, ते च श्रमणोपासनतोऽभिगतजीवाजीवस्वभावाः तथोपलब्ध-
पुण्यपापाः । इह च प्रायः सूत्रादर्शेषु नानाविधानि सूत्राणि दृश्यन्ते, न च टीकासंवाद्येकोऽप्यस्माभिरादर्शः

समुपलब्धोऽत एकमादर्शमङ्गीकृत्यास्माभिर्विवरणं क्रियते इत्येतदवगम्य ह्यत्र विसंवादर्शनाच्चित्तव्यामोहो न विधेय इति । ते आरवकाः परिज्ञातबन्धमोक्षस्वरूपाः सन्तो न धर्माक्षयव्यन्ते मेरुरिव निष्प्रकम्पा दृढमार्हते दर्शनेऽनुरक्ताः । अत्र चार्थे सुखप्रतिपत्त्यर्थं दृष्टान्तभूतं कथानकं, तच्चोदं—तद्यथा—राजगृहे नगरे कश्चिदेकः परिव्राट् विद्यामन्त्रौ-षधिलब्धसामर्थ्यः परिवसति, स च विद्यादिबलेन पत्तने पर्यटन् यां यामभिरूपतरामङ्गनां पश्यति तां तामपहरति ततः सर्वनागरै राज्ञे निवेदितं—यथा देव ! प्रत्यहं पत्तनं मुष्यते केनापि, नीयते सर्वसारमङ्गनाजनोऽपि, यस्तस्या-नभिमतः सोऽत्र केवलमास्ते, तदेवं (हेव !) क्रियतां प्रसादस्तदन्वेषणेनेति । राज्ञाऽभिहितं—गच्छत यूयं विश्रब्धा भवत अवश्यमहं तं दुरात्मानं लप्स्ये, किंच—यदि पञ्चवैरहोभिर्न लभे चौरं विमर्शयुक्तोऽपि च त्यक्ष्याम्यात्मान-महं ज्वालामालाकुले वह्नौ, तदेवं कृतप्रतिज्ञं राजानं प्रणम्य निर्गता नागरिकाः, राज्ञा च सविशेषं नियुक्ता आर-क्षकाः । आत्मनाऽप्येकाकी खण्डखेटकसमेतोऽन्वेषणमारब्धः, न चोपलभ्यते चौरः, ततो राज्ञा निपुणतरमन्वेषयता पञ्चमेऽहनि भोजनताम्बूलगन्धमालयादिकं गृह्णन् रात्रौ स्वतो निर्गतेनोपलब्धः स परिव्राट्, तत्पृष्ठगामिना नगरो-द्यानवृक्षकोटरप्रवेशेन गुहाभ्यन्तरं प्रविश्य व्यापादितः, तदनन्तरं समर्पितं यद्यस्य सत्कमङ्गनाजनोऽपीति । तत्र चैका सीमान्तिनी अत्यन्तमौषधिभिर्भाविता नैच्छत्यात्मीयमपि भर्तारं, ततस्तद्विद्विरभिहितं—यथाऽस्याः परिव्राट्-सत्कान्यस्थीनि दुग्धेन सह संघृष्य यदि दीयन्ते तदेयं तदग्रहं मुञ्चति, ततस्तत्स्वजनैरेवमेव कृतं, यथा यथा चासौ तदस्थसम्पवहारं विधेचे तथा तथा तत्स्नेहाऽनुबन्धोऽप्येति, सर्वास्थिपाने चापगतः प्रेमानुबन्धः, तदनु रक्ता

निजे मर्तरि । तदेवं यथाऽसावत्यन्तं भाविता तेन परिव्राजा नेच्छत्यपरम् एवं आवकजनोऽपि नितरां भावितात्मा मौनीन्द्रशासने न शक्यते अन्यथाकर्तुम्, अत्यन्तं सम्यक्त्वौषधेन वासितत्वादिति । पुनरपि श्रावकान् विशिनष्टि—‘जाव उसियफलीहा’ इत्यादि, उच्छ्रितानि स्फटिकानीव—स्फटिकानि अन्तःकरणानि येषां ते तथा, एतदुक्तं भवति—मौनीन्द्रदर्शनावासौ सत्यां परितुष्टमानमा इति, तथा अप्रावृतानि द्वाराणि यैस्ते तथा, उद्घाटितगृहद्वारा-स्तिष्ठन्ति अचिद्यतः—अनभिमतोऽन्तःपुरप्रवेशवत्परगृहद्वारप्रवेशोऽन्यतीर्थिकप्रवेशो येषां ते तथा, अनवरतं श्रमणा-बुध्नुक्तविहारिणो निर्गन्थान् प्रासुकैर्नैषणीयेनाशनादिना तथा पीठफलकशय्यासंस्तारकादिना च प्रतिलाभयंतः तथा बहूनि वर्षाणि शीलव्रतगुणव्रतप्रत्याख्यानपौषधोपवासैरात्मानं भावयन्तस्तिष्ठन्ति । तदेवं ते परमश्रावकाः प्रभूत-कालमणुव्रतगुणव्रतशिक्षाव्रतानुष्ठायिनः साधूनामौषधवस्त्रपात्रादिनोपकारिणः सन्तो यथोक्तं यथाशक्ति सदनुष्ठानं विधायोत्पन्ने वा कारणेऽनुत्पन्ने वा भक्तं प्रत्याख्यायालोचितप्रतिक्रान्ताः समाधिप्राप्ताः सन्तः कालमासे कालं कृत्वाऽन्यतरेषु देवेषुत्पद्यन्त इति । एतानि चाभिगतजीवाजीवादिकानि पदानि हेतुहेतुमद्भावेन नंतव्यानि, तद्यथा—यस्मादभिगतजीवाजीवास्तस्मादुपलब्धपुण्यपापाः, यस्मादुपलब्धपुण्यपापास्तस्मादुच्छ्रितमनसः, एवमुत्तरत्रापि एकैकं पदं त्यजद्भिरेकैकं चोत्तरं गृह्णद्भिर्वाच्यं, ते च परेण पृष्टा अपृष्टा वा एतदुद्बुधः, तद्यथा—अयमेव मौनीन्द्रोक्तो मार्गः सदर्शः शेषस्त्वनर्थो, यस्मादेवं प्रतिपद्यन्ते तस्मात्ते समुच्छ्रितमनसः सन्तः साधुधर्मं श्रावकधर्मं च प्रकाशयन्तो विशेषेणैकादशोपासकप्रतिभाः स्पृशन्तो विहरन्तोऽष्टमीचतुर्दश्यादिषु पौषधोपवासादौ

साधून् प्रासुकेन ग्रतिलाभयन्ति, पाश्चात्ये च काले संलिखितकायाः संस्तारकश्रमणभावं प्रतिपद्य भक्तं प्रत्याख्या-
यायुषः क्षये देवेषूपद्यन्ते । ततोऽपि न्युताः सुमानुषभावं प्रतिपद्य तेनैव भवेनोत्कृष्टतः सप्तस्वष्टसु वा भवेष्टु
सिध्यन्तीति । तदेतत्स्थानं कल्याणपरम्परया सुखविपाकमिति कृत्वाऽऽर्यमिति । अयं विभङ्गस्तृतीयस्य स्थानस्य
मिश्रकारूपस्याख्यात इति । उक्ता धार्मिकाः, अधार्मिकास्तदुभयरूपपाश्चाभिहिताः, साम्प्रतमेतदेव स्थानत्रिकश्रुप-
संहारद्वारेण संक्षेपतो विभणिषुराह—येयमविरतिः—असंयमरूपा सम्यक्तवाभावान्मिथ्यादृष्टैर्व्यतो विरतिरप्य-
विरतिरेव तां प्रतीत्य—आश्रित्य बालवद्बालः—अज्ञः सदसद्विवेकविकलत्वात् इत्येवम् ‘आधीयते’—व्यवस्था-
प्यते आख्यायते वा, तथा विरतिं च ‘प्रतीत्य’—आश्रित्य पापाङ्गीनः पण्डितः परमार्थज्ञो वेत्येवमाधीयते
आख्यायते वा, तथा विरताविरतिं चाश्रित्य बालपण्डित इत्येतत्प्राग्बदायोज्यमिति । किमित्यविरति (विरता-
विरति) विरत्याभयेण (बाल) बालपाण्डित्यपाण्डित्यापत्तिरित्याशङ्क्याह—‘तत्तथा’ मित्यादि, ‘तत्र’—पूर्वोक्तेषु
स्थानेषु येयं ‘सर्वस्मना’—सर्वस्मात् ‘अविरतिः’—विरतिपरिणामाभावः एतत्स्थानं सावधारमस्थानमाश्रय
एतदाश्रित्य सर्वाण्यकार्याणि क्रियन्ते, यत् एवमत एतदनार्यं स्थानं निःशूकतया यत्किञ्चनकारित्वाद्यावदसर्वदुःख-
प्रक्षीणमार्गोऽयं तथैकान्तमिथ्यारूपोऽसाधुरिति । तत्र च येयं ‘विरतिः’—सम्यक्तवपूर्विका भावद्वारम्भाच्चिद्वृत्तिः
सा स्थगितद्वारत्वात् पापानुपादानरूपेति, एतदेवाह—तदेतत्स्थानम् अनारम्भस्थानं—सावद्यानुष्ठानरहितत्वात्संय-
मस्थानं तथा चैतत्स्थानमार्यस्थानम्—आराद्यातं सर्वदेयधर्मभ्य इत्यार्यं तथा सर्वदुःखप्रक्षीणमार्गः अशेषकमर्क्षयपथ

इति तथैकान्तसम्यग्भूतः एतदेवाह—‘साधु’रिति, साधुभूतानुष्ठानात्साधुरिति । तत्र च येयं (विरता) विरतिर-
भिधीयते सैषा मिश्रस्थानभूता, तदेतदास्मानाम्भरूपस्थानम्, एतदपि कथञ्चिद्विद्वद्विरत्येव, पारम्पर्येण सर्वदुःख-
त्रक्षीणमार्गः, तथैकान्तसम्यग्भूतः साधुश्चेति । तदेवमनेकविधोऽयमधर्मपक्षो धर्मपक्षश्चेति संक्षेपेणा-
भिहितः पञ्चत्रयसमाश्रयेण । साम्प्रतममावपि मिश्रपक्षो धर्माधर्ममाश्रयेणानयोरन्तर्वर्ती भवतीति दर्शयति—

एवमेव समणुगम्ममाणा इमेहिं चैव दोहिं ठाणेहिं समोअरंति, तंजहा—धम्मं चैव अधम्मं
चैव, उवसंते चैव अणुवसंते चैव, तत्थ णं जे से पढमस्स ठाणस्स अधम्मपक्खस्स विभंगे एव-
माहिंए, तत्थ णं इमांइं तिसि तेवट्ठां पावाट्ठयस्सां भवंतीति मक्खवायां (यं), तंजहा—
किरियावाइंणं अकिरियावाइंणं अन्नाणियवाइंणं वेणइयवाइंणं, तेऽपि परिनिब्बानमाहंसु, तेऽपि
मोक्खमाहंसु तेऽपि लवंति, सावगा ! तेऽपि लवंति सावइत्तारो ॥ सूत्रम्-४० ॥

‘एवमेव’ संक्षेपेण, ‘सम्यगनुगम्यमाना’—व्याख्यायमानाः सम्यगनुगृह्यमाणाः, ‘अनयोरेव’—धर्मा-
धर्मस्थानयोरनुपतन्ति । किमिति ? यतो यदुपशान्तस्थानं तद्धर्मपक्षस्थानमनुपशान्तस्थानमधर्मपक्षस्थानमिति ।
तत्र च यदधर्मपक्षिकं प्रथमं स्थानं तत्रामूनि त्रीणि विषय्यधिकानि प्रावादुकशतान्यन्तर्भवन्तीत्येवमाख्यातं पूर्वा-
चार्यैरिति । एतानि च सामान्येन दर्शयितुमाह—‘तंजहा’ इत्यादि, तद्यथेत्युपदर्शनार्थः क्रिया—ज्ञानादिरहितामे-
कमेव स्वर्गापवर्गमाधनत्वेन वदितुं शीलं येषां ते क्रियावादिनः, ते च दीक्षात एव मोक्षं वदन्तीत्येवमादयो

द्रष्टव्य इति, तेषां च बहवो भेदाः, तथा अक्रियां परलोकसाधनत्वेन वदितुं शीलं येषां ते तथा तेषामिति, अज्ञानमेव श्रेयः इत्येवं वदितुं शीलं येषां ते भवन्त्यज्ञानवानादिनस्तेषां, तथा विनय एव परलोकसाधने प्रधानं कारणं येषां ते तथा तेषामिति । अत्र च सर्वत्र षष्ठीबहुवचनेनेदमाह, तद्यथा—क्रियावादिनामशीत्युत्तरं श्रुते, अक्रियावादिनां चतुरशीतिरज्ञानिकानां सप्तषष्टिर्विनयिकानां द्वात्रिंशदिति । तत्र च सर्वेऽप्येते मौलास्तच्छिष्याश्च प्रवदन् शीलत्वात्प्रावादुकाः, तेषां च भेदसंख्यापरिज्ञानोपाय आचार एवाभिहित इति नेह प्रतन्यते । ते सर्वेऽप्याहंता इव परिनिर्वाणम्—अशेषद्वन्द्वोपरमरूपमवर्णगन्धरसस्पर्शस्वभावमनुपचरितपरमार्थस्थानं ब्रह्मपदाख्यमवाधात्मकं परमानन्दसुखस्वरूपमाहुः—उक्तवन्तः, तथा तेऽपि प्रावादुकाः संसारबन्धनान्मोचनात्मकं मोक्षमाहुः, पूर्वेण निरुपाधिकं कार्यमेव निर्वाणाख्यमुक्तम्, अनेन तु तदेव कारणोपाधिकमित्ययं विशेषः । तत्र येषामप्यात्मा नास्ति ज्ञानसन्ततिवादिनां तेषामपि कर्मसंततेः संसारनिबन्धनभूताया विच्छेदान्मोक्षभावाविरोधः, तेषां चोपादानक्षयादनागतानुत्पत्तेः संततिच्छेद एव मोक्षः, प्रदीपस्येव तैलत्रयभावे निर्वाणमिति, तथा चाहुः—“न तस्य किञ्चिद्भवति, न भवत्येव केवलमिति । एतच्च तेषां महामोहविजृम्भितं, यतः—“कर्म चास्ति फलं चास्ति, कर्ता नैवास्ति कर्मणाम् । संसारमोक्षवादित्वमहो ध्यानध्यविजृम्भितम् ॥ १ ॥” इति । येषां चात्माऽस्ति सांख्यादीनां तेषां प्रकृतिविकारवियोगो मोक्षः, क्षेत्रज्ञस्य पञ्चविंशतितत्त्वपरिज्ञानादेव विद्यमानैः प्रधानविकारैर्विमोचनं मोक्ष इति,

शा० १ ज्ञानसंतानस्य क्षणपरम्परकस्य वा । २ ज्ञानं सन्तानान्त्यभागरूपं । ३ हेतुत्वापेक्षया तृतीया, हेतुत्वं च मोक्षस्य तदविनाभावित्वान् ।

तेषामप्येकान्तनित्यवादितया मोक्षाभावः । एवमन्येऽपि नैयायिकवैशेषिकादयः संसाराभावमिच्छन्तोऽपि न मुच्यन्ते, सम्यग्दर्शनादिकस्योपायस्याभावाद्, इत्यभ्यूह्याह—यदि न तेषां मोक्षः कथं ते लोकस्योपास्या भवन्तीत्याशङ्क्याह—‘नेऽपि’-तीर्थिका ‘लपन्ति’-ब्रुवन्ते, मोक्षं प्रति धर्मदेशनां विदधति, गृण्वन्तीति श्रावकाः हे श्रावकाः ! एवं गृह्णीत यूयं यथाऽहं देशयामि, तथा तेऽपि धर्मश्रावयितारः सन्त एवं ‘लपन्ति’-भाषन्ते, यथाऽनेनोपायेन स्वर्गमोक्षावाप्तिरिति तद्वचनं मिथ्यात्वोपहतबुद्धयोऽवितथमेव गृह्णन्ति, कूटपण्यदायिनां विपर्यस्तमतय इवेति । तदेवमादितीर्थिकास्तच्छ्रियाश्च परम्पर्येण मिथ्यादर्शनानुभावात्परान्प्रतारयन्ति, तेऽपि च तेषां प्रतियन्ति, आह—कथमेते प्रावादुका मिथ्यावादिनो भवन्तीति ?, अत्रोच्यते, यतस्तेऽप्यहिंसां प्रतिपादयन्ति न च तां प्रधानमोक्षाङ्गभूतां मम्यगनुतिष्ठन्ति, कथम् ?, सांख्यानां तावज्ज्ञानादेव धर्मो न तेषामहिंसा प्राधान्येन व्यवस्थिता, किं तु पञ्च यमा इत्यादिको विशेष इति । तथा शाक्यानामपि दश कुशला धर्मपथा अहिंसापि तत्रोक्ता, न तु सैव गरीयसी धर्मेमाधनत्वेन तैराश्रिता । वैशेषिकाणामपि ‘अभिसेचनोपवासब्रह्मचर्यगुरुकुलवास-प्रस्थादौनयज्ञादिनक्षत्रमन्त्रकालनियमा दृष्टाः’ तेषु चाभिषेचनादिषु पर्यालोच्यमानेषु हिंसैव संपद्यते । वैदिकानां च हिंसैव गरीयसी धर्ममाधनं, यज्ञोपदेशात्, तस्य च तयाऽविनाभावादित्यभिप्रायः, उक्तं च—“ध्रुवः प्राणित्रयो यज्ञे” ॥ तदेवं सर्वप्रावादुका मोक्षाङ्गभूतामहिंसां न प्राधान्येन प्रतिपद्यन्त इति दर्शयितुमाह—

ते सव्वे पावाउया आदिकरा धम्माणं जाणापन्ना जाणाच्छंदा जाणासीला जाणादिद्धी
जाणारूई जाणारंभा जाणाञ्जवसाणसंजुत्ता एणं महं मंडलिबंघं किच्चा सव्वे एगओ चिट्ठंति ।
पुरिसे य सागणियाणं इंगालाणं पाई बहुपडिपुन्नं अओमएणं संडासएणं गहाय ते सव्वे पावाउए
आइगरे धम्माणं जाणापन्ने जाव जाणाञ्जवसाणसंजुत्ते एवं वयासी-हंभो पावाउया ! आइगरा
धम्माणं जाणापन्ना जाव जाणाअञ्जवसाणसंजुत्ता ! इमं ताव तुब्भे सागणियाणं इंगालाणं
पाई बहुपडिपुन्नं गहाय सुहुत्तयं सुहुत्तगं पाणिणा धरेह, णो बहुसंडासगं संसारियं कुब्जा, णो बहु-
अग्गियंभणियं कुब्जा, णो बहु साहम्मियवेयावडियं कुब्जा, णो बहुपरधम्मियवेयावडियं कुब्जा,
उज्जुया णियगपडिवन्ना अमायं कुब्बमाणा पाणिं पसारेह, इति बुच्चा से पुरिसे तेसि पावा-
दुयाणं तं सागणियाणं इंगालाणं पाई बहुपडिपुन्नं अओमएणं संडासएणं गहाय पाणिंसु णिसि-
रति, तए णं ते पावादुया आइगरा धम्माणं जाणापन्ना जाव जाणाञ्जवसाणसंजुत्ता पाणिं
पडिसाहरंति, तए णं से पुरिसे ते सव्वे पावाउए आदिगरे धम्माणं जाव जाणाञ्जवसाणसंजुत्ते
एवं वयासी-हंभो पावादुया ! आइगरा धम्माणं जाणापन्ना जाव जाणाञ्जवसाणसंजुत्ता !
कम्हा णं तुब्भे पाणिं पडिसाहरह !, पाणिं नो डहिब्जा, दहे किं भविस्सह !, दुक्खं दुक्खंति
सत्तमाणा पडिसाहरह, एस तुला एस पमाणे एस समोसरणे पत्तेयं तुला पत्तेयं पमाणे पत्तेयं

समोसरणे, तत्थ णं जे ते समणा माहणा एवमातिक्खंति जाव परूवेति-सब्बे पाणा जाव सब्बे सत्ता हंतव्वा, अज्जावेयव्वा, परिचेतव्वा, परितावेयव्वा, किलामेतव्वा, उद्देवतव्वा; ते आगंतु-
 छेयाए ते आगंतुमेयाए जाव ते आगंतुजाइजरामरणजोणिजम्मणसंसारपुणढभवगढभवासभव-
 पंचकलंकलीभागिणो भविस्संति, ते बहूणं दंडणाणं बहूणं मुंडणाणं तज्जणाणं तालणाणं अंडु-
 बंधणाणं जाव घोळणाणं माइमरणाणं पिइमरणाणं भाइमरणाणं भगिणीमरणाणं भज्जापुत्त-
 धृतसुण्हामरणाणं दारिदाणं दोहग्गाणं अप्पियसंवासाणं पियविप्पओगाणं बहूणं दुक्खदोम्मण-
 स्साणं आभागिणो भविस्संति, आणादियं च णं अणवयगं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं सुज्जो
 सुज्जो अणुपरियट्ठिस्संति, ते णो सिद्धिस्संति णो बुद्धिस्संति जाव णो सन्वदुक्खाणं अंतं करि-
 स्संति, एस तुला एस पमाणे एस समोसरणे पत्तेयं तुला, पत्तेयं पमाणे पत्तेयं समोसरणे । तत्थ
 णं जे ते समणा माहणा एवमाइक्खंति जाव परूवेति-सब्बे पाणा सब्बे भूया सब्बे जीवा सब्बे
 सत्ता ण हंतव्वा ण अज्जावेयव्वा ण परिचेतव्वा ण उद्देवयव्वा ते णो आगंतुछेयाए ते णो आगंतु-
 मेयाए जाव जाइजरामरणजोणिजम्मणसंसारपुणढभवगढभवासभवपंचकलंकलीभागिणो
 भविस्संति, ते णो बहूणं दंडणाणं जाव णो बहूणं मुंडणाणं जाव बहूणं दुक्खदोम्मणस्साणं
 णो भागिणो भविस्संति, अणादियं च णं अणवयगं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं सुज्जो सुज्जो

श्री-
निर्मुक्ति-
बुत्तियुते
श्रीमत्सूत्र-
कृतोक्ते

॥ ८३ ॥

णो अणुपरियद्विस्संसन्ति, ते सिद्धिस्संसन्ति जाव सव्वदुक्ख्वाणं अंतं करिस्संसन्ति ॥ सूत्रम्-४१ ॥
प्रवदनशीलाः प्रावादुकाः 'सर्वेऽपि ते'-त्रिषष्ट्युत्तरत्रिंशत्परिमाणा अपि आदिकरा यथास्वं धर्माणां, येऽ-
पि च तच्छिष्यास्तेऽपि सर्वे नाना-भिन्ना प्रज्ञा-ज्ञानं येषां ते नानाप्रज्ञाः, आदिकरा इत्यनेनेदमाह-स्वरुचिविर-
चितास्ते न त्वनादिप्रज्ञाहायाताः, ननु चार्हतानामपि आदित्वविशेषणमस्त्येव, सत्यमस्ति, किंतु अनादिर्हेतुपरम्प-
रेत्यनादित्वमेव, तेषां च सर्वज्ञप्रणीतागमानाश्रयणाग्निबन्धनाभावः तदभावाच्च भिन्नं परिज्ञानम्, अत एव नाना-
छन्दाः, छन्दः-अभिप्रायः, भिन्नाभिप्राया इत्यर्थः, तथाहि-उत्पादव्ययध्रौव्यात्मके वस्तुनि सांख्यैरेकान्तेनावि-
र्भावतिरोभावाश्रयणादन्वयिनेमेव पदार्थं सत्यत्वेनाश्रित्य नित्यपक्षं (ते) समाश्रिताः, तथा शक्या अत्यन्तक्ष-
णिकेषु पूर्वोत्तरभिन्नेषु पदार्थेषु सत्सु स एवायमिति प्रत्यभिज्ञाप्रत्ययः सदृशापरापरोत्पत्तिविप्रलब्धानां भवतीत्ये-
तत्पक्षसमाश्रयणादनित्यपक्षं समाश्रिता इति । तथा नैयायिकवैशेषिकाः केषाञ्चिदाकाशपरमाण्वात्मादीनामेका-
न्तेन नित्यत्वमेव कार्यद्रव्याणां च घटपटादीनामेकान्तेनानित्यत्वमेवाश्रिताः । एवमनया दिशाऽन्येऽपि मीमांस-
कतापसादयोऽभ्यूह्या इति । तथा ते तीर्थिका नाना शीलं येषां ते तथा, शीलं-व्रतविशेषः, स च भिन्नस्तेषामनु-
भवसिद्ध एव । तथा नाना दृष्टिः-दर्शनं येषां ते तथा, तथा नाना रुचिर्येषां ते नानारुचयः, तथा नानारूपमध्य-
वसानम्-अन्तःकरणप्रवृत्तिर्येषां ते तथा, इदमुक्तं भवति-अर्हिसाऽत्र प्रधानं धर्माङ्गं, सा च तेषां नानाभिप्रायत्वा-
दविकलत्वेन न व्यवस्थिता । तस्या एव सूत्रकारः प्राधान्यं दर्शयितुमाह-ते सर्वेऽपि प्रावादुका यथास्वपक्षमा-

द्वितीयश्रु०
द्वितीय-
क्रिया०
प्रावादुक-
मतानां
स्पष्टी-
करणम् ।

॥ ८३ ॥

अिता एकत्र प्रदेशे संयुता मंडलिबन्धमावाय तिष्ठन्ति, तेषां चैवं व्यवस्थितानामेकः कश्चित्पुरुषस्तेषां संवित्पर्य
 ज्वलतामङ्गाराणां प्रतिपूर्णां पात्रीम्-अयोमयं भाजनमयोमयैव संदशकेन गुहीत्वा तेषां दौकितवान्, उवाच च
 तान् यथा-भोः प्रावादुकाः ! पूर्वोक्तविशेषणचिशिष्टा इदमङ्गारभृतं भाजनमेकैकं सुहृत् प्रत्येकं विभृत यूयं, न चेदं
 (ह) संदशकं सांसारिकं नापि चाग्निस्तम्भनं विदधुः नापि च साधर्मिकाऽन्यधार्मिकाणामग्निदाहोपशमादिनोप-
 कारं कुर्युर्निति, 'ऋजवो'-मायामकुर्वणाः पाणिं प्रसारयत, तेऽपि च तथैव कुर्युः, ततोऽसौ पुरुषः तद्भाजनं
 पाणौ समर्पयति, तेऽपि च दाहशङ्कया हस्तं सङ्कोचयेयुरिति, ततोऽसौ तानुवाच-किमिति पाणिं प्रतिसंहरत यूयं ?,
 एवमभिहितास्ते ऊचुः-दाहभयादिति, एतदुक्तं भवति-अवश्यमग्निदाहभयान्न कश्चिदग्न्यभिमुखं पाणिं ददातीत्ये-
 तत्परोऽयं दृष्टान्तः । पाणिना दग्धेनापि किं भवतां भविष्यतीति ?, दुःखमिति चेद्यदेवं भवन्तो दाहापादितदुः-
 खभीरवः सुखलिप्सवः, तदेवं सति सर्वेऽपि जन्तवः संसारोदरविवरवर्तिन एवभूता एवेत्येवम् 'आत्मतुल्या'-
 आत्मौपम्येन यथा मम नाभिमतं दुःखमित्येवं सर्वजन्तूनामित्यवगम्याहिंसैव प्राधान्येनाश्रयणीया, 'तदेतत्प्र-
 माणं' सैषा युक्तिः 'आत्मवत्त्ववर्भूतानि, यः पश्यति स पश्यति' । तदेतत् समवसरणं-स एव धर्मविवारो यत्रा-
 हिंसा संपूर्णा तत्रैव परमार्थतो धर्मः, इत्येवं व्यवस्थिते तत्र ये केचनाविदितपरमार्थाः श्रमणब्राह्मणादयः 'एवं'-
 वक्ष्यमाणमाचक्षते परेषामात्मदाढ्योत्पादनार्थेवं भाषन्ते तथैवमेव धर्मं 'प्रज्ञापयन्ति'-व्यवस्थापयन्ति, तथा
 अनेन प्राण्युपतापकारिणा प्रकारेण परेषां धर्मं 'परूपयन्ति'-व्याचक्षते, तद्यथा-'सर्वे प्राणा' इत्यादि, यावन्-

द्वन्तव्या दण्डादिभिः परितापयितव्या धर्मार्थमरघट्टादिवहनादिभिः परिग्राह्या विशिष्टकाले श्राद्धादौ रोहितमत्स्या-
दय इव तथाऽपद्रावयितव्या देवतायागादिनिमित्तं वस्तादय इवेत्येवं ये श्रमणादयः प्राणिनामुपतापकारिणीं
भाषां भाषन्ते(ते) आगामिनि कालेऽनेकशो बहुशः स्वशरीरच्छेदाय भेदाय च भाषन्ते, तथा ते सावद्यभाषिणो
भविष्यति काले जातिजरामरणानि बहूनि प्राप्नुवन्ति । योन्यां जन्म योनिजन्म तदनेकशो गर्भव्युत्क्रान्तजन्मस्थायान्
प्राप्नुवन्ति, तथा संसारप्रपञ्चान्तर्गततास्तेजोवायुषूँषैर्गोत्रोद्भूतलनेन कलङ्कलीभावभाजो भवन्ति बहुशो भविष्यन्ति च,
तथा ते बहूनां दण्डादीनां शारीराणां दुःखानामात्मानं भाजनं कुर्वन्ति, तथा ते निर्विवेका मातृवधादीनां मान-
सानां दुःखानां तथाऽन्येषामग्रियसंग्रयोगार्थनाशादिभिर्दुःखदौर्मनस्यानामामागिनो भविष्यन्तीति । किं बहुनो-
क्तेन ? उपसंहारव्याजेन गुरुतरमर्थसंबन्धं दर्शयितुमाह—‘अणादियं’ इत्यादि, नास्यादिरस्तीत्यनादिः—संसारः,
तदनेनेदमुक्तं भवति—यत्कैश्चिदभिहितं यथाऽयमण्डकादिकमेणोत्पादित इत्येतदपास्तं, न विद्यतेऽवदग्रं—पर्यन्तो
यस्य सोऽयमनवदग्रोऽपर्यन्त इत्यर्थः, तदनेनेदमुक्तं भवति—यदुक्तं कैश्चिद्यथा प्रलयकालेऽशेषसागरजलप्लवनं द्वा-
दशादित्योद्गमेन चात्यन्तदाह इत्यादिकं सर्वं मिथ्येति, ‘दीर्घ’मित्यनन्तपुद्गलपरावर्तरूपकालावस्थानं, तथा
चत्वारोऽन्ता—गतयो यस्य स तथा, चातुर्गतिक इत्यर्थः, तत्संसार एव कान्तारः संसारकान्तारो, निर्जलः समय-
स्त्राणरहितोऽरण्यप्रदेशः कान्तार इति । तदेवम्भूतं ‘भूयो भूयः’—पौनःपुन्येनानुपरिवर्तिष्यन्ते—अरहद्ब्रह्मदीन्यायेन
तत्रैव भ्रमन्तः स्थास्यन्तीति, अत एवाह—यतस्ते प्राणिनां हन्तारः, कुत एतदिति चेत्सावद्योपदेशाद्, एतदपि

कथमिति चेदन्ततः औद्देशिकादिपरिभोगानुज्ञयत्येवमवगन्तव्यमित्यतस्ते कुप्रावचनिका नैव सेत्स्यन्ति-नैव ते लोकाग्रस्थानमाक्रमिष्यन्ति, तथा न ते सर्वपदार्थान् केवलज्ञानावाप्स्या मोत्स्यन्ते, अनेन ज्ञानातिशयाभावमाह, तथा न तेऽष्टप्रकारेण कर्मणा मोक्ष्यन्ते, अनेनाप्यसिद्धेरकैवल्यवाप्तेश्च कारणमाह, तथा परिनिर्बृतिः परिनिर्वाण-आनन्दसुखावासिस्तां ते नैव प्राप्स्यन्ते, अनेनापि सुखातिशयाभावः प्रदर्शितो भवतीति, तथा नैते शरीरमानसानां दुःखानामात्यन्तिकमन्तं करिष्यन्तीत्यनेनाप्यपायोतिशयाभावः प्रदर्शितो भवति । 'एषा तुला' तदेतदुपमानं यथा सावद्यानुष्ठानपरायणाः सावद्यभाषिणश्च कुप्रावचनिका न सिष्यन्त्येवं स्वयं यथा अप्यौद्देशिकादिपरिभोगिनो न सिष्यन्तीति । तदेतत्प्रमाणं-प्रत्यक्षानुमानादिकं, तथाहि-प्रत्यक्षेणैव जीवपीडाकारी चौरादिवन्धनाच्च मुच्यते, एवमन्येऽपीति, अनुमानादिकमप्याथोक्तं । तथा तदेतत्समवसरणम्-आगमविचाररूपमिति, प्रत्येकं च प्रतिप्राणि प्रतिप्रावादुक्रमेतत्तुलादिकं द्रष्टव्यमिति । ये पुनर्विदितत्त्वा आत्मोपभ्येन-आत्मतुलया सर्वजीवेष्वहिंसां कृत्वा एवमाचक्षते, तद्यथा-सर्वेऽपि जीवा दुःखद्विषः सुखलिप्सवस्ते न हन्तव्या इत्यादि । तदेवं पूर्वोक्तं दण्डनादिकं संप्रतिषेधं मगनीयं यावत्संसारकान्तात्मचिरेणैव ते व्यतिक्रमिष्यन्तीति । मणितानि क्रियास्थानानि, साम्प्रतमुप-संजिघृक्षुरेतदेव पूर्वोक्तं समासेन विभणिषुराह—

इचेतेहिं वारसहिं किरियाठाणेहिं वट्टमाणा जीवा णो सिज्झिंसु, णो बुद्धिंसु, णो सुच्चिंसु, णो

सा० १. पगमा० क्वचित् क्वचिच्च० नाप्यायाति० । २ आत्यन्तिकदुःखनाशाभाव इति ।

परिणिष्ठांस्सु जाव णो सव्वदुक्खणाणं अंतं कंस्सु वा, णो करिस्संति वा; एयंस्सि
वेव तेरस्समे किरियाठाणे वट्ठमाणा जीवा सिद्धिस्सु बुद्धिस्सु सुचिंस्सु परिणिष्ठांस्सु जाव सव्व-
दुक्खणाणं अंतं कंस्सु वा, करंति वा, करिस्संति वा; एवं से भिक्खु आयद्दी आयहिंते आयगुत्ते
आयजोगे आयपरक्कमे आयरक्खि ए आयाणुक्कं ए आयनिक्केड ए आयाणमेव पडिसाहेज्जासि
त्तिबेमि ॥ सूत्रम्-४२ ॥ इति बीयसुयक्खं धस्स किरियाठाणं नाम बीयमज्झयणं समत्तं ।

इत्येतेषु द्वादशसु क्रियास्थानेष्वधर्मपक्षोऽनुपशमरूपः समवतार्यते, अत एतेषु वर्तमाना जीवा नातीते काले
सिद्धा, न वर्तमाने सिध्यन्ति, न भविष्यति सेत्स्यन्ति; तथा न बुद्धिरे, न बुध्यन्ते, न च भोत्स्यन्ते, तथा न सुमु-
चुर्न मुञ्चन्ति, न च मोक्ष्यन्ते; तथा न निर्बुता, न निर्वाणन्ति, न च निर्वास्यन्ति; तथा न दुःखानामन्तं ययुर्न पुन-
यीन्ति, न च यास्यन्तीति; साम्प्रतं त्रयोदशं क्रियास्थानं धर्मपक्षाश्रितं दर्शयितुमाह-एतस्मिन्त्रयोदशे क्रियास्थाने
वर्तमाना जीवाः सिद्धाः, सिध्यन्ति, सेत्स्यन्तीति यावत्सर्वदुःखानामन्तं करिष्यन्तीति स्थितम् । तदेवं स भिक्षुर्यः
पौण्डरीकाव्ययनेऽभिहितो द्वादशक्रियास्थानवर्जकः अधर्मपक्षानुपशमपरित्यागी धर्मपक्षे स्थित उपशान्त आ-
त्मना आत्मनो वार्थः आत्मार्थः स विद्यते यस्य स तथा, यो ह्यन्यमपायेभ्यो रक्षति स आत्माध्यात्मवानि-
त्युच्यते, अहिताचाराश्च चौरादयो नात्मवन्तोऽयं त्वात्महित ऐहिकामुष्मिकापायभीरुत्वात्, तथाऽऽत्मा गुप्तो

सा० १ कर्तरिप्रयोगे आद्यद्वये कर्मण इत्यध्याहारः ।

यस्य स तथा, एतदुक्तं भवति-स्वयमेवासौ संयमानुष्ठाने पराक्रमते, तथाऽऽत्मयोगी आत्मनो योगः-कुशल-
मनःप्रवृत्तिरूप आत्मयोगः स यस्यास्ति स तथा, सदा धर्मध्यानावस्थित इत्यर्थः, तथाऽऽत्मा पापेभ्यो दुर्गति-
गमनादिभ्यो रक्षितो येन स तथा, दुर्गतिगमनहेतुनिबन्धनस्य सावधानुष्ठानस्य निवृत्तत्वादिति भावः, तथाऽऽत्मा-
नमेवानर्थपरिहारद्वारेणानुक्रम्यते शुभानुष्ठानेन सद्गतिगामिनं विषत्त इति, तथाऽऽत्मानं सम्यग्दर्शनादिकेना-
नुष्ठानेन संसारचारकाग्निःसारयतीति, तथाऽऽत्मानमनर्थभूतेभ्यो द्वादशभ्यः क्रियास्थानेभ्यः प्रतिसंहरेत्,
यद्विचोपदेशः-आत्मानं सर्वापायेभ्यः प्रतिसंक्षिपात्-सर्वानर्थेभ्यो निवर्तयेदित्येतस्मिन्महापुरुषे संभाव्यत इति ।
इतिः-परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत् । नयाः पूर्ववच्चाख्येयाः । समाप्तं क्रियास्थानाख्यं द्वितीयमध्ययनमिति ।

अथ द्वितीयश्रुतस्कन्धे तृतीयाध्ययनप्रारम्भः ।

द्वितीयाध्ययनानन्तरं तृतीयमारभ्यते, अस्य चायमभिसंबन्धः-कर्मक्षपणार्थमुद्यतेन भिक्षुणा द्वादशक्रिया-
स्थानरहितेनान्त्यक्रियास्थानसेविना सदाऽऽहारगुप्तेन भवितव्यं, धर्माधारभूतस्य शरीरस्याधारो भवत्याहारः, स
च सुशुष्णोद्देशकादिदोषरहितो ग्राह्यः, तेन च प्रायः प्रतिदिनं कार्यमित्यनेन संबन्धेनाहारपरिज्ञाध्ययनमायातम्,
अस्य चत्वार्यनुयोगाद्वाराण्युपक्रमादीनि भवन्ति, तत्रेदमध्ययनं पूर्वानुपूर्व्यां तृतीयं, पश्चानुपूर्व्यां पञ्चममनानुपूर्व्यां

त्वनियतमिति, अर्थाधिकारः पुनरत्राहारः शुद्धाशुद्धभेदेन निरूप्यते। निक्षेपस्त्रिविधः—ओषादिः, तत्रौघनिष्पन्ने निक्षेपेऽध्ययनं, नामनिष्पन्ने तु आहारपरिहृतिं द्विपदं नाम, तत्राहारपदनिक्षेपार्थमाह निर्युक्तिकारः—
 नामंठवणादचि ए खेत्ते भावे य होति बोद्धवो। एसो खलु आहारे निक्खेवो होइ पंचविहो ॥१६९॥
 दव्वे सच्चित्तादी खेत्ते नगरस्स जणवओ होइ। भावाहारो तिविहो ओए लोमे य पक्खेवो ॥१७०॥
 सरिरेणोयाहारो तयाय फासेण लोमआहारो। पक्खेवाहारो पुण कावलिओ होइ नायव्वो ॥१७१॥
 ओयाहारा जीवा सब्बे अप्पजत्तगा मुणेयवा। पज्जत्तगा य लोमे पक्खेवो होइ(होति) नायवा ॥१७२॥
 एणिदियदेवाणं नेरइयाणं च नत्थि पक्खेवो। सेसाणं पक्खेवो संसारत्थाण जीवाणं ॥१७३॥
 एक्कं च दो व समए तिन्नि व समए शुहुत्तमद्धं वा। सादीयंमनिहणं पुणं कालमणाहारग जीवा ॥१७४॥
 एक्कं च दो व समए केवलपखिवा अणाहारा। मंथंमि दोणिण लोए य पूरिए तिन्नि समयया उ ॥१७५॥
 अंतोमुहुत्तमद्धं सेलेसीए भवे अणाहारा। सादीयमनिहणं पुण सिद्धा यऽणहारंगा होति ॥१७६॥

१. नामं ठवणा दवि ए अइच्छ पडिसेह एय भावेय। एसो पक्खेवाणस्स छविहो होइ निक्खेवो ॥ १६९ ॥ अ.

१. नामं ठवणा दवि ए खेत्ते भावे य होति बोद्धवो, एसो खलु आहार, निक्खेवोइ पंचविहोइ ॥ १६९ ॥ आ.

२. ताई अ. आ. ३. उ, उ, उ, उ, उ अ. आ. ४. वो अ. आ. ५. ममां अ. आ. ६. पक्खेवो अ. आ. ७. आहारगा अ, पज्जत्ता अ. आ। ८. पक्खेवो होति भइयव्वा अ. पक्खेवो होति भइयव्वा आ. ९ साईणमणिं अ. आ. १० वा अ. आ. ११ हारो अ. आ. १२ ईयमपि अ. आ. १३ णाहारगा अ., णाहारगा आ.

जीरेण कम्मएणं आहारेई अणंतरं जीवो । तेणं परं मीसेणं जाव सरीरस्स निष्फंत्ती ॥ १७७ ॥
 णामं ठवणपरिहा देवे भावे य होई नायवा । दवपरिहा निविहा भावपरिहा भवे दुविहा ॥ १७८ ॥

नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रभावरूपः पञ्चप्रकारो भवति निक्षेप आहारपदाश्रय इति, तत्र नामस्थापने अनादृत्य द्रव्याहारं प्रतिपादयितुमाह-द्रव्याहारे चिन्त्यमाने सचित्तादिराहारस्त्रिविधो भवति, तद्यथा-सचित्तोऽचित्तो मिश्रश्च, तत्रापि सचित्तः षड्विधः पृथिवीकायादिकः, तत्र सचित्तस्य पृथिवीकायस्य लवणादिरूपापन्नस्याहारो द्रष्टव्यः, तथाऽणुकायादेरपीति, एवं मिश्रोऽचित्तश्च योज्यः, नवरमन्त्रिकायमचित्तं प्रार्थंशो मनुष्या आहारयन्ति, ओदनादेस्तद्रूपत्वादिति । क्षेत्राहारस्तु यस्मिन्क्षेत्रे आहारः क्रियते उत्पद्यते व्याख्यायते वा, यदिवा नगरस्य यो देशो धान्येन्धनादिनोपभोग्यः स क्षेत्राहारः, तद्यथा-मथुरायाः समासन्नो देशः परिभोग्यो मथुराहारो मोहे-रकाहारः खेडाहार इत्यादि । भावाहारस्त्वयं-शुद्धोदयाद्भक्ष्यपर्यायापन्नं वस्तु यदाहारयति स भावाहार इति । तत्रापि प्रायश आहारस्य जिह्वेन्द्रियविषयत्वात्तत्तकटुकषाथाम्ललवणमधुररसा गृह्यन्ते, तथा चोक्तम्-“ राईभेते

१ जोएय अ. २ रंति अ. आ. ३ तेणयरं अ. आ. ४ पज्जन्ती अ. आ. ५ नामं अ. ला ६ णिणा अ. आ. ७ होति अ. ओ.

८ आहारपरिणा सम्मत्ता अ. आ. ।

सा० ९ पोलिकादौ सचित्तात्मिकाखादनं यद्वा चकोरादयोऽन्नमंश्चका इति किंवदन्ती । १० ओदनादीनामग्निनिष्पन्नत्वेनाचित्ताग्निरूपाणां भस्मादीनां च तद्रूपतया परिणामादधुनाऽचित्तात्मिकायता, भगवतीवृत्तौ अग्निपरिणामव्याख्यानमप्योदनादीनामौष्ण्ययोगादेव । ११ रात्रिभुक्तं भावतस्तिक्तं वा यवन्मधुरं वा ।

भावो तित्ते वा जाव मधुरे"त्यादि, अन्यदपि प्रसङ्गेन गृह्यते, तद्यथा-खरविशदमभ्यवहार्यं भक्ष्यं, तत्रापि बाष्पाढ्य ओदनः प्रशस्यते न शीतः, उदकं तु शीतमेव, तथा चोक्तं-"शैत्यमपां प्रधानो गुणः" एवं तावदभ्यवहार्यं द्रव्यमाश्रित्य भावाहारः प्रतिपादितः, साम्प्रतमाहारकमाश्रित्य भावाहारं निश्चितकृदाह-भावा-हारस्त्रिविधः-त्रिप्रकारो भवति, आहारकस्य जन्तोस्त्रिभिः प्रकारैराहारोपादानादिति, प्रकारानाह-"ओए"ति तैजसेन शरीरेण तत्सहचरितेन च कर्मणेनाभ्यां द्वाभ्यामभ्याहारयति यावदपरमौदारिकादिकं शरीरं न निष्पद्यते, तथा चोक्तम्-"तेर्ण कम्मएणं आहारेइ अणंतरं जीवो । तेण परं भिस्सेणं जाव सरीरस्स निष्फत्ती ॥ १ ॥" तथा-"ओआहारा जीवा सबे आहारागा अपज्जचा !" लोमाहारस्तु शरीरपर्याप्तिदुत्तरकालं बाह्या त्वचा, लोम-भिराहारो लोमाहारः, तथा ग्रक्षेपेण कवलादेराहारः ग्रक्षेपाहारः, स च वेदनीयोदयेन चतुर्भिः स्थानैराहारसंज्ञास-द्भावाद्भवति, तथा चोक्तम्-"चउहिं ठाणेहि आहारसण्णा समुप्पज्जह, तंजहा-ओमकोट्टयाए १ लुहावेयणिज्जस्स कम्मस्स उदण्णं २ मईए ३ तयट्ठोवओणेण"ति । साम्प्रतमेतेषां त्रयाणामप्येकैव गाथया व्याख्यानं कर्तुमाह-तैजसेन कर्मणेन च शरीरेणौदारिकादिशरीरानिष्पत्तेर्भिः शरीरेणाहार इति, केचिद्भावा-क्षते-औदारिकादिशरीरपर्याप्या पर्याप्तकोऽपीन्द्रियानापानभाषामनःपर्याप्तिभिः पर्याप्तकः शरीरेणाहारयन् ओजा-

सा० १ तैजसेन कर्मणेन चाहारयत्यनन्तरं जीवः ततः परं मिश्रेण यावच्छरीरस्य निष्पत्तिः ॥ १ ॥ २ ओजाआहारा जीवाः सर्वे आहारका अपर्याप्ताः ॥ २ ॥ ३ चतुर्भिः स्थानैराहारसंज्ञा समुत्पद्यते तद्यथा-वामकोष्ठतया क्षुधावेदनीयस्य कर्मण उदयेन मत्या तदर्शोपयोगेन ॥ १ ॥

हार इति गृह्यते, तदुत्तरकालं तु त्वचा-स्पर्शेन्द्रियेण य आहारः स लोमाहार इति, प्रक्षेपाहारस्तु 'कावलिकः' कवलप्रक्षेपनिष्पादित इति ज्ञातव्यो भवति । पुनरप्येषामेव स्वामिविशेषेण विशेषमाविर्भाव्यन्नाह-यः प्रागुक्तः शरीरेणौजसाऽऽहारस्तेनाहारेणाहारका जीवाः सर्वेऽप्यपर्याप्तका ज्ञातव्याः, सर्वाभिः पर्याप्तिभिरपर्याप्तास्ते वेदि-तव्याः, तत्र प्रथमोत्पचौ जीवः पूर्वशरीरपरित्यागे विग्रहेणाविग्रहेण वोत्पत्तिदेशे तैजसेन कर्मणेन च शरीरेण तप्तखेहपतितसंपानकबत्तप्रदेशस्थानात् (स्थान्) पुद्गलानादत्ते, तदुत्तरकालमपि यावदपर्याप्तिकावस्था तावदोज-आहार इति, पर्याप्तकास्त्विन्द्रियादिभिः पर्याप्ताः केषांचिन्मतेन शरीरपर्याप्तका वा गृह्यन्ते, तदेवं ते लोमाहारा भवन्ति, तत्र स्पर्शेन्द्रियेणोष्मादिना तप्तश्छायया शीतवायुनोदकेन वा प्रीयते प्राणी गर्भस्थोऽपि, पर्याप्तुत्तरकालं लोमाहार एवेति, प्रक्षेपाहारे तु मजनीयाः, यदैव प्रक्षेपं कुर्वन्ति तदैव प्रक्षेपाहारा नान्यदा, लो-माहारता तु वाय्वादिस्पर्शात्सर्वदैवेति, स च लोमाहारश्छुष्मताम्-अवर्णदृष्टिमतां न दृष्टिपथमवतरति, अतोऽसौ प्रतिसमयवर्ती प्रायशः, प्रक्षेपाहारस्तूपलभ्यते प्रायः, स च नियतकालीयः, तद्यथा-देवकुलत्तरकुरु (वीदि) प्रभवा ब्रष्टममक्ता(द्या)हाराः, संख्येयवर्षायुषामनियतकालीयः प्रक्षेपाहार इति । साम्प्रतं प्रक्षेपाहारं स्वामिविभागेन दर्श-यितुमाह-एकमेव स्पर्शेन्द्रियं येषां ते भवन्त्येकेन्द्रियाः-पृथिवीकायादयस्तेषां देवनारकाणां च नास्ति प्रक्षेपः, ते हि पर्याप्तुत्तरकालं स्पर्शेन्द्रियेणैवाहारयन्तीतिकृत्वा लोमाहाराः, तत्र देवानां मनसा परिकल्पिताः शुभाः

सा० १ वायुस्पृशौजोमाहारस्य चार्बदिकत्वात्, विग्रहादौ व्यभिचारवारणाय प्रायश इति ।

पुद्गलाः सर्वेणैव कायेन परिणमन्ति नारकाणां त्वष्टुभा इति, शेषास्त्वौदारिकशरीरा द्वीन्द्रियादयस्तिर्यङ्मनुष्याश्च तेषां प्रक्षेपाहार इति, तेषां संसारस्थितानां कायस्थितेरेवाभावात्प्रक्षेपमन्तरेण, कावलिक आहारो जिह्वेन्द्रियस्य सङ्क्रावादिदिति, अन्ये त्वाचार्या अन्यथा व्याचक्षते-तत्र यो जिह्वेन्द्रियेण स्थूलः शरीरे प्रक्षिप्यते स प्रक्षेपाहारः, यस्तु ब्राह्मणदर्शनभ्रवणैरुपलभ्यते धातुभावेन परिणमति स ओजाहारः, यः पुनः स्पर्शेन्द्रियेणैवोपलभ्यते धातुभावेन(च) प्रयाति स लोमाहार इति । साम्प्रतं कालविशेषमधिकृत्याऽनाहारकानभिधित्सुराह-तत्र 'विग्गहगइमावन्ना केवल्लिणो समुहया अयोगी या । सिद्धा य अणाहारा सेसा आहारगा जीवा ॥ १ ॥' अस्या लेशतोऽयमर्थः-उत्पत्तिकाले विग्रहगतौ-वक्रगतावापन्नाः केवल्लिणो लोकपूर्णकाले समुद्भातावस्थिता अयोगिनः-शैलेस्यवस्थाः सिद्धाश्चाना-हारकाः, शेषास्तु जीवा आहारका इत्यवगन्तव्यं, तत्र भवाद्भवान्तरं यदा समश्रेण्या याति तदाऽनाहारको न लभ्यते, यदापि विश्रेण्यामेकेन वक्रेणोत्पद्यते तदापि प्रथमसमये पूर्वशरीरस्थेनाहारितं द्वितीये त्ववक्रसमये समाश्रितशरीरस्थेनेति, वक्रद्वये तु त्रिसमयोत्पत्तौ मध्यमसमयेऽनाहारक इति इतरयोस्त्वाहारक इति, वक्रत्रये तु चतुःसमयोत्पत्तिके मध्यवर्तिनोः समययोरनाहारकः, चतुःसमयोत्पत्तिश्चैवं भवति-त्रसनाब्जा बहिरुपरिष्ठादधोऽधस्ता-द्वोपर्युत्पद्यमानो दिक्षो विदिशि विदिशो वा दिशि यदोत्पद्यते तदा लभ्यते, तत्रैकेन समयेन त्रसनाब्दीप्रवेशो द्वितीये नोपर्यधो वा गमनं, तृतीयेन च बहिर्निःसरणं, चतुर्थेन तु विदिक्षुत्पत्तिदेशे प्राप्तिरिति । पञ्चसमया तु त्रसनाब्जा

सा० १ उपलक्षणात्पूर्णतान्तरण्योः ।

बहिरेव विदिशो विदिक्षूत्पत्तौ लभ्यते तत्र च मध्यवर्तिषु (त्रिषु) अनाहारक इत्यवगन्तव्यम्, आद्यन्तसमययो-
 स्स्वाहारक इति । केवलिसमुद्भातेऽपि कर्मणशरीरवर्तित्वात् तृतीयचतुःपञ्चमसमयेष्वनाहारको द्रष्टव्यः । शेषेषु तु
 औदारिकतन्-मिश्रशरीरवर्तित्वादाहारक इति । 'सुहुत्तमर्द्धं च' इति अन्तर्गृह्यते गृह्यते, तच्च केवली स्वायुषःक्षये
 सर्वयोगनिरोधे सति इस्वपञ्चाश्वरोद्दिग्गमात्रकालं यावदनाहारक इत्येवमवगन्तव्यं । सिद्धजीवास्तु शैलेश्यवस्थाया
 आदिसमयादारभ्यानन्तमपि कालमनाहारका इति । साम्प्रतमेतदेव स्वामिविशेषविशेषिततरमाह-केवलपरिव-
 र्जिताः संसारस्था जीवा एकं द्वौ वा अनाहारका भवन्ति । ते च द्विविग्रहत्रिविग्रहोत्पत्तौ त्रिचतुःसामयिकायां
 द्रष्टव्याः, चतुर्विग्रहपञ्चसमयोत्पत्तिस्तु स्वल्पसत्त्वाश्रितेति न साक्षादुपात्ता, तथा चान्यत्राप्यभिहितम्-“एकं द्वौ
 वाऽनाहारकः” (तच्चा० अ० २, सू० ३१), वाशब्दात् त्रीन् वा, आनुपूर्व्या अप्युदय उत्कृष्टतो विग्रहगतौ चतुरः
 समयानागमेऽभिहितः, ते च पञ्चसमयोत्पत्तौ लभ्यन्ते नान्यत्रेति । भवत्येकेवलिनस्तु समुद्घाते मन्ये तत्करणोप-
 संहारावसरे तृतीयपञ्चमसमयौ द्वौ लोकपूर्णाचतुर्थसमयेन सहितास्त्रयः समया भवन्तीति ॥ पुनरपि निर्युक्ति-
 कारः सादिकमपर्यवसानं कालमनाहारकत्वं दर्शयितुमाह-शैलेश्यवस्थाया आरभ्य सर्वदाऽनाहारकः सिद्धावस्था-
 ग्राप्तावनन्तमपि कालं यावदिति, पूर्वं तु कावलिकव्यतिरेकेण प्रतिसमयमाहारकः कावलिकेन तु कदाचित्क इति ।
 ननु केवलिनो वातिकर्मक्षयेऽनन्तवीर्यत्वाच्च भवत्येव कावलिक आहारः, तथाहि-आहारादाने यानि वेदनादीनि

सा० १ ततोऽर्वाक्, सामीप्ये च सप्तमी । २ अन्तराणि संहृत्य मन्योभवनसमयः ।

षट् कारणान्यभिहितानि तेषां मध्ये एकमपि न विद्यते केवलानि तत्कथमसावाहारं बहुदोषदुष्टं गृहीयात् ? , तत्र न तावत्तस्य वेदनोत्पद्यते, तद्वेदनीयस्य दग्धरज्जुस्थानिकत्वात्, सत्यामपि न तस्य तत्कृता पीडा, अनन्त-वीर्यत्वात्, वैयानृत्यकारणं तु भगवति सुरासुरनराधिपतिपूज्ये न संभाव्यत एवेति, ईर्यापथः पुनः केवलज्ञाना-वर्णपरिक्षयात्सम्यगवलोकयत्येवासौ, संयमस्तु तस्य यथारुयातचारित्रिणो निष्ठितार्थत्वाद्वाहाराग्रहणाय कारणी-भवति, प्राणवृत्तिस्तु तस्यानपवर्तित्वात् आयुषोऽनन्तवीर्यत्वाच्चान्यथा सिद्धैव, धर्मचिन्तावसरस्त्वपगतो निष्ठितार्थ-त्वात्, तदेवं केवलिनः कावलिकाहारो बहुपायत्वाच्च कथञ्चिद् घटत इति स्थितम्, अत्रोच्यते, तत्र यत्तावदुक्तं 'घातिकर्मक्षये केवलज्ञानोत्पत्तावनन्तवीर्यत्वाच्च केवलिनो व्युक्ति' इति, तदागमानभिज्ञस्य तत्त्वविचाररहितस्य व्युक्तिहृदयमजानतो वचनं, तथाहि—यदाहारनिमित्तं वेदनीयं कर्म तत्तस्य तथैवाऽऽस्ते, किमिति सा शारीरी स्थितिः प्राक्तनी न भवति ? , प्रमाणं च—अस्ति केवलिनो व्युक्तिः, समग्रसामग्रीकत्वात्पूर्वव्युक्तिवत्, सामग्री चेयं प्रक्षेपाहारस्य, तद्यथा—पर्याप्तत्वं ? वेदनीयोदयः १ आहारपक्तिनिमित्तं तैजसशरीरं २ दीर्घायुक्तत्वं ४ चेति, तानि च समस्तान्यपि केवलानि सन्ति, यदपि दग्धरज्जुसंस्थानिकत्वमुच्यते वेदनीयस्य तदप्यनागमिकमव्युक्ति-संगतं च, आगमे ह्यत्यन्तोदयः सातस्य केवलिन्यभिधीयते, व्युक्तिरपि—यदि घातिकर्मक्षयाज्ज्ञानादयस्तस्याभूवन् वेदनीयोद्भवायाः क्षुधः किमायातं ? येनासौ न भवति, न तयोश्छायातपयोरिव सहानवस्थानलक्षणो नापि भावा-

भावयोरिव परस्परपरिहारलक्षणः कश्चिद्विरोधोऽस्तीति, सातासातयोश्चान्तर्मुहूर्तपरिवर्तमानतया यथा सातोदय एवमसातोदयोऽपीत्यनन्तवीर्यत्वे सत्यपि शरीरबलापचयः क्षुद्रेदनोयोद्धवा पीडा च भवत्येव, न चाहारग्रहणे तस्य किञ्चित्क्षीयते, केवलमाहोर्पुरुषिकामात्रमेवेति । यदप्युच्यते—वेदनीयस्योदीरणाया अभावात्प्रभूततरपुद्गलोदयाभावस्तदभावाच्चात्यन्तं वेदनीयपीडाऽभाव इति वाच्चात्रं, तथाहि—अविरतसम्यग्दृष्ट्यादिष्वेकादशसु स्थानकेषु वेदनीयस्य गुणश्रेणीसद्भावात्प्रभूतपुद्गलोदयसद्भावः ततः किं तेषु प्राक्तनेभ्योऽधिकपीडासद्भाव इति, अपिच—यो जिने सातोदयस्तीव्रः किमसौ प्रचुरपुद्गलोदये नेति ? अतो यत्किञ्चिदेतदिति । तदेवं सातोदयवदसातोदयोऽपि केवलिन्यनिवारत इति, तयोरन्तर्मुहूर्तकालेन परिवर्तमानत्वात् । यदपि क्वचित्कैश्चिदभिधीयते—विषयमानतीर्थकरनाम्नो देवस्य ज्यवनकाले षण्मासकालं यावदत्यन्तं सातोदय एवेत्यसावपि यदि स्यान्न नो बाधायै, केवलिनो भुक्तेरनिवारितत्वात् । यदप्युच्यते—आहारविषयाक्रान्तरूपा क्षुद्रवति, अभिकाङ्क्षा चाहारपरिग्रहबुद्धिः, सा च मोहनीयविकारः, तस्य चापगतत्वात्केवलिनो न भुक्तिरिति, एतदप्यसमीचीनं, यतो मोहनीयविषयाका क्षुन्न भवति, तद्विषाकस्य प्रतिपक्षभावनया प्रतिसंख्यनेन निर्वर्त्यमानत्वात्, तथाहि—कषायाः प्रतिकूलभावनया निवर्त्यन्ते तथाचोक्तम्—“उँवसमेण हणे कोहं, माणं मदवया जिणे । मायं चऽज्जवभावेण, लोभं संतुड्ढिए जिणे ॥ १ ॥”

सा० १ आत्मशक्त्याविवर्णमाणम् । २ पूर्वोक्तवादिभिः, षण्मासाधिकशुषामपि केवलद्वेष्टे । ३ उपगमेन हन्यात् क्रोधं, मान माहवत्या जयेत्; मार्या चार्जवभावेन, लोभं सन्तोषतो जयेत् ॥ १ ॥

पुरस्कारप्रज्ञाज्ञानदर्शनानीत्येते द्वाविंशतिर्मुख्यगुणा परिसोढव्याः परिषदाः, तेषां च मध्ये ज्ञानावरणीयोत्थौ प्रज्ञा-
ज्ञानाख्यौ, दर्शनमोहनीयसंभवो दर्शनपरिषहः, अन्तरायोत्थोऽलामपरिषहः, चारित्रमोहनीयसंभूतास्त्वमी-
नान्यारतिस्त्रीनिषद्याऽऽक्रोशयाश्चासत्कारपुरस्काराः, एते चैकादशपि जिने केवलानि न संभवन्ति, तत्कारणानां
कर्मणामपगतत्वात्, न हि कारणभावे क्वचित्कार्योपपत्तिः, शेषास्त्वेकादश जिने संभवन्ति, तत्कारणस्य वेद-
नीयस्य विद्यमानत्वात्, ते चामी-क्षुत्पिपासाशीतोष्णदंशमशकचर्याशय्यावधरोगवृणस्पर्शमलाख्याः, एते च
वेदनीयप्रभवाः, तच्च केवलानि विद्यन्ते, न च निदानानुच्छेदे निदानिन उच्छेदः संभाव्यते, अतः केवलानि
क्षुद्धेदनीयादिपीडा संभाव्यते, केवलमसावनन्तवीर्यत्वान्न विह्वलीभवति, न चासौ निष्ठितार्थो निष्प्रयोजनमेव
पीडामधिसहते, न च शक्यते वक्तुम्-एवंभूतमेव तस्य भगवतः शरीरं यदुत क्षुत्पीडा न बाधते आहारमन्तरेण
(च) वर्तते, यथा स्वभावैर्नैव प्रस्वेदादिरहितमेवं प्रक्षेपाहाररहितमित्येतच्चाप्रमाणकत्वादपकर्णनीयम् । अपि च-
केवलोत्पत्तेः प्राग् युक्तेरभ्युपगमात्केवलोत्पत्तावपि तदेवौदारिकं शरीरमाहाराद्युपसंस्कार्यम्, अथान्यथाभावः
कैश्चिदुच्यते असावपि युक्तिरहितत्वादभ्युपगममात्र एवेति । तदेवं देशेनपूर्वकोटिकालस्य केवलस्थितेः संभवा-
दौदारिकशरीरस्थितेश्च यथाऽऽयुष्कं कारणमेवं प्रक्षेपाहारोऽपि, तथाहि-तैजसशरीरेण मृदूकृतस्याभ्यवहतस्य
द्रव्यस्य स्वपर्याया परिणामितस्योत्तरोत्तरपरिणामक्रमेणौदारिकशरीरिणामनेन प्रकारेण शुद्धोद्भवो भवति । वेद-

सा० १. दीर्घकालस्थितिदर्शनाय । २. विशेषणार्थः । ३. शरीरादिरूपः ।

नीयोदये सति, इयं च सामग्री सर्वापि भगवति केवलिनि संभवति, तत्किमर्थमसौ न शुद्धे?, न च घाति-
चतुष्टयस्य सहकारिकारणभावोऽस्ति येन तदभावाच्चदभाव इत्युच्यते । तदेवं संसारस्था जीवा विग्रहगतौ जघन्ये-
नैकं समयं उत्कृष्टतः समयत्रयं भवस्थकेवली च समुद्घातावस्थः शैलेश्यवस्थायां त्वन्तर्गु-
हूतं, सिद्धास्तु सादिकमपर्यन्तं कालमनाहारका इति स्थितं । साम्प्रतं प्रथमाहारग्रहणं येन शरीरेण करोति तद-
शैत्यि-ज्योतिः-तेजस्तदेव तत्र वा भवं तैजसं तेन कर्मणेन चाहारयति, तैजसकर्मणे हि शरीरे आसंसारभा-
विनी, ताभ्यामेव चोत्पत्तिदेशं गता जीवाः प्रथममाहारं कुर्वन्ति, ततः परमौदारिकमिश्रेण वैक्रियमिश्रेण वा
यावच्छरीरं निष्पद्यते तावदाहारयन्ति, शरीरनिष्पत्तौ त्वौदारिकेण वैक्रियेण वाऽऽहारयन्तीति स्थितम् । साम्प्रतं
परिज्ञानिक्षेपार्थमाह-तत्र नामस्थापनाद्रव्यभावमेदात्परिज्ञा चतुर्धा, तत्रापि नामस्थापने क्षुण्णत्वादनादृत्य
द्रव्यपरिज्ञां प्रतिपादयन् गाथापश्चार्द्धमाह-‘द्रव्यपरिज्ञे’ति द्रव्यस्य द्रव्येण वा परिज्ञा द्रव्यपरिज्ञा, सा च परि-
च्छेद्यद्रव्यग्राधान्यात्तस्य च सच्चिच्चित्तमिश्रमेदेन त्रैविध्यान्निविधेति । भावपरिज्ञाऽपि ज्ञपरिज्ञाप्रत्याख्यानपरि-
ज्ञाभेदेन द्विविधेति, शेषस्त्वागमनोऽगमज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तादिको विचारः शास्त्रपरिज्ञावदद्रष्टव्यः ।
गता निक्षेपनिर्युक्तिः, अधुना सूत्रानुगमेऽस्त्वलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारयितव्यं, तच्चेदम्—

सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं-इह खलु आहारपरिणणामज्झयणे, तस्स णं
अयमट्ठे-इह खलु पाईणं वा ४ सव्वतो सव्वावंति च णं लोगंसि चत्तारि बीयकाया एवमाहिज्जं-

ति, तंजहा-अगगीया मूलगीया पोरगीया खंघगीया, तेसिं च णं अहागीएणं अहावगासेणं
 इहेगतिया सत्ता पुढवीजोणिया पुढवीसंभवा पुढवीबुक्कमा तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा क-
 म्मोवगा कम्मणियाणेणं तत्थबुक्कमा णाणाविहजोणियासु पुढवीसु रुक्खत्ताए विउट्ठंति । ते
 जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीं आउ-
 सरीं तेउसरीं बाउसरीं वणस्सइसरीं । णाणाविहाण तसथावराणं पाणाणं सरीं अचित्तं
 कुब्बंति परिकिद्धत्थं तं सरीं पुब्बाहारियं तथाहारियं विपरिणयं सारुवियकडं संतं । अवरेऽवि
 य णं तेसिं पुढविजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावण्णा णाणागंधा णाणारसा णाणाफासा
 णाणासंठणसंठिया णाणाविहसरीरपुग्गलचिउड्विता ते जीवा कम्मोववन्नगा भवंति तित्तिमक्खायं
 ॥ सुअस्-४३ ॥ अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया । सत्ता रुक्खजोणिया रुक्खसंभवा रुक्खबुक्कमा
 तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मनियाणेणं तत्थबुक्कमा पुढवीजोणिएहिं रुक्खेहिं
 रुक्खत्ताए विउट्ठंति, ते जीवा तेसिं पुढवीजोणियाणं रुक्खाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहा-
 रेंति पुढवीसरीं आउतेउवाउवणस्सइसरीं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीं अचित्तं
 कुब्बंति परिकिद्धत्थं तं सरीं पुब्बाहारियं तथाहारियं विपरिणामियं सारुविकडं संतं अवरेवि
 य णं तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावण्णा णाणागंधा णाणारसा णाणाफासां

गाणासंठाणसंठिया गाणाविहसरीरपुग्गलविडब्बिया ते जीवा कम्मोववन्नगा भवंतीतिमक्खायं भवंतीतिमक्खायं । सूत्रम्-४४ ॥ अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्खसंभवा रुक्खवुक्कमा तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मणियाणेणं तत्थवुक्कमा रुक्खजोणिएसु रुक्ख-
त्ताए विडंति, ते जीवा तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खानं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति
पुढवीसरीरं आउतेउवाउवणस्सहसरीरं तसथावराणं पाणाणं सरीरं अचित्तं कुब्बंति, परिविद्धत्थं
तं सरीरं पुब्बाहारियं तयाहारियं विपरिणामियं सारुक्किकडं संतं अवरेडवि य णं तेसिं रुक्ख-
जोणियाणं रुक्खानं सरीरा गाणावन्ना जाव ते जीवा कम्मोववन्नगा भवंतीतिमक्खायं । सूत्रम्-
४५ ॥ अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्खसंभवा रुक्खवुक्कमा तज्जोणिया
तस्संभवा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मणियाणेणं तत्थवुक्कमा रुक्खजोणिएसु रुक्खेसु मूलत्ताए
कंदत्ताए खंधत्ताए तयत्ताए सालत्ताए पवालत्ताए पत्तत्ताए पुप्फत्ताए फलत्ताए बीयत्ताए विड-
ंति, ते जीवा तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खानं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं
आउतेउवाउवणस्सह० गाणाविहानं तसथावराणं पाणाणं सरीरं अचित्तं कुब्बंति परिविद्धत्थं
तं सरीरं जाव सारुक्किकडं संतं, अवरेडवि य णं तेसिं रुक्खजोणियाणं मूलानं कंदानं खंधानं
तयाणं सालानं पवालानं जाव बीयाणं सरीरा गाणावण्णा गाणागंधा जाव गाणाविहसरीर-

पुग्गलविउब्बिया ते जीवा कम्मोवन्नगा भवंतीतिमक्खायं ॥ सूत्रम्-४६ ॥ अहावरं पुरक्खायं
 इहेगतिया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्खसंभवा रुक्खवुक्कमा तज्जोणिया तस्संभवा तद्वुक्कमा कम्मो-
 वन्नगा कम्मनियाणं तत्थवुक्कमा रुक्खजोणिएहिं रुक्खेहिं अज्झारोहत्ताए विउट्ठति; ते जीवा
 तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सिणेहमाहारंति, ते जीवा आहारंति पुढवीसरीरं जाव सारुवि-
 कडं संतं, अवरेवि य णं तेसिं रुक्खजोणियाणं अज्झारुहाणं सरीरा णाणावन्ना जावमक्खायं
 ॥ सूत्रम्-४७ ॥ आहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता अज्झारोहजोणिया अज्झारोहसंभवा जाव
 कम्मनियाणं तत्थवुक्कमा रुक्खजोणिएसु अज्झारोहेसु अज्झारोहत्ताए विउट्ठति, ते जीवा तेसिं
 रुक्खजोणियाणं अज्झारोहाणं सिणेहमाहारंति, ते जीवा पुढवीसरीरं जाव सारुविकडं संतं, अव-
 रेवि य णं तेसिं अज्झारोहजोणियाणं अज्झारोहाणं सरीरा णाणावन्ना जावमक्खायं ॥ सूत्रम्-४८ ॥
 अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता अज्झारोहजोणिया अज्झारोहसंभवा जाव कम्मनियाणं
 तत्थवुक्कमा अज्झारोहजोणिएसु अज्झारोहत्ताए विउट्ठति, ते जीवा तेसिं अज्झारोहजोणियाणं
 अज्झारोहाणं सिणेहमाहारंति, ते जीवा आहारंति पुढवीसरीरं आउसरीरं जाव सारुविकडं संतं,
 अवरेवि य णं तेसिं अज्झारोहजोणियाणं अज्झारोहाणं सरीरा णाणावन्ना जावमक्खायं ॥
 ॥ सूत्रम्-४९ ॥ आहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता अज्झारोहजोणिया अज्झारोहसंभवा जाव

कम्मनियणेणं तत्थबुक्कमा अज्झारोहजोणिएसु अज्झारोहेसु मूलत्ताए जाव बीयत्ताए विउट्टति ते जीवा तेसिं अज्झारोहजोणियाणं अज्झारोहाणं सिणेहमाहारेंति जाव अवरेऽवि य णं तेसिं अज्झारोहजोणियाणं मूलानं जाव बीयाणं सरीरा णाणावन्ना जावमक्खायं ॥ सूत्रम्-५० ॥ अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता पुढविजोणिया पुढविसंभवा जाव णाणाविहजोणियासु पुढवीसु तणत्ताए विउट्टति, ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं सिणेहमाहारेंति जाव ते जीवा कम्मोववन्ना भवंतीतिमक्खायं ॥ सूत्रम्-५१ ॥ एवं पुढविजोणिएसु तणेसु तणत्ताए विउट्टति जावमक्खायं ॥ सूत्रम्-५२ ॥ एवं तणजोणिएसु तणेसु तणत्ताए विउट्टति, तणजोणियं तणसरीरं च आहारेंति जावमक्खायं । एवं तणजोणिएसु तणेसु मूलत्ताए जाव बीयत्ताए विउट्टति ते जीवा जाव एवमक्खायं । एवं ओसहीणवि चत्तारि आलावगा । एवं हरियाणवि चत्तारि आलावगा ॥ सूत्रम्-५३ ॥ अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता पुढविजोणिया पुढविसंभवा जाव कम्मनियणेणं तत्थबुक्कमा णाणाविहजोणियासु पुढवीसु आयत्ताए वायत्ताए कायत्ताए कूहणत्ताए कंदुकत्ताए उन्वेहणियत्ताए निन्वेहणियत्ताए सच्छत्ताए छत्तगत्ताए वासाणियत्ताए कूरत्ताए विउट्टति, ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं सिणेहमाहारेंति, तेवि जीवा आहारेंति पुढविस्सरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं पुढविजोणियाणं आयत्ताणं जाव कूराणं सरीरा णाणा-

वण्णा जावमक्खायं, एगो चेव आलावगो सेसा तिण्णि णत्थि । आहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणिया उदगसंभवा जाव कम्मनियणेणं तत्थबुक्कमा णाणाविहजोणिएसु उदएसु रुक्खत्ताए विउट्ठंति, ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारंति, ते जीवा आहारंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं उदगजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावण्णा जावमक्खायं । जह्वा पुढविजोणियाणं रुक्खाणं चत्तारि गमा अज्झारुहाणवि तहेव, तणाणं ओसहीणं हरियाणं चत्तारि आलावगा भाणियब्बा एक्केक्के । आहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणिया उदगसंभवा जाव कम्मणियाणेणं तत्थबुक्कमा णाणाविहजोणिएसु उदएसु उदगत्ताए अवगत्ताए पणगत्ताए सेवालत्ताए कलंबुगत्ताए हडत्ताए कसेरुगत्ताए कच्छ-भाणियत्ताए उप्पलत्ताए पउमत्ताए कुमुयत्ताए नलिणत्ताए सुभगत्ताए सोगंधियत्ताए पौंडरियमहापौंडरियत्ताए सयपत्तत्ताए सहस्सपत्तत्ताए एवं कल्हारकौकणयत्ताए अरबिंदत्ताए तामरसत्ताए भिसभिससुणालपुक्खलत्ताए पुक्खलच्छिभगत्ताए विउट्ठंति, ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारंति, ते जीवा आहारंति पुढवीसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं उदगजोणियाणं उदगाणं जाव पुक्खलच्छिभगाणं सरीरा णाणावण्णा जावणक्खायं, एगो चेव आलावगो ॥सुत्रम्-५४॥ आहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता तेसिं चेव पुढवीजोणिएहिं रुक्खेहिं रुक्ख-

जोनिएहिं रुक्खेहिं रुक्खजोनिएहिं मूलेहिं जाव बीएहिं रुक्खजोनिएहिं अज्झारोहेहिं अज्झा-
रोहजोनिएहिं अज्झारुहेहिं अज्झारोहजोनिएहिं मूलेहिं जाव बीएहिं पुढविजोनिएहिं तणेहिं
तणजोनिएहिं तणेहिं तणजोनिएहिं मूलेहिं जाव बीएहिं एवं ओसहीहिवि तिल्लि आलावगा,
एवं हरिएहिं तिल्लि अलावगा, पुढवीजोनिएहिं आएहिं काएहिं जाव कूरोहिं उदगजोनिएहिं
रुक्खेहिं रुक्खजोनिएहिं रुक्खेहिं रुक्खजोनिएहिं मूलेहिं जाव बीएहिं एवं अज्झारुहेहिवि तिणिण
तणेहिं तिणिण आलावगा, ओसहीहिं तिणिण, हरिएहिं तिणिण उदगजोनिएहिं उदएहिं
अवएहिं जाव पुक्खलच्छिभएहिं तसपाणत्ताए निउट्ठति । ते जीवा तेसिं पुढवीजोनियाणं उदग-
जोनियाणं रुक्खजोनियाणं अज्झारोहजोनियाणं तणजोनियाणं ओसहीजोनियाणं हरिय-
जोनियाणं रुक्खाणं अज्झारुहाणं तणाणं ओसहीजं हरियाणं मूलाणं जाव बीयाणं आयाणं
कायाणं जाव कुरवा(कूरा)णं उदगाणं अवगाणं जाव पुक्खलच्छिभगाणं सिणेहमाहारंति, ते जीवा
आहारंति पुढवीसरीरं जाव संतं, अवरेडवि य णं तेसिं रुक्खजोनियाणं अज्झारोहजोनियाणं
तणजोनियाणं ओसहिजोनियाणं हरियजोनियाणं मूलजोनियाणं कंदजोनियाणं जाव बीयजो-
नियाणं आयजोनियाणं कायजोनियाणं जाव कूरजोनियाणं उदगजोनियाणं अवगजोनियाणं
जाव पुक्खलच्छिभगजोनियाणं तसपाणाणं सरीरा णाणावणा जावमक्खायं ॥ सूत्रम्-५५ ॥

सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमुद्दिश्येदमाह-तद्यथा-श्रुतं मयाऽऽयुष्मता तु भगवतेदमाख्यातं, तद्यथा-आहार-परिज्ञेदमध्ययनं, तस्य चायमर्थः-ग्राच्यादिषु दिक्षु 'सर्वत' इत्यूर्ध्वार्धो विदिक्षु च 'संव्वावन्ति' चि सर्वस्मिन्नपि लोके क्षेत्रे प्रज्ञापकमावदिगाधारभूतेऽस्मिन् लोके चत्वारो 'बीजकाया' बीजमेव कायो येषां ते तथा, बीजं वक्ष्यमाणं, चत्वारो 'बीजप्रकाराः'-समुत्पत्तिभेदा भवन्ति, तद्यथा-अग्रे बीजं येषामुत्पद्यते ते तलतालीसहकारादयः शाल्यादयो वा, यदिवाऽग्राण्येवोत्पत्तौ कारणतां प्रतिपद्यन्ते येषां कोरण्टादीनां ते अग्रबीजाः, तथा मूलबीजा आर्द्रकादयः, पर्वबीजास्त्विक्ष्वादयः, स्कन्धबीजाः सल्लव्यादयः, नागार्जुनीयास्तु पठन्ति-"वणस्सइकाइयाण पंचविहा बीजवक्कंती एवमाहिज्जइ-तंजहा-अग्गमूलपोरुक्खंधवीयरुहा छट्ठावि एगेदिया संमुच्छिमा बीया जायंते" यथा दग्धवनस्थलीषु नानाविधानि हरितान्युद्भवन्ति पद्मिन्यो वाऽभिनवतडागादाविति । तेषां च चतुर्विधानामपि वनस्पतिकायानां यद्यस्य बीजम्-उत्पत्तिकारणं तद्यथाबीजं तेन यथाबीजेनेति, इदमुक्तं भवति-शाल्यङ्कुस्रय शालिबीजमुत्पत्तिकारणम्, एवमन्यदपि द्रष्टव्यं, 'यथावकाशेने'ति यो यस्यावकाशः-यद्यस्योत्पत्तिस्थानमथवा भूम्यम्बुकालाकाशबीजसंयोगा यथावकाशे गृह्यन्ते तेनेति, तदेवं यथाबीजं यथावकाशेन च 'इह'-अस्मिन् जग-त्येके केचन सत्त्वा ये तथाविधकर्मादयाद्वनस्पतिषूपत्तिस्त्वयः, ते हि वनस्पतावुत्पद्यमाना अपि पृथिवीयोनिका भवन्ति, यथा तेषां वनस्पतिबीजं कारणमेवमाधारमन्तरेणोत्पत्तेरभावात्पृथिव्यपि शैवालजम्बालादेरुदकवदिति, तथा पृथिव्यां संभवः-सदा भवनं येषां वनस्पतीनां ते तथा, इदमुक्तं भवति-न केवलं ते तद्योनिकाः तस्मिन्ति-

काश्चेति, तथा पृथिव्यामेव विविधमुत्-प्राबल्येन क्रमः-क्रमणं येषां ते पृथिव्युत्क्रमाः, इदमुक्तं भवति-पृथिव्या-
मेव तेषामूर्ध्वक्रमणलक्षणा वृद्धिर्भवति, एवं च ते तद्योनिकास्तत्संभवास्तद्व्युत्क्रमा इत्येतदनुद्यापरं विधातुकाम
आह-‘कम्मोचगा’ इत्यादि, ते हि तथाविधेन वनस्पतिकायसंभवेन कर्मणा प्रेर्यमाणास्तेष्वेव वनस्पतिषूप-सा-
मीप्येन तस्यामेव च पृथिव्यां गच्छतीति कर्मोपगा भण्यन्ते, ते हि कर्मवशगा वनस्पतिकायादागत्य तेष्वेव पुन-
रपि वनस्पतिषूपद्यन्ते, न चान्यत्रोप्ता अन्यत्र भविष्यन्तीति, उक्तं च-“कुसुमपुरोप्ते बीजे मथुरायां नाङ्कुरः
समुद्भवति । यत्रैव तस्य बीजं तत्रैवोत्पद्यते प्रसवः ॥ १ ॥” तथा ते जीवाः कर्मनिदानेन-कारणेन समाकृत्य-
माणास्तत्र-पृथिव्यां वनस्पतिकाये वा व्युत्क्रमाः समागताः सन्तो नानाविधयोनिकासु पृथीविष्वित्यन्येषामपि
वृष्णां कायानामुत्पत्तिस्थानभूतासु सचित्ताचित्तमिश्रासु वा श्वेतकृष्णादिवर्णतिकादिरससुरभ्यादिगन्धसुदुर्गन्धशादि-
स्यर्शादिकैर्विकल्पैर्बहुप्रकारासु भूमिषु वृक्षतया विविधं वर्तन्ते विवर्तन्ते, ते च तत्रोत्पन्नास्तासां पृथिवीनां ‘स्नेहे’
स्निग्धभावमाददते, स एव च तेषामाहार इति, न च ते पृथिवीशरीरमाहारयन्तः पृथिव्याः पीडामुत्पादयन्ति ॥
एवमप्यायतेजोवायुवनस्पतीनामप्यायोज्यम्, अत्र च पीडामुत्पादनेऽयं दृष्टान्तः, तद्यथा-अण्डोद्भवाद्या जीवा
मातुरुष्मणा विवर्धमाना गर्भस्था एवोदरगतमाहारयन्तो नातीव पीडामुत्पादयन्ति, एवमसावपि वनस्पतिकाधिकः
पृथिवीस्नेहमाहारयन्नातीव तस्याः पीडामुत्पादयति उत्पद्यमानः, समुत्पन्नश्च वृद्धिमुपगतोऽसदृशवर्णरसाद्युपेतत्वाद्
बाधां विदध्यादपीति । एवमप्यायस्य भौमस्यान्तरिक्षस्य वा शरीरमाहारयन्ति, तथा तेजसो भस्मादिकं शरीरमा-

ददति, एवं वात्वादोरपीति द्रष्टव्यं, किं बहुनोक्तेन ? , नानाविधानां असंख्यावराणां प्राणिनां यच्छरीरं तत्ते समु-
 त्यजमानाः 'अचित्त'मिति स्वकायनावष्टभ्य ग्रासुकीकुर्वन्ति, यद्वा परिविध्वस्तं पृथिवीकायादिशरीरं किञ्चि-
 त्प्रासुकं किञ्चित्परितापितं कुर्वन्ति, ते वनस्पतिजीवा एतेषां पृथिवीकायादीनां तच्छरीरं 'पूर्वमाहारित'मिति
 तैरेव पृथिवीकायादिभिरुत्पत्तिमये आहरियमासीत्-स्वकायत्वेन परिणामितमासीत् तदधुनाऽपि वनस्पति-
 जीवस्तत्रोत्पद्यमान उत्पन्नो वा तत्रा-स्पृशेनाहारयति, आहार्यं च स्वकायत्वेन विपरिणामयति, विपरिणामितं
 च तच्छरीरं स्वकायेन सह स्वरूपतां नीतं सत्तन्मयतां प्रतिपद्यते, अपराण्यपि शरीराणि मूलशाखाप्रतिशाखापत्र-
 पुष्पफलादीनि तेषां पृथिवीयोनिकानां वृक्षाणां नानावर्णानि, तथाहि—स्कन्धस्थान्यथाभूतो वर्णो मूलस्य चान्या-
 दृश इति, एवं यावन्नानाविधशरीरपुद्गलविकृतिर्वितास्ते भवन्तीति, तथाहि—नानारसवीर्यविपाका नानाविधपुद्गलोप-
 चयात्सुरूपकुरूपसंस्थानाः तथा दृढाल्पसंहननाः कृशस्थूलस्कन्धाश्च भवन्तीत्येवमादिकानि नानाविधस्वरूपाणि
 शरीराणि विकृतिर्वन्तीति स्थितं । केषांचिच्छाक्यादीनां वनस्पत्याद्याः स्थावरा जीवा एव न भवन्तीत्यतस्तत्प्रति-
 पेक्षार्थमाह—'ते जीवा' इत्यादि, 'ते' वनस्पतिपूतृन्वा जीवा नाजीवाः, उपयोगलक्षणत्वाज्जीवानां, तथाहि—
 तेषामप्याश्रयोत्सर्पणादिक्रिया क्रियोपयोगो लक्ष्यते, तथा विजिह्वाहारोपचयापचयाभ्यां शरीरोपचयापचयसङ्गा-
 वादमेकवत् जीवाः स्थावराः तथा छिन्नप्ररोहणात्स्वापातगर्वत्वगपहरणे मरणादित्येवमादयो हेतवोऽत्र द्रष्टव्याः,
 यदत्र कैश्चित्स्पष्टेऽपि वनस्पतीनां चैतन्येऽपि द्वौ नैकान्तिकत्वादिकमुक्तं स्वदर्शनानुरागात् तदपकर्णनीयं, नहि

सम्यगार्हतमताभिज्ञोऽसिद्धविरुद्धानैकान्तिकोपन्यासेन व्यामोह्यते, सर्वस्य कथञ्चिदभ्युपगतत्वात्प्रतिषिद्धत्वाच्चेति । ते च जीवास्तत्र वनस्पतिषु तथाविधेन कर्मणा उपपन्नगाः, तच्चेदम्—एकेन्द्रियजातिस्थावरनामत्रनस्पतियोग्या-
शुष्कादिकमिति, तत्कर्मोदयेन तत्रोत्पन्ना इत्युच्यन्ते न पुनः कालेश्वरादिना तत्रोत्पाद्यन्ते इत्येवमाख्यातं तीर्थ-
करादिभिरिति । एवं तावत्पृथिवीयोनिका वृक्षा अभिहिताः । साम्प्रतं तद्योनिकेष्वेव वनस्पतिषु अपरे समुत्पद्यन्त
इत्येतद्दर्शयितुमाह—सुधर्मस्वामी शिष्योद्देशेनेदमाह—अथापरमेतदाख्यातं पुरा तीर्थकरेण यदिवा तस्यैव वनस्पतेः
पुनरपरं वक्ष्यमाणमाख्यातं, तद्यथा—‘इह’—अस्मिन् जगत्येके केचन तथाविधकर्मोदयवर्तिनः ‘सत्त्वाः’
प्राणिनो वृक्षा एव योनिः—उत्पत्तिस्थानमाश्रयो येषां ते वृक्षयोनिकाः, इह च यत्पृथिवीयोनिकेषु वृक्षेष्वभिहितं
तदेतेष्वपि वृक्षयोनिकेषु वनस्पतिषु तदुपचयकर्तुं सर्वमायोज्यं यावदाख्यातमिति । साम्प्रतं वनस्पत्यवयवानधि-
कृत्याऽऽह—अथापरमेतदाख्यातं (यदाख्यातं) तद्दर्शयति—‘इह’ अस्मिन् जगत्येके न सर्वे तथाविधकर्मोदय-
वर्तिनो वृक्षयोनिकाः सत्त्वा भवन्ति तदवयवाश्रिताश्च परे वनस्पतिरूपा एव प्राणिनो भवन्ति, तथा यो ह्येको
वनस्पतिजीवः सर्ववृक्षावयवव्यापी भवति, तस्य चापरे तदवयवेषु मूलकन्दस्कन्धत्वक्कशाखाप्रवालपत्रपुष्पफल-
बीजभूतेषु दशषु स्थानेषु जीवाः समुत्पद्यन्ते, ते च तत्रोत्पद्यमाना वृक्षयोनिका वृक्षोद्भवा वृक्षव्युत्क्रमाशोच्यन्ते
इति, शेषं पूर्ववत्, इह च प्राक्चतुर्विधार्थप्रतिपादकानि सूत्राण्यभिहितानि, तद्यथा—वनस्पतयः पृथिव्याश्रिता
भवन्तीत्येकं १, तच्छरीरं अष्कायादिशरीरं वाऽऽहारयन्तीति द्वितीयं २, तथा विबुद्धास्तदाहारितं शरीरमचितं

विष्वस्तं च कृत्वाऽऽत्मसात्कुर्वन्तीति तृतीयं ३, अन्यान्यपि तेषां पृथिवीयोनिकानां वनस्पतिनां शरीराणि मूलकन्दस्कन्धादीनि नानावर्णानि भवन्तीति चतुर्थं ४, एवमत्रापि वनस्पतियोनिकानां वनस्पतीनामेवंविधार्थप्रतिपादकानि चतुःप्रकाराणि सूत्राणि द्रष्टव्यानीति यावत्ते जीवा वनस्पत्यवयवमूलकन्दस्कन्धादिरूपाः कर्मोपपन्ना भवन्त्येवमाख्यातम् । साम्प्रतं वृक्षोपर्युत्पन्नान् वृक्षानाश्रित्याह—अथापरमेतत्पुराऽऽख्यातं यद्वक्ष्यमाणमिहैके सत्त्वा वृक्षयोनिका भवन्ति, तत्र ये ते पृथिवीयोनिका वृक्षास्तेष्वेव प्रतिप्रदेशतया येऽपरे समुत्पद्यन्ते तस्यैकस्य वनस्पतेर्मूलारम्भकस्योपचयकारिणस्ते वृक्षयोनिका इत्यभिधीयन्ते, यदि वा ये ते मूलकन्दस्कन्धशाखाग्रशाखादिकाः पूर्वोक्तदशस्थानवर्तिनस्त एवमभिधीयन्ते, तेषु च वृक्षयोनिकेषु वृक्षेषु कर्मोपादाननिष्पादितेषु उपर्युपरि अभ्यारोहन्तीत्यध्यारुहाः—वृक्षोपरिजाता वृक्षा इत्यभिधीयन्ते, ते च वल्लीवृक्षाभिधानाः कामवृक्षाभिधाना वा द्रष्टव्याः, तदभावे चापरे वनस्पतिकायाः समुत्पद्यन्ते वृक्षयोनिकेषु वनस्पतिष्विति, इहापि प्राग्वच्चत्वारि सूत्राणि द्रष्टव्यानि, तद्यथा—वृक्षयोनिकेषु वृक्षेष्वपरेऽध्यारुहाः समुत्पद्यन्ते, ते च तत्रोत्पन्नाः स्वयोनिभूतं वनस्पतिशरीरमाहारयन्ति, तथा पृथिव्यसेजोवायवादीनां च शरीरकमाहारयन्ति, तथा तच्छरीरमाहारितं सदचित्तं विष्वस्तं विपरिणामितमात्मसात्कृतं स्वकायावयवतया व्यवस्थापयन्ति, अपराणि च तेषामध्यारुहाणां नानाविधरूपरसगन्धस्पर्शोपेतानि नानासंस्थानानि शरीराणि भवन्ति, ते जीवास्तत्र स्वकृतकर्मोपपन्ना भवन्तीत्ये- तदाख्यातमिति प्रथमं सूत्रम्, द्वितीयं त्विदम्—अथापरं पुराऽऽख्यातं ये ते प्राग्वृक्षयोनिकेषु वृक्षेषु अभ्यारुहाः

प्रतिपादितास्तेष्वेवोपरि प्रतिग्रदेशोपचयकर्तारोऽध्यारुहवनस्पतित्वेनोपपद्यन्ते, ते च जीवा अध्यारुहप्रदेशेषूपन्ना अध्यारुहजीवास्तेषां स्वयोनिसूतानि शरीराण्याहारयन्ति, तत्रापरण्यपि पृथिव्यादीनि शरीराणि आहारयन्ति अपराणि चाध्यारुहसम्भवानामध्यारुहजीवानां नानाविधवर्णकादिकानि शरीराणि भवन्तीत्येवमाख्यातम्, तृतीयं त्विदम्-अथापरं पुराख्यातं, तद्यथा-इहैके सत्त्वा अध्यारुहसंभवेऽध्यारुहेष्वध्यारुहत्वेनोत्पद्यन्ते, ये चैवमुत्पद्यन्ते तेऽध्यारुहयोनिकानामध्यारुहाणां यानि शरीराणि तानि आहारयन्ति, द्वितीयसूत्रे ब्रुक्षयोनिकानामध्यारुहजीवानां शरीराणि यानि शरीराणि तान्यपरे अध्यारुहजीवा आहारयन्ति, तृतीये त्वध्यारुहयोनिकानामध्यारुहजीवानां शरीराणि द्रष्टव्यानीति विशेषः, इदं तु चतुर्थकं, तद्यथा-अथापरमिदमाख्यातं, तद्यथा-इहैके सत्त्वा अध्यारुहयोनिकेऽध्यारुहेषु मूलकन्दस्कन्धत्वक्शाखाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजभावेनोत्पद्यन्ते, ते च तथाविधकर्मोपगा भवन्तीत्येतदाख्यातमिति, शेषं तदेवेति । साम्प्रतं ब्रुक्षव्यतिरिक्तं शेषं वनस्प(ग्रन्थाग्रम्-१०५००)तिकायमाश्रित्याह-अथापरमिदमाख्यातं यदुत्तरत्र वक्ष्यते, तद्यथा-इहैके सत्त्वाः पृथिवीयोनिकाः पृथिवीसम्भवाः पृथिवीव्युत्क्रमा इत्यादयो यथावृक्षेषु चत्वार आलापका एवं तृणान्यप्याश्रित्य द्रष्टव्याः, ते चामी-नानाविधासु पृथिवीयोनिषु तृणत्वेनोत्पद्यन्ते पृथिवी-शरीरं चाहारयन्ति द्वितीयं तु पृथिवीयोनिकेषु तृणेषूपद्यन्ते तृणशरीरं चाहारयन्तीति तृतीयं तु तृणयोनिकेषु तृणेषूपद्यन्ते तृणयोनिकतृणशरीरं चाहारयन्तीति चतुर्थं तृणयोनिकेषु मूलादिषु दशप्रकारेषूपद्यन्ते तृणशरीरं चाहारयन्ति, इत्येवं यावदाख्यातमिति । एवमौषध्याश्रयाश्चत्वार आलापका भगनीयाः, नवरमोषधि-

ग्रहणं कर्तव्यम् । एवं हरिताश्रयाश्चत्वार आलापका भवन्तीत्याः । कुहणेषु त्वेक एवालापको द्रष्टव्यः, तद्योनिका-
 नामपरेषामभावादिति भावः । इह चामी वनस्पतिविशेषा लोकव्यवहारतोऽनुगन्तव्याः प्रज्ञापनान्तो वाऽवसेया
 इति । अत्र च सर्वेषामेव पृथिवीयोनिकत्वात्पृथिवीसमाश्रयत्वेनाभिहिताः । इह च स्थावराणां वनस्पतेरेव प्रस्पष्ट-
 चैतन्यलक्षणत्वात्तस्यैव प्राक् प्रदर्शितं चैतन्यम्, साम्प्रतमप्यायोनिकस्य वनस्पतेः स्वरूपं दर्शयितुमाह—अथान-
 न्तरमेतद्वक्ष्यमाणमाख्यातं, तद्यथा—इहैके सत्त्वास्तथाविधकर्मोदयादुदकं योनिः—उत्पत्तिस्थानं येषां ते तथा,
 तथोदके सम्भवो येषां ते तथा, यावत्कर्मनिदानेन संदानितास्तदुपक्रमा भवन्तीति । ते च तत्कर्मवशगा नाना-
 विषयोनिषूदकेषु वृक्षत्वेन व्युत्क्रामन्ति—उत्पद्यन्ते । ये च जीवा उदकयोनिका वृक्षत्वेनोत्पन्नास्ते तच्छरीरम्—
 उदकशरीरमाहारयन्ति, न केवलं तदेवान्यदपि पृथिवीकायादिशरीरमाहारयन्तीति । शेषं पूर्ववत् नेयम् । यथा
 पृथिवीयोनिकानां वृक्षाणां चत्वार आलापका एवमुदकयोनिकानामपि वृक्षाणां भवन्तीत्येवं द्रष्टव्यं, तदुत्पन्नानां
 त्वपरविकल्पाभावादेक एवालापको भवति, एतेषां हि उदकाकृतीनां वनस्पतिकायानां तथा अवकपनकशैवला-
 दीनामपरस्य प्रागुक्तस्य विकल्पस्याभावादिति । एते च उदकाश्रया वनस्पतिविशेषाः कलम्बुकाहडादयो लोक-
 व्यवहारतोऽवसेया इति । साम्प्रतमन्येन प्रकारेण वनस्पत्याश्रयमालापकत्रयं दर्शयितुमाह—तद्यथा—पृथिवी-
 योनिकैर्बृहद्वृक्षयोनिकैर्बृहत्तथा वृक्षयोनिकैर्मूलादिभिरिति, एवं वृक्षयोनिकैरभ्यारुहैस्तथाऽभ्यारुहयोनिकैरभ्यारुहै-

स्तथाध्यारूहयोनिकैर्मूलादिभिरिति । एवमन्येऽपि तुणादयो द्रष्टव्याः । एवमुदकयोनिकेष्वपि वृक्षेषु योजनीयं । तदेवं पृथिवीयोनिकवनस्पतेरुदकयोनिकवनस्पतेश्च भेदानुपदश्यायुना तदनुवादेनोपसंजिष्टधुराह—‘ते जीवा’ इत्यादि, ते वनस्पतिषूत्पन्ना जीवाः पृथिवीयोनिकानां तथोदकवृक्षाध्यारूहणौषधिरितयोनिकानां वृक्षाणां यावत्स्नेहमाहारयन्तीत्येतदाल्यावमिति, तथा त्रसानां प्राणिनां शरीरमाहारयन्त्येतदवमाने द्रष्टव्यमिति । तदेवं वनस्पतिकायिकानां सुप्रतिपाद्यचैतन्यानां स्वरूपमभिहितं, शेषाः पृथ्वीकायादयश्चत्वार एकेन्द्रिया उत्तरत्र प्रतिपादयिष्यन्ते, साम्प्रतं त्रसकायस्यावसरः, स च नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवभेदभिन्नाः, तत्र नारका अप्रत्यक्षत्वेनानुमानग्राह्याः—(तथाहि—) दुष्कृतकर्मफलशुजः केचन सन्तीत्येवं ते ग्राह्याः । तदाहारोऽप्येकान्तेनाशुभपुद्गल-निर्वर्तित और्जसा न प्रक्षेपेणेति । देवा अप्ययुना बाहुल्येनानुमानगम्या एव, तेषामप्याहारः शुभ एकान्तेनौजो-निर्वर्तितो न प्रक्षेपकृत इति, स चाभोगनिर्वर्तितोऽनाभोगकृतश्च, तत्रानाभोगकृतः प्रतिसमयभावी आभोगकृतश्च जघन्येन चतुर्थभक्तकृत उत्कृष्टतस्तु त्रयस्त्रिंशद्वर्षसहस्रनिष्पादित इति । शेषास्तु तिर्यङ्मनुष्याः तेषां च मध्ये मनुष्याणामभ्यर्हितत्वात्तानेव प्राग्दर्शयितुमाह—

अहावरं पुरवत्वायं गाणाचिहाणं मणुस्साणं तंजहा—कम्मभूमगाणं अकम्मभूमगाणं अंतर-

सा० १ एवमन्येष्वपि तुणादियोनिकेष्वपि वृक्षेषु योजनीयं, तदेव प्र० । २ तथोदकानां वृक्षा० प्र० । ३ सर्वेष्व्वादशेष्वस्ति पाठ एषः, तथापि दीप्यणीतोऽन्तःप्रविष्ट इति ज्ञायते । ४ लोमाहारोऽप्यनौजस्तथा विवक्षितस्तेन केवलः प्रक्षेपः प्रतिषिद्धः ।

दीवगाणं आरियाणं मिलक्खुयाणं, तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरिसस्स य कम्मकडाए जोणिए एत्थ णं मेहुणवत्तिचाए [व] णामं संजोगे ससुप्पज्झइ, दुहओवि सिणेहं संचिणंति, तत्थ णं जीवा इत्थित्ताए पुरिसत्ताए णपुंसगत्ताए विउट्ठंति, ते जीवा माओउयं पिउ-
 सुक्कं तं तदुभयं संसट्ठं कल्लसं किन्विस्सं तं पढमत्ताए आहारमाहारेंति, ततो पच्छा जं से माया
 णाणाविहाओ रसविहीओ आहारमाहारेति ततो एगदेसेणं ओयमाहारेंति आणुपुब्बेण बुद्धा
 पलिपागमणुपवन्ना ततो कायातो अभिनिवट्टमाणा इत्थि वेगया जणयंति पुरिसं वेगया जणयंति
 णपुंसगं वेगया जणयंति, ते जीवा डहरा समाणा माउक्खीरं सर्पि आहारेंति, आणुपुब्बेणं बुद्धा
 ओयणं कुम्मासं तसथावरे य पाणे, ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव सारूविकडं संतं,
 अचरेडवि घ णं तेसिं णाणाविहाणं मणुस्सगाणं कम्मभूमगाणं अकम्मभूमगाणं अंतरहीवगाणं
 आरियाणं मिलक्खूणं सरीरा णाणावण्णा भवंतीतिमक्खायम् ॥ सूत्रम्-५६ ॥

अथानन्तरमेतत् 'पुरा'-पूर्वमारुयातं, तद्यथा-आर्याणामनार्याणां च कर्मभूमिजाकर्मभूमिजादीनां मनुष्याणां
 नानाविध्योन्निकानां स्वरूपं वक्ष्यमाणानीत्या समारुयातं, तेषां च स्त्रीपुंनपुंसकमेदभिन्नानां 'यथाबीजेने'ति
 यद्यस्य बीजं, तत्र स्त्रियाः संबन्धि शोणितं पुरुषस्य शुक्रं एतदुभयमप्यविव्वस्तं, शुक्राधिकं सत्पुरुषस्य शोणिता-
 धिकं स्त्रियास्तत्समता नपुंसकस्य कारणतां प्रतिपद्यते, तथा 'यथावकाशेने'ति यो यस्यावकाशो मातरुदर-

कुक्ष्यादिकः, तत्रापि किल वामा स्त्रियो दक्षिणा कुक्षिः पुरुषस्योभयाश्रितः षण्ठ इति । अत्र चाविध्वस्ता योनिरविध्वस्तं बीजमिति चत्वारो भङ्गाः, तत्राप्याद्य एव भङ्गक उत्पत्तेरवकाशो न शेषेषु त्रिष्विति । अत्र च स्त्रीपुंमयोर्वेदोदये सति पूर्वकर्मनिर्वर्तितायां योनौ 'मैथुनप्रत्ययिको'—रताभिलाषोदयजनितोऽधिकारणयोररणि-काष्टयोरिव संयोगः समुत्पद्यते, तत्संयोगे च तच्छुक्राशोणिते समुपादाय तत्रोत्पत्सवो जन्तवस्तैजसकर्मणाम्यां शरीराम्यां कर्मरज्जुसंदानितास्तत्रोत्पद्यन्ते । ते च प्रथममुभयोरपि स्नेहमाचिन्वन्त्यविध्वस्तायां योनौ सत्यामिति, विध्वस्यते तु योनिः पञ्चपञ्चाशिका (यदा) नारी सप्तसप्ततिकः पुमान् इति, तथा द्वादश मुहूर्तानि यावच्छुक्रशोणिते अविध्वस्तयोनिके भवतः तत ऊर्ध्वं ध्वंसमुपगच्छत इति । तत्र च जीवा उभयोरपि स्नेहमाहार्यं स्वकर्मविपाकेन यथास्वं स्त्रीपुंनपुंसकभावेन 'चिउट्टेति' चि-वर्तन्ते समुत्पद्यन्त इति यावद्, तदुत्तरकालं च स्त्रीकुक्षौ प्रविष्टाः सन्तः स्त्रियाऽऽह्वाशितस्याहारस्य निर्यासं स्नेहमाददति, तत्स्नेहेन च तेषां जन्तूनां क्रमोपचयाद् अनेन क्रमेण निष्पत्ति-रुपजायते—'सत्ताहं कललं होइ, सत्ताहं होइ बुन्बुयं' इत्यादि । तदेवमनेन क्रमेण तदेकदेशेन वा मातुराहारमोजसा मिश्रेण वा लोमभिर्वाऽऽनुपूर्व्येणाहारयन्ति 'यथाक्रमम्'—आनुपूर्व्येण वृद्धिमुपागताः सन्तो 'गर्भपरिपाकं'—गर्भनिष्पत्तिमनुप्रपन्नास्ततो मातुः कायादभिनिवर्तमानाः—पृथग्भवन्तः सन्तस्तद्योनेर्निगच्छन्ति । ते च तथाविध-कर्मोदयादात्मनः स्त्रीभावमप्येकदा 'जनयन्ति'—उत्पादयन्त्यपरे केचन पुंभावं नपुंसकभावं च, इदमुक्तं भवति—स्त्रीपुंनपुंसकभावः प्राणिनां स्वकृतकर्मनिर्वर्तितो भवति, न पुनर्यो यादृगिह भवे सोऽमुष्मिन्नपि तादृगेवेति, ते च

तदहर्जतिबालकाः सन्तः पूर्वमवाभ्यासादाहाराभिलाषिणो मातुः स्तनस्तन्यमाहारयन्ति, तदाहारेण चानुपूर्व्येण च शृद्धास्तदुत्तरकालं नवनीतदध्योदनादिकं यात्कुलमाषान् भुञ्जते, तथाऽऽहारत्वेनोपगतान्नसान् स्थावरांश्च प्राणि-
नस्ते जीवा आहारयन्ति, तथा नानाविधपृथिवीशरीरं लवणादिकं सचेतनमचेतनं वाऽऽहारयन्ति, तच्चाहारित-
मात्मसात्कृतं सारूप्यमापादितं सत् रसासुखांसभेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातव इति सप्तधा व्यवस्थापयन्ति,
अपराण्यपि तेषां नानाविधमनुश्यानां शरीराणि नानावर्णान्याविर्भवन्ति, ते च तद्योनिकत्वात्तदाधारभूतानि
नानावर्णानि शरीराण्याहारयन्तीत्येवमारुयातमिति । एवं तावद्गर्भव्युत्क्रान्तिजमनुश्याः प्रतिपादिताः, तदनन्तरं
संमूर्च्छनजनानामवसरः, तांश्चोत्तरत्र प्रतिपादयिष्यामि, साम्प्रतं निर्यग्योनिकाः, तत्रापि जलचरानुदिश्याह—

अहावरं पुरक्खायं पाणाविहाणं जलचराणं पंचिदियनिरिक्खजोणियाणं, तंजहा—मच्छाणं
जाव सुंसुमाराणं, तेसिं च णं अहावीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरिसस्स य कम्मकडा तहेव
जाव ततो एगदेसेणं ओघमाहारेंति, आणुणुन्वेणं बुद्धा पलिपागमणुपवन्ना ततो कायाओ अभि-
निवट्टमाणा अंडं वेगया जणयंति, पोयं वेगया जणयंति; से अंडे उब्भिज्जमाणे इत्थि वेगया
जणयंति, पुरिसं वेगया जणयंति, नपुंसगं वेगया जणयंति, ते जीवा डहरा समाणा आउसिणेह-
माहारेंति आणुणुन्वेणं बुद्धा वणस्सत्तिकायं तसथावरे य पाणे, ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं
जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं पाणाविहाणं जलचरपंचिदियनिरिक्खजोणियाणं मच्छाणं

सुसुमाराणं सरीरा णाणावण्णा जावमक्खायं । अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं चउप्पयथलयर-
पंचिदियतिरिक्खजोणियाणं, तंजहा-एगखुराणं दुखुराणं गंडीपदाणं सणप्फयाणं, तेसिं च णं
अहाबीएणं अहावगासेणं इत्थिपुरिसस्स य कम्म जाव मेहुणवत्तिए णामं संजोगे समुप्पज्झइ, ते
दुहओ सिणेहं संचिणंति, तत्थ णं जीवा इत्थित्ताए पुरिसत्ताए जाव विउट्ठंति, ते जीवा माओउयं
पिउसुक्कं एवं जहा मणुस्साणं इत्थिपि वेगया जणयंति पुरिसंपि नपुंसगंपि, ते जीवा डहरा
समाणा माउक्खीरं सर्पिं आहारेंति आणुपुब्बेणं बुद्धा वणस्सइकायं तसथावरं य पाणे, ते जीवा
आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरेडवि य णं तेसिं णाणाविहाणं चउप्पयथलयरपंचिदिय-
तिरिक्खजोणियाणं एगखुराणं जाव सणप्फयाणं सरीरा णाणावण्णा जावमक्खायं । अहावरं
पुरक्खायं णाणाविहाणं उरपरिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं, तंजहा-अहीणं अयग-
राणं आसालियाणं महोरगाणं, तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरिस जाव एत्थ
णं मेहुणे एवं तं चैव, नाणत्तं अंडं वेगइया जणयंति, पोयं वेगइया जणयंति; से अंडे उब्भिज्ज-
माणे इत्थि वेगइया जणयंति, पुरिसंपि नपुंसगंपि; ते जीवा डहरा समाणा वाउकायमाहारेंति
आणुपुब्बेणं बुद्धा वणस्सइकायं तसथावरपाणे, ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं,
अवरेडवि य णं तेसिं णाणाविहाणं उरपरिसप्पथलयरपंचिदियतिरिक्ख० अहीणं जाव महोरगाणं

सरीरा णाणावण्णा णाणांगंघा जावमक्खायं । अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं सुयपरिसप्प-
थलयरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं, तंजहा-गोहाणं नउलाणं सिहाणं सरडाणं सल्लाणं सरवाणं
खराणं घरकोइलियाणं विस्संभराणं सुसगाणं मंगुसाणं पयलाइयाणं बिरालियाणं जोहाणं
चउप्पाइयाणं, तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरिसस्स य जहा उरपरिसप्पाणं
तहा भाणियढ्वं जाव सारूक्किडं संतं, अवरेडवि य णं तेसिं णाणाविहाणं सुयपरिसप्प-
पंचिदियथलयरतिरिक्खाणं तं० गोहाणं जावमक्खायं । अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं जल-
चरपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं, तंजहा-चम्मपक्खीणं, लोमपक्खीणं, समुग्गपक्खीणं, वितत-
पक्खीणं, तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं इत्थीए जहा उरपरिसप्पाणं, नाणत्तं ते जीवा
डहरा समाणा माउगात्तसिणेहमाहारेति आपुणुवेणं बुद्धा वणस्सत्तिकायं तसथावरे य पाणे, ते
जीवा आहारेति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरेडवि य णं तेसिं णाणाविहाणं खहचरपंचिदिय-
तिरिक्खजोणियाणं चम्मपक्खीणं जावमक्खायं ॥ सूत्रम्-५७ ॥

अथानन्तरमेतद्वक्ष्यमाणं पूर्वमारुयातं, तद्यथा-नानाविधजलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यगोनिकानां संबन्धिनः कांश्चि-
त्स्वनामग्राहमाह, तद्यथा-‘मच्छाणं जाव सुंसुमाराणं’मित्यादि, तेषां मत्स्यकच्छपमकरग्राहसुंसुमारादीनां यथा-
बीजेन-यस्य यथा यद्वीजं यथाबीजं तेन तथा यथावकाशेन-यो यस्मोदरादाववकाशस्तेन स्त्रियाः पुरुषस्य च

श्री
निरुक्ति-
वृत्तियुते
श्रीमत्सूत्र-
छटाङ्गे

॥ १०१ ॥

स्वकर्मनिर्वर्तितायां योनावुत्पद्यन्ते । ते च तत्राभिध्यक्ता मातुराहारेण वृद्धिमुपगताः स्त्रीपुंनपुंसकानामन्यतमत्वे-
नोत्पद्यन्ते, ते च जीवा जलचरा गर्भाद्बुद्ध्युत्क्रान्ताः सन्तस्तदनन्तरं यावद् 'डहर' ति लघवस्तावदप्लेहम्-अर्प-
कायमेवाहासरयन्ति अनुपूर्व्येण च वृद्धाः सन्तो वनस्पतिकायं तथाऽपरांश्च त्रसान् स्थावरांश्चाहासरयन्ति यावत्पञ्चे-
द्रियानप्याहासरयन्ति, तथा चोक्तम्-“अस्ति मत्स्यस्तिमिर्नाम, शतयोजनविस्तरः । तिमिङ्गिलगिलोऽप्यस्ति,
तद्विलोऽप्यस्ति, राखव ! ॥ १ ॥” तथा ते जीवाः पृथिवीशरीरं-कर्दमस्वरूपं क्रमेण वृद्धिमुपगताः सन्त आहार-
यन्ति, तच्चाहारितं सत्समानरूपीकृतमात्मसात्परिणामयन्ति, शेषं सुगमं, यावत्कर्मोपगता भवन्तीत्येवमाख्या-
तम् । साम्प्रतं स्थलचरानुद्दिश्याह-‘अहावर’मित्यादि, अथापरमेतदाख्यातं नानाविधानां चतुष्पदानां,
तद्यथा-एकसुराणामित्यश्वत्थरादीनां, तथा द्विसुराणां-गोमहिष्यादीनां, तथा गण्डीपदानां-हस्तिगण्डकादीनां,
तथा सनखपदानां-सिंहव्याघ्रादीनां; यथाबीजेन यथावकाशेन सकल्पयामिमावाप्योत्पद्यते ते चोत्पन्नाः सन्त-
स्तदनन्तरं मातुः स्तन्यमाहासरयन्तीति, क्रमेण च वृद्धिमुपगताः सन्तोऽपरेषामपि शरीरमाहासरयन्तीति शेषं सुगमं
यावत्कर्मोपगता भवन्तीति । साम्प्रतस्तुरःपरिसर्पानुद्दिश्याह-‘नानाविधानां’-बहुप्रकाराणामुरसा ये प्रसर्पन्ति
तेषां, तद्यथा-अहीनामजगराणामाशालिकानां महोरगाणां यथाबीजत्वेन यथावकाशेन चोत्पन्त्याऽण्डजत्वेन पोत-
जत्वेन वा गर्भाभिर्गच्छन्तीति । ते च निर्गता मातुरुष्माणं वायुं चाहासरयन्ति, तेषां च जातिप्रत्ययेन तेनैवाहारेण
क्षीरादिनेव वृद्धिरुपजायते, शेषं सुगमं, यावदाख्यानमिति । साम्प्रतं क्षुजपरिसर्पानुद्दिश्याह-नानाविधानां

द्वितीयश्रु०

तृतीया-

४५०

निर्यंचादि-

जीव-

स्वरूपम् ।

॥ १०१ ॥

सुजाभ्यां ये परिसर्प्यन्ति तेषां, तद्यथा—गोधानकुलादीनां स्वकर्मोपात्तेन यथाबीजेन यथावकाशेन चोत्पत्तिर्भवति, ते चाण्डजत्वेन पोटजत्वेन चोत्पन्नास्तदनन्तरं मातुरुष्मणा वायुना चाऽऽहारितेन वृद्धिमुपयान्ति, शेषं सुगमं, यावदाख्यातमिति । साम्प्रतं खचरानुद्दिश्याह—नानाविधानां खचराणामुत्पत्तिरेवं द्रष्टव्या—तद्यथा—चर्मपक्षिणां—चर्मकीटवल्गुलीप्रभृतीनां तथा लोमपक्षिणां—सारसराजहंसककबकादीनां तथा समुद्रपक्षिविततपक्षिणां बहिर्द्वीपवर्तिनामेतेषां यथाबीजेन यथावकाशेन चोत्पन्नानामाहारक्रियैवमुपजायते, तद्यथा—सा पक्षिणी तदण्डकं स्वपक्ष्याभ्यामावृत्य तावच्चिष्ठति यावच्चदण्डकं तदूष्मणाहारितेन वृद्धिमुपगतं सत् कललावस्थां परित्यज्य चञ्चवादिकान्वयवान् परिसमाप्य मेदमुपयाति, तदुत्तरकालमपि मात्रोपनीतेनाहारेण वृद्धिमुपयाति, शेषं प्राग्वत् । व्याख्याताः पञ्चेन्द्रिया मनुष्यास्तिर्यञ्च, तेषां चाहारो द्वेधा—आभोगनिर्वर्तितोऽनाभोगनिर्वर्तितश्च, तत्रानाभोगनिर्वर्तितः प्रतिक्षणभावी आभोगनिर्वर्तितस्तु यथास्वं क्षुद्देदनीयोदयभावीति । साम्प्रतं विकलेन्द्रियानुद्दिश्याह—

अहावरं पुरस्कृत्यायं इहेगतिर्या सत्ता पाणाविहजोणिया पाणाविहसंभवा पाणाविहबुक्कमा तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मणियाणेणं तत्थबुक्कमा पाणाविहाणं तसथावराणं पोगगलणं सरीरेसु वा, सचित्तेसु वा, अचित्तेसु वा, अणुसूयत्ताए विउट्ठंति, ते जीवा तेसिं पाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं अणुसूयगाणं सरीरा पाणावण्णा जावमक्खायं । एवं

दुरूवसंभवत्ताए एवं खुरदुगत्ताए ॥ सूत्रम्-५८ ॥

अथानन्तरमेतदाख्यातं 'इह'-अस्मिन् संसारे एके केचन तथाविधकर्मोदयवर्तिनः 'सन्त्वाः'-प्राणिनो नानाविधयोनिकाः कर्मनिदानेन-स्वकृतकर्मणोपादानभूतेन तत्रोत्पत्तिस्थाने 'उपक्रम्य'-आगत्य नानाविधत्रस-स्थावर(णां) शरीरेषु सचित्तेषु अचित्तेषु वा 'अणुसूयत्ताए'ति-अपरशरीराश्रिततथा परनिश्रया विवर्तन्ते समुत्प-द्यन्ते इति यावत्, ते च जीवा विकलेन्द्रियाः सचित्तेषु मनुष्यादिशरीरेषु यूकालिक्षादिकत्वेनोत्पद्यन्ते, तथा तत्प-रिश्चल्यमानेषु मञ्चकादिष्वचित्तेषु मत्कुणत्वेनाविर्भवन्ति, तथाऽचिचीभूतेषु मनुष्यादिशरीरकेषु विकलेन्द्रियशरीरेषु वा ते जीवा अनुस्यूतत्वेन-परनिश्रया कुम्यादित्वेनोत्पद्यन्ते, अपरे तु सचित्ते तेजःकायादौ मृषिकादित्वेनो-त्पद्यन्ते, यत्र चाग्निस्तत्र वायुरित्यतस्तदुद्भवा अपि द्रष्टव्याः, तथा पृथिवीमनुश्रित्य कुन्थुपिपीलिकादयो वर्षादावू-ष्मणा संस्वेदजा जायन्ते, तथोदके पूतरकाडोह्मणकभ्रमरिकाछेदनकादयः समुत्पद्यन्ते, तथा वनस्पतिकाये पनक-भ्रमरादयो जायन्ते । तदेवं ते जीवास्तानि स्वयोनिशरीराण्याहारयन्ति इत्येवमाख्यातमिति । साम्प्रतं पञ्चेन्द्रियमूत्र-पुरीषोद्भवानमुमतः प्रतिपादयितुमाह-'एव'मिति पूर्वोक्तपरामर्शः, यथा सचित्ताचिचशरीरनिश्रया विकलेन्द्रियाः समुत्पद्यन्ते, तथा तत्संभवेषु मूत्रपुरीषवान्तादिषु अपरे जन्तवो दुष्टं-विरूपं रूपं येषां कुम्यादीनां ते दुरूपास्त-त्संभवत्वेन-तद्भावेनोत्पद्यन्ते, ते च तत्र विष्टादौ देहाभिर्गतेऽनिर्गते वा समुत्पद्यमाना उत्पन्नाश्च तदेव विष्टादिकं स्वयोनिश्रूतमाहारयन्ति, शेषं प्राग्वत् । साम्प्रतं सचित्चशरीराश्रयन् जन्तून् प्रतिपादयितुमाह-'एव'मिति,

द्वितीयश्रुः

तृतीया-

इयः

विकलेन्द्रिय

जीव-

स्वरूपम् ।

॥ १०२ ॥

मिति, यथा मूत्रपुरीषादाब्रुत्यादस्तथा तिर्यक्शरीरेषु 'खुरदुगत्ताए' 'त्ति-चर्मकीटतथा समुत्पद्यन्ते, इदमुक्तं भवति-जीवतामेव गोमहिष्यादीनां चर्मणोऽन्तः प्राणिनः संमूच्छर्यन्ते, ते च तन्मांसचर्मणी भक्षयन्ति, भक्षयन्त-श्रमणो विवराणि विदधति, गलच्छोणितेषु विवरेषु तिष्ठन्तस्तदेव शोणितमाहारयन्ति, तथा अचित्तगवादिशरीरेऽपि, तथा सचित्ताचित्तवनस्पतिशरीरेऽपि घृणकीटकाः संमूच्छर्यन्ते, ते च तत्र संमूच्छन्तस्तच्छरीरमाहारयन्तीति । साम्प्रतमपकायं प्रतिपिपादयिषुस्तत्कारणभूतवातप्रतिपादनपूर्वकं प्रतिपादयतीत्याह—

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता पाणाविहजोणिया जाव कम्मणियाणं तत्थवुक्कमा णाणाविहाणं तसथावरणं पाणाणं सरीरेसु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा तं सरीरगं वायसंसिद्धं वा वायसंगहियं वा वायपरिगगहियं उड्डुवाएसु उड्डुभागी भवति, अहेवाएसु अहेभागी भवति, तिरियवाएसु तिरियभागी भवति; तंजहा-ओसा हिमए महिया करए हरतणुए सुद्धोदए, ते जीवा तेसिं पाणाविहाणं तसथावरणं पाणाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं ओसाणं जाव सुद्धोदगाणं सरीरा पाणावणा जाव मक्खायं । अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणिया उदगसंभवा जाव कम्मणियाणं तत्थवुक्कमा तसथावरजोणिएसु उदएसु उदगत्ताए विउट्ठंति, ते जीवा तेसिं तसथावरजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं

तस्यथावरजोणियाणं उदगाणं सरीरा णाणावण्णा जावमक्खायं । अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणियाणं जाव कम्मनियाणेणं तत्थबुक्कमा उदगजोणिएसु उदएसु उदगत्ताए विउट्ठंति, ते जीवा तेसि उदगजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारंति, तं जीवा आहारंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसि उदगजोणियाणं जावमक्खायं । अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणियाणं जाव कम्मनियाणेणं तत्थबुक्कमा उदगजोणिएसु उदएसु तसपाणत्ताए विउट्ठंति, ते जीवा तेसि उदगजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारंति, ते जीवा आहारंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसि उदगजोणियाणं तसपाणाणं सरीरा णाणावण्णा जावमक्खायं ॥ सूत्रम्-५९ ॥

अथानन्तरमेतद्वक्ष्यमाणं 'पुरा'-पूर्वमाख्यातं, 'इह'-अस्मिन् जगन्त्येके मत्वास्तथाविविधकर्मोदयाद् नाना-विधयोनिकाः सन्तो यावत्कर्मनिदानेन 'तत्र'-तस्मिन्वातयोनिर्केऽपूकायै 'व्युत्क्रम्य'-आगत्य 'नानाविधानां'-बहुप्रकाराणां 'त्रसानां'-दुर्गप्रभुनीनां 'स्थावराणां च'-हरितलवणादीनां प्राणिनां सचित्ताचित्तमेद-भिन्नेषु शरीरेषु तदपूकायशरीरं वातयोनिकत्वाद्पूकायस्य वायुनोपादानकारणभूतेन सम्यक् 'संसिद्धं'-निष्पादितं तथा वातेनैव सम्यग् गृहीतमन्नकपटलान्ननिर्द्भुतं तथा वातेनान्योऽन्यानुगतत्वात्परिगतं तथोर्ध्वगतेषु वातेषु र्व्वभागी भवत्यपूकायो, गगनगतवातवशादिवि संमुच्छत जलं, तथाऽधस्ताद्गतेषु वातेषु तद्वशाद्भवत्यधोभागी

अपक्कायः, एवं तिर्यग्गतेषु वातेषु तिर्यग्भागी भवत्यपक्कायः, इदमुक्तं भवति-वातयोनिकत्वादपक्कायस्य यत्र यत्रासौ तथाविधपरिणामपरिणतो भवति तत्र तत्र तत्कार्यभूतं जलमपि संस्पृच्छते, तस्य चाभिधानपूर्वकं भेदं दर्शयितुमाह-तद्यथा-‘ओस’‘सि’-अवश्यायः ‘हिमये’ति-शिशिरादौ वातेरिता हिमकणा महिकाः-धूमिकाः करकाः-प्रतीताः ‘हरित्तणुय’‘सि’-टुणाग्रव्यवस्थिता जलबिन्दवः शुद्धोदकं-प्रतीतमिति । ‘इह’-अस्मिन्नदुदक-प्रस्तावे एके सत्त्वास्तत्रोत्पद्यन्ते स्वकर्मवशगास्तत्रोत्पन्नास्ते जीवास्तेषां नानाविधानां त्रसस्थावराणां स्वोत्पत्त्या-धारभूतानां स्नेहमाहारयन्ति, ते जीवास्तच्छरीरमाहारयन्ति, अनाहारका न भवन्तीत्यर्थः, शेषं सुगमं यावदे-तदाख्यातमिति । तदेवं वातयोनिकमपक्कायं प्रदर्शयिषुनापक्कायसंभवमेवापक्कायं दर्शयितुमाह-अथापरमाख्यातं ‘इह’-अस्मिन् जगति उदकाधिकारे वा एके सत्त्वास्तथाविधकर्मोदयाद्वातवशोत्पन्नत्रसस्थावरशरीराधारमुदकं योनिः-उत्पत्तिस्थानं येषां ते तथा, तथोदकसंभवा यावत्कर्मनिदानेन तत्रोत्पत्तिसवस्त्रसस्थावरयोनिकेषूदकेष्वपरो-दकतया ‘विवर्तन्ते’-समुत्पद्यन्ते, ते चोदकजीवास्तेषां त्रसस्थावरयोनिकानामुदकानां स्नेहमाहारयन्ति अन्या-न्यपि पृथिव्यादिशरीराण्याहारयन्ति, तच्च पृथिव्यादिशरीरमाहारितं सत् सारूष्यमानीयात्मसात्प्रकुर्वन्त्यपराण्यपि तत्र त्रसस्थावरशरीराणि विवर्तन्ते, तेषां चोदकयोनिकानामुदकानां नानाविधानि शरीराणि विवर्तन्ते इत्येतदा-ख्यातम् । तदेवं त्रसस्थावरशरीरसंभवमुदकं योनित्वेन प्रदर्शयिषुना निर्विशेषणमपक्कायसंभवमेवापक्कायं दर्श-यितुमाह-अथापरमेतदाख्यातं ‘इह’-अस्मिन् जगत्पुदकाधिकारे वा एके सत्त्वाः स्वकृतकर्मोदयादुदकयोनिषूद-

केषुत्पद्यन्ते, ते च तेषामुदकसंभवानामुदकजीवानामात्माधारभूतानां शरीरमाहारयन्ति, शेषं सुगमं यावदाख्यात-
मिति । साम्प्रतमुदकाधारान् परान् पूतरकादिकांस्त्रसान् दर्शयितुमाह-अथापरमेतदाख्यातमिहैके सत्त्वा उदकेषु
उदकयोनिषु चोदकेषु त्रसप्राणितया पूतरकादित्वेन 'विवर्तन्ते' -समुत्पद्यन्ते, ते चोत्पद्यमानाः समुत्पन्नाश्च तेषा-
मुदकयोनिकानामुदकानां स्नेहमाहारयन्ति, शेषं सुगमं यावदाख्यातमिति । साम्प्रतं तेजःकायमुद्दिश्याह—

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता पाणाविहजोणिया जाव कम्मनियणेणं तत्थवुक्कमा
पाणाविहाणं तसथाक्खराणं पाणाणं सरीरेसु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा अगणिकायत्ताए
विउट्ठंति, ते जीवा तेसिं पाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारंति, ते जीवा आहारंति
पुढविसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं अगणीणं सरीरा पाणावण्णा
जावमक्खायं, सेसा तिन्नि आलावगा जहा उदगाणं । अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता
पाणाविहजोणियाणं जाव कम्मनियणेणं तत्थ वुक्कमा पाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं
सरीरेसु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा वाउक्कायत्ताए विउट्ठंति, जहा अगणीणं तहा भाणियब्बा,
चत्तारि गमा ॥ सूत्रम्-६० ॥

अथैतदपरमाख्यातं, 'इह' -अस्मिन् संसारे एके केचन 'सत्त्वाः'-प्राणिनस्तथाविधकर्मोदयवर्तिनो नाना-
विधयोनयः प्राक् सन्तः पूर्वजन्मनि तथाविधं कर्मोपादाय तत्कर्मनिदानेन नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणिनां

शरीरेषु सचिचेवचित्तेषु चाशित्वेन 'चिवर्तन्ते' प्रादुर्भवन्ति, तथाहि—पञ्चेन्द्रियतिरश्चां दन्तिमहिषादीनां परस्परं युद्धावसरे विषाणसंघर्षे सति अग्निरुत्तिष्ठते, एमचिचेवचित्ते, एमचिचेवचित्ते, तथा द्वीन्द्रियादि-शरीरेष्वपि यथासंभवमायोजनीयं, तथा स्थावरेष्वपि वनस्पत्युपलादिषु सचिचाचित्तेष्वग्निजीवाः समुत्पद्यन्ते, ते चाग्निजीवास्तत्रोत्पन्नास्तेषां नानाविधानां त्रसस्थावराणां स्नेहमाहारयन्ति, शेषं सुगमं यावद्भवन्तीत्येवमाख्यातम् । अपरे त्रयोऽप्यालापकाः प्राणवद् द्रष्टव्या इति । साम्प्रतं वायुक्राणमुपदिश्याह—'अहावर'मित्यादि, अथापरमेतदाख्यातमित्याद्यग्निकायगमेन व्याख्येयम् । साम्प्रतमशेषजीवाधारं पृथिवीकायमधिकृत्याह—

अहावरं पुरक्त्वायं हहेगतिया सत्ता गाणाविहजोगिया जाव कम्मनियणेणं तत्थबुक्कमा गाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरेसु सचिचेसु वा अचित्तेसु वा पुढवित्ताए सक्करत्ताए वालुयत्ताए इमाओ गाहाओ अणुगंतन्वाओ—“पुढवी य सक्करा वालुया य उवले सिला य लोणूसे । अय तउय तंब सीसग रूप सुवण्णे य वड्ढे य ॥ १ ॥ हरियाले हिं गुलए मणोसिला सासंगंजणपवाले । अब्भपडलब्भवालुय बायरकाए मणिविहाणा ॥ २ ॥ गोमेज्जए य रूपए अंके फलिहे य लोहिियक्खे य । मरगयमसारगल्ले सुयमोयग इंदणीले य ॥ ३ ॥ चंद्रण गेरुय हंसगब्भ पुलए सोगंधिए य बोद्धव्वे । चंदप्पभ वेरुलिए जलकंते सूरकंते य ॥ ४ ॥” एयाओ एएसु भाणि-

१ दन्तशृङ्गयोः परिग्रहापेक्षया सचिचांशयुक्तत्वापेक्षया वा अचित्तभेदभिन्नता । २ त्रसोत्यत्तियुक्ताः ।

यन्वाओ ग्राहाओ जाव सूरकंतत्ताए विउदंति, ते जीवा तेसिं जाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारंति, ते जीवा आहारंति पुहविसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं तसथावरं-जोणियाणं पुहवीणं जाव सूरकंतानं सरीरा जाणावणा जावमक्खायं, सेसा तिणिण आलावगा जहा उदगणं ॥ सूत्रम्-६१ ॥

अथापरमेतत्पूर्वमारूपातं इहैके सत्त्वाः पूर्वं नानाविधयोनिकाः स्वकृतकर्मवशा नानाविधत्रसस्थावराणां शरीरेषु सचिच्छेषेषु अचिच्छेषेषु वा पृथिवीत्वेनोत्पद्यन्ते, तद्यथा-सर्पशिरःसु मणयः करिदन्तेषु मौक्तिकानि विकले-न्द्रियेष्वपि शुक्त्यादिषु मौक्तिकानि स्थावरेष्वपि वेण्वादिषु तान्येवेति, एवमचिच्छेषेषु लवणभावेनोत्पद्यन्ते, तदेवं पृथिवीकायिका नानाविधासु पृथिवीषु शर्कगन्धालुकोपलशिलालवणादिभावेन तथा गोमेदकादिस्तनभावेन च नादरमणिविधानतया समुत्पद्यन्ते, शेषं सुगमं यावच्चत्वारोऽप्यालापका उदकममेन नेतव्या इति । साम्प्रतं सर्वोपसंहारद्वारेण सर्वजीवान् सामान्यतो विमणिपुराह—

अहावरं पुरक्खायं सन्वे पाणा सन्वे जीवा सन्वे सत्ता जाणाविहजोणिया पाणा-विहसंभवा पाणाविहबुक्कमा सरीरजोणिया सरीरसंभवा सरीरबुक्कमा सरीराहारा कम्मोवगा कम्मनियाणा कम्मगतीया कम्मठिइया कम्मपायासमुवेति । से एवमायाणह से एवमायाणित्ता आहारगुत्ते सहिए समिए सया जए तिबेमि ॥ सूत्रम्-६२ ॥

वियसुयक्खंस्स आहारपरिण्णा णाम तहयमज्झयणं समत्तं ।

अथापरमेतदारुणं, तद्यथा—‘प्राणाः’—प्राणिनोऽत्र च प्राणिभूतजीवसत्त्वशब्दाः पर्यायत्वेन द्रष्टव्याः, कथञ्चिद्देवं वाऽऽश्रित्य व्याख्येयाः, ते च नानाविधयोनिका नानाविधासु योनिषुत्पद्यन्ते, नारकतिर्यङ्नरामराणां परस्परगमनसम्भवात्, ते च यत्र यत्रोत्पद्यन्ते तत्तच्छरीराण्याहारयन्ति, तदाहारास्तद्द्वारायात-तत्कर्मवशात् नारकतिर्यङ्नरामरगतिषु जघन्यमध्यमोत्कृष्टस्थितयो भवन्ति, अनेनेदमुक्तं भवति—यो यादृगिह भवे स तादृगेवासुत्राणि भवतीत्येतन्निरस्तं भवति, अपितु कर्मोपपाः कर्मनिदानाः कर्मयत्तगतयो भवन्ति, तथा तेनैव कर्मणा सुखलिप्सवोऽपि तद्विपर्यासं—दुःखमुपगच्छन्तीति । साम्प्रतमध्ययनार्थमुपसंजिघृक्षुराह—यदेतन्मयाऽऽदितः प्रसृत्युक्तं, तद्यथा—यो यत्रोत्पद्यते स तच्छरीराहारको भवति आहारागुप्तश्च कर्मोदत्ते कर्मणा च नानाविधासु योनिषु अरहद्ब्रह्मदीन्यायेन पौनःपुन्येन पर्यटतीत्येवमाजानीत यूयं, एतद्विपर्यासे दुःखमुपगच्छन्तीति । एतत्परिज्ञाय च सदसद्विवेक्याहारागुप्तः पञ्चभिः समितिभिः समितो यदिवा सम्यग्ज्ञानादिके मार्गे इतो गतः तथा समितः तथा सह हितेन वर्तते सहितः भन् मदा—मर्वकालं यावदुक्कासं तावद्यतेत—सत्संयमानुष्ठाने प्रयत्नवान् भवेदिति । इतिः परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीतिपूर्ववत् । गतोऽनुगमः, साम्प्रतं नयाः, ते च प्राग्वद् द्रष्टव्याः । समाप्तमाहारपरिज्ञाख्यं तृतीयमध्ययनम् ॥ ३ ॥

इति श्रीसुत्रकृदङ्गे द्वितीयश्रुतस्कन्धे आहारपरिज्ञाख्यं तृतीयमध्ययनं सवृत्तिकं समाप्तिमगात् ।

कारकाणि स्वधिया योजनीयानि, तथा दातु मिच्छा दित्सा न दित्सा अदित्सा तथा प्रत्याख्यानमदित्साप्रत्याख्यानं-सत्यपि देये सति च संप्रदानकारके केवलं दातुर्दातुमिच्छा नास्तीत्यतोऽदित्साप्रत्याख्यानं, तथा प्रतिषेधप्रत्याख्यानमिदं, तद्यथा-विवक्षितद्रव्याभावाद्विशिष्टसंप्रदानकारकाभावाद्वा सत्यामपि दित्सायां यः प्रतिषेधस्तत्प्रतिषेधप्रत्याख्यानं, भावप्रत्याख्यानं तु द्विधा-अन्तःकरणशुद्धस्य साधोः श्रावकस्य वा मूलगुणप्रत्याख्यानमनुत्तरगुणप्रत्याख्यानं चेति, चशब्दादेतद् द्विविधमपि नोआगमतो भावप्रत्याख्यानं द्रष्टव्यं, नान्यदिति । साम्प्रतं क्रियापदं निक्षेपव्यं, तच्च क्रियास्थानाध्ययने निक्षिप्तमिति न पुनर्निक्षिप्यते । इह पुनर्भावप्रत्याख्यानेनाधिकार इति दर्शयितुमाह-मूलगुणाः-प्राणातिपातविरमणादयस्तेषु प्रकृतम्-अधिकारः प्राणातिपातादेः प्रत्याख्यानं कर्तव्यमितियावत् 'इह'-प्रत्याख्यानक्रियाध्ययनेऽर्थाधिकारो, यदि मूलगुणप्रत्याख्यानं न क्रियते ततोऽपार्यं दर्शयितुमाह-प्रत्याख्यानाभावेऽनियतत्वाद्यत्किञ्चनकारितया तत्प्रत्ययिका-तन्निमित्ता भवेद्-उत्पद्येत अप्रत्याख्यानक्रिया-सावद्यानुष्ठानक्रिया तत्प्रत्ययिकश्च कर्मबन्धः तन्निमित्तश्च संसार इत्यतः प्रत्याख्यानक्रिया समुष्ठुणा विधेयेति । गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, अधुना सूत्रानुगमेऽस्त्वलितादिगुणोपेतं सूत्रसूत्राचारयितव्यं, तच्चेदम्-

सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खार्यं-इह खलु पच्चक्खणाकिरियाणामज्झयणे, तस्स णं अयमेट्ठे पण्णत्ते-आया अपच्चक्खणी यावि भवति आया अकिरियाकुसले यावि भवति आया मिच्छासंठिए यावि भवति आया एगंतदंढे यावि भवति आया एगंतबाले यावि भवति आया

एगंतसुत्ते यावि भवति आया अविचारमणवयणकायवक्के यावि भवति आया अप्पडिहय-
अपच्चक्खायपावकम्मे यावि भवति, एस खल्ल भगवता अक्खाए असंजते अविरते अप्पडि-
हयपच्चक्खायपावकम्मे सकिरिए असंबुडे एगंतदंडे एगंतबाले एगंतसुत्ते, से बाले अविचारमण-
वयणकायवक्के सुविणमवि ण पस्सति, पावे य से कम्मे कज्झइ ॥ सूत्रम्-६३ ॥

अस्य चानन्तरपरम्परसूत्रैः सह संबन्धो वक्तव्यः, स चायम्-इहानन्तराध्ययनपरिसमाप्ताविदं सूत्रम्-
'आहारगुप्तः समितः सहितः सदा यतेते'ति एतन्मया श्रुतमाशुभमता भगवतेदमाख्यातम्, एवमनया दिशा
परम्परसूत्रैरपि संबन्धोऽभ्यूहः, 'इह'-अस्मिन् प्रवचने सूत्रकृताङ्गे वा 'खल्वि'ति-वाक्यालङ्कारे, प्रत्याख्यान-
क्रियानामाध्ययनं तस्यायमर्थो-वक्ष्यमाणलक्षणः, अततीत्यात्मा-जीवः प्राणी, स चानादिमिथ्यात्वाविरतिप्रमाद-
कषाययोगानुगततया स्वभावत एवाप्रत्याख्यान्यपि भवति, अपिशब्दात्स एव कुतश्चिन्निमित्तात्प्रत्याख्यान्यपि,
तत्रात्मग्रहणमपरदर्शनव्युदासार्थं, तथाहि-साङ्ख्यानमप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभाव आत्मा, स च तृणकुञ्जी-
करणेऽप्यसमर्थतयाऽकिञ्चित्करत्वाच्च प्रत्याख्यानक्रियायां भवितुमर्हति, बौद्धानामप्यात्मनोऽभावात् ज्ञानस्य च
क्षणिकतया स्थितेरभावात् कुतः प्रत्याख्यानक्रियेति, एवमन्यत्रापि प्रत्याख्यानक्रियाया अभावो वाच्यः, तथा
सदनुष्ठानं क्रिया तस्यां कुशलः क्रियाकुशलस्तत्प्रतिषेधादक्रियाकुशलोऽप्यात्मा भवति, तथाऽऽत्मा मिथ्यात्वोदय-
संस्थितोऽपि भवति तथैकान्तेनापरान् प्राणिनो दण्डयतीति दंडस्तदेवंभूतश्चात्मा भवति, तथाऽसारतापादनाद्राम-

द्वेषाकुलितत्वाद्बालवद्बाल आत्मा भवति, तथा सुप्तवत्सुप्तः, यथा हि द्रव्यसुप्तः शब्दादीन् विषयान् न जानाति
 हिताहितप्राप्तिपरिहारविकलश्च तथा मावसुप्तोऽप्यात्मैवंभूत एव भवतीति, एवमविचारणीयानि-अशोभनतयाऽ-
 निरूपणीयान्यपर्यलोचनीयानि मनोवाक्कायवाक्यानि यस्य स तथा, तत्र मनः-अन्तःकरणं वाग् वाणी कायो-
 देहः अर्थप्रतिपादकं पदममूहात्मकं वाक्यमेकतिङ् सुबन्तं वा, तत्र बाग्रहणेनैव वाक्यस्य गतार्थत्वाद्यत्पुनर्वाक्य-
 ग्रहणं करोति तदेवं ज्ञापयति-इह वाग्वाक्यपापस्य प्रचुरतया प्राधान्यं, प्रायशस्तत्प्रवृत्त्यैव प्रतिषेधविधानयोः अन्येषां
 प्रवर्त्तनं भवति, तदेवमप्रत्याख्यानाक्रियः सन् आत्माऽविचारितमनोवाक्कायवाक्यश्चापि भवतीति, तथा प्रतिहृतं-
 प्रतिस्खलितं प्रत्याख्यातं-निराकृतं विरतिप्रतिपत्त्या पापकर्म-अमदनुष्ठानं येन न प्रतिहृतप्रत्याख्यातपापकर्म
 तत्प्रतिषेधादसदनुष्ठानपरश्चात्मा भवतीति । तदेवमेष-पूर्वोक्तोऽसंयतोऽविरतोऽप्रतिहृतप्रत्याख्यातपापकर्म सक्रियः
 ससावद्यानुष्ठानः, तथाभूतश्चासंवृतो मनोवाक्कायैरगुप्तोऽगुप्तत्वाच्चात्मनः परेषां च दण्डहेतुत्वाद्दण्डः, तदेवंभूतश्च
 सन् एकान्तेन बालवद्बालः सुप्तवदेकान्तेन सुप्तः, तदेवंभूतश्च बालसुप्ततयाऽविचाराणि-अविचारितरमणीयानि
 परमार्थविचारणया युक्त्या वा विघटमानानि मनोवाक्कायवाक्यानि यस्य न तथा, यदिवा परसंबन्धविचारित-
 मनोवाक्कायवाक्यः सन् क्रियासु प्रवर्त्तते, तदेवंभूतो निर्विवेकतया पदुविज्ञानरहितः स्वप्नमपि न पश्यति, तस्य
 चाव्यक्तविज्ञानस्य स्वप्नमप्यपश्यतः पापं कर्म बध्यते, तेनैवंभूतेनाव्यक्तविज्ञानेनापि पापं कर्म क्रियत इति भावः ॥
 तत्र चैवं व्यवस्थिते चोदकः प्रज्ञापकमेवमवादीत्-अत्र चाचार्यमिप्रायं चोदकोऽनूद्य प्रतिषेधयति-

तत्थ चोयए पन्नवगं एवं वयासि-असंतएणं मणेणं पावएणं असंतियाए वतीए पावियाए असंतएणं काएणं पावएणं अहणंतस्स अमणक्खस्स अवियारमणवयकायवक्खस्स सुविणमवि अपस्सओ पावकम्मं णो कज्जह, कस्स णं तं हेउं ? चोयए एवं बवीति-अन्नयरेणं मणेणं पावएणं मणवत्तिए पावे कम्मं कज्जह, अन्नयरीए वतिए पावियाए वतिवत्तिए पावे कम्मं कज्जह, अन्नयरेणं काएणं पावएणं कायवत्तिए पावे कम्मं कज्जह, हणंतस्स समणक्खस्स सवियारमणवयकायव-क्खस्स सुविणमवि पासओ एवं गुणजातीयस्स पावे कम्मं कज्जह । पुणरवि चोयए एवं बवीति-तत्थ णं जे ते एवमाहंसु-असंतएणं मणेणं पावएणं असंतीयाए वतिए पावियाए असंतएणं काएणं पावएणं अहणंतस्स अमणक्खस्स अवियारमणवयकायवक्खस्स सुविणमवि अपस्सओ पावे कम्मं कज्जह, तत्थ णं जे ते एवमाहंसु मिच्छा ते एवमाहंसु । तत्थ पन्नवए चोयगं एवं वयासी-तं सम्मं जं मए पुवं बुत्तं, असंतएणं मणेणं पावएणं असंतियाए वतिए पावियाए असंतएणं काएणं पावएणं अहणंतस्स अमणक्खस्स अवियारमणवयकायवक्खस्स सुविणमवि अपस्सओ पावे कम्मं कज्जति, तं सम्मं, कस्स णं तं हेउं ? आचार्य आह-तत्थ खलु भगवया छजीवणिकायहेऊ पणत्ता, तंजहा-पुढविआइया जाव तसकाइया, इच्चेएहिं छहिं जीवणिकाएहिं

आया अप्पडिहयपच्चक्खायपावकम्मे निच्चं पसढविउवातचित्तदंढे, तंजहा-पाणातिवाए जाव परिगहे कोहे जाव मिच्छादंसणसहे । आचार्य आह-तत्थ खलु भगवया वहए दिठ्ठे पणत्ते से जहाणामए वहए सिया गाहावइस्स वा गाहावइपुत्तस्स वा रणो वा राय-पुरिस्स वा खणं निदाय पविसिस्सामि खणं लद्धं वहिस्सामि पहरेमाणे से किं नुं हु नाम से वहए तस्स गाहावइस्स वा गाहावइपुत्तस्स वा रणो वा रायपुरिस्स वा खणं निदाय पविसिस्सामि खणं लद्धं वहिस्सामि पहरेमाणे दिया वा राओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तभूए मिच्छासंठिते निच्चं पसढविउवायचित्तदंढे भवति !, एवं वियागरेमाणे समियाए वियागरे चोयए-हंता भवति । आचार्य आह-जहा से वहए तस्स गाहावइस्स वा तस्स गाहावइपुत्तस्स वा रणो वा रायपुरिस्स वा खणं निदाय पविसिस्सामि खणं लद्धं वहिस्सामि पहरेमाणे दिया वा राओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तभूए मिच्छासंठिते निच्चं पसढविउवायचित्तदंढे, तं०-पाणाति-सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तभूए मिच्छासंठिते निच्चं पसढविउवायचित्तदंढे, तं०-पाणाति-वाए जाव मिच्छादंसणसहे, एवं खलु भगवया अक्खाए असंजए अचिरए अप्पडिहयपच्चक्खाय-

सा० १ किण्डु । २ पुत्तस्स (दीका) ।

पावकर्ममे सकिरिए असंबुद्धे एगंतदंडे एगंतबाले एगंतसुत्ते यावि भवइ, से बाले अविचारमण-
वयणकायवक्के सुविणमवि ण परसइ पावे य से कम्ममे कज्जइ । जहा से वहए तस्स वा गाहा-
वइस्स जाव तस्स वा रायपुरिसस्स पत्तेयं पत्तेयं चित्तसमादाए दिया वा राओ वा सुत्ते वा
जागरमाणे वा अमित्तभूए मिच्छासंठित्ते निब्बं पसहविउवायचित्तदंडे भवइ, एवमेव बाले
सव्वेसिं पाणाणं जाव सव्वेसिं सत्ताणं पत्तेयं पत्तेयं चित्तसमादाए दिया वा राओ वा सुत्ते वा
जागरमाणे वा अमित्तभूते मिच्छासंठित्ते निब्बं पसहविउवायचित्तदंडे भवइ ॥ सूत्रम्-६४ ॥

‘ असंतएण’मित्यादि, अविद्यमानेन-असता मनसाऽप्रवृत्तेनाशोभनेन तथा वाचा कायेन च पापेनासता
तथा सत्त्वानम्रतः तथाऽमनस्कस्याविचारमनोवाक्कायवाक्यस्य स्वप्नमप्यपश्यतः स्वप्नान्तिकं च कर्म नोपचयं
यातीत्येवमव्यक्तविज्ञानस्य पापं कर्म न बध्यते, एवंभूतविज्ञानेन पापं कर्म न क्रियत इतियावत् । ‘ कंस्य
हेतोः ? ’ केन हेतुना केन कारणेन तत्पापं कर्म बध्यते ?, नात्र कश्चिदव्यक्तविज्ञानत्वात्पापकर्मबन्धहेतुरिति
भावः । तदेवं चोदक एव स्वाभिप्रायेण पापकर्मबन्धहेतुमाह-‘अन्यरेण’मित्यादि, कर्माश्रवद्वारभूतमनोवाक्काय-
कर्मभिः कर्म बध्यत इति दर्शयति-अन्यतरेण क्लिष्टेन प्राणातिपातादिप्रवृत्त्या मनसा वाचा कायेन च तत्प्रत्ययिकं
कर्म बध्यत इति, इदमेव स्पष्टतरमाह-म्रतस्सत्त्वान्समनस्कस्य सविचारमनोवाक्कायवाक्यस्य स्वप्नमपि पश्यतः

सा० १ नोदकस्यैव वाक्यं प्रज्ञापकं प्रति ।

प्रस्पष्टविज्ञानस्यैतदुणजातीयस्य पापं कर्म बध्यते, न पुनरेकेन्द्रियविकलेन्द्रियादेः पापकर्मसंभव इति, तेषां घात-
कस्य मनोवाकायव्यापारस्याभावात्, अथैतद्व्यापारमन्तरेणापि कर्मबन्ध इत्येवं च सति मुक्तानामपि कर्म-
बन्धः स्यात्, न चैतदित्यते, तस्मान्नैवमस्वप्नान्तिकमविज्ञोपचितं च कर्म बध्यत इति, तत्रैवं भूतेरेव मनो-
वाकायव्यापारैः कर्मबन्धोऽभ्युपगम्यते । तदेवं व्यवस्थिते सति ये ते एवमुक्तवन्तः—तद्यथा—अविद्यमानैरेवा
शुभैर्योगैः पापं कर्म क्रियते, मिथ्या त एवमुक्तवन्त इति स्थितम् । तदेवं चोदकेनाचार्यपक्षं दूषयित्वा स्वपक्षे
व्यवस्थापिते सत्याचार्य आह—तत्राचार्यः स्वमतमनूद्य तत्सोपपत्तिकं साधयितुमाह—‘तं सम्म ’मित्यादि, यदे-
तन्मयोक्तं प्राग् यथाऽस्पष्टान्यक्तयोगानामपि कर्म बध्यते तत्सम्यक्-शोभनं युक्तिसंगतमिति, एवमुक्ते पर आह—
‘कस्य हेतोः ?’ केन कारणेन तत्सम्यगिति चेदाह—‘तत्थ खलु’ इत्यादि, तत्रेति वाक्योपन्यासार्थं खलु-
शब्दो वाक्यालङ्कारे भगवता वीरवर्द्धमानस्वामिना षड् जीवनिकायाः कर्मबन्धहेतुत्वेनोपन्यस्ताः, तद्यथा—
पृथिवीकायिका इत्यादि यावन्नसकायिका इति । कथमेते षड्जीवनिकायाः कर्मबन्धस्य कारणमित्याह—
‘इच्चेषहि ’मित्यादि, इत्येतेषु पृथिव्यादिषु षड्जीवनिकायेषु प्रतिहृतं—विभ्रितं प्रत्याख्यातं—नियमितं पापं
कर्म येन स तथा, पुनर्नञ्जमासेनाप्रतिहृतप्रत्याख्यातपापकर्मा य आत्मा—जन्तुस्तथा तद्भावत्वादेव नित्यं—
सर्वकालं प्रकर्षेण शठः प्रशठस्तथा व्यतिपात्ते—प्राणव्यपरोपणे चिचं यस्य स व्यतिपातचित्तः स्वपरदण्डहेतु-

सा० १ नोदकपक्षे । २ यद्येवं प्र० तस्मादित्यादिवाक्यस्यार्थं हेतुभूतः स्यात् । ३ स्पष्टविज्ञानयुक्तः । ४ भावार्थवाक्यमिदं पूर्वपक्षे हेतुदर्शनाय ।

त्वाद्दण्डः प्रशठश्चासौ व्यतिपातचित्तदण्डश्चेति कर्मधारय इति, एतदेव प्रत्येकं दर्शयितुमाह—‘तंजहे’ त्यादि, तद्यथा प्राणातिपाते विधेये प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डः, एवं मृषावादादत्तादानमैशुनपरिग्रेहवपि वाच्यं, यावन्मिथ्या-दर्शनशल्यमिति । तेषामिहैकेन्द्रियविकलेन्द्रियादीनामनिवृत्तत्वान्मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगानुगतत्वं द्रष्टव्यं, तस्मावाच ते कथं प्राणातिपातादिदोषवन्तो न भवन्ति, प्राणातिपातादिदोषवत्तया चाव्यक्तविज्ञाना अपि सन्तोऽस्वप्नाद्यवस्थायामपि ते कर्मबन्धका एव । तदेवं व्यवस्थिते यत्प्राप्तं परेण यथा-नाव्यक्तविज्ञानानामप्रता-ममनस्कानां कर्मबन्ध इत्येतत् प्लवते । साम्प्रतमाचार्यः स्वपक्षसिद्धये दृष्टान्तमाह—‘तत्थ खलु भगवया’—तत्रेति वाक्योपन्यासार्थमाह, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, भगवता-ऐश्वर्यादिगुणोपेतेन चतुस्त्रिंशदतिशयसमन्वितेन तीर्थकृता वधकदृष्टान्तः ‘प्रज्ञप्तः’—प्ररूपितः, तद्यथा नाम वधकः कश्चित्स्यादिति, कुतश्चिन्मिचात्कुपितः मन् कस्यचिद्ब्रध्धपरिणतः कश्चित्पुरुषो भवति, यस्यासौ वधकस्तं विशेषेण दर्शयितुमाह—‘गाहावइस्स वे’ त्यादि, गृहस्य पतिर्गृहपतिस्तत्पुत्रो वा, अनेन मामान्यतः प्राकृतपुरुषोऽभिहितः, तस्योपरि कुतश्चिन्मिचाद्रधकः कश्चित्संबद्धः, स च वधपरिणामपरिणतोऽपि कस्मिंश्चित्क्षणे पापकारिणमेनं घातयिष्यामीति । तथा राज्ञस्तत्पुत्रस्य वोपरि कुपित एतत्कुर्यादित्याह—‘खणं निदाय’ इत्यादि, क्षणम्—अवसरं, ‘णिदाय’ चि—प्राप्य लब्ध्वा वध्यस्य पुरे गृहे वा प्रवेक्ष्यामीत्येतदध्यवसायी भवति, तथा क्षणम्—अवसरं छिद्रादिकं वध्यस्य लब्ध्वा तदुत्तर-

सा० १ योग्येऽवसरे । २ अपायस्य ।

कालं तं वक्ष्यं हनिष्यामीत्येवं संप्रधारयति, एतदुक्तं भवति—गृहपतेः सामान्यपुरुषस्य राज्ञो वा विशिष्टतमस्य कस्यचिद्ब्रह्मपरिणतोऽप्यात्मनोऽवसरं लब्ध्वाऽपरकार्यक्षणे सति तथा वक्ष्यस्य च छिद्रमपेक्षमाणस्तदवसरापेक्षी कंचित्कालमुदास्ते, स च तत्रौदासीन्यं कुर्वणोऽपरकार्यं प्रति व्यग्रचेताः संस्तस्मिन्नवसरे वधं प्रत्यस्पष्टविज्ञानो भवति, स चैवंभूतोऽपि यथा तं वध्यं प्रति नित्यमेव प्रशठव्यतिपातचिदण्डो भवति, एवमविद्यमानैरपि प्रव्यक्तैरशुभैर्योगैरेकेन्द्रियविकलेन्द्रियादयोऽस्पष्टविज्ञाना अपि मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगानुगतत्वत्वात्प्राणातिपातादिदोषवन्तो भवन्तीति, न च तेऽवसरमपेक्षमाणा उदासीना अप्यवैरिण इति, एवमस्पष्टविज्ञाना अप्यवैरिणो न भवन्तीति, अत्र च वध्यवधकयोः क्षणापेक्षया चत्वारो भङ्गाः, तद्यथा—वध्यस्यानवसरो १, वधकस्य च २, उभयोर्वाऽनवसरो ३; द्वयोरप्यवसर इति ४। नागार्जुनीयास्तु पठन्ति—‘अप्यणो अक्खण्याए तस्स वा पुरिसस्स छिदं अलभमाणो णो वहेइ, ते जया मे खणो भविस्सइ तस्स पुरिसस्स छिदं लभिस्सामि तथा मे स पुरिसे अवस्सं वहेयवे भविस्सइ, एवं मणो पहारेमाणे’ति सूत्रं, निगदसिद्धम् । साम्प्रतमाचार्य एव स्वाभिप्रेतमर्थं परग्रन्थपूर्वकमाविर्भावयन्नाह—‘से किं नु हु’इत्यादि, आचार्यः स्वतो हि निर्णीतार्थोऽस्यया परं पृच्छति—किमिति परग्रन्थे, नुरिति वितर्के हुशब्दो वाक्यालङ्कारे, किमसौ वधकपुरुषोऽवसरापेक्षी ‘छिद्रम्’—अवसरं ‘प्रधारयन्’—पर्यालोचयन्नहर्निशं सुप्तो जाग्रदवस्थो वा ‘तस्य’—गृहपते राज्ञो वा वध्यस्याभिन्नभूतो मिथ्या-

सा० १ कश्चित्कारणकोपाद्ब्रह्मपरिणतोऽप्या० प्र०। २ परचित्तस्था याऽध्या-यथार्थेऽयथार्थतोद्भावनरूपा तथा हेतुभूतया ।

संस्थितो नित्यं प्रशठव्यतिपातचिदण्डो भवत्याहोस्विन्ने ? एवं पृष्ठः परः समतया माध्यस्थ्यमवलम्बमानो यथावस्थितमेव व्यागृणीयात्, तद्यथा-हन्ताचार्य ! भवत्यसान्निभ्रभूत इतीत्यादि । तदेवं दृष्टान्तं प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकं दर्शयितुमाह-यथाऽसौ वधक इत्यादिना दृष्टान्तमनूद्य दार्ष्टान्तिकमर्थं दर्शयितुमाह-‘एवमेवे’त्यादि, एवमेवेति यथासौ वधकोऽवसरापेक्षितया वध्यस्य व्यापत्तिमकुर्वणोऽप्यभिन्नभूतो भवत्येवमेवासावपि बाल-वद्बालोऽस्पृष्टविज्ञानो भवत्येव, निवृत्तेरमावाद्योग्यतया सर्वेषां प्राणिनां व्यापादको भवति यान्निमध्यादर्शन-शल्योपेतो भवति, इदमुक्तं भवति-यद्यप्युत्थानादिकं विनयं कुतश्चिन्निमित्तादसौ विधत्ते तथाऽप्युदायिद्युप-व्यापादकवदन्तर्दुष्ट एवेति, नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डश्च यथा परशुरामः कृतवीर्यं व्यापाद्यापि तदुत्तरकालं सप्तवारं निःशत्रां पृथिवीं चकार, आह हि-“अपकारमेन कर्मणा न नरस्तुष्टिमुपैति शक्तिमान् । अधिकां कुरुतेऽरियातनां द्विषतां मूलमशेषमुद्धरेत् ॥ १ ॥” इत्येवमसावभिन्नभूतो मिथ्याविनीतश्च भवतीति । साम्प्रतमुपसंहरन् प्राक् प्रतिपादितमर्थमनुवदन्नाह-‘एवं खलु भगवया’इत्यादि, यथाऽसौ वधकः स्वपरावसरा-पेक्षी सन्न तावद् वातयत्यथ चानिवृत्तत्वादोषदुष्ट एव, एवमसाव्येकेन्द्रियादिकोऽस्पृष्टविज्ञानोऽपि तथाभूत एवाविरताप्रतिहतप्रत्याख्यातासत्क्रियादिदोषदुष्ट इति, शेषं सुगमं यावत्प्रापं कर्म क्रियत इति । तदेवं दृष्टान्त-दार्ष्टान्तिकप्रदर्शनेन पूर्वप्रतिपादितार्थस्य निगमनं कृत्वाऽधुना सर्वेषामेव प्रत्येकं प्राणिनां दुष्ट आत्मा भवति इत्येतत्प्रतिपादयितुकाम आह-यथाऽसौ वधकः परात्मनोरवसरापेक्षी तस्य गृहपतेस्तत्पुत्रस्य चाऽभ्यर्हितस्य वा

राजादेस्तत्पुत्रस्य वैक्रमेकं-पृथक् पृथक् सर्वेष्वपि वक्ष्येषु घातकचित्तं समादाय प्राप्तावसरोऽहमेनं वैरिणं
 मदाधिविधायिनं घातयिष्यामीत्येवं प्रतिज्ञाय दिवा वा रात्रौ वा सुप्तो वा जाग्रद्वा सर्वास्ववस्थासु सर्वेषामेव
 वक्ष्यानां प्रत्येकमभिन्नभूतोऽवसरापेक्षितयाऽन्नपि मिथ्यासंस्थितो नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डो भवति, एवं
 रागेद्वेषाकुलितो बालवद्बालो ज्ञानान्वृत एकेन्द्रियादिरपि सर्वेषामेव प्राणिनां विरतेरभावाच्चोग्यतया प्रत्येकं वक्ष्येषु
 घातकचित्तं समादाय नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डो भवतीति, इदमुक्तं भवति-यथाऽसौ तस्माद्बृहस्पतिराजादि-
 घातादनुपशान्तवैरः कालावसरापेक्षितया बधमकुर्वणोऽप्यविरतिसद्भावाद्द्वैरात्र निवर्त्तते तत्प्रत्ययिकेन च कर्मणा
 बध्यन्ते एवं तेऽपि एकेन्द्रियविकलेन्द्रियादयस्तत्प्रत्ययिकेन [च] कर्मणा बध्यन्ते, एवं मृषावादादत्तादानमैशुन-
 परिग्रहेष्वपि प्रतिज्ञाहेतुदृष्टान्तोपनयनिगमनार्थविधानेन पञ्चावयवत्वं वाच्यमिति, इहैव पञ्चावयवस्य वाक्यस्य
 सूत्राणां विभागो द्रष्टव्यः, तद्यथा-‘आया अपञ्चकखाणी यावि भवतीत्यत आरभ्य यावत्पावे य से कम्मे कज्जह’ति
 इतीयं प्रतिज्ञा, तत्र परः प्रतिज्ञामात्रेणोक्तमनुक्तसममितिकृत्वा चोदयति, तद्यथा-‘तत्थ चोयए पणवगं एवं
 वयासीत्यत आरभ्य यावज्जे ते एवमाहंसु’ति । तत्र प्रज्ञापकश्चोदकं प्रत्येवं वदेत्, तद्यथा-
 यन्मया पूर्वं प्रतिज्ञातं तत्सम्यक्, कस्य हेतोः ?-केन हेतुनेति चेत्, तत्र हेतुमाह-‘तत्थ खलु भगवया छ जीव-
 निकाया हेळ पणत्ता इत्यत आरभ्य यावत् भिच्छादंसणसहे’ इत्ययं हेतुः, तदस्य हेतोरनैकान्तिकत्वव्युदासार्थं
 स्वपक्षे सिद्धिं दर्शयितुं दृष्टान्तमाह, तद्यथा-‘तत्थ खलु भगवया वहए दिट्ठते पणत्ते इत्यत आरभ्य यावत् खणं

लङ्घनं वहिस्सामीति पहारेमाणे'त्ति, तदेवं दृष्टान्तं प्रदर्श्य तत्र च हेतोः सत्तां स्वाभिप्रेतां परेण भाणयितुमाह-
'से किं नु दु णाम से वहए इत्यादेरारम्य यावद्वन्ता भवति' तदेवं हेतोर्दृष्टान्ते सत्त्वं प्रसाध्य हेतोः पक्षधर्मत्वं
दर्शयितुमुपनयार्थं दृष्टान्तधर्मिणि हेतोः सत्तां परेणाभ्युपगतमनुवदति - 'जहा से वहए इत्यत आरम्य यावणिच्चं
पसदविउवायचित्तदंढे'त्ति, साम्प्रतं हेतोः पक्षधर्मत्वमाह - 'एवमेव बाले अवीत्यादीत्यत आरम्य यावत्पावे य से
कम्मे कज्जह'त्ति । तदेवं प्रतिज्ञाहेतुदृष्टान्तोपनयप्रतिपादकानि यथाविधि सूत्राणि विभागतः प्रदर्शयिषुना प्रतिज्ञा-
हेत्वोः पुनर्वचनं निगमनमित्येतत्प्रतिपादयितुमाह - 'जहा से वहए तस्स वा गाहावहस्स इत्यादि याव-
णिच्चं पसदविउवायचित्तदंढे'त्ति, एतानि च प्रतिज्ञाहेतुदृष्टान्तोपनयनिगमनान्यर्थतः सूत्रैः प्रदर्शितानि,
प्रयोगस्त्वेवं द्रष्टव्यः - तत्राप्रतिहतप्रत्याख्यातक्रिय आत्मा पापानुबन्धीति प्रतिज्ञा, सदा षट्जीवनिर्कायेषु प्रशठ-
व्यतिपातचित्तदण्डत्वादिति हेतुः, स्वपरान्नसरापेक्षितया कदाचिदव्यापादयन्नपि राजादिवधकवदिति दृष्टान्तः,
यथाऽसौ वधपरिणामादनिवृत्तत्वाद्बन्धस्यामिन्नभूतस्तथाऽऽत्माऽपि विस्तेरभावात्सर्वेष्वपि मन्वेषु नित्यं प्रशठव्य-
तिपातचित्तदण्ड इत्युपनयः, यत एवं तस्मात्पापानुबन्धीति निगमनम् । एवं मृषावादादिष्वपि पञ्चावयवत्वं
योजनीयमिति, केवलं मृषावादादिशब्दोच्चारणं विधेयं, तच्चात्मेन विधिना नित्यं प्रशठमिथ्यावादचित्तदण्डत्वात्
तथा नित्यं प्रशठादत्तादानचित्तदण्डत्वादित्यादि । तदेवं सर्वोत्पन्ना षट्सर्वपि जीवनिर्कायेषु प्रत्येकमभिन्नभूततया
यापानुबन्धित्वे प्रतिपादिते परो व्यभिचारं दर्शयन्नाह -

णो इण्ठे सम्भे [चोदकः] इह खलु बहवे पाणा० जे इमेणं सरीरसमुत्सणं णो दिट्ठा वा
 सुया वा नाभिमया वा विन्नाया वा जेसिं णो पत्तेयं पत्तेयं चित्तसमायाए दिया वा राओ वा
 सुत्ते वा जागरमाणे वा अभित्तभूते मिच्छासंठिते निच्चं पसहविउवायचित्तदंढे तं० पाणातिवाए
 जाव मिच्छादंसणसंछे ॥ सूत्रम्-६५ ॥ आचार्य आह-तत्थ खलु भगवया दुवे दिट्ठता पणत्ता,
 तं०-सन्निदिट्ठते य असन्निदिट्ठते य, से किं तं सन्निदिट्ठते ? जे इमे सन्निपंचिदिया पज्जत्तगा एतेसि
 णं छजीवनिकाए पडुच्च तं०-पुढवीकायं जाव तसकायं, से एगइओ पुढवीकाएणं किच्चं करेइवि
 कारवेइवि, तस्स णं एवं भवइ-एवं खलु अहं पुढवीकाएणं किच्चं करेइमिवि, णो चेव णं
 से एवं भवइ इमेण वा इमेण वा, से एतेणं पुढवीकाएणं किच्चं करेइवि कारवेइवि से णं तातो
 पुढवीकायाओ असंजयअविरयअप्पडिहयपच्चक्खायपावकम्मे यावि भवइ, एवं जाव तसकाएत्ति
 भाणियन्वं, से एगइओ छजीवनिकाएहिं किच्चं करेइवि कारवेइवि, तस्स णं एवं भवइ-एवं खलु
 छजीवनिकाएहिं किच्चं करेइमिवि कारवेइमिवि, णो चेव णं से एवं भवइ-इमेहिं वा इमेहिं वा, से य
 तेहिं छहिं छहिं जीवनिकाएहिं जाव कारवेइवि, से य तेहिं छहिं जीवनिकाएहिं असंजयअविरय-
 अप्पडिहयपच्चक्खायपावकम्मे तं० पाणातिवाए जाव मिच्छादंसणसंछे, एस खलु भगवया
 अक्खाए असंजए अविरए अप्पडिहयपच्चक्खायपावकम्मे सुविणमवि अपस्सओ पावे य से

कर्म कज्जह, से तं सन्निदिद्वंते । से किं तं असन्निदिद्वंते ?, जे इमे असन्निणो पाणा तं०-पुहवी-
काहया जाव वणस्सहकाहया छट्ठा वेगइया तसा पाणा, जेसिं णो तक्का इ वा सन्ना ति वा पन्ना
ति वा मणा ति वा वई वा सयं वा करणाए अन्नेहिं वा कारावेत्तए करंतं वा समणुजाणित्ताए,
तेऽवि णं बाले सव्वेसिं पाणाणं जाव सव्वेसिं सत्ताणं दिया वा राओ वा सुत्ते वा जागरमाणे
वा अमित्तभूता मिच्छासंठिया निच्चं पसदविउवातचित्तदंडा तं०-पाणाइवाते जाव मिच्छादंसण-
संछे, इच्चेव जाव णो चेव मणो णो चेव वई पाणाणं जाव सत्ताणं दुक्खणयाए सोयणयाए
जूरणयाए निप्पणयाए पिट्ठणयाए परितप्पणयाए ते दुक्खणसोयणजावपरितप्पणवहबंधणपरि-
किळेसाओ अप्पडिचिरया भवंति । इति खलु से असन्निणोऽवि सत्ता अहोनिंसिं पाणातिवाए
उवक्खाइज्जंति जाव अहोनिंसिं परिग्गहे उवक्खाइज्जंति जाव मिच्छादंसणसंछे उवक्खाइज्जंति,
[एवं भूतवादी] सव्वजोणियावि खलु सत्ता सन्निणो हुच्चा असन्निणो होंति असन्निणो हुच्चा
सन्निणो होंति, होच्चा सन्नी अदुवा असन्नी, तत्थ से अविविचिता अविघूणिता असंमुच्छिता
अणुताविता असन्निकायाओ वा सन्निकाए संकमंति सन्निकायाओ वा असन्निकायं संकमंति
सन्निकायाओ वा सन्निकायं संकमंति असन्निकायाओ वा असन्निकायं संकमंति, जे एए सन्नि वा
असन्नि वा सव्वे ते मिच्छायारा निच्चं पसदविउवायचित्तदंडा, तं०-पाणातिवाए जाव मिच्छा-

दंसणसल्ले, एवं खलु भगवया अवत्ताए असंजए अविरए अप्पडिहयप्पन्नखायपावकम्मे सकि-
रिए असंबुडे एंगंतवंडे एंगंतबाले एंगंतसुत्ते से बाले अविचारमणवयणकायवक्के सुविणमवि ण
पासह पावे य से कम्मे कज्जह ॥ सूत्रम्-६६ ॥

नायमर्थः समर्थ इति-प्रतिपत्तुं योग्यः, तद्यथा-सर्वे प्राणिनः सर्वेषामपि सत्त्वानां प्रत्येकमभिन्नभूता इति,
तत्र परः स्वपक्षसिद्धये सर्वेषां प्रत्येकमभिन्नाभावं दर्शयितुं कारणमाह-‘इह’-अस्मिंश्चतुर्दशरज्ज्वात्मके लोके
बहवोऽनन्ताः प्राणिनः स्रक्ष्मन्बादरपर्यप्तिकापर्यप्तिकादिभेदभिन्नाः सन्ति, यद्येवं ततः किमित्याह-ते च देशकाल-
स्वभावविप्रकृष्टास्तथाभूता बहवः सन्ति ये प्राणिनः स्रक्ष्मन्विप्रकृष्टाद्यवस्थाः ‘असुना शरीरसमुच्छ्रयेणे’त्यनेनेद-
माह-प्रत्यक्षासन्नवाचित्वादिदमोऽनेनार्वाग्दर्शिज्ञानसमन्वितसमुच्छ्रयेण न कदाचिद्वृष्टाश्चक्षुषा न श्रुताः श्रवणेन्द्रि-
येण विशेषतो नाभिमता-इष्टा न च विज्ञाताः प्रातिमेन स्वयमेवेत्यतः कथं तद्विषयस्तस्यामिन्नभावः स्यात् ?,
अतस्तेषां कदाचिदप्यविज्ञातानां कथं प्रत्येकं वधं प्रति चित्तसमादानं भवति, न चासौ तान् प्रति नित्यं प्रशठ-
व्यतिपातचित्तदण्डो भवतीति, शेषं सुगमम् । एवं व्यवस्थिते न सर्वविषयं प्रत्याख्यानं गुज्यते । इत्येवं
प्रतिपादिते परेण सत्याचार्य आह-यद्यपि सर्वेष्वपि सत्त्वेषु देशकालस्वभावविप्रकृष्टेषु वधकचित्तं नोत्पद्यते
तथाप्यसावविरतिप्रत्ययत्वात्तेष्वमुक्तैरेव भवति, अस्य चार्थस्य सुलभप्रतिपत्तये भगवता तीर्थकृता द्रौ दृष्टान्तौ
‘प्रज्ञप्तौ’-प्ररूपितौ, तद्यथा-संज्ञिदृष्टान्तोऽसंज्ञिदृष्टान्तश्च । अथ कोऽयं संज्ञिदृष्टान्तो ?, ये केचन ‘इमे’-प्रत्यक्षा-

सन्नाः षड्भिरपि पर्याप्तिभिः पर्याप्ताः ईहापोहविमर्शरूपा संज्ञा विद्यन्ते येषां ते संज्ञिनः, पञ्चेन्द्रियाणि येषां ते पञ्चेन्द्रियाः, करणपर्याप्त्या पर्याप्तिकाः, एषां च मध्ये कश्चिदेकः षड्जीवनिकायान् प्रतीत्यैवभूतां 'प्रतिज्ञां'- नियमं कुर्यात्, तद्यथा-अहं षट्सु जीवनिकायेषु मध्ये पृथिवीकायेनैवैकेन बालुकाशिलोपलवणादिस्वरूपेण 'कृत्यं'-कार्यं कुर्यात्, स चैवं कृतप्रतिज्ञस्तेन तस्मिन् तस्मात्तं वा करोति कारयति च, शेषकायेभ्योऽहं विनिवृत्तः, तस्य च कृतनियमस्यैवंभूतो भवत्यव्यवसायः, तद्यथा-एवं खल्वहं पृथिवीकायेन कृत्यं करोमि कारयामि च, तस्य च सामान्यकृतप्रतिज्ञस्य विशेषाभिसंधिनैव भवति, तद्यथा-अमुना कृष्णेनामुना वा श्वेतेन पृथिवीकायेन कार्यं करोमि कारयामि च, स तस्मात्पृथिवीकायादनिवृत्तोऽप्रतिहतग्रन्थाख्यातपापकर्मा भवति, तत्र खननस्थान- निषीदनत्वग्वतनोच्चारप्रश्रवणादिक्रियासद्भावाद् एवमप्लेजोवायुवनस्पतिष्वपि वाच्यं, तत्राण्कायेन स्नान- पानावगाहनभाण्डोपकरणध्वावनादिषु उपयोगः, तेजःकायेनापि पचनपाचनवितापनप्रकाशनादिषु, वायुनाऽपि व्यञ्जनतालवृन्तोद्दुपादिव्यापारादिषु प्रयोजनं, वनस्पतिनाऽपि कन्दमूलपुष्पफलपत्रत्वक्शाखाद्युपयोगः, एवं विक- लेन्द्रियपञ्चेन्द्रियेष्वप्यायोज्यमिति । तथैकः कश्चित् षट्सु पृथिवीकायेषु अविरतः असंयतत्वाच्च तैरसौ 'कार्यं'- सावधानुष्ठानं स्वयं करोति कारयति च तत्परैः, तस्य च क्वचिदपि निवृत्तेरभावादेवंभूतोऽव्यवसायो भवति, तद्य- था-एवं खल्वहं षड्भिरपि जीवनिकायैः सामान्येन कृत्यं करोमि, न पुनस्तद्विशेषप्रतिज्ञेति, स च तेषु षट्सुवपि जीवनिकायेष्वसंयतोऽप्रतिहतग्रन्थाख्यातपापकर्मा भवति, एवं मृषावादेऽपि वाच्यं, तद्यथा-इदं मया वक्तव्यम-

नृत्तमीदृग्भूतं तु न वक्तव्यं, स च तस्मान्मृषावादादिनिवृत्तत्वादसंयतो भवति, तथाऽदत्तादानमप्याश्रित्य वक्तव्यं, तद्यथा—इदं मयाऽदत्तादानं ग्राह्यमिदं तु न ग्राह्यमित्येवं मैथुनपरिग्रहेष्वपीति । तथा क्रोधमानमायालोभेनपि स्वयमभ्युह्य वान्यं । तदेवमसौ हिंसादीन्यकुर्वन्नप्यविरतत्वात्तत्प्रत्ययिकं कर्माश्रवति, तथा चाभावविरतिप्रत्ययिकं कर्म चिनोतीति, एवं देशकालस्वभावविप्रकृष्टेष्वपि जन्तुस्वभिन्नभूतोऽसौ भवति तत्प्रत्ययिकं च कर्माचिनोतीति, सोऽयं संज्ञिदृष्टान्तोऽभिहितः । स च कदाचिदेकमेव पृथिवीकायं व्यापौदयति शेषेषु निवृत्तैः कदाचिद्भावेन त्रिकादिकाः संयोगा मणीया यावत्सर्वानपि व्यापादयतीति । स चैवं सर्वेषां व्यापादकत्वेन व्यवस्थाप्यते, सर्वविषयारम्भप्रवृत्तेः, तत्प्रवृत्तिरपि तदनिवृत्तेः, यथा कश्चिद् ग्रामघातादौ प्रवृत्तौ यद्यपि च न तेन विवक्षितकाले केचन पुरुषा दृष्टास्तथाऽप्यसौ तत्प्रवृत्तिनिवृत्तेरभावात्तद्योग्यतया तदघातक इत्युच्यते, इत्येवं दार्ष्टान्तिकेऽप्यायोज्यम् । संज्ञिदृष्टान्तानन्तरमसंज्ञिदृष्टान्तः प्रागुपन्यस्तः सोऽधुना प्रतिपाद्यते—संज्ञानं संज्ञा सा विद्यते येषां ते संज्ञिनस्तत्प्रतिषेधादसंज्ञिनो मनसो द्रव्यताया अभावात्तीव्रातीव्राध्यवसायविशेषरहिताः प्रसप्तमत्तमूर्च्छितादिवदिति, ये इमेऽसंज्ञिनः तद्यथा—पृथिवीकायिका यावद्नस्पतिकायिकाः, तथा षष्ठा अप्येके त्रसाः प्राणिनो विकलेन्द्रिया यावत्संमूर्च्छिनः पञ्चेन्द्रियाः, ते सर्वेऽप्यसंज्ञिनो येषां नो 'तर्को'-विचारो मीमांसा विशिष्टविर्मर्शो विद्यते

सा० १ कर्तव्याकर्तव्यभेदानपेक्ष्य बहुत्वं । २ व्यापारयति प्र० । ३ न प्रवृत्तः । ४ उपयोगस्य भावमनोरूपतास्वीकारात्, स चास्ति तेषां । ५ तीव्राः संज्ञिपर्याप्तकस्योत्कटयोगिनः अतीवस्तु सूक्ष्मसंपरायणां । ६ गुणदोषान्वेषणपुरस्सरः ॥

श्री-
निर्युक्ति-
श्रुतियुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे

॥ ११५ ॥

द्वितीयश्रु०
चतुर्थीश्रु०
तर्कादि-
पदार्थानां
निरूपणम् ।

॥ ११५ ॥

यथा कस्यचित्संज्ञिनो मन्दमन्दप्रकाशे स्थाणुपुरुषोचिते देशे किमयं स्थाणुरुत पुरुष इत्येवमात्मक ऊहस्तर्कः संभवति, नैवं तेषामसंज्ञिनां तर्काः संभवन्तीति, तथा संज्ञानं संज्ञा-पूर्वोपलब्धेऽर्थे तदुत्तरकालपर्यालोचना, तथा प्रज्ञानं प्रज्ञा-स्वबुद्ध्योत्प्रेक्षणं स एवायमित्येवंभूतं प्रत्यभिज्ञानं च, तथा मननं मनो-मतिरित्यर्थः, सा चावग्रहादिरूपा, तथा प्रस्पष्टवर्णा वाक् सा च न विद्यते तेषामिति, यद्यपि च द्वीन्द्रियादीनां जिह्वेन्द्रियगलविवरादिकमस्ति तथापि न तेषां प्रस्पष्टवर्णत्वं, तथा न चैषां पापं हिंसादिकं करोमि कारयामि वेत्येवंभूताध्यवसायपूर्विका वागिति, तथा स्वयं करोम्यन्यैर्वा कारयामीत्येवंभूतोऽध्यवसायो न विद्यते तेषां । तदेवं तेऽप्यसंज्ञिनो बालबद्धालाः सर्वेषां प्राणिनां घातनिवृत्तेरभावात्तद्योग्यतया घातका व्यापादकाः, तथाहि—द्वीन्द्रियादयः परोपघाते प्रवर्तन्ते एव, तद्भक्षणादिना, अनृतभाषणमपि विद्यते तेषामविरतत्वात्, केवलं कर्मपरतन्त्राणां वागभावः, तथाऽदत्तादानमपि तेषामस्त्येव दृष्ट्यादिभक्षणात् तथेदमस्मदीयमिदं च पारक्यमित्येवंभूतविचाराभावाच्चेति, तथा तीव्रनपुंसकवेदो-दयान्मैशुनाविरतेश्च मैशुनसद्भावोऽपि, तथाऽशनादेः स्थापनात्पराग्रहसद्भावोऽपीत्येवं क्रोधमानमायालोभा यावन्निमज्यादर्शनश्रवणसद्भावश्च तेषामवगन्तव्यः, तत्सद्भावाच्च ते दिवा रात्रौ वा सुप्ता जाग्रदवस्था वा नित्यं प्रसृष्टव्यतिपातचिर्चदण्डा भवन्ति, तदेव दर्शयितुमाह—‘तंजहा’इत्यादि, ते ह्यसंज्ञिनः क्वचिदपि निवृत्तेरभावाच्च त्प्रत्ययिककर्मबन्धोपेता भवन्ति, तद्यथा—प्राणातिपातयावन्मिथ्यादर्शनश्रवणन्तो भवन्ति, तद्वत्तथा च यद्यपि

सा० १ मध्यमाध्यवसायवत्त्वात्, चित्तमन्त्राध्यवसायस्य तादृशस्य वाचकं भावमनोवाचकं वा ।

ते विशिष्टमनोवाग्व्यापारहितास्तथापि सर्वेषां प्राणिनां दुःखोत्पादनतया तथा शोचनतया—शोकोत्पादनत्वेन तथा 'जूरणतया' जूरणं—वयोहानिरूपं तत्करणशीलतया तथा त्रिभ्यो—मनोवाक्कायेभ्यः पातनं त्रिपातनं तद्भावस्तथा यदिवा 'तिप्पणयाए' ति—परिदेवनतया तथा 'पिट्ठणयाए' ति मृष्टिलोष्टादिप्रहारेण तथा 'तथाविधपरि-
तापनतया'—बहिरन्तश्च पीडया, ते चासंज्ञिनोऽपि यद्यपि देशकालस्वभावविप्रकृष्टानां न सर्वेषां दुःख-
मुत्पादयन्ति तथापि विरतेरभावाच्चद्योग्यतया दुःखपरितापकृष्टेशादेरप्रतिविरता भवन्ति, तैस्सद्भावाच्च तत्प्रत्ययिकेन
कर्मणा बध्यन्ते । तदेवं विप्रकृष्टविषयमपि कर्मबन्धं प्रदर्शयौपसंजिहीर्षुराह—इतिरूपप्रदर्शने खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे
विशेषणे वा, किं विशिनष्टि ?—ये इमे पृथिवीकायादयोऽसंज्ञिनः प्राणिनस्तेषां न तर्को न संज्ञा न प्रज्ञा न मनो
न वाक् न स्वयं कर्तुं नान्येन कारयितुं न कुर्वन्तमनुमन्तुं वा प्रवृत्तिरस्ति, ते चाहर्निशमभिन्नभूता
मिथ्यासंस्थिता नित्यं प्रशुठव्यतिपातचित्तदण्डा दुःखोत्पादनयावत्परितापनपरिच्छेशादेरप्रतिविरता असंज्ञिनोऽपि
सन्तोऽहर्निशं सर्वकालमेव प्राणातिपाते कर्तव्ये तद्योग्यतया तदसंप्राप्तावपि ग्रामघातकवदुपाख्यायन्ते
यावन्मिथ्यादर्शनशून्य उपाख्यायन्त इति, उपाख्यानं चासंज्ञिनोऽपि योग्यतया पापकर्मानिबृत्तेरित्यभिप्रायः ।
तदेवं दर्शिते दृष्टान्तद्वये तत्प्रतिबद्धमेवार्थशेषं प्रतिपादयितुं चोद्यं क्रियते, तद्यथा—किमेते सत्त्वाः संज्ञिनोऽसंज्ञिनश्च
भग्न्यामव्यत्ववचनियतरूपा एवाहोस्वित्संज्ञिनो भूत्वाऽसंज्ञित्वं प्रतिपद्यन्ते असंज्ञिनोऽपि संज्ञित्वमित्येवं चोदिते

सा० १ संक्षिप्तमुच्यथाय । २ अप्रतिविरततासद्भावात् ।

सत्याहाचार्यः—‘सञ्चजोणियावि खलु’ इत्यादि, यदि वा सन्त्येवंभूता वेदान्तवादिनो य एवं प्रतिपादयन्ति—‘पुरुषः’ पुरुषत्वमश्रुते पशुरपि पशुत्व ‘मिति, तदत्रापि संज्ञिनः संज्ञिन एव भविष्यन्त्यसंज्ञिनोऽप्यसंज्ञिन इति, तन्मतव्यवच्छेदार्थमाह—‘सञ्चजोणियावी’ त्यादि, यदिवा किं संज्ञिनोऽसंज्ञिकर्मबन्धं प्राक्तने सत्येव कर्मणि कुर्वन्ति किंवा नेत्येवमसंज्ञिनोऽपि संज्ञिकर्मबन्धं प्राक्तने सत्येव कुर्वन्त्याहोस्विन्नोत्पत्तिरित्याह—‘सञ्चजोणियावी’ त्यादि, सर्वा योनयो येषां ते सर्वयोनयः संवृतविवृतोभयशीतोष्णोभयसचित्ताचिनोभयरूपयोनय इत्यर्थः, ते च नारकतिर्यङ्मनसामरा अपिशब्दाद्विशिष्टैकयोनयोऽपि, खल्विति विशेषणे, एतद्विशिनष्टितज्जन्मापेक्षया सर्वयोनयोऽपि सत्त्वाः पर्याप्तपेक्षया यावन्मनःपर्याप्तिर्न निष्पद्यते तावदसंज्ञिनः करणतः सन्तः पञ्चान्मापेक्षया भवन्त्येकस्मिन्नेव जन्मनि, अन्यजन्मापेक्षया त्वेकेन्द्रियादयोऽपि सन्तः पञ्चान्मनुष्यादयो भवन्तीति, तथाभूतकर्मपरिणामात्, न पुनर्भव्याभव्यत्ववत् व्यवस्थानियमो, भव्याभव्यत्वे हि न कर्मयित्ते अतो नानयोर्न्यभिचारः, ये पुनः कर्मवशास्ता संज्ञिनो भूत्वाऽन्यत्रसंज्ञिनो भवन्त्यसंज्ञिनश्च भूत्वा संज्ञिन इति । वेदान्तवादिमतस्य तु प्रत्यक्षेणैव व्यभिचारः समुपलभ्यते, तद्यथा—संज्ञयपि कश्चिन्मूर्च्छाद्यवस्थायामसंज्ञित्वं प्रतिपद्यते, तदपगमे तु पुनः संज्ञित्वमिति, जन्मान्तरे तु सुतरां व्यभिचार इति । तदेवं संज्ञयसंज्ञिनोः कर्मपरतन्त्रत्वादन्योऽन्यानुगतिरविरुद्धा, यथा प्रतिबुद्धो निद्रोदयात्सन्नपिति सुप्तश्च प्रतिबुध्यते इत्येवं स्वापप्रतिबोध-

सा० १ संज्ञित्वावाप्तौ यद्वदं तस्मिन्-वेयादिके । यदा संज्ञित्वावाप्तिमिति ।

योऽन्योऽन्यानुगमनमेवमिहापीति । तत्र प्राक्तनं कर्म यदुदीर्णं यच्च बद्धमास्ते तस्मिन् सत्येव तदविविच्य-
 अपृथक्कृत्य तथाऽविधूय-असम्पुच्छद्याऽननुताप्येते चाविविच्यादयश्चत्वारोऽप्येकार्थिका अवस्थाविशेषं वाऽऽश्रित्य
 भेदेन व्याख्यातव्याः । तदेवमपरित्यक्तप्राक्तनकर्मणोऽसंज्ञिकायात् संज्ञिकायं संक्रामन्ति तथा संज्ञिकायादसंज्ञि-
 कायमिति संज्ञिकायात्संज्ञिकायं असंज्ञिकायादसंज्ञिकायं यथा नारकाः सावशेषकर्माणि एव नरकादुद्धृत्य प्रतनुवेदनेषु
 तिर्यक्षूत्पद्यन्ते, एवं देवा अपि प्रायशस्तत्कर्मशेषतया शुभस्थानेषूत्पद्यन्ते इत्यवगन्तव्यं, अत्र च चतुर्भगकर्मसंब-
 द्धेनैव दर्शयति । साम्प्रतमध्ययनार्थमुपसंजिघृक्षुः प्राक्प्रतिपन्नमर्थं निगमयन्नाह-‘जे एते से’त्यादि, ये एते
 सर्वाभिरपि पर्याप्तिभिः पर्याप्ताः लब्ध्या करणेन च तद्विकलाश्चापर्याप्तिकाः अन्योऽन्यसंक्रममाजः संज्ञिनोऽसंज्ञिनो
 वा सर्वेऽप्येते मिथ्याचारा अप्रत्याख्यानित्यवादित्यभिप्रायः, तथा सर्वजीवेष्वपि नित्यं प्रशठव्यतिपात-
 चित्तदण्डा भवन्तीत्येवंभूताश्च प्राणातिपाताद्येषु सर्वेष्वप्याश्रयद्वारेषु वर्तन्त इति । तदेवं व्यवस्थिते यदुक्तं
 चोदकेन-‘तद्यथा-इहाविद्यमानाशुभयोगसम्भवे कथं पापं कर्म बध्यत’ इत्येतन्निराकृत्य विरतेरभावात्तद्योग्यतया
 पापकर्मसद्भावं दर्शयति-‘एवं स्वलु’ इत्यादि, ‘एवं’-उक्तनीत्या खल्ववधारणेऽलङ्कारे वा भगवता तीर्थकृतेत्या-
 दिना यत्प्राक् प्रतिज्ञातं तदनुवदति यावत्पापं च कर्म क्रियत इति । तदेवप्रत्याख्यानिनः कर्मसंभवात्तत्संभवाच्च
 नारकतिर्यङ्मरामरगतिलक्षणं संसारमवगम्य संजातैरगण्योदक आचार्यं प्रति प्रवणचेताः प्रश्नयितुमाह-

चोदकः-से किं कुर्वं किं कारणं कर्हं संजयविरयप्पडिहयपच्चक्खायपावकम्मे भवइ ?,

श्री-
निर्युक्ति-
वृत्तियुते
श्रीमत्सूत्र-
कृतान्ने
॥ ११७ ॥

आचार्य आह-तत्थ खलु भगवया छल्लीवणिकाय हेऊ पणत्ता, तंजहा-पुढवीकाइया जाव तस-
काइया, से जहाणामए मम अस्सातं डंडेण वा, अट्टीण वा, मुट्टीण वा, लेट्टण वा, कवालेण वा;
आतोडिजमाणस्स वा जाव उवइविज्जमाणस्स वा जाव लोसुक्खणमायमवि हिंसाकारं दुक्खं
भयं पडिसंवेदेमि, इच्चं जाण सव्वे पाणा जाव सव्वे सत्ता दंडेण वा जाव कवालेण वा; आतो-
डिजमाणे वा, हम्ममाणे वा, तज्जिजमाणे वा, तालिजमाणे वा, जाव उवइविज्जमाणे वा जाव
लोसुक्खणमायमवि हिंसाकारं दुक्खं भयं पडिसंवेदेति, एवं णच्चा सव्वे पाणा जाव सव्वे सत्ता
न हंतव्वा जाव ण उइवेयव्वा, एस धम्मं धुवे णिहए सासए समिच्च लोणं खेयत्तेहिं पवेदिए,
एवं से भिक्खू विरते पाणाहवायातो जाव मिच्छादंसणसल्लाओ, से भिक्खू णो दंतपक्खालेणं
दंते पक्खालेज्जा, णो अंजणं णो वमणं णो धूवणित्तं पिआइते, से भिक्खू अकिरिए अट्टसए
अकोहे जाव अलोभे उवसंते परिनिव्वुडे, एस खलु भगवया अक्खाए संजयविरयपडिहय-
पच्चक्खायपावकम्मे अकिरिए संबुडे एगंतपंडिए भवइ त्तिबेमि ॥ सूत्रम्-६७ ॥ इति बीयसुयक्खं-
घस्स पच्चक्खाणकिरिया णाम चउत्थमज्झयणं समत्तं ॥ २-४ ॥

अथ किमनुष्ठानं स्वतः कुर्वन् किं वा परं कारयन् 'कथं' वा-केन प्रकारेण संयतविरतग्रतिहृतप्रत्याख्यात-
पापकर्मा जन्तुर्भवति ?, संयतस्य हि विरतिसद्भावात्सावधानक्रियानिष्ठचित्तिनिष्ठचेष्ट कृतकर्मसंचयाभावस्तदभावान्न-

द्वितीयश्रु०
चतुर्थीध्य०
प्रत्याख्या-
नाध्ययनो-
पसंहरणम् ।

॥ ११७ ॥

रकादिभूतभाव इत्येवं पृष्टे सत्याचार्य आह—‘तत्थ खलु’ इत्यादि, [ग्रन्थाग्रं ११०००] तत्र-संयमसद्भावे षड् जीवनिष्काया भगवता हेतुत्वेनोपन्यस्ताः, यथा प्रत्याख्यानरहितस्य षड् जीवनिष्कायाः संसारगतिनिबन्धन-त्वेनोपन्यस्ताः एवं त एव प्रत्याख्यानिनो मोक्षाय भवन्तीति, तथा चोक्तम्—“जे’ जत्तिया य हेऊ भवस्स ते चेव तत्तिया मोक्खे । गणणाईया लोगा दोण्हवि पुण्णा भवे तुल्ला ॥१॥” इत्यादि, इदमुक्तं भवति—यथाऽऽत्मनो दण्डाद्युपधाते दुःखमुत्पद्यते एवं सर्वेषामपि प्राणिनामित्यात्मोपमया तदुपधातान्निवर्तते, एष ‘धर्मः’ सर्वापायव्राण-लक्षणो ‘ध्रुवः’—अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरस्वभावो, ‘नित्य’ इति—परिणामानित्यतायामपि सत्यां स्वरूपान्यवनात् तथा आदित्योद्गतिरिव शुश्रूषवनाच्छाश्वतः—परैः क्वचिदप्यस्खलितो युक्तिसंगतत्वादित्यमिप्रायः, अयमेवंभूतश्च धर्मः ‘समेत्य’—अवगम्य, ‘लोकं’—चतुर्दशरज्ज्वात्मकं, ‘खेदज्ञैः’—सर्वज्ञैः प्रवेदितः, तदेवं स भिक्षुर्निवृत्तः सर्वाश्रवद्द्वारेभ्यो दन्तप्रक्षालनादिकाः क्रियाः अकुर्वन् सावद्यक्रियाया अभावादक्रियोऽक्रियत्वाच्च प्राणिनामलूषकः अव्यापादको यावदेकान्तनैवासौ पण्डितो भवति । इतिः परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत्, नयाः प्राग्वद्वाख्येयाः । समाप्तं प्रत्याख्यानाख्यं चतुर्थमध्ययनमिति ॥ ४ ॥

सं० १ ये श्रावन्तो हेतवश्च भवस्य ते तावन्तश्चैव मोक्षस्य । गणनातिगा लोका द्वयोरपि पूर्णा भवेयुस्तुत्याः ॥ १ ॥

अथ पञ्चमाचारश्रुताध्ययनप्रारम्भः ।

साम्प्रतं पञ्चममारभ्यते, अस्य चायमभिसंबन्धः, इहानन्तराध्ययने प्रत्याख्यानक्रियोक्ता, सा चाचार-
व्यवस्थितस्य सतो भवतीत्यतस्तदनन्तरमाचारश्रुताध्ययनमभिधीयते, यदिवाऽनाचारपरिवर्जनेन सम्यक् प्रत्या-
ख्यानमस्खलितं भवतीत्यतोऽनाचारश्रुताध्ययनमभिधीयते, यदिवा प्रत्याख्यानयुक्तः सन्नाचारवान् भवतीत्यतः
प्रत्याख्यानक्रियाऽनन्तरमाचारश्रुताध्ययनं तत्प्रतिपक्षभूतमनाचारश्रुताध्ययनं वा प्रतिपाद्यत इत्यनेन संबन्धे-
नाऽऽयातस्यास्याध्ययनस्योपक्रमादीनि चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति । तत्रोपक्रमान्तर्गतोऽर्थोधिकारोऽयं, तद्यथा
अनाचारं प्रतिषिध्य साधूनामाचारः प्रतिपाद्यते, नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे आचारश्रुतमिति द्विपदं नाम, तदनयो-
निक्षेपार्थं निर्युक्तिरुदाह—

णामन्तवर्णार्थे दब्बे भावे य हेति नायव्वो । एमेव्वं य सुत्तस्सां निक्खेव्वो चउविहो हेति ॥ १८१ ॥
आयारसुयं भणियं वज्जेयव्वा सया अणायारा । अबहुसुयस्स हु होज्जं विराहणा ईत्थ जइयव्वं ॥ १८२ ॥
एयस्स उ पडिसेहो इहमज्झयणंमि हेति नायव्वो । तो अणगारसुयंति य होई नामं तु ऐयस्स ॥ १८३ ॥

१ नाम० अ. आ । २ यातो अ. आ । ३ होइ अ. आ । ४ मेवाय आ । ५ तस्म वि० अ. आ । ६ होइ अ. ७ होज्ज हु अ.
आ । ८ एत्थ आ । ९ होइ अ. आ । १० होइ अ. आ । ११ अणगारसुयस्स णिज्झुत्ती सम्मत्ता । अ. आ ।

तत्राचारो नामस्थापनाद्रव्यभावमेदभिन्नश्रुतीं द्रष्टव्यः, एवं श्रुतमपीति । तत्राचारश्रुतयोरन्यत्राभिहितयो-
 लौघवार्थमतिदेशं कुर्वन्नाह-आचारश्च श्रुतं च आचारश्रुतं द्वन्द्वैकवद्भावस्तदुभयमपि 'भणितम्'-उक्तं, तत्राचारः
 शुद्धिकाचारकथायामभिहितः श्रुतं तु विनयश्रुते, भावार्थस्तु 'वर्जयितव्याः'-परिहार्याः, 'सदा'-सर्वकालं
 यावज्जीवं साधुनाऽनाचाराः, तांश्च 'अबहुश्रुतः'-अगीतार्थो न सम्यग् जानातीत्यतस्तस्य विराधना भवेत्,
 दुःशब्दोऽवधारणे, अबहुश्रुतस्यैव विराधना न गीतार्थस्येत्यतः 'अत्र'-सदाचारे तत्परिज्ञाने च यतितव्यं, यथा
 हि मार्गज्ञः पथिकः कुमार्गवर्जनेन नापथगामी भवति न चोन्मार्गदोषैर्युज्यते एवमनाचारं वर्जयन्नाचारवान्
 भवति न चानाचारदोषैर्युज्यत इत्यतस्तत्प्रतिषेधार्थमाह-'एतस्य'-अनाचारस्य सर्वदोषास्पदस्य दुर्गतिगमनैकहेतोः
 'प्रतिषेधो'-निराकरणं सदाचारप्रतिपत्त्यर्थम् इह-अध्ययने ज्ञातव्यः, स च परमार्थतोऽनगारकारणमिति, ततः
 केषांचिन्मतेनैतस्याध्ययनस्यानगारश्रुतमित्येतन्नाम भवतीति । गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, तदनन्तरं सूत्रानु-
 गमेऽस्त्वलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारयितव्यं, तच्चेदम्—

आदायं बन्धेनं च, आसुपन्ने इमं बह्वं । अस्मिन् धम्मे अणायां, नायरेज्ज कयाइवि ॥ १ ॥ सूत्रम् ॥

अस्य चानन्तरपरम्परसूत्रैः संबन्धो वाच्यः, तत्रानन्तरसूत्रेण सहायम्-एकान्तपण्डितो भवति, कथम् ?-
 'आदाय ब्रह्मचर्य'-मिति, परम्परसूत्रसंबन्धस्त्वयं-'बुध्येत तदा त्रोटयेद् बन्धनं' किं कुत्वेत्याह-आदाय
 ब्रह्मचर्यमिति, एवमन्यैरपि सूत्रैः संबन्धो वाच्यः, अर्थस्त्वयम्-'आदाय'-गृहीत्वा, किं तद् ? , ब्रह्मचर्यं-सत्य-

तपोभूतदयेन्द्रियनिरोधलक्षणं तच्चर्यते-अनुष्ठीयते यस्मिन् तन्मौनीन्द्रं प्रवचनं ब्रह्मचर्यमित्युच्यते तदादाय
' आशुप्रज्ञः ' पटुप्रज्ञः सदसद्विवेकज्ञः, कत्वाप्रत्ययस्योत्तरक्रियासव्यपेक्षित्वात्तामाह- ' इमां ' -समस्ताध्ययने-
नाभिधीयमानां प्रत्यक्षासन्नभूतां वाचम्- ' इदं श्वाश्वतमेवे 'त्यादिकां कदाचिदपि ' नाचरेत् ' -नाभिदध्यात्,
तथाऽस्मिन्धर्मे-सर्वज्ञप्रणीते व्यवस्थितः सन्ननाचारं-सावद्यानुष्ठानरूपं ' न समाचरेत् ' -न विदध्यादिति संबन्धः,
यादिवाऽऽशुप्रज्ञः सर्वज्ञः प्रतिसमयं केवलज्ञानदर्शनोपयोगित्वात्तत्संबन्धिनि धर्मे व्यवस्थितः ' इमां ' -वक्ष्यमाणां
वाचम् अनाचारं च कदाचिदपि नाचरेदितिश्लोकार्थः ॥ १॥ तत्रानाचारं नाचरेदित्युक्तम्, अनाचारश्च मौनीन्द्रप्रवच-
नादपरोऽभिधीयते, मौनीन्द्रप्रवचनं तु मोक्षमार्गहेतुतया सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मकं, सम्यग्दर्शनं तु तत्त्वार्थ-
अद्वानरूपं, तत्त्वं तु जीवाजीवपुण्यपापाश्रवबन्धसंस्वरनिर्जराभोक्षात्मकं, तथा धर्माधर्माकाशगुदलजीवकालात्मकं
च द्रव्यं नित्यानित्यस्वभावं, सामान्यविशेषात्मकोऽनाद्यपर्यवसानश्चतुर्दशरज्ज्वात्मको वा लोकस्तत्त्वमिति, ज्ञानं तु
मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलस्वरूपं पञ्चधा, चारित्रं सामायिकच्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धीयसूक्ष्मसंपराय-
यथाख्यातरूपं पञ्चधैव मूलोत्तरगुणभेदतो वाऽनेकधैत्येवं व्यवस्थिते मौनीन्द्रप्रवचने ' न कदाचिदनीदृशं जग'-
दिति कृत्वाऽनाद्यपर्यवसाने लोके सति दर्शनाचारप्रतिपक्षभूतमनाचारं दर्शयितुकाम आचार्यो यथावस्थितलोक-
स्वरूपोद्भवद्वनपूर्वकमाह-

अणादीयं परिज्ञाय, अणवदग्रेति वा गुणो । सासयमसासए वा, इति दिष्टिं न धारए ॥ २ ॥ सूत्रम् ॥

एहं दोहि ठाणेहिं, ववहारो ण विज्झं। एहं दोहिं ठाणेहिं, अणायारं तु जाणए ॥ ३ ॥ सूत्रम् ॥
 नास्य चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्य लोकस्य धर्माधर्मादिकस्य वा द्रव्यस्यादिः-प्रथमोत्पत्तिर्विद्यत इत्यनादिकस्त-
 मेवम्भूतं 'परिज्ञाय'-प्रमाणतः परिच्छिद्य तथा 'अनवदग्रम्'-अपर्यवसानं च परिज्ञायोभयनयात्मकबुद्धासेनैक-
 नयदृष्ट्याऽवधारणार्थमैकप्रत्ययमनाचारं दर्शयति-शश्वद्भवतीति ज्ञास्यतं-नित्यं सांख्याभिप्रायेणाप्रच्युतानुत्पन्न-
 स्थिरैकस्वभावं स्वदर्शने चानुयायिनं सैमान्यांशमवलम्ब्य धर्माधर्माकाशादिष्वनादित्वमपर्यवसानत्वं चोपलभ्य
 सर्वमिदं ज्ञास्यतमित्येवंभूतां दृष्टिं 'न धारये'दिति-एवं पक्षं न समाश्रयेत् । तथा विशेषपक्षमाश्रित्य 'वर्त्तमान-
 नारकाः समुच्छेत्स्यन्ती'त्येतच्च सूत्रमङ्गीकृत्य यत्सत्तत्सर्वमनित्यमित्येवंभूतबौद्धदर्शनाभिप्रायेण च सर्वमज्ञातम्-
 अनित्यमित्येवंभूतां च दृष्टिं न धारयेदिति ॥ २ ॥ किमित्येकान्तेन ज्ञास्यतमज्ञातं वा वस्त्वित्येवम्भूतां दृष्टिं न
 धारयेदित्याह-सर्वं नित्यमेवानित्यमेव वैताभ्यां द्वाभ्यां स्थानाभ्यामभ्युपगम्यमानाभ्यामनयोर्वा पक्षयोर्व्यवहरणं
 व्यवहारो-लोकस्यैहिकामुष्मिकयोः कार्ययोः प्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणो न विद्यते, तथाहि-अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्व-
 भावं सर्वं नित्यमित्येवं न व्यवहियते, प्रत्यक्षेणैव नवपुराणादिभावेन प्रेङ्गसाभावेन वा दर्शनात्, तथैव च लोकस्य
 प्रवृत्तेः, आमुष्मिकेऽपि नित्यत्वादात्मनो बन्धमोक्षाद्यभावेन दीक्षायमनियमादिकमनर्थकमिति न व्यवहियते ।

१ सा० प्रमाणरूपत्वान्मौनीन्द्रागमस्योभयनयात्मकता । २ ०त्मकं प्रत्ययः, प्रत्ययं ज्ञानं, प्रतीत्यस्य चाध्याहारः । ३ मिथ्यात्वकारणकं ।
 ४ कर्मवैतारण्यं । ५ प्रपञ्चसंख्योऽभावः, तेन तदपेक्षेत्यर्थः, देयं साधुरितिबद्धं प्रकृत्या चार्वाकविद्वद्वा तृतीया । ६ अनर्थकतया निवृत्तिरूपफलदत्तया ।

तथैकान्तानित्यत्वेऽपि लोको धनधान्यषटपटादिकमनागतभोगार्थं न संगृह्णीयात्, तथाऽऽमुष्मिकेऽपि क्षणिक-
त्वादात्मनः प्रवृत्तिर्न स्यात्, तथा च दीक्षाविहाररादिकमनर्थकं, तस्मान्नित्यानित्यात्मके एव स्याद्वादे सर्वव्यव-
हारप्रवृत्तिः, अत एव तयोर्नित्यानित्ययोः स्थानयोरेकान्तत्वेन समाधीयमाणो रैहिकामुष्मिककार्यविष्वंसरूप-
मनाचारं मौनीन्द्रागमबाह्यरूपं विजानीयात्, तुशब्दो विशेषणार्थः, कथञ्चिन्नित्यानित्ये वस्तुनि सति व्यवहारो
युज्यत इत्येतद्विशिनष्टि, तथाहि-सामान्यमन्वयिनमंशमाश्रित्य स्यान्नित्यमिति भवति, तथा विशेषांशं प्रतिक्षण-
मन्यथा च अन्यथा च नवपुराणादिदर्शनतः स्यादनित्यं इति भवति, तथोत्पादव्ययध्रौव्याणि चार्हदर्शनाश्रितानि
व्यवहाराङ्गं भवति । तथा चोक्तम्—“घटमौलिसुवर्णार्थी, नाशोत्पादस्थितिष्वयम् । शोक्रप्रमोदमाध्यस्थं, जनो
याति सहेतुकम् ॥ १ ॥ इत्यादि । तदेवं नित्यानित्यपक्षयोर्व्यवहारो न विद्यते, तथाऽनयोरेवानाचारं विजानीया-
दिति स्थितम् ॥ २ ॥ तथाऽन्यमप्यनाचारं प्रतिषेदुकाम आह—
समुच्छिद्मिहिति सत्थारो, सत्त्वे पाणा अणेलिसा । गंठिगा वा भविस्सति, सासयंति च णो चए॥४॥
एएहिं दोहिं ठाणेहिं, ववहारो ण विज्झइ । एएहिं दोहिं ठाणेहिं, अणायारं तु जाणए ॥ ५ ॥ सूत्रम्॥

सम्यक्-निरवशेषतया ‘उच्छेदस्त्यन्ति’ उच्छेदं यास्यन्ति-क्षयं प्राप्स्यन्ति सामस्त्येनोत्-प्राबल्येन सेत्स्यन्ति
वा सिद्धिं यास्यन्ति, के ते ?-आस्तारः-तीर्थकृतः सर्वज्ञास्तच्छासनप्रतिपन्ना वा ‘सर्वे’ निरवशेषाः सिद्धिगमन-

१ सा० सामान्यापेक्षया नपुं० । २ विशेषाभावेक्षया पुंस्त्वं । ३ भवन्ति (विधेयतोत्पादादीनां) प्र० ।

योग्या भव्याः, ततश्चोच्छिन्नभव्यं जगत्स्यादिति, शुष्कतर्काभिमानग्रहगृहीता युक्तिं चाभिदधति-जीवसद्भावे सत्यप्यपूर्वोत्पादाभावादभव्यस्य च सिद्धिगमनासम्भवात्कालस्य चाऽऽनन्त्यादनारतं सिद्धिगमनसम्भवेन तद्व्योपपत्तेरपूर्वाभावाद्भव्योच्छेद इत्येवं नो वदेत्, तथा सर्वेऽपि 'प्राणिनो' -जन्तवः, 'अनीहृशा' -विसदृशाः सदा परस्परविलक्षणा एव, न कथञ्चित्तेषां सादृश्यमस्तीत्येवमप्येकान्तेन नो वदेत्, यदिवा-सर्वेषां भव्यानां सिद्धि-सद्भावेऽवशिष्टाः संसारे 'अनीहृशाः' -अभव्याः एव भवेयुरित्येवं च नो वदेत्, युक्तिं चोत्तरत्र वक्ष्यति । तथा कर्मात्मको ग्रन्थो येषां विद्यते ते ग्रन्थिकाः, सर्वेऽपि प्राणिनः कर्मग्रन्थोपेता एव भविष्यन्तीत्येवमपि नो वदेत्, इदमुक्तं भवति-सर्वेऽपि प्राणिनः सेत्स्यन्त्येव कर्मावृता वा सर्वे भविष्यन्तीत्येवमेकमपि पक्षमेकान्तिकं नो वदेत् । यदिवा-'ग्रन्थिका' -इति ग्रन्थिकसत्त्वा भविष्यन्तीति, ग्रन्थिभेदं कर्तुमसमर्था भविष्यन्तीत्येवं च नो वदेत्, तथा 'शाश्वताः' -इति शास्तरः 'सदा' -सर्वकालं स्थायिनस्तीर्थकरा भविष्यन्ति 'न समुच्छेस्यन्ति' -नोच्छेदं यास्यन्तीत्येवं नो वदेदिति ॥ ४ ॥ तदेवं दर्शनाचारवादनिषेधं बाह्यमात्रेण प्रदर्शयिषुना युक्तिं दर्शयितुं काम आह- 'एतयोः' -अनन्तरोक्तयोर्द्वयोः स्थानयोः, तद्यथा-शास्तरः क्षयं यास्यन्तीति, शाश्वता वा भविष्यन्तीति यदिवा सर्वे शास्तरस्तद्दर्शनप्रतिपक्षा वा सेत्स्यन्ति शाश्वता वा भविष्यन्ति, यदि वा सर्वे प्राणिनो ह्यनीहृशाः-विसदृशाः सदृशा वा, तथा ग्रन्थिकसत्त्वास्तद्द्रहिता वा भविष्यन्तीत्येवमनयोः स्थानयोर्व्यवहरणं व्यवहारस्तदस्ति त्वे युक्तेर-

शा० १ दर्शनाचारवादनिषेधं प्र० । २ दर्शनाचारविषये वादस्य निषेधं ।

भावाच्च विद्यते, तथाहि-यत्तावदुक्तं ' सर्वे आस्तारः क्षयं यास्यन्ति ' इत्येतदुक्तं, क्षयनिबन्धनस्य कर्मणोऽभावात्सिद्धानां क्षयाभावः, अथ भवस्यकेवल्यपेक्षयेदमभिधीयते, तदप्यनुपपन्नं, यतोऽनाद्यनन्तानां केवलानां सद्भावात्प्रवाहापेक्षया तदभावाभावः । यदप्युक्तम्- ' अपूर्वस्याभावे सिद्धिगमनसद्भावेन च व्ययसद्भावाद्भव्यशून्यं जगत् स्यात् ' इत्येतदपि सिद्धान्तपरमाश्रयिदिनो वचनं, यतो भव्यराशे राद्धान्ते भविष्यत्कालस्यैवानन्त्यमुक्तं, तच्चैवमुपपद्यते यदि क्षयो न भवति, सति च तस्मिन् आनन्त्यं न स्यात्, नापि चावश्यं सर्वस्यापि भव्यस्य सिद्धिगमनेन भाव्यमित्यानन्त्याद्भव्यानां तत्सामग्र्यभावादोग्यदलिकप्रतिभावतैदनुपपत्तिरिति । तथा नापि शाश्वता एव, भवस्यकेवलानां शास्तृणां सिद्धिगमनसद्भावात्प्रवाहापेक्षया च शाश्वतत्वमतः कथञ्चिच्छाश्वताः कथञ्चिदशाश्वता इति । तथा सर्वेऽपि प्राणिनो विचित्रकर्मसद्भावात्प्रवाहानागतज्जातिशरीराङ्गोपाङ्गादिसमन्वितत्वादनीदृशाः-विसदृशास्तथोपयोगासंख्येयप्रदेशत्वाभूतत्वादिभिर्धर्मैः कथञ्चित्सदृशा इति, तथोल्लसितसद्दीर्यतया केचिद्विषयग्रन्थयोऽपरे च तथाविधपरिणामाभावाद् ग्रन्थिकसत्त्वा एव भवन्तीत्येवं च व्यवस्थिते नैकान्तेनैकान्तपक्षो भवतीति प्रतिषिद्धः, तदेवमेतयोरेव द्वयोः स्थानयोरुक्तनीत्याऽनाचारं विजानीयादिति स्थितम् । अपि च-आगमे अनन्तानन्तास्वप्युत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु भव्यानामनन्तभाग एव सिद्ध्यतीत्ययमर्थः प्रतिपाद्यते, यदा चैवंभूतं

सा०१ योग्यता च सामग्र्याद्युपेततारूपा । २ सकलभव्यानां मुक्त्यनुपपत्तेः ।

तदानन्त्यं तत्कथं तेषां क्षयः ? , युक्तिरप्यत्र-संबन्धिशब्दावेतौ, युक्तिः संसारं विना न भवति, संसारोऽपि न युक्तिमन्तरेण, ततश्च भव्योच्छेदे संसारस्याप्यभावः स्यादतोऽभिधीयते नानयोर्व्यवहारो युज्यत इति ॥ ५ ॥ अधुना चारित्राचारमङ्गीकृत्याह—

जे केह खुदगा पाणा, अतुवा संति महालया । सरिसं तेहिं वेरंति, असरिसंती य णो वदे ॥ ६ ॥
एएहिं दोहिं ठाणेहिं, बवहारो ण विज्झं । एएहिं दोहिं ठाणेहिं, अणाचारं तु जाणए ॥ सूत्रम् ७ ॥
ये केचन धुद्रकाः सत्त्वाः—प्राणिन एकेन्द्रियद्वीन्द्रियादयोऽल्पकाया वा पञ्चेन्द्रिया अथवा 'महालयाः'—महाकायाः 'सन्ति'—विद्यन्ते तेषां च धुद्रकाणामल्पकायानां कुण्डवादीनां महानालयः—शरीरं येषां ते महालया—हस्त्यादयस्तेषां च व्यापादने सदृशं 'वैर' 'मिति-वज्रं' कर्म विरोधलक्षणं वा वैरं तत् 'सदृशं' 'समानं' तुल्यप्रदेशत्वात्सर्वजन्तुनामित्येवमेकान्तेन नो वदेत्, तथा 'विसदृशम्'—असदृशं—तद्व्यापत्तौ वैरं कर्मबन्धो विरोधो वा इन्द्रियविज्ञानकायानां विसदृशत्वात् सत्यपि प्रदेशतुल्यत्वे न सदृशं वैरमित्येवमपि नो वदेत्, यदि हि वक्ष्यापेक्ष एव कर्मबन्धः स्यात्तदा तत्तद्वशात्कर्मणोऽपि सादृश्यमसादृश्यं वा वक्तुं युज्येत, न च तद्वशादेव बन्धः अपि त्वध्यवसायवशादपि, ततश्च तीव्राध्यवसायिनोऽल्पकायसत्त्वव्यापादनेऽपि महद्वैरम्, अकामस्य तु महाकायसत्त्वव्यापादनेऽपि स्वल्पमिति ॥ ६ ॥ एतदेव सूत्रेणैव दर्शयितुमाह—आभ्यामनन्तरोक्ताभ्यां स्थानाभ्या-

सा० १ अत्र हि ह्रस्वदीर्घत्ववद् घटतदभाववत्सत्त्वापेक्षता न तु कार्यकारणरूपेण, तथा च न युक्तिमन्तरेण न संसार इत्यत्र विरोधः ।

श्री-
निर्युक्ति-
इच्छियुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे
॥१२२॥

द्वितीयश्रु०
पञ्चमाख्य०
चारित्रा-
चार-
सम्बन्धि-
कथनम् ।

॥१२२॥

मनयोर्वा स्थानयोरल्पकायमहाकायव्यापादनापादितकर्मबन्धसदृशत्वासदृशत्वयोर्व्यवहरणं व्यवहारो निर्युक्ति-
कत्वाच्च युज्यते, तथाहि—न वध्यस्य सदृशत्वमसदृशत्वं चैकमेव कर्मबन्धस्य कारणम्, अपितु वध्यकस्य तीव्र-
भावो मन्दभावो ज्ञानभावोऽज्ञानभावो महावीर्यत्वमल्पवीर्यत्वं चेत्येतदपि । तदेवं वध्यवध्ययोर्विशेषात्कर्म-
बन्धविशेष इत्येवं व्यवस्थिते वध्यमेवाश्रित्य सदृशत्वासदृशत्वव्यवहारो न विद्यत इति । तथाऽनयोरेव स्थानयोः
प्रवृत्तस्यानाचारं विजानीयादिति, तथाहि—यज्जीवंसाम्यात्कर्मबन्धसदृशत्वमुच्यते, तदयुक्तं, यतो न हि जीवव्या-
पक्या हिंसोच्यते, तस्य शाश्वतत्वेन व्यापादयितुमशक्यत्वाद्, अपि त्विन्द्रियादिव्यापन्या, तथा चोक्तम्—
“पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च, उच्छ्वासनिःश्वासमथान्यदायुः । प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्तास्तेषां वियोजीकरणं
तु हिंसा ॥ १ ॥” इत्यादि । अपिच भावसव्यपेक्षस्यैव कर्मबन्धोऽभ्युपेतुं युक्तः, तथाहि—वैद्यस्यागमसव्यपेक्षस्य
सम्यक् क्रियां कुर्वतो यद्यन्यातुरविपत्तिभवति तथापि न वैरातुषङ्गो भावदोषाभावाद्, अपरस्य तु सर्पबुद्ध्या
रज्जुमपि धनतो भावदोषात्कर्मबन्धः, तद्द्रवितस्य तु न बन्ध इति, उक्तं चागमे—‘उच्चैलियंमि पाए’ इत्यादि,
तण्डुलमस्स्याख्यानकं तु सुग्रासिद्धमेव । तदेवंविधवध्यवध्यकभावापेक्षया स्यात् सदृशत्वं स्यादसदृशत्वमिति,
अन्यथाऽनाचार इति ॥ ७ ॥ पुनरपि चारित्रमधिकृत्याहारविषयानाचाराचारौ प्रतिपादयितुकाम आह—

सा० १ असंख्यप्रदेशत्वादिना । २ भवेदोषा० प्र० । ३ शास्त्रप्रसिद्धत्वात् पूर्वं व्यतिरेकिणं प्रदर्श्य अन्वयी एष कर्मबन्ध इति । ४ भावदोष-
रहितस्य । ५ उच्चालिते पादे ।

अहाकम्मणि भुंजति, अणमण्णे सकम्मुणा । उवल्लिसेति जाणिज्जा, अणुवल्लिसेति वा पुणो ॥ सू० ॥ ८ ॥
एएहिं दोहिं ठाणेहिं, ववहारी ण विज्झई । एएहिं दोहिं ठाणेहिं, अणाथारं तु जाणए ॥ सू० ॥ ९ ॥

साधु प्रधानकारणमाधाय-आश्रित्य कर्माण्याधाकर्मणि, तानि च वल्लभोजनवसत्यादीन्युच्यन्ते, एतान्याधा-
कर्माणि ये भुञ्जन्ते-एतैरुपभोगं ये कुर्वन्ति 'अन्योऽन्यं' परस्परं तान् स्वक्रीयेन कर्मणोपलिप्तान् विजानीयादि-
त्येवं नो वदेत्, तथाऽनुपलिप्तानिति वा नो वदेत्, एतदुक्तं भवति-आधाकर्मोपि श्रुतोपदेशेन शुद्धमितिकृत्वा
भुञ्जानः कर्मणा नोपलिप्यते, तदाधाकर्मोपभोगेनावश्यतया कर्मबन्धो भवतीत्येवं नो वदेत्, तथा श्रुतोपदेश-
मन्तरेणाहारगृह्याऽऽधाकर्म भुञ्जानस्य तन्निमित्तकर्मबन्धसद्भावात् अतोऽनुलिप्तानपि नो वदेत्, यथावस्थित-
मौनीन्द्रागमज्ञस्य त्वेवं युज्यते वक्तुम्-आधाकर्मोपभोगेन स्यात्कर्मबन्धः स्यावेति, यत उक्तम्-"किञ्चिच्छुद्धं
कल्यमकल्यं वा स्यादकल्यमपि कल्यम् । पिण्डः शय्या वस्त्रं पात्रं वा भेषजाद्यं वा ॥ १ ॥" तथाऽन्यैरप्य-
भिहितम्-"उत्पद्येत हि साऽवस्था, देशकालामयान्त्रति । यस्यामकार्यं कार्यं स्यात्कर्म कार्यं च वर्जयेद् ॥ २ ॥"
इत्यादि ॥ ८ ॥ किमित्येवं स्याद्वादः प्रतिपाद्यत इत्याह-आभ्यां द्वाभ्यां स्थानाभ्यामाश्रिताभ्यामनयोर्वा स्थान-
योराधाकर्मोपभोगेन कर्मबन्धभावाभावाभूतयोर्व्यवहारो न विद्यते, तथाहि-यद्यवश्यमाधाकर्मोपभोगेनैकान्तेन
कर्मबन्धोऽभ्युपगम्येत एवं वाहाराभावेनापि क्वचित्सुतरामनर्थोदयः स्यात्, तथाहि-श्रुत्प्रपीडितो न सम्यगीर्यापथं

शोधयेत् ततश्च ब्रजन् प्राण्युपमर्दमपि कुर्यात् मूच्छादिसद्भावतया च देहपाते सत्यवश्यंभावी त्रासादिव्याघातो-
ऽकालमरणे चाविरतिरङ्गीकृता भवत्यार्तव्यानापत्तौ च तिर्यग्गतिरिति, आगमश्च—“सर्वतश्च संजमं संजमाओ
अप्याणमेव रक्खेज्जा” इत्यादिनाऽपि तदुपभोगे कर्मबन्धाभाव इति, तथाहि—आधाकर्मण्यपि निष्पाद्यमाने षड्-
जीवनिकायवधस्तद्वधे च प्रतीतः कर्मबन्ध इत्यतोऽनयोः स्थानयोरेकान्तेनाश्रीयमाणयोर्व्यवहरणं व्यवहारो न
युज्यते, तथाऽऽभ्यामेव स्थानाभ्यां समाश्रिताभ्यां सर्वमनाचारं विजानीयादिति स्थितम् ॥ ९ ॥ पुनरप्यन्यथा
दर्शनं प्रति वागनाचारं दर्शयितुमाह—

जमिदं ओरालमाहारं, कम्मगं च तहेव य(नमेव तं) । सव्वत्थ वीरियं अत्थि, णत्थि सव्वत्थ वीरियं ॥ १० ॥
एण्हिं दोहिं ठाणेहिं, ववहारो ण विज्झई । एण्हिं दोहिं ठाणेहिं, अणायारं तु जाणए ॥ ११ ॥ सू० ॥

यदिवा योऽयमनन्तरमाहारः प्रदर्शितः स सति शरीरे भवति शरीरं च पञ्चधा तस्य चौदारिकादेः
शरीरस्य भेदाभेदं प्रतिपादयितुकामः पूर्वपक्षद्वारेणाह—‘जमिद’मित्यादि, यदिदं—सर्वजनप्रत्यक्षमुदारैः पुद्गलै-
र्निवृत्तमौदारिकमेतदेवोराळं निस्सारत्वाद् एतच्च तिर्यच्चातुष्याणां भवति तथा चतुर्दशपूर्वविदा क्वचित्संशयादान्वा-
हियत इत्याहारम्, एतद्ब्रह्मणाच्च वैक्रियोपादानमपि द्रष्टव्यं, तथा कर्मणा निर्वृत्तं कर्मणम्, एतत्सहचरितं
तैजसमपि ग्राह्यम् । औदारिकवैक्रियाहारकाणां प्रत्येकं तैजसकर्मणाभ्यां सह युगपदुपलब्धेः कस्यचिदेकत्वा-

सा० १ सर्वत्र संयमं सयमादात्मानमेव रक्षेत् ।

ऽऽशङ्का स्यादतस्तदनोदार्थं तदभिप्रायमाह—‘तदेव तद्’, यदेवौदारिकं शरीरं ते एव तैजसकार्मणे शरीरे, एवं वैक्रियाहारकयोरपि वाच्यं, तदेवंभूतां संज्ञां नो निवेशयदित्युत्तरश्लोके क्रिया, तथैतेषामात्यन्तिको भेद इत्येवंभूतामपि संज्ञां न निवेशयेत् । युक्तिश्चात्र—यद्येकान्तेनाभेद एव तत इदमौदारिकमुदाहरणद्वलनिष्पन्नं तथैतत्तत्कर्मणा निर्वर्तितं कामेन सर्वस्यैतस्य संसारचक्रवालभ्रमणस्य कारणभूतं तेजोद्रव्यैर्निष्पन्नं तेज एव तैजसं आहारपत्तिनिमित्तं तैजसलब्धिनिमित्तं चेत्येवं भेदेन संज्ञा निरुक्तं कार्यं च न स्यात् । अथात्यन्तिको भेद एव ततो घटवज्जिन्नयोर्देशकालयोरप्युपलब्धिः स्यात्, न नियता युगपदुपलब्धिरिति, एवं च व्यवस्थिते कथञ्चिदेकोपलब्धेरभेदः कथञ्चिच्च संज्ञाभेदाद्भेद इति स्थितं । तदेवमौदारिकादीनां शरीराणां भेदाभेदो प्रदर्शयार्थानां सर्वस्यैव द्रव्यस्य भेदाभेदो प्रदर्शयितुकामः पूर्वपक्षं श्लोकपश्चाद्धेन दर्शयितुमाह—‘सन्वत्थ वीरिय’मित्यादि, ‘सर्वं सर्वत्र विद्यत’ इतिकृत्वा सांख्याभिप्रायेण सत्त्वरजस्तमोरूपस्य प्रधानस्यैकत्वात्तस्य च सर्वस्यैव कारणत्वात् अतः सर्वं सर्वात्मकमित्येवं व्यवस्थिते ‘सर्वत्र’—घटपटादौ अपरस्य—‘वीर्य’—शक्तिर्विद्यते, सर्वस्यैव हि व्यक्तस्य प्रधानकार्यत्वात्कार्यकारणयोश्चैकत्वाद्, अतः सर्वस्य सर्वत्र वीर्यमस्तीत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत्, तथा ‘सर्वे भावाः स्वभावेन, स्वस्वभावव्यवस्थिता’ इति प्रतिनियतशक्तित्वान्न सर्वत्र सर्वस्य ‘वीर्य’शक्तिरित्येवमपि संज्ञां नो निवेशयेत् । युक्तिश्चात्र—यत्तावदुच्यते ‘सांख्याभिप्रायेण सर्वं सर्वात्मकं देशकालाकारप्रतिबन्धाच्च न समान-

सा० १ औदारिककार्यस्य धर्माधर्माज्जनमुत्तयवात्यादेः प्रसिद्धत्वान्न निर्देशः । २ कार्यस्य । ३ गत्ययः । ४ स्वरूपेण । ५ स्वस्वाधार्येदथशु ।

श्री-
निर्युक्ति-
वृत्तिरुते
श्रीमत्सूत्र-
कृतार्थे

॥१२४॥

द्वितीयश्रु०
पञ्चमाख्य०
वागना-
चादि-
स्वरूप-
कथनम् ।

॥१२४॥

कालोपलब्धि'रिति, तदयुक्तं, यतो मेदेन सुखदुःखजीवितमरणदूरासन्नक्षमबादसुरूपकुरूपदिकं संसारवैचित्र्य-
मव्यक्षेणानुभूयते, न च दृष्टेऽनुपपन्नं नाम, न च सर्वं मिथ्येत्यभ्युपपत्तुं युज्यते, यतो दृष्टहानिरदृष्टकल्पना च
पापीयसी । किंच-सर्वैक्येऽभ्युपगम्यमाने संसारमोक्षाभावतया कृतनाशोऽकृताभ्यागमश्च बलादापतति, यच्चैतत्
सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः प्रधानमित्येतत्सर्वस्यास्य जगतः कारणं तन्निरन्तराः सुहृदः प्रत्येव्यन्ति,
निर्युक्तिकत्वाद्, अपि च-सर्वथा सर्वस्य वस्तुन एकत्वेऽभ्युपगम्यमाने सत्त्वरजस्तमसामप्येकत्वं स्यात्, तद्धृदे च
सर्वस्य तद्वदेव मेद इति । तथा यदप्युच्यते-सर्वस्य प्रधानकार्यत्वात्सत्कार्यवादाच्च मयूराण्डकरणे
चञ्चुपिच्छादीनां सतामेवोत्पादाभ्युपगमाद् असदुत्पादे चाग्नफलादीनामप्युपपत्तिप्रसङ्गादित्येतद्वाङ्मात्रं, तथाहि-
यदि सर्वथा कारणे कार्यमस्ति न तर्ह्युत्पादो निष्पन्नघटस्येव, अपिच मृत्पिण्डावस्थायामेव घटगताः कर्मगुणव्यप-
देशा भवेयुः, न च भवन्ति ततो नास्ति कारणे कार्यम्, अथानभिव्यक्तमस्तीति चेन्न तर्हि सर्वात्मना विद्यते,
नाप्येकान्तेनासत्कार्यवाद एव, तद्भावे हि व्योमारविन्दानामप्येकान्तेनासतां मृत्पिण्डादेर्घटादेरिवोत्पत्तिः स्यात्,
न चैतदुष्टमिष्टं वा, अपिच-एवं सर्वस्य सर्वस्मादुत्पत्तेः कार्यकारणभावानियमः स्याद्, एवं च न शाल्यङ्कुरार्थी
शालीबीजमेवाद्याद् अपि तु यत्किञ्चिदेवेति, नियमेन च प्रेक्षापूर्वकारिणांमुपादानकारणादौ प्रवृत्तिः, अतो
नासत्कार्यवाद इति । तदेवं सर्वपदार्थानां सत्त्वज्ञेयत्वप्रमेयत्वादिभिर्भेदैः कथञ्चिदेकत्वं तथा प्रतिनियतार्थकार्यतया

सा १° पपन्नं प्र० ।

यदेवाथक्रियाकारि तदेव परमार्थतः सदितिकृत्वा कथञ्चिद्धेद इति सामान्यविशेषात्मकं वस्त्विति स्थितम् । अनेन च स्यादस्ति स्याबास्तीतिभङ्गकद्वयेन शेषभङ्गका अपि द्रष्टव्याः, ततश्च सर्वं वस्तु सप्तभङ्गीस्वभावं, ते चासी-स्वद्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षया स्यादस्ति, परद्रव्याद्यपेक्षया स्यान्नास्ति, अन्ययोरेव धर्मयोर्योगपद्येनाभिधातु-मन्नकथत्वात्स्यादवक्तव्यं, तथा कस्यचिदंशस्य स्वद्रव्याद्यपेक्षया विवक्षितत्वात्कस्यचिचांशस्य परद्रव्याद्यपेक्षया विवक्षितत्वात् स्यादस्ति च स्यान्नास्ति चेति, तथैकस्यांशस्य स्वद्रव्याद्यपेक्षया परस्य तु सामस्येन स्वपरद्रव्या-द्यपेक्षया विवक्षितत्वात्स्यादस्ति चावक्तव्यं चेति, तथैकस्यांशस्य परद्रव्याद्यपेक्षया परस्य तु सामस्येन स्व-द्रव्याद्यपेक्षया विवक्षितत्वात् स्यान्नास्ति चावक्तव्यं चेति, तथैकस्यांशस्य स्वद्रव्याद्यपेक्षया परस्य तु परद्रव्याद्य-पेक्षयाऽन्यस्य तु यौगपद्येन स्वपरद्रव्याद्यपेक्षया विवक्षितत्वात्स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यं चेति, इयं च सप्तभङ्गी यथायोगमुत्तरत्रापि योजनीयेति ॥ १० ॥ ११ ॥ तदेवं सामान्येन सर्वस्यैव वस्तुनो भेदाभेदौ प्रतिपाद्या-धुना सर्वशून्यवादिमतनिरासेन लोकालोकयोः प्रविभागोनास्तित्वं प्रतिपादयितुकाम आह-यदिवा 'सर्वत्र वीर्यमस्ति नास्ति सर्वत्र वीर्यं'मित्यनेन सामान्येन वस्त्वस्तित्वमुक्तं, तथाहि-सर्वत्र वस्तुनो 'वीर्यं'-शक्तिरर्थक्रियासामर्थ्य-मन्तशः स्वविषयज्ञानोत्पादनं, तच्चैकान्तेनात्यन्ताभोवाच्छशविषाणादेरप्यस्तीत्येवं संज्ञा न निवेशयत्, सर्वत्र वीर्यं नास्तीति नो एवं संज्ञां निवेशयेदिति, अनेनाविशिष्टं वस्त्वस्तित्वं प्रसाधितम्, इदानीं तस्यैव वस्तुन ईषद्विशेषित-

शा० १ ०१ मनसः प्र० । २ ०भावाभावा प्र० । ३ सर्वत्र वीर्यमित्येवंरूपा ।

त्वेन लोकालोकरूपतयाऽस्तित्वं प्रसाधयन्नाह—

णत्थि लोए अलोए वा, णेवं सन्नं निवेसए । अत्थि लोए अलोए वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ सू० १२ ॥
णत्थि जीवा अजीवा वा, णेवं सन्नं निवेसए । अत्थि जीवा अजीवा वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ सू० १३ ॥

‘लोकः’—चतुर्दशरज्ज्वात्मको धर्माधर्मोकाशादिपञ्चास्तिकायात्मको वा स नास्तीत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत् । तथाऽऽकाशास्तिकायमात्रकस्त्वलोकः स च न विद्यते एवेत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत् तदभावप्रतिपत्तिनिबन्धनं त्विदं, तद्यथा—प्रतिभासमानं वस्त्ववयवद्वारेण वा प्रतिभासेतावयविद्वारेण वा ?, तत्र न तावदवयवद्वारेण प्रतिभासनमुत्पद्यते, निरंशपरमाणूनां प्रतिभासनासम्भवात्, सर्वाशरीयभागस्य च परमाण्वात्मकत्वात्तेषां च छद्मस्थविज्ञानेन द्रष्टुमशक्यत्वात्, तथा चोक्तम्—“यावद्द्रुदृश्यं परस्तावद्भागः स च न दृश्यते । निरंशस्य च भागस्य, नास्ति छद्मस्थदर्शनम् ॥ १ ॥” इत्यादि, नाप्यवयविद्वारेण, विकल्प्यमानस्यावयविन एवाभावात्, तथाहि—असौ स्वावयवेषु प्रत्येकं सामस्त्येन वा वर्तेत ? अंशशिमावेन वा ?, न सामस्त्येनावयवि- बहुत्वप्रसङ्गात्, नाप्यंशेन पूर्वाविकल्पानतिक्रमेणानवस्थाप्रसङ्गात्, तस्माद्विचार्यमाणं न कथञ्चिद्द्रवत्वात्मभावं लभते, ततः सर्वमेतन्मायास्वप्नेन्द्रजालरुमरीचिकाविज्ञानसदृशं, तथा चोक्तम्—“यथा यथाऽर्थोऽश्नित्यन्ते, विविच्यन्ते तथा तथा । यद्येते (तत्) स्वयमर्थेभ्यो, रोचन्ते (ते) तत्र के वयम् ? ॥ १ ॥” इत्यादि । तदेवं वस्त्वभावे तद्विशेषलोकालोकाभावः सिद्ध एवेत्येवं नो संज्ञां निवेशयेत् । किंत्वस्ति लोक ऊर्वाधस्तिर्यग्रूपो वैशाखस्थान-

स्थितकटिन्यस्तकरयुग्मपुरुषसदृशः पञ्चास्तिकायात्मको वा, तद्व्यतिरिक्तश्चालोकोऽप्यस्ति, संबन्धिश्चन्दत्वात्, लोकव्यवस्थाजन्यथानुपपत्तेरिति भावः, युक्तिश्चात्र-यदि सर्वं नास्ति तत सर्वान्तःपातित्वात्प्रतिषेधकोऽपि नास्तीत्यतस्तदभावात्प्रतिषेधाभावः, अपि च-सति परमार्थभूते वस्तुनि मायास्वप्नेन्द्रजालादिव्यवस्था, अन्यथा किमाश्रित्य को वा मायादिकं व्यवस्थापयेदिति १ । अपि च-“सर्वाभावो यथाऽभीष्टो, युक्त्यभावे न सिद्ध्यति । साऽस्ति चेत्सैव नस्तत्त्वं, तत्सिद्धौ सर्वमस्तु सद् ॥ १ ॥” इत्यादि । यदप्यवयवावयविविभागकल्पनया दूषणमभिधीयते तदप्यार्हतमतानभिज्ञेन, तन्मतं त्वेवंभूतं, तद्यथा-नैकान्तेनावयवा एव नाप्यवयव्येव चेत्यतः स्याद्वादाश्रयणात्पूर्वोक्तविकल्पदोषानुपपत्तिरित्यतः कथञ्चिच्छोकोऽस्त्येवमलोकोऽपीति स्थितम् ॥ १२ ॥ तदेवं लोकालोकास्तित्वं प्रतिपाद्याधुना तद्विशेषभूतयोर्जीवाजीवयोरस्तित्वप्रतिपादनायाह-‘णत्थि जीवा अजीवे’त्यादि, जीवा उपयोगलक्षणाः संसारिणो मुक्ता वा ते न विद्यन्ते, तथा अजीवाश्च धर्माधर्माकाशपुद्गलकालात्मका गतिस्थित्यवगाहदानच्छायातपोद्योतादिवर्त्तमानत्वाजीवा न विद्यन्ते इत्येवं संज्ञां-परिज्ञानं नो निवेशयेत्, नास्तित्वनिबन्धनं त्विदं-प्रत्यक्षेणानुपलभ्यमानत्वाजीवा न विद्यन्ते, कायाकारपरिणतानि भूतान्येव धावनवल्गनादिकां क्रियां कुर्वन्तीति । तथाऽऽत्माद्वैतवादमताभिप्रायेण ‘पुरुष एवेदं गिन सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्य’मित्यागमात् तथा अजीवा न विद्यन्ते सर्वस्यैव चेतनाचेतनरूपस्यात्ममात्रविवर्त्तत्वात् नो एवं संज्ञां निवेशयेत्, किंत्वस्ति जीवः सर्वस्यास्य

श्री-
निर्युक्ति-
वचिच्युते
श्रीमत्सङ्ग-
कृतज्ञे

॥ १२६ ॥

मुखदुःखादेर्निबन्धनंभूतः स्वसंविच्चिसिद्धोऽहंप्रत्ययग्राह्यः, तथा तद्व्यतिरिक्ता धर्माधर्माकाशपुद्गलादयश्च विद्यन्ते, सकलप्रमाणज्येष्ठेन प्रत्यक्षेणानुभूयमानत्वाच्चटुणानां, भूतचैतन्यवादी च वाच्यः—किं तानि भवदभितानि भूतानि नित्यान्युतानित्यानि ?, यदि नित्यानि ततोऽप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावत्वाच्च कायाकारपरिणतिः, नापि प्राग-विद्यमानस्य चैतन्यस्य सद्भावो, नित्यत्वहानेः । अथानित्यानि किं तेष्वविद्यमानमेव चैतन्यमुत्पद्यते आहो-स्विद्विद्यमानं ?, न तावदविद्यमानमतिप्रसङ्गाद्, अम्युपेतागमलोपाद्वा, अथ विद्यमानमेव सिद्धं तर्हि जीवत्वम् । तथाऽऽत्माद्वैतवाद्यपि वाच्यः—यदि पुरुषमात्रमेवेदं सर्वं कथं घटपटादिषु चैतन्यं नोपलभ्यते ?, तथा तदैक्येऽमेद-निबन्धनानां पक्षहेतुदृष्टान्तानामभावात्साध्यसाधनाभावः, तस्माच्चैकान्तेन जीवाजीवयोरभावः, अपितु सर्वपदार्थानां स्याद्वादाश्रयणास्तीवः स्यास्तीवः स्यादजीवः अजीवोऽपि च स्यादजीवः स्यास्तीव इति, एतच्च स्याद्वादाश्रयणं जीवपुद्गलयोरन्योऽन्यानुगतयोः शरीरप्रत्यक्षतयाऽध्यक्षेणैवोपलम्भभाददृष्टव्यमिति ॥ १३ ॥ जीवास्तित्वे च सिद्धे तच्चिबन्धनयोः सदसत्क्रियाद्वारायातयोर्धर्माधर्मयोरस्तित्वप्रतिपादनायाह—

णत्थि धम्ममे अधम्ममे वा, णेवं सन्नं निवेसए ॥ १४ ॥
णत्थि बंधे व मोक्खे वा, णेवं सन्नं निवेसए । अत्थि बंधे व मोक्खे वा, एव सन्नं निवेसए ॥ सू० १५ ॥

‘ धर्मः ’—श्रुतचास्त्रात्मको जीवस्यात्मपरिणामः कर्मध्यकारणम्, एवमधर्मोऽपि मिथ्यात्वाविरतिप्रमाद-

धा० १ १ नरूपः प्र० । २ ०अभेदसिद्धिनिबन्धनानां । भेदनिबन्धनानामिति चेद् भेदजानामित्यर्थः ।

द्वितीयश्रु०

पञ्चमाख्य०

धर्माधर्म-

योरस्तित्व-

प्रति-

पादनम्

॥ १२६ ॥

कषाययोगरूपः कर्मबन्धकारणमात्मपरिणाम एव, तावेवंभूतौ धर्माधर्मौ कालस्वभावानियतीश्वरादिमतेन न विद्येते इत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत्-कालादय एवास्य सर्वस्य जगद्वैचित्र्यस्य धर्माधर्मव्यतिरेकेणैकान्ततः कारणमित्येवम-मिश्रायं न कुर्याद्, यतः त एवैकका न कारणमपि तु समुदिता एवेति, तथा चोक्तम्-“न हि कालादीर्हितो केवलएर्हितो जायए किंचि । इह सुगर्गंधणाइवि ता सध्वे समुदिया हेऊ ॥ १ ॥” इत्यादि । यतो धर्माधर्मान्तरेण संसारवैचित्र्यं न घटामित्येतोऽस्ति धर्मः-सम्यग्दर्शनादिकोऽधर्मश्च-मिथ्यात्वादिक इत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति ॥ १४ ॥ सतोश्च धर्माधर्मयोर्बन्धमोक्षसद्भाव इत्येतद्दर्शयितुमाह-बन्धः-प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशात्मकतया कर्म-पुद्गलानां जीवेन स्वव्यापारतः स्वीकरणं, स चापूर्तस्यात्मनो गगनस्येव न विद्यत इत्येवं नो संज्ञां निवेशयेत्, तथा तदभावाच्च मोक्षस्याप्यभाव इत्येवमपि संज्ञां नो निवेशयेत् । कथं तर्हि संज्ञां निवेशयेदित्युत्तराद्धेन दर्शयति-अस्ति बन्धः कर्मपुद्गलैर्जीवस्येत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति, यच्चूच्यते-अपूर्तस्य मूर्तिमता संबन्धो न युज्यत इति, तदयुक्तम्, आकाशस्य सर्वव्यापितया पुद्गलैरपि संबन्धो दुर्निवार्यः, तदभावे तद्व्यापित्वमेव न स्याद्, अन्यच्च अस्य विज्ञानस्य हृत्पूरमदिरादिना विकारः समुपलभ्यते न चासौ संबन्धमृते अतो यत्किञ्चिदेतत् । अपिच-संसारिणाममुसतां सदा तैजसकर्मणशरीरसद्भावादात्यन्तिकममूर्त्तत्वं न भवतीति । तथा तत्प्रतिपक्षभूतो

सा० १ नैव कालादिभ्यः केवलेभ्यो जायते किञ्चिदपि । इह मुद्रबन्धनाद्यपि ततः सर्वे समुदिता हेतुः ॥ १ ॥ २ नारकत्वादिविशि-
ष्टजीवनिबन्धनयोः बहुव्रीहिर्वा । ३ मूर्तस्यामूर्तिमता प्र० ।

मोक्षोऽप्यस्ति, तदभावे बन्धस्याप्यभावः स्यादित्यतोऽशेषबन्धनापगमस्वभावो मोक्षोऽस्तीत्येवं च संज्ञां निवेशये-
दिति ॥ १५ ॥ बन्धसद्भावे चावश्यं भावी पुण्यपापसद्भाव इत्यतस्तद्भावं निषेधद्वारेणाह—

णत्थि पुण्णे व पावे वा, णेवं सन्नं निवेसए । अत्थि पुण्णे व पावे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ सू० १६ ॥
णत्थि आसवे संवरे वा, णेवं सन्नं निवेसए । अत्थि आसवे संवरे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ सू० १७ ॥

‘नास्ति’-न विद्यते, ‘पुण्यं’ शुभकर्मप्रकृतिलक्षणं, तथा ‘पापं’-तद्विपर्ययलक्षणं, ‘नास्ति’-न विद्यते
इत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत् । तदभावप्रतिपत्तिनिबन्धनं त्विदं-तत्र केषाञ्चिन्नास्ति पुण्यं, पापमेव ह्युत्कर्षावस्थं सत्सुख-
दुःखनिबन्धनं, तथा परेषां पापं नास्ति, पुण्यमेव ह्यपचीयमानं पापकार्यं कुर्यादिति, अन्येषां तूभयमपि नास्ति,
संसारवैचित्र्यं तु नियतिस्वभावादिकृतं, तदेतदयुक्तं, यतः पुण्यपापशब्दौ सम्बन्धिशब्दौ संबन्धिशब्दानामेकांशस्य
सत्ताऽपरसत्तान्तरीयका अतो नैकतरस्य सत्तेति, नाप्युभयाभावः शक्यते वक्तुं, निर्निबन्धनस्य जगद्वैचित्र्य-
स्याभावात्, न हि कारणमन्तरेण क्वचित्कार्यस्योत्पत्तिर्दृष्टा, नियतिस्वभावादिवादस्तु नष्टोत्तराणां पादप्रसारिका-
प्रायः अपि च-तद्वादेऽभ्युपगम्यमाने सकलक्रियावैयर्थ्यं तत एव सकलकार्योत्पत्तेरित्यतोऽस्ति पुण्यं पापं चेत्थेवं
संज्ञां निवेशयेत् । पुण्यपापे चैवंरूपे, तद्यथा—“पुद्गलकर्म शुभं यत्तत्पुण्यमिति जिनशासने दृष्टम् । यदशुभमथ
तत्पापमिति भवति सर्वज्ञनिर्दिष्टम् ॥ १ ॥” इति ॥ १६ ॥ न कारणमन्तरेण कार्यस्योत्पत्तिरतः पुण्यपापयोः

सा० १ तद्भावे प्र० कर्मपुद्गलानामनिर्जरेण मोक्षाभावात्सर्वेषां कालेनादानादपरेषां चाभावाद्वन्धभावः । २ संबन्धिशब्दत्वात् ।

प्रागुक्तयोः कारणभूतावाश्रवसंवरौ तत्प्रतिषेधनिषेधद्वारेण दर्शयितुकाम-आश्रवति-प्रविशति कर्म येन स ग्राणा-
 तिपातादिरूप आश्रवः-कर्मोपादानकारणं, तथा तन्निरोधः संवरः, एतौ द्वावपि न स्त इत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत्,
 तदभावप्रतिपत्त्याशङ्काकारणं त्विदं-कायवाङ्मनःकर्म योगः, स आश्रव इति, यथेदमुक्तं तथेदमप्युक्तमेव-‘उच्चा-
 लियंमि पाण्डित्यादि, ततश्च कायादिव्यापारेण कर्मबन्धो न भवतीति, युक्तिरपि-किमयमाश्रव आत्मनो भिन्न
 उताभिन्नः?, यदि भिन्नो नासावाश्रवो घटादिचद्, अमेदेऽपि नाश्रवत्वं, सिद्धात्मनामपि आश्रवप्रसङ्गात्,
 तदभावे च तन्निरोधलक्षणस्य संवरस्याप्यभावः सिद्ध एवेत्येवमात्मकमध्यवसायं न कुर्यात् । यतो यत्तदनै-
 कान्तिकत्वं कायव्यापारस्य ‘उच्चारयंमि पाण्डित्यादिनोक्तं तदस्माकमपि संमतमेव, यतो न ह्यस्माभिरप्युपयुक्तस्य
 कर्मबन्धोऽभ्युपगम्यते, निरुपयुक्तस्य त्वस्त्येव कर्मबन्धः, तथा भेदाभेदोभयपक्षसमाश्रयणात्तदेकपक्षाश्रितदोषा-
 भाव इत्यस्त्याश्रवसङ्गावः, तन्निरोधश्च संवर इति, उक्तं च-“योगः शुद्धः पुण्याश्रवस्तु पापस्य तद्विपर्यासः ।
 वाकायमनोगुप्तिर्निराश्रवः संवरस्तुक्तः ॥ १ ॥” इत्यतोऽस्त्याश्रवस्तथा संवरश्चेत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति ॥ १७ ॥
 आश्रवसंवरसङ्गावे चावश्यंभावी वेदनानिर्जरासङ्गाव इत्यतस्तं (तत्) प्रतिषेधनिषेधद्वारेणाह—

सा० १ उच्चारितं पादे ईरियासमियस्स संकमट्टाप । वावज्जिज्ज कुलिंगी मरिज्ज तं जोगमासज्ज ॥ १ ॥ न य तस्स तण्णिमित्तो बंधो
 सुहुमोऽवि देखिज्जो समए । अणवज्जो उ पओणेण सा उ पमादोति निदिट्ठा ॥ २ ॥ २ आश्रवे बन्धात् ततो वेदना संवरात्तपस्ततो निर्जराया
 अस्तित्वं । ३ निषेधद्वारेण प्र० ।

णत्थि वेयणा णिज्जरा वा, णेवं सन्नं निवेसए । अत्थि वेयणा णिज्जरा वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ सू० १८ ॥
णत्थि किरिया अकिरिया वा, णेवं सन्नं निवेसए । अत्थि किरिया अकिरिया वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ सू० १९ ॥

वेदना—कर्मजुमवलक्षणा, तथा निर्जरा—कर्मपुद्गलशान्तलक्षणा एते द्वे अपि न विद्येते इत्येवं नो संज्ञां निवेशयत् । तदभावं प्रत्याशङ्काकारणमिदं, तद्यथा—पल्योपमसागरोपमर्शतानुभवनीयं कर्मन्तिर्मुहूर्तेनैव क्षयमुपयातीत्यभ्युपगमात्, तदुक्तम्—“जं अण्णाणी कम्मं खवेइ बहुयाहिं वासकोडीहिं । तं णाणी तिहि गुत्तो खवेइ ऊसासमित्तेणं ॥ १ ॥” इत्यादि, तथा क्षपकश्रेण्यां च झटित्येव कर्मणो भस्मीकरणाद्यथाक्रमबद्धस्य चानुभवनाभावे वेदनाया अभावः तदभावाच्च निर्जराया अपीत्येवं नो संज्ञां निवेशयेत् । किमिति ? यतः कस्यचिदेव कर्मण एवमनन्तरोक्त्या नीत्या क्षपणात्तपसा प्रदेशानुभवेन च अपरस्य तदयोदीरणाभ्यामनुभवनमित्यतोऽस्ति वेदना, यत आगमोऽप्येवंभूत एव, तद्यथा—‘भुविं दुच्चिणाणं दुध्यडिक्कंताणं कम्मणं वेइत्ता मोक्खो, णत्थि अवेइत्ता” इत्यादि, वेदनासिद्धौ च निर्जराऽपि सिद्धैवेत्यतोऽस्ति वेदना निर्जरा चेत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति ॥ १८ ॥ वेदना-

सा० १ जातौ बहुत्वं, तथा च कोटाकोट्याऽनुभवोप्यविरुद्धः, तत्र क्षपेणऽपि न वेदनाऽस्तीति हेतुदर्शनाय । २ यदज्ञानी कर्म क्षपयति बहुकाभिर्वर्षकोटीभिः । तज्ज्ञानी त्रिभिर्गुणैः क्षपयत्युच्छ्वासमात्रेण ॥ १ ॥ ३ पूर्वं दुश्चोर्णानां दुष्प्रतिक्रान्तानां कर्मणां वेदयित्वा मोक्षो नास्त्यवेदयित्वा ।

निर्जरे च क्रियाऽक्रियायत्ते, ततस्तत्सङ्गावं प्रतिषेधनिषेधपूर्वकं दर्शयितुमाह—क्रिया—परिस्पन्दलक्षणा तद्विपर्यस्ता त्वक्रिया, ते द्वे अपि 'न स्तो' न विद्यते, तथाहि—सांख्यानां सर्वव्यापित्वादात्मन आकाशस्येव परिस्पन्दात्मिका क्रिया न विद्यते, शाक्यानां तु क्षणिकत्वात्सर्वपदार्थानां प्रतिसमणमन्यथा चान्यथा चोत्पत्तेः पदार्थसत्त्वैव, न तद्वतिरिक्ता काचित्क्रियाऽस्ति, तथा चोक्तम्—“भूतिर्येषां क्रिया सैव, कारकं सैव चोच्यते” इत्यादि, तथा सर्वपदार्थानां प्रतिक्षणमवस्थान्तरगमनात्सक्रियत्वमतोऽक्रिया न विद्यते इत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत्, किं तर्हि ? अस्ति क्रिया अक्रिया चेत्येवं संज्ञां निवेशयेत्, तथाहि—शरीरात्मनोर्देशान्तरावासिनिमित्ता परिस्पन्दात्मिका क्रिया प्रत्यक्षेणोपलभ्यते, सर्वथा निष्क्रियत्वे चात्मनोऽभ्युपगम्यमाने गगनस्येव बन्धमोक्षाद्यभावः, स च दृष्टेष्टबाधितः, तथा शाक्यानामपि प्रतिक्षणोत्पत्तिरेव क्रियेत्यतः कथं क्रियाया अभावः ? अपि च—एकान्तेन क्रियाऽभावे संसारमोक्षाभावः स्यादित्यतोऽस्ति क्रिया, तद्विपक्षभूता चाक्रियेत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति ॥ १९ ॥

तदेवं सक्रियात्मनि सति क्रोधादिसङ्गाव इत्येतद्दर्शयितुमाह—

णत्थि क्रोहे व माणे वा, णेवं सन्नं निवेसए । अत्थि क्रोहे व माणे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥सू० २०॥
णत्थि माया व लोभे वा, णेवं सन्नं निवेसए । अत्थि माया व लोभे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥सू० २१॥
णत्थि पेजे व दोसे वा, णेवं सन्नं निवेसए । अत्थि पेजे व दोसे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥सू० २२॥

स्वपरात्मनोरप्रीतिलक्षणः क्रोधः, स चानन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानावरणसंज्वलनभेदेन चतुर्धाऽ-

श्री-
निर्मुक्ति-
वृत्तियुते
श्रीमत्सूत्र-
कृतान्ते
॥ १२९ ॥

ऽगमे पठ्यते, तथैतावद्धेद एव मानो गर्वः, एतौ द्वावपि 'न स्तो' न विद्येते, तथाहि-क्रोधः केषांचिन्मतेन मानांश एव अभिमानग्रहगुहीतस्य तत्कृतावत्यन्तक्रोधोदयदर्शनात्, क्षपकश्रेण्यां च मेदेन क्षपणौनभ्युपगमात्, तथा किमयमात्मधर्म आहोस्विन्नकर्मण उतान्यस्येति ? तत्रात्मधर्मत्वे सिद्धानामपि क्रोधोदयप्रसङ्गः, अथ कर्मणस्तत्तदन्त्यकषायोदयेऽपि तदुदयप्रसङ्गात् मूर्तेवाच्च कर्मणो घटस्येव तद्दाकारोपलब्धिः स्याद्, अन्यधर्मत्वे त्वकिञ्चित्करत्वमतो नास्ति क्रोध इत्येवं मानाभावोऽपि वाच्य इत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत्, यतः कषायकर्मोदयवर्ती दृष्टोष्ठः कृतशुक्लीभङ्गो रक्तवदनो गलत्स्वेदबिन्दुसमाकुलः क्रोधाध्मातः सद्युपलभ्यते, न चासौ मानांशः, तत्कार्यकिंरणात् तथा परनिमित्तोत्थापितत्वाच्चेति, तथा जीवकर्मणोरुभयोरप्ययं धर्मः, तद्वर्मत्वे च प्रत्येकविकल्पदोषानुपपत्तिः, अनभ्युपगमात्, संसार्यात्मनां कर्मणा सार्द्धं पृथग्भवनाभावात्तदुभयस्य च नरसिंहवद्वस्त्वन्तरत्वादित्यतोऽस्ति क्रोधो मानश्चत्येवं संज्ञां निवेशयेत् ॥ २० ॥ साम्प्रतं मायालोभयोरस्ति त्वं दर्शयितुमाह-अत्रापि प्राग्वन्मायालोभयोरभाववादिनं निराकृत्यास्ति त्वं प्रतिपादनीयमिति ॥ २१ ॥ साम्प्रतमेवामेव क्रोधादीनां समासेनास्ति त्वं प्रतिपादयन्नाह-प्रीतिलक्ष्णं प्रेम-पुत्रकलत्रधनधान्याद्यात्मीयेषु रागस्तद्विपरीतस्त्वात्मीयोपघातकारिणि द्वेषः, तावेतौ द्वावपि न विद्येते, तथाहि-केषाञ्चिदभिप्रायो यदुत-मायालोभावेवावयवौ विद्येते, न

सा० १ मानक्रियायां मानिक्रियायां वा । २ अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणानां युगपत्क्षपणात् संज्वलनक्रोधस्यापि मानदलिकेषु क्षेपेण क्षपणात् । ३ कर्मभूतक्रोधस्य स्वतन्त्राकारोपलब्धिप्रसङ्गात् । ४ तत्कार्यतत्त्वापरमि प्र० ।

द्वितीयश्च०
पञ्चमाव्य०
क्रोधादि-
सङ्गाव-
विषयक-
व्याख्या-
नम् ।

॥ १२९ ॥

तत्समुदायरूपो रागोऽव्यव्यस्ति, तथा क्रोधमानावेव स्तः न तत्समुदायरूपोऽव्यवी द्वेष इति, तथाहि-अव्यवेभ्यो यद्यभिनोऽव्यवी तर्हि तद्भेदात् एव नासौ अथ भिन्नः पृथगुपलम्भः स्याद् घटपटवदित्येवमसद्विकल्पमूढतया नो संज्ञां निवेशयेत्, यतोऽव्यवावयविनोः कथञ्चिद्धेद इत्येवं भेदाभेदाख्यतृतीयपक्षसमाश्रयणात्प्रत्येकपक्षाश्रितदोषानुपपत्तिरिति, एवं चास्ति प्रीतिलक्षणं प्रेमाप्रीतिलक्षणश्च द्वेष इत्येवं संज्ञां निवेशयेत् ॥ २२ ॥ साम्प्रतं कषायसङ्गावे मिद्धे सति तत्कार्यभूतोऽवश्यंभावी संसारसङ्गाव इत्येतत्प्रतिषेधनिषेधद्वारेण प्रतिपादयितुमाह—

णत्थि चाउरंते संसारे, णवं सन्नं निवेसए । अत्थि चाउरंते संसारे, एवं सन्नं निवेसए ॥ सू० २३ ॥
णत्थि देवो व देवी वा, णवं सन्नं निवेसए । अत्थि देवो व देवी वा, एवं सन्नं निवेसए ॥ सू० २४ ॥

चत्वारोऽन्ता-गतिभेदा नरकतिर्यङ्मनसामरलक्षणा यस्य संसारस्यासौ चतुरन्तः संसार एव कान्तारो भयैकहेतुत्वात्, स च चतुर्विधोऽपि न विद्यते, अपि तु सर्वेषां संसृतिरूपत्वात्कर्मबन्धात्मकतया च दुःखैकहेतुत्वादेकविध एव, अथवा नारकदेवयोरनुपलभ्यमानत्वात्तिर्यङ्मनुष्ययोरेव सुखदुःखोत्कर्षतया तद्भावस्थानाद् द्विविधः संसारः, पर्यायनयाश्रयणान्वनेकविधः, अतश्चातुर्विध्यं न कथञ्चिद् घटत इत्येवं संज्ञां नो निवेशयेद्, अपि तु अस्ति चतुरन्तः संसार इत्येवं संज्ञां निवेशयेत् । यच्चूक्तम्-एकविधः संसारः, तन्नोपपद्यते, यतोऽध्यक्षेण तिर्यङ्मनुष्ययोर्भेदः समुपलभ्यते, न चासावेकविधत्वे संसारस्य घटते, तथा संभवानुमानेन नारकदेवानामप्यस्तित्वाभ्युपगमाद्

द्वैविध्यमपि न विद्यते, संभवानुमानं तु-सन्ति पुण्यपापयोः प्रकृष्टफलश्रुजां, तन्मध्यफलश्रुजां तिर्यच्चातुल्याणां दर्शनाद्, अतः संभाव्यन्ते प्रकृष्टफलश्रुजो, ज्योतिषां प्रत्यक्षेणैव दर्शनाद्, अथ तद्विमानानामुपलम्भः, एवमपि तदधिष्ठातृभिः कैश्चिद्भूतव्यमित्यनुमानेन गम्यन्ते, ग्रहगृहीतवरप्रदानादिना च तदस्तित्वानुमितिः, तदस्तित्वे तु प्रकृष्टपुण्यफलश्रुज इव प्रकृष्टपापफलश्रुग्भिरपि भाव्यमित्यतोऽस्ति चातुर्विध्यं संसारस्य, पर्यायनयाश्रयणे तु यदनेकविधत्वमुच्यते तदयुक्तं, यतः सप्तपृथिव्याश्रिता अपि नारकाः समानजातीयाश्रयणादेकप्रकारा एव, तथा तिर्यञ्चोऽपि पृथिव्यादयः स्थावरास्तथा द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियाश्च द्विषष्टियोनिलक्षप्रमाणाः सर्वेऽप्येकविधा एव, तथा मनुष्या अपि कर्मभूमिजाकर्मभूमिजान्तरद्वीपकसंभूच्छन्नजात्मकभेदमनादृत्यैकविधत्वेनैवाश्रिताः, तथा देवा अपि भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कैवमानिकभेदेन भिन्ना एकविधत्वेनैव गृहीताः, तदेवं सामान्यविशेषाश्रयणाच्चातुर्विध्यं संसारस्य व्यवस्थितं नैकविधत्वं, संसारैवैचित्र्यदर्शनात्, नाप्यनेकविधत्वं सर्वेषां नारकादीनां स्वजात्यनतिक्रमादिति ॥ २३ ॥ २४ ॥ सर्वभावानां मप्रतिपक्षत्वात्संसारसद्भावे सति अवश्यं तद्विद्युत्किलक्षणया सिद्ध्यापि भवितव्यमित्यतोऽधुना सप्रतिपक्षां सिद्धिं दर्शयितुमाह—

णत्थि सिद्धी असिद्धी वा, णेवं सन्नं निवेसए। अत्थि सिद्धी असिद्धी वा, एवं सन्नं निवेसए॥सू० २५॥
णत्थि सिद्धी नियं ठाणं, णेवं सन्नं निवेसए। अत्थि सिद्धी नियं ठाणं, एवं सन्नं निवेसए॥सू० २६॥
सिद्धिः अशेषकर्मव्युत्तिलक्षणा तद्विपर्यस्ता चासिद्धिर्नास्तीत्येवं नो संज्ञां निवेशयेद्, अपि त्वसिद्धेः-संसार-

लक्षणायाश्चातुर्विधेनानन्तरमेव प्रसाधिताया अविगानेनास्तित्वं प्रसिद्धं, तद्विपर्ययेण सिद्धेरप्यस्तित्वमनिवारितमित्यतोऽस्ति सिद्धिरसिद्धिर्वैत्येवं संज्ञां निवेशयेदिति स्थितम्, इदमुक्तं भवति—सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मकस्य मोक्षमार्गस्य सद्भावात्कर्मक्षयस्य च पीडोपशमादिनाऽव्यक्षेण दर्शनादतः कस्यचिदात्यन्तिककर्महानिसिद्धेरस्ति सिद्धिरिति, तथा चोक्तम्—“दोषवरणयोर्होनिर्निशेषाऽस्त्यतिशायिनी । क्वचिद्यथा स्वहेतुभ्यो, बहिरन्तर्मलक्षयः ॥ १ ॥” इत्यादि, एवं सर्वज्ञसद्भावोऽपि सम्भवानुमानाद्द्रष्टव्यः, तथाहि—अभ्यस्यमानायाः प्रज्ञाया व्याकरणादि[ना] शस्त्रसंस्कारेणोत्तरोत्तरवृद्ध्या प्रज्ञाविशयो दृष्टः, तत्र कस्यचिदत्यन्तातिशयप्राप्तेः सर्वज्ञत्वं स्यादिति संभवानुमानं, न चैतदाशङ्कनीयं, तद्यथा—ताप्यमानमुदकमत्यन्तोष्णतामियान्नाभिसाद्भवेत्, तथा ‘दशहस्तान्तरं व्योम्नि यो नामोत्प्लुत्य गच्छति । न योजनमसौ गन्तुं, शक्तोऽभ्यासशतैरपि ॥ १ ॥’ इति, दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोरसाम्यात्, तथाहि—ताप्यमानं जलं प्रतिक्षणं क्षयं गच्छेत् प्रज्ञा तु विवर्द्धते, यदिवा प्रोषोपलब्धेरव्याहतमग्नित्वं, तथा पुवनविषयेऽपि पूर्वमर्यादाया अनतिक्रमाद्योजनोत्पुवनभावः, तत्परित्यगे चोत्तरोत्तरं वृद्ध्या प्रज्ञाप्रकर्षगमनवद्योजनशतमपि गच्छेदित्यतो दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोरसाम्यादेतच्चाशङ्कनीयमिति स्थितम्, प्रज्ञावृद्धेश्च बाधकप्रमाणाभावादस्ति सर्वज्ञत्वप्राप्तिरिति । यदिवा अञ्जनमृतसमुद्रकदृष्टान्तेन जीवाकुलत्वाजगतो हिंसाया दुर्निवारत्वात्सिद्धयभावः, तथा चोक्तम्—“जले जीवाः स्थले जीवाः आकाशे जीवमालिनि । जीवमालाकुले लोके, कथं मिथुरहिंसकः ? ॥ १ ॥” इत्यादि, तदेवं सर्वस्यैव हिंसकत्वात्सिद्धयभाव इति, तदेतद-

युक्तं, तथाहि-सदोपयुक्तस्य पिहितश्रवद्धारस्य पञ्चसमितिसमितस्य त्रिगुप्तिगुप्तस्य सर्वथा निरवधानुष्ठायिनो द्विचत्वारिंशदोषरहितमिदं इयामितस्य कदाचिद्रव्यतः प्राणिव्यपरोपणेऽपि तत्कृतबन्धाभावः, सर्वथा तस्यानवद्यत्वात्, तथा चोक्तम्-“उच्चालियमि पाए,” इत्यादि प्रतीतं, तदेवं कर्मबन्धाभावात्सिद्धेः सद्भावोऽव्या-
हतः, सामर्थ्यभावादसिद्धिसद्भावोऽपीति ॥ २५ ॥ साम्प्रतं सिद्धानां स्थाननिरूपणायाह-‘णत्थि सिद्धी’त्यादि,
सिद्धेः-अदोषकर्मच्युतिलक्षणाया निजं स्थानं-ईषत्प्राग्भाराख्यं व्यवहारतो निश्चयतस्तु तदुपरि योजनक्रोशषड्भागः,
तत्प्रतिपादकप्रमाणाभावात्स नास्तीत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत्, यतो बाधकप्रमाणाभावात्साधकस्य चागमस्य
सद्भावात्तत्सत्ता दुर्निवारति । अपिच-अपगतशेषकल्मषाणां सिद्धानां केनचिद्विशिष्टेन स्थानेन भाव्यं, तच्चतुर्दश-
रज्ज्वात्मकस्य लोकस्याग्रभूतं द्रष्टव्यं, न च शक्यते चक्षुमाकाशवत्सर्वव्यापिनः सिद्धा इति, यतो लोकालोक-
व्याप्याकाशं, न चालोकेऽपरद्रव्यस्य संभवः, तस्याकाशमात्ररूपत्वात्, लोकमात्रव्यापित्वमपि नास्ति, विकल्पानु-
पपत्तेः, तथाहि-सिद्धावस्थायां तेषां व्यापित्वमभ्युपगतमुत प्रागपि ?, न तावत्सिद्धावस्थायां, तद्व्यापित्वभवने
निमित्ताभावात्, नापि प्रागवस्थायां, तद्भावे सर्वसंसारिणां प्रतिनियतसुखदुःखानुभवो न स्यात्, न च शरीरा-
द्वहिरवस्थितमवस्थानमस्ति, तत्सत्तानिबन्धनस्य प्रमाणस्याभावात्, अतः सर्वव्यापित्वं विचार्यमाणं न कथञ्चिद्
वदते, तदभावे च लोकाग्रमेव सिद्धानां स्थानं, तद्वतिश्च ‘कर्मविमुक्तस्योर्ध्वं गति’रितिकृत्वा भवति, तथा

चोक्तम्—“लौउ एरंडफले अग्गी धूमे य उउ धणुविमुक्के । गह पुवपओणेण एवं सिद्धानि गईओ ॥ १ ॥”
इत्यादि । तदेवमस्ति सिद्धिस्तस्याश्च निजं स्थानमित्येवं संज्ञां निवेशयेदिति ॥ २६ ॥ साम्प्रतं सिद्धेः साधकानां
साधूनां तत्प्रतिपक्षभूतानामसाधूनां चास्तित्वं प्रतिपिपादयिषुः पूर्वपक्षमाह—

णत्थि साह्वा असाह्वा वा, णेवं सन्नं निवेसए । अत्थि साह्वा असाह्वा वा, एवं सन्नं निवेसए ॥सू० २७॥
णत्थि कल्लाण पावे वा, णेवं सन्नं निवेसए । अत्थि कल्लाण पावे वा, एवं सन्नं निवेसए ॥सू० २८॥

‘नास्ति’-न विद्यते, ज्ञानदर्शनचारित्रक्रियोपेतो मोक्षमार्गव्यवस्थितः साधुः, संपूर्णस्य रत्नत्रयानुष्ठानस्या-
भावात्, तदभावाच्च तत्प्रतिपक्षभूतस्यासाधोऽप्यभावः, परस्परापेक्षितत्वादेतद्व्यवस्थानस्यैकतराभावे द्वितीयस्याप्य-
भाव इत्येवं संज्ञां नो निवेशयेत्, अपि तु अस्ति साधुः, सिद्धेः प्राक्प्राधितत्वात्, सिद्धिसत्ता च न साधुमन्तरेण,
अतः साधुसिद्धिः, तत्प्रतिपक्षभूतस्य चासाधोरिति । यश्च संपूर्णरत्नत्रयानुष्ठानाभावः प्रागाशङ्कितः स
सिद्धान्ताभिप्रायमबुद्धैव, तथाहि—सम्यग्दृष्टेरुपयुक्तस्यारक्तद्विष्टस्य सत्संयमवतः श्रुतानुसारेणाऽऽहारादिकं
शुद्धबुद्ध्या गृह्यतः क्वचिदज्ञानादनेवणीयग्रहणसंभवेऽपि सततोपयुक्ततया संपूर्णमेव रत्नत्रयानुष्ठानमिति,
यश्च भक्ष्यमिदमिदं चाभक्ष्यं गम्यमिदमिदं चागम्यं प्रासुक्यमेषणीयमिदमिदं च विपरीतमित्येवं रागद्वेषसंभवेन
समभावरूपस्य सामायिकस्याभावः कैश्चिच्चोद्यते तत्तेषां चोदनमज्ञानविजृम्भणात्, तथाहि—न तेषां सामायिक-

सा० १ बल्लभुक्कैण्डफलाग्निध्रुमेषु धनुमुक्के इषौ पूर्वप्रयोगेण गतिरेवं सिद्धानामपि गतयः ॥ १ ॥

श्री-
निर्युक्ति
वृत्तिश्रुते
श्रीमत्त्वत्र-
कृताङ्ग

॥ १३२ ॥

वतां साधूनां रागद्वेषतया भक्ष्याभक्ष्यादिविवेकः, अपि तु प्रधानमोक्षाङ्गस्य सच्चारित्रस्य साधनार्थम्, अपि च-
उपकारापकारयोः समभावतया सामायिकं न पुनर्भक्ष्याभक्ष्ययोः समग्रबुद्ध्यति ॥ २७ ॥ तदेवं सुक्तिमार्गप्रवृत्तस्य
साधुत्वभितरस्य चासाधुत्वं प्रदक्ष्याधुना च सामान्येन कल्याणपापवतोः सद्भावं प्रतिषेधनिषेधद्वारेणाह-‘णत्थि
कङ्खाण पावे वा’ इत्यादि यथेष्टार्थफलसंप्राप्तिः कल्याणं तत्र विद्यते, सर्वाशुचितया निरात्मकत्वाच्च नर्वपदा-
र्थानां बौद्धाभिप्रायेण, तथा तदभावे कल्याणवांश्च न कश्चिद्विद्यते, तथाऽऽत्माद्वैतवाद्यभिप्रायेण ‘पुरुष एवेदं सर्व’-
मितिकृत्वा पापं पापवान् वा न कश्चिद्विद्यते, तदेवमुभयोरप्यभावः, तथा चोक्तम्-“विद्याविनयसंपन्ने, ब्राह्मणे
गवि हस्तिनि । शुनि चैव श्वपाके च, पण्डिताः समदर्शिनः ॥ १ ॥” इत्येवमेव कल्याणपापकाभावरूपां संज्ञां नो
निवेशयेत्, अपि त्वस्ति कल्याणं कल्याणवांश्च विद्यते, तद्विपर्यस्तं पापं तद्वांश्चविद्यते इत्येवं संज्ञां निवे-
शयेत्, तथाहि-नैकान्तेन कल्याणाभावो यो बौद्धैरभिहितः, सर्वपदार्थानामशुचित्वासंभवात्, सर्वाशुचित्वे
च बुद्धस्याप्यशुचित्वप्राप्तेः, नापि निरात्मानः स्वद्रव्यक्षेत्रकालभावोपेक्षया सर्वपदार्थानां विद्यमानत्वात् परद्रव्या-
दिभिस्तु न विद्यन्ते, सदसदात्मकत्वाद्वस्तुनः, तदुक्तम्-“स्वपरसत्ताव्युदासोपादानापाद्यं हि वस्तुनो वस्तुत्व”-
मिति । तथाऽऽत्माद्वैतभावाभावात्पापाभावोऽपि नास्ति, अद्वैतभावे हि सुखी दुःखी सरोगो नीरोगः सुरूपः
कुरूपो दुर्भगः सुभगोऽर्थवान् दरिद्रस्तथाऽयमन्तिकोऽयं तु दवीयान् इत्येवमादिको जगद्वैचित्र्यभावोऽध्यक्षसि-
द्धोऽपि न स्यात् । यच्च समदर्शित्वमुच्यते ब्राह्मणचाण्डालादिषु तदपि समानपीडोत्पादनतो द्रष्टव्यं, न पुनः

द्वितीयश्रु०
पञ्चमाध्य०
सामाधि-
कादिभाव-
विषयक-
व्याख्या-
नम् ।

॥ १३२ ॥

कर्मपादितवैचित्र्यभावोऽपि तेषां ब्राह्मणचाण्डालादीनां नास्तीति, तदेवं कथञ्चित्कल्याणमस्ति तद्विपर्यस्तं तु पापकमिति । न चैकान्तेन कल्याणं कल्याणमेव, यतः केवलानां प्रक्षीणघनघातिकर्मचतुष्टयानां सातासातोदय-सङ्क्रावात्तथा नारकाणामपि पञ्चेन्द्रियत्वविशिष्टज्ञानादिसङ्क्रावाजैकान्तेन तेऽपि पापवन्त इति तस्मात्कथञ्चित्कल्याणं कथञ्चित्पापमिति स्थितम् ॥ २८ ॥ तदेवं कल्याणपापयोरनेकान्तरूपत्वं प्रसाध्यैकान्तं दूषयितुमाह—

कल्याणे पावए वावि, ववहारो ण विज्झइ । जं वैरं तं न जाणंनि, समणा बाल पंडिया ॥सू०-२९॥
असेसं अक्खयं वावि, सव्वदुक्खेति वा पुणो । वज्झा पाणा न वज्झत्ति, इति वायं न नीसरे ॥सू०-३०॥
दीसंति समियायारा, भिक्खुणो साहुजीविणो । एए मिच्छोवजीवंति इति दिट्ठि न धारए ॥सू०-३१॥

कल्यं—सुखमारोग्यं शोभनत्वं वा तदणतीति कल्याणं तदस्यास्तीति कल्याणो मत्वर्थीयाच्यत्ययान्तोऽर्शआ-दिभ्योऽजित्यनेन, कल्याणवानिति यावत् । एवं पापकशब्दोऽपि मत्वर्थीयाच्यत्ययान्तो द्रष्टव्यः । तदेवं सर्वथा कल्याणवानेवायं तथा पापवानेवायमित्येवम्भूतो व्यवहारो न विद्यते, तदेकान्तभूतस्यैवाभावात्, तदभावस्य च सर्ववस्तूनामनेकान्ताश्रयेण प्राकप्रसाधितत्वादिति । एतच्च व्यवहाराभावाश्रयणं सर्वत्र प्रागपि योजनीयं, तद्यथा—सर्वत्र—वीर्यमस्ति नास्ति वा सर्वत्र वीर्यमित्येवंभूत एकान्तिको व्यवहारो न विद्यते, तथा नास्ति लोकोऽलोको वा तथा न सन्ति जीवा अजीवा इति चेत्येवंभूतो व्यवहारो न विद्यत इति सर्वत्र संबन्धनीयं । तथा वैरं—वज्रं तद्वत्कर्म वैरं विरोधो वा वैरं तद्येन परोपघातादिनैकान्तपक्षसमाश्रयेण वा भवति तच्चे ‘अमणाः’ तीर्थिका बालां

इव रागद्वेषकलिताः 'पण्डिताः' पण्डिताभिमानीनः शुष्कतर्कदर्पार्धमाता न जानन्ति, परमार्थभूतस्याहिंसाश्लक्ष्णस्य धर्मस्यानेकान्तपक्षस्य वाडनाश्रयणादिति । यदिवा यद्वैरं तत्ते श्रमणा बालाः पण्डिता वा न जानन्तीत्येवं वाचं न निसृजेदित्युत्तरेण संबन्धः, किमिति न निसृजेत् ? यतस्तेऽपि किञ्चिज्ज्ञानन्त्येव । अपिच तेषां तन्निमित्तकोत्पत्तेः, यच्चैवंभूतं वचस्तन्न वाच्यं, यत उक्तम्—“अप्यत्तियं जेण सिया, आसु कुण्णिज्ज वा परो । सव्वसो ते ण भासेज्जा, भासं अहियगाभिणिं ॥ १ ॥” इत्यादि ॥ २९ ॥ अपरमपि वाक्यसंयममधिकृत्याह—‘असेस’—मित्यादि, अशेषं-कृत्वं तत्सांख्याभिप्रायेण अक्षतं-नित्यमित्येवं न ब्रूयात्, प्रत्यर्थं प्रतिसमयं चान्यथाऽन्यथाभावदर्शनात् स एवायमित्येवंभूतस्यैकत्वसाधकस्य प्रत्यभिज्ञानस्य ल्हनपुनर्जातेषु केशनखादिष्वपि प्रदर्शनात्, तथा अपिशब्दादेकान्तेन क्षणिकमित्येवमपि वाचं न निसृजेत्, सर्वथा क्षणिकत्वे पूर्वस्य सर्वथा विनष्टत्वादुत्तरस्य निर्हेतुक उत्पादः स्यात्, तथा च सति ‘नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वाऽहेतोरन्यानपेक्षणा’दिति तथा सर्वं जगदुःखात्मकमित्येवमपि न ब्रूयात्, सुखात्मकस्यापि सम्यग्दर्शनादिभावेन दर्शनात्, तथा चोक्तम्—“तैणसंथारनिसण्णोऽविमुणिवरो भट्टरागमयमोहो । जं पावइ मुत्तिसुहं कचो तं चक्कवट्ठीवि ? ॥ १ ॥” इत्यादि, तथा बध्याश्चौरपारदारिकादयोऽवध्या वा तत्कर्मामनुमतिप्रसङ्गादित्येवंभूतां वाचं स्वानुष्ठानपरायणः साधुः परव्यापारनिरपेक्षो न

१ अप्रीतिकं यथा स्यादाशु कुप्येद्धा परः सर्वथा ता न भाषेत भाषामहितगामिनीं ॥ २ तुणसंस्ताऽऽकनिषण्णोऽपि मुनिवरो अष्टरागमदमोहः । यत्प्रशमोति मुक्तिसुखं कुतस्तत् चक्रवर्त्यपि ॥ १ ॥ ३ वध्यकथने हिंसादिकर्मणां अवध्यकथने चौर्यादिकर्मणाम् ।

निसृजेत्, तथा हि सिंहव्याघ्रमार्जारदीनपरसत्त्वव्यापादनपरायणान् दृष्ट्वा माध्यस्थ्यमवलम्बयेत्, तथा चोक्तम्-
 “भैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थ्यानि सत्त्वगुणाधिकिक्लिश्यमानाविनेयेष्वि”ति (तत्त्वा० अ० ७, सू० ६) एवमन्योऽपि
 वाक्संयमो द्रष्टव्यः, तद्यथा-अमी गवादयो बाह्या न बाह्या वा तथाऽमी वृक्षादयश्छेद्या न छेद्या वेत्यादिकं
 वचो न वाच्यं साधुनेति ॥ ३० ॥ अयमपरो वाक्संयमप्रकारोऽन्तःकरणशुद्धिसमाश्रितः प्रदर्श्यते-‘दीर्घसंती’-
 त्यादि, ‘हृद्यन्ते’ सस्रुपलभ्यन्ते स्वशास्त्रोक्तेन विधिना निभृतः-संयत आत्मा येषां ते निभृतात्मानः, क्वचित्पाठः
 ‘समियाचार’ ति सम्यक्-स्वशास्त्रविहितानुष्ठानादविपरीत आचारः-अनुष्ठानं येषां ते सम्यगाचाराः,
 सम्यग्वा-इतो व्यवस्थित आचारो येषां ते समिताचाराः, के ते ?-भिक्षणशीला भिक्षवो-भिक्षामात्रवृत्तयः, तथा
 साधुना विधिना जीवितुं शीलं येषां ते साधुजीविनः, तथाहि-ते न कस्यचिदुपरोधविधानेन जीवन्ति. तथा क्षान्ता
 दान्ता जितक्रोधाः सत्यसंधा दृढव्रता युगान्तरमात्रदृष्टयः परिमितोदकपायिनो मौनिनः सदा तायिनो विविक्तै-
 कान्तध्यानाध्यासिनः अकौकुच्यास्तानेवंभूतानवधार्यापि ‘सरागा अपि वीतरागा इव चेष्टन्ते’ इति मत्तैते
 मिथ्यात्वोपजीविन इत्येवं दृष्टिं न धारयेत्-नैवंभूतमध्यवसायं कुर्यान्नाप्येवंभूतां वाचं निसृजेद् यथैते मिथ्यो-
 पचारप्रवृत्ता मायाविन इति, छद्मस्थेन ह्यवगदिशैर्नैवंभूतस्य निश्चयस्य कर्तुमशक्यत्वादित्यभिप्रायः, ते च
 स्वयूच्या वा भवेयुस्तीर्थान्तरीया वा, तावुमात्रपि न वक्तव्यौ साधुना, यत उक्तम्-“यावत्परगुणपरदोषकीर्तने

१ एवमर्थप्रतिवाक्ये समुच्चये इतिवचनात्समुच्चये न वाचं निसृजेत् माध्यस्थ्यं च अवलम्बयेत् इति ।

व्यापृतं मनो भवति । तावद्दूरं विशुद्धे ध्याने व्यग्रं मनः कर्तुम् ॥ १ ॥ इत्यादि ॥ ३१ ॥ किंवान्यत्—
दक्खिणणाए पडिलंभो, अत्थि वा णत्थि वा पुणो । ण वियागरेज्ज मेहावी, संत्तिमगं च बूहए ॥ ३२ ॥
इच्चएहिं ठाणेहिं जिणदिट्ठेहिं संजए । धारयेत्ते उ अप्पाणं, आमोक्खाए परिवएज्जासि ॥ ३३ ॥
स्ति बेभि ॥ सूत्रम् ॥

इति वीर्यसुखसंघस्य अणायारणाम पंचममञ्जयणं समप्तं ॥

दानं दक्षिणा तस्याः प्रतिलम्भः—प्राप्तिः स दानलाभोऽस्माद्बृहत्थादेः सकाशादस्ति नास्ति वेत्येवं न व्या-
गृणीयात् मेधावी—मर्यादाव्यवस्थितः । यदिवा स्वयूध्यस्य तीर्थान्तर्रीयस्य वा दानं ग्रहणं वा प्रति यो लाभः
स एकान्तेनास्ति—संभवति नास्ति वेत्येवं न ब्रूयादेकान्तेन, तद्दानग्रहणनिषेधे दोषोत्पत्तिसंभवात्, तथाहि—
तद्दाननिषेधेऽन्तरायसंभवस्तद्वैचित्यं च, तद्दानानुमतावप्यधिकरणोद्भव इत्यतोऽस्ति दानं नास्ति वेत्येवमेकान्तेन
न ब्रूयात् । कथं तर्हि ब्रूयादिति दर्शयति—शान्तिः—मोक्षस्तस्य मार्गः—सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मकस्तमुपबृंहयेद्-
वर्धयेत्, यथा मोक्षमार्गो भिद्वद्धिर्भवति तथा ब्रूयादित्यर्थः, एतदुक्तं भवति—पृष्ठः केनचिद्विधिप्रतिषेधमन्तरेण
देयप्रतिग्राहकविषयं निरवद्यमेव ब्रूयादित्येवमादिकमन्यदपि विविधधर्मदेशनावसरे वाच्यं, तथा चोक्तम्—‘सौव-
ख्यवञ्जाणं वयणाणं जो न जाणइ विसेसं’ इत्यादि ॥ ३२ ॥ साम्प्रतमध्ययनार्थमुपसंजिघृक्षुराह—‘इच्चएहि’ मित्यादि,

१ सावधानवधानां वचनानां यो न जानाति विशेषं ।

इत्येतैरेकान्तनिषेधद्वारेणानेकान्तविधायिभिः स्थानैर्विषयमप्रधानैः समस्ताध्ययनोक्तै रागद्वैपरहितैर्ज्ञानैर्दृष्टैः-
उपलब्धैर्न स्वमतिविकल्पोत्थापितैः संयतः-सत्संयमवानात्मानं धारयन्-एभिः स्थानैरात्मानं वर्तयन्नामोक्षाय-
अशेषकर्मक्षयाख्यं मोक्षं यावत्परिः-समन्तात्संयमानुष्ठाने ब्रजेः गच्छेत्स्वमिति विधेयस्योपदेशः । इति परिस-
माप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत् । नया अभिहिताः अभिधास्यमानलक्षणाश्चेति ॥ ३३ ॥ समाप्तमनाचारश्रुताख्यं
पञ्चममध्ययनमिति ॥

॥ इति श्रीसूत्रकृताङ्गे द्वितीयश्रुतस्कन्धे पञ्चममनाचाराध्ययनं समाप्तम् ॥

—५—

अथ श्रीआर्द्रकाख्यषष्ठमध्ययनम् ॥

—५—

उक्तं पञ्चममध्ययनं, साम्प्रतं षष्ठमारभ्यते, अस्य चायमभिसंबन्धः-इहानन्तराध्ययने आचारः प्रतिपादितो-
ऽनाचारपरिहारश्च, स च येनाचीर्णः परिहृतश्चासावधुना प्रतिपाद्यते, यदिवाऽनन्तराध्ययने स्वरूपमाचाराना-
चारयोः प्रतिपादितं, तच्चाशक्यानुष्ठानं न भवत्यतस्तदासेवको दृष्टान्तभूत आर्द्रकः प्रतिपाद्यत इति, अथवाऽना-
चारफलं ज्ञात्वा सदाचारे प्रयत्नः कार्यो यथाऽऽर्द्रककुमारेण कृत इत्येतदर्थनार्थमिदमध्ययनम् । अस्य
चत्वार्यनुयोगद्वाराण्युपक्रमादीनि वाच्यानि, तत्रोपक्रमान्तर्गतोऽर्थोधिकारोऽयं, तद्यथा-आर्द्रककुमारवक्तव्यता,

यथाऽसावभयकुमारप्रतिभाव्यतिक्रान्तप्रतिबुद्धः तथाऽत्र मयं प्रतिपाद्यत इति । निक्षेपस्त्रिधा-तत्रौघनिष्पन्ने
निक्षेपेऽध्ययनं, नामनिष्पन्ने निक्षेपे त्वाद्वैकीयं, तत्राद्रूपदनिक्षेपार्थं निर्युक्तिरुदाह—
नामंठवणाअहं दन्वहं स्वेव होह भावहं । एसो न्वलु अहस्स उ निक्खेवो चउविहो होह ॥ १८४ ॥
उदगहं सारहं छवियह वसह तंहा मिलेसहं । एयं दन्वहं न्वलु भावेणं होह रागहं ॥ १८५ ॥
एगभविर्यचद्धाउए य अभिसुंहए य नामगोए य । एते तिलि पगारा दन्वहे होनि नांयन्वा ॥ १८६ ॥
अहपुरे अहसुंतो नामेणं अहंओत्ति अणगारो । तत्तो समुट्ठियमिणं अज्झयणं अहइज्जंति ॥ १८७ ॥
कामं तुवालसंगं जिणवयणं सासयं महाभागं । सन्वज्झयणाइं तहा मन्वक्खवरसणिवाया या ॥ १८८ ॥
तहवि य कोई अत्थो उप्पज्जंति तम्मि तंमि समयंमि । पुव्वभणिंओ अणुमंतो अ होह
इत्तिभासिएसु जहा ॥ १८९ ॥

नामस्थापनाद्रव्यभावभेदाच्चतुर्धाऽऽद्रकस्य निक्षेपो द्रष्टव्यः, तत्र नामस्थापने अनाहत्य द्रव्याद्रूपप्रतिपादनार्थ-
माह-तत्र द्रव्याद्र द्विधा-आगमतो नोआगमतश्च, आगमतो ज्ञाता तत्र चानुपपुक्तः 'अनुपयोगो द्रव्यमिति कृत्वा

१ 'दन्वे दन्वे हं' अ. 'हो' दन्वे' आ. । २ अहम्मि अ. । ३ छविसहं अ. आ । ४ न्वलु वग्मा अ आ । ५ भाविण उ, भावेण
उ अ. । ६ 'मविण्य' अ. आ. । ७ अहि मुहिय अ. आ. । ८ विणिण पयारा दन्वमि अ. आ. । ९ अह के होति अ. या. । १०
सुउ अ. आ. । ११ 'उत्ति अ. आ. । १२ दन्वक्ख' अ. आ. । १३ उज्झइ अ. आ. १४ भणिउ अ. आ. १५ तहा अणुमउय अ. आ.

नोआगमवस्तु ज्ञशरीरमव्यशरीरव्यतिरिक्तं यदुदकेन मृत्तिकादिकं द्रव्यमाद्रीकृतं तदुदकाद्रं, साराद्रं तु यद्गहिः-
 शुष्काकारमप्यन्तर्मध्ये सार्द्रमास्ते, यथा श्रीण्णीसोवर्चलादिकं 'छविअहं' तु यत् स्निग्धत्वगृद्रव्यं मृत्ताफलरक्ता-
 शोकादिकं तदभिधीयते, वसयोषलिसं वसार्द्रं, तथा श्लेषार्द्रं वज्रलेपाद्युषलिसं स्तम्भकुब्जादिकं यद्द्रव्यं तत्स्निग्धा-
 कारतया श्लेषार्द्रमित्यभिधीयते, एतत्सर्वमप्युदकाद्रादिकं द्रव्यार्द्रमेवाभिधीयते, खलुशब्दस्यैवकारार्थत्वात् ।
 मावार्द्रं तु पुनः रागः-स्नेहोऽभिष्वङ्गस्तेनार्द्रं यज्जीवद्रव्यं तद्भावाद्रमित्यभिधीयते । साम्प्रतमार्द्रककुमारमधिकृत्या-
 न्यथा द्रव्यार्द्रं प्रतिपादयितुमाह-एकेन भवेन यो जीवः स्वर्गादेरागत्यार्द्रककुमारत्वेनोत्पत्स्यते तथा ततोऽप्या
 सन्नतरो बद्धायुष्कः तथा ततोऽप्यसन्नतमोऽभिमुखनामगोत्रो-योऽनन्तरमयमेवार्द्रकत्वेन समुत्पत्स्यते, एते च
 त्रयोऽपि प्रकारा द्रव्यार्द्रके द्रष्टव्या इति । साम्प्रतं भावार्द्रकमधिकृत्याह-आर्द्रकायुष्कनामगोत्राण्यनुभवन् भावार्द्रो
 भवति, यद्यपि शृङ्गवेरादीनामप्यार्द्रकसंज्ञाव्यवहारोऽस्ति तथापि नेदमध्ययनं तेभ्यः समुत्थितमतो न तैरिहाधि-
 कारः, किंत्वाद्रककुमारानगारात्समुत्थितमतस्तेनैवेहाधिकार इति कृत्वा तद्वक्तव्यताऽभिधीयते । एतदेव निर्युक्ति
 कृदाह-अस्याः समासेनायमर्थः-आर्द्रकपुरे नगरे आर्द्रको नाम राजा, तत्सुतोऽप्यार्द्रकाभिधानः कुमारः,
 तदंशजाः किल मर्वेऽप्यार्द्रकाभिधाना एव भवन्तीति कृत्वा, स चानगरः संवृत्तः, तस्य च श्रीमन्महावीरव-
 र्द्धमानस्वामिसमवसरणावसरे गोशालकेन सार्द्धं हस्तितापैश्च वादोऽभूत्, तेन च ते एतदध्ययनार्थोपन्या-
 सेन पराजिता अत इदमभिधीयते-'ततः' तस्मादार्द्रकात्समुत्थितमिदमध्ययनमार्द्रकीयमिति गाथासमासार्थः ।

व्यासार्थं तु स्वत एव निर्युक्तिच्छुद्धार्द्रकपूर्वभावोपन्यासेनोत्तरत्र कथयिष्यतीति । ननु च शाश्वतमिदं द्वादशाङ्गमपि गणिषिटकम् आर्द्रककथानकं तु श्रीवर्धमानतीर्थवसरे तत्कथमस्य शाश्वतत्वमित्याशङ्क्याह—‘काम’मित्येतदभ्युपगमे इष्टमेवैतदस्माकं, तद्यथा—द्वादशाङ्गमपि जिनवचनं नित्यं शाश्वतं ‘महाभागं’ महानुभावमामर्षव्यादिक्रद्विसमन्वितत्वात् न केवलमिदं सर्वोपगम्ययनान्येवंभूतानि, तथा सर्वोक्षरसन्निपाताश्च—मेलापका द्रव्यार्थदि-शाश्वतया एवेति । ननु च मतानुज्ञानाम निग्रहस्थानं भवत इत्याशङ्क्याह—‘जहवि’ यद्यपि सर्वमपीदं द्रव्यार्थतः शाश्वतं तथाऽपि कोऽप्यर्थस्तस्मिन्समये तथा क्षेत्रे च कुतश्चिदार्द्रकादेः मकाशादाविर्भावमास्कन्दति स तेन व्यपदिश्यते । तथा पूर्वमप्यसावर्थोऽन्यमुद्दिश्योक्तोऽनुमतश्च भवति, ऋषिभाषितेषूत्तराध्ययनादिषु यथेति । साम्प्रतं विशिष्टतरमध्ययनोत्थानमाह—

अज्जइएण गोसालभिकवुबंभवतीतिदंडीणं । जह हत्थितावसाणं कहियं इणमो तथा कुच्छं ॥ १९० ॥
गामे वसंतपुरए सांमइतो घरणिसंहितो निक्खंतो । भिक्खायरियादिट्ठा ओहासिय भत्तवेहासं ॥ १९१ ॥
संवेगसमावन्नो माई भत्तं चइत्तु दियलोए । चइज्जणं अइपुरे अईसुओ अइओ जाँओ ॥ १९२ ॥
पीती य दोणह दूँओ पुच्छणमभयस्स पट्टवे सोऽविं । तेणंवि सम्मदिट्ठित्ति होज्ज पडिमा रंहमि गया ॥ १९३ ॥

१ वाच्छं अ. आ. २ सामइउ अ. आ. ३ साहिउ अ. आ. ४ भत्तं अ. आ. ५ अइसुउ अ. आ. ६ अहउ जाउ अ. आ. ७ उ अ. आ. भूओ.
८ ण अभयस्स अ. आ. ९ सोउ अ. आ.

दहुं संबुद्धो रंक्खिओ य आसाण वाहण पल्लतो । पव्वावतो धरितो रज्जं न करेति को अन्नो ? ॥ १९४ ॥
 अगणितो निक्खंतो विहरइ पडिमाइ दारिगा वरिओ । सुवण्णवसुहाराओ रन्नो कहणं च देवीए ॥ १९५ ॥
 तं नेइ पिता तीसे पुच्छणं कहणं च वरण दोवारे । जाणीहि पायबिंबं आगमणं कहण निगमणं ॥ १९६ ॥
 पडिमागतस्समीवे सप्परीवारी अभिक्ख पडिचयणं । भोगा सुतां ण पुच्छण सुतबंघ पुण्णे य निगमणं
 रायगिहागम चोरा राय भयाकहेण तेसि दिक्खा य । गोसालभिकखुबं भी तिदंडिया तावसेहि सहवादो
 वौदे पराइहत्ता सव्वेविय सरणमब्भुवर्गता ते । अइगसहिया सव्वे जिणवीरसगासे निक्खंता ॥ १९९ ॥
 णं दुक्करं वा णरपौसमोयणं, गयस्स मत्तस्स वणंमि रायं । जहा उवत्तावल्लिण तंतुणा, सुदुक्करं
 मे पडिहाइ मोयणं ॥ २०० ॥

आर्याद्विकेण समवसरणाभिमुखमुच्चलितेन गोशालकमिक्षोस्तथा ब्रह्मव्रतिनां त्रिदण्डिनां यथा हस्तिताप-
 सानां च कथितमिदमध्ययनार्थजातं तथा वक्ष्ये सूत्रेणेति ॥ साम्प्रतं सपूर्वभवमार्द्रकथानकं गाथाभिरेव निर्यु-

- १ तेणवि अ. आ. २ रक्खिउ अ. आ. ३ पलाउ अ. आ. ४ पव्वावतो अ. आ. ५ करोइ अ. आ. ६ अणेतो पि० अ. आ.
 ७ पडिमाए अ. आ. दारिय पईक अ. आ. ८ सुयरण वसुधाराउ अ. आ. ९ पि पिया अ. आ. १० पुच्छणं आ. ११ जाणाहि अ.
 १२ 'गयस्स' अ. आ. १३ 'वारो अ. आ. १४ सुत अ. आ. १५ तथा कहण अ. च. भया कहण य. १६ तिडतिए अ. आ.
 ३७ याएय राइया अ. आ. १८ 'गया उ व आ. १९ जिणवर सकासे अ. २० नहुं अ. आ. २१ नवारण अ. आ. २२ अइस्सा
 निज्झुत्ती संमत्ता । अ. आ.

क्तिरुदाह-‘गामे’इत्यादि गाथाष्टकं, आसां चार्थः कथानकादवसेयः, तच्चेदं-मगधाजनपदे वसन्तपुरको ग्रामः, तत्र सामायिको नाम कुटुम्बी प्रतिवसति, स च संसारभयोद्विष्टो धर्मघोषाचार्यन्तिके धर्मं श्रुत्वा सपत्नीकः प्रव्रजितः, स च सदाचारस्तः संविनैः साधुभिः सार्द्धं विहरति, इतरापि साध्वीभिः सहेति । कदाचिच्चासावेकस्मिन्नगरे भिक्षार्थमटन्तीं दृष्ट्वा तामसौ तथाविधकर्मोदयात्पूर्वतरानुस्मरणेन तस्यामध्युपपन्नः, तेन चात्मीयोऽभिप्रायो द्वितीयस्य साध्वीनिवेदितः, तेनापि च तत्प्रवर्तिन्याः, तयाऽपि तस्याः, तयाऽपि चाभिहितं-न मम देशान्तरे एकाकिन्या गमनं युज्यते, न चासौ तत्राप्यनुबन्धं त्यक्ष्यतीत्यतो ममास्मिन्नवसरे भक्तप्रत्याख्यानमेव श्रेयो न पुनर्व्रतविलोपनमित्यतस्तथा भक्तप्रत्याख्यानपूर्वकमात्मोद्बन्धनमकारि, मृता चासौ अगादेवलोकं । श्रुत्वा चैनं व्यतिकरमसौ परं संवेगगुणगतश्चिन्तितं च तेन-तथा व्रतभङ्गभयादिदमनुष्ठितं मम त्वसौ संजात एवेत्यतोऽहमपि भक्तप्रत्याख्यानं करोमीत्याचार्यस्यानिवेद्यैवासौ मायावी अथ च परमसंवेगापन्नः असावपि भक्तं प्रत्याख्याय दिवं गतः, ततोऽपि च प्रत्यागत्यार्द्रपुरे नगरे आर्द्रकसुत आर्द्रकाभिधानो जातः, साऽपि च देवलोकान्छ्रुता वसन्तपुरे नगरे श्रेष्ठिकुले दारिका जाता । इतरोऽपि च परमरूपसंपन्नो यौवनस्थः संवृतः, अन्यदाऽस्यार्द्रकपिता राजागृहे नगरे श्रेणिकस्य राज्ञः स्नेहाविष्करणार्थं परमप्राप्तोपेतं महत्तमं प्रेषयति, आर्द्रककुमारेणासौ पृष्टो यथा-कस्यैतानि महाहर्षित्यनुग्राणि प्राप्तानि मत्प्रित्रा प्रेषितानि यास्यन्तीति, असावकथयद्-यथा आर्यदेशे तव पितुः परममित्रं श्रेणिको महाराजः तस्यैतानीति, आर्द्रककुमारेणाप्यभाणि-किं तस्यास्ति कश्चिद्योग्यः पुत्रः ?, अस्ती-

त्याह, यद्येवं मत्प्रहितानि प्राप्नुतानि भवता तस्य समर्पणीयानीति भणित्वा महाहोणि प्राप्नुतानि समर्प्योभिहितं वक्तव्योऽसौ मद्बचनात् यथाऽऽर्द्रकुमारस्त्वयि नितरां स्निह्यतीति, स च महत्तमो गृहीतोभयग्राभृतो राजगृहमगात्, गत्वा च राजद्वारपालनिवेदितो राजकुलं प्रविष्टो, दृष्टश्च श्रेणिकः, प्रणामपूर्वकं निवेदितानि प्राप्नुतानि, कथितं च यथासंदिष्टं, तेनाप्यासनाश्रुताम्बूलादिना यथार्हप्रतिपत्त्या सन्मानितः, द्वितीये चाह्वयार्द्रकुमारसत्कानि प्राप्नुतान्यभयकुमारस्य ममर्पितानि, कथितानि च तत्प्रीत्युत्पादकानि तत्संदिष्टवचनानि, अभयकुमारेणापि पारिणामिक्या बुद्ध्या परिणामितं-नूनमसौ भव्यः समासन्नश्रुक्तिगमनश्च तेन मया सार्द्धं प्रीतिमिच्छतीति, तदिदमत्र प्राप्तकालं यदादितीर्थंकरप्रतिमासं दर्शनेन तस्यानुग्रहः क्रियत इति मत्वा तथैव कृतं, महाहोणि च प्रेषितानि प्राप्नुतानीति, उक्तश्चासौ महत्तमो यथा-मत्प्रहितप्राप्नुनमेतदेकान्ते निरूपणीयं, तेनापि तथैव प्रतिपन्नं, गतश्चासावार्द्रकपुरं, समर्पितं च प्राप्नुतं राज्ञः, द्वितीये चाह्वयार्द्रकुमारस्येति, कथितं च यथासंदिष्टं, तेनाप्येकान्ते स्थित्वा निरूपिता प्रतिमा, तां च निरूपयत ईहापोहविमर्शनेन समुत्पन्नं जातिस्मरणं, चिन्तितं च तेन यथा-ममभयकुमारेण महानुपकारोऽकारि सद्धर्मप्रतिबोधत इति, ततोऽसावार्द्रकः संजातजातिस्मरणोऽचिन्तयत्-यस्य मम देवलोकभोगैर्गैर्धेष्मिन्तं संपद्यमानेस्तुमिर्नाभूत् तस्यामीभिस्तुच्छैर्मानुषैः स्वल्पकालीनैः कामभोगैस्तुमिर्भविष्यतीति कुतस्त्यमिति, एतत्परिगणयन् निर्विण्णकामभोगो यथोचितं परभोगमकुर्वन् राज्ञा संजानभयेन मा क्वविद्यास्यति अतः पञ्चभिः शतै राजपुत्राणां रक्षयितुमारेमे, आर्द्रकुमारोऽप्यश्ववाहनिक्रया विनिर्गतः

प्रधानाश्चेन प्रपलायितः । ततश्च प्रब्रज्यां गृह्णन् देवतया सोपसर्गं भवतोऽद्यापीति भणित्वा निवारितोऽप्यसावा-
र्द्रको राज्ञ्यं तावन्न करोति कोऽन्यो मां विहाय प्रब्रज्यां ग्रहीष्यतीत्यभिसंधाय तां देवतामवगणय्य प्रब्रजितः ।
विहरन्नन्यदाऽन्यतरप्रतिमाप्रतिपन्नः कायोत्सर्गव्यवस्थितो वसन्तपुरे तथा देवलोकच्युतया श्रेष्ठिदुहित्राऽपरदारि-
कामच्यगतया रमन्त्यै (ममाण्यै) ष मम भर्तेत्येवमुक्ते सत्यनन्तरमेव तत्सन्निहितदेवतयाऽर्द्धत्रयोदशकोटिपरिमाणा
शोभनं द्रुतमनयेति भणित्वा हिरण्यवृष्टिमुक्ता, तां च हिरण्यवृष्टिं राजा गृह्णन् देवतया सर्पाद्युत्थानतो विद्युतोऽ-
भिहितं च तथा यथा-एतद्विरण्यजातमस्या दारिकायाः नान्यस्य कस्यचिदित्यतस्तत्पित्रा सर्वं संगोपितम्,
आर्द्रकुमारोऽप्यनुकुलोपसर्गं इति मत्वाऽऽश्चेवान्यत्र गतः, गच्छति च काले दारिकाया वरकाः समागच्छन्ति
पृष्ठौ च पितरौ तथा-किमेषामगमनप्रयोजनं ?, कथितं च ताभ्यां यथैते तव वरका इति, ततस्तयोक्तं-तात !
सकृत्कन्याः प्रदीयन्ते नानेकशः, दत्ता चाहं तस्मै यत्संबन्धि हिरण्यजातं भवद्विगृहीतं, ततः सा पित्राऽभाणि-
किं त्वं तं जानीषे ?, तयोक्तं-तत्पादगताभिज्ञानदर्शनतो जानामीति, तदेवमसौ तत्परिज्ञानार्थं सर्वस्य भिक्षा-
र्थिनो भिक्षां दापयितुं निरूपिता, ततो द्वादशभिर्वर्षैर्गतः कदाचिच्चासौ भवितव्यतानियोगेन तत्रैव विहरन् सामा-
यातः, प्रत्यभिज्ञातश्च तथा तत्पादचिह्नदर्शनतः, ततोऽसौ दारिका सपरिवारा तत्पृष्ठतो जगाम, आर्द्रकुमारोऽपि
देवतावचनं स्मरन्तथाविधकर्मोदयाच्चावश्यंभावितव्यतानियोगेन च प्रतिभन्नस्तया सार्द्धं शुनक्ति भोगान्,
पुत्रश्चोत्पन्नः, पुनरार्द्रकुमारेणासावभिहिता-साम्प्रतं ते पुत्रो द्वितीयः अहं च स्वकार्यमनुतिष्ठामि, तथा सुतव्यु-

त्यादनार्थं कर्पासकचनमारब्धं, पृष्ठा चासौ बालकेन—किमभैतद्भवत्या प्रारब्धमितरजनाचरितं ? ततोऽसाववोचद्-
 यथा तव पिता प्रव्रजितुकामः त्वं चाद्यापि शिशुरसमर्थोऽर्थार्जने ततोऽहमनाथा स्त्रीजनोचितेनानिन्देन विधिना-
 ऽऽत्मानं भवन्तं च किल पालयिष्यामीत्येतदालोच्येदमारब्धमिति । तेनापि बालकेनोत्पन्नप्रतिभया तत्कर्तितस्यत्रे-
 णैव कायं मद्बद्धो यास्यतीति मन्मनसाषिणोपविष्ट एवासौ पिता परिवेष्टितः, तेनापि चिन्तितं—यावन्तोऽमी बाल-
 ककृतवेष्टनतन्तवस्तावन्त्येव वर्षाणि मया गृहे स्थातव्यमिति, निरूपिताश्च तन्तवो यावद् द्वादश तावन्त्येव वर्षा-
 ण्यसौ गृहवासे व्यवस्थितः, पूर्णेषु च द्वादशसु संवत्सरेषु गृहाभिर्गर्गतः प्रव्रजितश्चेति । ततोऽसौ सूत्रार्थनिष्पन्न एका
 किंविहारेण विहरन् राजगृहाभिमुखं प्रस्थितः, तदन्तराले च तद्रक्षणार्थं यानि ग्राक् पित्रा निरूपितानि पञ्च राज-
 पुत्रशतानि तस्मिन्नश्वेन नष्टे राजभयाद्वैलक्ष्याच्च न राजान्तिकं जग्मुः, तत्राटवीदुर्गे चौर्येण वृत्तिं कल्पितवन्तः,
 तैश्चासौ दृष्टः प्रत्यभिज्ञातश्च, ते च तेन पृष्ठाः—किमिति भवद्भिरेवंभूतं कर्माश्रितं ? तैश्च सर्वं राजभयादिकं
 कथितम्, आर्द्रककुमारवचनाच्च संबुद्धाः प्रव्रजिताश्च । तथा राजगृहनगरप्रवेशे गोशालको हस्तितापसाः ब्रह्मणाश्च
 वादे पराजिताः । तथाऽऽर्द्रककुमारदर्शनादेव हस्ती बन्धनाद्विमुक्तः, ते च हस्तितापसादय आर्द्रककुमारधर्म-
 कथाक्षिप्त्वा जिनवीरसमवसरणे निष्क्रान्ताः । राज्ञा च विदितवृत्तान्तेन महाकुतूहलाग्नितहृदयेन पृष्ठो-भगवन् !
 कथं त्वदर्शनतो हस्ती निरर्गलः संवृत् इति ? महान् भगवतः प्रभाव इत्येवमभिहितः सन्नार्द्रककुमारोऽब्रवीत् नवम-
 माथयोत्तरं—न दुष्करमेतद्यत्नरपाशैर्वद्धमत्तवारणस्य विमोचनं वने राजन् ! एतच्च मे प्रतिभाति दुष्करं यच्चतत्रावलितेन

तन्तुना बद्धस्य मम प्रतिमोचनमिति । खेहतन्तवो हि जन्तूनां दुरुच्छेदा भवन्तीति भावः । गतमार्द्रककथानकम्, नामनिष्पन्ननिक्षेपश्च । तदनन्तरं सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारयितव्यं, तच्चेदम्—

पुराकलं अह ! इमं सुणेह, मेगंतयारी . समणे पुरासी । से भिक्खुणो उवणेत्ता अणेगे, आह-
क्खत्तिणिह पुढो वित्थरेणं ॥ १ ॥ साऽऽजीविद्या पट्टचित्ताऽथिरेणं, सभागओ गणओ भिक्खु-
मज्झे । आहक्खमाणो बहुजल्लमत्थं, न संघयाती अवरण पुढं ॥ २ ॥ एगंतमेवं अदुवा वि इणिह,
दोऽवणमन्नं न समेनि जम्हा । सूत्रं—

यथा गोशालकेन सार्द्धं वादोऽभूद्मार्द्रककुमारस्य तथाऽनेनाध्यनेनोपदिश्यते, तं च राजपुत्रकमार्द्रककुमारं
प्रत्येकबुद्धं भगवत्समीपमागच्छन्तं गोशालकोऽब्रवीत्—यथा हे आर्द्रक ! यदाहं ब्रवीमि तच्छृणु—‘पुरा’ पूर्वं
यदनेन भवत्तीर्थाकृता कृतं, तच्चेदमिति दर्शयति—एकान्ते जनरहिते—प्रदेशे चरितुं शीलमस्येत्येकान्तचारी, तथा
श्राम्यतीति श्रमणः पुराऽऽसीच्चपश्चरणोद्युक्तः, साम्प्रतं तूग्रैस्तपश्चरणविशेषैर्निर्मत्सितो मां विहाय देवादिमध्य-
गतोऽसौ धर्मं किल कथयति, तथा ‘बहून्’—भिक्खून्, ‘उपनीय’—प्रभूतशिष्यपरिकरं कृत्वा भवद्विधानां च
सुगन्धजनानामिदानीं पृथक् पृथग्विस्तरेणाचष्टे धर्ममिति शेषः ॥ १ ॥ पुनरपि गोशालक एव ‘साजीविए’ त्या-
द्याह, येयं बहुजनमध्यगतेन धर्मदेशना युष्मद्गुरुणाऽऽरब्धा साऽऽजीविका प्रकर्षेण स्थापिता प्रस्थापिता, एकाकी
विहरंछोकिरैः परिभूयत इतिमत्त्वा लोकपङ्क्तिनिमित्तं महान् परिकरः कृतः, तथा चोच्यते—“छत्रं छात्रं पात्रं बल्लं

यष्टिं च चर्चयति भिक्षुः । वेषेण परिकरेण च कियताऽपि विना न भिक्षापि ॥ १ ॥” तदनेन दम्भप्रधानेन जीविकार्थमिदमारब्धं । किंभूतेन ?—अस्थिरेण, पूर्वं ह्ययं मया सार्द्धमेकाक्यन्तग्रान्ताशनेन शून्यारामदेवकुलादौ वृत्तिं कल्पितवात्, न च तथाभूतमनुष्ठानं सिक्ताकवलवन्निरास्वादं यावज्जीवं कर्तुमलम् अतो मां विहायायं बहून् शिष्यान् प्रतार्यैवंभूतेन स्फटाटोपेन विहरतीत्यतः कर्तव्ये ‘अस्थिरः’—चपलः, पूर्वचर्यापरित्यागेनापरकल्प-समाश्रयात्, एतदेव दर्शयति—‘सभायां गतः’ सदेवमनुजपर्वदि व्यवस्थितो ‘गणधो’ चि गणशो बहुशोऽनेकश इति यावत् भिक्षूणां मध्ये ‘गतो’—व्यवस्थितः आचक्षणो बहुजनेभ्यो हितः अर्थो बहुजन्योऽर्थस्तमर्थं बहुजनहितं कथयन् विहरति, एतच्चास्यानुष्ठानं पूर्वोपरेण न संघत्ते, तथाहि—यदि साम्प्रतीयं वृत्तं प्राकारत्रय-सिंहासनाशोकवृक्षभामण्डलचामरादिकं मोक्षाङ्गमभविष्यत्ततो या प्राक्तन्येकचर्या क्लेशबहुलाऽनेन कृता सा क्लेशाय केवलमस्येति, यदि सा कर्मनिर्जरणहेतुका परमार्थभूता ततः साम्प्रतावस्था परप्रतारकत्वाद्दम्भकल्पेत्यतः पूर्वोत्तरयोरनुष्ठानयोः—मौनव्रतिकधर्मदेशनारूपयोः परस्परतो विरोध इति ॥ २ ॥ अपि च—यद्येकान्तचारित्वमेव शोभनं पूर्वमतिश्रितत्वात् ततः सर्वदाऽन्यनिरपेक्षैस्तदेव कर्तव्यम्, अथ चेदं साम्प्रतं महापरिवारवृत्तं साधुं मन्यसे ततस्तदेवादावप्याचरणीयमासीद्, अपिच द्वे अप्येते छायातपवदत्यन्तविरोधिनी वृत्ते नैकत्र समवायं गच्छतः, तथा यदि मौनेन धर्मस्ततः किमियं महता प्रबन्धेन धर्मदेशना ?, अथानयैव धर्मस्ततः किमिति पूर्वं मौनव्रतमनेनालम्बे ?, यस्मादेवं तस्मात्पूर्वोत्तरव्याहतिः । तदेवं गोशालकेन पर्यनुयुक्त आर्द्रकुमारः श्लोक-

श्री-
निर्युक्ति-
वृत्तियुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे

॥ १४० ॥

पश्चाद्धेनोत्तरदानायाह—

पुर्व्वि च इर्णिह च अणागतं वा, एगंतमेवं पडिसंधयाति ॥ ३ ॥ समिच्च लोगं तसथावराणं,
खेमंकरे समणे माहणे वा । आइक्खमाणोवि सहस्समज्जे, एगंतयं सारयती तहच्चे ॥ ४ ॥ धम्मं
कहंतस्स उ णत्थि दोसो, खंतस्स दंतस्स जित्तिदियस्स । भासाय दोसे य विवज्जगस्स, गुणे य
भासाय णिसेवगस्स ॥ ५ ॥ महव्वए पंच अणुव्वए य, तहेव पंचासव संबरे य । विरतिं इह-
स्सामणियंमि पन्ने, लवावसक्की समणे त्ति बेमि ॥ ६ ॥ सूत्रं—

‘पूर्व’ पूर्वस्मिन्काले यन्मौनव्रतिकत्वं या चैकचर्या तच्छब्दात्तत्वाद् धातिकर्मचतुष्टयक्षयार्थं, साम्प्रतं यन्म-
हाजनपरिवृतस्य धर्मदेशना विधानं तत्प्राग्बद्धमवोपग्राहिकर्मचतुष्टयक्षपणोद्यतस्य विशेषस्त्यर्थकरनाम्नो वेदनार्थं
अपरासां चोच्चैर्गौत्रशुभायुर्नामादीनां शुभप्रकृतीनामिति । यदिवा पूर्वं साम्प्रतमनागते च काले रागद्वेषरहितत्वा-
देकत्वभावनानतिक्रमणाच्चैकत्वमेवानुपचरितं भगवानशेषजनहितं धर्मं कथयन् प्रतिसंदधाति, न तस्य पूर्वोत्तर-
योरवस्थयोरशंसारहितत्वाद्भेदोऽस्ति, अतो यदुच्यते भवता-पूर्वोत्तरयोरस्थयोरसाङ्गत्यं तत् पुत्रव इति ॥ ३ ॥
स्यादेतद्-धर्मदेशनया प्राणिनां कश्चिदुपकारो भवत्युत नेति ? भवतीत्याह-‘समिच्च लोय’मित्यादि, सम्यग्-
यथावस्थितं ‘लोकं’-षड्द्रव्यात्मकं, ‘मत्त्वा’-अवगम्य केवललोकेन परिच्छिद्य त्रस्यन्तीति त्रसाः-त्रसनाम-
कर्मोदया द्वीन्द्रयादयः, तथा तिष्ठन्तीति स्थावराः-स्थावरनामकर्मोदयात्स्थावराः पृथिव्यादयस्तेषामुभयेषामपि

द्वितीयश्रु०
६-श्री-
आद्रका०
पश्चाद्धेन
समाधा-
नम् ।

॥ १४० ॥

जन्तूनां 'क्षेमं' शान्तिः रक्षा तत्करणशीलः क्षेमंकरः श्राम्यतीति श्रमणो-द्वादशप्रकारतपोनिष्ठसदेहः, तथा मा-
हणचि प्रवृत्तिर्यस्यासौ माहनो ब्राह्मणो वा स एवंभूतो 'निर्ममो' रागद्वेषरहितः प्राणिहितार्थं न लाभपूजा-
ख्यात्यर्थं धर्ममाचक्षणोऽपि प्राग्वत् छद्मस्थावस्थायां मौनव्रतिक इव वाक्संयत एव, उत्पन्नदिव्यज्ञानत्वाद्भाषा-
शुणदोषविवेकज्ञतया भाषणेनैव गुणावाप्तेः, अनुत्पन्नदिव्यज्ञानस्य तु मौनव्रतिकत्वेनेति, तथा देवासुरनरतिर्य-
क्सहस्रमध्येऽपि व्यवस्थितः पङ्क्ताधारपङ्कजवत्तदोषव्यासङ्गाभावान्ममत्वविरहादाशंसादोषविकलत्वादेकान्तभेवासौ
'सारयति' प्रख्यातिं नयति साधयतीति यावत् । ननु चैकाकिपरिकरोपेतावस्थयोरस्ति विशेषः, प्रत्यक्षेणैवोपलभ्य
मानत्वात्, सत्यम्, अस्ति विशेषो बाह्यतो न त्वान्तरतोऽपि, दर्शयति- 'तथा' प्राग्वदर्चा-लेख्या शुक्लध्यानारुया-
यस्य स तथार्चः, यदिवा अर्चा-शरीरं तच्च प्राग्वद्यस्य स तथार्चः, तथाहि-असावश्लोकाद्यष्टप्रातिहाय्योपेतोऽपि नोत्सेकं
याति, नापि शरीरं संस्कारायत्तं विदधाति, स हि भगवानात्यन्तिकरागद्वेषप्रहाणादेकाक्यपि जनपरिवृत्तोऽप्येकाकी,
न तस्य तयोस्वस्थयोः कश्चिद्विशेषोऽस्ति, तथा चोक्तम्- "रागद्वेषौ विनिर्जित्य, किमरण्ये करिष्यसि ? । अथ नो
निर्जिताचेतौ किमरण्ये करिष्यसि ? ॥ १ ॥" इत्यतो बाह्यमनङ्गमान्तरमेव कषायजयादिकं प्रधानं कारणमिति स्थितम्
॥ ४ ॥ अपगतरागद्वेषस्य प्रभापमाणस्यापि दोषाभावं दर्शयितुमाह-तस्य भगवतोऽपगतधनघातिकलङ्कस्योत्पन्न-
सकलपदार्थाविर्भावविज्ञानस्य जगदभ्युद्धरणप्रवृत्तस्यैकान्तपरहितप्रवृत्तस्य स्वकार्यनिरपेक्षस्य धर्मं कथयतोऽपि तुशब्द-
स्यापिशब्दार्थत्वात् नास्ति कश्चिदोषः । किंभूतस्येत्याह-—शान्तस्य शान्तिसंपन्नस्यानेन क्रोधनिरासमाह, तथा

‘दान्तस्य’ उपशान्तस्यानेन तु मानव्युदासं, तथा जितानि स्वविषयप्रवृत्तिनिषेधेनेन्द्रियाणि येन स जितेन्द्रियो वश्येन्द्रियोऽनेन तु लोभनिरासमाचष्टे, मायायास्तु लोभनिरासादेव निरासो द्रष्टव्यः, तन्मूलत्वात्तस्याः, भाषायां दोषा-असत्यासत्यामृषाकर्कशासभ्यशब्दोच्चारणादयस्तद्विवर्जकस्य-तत्परिहर्तुस्तथा भाषाया ये गुणा-हितमित-देशकालासंदिग्धभाषणादयस्तन्निषेवकस्य सतो ब्रुवतोऽपि नास्ति दोषः, छद्मस्य हि बाहुल्येन मौनव्रतमेव श्रेयः, समुत्पन्नकेवलस्य तु भाषणमपि गुणायति ॥ ५ ॥ किंभूतं धर्ममसौ कथयतीत्याह-‘महव्वए पंचे’त्यादि, महान्ति च तानि व्रतानि-प्राणातिपातविरमणादीनि तानि च साधूनां प्रज्ञापितवान्, पञ्चापि तदपेक्षयाऽणूनि-लघूनि व्रतानि अणुव्रतानि पञ्चैव तानि श्रावकानुद्दिश्य प्रज्ञापितवान्, पञ्चाश्रवान्-प्राणातिपातादिरूपान् कर्मणः प्रवेशद्वारभूतान् तत्संवरं च सप्तदशप्रकारं संयमं प्रतिपादितवान्, संवरवतो हि विरतिर्भवतीत्यतो विरतिं च प्रति-पादितवान् चशब्दात्तत्फलभूतौ निर्जरामोक्षौ च ‘इह’-अस्मिन्प्रवचने लोके वा श्रमणभावः श्रामण्यं-संपूर्णसंयम-स्तस्मिन् वा विधेये मूलगुणान्-महाव्रताणुव्रतरूपान् तथोत्तरगुणान्-संवरविरत्यादिरूपान् ‘पूर्ण’-कृत्स्ने संयमे विधातव्ये ‘प्राज्ञ’ इति वा क्वचित्पाठः, प्रज्ञावानेतत्प्रतिपादितवानिति । किंभूतोऽसौ ?-लवं-कर्म तस्माद् ‘अव-सक्कह’ति अवसर्पणशीलोऽवसर्पणी श्रमणः-तपश्चरणयुक्त इत्येतदहं ब्रवीमि, स्वयमेव च भगवानप्यञ्च-महाव्रतोपपन्न इन्द्रियोहन्द्रियगुप्तो विरतश्चासौ लवावसर्पी सन् स्वतोऽन्येषामपि तथाभूतमुपदेशं दत्तवानित्येतद् ब्रवीमीति । यदिवाऽऽर्द्धककुमारवचनमाकर्ण्यसौ गोशालकस्तत्प्रतिपक्षभूतं अर्थं वक्तुकाम इदमाह-इत्येतद्दक्ष्यमाणं

यदहं ब्रवीमि तच्छृणु ! त्वमिति ॥ ६ ॥ यथाप्रतिज्ञातमेवाह गोशालकः—

सीओदगं सेवड बीयकायं, आहायकम्मं तह इत्थियाओ । एगंतचारिस्सिह अम्ह धम्मे, तवस्सिणो णाभिसमेति पावं ॥ ७ ॥ सीतोदगं वा तह बीयकायं, आहायकम्मं तह इत्थियाओ । एयाहं जाणं पडिसेवमाणा, अगारिणो अससमणा भवंति ॥ ८ ॥ सिया य बीओदग इत्थियाओ । पडिसेवमाणा समणा भवंतु । अगारिणोऽवी समणा भवंतु, सेवंति उ तंडवि तहप्पगारं ॥ ९ ॥ जे याचि बीओदगभोति भिक्खू, भिक्खवं विहं जायति जीवियद्दी । ते णातिसंजोगमविप्पहाय, कायोवगा णंतकरा भवंति ॥ १० ॥

भवतेदमुद्गाहितं—परार्थं प्रवृत्तस्याशोकादिप्रातिहार्यपग्रहस्तथा शिष्यादिपरिकरो धर्मदेशना च न दोषायेति यथा तथाऽस्माकमपि सिद्धान्ते यदेतद्वक्ष्यमाणं तत्र दोषायेति । शीतं च तदुदकं च शीतोदकम्—अप्रासुकोदकं तत्सेवनं—परिभोगं करोतु, तथा बीजकायोपमोगमाधाकर्माश्रयणं स्त्रीप्रसङ्गं च विदधातु, अनेन च स्वपरोपकारः कृतो भवतीत्यस्मदीये धर्मे प्रवृत्तस्य ‘एकान्तचारिणः’—आरामोद्यानादिष्वेकाकिविहारोद्यतस्य तपस्विनो ‘नाभि-समेति’—न संबन्धमुपयाति, ‘पापम्’—अशुभकर्मेति, इदमुक्तं भवति—एतानि शीतोदकादीनि यद्यपीषत्कर्मबन्धाय तथापि धर्माधारं शरीरं प्रतिपालयत एकान्तचारिणस्तपस्विनो बन्धाय न भवन्तीति ॥ ७ ॥ एतत्परिहर्तुकाम आह—‘सीतोदग’मित्यादि, ‘एतानि’ प्रागुपन्यस्तानि अप्रासुकोदकपरिभोगादीनि प्रतिसेवन्तोऽगारिणो—गृह-

स्थास्ते भवन्ति अश्रमणाश्च-अप्रव्रजिताश्चैवं जानीहि, यतः-‘अहिंसा सत्यमस्तेयं, ब्रह्मचर्यमलुब्धता’ इत्येते च्छ्रमण-
लक्षणं, तच्चैषां शीतोदकबीजाऽऽद्याकर्मस्त्रीपरिमोगवतां नास्तीत्यतस्ते नामाकाराभ्यां श्रमणा न परमार्थानुष्ठानत-
इति ॥ ८ ॥ पुनरप्याद्रक एवैतद्दूषणयाह-स्यादेतद्भवदीयं मतं-यथा ते एकान्तचारिणः क्षुत्पिपासादिप्रधानत-
पश्चरणपीडिताश्च तत्कथं ते न तपस्विन इत्येतदाशङ्क्याद्रक आह-यदि बीजाद्युपभोगिनोऽपि श्रमणा इत्येवं भवता-
ऽभ्युपगम्यते एवं तर्ह्यगारिणोऽपि-गृहस्थाः श्रमणा भवन्तु, तेषामपि देशिकावस्थायामांशसावतामपि निष्कञ्चन
तथैकाकिचिहारित्वं क्षुत्पिपासादिपीडनं च संभाव्यते । अत आह-‘सेवंति उ’-तुरवधारणे सेवन्त्येव, ‘तेऽपि’-
गृहस्थास्तथाप्रकारमेकाकिविहारादिकमिति ॥ ९ ॥ पुनरप्याद्रको बीजोदकादिभोजिनां दोषाभिधित्समयाऽऽहु-
‘जे यावी’त्यादि, ये चापि ‘भिक्षवः’ प्रव्रजिता बीजोदकभोजिनः सन्तो द्रव्यतो ब्रह्मचारिणोऽपि भिक्षां चाटन्ति
जीवितार्थिनस्ते तथाभूता-‘ज्ञातिसंयोगं’ स्वजनसंबन्धं, ‘चिप्रहाय’-त्यक्त्वा, कायान् कायेषु वोपगच्छन्तीति
कायोपगास्तदुपमर्दकारमग्रवृत्तत्वात् संसारस्यानन्तकरा भवन्तीति, इदमुक्तं भवति-केवलं स्त्रीपरिमोग एव तैः
परित्यक्तोऽसावपि द्रव्यतः, शेषेण तु बीजोदकाद्युपभोगेन गृहस्थकल्पा एव तै, यत्तु भिक्षाटनादिकमुपन्यस्तं तेषां
तद्गृहस्थानामपि केषाञ्चित्संभाव्यते, नैतावता श्रमणभाव इति ॥ १० ॥ अधुनैतदाकर्ण्य गोशालकोऽपरमुत्तरं
दातुमसमर्थोऽन्यतीर्थिकान्सहायान् विधाय सोल्लुण्ठमसारं वक्तुकाम आह-

इमं वयं तु तुम पाउकुब्बं, पावाहणो गरिहसि सब्व एव । पावाहणो पुढो किट्ठयंता, सयं

सयं दिट्ठि करेति पाउ ॥ ११ ॥ ते अन्नमन्नस्स उ गरहमाणा, अक्खंति भो समणा माहणा य । सतो य अत्थी असतो य णत्थी, गरहामो दिट्ठि ण गरहामो किञ्चि ॥ १२ ॥ ण किञ्चि ख्वेणऽभिधारयामो, सदिट्ठिमगं तु करेसु पाउं । मग्गे इमे किट्ठिएं आरिएहिं, अणुत्तरे सप्पुरिसेहिं अंजू ॥ १३ ॥ उहुं अहेयं तिरियं दिसासु, तसा य जे थावर जे य पाणा । भूयाहिसंकाभि दुगुं छमाणा, णो गरहती बुसिमं किञ्चि लोए ॥ १४ ॥ सू० ॥

‘इमां’-पूर्वोक्तां वाचं, तुशब्दो विशेषणार्थः त्वं ‘प्रादुच्छुर्वन्’-प्रकाशयन् सर्वानपि प्रावादुक्कान् ‘गर्हसि’-जुगुप्ससे, यस्मात्सर्वेऽपि तीर्थिका बीजोदकादिभोजिनोऽपि संसारोच्छिद्ये प्रवर्चन्ते, ते तु भवता नाभ्युपगम्यन्ते, ते तु प्रावादुकाः पृथक् पृथक् स्वीयां स्वीयां दृष्टि-प्रत्येकं स्वदर्शनं कीर्तयन्तः ‘प्रादुच्छुर्वन्ति’-प्रकाशयन्ति । यदिवा श्लोकपश्चाद्दर्माद्रककुमार आह-सर्वेऽपि प्रावादुका यथावस्थितं स्वदर्शनं प्रादुच्छुर्वन्ति, तत्प्रामाण्याच्च वयमपि स्वदर्शनाविर्भावानं कुर्मः, तथाहि-अग्रासुकेन बीजोदकादिपरिभोगेन कर्मबन्ध एव केवलं न संसारोच्छेद इतीदमस्मदीयं दर्शनम्, एवं व्यवस्थिते काऽत्र परनिन्दा को वाऽस्त्योक्तर्ष इति ॥ ११ ॥ किं च-‘ते अणमणस्से’-त्यादि, ‘ते’-प्रावादुकाः, ‘अन्योऽन्यस्य’-परस्परं तु स्वदर्शनप्रतिष्ठाशया परदर्शनं गर्हमाणाः स्वदर्शनगुणानां चक्षते, तुशब्दात्परस्परतो व्याहृतमनुष्ठानं चानुतिष्ठन्ति, ते च ‘श्रमणा’:-निग्रन्थादयो, ‘ब्राह्मणा’:-द्विजातयः, सर्वेऽप्येते स्वकं पथं समर्थयन्ति परकीयं च दूषयन्ति । तदेव पश्चाद्धेन दर्शयति-‘स्वत’ इति स्वकीये पक्षे स्वाभ्यु-

पगमेऽस्ति पुण्यं तत्कार्यं च स्वर्गापिपर्गादिकमस्ति, अस्वतश्च-पराभ्युपगमाच्च नास्ति पुण्यादिकमित्येवं सर्वेऽपि तीर्थिकाः परस्परव्याघातेन प्रवृत्ताः, अतो वयमपि यथावस्थिततत्त्वप्ररूपणतो युक्तिविकलत्वादेकान्तदृष्टिं 'गर्हामो' जुगुप्सामो-न ह्यसावेकान्तो यथावस्थिततत्त्वाविर्भावको भवतीति, एवं च व्यवस्थिते तत्त्वस्वरूपं वयमाचक्षणा न केचिद्गर्हामः काणकुण्टोद्वद्भुनानिप्रकारेण, केवलं स्वपरस्वरूपाविर्भावनं कुर्मो, न च वस्तुस्वरूपाविर्भावेने पराप-वादः, तथा चोक्तम्-“नेत्रैर्निरीक्ष्य बिलकण्टककीटसर्पान्, सम्यक् पथा व्रजेति तान्परिहृत्य सर्वान् । कुञ्जानश्रु-चिकुमार्गकुहद्विदोषान्, सम्यग्विचारयत कोऽत्र परापवादः ? ॥ १ ॥” इत्यादि । यद्वैकान्तवादिनामेव-अस्त्येव नास्त्येव नित्यमेवानित्यमेव सामान्यमेव विशेषा एवेत्याद्यभ्युपगमवतामयं-परस्परगर्हण्यो दोषो, नास्माकमने-कान्तवादिनां, सर्वस्यापि सदसदादेः कथञ्चिदभ्युपगमात् । एतदेव श्लोकपश्चाद्धेन दर्शयति-‘स्वत’ इति, स्वद्रव्य-क्षेत्रकालमावैरस्ति तथा ‘परत’ इति परद्रव्यादिभिर्नास्तीत्येवं पराभ्युपगमं दूषयन्तो गर्हामोऽन्यानेकान्तवादिनः, तत्स्वरूपनिरूपणतस्तु रागद्वेषविरहाच्च किञ्चिद्गर्हाम इति स्थितम् ॥ १२ ॥ एतदेव स्पष्टतरमाह-न कञ्चन श्रमणं ब्राह्मणं वा स्वरूपेण-जुगुप्सिताङ्गावयवोद्वद्भुनेन जात्या तल्लिङ्गग्रहणोद्वद्भुनेन वा ‘अभिधारयामो’ गर्हणा-बुद्ध्योद्वद्भुयामः, केवलं ‘स्वदृष्टिमार्गं’-तदभ्युपगतं दर्शनं, ‘प्रादुर्भुतम्’-प्रकाशयामः, तद्यथा-“ब्रह्मा ह्यनशिरा हरिर्दक्षि सरुग्म्यलुप्तसिन्धो हरः, द्यौःऽप्युल्लिखितोऽनलोऽप्यखिलशुक् सोमः कलङ्काङ्कितः । स्वर्नाथोऽपि विसंस्तुलः

१ व्रजत प्र० क्रियाऽभिध्याहारे तत्प्रत्ययः लुङ्गा । २ काणकुण्ड्यादि ।

खलु वपुःसंस्वरूपस्थैः कृतः, सन्मार्गस्वलनाद्भवन्ति विषदः प्रायः प्रभूणामपि ॥ १ ” इत्यादि एतच्च तैरेव स्वागमे
 वापठ्यते वयं तु श्रोतारः केवलमिति । आर्द्रककुमार एव परपक्षं दूषयित्वा स्वपक्षसाधनार्थं श्लोकपञ्चाद्वेनाह—अयं
 ‘मार्गः’ पन्थाः सम्यग्दर्शनादिकः ‘कीर्त्तितो’—व्यावर्णितः, कैः?—‘आर्यैः’—सर्वज्ञैस्त्याज्यधर्मदूर्वतिभिः, किंभूतो
 धर्मो?—नास्मादुत्तरः—प्रधानो विद्यत इत्यनुचरः पूर्वापरान्वयाहृतत्वाद्यथावस्थितजीवादिपदार्थस्वरूपनिरूपणाच्च,
 किंभूतैरायैः?—सन्तश्च ते पुरुषाश्च सत्पुरुषास्तैश्चतुस्त्रिंशदतिशयोपेतैराविर्भूतसमस्तपदार्थाविर्भावकदिव्यज्ञानैः,
 किंभूतो मार्गो?—‘अंजू’—व्यक्तः निर्दोषत्वात्प्रकटः अंजुर्वा वक्रैकान्तपरित्यागादकुटिल इति ॥ १३ ॥ पुनरपि
 सद्धर्मस्वरूपनिरूपणायाह—‘उड्डुं अहेय’मित्यादि, ऊर्ध्वमधस्तिर्यक्ष्वेवं सर्वास्वपि दिक्षु प्रज्ञापकापेक्षया भावदिग-
 पेक्षया वा तासु ये त्रसा ये च स्यावराः प्राणिनः चक्षब्दौ स्वगतानेकभेदसंघचकौ, ‘भूतं’—सद्भूतं तथ्यं तत्रा-
 भिशङ्कया—तथ्यनिर्णयेन प्राणातिपातादिकं पातकं जुगुप्समानो गर्हमाणो वा यदिवा भूताभिश्चङ्कया प्राण्यु-
 पमर्दशङ्कया सर्वसावद्यमनुष्ठानं जुगुप्समानो नैवापरलोककञ्चन ‘गर्हन्ति’—निन्दन्ति, ‘बुद्धिं’—संयमवानिति ।
 तदेवं रागद्वेषवियुक्तस्य वस्तुस्वरूपाविर्भावने न काचिद्गृहेति, अथ तत्रापि गर्हा भवति न तर्ह्युणोऽग्निः शीतमुदकं
 विषं मारणात्मकमित्येवमादि किञ्चिद्भस्तरूपमाविर्भावनीयमिति ॥ १४ ॥ स एवं गोशालकमतानुमारी त्रैराशिको
 निराकृतो पुनरन्येन प्रकारेणाह—

आगंतगारे आरामगारे, समणे उ भीते ण उवेति वासं । दक्खा हु संती बहवे मणुस्सां,

ऊणातिरिक्ता य लवालवा य ॥ १५ ॥ मेहाविणो सिक्खिय बुद्धिमंता, सुत्तेहि अत्थेहि य णिच्छ-
यन्ना । पुच्छिस्सु मा णे अणगार अन्ने, इति संकमाणो ण उवेति तत्थ ॥ १६ ॥ णो कायक्खि-
ण य बालक्खिणा रायाभिरोगेण कुओ भएणं । वियागरेज्ज पसिणं नवावि, सकामकिंवेणिह
आरियाणं ॥ १७ ॥ गंता च तत्था अदुवा अगंता, वियागरेज्जा समियासुपन्ने । अणारिया
वंसणओ परित्ता, इति संकमाणो ण उवेति तत्थ ॥ १८ ॥ सू० ॥

स विप्रतिपन्नः सन्नार्द्रकमेवमाह—योऽसौ भवत्संबन्धी तीर्थकरः स रागद्वेषभययुक्तः, तथाहि—असावागन्तु-
कानां—कार्पटिकादीनामगारमगन्तागारं तथाऽऽरामेऽगारमारामागारं तत्रासौ ‘अमणो’ भवतीर्थकरः, तुशब्द
एवकारार्थे, भीत एवासौ तदपह्नवंसनभयात् ‘तत्र’—आगन्तागारादौ, ‘न वाससुपैति’—न तत्रासनस्थानशयना-
दिकाः क्रियाः कुरुते । किं तत्र भयकारणमिति चेत्तदाह—‘दक्षाः’—निपुणाः, प्रभृतशस्त्रविशारदाः, हुशब्दो यस्मा-
दर्धे, यस्माद्ब्रह्मवः सन्ति मनुष्याः तस्मादसौ तद्धीतो न वासं तत्र समुपैति—न तत्र वासमातिष्ठते । किंभूताः ?—
‘न्यूनाः’—स्वतोऽवमा हीना जात्याद्यतिरिक्ता वा ताभ्यां पराजितस्य महान्छायाभ्रंश इति । तानेव विशिनष्टि-
लपन्तीति लपा—वाचालाः घोषितानेकतर्कविविधदण्डकाः तथा अलपा—मौनव्रतिका निष्ठितयोगाः गुडिकादि-
युक्ता वा यद्वशादिभेदेषु विषया वागेव न प्रवर्तते ततस्तद्भयेनासौ युष्मत्तीर्थकुदामन्तागारादौ नैव व्रजतीति
॥ १५ ॥ पुनरपि गोशालक एवाह—‘मेहाविणो’ इत्यादि, मेधा विद्यते येषां ते मेधाविनो—ग्रहणधारणसमर्थः,

तथाऽऽचार्यादिः समीपे शिक्षां ग्राहिताः शिक्षिताः तथौत्पत्तिकयादिचतुर्विधबुद्धयुक्ता बुद्धिमन्तः, तथा 'सूत्रे'—
 सूत्रविषये विनिश्चयज्ञाः तथा अर्थविषये च निश्चयज्ञा यथावस्थितसूत्रार्थवेदिन इत्यर्थः । ते चैवम्भूताः सूत्रार्थविषयं
 मा प्रश्नं कार्ष्णरन्येऽनगारा एके केचनेत्येवमसौ शङ्कमानः—तेषां विभ्यञ्ज 'तत्र'—तन्मध्ये उपैति—उपगच्छतीति,
 ततश्च न ऋजुर्मर्गः, इति भययुक्तत्वात्तस्य, तथा स्लेच्छविषयं गत्वा न कदाचिद्भ्रमदेशनां च करोति, आर्य-
 देशेऽपि न सर्वत्र अपितु कुत्रचिदेवेत्यतो विषमदृष्टिवाद्रागद्वेषवर्त्यमाविति ॥ १६ ॥ एतद्गोशालकमनं परिहर्तुकाम
 आर्द्रक आह—स हि भगवान्प्रेक्षापूर्वकारितया नाकामकृत्यो भवति, कमनं कामः—इच्छा न कामोऽकामस्तेन
 कृत्यं—कर्तव्यं यस्यासावकामकृत्यः, स एवंभूतो न भवति, अनिच्छाकारी न भवतीत्यर्थः, यो ह्यप्रेक्षापूर्वकारि-
 तया वर्तते सोऽनिष्टमपि स्वपरात्मनोर्निरर्थकमपि कृत्यं कुर्वीत, भगवांस्तु सर्वज्ञः सर्वदर्शी परहितैकरतः कथं
 स्वपरात्मनोर्निरुपकारकमेवं कुर्यात्, तथा च बालस्येव कृत्यं यस्य स बालकृत्यो, न चासौ बालवदनालोचित-
 कारी, न परानुरोधान्नापि गौरवाद्भ्रमदेशनादिकं विद्यते अपितु यदि कस्यचिद्भव्यसत्त्वस्योपकाराय तद्भाषितं
 भवति ततः प्रवृत्तिर्भवति, नान्यथा, तथा न राजाभियोगेनासौ धर्मदेशनादौ कथञ्चित्प्रवर्तते, ततः कुतस्तस्य
 भयेन प्रवृत्तिः स्यादित्येवं व्यवस्थिते केनचित्क्वचित्संशयकृतं प्रश्नं व्यागृणीयाद् यदि तस्योपकारो भवति, उप-
 कारमन्तरेण 'न च'—नैव व्यागृणीयाद्, यदिवाऽनुत्तरसुराणां मनःपर्यायज्ञानिनां च द्रव्यमनसैव तन्निर्णय-
 संभवादतो न व्यागृणीयादित्युच्यते । यदुच्यते भवता—यदि वीतरागोऽसौ किमिति धर्मकथां करोतीति चेदि-

त्याशङ्क्याह-‘स्वकामकृत्येन’-स्वेच्छाचारिकारितयाऽसावपि तीर्थकृन्नामकर्मणः क्षपणाय न यथाकथंचिद्, अतोऽसावग्लानः ‘इह’-अस्मिन्संसारे आर्यक्षेत्रे वोपकारयोग्ये, आर्याणां सर्वहेयधर्मदूरवर्तिनां तदुपकाराय धर्मदेशनां व्यागृणीयादसाविति ॥ १७ ॥ किंचान्यत्-‘गन्ते’त्यादि, स हि भगवान् परहितैकतो गत्वापि विनेयासन्नमथवाऽप्यगत्वा यथा यथा भव्यसत्त्वोपकारो भवति तथा तथा भगवन्तोऽर्हन्तो धर्मदेशनां विदधति, उपकारे सति गत्वाऽपि कथयन्त्यसति तु स्थिता अपि न कथयन्तीत्यतो न तेषां रागद्वेषसंभव इति, केवल-
माशुप्रज्ञ-सर्वज्ञः ‘समन्तया’-समदृष्टितया चक्रवर्तिद्रमकादिषु पृष्ठोऽपृष्ठो वा धर्मं व्यागृणीयात् ‘जहा पुण्यस्स कथ्यह तहा तुच्छस्स कथ्यह’ इति वचनादित्यतो न रागद्वेषसद्भावस्तस्येति । यत्पुनरनार्यदेशमसौ न व्रजति तत्रेदमाह-अनार्याः क्षेत्रभाषाकर्मभिर्बहिष्कृता दर्शनतोऽपि परि-समन्तादिताः-गताः ग्रन्थे इति-यावत् । तदे-
वमसौ भगवानित्येतत्तेषु सम्यग्दर्शनमात्रमपि कथञ्चिन्न भवतीत्याशङ्कमानस्तत्र न व्रजतीति । यदिवा-अविपरीत-
दर्शनाः-साम्प्रतोक्षिणो दीर्घदर्शनिनो न भवन्त्यनार्याः शक्यवनादयः, ते हि वर्तमानमुखमेकैकमङ्गीकृत्य प्रवर्तन्ते न पारलौकिकमङ्गीकुर्वन्त्यतः सद्धर्मपराङ्मुखेषु तेषु भगवान्न याति, न पुनस्तद्द्वेषादिबुद्ध्येति । यदप्युच्यते त्वया-
‘यथाऽनेकशाल्मविशारदगुडिकासिद्धिद्विद्यासिद्धादितीर्थिकपराभवभयेन न तत्समाजे गच्छती’त्येतदपि बालप्रल-
पितप्रायं, यतः सर्वज्ञस्य भगवतः समस्तैरपि ग्रावादुर्कैर्मुखमप्यवलोकयितुं न शक्यते वादस्तु दूरोत्सादित एवे-
त्यतः कुतस्तत्पराभवः ?, भगवांस्तु केवललोकेन यत्रैव स्वपरोपकारं पश्यति तत्रैव गत्वाऽपि धर्मदेशनां विधत्

इति ॥ १८ ॥ पुनरन्येन प्रकारेण गोशालक आह—

पलं जहा वणि ए उदयट्टी, आयस्स हेउं पगरेति संगं । तज्जमे समणे नायपुत्ते, इच्चैव मे होति मती विघक्खा ॥ १९ ॥ नचं न कुज्जा विहुणे पुराणं, चिच्चास्महं ताइ य साह एवं । एतोवया बंभवतित्ति बुत्ता, तस्सोदयट्टी समणे त्ति बेमि ॥ २० ॥ समारभंते वणि या भूयगामं, परिग्गहं चैव ममायमाणा । ते णातिसंजोगमविप्पहाय, आयस्स हेउं पगरंति संगं ॥ २१ ॥ वित्तेसिणो मेहुणसंपगाढा, ते भोयणट्ठा वणि या वयंति ॥ वयं तु कामेसु अज्झोववन्ना, अणारिया येमरसेसु निट्ठा ॥ २२ ॥ आरंभगं चैव परिग्गहं च, अबिडस्सिया णिस्सिय आयदंडा । तेसिं च से उदए जं वयासी, चउरंतणंताय दुहाय णेह ॥ २३ ॥ णेगंत णचंतिव ओदए सो, वयंति ते दो विणुणो-दयंमि । से उदए सातिमणंतपत्ते, तमुदयं साहयइ ताइ णाई ॥ २४ ॥ अहिंसयं सवपयाणुकंपी, धम्मे ठियं कम्मविवेगेहेउं । तमायदंडेहिं समायरंता, अबोहीए ते पडिरूवमेयं ॥ २५ ॥

यथा वणिक् कश्चिद् 'उदयार्थी'—लभार्थी, 'पणयं'—व्यवहारयोग्यं भाण्डं कर्पूरागरुकस्तूरिकाम्बरादिकं गृहीत्वा देशान्तरं गत्वा विक्रीणाति, तथा 'आयस्य'—लभस्य 'हेतोः'—कारणान्महाजनसङ्गं विधत्ते, तदुप-मोऽयमपि भवत्तीर्थकरः श्रमणो ज्ञातपुत्र इत्येवं 'मे' मम मतिर्भवति, वित्तर्को—मीमांसा वेति ॥ १९ ॥ एवम्युक्ते गोशालकेनार्द्रक आह—'नचं न कुज्जा' इत्यादि, योऽयं भवता दृष्टान्त प्रदर्शितः स किं सर्वसाधर्म्येणोत

देशतः ? , यदि देशतस्ततो न नः क्षतिमावहति, यतो वणिग्वत् यत्रैवोपचयं पश्यति तत्रैव क्रियां व्यापारयति न यथाकथञ्चिदित्येतावता माधर्म्यमस्त्येव, अथ सर्वसाधर्म्येण तन्न शुज्यते, यतो भगवान् विदितवेद्यतया सावद्या-
नुष्ठानरहितो 'नवं'-प्रत्यग्रं कर्म न कुर्यात्, तथा 'विधूयति'-अपनयति पुरातनं यद्वोपग्राहि कर्म बद्धं, तथा त्यक्त्वा 'अमर्ति'-विमर्ति 'त्रायी'-भगवान् सर्वस्य परित्राणशीलो, विमर्तिपरित्यागेन चैवंभूत एव भवतीति भावः, तायी वा मोक्षं प्रति, अयवयमयपयचयतयणय गतावित्यस्य रूपं, स एव-भगवानेवाह-यथा विमर्तिपरित्यागेन मोक्षगमनशीलो भवतीत्येतावता च संदर्भेण ब्रह्मणो-मोक्षस्य व्रतं ब्रह्मव्रतमित्येतदुक्तं, तस्मिन्नेते तदर्थे चानुष्ठाने क्रियमाणे तस्योदयस्यार्थी-लाभार्थी भ्रमण इति ब्रवीम्यहमिति ॥ २० ॥ न चैवंभूता वणिज इत्येतदार्द्रककुमारो दर्शयितुमाह-ते हि वणिजश्चतुर्देशप्रकारमपि 'भूतग्रामं'-जन्तुसमूहं 'समारभन्ते'-तदुपमर्दिकाः क्रियाः प्रवर्चयन्ति क्रयविक्रयार्थं शकटयानवाहनोष्ट्रमण्डलिकादिभिरनुष्ठानैरिति, तथा 'परिग्रहं'-द्विपदचतुष्पदधनधान्यादिकं 'ममीकुर्वन्ति'-ममेदमित्येवं व्यवस्थापयन्ति, ते हि वणिजो 'ज्ञातिभिः'-स्वजनैः सह यः संयोगस्तम् 'अविप्रहाय'-अपरित्यज्य 'आयस्य'-लामस्य 'हेतोः'-निमित्तादपरेण सार्द्धं 'सङ्गं' संबन्धं कुर्वन्ति । भगवांस्तु षड्जीवरक्षापरोऽपरिग्रहस्त्यक्तस्वजनपक्षः सर्वत्राप्रतिबद्धो धर्माऽय-
मन्वेषयन् गत्वापि धर्मदेशनां विधत्ते, अतो भगवतो वणिग्भिः सार्द्धं न सर्वसाधर्म्यमस्तीति ॥ २१ ॥ पुनरपि वणिजां दोषमुच्चावयन्नाह-'चित्तेसिणो'इत्यादि, वित्तं-द्रव्यं तदन्वेष्टुं शीलं येषां ते वित्तैषिणः, तथा 'मैथुने'-

स्त्रीसंपर्के 'संप्रगाढाः'—अध्युपपन्नाः, तथा ते 'भोजनार्थम्'—आहारार्थं वणिज इतश्चेतश्च व्रजन्ति वदन्ति वा । तांस्तु वणिजो वयमेवं ब्रूमो—यथैते कामेष्वध्युपपन्ना—गृद्धाः, अनार्यकर्मकारित्वादनार्या रसेषु च—सातागौरवादिषु गृद्धा—मूर्छिताः, न त्वेवंभूता भगवन्तोऽहन्तः, कथं तेषां तैः सह साधर्म्यमिति ? इत एव निरस्तेषा कथेति ॥ २२ ॥ किंचान्यत्—'आरम्भं'—सावधानुष्ठानं च तथा परिग्रहं च 'अव्युत्सृज्य'—अपरित्यज्य तस्मिन्नेवारम्भे क्रयविक्रयपचनपाचनादिके तथा परिग्रेहे च—धनधान्यहिरण्यसुवर्णद्विपदचतुष्पदादिके निश्चयेन श्रिता—अवबद्धा निःश्रिता वणिजो भवन्ति, तथाऽऽत्मैव दण्डयतीति दण्डो येषां ते भवन्त्यात्मदण्डा अमदाचारग्रथृत्तेरिति, भावोऽपि चैषां वणिजां परिग्रहारम्भवतां स उदयो लाभो यदर्थं ते प्रवृत्ताः यं च त्वं लाभं वदसि स तेषां 'चतुरन्तः'—चतुर्गतिको यः संसारोऽनन्तस्तस्मै—तदर्थं भवतीति, तथा दुःखाय च भवतीति, न चेहासावेकान्तेन तत्प्रवृत्तस्यापि भवतीति ॥ २३ ॥ एतदेव दर्शयितुमाह—'जेगंनिणच्चंति' इत्यादि, एकान्तेन भवतीत्येकान्तिकः, तथा न, लाभार्थं प्रवृत्तस्य विपर्ययस्यापि दर्शनात्, तथा नाप्यात्यन्तिकः सर्वकालभावी, तत्क्षयदर्शनात्, स तेषां उदयो—लाभोऽनैकान्तिकोऽनात्यन्तिकश्चेत्येवं तद्विदो वदन्ति । तौ च द्वावपि भावौ विगतगुणोदयो भवतः, एतदुक्तं भवति—किं तेनोदयेन लाभरूपेण योऽनैकान्तिकोऽनात्यन्तिकश्च, यश्चानर्थयेति । यश्च भगवतः 'से'—तस्य दिव्यज्ञानप्राप्तिलक्षणः 'उदयो'—लाभो यो वा धर्मदेशनावान्निर्जालक्षणः स च सादिरनन्तश्च, तमेवं भूतमुदयं प्राप्नो भगवानन्येषामपि तथाभूतमेवोदयं 'साधयति'—कथयति श्लाघते वा । किंभूतो भगवान् ?—

‘तापी अत्रयवपयमयचयतयणय गता’ वित्यस्य दण्डकथातोर्णिनिप्रत्यये रूपं, मोक्षं प्रति गमनशील इत्यर्थः, त्रायी वा आसन्नभक्त्यानां त्राणकरणात्, तथा ‘ज्ञाती’-ज्ञाताः-क्षत्रिया ज्ञातं वा वस्तुजातं विद्यते यस्य स ज्ञाती, विदितसमस्तवेद्य इत्यर्थः । तदेवंभूतेन भगवता तेषां वणिजां निर्विवेकिनां कथं सर्वसाधर्म्यमिति ? ॥ २४ ॥ साम्प्रतं देवकृतसमवसरणपद्मावलीदेवच्छन्दकसिंहासनाद्युपभोगं कुर्वन्प्याधार्मिककृतवसतिनिषेवकसाधुवत्कथं तदनु-मतिकृतेन कर्मणाऽसौ न लिप्यत इत्येतद्विशालकर्मतमाशङ्क्याह-असौ भगवान् समवसरणाद्युपभोगं कुर्वन्प्यहिंसकः, स उपभोगं करोति, एतदुक्तं भवति-न हि तत्र भगवतो मनागप्याशंसा प्रतिबन्धो वा विद्यते, समवसरणमणिमुक्ता-लोष्टकाञ्चनतया तदुपभोगं प्रति प्रवृत्तेः, देवानामपि प्रवचनोद्दिमावयिषूणां कथं नु नाम भक्त्यानां धर्माभिमुखं प्रवृत्तिर्यथा स्यादित्येवमर्थमात्मलाभार्थं च प्रवर्त्तनादतोऽसौ भगवानहिंसकः, तथा सर्वेषां प्रजायन्त इति प्रजा-जन्तवस्तदनुकम्पी च तान्संसारे पर्यटतोऽनुकम्पते भगवान् तच्छीलश्च तमेवंरूपं ‘धर्मे’-परमार्थभूते व्यवस्थितं कर्मविवेकहेतुभूतं भवद्विधा आत्मदण्डैः समाचरन्त-आत्मकल्पं कुर्वन्ति वणिगादिभिरुदाहरणैः, एतच्चाबोधैः-अज्ञानस्य प्रतिकूलं वर्तते, एकं तावदिदमज्ञानं यत्स्वतः कुमार्गप्रवर्त्तनं द्वितीयं चैतत्प्रतिकूलमज्ञानं यद्भगवतामपि जगद्वन्धानां सर्वातिशयनिधानभूतानामितरैः समत्वापादनमिति ॥ २५ ॥ साम्प्रतमाद्रककुमारमपहस्तितगोशालकं ततो भगवदभिमुखं गच्छन्तं दृष्ट्वाऽपान्तराले शाक्यपुत्रीया भिक्षव इदमृचुः—

१ आधार्मिककृतवसतेर्निषेधो यस्य स आधार्मिककृतवसतिनिषेधकः ।

पिन्नागपिंडीमवि चिद्ध सूले, केह पएज्जा पुरिसे इमेत्ति । अलाउयं वावि कुमारएत्ति, स लिप्पती पाणिवहेण अम्हं ॥ २६ ॥ अहवावि विद्धूण मिलक्खु सूले, पिन्नागबुद्धीह नरं पएज्जा । कुमारगं वावि अलाबुयंति, न लिप्पह पाणिवहेण अम्हं ॥ २७ ॥ पुरिसं च विद्धूण कुमारगं वा, सूलेमि केई पए जायेतेए । पिन्नाय पिंडं सतिमारुहेत्ता, बुद्धाण तं कप्पति पारणाए ॥ २८ ॥ सू० ॥

यदेतद्वणिग्दृष्टान्तदूषणेन बाह्यमनुष्ठानं दूषितं तच्छोभनं कृतं भवता यतोऽतिफलप्राप्यं बाह्यमनुष्ठानं, आन्तरमेव त्वनुष्ठानं संसारमोक्षयोः प्रधानाङ्गम्, अस्मत्सिद्धांते चैतदेव व्यावर्ण्यते, इत्येतदार्द्रकुमार भो राजपुत्र ! त्वमवहितः शृणु श्रुत्वा चावधारयेति भणित्वा ते भिक्षुका आन्तरानुष्ठानसमर्थकमात्मीयसिद्धान्ताविर्भावनायेदमाहुः—‘पिन्नागे’त्यादि, ‘पिण्याकः’—खलस्तस्य ‘पिण्डिः’—भिन्नकं तदचेतनमपि सत् कश्चित् संभ्रमे म्लेच्छादिविषये केनचिन्नश्यता ग्रावरणं खलोपरि ग्रथितं, तच्च म्लेच्छेनान्वेष्टुं प्रवृत्तेन पुरुषोऽयमिति मत्वा खलपिण्ड्या सह गृहीतं, ततोऽसौ म्लेच्छो वस्त्रवेष्टितां तां खलपिण्डीं पुरुषबुद्ध्या शूले प्रोतां पावके पचेत्, तथा ‘अलाबुक्कं’—तुम्बकं कुमारकोऽयमिति मत्वाऽग्रावेव पपाच, स चैवं चित्तस्य दृष्टत्वात्प्राणिवधजनितेन पातकेन लिप्यते अस्मत्सिद्धान्ते, चित्तमूलत्वाच्छुभाशुभबन्धस्येति, एवं तावदकुशलचित्तग्रामाण्यादकुर्वन्नपि प्राणातिपातं प्राणिघातफलेन युज्यते ॥ २६ ॥ अमुमेव दृष्टान्तं वैपरीत्येनाह—अथवापि सत्यपुरुषं खलबुद्ध्या कश्चिन्म्लेच्छः शूले प्रोतमग्नौ पचेत्, तथा कुमारकं च लाबुकबुद्ध्याऽग्रावेव पचेत्, न चासौ प्राणिवधजनितेन पातकेन

लिप्यतेऽस्माकमिति ॥ २७ ॥ किञ्चान्यत्-‘पुरिस’मित्यादि, पुरुषं वा कुमारकं वा विद्ध्वा शूले कश्चित्पथेत्
‘जानतेजसि’ अन्नावारुह्य खलपिण्डीयमिति मत्वा ‘सर्ती’-शोभनां, तदेतद्बुद्धानामपि ‘पारणाय’-
भोजनाय ‘कल्पते’-योग्यं भवति, किमुतापरेषाम् ? एवं सर्वास्वस्थास्वचिन्तितं-मनमाऽसंकल्पितं कर्म चयं
न गच्छत्यस्मात्सिद्धान्ते, तदुक्तम्-“अविज्ञानोपचितं परिज्ञानोपचितमीर्यापथिकं स्वप्नान्तिकं चेति क्रमोपचयं
न याति” ॥ २८ ॥ पुनरपि शाक्य एव दानफलमधिकृत्याह—

सिणायगाणं तु दुवे सहस्से, जे भोयए णियए भिक्खुयाणं । ते पुन्नखंधं सुमहं जिणिता,
भवन्ति आरोप्प महंतसत्ता ॥ २९ ॥ अजोगरूवं इह संजयाणं, पावं तु पाणाण पसज्झ काउं ।
अबोहिए दोणहवि तं असाहु, वयंति जे यावि पडिस्सुणंति ॥ ३० ॥ उहुं अहेयं तिरियं दिसासु,
विन्नाय लिंगं तसथावराणं । भूयाभिसंकाइ दुगुंछमाणे, वदे करेज्जा व कुओ विहट्थी ? ॥ ३१ ॥
पुरिसेत्ति विन्नत्ति न एवमत्थि, अणारिए से पुरिसे तथा हु । को संभवो ? पिन्नगपिंडियाए,
वायावि एसा बुइया असच्चा ॥ ३२ ॥ वायाभियोगेण जमावहेज्जा, णो तारिसं वायमुदाहरिज्जा ।
अट्ठाणमेयं वयणं गुणाणं, णो दिक्खिए बूय सुरालमेयं ॥ ३३ ॥ लद्धे अट्ठे अहो एव तुब्भे, जीवा-
णुभागे सुविचिंतिए व । पुवं समुहं अवरं च पुट्ठे, उलोइए पाणितले ठिए वा ॥ ३४ ॥ जीवाणुभागे
सुविचिंतयंता, आहारिया अन्नविहीय सोहिं । न वियागरे छन्नपओपजीवि, एसोऽणुधम्मो इह

संज्ञयाणं ॥ ३५ ॥ सिणायगाणं तु दुवे सहस्सं, जे भोयए नियए भिक्खुयाणं । असंजए लोहिय-
पाणि से ऊ, णियच्छति गरिहभिहेव लोए ॥ ३६ ॥

स्नातका-बोधिसत्त्वाः, तुशब्दात्पञ्चशिक्षापदिकादिपरिग्रहः, तेषां भिक्षुकाणां सहस्रद्वयं 'निजे' श्राक्य-
पुत्रीये धर्मे व्यवस्थितः कश्चिदुपासकः पचनपाचनाद्यपि कृत्वा भोजयेत् समसंगुडदण्डिमेनेष्टेन भोजनेन, ते
पुरुषा महासत्त्वाः श्रद्धालवः पुण्यस्कन्धं महान्तं समावर्ज्य तेन च पुण्यस्कन्धेनारोप्याख्या देवा भवन्त्या-
काशोपमाः(माः), सर्वोत्तमां देवगतिं गच्छन्तीत्यर्थः ॥ २९ ॥ तदेवं बुद्धेन दानमूलः शीलमूलश्च धर्मः प्रवेदितः,
तद् 'एहि' आगच्छ बौद्धसिद्धान्तं प्रतिपद्यस्वेत्येवं भिक्षुकैरभिहितः सन्नार्द्रकोऽनाकुलया दृष्ट्या तान्वीक्ष्योवाचेदं
वक्ष्यमाणमित्याह—'अजोगरूव'मित्यादि, 'इह' अस्मिन् भवदीये श्राक्यमते 'संयतानां'—भिक्षूणां यदुक्तं
प्राक्तदत्यन्तेनायोग्यरूपम्—अघटमानकं, तथाहि—अहिंसार्थमृत्थितस्य त्रिगुसिगुप्तस्य पञ्चसमितिसमितस्य सतः
प्रव्रजितस्य सम्यग्ज्ञानपूर्विकां क्रियां कुर्वतो भावशुद्धिः फलवती भवति, तद्विपर्यस्तमतेस्त्वज्ञानाद्भूतस्य महा-
मोहाङ्गुलीकृतान्तरात्मतया खलपुरुषयोरपि विवेकमजानतः कुतस्तया भावशुद्धिः?, अतोऽयं तमसाम्प्रतमेतद्बुद्ध-
मतानुसारिणां यत्खलबुद्ध्या पुरुषस्य शूलप्रोतनपचनादिकं, तथा बुद्धस्य पित्राकबुद्ध्या पिशितमक्षणानुमत्यादिक-
मिति । एतदेव दर्शयति—प्राणानाम्—इन्द्रियादीनामपगमेन तुशब्दस्यैवकार्थत्वात्पापमेव कृत्वा रससातागौर-
वादिगुद्धास्तदभावं व्यावर्णयन्ति, एतच्च तेषां पापाभावव्यावर्णनम् 'अबो'द्यै—अबोधिलाभार्थं तयोर्द्वयोरपि

संपद्यते, अतोऽसाध्वेतत् । कयोर्द्वयोरित्याह—ये वदन्ति पिण्याकबुद्ध्या पुरुषपाकेऽपि पातकाभावं, ये च तेभ्यः शृण्वन्ति, एतयोर्द्वयोरपि वर्गयोरसाध्वेतदिति । अपिच—नाज्ञानादृतमूढजेन भावशुद्ध्या शुद्धिर्भवति, यदि च स्यात्संसारमोचकादीनामपि तर्हि कर्मविमोक्षः स्यात्, तथा भावशुद्धिमेव केवलामभ्युपगच्छतां भवतां शिरस्तुण्डमुण्डनपिण्डपातादिकं चैत्यकर्मोदिकं चानुष्ठानमनर्थकमापद्यते, तस्मान्नैवंविधया भावशुद्ध्या शुद्धिरुपजायत इति स्थितम् ॥ ३० ॥ परपक्षं दूषयित्वाऽऽर्द्रकः स्वपक्षाविर्भावनायाह—ऊर्ध्वमधस्तिर्णश्रु या दिशः प्रज्ञापकादिकास्तासु सर्वास्वपि दिक्षु त्रसानां स्थावराणां च जन्तूनां यन्नसंस्थावरत्वेन जीवलिंगं—चलनस्पन्दनाङ्करोद्भवच्छेदम्लानादिकं तद्विज्ञाय अतो ‘भूताभिशाङ्क्या’ जीवोपमर्दोऽत्र भविष्यतीत्येवंबुद्ध्या सर्वमनुष्ठानं जुगुप्समानः—तदुपमर्दं परिहरन् वदेत् कुर्यादप्यतः कुतोऽस्तीह—अस्मिन्नेवंभूतेऽनुष्ठाने क्रियमाणे प्रोच्यमाने वाऽस्मत्पक्षे युष्मदापादितो दोष इति ॥ ३१ ॥ अधुना पिण्याके पुरुषबुद्ध्या असंभवमेव दर्शयितुमाह—‘पुरिसे’त्यादि, तस्यां पिण्याकपिण्ड्यां पुरुषोऽयमित्येवमत्यन्तजडस्यापि विज्ञप्तिरेव नास्ति, तस्माद्य एवं वक्ति सोऽत्यन्तं पुरुषस्तथाभ्युपगमेन दुष्प्रवृत्त्यैवकारार्थत्वेन अनार्य एवासौ यः पुरुषमेव खलोऽयमिति मत्वा हतेऽपि नास्ति दोष इत्येवं वदेत्, तथाहि—कः संभवः पिच्चाकपिण्ड्यां पुरुषबुद्धेरित्यतो वागपीयमीदृगसत्येति सत्त्वोपधातकत्वात्, ततश्च निःशङ्कप्रहार्यनालोचको निर्विवेकतया ब्रह्मते, तस्मात्पिण्याककाष्ठादावपि प्रवर्तमानेन जीवोपमर्दभीरुणा साशङ्केन प्रवर्चितव्यमिति ॥ ३२ ॥ किञ्चान्यत्—वाचाऽभियोगो वागभियोगस्तेनापि ‘यद्’ यस्मादावहेत्पापं कर्म अतो

विवेकी भाषागुणदोषज्ञो न तादृशीं भाषाशुदाहरेत्—नाभिदध्याद्, यत एवं ततोऽस्थानमेतद्वचनं गुणानां, न हि प्रव्रजितो यथावस्थितार्थीभिद्यायी एतद् ‘उदारं’—सुष्ठु परिस्थूरं निःसारं निरुपपत्तिकं वचनं ब्रूयात्, तद्यथा—पिण्याकोऽपि पुरुषः पुरुषोऽपि पिण्याकः, तथाऽलाबुकमेव बालको बालक एव वाऽलाबुकमिति ॥ ३३ ॥ साम्प्रत-मार्द्रककुमार एव तं भिक्षुकं युक्तिपराजितं सन्तं सोल्लण्ठं विभणिपुराह—‘लेद्धे’ इत्यादि, अहो शुष्माभिरथ-अनन्तरं एवंभूताभ्युपगमे सति लब्धोऽर्थो—विज्ञानं यथावस्थितं तत्त्वमिति, तथाऽवगतः सुचिन्तितो भवद्विजीवा-नामनुमागः—कर्मविपाकस्तत्पीडेति, तथैवंभूतेन—विज्ञानेन भवतां यशः पूर्वसमुद्रमपरं च स्पष्टं, गतिमित्यर्थः, तथा भवद्विरेवंविधविज्ञानावलोकनेनावलोकिताः पाणितलस्थ इवायं लोक इति अहो ! भवतां विज्ञानातिशयो यदुत—भवन्तः पिण्याकपुरुषयोर्बालालाबुकयोर्वा विशेषानभिज्ञतया पापस्य कर्मणो यथैतद्भावाभावं प्राक्कल्पितवन्त इति ॥ ३४ ॥ तदेवं परपक्षं दूषयित्वा स्वपक्षस्थापनायाह—मौनीन्द्रशासनप्रतिपत्ताः सर्वज्ञोक्तमार्गानुसारिणो जीवानामनुभागम्—अवस्थाविशेषं तदुपमर्देन पीडां वा सुष्ठु ‘विचिन्तयन्तः’—पर्यलोचयन्तोऽन्वविधौ शुद्धिम् ‘आहृतवन्तः’ स्वीकृतवन्तो द्विचत्वारिंशदोषरहितेन शुद्धेनाहारेणाहारं कृतवन्तो न तु यथा भवतां पिशिताद्यपि पात्रपतितं न दोषायेति । तथा ‘छन्नपदोपजीवी’—मातृस्थानोपजीवी सन् न व्यागृणीयाद् ‘एषः’—अनन्तरोक्तो-ऽनु-पश्चाद्भोऽनुधर्मस्तीर्थकरानुष्ठानादनन्तरं भवतीत्यनुना विशिष्यते, ‘इह’—अस्मिन् जगति प्रवचने वा सम्यग्यतानां संयतानां—सत्साधूनां, न तु पुनरेवंविधो भिक्षूणामिति । यच्च भवद्विरोदनादेरपि प्राण्यङ्गममानतया

हेतुभूतया मांसादिसादृश्यं चोद्यते तदविज्ञाय लोकतीर्थान्तरीयमतं, तथाहि—प्राण्यङ्गत्वे तुल्येऽपि किञ्चिन्मांसं किञ्चिन्मांसमित्येवं व्यवह्रियते, तद्यथा—गोक्षीररुधिरादेर्मक्ष्याभक्ष्यव्यवस्थितिः, तथा समानेऽपि स्त्रीत्वे भार्या-स्वप्नादौ गम्यागम्यव्यवस्थितिरिति । तथा शुष्कतर्कदृष्ट्या योऽयं प्राण्यङ्गत्वादिति हेतुर्भवतोपन्यस्यते तद्यथा—‘भक्षणीयं भवेन्मांसं, प्राण्यङ्गत्वेन हेतुना । ओदनानादिवदित्येवं, कश्चिदाहातितार्किकः ॥ १ ॥’ सोऽसिद्धानैकान्तिकविरुद्ध-दोषदुष्टत्वादपकर्णनीयः, तथाहि—निरंशत्वाद्रस्तुनस्तदेव मांसं तदेव च प्राण्यङ्गमिति प्रतिज्ञार्थैकदेशासिद्धः, तद्यथा—नित्यः शब्दो नित्यत्वाद्, अथ भिन्नं प्राण्यङ्गं ततः सुतरामसिद्धो व्यधिकरणत्वाद्, यथा देवदत्तस्य गृहं काकस्य काष्ण्यार्त्तं, तथाऽनेकान्तिकोऽपि श्वादिमांसस्याभक्ष्यत्वात्, अथ तदपि क्वचित्कदाचित्केषांश्चिद्भक्ष्य-मिति चेदेवं च सत्यस्थ्यादेर्मक्ष्यत्वादनैकान्तिकत्वं, तथा विरुद्धाव्यभिचार्यपि, यथाऽयं हेतुर्मांसस्य भक्ष्यत्वं साधयत्येवं बुद्धास्थनामपूज्यत्वमपि । तथा लोकविरोधिनी चेयं प्रतिज्ञा, मांसौदनयोरसाम्यादुद्दृष्टान्तविरोधश्चेत्येवं व्यवस्थिते यदुक्तं प्राग् यथा बुद्धानामपि पारणाय कल्पत एतदिति, तदसाध्विति स्थितम् ॥ ३५ ॥ अन्यदपि भिक्षुकोक्तमार्द्रककुमारोऽनूद्य दूषयितुमाह—‘सिणाचगणं तु’ इत्यादि, ‘स्नातकानां बोधिसत्त्वकल्पानां भिक्षूणां नित्यं यः सहस्रद्वयं भोजयेदित्युक्तं प्राक् तद्दूषयति—असंयतः सन् रुधिरक्लिन्नपाणिनार्य इव ‘गर्ह्य’ निन्दां जुगुप्सापदवीं साधुजनानामिहलोक एव निश्चयेन गच्छति परलोके चानार्यगम्यां गतिं यातीति ॥ ३६ ॥ एवं तावत्सावद्यानुष्ठानानुमन्वणमपात्रभूतानां यदानं तत्कर्मबन्धाद्येत्युक्तं, किंचान्यत्—

थूलं उरवभं इह मारियाणं, उद्दिष्टभक्तं च पगप्पएत्ता । तं लोणतेल्लेण उवक्खवेत्ता, सपि-
प्पलीयं पगरंति मंसं ॥ ३७ ॥ तं भुंजमाणा पिसितं पभूतं, णो उवल्लिप्पामो वयं रएणं । इच्चैव-
माहंसु अणज्जधम्मा, अणारिया बाल रसेसु गिद्धा ॥ ३८ ॥ जे यावि भुंजंति तहप्पगारं, सेवंति
ते पावमजाणमाणा । मणं न एयं कुसला करेत्ती, वायावि एसा बुइया उ मिच्छा ॥ ३९ ॥ सव्वंसि
जीवाण दयट्ठयाए, सावज्जदोसं परिवज्जयंता । तस्संकिणो इसिणो नायपुत्ता, उद्दिष्टभक्तं परि-
वज्जयंति ॥ ४० ॥ भूयाभिसंकाएँ दुगुंछमाणा, सव्वेसि पाणाण निहाय दंडं । तम्हा ण भुंजंति
तहप्पगारं, एसोऽणुधम्मो इह संजयाणं ॥ ४१ ॥ निगंगंधम्मंमि हंमं समाहिं, अस्सि सुठिच्चा
अणिहे चरेज्जा । बुद्धे सुणी सीलगुणोववेए, अच्चत्थत्तं(ओ) पाउणती सिलोणं ॥ ४२ ॥

आर्द्रकुमार एव तन्मतमाविष्कुर्वन्निदमाह, 'स्थूलं'—बृहत्कायमुपचितमांसशोणितसुरभ्रम्—ऊरणकमिह-
शाक्यशासने मिथुकसंधोद्देशेन 'व्यापाद्य'—घातयित्वा तथोद्दिष्टभक्तं च प्रकल्पयित्वा-विकर्त्य वा तसुरभ्रं
तन्मांसं च लवणतैलाभ्यामुपस्कृत्य पाचयित्वा सपिप्पलीकमपरसंस्कारकरद्रव्यसमन्वितं प्रकर्षेण भक्षणयोग्यं मांसं
कुर्वन्तीति ॥ ३७ ॥ संस्कृत्य च यत्कुर्वन्ति तदर्थयितुमाह—'तं भुंजमाणा' इत्यादि, 'तत्'—पिशितं शुक्रशोणित-
संभूतमनार्या इव भुञ्जाना अपि ग्रभृतं तद्रजसा-पापेन कर्मणा न वयमुपलिप्त्यामह इत्येवं धाव्यपिताः प्रोचुः
अनार्याणामिव धर्मः—स्वभावो येषां ते तथा अनार्यकर्मकारित्वादनार्या बाला इव बाला विवेकरहितत्वाद्भ्रसेषु

श्री-
निर्युक्ति-
वृत्तियुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे

॥ १५१ ॥

च—मांसादिकेषु 'गुद्धा':—अव्युपपन्नाः ॥ ३८ ॥ इत्येतच्च तेषां महतेऽनर्थीयेति दर्शयति—ये चापि रसगौरवगुद्धाः
आक्योपदेशवर्चिनस्तथाप्रकारं स्थूलोऽसंभूतं द्रुतलवणमरिचादिसंस्कृतं पिशितं 'मुञ्जते'—अश्नन्ति तेऽनार्याः
'पापं' कलमषमज्जनाना निर्विवेकिनः सेवन्ते' आददते, तथा चोक्तम्—“हिंसामूलमभेद्यमास्पदमलं ध्यानस्य
रौद्रस्य यद्वीर्यमत्सं रुधिराविलं कृमिगृहं दुर्गन्धि पूयादिम् । शुक्रासृक्प्रभवं नितान्तमलिनं सद्भिः सदा निन्दितं,
को मुञ्जे नरकाय राक्षससमो मांसं तदात्मदुहः ॥ ११ ॥” अपि च—“मांसं भक्षयिताऽमुत्र, यस्य मांसमिहाद्भ्यहम् ।
एतन्मांसस्य मांसत्वं, प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ २ ॥” तथा । “योऽस्ति यस्य च तन्मांसमुभयोः पश्यतान्तरम् ।
एकस्य क्षणिका दृष्टिरन्यः प्राणैर्वियुज्यते ॥ ३ ॥” (ग्रन्थाग्रं १२०००) तदेवं महादोषं मांसादनमिति मत्वा
यद्विधेयं तद्दर्शयति—तदेवंभूतं मांसादनाभिलाषरूपं मनः—अन्तःकरणं, 'कुशला':—निपुणाः, मांसाशित्वविपाक-
वेदिनस्तन्निवृत्तिगुणाभिज्ञाश्च न कुर्वन्ति, तदभिलाषात् मनो निवर्तयन्तीत्यर्थः, आस्तां तावद्भक्षणं, वागप्येषा
यथा 'न मांसमक्षणे दोष' इत्यादिका भारत्यप्यभिहिता—उक्ता मिथ्या, तुशब्दान्मनोऽपि तदनुमत्यादौ न
विधेयमिति, तन्निवृत्तौ चेहैवानुपमा श्लाघाऽमुत्र च स्वर्गापवर्गगमनमिति, तथा चोक्तम्—“श्रुत्वा दुःखपरम्परामति-
घृणां मांसाशिनो दुर्गतिं, ये कुर्वन्ति शुभोदयेन विरति मांसादनस्यादरात् । सद्दीर्घायुरदूषितं गदरुजा संभाव्य
यास्यन्ति ते, मर्त्येषूद्भटभोगधर्ममतिषु स्वर्गापवर्गेषु च ॥ २ ॥” इत्यादि ॥ ३९ ॥ न केवलं मांसादनमेव
परिहार्यम्, अन्यदपि सुमुक्षूणां परिहर्तव्यमिति दर्शयितुमाह—'सर्व्वेसि'मित्यादि, सर्वेषां जीवानां

द्वितीयश्रु०
६-श्री-
आद्रका०
बोधि-
सत्त्वमत-
निरूपणम् ।

॥ १५१ ॥

प्राणार्थिनां, न केवलं पञ्चेन्द्रियाणामेवेति सर्वग्रहणं, 'दयार्थतया'—दयानिमित्तं सावद्यमारम्भं महानयं दोष इत्येवं मत्वा तं परिवर्जयन्तः साधवस्तच्छंकिनो—दोषशङ्किनः 'ऋषयो'—महाश्रुनयो, 'ज्ञानपुत्रीयाः'—श्रीमन्महावीरवर्द्धमानशिष्याः, 'उद्दिष्टं'—दानाय परिकल्पितं यद्भक्त्यानादिकं तत्परिवर्जयन्ति ॥ ४० ॥ किञ्च—'भृतानां' जीवानां उपमर्दशङ्कया सावद्यमनुष्ठानं 'जुगुप्समानाः'—परिहरन्तः, तथा सर्वेषां प्राणिनां दण्डयतीति दण्डः—सम्युपतापस्तं 'निधाय'—परित्यज्य सम्यगुत्थानेनोत्थिताः सत्साधवो—यतयस्ततो न भुञ्जते तथाप्रकारमाहारमशुद्धजातीयम् एषोऽनुधर्मः 'इह'—अस्मिन् प्रवचने 'संयतानां'—यतीनां, तीर्थकरा-चरणादनु—पश्चाच्चर्यत इत्यनुना विशेष्यते, यदिव्वाऽणुरिति स्तोकेनाप्यतिचारेण बाध्यते शिरीषषुष्पमिव सुकुमार-इत्यतोऽणुना विशेष्यत इति ॥ ४१ ॥ किञ्चान्यत्—'गिरगंधम्म'—मित्यादि, नास्मिन्मौनीन्द्रधर्मे बाह्याभ्यन्तर-रूपो ग्रन्थोऽस्यास्तीति निर्ग्रन्थः स चासौ धर्मश्च निर्ग्रन्थधर्मः स च श्रुतचारित्रारूप्यः क्षान्त्यादिको वा सर्वज्ञोक्त-स्तस्मिन्नेवंभूते धर्मे व्यवस्थितः 'इमं'—पूर्वोक्तं समाधिमनुप्राप्तः अस्मिन्श्चाशुद्धाहारपरिहाररूपे समाधौ सुष्ठु-अतिशयेन स्थित्वा 'अनिहः'—अमायोऽथवा निहन्यत इति निहो न निहोऽनिहः—परीषहैरपीडितो यदिवा 'स्निह बंधने' अस्निह इति स्नेहरूपबन्धनरहितः संयमानुष्ठानं चरेत्, तथा बुद्धोऽवगततत्त्वो 'मुनिः'—कालत्रय-वेदी, 'शीलेन'—क्रोधाद्युपशमरूपेण 'गुणैश्च'—मूलोत्तरगुणभूतरूपपेतो—युक्त इत्येवं—गुणकलितोऽत्यर्थतां(तः)—सर्वगुणातिशायिनीं सर्वद्वन्द्वोपरमरूपां संतोषात्मिकां 'श्वाधां'—ग्रंशंसां लोके लोकोत्तरे वाऽऽप्नोति, तथा चोक्तम्—

श्री-
निर्युक्ति-
द्विचिनुते
श्रीमत्सूत्र-
कृतान्ते
॥ १५२ ॥

“ राजानं तृणतुल्यमेव मनुते शक्नेऽपि नैवादरो, विचोपार्जनरक्षणव्ययकृताः प्राप्नोति नो वेदनाः । संसारान्तर-
वर्त्यपीह लभते शं मुक्तवन्निर्भयः, संतोषात्पुरुषोऽमृतत्वमचिराद्यात्सुरेन्द्रार्चितः ॥ १ ॥ ” इत्यादि ॥ ४२ ॥
तदेवमार्द्रककुमारं निराकृतगोशालकाजीवकबौद्धमतमभिसमीक्ष्य साम्प्रतं द्विजातयः प्रोबुः, तद्यथा-भो आर्द्रक-
कुमार ! शोभनमकारि भवता यदेते वेदबाह्वे द्वे अपि मते निरस्ते, तत्साम्प्रतमेतदप्याहते वेदबाह्वेभातस्तदपि
नाश्रयणणाहं भवद्विधानां, तथाहि-भवान् क्षत्रियवरः, क्षत्रियाणां च सर्ववर्णोत्तमा ब्राह्मणा एवोपास्या न
शूद्राः, अतो यागादिविधिना ब्राह्मणसैवैव युक्तिमतीत्येतत्प्रतिपादनायाह—

सिणायगणं तु दुवे सहस्से, जे भोयए गियए माहणाणं । ते पुन्नखंधे सुमहज्जणित्ता,
भवन्ति देवा इति वेयवाओ ॥ ४३ ॥ सिणायगणं तु दुवे सहस्से, जे भोयए गियए कुलालयाणं ।
से गच्छन्ति लोलुबसंपणाहे, तिन्वाभितावी णरगाभिसेवी ॥ ४४ ॥ दयावरं धम्म दुगंछमाणा,
वहावहं धम्म पसंसमाणा । एगंपि जे भोययती असीलं, निवोणिसं जाति कुओ सुरेहिं ? ॥ ४५ ॥
दुहओवि धम्ममि समुट्टियामो, अस्सि सुट्टिवा तह एसकालं । आयारसीले दुइएह नाणी, ण
संपरायंमि विसेसमत्तिथि ॥ ४६ ॥

तुल्यबन्धो विशेषणार्थः, षट्कर्माभिरता वेदाध्यापकाः शौचाचारपरतया नित्यं स्नायिनो ब्रह्मचारिणः स्वातका-
स्तेषां सहस्रद्वयं नित्यं ये भोजयेयुः कामिकाहारेण ते समुपार्जितपुण्यस्कन्धाः सन्तो देवाः स्वर्गनिवासिनो

द्वितीयशु०
६-श्री-
आर्द्रका०
ब्राह्मण-
सैवै-
वसार-
भूतम् ।

॥ १५२ ॥

मवन्तीत्येवंभूतो वेदवाद इति ॥ ४३ ॥ अधुनाऽऽर्द्रककुमार एतद्दूषयितुमाह—‘सिणायगणं तु’ इत्यादि, स्नातकानां सहस्रद्वयमपि नित्यं ये भोजयन्ति, किंभूतानां ?—कुलानि—गृहाण्यामिषान्वेषणार्थिनो नित्यं येऽटन्ति ते कुलाटाः—मार्जाराः कुलाटा इव कुलाटा ब्राह्मणाः, यदिवा—कुलानि—क्षत्रियादिगृहाणि तानि नित्यं पिण्डपातान्वेषिणां परतर्कुणामालयो येषां ते कुलालयास्तेषां—निन्दजीविकोपगतानामेवंभूतानां स्नातकानां यः सहस्रद्वयं भोजयेत्सोऽसत्पात्रनिक्षिप्तदानो गच्छति बहुवेदनासु गतिषु । किंभूतः सन् ?—‘लोलुपैः’ आमिषगुद्रे रससातागौरवाद्युपपन्नैः जिह्वेन्द्रियवशैः संप्रगाढो—व्याप्तो, यदिवा किंभूते नरके याति ?—लोलुपैः—आमिषगुच्छुभिरसुमद्भिर्व्याप्तो यो नरकस्तस्मिन्निति, किंभूतश्चासौ दाता नरकामिसेवी भवति तद्दर्शयति—तीव्रः—असह्यो योऽभितापः—क्रकचपाटनकुम्भीपाकतप्तत्रपुपानश्नात्मलयालिङ्गनादिरूपः स विद्यते यस्यासौ स तीव्राभितापीत्येवंभूतवेदनाभितप्तस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि यावद्ग्रतिष्ठाननरकाधिवासी भवतीति ॥ ४४ ॥ अपिच—दयाप्राणिषु कृपा तथा वरः—प्रधानो यो धर्मस्तमेवंभूतं धर्मं ‘जुगुप्समानो’—निन्दन् तथा बध्—प्राण्युपमर्द्दमावहतीति वधावहस्तं तथाभूतं धर्मं ‘प्रज्ञांसन्’—स्तुवन् एकमप्यशीलं—निश्शीलं निर्वृतं षड्जीवकायोपमर्देन यो भोजयेत्, किं पुनः प्रभूतान् ? नृपो राजन्यो वा यः कश्चिन्मूढमतिर्धार्मिकं आत्मानं मन्यमानः, स वराको निशेव नित्यान्धकारत्वाजिज्ञा—नरकभूमिस्तां याति, कुतस्तस्यासुरेष्वपि—अधमदेवेष्वपि प्राप्तिरिति ? । तथा कर्मवशादसुमतां विचित्रजातिगमनाज्जातेरशाश्वतत्वमनो न जातिमदो विधेय इति । यदपि कैश्चिदुच्यते—यथा

‘ब्राह्मणा ब्रह्मणो सुखाद्विनिर्गता बाहुभ्यां क्षत्रिया ऊरुभ्यां वैश्याः पदुभ्यां शूद्राः’ इत्येतदप्यप्रमाणत्वादतिफलश्रु-
प्रायं, तदभ्युपगमे च न विशेषो वर्णानां स्याद्, एकस्मात्प्रसृतेषु धनशालाप्रतिशालाग्रभूतपनसोदुम्बरादिफलवद्,
ब्रह्मणो वा सुखादेरवयवानां चातुर्वर्ण्यवासिः स्यात्, न चैतदिष्यते भवद्भिः, तथा यदि ब्राह्मणादीनां ब्रह्मणो
सुखादेरुद्भवः साम्प्रतं किं न जायते ? अथ युगादावेतदिति एवं च सति दृष्टहानिरदृष्टकल्पना स्यादिति । तथा
यदपि कैश्चिदभ्यघायि सर्वज्ञनिक्षेपावसरे, तद्यथा-सर्वज्ञरहितोऽतीतः कालः कालत्वाद्वर्तमानकालवत्, एवं च
सत्येतदपि शक्यते वक्तुं यथा-नातीतः कालो ब्रह्मसुखादिविनिर्गतचातुर्वर्ण्यममन्वितः कालत्वाद्वर्तमानकालवद्,
भवति च विशेषे पक्षीकृते सामान्यं हेतुरित्यतः प्रतिज्ञार्थैकदेशसिद्धता नाशङ्कनीयेति । जातेश्चानित्यत्वं युष्मत्सि-
द्धान्त एवाभिहितं, तद्यथा-‘शृगालो वै एष जायते यः सपुरीषो दह्यत’ इत्यादिना, तथा ‘सद्यः पतति मांसेन,
लाक्षया लवणेन च । ज्यहेन शूद्रीभवति, ब्राह्मणः क्षीरविक्रयी ॥ १ ॥’ इत्यादि, परलोके चावश्यंभावी जाति-
पातः, यत उक्तम्-“कार्यिकैः कर्मणां दोषैर्यति स्थावरतां नरः । वाचिकैः पक्षिमृगतां, मानसैरन्यजातिताम्
॥ १ ॥” इत्यादि, गुणैरप्येवंविधैर्न ब्राह्मणत्वं युज्यते, तद्यथा-“षट् शतानि नियुज्यन्ते, पशूनां मध्यमेऽहनि ।
अश्वमेधस्य वचनाज्यूनानि पशुभिस्त्रिभिः ॥ १ ॥” इत्यादि, वेदोक्तत्वान्नायं दोष इति चेत् नन्विदमभिहित-
मेव-‘न हि स्यात्सर्वभूतानी’त्यतः पूर्वोत्तरविरोधः, तथा “आततायिनमायान्तमपि वेदान्तगं रणे । जिघांसन्तं
जिघांसीयाच्च तेन ब्रह्महा भवेत् ॥ १ ॥” तथा ‘शूद्रं हत्वा प्राणायामं जपेत् अपहसितं वा कुर्यात् यत्किञ्चिद्वा

दद्यात्, ' तथा 'अनस्थिजन्तूनां शकटभरं मारयित्वा ब्राह्मणं भोजयेद् ' इत्येवमादिका देशना विद्वज्जनमनांसि न
 रञ्जयतीत्यतोऽत्यर्थमसमञ्जसमिव लक्ष्यते शुष्मदर्शनमिति । तदेवमार्द्रककुमारं निराकृतब्राह्मणविवादं भगवदन्तिकं
 गच्छन्तं दृष्ट्वा एकदण्डिनोऽन्तराले एवोचुः, तद्यथा-भो आर्द्रककुमार ! शोभनं कृतं भवता यदेते सर्वारम्भप्रवृत्ता
 गृहस्थाः शब्दादिविषयपरायणाः पिशिताशनेन राक्षसकल्पा द्विजातयो निराकृताः, तत्साम्प्रतमस्मत्सिद्धान्तं
 शृणु श्रुत्वा चावधारय, तद्यथा-सच्चरजस्तमसां साम्यावस्थाप्रकृतिः, प्रकृतेर्महांस्ततोऽहङ्कारस्तस्माद्गणश्च षोडशक-
 स्तस्मादपि षोडशकात्पञ्चभ्यः पञ्चभूतानि, तथा चैतन्यं पुरुषस्य स्वरूपमित्येतत्त्वाहर्तैरप्याश्रितम्, अतः पञ्च-
 विंशतितत्त्वपरिज्ञानादेव मोक्षावाप्तिरित्यतोऽस्मत्सिद्धान्त एव श्रेयान्नापर इति ॥ ४५ ॥ तथा न युष्मत्सिद्धान्तो-
 ऽतिदूरेण भिद्यत इत्येदृशयितुमाह-'दुहओऽवी'त्यादि, योऽयमस्मद्धर्मो भवदीयश्चाहृतः स उभयरूपोऽपि कथ-
 श्चित्समानः, तथाहि-युष्माकमपि जीवास्तित्वे सति पुण्यपापबन्धमोक्षसद्भावो न लोकायतिकानामिव तदभावे
 प्रवृत्तिः नापि बोद्धानामिव सर्वाधारभूतस्यान्तरात्मन एवाभावः, तथाऽस्माकमपि पञ्च यमाः अहिंसादयो भवतां
 च त एव पञ्च महाव्रतरूपाः, तथेन्द्रियनोद्भिन्नियमोऽप्यावयोस्तुल्य एव, तदेवमुभयस्मिन्नपि धर्मे बहुसमाने
 सम्यगुत्थानोत्थिता यूयं वयं च तस्माद्धर्मे सुष्ठु स्थिताः पूर्वस्मिन् काले वर्तमाने एष्ये च यथागृहीतप्रतिज्ञानि-
 बौद्धारो, न पुनरन्ये, यथा व्रतेश्वरयागविधानेन प्रव्रज्यां मुक्तवन्तो मुञ्चन्ति मोक्षन्ति चेति, तथाऽऽचारग्रधानं
 शीलमुक्तं यमनियमलक्षणं न फलगु कल्ककुहकाजीवनरूपम् अथानन्तरं ज्ञानं च मोक्षाङ्गतयाऽभिहितं, तच्च

श्री-
निर्युक्ति-
वृत्तिषुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे

॥ १५४ ॥

द्वितीयश्रु०
६-श्री
आद्रका०
एकदण्डि-
मत-
निरूपणम् ।

॥ १५४ ॥

श्रुतज्ञानं केवलारूपं च यथास्वभावयोर्दर्शने प्रभिद्धं तथा संपर्ययन्ते-स्वकर्मभिर्भ्राम्यन्ते प्राणिनो यस्मिन्स संप-
रायः-संसारस्तस्मिन्श्चावयोर्न विशेषोऽस्ति, तथाहि-यथा भवतां कारणं कारणे कार्यं नैकान्तेनासदुत्पद्यते अस्माकमपि
तथैव, द्रव्यात्मतया नित्यत्वं भवद्विरप्याश्रितमेव, तथोत्पादविनाशावपि युष्मदभिप्रेतावाविर्भावतिरोभावाश्रयाद-
स्माकमपीति ॥ ४६ ॥ पुनरपि त एवैकदण्डिनः सांसारिकजीवपदार्थसाम्यापादनायाहुः—

अव्वत्तरूवं पुरिसं महंतं, सणातणं अक्खयमव्वयं च । सव्वेसु भूतेसुवि सव्वतो से, चंदो
च ताराहिं समत्तरूवे ॥ ४७ ॥ एवं ण मिज्जंति ण संसरंती, ण माहणा खत्तिय वेस पेसा । कीडा
य, पक्खी य, सरीसिवा य, नरा य सव्वे तह देवलोगा ॥ ४८ ॥

पुरि श्रयनात्पुरुषो-जीवस्तं यथा भवन्तोऽभ्युपगतवन्तस्तथा वयमपि, तमेव विशिनष्टि-अमूर्तत्वादव्यक्तं
रूपं-स्वरूपमस्यासावव्यक्तरूपः तं, करचरणशिरोग्रीवाद्यवयवतया स्वतोऽनवस्थानात्, तथा 'महान्तं'-लोक-
व्यापिनं, तथा 'सनान्तं'-शाश्वतं द्रव्यार्थतया नित्यं, नानाविधगतिर्भवेदपि चैतन्यलक्षणात्मस्वरूपस्याप्रच्युते,
तथा 'अक्षयं'-केनचित्प्रदेशानां खण्डशः कर्तुमशक्यत्वात्, तथा 'अव्ययम्'-अनन्तेनापि कालेनैकस्यापि
तत्प्रदेशस्य व्ययाभावात्, तथा सर्वेष्वपि भूतेषु कायाकारपरिणतेषु प्रतिशरीरं सर्वतः सामस्यान्निरंशत्वाद-
सावात्मा सम्भवति, क इव ?- 'चन्द्र इव'-शशीव, 'ताराभिः'-अश्विन्यादिभिर्निक्षत्रैः यथा 'समस्तरूपः'-संपूर्णः

१ चक्षुष्याणां विशेषणानां सापेक्षमभ्युपगमापेक्षया ।

संबन्धमुपयाति एवमसावपि आत्मा प्रत्येकं शरीरैः सह संपूर्णः संबन्धमुपयाति । तदेवमेकदण्डिभिर्दर्शनसाम्या-
पादनेन सामवादपूर्वकं स्वदर्शनारोपणार्थमार्द्रकुमारोऽभिहितो, यत्रैतानि संपूर्णानि-निरुपचरितानि पूर्वोक्तानि
विशेषणानि धर्मसंसारयोर्विद्यन्ते स एव पक्षः सश्रुतिकेन समाश्रयितव्यो भवति । एतानि चास्मदीय एव दर्शने
यथोक्तानि सन्ति, नाऽऽहते, अतो भवताऽप्यस्मद्दर्शनेवाभ्युपगन्तव्यमिति ॥ ४७ ॥ तदेवमभिहितः सन्नार्द्रक-
कुमारस्तदुत्तरदानायाह-‘एव’मित्यादि, यदिवा प्राक्तनः श्लोकः ‘अव्वत्त रूव’मित्यादिको वेदान्तवाद्यात्माद्वैत-
मतेन व्याख्यातव्यः, तथाहि-ते एकमेवाव्यक्तं पुरुषम्-आत्मानं महान्तमाकाशमिव सर्वव्यापिनं सनातनम्
अनन्तमक्षयमव्ययं सर्वेष्वपि भूतेषु-चेतनाचेतनेषु सर्वतः-सर्वात्मतयाऽसौ स्थित इत्येवमभ्युपगतवन्तो, यथा
सर्वास्वपि तारास्वेक एव चन्द्रः संबन्धमुपयात्येवमसावपीति । अस्य चोत्तरदानायाह-‘एव’मित्यादि, ‘एव’मिति
यथा भवतां दर्शने एकान्तेनैव नित्योऽविकार्यात्माऽभ्युपगम्यते इत्येवं पदार्थाः सर्वेऽपि नित्याः, तथा च सति
कृतो बन्धमोक्षसद्भावः १, बन्धाभावाच्च न नारकतिर्यङ्मरामरलक्षणश्चतुर्गतिकः संसारः, मोक्षाभावाच्च निरर्थकं
व्रतग्रहणं भवतां पञ्चरात्रोपदिष्टमनियमग्रतिपत्तिश्चेति, एवं च यदुच्यते भवता-यथा ‘आवयोस्तुल्यो धर्म’ इति,
तदयुक्तमुक्तं, तथा संसारान्तर्गतानां च पदार्थानां न साम्यं, तथाहि-भवतां द्रव्यैकत्ववादिनां सर्वस्य प्रधानाद-
भिन्नत्वात्कारणमेवास्ति, कार्यं च कारणाभिन्नत्वात्सर्वात्मना तत्र विद्यते, अस्माकं च द्रव्यपर्यायोभयवादिनां
कारणे कार्यं द्रव्यात्मतया विद्यते न पर्यायात्मकतया, अपि च-अस्माकमुत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तमेव सदित्युच्यते,

भवतां तु ध्रौव्ययुक्तमेव सदिति, यावप्याविर्भावतिरोभावौ भवतोच्येते तावपि नोत्पादविनाशावन्तरेण भवितु-
मस्तसहेते, तदेवैमैहिकाशुभिकचिन्तायामावयोर्न कश्चित्त्साम्यं । किंच-सर्वव्यापित्वे सत्यात्मनामविकारित्वे
चात्माद्वैते चाभ्युपगम्यमाने नारकर्तियङ्गनरामरभेदेन बालङ्कृमारसुभगदुर्भगाढ्यदरिद्रादिभेदेन वा न मीयेरन्-
न परिच्छिद्येरन्, नापि स्वकर्मचोदिता नानागतियु संसरन्ति, सर्वव्यापित्वादेकत्वाद्वा, तथा न ब्राह्मणा न क्षत्रिया
न वैश्या न शूद्रा नापि कीटपक्षिसरीसृपाश्च भवेयुः, तथा नराश्च सर्वेऽपि देवलोकश्चेत्येवं नानागति-
भेदेन न भिद्येरन् अतो न सर्वव्यापी आत्मा, नाप्यात्माद्वैतवादो ज्यायान्, यतः प्रत्येकं सुखदुःखानुभवः
समुपलभ्यते, तथा शरीरत्वक्षर्यन्तमात्र एवात्मा, तत्रैव तद्गुणविज्ञानोपलब्धेरिति स्थितम्, तदेवं व्यवस्थिते
शुष्मदागमो यथार्थाभिधायी न भवति, असर्वज्ञप्रणीतत्वाद्, असर्वज्ञप्रणीतत्वं चैकान्तपक्षसमाश्रयणादिति ॥ ४९ ॥
एवमसर्वज्ञस्य मार्गोद्भावेन दोषमाविर्भावयन्नाह—

लोकं अयाणित्तिह केवलेणं, कहंति जे धम्ममजाणमाणा । णासंति अप्पाण परं च णट्ठा,
संसार घोरेभि अणोरपारे ॥ ४९ ॥ लोकं विजाणंतिह केवलेणं, पुत्तेण नाणेण समाहिजुत्ता ।
धम्मं समत्तं च कहंति जे उ, तारंति अप्पाण परं च तिन्ना ॥ ५० ॥

‘लोकं’ चतुर्दशरज्ज्वात्मकं चराचरं वा लोकमज्ञात्वा केवलेन दिव्यज्ञानावभासेन ‘इह’ अस्मिन् जगति ये
तीर्थिका ‘अजानाना’ अविद्वांसो ‘धम्मं’ दुर्गतिगमनमार्गस्यार्गलाभूतं ‘कथयन्ति’ प्रतिपादयन्ति ते स्वतो नष्टा

अपरानपि नाशयन्ति, क १-‘घोरे’ भयानके संसारसागरे ‘अणोरपरारे’ ति-अर्वागभाषपरभागवर्जितेनाऽद्यनन्ते इति, एवंभूते संसारार्णवे आत्मानं प्रक्षिपन्तीति यावत् ॥ ४९ ॥ साम्प्रतं सम्यग्ज्ञानवतामुपदेष्टृणां गुणानाविर्भा-
वयन्नाह-‘लोय’ मित्यादि, ‘लोकं’-चतुर्दशरज्ज्वात्मकं केवलालोकेन केवलिनो विविधम्-अनेकप्रकारं जानन्ति
विदन्तीह-अस्मिन् जगति, प्रकर्षेण जानाति प्रज्ञः, पुण्यहेतुत्वाद्वा पुण्यं, तेन तथाभूतेन ज्ञानेन समाधिना च
युक्ताः समस्तं ‘धर्म’-श्रुतचारित्ररूपं ये तु परहितैषिणः ‘कथयन्ति’-प्रतिपादयन्ति ते महापुरुषाः स्वतः
संसारसागरं तीर्णाः, परं च तारयन्ति सदुपदेशदानत इति । केवलिनो लोकं जानन्तीत्युक्तेऽपि यत्पुनर्ज्ञानेने-
त्युक्तं तद् बौद्धमतोच्छेदेन ज्ञानाधार आत्मा अस्तीति प्रतिपादनार्थमिति, एतदुक्तं भवति-यथा देशिकः सम्यग्-
मार्गज्ञ आत्मानं परं च तदुपदेशवर्तिनं महाकान्ताराद्विवक्षितदेशप्रापणेन निस्तारयति, एवं केवलिनोऽप्यात्मानं
परं च संसारकान्ताराभिस्तारयन्तीति ॥ ५० ॥ पुनरप्याद्रकङ्कुमार एवमाह—

जे गरहिंयं ठाणमिहावसंति, जे याचि लोए चरणोववेया । उदाहडं तं समं मईए, अहाउसो
विप्परियासेमेव ॥ ५१ ॥ संवच्छरेणावि य एगमेगं, बाणेण मारेउ महागयं तु । सेसाण जीवाण
दयट्ठयाए, दासं वयं वित्ति पकप्पयामो ॥ ५२ ॥

असर्वज्ञप्रणमेवंभूतं भवति, तद्यथा-ये केचित्संसारान्तर्वर्तिनोऽशुभकर्मणोपपेताः-समन्वितास्तद्विपाकम-
हाया ‘गर्हितं’ निन्दितं जुगुप्सितं निर्विवेकिज्जनाचरितं ‘स्थानं’-पदं कर्मानुष्ठानरूपमिह-अस्मिन् जगत्या-

श्री-
निर्युक्ति-
वृत्तिरुते-
श्रीमत्सूत्र
कृताङ्गे

॥ १५६ ॥

सेव(वस)न्ति-जीविकाहेतुमाश्रयन्ति, तथा ये च सदुपदेशवर्तिनो लोकेऽस्मिन् 'चरणेन'-विरतिपरिणाम-
रूपेणोपपेताः-समन्विताः, तेषामुभयेषामपि यदनुष्ठानं-शोभनाशोभनस्वरूपमपि सत् तदसर्वज्ञैः-अर्वागदिशिभिः
'समं'-सदृशं तुल्यसुदाहृतं-उपन्यस्तं 'स्वमत्या'-स्वाभिप्रायेण, न पुनर्यथावस्थितपदार्थनिरूपणेन, अथ-
वाऽऽयुष्मन् हे एकदण्डिन् ! 'विपर्यासमेव'-विपर्ययमेवोदाहरेद् असर्वज्ञो-यदशोभनं तच्छोभनत्वेनेतरस्त्रि-
तरथेति, यदिवा विपर्यास इति मदोन्मत्तप्रलापविद्विषुक्तं भवतीति ॥ ५१ ॥ तदेवमेकदण्डिनो निराकृत्याद्रक-
कुमारो यावद्भगवदन्तिकं व्रजति तावद्वस्तितापसाः परिवृत्य तस्थुरिदं च प्रोचुरित्याह-'संवच्छरेण' इत्यादि,
हस्तिनं व्यापाद्यात्मनो वृत्तिं कल्पयन्तीति हस्तितापसास्तेषां मध्ये कश्चिद्बुद्धतम एतदुवाच, तद्यथा-भो आर्द्र-
ककुमार ! सञ्चुतिकेन सदाऽल्पबहुत्वमालोचनीयं, तत्र ये अमी तापसाः कन्दमूलफलाशिनस्ते बहूनां सत्त्वानां
स्थावराणां तदाश्रितानां चोदुम्बरादिषु जङ्गमानामुपधाते वर्तन्ते, येऽपि च भक्ष्येणात्मानं वर्तयन्ति तेऽप्यांशसा
दोषदूषिता इत्येतच्चाट्याद्यमानाः पिपीलिकादिजन्तूनां उपधाते वर्तन्ते, वयं तु संवत्सरेणापि अपिशब्दात् षण्मा-
सेन चैकैकं हस्तिनं महाकायं बाणप्रहारेण व्यापाद्य शेषसत्त्वानां दयार्थमात्मनो 'वृत्तिं'-वर्तनं तदामिषेण
वर्षमेकं यावत्कल्पयामः, तदेवं वयमल्पसत्त्वोपधातेन प्रभूततरसत्त्वानां रक्षां कुर्म इति ॥ ५२ ॥ साम्प्रतमेतदेवाद्रक-
कुमारो हस्तितापसमतं दूषयितुमाह-

संवच्छरेणावि य एगमेगं, पाणं हणंता अणियत्तदोसा । सेसाण जीवाण वहेण लग्गा, सिया

॥ १५६ ॥

द्वितीयश्रु०
६-श्री
आद्रका०
असर्वज्ञमत-
प्ररूपणा ।

य थोवं गिहिणोऽवि तम्हा ॥ ५३ ॥ संवच्छरेणावि य एगमेगं, पाणं हणंता समणव्वएसु ।
आयाहिए से पुरिसे अणज्जे, ण तारिसे केवल्लिणो भवंति ॥ ५४ ॥ बुद्धस्स आणाए इमं समाहिं,
अस्सि सुठिच्चा तिविहेण ताई । तरिउं समुदं व महाभवोघं, आयाणवं धम्ममुदाहरेज्जा ॥ ५५ ॥
त्ति बेमि, इति अद्दइज्जणाम छट्ठमज्झयणं समत्तं ।

संवत्सरेणैकैकं प्राणिनं धनतोऽपि प्राणातिपातादनिवृत्तदोषास्ते भवन्ति, आशंसादोषश्च भवतां पञ्चेन्द्रियमहा-
कायसत्त्ववधपरायणानामतिदुष्टो भवति, साधूनां तु सूर्यरश्मिप्रकाशितवीथिषु युगमात्रदृष्ट्या गच्छतामीर्यासमिति-
समितानां द्विचत्वारिंशदोषरहितमाहारमन्वेषयतां लामालाभसमष्टूत्तीनां कुतस्त्य आशंसादोषः पिपीलिकादिस-
त्त्वोपघातो वेत्यर्थः, स्तोक्सत्त्वोपघातेनैवंभूतेन दोषामावो भवताऽभ्युपगम्यते, तथा च सति गृहस्था अपि
स्वारम्भदेशचर्तिन एव प्राणिनो भवन्ति शेषाणां च जन्तूनां क्षेत्रकालव्यवहितानां भवदभिप्रायेण वधे न प्रवृत्ताः,
यत एवं तस्मात्कारणात्स्यादेवं 'स्तोक'मिति स्वल्पं यस्मात् भवन्ति ततस्तेऽपि दोषरहिता इति ॥ ५३ ॥
साम्प्रतमार्द्रकुमारो हस्तितापसान्द्रूषयित्वा तदुपदेष्टारं दूषयितुमाह—'संवच्छरेणे'त्यादि, श्रमणानां—यतीनां
व्रतानि श्रमणव्रतानि तेष्वपि व्यवस्थिताः सन्त एकैकं संवत्सरेणापि ये भवन्ति ये चोपदिशन्ति तेजनार्याः, अस-
त्कर्मनुष्ठायित्वात्, तथा आत्मानं परेषां चाहितास्ते पुरुषाः, बहुवचनमार्पत्वात्, न तादृशाः केवलिनो भवन्ति,
तथाहि—एकस्य प्राणिनः संवत्सरेणापि घाते येऽन्ये पिशिताश्रितास्तत्संस्कारे च क्रियमाणे स्थावरजङ्गमा विनाश-

मुपयान्ति ते तैः प्राणिवधोपदेष्टुभिर्न दृष्टाः, न च तैर्निर्वधोपायो माधुकर्षा वृत्त्या यो भवति स दृष्टः, अतस्ते न केवलमकेवलिनो विशिष्टविवेकरहिताश्चेति । तदेवं हस्तितापसाग्निराकृत्य भगवदन्तिकं गच्छन्तमार्द्रककुमारं महता कलकलेन लोकेनाभिष्टूयमानं तं समुपलभ्य अभिनवगृहीतः सर्वलक्षणसंपूर्णो वनहस्ती समुत्पन्नतथाविधविवेकोऽचिन्तयत्-यथाऽयमार्द्रककुमारोऽप्याकृताशेषतीर्थिको निष्प्रत्यूहं सर्वज्ञपादपद्मान्तिकं वन्दनाय व्रजति तथाऽहमपि यद्यप्यगताशेषवन्धनः स्यां तत एनं महापुरुषमार्द्रककुमारं प्रतिबुद्धतस्करपञ्चशतोपेतं तथा प्रतिबोधितानेकवादिगणसमन्वितं परमया भक्त्यैतदन्तिकं गत्वा वन्दामीत्येवं यावदसौ हस्ती कृतसंकल्पस्तावन्नटन्नटदिति त्रुटितसमस्तवन्धनः सन्नार्द्रककुमाराभिमुखं प्रदत्तकर्णतालस्तथोर्ध्वप्रसारितदीर्घकरः प्रधावितः, तदनन्तरं लोकेन कृतहाहारवगर्भकलकलेन पूच्छतं-यथा धिक् कष्टं हतोऽयमार्द्रककुमारो महर्षिर्महापुरुषः, तदेवं प्रलयन्तो लोका इतश्चेतश्च प्रपलायमानाः (सन्ति), असावपि वनहस्ती समागत्यार्द्रककुमारसमीपं भक्तिसंभ्रमावनताग्रभागोत्तमाङ्गो निवृत्तकर्णतालस्त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य निहितधरणीतलदन्ताग्रभागः स्पृष्टकराग्रतच्चरणयुगलः सुप्रणिहितमनाः प्रणिपत्य महर्षिं वनाभिमुखं ययाविति । तदेवमार्द्रककुमारतपोऽनुभावाद्बन्धनोन्मुक्तं महागजमुपलभ्य सपौरजनपदः श्रेणिकराजस्तमार्द्रककुमारं महर्षिं तत्तपःप्रभावं चाभिनन्द्याभिवन्द्य च प्रोवाच-भगवन्नाश्चर्यमिदं यदसौ वनहस्ती तादृग्विधाच्छस्त्राच्छेद्याच्छृङ्खलाबन्धनाद्युष्मत्तपःप्रभावान्मुक्त इत्येतदतिदुष्करमित्येवमभिहिते आद्रककुमारः प्रत्याह-मोः अणिकमहाराज ! नैतद्दुष्करं यदसौ वनहस्ती बन्धनान्मुक्तः, अपि त्वेतद्दुष्करं यत्स्नेह-

पाशमोचनं, एतच्च ग्राह्यनिधुक्तिगाथया प्रदर्शितं । सा चेयं “ ण दुक्करं वा णरपासमोयणं, गयस्स मत्तस्स वणंमि रायं ! । जहा उ चचावल्लिणं तंतुणा, सडुक्करं मे पडिहाइ मोयणं ॥ १ ॥ ” एवमार्द्रककुमारो राजानं प्रतिबोध्य तीर्थकरान्तिकं गत्वाऽभिवन्द्य च भगवन्तं भक्तिभरनिर्भर आसांचक्रे, भगवानपि तानि पञ्चापि शतानि प्रद्राज्य तच्छिष्यत्वेनोपनिन्य इति ॥ ५४ ॥ साम्प्रतं समस्ताध्ययनार्थोपसंहारार्थमाह—‘बुद्धस्से’त्यादि, ‘बुद्धः’—अवगत-तत्त्वः सर्वज्ञो वीरवर्द्धमानस्वामी तस्याज्ञया—तदागमेन इमं ‘समार्धि’—सद्धर्मावाप्तिलक्षणं अवाप्यास्मिश्च समाधौ सुष्ठु स्थित्वा मनोवाक्यैः सुप्रणिहितेन्द्रियो न मिथ्यादृष्टिमनुमन्यते, केवलं तदावरणजुगुप्सां त्रिविधेनापि करणेन विधत्ते, स एवंभूत आत्मनः परेषां च त्रायी—त्राणशीलस्तायी वा गमनशीलो मोक्षं प्रति, स एवंभूत-स्तरीतुम् अतिलङ्घ्य समुद्रमिव दुस्तरं महामवौधं मोक्षार्थमादीयत इत्यादानं—सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्ररूपं तद्विद्यते यस्यासावादानवान्—साधुः, स च सम्यग्दर्शनेन सता परतीर्थिकतपःसमुद्धादिदर्शनेन मौनीन्द्रादर्शनान्न ग्रह्यवते, सम्यग्ज्ञानेन तु यथावस्थितवस्तुप्ररूपणतः समस्तप्रावादुकवादनिराकरणेनपरेषां यथावस्थितमोक्षमार्गमाविर्भावतीति, सम्यक्चारित्रेण तु समस्तभूतग्रामहितैषितया निरुद्धाश्रवद्धारः सन् तपोविशेषाच्चाक्षेपमवोपाजितं कर्म निर्जरयति स्वतोऽन्येषां चैवंप्रकारमेव धर्ममुदाहरेद्—व्यागृणीयात् आविर्भावयेदित्यर्थः । इतिः—परिसमाप्त्यर्थे । ब्रवीमीति नयाश्च प्राग्बदेव वाच्याः, वक्ष्यन्ते चोत्तरत्र ॥ ५५ ॥ समाप्तं चेदमार्द्रकीयाख्यं षष्ठमध्ययनमिति ॥ ६ ॥

इति श्रीसूत्रकृताङ्गे इदमार्द्रकीयाख्यं षष्ठमध्ययनं समाप्तम् ॥

अथ सप्तम-नालन्दीयाध्ययनम् ।

व्याख्यातं षष्ठमध्ययनम्, अधुना सप्तममारभ्यते, अस्य चायमभिसंबन्धः—इह प्राग्व्याख्यातेनाखिलेनापि सत्रकृताङ्गेन स्वसमयपरसमयप्ररूपणाद्वारेण प्रायः साधूनामाचारोऽभिहितोऽनेन तु श्रावकगतो विधिरुच्यते, यदिवाऽनन्तराध्ययने परवादनिराकरणं कृत्वा साध्वाचारस्य य उपदेश स उदाहरणद्वारेण प्रदर्शितः, इह तु श्रावकधर्मस्य य उपदेश स उदाहरणद्वारेणैव प्रदर्श्यते, यदि वाऽनन्तराध्ययने परतीर्थिकैः सह वाद् इह तु स्वयूच्यैरिति । अनेन संबन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराण्युपवर्णितव्यानि उपक्रमादीनि, तत्रापि नामनिष्पन्ने निक्षेपे नालन्दीयाभिधानमिदमध्ययनम्, इदं चैवं व्युत्पाद्यते—प्रतिषेधवाचिनो नकारस्य तदर्थस्यैवालंशब्दस्य ‘हुदाब्-दाने’ इत्येतस्य धातोर्मिलनेन नालं ददातीति नालंदा, इदमुक्तं भवति—प्रतिषेधप्रतिषेधेन धात्वर्थस्यैव प्रौढतस्य गमनात् सदाऽर्थिभ्यो यथाऽभिलषितं ददातीति नालन्दा—राजगृहनगरबाहिरिका तस्यां भवं नालन्दीयमिदमध्ययनं, अनेन चाभिधानेन समस्तोऽप्युपोद्घात उपक्रमरूप आवेदितो भवति, तत्स्वरूपं च पर्यन्ते स्वत एव निर्युक्तिकारः—‘पासावच्छिजे’ इत्यादिगाथया ‘निवेदयिष्यतीति । साम्प्रतं संभविनमलंशब्दस्य

१ उपदेशस्य स अ. । २ XXXXXX प क्रमां अ. । ३ नाम XXX ने आ. । ४ तस्य च अ. । ५ प्रकृतस्य अ. । ६ यासां अ. ।
७ निगदर्थि अ. । ८ संप्रति आ. ।

निक्षेपं नदौ परित्यज्य कर्तुमाह—

णामअलं ठवणअलं दव्वअलं चेव होइ भावअलं । एसो अलसंदंमिउ निक्खेवो चउविहो होइ ॥ २०१ ॥
 पज्जत्तीभावे खल्ल पढमो बीओ भवे अलंकारे । तंतितो उ पडिसेहे अलसदो होइ नायव्वो ॥ २०२ ॥
 पडिसेहणगारस्सा इत्थिसद्देण चेव अलसदो । रायणिहे नयरंमी नालंदा होइ बाहिरिया ॥ २०३ ॥
 नालंदाए समिचे मणोरहे भासि इंदमूइणा उ । अज्झयणं उदगस्स उ एयं नालंदइज्जं तु ॥ २०४ ॥

णाम अलं० इत्यादि, तंत्र अमानोनाः प्रतिषेधवाचकाः, तद्यथा—अगौः अघट इत्याद्यकारः प्रायो द्रव्यस्यैव प्रतिषेधवाचीत्यलंदानेन सहास्य प्रयोगाभावः, माकारस्त्वनागतक्रियाया निषेधं विधत्ते, तद्यथा—मा कार्पीस्त्वम- कार्यं मा मंस्थाः संस्था नो शुष्मदधिष्ठितदिगेव वीतायेत्यादि, नोकारस्तु देशनिषेधे सर्वनिषेधे च वर्तते, तद्यथा— नो घटो घटैकदेशो घटैकदेशेनिषेधेन, तथा हास्यादयो नोक्षायाः कषायमोहनीयैकदेशभूताः, नकारस्तु समस्तद्रव्य- क्रियाप्रतिषेधाभिधायी, तद्यथा—न द्रव्यं न कर्म न गुणोऽभावः, तथा नौकार्षं न करोमि न करिष्यामीत्यादि, तथाऽन्यैरप्युक्तं—“न याति न च तत्रासीदस्ति पश्चान्नवांशवत् । जहाति पूर्वं नोधारमहो व्यसनंसंततिः ॥ १ ॥”

१ नामं अ. आ. । २ संदमी अ. आ. । ३ निज्जुत्तो अ. आ. । ४ वीउ अ. आ. । ५ तइउविण पडिसेहो अ. आ. ।
 ६ गारस्स णकरस्स अ. आ. । ७ णगरम्मि अ. आ. । ८ भूइणा अ. आ. । ९ ××× तत्रं सां सुं । १० ××× सो सुं । ११ ××× नो चं आ । १२ शो घटैकनिं अ. । १३ नाकार्यं अ. । १४ ना मारं आ. ।

किंचान्यत्—“गतं न गम्यते तावदगतं नैव गम्यते । गतागतविनिर्मुक्तं, गम्यमानं तु गम्यते ॥” इत्यादि । तदेवमत्र नकारः प्रतिषेधविधायकोऽप्युपात्तः, अलंशब्दोऽपि यद्यपि ‘अलं पर्याप्तिं ‘वारणभूषणेर्बैपी’ति त्रिव्वर्थेषु पठ्यते, तथाऽपीह प्रतिषेधवाचकेन नञा साहचर्यातिप्रतिषेधार्थ एव गृह्यते, तत्र चालंशब्दे नामस्थापनाद्रव्यभाव-भेदाच्चतुर्विधो निक्षेपो भवति, तत्र नामालं यस्य चेतनस्य वाऽलमिति नाम क्रियते, स्थापनालं तु यत्र क्वचिच्चित्रपुस्तकादौ पापनिषेधं कुर्वन्माधुः स्थाप्यते, द्रव्यनिषेधस्तु नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यस्य चौराद्याहृतस्यैहिकापायभीरुणा यो निषेधः क्रियते स द्रव्यनिषेधः, एवं द्रव्येण द्रव्याद् द्रव्ये वा निषेधः, भावनिषेधं तु स्वत एव निर्युक्तिकारोऽलंशब्दस्य संभविनमर्थं दर्शयन्निबभणितुराह-पर्याप्तिभावः—सामर्थ्यं तत्रालंशब्दो वर्तते, अलं मल्लो मल्लाय, समर्थ इत्यर्थः, लोकोत्तरेऽपि “नालं ते तव ताणाए वा सरणाए वा” अन्यैरप्युक्तम्—“द्रव्यास्तिकारथारूढः, पर्यायोद्यतकार्मुकः । युक्तिसन्नाहवान्वादी, कुवादिभ्यो भवत्यलम् ॥१॥” अयं ग्रथमोऽलंशब्दार्थो भवति, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, द्वितीयस्त्वर्थोऽलङ्कारे—अलङ्कारविषये भवेत्, संभाव-नार्या लिङ्, तद्यथा—अलं कृतं देवं ! देवेन स्वकुलं जगच्च नाभिस्तुने’त्यादि । तृतीयस्त्वलंशब्दार्थः प्रतिषेधे ज्ञातव्यो भवति, तद्यथा—अलं मे गृहवासेन, तथा ‘अलं पापेन कर्मणा’ उक्तं च—“अलं कुतीर्थैरिह पर्यु-

१ गम्यत अ. । २ ° घा XXX प्युपात्तः अ. । ३ ° ने X वि अ. । ४ ° पुस्तादौ आ. । ५ ° निषेधोभाव° अ. । ६ पज्जतीभाव इत्यादि । ७ लिट् अ. । लिङ् आ. । ८ देवदत्तेन अ. । ९ त्याह अ. ।

पासितैरल वितर्काकुलकाहलैर्मैतः । अलं च मे कामगुणेनिषेवितैर्भयंकरा ये हि परत्र चेह च ॥ १ ॥ ” तदिह प्रतिषेधवाचिनाऽलंशब्देनाधिकार इत्येदर्शयितुमाह—सत्यप्यलंशब्दस्यार्थत्रये नकारस्य साबिध्यात्प्रतिषेधविधाय्येवेह गृह्यते, ततश्च निरुक्तविधानादयमर्थः—नालं ददातीति नालन्दा, बाहिरिकायाः स्त्रियोद्देशकत्वेन वाचकत्वेन च नालन्दशब्दस्य स्त्रीलिङ्गता, सा च सदैहिकामुष्मिन्मुखहेतुत्वेन सुखप्रदा राजगृहनगरबाहिरिका धनकनक समृद्धत्वेन सत्साध्वश्रयत्वेन च सर्वकामप्रदेति । साम्प्रतं प्रत्ययार्थं दर्शयितुकाम आह—नालन्दायाः समीपे मनोरथाख्ये उद्याने इन्द्रभूतिना गणधरेणोदकाख्यनिर्ग्रन्थपृष्ठेन तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात्तस्यैव भाषितमिदमव्ययनं । नालन्दायां भवं नालन्दीयं नालन्दासमीपोद्यानकथनेन वा निर्वृत्तं नालन्दीयम् । यथा चेदमव्ययनं नालन्दायां संवृत्तं तथोत्तरत्र “पासावच्छिजे” इत्यादिकया सूत्रस्पर्शिकयाऽऽविक्रियते, साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारयितव्यं, तच्चेदं—

तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे होत्था, रिद्धित्थिमित्तसमिद्धे वर्णणओ जाव पडिरूवे, तस्स णं रायगिहस्स नयरस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए, एत्थ णं नालंदा नामं बाहिरिया होत्था, अणेग भवणसयसन्निविट्ठा जाव पडिरूवा ॥ सू० ६८ ॥ तत्थ णं नालंदाए

१ पडिसेहेत्थादि सत्यप्यलं अ. । २ नालंदाए इत्यादि नालंदायाः अ० । ३ विक्रियति. अ. । ४ नाम नगरे । अ. ।
५ *तिथ मिय । अ. *त्थ मित्त आ. । ६ xx x अ वणतो आ. । ७ xx x अ.

बाहिरियाए लेवे' नामं गाहावई होत्था, अहे दित्ते वित्ते विच्छिण्णविपुलभवणसयणासणजाण-
वाहणाइण्णे बहुधणबहुजायरुवरज्जे आओगपओगसंपउत्ते विच्छड्डियपउरभत्तपाणे बहुदासी-
दासगोमहिंसगवेलगप्पभूए बहुजणस्स अपरिभूए याचि होत्था ।

अस्य चानन्तरपरम्परसूत्रैः सह संबन्धो वाच्यः, तत्रानन्तराध्ययनपर्यन्ते सूत्रमिदम्-आदानवान् धर्ममुदा-
हरेत्, धर्मश्च साधुश्रावकमेदेन द्विधा, तत्र पूर्वोक्तेनाङ्गद्वयेन प्रायः साधुगतो विधिराभिहितोऽनेन तु श्रावकगतो
विधिरुच्यते । परम्परसूत्रसंबन्धस्त्वयं-'बुध्यते'त्येतैदादि सूत्रं, किं तत्र बुध्येत ? यदेतद्वक्ष्यत इति । सूत्रार्थ-
स्त्वयं-सप्तम्यर्थे तृतीया, यस्मिन्काले यस्मिन्श्रावसरे राजगृहं नगरं यथोक्तविशेषणविशिष्टमासीत्, तस्मिन् काले
तस्मिन्समये इदमभिधीयते । राजगृहमेव विशिनष्टि-प्रासादाः संजाता यस्मिन्स्तत्प्रासादितैर्माभोगमद्वा, अत
एव दर्शनीयं दर्शनयोग्यं दृष्टिसुखहेतुत्वात्, तथाऽऽभिमुख्येन रूपं यस्य तदभिरूपं, तथाऽप्रतिरूपमन्यसदृशं,
प्रतिरूपं वा-प्रतिबिम्बं वा स्वर्गनिवेशस्य, तदेवंभूतं राजगृहं नाम नगरं 'होत्थ' 'त्ति-आसीत्, यद्यपि तत्काल-
त्रयेऽपि सत्तां विमर्त्ति तथाप्यतीताख्यानकसमाश्रयणादासीदित्युक्तं । तस्य च राजगृहस्य बहिरुत्तरपूर्वस्यां दिशि

१ लेए नामं अ. । लेयो नामं आ. । २ अहे इत्यादिना बहुजणस्स 'पर्यतेन (द्विपक्षिपर्यतेन) पाठो नास्तीति अ. ।

३ सा० १ दीयमा० प्र० आभोगव० प्र० वरुणच्छत्रयत्नयोरिति यत्नबद्धा मूलपाठे तु परिपूर्णतावत् ।

४ तेनं कालेणमित्यादि अस्य अ. । ५ विधि मव्यते. आ. । ६ 'ते'त्येदादि. अ. । ७ 'मादीयमाभोगवद्वा ।

नालन्दा नाम बाहिरिका आसीत्, सा चानेकभवनशतसन्निविष्टा-अनेकभवनशतसंकीर्णेत्यर्थः । तस्यां च लेपो नाम 'गृहपतिः' -कुटुम्बिक आसीत्, स चाढ्यो दीप्तः-तेजस्वी 'विस्तः' -सर्वजनविख्यातो विस्तीर्णविपुल-भवनशयनासनयानवाहनाकीर्णो बहुधनबहुजातरूपरजतः आयोगाः-अर्थोपाया यानपात्रोष्ट्रमंडलिकादयः तथा प्रयोजनं प्रयोगः-प्रायोगिकत्वं तैरायोगप्रयोगैः संग्रयुक्तः-समन्वितः, तथेत्येतत्तश्च विश्विस्तप्रचुरभक्तपानो बहुदास्यादिपरिवृतो बहुजनस्यापरिश्रुतश्चासीत् । तदियता विशेषणकदम्बकैर्नैहिकगुणाविष्करणेन द्रव्यसंपद-मिहिता । अधुनाऽऽप्सुष्मिकगुणाविर्भावेन भावसंपदभिधीयते—

‘से णं लेवे नामं गाहावई समणोवासए थावि होत्था, अभिगयजीवाजीवे जाव विहरइ,
[निगंथे पावयणे निस्संकिणं निक्कंखिए निव्वित्तिगिच्छे लद्धे गहिण्ठे पुच्छिये विणिच्छिये
अभिगहिण्ठे अट्ठिमिंजापेमाणुरागरत्ते, अयमाउसो ! निगंथे पावयणे अयं अट्ठे अयं परमट्ठे
सेसे अण्ठे, उस्सियफलिहे अप्पावयदुवारे चियत्तंतेउरप्पवेसे चाउदसट्ठसुद्धिपुणमासिणीसु
पडियुत्तं पोसहं सम्मं अणुपालेमाणे समणे निगंथे तहाविहेणं एसणिज्जेणं असणपाणखाइम-

१ x x भवन. आ. । २ कुटुम्बिक. आ. । ३ दितः आ. । ४ बहुधनु. आ. बहुधन. आ. । ५ भावेन आ. ।
६ से णं लेए x x गाहावती आ. से x x ए x x गाहावती आ. । ७ x x x x आ. आवि होत्था आ. । ८ भावेमाणे विहरइ आ.
‘विहरत्ति’ आ. । ९ निगंथे इत्यादिना, ‘विहरइ । स. ६९ ॥ पर्यतेन (घ. ४०८-१-३-पंक्ति ८ पर्यतेन) पठो नास्तीति आ. आ. ।

साइमेणं पडिलासैमाणे बहूहिं सीलब्धयगुणचिरमणपच्चक्खाणपोसहोवचासेहिं अप्पाणं भावे-
माणे एवं च णं विहरइ] ॥ सू० ६९ ॥

से णं ले० इत्यादि णेमिति वाक्यालङ्कारे, स लेपाख्यो गृहपतिः श्रमणान्—साधूनुपास्ते—प्रत्यहं सेवत इति
श्रमणोपासकः, तदनेन विशेषणेन तस्य जीवादपदार्थाविर्भावकश्रुतज्ञानसंपदावेदिता भवति, एतदेव दर्शयति
अभिमतजीवाजीवेत्यादिना ग्रन्थेन यावदसहायोऽपि देवासुरादिभिर्देवगणैरनतिक्रमणीयः—अनतिलङ्घनीयो धर्माद-
प्रच्यावनीय इति यावत्, तदियता विशेषणकलापेन तस्यै सम्यग्ज्ञानित्वमावेदितं भवति । साम्प्रतं तस्य विशिष्ट-
सम्यग्दर्शनित्वं प्रतिपादयितुमाह—‘निर्गम्ये’ इत्यादि, ‘निर्गम्ये’—आर्हते प्रवचने निर्गता शङ्का देशसर्वरूपा यस्य
स निःशङ्कः, ‘तदेव सत्यं निःशङ्कं यज्जिनैः प्रवेदितं’ मित्येवं कृताध्यवसायः, तथा निर्गता काङ्क्षा—अन्यान्यदर्शन-
ग्रहणरूपा यस्यासौ निराकाङ्क्षः, तथा निर्गता विचिकित्सा—चित्तविषुतिविद्वज्जुगुप्सा वा यस्यासौ निर्विचिकित्सो,
यत एवमतो लब्धः—उपलब्धोऽर्थः—परमार्थरूपो येन स लब्धार्थो ज्ञाततत्त्व इत्यर्थः, तथा गृहीतः—स्वीकृतोऽर्थो—
मोक्षमार्गरूपो येन स गृहीतार्थः, तथा—विशेषतः पृष्टोऽर्थो येन स पृष्टार्थो, यत एवमतो विनिश्चितार्थः ततोऽभि-
मतः—पृष्टनिर्वचनतः प्रतीतोऽर्थो येन सोऽभिमतार्थः, तथाऽस्थि मिज्जा—अस्थिमध्यं यावत् स धर्मे प्रेमानुरागेण रक्तः

१ से णं ले इत्यादि अ. से णं लेए इत्यादि आ । २ × × × × × × अ. अनतिलवनीयो आ. । ३ × × × × × अ. ।
४ तथाविधं अ. । ५ तथा × × × × × स्ति० आ. ।

अत्यन्तं सम्यक्त्ववासितान्तश्चेता इति यावत्, एतदेवाविर्भाव्याह—‘अयमाउसो’ इत्यादि, केनचिद्धर्मसर्वस्वं पृष्टः सभेत्तदाचष्टे, तद्यथा—भो आयुष्मन्निदं नैर्ग्रन्थं मौनीन्द्रप्रवचनमर्थः—सम्भूतार्थः तथा प्ररूपणतया, तथेदमेवाह—अयमेव परमार्थः, कषतापच्छेदैरस्यैव शुद्धत्वेन निर्घटितत्वात्, शेषस्तु सर्वोऽपि लौकिकतीर्थिः कपरिकल्पितोऽनर्थः, तदनेन विशेषणकदम्बकेन सम्यक्त्वगुणाविष्करणं कृतं भवति । साम्प्रतं तस्यैव सम्यग्दर्शनज्ञानाभ्यां कृतो यो गुणस्तदाविष्करणायाह—‘उस्सिय’ इत्यादि, उच्छृतं—प्रख्यातं स्फटिकवन्निर्मलं यशो यस्यासावच्छिन्नैस्फटिकः, प्रख्यातनिर्मलयशा इत्यर्थः, तथाऽप्रावृतम्—अत्यगितं द्वारं—गृहद्वारं यस्य सोऽप्रावृतद्वारः, इदमुक्तं भवति—गृहं प्रविश्य परतीर्थिकोऽपि यद्वत्कथयति तदमौ कथयतु न तस्य परिजनोऽप्यन्यथा भावयितुं—सम्यक्त्वाक्त्वावयितुं शक्यत इति यावत्, तथा राज्ञां बल्लभान्तःपुरद्वारेषु प्रवेष्टुं शीलं यस्य स तथा, इदमुक्तं भवति—प्रतिषिद्धान्यजन-प्रवेशान्यपि यानि स्थानानि भाण्डागारान्तःपुरादीनि तेऽप्यसौ प्रख्यातश्रावकाख्यगुणत्वेनास्वलितप्रवेशः, तथा चतुर्दश्यष्टम्यादिषु तिथिषूपदिष्टासु—महाकल्याणकसंबन्धितया पुण्यतिथित्वेन प्रख्यातासु तथा पौर्णमासीषु च तिसृष्वपि चतुर्मासकतिथिष्वित्यर्थः, एवंभूतेषु धर्मदिवसेषु सुष्ठु—अतिशयेन प्रतिपूर्णा यः पौषघ्नो—व्रताभिग्रह-विशेषस्तं प्रतिपूर्णम्—आहारशरीरसत्कारबलवचर्याव्यापाररूपं पौषधमनुपालयन् संपूर्णं श्रावकधर्ममनुचरति, तदनेन विशेषणकलापेन विशिष्टं देशचारित्र्यमावेदितं भवति । साम्प्रतं तस्यैवोत्तरगुणख्यापनेन दानधर्ममधि-

१ त्व x x x x x श्वेतां अ. ता x x x x इतिं आ. । २ कसिय अ. । ३ प्रख्यात स्फटिक आ. । ४ यद्यः अ । परतीर्थिपिं आ. ।

कृत्याह-^६ 'समणे निगगंथे' इत्यादि, सुगमं यावत् 'पडिलाभेमाणे' स्ति, साम्प्रतं तस्यैव शीलतपो-
भावनात्मकं धर्ममावेदयन्नाह-^७ 'बहूहि' मित्यादि, बहुभिः शीलव्रतगुणविरमणप्रत्याख्यानपौषोपवासैस्तथा
यथापरिगृहीतैश्च तपःकर्मभिरात्मानं भावयन्, एवं चानन्तरोक्तया नीत्या विहरति-धर्ममाचरंस्तिष्ठति चैः
समुच्चये णमिति वाक्यालङ्कारे ।

तस्स णं लेवस्स गहावहस्स नालंदाए बाहिरियाए उत्तरपुच्छिमे दिसिभाए एत्थ णं सेसद-
विया नामं उदगसाला होत्था, अणेगखंभसयसन्निविद्धा पासादीया जाव पडिल्ला, तीसे णं
सेसंदवियाए उदगसालाए उत्तरपुरच्छिमे दिसिभाए, एत्थ णं हत्थिजामे नामं वणसंडे होत्था,
किण्हे वणओ वणसंडस्स ॥ स. ७० ॥ तस्सि च णं गिंहपदेसंमि भगवं गोयमे विहरह, भगवं
च णं अहे आरामंसि । अहे णं उदए पेढालपुत्ते भगवं पासावच्चिजे 'नियंठे मेयज्जे गोत्तेणं जेणेव
भगवं गोयमे तेणेव उवागच्छंइ, उवागच्छइत्ता भगवं गोयमं एवं वयासी-आउसंतो ! गोयमा
अत्थि खल्ल मे केइ पंदेसे पुच्छियन्वे, 'तं च आउसो । अहसुयं अहदरिसिंयं मे वियागरेहि

१ च समुच्चये । आ. । २ लेयस्स अ. लेअस्स । आ. । ३ गहावहस्सिम् । ४ णाम० अ० नाम. आ. । ५ ×××× अ. ।
६ से ×× वियाए आ. । ७ गिहपदेसंमि अ. । ८ ××× उदए आ. । ९ नियंठे मेयज्जे अ. । १० 'गच्छति आ. । ११ पएसे अ. ।
१२ तं च मे । अ. आ. । १३ ×××× अ. आ. । १४ 'सित मेव. अ. ।

सवायं, भगवं गोयमे उदयं पेढालपुत्तं एवं वयासी-अवियाह् आउसो ! सोच्चा निसम्म जाणि-
स्सामो सवायं, उदए पेढालपुत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी ॥ सू० ७१ ॥

तस्य चैवंभूतस्य लेपोपासकस्य गृहपतेः संबन्धिनी नालन्दायाः पूर्वोत्तरस्यां दिशि शेषद्रव्याभिधाना-
गृहोपयुक्तशेषद्रव्येण कृता शेषद्रव्येत्येतदेवाभिधानमस्या उदकशालायाः, सैवंभूताऽऽसीदनेकस्तम्भशतसन्निविष्टा
प्रासादीया दर्शनीयाऽभिरूपा प्रतिक्रुपेति, तस्याश्चोत्तरपूर्वदिग्भिभागे हस्तियामाख्यो वनखण्ड आसीत्,
कुण्णावभाम इत्यादिवर्णकः-तस्मिन् वनखण्डगृहप्रदेशे भगवान् गौतमस्वामी श्रीवर्धमानस्वामिगणधरो विहरति ।
अथानन्तरं भगवान् गौतमस्वामी तस्मिन्नागमे सह साधुभिर्व्यवस्थितः, 'अथ'-अनन्तरं गमिति वाक्या-
लङ्कारे उदकाख्यो निर्ग्रन्थः पेढालपुत्रः 'पार्श्वर्षापत्यस्य'-पार्श्वस्वामिशिष्यस्यापत्यं-शिष्यः पार्श्वर्षपत्नीयः,
स च मेदार्यो गोत्रेण, येनैवेति सप्तम्यर्थे तृतीया, यस्यां दिशि यस्मिन्वा प्रदेशे भगवान् श्रीगौतमस्वामी तस्यां
दिशि तस्मिन्वा प्रदेशे समागत्येदं-वक्ष्यमाणं प्रोवाचेति । अत्र निर्युक्तिकारोऽध्ययनोत्थानं तात्पर्यं च
गाथया दर्शयितुमाह—

पासावच्चिज्जो पुच्छियाहो अज्जगोयमं उदगो । सावगपुच्छा धम्मं मोउं कहियंमि उवंसना ॥ २०५ ॥

१ उदय आ. । २ संबन्धि आ. । ३ दर्शनाभिरूपा अ. दर्शनतयाभिरूपा आ. । ४ कुण्णः कुण्णावभाम अ. आ । ५ × × × × ×
तस्मिन्वा अ. । ६ × × × × तस्मिन् आ. । ६ पुच्छिज्जाइ अ. आ. । ७ उदगो अ. आ. । ८ धम्मो अ. आ. । ९ संतो अ. आ. । १०
नालंदइउअ निज्जुति सम्मत्ता अ । सूयगडस्स बिइउ सूयसंधो समत्तो । सम्मत्तं च सूयगडाभिहाणं विइयमंगं । प्रथतः श्लोक २६५ । आ

धी-
निर्युक्ति-
इचियुते
श्रीमत्स्वत्र-
कृताङ्गे
॥१६३॥

द्वितीयश्रु०
७-श्रीना-
लन्दीया०
उदक-
सम्बन्धि-
प्रश्नोत्तरम् ।

॥१६३॥

पार्श्वनाथशिष्य उदकाभिधान आर्यगौतमं पृष्टवान्, किं तत् ?-श्रावकविषयं प्रश्नं, तद्यथा-भो इन्द्रभूते ! साधोः श्रावकाणुव्रतदाने सति स्थूलप्राणातिपातादिविषये तदन्येषां सूक्ष्मबादराणां प्राणिनामुपघाते सत्यारंभजनिते तदनुमतिप्रत्ययजनितः कर्मबन्धः कस्मान्न भवति ?, तथा स्थूलप्राणातिपातव्रतनस्तमेव पर्याधान्तरगतं व्यापादयतो नागरिकवधनिवृत्तस्य तमेव बहिःस्थं व्यापादयत इव तद्व्रतभङ्गजनितः कर्मबन्धः कस्मान्न भवतीत्येतत्प्रश्नस्योत्तरं गृहपतिचौरग्रहणविमोक्षणोपमया दत्तवान्, तच्च श्रावकप्रश्नस्योपम्यं गौतमस्वामिना कथितं श्रुत्वोदकाख्यो निर्ग्रन्थः 'उपज्ञातः'-अपगतसंदेहः संवृत्त इति । साम्प्रतं सूत्रमनुस्मियते-'स' उदको गौतमस्वामिसमीपं सैमागत्य भगवन्तमिदमवादीत्, तद्यथा-आयुष्मन्गौतम ! 'अस्ति मम विद्यते कश्चित्प्रदेशः प्रष्टव्यः' तत्र संदेहात्, तं च प्रदेशं यथाश्रुतं भवता यथा च भगवता संदर्शितं तथैव मम 'व्यागृणीहि'—प्रतिपादय । एवं पृष्टः, स चायं भगवान्, यदिवा सह वादेन सवादं पृष्टः सद्वाचं वा-शोभनभारतीकं वा प्रश्नं पृष्टः, तमुदकं पेढालपुत्रमेवमवादीत्, तद्यथा-अपिचायुष्मन्नुदक ! श्रुत्वा भवदीयं प्रश्नं निश्चय्य च-अवधार्य च गुणदोषविचारणतः सम्यगहं ज्ञास्ये, तदुच्यतां विश्रब्धं भवता स्वाभिप्रायः 'सवायं' सद्वाचं चोदकः, सवादं सद्वाचं चोदकः पेढालपुत्रो भगवन्तं गौतममेवमवादीत् ॥

१ पासवेब्बज इत्यादि. ज. आ । २ श्रावकगतं श्रावकविषयं० अ. आ. । ३ व्यापादयते नागरक० अ. । ४ बहिःस्थं० अ. बहिःस्थं० आ. । ५ उपगत्य अ । ६ प्रदेशं मम यथाश्रुतं अ. आ. । ७ x x x आ. ।

आउसो ! गोयमा अत्थि खलु कुमारपुत्तिआ नाम समणा निग्गंथा तुम्हाणं पवयणं पवय-
 माणा गाहावहं समणोवासगं उवसंपन्नं एवं पच्चक्खवैति—णणत्थ अभिओएणं गाहावहचोर-
 ग्गहणविमोक्खणयाए तसेहिं पाणेहिं णिहाय दंडं, एवं णं पच्चक्खंताणं दुप्पक्खत्वायं भवइ,
 एवं णं पच्चक्खत्वावेमाणाणं दुपच्चक्खविशब्बं भवइ, एवं ते परं पच्चक्खत्वावेमाणा अतियरंति सयं
 पत्तिणं, कस्स णं तं हेउं ? संसारिया खलु पाणा थावरवि पाणा तसत्ताए पचायंति, तसावि
 पाणा थावरत्ताए पचायंति, थावरकायाओ विप्पमुच्चमाणा तसकायंसि उववज्जंति, तसकायाओ
 विप्पमुच्चमाणा थावरकायंसि उववज्जंति, तेसिं च णं थावरकायंसि उववणणां ठाणमेयं घत्तं ॥
 ॥ सू. ७२ ॥ एवं णं पच्चक्खंताणं सुपच्चक्खत्वायं भवइ, एवं णं पच्चक्खत्वावेमाणां सुपच्चक्खत्वायं
 भवइ, एवं ते परं पच्चक्खत्वावेमाणा जातियरंति सयं पइणं, णणत्थ अभिओएणं गाहावहचोर-
 ग्गहणविमोक्खणयाए तसभूएहिं पाणेहिं णिहाय दंडं, एवमेव सइ भासाए परक्कमे विज्जमाणे

१ आउसंती० अ. आउस आ. २ गाहावति० अ. ३ पवयमाणो-०आ० । ३ x x x x एवं अ x x x x एग आ. ४ नवत्थि
 अभितोणेणं अ. णत्तत्थ अभिओएणं आ. ५ गाहावती० अ आ. ६ डंड आ । ७ पच्चक्खंताणं दुपच्च अ आ. ८ ह्वायं भवति
 अ. ९ क्खत्तं भवती० आ. १० अइरंति० अ. ११ अति अतियरंति० आ. १२ उववज्जंती० अ. १३ सुपच्चक्खत्वातं भवति आ. १
 १२ सुपच्चक्खत्वातं भवति आ. १३ x x पच्चक्खत्वाते माणयरंति आ । १४ अभितोएण० अ० । १५ गाहावति अ० । १६ यतिसभूते० ।
 विमुक्खणताए० आ० । १७ सय० अ० सति० । आ० ।

જે તં કોહા વા લોહા વા પરં પચ્ચક્કાવંતિ અયંપિ ણો ઉવણ્ણે ણો ગેઆડે અવહ, અવિયાંહં આડસો ! ગોયમા ! તુઠ્ઠમંપિ એવં રોયહ ? ॥ સૂ. ૭૩ ॥ સઘાયં ભગવં ગોયમે ! ઉદયં પેઠાલપુત્તં એવં વયાસી-આડસંતો ! ઉદગા નો ચ્વલુ અમ્હે ઈયં રોયહ, જે તે સમણા વા માહણા વા એવમાહ્ચલંતિ જાવ પરૂવંતિ ણો ચ્વલુ તે સમણા વા ણિગંથા વા ખાસં ખાસંતિ, અણુનાવિયં ચ્વલુ તે ખાસં ખાસંતિ, અઠ્ઠમાહ્ચલંતિ ચ્વલુ તે સમણે સમણોવાસણ વા, જેહિંચિ ંબ્રેહિં જીવેહિં પાણેહિં ચ્વલુ સંત્તેહિં સંજમયંતિ તાણવિ તે અઠ્ઠમાહ્ચલંતિ, કસ્મિં તં હેઉં ?, સંસારિયા ચ્વલુ પાણા, તસાવિ પાણા થાવરત્તાણ પચ્ચાયંતિ થાવરવિ પાણા તસત્તાણ પચ્ચાયંતિ તસકાયાઓ વિષ્ણુ-મુચ્છમાણા થાવરકાયંસિ ઉવવજ્જંતિ થાવરકાયાઓ વિષ્ણુમુચ્છમાણા તસકાયંસિ ઉવવજ્જંતિ, તેસિં ચ ણં તસકાયંસિ ઉવવજ્જાણં ઠાણમેયં અઘત્તં ॥ સૂ. ૭૪ ॥

तद्यथा—ओ गौतम ! अस्तीत्ययं विभक्तिप्रतिरूपको निपात इति बह्वर्थवृत्तिर्गृहीतः, ततश्चायमर्थः—‘सन्ति’

१ नोपदेसे-किं नाणे-आउते० अ० । णो देसेणो णेयाउए० आ० । २ एवं एयं० अ एवं एतं एवं एयं रोयति० आ० । ३ एवं० अ० एयं रोयति० आ० । ४ आस्तिक्खती० आ० । ५ नो अ । ६ निर्गंथा० अ. निर्गंथा × आ. । ७ × °अणोहिं अ. × जेहिं० आ. । ८ °भूतंहि० अ. पणेहिं भूनेहिं जीवेहिं आ. । ९ तानिरि० अ । १० ×× आ. । ११ पञ्चयंति आ । १२ उक्कप्पणं आ ।

विद्यन्ते कुमारपुत्रा नाम निर्ग्रन्था युष्मदीयं प्रवचनं प्रवदन्तः, तद्यथा—गृहपतिं श्रमणोपासकमुपसंपन्नं—नियमा-
योत्थितमेवं 'प्रत्याख्यापयन्ति'—प्रत्याख्यानं कारयन्ति, तद्यथा—स्थूलेषु प्राणिषु दण्डयतीति दण्डः—प्राण्युप-
मर्दस्ते 'निहाय'—परित्यज्य, प्राणातिपातनिवृत्तिं कुर्वन्ति, तामेवापवदति—नान्यत्रेति, स्वमानीपिकाया अन्यत्र
राजाद्यभियोगेन यः प्राण्युपधातो न तत्र निवृत्तिरिति । तत्र किल स्थूलप्राणिविशेषणात्तदन्येषामनुमतिप्रत्यय-
दोषः स्यादित्याशङ्कान्नाह—'गाहाचह' इत्यादि, अस्य चार्थमुत्तरत्राविर्भावमिष्यामः । येनाभिप्रायेणोद-
कश्चोदितवांस्तमाविष्कुर्वन्नाह—'एवं णह'मित्यादि, ण्हमिति वाक्यालङ्कारे, अवधारणे वा, एवमेव त्रसप्राणि-
विशेषणत्वेनापरत्रसभूतविशेषणरहितत्वेन प्रत्याख्यानं गृह्यतां श्रावकाणां दुष्प्रत्याख्यानं भवति, प्रत्याख्यान-
भङ्गसङ्गावात्, तथैवमेव प्रत्याख्यापयतामपि साधूनां दुष्टं प्रत्याख्यानदानं भवति, किमित्यत आह—एवं
ते श्रावकाः प्रत्याख्यानं गृह्यन्तः साधवश्च परं प्रत्याख्यापयन्तः स्वां प्रतिज्ञां प्रतिचरन्ति—अतिलङ्घयन्ति ।
'कस्म णं हेउं'ति प्राकृतशैल्या कस्माद्धेतोरित्यर्थः । तत्र प्रतिज्ञाभङ्गकारणमाह—'संसारिया' इत्यादि, संसारो
विद्यते येषां ते सांसारिकाः, खलुरलङ्कारे, 'प्राणाः' जन्तवः स्थावराः 'प्राणिनः' शृथिव्यसेजोवायुवनस्पतयः
सन्तोऽपि तथाविधकर्मोदयान्नसतया—त्रसत्वेन द्वीन्द्रियादिभावेन प्रत्यायान्ति—उत्पद्यन्ते, तथा त्रसा अपि

१ विहाय० आ. । २ णमिति० अ. । ३ यंतिस्तां अ. यंतः स्तां आ. । ४ मविचरं व्यतिलंघयंति अ. मतिचरं व्यति
लंघयंति आ. ।

स्थावरतयेति, एवं च परस्परगमने व्यवस्थिते सत्यवश्यंभावी प्रतिज्ञाविलोपः, तथाहि—नागरिको मया न हन्तव्य इत्येवंभूता येन प्रतिज्ञा गृहीता स यदा बहिरारामादौ व्यवस्थितं नागरिकं व्यापादयेत् किमेतावता तस्य न भवेत्प्रतिज्ञाविलोपः १, एवमत्रापि येन त्रसवधनिवृत्तिः कृता स यदा तमेव त्रसं प्राणिनं स्थावरकायस्थितं व्यापादयेत् किं तस्य न भवेत्प्रतिज्ञाविलोपः १, भवत्येवेत्यर्थः । एवमपि त्रसस्थावरकाये समुत्पन्नानां त्रसनां यदि तथाभूतं किञ्चिदसाधारणं लिङ्गं स्यात् ततस्ते त्रसाः स्थावरत्वेनाप्युत्पन्नाः शक्यन्ते परिहर्तुं, न च तदस्तीत्येतद्दर्शयितुमाह—‘थावरकायाओ’ इत्यादि, स्थावरकायात्सकाशाद्विविधम्—अनेकैः प्रकारैः प्रकर्षेण मुन्यमानाः स्थावरकायायुषा तद्योग्यैश्चापरैः कर्मभिः सर्वात्मना त्रसकाये समुत्पद्यन्ते, तथा त्रसकायादपि सर्वात्मना विमुच्यमानास्तत्कर्मभिः स्थावरकाये समुत्पद्यन्ते, तत्र चोत्पन्नानां तथाभूतत्रसलिङ्गाभावात्प्रतिज्ञालोप इत्येतत्सङ्ग्रेणैव दर्शयितुमाह—‘तेसि च ण’मित्यादि, ‘तेषां च’—त्रसनां स्थावरकाये समुत्पन्नानां गृहीतत्रसप्राणातिपातविरतेः श्रावकस्याप्यारम्भप्रवृत्तत्वेनैतत्स्थावरारूपं घातं स्थानं भवति, तस्मादनिवृत्तत्वात्तन्मेति । तदेवं व्यवस्थिते नागरिकदृष्टान्तेन त्रसमेव स्थावरत्वेनायातं व्यापादयतोऽवश्यंभावी प्रतिज्ञाविलोपो यतः तत एव मनुक्त्या वक्ष्यमाणनीत्या प्रत्याख्यानं कुर्वतां सुप्रत्याख्यातं भवति, एवमेव च प्रत्याख्यापयतां सुप्रत्याख्यापितं भवति, एवं च ते प्रत्याख्यापयन्तो नातिचरन्ति स्वीयां प्रतिज्ञामित्येतद्दर्शयितुमाह—‘णणत्थे’ इत्यादि, तत्र

गृहपतिः प्रत्याख्यानमेवं शुक्लति, तद्यथा—‘असंभूतेषु’-वर्तमानकाले असत्वेनोत्पन्नेषु भ्राणिषु दण्डयतीति दण्डः—प्राण्युपमर्दस्ते ‘विहाय’-परित्यज्य प्रत्याख्यानं करोति, तदिह भूतत्वविशेषणात्स्थायरपर्यायापन्नत्रयेऽपि न प्रतिज्ञाविलोपः । तथा ‘नान्यत्राभियोगेने’ति-राजाद्यभियोगादन्यत्र प्रत्याख्यानमिति । तथा गृहपति-चौरविमोक्षणतयेति, एतच्च भवद्भिः सम्यगुक्तं, एतदपि असकाये भूतत्वविशेषणमभ्युपगम्यतामिति, एतदभ्युपगमेऽपि हि यथा क्षीरविकृतिप्रत्याख्यायिनो दधिमक्षणेऽपि न प्रतिज्ञाविलोपः तथा अंसभूताः सन्ना न हन्तव्या इत्येवं प्रतिज्ञावतः स्थावरहिंसायामपि न प्रत्याख्यानानतिचारः । तदेवं विद्यमाने सति ‘भाषायाः’-प्रत्याख्यानवाचः ‘पराक्रमे’-भूतविशेषणादोषपरिहारसामर्थ्य एवं-पूर्वोक्त्या नीत्या सति दोषपरिहरणोपाये ये केचन क्रोधाद्वा लोभाद्वा ‘परं’-आवकादिकं निर्विशेषणमेव प्रत्याख्यापयन्ति, तेषां प्रत्याख्यानं ददतां मृषावादो भवति, शुक्लतां चावश्यंभावी व्रतविलोप इति, तदेवमयमपि नः अस्मदीयोपदेशाभ्युपगमो भूतत्वविशेषणविशिष्टः पक्षः किं भवतां ‘नो’ नैव ‘नैयायिको’-न्यायोपपन्नो भवति ? इदमुक्तं भवति-भूतत्वविशेषणेन हि त्रसान् स्थावरोत्पन्नान् हिंसतोऽपि न प्रतिज्ञातिचार इति, अपि चैतदायुष्मन् गौतम ! तुभ्यमपि रोचते-एवमेतद्यथा मया व्याख्यातम् । एवमभिहितो गौतमः सद्वाचं सवाद् वा तदुदकं पेढालपुत्रमेवं-वक्ष्यमाणमवादीत्, तद्यथा-नो खलवायुष्मन्नुदकास्मभ्यमेतदेवं यद्यथा त्वयोन्यते तद्रोचत इति, इदमुक्तं भवति—

१ x x x आ. । २ निहाय अ. । ३ तदैतदपि आ. । ४ त्रसभूतसत्त्वा आ. । ५ तदोचत अ. न तद्रोचत आ. ।

यदिदं त्रसकायविरतौ भूतत्वविशेषणं क्रियते तन्निरर्थकतयाऽस्मभ्यं न रोचत इति । तदेवं व्यवस्थिते भो उदक !
ये ते श्रमणा वा ब्राह्मणा वा एवं भूतशब्दविशेषणत्वेन प्रत्याख्यानमाचक्षते, परैः पृष्टास्तथैव भाषन्ते प्रत्याख्यानं,
स्वतः कुर्वन्तः कारयन्तश्चैवमिति-सविशेषणं प्रत्याख्यानं भाषन्ते, तथैवमेव सविशेषणप्रत्याख्यानप्ररूपणावसरे
सामान्येन प्ररूपयन्ति, एवं च प्ररूपयन्तो न खलु ते श्रमणा वा निर्ग्रन्था वा यथार्था भाषां भाषन्ते, अपित्वनु-
तापयतीत्यनुतापिका तां, तथाभूतां च खलु ते भाषां भाषन्ते, अन्यथाभाषणे ह्यपरेण जानता बोधितस्य सैतोऽ-
नुतापो भवतीत्यनुतापिका तयादि, ते हि सविशेषणप्रत्याख्यानवादिनो यथावस्थितं प्रत्याख्यानं ददतः साधून् शुद्धतश्च
'अऽभाहृक्खन्ती'त्यादि, ते हि सविशेषणप्रत्याख्यानवादिनो यथावस्थितं प्रत्याख्यानं ददतः साधून् शुद्धतश्च
श्रमणोपासकानभ्याख्यायन्ति-अभूतदोषोद्भावनतोऽभ्याख्यानं ददति । किंचान्यत्-'जेहिं चि' इत्यादि, येऽ-
प्यन्येषु प्राणिषु भूतेषु जीवेषु सर्वेषु विषयभूतेषु विशिष्य ये संयमं कुर्वन्ति संयमयन्ति, तद्यथा-ब्राह्मणो न
मया हन्तव्य इत्युक्तं स यदा वर्णान्तरे तिर्यक्षु वा व्यवस्थितो भवति तद्वधे ब्राह्मणवध आपद्यते, भूतशब्दा-
विशेषणात्, तदेवं तान्यपि विशेषव्रतानि स्मरन्तरो मया न हन्तव्य इत्येवमादीनि ते भूतशब्दविशेषणवादिनोऽ-
भ्याख्यायन्ति-दूषयन्ति । 'किमिन्यत आह-'कस्स ण 'मित्यादि कस्माद्धेतोस्तदमद्भूतं दूषणं भवतीति ?,

१ श्रमणां × । २ ंते तद्यथा० अ. 'न समाचक्षते × × × आ । ३ सतोनुतापो × × × × जुतापि० आ । ४ ंत्युच्यते० आ ।
५ सविशेषणसप्र० आ. । ६ दोऽद्विमाव० आ. । ७ किमिति यत० अ. आ. ।

यस्मात्सांसारिकाः खलु प्राणाः परस्परजातिसंक्रमणभाजो यतस्तत्त्वसाः प्राणिनः स्थावरत्वेन प्रत्यायान्ति स्था-
वराश्च ऋसत्वेनेति । त्रसकायाच्च सर्वात्मना त्रसयुष्कं परित्यज्य स्थावरकाये तैद्योग्यकर्मोपादानादुत्पद्यन्ते, तथा
स्थावरकायाच्च तदायुष्कादिना कर्मणा विमुच्यमानास्त्रसकाये समुत्पद्यन्ते, तेषां च त्रसकाये समुत्पन्नानां स्थान-
मेतत्त्रसकायाख्यमघात्यम्-अघातार्हं भवति, यस्मात्तेन श्रावकेण त्रसानुद्दिश्य स्थूलप्राणातिपातविरमणं कृतं, तस्य
तीव्राव्यवसायोत्पादकत्वाल्लोकगर्हितत्वाच्चेति, तत्रासौ स्थूलप्राणातिपाताब्निवृत्तः, तन्निवृत्त्या य त्रसस्थानमघाल्यं
वर्तते, स्थावरकायाच्चातिवृत्त इति तद्योग्यतया तत्स्थानं घात्यमिति । तदेवं भवदभिप्रायेण विशिष्टसत्त्वोद्देशेनापि
प्राणातिपातनिवृत्तौ कृतायामपरपर्यायापन्नं प्राणिनं व्यापादयतो व्रतभङ्गो भवति, ततश्च न कस्यचिदपि सम्य-
ग्व्रतपालनं स्यादित्येवमभ्याख्यातम्-असम्भूतदोषोद्भावनं भवन्तो ददति । यदपि भवद्भिर्वर्तमानकालविशेषणत्वेन
किलायं भूतशब्द उपादीयते असावपि व्यामोहाय केवलमुपपत्तिष्ठते, तथाहि-भूतशब्दोऽयमुपमानेऽपि वर्तते,
तद्यथा-देवलोकभूतं नैगरमिदं, न देवलोक एव, तथात्रापि त्रसभूतानां-त्रससदृशानामेव प्राणातिपातनिवृत्तिः
कृता स्यात्, न तु त्रसानामिति, अथ तौदर्थ्ये भूतशब्दोऽयं, यथा श्रौतीभूतमुदकं, श्रौतिमित्यर्थः, एवं त्रस-
भूतास्त्रसत्वं प्राप्ताः, तथा च सति त्रसशब्देनैव गतार्थत्वात्पौनरुक्त्यं स्याद्, अथैवमपि स्थिते भूतशब्दोपादानं

१ अ त्वसत्वेनेति० अ. । २ त्रसकायत्वाच्च, त्रसकायच्च आ । ३ तयो आकर्मो० अ । ४ ऋवृत्तत्तन्निवृत्त्याच्च आ. ।

५ कृतायां तमपरं० अ. आ. । ६ ऋभ्याख्यानमभूत्तदोषो० अ., मभ्याख्यानमभूत्तदोषो आ. । ७ नकरमिदं० अ. । ८ तादर्थ्यं० आ. ।

क्रियते, तथा च सत्यतिप्रसङ्गः स्यात्, तथाहि-क्षीरभूतविकृतेः प्रत्याख्यानं करोम्येवं द्रुतभूतं मे ददम्वैत्रं घटभूतः पटभूत इत्येवकादावप्यायोजयमिति ॥ तदेवं निरस्ते भूतशब्दे सत्युदक आह—

सवायं उदए पेढालपुत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी-कयरे खलु ते आउसंतो गोयमा ! तुब्भे वयह तसा पाणा तसा आउ अन्नहा !, सवायं भगवं गोयमे उदयं पेढालपुत्तं एवं वयासी-आउसंतो उदगा ! जे तुब्भे वयह तसभूता पाणा तसा ते वयं वयामो तसा पाणा, जे वयं वयामो तसा पाणा ते तुब्भे वयह तसभूया पाणा, एए संति हुवे ठाणा तुल्ला एगट्टा, किमा-उसो ! इमे भे सुप्पणीयंतराए भवह तसभूया पाणा तसा, इमे भे सुप्पणीयंतराए भवह-तसा पाणा तसा, ततो एगमाउसो ! पंडिकोसह एकं अभिणंदह, अयंपि भेदो से गो नेआउए भवह । भगवं च णं उंदाहु-संतेगंइआ मणुस्सा भवंति, तेसि च णं एवं वुत्तपुब्बं भवइ-णो

१ क्षीरीभूतावि० अ. । २ वदह तस० अ. । ३ पाणा $\times \times \times \times \times$ मन्नहा आ., पणा पाणा $\times \times \times \times \times \times \times$ आ. ४ तगभूया० अ. । ५ तसा तसा ते अम्हे वदामो० अ. $\times \times$ ते वदं वदामो० आ. । ६ तसपाणा $\times \times \times \times \times \times$ तसपाणा० अ आ. । ७ भूतापाणा तस भूयपाणा एते० अ., भूता पाणा भूता पाणा एते० आ. । ८ भवति० अ., ततराए भवति० अ. । ९ पागा $\times \times$ अ., पागा पाणा० आ. । १० भवति० अ. ततराए भवति आ. । ११ पाणा तो पाणा अ., पाणा मो० आ. । १२ पंडिकोसह० आ, $\times \times \times \times \times$ आ० । १३ भेदे अ० । १४ भवति अ० । १५ उदाह अ., उआहु आ. । १६ गइया० अ. गतिया आ. । १७ ओ० आ. ।

लल्लु वयं संचाएमो मुंडा भविता अगाराओ अणगारियं पडवइसाए, सावयं णहं अणुपुडवेणं
गुत्तस्स लिसिस्सामो, ते एवं संचैवेति ते एवं संखं ठवयंति ते एवं संखं ठावयंति नेत्तत्थ अभि-
ओएणं गीहावइचोरगहणविमोक्खणयाए तसेहिं पाणेहिं निहाय दंडं, तंपि तेसिं कुसलमेव
भवइ ॥ सू० ७५ ॥

संद्वाचं सच्चादं बोदकः पेढालपुत्रो भगवन्तं-गौतममेवमवादीत्, तद्यथा-हे आयुष्मन् गौतम ! कतरान्प्राणिनो
यूयं वदथ, त्रसा एव ये प्राणाः-प्राणिनस्त एव त्रसाः प्राणा इत्युनान्ययेति, एवं पृष्टो भगवान् गौतमस्तमुदकं
सद्वाचं पेढालपुत्रमेवमवादीत्, तद्यथा-आयुष्मन्नुदक ! यान्प्राणिनो यूयं वदथ त्रसभूताः-त्रसत्वेनाविभूताः
प्राणिनो नातीता नाप्येस्याः, किं तु ? वर्तमानकाल एव त्रसाः प्राणा इति, तानेव वयं वदामल्लसाः-त्रसत्वं
प्राप्तास्तत्कालवर्तिन एव त्रसाः प्राणाः इति, एतदेव व्यत्ययेन विभणिपुराह-‘ जे वयं भित्थादि, यान्
वयं वदामल्लसी एव प्राणाल्लसाः प्राणास्तानेव यूयमेवं वदथ-त्रसभूता एव प्राणाल्लसभूताः प्राणाः, एवं
च व्यवस्थिते एते अनन्तरोक्ते द्वे अपि स्थाने एकार्थे-तुल्ये भवतो, न ह्यत्रार्थभेदः कश्चिदस्त्यन्यत्र शब्द-

१ मुंडे भवेता अ., मुंडा भविता आ. । २ xवयण्हं अ० । ३ संखं संचेति० अ. । ४ सोय ठावयंत० अ. । ५ अभितो
एवं अ गणत्थ अभिजोएणं० आ. । ६ गाहावती० अ. । ७ णयाए० अ. । ८ णिहाय डडं० आ. । ९ मवायं उदए
इत्यादि सद्वाय० अ. आ. । १० xउतान्यथेति० अ. । ११ वदामल्लसात्त्व० अ. वदामल्लसात्त्व० आ. ।

श्री-
निर्युक्ति-
बुच्चियुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे
॥१६८॥

मेदादिति, एवं च व्यवस्थिते किमायुष्मन् ! युष्माकमयं पक्षः सुष्ठु प्रणीततरो-युक्तिशुक्तः प्रतिभासते ?, तद्यथा-त्रसभूता एव प्राणाल्लसभूताः प्राणा इति, अयं तु पक्षो दुष्प्रणीततरो 'भवति' प्रतिभासते भवतां ?, तद्यथा-त्रसा एव प्राणाल्लसाः प्राणाः, सन्ति चैकार्थत्वेन (सति चैकार्थत्वे) भवतां कोऽयं व्यामोहो ? येन शब्दभेदमात्रमाश्रित्यात एकं पक्षमाक्रोशयथ द्वितीयं त्वभिनन्दथ इति । तद्यमपि तुल्येऽप्यर्थे सत्येकस्य पक्षस्या-क्रोशनमपरस्य सविशेषणपक्षस्याभिनन्दनमित्येष दोषाभ्युपगमो भवतां 'नो नैयायिको'-न न्यायोपपन्नो भवति, उभयोरपि पक्षयोः समानत्वात्, केवलं सविशेषणपक्षे भूतशब्दोपादानं मोहमावहतीति । यच्च भवताऽस्माकं प्राग्दोषोद्भावनमकारि, तद्यथा-त्रसानां वधानिवृत्तौ तदन्येषां वधानुमतिः स्यात् साधोः, तथा भूतशब्दानुपादानेऽनन्तरमेव त्रसं स्थावरपर्यायापन्नं व्यापादयतो त्रतभङ्ग इत्येतत्कुचोद्यजानं परिहर्तुकाम आह-णमिति वाक्यालङ्कारे, भगवान्गौतमस्वामी, चशब्दः पुनःशब्दार्थे, पुनराह, तद्यथा-'सन्ति'-विद्यन्ते एकं केचन लघुकर्मणो मनुष्याः प्रव्रज्यां कर्तुमसमर्थाः, तद्व्यतिरेकेणैव धर्मं चिकीर्षवः, तेषां चैवमव्यवसायिनां साधोर्धर्मोपदेशप्रवण-स्याग्रत इदमुक्तपूर्वं भवति, तद्यथा-भोः साधो ! न खलु वयं शक्रभो मुण्डा भवितुं-प्रव्रज्यां ग्रहीतुमगाराद्-गृहादनगारतां-साधुमावं प्रतिपत्तुं, वयं त्वानुपूर्व्येण-क्रमशो 'गोत्रस्ये'ति-गां त्रायत इति गोत्रं-साधुत्वं

१ सति चैकार्थत्वेन० अ. सति चैकार्थं ते० आ । २ भेदमात्रमाश्रित्यात० अ. भेदमाश्रित्यात० आ. । ३ पक्षमाक्रोशय० अ । ४ सविशेषणपक्षे० अ. । ५ भगवं चणमित्यादि णमिति० अ. । ६ प्रकरणस्याग्रत० अ. । ७ गोत्राय इति गोत्रं० ।

द्वितीयश्रु०
७-श्री-
नाल-
न्दीया०
गौतमं-
प्रति-
उदक-
कथन-
स्वरूपम् ।

॥१६८॥

तस्य साधुभावस्य पर्यायेण-परिपाट्याऽऽत्मानमनुश्लेषयिष्यामः, इदमुक्तं भवति-पूर्वं देशविरतिरूपतया श्रावक-धर्मं गृहस्थयोग्यमनिन्द्यमनुपालयामः, ततोऽनुक्रमेण पश्चान्च्छ्रमणधर्ममिति । तत एवं ते 'संख्यां' व्यवस्थां 'आचयन्ति' प्रत्याख्यानं कुर्वन्तः प्रकाशयन्ति, तद्यथा-नान्यत्राभियोगेन, स चाभियोगो राजाभियोगो गणाभियोगो बलाभियोगो देवताभियोगो गुरुनिग्रहश्चेत्येवमादिनाऽभियोगेन व्यापादयतोऽपि त्रसं न व्रतभङ्गः । तथा गृहपतिचोरविमोक्षणतयेत्यस्यायमर्थः-कस्यचिद्गृहपतेः षट् पुत्राः, तैश्च सत्यपि पिबुपितामहक्रमायाते महति विभेदे तथा विधकर्मोदयाद्राजकुलभाण्डागारे चौर्यमकारि, राजपुरुषैश्च भवितव्यतानियोगेन गृहीतास्ते इत्येके, परे त्वन्यथा व्याचक्षते, तद्यथा-रत्नपुरे नगरे रत्नशेखरो नाम राजा, तेन च परितुष्टेन रत्नमालाग्रमहिषी-प्रमुखान्तःपुरस्य कौमुदीप्रचारोऽनुज्ञातः, तदवगम्य नागरलोकेनापि राजानुमत्या स्वकीयस्य स्त्रीजनस्य तैश्च क्रीडनमनुमतं, राज्ञा च नगरे सडिण्डिमशब्दमाघोषितं, तद्यथा-अस्तमनोपरि कौमुदीमहोत्सवे प्रवृत्ते यः कश्चित्पुरुषः समुपलभ्यते नगरमध्ये तस्याविज्ञप्तिकः शरीरनिग्रहः क्रियत इति, एवं च व्यवस्थिते सत्येकस्य वणिजः षट् पुत्राः, ते च कौमुदीदिने क्रयविक्रयसंव्यवहारव्यग्रतया तावत्स्थिता यावत्सविताऽस्तमुपगतः । तदनन्तरमेव स्थगितानि च नगरद्वाराणि, तेषां च तत्कालात्ययान्न निर्गमनमभूत्, ततस्ते भयसंभ्रान्ता नगरमध्य एवात्मानं

१ अ. । तद्य ५५ भावस्य० अ. । २ गृहीतास्त इत्येके० अ. गृहीतास्त इत्येके० आ. । ३ शरीरो निग्रहः अ. ।

गोपयित्वा स्थिताः, ततो निष्क्रान्ते कौमुदीप्रचारे राज्ञाऽऽक्षिकाः समाहूयादिष्टाः—यथा सम्यक् निरूपयत यूयं नात्र नगरे कौमुदीचारे कश्चित्पुरुषो व्यवस्थितः ? इति, तैरप्यारक्षिकैः सम्यग् निरूपयद्भिरुपलभ्य षड्वर्णिकपुत्रवृत्तान्तो यथावस्थित एव राज्ञे निवेदितः, राज्ञाऽप्याज्ञाभङ्गकूपितेन तेषां षण्णामपि वधः समादिष्टः, ततस्तत्पिता पुत्रवध-समाकर्णनगुरुशोकविह्वलोऽक्राण्डापतितकुलक्षयोद्भ्रान्तलोचनः किं कर्तव्यतामूढतया गणितविधेयाविधेयविशेषो राजानमुपस्थितोऽवादीच्च गद्गदया गिरा—यथा मा कृथा देवास्माकं कुलक्षयं, गृह्यतामिदमस्मदीयं कुलक्रमायातं स्वञ्चोपाजितं प्रभूतं द्रविणजातं, मुच्यतां मुच्यतामधी षट् पुत्राः, क्रियतामयमस्माकमनुग्रह इति । एवमभिहितो राजा तद्वचनमनाकर्ण्य पुनरपि सैविशेषमादिदंश, असावपि वणिक्सर्ववधाशङ्की सर्वमोचनानभिप्रायं गजानमवेत्य पञ्चानां मोचनं याचितवान्, तानप्यसौ राजा न मोक्तुमना इत्येवमभिगम्य चतुर्मौचनकृते मादरं विज्ञप्तवान् तं, तथापि राजा तमनादृत्य कृपितवदन एव स्थितः, ततस्त्रयाणां विमोचने कृतादरस्तत्पिताऽभूत्, तानप्य-मुञ्चन्तं राजानं ज्ञात्वा गणितस्वापराधो द्वयोर्मौचनं प्रार्थितवान्, तत्राप्यवज्ञाप्रधानं नृपतिमवगम्य ततः पौर-महत्तमसमेतो राजानमेवं विज्ञप्तवान्, तद्यथा—देवाक्राण्ड एवास्माकं कुलक्षयः मनुपस्थितः, तस्माच्च भवन्त एव त्राणायालम्, अतः क्रियतामेकमपुत्रविमोचनेन प्रमाद इति भणित्वा पादयोः सपौरमहत्तमः पतितो, राज्ञापि

१ ततोत्तिक्रान्ते० अ. । तनोति क्रांतो० आ. । २ x x x मुच्यताममो अ. आ. । ३ सविशेषं वधमादिदेश अ. आ. । ४ समस्तमोचना० अ. । ५ विज्ञप्तवान् तथापि० अ. । ६ तमनादृत्य० अ. । ७ तथाप्यवज्ञा० आ. । ८ महा-प्रसाद इति० आ. ।

संजातानुकम्पेन मृक्तस्तदेको ज्येष्ठपुत्र इति । तदेवमस्य दृष्टान्तस्य दार्ष्टान्तिकयोजनेयं, तद्यथा—साधुनाऽभ्यु-
पगतसम्यग्दर्शनमवगम्य श्रावकमखिलप्राणातिपातविरतिग्रहणं प्रति चोदितोऽयं शक्तितया यदा न सर्वप्राणाति-
पातविरतिं प्रतिपद्यते, यथाऽसौ राजा वणिजाऽत्यर्थं विज्ञापितोऽपि न षडपि पुत्रान् मुमुक्षति, नापि पञ्चचतुस्त्रिं-
संख्यानं पुत्रानिति, तत एकविमोक्षणेनात्मानं कृतार्थमिव मन्यमानः स्थितोऽसौ, एवं साधोरपि श्रावकस्य
यथाशक्तिं व्रतं गृह्यतस्तदनुसारेण व्रतदानमविरुद्धमिति, यथा च तस्य वणिजो न शेषपुत्रवधानुमतिलेशोऽप्यस्ति,
एवं साधोरपि न शेषप्राणिवधानुमतिप्रत्ययजनितः कर्मबन्धो भवति, किं तर्हि ? यदेव व्रतं गृहीत्वा यानेव
सत्त्वान् बादरान् संकल्पजप्राणिवधनिबृत्त्या रक्षति तन्निमित्तः कुशलानुबन्ध एवेत्येतत्सूत्रेणैव दर्शयितुमाह—
'तस्मै हि'मित्यादि, त्रस्यन्तीति त्रसाः—द्वीन्द्रियादयस्तेभ्यः सकाशान्निधाय निहाय वा परित्यज्येति यावत् कं ?—
दण्डयतीति दण्डस्तं परित्यज्य, त्रसेषु प्राणातिपातविरतिं गृहीत्वेत्यर्थः, 'तदपि च'—त्रसप्राणातिपातविरमणव्रतं
'तेषां'—देशविरतानां कुशलहेतुत्वात्कुशलमेव भवति । यच्च प्रागभिहितं, तद्यथा—तमेव त्रसं स्थावरपर्यायापन्नं
नागरकमिव बहिःस्थं व्यापादयतोऽवश्यं भावी व्रतमङ्ग इत्येतत् परिहर्तुकाम आह—

तसावि बुचंति तसा तससंभारकडेणं कम्मणा णांमं च णं अबुवगयं भवइ, तसाउयं च

१ ० ० ० यदने० अ. प्य—यत्ततया यदान० आ. । २ सख्यानिनि तत० अ. । ३ सकल्प प्राणातिपाताच्चि० अ । ४ रक्षयति०
अ. । ५ गृहीतेत्यर्थः । आ. । ६ नामं । अ ।

श्री-
निर्युक्ति-
वृत्तियुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे

॥ १७० ॥

णं पलिकम्बीणं भवइ, तसकायट्टिइया ते तओ आउयं विप्पजहंति, ते तओ आउयं विप्पजहिता
थावरत्ताए पच्चायंति । थावरावि बुच्चंति थावरा थावरसंभारैकडेणं कम्मणा णामं च णं अण्डु-
वगयं भवइ, थावराउयं च णं पलिकम्बीणं भवइ, थावरकायट्टिइया ते तओ आउयं विप्पजहंति
तओ आउयं विप्पजहिता सुज्जो परलोइयत्ताए पच्चायंति, ते पाणावि बुच्चंति, ते तसवि
बुच्चंति, ते महाकाया ते चिरट्टिइया ॥ सूत्रम्-७६ ॥

तेसावीत्यादि-‘असा अपि’ द्वीन्द्रयादयोऽपि त्रसा इत्युच्यन्ते च त्रसाः त्रससंभारकृतेन कर्मणः भवन्ति, संभारो नामावश्यं तथा कर्मणो विपाकानुभवेन वेदनं, तच्चेह त्रसनाम प्रत्येकनामेत्यादिकं नामकर्माम्बुदगतं भवति, त्रसत्वेन यत्परिबद्धमायुष्कं तद्यदोदयप्राप्तं भवति, तदा त्रससंभारकृतेन कर्मणा त्रसा इति व्यपदिश्यन्ते, न तदा कथञ्चित्स्थावरत्वव्यपदेशः, यदा च तदायुः परिक्षीणं भवति, णमिति वाक्यालङ्कारे, त्रसकायस्थितिकं ध्वं कर्म यदा परिक्षीणं भवति, तच्च जवन्यतोऽन्तर्गृहृतमुत्कृतः मातिरेकसहस्रद्वयमागरेपमपरिमाणं, तदा तत्स-

१ भवति अ. । २ नामं । अ. । ३ भवति । आ. । ४ भवति० अ. । ५ द्वितीयः अ. । टिर्तीया० आ. । ६ x x x x x x x x x x
अ. । आउं x x x x x x x x x x अ. । x x x x x x x x x x अ. । ७ पच्चायंति अ. बुच्चंति० आ. । ८ कट्टेणं अ. । ९
० द्वितीया ते ततो अ. ०० जे जतो आ. । ११ ततो आ. । १२ x तसा० आ. । १३ ० द्वितीया० आ. । १४ तमावीत्यादि
त्रसा अपि० अ आ. । १५ च x x यदा अ० ।

द्वितीयश्च०
७-११०
लन्वीया०
वतःसु०
सम्भवि०
निरुपणं
सूत्रम् ।

॥ १७० ॥

विजहन्ति, त्यक्त्वा त्रसजीवितं ते भूयः पुनः स्वकर्म—स्वकृतं किल्बिषमादाय—गृहीत्वा दुर्गतिगामिनो भवन्ति, एतदुक्तं भवति—महारम्मभपरिग्रहत्वात्ते मृताः पुनरन्यतरपृथिव्यां नारकत्रसत्वेनोत्पद्यन्ते, ते च सामान्यसंज्ञया प्राणिनो विशेषसंज्ञया त्रसा महाकायाः चिरस्थितिका इत्यादि पूर्ववद्भावत् 'णो णेयाउए'त्ति पुनरप्यन्येन प्रकारेण प्रत्याख्यानस्य विषयं दर्शयितुमाह 'भगवं च णं उदाहु'रित्यादि, पूर्वोक्तेभ्यो महारम्मभपरिग्रहवदादिभ्यो विपर्यस्ताः सुशीलाः सुव्रताः सुप्रत्यानन्दाः साधव इत्यादि सुगमं यावत् 'णो णेयाउए भवह'त्ति, एते च सामान्यश्रावकाः, तेऽपि त्रसेष्वेवान्यतरेषु देवेषूपपद्यन्ते, तैतोऽपि न निर्विषयं प्रत्याख्यानमिति ॥ किञ्चान्यत्—'भगवं च णं उदाहु'रित्यादि सुगमं यावत् 'णो णेयाउए भवह'त्ति, एते चाल्पेच्छादिविशेषणविशिष्टा अवश्यं प्रकृतिभद्रकतया सदतिगामित्वेन त्रसकायेषूपपद्यन्त इति द्रष्टव्यं । किञ्चान्यत् 'भगवं च णं उदाहु' रित्यादि—गौतमस्वाम्येव प्रत्याख्यानस्य विषयं दर्शयितुमाह—एके केचन मनुष्या एवंभूता भवन्ति, तद्यथा—अरण्ये भवा आरण्यकाः— तीर्थिकविशेषाः तथा आवसथिकाः—तीर्थिकविशेषा एव, तथा ग्रामनिमन्त्रिकाः तथा 'कण्डुईरहस्सिय'त्ति क्वचित्कार्ये रहस्यकाः क्वचिद्रहस्यकाः, एते सर्वेऽपि तीर्थिकविशेषाः, ते च नो

१ त्यक्त्वा च स्वं जीवितं अ. आ. । २ अतोपि अ. आ. । ३ भद्रतया संगतिगा० अ. । ४ आरणिकाः अ. । ५ अवथिकाः अ. आवसथिका आ. । ६ कंडुईरहस्सि एति अ. कण्डुईरहस्सियसि आ. । ७ क्वचित्कार्ये रकाः एते सर्वे० अ. क्वचित्कार्ये रहस्यिकाः क्वचिद्रहस्यिकाः एते सर्वे० आ. ।

निर्युक्ति
वृत्तियुते
भीमत्सूत्र-
कृताङ्गे

॥ १८१ ॥

द्वितीयश्रु०
७-श्रीना-
लन्दीया०
प्रत्याख्या
नविषयक-
कथनम् ।-

॥ १८१ ॥

बहुसंयता हस्तपादादिक्रियासु, तथा ज्ञानावरणीयावृत्तत्वात् न बहुविरताः सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वेभ्यस्तत्स्वरूपा-
परिज्ञानाच्चद्वादविरता इत्यर्थः । ते तीर्थिकविशेषा बह्वसंयताः स्वतोऽविरता आत्मना सत्यामृषाणि वाक्यानि
'एव'मिति वक्ष्यमाणनीत्या विद्युञ्जन्ति, 'एवं विष्पण्डिवेदंति' क्वचित्पाठोऽस्यायमर्थः-एवंविधप्रकारेण
परेषां प्रतिवेदयन्ति-ज्ञापयन्ति, तानि पुनरेवंभूतानि, वाक्यानि दर्शयति, तद्यथा-अहं न हन्तव्योऽन्ये पुनर्हन्तव्याः
तथाऽहं नोज्ञापयितव्योऽन्ये पुनराज्ञापयितव्या इत्यादीन्युपदेशवाक्यानि ददति, ते चैवमेवोपदेशदायिनः स्त्रीकामेषु
मूर्च्छिता गुद्धा अच्युपपन्ना यावद्वर्षाणि चतुःपञ्चमानि वा षड्दशमानि वा अतोऽप्यल्पतरं वा प्रभूततरं वा कालं
श्रुत्वा उत्कटा भोगा भोगभोगास्तान् ते तथाभूताः किञ्चिदज्ञानतपः कारिणःकालमासे कालं कृत्वाऽन्यतरेष्वा-
सुरीयेषु स्थानेषु किल्बिषेष्वसुरदेवाधमेषु स्थानेषूपपत्तारो भवन्ति, यदिवा प्राण्युपधातोपदेशदायिनो भोगाभिलाषुका
'असूयैषु' नित्यान्यकारेषु किल्बिषप्रधानेषु नरकस्थानेषु ते समुत्पद्यन्ते, ते च देवा नारका वा ऋमत्त्वं न
व्यभिचरन्ति, तेषु च यद्यपि द्रव्यप्राणातिपातो न संभवति तथापि ते भावतो यः प्राणातिपातस्तद्विरतेर्विषयतां
प्रतिपद्यन्ते, ततोऽपि च देवलोकाद्भुता नरकोद्धृताः क्लिष्टपञ्चेन्द्रियतिथिषु तथाविधमनुष्येषु चैडमूकतया समुत्पद्यन्ते,

१ सर्वेभ्यः प्राणभूत० आ. । २ भूतोविरता आ. । ३ विपुञ्जति अ. विपुञ्जति-प्रयुञ्जति आ. । ४ वेणुति अ. वेणुति आ. ।

५ नाज्ञापयितव्योऽन्ये पुनराज्ञापयितव्योऽन्ये पुनराज्ञापयितव्या अ. । ६ यावद्वर्षाणि चतुःपञ्चमानि अ. यावद्वर्षाणि चतुःपञ्चषट् आ. । ७
धातो० अ. दशमानिवाऽतो० आ. । ८ त्रसत्त्वं X आ. । ९ असुक्तया अ. ।

तथा 'तमोरुवत्ताए' ति-अन्धबधिरतया प्रत्यायान्ति, ते चोभयोरप्यवस्थयोस्त्रसत्त्वं न व्यभिचरन्ति इत्यतो न निर्विषयं प्रत्याख्यानम्, एतेषु च द्रव्यतोऽपि प्राणातिपातः संभवतीति । साम्प्रतं प्रत्यक्षसिद्धमेव विरतेर्विषयं दर्शयितुमाह- 'भगवं च णं उदाहु' रित्यादि, भगवानाह-यो हि प्रत्याख्यानं गुह्यति तस्माद्दीर्घायुष्काः 'प्राणाः' प्राणिनः, ते च नारकमनुष्यदेवा द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियतिर्यश्च संभवन्ति, तैतः कथं निर्विषयं प्रत्याख्यानमिति ? शेषं सुगमं, यावत् 'णो णेयाउए' भवह' । एवमुत्तरसूत्रमपि तुल्यायुष्कविषयं समानयोगक्षेमत्वाद्वाख्येयं ॥ तथाऽल्पायुष्कसूत्रमप्यतिस्पष्टत्वात्सूत्रसिद्धमेव, इयांस्तु विशेषो-यावत्ते न भ्रियन्ते तावत्प्रत्याख्यानस्य विषयस्त्वेषु वा समुत्पन्नाः सन्तो, विषयतां प्रतिपद्यन्त इति ॥ पुनरपि श्रावकाणामेव दिग्ब्रतसमाश्रयणतः प्रत्याख्यानस्य विषयं दर्शयितुमाह- 'भगवं च ण'मित्यादि सुगमं यावत् 'वयं णं सामाहयं देसावकासिञ्जं'ति देशेऽवकाशो देशावकाशः तत्र भवं देशावकाशिकं, इदमुक्तं भवति-पूर्वगृहीतस्य दिग्ब्रतस्य योजनशतादिकस्य यत्प्रतिदिनं संक्षिप्ततरं योजनगव्यूतिपत्तनगृहमर्यादादिकं परिमाणं विधत्ते तद्देशावकाशिकमित्युच्यते । तदेव दर्शयति- 'पुरत्था पायीण' मित्यादि, 'पुरत्थि' चि प्रातरेव प्रत्याख्यानानवसरे दिगाश्रितमेवंभूतं प्रत्याख्यानं करोति, तद्यथा- 'प्राचीनं' पूर्वाभिमुखं प्राच्यां दिश्येतावन्मयाऽद्य गन्तव्यं, तथा 'प्रतीचीनं' प्रतीच्यामपरस्यां दिशि,

१ चोभयोरपि व्यवस्थयो अ. । २ अतः कथं अ. आ. । ३ भवतिति अ. भवतिति एव. । ४ योजन गव्यूत्त. अ. आ. । ५ × × तथा प्रतीचीनं अ. । गन्तव्यं तथा प्राचीनं आ. ।

श्री-
निर्युक्ति-
बुच्चियुते
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गे

॥ १८२ ॥

तथा दक्षिणाभिमुखं-दक्षिणस्यामेवमुदीच्यां दिश्येतावन्मयाऽद्य पञ्चयोजनमात्रं तदधिक्रमूनतरं वा गन्तव्यमित्येवंभूतं
सं प्रतिदिनं प्रत्याख्यानं विधत्ते, तेन च गृहीतदेशावकाशिकेनोपासकेन सर्वप्राणिभ्यो गृहीतपरिमाणान्तरेण दण्डो
निश्चितः-परित्यक्तो भवति, ततश्चासौ श्रावकः सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वेषु क्षेमं करोऽहमस्मि इत्येवमध्यवसायी भवति,
तत्र गृहीतपरिमाणे देशे ये आरेण त्रसाः प्राणा येषु [श्रमणोपासकस्यादान इत्यादेरारभ्याऽऽमरणान्तो दण्डो
निश्चितः-परित्यक्तो भवति, ते च त्रसाः प्राणाः स्वायुष्कं परित्यज्य तत्रैव गृहीतपरिमाणदेश एव योजनादि-
देशाभ्यन्तर एव त्रसाः प्राणास्तेषु प्रत्यायान्ति, इदमुक्तं भवति-गृहीतपरिमाणदेशे त्रसायुष्कं परित्यज्य त्रसेव-
वोत्पद्यन्ते, ततश्च तेषु] श्रमणोपासकस्य सुप्रत्याख्यानं भवति, उभयथापि त्रसत्वसद्भावात्, शेषं सुगमं, यावत्
'णो णेयाउए भवति' ॥

तैत्थ आरेणं जे तसा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आंमरणंताए दंडे णिक्खित्ते
ते तओ आउं चिप्पजहंति विप्पजहिंता तत्थ आरेणं चेव जाव जाव पाणा जेहिं समणोवा-

१ च प्रति० अ. x प्रति० आ. । २ सर्वप्राणिनो अ. । ३ गृहीतपरिमाणस्यनेमे दंडो अ. ४ एव ये त्रसाः अ. । ५ ० परि-
माणे देशे आ. । ६ भवतिस्ति अ. । ७ श्रमणो०....ततश्च तेषु (४२३-१-३-४२३-१-५) पर्यन्तेन पाठो नास्तीति आ ते
तस महान्ते विरजाव अयंते देसेणो जे ते आरेणं तस पाणा अ । ८ जे ते आरेणं तसा अ. । ९ जाव दंडे अ. आमरणत्ते जाव
x x आ. ।

द्वितीयश्रु०
७-श्रीना-
लन्दीया०
श्रावक-
संबन्धि-
प्रत्याख्या-
नविषयक-
कथनम् ।

॥ १८३ ॥

सगस्स [अट्टाए दंडे अणिकिखत्ते अणट्टाए दंडे णिकिखत्ते तेसु पच्चायंति तेहिं समणोवास-
 गस्स अट्टाए दंडे अणिकिखत्ते अणट्टाए दंडे णिकिखत्ते ते पाणावि बुच्चंति ते तसा ते चिरट्टिइया]
 जाव अयंपि भेदे से० । तत्थ जे आरेणं तसा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आँम-
 रणंताए० तओ आउं विप्पजहंति विप्पजहिता तत्थ परेणं जे तसा थावरा पाणा जेहिं समणो-
 वासगस्स आयाणसो आँमरणंताए० तेसु पच्चायंति, तेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ,
 ते पाणावि जाव अयंपि भेदे से० । तत्थ जे आरेणं थावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स
 अट्टाए दंडे अणिकिखत्ते अणट्टाए निक्खत्ते ते तओ आउं विर्पजहंति विप्पजहिता तत्थ आरेणं
 चेव जे तसा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आँमरणंताए० तेसु पच्चायंति तेसु सम-
 णोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ ते पाणावि जाँव अयंपि भेदे से० । तत्थ जे ते आरेणं
 जे थावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स अट्टाए दंडे अणिकिखत्ते अणट्टाए णिकिखत्ते, ते तओ

१ x x x x x x x x x x. ढेणिकिखत्ते आ. । २ आयाणसो तेसु पच्चायंति तेहिं समणोवासगस्ससु पच्चक्खायं हवइ अ.
 तेसिं आ. । ३ भेदे सेणो अ. भेदे से । ४ आमरणंता एव दंडे णिकिखत्ताततो वि० अ. ते तओ आउं वि० आ. ।
 ५ x x x x x x. । ६ भेदेणो २ अ. भेदे । ७ आयाणसो अट्टाए x x अ. । ८ x x x x हंति x x अ. हंति ते तओ आउं विप्प०
 आ. । ९ x x x तेसु पच्चायंति अ x x तेसु पच्चक्खायंति आ. । १० ० जाव अयंपि तेनो अ. । ११ x x x x x x अ.

श्री-
निर्युक्ति-
बुद्धियुते-
श्रीमत्स्व-
कृताङ्गे

॥ १८३ ॥

द्वितीयश्रु०
७-श्रीना-
७-दीया०
श्रयणोपा-
मत्ता
पद्मन्वि-
कथनम् ।

॥ १८३ ॥

आउं विष्पजहंति विष्पजहिता ते तत्थ आरेणं चेव जे थावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स अट्टाए दंडे अणिकिबत्ते अणट्टाए णिकिबत्ते तेसु पच्चायंति, तेहिं समणोवासगस्स अट्टाए अणट्टाए ते पाणावि जाव अयंपि भेदे से णो० । तत्थ जे ते आरेणं थावरा पाणा जेहिं समणोवास-
गस्स अट्टाए दंडे अणिकिबत्ते अणट्टाए णिकिबत्ते तओ आउं विष्पजहंति विष्पजहिता तत्थ
परेणं जे तसथावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए० तेसु पच्चायंति तेहिं
समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ, ते पाणावि जाव अयंपि भेदे से णो गेयाउए भवउ ॥
तत्थ जे ते परेणं तसथावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए० ते तओ
आउं विष्पजहंति विष्पजहिता तत्थ आरेणं जे तमा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो
आमरणंताए० तेसु पच्चायंति, तेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ, ते पाणावि जाव
अयंपि भेदे से णो गेयाउए भवइ ॥ तत्थ जे ते परेणं तसथावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स
आयाणसो आमरणंताए० ते तओ आउं विष्पजहंति विष्पजहिता तत्थ आरेणं जे थावरा पाणा
जेहिं समणोवासगस्स अट्टाए दंडे अणिकिबत्ते अणट्टाए णिकिबत्ते तेसु पच्चायंति, जेहिं सम-
णोवासगस्स अट्टाए अणिकिबत्ते अणट्टाए णिकिबत्ते जाव ते पाणावि जाव अयंपि भेदे से णो० ॥

१ x x x x अ. अणिमट्टाए सा. । २ x x अ. अणिट्टाए आ । ३, ४, ५, ६, x x x x x x अ. आ । ७ तेसु अ ।

तत्थ ते परेणं तसथावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए० ते तओ आउं विप्पजहंति विप्पजहिंता ते तत्थ परेणं चेव जे तसथावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए० तेसु पचायंति, जेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ, ते पाणावि जाव अयं पि भेदे से णो० । भगवं च णं उदाहु ण एतं भूयं ण एतं भव्वं ण एतं भविस्संति जणं तसा पाणा वोच्छिज्जिहिंति थावरा पाणा भविस्संति, थावरा पाणावि वोच्छिज्जिहिंति तसा पाणा भविस्संति, अवोच्छिजेहिं तसथावरेहिं पाणेहिं जणं तुब्भे वा अन्नो वा एवं वदहणत्थि णं से केइ परियाए जाव णो पेयाडए भवइ ॥ सूत्रम्-८० ॥

एवमन्यान्यप्यष्ट सूत्राणि द्रष्टव्यानि सर्वाण्यपि, नवरं तत्र प्रथमे सूत्रे तदेव यद्व्याख्यातं, तच्चैवंभूतं, तद्यथा गृहीतपरिमाणे देशे ये त्रयास्ते गृहीतपरिमाणदेशस्थास्तेष्वेव त्रसेषूत्पद्यन्ते । तथा द्वितीयं सूत्रं त्वारादेशवर्तिनस्त्रयाः आरादेशवर्तिषु स्थावरेषूत्पद्यन्ते । तृतीये त्वारादेशवर्तिनस्त्रया गृहीतपरिमाणदेशाद्विहियं त्रयाः स्थावराश्च तेषूत्पद्यन्ते । तथा चतुर्थसूत्रं त्वारादेशवर्तिनो ये स्थावरास्ते तद्देशवर्तिष्वेव त्रसेषूत्पद्यन्ते । पञ्चमं सूत्रं तु आरा-

१, १, x x x x अ आ. । ३ एयं हूयं आ । ४ एयं अ । ५ भविस्सं x अ. आ. । ६ वोच्छिज्जस्सति आ. । ७ वोच्छिज्जति अ । ८ नव तत्र आ. । ९ ० परिमाण देशेस्ते अ परिमाणदेशस्थे आ. । १० x x x अ आ. । ११ x x त्वारादेश देशपत्तिषु आ. ।

यदुत प्रत्याख्यानिनेकं विद्यायापरेषां नारकाणां द्वीन्द्रियादीनां तिरश्चां मनुष्यदेवानां च सर्वदाऽप्यभावः, एवं च त्रसविषयं प्रत्याख्यानं निर्विषयं भवति यदि तस्य प्रत्याख्यानिनो जीवत एव सर्वेऽपि नारकादयस्त्रसाः समुच्छिद्यन्ते, न चास्य प्रकारस्य संभवोऽस्त्युक्तन्यायेनेति, स्थावराणां चानन्तानामनन्तत्वादेव नासंख्येषु त्रसेषूत्पाद इति सुप्रतीतमिदं । तदेवमन्यवच्छिन्नैस्त्रसैः स्थावरैश्च प्राणिभिर्यद्भूत द्रव्यमन्यो वा कश्चिद्भूत इति, तद्वत्तदुक्तनीत्या तद्यथा—नास्त्यसौ पर्यायो यत्र श्रमणोपासकस्यैकत्रसविषयोऽपि दण्डपरित्याग इति, तदेतदुक्तनीत्या सर्वमशोभनमिति । सांप्रतमुपसंजिघृक्षुराह—

भगवं च नं उदाहु आउसंतो ! उदगा जे खलु संमणं वा माहणं वा परिभासेइ मिति मंनंति आगमिन्ता णाणं आगमिन्ता दंसणं आगमिन्ता चरित्तं पावाणं कम्ममाणं अकरणयाए से खलु पैरल्लोगपल्लिमंथत्ताए चिद्धइ, जे खलु समणं वा माहणं वा णो परिभासेइ मिति मंनंति आगमिन्ता णाणं आगमिन्ता दंसणं आगमिन्ता चरित्तं पावाणं कम्ममाणं अकरणयाए से

१ सर्वथाप्यभावः अ. आ. । २ नारकादयस्त्रससु अ. । ३ सुप्रतीतमिदं अ. । ४ ० कस्यैव त्रस विषयो अ. । ५ समणा वा माहणं वा परिभासति अ. । समणं वा $\times \times \times$ परिहासे आ. । ६ मणंति आगमे० अ. । ७ परल्लेय पल्लिमंथ अ. । परल्लेय परिसंख० आ. । ८ भासति मेत्तिमणंति अ. भासति भित्ति मणंति आ. । ९ दंसणं आगमेत्ता चरित्तं अ. । $\times \times \times \times \times$ जाव आगमेत्ता आ. ।

खलु परलोगविमुद्धीए चिट्ठह, तए णं से उदए पेढालपुत्ते भगवं गोयमं अणाढायमाणे जामेव दिस्सिं पाउब्भूते तामेव दिस्सिं पहरेतथ गमणाए । भगवं च णं उदाहु आउसंतो उदगा ! जे खलु तंहाभूतस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म अप्पणो चेव सुहुमाए पडिलेहाए अणुत्तरं जोगत्वेमपयं लंभिए समाणे सोचि ताव तं आढाह परिजाणति वंदति नमंसति सक्कारेह संमाणह जाव कल्लणं मंगलं देवयं चेहयं पज्जुवासति । तए णं से उदए पेढालपुत्ते भगवं गोयमं एवं बयासी-एतेसि णं भंते ! पदाणं पुट्ठिब अन्नाणयाए असवणयाए अबोहिए अणम्मिगेमं अदि-
ट्ठाणं असुयाणं असुयाणं अविन्नायाणं अव्वोगडाणं अणिगूढाणं अविच्छिन्नाणं अणिसिद्धाणं अणिवूढाणं अणुबहारियाणं एयमट्ठं णो सद्वहियं णो पत्तियं णो रोहयं, एतिसि णं भंते ! पदाणं

१ xxxxxx अ. ००अणाढायमिणे आ. । २ दिमं दिसा । ३ दिस्सि अ. दिसं आ. । ४ तहाभूयम्स आ. । ५ णिधम्म आ. । ६ जोह० अ. । ७ अढाति परिजाणंति अ. । ८ वंदति नमंसंति आ. । ९ मक्कारेइ समाणेइ x x अ. । x x x जाव आ. । १० पज्जुवासंति आ. । ११ पमाणं आ. । १२ x x x x आ. । १३ x x x x अदिणवाणं x x x अ. । असुयाणं अविन्नायाणं x x x आ. । १४ अणिगूढाणं अव्वोगडाणं अविच्छिन्नाणं अणिसिद्धाणं अ. । अव्वोयडाणं अव्वोच्छिन्नाणं अणिसिद्धाणं० आ. । १५ धारियाणं आ. । १६ इयाईणं भंते एतेसि । आ. ।

एणिहं जाणयाए सवणयाए बोहिणं जाव उवहारणयाए एयमट्ठं सहहामि पत्तियामि रोएमि एव-
मेव से जहेयं तुब्भमे वदह ॥ तए णं भगवं गोयमे उदयं पेढालपुत्तं एवं वयासी-संहहाहि णं
अज्जो ! पत्तियाहि णं अज्जो रोएहि णं अज्जो ! एवमेयं जहाणं अम्हे वयामो, तएणं से उदए
पेढालपुत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुब्भं अंनिए चाउज्जामाओ धम्माओ
पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए । तए णं से भगवं गोयमे उदयं
पेढालपुत्तं गहाय जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणं उवागच्छह, उवागच्छहत्ता तए णं से उदए
पेढालपुत्ते समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ, तिकखुत्तो आयाहिणं
पयाहिणं कैरित्ता वंदइ नमंसति, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुब्भं अंतिए
चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए, तए णं

१ एणिहं $\times \times \times$ अ. $\times \times$ जाणयाए सवणयाए आ. । २ $\times \times \times$ जाव अ. । ३ \times जहेयं अ. \times जहाणं आ । ४ वदासी०
आ. । ५ णं अज्जो पत्तियाहि $\times \times \times$ अ. $\times \times \times$ आ. । ६ अंतियं जा. । ७ चाउजाग्रणे धम्माओ अ. चाउज्जामाओ धम्माओ
आ. । ८ पंचमहव्वइयं अ. । ९ तेए णंसे उदय एवं वयासी $\times २ \times १$ $१३-४२५-२-७$ पयंतेम पाठो १० नास्तीति आ. । १०
तए णं भगवं णं विहरित्तए ($\times २५-१-१०-४२५-१-१३$ पयंते पाठ २ वखत) अ. । ११ तेणेवो० अ. । १२ कैरित्ता अ. ।
 $१३ \times \times \times \times \times$ अ. ।

समणे भगवं महावीरे उदयं एवं वयासी अहासुहं देवानुप्पिया ! मा पडिबंघं करेहि, तए णं से उदए पेढालपुत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए चाउज्जामाओ धम्ममाओ पंचमहवइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जिता णं विहरइं त्तिबेमि ॥ सूत्रम् ८१ ॥ इति नालंदइज्जं सत्तमं अज्झयणं समत्तं ॥ इति सूयगडांगबीयसुयक्खंधो समत्तो ॥ ग्रंथाग्रं० २१०० ॥

‘ भगवं च णं उदाहु ’रित्यादि गौतमस्वाम्याह-आयुष्मद्भुदक ! यः खलु श्रमणं वा-यथोक्तकारिणं माहनं वा-सद्ब्रह्मचर्येपितं ‘ परिभाषते ’ निन्दति मैत्रीं मन्यमानोऽपि, तथा सम्यग् ज्ञानमागम्य तथा दर्शनं चारित्रं च पापानां कर्मणामकरणाय समुत्थितः, स खलु लघुप्रकृतिः पण्डितं मन्यः ‘ परलोकस्य ’ सुगति-लक्षणस्य तत्कारणस्य वा सत्संयमस्य ‘ पल्लिमन्थाय ’ तद्विलोडनीय तद्विघाताय तिष्ठति, यस्तु पुनर्महासन्धो

१ न तर्णे अ. । २ चाउज्जामातो । ३ धम्मतोपंचमहव्वतियं अ. । ४ विहरइवेमि ॥ छ ॥ ५ नालंदियं अज्जं संमत्तं ॥ छ ॥ समत्तामहज्झयणा ॥ छ ॥ समत्तो सूयगडवीयक्खंधो ॥ छ ॥ समत्तं वीयसूयगडं ॥ छ ॥ छ ॥ शुभं भवतु । लेखकपाठकयोः ॥ छ ॥ छ ॥ अ । नालंदइज्जं समत्तं ॥ छ ॥ छ ॥ समत्तगणिमहज्झयणाणियोद्दससयाणि ॥ छ ॥ समत्तं सूयगडसूत्रं गाहाए एकवीससयाणि ॥ छ ॥ छ ॥ ६०३ ॥ छ ॥ छ ॥ सर्वजातसूत्रे ख्लोकाः ॥ २६२५ ॥ सर्वसंख्याजात ख्लोकाः ॥ १६६०० ॥ छ ॥ छ ॥ ६०३ ॥ छ ॥ छ ॥ सं. १३२७ वर्षे माह वदि २ खावथेह वीजापुरे ॥ पाजुं ४२९ ॥ ६ सल्लु० अ. । ७ x x x अ. । ८ तद्विलोह० अ. तद्विलोड० अ. । ९ तिष्ठ अ. ।

रत्नाकरवद्गम्भीरो न श्रमणादीन् परिभाषते तेषु च परमां मैत्रीं मन्यते सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राण्यनुगम्य तथा पापानां कर्मणामकरणायोत्थितः स खलु परलोकविशुद्ध्याऽवतिष्ठते, अनेन च परपरिभाषावर्जनेन यथावस्थितार्थ-स्वरूपदर्शनतो गौतमस्वामिना स्वौद्धत्यं परिहृतं भवति, तदेवं यथावस्थितमर्थं गौतमस्वामिनाऽवगमितोऽप्युदकः पेढालपुत्रो यदा भगवन्तं गौतममनाद्रियमाणो यस्या एव दिशः प्रादुर्भूतस्वामेव दिशं गमनाय संप्रधारितवान् ॥ तं चैवमभिप्रायमुदकं दृष्ट्वा भगवान्गौतमस्वाम्याह, तद्यथा-आयुष्मन्नुदक ! यः खलु तथाभूतस्य श्रमणस्य ब्राह्मणस्य चाऽन्तिके-समीपे एकमपि योगक्षेमाय पद्यते येनार्थस्तत्पदं योगक्षेमपदं, किंभूतम् ?-आर्यम् आर्योनु-ष्ठानहेतुत्वादायं, तथा धार्मिकं तथा शोभनवचनं सुवचनं सद्गतिहेतुत्वात् तदेवंभूतं पदं श्रुत्वा निशम्य-अवगम्य चात्मन एव तदनुचरं योगक्षेमपदमित्येवमवगम्य सूक्ष्मया कुशाग्रीयया बुद्ध्या 'प्रत्युपेक्ष्य' पर्यालोच्य तद्यथा अहमनेनैवंभूतमर्थपदं 'लम्बितः' ग्रापितः सन्नसावपि तावल्लौकिकस्तमुपदेशदातारमाद्रियते-पूज्योऽयमित्येवं जानाति, तथा कल्याणं मङ्गलं देवतामिव स्तौति पर्थपास्ते च, यद्यप्यसौ पूजनीयः किमपि नेच्छति तथापि तेन तस्य परमार्थोपकारिणो यथाशक्ति विधेयम् ॥ तदेवं गौतमस्वामिनाऽभिहित उदक इदमाह-तद्यथा-एतेषां पदानां

१ परममैत्री अ । २ पातुं तूदां गतुं छे अ. मन्यमानोणि तथा आ. । ३ सम्यग्ज्ञानमवगम्य तथा दर्शने आ. ।

४ ° लुगम्यतत्तथा अ. चारित्रं य पापानां आ. । ५ आयुष्मन्नुदकयः आ । आयुष्मन्नुदकयः आ. । देवताप्रतिमा रूपत्वा-

कैत्यस्य देवतया गतार्थत्वाच्च पृथग्निर्देशः, सूत्रे तु स्थापनायाः पूज्यतमत्वापेक्षया स्पष्टं पृथग्निर्देशः इति भाति । ६ तद्वति अ. ।

७ स. अ ।

३२

पूर्वमज्ञानतयाऽश्रवणतयाऽबोध्या चेत्यादिना विशेषणकदम्बकेन नै श्रद्धानं कृतवान्, साम्प्रतं तु शुष्मदन्तिके विज्ञायैनमर्थं श्रद्दधेऽहं । एवमवगम्य गौतमस्वाम्युदकमेवाह-यथा अस्मिन्नर्थे श्रद्धानं कुरु, नान्यथा मर्वज्ञोक्तं भवतीतिमत्वा, पुनरप्युदक एवमाह-इष्टमेवैतन्मे, किं त्वमुष्माच्चतुर्यामिकाद्धर्मात्पञ्चयामिकं धर्मं सम्प्रति सप्रति-क्रमणमुपसंपद्य विहर्तुमिच्छामि । ततोऽसौ गौतमस्वामी तं गृहीत्वा तीर्थकरान्तिकं जगाम । उदकश्च भगवन्तं वन्दित्वा पञ्चयामिकधर्मग्रहणायोत्थितः, भगवतापि तस्य सप्रतिक्रमणः पञ्चयामो धर्मोऽनुज्ञातः, स च तं तथाभूतं धर्ममुपसंपद्य विहरतीति । इति परिममाप्त्यर्थे । ब्रवीमीति पूर्ववत्, सुधर्मस्वामी स्वशिष्यानिदमाह, तद्यथा-सोऽहं ब्रवीमि येन मया भगवदन्तिके श्रुतमिति । गतोऽनुगमः ।

सांप्रतं नयाः, ते चामी-नैगम १ संग्रह २ व्यवहार ३ जुष्टत्र ४ अब्द ५ समभिरूहै ६ वंभृता ७ ख्याः सैसैव, तेषां च मध्ये नैगमाद्याश्चन्वासोऽप्यर्थनयाः अर्थमेव प्राधान्येन शब्दोपसर्जनमिच्छन्ति, शब्दाद्यास्तु त्रयः शुब्दनयाः शब्दप्राधान्येनार्थमिच्छन्ति । तत्र नैगमस्येदं स्वरूपं, तद्यथा-मामान्यविशेषात्मकस्य वस्तुनो नैकेन प्रकारेणावगमः-परिच्छेदो निगमस्तत्र भवो नैगमो, नैकगमो वा नैगमः-महामामान्यापान्तरालमामान्यविशेषाणां परिच्छेदकः, तत्र महामामान्यं मर्वपदार्थानुयायिनी सत्ता अपान्तरालमामान्यं द्रव्यत्वजीवत्वाजीवत्वादिकं,

१ ०ऽश्रमणतया० अ. । २ × श्रद्धानं अ. । ३ × × × आ. । ४ सैसैतेषा च मध्ये अ. सैसै तेषां मध्ये आ ।

५ अनैकगमो ण अ. ।

विशेषाः परमाणवादयस्तद्गता वा शुक्लादयो गुणाः, तदेतन्निवयमप्यमाविच्छन्तीति, निलयनप्रस्थकादिदृष्टान्तरनु-
योगद्वारप्रसिद्धैस्तत्स्वरूपमवसेयम्, अयं च नैगमः सामान्यविशेषान्मकवन्तुममाश्रयणेऽपि न मम्यदृष्टिः, भेदे-
नैव सामान्यविशेषयोराश्रयणात्, तन्मताश्रितनैयायिकचैशेषिकवत् । तथा संग्रहोऽप्येवंस्वरूपः, तद्यथा-सम्यक्
पदार्थानां सामान्याकारतया ग्रहणं मङ्ग्रहः, तथाहि-अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावमेव सत्तारूपं वस्त्वभावभ्युप-
गच्छति, सत्तातो व्यतिरिक्तस्यावस्तुत्वं खरविषाणस्यैव, म च संग्रहः सामान्यविशेषात्मकस्य वस्तुनः सामान्यां
शस्यैवाश्रयणान्मिध्यादृष्टिः, तन्मताश्रितसांख्यवत् । व्यवहारनयस्य तु स्वरूपमिदं, तद्यथा-यथालोकग्राहमेव
वस्तु, यथा च शुष्कतार्किकैः स्वाभिप्रायकृतलक्षणानुगतं तथाभूतं वस्तु न भवत्येव, नहि प्रतिलक्षणमर्थाना-
मात्मभेदो भवति, किं तर्हि ? यथा यथा लोकेन विशिष्टभूयिष्ठतयाऽर्थक्रियाकारि वस्तु व्यवहियते तथैव
तद्वस्त्वित्याबालगोपालाङ्गनादिप्रसिद्धत्वाद्वस्तुस्वरूपस्येति, अयमप्युत्पादव्ययधौव्ययुक्तस्य वस्तुनोऽनभ्युपगमात्
मिध्यादृष्टिः, तथाविधरथ्यापुरुषवदिति । ऋजुसूत्रमतं त्विदं-ऋजु-प्रगुणं तच्च विनष्टानुत्पन्नतयाऽतीतानागतवक्र-
परित्यागेन वर्तमानकालक्षणभावि यद्वस्तु तत्सूत्रयति-प्रतिपादयत्याश्रयतीति ऋजुसूत्रः, तस्यैवार्थक्रियाकारितया
वस्तुत्वलक्षणयोगादिति, अयमपि सामान्यविशेषोभयात्मकस्य वस्तुनः सामान्यांशपरित्यागेन विशेषांशस्यैव सभा-

१ वस्तुतत्त्वं स्वरविषा० अ. वस्तुत्वं रवरिविरवा० आ. । २ यथा तु अ. । ३ प्रतिक्षणमर्था० ४ तद्वस्त्वित्यागोपालाङ्गना आ. ।
५ रूपस्येत्यय अ. रूपस्येत्यय आ. । ६ सस्यैवार्थस्यक्रियाकारितया आ. ।

अयणाच्छौद्धोदनिचन्न सम्यग्दृष्टिः, कारणभूतद्रव्यानभ्युपगमेन तदाश्रितविशेषस्यैवाभावादिति । शब्दनयस्वरूपं त्विदं, तद्यथा—शब्दद्वारेणैवास्यास्यार्थप्रतीत्यभ्युपगमाच्छिङ्खवचनसाधनोपग्रहकालभेदाभिहितं वस्तु भिन्नमेवेच्छति, तत्र लिङ्गभेदाभिहितं वस्त्वन्यदेव भवति, तद्यथा—पुण्यस्तारका नक्षत्रमेवं संख्याभिन्नं जलमापो वर्षा ऋतुः, साधनभेदस्त्वयं—एहि मन्ये रथेन यास्यसि, नैद्दि यातस्ते पिता, अस्यायमर्थः—एवं त्वं मन्यसे यथाऽहं रथेन यास्यामीत्यत्र मध्यमोत्तमपुरुषयोर्व्यत्ययः, उपग्रहस्तु परस्मैपदात्मनेपदयोर्व्यत्ययः, तद्यथा—तिष्ठति प्रतिष्ठते रमते उपरमतीत्यादि, कालभेदस्तु अग्निष्टोमयाजी पुत्रोऽस्य भविता, अस्यायमर्थः—अग्निष्टोमयाजी अग्निष्टोमेनेष्टवान्, भूते णिनिः, भवितेति भविष्यदनद्यतने छुद्, तत्रायमर्थः—णिनिग्रत्ययो भविनेत्यस्य संबन्धाद्भूतकालतां परित्यज्य भविष्यत्कालतां प्रतिपद्यते, तेनदद्युक्तं भवति—एवंभूतोऽस्य पुत्रो भविष्यति योऽग्निष्टोमेन यक्षयति । तदेवंभूतं व्यवहारनयं शब्दनयो नेच्छति, लिङ्गाद्यभिन्नास्तु पर्यायान् अनङ्कविषयत्वेनेच्छति, तद्यथा—घटः कुम्भः इन्द्रः शक्रः पुरन्दर इत्यादि, अयमप्यर्थव्यञ्जनपर्यायोभयरूपस्य वस्तुनो व्यञ्जनपर्यायस्यैव ममाश्रयणान्मिश्रणाद्विधिरिति । तथा पर्यायाणां नानार्थतया समभिरुहणात्ममभिरूढो, न ह्ययं घटादिपर्यायानामेकार्थतामिच्छति, तथाहि घटनाद् घटः कुटनात्कुटः कौ

१ पगमेनेवतदा० आ । २ संख्याभिधान अ । ३ नाहि यास्यसि यातस्ते पिता अ । ४ ऽत्मनेपदे तयोर्प्रात्ययः अ । ५ कालभेदस्त्वयमग्नि ० आ । ६ वति अ । ७ कौभातानि अ ।

भातीति कुम्भो, नेहि घटनं कुटनं भवति, तथेदनादिन्द्रः पुद्गराणात्पुनर इत्यादेरपि शब्दप्रवृत्तिनिमित्तस्य न परस्पराणुगतिरिति, तदयमपि मिथ्यादृष्टिः, पर्यायाभिहितधर्मवद्भुतनोदनाश्रयणाद् गृहीतप्रत्येकावयवान्धहस्ति-
ज्ञानवदिति । एवंभूताभिप्रायस्त्वयं—यदैव शब्दप्रवृत्तिनिमित्तं चेष्टादिकं तस्मिन्घटादिके वस्तुनि तदैवासौ युवति
मस्तकारूढ उदकाद्याहरणक्रियाप्रवृत्तौ घटो भवति, न निर्व्यापारः, एवंभूतस्यार्थस्य समाश्रयणादेवंभूताभिधानो
नयो भवति, तदयमप्यनन्तधर्माध्यासितस्य वस्तुनोदनाश्रयणान्मिथ्यादृष्टिः, रत्नावलयवये पद्मरागादौ कृतरत्ना-
वलीव्यपदेशपुरुषवदिति । तदैवं सर्वेऽपि नयः प्रत्येकं मिथ्यादृष्टयोऽन्यसमव्यपेक्षास्तु सम्यक्तवं भजन्ति ।
अत्र च ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्ष इति कृत्वा ज्ञानक्रियानययोः सर्वेऽप्येते स्वधिया ममवतारणीयाः । तत्रापि ज्ञाननय
एहिक्कासुष्मिकयोर्ज्ञानमेव फलमाधकत्वेनेच्छति न क्रियां, क्रियानयस्तु क्रियामेव न ज्ञानं, परमार्थस्तुभयमपि
समुदितमन्योऽन्यसमव्यपेक्षं परमैवधवदभिप्रेतफलसिद्धयेऽलमिति एतदुभययुक्त एव साधुरभिप्रेतमर्थं साधयति, उक्तं
च—“सर्वेभिमपि नयानं बहुविधवत्तद्वयं निमामेत्ता ॥ तं सर्वणयविसुद्धं जं चरणगुणद्विओ साहू ॥ १ ॥”

१ न घटनं आ । २ तथेदनादेः दः तथेदनादि, दः अ आ । ३ इत्यादिरपि आ. । ४ यदेव आ । ५ घटादि ३० अ. ।
६ तदयमप्यनन्तधर्माध्यासितस्य अ. तदयमप्यनन्तधर्मध्यामितस्य आ । ७ तदेकं सर्वेऽपि आ । ८ मज्जे अ । ९ न क्रिया आ. । १०
परमाधतस्तू० आ । ११ पयान्वद० अ परमवद० आ. । १२ बहुविधवत्तद्वयं । १३ विसुद्धं जं चरणगुणद्विओ साहुति अ. । विशुद्धगुणचरण
द्विओ आ ।

१ सर्वेषामपि नयानां बहुविधवत्तद्वयतां निशम्य । तत् सर्वनयसंमतं यत् चरणगुणस्थितः साधुः ॥ १ ॥

[समाप्तमिदं नालन्दाख्यं सप्तममध्ययनम् । इति समाप्त्यं सूत्रकृतद्वितीयाङ्गस्य टीका ।] कृता चेयं शीलाचार्येण
वाहरिभणिसहायेन । यदवाप्तमत्र पुण्यं टीकाकरणे मया समाधिभृता । तेनापेतमस्को भव्यः कल्याणमार्ग
भवतु ॥ १ ॥ ग्रंथाग्रं (१२८५०)

१ समाप्त्यर्थं सूत्रकृतागस्य टीका अ । समाप्त्यर्थे सूत्रकृतागस्य द्वितीयागस्य टीका आ । २ समाधिकृता अ । ममाधिभृता आ ।
॥ छ ॥ सर्वत्र १३८०० ॥ छ ॥ आ अ ॥ छ ॥ ग्रंथाग्रं १३००० ॥ छ । श्रुतं भवतु ॥ छ ॥ प्रगतिनिधिवमस्तु सर्वं जगतः परहित-
निरता भवन्तु भूतगणाः । दोषाः पयान्तु नाशं सर्वत्र सुखी भवतु लोकाः ॥ छ ॥ छ ॥

नमः श्रीवर्द्धमानाय वर्द्धमानाय वेदसा. वेदमार परब्रह्म ब्रह्मवदस्मिन्तिश्च यः ॥ १ ॥ सुबीजमुत्तं कृषिभिः कुषीबलैः क्षेत्रेषु मित्तं शुभभाववा
रिणा । कियते यस्मिन् सकलं शिवश्रिया पुरतदन्नास्ति दयावद्भाभिधम् ॥ २ ॥ ख्यातस्तत्रास्ति वस्तुगुणगण.....क्षः, सज्ज्ञानं लब्धलक्ष्यौ
जिनवचनलक्ष्मिश्च चतुर्धै यरित्रः । पात्रं पात्रैकचूडामणिजितसुगुरुपासनानामनागाः सद्गुः सुश्रावकाणां सुकृतमतिरसी सति तत्रापि सुत्था. ॥ ३ ॥
होनाकः सज्जनख्येष्ट श्रेष्ठी कुमरसिंह...

॥ १० ॥ श्रुत्वेति मघसमवाय विधायमानं ज्ञानान्वनोदवधनेन भिषः प्रवृद्धि । नीनेन पुस्तकमिदं श्रुतकोशद्वये बह्मदरश्चिरमलेख्यदे-
व दृष्टः ॥ १ ॥ यावद-जिनमतमानुः प्रकाशिता शेषवस्तुविस्मारा । जगति जयतीह पुस्तकमिदं विद्यतां तावत् ॥ १२ ॥ भवतु १३४९
वर्षे मार्गशुक्लदोहदव ताय.....श्रष्टिकुमरसिंह श्रे० सोमाप्रवृत्ति मघसमवायसमारब्ध पुस्तकभाङ्गारे ले मीनाज्ञेन लिखितं ॥ छ ॥ छ ॥

इति श्रीनिर्युक्तिवृत्तिपुते श्रीमत्सूत्रकृताङ्गे समाप्त्यं द्वितीयः श्रुतस्कन्धः, तत्परिसमाप्तौ समाप्तं च द्वितीयमङ्गम् ।

नो चेव ते तत्थ मसीभवंति, ण भिज्जती निव्वभिवेयणाए ।

तमाणुभागं अणुवेदयंता, दुक्खंति दुक्खी इह दुक्खडेणं ॥१६॥

‘रुहरे पुणो’ इत्यादि, ते परमाधार्मिकान्ताच्चाकान् स्वकीये रुधरे तप्तकवल्यां प्रक्षिप्ते पुनः पचन्ति, वर्चःप्रधानानि मयु-
च्छित्तान्यन्त्राप्यङ्गानि वा येषां ते तथा तान् भिन्नं-चूर्णितम् उत्तमाङ्गं-शिरो येषां ते तथा तानिति, कथं पचन्तीत्याह-‘परिवर्तयन्तः’
उत्तानानवाङ्मुखान् वा कुर्वन्तः णमिति वाक्यालङ्कारे तान्-‘स्फुरत’ इत्येतत्तच्च विह्वलमान्मानं निक्षिपतः मजीवमन्यानिवायमकव-
ल्यामिति ॥१५॥ तथा ‘नो चेव’ इत्यादि, ते च नास्मा एव बहुशः पच्यमाना अपि ‘नो’ नैव ‘तत्र’ नरके पाके वा नरकानुभावे वा
मति ‘मसीभवन्ति’ नैव भस्ममाद्भवन्ति, तथा तत्तीव्राभिवेदनया नापरमग्निप्रक्षिप्तमत्स्यादिकमप्यस्ति यन्मीयते-उपमीयते, अन्यम-
दृशीं तीव्रां वेदनां वाचामगोचगमनुभवन्तीत्यर्थः, यदि वा-तीव्राभिवेदनयाऽप्यननुभूतस्वकृतकर्मत्वाच्च प्रियन्त इति, प्रभृतमपि कालं
यावच्चत्तादृशं शीतोष्णवेदनाजनितं तथा दहनच्छेदनभेदनतक्षणत्रिगुलारोपणकुम्भीपाकशाल्मल्यारोहणादिकं परधार्मिकजनितं परम्पर-
दीरणनिष्पादितं च ‘अनुभागं’ कर्मणां विपाकम् ‘अनुवेदयन्तः’ ममनुवेदयन्तः ममनुभवन्तस्तिष्ठन्ति, तथा स्वकृतेन ‘दुष्कृतेन’ हिमा-
दिनाऽष्टादशपापस्थानरूपेण मत्तोदीर्णदुःखेन दुःखिनो ‘दुःखयन्ति’ प्रीडयन्ते, नाक्षिनिमेषमपि कालं दुःखेन मुच्यन्त इति ॥१६॥

किञ्चान्यत्—

तहिं च ते लोलणसंपाढे, गाढं सुतत्तं अगणिं वयंति ।

१ नीव द. १ २ परिवर्तयन्ता आ । ३ प्रक्षिपतः आ । ४ यन्तः, XXXXX स० आ. ड । ५ ‘लोक्यते’ आ ।

7

न तत्थ सायं लहती भिदुगो, अरहियाभितावां तहवी तविंति ॥१७॥
से सुच्चई नगरवहे व सहे, दुहोवणीयाणि पयाणि तत्थ ।
उदिण्णकम्माण उदिण्णकम्मा, पुणो पुणो ते सरहं दुहेति ॥१८॥

‘तहिं च’ इत्यादि, ‘तस्मिन्’ महायातनास्थाने नरके तमेव विशिनष्टि-नारकाणां लोलनेन सम्यक् प्रगाढो-व्याप्तो भूतः स तथा तस्मिन्नरके अतिशीतातीः सन्तो ‘गाढम्’ अत्यर्थं सुष्ठु तप्तम् अग्निं व्रजन्ति, ‘तत्रापि’ अधिस्थानेऽभिदुगे दहमानाः ‘सातं’ सुखं मनागपि न लभन्ते, ‘अगहितो’ निरन्तरोऽभितापो-महादाहो येषां ते अगहिताभितापाः तथापि तावन्नारकांस्ते नरकपालास्तापयन्त्यर्थं तस्मैलाघिना दहन्तीति ॥१७॥ अपि च-‘से सुच्चई’ इत्यादि, संशब्दोऽथशब्दार्थे, ‘अथ’ अनन्तरं तेषां नारकाणां नरकपालै रौद्रेः कद-
र्थ्यमानानां भयानको हाहागवप्रचुर आक्रन्दनशब्दो नगरवध इव ‘श्रूयते’ समाकर्ण्यते, दुःखेन पीडयोपनीतानि-उच्चारितानि करुणा-
प्रधानानि यानि पदानि हा मातस्नात ! कष्टमनाथोऽहं शृणुगतस्तव त्रायस्व मामिव्येवमादीनां पदानां ‘तत्र’ नरके शब्दः श्रूयते, उदीर्णम्-उदयप्राप्तं कटुविपाकं कर्म येषां न तथा तेषां नथा ‘उदीर्णकर्मणो’ नरकपाला मिथ्यान्वहास्य(स्या)गत्यादीनामुदये न्तमानाः
‘पुनः पुनः’ बहुशब्देन ‘मरहं (दुहे) ति’ मरभमं-मोत्साहं नारकान ‘दुःखयन्ति’ अत्यन्तममहं नानाविधरुपायैर्दुःखममातेवेदनीयमु-
त्पादयन्तीति ॥१८॥ तथा—

म. १ अर्धवर्ग प्र., आ. ट. १ २ मन्त्रेणं गान च । ३ तृण आ. ट. ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १०० १०१ १०२ १०३ १०४ १०५ १०६ १०७ १०८ १०९ ११० १११ ११२ ११३ ११४ ११५ ११६ ११७ ११८ ११९ १२० १२१ १२२ १२३ १२४ १२५ १२६ १२७ १२८ १२९ १३० १३१ १३२ १३३ १३४ १३५ १३६ १३७ १३८ १३९ १४० १४१ १४२ १४३ १४४ १४५ १४६ १४७ १४८ १४९ १५० १५१ १५२ १५३ १५४ १५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९ १८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४ २०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९ २३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४ २५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९ २८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४ ३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९ ३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४ ३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९ ३८० ३८१ ३८२ ३८३ ३८४ ३८५ ३८६ ३८७ ३८८ ३८९ ३९० ३९१ ३९२ ३९३ ३९४ ३९५ ३९६ ३९७ ३९८ ३९९ ४०० ४०१ ४०२ ४०३ ४०४ ४०५ ४०६ ४०७ ४०८ ४०९ ४१० ४११ ४१२ ४१३ ४१४ ४१५ ४१६ ४१७ ४१८ ४१९ ४२० ४२१ ४२२ ४२३ ४२४ ४२५ ४२६ ४२७ ४२८ ४२९ ४३० ४३१ ४३२ ४३३ ४३४ ४३५ ४३६ ४३७ ४३८ ४३९ ४४० ४४१ ४४२ ४४३ ४४४ ४४५ ४४६ ४४७ ४४८ ४४९ ४५० ४५१ ४५२ ४५३ ४५४ ४५५ ४५६ ४५७ ४५८ ४५९ ४६० ४६१ ४६२ ४६३ ४६४ ४६५ ४६६ ४६७ ४६८ ४६९ ४७० ४७१ ४७२ ४७३ ४७४ ४७५ ४७६ ४७७ ४७८ ४७९ ४८० ४८१ ४८२ ४८३ ४८४ ४८५ ४८६ ४८७ ४८८ ४८९ ४९० ४९१ ४९२ ४९३ ४९४ ४९५ ४९६ ४९७ ४९८ ४९९ ५०० ५०१ ५०२ ५०३ ५०४ ५०५ ५०६ ५०७ ५०८ ५०९ ५१० ५११ ५१२ ५१३ ५१४ ५१५ ५१६ ५१७ ५१८ ५१९ ५२० ५२१ ५२२ ५२३ ५२४ ५२५ ५२६ ५२७ ५२८ ५२९ ५३० ५३१ ५३२ ५३३ ५३४ ५३५ ५३६ ५३७ ५३८ ५३९ ५४० ५४१ ५४२ ५४३ ५४४ ५४५ ५४६ ५४७ ५४८ ५४९ ५५० ५५१ ५५२ ५५३ ५५४ ५५५ ५५६ ५५७ ५५८ ५५९ ५६० ५६१ ५६२ ५६३ ५६४ ५६५ ५६६ ५६७ ५६८ ५६९ ५७० ५७१ ५७२ ५७३ ५७४ ५७५ ५७६ ५७७ ५७८ ५७९ ५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६०० ६०१ ६०२ ६०३ ६०४ ६०५ ६०६ ६०७ ६०८ ६०९ ६१० ६११ ६१२ ६१३ ६१४ ६१५ ६१६ ६१७ ६१८ ६१९ ६२० ६२१ ६२२ ६२३ ६२४ ६२५ ६२६ ६२७ ६२८ ६२९ ६३० ६३१ ६३२ ६३३ ६३४ ६३५ ६३६ ६३७ ६३८ ६३९ ६४० ६४१ ६४२ ६४३ ६४४ ६४५ ६४६ ६४७ ६४८ ६४९ ६५० ६५१ ६५२ ६५३ ६५४ ६५५ ६५६ ६५७ ६५८ ६५९ ६६० ६६१ ६६२ ६६३ ६६४ ६६५ ६६६ ६६७ ६६८ ६६९ ६७० ६७१ ६७२ ६७३ ६७४ ६७५ ६७६ ६७७ ६७८ ६७९ ६८० ६८१ ६८२ ६८३ ६८४ ६८५ ६८६ ६८७ ६८८ ६८९ ६९० ६९१ ६९२ ६९३ ६९४ ६९५ ६९६ ६९७ ६९८ ६९९ ७०० ७०१ ७०२ ७०३ ७०४ ७०५ ७०६ ७०७ ७०८ ७०९ ७१० ७११ ७१२ ७१३ ७१४ ७१५ ७१६ ७१७ ७१८ ७१९ ७२० ७२१ ७२२ ७२३ ७२४ ७२५ ७२६ ७२७ ७२८ ७२९ ७३० ७३१ ७३२ ७३३ ७३४ ७३५ ७३६ ७३७ ७३८ ७३९ ७४० ७४१ ७४२ ७४३ ७४४ ७४५ ७४६ ७४७ ७४८ ७४९ ७५० ७५१ ७५२ ७५३ ७५४ ७५५ ७५६ ७५७ ७५८ ७५९ ७६० ७६१ ७६२ ७६३ ७६४ ७६५ ७६६ ७६७ ७६८ ७६९ ७७० ७७१ ७७२ ७७३ ७७४ ७७५ ७७६ ७७७ ७७८ ७७९ ७८० ७८१ ७८२ ७८३ ७८४ ७८५ ७८६ ७८७ ७८८ ७८९ ७९० ७९१ ७९२ ७९३ ७९४ ७९५ ७९६ ७९७ ७९८ ७९९ ८०० ८०१ ८०२ ८०३ ८०४ ८०५ ८०६ ८०७ ८०८ ८०९ ८१० ८११ ८१२ ८१३ ८१४ ८१५ ८१६ ८१७ ८१८ ८१९ ८२० ८२१ ८२२ ८२३ ८२४ ८२५ ८२६ ८२७ ८२८ ८२९ ८३० ८३१ ८३२ ८३३ ८३४ ८३५ ८३६ ८३७ ८३८ ८३९ ८४० ८४१ ८४२ ८४३ ८४४ ८४५ ८४६ ८४७ ८४८ ८४९ ८५० ८५१ ८५२ ८५३ ८५४ ८५५ ८५६ ८५७ ८५८ ८५९ ८६० ८६१ ८६२ ८६३ ८६४ ८६५ ८६६ ८६७ ८६८ ८६९ ८७० ८७१ ८७२ ८७३ ८७४ ८७५ ८७६ ८७७ ८७८ ८७९ ८८० ८८१ ८८२ ८८३ ८८४ ८८५ ८८६ ८८७ ८८८ ८८९ ८९० ८९१ ८९२ ८९३ ८९४ ८९५ ८९६ ८९७ ८९८ ८९९ ९०० ९०१ ९०२ ९०३ ९०४ ९०५ ९०६ ९०७ ९०८ ९०९ ९१० ९११ ९१२ ९१३ ९१४ ९१५ ९१६ ९१७ ९१८ ९१९ ९२० ९२१ ९२२ ९२३ ९२४ ९२५ ९२६ ९२७ ९२८ ९२९ ९३० ९३१ ९३२ ९३३ ९३४ ९३५ ९३६ ९३७ ९३८ ९३९ ९४० ९४१ ९४२ ९४३ ९४४ ९४५ ९४६ ९४७ ९४८ ९४९ ९५० ९५१ ९५२ ९५३ ९५४ ९५५ ९५६ ९५७ ९५८ ९५९ ९६० ९६१ ९६२ ९६३ ९६४ ९६५ ९६६ ९६७ ९६८ ९६९ ९७० ९७१ ९७२ ९७३ ९७४ ९७५ ९७६ ९७७ ९७८ ९७९ ९८० ९८१ ९८२ ९८३ ९८४ ९८५ ९८६ ९८७ ९८८ ९८९ ९९० ९९१ ९९२ ९९३ ९९४ ९९५ ९९६ ९९७ ९९८ ९९९ १०००

पाणेहि णं पाव विओजयंति, तं भे पवक्खामि जहोतहेणं ।
दंडेहिं तत्था सरयंनि वाला, सव्वेहिं दंडेहिं पुराक्खहिं ॥११॥
ते हम्ममाणा णरगे पंडंति, पुत्ते दुरूवस्स मेहभितावे ।
ते तत्थ चिट्ठंति दुरूवभवखी, तुट्ठंति कम्मोवगया किमीहिं ॥१२॥

‘पाणेहि णं’ इत्यादि, ‘णमिति’ वाक्यालङ्कारे, ‘प्राणैः’ शरीरेन्द्रियादिभिस्ते ‘पापाः’ पापकर्माणो नरकपाला ‘वियोजयन्ति’ शरीरावयवानां पाटनादिभिः प्रकारैर्विकर्तनादवयवान् विश्लेषयन्ति, किमर्थमेवं ते कुर्वन्तीत्याह—‘तद्’ दुःखकारणं ‘भे’ युष्माकं ‘प्रव-
क्ष्यामि याथातथ्येन’ अवितर्कं प्रतिपादयामीति, दण्डयन्ति पीडासुन्यादयन्तीति दण्डा—दुःखविशेषान्तेनार्गकाणामापादितैः ‘वाला’
निर्विवेका नरकपालाः पूर्वकृतं स्मारयन्ति, तद्यथा—तदा हृष्टस्त्वं ग्वादमि ममुन्कृत्योन्कृत्य प्राणिनां मांसं तथा पिवामि तद्रसं मद्यं च
गच्छामि परदारान्, माग्ध्रतं तद्विपाकापादितेन कर्मणाऽभितप्यमानः किमेवं गरुडीपीन्येवं मयैः पुगकृतैः ‘दण्डैः’ दुःखविशेषैः स्मार-
यन्तस्तादृशभूतमेव दुःखविशेषसुत्पादयन्तो नरकपालाः पीडयन्तीति ॥११॥ किञ्च—‘ते’ हम्ममाणा’ इत्यादि, ‘ते’ वगका नागका
‘हन्यमानाः’ ताड्यमाना नरकपालेभ्यो नष्टा अन्यस्मिन् धोरतरे ‘नरके’ नरकैकदेशे ‘पतन्ति’ गच्छन्ति, किम्भूते नरके?—‘पूणे’ भूते
दुष्टे रूपं यस्य तद्दुष्टरूपं—विष्टासृग्मांसादिकन्मलं तस्य भूते तथा ‘महाभितापे’ अतियन्तापोपेते ‘ते’ नागकाः स्वकर्मविबद्धाः ‘तत्र’

एवम्भूते नरके 'दूरूपभक्षिणः' अद्युच्यादिभक्षकाः प्रभूतं कालं यावच्छिन्ति, तथा 'कृमिभिः' नरकपालापादितैः परस्परकृतैश्च 'स्वक-
मोपगताः' स्वकर्मदोकिताः 'तुघनै' व्यथ्यन्ते इति । तथा चागमः—“छट्टीसचमासु णं पुढवीसु नेरइया पैहू मंहताइं लोहिङ्कुशुरुवाइं
विउविचा अबमन्नस्सं कायं समतुरंगेमाणा समतुरंगेमाणा अणुघायमाणा विठंति” ॥२०॥ किञ्चान्यत्—

सया कसिणं पुण घम्मठाणं, गाढोवणीयं अतिदुक्खधम्मं ।

अंदूसु पक्खिप्प विहंतु देहं, वेहेण सीसं सेऽभितावयंति ॥२१॥

छिंदंति बालस्स खुरेण नक्कं, उट्टेवि छिंदंति दुवेवि कण्णे ।

जिठमं विणिक्कस्स विहस्थिमिन्तं, तिक्खाहिं सूलाहिंऽभितावयंति ॥२२॥

‘सया कसिणं’ इत्यादि, ‘सदा’ सर्वकालं ‘कृत्स्नं’ संपूर्णं पुनः तत्र नरके ‘धर्मप्रधानं’ उष्णप्रधानं स्थितिः—स्थानं नारकाणां भवति, तत्र हि प्रलयतिरिक्तार्थिना वातादीनामत्यन्तोष्णरूपत्वात्, तत्र दृढैः—निधत्तनिकाचितावस्थैः कर्मभिनारिकाणाम् ‘उपनीतं’ दौकितं, पुनरपि विशिनष्टि—अतीव दुःखम्—असातावेदनीयं धर्मः—स्वभावो यस्य तत्तथा तस्मिन्धैर्विधे स्थाने स्थितोऽसुमान् ‘अन्दुषु’ निगळेषु देहं विहत्य प्रक्षिप्य च तथा शिरश्च ‘से’ तस्य नारकस्य ‘वेधेन’ रन्ध्रोत्पादनेनाभितापयन्ति कीलकैश्च सर्वाण्यप्यङ्गानि वितत्त्व चर्मवत् कीलयन्ति इति ॥२१॥ अपि च—‘छिंदंति बालस्स’ इत्यादि, ते परमाधार्मिकाः पूर्वदुश्चरितानि स्मरयित्वा ‘बालस्ये’ अज्ञस्य—

१ °नीति आ. । मा. २ षट्सप्तम्योः पृच्छांनरथिका अनिमग्नान्ति रक्तदन्धुषुपाणि विकुट्यं अन्धोन्थस्य कांथं अनुहन्यमानास्मिन्ठन्ति । ३ वट्ट प्र. °धा. ।
४ समन्तरंगे० प्र० । ५ विट्ठणु आ विहन्न इ. । ६ नागं आ. । ७ निवानयानि आ. निवारयन्ति इ. । ८ °मिवाता. आ. ।

निर्विवेकस्य प्रायशः सर्वदा वेदनाममुद्धातोपगतस्य क्षुरप्रेण नामिकां छिन्दन्ति 'तथौष्ठावपि द्वावपि कर्णौ छिन्दन्ति, तथा मद्य-
मांसरसाभिलिप्सोर्मृषाभाषिणो जिह्वां वितस्त्रिसमात्रामाक्षिप्य तीक्ष्णाभिः 'अभितापयन्ति' अपनयन्ति इति ॥२२॥ तथा—

ते तिप्पमाणा तलसंपुंडव, राइंदिय तस्थ थणांति बाला ।

गलंति ते सोणिअपूयमंसं, पज्जोइया खारपइद्धियंगा ॥२३॥

जइ ते सुता लोहितपूअपाइ, बालागणी तेअगुणा परेणं ।

कुंभी महंताहियपोरसीया, समूसिता लोहियपूयपुण्णा ॥२४॥

'तेतिप्पमाणा' इत्यादि, 'ते' छिन्ननामिकोष्ठजिह्वाः सन्तः शोणितं 'तिप्पमानाः' क्षरन्तो यत्र-यस्मिन् प्रदेशे रात्रिदिनं गमयन्ति, तत्र 'बाला' अज्ञाः 'तालसम्पुटा इव' पवनैरितिशुष्कतालपत्रसंचया इव सदा 'स्तनन्ति' दीर्घविस्वरमाक्रन्दन्तिस्तिष्ठन्ति तथा 'प्रद्योतिता' वह्निना ज्वलिताः तथा क्षारेण प्रदिग्धाङ्गाः शोणितं पूयं मांसं चाहनिशं गलन्तीति ॥२३॥ किञ्च- 'जइ ते' इत्यादि, पुनरपि सुधर्म-
स्वामी जम्बूस्वामिनमुद्दिश्य भगवद्वचनमाविष्करोति-यदि 'ते'-त्वया, 'श्रुता'-आकर्णिता, लोहितं-रुधिरं पूयं-रुधिरमेव पक्वं ते द्वे अपि पक्वतुं शीलं यस्यां सा लोहितपूयपाचिनी-कुम्भी, तामेव विशिनष्टि-'बालाः' अभिनवः प्रत्यग्रोऽग्निस्तेन तेजः-अभितापः

१ 'माकृष्य आ इ. । २ अनिपात्यन्ति आ. द. । ३ 'पुउव्व आ. इ. । ४ 'पुइ' आ. इ. । ५ 'विद्या आ. इ. । ६ 'पनच्छिन्नं इ. । ७ 'पोरिणीणा आ. ।

'पोरिणीणा इ. । ८ 'सा. ८ स्तनन्तो ग्र०, आ. । ९ 'समाकर्णिता आ. । १० 'यस्याः आ. ।

स एव गुणौ यस्याः सा बालाग्नितेजोगुणा 'परेण' प्रकर्षेण तत्तेत्यर्थः, पुनरपि तस्या एव विशेषणं 'महती' बृहत्तरा 'अहियपोरुसीये'ति पुरुषप्रमाणाधिका 'समुच्छ्रिता' उष्ट्रिकाकृतिरूर्ध्वं व्यवस्थिता लोहितेन पूषेन च पूर्णा, सैवम्भूता कुम्भी समन्ततोऽग्निना ग्रैज्वलिता-
ज्जीव बीभत्सदर्शनेति ॥२४॥ तासु च यत्क्रियते तद्दर्शयितुमाह—

पक्विष्य तासुं पययंति बाले, अट्टस्सरे ते कलुणे रसंते ।
तणहाइया ते तउतंबतत्तं, पज्जिज्जमाणाऽट्टतरं रसंति ॥२५॥
अप्येण अप्पं इह वंचइत्ता, भवाहमे पुव्वसंते सहस्से ।
चिट्ठंति तत्था बहुकूरकम्मा, जहा कंडं कम्म तहासि भारे ॥२६॥
समज्जिणित्ता कलुसं अणज्जा, इट्ठहि कंतेहि य विप्पहूणा ।
ते दुब्बिगंधे कसिणे य फासे, कम्मोवगा कुणिमे आवसंति ॥२७॥
त्तिवमि ॥ इति निरयविभत्तिष् पढमो उद्देशो समत्तो ॥ (गाथाग्रं० ३३६)

१ पोस्तिणी त्ति आ. पोस्तीयं नि द. २ मृता आ. ३ प्रज्व० था. ४ अट्टस्सलं आ. अट्टस्सरं इ. ५ णट्टनं था. इ. ६ कडे कम्म आ.
कडे कम्म इ. ७ अनुज्जे इ.

‘पक्विष्य’ इत्यादि, ‘तासु’ प्रत्यग्रादिप्रदीपासु लोहितपृथगरीगवयवकिन्विपपूर्णसु दुर्गन्धासु च ‘बालान्’ नागकांक्षाणगहिनान् आनस्व-
 राच् कर्ण-दीनं गतः प्रक्षिप्य प्रपचन्ति, ‘ते च’ नागकाम्नाया कद्व्यमाना विगममाकन्दन्तस्तुडाताः मलिलं प्रार्थयन्ता मधं ते अतीव
 प्रियमामीदित्येवं स्मार्गयन्वा ताम्रं पाययन्ते, ते च तन्नं त्रपु पाययमाना अर्नतरं ‘गमन्ति’ गगटन्तीति ॥२५॥ उद्देशकार्थोपसंहारार्थ-
 माह-‘अप्येण’ इत्यादि, ‘इह’ अस्मिन्मनुष्यभवे ‘आत्मना’ परवञ्चनप्रवृत्तं मृत एव परमार्थं आत्मानं वञ्चयित्वा ‘अल्पेन’ स्नोकेन
 परोपधानमुखेनान्मानं वञ्चयित्वा बहुशो भवानां मध्ये अथमा भवाधमाः मन्सवन्धलुब्धकार्दानां भवाम्नां पूर्वजन्मसु अतमहश्च-
 समनुभूय तेषु भवेषु विषयोन्मुखतया मुकुतपराङ्मुखत्वेन चावाप्य महाधोगतिदाकृणं नगकावासं ‘नत्र’ तस्मिन्मनुष्याः ‘करकर्मणाः’
 परस्परतो दुःखमुदीरयन्तः प्रभूतं कालं यावन्तिष्ठन्ति, अत्र कारणमाह-‘यथा’ पूर्वजन्मसु यादृग्भूतेनाध्यवसायेन जघन्यजघन्यतरगतिना
 कृतानि कर्माणि ‘तथा’ तेनैव प्रकारेण ‘स’ तस्य नागकज्जन्तोः ‘भार’ वेदनाः प्रादुर्भवन्ति स्वतः परं उभयतो वेति, तथाहि-मांमादाः
 स्वमांमान्येवायिना प्रताप्य भक्षयन्ते, तथा मांमगमपायिनो निजपूयकधिराणि तप्तघृणि च पाययन्ते, तथा मन्यघातकटुब्धकादयस्त-
 थैव छिद्यन्ते भिद्यन्ते यावन्मार्ग्यन्ति इति, तथाऽनृत्तभाषिणां तन्मार्गयित्वा जिह्वाश्चञ्छिद्यन्ते, (ग्रन्थाग्रम् ४०००) तथा पूर्वजन्मनि पर-
 कीयद्रव्यापहारिणामङ्गोपाङ्गान्यपार्हयन्ते तथा पारदारिकाणां वृषणच्छेदः शाल्मल्यपृगृहनादि च ते कारयन्ते एवं महापगिग्रहाराभवनतां
 क्रोधमानमायालोभिनां च जन्मांतम्वकृतक्रोधादिद्रुकृतस्मारेण तद्विगिधमेव दुःखमुत्पाद्यते, इति कृत्वा सुदृश्यते यथा वृत्ते कर्म
 तादृग्भूत एव तेषां तत्कर्मविपाकापादिनो भार इति ॥२६॥ किञ्चान्यन्-‘ममजिर्णिचा’ इत्यादि, अनार्या अनार्यकर्मकारिन्वाद्धिसानु-

१ ननंत्रपु पां. आ. २. १. २ अदिवायेम आ. २. १. ३ तेषु च अ. आ. १. ४ न्यXXXXर. आ. १. ५ बया कृते आ. तप्रकृते इ. १. ६ णित् इ. १.

तस्तेयादिभिराश्रवद्वाः 'कलुषं' पापं 'समर्ज्य' अशुभकर्मोपचयं कृत्वा 'ते' क्रूरकर्माणो 'दुरभिगन्धे' नरके आवसन्तीति संतुङ्कः, कि-
म्भूताः १- 'इष्टैः' शब्दाविभिर्विषयैः 'कमनीयैः' कान्तैर्विविधं प्रकर्षेण हीना विप्रसृक्ता नरके वसन्ति, यदि वा-यदर्थं कलुषं समर्जयन्ति
तैर्मतापुत्रकलत्रादिभिः कान्तैश्च विषयैर्विप्रसृक्ता एकाकिनस्ते 'दुरभिगन्धे' कुथितकलेवरातिशायिनि नरके 'कृत्स्ने' संपूर्णेऽत्यन्ताशुभ-
स्पर्शे एकान्तोद्वेजनीयेऽशुभकर्मोपगताः 'कुणिमे' चि मांसपेशीरुधिरपूयाश्चफ्निफ्सकम्भलाकुले सर्वाभेध्याधमे बीभत्सदर्शने हाहारवा-
क्रन्देन कष्टं मा तावदित्यादिशब्दबधिरितिदिगन्तराले परमाधमे नरकावासे आ-समन्तादुत्कृष्टतत्त्वयङ्गिशास्त्रागरोपमाणि यावद्यस्यां वा
नरकगृथिव्यां यावदायुस्तावद् 'वसन्ति' तिष्ठन्ति, इतिः परिसमास्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥२७॥ इति नरकविभक्तेः प्रथमोद्देशकः समाप्तः॥

अथ पञ्चमाध्ययनस्य द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते ।

उक्तः प्रथमोद्देशकः, साम्प्रतं द्वितीयः समारभ्यते-अस्य चायमभिसम्बन्धः, इहानन्तरोद्देशके यैः कर्मभिर्जन्तवो नरकेषूपगन्ते-
याद्यवस्थाश्च भवन्त्येतत्प्रतिपादितम्, इहापि विशिष्टतरं तदेव प्रतिपाद्यते, इत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्य सूत्रानुगमे अस्व-
लितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

१ 'न्तीति' आ. इ. १ २ परिसमाप्त इति आ. १ ३ 'न्तीत्ये' आ.

अहावरं सासयदुक्खधम्मं, तं भे पवक्खामि जहातेहेणं ।
 बाला जहा दुक्कडकम्मकारी, वेदंति कम्ममाइं पुरेकडाइं ॥१॥
 हत्थेहि पाएहि य बंधिउणं, उदरं विकत्तंति खुरासिएहिं ।
 गिण्हनु बालस्स विहंनु देहं, वच्चं थिरं पिटुतो उच्चरंति ॥२॥

‘अहावरं’ इत्यादि, ‘अथ’ इत्यानन्तर्ये ‘अपरम्’ इत्युक्तादन्यद्वक्ष्यामीत्युचरेण सम्बन्धः, शश्वद्भवतीति शाश्वतं-यावदायुस्तच्च तदुःखं च शाश्वतदुःखं तद्धर्मः-स्वभावो यस्मिन् यस्य वा नरकस्य स तथा तम्, एवम्भूतं नित्यदुःखस्वभावमक्षिनिमेपमपि कालमविद्यमानसुखलेशं ‘याथातथ्येन’ यथा व्यवस्थितं तथैव कथयामि, नात्रोपचारोऽर्थवादो वा विद्यत इत्यर्थः, ‘बालाः’ परमार्थमजानाना विषयसुखलिप्सवः साम्प्रतेश्चिणः कर्मविपाकमनपेक्षमाणा ‘यथा’ येन प्रकारेण दुष्टं कृतं तदेव कर्म-अनुष्ठानं तेन वा दुष्कृतेन कर्म-ज्ञानावरणादिकं नहुष्कृतकर्म तत्कर्तुं शीलं येषां ते दुष्कृतकर्मकारिणः त एवम्भूताः ‘पुराकृतानि’ जन्मान्तरार्जितानि कर्माणि यथा वेदयन्ति तथा कथयिष्यामीति ॥१॥ यथाप्रतिज्ञातमाह-‘हत्थेहि’ इत्यादि, परमाधार्मिकास्तथाविधकर्मोदयात् क्रीडायमानाः तान्भारकान् हस्तेषु पादेषु बद्ध्वादारं ‘क्षुरग्रासिभिः’ नानाविधैरायुधविशेषैः ‘विकर्तयन्ति’ विदारयन्ति, तथा परस्य ‘बालस्येवाक्रिञ्चित्करत्वाद्बालस्य लकुटादिभिर्विबिधं ‘हतं’ पीडितं देहं गृहीत्वा ‘वध्ने’ चर्मशकूलं ‘स्थिरं’ बलवत् ‘पृष्ठतः’ पृष्ठिदंशे ‘उद्धरन्ति’ विकर्तयन्त्येवमग्रतः पार्श्वतश्चेति ॥२॥ अपि च-

१. पावण्डि आ. । २. विण आ. । ३. विहन्न आ, विभिन्न द. । ४. वा बाल आ. द. ।

बाहू पकच्छन्ति य मूलतो से, थूलं वियासं मुहे आंडहन्ति ।
रहंसि जुत्तं सरयन्ति बालं, आरुस्स विज्झन्ति तुदेण पिट्ठे ॥३॥
अयं व तत्तं जलियं सजोइ, तउवमं भूमिमणुक्कमंता ।
ते डज्झमाणा कळुणं थणन्ति. उसुचोइया तत्तजुगेसु जुत्ता ॥४॥

‘बाहू पकच्छन्ति’ इत्यादि, ‘से’ तस्य नागस्य निमृषु नागकृश्रिचीषु कर्माधार्मिका अपरनागकाश्च अधस्तनचतसृषु चापरनागका एव मूलत आरभ्य बाहून् ‘प्रकर्तयन्ति’ छिन्दन्ति तथा ‘मुखे’ विकारां कृत्वा ‘मथूलं’ बृहत्तप्तयोगोलादिकं प्रक्षिपन्त आ-यमन्ताहन्ति । तथा ‘रहंसि’ एकाकिनं ‘युक्तम्’ उपपन्नं युक्तियुक्तं स्वकृतवेदनादुरूपं तत्कृतजन्मान्गनुष्ठानं तं ‘बालम्’ अङ्गं नारकं स्मारयन्ति, तद्यथा-तप्तप्रणुपानावसरे मद्यपस्ववासोत्तथा स्वमांसभक्षणवमरं पिशिताशी न्वमार्भारित्येवं दुःश्वानुरूपमनुष्ठानं स्मारयन्तः कदर्थयन्ति, तथा-निष्कारणमेव ‘आरुस्य’ कोपं कृत्वा प्रतोदादिना घृष्टदेशं तं नागकं पश्यन् विध्यन्तीति ॥३॥ तथा-‘अयं व’ इत्यादि, तस्मा-योगोलकसन्निभां ज्वलितज्योतिर्भूतां तदेवंरूपां तदुपमां वा भूमिम् ‘अनुक्रामन्तः’ तां ज्वलितां भूमिं गच्छन्तस्ते दह्यमानाः ‘करुणं’ दीनं-विस्तरं ‘स्तनन्ति’ गमदन्ति तथा तमेषु युगेषु युक्ता गलिवलीवदा इव इषुणा प्रतोदादिरूपेण विध्यमानाः स्तनन्तीति ॥४॥ अन्यच्च-

बाला बला भूमिमणुक्कमंता, पविज्जलं लोहपहं च तत्तं ।

१ बाहायकच्छन्ति आ., बहू पकच्छन्ति इ., म., पकच्छन्ति मम्. प्र० । २ विर्यानि इ. ।

जंसीऽभिदुगंसि पवज्जमाणा, पेसेव दंडेहिं पुराकरंति ॥५॥

ते संपगाढंसि पवज्जमाणा, सिलाहि हम्मंति निपातिणीहिं ।

संतावणी नाम चिरट्टिनीया, संतप्पती जत्थ असाहुकम्मा ॥६॥

‘वाला बला’ इत्यादि, ‘वाला’ निविचेकिनः प्रज्वलितलोहपथमिव तप्तां भुवं ‘पविज्जलं’ति रुधिरपूयादिना पिच्छलां बलादिनिच्छन्तः ‘अनुक्रम्यमाणाः’ प्रयमाणा विगममागमन्ति, तथा ‘यस्मिन्’ अभिदुगं कुम्भीशाल्मल्यादौ प्रपद्यमाना नरकपालचोदिता न सम्बगच्छन्ति, ततस्ते कुपिताः परमाधार्मिकाः ‘प्रप्यानिव’ कर्मकगानिव बलीयदवद्या दण्डहत्वा त्रतोदनेन प्रतुद्य ‘पुरतः’ अग्रतः कुर्वन्ति, न ते स्वेच्छया गन्तुं स्थातुं वा लभन्त इति ॥५॥ किञ्च—‘ते संपगाढं’ इत्यादि, ‘ते’ नारकाः ‘सम्प्रगाढ’मिति बहवेदनमग्रं नरकं मार्गं वा प्रपद्यमाना गन्तुं स्थातुं वा तत्राश्रयमुवन्तोऽभिमुखपातिनीमिः शिलाभिरसुरहन्त्यन्ते, तथा सन्तापयतीति सन्तापनी-कुम्भी मा च चिरस्थितिका तदन्तोऽसुमान् ग्रभृतं कालं यावदनिवेदनाग्रन्त आम्ने यत्र च ‘मन्तप्यते’ पीड्यतेऽत्यर्थम् ‘अमाधुकर्मा’ जन्मान्तकृताशुभाचुष्टान इति ॥६॥ तथा—

कंदूसु पक्खिप्प पयंनि बालं, ततोवि दड्ढा पुण उप्पयंति ।

ते उड्ढकाएहिं पवज्जमाणा, अवरेहिं खज्जंति सणप्फएहिं ॥७॥

समूसिसिं नाम विधूमठाणं, जं सोयतत्ता कलुणं थणंति ।

‘कंदुषु पखिण्’ इत्यादि, तं ‘बालं’ वराकं नारकं कंदुषु प्रक्षिप्य नरकपालाः पचन्ति, ततः पाकस्थानात् ते दह्यमानाश्चणका इव शृज्यमाना ऊर्ध्वं पतन्त्युत्पन्ति, ते च ऊर्ध्वमुत्पत्तिताः ‘उड्डकाएहिं’ति द्रौणैः काकैर्वैक्रियैः ‘प्रखाद्यमाना’ भक्ष्यमाणा अन्यतो नष्टाः सन्तोऽपरैः ‘सण्णफएहिं’ति सिंहव्याघ्रादिभिः ‘खाद्यन्ते’ भक्ष्यन्ते इति ॥७॥ किञ्च—‘समूसिं नाम’ इत्यादि, सम्यगुच्छिन्नं-चित्तिका-कृति, नामशब्दः सम्भावनायां, सम्भाव्यन्ते एवंविधानि नरकेषु यातनास्थानानि, विधूमस्य-अग्रेः स्थानं विधूमस्थानं यस्याप्य शोक-वितप्ताः ‘करुणं’ दीनं ‘स्तनन्ति’ आक्रन्दन्तीति, तथा अधःशिरः कृत्वा देहं च विकल्पार्थोवात् ‘शस्त्रैः’ तच्छेदनादिभिः ‘समोसवैति’ति खण्डशः खण्डयन्ति ॥८॥ अपि च—

अहोसिरं कददु विगात्तिऊणं, अयंव सत्थेहिं समोसवैति ॥८॥

समूसिसिया तस्य विसूणिंयगा, पक्खीहिं खज्जंति अओमुहेहिं ।
संजीवणी नाम चिरट्टितीया, जंसी पया हम्मइ पावचेया ॥९॥
तिक्खवाहिं सूलाहि निवोययंति, वैसोगयं सावययं व लेद्धं ।

१ यथा तत्प्राप्य आ. । सा. २ नितावयंति प्र० । ३ वतोवगं आ. इ. । ४ मोअरियं व आ. सोवरयं च इ. । ५ लदुधु आ., लदुधु इ. ।

ते सूलविद्धा कलुणं थणंति, एगंतदुक्खं दुहओ गिलाणा ॥१०॥

‘समूसिया’ इत्यादि, ‘तत्र’ नरके स्तम्भादौ ऊर्ध्वबाहवोऽधःशिरसो वा थणकैर्वस्तवच्छम्बिताः सन्तः ‘विश्रुणियंग’ चि उत्कृच्छाङ्गा अपगतत्वचः पक्षिभिः ‘अयोमुखैः’ वज्रचञ्चुभिः काकगृध्रादिभिर्मक्ष्यन्ते, तदेवं ते नारका नरकपालापादितैः परस्परकृतैः स्वाभावि-
कैर्वा छिन्ना भिन्नाः कथिता मूर्च्छिताः सन्तो वेदनासमुद्घातगता अपि सन्तो न म्रियन्ते अतो व्यपदिश्यते सञ्जीवनीवम् सञ्जीवनी-
जीवितदात्री नरकभूमिः, न तत्र गतः खण्डशच्छिद्योऽपि म्रियते स्वायुषि सतीति, सा च चिरस्थितिकोत्कृष्टतत्त्वयत्तिंशन् यावत्साग-
रोपमाणि, यस्यां च प्राप्ताः प्रजायन्त इति प्रजाः-प्राणिनः पापचेतसो हन्यन्ते मुद्गरादिभिः, नरकानुभावाच्च समूर्षवोऽप्यत्यन्तपिष्टा
अपि न म्रियन्ते, अपि तु पारदवन्मिलन्तीति ॥९॥ अपि च-‘तिक्खाहिं’ इत्यादि, पूर्वदुष्कृतकारिणं तीक्ष्णाभिरयोमयीभिः शूलाभिः
नरकपाला नारकर्मतिपातयन्ति, किमिव?-वज्रमुपगतं धापदमिव कालपृष्ठहकरादिकं स्वातन्त्र्येण लब्ध्वा कदर्थयन्ति, ते नारकाः शूला-
दिभिर्विद्धा अपि न म्रियन्ते, केवलं ‘करुणं’ दीनं स्तनन्ति, न च तेषां कश्चिन्नाणायालं तथैकान्तेन ‘उभयतः’ अन्तर्बहिश्च ‘ग्लाना’
अपगतप्रमोदाः सदा दुःखमनुभवन्तीति ॥१०॥ तथा

सया जलं नाम निहं महंतं, जंसी जलंतो अगणी अकट्ठो ।

चिट्ठंति बद्धा बहुकूरकम्मा, अरहस्सरा केइ चिरट्ठितीया ॥११॥

सा. १ भूमिनापद्यन्ति प्र. १ कालपृष्ठो मृगमेते (हंसः) । २ हि आ. । ४ जलंता आ. इ. । ५ अकट्ठा आ. इ. । ६ तन्था आ. ।

चिया महंतीउ समारभित्ता, लुब्भंति ते तं कलुणं रसंतं ।
आवद्वती तत्थ अस्माहुकम्मा, सप्पी जहा पडियं जोइमज्झे ॥१२॥

‘सया जलं’ इत्यादि, ‘सदा’ सर्वकालं ‘ज्वलत्’ देदीप्यमानगुणरूपत्वात् स्थानमस्ति, निहन्यन्ते प्राणिनः कर्मवशगा यस्मिन् तन्निहम्-आघातस्थानं तच्च ‘महद्’ विस्तीर्ण यत्राकाष्ठोऽग्निज्वल्लास्ते, तत्रैवभूते स्थाने भवान्तरे बहुकृतकर्मणस्तद्विपाकापादितेन पापेन बद्धास्तिष्ठन्तीति, किम्भूताः १-‘अरहस्यरा’ बृहदाक्रन्दशब्दाः ‘चिरस्थितिकाः’ प्रभूतकालस्थितय इति ॥११॥ तथा-‘चिया महंतीउ’ इत्यादि, महतीश्चिताः समारभ्य नरकपालाः ‘ते’ नारकं, विसं ‘करुणं’ दीनमारसन्तं तत्र क्षिपन्ति, स चाऽसाधुकर्मा ‘तत्र’ तस्यां चितायां गतः सन् ‘आवर्तते’ विलीयते, यथा-‘सर्पिः’ घृतं ज्योतिर्मध्ये पतितं द्रवीभवत्येवमसावपि विलीयते, न च तथापि भवानुभावात् प्राणैर्विमुच्यते ॥१२॥ अयमपरो नरकयातनाप्रकार इत्याह—

सदा कसिणं पुण घम्मठाणं, गाढोवणीयं अइदुक्खधम्मं ।
हत्येहिं पाएहि य बंधिउणं, सत्तुव्व डंडेहिं समारभंति ॥१३॥
भंजंति बालस्स वहेण पुट्ठी, सीसंपि भिंदंति अओघणेहिं ।
ते भिन्नदेहा फलंगव तच्छा, तत्ताहिं आराहिं णियोजयंति ॥१४॥

१ चिया इ. । २ पट्टी अ. पट्टि इ. । ३ हव आ. गाव इ. ।

‘मया कर्मिणं’ इत्यादि, ‘मदा’ सर्वकालं ‘कृन्व’ सम्पूर्ण पुनरपरां ‘धर्मस्थानं’ उष्णस्थानं दृढनिश्चिन्तनक्राचितावस्थैः कर्मभिः ‘उपनीतं’ दौक्षिण्यमतीव दुःस्वरूपो धर्मः—स्वभावो यस्मिन्सदतिदुःस्वधर्म तदेवम्भूतं यातनास्थानं तमत्राणं नागकं हस्तेषु पादेषु च बद्ध्वा तत्र प्रक्षिपन्ति, तथा तदेवस्थमेव शृङ्गिषु दण्डैः ‘ममागभन्ते’ ताडयन्ति इति ॥१३॥ किञ्च—‘भञ्जति बालम्भ’ इत्यादि, ‘बालस्य’ वराकस्य नागस्य व्यथयतीति व्यथो—ल्लुट्ठादिग्रहागमनेन पृष्ठं ‘भञ्जयन्ति’ मोटयन्ति. तथा शिरोऽप्ययोमयेन घनेन ‘भिन्दन्ति’—चर्षयन्ति, अशिबद्धान्यप्यङ्गोपाङ्गानि दुष्पणधानैश्चर्षयन्ति ‘न’ नागका ‘भिन्नदेहाः’ चणितान्ङोपाङ्गाः फलकमिवोभाभ्यां पार्थाभ्यां कक्रचादिना ‘अवतष्टाः’ तनकृताः मन्तस्तप्ताभिगर्गभिः प्रतुद्यमानास्तन्त्रपुपानादिके कर्मणि ‘विनियोज्यन्ते’ व्यापार्यन्ते इति ॥१४॥

—
३३
८

अभिजुंजिया रुद्र असाङ्कम्मा, उसुचाइया हस्तिवहं वहन्ति ।

एगं दुरुहिलु दुवे नतो वा. आगस्स विज्झंनि ककाणओ से ॥१५॥

वाला बला भूमिमणुक्रमंता, पविजलं कटइलं महंतं ।

विवृद्धतप्यहिं विवण्णच्चित्ते, समीरिया कोट्ठवल्लिं कर्हन्ति ॥१६॥

‘अभिजुलिया’ इत्यादि, रौद्रकर्मण्यपगनागकहननादिके ‘अभियुज्य’ व्यापार्य यदि वा-जन्मान्तरकृतं ‘गैडं’ मन्त्रोपधातकार्यम्

१ भञ्जन्ति आ. इ. । सा. ३ 'पानं' ग्र०, आ. । ३ वट न. । ४ 'चित्ता आ. । ५ नियुज्य आ. ।

‘अभियुक्त्य’ स्मारयित्वा असाधूनि-अशोभनानि जन्मान्तरकृतानि कर्माणि-अनुष्ठानानि येषां ते तथा तान् ‘इषुचोदितान्’ शराभिधा-
तयेरितान् हस्तिबाहं वाहयन्ति नरकपालाः, यथा हस्ती बाह्वते समारुह्य, एवं तमपि वाहयन्ति, यदि वा-यथा हस्ती महान्तं भारं वह-
त्येवं तमपि नारकं वाहयन्ति, उपलक्ष्यणार्थत्वादस्योद्भवाहं वाहयन्तीत्याद्यप्यायोज्यं, कथं वाहयन्तीति दर्शयति-तस्य नारकस्योपयंक
द्वौ त्रीन् वा ‘समारुह्य’ समारोप्य ततस्तं वाहयन्ति, अतिभारोपणेनावहतम् ‘आरुह्य’ क्रोधं कृत्वा प्रतोदादिना ‘विध्यन्ति’ तुदन्ति,
‘से’ तस्य नारकस्य ‘कक्षाणो’त्ति मर्माणि विध्यन्तीत्यर्थः ॥१५॥ अपि च-‘बाला बला’ इत्यादि, बाला इव बालाः परतन्त्राः,
पिच्छिलां रुधिरादिना तथा कण्टकाकुलां भूमिमनुक्रामन्तो मन्दगतयो बलात् प्रेर्यन्ते, तथा अन्यान् ‘विपण्णचित्तान्’ मूर्च्छितौत्सर्पका-
कारान् ‘विविधम्’ अनेकधा बद्धा ते नरकपालाः ‘समीरिताः’ पापेन कर्मणा चोदितास्तान्नारकान् ‘कुड्डयित्वा’ खण्डयन्ति कृत्वा ‘बलिं
करिंति’ति नगरबलिबदितश्चेतश्च क्षिपन्तीत्यर्थः, यदि वा कोट्टबलिं कुर्वन्तीति ॥१६॥ किञ्च—

वेतालैः नाम महाभितावे, एगायते पञ्चवयमंतलिम्बे ।
हम्मन्ति तत्था बहुकूरकम्मा, परं सहस्साण मुहुत्तगाणं ॥१७॥
संवाहिया दुक्कडिणो थणंति, अहो य राओ परितप्पमाणा ।

१ हस्तिवत् आ. इ. । सा. २ मर्माणि प्र० । ३ तान् सर्पं आ । सा. ४ बलिं कुर्वति इतश्चेतश्च क्षिपन्तीत्यर्थः, यदि वा कोट्टबलिं, कुर्वतीति, कुर्वति नगर-
बलिं-प्र० । ५ कुर्वन्तीत्यर्थः नगरबलिबद्धवन्ति आ. कुर्वन्ति नगरबलिबद्धवन्तीति इ. । ६ तस्य आ. ।*

एगंतकूडे नरए महंते, कूडेण तस्या विसमे हता उं ॥१८॥

‘वेतालिए’ इत्यादि, नामशब्दः सम्भावनायां, मग्भाव्यते एतन्नक्रेषु यथाऽन्तरिक्षे ‘महाभितापे’ महादुःखकक्रौंय एकशिलाघटितो दीर्घः ‘वेयालिए’ चि वैक्रियः परमाधार्मिकनिष्पादितः पर्वतः तत्र तमोरूपत्वात् नरकाणामतो हस्तस्पर्शिकया समारुहन्तो नारकाः ‘ह्यन्ते’ पीड्यन्ते, बहूनि कृराणि जन्मान्तरोपात्तानि कर्माणि येषां ते तथा, सहस्रसंख्यानां सुहृताणां परं-प्रकृष्टं कालं, सहस्रशब्द-स्योपलक्षणार्थत्वात् प्रभृतं कालं हन्यन्त इति यावत् ॥१७॥ तथा ‘संवाहिया’ इत्यादि, सम्-एकीभावेन बाधिताः पीडिता दुष्कृतं-पापं विद्यते येषां ते दुष्कृतिनो महापापाः ‘अहो’ अहनि तथा रात्रौ च ‘परितप्यमाना’ अतिदुःखेन पीड्यमानाः सन्तः करुणं-दीनं ‘स्तनन्ति’ आक्रन्दन्ति, तथैकान्तेन ‘कूटानि’ दुःखोत्पत्तिस्थानानि यस्मिन् म तथा तस्मिन् एवम्भूते नरके ‘मज्जति’ विस्तीर्णं पतिताः प्राणिनः तेन च कूटेन गलयन्त्रपाशादिना पाषाणसमूहलक्षणेन वा ‘तत्र’ तस्मिन् विषमे हताः तुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् स्मनन्त्येव केवलमिति ॥१८॥ अपि च—

भंजति णं पुव्वमरी सरोसं, समुगरे ते मुसले गहेतुं ।
ते भिन्नदेहा रुहिरं वमंता, ओमुद्धगा धरणितले पंडंति ॥१९॥
अणासिया नाम महासियाला, पैगब्भिनो तत्थ सयायकोवा ।

१ ‘कूयं’ कयन एव आ. द. । २ ‘रोहन्तो’ आ. । ३ ‘परिगम्भ’ आ. इ. । ४ जन्म आ. ।

खजंति तत्था बहुकूरकम्मा, अदूरगा संकलियाहि बद्धा ॥२०॥

‘भजंति णं’ इत्यादि, ‘णम्’ इति वाक्यालङ्कारे, पूर्वमय इवारयो जन्मान्तरैरिण इव परमाधार्मिका यदि वा—जन्मान्तरापकारिणो नारका अपरेषामङ्गानि ‘सरोषं’ सकोपं समुद्राणि मुसलानि गृहीत्वा ‘भञ्जन्ति’ गाढप्रहारैरामर्दयन्ति, ते च नारकास्त्राणरहिताः शस्त्र-प्रहारैर्भिन्नदेहा रुधिरमुद्रमन्तोऽधोमुखा धरणितले पतन्तीति ॥१९॥ किञ्च—‘अणासिया’ इत्यादि, महादेहप्रमाणा महान्तः शृगाला नरकपालविकुर्विता ‘अनशिता’ वुमुक्षिताः, नामशब्दः सम्भावनायां, सम्भाव्यत एतन्नरकेषु, ‘अतिप्रगल्भता’ अतिधृष्टा रौद्ररूपा निर्भयाः ‘तत्र’ तेषु नरकेषु सम्भवन्ति ‘सदावकोपा’ नित्यकुपिताः तैरेवम्भूतैः शृगालादिभिस्तत्र व्यवस्थिता जन्मान्तरकृतबहुकूरकर्मणाः शृङ्खलादिभिर्बद्धा अयोमयनिगडनिगडिता ‘अदूरगाः’ परस्परसमीपवर्तिनो ‘भक्ष्यन्ते’ खण्डशः खाद्यन्त इति ॥२०॥ अपि च—

सयाजला नाम नदी भिदुग्गा, पविज्जलं लोहविलीणतत्ता ।

जंसी भिदुगंसि पवज्जमाणा, एगायऽताणुकमणं करेति ॥२१॥

एयाइं फासाइं फुसंति वालं, निरंतरं तत्थ चिरद्धित्तीयं ।

ण हम्ममाणस्स उ होइ ताणं, एगो सयं पच्चणुहोइ दुक्खं ॥२२॥

‘सयाजला’ इत्यादि, मदा—सर्वकालं, जलम्—उदकं यस्यां सा तथा सदाजलाभिधाना वा ‘नदी’ सरिद् ‘अभिदुर्गा’ अतिविषमा

१ अदूरए आ. । २ वैरिणस्त इव आ. । ३ ‘कविनि प्रगं’ आ. इ. । ४ शृङ्खलाभिं आ. । ५ सा. ५ त्रोटयन्ते प्र० आ. । ६ ‘जला आ. इ. ।

प्रक्षेपेण विविधमन्युष्णं क्षागपृथुसुधिविलं जलं यस्यां सा प्रविजला यदि वा 'पविजले'ति रुधिराविलन्वात् पिच्छला, विस्तीर्णगम्भी-
 रजला वा अथवा प्रदीप्तजला वा, एतदेव दर्शयति-अग्निना तप्तं मत 'विलीनं' द्रवतां गतं यद्येहम्-अयस्तद्वत्तमा, अतितापविलीनलो-
 हमदृशजलेत्यर्थः, यस्यां च मदाजलायां अभिदुर्गायां नद्यां प्रपद्यमाना नारकाः 'पंगाय'ति एकाकिनोऽत्राणा 'अनुक्रमणं' तस्यां गमनं
 प्रवृत्तं कुर्वन्तीति ॥२१॥ मास्यतमुद्देशकार्थमुपसंहरन् पुनरपि नारकाणां दुःखविशेषं दर्शयितुमाह-'एयाइ फामाई' इत्यादि, 'एते' अने
 न्तरोद्देशकद्वयाभिहिताः 'स्पृश्याः' दुःखविशेषाः परमाधामिकजनिताः परम्परापादिताः स्वाभाविका वेति अनिकटवो रूपमगंधस्पर्श-
 शब्दाः अत्यंतदुःमहा बालमिव 'बालम्' अक्षरं स्पृशन्ति' दुःखयन्ति 'निरन्तरम्' अविश्रामं 'अच्छिनिर्मलं' मित्यादिपूर्ववत् 'तत्र'
 तेषु नरकेषु चिरं-ग्रभृतं कालं स्थितिर्यस्य बालस्यासौ चिरस्थितिकम्पनं, तथाहि रत्नप्रभायासुन्दर्या स्थितः मागरोपमं, तथा द्वितीयायां
 शूकरप्रभायां त्रीणि, तथा बालुकायां मम. पद्मायां दश, धूमप्रभायां ममदश तमःप्रभायां द्वाविंशतिर्महातमःप्रभायां मममपृथिव्यां त्रय-
 क्षिंशत्सागरोपमाणि उन्कृष्टा स्थितिर्गति, तत्र च गतस्य कर्मवशापादितोन्कृष्टस्थितिकस्य परहन्यमानस्य स्वकृतकर्मफलसुजो न किञ्चि-
 त्प्राणं भवति, तथाहि-किल मीनेन्द्रण लक्ष्मणस्य नरकदुःखमनुभवतस्त्राणोद्योनेनापि न त्राणं कृतमिति श्रुतिः, तदेवमेकः-अमहायां
 यदर्थं तत्पापं ममजितं ते गहितस्मन्कर्मविपाकजं दुःखमनुभवति, न काश्चिदुःखमविभागं गृह्णातीत्यर्थः, तथा चोक्तम्-"मेया परिजन-
 स्यार्थे, कृतं कर्म मुदारुणम् । एकाकी तेन दद्वेऽहं, गतास्ते फलभोगिनः ॥१॥" इत्यादि ॥२१॥ किञ्चान्यत्

जं जारिसं पुण्वमकासि कम्मं, तमेव आगच्छति संपराए ।

१ एषाव्यवृत्ति आ. इ. १ २ 'लिय' आ. इ. १ ३ ममा' आ. इ. १ ४ दुःखं प्रत्यनु' आ. इ. १ ५ यन्मया आ. इ. १ ६ इति आ. इ. १ ७ तदेव आ. १

एगंतदुक्खं भवमज्जणित्ता, वेदंति दुक्खी तमणंतदुक्खं ॥२३॥
एताणि सोच्चा णरगाणि धीरे, न हिंसए किंचण सव्वलोए ।
एगंतदिट्ठी अपरिगहे उ, बुद्धिज्ज लोयस्स वसं न गच्छे ॥२४॥
एवं तिरिक्खे मणुयासु (म)रेसुं । चतुरन्तऽणंतं तयणुव्विवागं ।
स सव्वमेयं इति वेदइत्ता, कंखेज्ज कालं धुयमायेरेज्ज ॥२५॥

चिबेमि । इति श्रीनरयविभत्तीनाम पंचमाऽध्ययनं समप्तं ॥ [गाथाग्रं० ३६१]

‘जं जारिसं’ इत्यादि, ‘यत्’ कर्म ‘धादृशं’ यदनुभावं यादृक्स्थितिकं वा कर्म ‘पूर्वं’ जन्मान्तरे ‘अकार्षीत्’ कृतवांस्तत्तादृगेव जघ-
न्यमध्यमोत्कृष्टस्थित्यनुभावमेदं ‘सम्पराये’ संसारे तथा-तैनैव प्रकारेणानुगच्छति, एतदुक्तं भवति-तीव्रमन्दमध्यमैर्बन्धाध्यवसायस्था-
नैर्यादृशैर्यद्भेदं तत्तादृगेव तीव्रमन्दमध्यमेव विपाकम्-उदयमागच्छतीति, एकान्तेन-अवश्यं सुखलेशरहितं दुःखमेव यस्मिन्नुरकादिके
भवे स तथा तमेकान्तदुःखं ‘भवमर्जयित्वा’ नरकभवोपादानभूतानि कर्माण्युपादायैकान्तदुःखिनस्तत्-पूर्वनिर्दिष्टं दुःखम्-अर्सातेवेदनी-
यरूपमनन्तम्-अनन्योपशमनीयमप्रतिकारं ‘वेदयन्ति’ अनुभवन्तीति ॥२३॥ पुनरप्युपसंहारव्याजेनोपदेशमाह-‘एताणि सोच्चा’ इत्यादि,

१ वीरे आ. । २ कंचण आ. इ. । ३ रंति आ. रंते इ. । ४ नरयविभत्ती सम्मत्ता आ. इ. । ५ भविपाकम् आ. इ. । ६ असाता० आ. ।

‘एतान्’ पूर्वोक्तावरकान् तास्यात्तद्व्यपदेश इतिकृत्वा नरकदुःखविशेषान् ‘श्रुत्वा’ निशम्य धीः-बुद्धिस्तया’ राजत इति धीरो-
 बुद्धिमान् ग्राह्यः, एतच्छ्रुयामि-दर्शयामि-मर्वस्मिन्नपि-त्रमस्थावरभेदभिन्ने ‘लोके’ प्राणिगणे न कमपि प्राणिनं ‘हिंस्यात्’ न व्या-
 पादयेत्, तथैकान्तेन निश्चला जीवादितत्त्वेषु दृष्टिः-सम्यग्दर्शनं यस्य स एकान्तदृष्टिः निष्प्रकम्पसम्यत्त्व इत्यर्थः, तथा न विद्यते
 परि-समन्तात् सुखार्थं शुद्ध्यत इति परिग्रहो यस्यासौ अपरिग्रहः, तुल्यदादाद्यन्तोपादानाद्वा मृषावादादत्तादानमैथुनवर्जनमपि द्रष्टव्यं,
 तथा ‘लोकम्’ अशुभकर्मकारिणं तद्विपाकफलभुजं वा यदि वा-कषायलोकं तत्स्वरूपतो ‘बुध्येत’ जानीयात्, न तु तस्य लोकस्य
 वशं गच्छेदिति ॥२४॥ एतदनन्तरोक्तं दुःखविशेषमन्यत्राप्यतिदिशन्नाह-‘एवम्’ इत्यादि, एवमशुभकर्मकारिणामसुमतां तिर्यञ्चनु-
 व्यामरेष्वपि ‘चतुरन्तं’ चतुर्गतिकम्, ‘अनन्तम्’ अपर्यवसानं तदनु रूपं विपाकं, ‘स’ बुद्धिमान् सर्वमेतदिति पूर्वोक्तया नीत्या ‘विदित्वा’
 ज्ञात्वा ‘ध्रुवं’ संयममाचरन् ‘कालं’ मृत्युकालमाकांक्षेत्, एतदुक्तं भवति-चतुर्गतिकसंसारान्तर्गतानामसुमतां दुःसमेव केवलं यतोऽतो
 ध्रुवो-मोक्षः संयमो वा तदनुष्ठानरतो यावज्जीवं मृत्युकालं प्रतीक्षेतेति, इतिः परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥२५॥ नरकविभक्त्यध्ययनं
 पञ्चमं परिसमाप्तमिति ॥

अथ श्रीवीरस्तुत्याख्यं षष्ठमध्ययनं प्रारभ्यते ।

उक्तं पञ्चममध्ययनं, साम्प्रतं षष्ठमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—अत्रानन्तराध्ययने नरकविभक्तिः प्रतिपादिता, सा च श्रीम-
न्महावीरवर्धमानस्वामिनाऽभिहितेत्यतस्तस्यैवानेन गुणकीर्तनेनद्वारेण चरितं प्रतिपाद्यते शास्त्रस्य गरीयस्त्वमितिकृत्वा,
इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यासाध्ययनसोपक्रमादीनि चत्वार्यनुयोगद्वाराणि, तत्राद्युपक्रमान्तर्गतोऽर्थीधिकारो महावीरगुणगणोत्कीर्तन-
रूपः । निक्षेपस्तु द्विधा—ओषनिष्पन्नो नामनिष्पन्नश्च, तत्रोषनिष्पन्ने निक्षेपेऽध्ययनं, नामनिष्पन्ने तु महावीरस्तवः, तत्र महच्छब्दस्य
वीर इत्येतस्या च स्तवस्य च प्रत्येकं निक्षेपो विधेयः, तत्रापि ‘यथोद्देशस्तथा निर्देश’ इतिकृत्वा पूर्वं महच्छब्दो निरूप्यते, तत्रास्त्ययं
महच्छब्दो बहुल्ये, यथा—महाजन इति; अस्ति बृहत्त्वे, यथा—महाधोषः; अस्यत्यर्थे, यथा—महाभयमिति; अस्ति प्राधान्ये, यथा
महागुरुरूप इति; तत्रैह प्राधान्ये वर्तमानो गृहीत इत्येतन्निर्धुक्तिकारो दर्शयितुमाह—

‘पाहन्ने महसदो’ इत्यादि, तत्र महावीरस्तव इत्यत्र यो महच्छब्दः स प्राधान्ये वर्तमानो गृहीतः, तच्च नामस्थापनाद्व्यक्षेत्रकाल-
भावमेवात् घोढा प्राधान्यं, नामस्थापने क्षुण्णे, द्रव्यप्राधान्यं ज्ञशरीरव्यशरीरव्यतिरिक्तं सचित्ताचित्तमिश्रभेदात् त्रिधा; सचित्त-

१ पाहते आ. । २ पर्यायत्वात्तत्तस्तस्यैवाभिधानं यथा भाषाभिधानं वाक्यशुद्धौ वाक्यनिक्षेपे ।

मपि द्विपदचतुष्पदपदमेदात् त्रिधैव, तत्र द्विपदेषु तीर्थकरचक्रवर्त्त्यादिकं, चतुष्पदेषु हस्त्यश्वादिकमपदेषु प्रधानं कल्पवृक्षादिकं, यदि वा-इहैव ये प्रत्यक्षा रूपरसगन्धस्पर्शैरुत्कृष्टाः पौण्डरीकादयः पदार्थाः अचित्तेषु वैडूर्यादयो नानाप्रभावा मणयो मिश्रेषु तीर्थः करो विभूषित इति, क्षेत्रतः प्रधाना सिद्धिधर्मचरणाश्रयणान्महाविदेहं चोपभोगाङ्गीकरणेन तु देवकुर्वादिकं क्षेत्रं, कालन्नः प्रभानं त्वेकान्तसुषमादि, यो वा कालविशेषो धर्मचरणप्रतिपत्तियोग्य इति, भावप्रधानं तु क्षायिको भावः तीर्थकरशरीरपेक्षयौदयिको वा, तत्रह द्वयेनाप्यधिकार इति । वीरस्य द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदाच्चतुर्धा निक्षेपः, तत्र ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यवीरो द्रव्यार्थं सङ्घा-मादावद्भुतकर्मकारित्तया शूरो यदि वा-यत्किञ्चित् वीर्यवद् द्रव्यं तत् द्रव्यवीरे अन्तर्भवति, तद्यथा-तीर्थकृदन्तर्बलवीर्यो लोकमलोकैकन्दुकवत् प्रक्षेप्तुमलं तथा मन्दरं दण्डं कृत्वा रत्नप्रभां पृथिवीं छत्रवद्विभृयात्, तथा चक्रवर्तिनोऽपि बलं 'देसोला बचीसा' इत्यादि, तथा विपादीनां मोहनादिसामर्थ्यमिति, क्षेत्रवीरस्तु यो यस्मिन् क्षेत्रेऽद्भुतकर्मकारी वीरो वा यत्र व्यावर्ण्यते, एवं कालेऽप्यायोज्यं, भाववीरो यस्य क्रोधमानमायालौभैः परीषहादिभिश्चात्मा न जितः, तथा चोक्तम्-“क्षोहं माणं च मायं च, लोभं पंच-दियाणि य । दुज्जयं चैव अप्पाणं, सब्वमप्पे जिए जियं ॥१॥ जो सहस्सं सहस्साणं, संगामे दुज्जए जिये । एक्कं जिणेज्ज अप्पाणं, एस से परमो जओ ॥२॥ तथा-एक्को परिममउ जए वियडं जिणकेसरी सलीलाए । कंदप्पदुदुदाढो मयणो विङ्गारिओ जेणं ॥३॥ ”

१ xxx व्या० आ. १, सा. २ क्रोधो मानश्च माया च लोभश्च पचेन्द्रियाणि च दुर्जयं चैवामानः सर्वमात्मनि जिते जिते ॥१॥ यः सहस्रं सहस्राणां सङ्ग्रामे दुर्जयं जयेत् । एकं जयेदालानं एष तस्य परमो जयः ॥२॥ एकः परिश्राम्यतु जगति विकटं जिनकेसरी । स्वलीलया कन्दर्पदुष्टदंष्ट्रः मदनो विदारितो येन ॥३॥

२ निहारिओ आ. इ. ।

तदेवं वर्धमानस्वाम्येव परीषहोपसर्गैर्गुणप्रतिकूलपरराजितोऽहुतकर्मकारित्वेन गुणनिष्पन्नत्वात् भावतो महावीर इति भण्यते, यदि वा द्रव्यवीरो व्यतिरिक्त एकभविकादिः क्षेत्रवीरो यत्र तिष्ठत्यसौ व्यावर्ण्यते वा, कालतोऽप्येवमेव, भाववीरो नोआगमतो वीरनाम-
गोत्राणि कर्माण्यनुभवन्, स च वीरवर्धमानस्वाम्येवेति ॥ स्तवनिक्षेपाध्याह—

शुङ्गिणक्खेवो चउहा आगंतुअभूसणेहिं दब्बथुती । भावे संताण गुणाण कित्ताणा जे जहिं भणिआ ॥८४॥
'शुङ्गिणक्खेवो' इत्यादि, 'स्तुतेः' स्तवस्य नामादिश्चतुर्धा निक्षेपः, तत्र नामस्थापने पूर्ववत्, द्रव्यस्तवस्तु इत्यरीरभ्यश्चरीरव्य-
तिरिक्तो यः कटककैयूरस्रक्चन्दनादिभिः सचिताऽचित्द्रव्यैः क्रियत इति, भावस्तवस्तु 'सद्भूतानां' विद्यमानानां गुणानां ये यत्र
भवन्ति तैस्कीर्तनमिति ॥ साम्प्रतं आद्यसूत्रसंस्पृशद्वारेण सकलाऽध्ययनसम्बन्धप्रतिपादिकां गाथां निर्युक्तिवृत्ताह—

पुच्छिस्सु जंबुणामो अज्ज सुहम्मा तओ कहेसी य । एव महप्पा वीरो जयमाह नहा जएज्जाहि ॥८५॥
'पुच्छिस्सु' इत्यादि, जम्बूस्वामी आर्यसुधर्मस्वामिनं श्रीमन्महावीरवर्धमानस्वामिगुणान् पृष्टवान्, अतोऽसावपि भगवान् सुधर्म-
स्वाम्येवंगुणविशिष्टो महावीर इति कथितवान्, एवं चासौ भगवान् संसारस्य 'जयम्' अभिभवमाह, ततो यूयमपि यथा भगवान्
संसारं जितवान् तथैव यत्नं विधेति ॥ साम्प्रतं निक्षेपान्तरं सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारयितव्यं, तच्चेदम्—

पुच्छिस्सु णं समणा माहणा य, अगारिणो या परतिस्थिआ य ।
से केइ 'णेगंतहि य धम्ममाहु, अणेलिसं साहु समिक्खयाए ॥१॥

१ तदुन्नीर्त्तन आ. । २ आदिस् आ. । ३ माहु अ. आ. । ४ ज्जाह अ. आ. । ५ मणिहियं आ. मणितियं इ. ।

कहं च णाणं कह दंसणं से, सीलं कहं नायसुतस्स आसी ? ।

जाणासि णं भिक्खु जहातहेणं, अहासुतं ब्रूहि जहा णिसंतं ॥२॥

‘पुच्छिस्सु’ इत्यादि, अस्य चानन्तरसूत्रेण सहायं सम्बन्धः, तद्यथा-तीर्थकरोपदिष्टेन मार्गेण ध्रुवमाचरन् मृत्युकालमुपेक्षेत्युक्तं, तत्र किम्भूतोऽसौ तीर्थकृत् येनोपदिष्टो मार्ग इत्येतत् पृष्टवन्तः ‘अमणा’ यतय इत्यादि, परम्परसूत्रसम्बन्धस्तु बुद्ध्येत यदुक्तं प्रा-
गिति, एतच्च यदुत्तरत्र प्रश्नप्रतिवचनं वक्ष्यते तच्च बुद्ध्येतेति, अनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्य सूत्रस्य संहितादिक्रमेण व्याख्या प्रतन्यते,
सा चैयम्-अनन्तरोक्तां बहुविधां नरकविभक्तिं श्रुत्वा संसारादुद्विग्नमनसः केनेयं प्रतिपादितेत्येतत् सुधर्मस्वामिनम् ‘अप्राक्षुः’
पृष्टवन्तः, ‘णम्’ इति वाक्यालङ्कारे, यदि वा जम्बूस्वामी सुधर्मस्वामिनमेवाह-यथा कैनेवभूतो धर्मः संसारोत्तारणसमर्थः प्रतिपादित
इत्येतद्ब्रह्मवो मां पृष्टवन्तः, तद्यथा-‘अमणा’ निर्ग्रन्थादयः तथा ‘ब्राह्मणा’ ब्रह्मचर्याद्यनुष्ठाननिरताः, तथा ‘अगारिणः’ क्षत्रिया-
दयो ये च शाक्यादयः परतीर्थिकास्ते सर्वेऽपि पृष्टवन्तः, किं तदिति दर्शयति-स को योऽसावेनं धर्मं दुर्गतिप्रसृतजन्तुधारकमेका-
न्तहितम् ‘आह’ उक्तवान् ‘अनीहदाम्’ अनन्यसदृशम् अतुलमित्यर्थः, तथा-साध्वी चासौ समीक्षा च साधुसमीक्षा-यथावस्थित-
तत्त्वपरिच्छित्तिस्तथा, यदिवा-साधुसमीक्षया-समतयोक्तवानिति ॥१॥ तथा तस्यैव ज्ञानादिगुणावगतये प्रश्नमाह-‘कहं च णाणं’
इत्यादि, ‘कथं’ केन प्रकारेण भगवान् ज्ञानमवाप्तवान्?, किम्भूतं वा तस्य भगवतो ज्ञानं-विशेषावबोधकं?, किम्भूतं च ‘से’ तस्य
‘दर्शनं’ सामान्यार्थपरिच्छेदकं? ‘शीलं च’ यमनियमरूपं कीदृक्? ज्ञाताः-क्षत्रियास्तेषां ‘पुत्रो’ भगवान् वीरवर्धमानस्वामी

१ पुच्छिस्सु आ. इ. । २ XXXXXX XXXX यहुं इ. । सा. ३ भेवमाह प्र० इ. । सा. ४ निर्ग्रन्थाः प्र० । ५ निर्ग्रन्था XX इ. । ६ विमं आ. ।

तस्य 'आसीद्' अभूदिति, यदेतन्मया पृष्टं तत् 'भिक्षो ?' सुधर्मस्वामिन् कथातथ्येन त्वं 'जानीषे' सम्यगवगच्छसि, 'णम्' इति वाक्यालङ्कारे, तदेतत्सर्वं यथाश्रुतं त्वया श्रुत्वा च यथा 'निशान्त'मित्यवधारितं यथा दृष्टं तथा सर्वं 'ब्रूहि' आचक्षेवेति ॥२॥ स एवं पृष्टः सुधर्मस्वामि श्रीमन्महावीरवर्धमानस्वामिगुणान् कथयितुमाह—

खेयन्नए से कुसलासुपन्ने (०ले महेसी), अणंतनाणी य अणंतदंसी ।

जसंसिणो चक्खुपहे ठियस्स, जाहाहि धम्मं च धिइं च पेहि ॥३॥

उइं अहेयं तिरियं दिसासु, तस्मा य जे थावर जे य पाणा ।

से णिच्चणिच्चेहि समिक्ख पन्ने, दीवे व धम्मं समियं उदाहु ॥४॥

'खेयन्नए से' इत्यादि, सः—भगवान् चतुस्त्रिंशदतिशयमेतः खेदं—संसारान्तर्वर्तिनां प्राणिनां कर्मविपाकजं दुःखं जानातीति खेदज्ञो दुःखापनोदनसमर्थोपदेशदानाद्, यदि वा 'क्षेत्रज्ञो' यथावस्थितात्मस्वरूपपरिज्ञानादात्मज्ञ इति, अथवा—क्षेत्रम् आकाशं तज्जानातीति क्षेत्रज्ञो लोकालोकस्वरूपपरिज्ञातेत्यर्थः, तथा भावकुशान्—अष्टविधकर्मरूपान् लुनाति—छिनचीति कुशलः प्राणिनां कर्मोच्छिन्नये निपुण इत्यर्थः, आशु—शीघ्रं प्रज्ञा यस्यामावाशुप्रज्ञः, सर्वत्र मदोपयोगाद्, न छद्मस्य इव विचिन्त्य जानातीति भावः, महर्षि-रिति कचित्पाठः, महाश्रामावृषिश्च महर्षिः अत्यन्तोग्रतपश्चरणानुष्ठायित्वादतुलपरीपहोपमर्गमहनाच्चेति, तथा अनन्तम्—अविनाश्यन-

न्तपदार्थपरिच्छेदकं वा ज्ञानं-विशेषग्राहकं यस्यासावनन्तज्ञानी, एवं मामान्यार्थपरिच्छेदकत्वेनानन्तदर्शी, तुदेवभूतस्य भगवतो यशो नृसुरासुगतिशायतुलं विद्यते यस्य स यशस्वी तस्य, लोकस्य 'चक्षुःपथे' लोचनमार्गे भवस्थकेवल्यवस्थायां स्थितस्य, लोकानां सूक्ष्मव्यवहितपदार्थाविर्भावेन चक्षुर्भूतस्य वा 'जानीहि' अवगच्छ 'धर्म' संसारोद्धरणस्वभावं, तत्प्रणीतं वा श्रुतचारित्राख्यं, तथा तस्यैव भगवत्तन्त्रोपसर्गितस्यापि निष्क्रम्यं चारित्राचलनस्वभावं 'धृति' संयमे रतिं तत्प्रणीतां वा 'प्रेक्षस्व' सम्यक्कुशाग्रीयया बुद्ध्या पर्यालोचयेति, यदि वा-तैरेव श्रमणादिभिः सुधर्मस्वाम्यभिहितो यथा त्वं तस्य भगवतो यशस्विनश्चक्षुष्ये व्यवस्थितस्य धर्मं धृतिं च जानीये ततोऽस्माकं 'पेहि'चि कथयेति ॥३॥ साम्प्रतं सुधर्मस्वामी तद्गुणान् कथयितुमाह-'उड्डु अहे य' इत्यादि, ऊर्ध्वमधस्तिर्यक्षु सर्वत्रैव चतुर्दशरज्ज्वात्मके लोके ये केचन त्रयस्यन्तीति त्रसास्तेजोवायुरूपविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियभेदात् त्रिधा, तथा ये च 'स्थावराः' पृथिव्यम्बुवनस्पतिभेदात् त्रिविधाः, एत उच्छवासादयः प्राणा विद्यन्ते येषां ते प्राणिन इति, अनेन च ज्ञान्यादिमतनिरासेन पृथिव्याद्योकेन्द्रियाणामपि जीवत्वमावेदितं भवति, स भगवांस्तान् प्राणिनः प्रकर्षेण केवलज्ञानित्वात् जज्ञातीति ब्रह्मः [ग्रन्थाग्रम् ४२५०] स एव प्राज्ञो, नित्यानित्याभ्यां द्रव्यार्थपर्यायार्थाश्रयणात् 'समीक्ष्य' केवलज्ञानेनार्थानि परिज्ञाय प्रज्ञापनायोग्यानाहेत्युत्तरेण सम्बन्धः, तथा स प्राणिनां पदार्थाविर्भावेन दीपवत् दीपः यदि वा-संसारार्णवपतितानां सदुपदेशप्रदानत आश्वामहेतुत्वात् द्वीप इव द्वीपः, स एवम्भूतः संसारोच्चारणसमर्थ 'धर्म' श्रुतचारित्राख्यं सम्यक् इतं-गतं सदनुष्ठानतया रागद्वेषरहितत्वेन समतया वा, तथा चोक्तम्-"जिहा पुणस्म कत्थइ तहा तुच्छंस्स कत्थइ" इत्यादि, समं वा-धर्मम्, उत्-प्राबल्येन आह-

१ दुग्धणीनश्रुत आ. । २ त्रिविधा आ. । ३ व्यपवृत्त आ. । ४ त्रिधा आ. । ५ तथासौ आ इ. । ६ यथा पूर्णस्य कथ्यते तथा तुच्छस्य कथ्यते ॥

उक्तवान् प्राणिनामनुग्रहार्थं न पूजासत्कारार्थमिति ॥४॥ किञ्चान्यत्—

से स्रवदंसी अभिभूयनाणी, गिरासगंगे धिइमं ठितप्पा ।
अणुत्तरे स्रवजगंसि विज्जं, गंगा अतीते अमए अणाऊ ॥५॥
से भूइपण्णे अणिएअचारी, ओहंतरे धीरे अणंतचक्खू ।
अणुत्तरं तप्पति सूरिए वा, वइरोयणिंदे व तमं पैगासे ॥६॥

‘से स्रवदंसी’ इत्यादि, ‘स’ भगवान् सर्व-जगत् चराचरं सामान्येन द्रष्टुं शीलमस्य स सर्वदर्शी, तथा ‘अभिभूय’ पराजित्य मत्यादीनि चत्वार्यपि ज्ञानानि यद्वर्तते ज्ञानं केवलख्यं तेन ज्ञानेन ज्ञानी, अनेन चापरतीर्थाधिपाधिकत्वमावेदितं भवति, ‘ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्ष’ इति कृत्वा तस्य भगवतो ज्ञानं प्रदर्श्य क्रियां दर्शयितुमाह—निर्गतः—अपगत आमः—अविशोधिकोऽख्यः तथा गन्धो—विशोधिकोटिरूपो यस्मात् स भवति निरामगन्धः, मूलोत्तरगुणभेदभिन्नां चारित्रक्रियां कृतवानित्यर्थः, तथाऽसह्यपरीषहोपसर्गाभिद्रुतोऽपि निष्प्रकम्पतया चारित्रे धृतिमान् तथा—स्थितो व्यवस्थितोऽशेषकर्मविगमादात्मस्वरूपे आत्मा यस्य स भवति स्थितात्मा, एतच्च ज्ञानक्रिययोः फलद्वारेण विशेषणं, तथा—नोस्योत्तरं—ग्रधानं सर्वस्मिन्नपि जगति विद्यते (यः) स तथा, विद्वानिति सकल पदार्थानां कस्तलाऽमलक्रन्यायेन वेत्ता, तथा बाह्यग्रन्थात् सचिन्तादिभेदान्तराच्च कर्मरूपाद् ‘अनीनो’ अतिक्रान्तोऽग्रन्थातीतो

१ मनुष्यहाराय वा. । २ दीए अमए आ. अदीने अहते द. । ३ पगाने आ. । सा. ४ तस्य प्रमात्रेऽतितनित्यादिवदवयववचित्वेन यद्वा ।

निर्ग्रन्थ इत्यर्थः, तथा न विद्यते सप्तप्रकारमपि भयं यथासावभयः समस्तरहित इत्यर्थः, तथा न विद्यते चतुर्विधमप्यायुर्यस्य स भव-
त्यनायुः, दग्धकर्मबीजत्वेन पुनरुत्पत्तेरसंभवादिति ॥५॥ अपि च—‘से भूइपण्णे’ इत्यादि, भूतिशब्दो वृद्धौ मङ्गले रक्षायां च वर्तते, तत्र
‘भूतिप्रज्ञः’ प्रवृद्धग्रजः अनन्तज्ञानवानित्यर्थः, तथा—भूतिग्रजो जगद्रक्षार्थतत्प्रज्ञः एवं सर्वमङ्गलभूतप्रज्ञ इति, तथा ‘अनियतम्’ अप्र-
तिबद्धं परिग्रहायोगाच्चरितुं शीलमस्यासावनियतचारी नर्थाद्यं—संसारसमुद्रं तरितुं शीलमस्य स तथा, तथा धीः—बुद्धिस्तया राजत इति
धीरः परीपहोयसर्गाक्षोभ्यो वा धीरः, तथा अनन्तं—ज्ञेयानन्ततया नित्यतया वा चक्षुरिव चक्षुः—केवलज्ञानं यस्यानन्तस्य वा लोकस्य
पदार्थप्रकाशकतया चक्षुर्भूतो यः स भवत्यनन्तचक्षुः, तथा यथा—सूर्यः ‘अनुत्तरं’ सर्वाधिकं तपति न तस्मादधिकस्तापेन काश्चिदस्ति,
एवमसावपि भगवान् ज्ञानेन सर्वोत्तम इति, तथा ‘चैरोचन’ अग्निः स एव प्रज्वलितत्वात् इन्द्रो यथाऽसौ तमोऽपनीय प्रकाशयति,
एवमसावपि भगवानज्ञानतमोऽपनीय यथावस्थितपदार्थप्रकाशनं करोति ॥६॥ किञ्च—

अणुत्तरं धम्ममिणं जिणाणं, णेया मुणी कासव आसुपन्ने ।
इंदेव देवाण महाणुभावे, सहस्सणेता दिवि णं विसिट्ठे ॥७॥
से पैन्नया अक्खयसागरे वा, महोदही वावि अणंतपारे ।
अणाइले वा अकसाइ मुक्के, सक्केव देवाहिर्वई जुईमं ॥८॥

सा ३ भूतिं प्र०, इ. । २ करोतीति आ. । ३ कासवे आ. इ. । ४ पण्णमा आ. पुत्तेसा इ. । सा. ५ या प्र०, आ. इ. । सा. ६ भिक्खु, इ. ।

‘अणुत्तरं’ इत्यादि, नास्योचरोऽस्तीत्यनुत्तरस्तमिममनुत्तरं धर्मं ‘जिनानां’ ऋषभादितीर्थकृतां सम्बन्धनमयं ‘मुनिः’ श्रीमान्
वर्धमानाख्यः ‘क्राश्यपः’ गोत्रेण ‘आशुप्रज्ञः’ केवलज्ञानी उत्पन्नदिव्यज्ञानो ‘नेता’ प्रणेतेति ताच्छीलिकस्तन्, तद्योगे ‘न लोका-
व्ययनिष्ठे’ (पा० २-३-६९) त्यादिना षष्ठीप्रतिषेधाद्भर्ममित्यत्र कर्मणि द्वितीयैव, यथा चेन्द्रो ‘दिवि’ स्वर्गे देवसहस्राणां ‘महा-
नुभावो’ महाप्रभाववान्, ‘णम्’ इति वाक्यालङ्कारे, तथा ‘नेता’ प्रणायको ‘विशिष्टो’ रूपबलवर्णादिभिः प्रधानः एवं भगवानपि
सर्वभ्यो विशिष्टः प्रणायको महानुभावश्चेति ॥७॥ अपि च-‘से पण्णया’ इत्यादि, असौ भगवान् प्रज्ञायतेऽनयेति प्रज्ञा तथा ‘अक्षयः’
न तस्य ज्ञातव्येऽर्थे बुद्धिः प्रतिक्षीयते प्रतिहन्यते वा, तस्य हि बुद्धिः केवलज्ञानाख्या, सा च साद्यपर्यवसाना कालतो द्रव्यक्षेत्रभवि-
रयनन्ता, सर्वसाम्येन दृष्टान्ताभावाद्, एकदेशेन त्वाह-यथा ‘सागर’ इति, अस्य चाऽविशिष्टत्वात् विशेषणमाह-‘महोदधिरिव’
स्वयम्भूरमण इवानन्तपारः यथाऽसौ विस्तीर्णो गम्भीरजलोऽक्षोभ्यश्च, एवं तस्यापि भगवतो विस्तीर्णा प्रज्ञा स्वयम्भूरमणानन्तगुणा
गम्भीराऽक्षोभ्या च, यथा च असौ सागरः ‘अनाविलः’ अकलुषजलः, एवं भगवानपि तथाविधकर्मलेशाभावादकलुषज्ञान इति,
तथा-कषाया विद्यन्ते यस्यासौ कषायी न कषायी अकषायी, तथा ज्ञानावरणीयादिकर्मवन्धनाद्विमुक्तो मुक्तः, भिक्षुरिति कचित्पाठः,
तस्यायमर्थः-मृत्युपि निःशेषान्तरायक्षये सर्वलोकपूज्यत्वे च तथापि भिक्षामात्रजीवित्वात् भिक्षुरेवासौ, नाऽक्षीणमहानसादिलब्धिसुख-
जीवतीति, तथा शक्र इव देवाधिपतिः ‘द्युतिमान्’ दीप्तिमानिति ॥८॥ किञ्च-

१ प्रणेतानेति आ. द. । २ भाग्येति आ. । ३ पणसा आ द. । सा ४ स्थित्यपेक्षया क्षेत्रपेक्षया तु द्रव्यादिदनाद्यनन्तमालोचय । ५ भिक्षो-
लं आ. द. ।

से वीरिणं पडिपुन्नवीरिण, सुदंसणे वा णगसव्वसेट्ठे ।
सुरालए वासिसुदागरे से, विरायए णेगगुणोववेए ॥९॥
सयं सहस्साण उ जोयणाणं, ^३तिक्कडगे पंडगवेजयंते ।
से जोयणे णवणवते सहस्से, उट्ठुस्सितो हेट्ठ सहस्समेगं ॥१०॥

‘से वीरिणं’ इत्यादि, ‘स’ भगवान् ‘वीर्येण’ औरसेन बलेन धृतिसंहननादिभिश्च वीर्यन्तरायस्य निःशेषतः क्षयात् प्रतिपूर्ण-
वीर्यः, तथा ‘सुदन्दीनो’ मेरुजम्बूद्वीपनाभिभूतः स यथा नगानां-पर्वतानां सर्वेषां श्रेष्ठः-प्रधानः तथा भगवानपि वीर्येणान्यैश्च गुणैः
सर्वश्रेष्ठ इति, तथा यथा ‘सुरालयः’ स्वर्गलब्धिवसिनां ‘सुदाकरो’ हर्षजनकः प्रशस्तवर्णरसगन्धस्पर्शप्रभावादिभिर्गुणैरुपेतो ‘विरा-
जते’ शोभते, एवं भगवानप्यनेकैर्गुणैरुपेतो विराजत इति, यदि वा-यथा त्रिदशालयो मुदाकरोऽनेकैर्गुणैरुपेतो विराजत इति एव-
मसावपि मेरुरिति ॥९॥ पुनरपि दृष्टान्तभूतमेखर्णनायाऽऽह-‘सयं सहस्साणं’ इत्यादि, स मेरुर्योजनसहस्राणां शतमुच्चैस्त्वेन, तथा
त्रीणि कण्डान्यस्येति त्रिकण्डः, तद्यथा-भौमं जाम्बूनदं वैडूर्यमिति, पुनरप्यसावेव विशेष्यते-‘पण्डकवैजयन्त’ इति, पण्डकवनं
शिगमि व्यवस्थितं वैजयन्तीकल्पं-पताक्राभृतं यस्य स तथा, तथाऽसावूर्ध्वमुच्छित्तो नवनधतियोजनसहस्राण्यधोऽपि सहस्रमेकमवगाढ
इति ॥१०॥ तथा—

मा० १ वादिं प्रं । २ वादिमुत्तमारे था. वाविमुत्तमारे ट. । ३ तिगडंम आ. निकडंसे इ. । ४ जोयणां आ. ।

पुट्टे णभे चिट्ठइ भूमिवाट्टिए, जं सूरिया अणुपरिवट्टयंति ।
से हेमवन्ने बहुनंदणे य, जंसी रतिं वेदयती महिंदा ॥११॥
से पव्वए सहमहप्पगासे, विरायती कंचणमट्टुवन्ने ।
अणुत्तरे गिरिसु य पव्वदुग्गे, गिरिवरे से जल्लिएव भोसे ॥१२॥

‘पुट्टे’ णभे’ इत्यादि, ‘न भस्मि’ ‘स्पृष्टो’ ल्यो नभो व्याप्य तिष्ठति तथा भूमिं चाज्जगाह्य स्थित इति ऊर्ध्वोऽधस्तियक्लोर्कसं-
स्पृशी, यथा ‘यं’ मेरुं ‘सूर्या’ आदित्या ज्योतिष्का ‘अनुपरिवर्त्तयन्ति’ यस्य पार्श्वतो भ्रमन्तीत्यर्थः, तथाऽसौ ‘हेमवर्णो’
निष्ठस्रजाम्बूनदाशः, तथा बहूनि चत्वारि नन्दनवनानि यस्य स बहुनन्दनवनः, तथाहि-भूमौ भद्रशालवनं ततः पञ्च योजनशतान्या-
रुह्य मेखलायां नन्दनं ततो द्विपट्टियोजनसहस्राणि पंचशताधिकान्यतिक्रम्य मौमनसं ततः षट्त्रिंशत्सहस्राण्यारुह्य शिखरे पण्डकव-
नमिति, तदेवमसौ चतुर्नन्दनवनाद्युपेतो विचित्रक्रीडास्थानसमन्वितः, यस्मिन् महेन्द्रा अप्यागत्य त्रिदशालयाद्रमणीयतरुणेन
‘रत्नै’ रमणक्रीडां ‘वेदयन्ति’ अनुभवन्तीति ॥११॥ अपि च-‘से पव्वए’ इत्यादि, मः-मेर्वाख्योऽयं पर्वतो मन्दरो मेरुः सुद-
र्शनः सुरागिरित्येवमादिभिः शब्दर्महान् प्रकाशः-ग्रामिद्विर्यस्य म शब्दमहाप्रकाशो ‘विगजते’ शोभते, काञ्चनस्येव ‘मृष्टः’ श्लक्ष्णः
शुद्धो वा वर्णो यस्य स तथा, एवं न विद्यते उत्तरः-प्रधानो यस्यामावचतुरः, तथा गिरिषु च मध्ये पर्वभिः-मेखलादिभिर्द्विपट्टापरिवर्त्तैर्वा

१ पुट्टिए आ. तेष्वित्ते इ । २ स्पृष्टोर्न्यर्थ. आ. म्पश इत्य ४. ड. । ३ घट्ट. आ. ट. । ४ ल्लभिं वा इ. ।

‘दुर्गो’ विषमः सामान्यजन्तूनां दुरारोहो ‘गिरिवरः’ पर्वतप्रधानः, तथाऽग्नौ मणिभिरौषधीभिश्च वेदीयमानतया ‘भौम इव’ भूदेश इव ज्वलित इति ॥१२॥ किञ्च—

महीइ मज्झामि ठिते णगिंदे, पन्नायते सूरियसुद्धलेसे ।
 एवं सिरीए उ स भूरिवन्ने, मणोरमे जोयइ अच्चिमाली ॥१३॥
 सुदंसणस्सेव जसो गिरिस्स, पबुच्चई महतो पव्वयस्स ।
 एतोवमे समणे नायपुत्ते, जातीजसोदंसणनाणसीले ॥१४॥

‘महीइ’ इत्यादि, ‘मह्यो’ रत्नप्रभापृथिव्यां मध्यदेशे जम्बूद्वीपस्तस्यापि बहुमध्यदेशे सौमनसविद्युत्प्रभगन्धमादनमाल्यवन्तदंष्ट्रा-
 पर्वतचतुष्टयोपशोभितः समभूभागे दशसहस्रविस्तीर्णः शिरसि सहस्रमेकमधस्तादपि दश सहस्राणि नैवतियोजनानि योजनैकादशभागै-
 र्दशभिरधिकानि विस्तीर्णः चत्वारिंशद्योजनोच्छ्रितचूडोपशोभितो ‘नगेन्द्रः’ पर्वतप्रधानो मेरुः प्रकर्षेण लोके ज्ञायते सूर्यवत्शुद्धलेखः—
 आदित्यसमानतेजाः, ‘एवम्’ अनन्तरोक्तप्रकारया श्रिया तुशब्दाद्विशिष्टतरया सः—मेरुः, ‘भूरिवर्णः’ अनेकवर्णो अनेकवर्णरत्नोपशोभि-
 तत्वात् मनः—अन्तःकरणं रमयतीति मनोरमा ‘अर्चिमालीव’ आदित्य इव स्वतेजसा द्योतयति दशापि दिशः प्रकाशयतीति ॥१३॥
 साम्प्रतं मेरुदृष्टान्तोपक्षेपेण दाष्टान्तिकं दर्शयति—‘सुदंसण’ इत्यादि, एतदुनन्तरोक्तं ‘यशः’ कीर्तनं सुदर्शनस्य मेरुगिरेः महापर्वतस्य

१ °षविभिश्च आ. इ. । २ नवनवति आ. । ३ मनोरमो आ. इ. ।

प्रोच्यते, साम्प्रतमेतदेव भगवति दाष्टान्तिके योज्यते-एषा-अनन्तरोक्तोपमा यस्य स एतदुपमः, कोऽसौ ?-श्राम्यतीति श्रमणस्तपो-
निष्ठसदेहो ज्ञाताः-क्षवियास्तेषां पुत्रः श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामीत्यर्थः, स च जाल्या सर्वजातिमद्भ्यो यशसा अशेषयशस्विभ्यो
दर्शनज्ञानाभ्यां सकलदर्शनज्ञानिभ्यः शीलेन समस्तशीलवज्रः श्रेष्ठः-प्रधानः, अक्षरघटना तु जाल्यादीनां कृतद्वन्द्वानामतिशायने अर्श-
आदित्वादचप्रत्ययविधानेन विधेयेति ॥१४॥ पुनरपि दृष्टान्तद्वारेणैव भगवतो व्यावर्णनमाह-

गिरिवरे वा निसहाऽऽययाणं, रुयए व सेट्टे वलयायताणं ।
तओवमे से जगभूहपन्ने, सुणीण मज्जे तमुदाहु पन्ने ॥१५॥
अणुत्तरं धम्ममुईरइत्ता, अणुत्तरं झाणवरं झियाई ।
सुसुक्कसुक्कं अपगंडसुक्कं, संखिदुएगंतवदातसुक्कं ॥१६॥

‘गिरिवरे’ इत्यादि, यथा ‘निपद्यो’ गिरिवरो गिरिणामायतानां मध्ये जम्बूद्वीपे अन्येषु वा द्वीपेषु दैर्घ्येण ‘श्रेष्ठः’ प्रधानः तथा-
वलयायतानां मध्ये रुचकः पर्वतोऽन्येभ्यो वलयायतत्वेन यथा प्रधानः, स हि रुचकद्वीपान्तर्वर्ती मानुषोत्तरपर्वत इव वृत्तायतः
संज्ञेययोजनानि परीक्षेयंतेति, तथा स भगवानपि तदुपमः यथा तावायतवृत्तताभ्यां श्रेष्ठौ एवं भगवानपि जगति-संसारे, भूतिप्रज्ञः-

१ शब्देन मत्वर्थो दर्शा आ. १ मा. २ मत्वर्थीयत् यन्त्र प्र० । ३ भिनादी आ । ४ वेण आ. ६ । मा ५ वृत्तादीनांऽम् प्र० नचैतद्युक्त ।

६ वृत्तत्वाभ्यां आ. ।

प्रभूतज्ञानः प्रज्ञया श्रेष्ठ इत्यर्थः, तथा अपरमुनीनां मध्ये प्रकर्षेण जानातीति प्रज्ञः एवं तत्स्वरूपविदः 'उदाहुः' उदाहृतवन्त उक्तवन्त इत्यर्थः ॥१५॥ किञ्चान्यत्—'अणुत्तरं' इत्यादि, नास्योत्तरः—प्रधानोऽस्यो धर्मो विद्यते इत्यनुत्तरः तमेवम्भूतं धर्मं 'उत्' ग्राबल्येन 'इरयित्वा' कथयित्वा प्रकाशय 'अनुत्तरं' प्रधानं 'ध्यानवरं' ध्यानश्रेष्ठं ध्यायति, तथाहि—उत्पन्नज्ञानो भगवान् योगनिरोधकाले ब्रह्मं काययोगं निरुन्धन् शुक्लध्यानस्य तृतीयं भेदं सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाताख्यं तथा निरुद्धयोगश्चतुर्थं शुक्लध्यानभेदं व्युपस्तक्रियम- निष्ठुचाख्यं ध्यायति, एतदेव दर्शयति—सुष्ठु शुक्लवत्शुक्लं ध्यानं तथा अपगतं गण्डम्—अपद्रव्यं यस्य नदर्पणं निर्दोषाज्जुनसुवर्ण- वत् शुक्लं यदि वा—अपगण्डम्—उदकफेनं तत्तुल्यमिति भावः । तथा शङ्खेन्दुवेदान्तावदातं—शुभ्रं शुक्लं—शुक्लध्यानोत्तरं भेदद्वयं ध्याय- तीति ॥१६॥ अपि च—

अणुत्तरगं परमं महेसी, असेसकम्मं स विसोहइत्ता ।

सिद्धिं गते साइमणंतपत्ते, नाणेण सीलेण य दंसणेण ॥१७॥

रुक्खेसु णाते जह सामली वा, जस्सि रतिं वेययंती सुवन्ना ।

वणेसु वा णंदणमाहु सेट्ठं, नाणेण सीलेण य भूतिपन्ने ॥१८॥

'अणुत्तरगं' इत्यादि, तथाऽसौ भगवान् शैलेऽयवस्थापादितशुक्लध्यानचतुर्थभेदानन्तरं साद्यपर्यवमानां सिद्धिर्गतिं पञ्चमीं प्राप्तः,

१ इत्याख्य आ. । २ पगनगण्डं आ. ड. । ३ रतिं आ ड. । ४ कूडयामनी आ. । ५ जमी आ ड. । ६ यती आ ।

सिद्धिगुतिमेव विशिनष्टि-अनुचरा चासौ सर्वोत्तमत्वादय्या च लोकाग्रव्यवस्थितत्वादनुत्तराय्या तां 'परमां' प्रधानां 'महर्षिः' असावत्य-
न्तोऽग्रतपोविशेषनिष्ठमदेहत्वाद् अशेषं कर्म-ज्ञानावरणादिकं 'विशोध्य' अपनीय च विशिष्टेन ज्ञानेन दर्शनेन शीलेन च क्षायिकेण
सिद्धिगतिं प्राप्नोति मीलनीयम् ॥१७॥ पुनरपि दृष्टान्तद्वारेण भगवतः स्तुतिमाह-'रुक्मिण्युक्ताते' इत्यादि, वृक्षेषु मध्ये यथा 'ज्ञातः'
प्रसिद्धो देवकुरुव्यवस्थितः शालमलीवृक्षः, स च भवनपतिक्रीडास्थानं, 'यत्र' व्यवस्थिता अन्यतश्चाऽऽगत्य 'सुपर्णा' भवनपतिविशेषा
'रतिं' रमणक्रीडां, 'वेदयन्ति' अनुभवन्ति, वनेषु च मध्ये यथा नन्दनं वनं देवानां क्रीडास्थानं प्रधानं एवं भगवानपि 'ज्ञानेन' केव-
लाऽऽख्येन समस्तपदार्थाऽऽविर्भावकेन 'शीलेन' च चारित्र्येण-यथाख्यातेन 'श्रेष्ठः' प्रधानः 'भूतिग्रज्ञः' प्रवृद्धज्ञानो भगवानिति ॥१८॥
अपि च—

थणियं व सहाण अणुत्तरे उ, चंदो व ताराण महाणुभावे ।
गंधेसु वा चंदणमाहुं सेट्टं, एवं मुणीणं अपडिन्नमाहुं ॥१९॥
जहा संयंभू उदहीण सेट्टं, नागेसु वा धरणिंदमाहुं सेट्टं ।
खोओदए वा रस वेजयंते, तवोवहाणे मुणिवेजयंते ॥२०॥

'थणियं' इत्यादि, यथा शब्दानां मध्ये 'स्तनितं' मेघगजितं तद् 'अनुत्तरं' प्रधानं, तुशब्दो विशेषणार्थः समुच्चयार्थो वा, 'तत्तरकाणां'

च' नक्षत्राणां मध्ये यथा चन्द्रो महानुभावः सकलजननिष्ठचिकारिण्या कान्त्या मनोरसः श्रेष्ठः, 'गन्धेषु' इति गुणगुणिनोरभेदात् मतु-
बलोपाद्वा गन्धवत्सु मध्ये यथा 'चन्दनं' गोशीर्षिकाल्यं मलयजं वा तज्ज्ञाः श्रेष्ठमाहुः, एवं 'मुनीनां' महर्षीणां मध्ये भगवन्तं नाऽस्य
प्रतिज्ञा इहलोकपरलोकाऽऽशंसिनी विद्यते इत्यप्रतिज्ञस्तमेवम्भूतं श्रेष्ठमाहुरिति ॥१९॥ अपि च—'जहा संयंभू' इत्यादि, स्वयं भवन्तीति
स्वयम्भुवो-देवाः ते तत्राऽऽत्मा रमन्तीति स्वयम्भूरमणः तदेवम् 'उदधीनां' समुद्राणां मध्ये यथा स्वयम्भूरमणः समुद्रः समस्तद्वीपसा-
गरपर्यन्तवर्ती 'श्रेष्ठः' प्रधानः 'नागेषु च' भवनपतिविशेषेषु मध्ये 'धरणेन्द्रं' धरणं यथा श्रेष्ठमाहुः, तथा 'खोओदए' इति इक्षुरस इवो-
दकं यस्य स इक्षुरसोदकः स यथा रसमाश्रित्य 'वैजयन्तः' प्रधानः स्वगुणैरपरसमुद्राणां पताकेवोपरि व्यवस्थितः एवं 'तपउपधानेन'
विशिष्टतपोविशेषेण मनुते जगत्त्रिकालावस्थामिति 'मुनिः' भगवान् 'वैजयन्तः' प्रधानः, समस्तलोकस्य महातपसा वैजयन्तीवोपरि
व्यवस्थित इति ॥२०॥

हृत्थीसु एरावणमाहु णाए, सीहो मिगणं सलिलाण गंगा ।
पक्खीसु वा गरुले वेणुदेवो, निव्वाणवादीणिह णायपुत्ते ॥२१॥
जोहेसु णाए जह वीसर्सेणे, पुक्फेसु वा जह अरविंदमाहु ।
खत्तीण सेट्टे जह दंतवक्के, इसीण सेट्टे तह त्रच्छमाणे ॥२२॥

१ XXXXXX मध्ये आ. । २ भागः सा । ३ XX गं आ । ४ वतां आ । ५ धरणं धरणेन्द्रं आ. धरणं धरणेन्द्र इ. । ६ सीहो आ. ।

‘हृत्थीसु’ इत्यादि, ‘हस्तिषु’ कस्त्रिवरेषु मध्ये यथा ‘ऐरावणं’ शक्रवाहनं ‘ज्ञातं’ प्रसिद्धं दृष्टान्तभूतं वा प्रधानमाहुस्तज्ज्ञाः, ‘मृगाणां’ च श्वापदानां मध्ये यथा- ‘सिंहः’ केसरी प्रधानः तथा भरतक्षेत्राऽपेक्षया ‘सलिलानां’ मध्ये यथा गङ्गासलिलं प्रधानभावमनुभवति, ‘पक्षिषु’ मध्ये यथा गरुडमान् वेणुदेवाऽपरनामा प्राधान्येन व्यवस्थितः, एवं निर्वणं-सिद्धिक्षेत्राख्यं कर्मच्युतिलक्षणं वा स्वरूपतस्तदु-पायप्राप्तिहेतुतो वा वादितुं शीलं येषां ते तथा तेषां मध्ये ज्ञाताः-क्षत्रियास्तेषां पुत्रः-अपत्यं ज्ञातपुत्रः-श्रीमन्महावीरवर्धमानस्वामी स प्रधान इति, यथाऽवस्थितनिर्वर्णार्थवादित्वादित्यर्थः ॥२१॥ अपि च-‘जोहेसु’ इत्यादि, योधेषु मध्ये ‘ज्ञातो’ विदितो दृष्टान्तभूतो वा विश्वा-हस्त्यश्वरथपदातिचतुरङ्गबलममेता सेना यस्य स विश्वसेनः-चक्रवर्ती यथाऽसौ प्रधानः, पुण्येषु च मध्ये यथा अरविन्दं प्रधान-माहुः, तथा क्षतात् त्रायन्त इति क्षत्रियाः तेषां मध्ये दान्ता-उपशान्ता यस्य वाक्येनैव शत्रवः स दान्तवाक्यः-चक्रवर्ती यथाऽसौ श्रेष्ठः । तदेवं बहून् दृष्टान्तान् प्रशस्तान् प्रदर्श्याऽधुना भगवन्तं दार्ष्टान्तिकं स्वनामग्राहमाह-तथा ऋषीणां मध्ये श्रीमान् वर्धमान-स्वामी श्रेष्ठ इति ॥२२॥ तथा—

दाणाण सेट्टु अभयप्पयाणं, सच्चसु वा अणवज्जं वयंति ।
तवेसु वा उत्तम बंभचेरं, लोणुत्तमे समणे नायपुत्ते ॥२३॥
ठिईण सेट्टा लवसत्तमा वा, सभा सुहम्मा व सभाण सेट्टा ।

१ °णत्रादिभ्यस्त्रिप्रायः का. । मा. २ °व्यभिप्रायः प्र० । ३ चक्रवर्ती यदि वा विश्वसेनाख्योऽदृष्टचक्रवर्ती यथा° का. । ४ या आ. ड. ।

निठवाणसेट्टा जह सव्वधम्मा, ण णायपुत्ता परमस्थि नाणी ॥२४॥

‘दाणाण’ इत्यादि, तथा स्वपगऽनुग्रहार्थमर्थेने दीयत इति दानमनेकथा, तेषां मध्ये जीवानां जीवितार्थिनानां त्राणकारिन्वादाभय-
प्रदानं श्रेष्ठं, तदुक्तम्—“दीयते अग्रिमाणस, कोटिं जीवितमेव वा । धनकोटिं न गृहीयात्, सर्वो जीवितुमिच्छति ॥१॥” इति, शोपा-
लाऽङ्गनादीनां दृष्टान्तद्वारेणार्थो बुद्धौ मुखेनाऽऽगृहणीत्यतः अभयप्रदानप्राधान्यव्यापनार्थं कथानकमिदं—वसन्तपुरं नगरे अग्रिमनो
नाम राजा, स च कदाचिच्चतुर्वधूममेतो वातायनस्थः क्रीडायमानमिष्टति, तेन कदाचिच्चोरां रक्तकणवीरकृतमुण्डमालो रक्तपरिधानो
रक्तचन्दनोपलिप्तश्च ग्रहतवर्ध्याडिण्डिमो राजसामेण नीयमानः मपर्णीकेन दृष्टः, दृष्ट्वा च तामिः पुष्टं—किमेनानाकारिणीति?, तामामेकेन
गजपुरुषेणाऽवेदितं यथा—पद्मव्यापहारेण राजविरुद्धमिति, तेन ग्कया गजा विजयो यथा—यो भवता मम प्राग वरः प्रतिपन्नः सोऽ-
धुना दीयतां येनाहमस्योपकरणमि किञ्चिन्, गज्जाऽपि प्रतिपन्नं, ततमाया स्नानादिपुनःसम्प्लङ्कारेणाऽलङ्कृतो दीनागमहस्यव्ययेन पञ्च-
विधान् शब्दादीन् विषयानेकमहः प्रापितः, पुनर्दीनीययाऽपि नैश्वर्यं द्वितीयमहो दीनागजानमहस्यव्ययेन लालितः, ततस्मृतीयया नृनी-
यमहो दीनागकोटिव्ययेन सन्काग्नितः, चतुर्थ्यां तु गजानुमत्या मरणाद् गश्चितः अभयप्रदानेन, ततोऽयावन्त्याभिर्दामिता ताम्य न्वया
किञ्चिदहचमिति, तदेवं तामा परम्परचरूपकागविषयं विवादे गज्जाऽमात्रे चौरः ममाह्वय पुष्टो यथा केन तव चरुपकृतोर्भानि, तेनायमाणि
यथा—न मया मरणमहाभयभीतेन किञ्चिन् स्नानादिकं मुमं व्यज्जार्थानि, अभयप्रदानाऽऽकरणेन पुनजन्मानमिवाभ्यामानमवर्भानि, अनः
सर्वदानानामभयप्रदानं श्रेष्ठमिति स्थितम् । तथा मन्येषु च वाक्त्रेषु यद्—अनवद्यम्’ अथापं पर्याप्तानुन्यादकं नन श्रेष्ठं वदन्ति, न

पुनः परपीडोत्पादकं सत्यं, सद्भ्यो हितं सत्यमिति कृत्वा, तथा चोक्तम्—“लोकैऽपि श्रूयते वादो, यथा सत्येन कौशिकः। पतितो वधयुक्तेन, नरके तीव्रवेदने ॥१॥” अन्यच्च—“तदेव काणं काणत्ति, पंडगं पंडगत्ति वा। वाहियं वावि रोगिच्चि, तेणं चोरोत्ति नो वदे ॥१॥” तपस्सु मध्ये यथैवोचमं नवविधब्रह्मगुप्त्युपेतं ब्रह्मचर्यं प्रधानं भवति तथा सर्वलोकोत्तरूपसम्पदा—सर्वाऽतिशयिन्या शक्त्या क्षायिकज्ञानदर्शनाभ्यां शीलेन च ‘ज्ञातपुत्रो’ भगवान् श्रमणः प्रधान इति ॥२॥ किञ्च—‘ठिईण’ इत्यादि, स्थितिमतां मध्ये यथा ‘लवसत्तमाः’ पञ्चानुत्तरविमानवासिनो देवाः सर्वोत्कृष्टस्थितिवर्तिनः प्रधानाः, यदि किल तेषां सप्त लवा आयुष्कमभविष्यत्, ततः सिद्धिगमनमभविष्यदित्यतो लवसत्तमास्तेऽभिधीयन्ते, ‘सभानां च’ पर्षदां च मध्ये यथा सौधर्माधिपपर्षच्छ्रेष्ठा बहुभिः क्रीडास्थानै-
रूपेतत्त्वात् तथा यथा सर्वेऽपि धर्मा ‘निर्वाणश्रेष्ठाः’ मोक्षप्रधाना भवन्ति, कुप्रावचनिका अपि निर्वाणफलमेव स्वदर्शनं ब्रुवते यतः, एवं ‘ज्ञातपुत्रात्’ वीरवर्धमानस्वामिनः सर्वज्ञात् सकाशात् ‘परं’ प्रधानं अन्यद्विज्ञानं नास्ति, सर्वथैव भगवानपरज्ञानिम्योऽधिकज्ञानो भवतीति भावः ॥२४॥ किञ्चान्यत्—

पुढोवमे धुणइ विगयेही, न सण्णिहिं कुव्वति आसुपन्ने ।
तरिउं समुहं व महाभवोचं, अभयंकरे वीरं अणंतचक्खू ॥२५॥
कोहं च माणं च तहेव मायं, लोभं चउत्थं अज्झत्थदोसा ।

१ स्तु च आ. । २ वहि आ. इ. । ३ वीरे आ. इ. ।

एआणि वंता अरहा महेसी, ण कुव्वई पाव ण कारवेइ ॥२६॥

‘पुढोवमे’ इत्यादि, स हि भगवान् यथा पृथिवी सकलाऽऽधारा वर्तते तथा सर्वसत्त्वानामभयप्रदानतः सदुपदेशदानाद्वा सत्त्वाऽऽधार इति, यदि वा—यथा पृथ्वी सर्वसहा एवं भगवान् परीषहोपसर्गान् सम्पक्क सहत इति, तथा ‘धुनाति’ अपनयत्यष्टप्रकारं कर्मेति शेषः, तथा—‘विगता’ प्रलीना सबाह्याऽभ्यन्तरेषु वस्तुषु ‘गृद्धिः’ गार्द्धर्मभिलाषो यस्य स विगतगृद्धिः, तथा सन्निधानं सन्निधिः, स च द्रव्यसन्निधिः धनधान्यहिरण्यद्विपदचतुष्पदरूपः भावसन्निधिस्तु माया क्रोधादयो वा सामान्येन कषायास्तमुभयरूपमपि संनिधिं न करोति भगवान्, तथा ‘आशुप्रज्ञः’ सर्वत्र सदोपयोगात् न छद्मस्थवत् मनसा पर्यालोच्य पदार्थपरिच्छित्तिं विधत्ते; स एवम्भूतः तस्मिन् ससुद्रमिवापारं ‘महाभवौघं’ चतुर्गतिकं संसारसागरं बहुव्यसनाऽऽकुलं सर्वोत्तमं निर्वाणमासादितवान्, पुनरपि तमेव विशिनाष्टि—‘अभयं’ प्राणिनां प्राणरक्षारूपं स्वतः परतश्च सदुपदेशदानात् करोतीत्यभयंकरः, तथाऽष्टप्रकारं कर्म विशेषेणेरयति—प्रेरयतीति वीरः, तथा ‘अनन्तम्’ अपर्यवसानं नित्यं ज्ञेयानन्तत्वात् वाऽनन्तं चक्षुषि चक्षुः—केवलज्ञानं यस्य स तथेति ॥२५॥ किञ्चान्यत्—‘कोहं च’ इत्यादि, ‘निदानोच्छेदेन हि निदानिन उच्छेदो भवती’ति न्यायात् संसारस्थितेश्च क्रोधादयः कषायाः कारणमत एतान् अध्यात्मदोषांश्चतुरोऽपि क्रोधादीन् कषायान् ‘वान्त्वा’ परित्यज्य असौ भगवान् ‘अर्हन्’ तीर्थकृत जातः, तथा महर्षिः; एवं परमार्थतो महर्षित्वं भवति यद्यध्यात्मदोषा न भवन्ति, नान्यथेति, तथा न स्वतः ‘पापं’ सावधमनुष्ठानं करोति नाप्यन्यैः कारयतीति ॥२६॥ किञ्चान्यत्—

किरियाकिरियं वेणइयाणुवायं, अण्णाणियाणं पंडियच्च ठाणं ।

४ पावं आ. इ. ३ XXXXXXXX धनं आ. इ. १ २ नपि आ. इ. १ ३ विधेवं च परं आ. इ. १

से सव्ववायं इति वेयइत्ता, उवट्टिए संजमदीहरायं ॥२७॥
 से वारिया इत्थी सराइभत्तं, उवहाणवं दुक्खखयट्ठयाए ।
 लोगं विदित्ता आरं परं च, सव्वं पभू वारिय सव्ववारं ॥२८॥
 सोच्चा य धम्मं अरहंतभासियं, समाहितं अट्ठपदोवसुद्धं ।
 तं सद्वह्माणं य जणा अणाऊ, इंदं व देवाहिव आगमिस्संति ॥२९॥
 तिबेमि (गाथाग्रं० ३१०) इति श्री वीरथुतीनाम छट्टमज्झयणं समत्तं ॥

‘किरिया’ इत्यादि, तथा स भगवान् क्रियावादिनामक्रियावादिनां वैनयिकानामज्ञानिकानां च ‘स्थानं’ पक्षमभ्युपगतमित्यर्थः, यदि वा-
 स्थीयतेऽस्मिन्निति स्थानं-दुर्गतिगमनादिकं ‘प्रतीत्य’ परिच्छिद्य सम्यगवबुध्येत्यर्थः, एतेषां च स्वरूपमुत्तरत्र न्यक्षेण व्याख्यास्यामः,
 लेशतस्त्विदं-क्रियैव परलोकासाधनायाऽलमित्येवं वदितुं शीलं येषां ते क्रियावादिनः, तेषां हि दीक्षात एव क्रियारूपाया मोक्ष इत्येवम-
 भ्युपगमः, अक्रियावादिनस्तु ज्ञानवादिनः, तेषां हि यथावस्थितवस्तुपरिज्ञानादेव मोक्षः, तथा चोक्तम्-“पञ्चविंशतितत्त्वज्ञी, यत्र तत्रा-
 ऽऽश्रमे रतः । शिखी गुण्डी जटी वापि, भिक्षते नाऽत्र संशयः ॥२॥” तथा विनयादेव मोक्ष इत्येवं गोशालकमतानुसारिणो विनयेन

१ °हंता आ. ड. । २ °मिस्संति बेमि महावीरत्थतो ममात्तो ।छ। पट्टम-अथन समाप्त । आगमेसति बेमि ।६। छ । ३ °यापि आ. । ४ °य इति आ. ।

चरन्तीति वैनयिका व्यवस्थिताः, तथाऽज्ञानमेवैहिकामुमिकायालमित्यवमज्ञानिका व्यवस्थिताः, इत्येवंरूपं तेषामभ्युपगमं परिच्छिद्य-
 खतः सम्यगवगम्य सम्यगवबोधेन, तथा स एव वीरवर्धमानस्वामी सर्वमन्यमपि बौद्धादिकं यं कञ्चन वादमपरान् सत्त्वान् यथावस्थि-
 ततत्त्वोपदेशेन 'वेदयित्वा' परिज्ञाप्योपस्थितः सम्यगुत्थानेन संयमे व्यवस्थितो न तु यथा अन्ये, तदुक्तम्—“यथा परेषां कथका
 विदग्धाः, शास्त्राणि कृत्वा लघुतामुपेताः । शिष्यैरनुज्ञामलिनोपचारैर्वक्तृत्वदोषास्त्वयि ते न मन्ति ॥१॥” इति, 'दीर्घरात्रम्' इति या-
 वजीवं संयमोत्थानेनोच्यते इति ॥२७॥ अपि च—‘से वागियां इत्यादि, म भगवान् वागयित्वा—प्रतिषिध्य किं तदित्याह—‘स्त्रियम्’ इति
 स्त्रीपरिभोगं मैथुनमित्यर्थः, सह रात्रिभक्तं वर्तते इति मगत्रिभक्तं, उपलक्षणार्थत्वादस्यान्यदपि प्राणातिपातनिषेधादिकं द्रष्टव्यं, तथा
 उपधानं तपस्तद्विद्येन यस्यामौ उपधानवान्—तपोनिष्टमदेहः, किमर्थमिति दर्शयति—दुःखयतीति दुःखम् अष्टप्रकारं कर्म तस्य क्षयः—
 अपगमस्तदर्थं, किञ्च—लोकं विदित्वा ‘आगम्’ इहलोककाग्यं ‘परं’ परलोककाग्यं यदि वा—आरं—मनुष्यलोकं पागमिति—नारकादिकं स्वरू-
 पतस्तत्प्राप्तिहेतुतश्च विदित्वा सर्वमेतन् ‘ग्रह्युः’ भगवान् ‘सर्ववारं’ बहुशो निवारितवान्, एतदुक्तं भवति प्राणातिपातनिषेधादिकं स्वतो-
 ऽनुष्ठाय परांश्च स्थापितवान्, न हि स्वतोऽस्थितः परांश्च स्थापयितुमलमित्यर्थः, तदुक्तम्—“ब्रुवाणोऽपि न्याय्यं स्ववचनविरुद्धं व्यव-
 हरन्, पराबालं कश्चिदमयितुमदान्तः स्वयमिति । भवान्निश्चित्यैवं मनमि जगदाधाय सकलं. स्ममात्मानं तावदमयितुमदान्तं व्यवसितः
 ॥१॥” इति, तथा—“नित्यं यरो चउनाणी सुगमहिओ भिज्झियच्चयध्रयंमि । अणिगूहियवलविर्वओ मव्वन्थामेसु उज्जमइ ॥१॥ इत्यादि”

१ XXXXXX सं आ. ग ० कश्चिदा आ. ६. । ४ XXX दी' का इ. । ४ पर' आ. ६. । मा० ५ ती ईरक्षतुर्थज्ञानी सुगमहीनः सेधयितव्ये ध्रुवे,
 अनिगहितवत्त्वर्थः सर्वस्थानोवच्छन्ति ॥१॥ ६ विउ आ । विरिडा ६. ।

॥२८॥ साम्प्रतं सुधर्मस्वामी तीर्थकण्ठगुणानाख्याय स्वशिष्यानाह- 'सोऽहं य' इत्यादि, श्रुत्वा च दुर्गतिधारणात् धर्म-श्रुतचारित्राख्य-
मर्हिद्विर्भाषितं-साम्यगाख्यातमर्थपदानि-युक्तयो हेतवो वा तैरुपशुद्धम्-अवदातं सद्युक्तिकं सद्धेतुकं वा यदि वा अर्थैः-अभिधेयैः पदैश्च-
वाचकैः शब्दैः उप-सामीप्येन शुद्धं-निर्दोषं, तमेवभूतमर्हिद्विर्भाषितं धर्मं श्रद्धाऽनायासः, तथाऽनुतिष्ठन्तो 'जना' लोका 'अनायुषः' अप-
गतायुःकर्मणः सन्तः सिद्धाः, सायुषश्चेन्द्राद्या देवाधिपा आगमिष्यन्तीति । इतिशब्दः परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥२९॥ इति
वीरस्तवाख्यं षष्ठमध्ययनं परिसमाप्तमिति ॥

अथ सप्तममध्ययनं प्रारभ्यते ।

उक्तं षष्ठमध्ययनं, साम्प्रतं सप्तममारभ्यते, अस्य चाऽयमभिसम्बन्धः, इहाऽनन्तराध्ययने महावीरस्य गुणोत्कीर्तनतः सुशील-
परिभाषा कृता, तदनन्तरं तद्विपर्यस्ताः कुशीलाः परिभाष्यन्ते, तदनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्याऽध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि
व्यावर्णनीयानि, तत्राप्युपक्रमाऽन्तर्गतोऽर्थाधिकारोऽयं, तद्यथा-कुशीलाः-परतीर्थिकाः पार्श्वस्थादयो वा स्वपूथ्या अशीलाश्च गुहस्थाः

१ ० ति भविष्यति आ. । २ ग्रंथस्य ३५० ग्रंथार्थं ३०० ।

परि-समन्तात् भाष्यन्ते-प्रतिपाद्यन्ते तदनुष्ठानतस्तद्विपाकदुर्गतिगमनतश्च निरूप्यन्त इति तथा तद्विपर्ययेण क्वचित्सुशीलाश्चेति, निक्षे-
पस्त्रिधा-ओघनामसूत्रालापकभेदात्, तत्रौघनिष्पन्ननिक्षेपेऽध्ययनं, नामनिष्पन्ने कुशीलपरिभाषेति, एतदधिकृत्य निर्युक्तिकृदाह—
‘सीले चउक्क दंच्चे पाउरणाभरणभोगणादीसु । भावे उ ओहसीलं अभिक्खमासेवणा चेव ॥८६॥
‘सीले चउक्क’ इत्यादि, ‘शीले’ शीलविषये निक्षेपे क्रियमाणे ‘चउक्क’मिति नामादिश्रुतार्था निक्षेपः, तत्राऽपि नामस्थाने ध्रुण-
त्वादनादृत्य ‘द्रव्यम्’ इति द्रव्यशीलं प्रावरणाऽऽभरणभोजनादिषु द्रष्टव्यं, अस्यायमर्थः—यो हि फलनिरपेक्षस्तत्स्वभावादेव क्रियासु प्रव-
र्तते स तच्छीलः, तत्रेह प्रावरणशील इति प्रावरणप्रयोजनाभावेऽपि ताच्छील्यत्वात् नित्यं प्रावरणस्वभावः प्रावरणे वा दत्तावधानः, एव-
माभरणभोजनादिष्वपि द्रष्टव्यमिति, यो वा यस्य द्रव्यस्य चेतनाऽचेतनादेः स्वभावस्तद् द्रव्यशीलमित्युच्यते, भावशीलं तु द्विधा-
ओघशीलमाभीक्ष्ण्यसेवनाशीलं चेति । तत्रौघशीलं व्याचिख्यासुराह—

ओहे सीलं चिरती चिरयाविरहं य अविरती असीलं । धम्मे गाणतवादी अपसत्थ अहम्मकोवादी ॥८७॥
‘ओहे’ इत्यादि, तत्रौघः—सामान्यं सामान्येन सावध्ययोगविरतो विरताऽविरतो वा शीलवान् भण्यते, तद्विपर्यस्तोऽशीलवानिति,
आभीक्ष्ण्यसेवनां तु—अनवरतसेवनायां तु शीलमिदं, तद्यथा—‘धर्मे’ धर्मविषये प्रशस्तं शीलं यदुतानवरतापूर्वज्ञानार्जनं विशिष्टतपःकरणं
वा, आदिग्रहणादनवरताभिग्रहग्रहणादिकं परिगृह्यते, अग्रशस्तभावशीलं त्वधर्मप्रवृत्तिर्बाह्या आन्तरा तु क्रोधादिषु प्रवृत्तिः, आदिग्रहणात्
क्षेपकथायाश्चौर्यभ्याख्यानकलहादयः परिगृह्यन्त इति । साम्प्रतं कुशीलपरिभाषाख्यस्याध्ययनस्यान्वर्थतां दर्शयितुमाह—

१ सील अ. आ. । २ दंच्चे अ. । ३ चउक्क आ.इ. । ४ धम्मकोहाई अ.आ. । ५ सेवनायां आ. । ६ पुनः शीलमिदं आ. तु शीलमिति इ. । ७ इति स्थितं आ. ।

परिभांसिया कुशीला य एत्थ जावन्ति अविरता केई । सुत्ति पसंसा सुद्धो कुत्ति दुगुछा अपरिसुद्धो ॥८८॥

‘परिभांसिया’ इत्यादि, परि-समन्तात् भाषिताः-प्रतिपादिताः ‘कुशीलाः’ कुत्तिसतशीलाः परतीर्थिकाः पार्श्वस्थादयश्च चशब्दात् यावन्तः केचनाविरता अस्मिन्नित्यत इदमध्ययनं कुशीलपरिभाषेत्युच्यते, किमिति कुशीला अशुद्धा गृह्यन्ते इत्याह-सुरित्ययं निपातः प्रशंसायां शुद्धविषये वर्तते, तद्यथा-सौराज्यमित्यादि, तथा कुरित्ययमपि निपातो जुगुप्सायामशुद्धविषये वर्तते, कुतीर्थं कुग्राम इत्यादि । यदि कुत्तिसतशीलाः कुशीलाः, कथं तर्हि ? परतीर्थिकाः पार्श्वस्थादयश्च तथाविधा भवन्तीत्याह—

अफासुयपडिसेविय णामं सुज्जो य सीलवादी य । फासुं वयंति सीलं अफासुया मो असुजंता ॥८९॥

‘अफासुय’ इत्यादि, अस्त्ययं शीलशब्दस्तत्त्वाभाव्ये, तथाहि-यः फलनिरपेक्षः क्रियास्वाभरणादिकासु प्रवर्तते स चेह द्रव्यशीलत्वेन प्रदर्शितः, अस्त्युपशमप्रधाने चारित्रे, तथाहि-तत्प्रधानः शीलवानयं तपस्वीति, तद्विपर्ययेण दुःशील इति, स चेह भावशीलग्रहणेनोपात्त इति, इह च यतीनां ध्यानाध्ययनादिकं मुत्त्वा धर्माधारशरीरतत्पालनाहारव्यापारं च मुत्त्वा नापरः कश्चिद्व्यापारोऽस्तीत्य-तस्तदाश्रयणेनैव सुशीलत्वं दुःशीलत्वं च चिन्त्यते, तत्र कुतीर्थिकः पार्श्वस्थादिर्वा अप्रासुकं-सचिचं प्रतिसेवितुं शीलमस्य स भवत्य-प्रासुकप्रतिसेवी नामशब्दः सम्भावनायां ‘भूयः’ पुनर्धाष्याच्छीलवन्तमात्मानं वदितुं शीलं यस्य स शीलवादी, किमित्येवं ?-यतः ‘प्रासुकम्’ अचेतनं शीलं वदन्ति, इदमुक्तं भवति-यः प्रासुकमुद्गमादिदोषरहितमाहारं शुद्ध्यन्ते तं शीलवन्तं वदन्ति तज्ज्ञाः, तथाहि-यतयो प्रासुकमुद्गमादिदोषदुष्टमेवाहारमशुद्धानाः शीलवन्तो भण्यन्ते, नेतर इति स्थितं, मोशब्दस्य निपातत्वेनावधारणार्थेर्वादिति ।

१ सुद्धे क. आ. । २ मुद्धे अ. आ. । ३ ला कुत्तिना शीला अशुद्धा आ. इ. । ४ सुग आ. इ. ।

अप्रासुकभोजित्वेन कुशीलत्वं प्रतिपादयितुं दृष्टान्ताह—

जह णाम गोयमा चंडीदेवगा वारिभद्गगा चेव । जे अग्निहोत्तवादी जलसोयं जे य इच्छंति ॥९०॥
 'जह णाम' इत्यादि, यथेति दृष्टान्तोपेक्षेपार्थ, नामशब्दो वाक्यालङ्कार, 'गौतमा' इति गोव्रतिका गृहीतशिक्षं लघुकायं वृषभमु-
 पादाय धान्याद्यर्थे प्रतिगृहमटन्ति, तथा 'चंडीदेवगा' इति चक्रधरप्रायाः एवं 'वारिभद्रका' अम्भक्षाः शैवलाशिनो नित्यं स्नानपादा-
 दिधावनाभिरता वा तथा ये चान्ये 'अग्निहोत्रवादिनः' अग्निहोत्रादेव स्वर्गगमनमिच्छन्ति ये चान्ये जलशौचमिच्छन्ति भागवतादयस्ते
 सर्वेऽप्यप्रासुकाहारभोजित्वान् कुशीला इति, चशब्दान् ये च स्वयूय्याः पार्श्वस्थादय उदमाद्यशुद्धमाहारं भुञ्जते तेऽपि कुशीला इति ।
 गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, साम्प्रतं सूत्रालापकनिष्पन्नं निक्षेपे अस्खलितादिगुणोपेनं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदं—

पुढवी य आऊ अगणी य वाऊ, तण रुक्ख वीया य तसा य पाणा ।

जे अंडया जे य जराउ पाणा, संसेयया जे रसयाभिहाणा ॥१॥

एयाइं कायाइं पवेदिताइं, एतेसु जाणे पडिलेह सायं ।

एतेण काएण य आयदंडे, एतेसु या विप्परियासुविंति ॥२॥

'पुढवी य' इत्यादि, 'पृथिवी' पृथिवीकायिकाः मत्त्वाः चकारः स्वगतभेदसंस्वचनार्थः, म चायं भेदः—पृथिवीकायिकाः सूक्ष्मा वाद-

१ कुशील परिभाषा अ. आ. । २ गोन्मा आ. इ. । ३ वरणि आ. इ. । ४ वर आ. इ. । ५ एनेहिं कयेहि यं आ. एनेहिं य काएहि यं इ. । ६ आसु इ ।

राश्च, ते च प्रत्येकं पर्याप्तिकापर्याप्तिकभेदेन द्विधा, एवमव्यायिका अपि तथाऽव्यायिकाश्च द्रष्टव्याः, वनस्पतिकायिकान्
भेदेन दर्शयति-‘तृणावि’ कुशादीनि ‘वृक्षाश्च’ अश्वत्थादयो ‘बीजानि’ शाल्यादीनि एवं वल्लीगुल्मादयोऽपि वनस्पतिभेदा द्रष्टव्याः,
त्रस्यन्तीति ‘त्रसा’ द्वीन्द्रियादयः ‘प्राणाः’ प्राणिनः ये चाण्डाज्जाता अण्डजाः-शकुनिसरीसृपादयः ‘ये च जरायुजा’ जम्बालवेष्टिताः
समुत्पद्यन्ते, ते च गोमहिष्यजाविक्रममुप्यादयः, तथा संस्वेदाज्जाताः संस्वेदजा यूकामत्कुणकृम्यादयः ‘ये च रसजाभिधाना’ दधिसौ-
वीरकादिषु रूतपक्ष्मसन्निभा इति ॥१॥ नानाभेदभिन्नं जीवसंघातं प्रदर्शयितुमाह-‘एयाहं’ इत्यादि, ‘एते’
पृथिव्यादयः ‘काया’ जीविकाया भगवद्भिः ‘प्रवेदिताः’ कथिताः, छान्दसत्वात् नपुंसकलिङ्गता, ‘एतेषु’ च पूर्वं प्रतिपादितेषु पृथि-
वीकायादिषु प्राणिषु ‘सातं’ सुखं जानीहि, एतदुक्तं भवति-सर्वेऽपि सत्त्वाः सातैर्विणो दुःखद्विषश्चेति ज्ञात्वा ‘प्रत्युपेक्षस्व’ कुशाग्रीयया
बुद्ध्या पर्यालोचयेति, यथैभिः कायैः समारभ्यमाणैः पीड्यमानैरात्मा दण्ड्यते, एतत्समारम्भादात्मदण्डो भवतीत्यर्थः, अथैवैभिरेव
कायैर्ये ‘आयतदण्डा’ दीर्घदण्डाः, एतदुक्तं भवति-एतान् कायान् ये दीर्घकालं दण्डयन्ति-पीडयन्तीति, तेषां यद्भवति तद्दर्शयति-ते
एतेष्वेव-पृथिव्यादिकायेषु विविधम्-अनेकप्रकारं परि-समन्ताद् आयु-क्षिप्रमुपसामीप्येन यान्ति-व्रजन्ति, तेष्वेव पृथिव्यादिकायेषु
‘विविधमनेकप्रकारं भूयो भूयः समुत्पद्यन्त इत्यर्थः, यदि वा-विपर्यासो-व्यत्ययः, सुखार्थिभिः कायसमारम्भः क्रियते तत्समारम्भेण
च दुःखमेवावाप्यते न सुखमिति, यदि वा कुतीर्थिका मोक्षार्थभैतैः कायैर्या क्रियां कुर्वन्ति तथा संसार एव भवतीति ॥२॥ यथा चा-
ऽऽसावायतदण्डो मोक्षार्थी तान् कायान् समारभ्य तद्विपर्ययात् संसारमामोति तथा दर्शयति-

जाईपहं अणुपरिवहमाणे, तसथावरेहिं विणिघायमेति ।
 से जाति जातिं बहुकूरकम्मे, जं कुवती मिज्जति तेण बोले ॥३॥
 अस्सि च लोए अहुवा परत्था, सयगसो वा तह अन्नहा वा ।
 संसारमावन्न परं परं ते, बंधंति वेदंति य दुन्नियाणि ॥४॥

‘जाईपहं’ इत्यादि, जातीनाम्-एकेन्द्रियादीनां पन्था जातिपथः, यदि वा-जातिः-उत्पत्तिर्वधो-मरणं जातिश्च वधश्च जातिवधं तद्
 ‘अनुपरिवर्तमानः’ एकेन्द्रियादिषु पर्यटन् जन्मजरामरणानि वा बहुशोऽनुभवन् ‘त्रसेषु’ तेजोवायुद्वीन्द्रियादिषु ‘स्थावरेषु’ च पृथिव्य-
 म्बुवनस्पतिषु समुत्पन्नः सन् कायदण्डविपाकजेन कर्मणा बहुशो ‘विनिघातं’ विनाशमेति-अवाप्नोति ‘स’ आयतदण्डोऽसुमान् ‘जातिं
 जातिम्’ उत्पत्तिमुत्पत्तिमवाप्य बहूनि कूराणि-दारुणान्यनुष्ठानानि यस्य स भवति बहुकूरकर्मा, स एवम्भूतो निर्विवेकः सदसद्विवेक-
 शून्यत्वात् बाल इव बालो यस्यामेकेन्द्रियादिकायां जातौ यत्प्राण्युपमर्दकारि कर्म कुरुते स तेनैव कर्मणा ‘मीयते’ भ्रियते पूर्यते, यदि
 वा ‘मीङ्’-हिंसायां, मीयते-हिंस्यते; अथवा-बहुकूरकमेति चौरौऽयं पारदारिक इति वा इत्येवं तेनैव कर्मणा मीयते-परिच्छिद्यत इति ॥
 ॥३॥ क पुनरसौ तैः कर्मभिर्मियते इति दर्शयति-‘अस्सि च’ इत्यादि, यान्याशुकारीणि कर्माणि तान्यस्मिन्नेव जन्मनि विपाकं ददति,
 अथवा परस्मिन् जन्मनि नरकादौ तस्य कर्म विपाकं ददति, एकस्मिन्नेव जन्मनि विपाकं तीव्रं ददति ‘भृताग्रशो वे’ति बहुषु जन्मसु,

यैनेव प्रकारेण तदशुभमाचरेन्ति तथैवोदीर्यते तथा-अन्यथा वेति, इदमुक्तं भवति-किञ्चित्कर्म तद्भव एव विपाकं ददाति किञ्चिच्च जन्मानरे, यथा-मृगापुत्रस्य दुःखविपाकाख्ये विपाकश्रुताङ्गश्रुतस्कन्धे कश्चित्तमिति, दीर्घकालस्थितिकं त्वपरजन्मान्तरितं वेद्यते, येन प्रकारेण सकृत्तैववानेकशो वा, यदि वाऽन्येन प्रकारेण सकृत्सहस्रशो वा शिरश्छेदादिकं हस्तपादच्छेदादिकं चानुभूयत इति, तदेवं ते कुशीला आयतदण्डाश्चतुर्गतिकसंसारमापन्ना अरहद्दृष्टीयन्त्रन्यायेन संसारं पर्यटन्तः 'परं परं' प्रकृष्टं प्रकृष्टं दुःखमनुभवन्ति, जन्मान्तरकृतं कर्मानुभवन्तैकमार्तध्यानोपहृता अपरं ब्रह्मन्ति वेदयन्ति च, दुष्टं नीतानि दुर्नीतानि-दुष्कृतानि, न हि स्वकृतस्य कर्मणो विनाशोऽस्तीतिभावः, तदुक्तम्-“मा होहि रे विसन्नो जीव ! तुमं विमणदुम्मणो दीणो । णहु च्छिंतिएण फिट्ठइ तं दुक्खं जं पुरा रइयं ॥१॥ जइ पविससि पायालं अडविं व दरिं गुहं समुहं वा । पुव्वकयाउ न चुक्कसि अप्पाणं घायसे जइवि ॥२॥” ॥१॥ एवं तावदोवतः कुशीलाः प्रतिपादिताः, तदधुना पाषण्डिकानधिकृत्याह —

जे मायरं वीं पियरं च हिच्चा, समणव्वए अगणिं समारभिज्जा ।
अहाहु से लोए कुसीलधम्मे, भूताइं जे हिंसति आयसाते ॥५॥
उज्जालओ पाण निवातएज्जा, निव्वावओ अगणि निवायवेज्जा ।

१ °चरितं आ. । २ चापरं आ. । ३ °दिनासुं आ. । सा. ४ मा भव रे विषणो जीव ! त्वं विमना दुर्मना दीनः । नैव चिन्तितेन स्फोटति तद्दुःखं यत्पुरा रचितं ॥१॥ यदि प्रविससि पायालं अडवी वा दरिं गुहं समुहं वा । पूर्वकृताश्चैव अद्रयसि आत्मानं घातयसि यद्यपि ॥१॥ ५ च. आ. । ६ पाणैति इ. ।

तम्हा उ मेहावि समिक्ख धम्मं, ण पंडिए अगणि समारभिज्जा ॥६॥

‘जे मायरं वा’ इत्यादि, ‘ये’ केचनाविदितपरमार्था धर्मार्थमुत्थिता मातरं पितरं च त्यक्त्वा, मातापित्रोर्दुस्वज्ज्यात् तदुपादान-
मन्यथा भ्रातृपुत्रादिकमपि त्यक्त्वेति द्रष्टव्यं, श्रमणव्रते किल वयं समुपस्थिता इत्येवमभ्युपगम्याश्रिकायं समारभन्ते, पचनपाचनादि-
प्रकारेण कृतकारितानुमत्यादिशिक्षादिपरिभोगाच्चाश्रिकायसमारम्भं कुर्युर्गित्यर्थः, अथेति वाक्योपन्यासार्थः, ‘आहु’रिति तीर्थकृद्गणध-
रादय एवमुक्तवन्तः यथा सोऽयं पाषण्डिको लोको गृहस्थलोको वाऽश्रिकायममारम्भात् कुशीलः—कुत्सितशीलो धर्मो यस्य स कुशील-
धर्मा, अयं किम्भूत इति दर्शयति—अभूवन् भवन्ति भविष्यन्तीनि भूतानि—प्राणिनान्यात्मसुखार्थे ‘हिनस्ति’ व्यापादयति, तथाहि—
पञ्चाशितपसा निष्टप्तदेहास्तथाऽग्निहोत्रादिकया च क्रियया पापण्डिकाः स्वर्गावाप्तिमिच्छन्तीति, तथा लौकिकाः पचनपाचनादिप्रकारे-
णाश्रिकायं समारभमाणाः सुखमभिलपन्तीनि ॥५॥ अश्रिकायसमारम्भे च यथा प्राणान्तिपातो भवति तथा दर्शयितुमाह—‘उज्जालओ’
इत्यादि, तपनतापनप्रकाशादिहेतुं काष्ठादिसमारम्भेण योऽश्रिकायं समारभते सोऽश्रिकायमपरांश्च पृथिव्याद्याश्रितान् स्थावरांस्त्रसौंश्च
प्राणिनो निपातयेत्, त्रिम्यो वा मनोवाकायेभ्य आयुर्वलेन्द्रियेभ्यो वा पातयेन्निपातयेत् (त्रिपातयेत्), तथाऽश्रिकायमुदकादिना
‘निर्वापयन्’ विध्यापयंस्तदाश्रितानन्यांश्च प्राणिनो निपातयेन्निपातयेद्वा तत्रोज्ज्वालकनिर्वापकयोर्योऽश्रिकायमुज्ज्वलयति स वहूनाम-
न्यकायानां समारम्भकः, तथा चाऽऽगमः—“दो भंते ! पुरिसा अब्भमेत्तेण खद्धिं अगणिकायं समारभंति, तत्थ णं एगे पुरिसे अगणिकायं
उज्जालेइ एगे णं पुरिसे अगणिकायं निच्चवेइ, तेसिं भंते ! पुरिसाणं कयरे पुरिसे महाक्कमतराए कयरे वा पुरिसे अप्पक्कमतराए ?,

१ °कुर्वं वाविं आ. । २ यः आ. . । ३ न्ति च. आ. । ४ च XX आ. । ५ °नोऽस्तिपां आ. । ६ °नोऽपातं आ. ।

भोयसा ! तत्थ णं जे पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ से णं पुरिसे बहुतराणं पुढविक्कायं समारंभति, एवं आउकायं वाउकायं वणस्सइकायं तसकायं अप्पतराणं अगणिकायं समारभइ, तत्थ णं जे से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ से णं पुरिसे अप्पतराणं पुढविक्कायं समारभइ जाव अप्पतराणं तसकायं समारभइ बहुतराणं अगणिकायं समारभइ, से एतेणं अट्टेणं भोयसा ! एवं बुच्चइ” । अपि चोक्तम्—“भूयाणं एसमाधाओ, हव्ववाहो ण संसओ” इत्यादि । यस्मादेवं तस्मात् ‘मेधावी’ सदसद्विवेकः सश्रुतिकः समीक्ष्य धर्मं पापाङ्गीनः पण्डितो नाऽशिकायं समारंभते, स एव च परमार्थतः पण्डितो योऽशिकायसमारम्भकृतात् पापात् निवर्तत इति ॥६॥ कथमशिकायसमारम्भेणा-
उपरप्राणिवधो भवतीत्याशङ्क्याह—

पुढवीवि जीवा आऊवि जीवा, पाणा ये संपाइम संपयंति ।
संसेयया कट्टसमस्सिया य, एते दहे अगणि समारभंते ॥७॥
हरियाणि भूताणि विलंबगणि, आहार देहा यं पुढो सियाई ।
जे छिंदती आयसुहं पडुच्च, पागन्धि पाणे बहुणं तिवाती ॥८॥

१ रंभइ आ. । २ निव्वं आ. इ. । सा. ३ भूतानामेष आघातो हव्ववाहो न संशयः । ४ रमेत आ. । ५ णति इ. । ६ हाइ इ. ।

जातिं च बुद्धिं च विणासयंते, बीयाइ अस्संजय आयदंडे ।
 अहाहु से लोएँ अणज्जधम्मे, बीयाइ जे हिंसति आयसाते ॥१॥
 गब्भाइ मिज्जंति बुयाबुयाणा, णरा परे पंचसिहा कुमारा ।
 जुवाणगा मज्झिम थेरेगा य, (पाठांतरे पोरुसा य) चयंति ते आउखए पलीणा ॥१०॥

‘पुढवी’ इत्यादि, न केवलं पृथिव्याश्रिता द्वीन्द्रियादयो जीवा यापि च पृथ्वी-मृच्छक्षणा असावपि जीवाः, तथा आपश्च-द्रवल-
 क्षणा जीवास्तदाश्रिताश्च प्राणाः ‘सम्पातिमाः’ शलभादयस्तत्र सम्पतन्ति, तथा ‘संस्वेदजाः’, करीषादिष्विन्धनेषु घृणपिपीलिकाकृम्या-
 दयः काष्ठाद्याश्रिताश्च ये केचन ‘एतान्’ स्थावरजङ्गमान् प्राणिनः स देहेद् योऽग्निकायं समारभेत, ततोऽग्निकायसमागमो महादोषा-
 येति ॥७॥ एवं तावदग्निकायसमारम्भकास्तापसाः तथा पाकादनिवृत्ताः शाक्यादयश्चापदिष्टाः, साम्प्रतं ते चान्ये वनस्पतिसमारम्भाद-
 निवृत्ताः परामृश्यन्ते इत्याह-‘हरियाणि’ इत्यादि, ‘हरितानि’ दूर्वाङ्कुरादीन्येतान्यप्याहारादेर्द्विदृशनात् ‘भूतानि’ जीवाः तथा
 ‘विलम्बकानीति’ जीवाकारं यान्ति विलम्बन्ति-धारयन्ति, तथाहि-कललार्बुदमांसपेशीगर्भप्रसवबालकुमारयुवमध्यमस्थविरावस्थानो
 मनुष्यो भवति, एवं हरितान्यपि शाल्यादीनि जातान्यभिनवानि संजातरसानि यौवनवन्ति परिपक्वानि जीर्णानि परिशुष्काणि मृतानि
 तथा वृक्षा अप्यङ्कुरावस्थायां जाता इत्युपदिश्यन्ते मूलस्कन्धशाखाप्रशाखादिभिर्विशेषैः परिवर्धमाना युवानः पोता इत्युपदिश्यन्ते

१ हरियादि इ. । २ पोरिसा य आ. । ३ इत्यतोऽग्निं आ. इ. । ४ यानि आ. इ. । ५ यथाहि आ. इ. ।

इत्यादि शेषास्वप्यवस्थास्वायोज्यं, तदेवं हरितादीन्यपि जीविकारं विलम्बयन्ति, तत एतानि मूलस्कन्धशाखापत्रपुष्पादिषु स्थानेषु 'पृथक्' प्रत्येकं 'श्रिताभि' व्यवस्थितानि, न तु मूलादिषु सर्वेष्वपि समुदितेषु एक एव जीवः, एतानि च भूतानि सङ्ख्येयासङ्ख्येयानन्तमेदभिन्नानि वनस्पतिकायाश्रितान्याहारार्थं देहोपचर्यार्थं देहक्षतसरोहणार्थं वाऽऽत्मसुखं 'प्रतीत्य' आश्रित्य यच्छिनत्ति स 'प्रागल्भ्यात्' द्यौष्ट्याविष्टम्भाद्धूनां प्राणिनामतिपाती भवति, तदतिपाताच्च निरनुक्रोशतया न धर्मो नाप्यात्मसुखमित्युक्तं भवति ॥८॥ किञ्च—'जातिं च' इत्यादि, 'जातिम्' उत्पत्तिं तथा अङ्कुरपत्रमूलस्कन्धशाखापत्राभादेन वृद्धिं च विनाशयन् बीजानि च तत्फलानि विनाशयन् हरितानि छिन्नतीति, 'असंयतः' गृहस्थः प्रव्रजितो वा तत्कर्मकारी गृहस्थ एव, स च हरितच्छेदविधाय्यात्मानं दण्डयतीत्यात्मदण्डः, स हि परमार्थतः परोपघातेनात्मानमेवोपहन्ति, अथशब्दो वाक्यालङ्कारे 'आहुः' एवमुक्तवन्तः, किमुक्तवन्त इति दर्शयति—यो हरितादिच्छेदको निरनुक्रोशः 'सः' अस्मिन् लोके 'अनार्यधर्मा' क्रूरकर्मकारी भवतीत्यर्थः, स च क एवम्भूतो यो धर्मापदेशेनात्मसुखार्थं वा बीजानि अस्य चोपलक्षणार्थन्वात् वनस्पतिकायं हिनस्ति स पाण्डिकलोकोऽन्यो वाऽनार्यधर्मा भवतीति सम्बन्धः ॥९॥ साम्प्रतं हरितच्छेदकर्मविपाकमाह—'गव्भाह मिज्जति' इत्यादि, इह वनस्पतिकायोपमर्दकाः बहुषु जन्मसु गर्भोदिकास्वस्थासु कललार्धुदमांसमंशीरूपासु म्रियन्ते, तथा 'ब्रुवन्तोऽब्रुवन्तश्च' व्यक्तवाचोऽव्यक्तवाचश्च तथा परे नराः पञ्चशिखाः—कुमाराः सन्तो म्रियन्ते, तथा युवानो मध्यमवयसः स्थविराश्च क्वचित्पाठो 'मज्झिमपोरुसा य'त्ति तत्र 'मध्यमा' मध्यमवयसः 'पोरुसा य'त्ति पुरुषाणां चरमावस्थां प्राप्ता अत्यन्तवृद्धा एवेतियावत्, तदेवं गर्वास्वप्यवस्थासु बीजादीनामुपमर्दकाः स्वायुषः क्षये प्रलीनाः सन्तो देहं

१ 'यार्थं वा भा. इ. १ २ 'धर्मविप्रा' आ. १ ३ 'नानि आ. १ ४ 'किञ्छेद' आ. १ ५ x x x x x इति आ इ. १

त्यजन्तीति, एवमपरस्थावरजङ्गमोपमईकारिणामप्यनियतायुष्कत्वमायोजनीयम् ॥१०॥ किञ्चान्यत्--

संबुज्झहा जंतवो ! माणुसत्तं, दद्दुं भयं बालिसेणं अलंभो ।

एगंतदुक्खे जरिणं वे लोए, सकम्मणा विप्परियासुवेइ ॥११॥

इहेग मूढा पवयंति मोक्खं, आहारसंपज्जणवज्जणेणं ।

एगे य सीओदग्गसेवणेणं, हुएण एगे पवयंति मोक्खं ॥१२॥

पाओसिणाणादिसु गत्थि मोक्खो, खारस्स लोणस्स अणासएणं ।

ते मज्जमंसं लसणं च भोच्चा, अन्नत्थ वासं परिकप्पयंति ॥१३॥

उदगेण जे सिद्धिमुदाहरंति, सायं च पायं उदगं फुसंता ।

उदगस्स फासेण सिया य सिद्धी, सिज्झिसु पाणा बहवे दगंसि ॥१४॥

‘संबुज्झहा’ इत्यादि. हे ! ‘जन्तवः’ प्राणिनः ! सम्बुध्यध्वं यूयं, न हि कुशीलपाषण्डिकलोकस्त्राणाय भवति, धर्मं च सुदुर्लभत्वेन सम्बुध्यध्वं, तथा चोक्तम्--“माणुसस्सखेत्तजाई कुलरुवारोगमाउयं बुद्धी । सवणोगहसद्धा संजमो य लोगंसि दुलहाई ॥१॥” तदेवम-

१ ‘यमिति आ. इ. । २ हु इ. । ३ इहेगे आ. । ४ लयुण आ. । ५ सिद्धि आ. । सा. ६ “मानुष्यं क्षेत्रे जातिः कुलं रूपं आरोग्य आयुः बुद्धिः श्रवण-मवग्रहः श्रद्धा संयमश्च लोके दुर्लभानि ॥१॥”

मेध्याना'मिति, तदेवम्भूतलवणपरिवर्जनेन रमपरित्याग एव कृतो भवति, तत्त्यागाच्च मोक्षावाप्तिरित्येवं केचन मूढाः प्रतिपादयन्ति, पाठान्तरं वा 'आहारो पचकवज्रणेण' आहारत इति ल्यब्लोपे कर्मणि पञ्चमी आहारमाश्रित्य पञ्चकं वर्जयन्ति, तद्यथा-लसुणं मला-
ण्डुः करमीक्षीरं गोभासं मद्यं चेत्येतत्पञ्चकवर्जनेन मोक्षं प्रवदन्ति, तैथैके 'वारिभद्रकादयो' भागवतविशेषाः 'शीतोदकसेवनेन' सचि-
त्तापक्कायपरिभोगेन मोक्षं प्रवदन्ति, उपपत्तिं च ते अभिदधति-यथोदकं बाह्यमलमपनयति एवमान्तरमपि, वस्त्रादंश्च यथोदकाच्छुद्धि-
रुपजायते एवं बाह्यशुद्धिसामर्थ्यदर्शनादान्तरापि शुद्धिरुदकादेवेति मन्यन्ते, तैथैके तापसब्राह्मणादयो हुतेन मोक्षं प्रतिपादयन्ति, ये
किल स्वर्गादिफलमनांशस्य समिधाघृतादिभिर्हव्यविशेषैर्बहुताशनं तर्पयन्ति ते मोक्षायामिहोत्रं जुह्वति शेषास्त्वभ्युदयायेति, शुक्तिं चात्र
ते आहुः-यथा ह्यग्निः सुवर्णादीनां मलं दहत्येवं दहनसामर्थ्यदर्शनादात्मनोऽप्यान्तरं पापमिति ॥१२॥ तेषामसम्बद्धप्रलापिनामुत्तरदा-
नायाह-^१'पाओसिणाणा'इत्यादि, 'प्रातः स्नानादिषु नास्ति मोक्ष' इति प्रत्यूषजलावगाहनेन निःशीलानां मोक्षो न भवति, आदिग्रहणात्
हस्तपादादिप्रक्षालनं गृह्यते, तथाहि-उदकपरिभोगेन तदाश्रितजीवानामुपमर्हः समुपजायते, न च जीवोपमर्दात् मोक्षावाप्तिरिति, न च-
कान्तनोदकं बाह्यमलस्याप्यपनयने समर्थम्, अथापि स्यात्तथाप्यन्तरं मलं न शोधयति, भावशुद्ध्या तच्छुद्धेः, अथ भावरहितस्यापि
तच्छुद्धिः स्यात् ततो मत्स्यबन्धादीनामपि जलाभिषेकेण मुक्त्यवाप्तिः स्यात्, तथा-'क्षारस्य' पञ्चप्रकारस्यापि लवणस्य 'अनशनेन'
अपरिभोगेन मोक्षो नास्ति, तथाहि-लवणपरिभोगरहितानां मोक्षो भवतीत्ययुक्तिक्रमेतत् न चायमेकान्तो लवणमेव रसपुष्टिजनकमिति,

१ 'मिल्यादि आ. । सा. २ 'कदेरेवेति प्र० इ. । ३ 'एषाम्' आ. । ४ 'पादा'आ. । सा. ५ पारिभाषिकलवणमात्राप्रतिपत्तिरित्यामय धारोति, अत एव पञ्चप्र-
कारस्यापीति वृत्तिः । ६ वणकादेरपि क्षारादिमत्वात्त्वणेति ।

१ 'मिल्यादि आ. । सा. २ 'कदेरेवेति प्र० इ. । ३ 'एषाम्' आ. । ४ 'पादा'आ. । सा. ५ पारिभाषिकलवणमात्राप्रतिपत्तिरित्यामय धारोति, अत एव पञ्चप्र-

क्षीरशर्करादिभिर्यभिचारात्, अपि चासौ प्रष्टव्यः—किं द्रव्यतो लवणवर्जनेन मोक्षावाप्तिः उत भावतः ? यदि द्रव्यतस्ततो लवणरहि-
तदेशे सर्वेषां मोक्षः स्यात्, न चैवं दृष्टमिदं वा, अथ भावतस्ततो भाव एव प्रधानं किं लवणवर्जनेनेति, तथा 'ते' मूढा मद्यमांसं लघु-
नादिकं च शुक्त्वा 'अन्यत्र' मोक्षाद'न्यत्र' संसारे वासम्—अवस्थानं तथाविधानुष्ठानसद्भावात् सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्ररूपमोक्षमार्गस्या-
नुष्ठानाच्च 'परिकल्पयन्ति' समन्तान्निषादयन्तीति ॥१३॥ साम्प्रतं विशेषेण परिजिहीर्षुराह—'उदगेण' इत्यादि, तथा ये केचन मूढा
'उदकेन' शीतवारिणा 'सिद्धिं' परलोकम् 'उदाहरन्ति' प्रतिपादयन्ति—'सायम्' अपराह्णे विकाले वा 'प्रातश्च' प्रत्युषसि च आद्यन्तग्रहणात्
मध्याह्ने च तदेवं सन्ध्यात्रयेऽप्युदकं स्पृशन्तः स्नानादिकां क्रियां जलेन कुर्वन्तः प्राणिनो विशिष्टां गतिमाप्नुवन्तीति केचनोदाहरन्ति,
एतच्चासम्यक्, यतो यद्युदकस्पर्शमात्रेण सिद्धिः स्यात् तत उदकसमाश्रिता मत्स्यबन्धादयः क्रूरकर्मणो निरनुक्रोशा बहवः प्राणिनः
सिद्धेयुरिति, यदपि तैरुच्यते—बाह्यमलापनयनसामर्थ्यमुदकस्य दृष्टमिति तदपि विचार्यमाणं न घटते, यतो यथोदकमनिष्टमलमपन-
यत्येवमभिमतमप्यङ्गरागं कुङ्कुमादिकमपनयति, ततश्च पुण्यस्यापनयनादिष्टविघातकद्विरुद्धः स्यात्, किञ्च—यतीनां ब्रह्मचारिणामुदकस्नानं
दोषायैव, तथा चोक्तम्—“स्नानं मददर्पकरं, कामाङ्गं ग्रथं स्मृतम् । तस्मात् कामं परित्यज्य, न ते स्नान्ति दमे रताः ॥१॥” अपि च—
“नोदकह्निनगात्रो हि, स्नान इत्यभिधीयते । म स्नातो यो व्रतस्नातः, स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥१॥” ॥१४॥ किञ्च—

मच्छा य कुम्मा य सिरिसिवा य, मग्नू य उट्टा(डा)दगरक्खसा य ।

सा० १ अन्ये नामपि भावाशुद्ध्यापादकानां वर्जनीयत्वात्, मद्यमांसादिभिर्योजित्व वक्ष्यन्त्ये । १ 'चारित्र'×× मोक्षं आ. 'चाग्नित्राणि'×× मोक्षं इ । २ प्रकुं
आ. । ४ नैव आ. । ५. ×× आ ।

अट्टाणमेयं कुसला वयंति, उदगेण जे सिद्धिसुदाहरंति ॥१५॥
 उदयं जइ कम्ममलं हरेज्जा, एवं सुहं इच्छामित्तमेव ।
 अंधं व गेयारमणुस्सरित्ता, पाणाणि चेवं विणिहंति मंदा ॥१६॥
 पावाइं कम्माइं पकुव्वतो हि, सिओदगं तू जइ तं हरिज्जा ।
 सिज्झिसु एगे दगसत्तघाती, सुसं वयंते जलसिद्धिमाहु ॥१७॥
 हुतेण जे सिद्धिसुदाहरंति, सायं च पायं अगणिं फुसंता ।
 एवं सिया सिद्धि हवेज तम्हा, अगणिं फुसंताण कुकम्मिणंपि ॥१८॥

'मच्छा य' इत्यादि, यदि जलसम्पर्कात् सिद्धिः स्यात् ततो ये सततमुदकावगाहिनो मन्स्याश्च कूर्माश्च गरीसुपाश्च तथा मर्दवः त-
 थोद्धा-जलचरविशेषाः तथोदकाक्षमा-जलमानुषाकृतयो जलचरविशेषा एते प्रथमं सिद्धोद्युः, न चैतद्दृष्टमिष्टं वा, ततश्च ये उदकेन
 सिद्धिसुदाहरन्त्येतद् 'अस्थानम्' अयुक्तम्-असाम्प्रतं 'कुसला' निपुणा मोक्षमार्गाभिज्ञा वदन्ति ॥१५॥ किञ्चान्यत् 'उदयं' इत्यादि,
 यद्युदकं कर्ममलमपहरेदेवं शुभमपि पुण्यमपहरेत्, अथ पुण्यं नापहरेदेवं कर्ममलमपि नापहरेत्, अत इच्छामात्रमेवैतद्यदुच्यते-जलं

१ नाना आ. । २ मुदकवाहिनो आ. । ३ सुखः आ. । ४ एवं ते प्र० आ. ड. । ५ XXXXXहरेत् इ. । ६ दृत्येवं आ इ. ।

कर्मापहारीति, एवमपि व्यवस्थिते ये खानादिकाः क्रियाः स्मार्तमार्गमनुसरन्तः कुर्वन्ति ते यथा जात्यन्धा अपरं जात्यन्धमेव नेतारम-
नुसृत्य गच्छन्तः कुपथश्रितयो भवन्ति नाभिप्रेतं स्थानमवाप्नुवन्ति एवं स्मार्तमार्गानुसारिणो जलशौचपरायणा 'मन्दा' अज्ञाः कर्तव्या-
कर्तव्यविवेकविकलाः प्राणिन एव तन्मयान् तदाश्रितांश्च पूतरकादीन् 'विनिघ्नन्ति' व्यापादयन्ति, अवश्यं जलक्रियया प्राणव्यपरोपणस्य
सम्भवादिति ॥१६॥ अपि च- 'पावाहं' इत्यादि, 'पापानि' पापोपादानभूतानि 'कर्माणि' प्राण्युपमर्दकारीणि कुर्वतोऽसुमतो यत्कर्माप-
चीयते तत्कर्म यद्युक्रमपहरत् यद्येवं स्यात् तर्हि हिः यस्मादर्थे यस्मात् प्राण्युपमर्देन कर्मापादीयते जलावगाहनाच्चापगच्छति तस्मादुक्-
सच्चघातिनः पापभूयिष्ठा अप्येवं सिद्ध्येयुः, न चैतद्दृष्टमिष्टं वा, तस्माद्ये जलावगाहनात् सिद्धिमाहुः ते सृषा वदन्ति ॥१७॥ किञ्चा-
न्यत्- 'हुतेण' इत्यादि, 'अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम' इत्यस्माद्वाक्यात् 'यै' केचन मूढा 'हुतेन' अग्नौ हव्यप्रक्षेपेण 'सिद्धिं' सुगतिग-
मनादिकां स्वर्गावासिलक्षणाम् 'उदाहरन्ति' प्रतिपादयन्ति, कथम्भूताः ?- 'मायम्' अपरोक्षे विकाले वा 'प्रातश्च' ग्रत्युषसि अग्निं 'स्पृ-
शन्तः' यथैष्टैर्व्यैरग्निं तर्पयन्तस्त एव यथेष्टगतिमभिलषन्ति, आहुश्चैवं ते यथा-अधिकार्यात् स्यादेव सिद्धिरिति, तत्र च यद्येवमग्नि-
स्पर्शेन सिद्धिर्भवेत् ततस्तस्मादग्निं संस्पृशतां 'कुर्माणिणाम्' अङ्गारदाहककुम्भकारायस्वर्गादीनां सिद्धिः स्यात्, यदपि च मन्त्रपूतादिकं
तैरुदाह्रियते तदपि च निरन्तराः सहृदः प्रत्येष्यन्ति, यतः कुर्माणिणामप्यग्निकार्ये भस्मापादनमग्निहोत्रिकादीनामपि भस्मसात्करणमिति
नातिरिच्यते कुर्माणिभ्योऽग्निहोत्रादिकं कर्मेति, यदप्युच्यते-अग्निमुखो वै देवाः, एतदपि युक्तिविकलत्वात् वाङ्मात्रमेव, विष्ठादिभक्षणेन
चाग्नेस्तेषां बहुतरदोषोत्पत्तेरिति ॥१८॥ उक्तानि पृथक् कुशीलदर्शनानि, अयमपरस्तेषां सामान्योपालम्भ इत्याह-

અપરિવ્રલ દિટ્ટું ના હુ એવ સિદ્ધી, ઇહિંતિ તે ઘાયમબુજ્ઞમાણા ।
 ભૂઈ જાણં પડિલેહ સાતં, વિજ્ઞં ગહાયં તસથાવેરેહિં ॥૧૧॥
 થણંતિ છુપ્પંતિ તસંતિ કમ્મી, પુઢો જગા પરિસંઘાય ભિક્ખૂ ।
 તમ્હા વિઝુ વિરતો આયુત્તે, દદ્દું તસે યા પડિસંહરેજ્ઞા ॥૨૦॥
 જે ધમ્મલઙ્કં વિણિહાય મુંજે, વિયડેણ સાહદદુ ય જે સિણાં ।
 જે ધોવતી લૂસયતીવ વત્થં, અહાહુ સે ણાગણિયસ્સ દૂરે ॥૨૧॥
 કમ્મં પરિન્નાય દગંસિ ધીરે, વિયડેણ જીવિજ્ઞ ય આદિમોક્ખં ।
 સે બીયકંદાઈ અમુંજમાણે, વિરતે સિણાણાહુસુ ઇત્થિયાસુ ॥૨૨॥

‘અપરિવ્રલ દિટ્ટું’ इत्यादि, यैर्मुमुक्षुभिरुदकसम्पर्कणाभिहोत्रेण वा सिद्धिरभिहिता तैः ‘अपरीक्ष्य दृष्टमेतत्’ युक्तिविकलमभिहितमे-
 तत्, किमिति ? यतो ‘नहु’ नैव ‘एवम्’ अनेन प्रकारेण जलावगाहनेन अभिहोत्रेण वा प्राण्युपमर्दकारिणा सिद्धिरिति, ते च परमार्थ-
 मबुद्ध्यमानाः प्राण्युपधातेन पापमेव धर्मबुद्ध्या कुर्वन्तो घालन्ते-व्यापाद्यन्ते नानाविधैः प्रकारैर्यस्मिन् प्राणिनः स घातः-संसारस्तमे-

व्यन्ति, अक्कायतेजःकायसमारम्भेण हि त्रसस्थावराणां प्राणिनामवश्यं भावी विनाशस्तद्विनाशे च संसार एव न सिद्धिरित्यभिप्रायः, यत एवं ततो 'विद्वान्' सदसद्विवेकी यथावस्थिततत्त्वं गृहीत्वा त्रसस्थावरैर्भूतैः—जन्तुभिः कथं सौम्यतं—सुखमवाप्यत इत्येतत् प्रत्युपेक्ष्य जानीहि—अवबुद्धस्व, एतदुक्तं भवति—सर्वेऽप्यसुमन्तः सुखैषिणो दुःखद्विषो, न च तेषां सुखैषिणां दुःखोत्पादकत्वेन सुखावासिर्भवतीति, यदि वा—'विजं गहाय'चि विद्यां ज्ञानं गृहीत्वा विवेकमुपादाय त्रसस्थावरैर्भूतैर्जन्तुभिः करणभूतैः 'सातं' सुखं 'प्रत्युपेक्ष्य' पर्यालोच्य 'जानीहि' अवगच्छति, यत उक्तम्—“पदमं नाणं तयो दया, एवं चिद्वद् सव्व संजए । अन्नाणी किं काही, किं वा णाही छेय-पावगं ॥१॥” इत्यादि ॥१९॥ ये पुनः प्राण्युपमर्देन सातमभिलषन्तीत्यशीलाः कुशीलाश्च ते संसारे एवंविधा अवस्था अनुभवन्तीत्याह—‘थणंति लुपंति’ इत्यादि, तेजःकायसमारम्भेण भूतसमारम्भेण सुखमभिलषन्तो नरकादिगतिं गतास्तीव्रदुःखैः पीड्यमाना असह्यवेदनाघ्रातमानसा अशरणाः ‘स्तनन्ति’ रुदन्ति केवलं करुणमाक्रन्दन्तीति यावत् तथा ‘लुपंती’ति छिद्यन्ते खड्गादिभिरेवं च कदर्थ्यमानाः ‘त्रस्यन्ति’ प्रप्लायन्ते, कर्मण्येषां सन्तीति कर्मिणः—सपापा इत्यर्थः, तथा पृथक् ‘जगा’ इति जन्तव इति, एवं ‘परिसङ्ख्याय’ ज्ञात्वा भिक्षणशीलो ‘भिक्षुः’ साधुरित्यर्थः, यस्मात् प्राण्युपमर्दकारिणः संसारान्तर्गता विलुप्यन्ते तस्मात् ‘विद्वान्’ पण्डितो विरतः पापानुष्ठा-नादात्मा गुप्तो यस्य सोऽयमात्मगुप्तो मनोवाकायगुप्त इत्यर्थः, दृष्ट्वा च त्रसान् चशब्दात् स्थावरांश्च ‘दृष्ट्वा’ परिज्ञाय तदुपधातकारिणी क्रियां ‘प्रतिसंहरेत्’ निवर्तयेदिति ॥२०॥ साम्प्रतं स्वयूच्याः कुशीला अभिधीयन्त इत्याह—‘जे धम्मलद्धं’ इत्यादि, ‘जे’ केचन शीतल-

१ सातं आ. इ. । सा० २ प्रथमं ज्ञानं ततो दया एवं निष्ठति सर्वमथतेषु अज्ञानी किं कारयति किं वा ज्ञास्यति छेकपायक ॥ ३, °षन्त्यशीलाः आ. ° इ. ।
४ x x x के° आ. इ. । ५ पृथक् पृथक् आ. इ. ।

विहारिणो धर्मेण-मुधिकया लब्धं धर्मलब्धं उद्देशकक्रीतकृतादिदोषरहितमित्यर्थः, तदेवम्भूतमप्याहारजातं 'विनिधाय' व्यवस्थाप्य सन्निधिं कृत्वा भुञ्जन्ते तथा ये 'विकटेन' प्रासुकोदकेनापि सङ्कोच्याङ्गानि प्रासुक एव प्रदेशे देशसर्वस्त्रानं कुर्वन्ति तथा यो वस्त्रं 'ध्रावति' ग्रक्षालयति तथा 'लूषयति' शोभार्थं दीर्घमुत्पादयित्वा ह्रस्वं करोति ह्रस्वं वा मन्धाय दीर्घं करोति एवं लूषयति, तदेवं स्वार्थं परार्थं वा यो वस्त्रं लूषयति, अथामौ 'णागणियस्स'ति निग्रन्थभावस्य संयमानुष्ठानस्य दूरे वर्तते, न तस्य संयमो भवतीत्येवं तीर्थकस्मरणधरादय आहुरिति ॥२१॥ उक्ताः कुशीलाः, तत्प्रतिपक्षभूताः शीलव्रतः प्रतिपाद्यन्त इत्येतदाह-'कर्मं परिन्नाय' इत्यादि, धिया राजते इति धीरो-बुद्धिमान् 'उदङ्गमि'ति उदकममगम्भे सति कर्मचन्दो भवति, एवं परिज्ञाय किं कुर्यादित्याह-'विकटेन' प्रासुकोदकेन सौवीरादिना 'जीव्यात्' प्राणसंधारणं कुर्यात्, चशब्दान् अन्येनाप्याहारेण प्रासुकेनैव प्राणवृत्तिं कुर्यात्, आदिः-संसारस्तस्मात् मोक्ष आदिमोक्षः (तं) संसारविमुक्तिं यावदिति, धर्मकारणानां वाऽऽदिभूतं शरीरं तद्विमुक्तिं यावत् यावज्जीवमित्यर्थः, किं चासौ साधुर्बीज-कन्दादीन् असृज्जानः, आदिग्रहणात् मूलपत्रफलानि गृह्यन्ते, एतान्यप्यपरिणतानि परिहरन् विगतो भवति, कुत इति दर्शयति-स्नानाभ्यङ्गेद्वर्तनादिषु क्रियासु निष्प्रतिकर्मशरीरतयाऽन्यासु च चिकित्सादिक्रियासु न वर्तते, तथा स्त्रीषु च विरतः, वस्तिनिरोधग्रहणात् अन्येऽप्याश्रवा गृह्यन्ते, यश्चैवम्भूतः सर्वेभ्योऽप्याश्रवद्वाग्भ्यो विरतो नामौ कुशीलोदोषैर्युज्यते तदयोगाच्च न संसारे बन्धमयीति, ततश्च न दुःखितः स्तनति नापि नानाविधैरुपायैर्विबुध्यत इति ॥२२॥ पुनरपि कुशीलानेवाधिकृत्याह-

जे मायरं च पियरं च हिच्चा, गारं तथा पुत्तपसुं धणं च ।

१ ×निधाय आ. इ. । २ तथा× आ. । ३ ×दगमि आ. । ४ धस्तं आ. ।

कुलाहं जे धावइ साउगाईं, अहाहु से सामणियंस्स दूरे ॥२३॥
कुलाहं जे धावइ साउगाईं, आघाति धम्मं उदराणुगिद्धे ।
अहाहु से आयरियाण सयंसे, जे लावएज्जा असणस्स हेऊ ॥२४॥
णिक्खम्म दणिणे परभोगंमि, मुहमंगलीए उदराणुगिद्धे ।
नीवारगिद्धेव महावराहे, अदूरए ऐहिइ घातमेव ॥२५॥
अन्नस्स पाणस्सिहलोइयस्स, अणुप्पियं भासति सेवमाणे ।
पासत्थयं चेव कुसीलयं च, निस्सारए होइ जहा पुलाए ॥२६॥

‘जे मायरं च’ इत्यादि, ये केचनापरिणतसम्यग्धर्माणस्यक्त्वा मातरं च पितरं च, मातापित्रोर्दुस्त्यजत्वादुपादानं, अतो भ्रातृ-
दुहित्रादिकमपि त्यक्त्वेत्येतदपि द्रष्टव्यं, तथा ‘अगारं’ गृहं, ‘पुत्रम्’ अपत्यं, ‘पशुं’ हस्त्यश्वरथगोमहिष्यादिकं धनं च त्यक्त्वा सम्यक्
ग्रज्ज्योत्थानेनोत्थाय—पञ्चमहाव्रतभारस्य स्कन्धं दत्त्वा पुनर्हीनसत्त्वतया रससातादिगौरवगुहो यः कुलानि’ गृहाणि ‘स्वादुकानि’ स्वादु-
भोजनवन्ति ‘धावति’ गच्छति, अथासौ ‘श्रामण्यस्य’ श्रमणभावस्य दूरे वर्त्तते एवमाहुस्तीर्थकरणधरादय इति ॥२३॥ एतदेव विशेष-

१ ओइरियां आ. इ. । २ वेहति आ. इ. ।

षेण दर्शयितुमाह—[ग्रन्थाग्रम् ४७५०] 'कुलं जे धावइ' इत्यादि, यः कुलानि स्नादुभोजनवन्ति 'धावति' इयति तथा गत्वा धर्ममा-
 ख्यातिं भिक्षार्थं वा प्रविष्टो यद्यस्मै रोचते कथानकसम्बन्धं तत्तस्याख्याति, किम्भूत इति दर्शयति-उदरेऽनुगृह उदरानुगृहः—उदर-
 भरणव्यग्रस्तुन्दपरिमृज इत्यर्थः, इदमुक्तं भवति—यो ह्युदरगृह आहारादिनिमित्तं दानश्रेष्ठकाख्यानि कुलानि गत्वाऽऽख्यायिकाः कथ-
 यति स कुशील इति, अथासावाचार्यगुणानामार्यगुणानां वा शतांशे वर्तते शतप्रहणमुपलक्षणं सहस्रांशेऽपर्यधो वर्तते इति यो ह्यन्नस्य
 हेतु-भोजननिमित्तमपरवस्त्रादिनिमित्तं वा आत्मगुणानपरेण 'आलापयेत्' भाणयेत्, असावप्यार्यगुणानां सहस्रांशे वर्तते किमङ्ग-
 पुनर्यः स्वत एवाऽऽत्मग्रंथांसां विदधातीति ॥२४॥ किञ्च—'णिक्वल्म' इत्यादि, यो ह्यात्मीयं धनधान्यहिरण्यादिकं त्यक्त्वा निष्कान्तो
 निष्कम्य च 'परभोजने' पराहारविषये 'दीनो' दैन्यमुपगतो जिह्वेन्द्रियवैशार्त्तो बन्दिवत् 'मुखमाङ्गलिको' भवति मुखेन मङ्गलानि-
 ग्रंथांसावाक्यानि ईदृशस्तादृशस्त्वमित्येवं दैन्यभावमुपगतो वक्ति, उक्तं च—'सो एसो जस्स गुणा विपरंतनिवारिया दसदिसासु । इहरा
 कहासु सुंच्चसि पच्चक्खं अज्ज दिट्ठोऽसि ॥१॥' इत्येवमौदर्यं प्रति गृहः अध्युपपन्नः, किमिव ? 'नीवारः' ह्यकरादिमुग्गमक्ष्यविशेषस्तस्मिन्
 गृह-आसक्तमना गृहीत्वा च स्वयं 'महावराहो' महाकायः ह्यकरः स चाहारमात्रगृहोऽतिसंकटे प्रविष्टः सन् 'अदूर एव' शीघ्रमेव,
 'ध्यातं' विनाशम् 'एष्यति' प्राप्स्यति, एवकारोऽवधारणे, अवश्यं तस्य विनाश एव नापरा गतिरस्तीति, एवमसावपि कुशील आहार-
 मात्रगृहः संसारोदरे पौनःपुन्येन विनाशमेवैति ॥२५॥ किंचान्यत्—'अन्नस्य' इत्यादि, स कुशीलोऽन्नस्य पानस्य वा कृतेऽन्यस्य वैहि-

१ गत्वा गत्वा आ. । २ 'आद्धा' आ. । ३ इति जे लावइज्जा इत्यादि येषां आ. । ४ मलापयेत् आ. इ. । ५ 'वशादातो' आ. इ. । सा० ६ स एष
 अस्य गुणाः विकरन्त्यनिवारिता दसादिशासु इतरथा कथासु श्रूयते प्रत्यक्षं अथ दृष्टोऽसि ॥१॥ ७ मुखसि आ. इ. । ८ घटति आ. इ. ।

कार्थस्य वेद्वादेः कृते 'अनुग्रियं भाषते' यद्यस्य ग्रियं तत्तस्य वदतोऽनु-पथाद्भाषते अनुभाषते, प्रतिशब्दकवत् सेवकवद्वा राजाद्युक्त-
मनुवदतीत्यर्थः, तमेव दातास्मनुसेवमान आहारमात्रगृहः सर्वमेतत्करोतीत्यर्थः, स चैवम्भूतः सदाचारभ्रष्टः पार्श्वस्थभावमेव व्रजति
कुशीलतां च गच्छति, तथा निर्गतः अपगतः सारः-चारित्राख्यो यस्य स निःसारः, यदि वा निर्गतः सारो निःसारः स विद्यते यस्यासौ
निःसारवान्, पुलाक इव निष्कणो भवति यथा-एवमसौ संयमानुष्ठानं निःसारीकरोति, एवंभूतश्चासौ लिङ्गमात्रावशेषो बहूनां स्वयू-
ध्यानां तिरस्कारपदवीमवाप्नोति, परलोके च निष्ठुष्टानि यातनास्थानान्यवाप्नोति ॥२६॥ उक्ताः कुशीलाः, तत्प्रतिपक्षभूतान् सुशी-
लान् प्रतिपादयितुमाह—

अपणातपिण्डेणऽहियासएज्जा, णो पूयणं तवसा आवहेज्जा ।

सेहेहिं रूवेहिं असज्जेमाणं, सव्वेहि कामेहि णणीय गहिं ॥२७॥

सव्वाइं संगाइं अइच्च धीरे, सव्वाइं दुक्खाइं तितिक्खमाणे ।

अखिले अगिच्चे अणिएयचारी, अभयंकरे भिक्खु अणाविलप्पा ॥२८॥

भारस्स जाता मुणि भुंजएज्जा, कंखेज्जा पावस्स विवेग भिक्खू ।

दुक्खेण पुट्टे धुयमाइएज्जा, संगमसीसे व परं दमेज्जा ॥२९॥

१ यस्य यत् आ. । २ माणे आ. इ. । ३ वीरे इ. ।

अवि हस्माने फलगावतट्टी, समागमं कंखति अंतकस्स ।

णिघूय कम्मं ण पवंचुवेइ, अबखखाए वा सगडं तिवेमि ॥३०॥

इति श्रीकुसीलपरिभासियं सत्तममज्झयणं समत्तं ॥ (गाथाप्र० ४०२)

‘अण्णातपिण्डेण’ इत्यादि, अज्ञानश्रामौ पिण्डश्चाज्ञानपिण्डः अन्तग्रान्त इत्यर्थः, अज्ञातेभ्यो वा-पूर्वापरामंस्तुतेभ्यो वा पिण्डोऽज्ञा-
तपिण्डोऽज्ञानोऽच्छवृत्त्या लब्धस्तेनात्मानम् ‘अधिसहेत्’ वर्तयेत्-पालयेत्, एतदुक्तं भवति-अन्तग्रान्तेन लब्धेनालब्धेन वा न दैन्यं
कुर्यात्, नाप्युत्कृष्टेन लब्धेन मदं विदध्यात्, नापि तपसा पूजनमत्कारमावहेत्, न पूजनमत्कारनिमित्तं तपः कुर्यादित्यर्थः, यदि वा
पूजासत्कारनिमित्तत्वेन तथाविधार्थित्वेन वा महतापि केनचित्तपो मुक्तिहेतुकं न निःसारं कुर्यात्, तदुक्तम्-“परं लोकाधिकं धाम,
तपः श्रुतिमिति द्वयम् । तदेवार्थित्वनिर्लुप्तसारं तुणलत्रायते ॥१॥” ॥ यथा च रसेषु गुडिं न कुर्यात्, एवं शब्दादिष्वपीति दर्शयति-
‘शब्दैः’ वेणुवीणादिभिर्गाक्षिभः मंस्तेषु ‘अमज्ज’ आगमिक्तमकुर्वन् कर्कशेषु च द्वेषमगच्छन् तथा रूपैरपि मनोज्ञैर्न रगद्वेषमकुर्वन् एवं
मर्वैरपि ‘कामैः’ इच्छामदनरूपैः सर्वेभ्यो वा कामेभ्यो गुडिं ‘विनीय’ अपनीय मयममनुपालयेदिति, सर्वथा मनोज्ञैतरेषु विषयेषु रग-
द्वेषं न कुर्यात्, तथा चोक्तम्-“महेसु य भदयपावणसु, मोर्यविमयधुवणसु । तुण्डेण व रुद्धेण व, ममणेण मया ण होयव्वं ॥१॥” ॥

१ गार्ग्य आ. २. । २ कुल्लुट् पारदन्ति. रमन्त । छ । अ. ममन-भयन मतानं । छ आ. ३ अन्त आ. २. । ४ पूजां धा. । मा० ५ अन्तेषु च
भदकयपर्वेषु श्रोत्रविद्ययुग्मनैषु तुण्डेन व रुद्धेन वा व्यर्माणेन मदा न मर्दिद्व्य । ६ मन्त्रे आ. । ७ रससु आ. । मा० ८ रसेषु यक्षु ।

य भयपावणसु; चबखुविसयमुवगणसु । तुष्टेण व रुष्टेण व समणेण सया ण होयव्वं ॥२॥ गंधेसु य भयपावणसु, घाणविसयमुव-
गणसु । तुष्टेण० ॥३॥ भयसु य भयपावणसु, रसणविसयमुवगणसु । तुष्टेण व रुष्टेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥४॥ फासेसु य
भयपावणसु, फासविसयमुवगणसु । तुष्टेण व रुष्टेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥५॥ ॥२७॥ यथा चेन्द्रियनिरोधो विधेय एवम-
परसङ्गनिरोधोऽपि कार्य इति दर्शयति—‘सव्वाहं’ इत्यादि, सर्वान् ‘सङ्गान्’ संबन्धान् स्नेहलक्षणान् बाह्यांश्च द्रव्यपरिग्रहलक्ष-
णान् ‘अतीत्य’ त्यक्त्वा ‘धीरो’ विवेकी सर्वाणि ‘दुःखानि’ शारीरमानसानि त्यक्त्वा परीषहोपसर्गजनितानि ‘तितिक्षमाणः’ अधिसहन-
‘अखिलो’ ज्ञानदर्शनचारित्र्यैः सम्पूर्णः तथा कामेष्वगृह्यस्तथा ‘अनियतचारी’ अप्रतिबद्धविहारी तथा जीवानामभयं करो भिक्षणशीलो
भिक्षुः—साधुः एवम् ‘अनाविलो’ विषयकषायैरनाकुल आत्मा यस्यासावनाविलात्मा संयममनुवर्त्तत इति ॥२८॥ किञ्चान्यत्—‘भारस्स
जाता’ इत्यादि, संयमभारस्य यात्रार्थ—पञ्चमहाव्रतभारनिर्वाहणार्थ ‘मुनिः’ कालत्रयवेत्ता ‘मुञ्जीत’ आहारग्रहणं कुर्वीत, तथा ‘पापस्य’
कर्मणः पूर्वाचरितस्य ‘विवेकं’ पृथग्भावं विनाशमाकाङ्क्षेत् ‘भिक्षुः’ साधुरिति, तथा—दुःखयतीति दुःखं—परीषहोपसर्गजनिता पीडा तेन
‘सृष्टो’ व्याप्तः सन् ‘धृतं’ संयमं मोक्षं वा ‘आददीत’ गृह्णीयात्, यथा सुभटः कश्चित् सङ्ग्रामशिरसि शत्रुभिरभिदुतः ‘परं’ शत्रुं दमयति
एवं परं—कर्मशत्रुं परीषहोपसर्गभिदुतोऽपि दमयेदिति ॥२९॥ अपि च—‘अवि हम्ममाणो’ इत्यादि, परीषहोपसर्गहैन्यमानोऽपि—पीड्यमा-
नोऽपि सम्यक् सहते, किमिव ?, फलकवदपकृष्टः यथा फलकमुभाभ्यामपि पार्श्वीभ्यां तष्टं—घटितं सत्तु भवति अरक्तद्विष्टं वा संभव-
त्येवमसावपि साधुः सबाह्याभ्यन्तरेण तपसा निष्टप्तदेहतनुः—दुर्बलशरीरोऽरक्तद्विष्टश्च, अन्तकस्य—मृत्योः ‘समागमं’ प्राप्तिसम् ‘आका-

सा० १ गंधेषु घ्राणं । २ भक्ष्येषु रसनं । ३ स्पर्शेषु स्पर्शनं । ४ विधेयस्तथाऽपरसंगत्यागः आ. । ५ ‘ममयकरो आ. । ६ कर्मऽपरं’ आ. ।

कृति' अभिलषति, एवं चाऽष्टप्रकारं कर्म 'निर्धूय' अपनीय न पुनः 'प्रपञ्चं' जातिजराभरणरोगशोकादिकं प्रपञ्च्यते बहुधा नटवद्यस्मिन् स प्रपञ्चः—संसारस्तं 'नोपैति' न याति, दृष्टान्तमाह—यथा अक्षस्य 'क्षये' विनाशे सति 'शकटं' गन्ध्यादिकं समविषमपथरूपं, प्रपञ्च-मुपष्टम्भकारणाभावात् नोपयाति, एवमसावपि साधुरष्टप्रकारस्य कर्मणः क्षये संसारप्रपञ्चं नोपयातीति, गतोऽनुगमो, नयाः पूर्ववद्, इतिशब्दः परिसमास्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥३०॥ समाप्तं च कुशीलपरिभाषाख्यं सप्तममध्ययनम् ॥

अथ अष्टमं श्रीवीर्याऽध्ययनं प्रारभ्यते ॥

उक्तं सप्तममध्ययनं, साम्प्रतमष्टममारभ्यते—अस्य चायमभिसम्बन्धः, इहानन्तराध्ययने कुशीलास्तत्प्रतिपक्षभूताश्च सुशीलाः प्र-तिपादिताः, तेषां च कुशीलत्वं सुशीलत्वं च संयमवीर्यान्तराद्योदयात्तत्क्षयोपशमाच्च भवतीत्यतो वीर्यप्रतिपादनायेदमध्ययनमुपदिश्यते, तदनेन संबंधेनायातस्यास्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि उपक्रमादीनि वक्तव्यानि, तत्राप्युपक्रमान्तर्गतोऽर्थाधिकारोऽयं, तद्यथा—बालबालपण्डितपण्डितवीर्यभेदात्रिविधमपि वीर्यं परिज्ञाय पण्डितवीर्यं यतितव्यमिति, नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे वीर्याऽध्ययनं, वीर्यनिक्षे-पाय निर्युक्तिरुदाह—

१ xशकटं आ. । २ ग्रंथाग्र ३९९ आ. इ । ३ कुशीलाः प्रतिपादितास्तत्प्रतिपक्षं आ. ।

विरिं छक्कं दब्बे सच्चित्ताऽचित्तमीसंगं चेव । दुपयचउप्पयअपयं एयं तिविह तु सच्चित्तं ॥९१॥
'विरिं छक्कं' इत्यादि, वीर्यं नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात् षोढा निक्षेपः, तत्रापि नामस्थापने क्षुण्णे, द्रव्यवीर्यं द्विधा-
आगमतो नोआगमतश्च, आगमतो ज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः, नोआगमतस्तु ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं सचित्ताऽचित्तमिश्रभेदाज्जिधा-
वीर्यं, सचित्तमपि द्विपदचतुष्पदापदभेदात् त्रिविधमेव, तत्र द्विपदानां अर्हचक्रवर्त्तिबलदेवादीनां यद्वीर्यं स्त्रीरत्नस्य वा र्यस्य वा यद्वीर्यं
तदिह द्रव्यवीर्यत्वेन ग्राह्यं, तथा चतुष्पदानामश्चस्तिरत्नादीनां सिंहव्याघ्रशरभादीनां वा परस्य वा यद्वोढव्ये धावने वा वीर्यं तदिति,
तथाऽपदानां गोशीर्षचन्दनप्रभृतीनां शीतोष्णकालयोरुष्णशीतवीर्यपरिणाम इति । अचित्तवीर्यप्रतिपादनायाऽऽह-

अच्चित्तं पुण विरियं आहारावरणपहरणादीसु । जह ओसहीण भणियं विरियं रसवीरियविबागो ॥९२॥
आवरणे कवयादी चक्षादीयं च पहरणे हँति । खित्तंमि जंमि खेतं काले जं जंमि कालंमि ॥९३॥

'अचित्तं पुण' इत्यादि, अचित्तद्रव्यवीर्यं त्वाहारावरणप्रहरणेषु यद्वीर्यं तदुच्यते, तत्राऽऽहारवीर्यं तदुच्यते, तत्राऽऽहारवीर्यं 'सद्यः
प्राणकरा हृद्या, घृतपूर्णाः कफापहाः' इत्यादि, औषधीनां च शल्योद्धरणसंरोहणविपापहारमेधाकरणादिकं रसवीर्यं, विपाकवीर्यं च यदुक्तं
चिकित्साशास्त्रादौ तदिह ग्राह्यमिति, तथा योनिप्राभृतकान्मानाविधं द्रव्यवीर्यं द्रष्टव्यमिति, तथा-'आवरणे' इत्यादि, आवरणे क्लृप्ता-
दीनां ग्रहणे चर्क्रीदीनां यद्भवति वीर्यं तदुच्यत इति । अधुना क्षेत्रकालवीर्यं गाथापश्चाद्धेन दर्शयति-क्षेत्रवीर्यं तु देवकुर्वीदिकं क्षेत्रमा-
श्रित्य सर्वाण्यपि द्रव्याणि तदन्तर्गतान्युत्कृष्टवीर्यवन्ति भवन्ति, यद्वा दुर्गादिकं क्षेत्रमाश्रित्य कस्याचिद्वीर्योच्छासो भवति, यस्मिन् वा क्षेत्रे

१ xxxvद्वी० आ. । २ विबागं आ. । ३ होह उ. आ. । ४ औष० आ. इ. । ५ °xxxविर्णा० आ. । ६ °दीनां च यं अ. आ. ।

वीर्यं व्याख्यायते तत्क्षेत्रवीर्यमिति, एवं कालवीर्यमप्येकान्तसुपमादावायोज्यमिति, तथा चोक्तम्—“वर्षसु लवणममृतं शरदि जलं गोपयश्च हेमन्ते । शिशिरे चामलकरसो, घृतं वसन्ते गुडश्चान्ते” ॥१॥ तथा—“ग्रीष्मे तुल्यगुडां सुसैन्धवयुतां मेघावनेद्वेऽम्बरे, तुल्यां शर्करया शरद्वमलया शुण्ठ्या तुषारागमे । पिप्पल्या शिशिरे वसन्तसमये क्षौद्रेण संयोजितां, पुंसां प्राप्य हरीतकीमिव गदा नश्यन्तु ते शत्रवः” ॥१॥ भाववीर्यप्रतिपादनायाऽह—

‘भावो जीवस्स सचीरियस्स चिरियंमि लद्धिऽजोगविहा । ओरस्सिदिय अज्झप्पिएसु बहुसो बहुविहीयं ॥९४॥ मणव्हकाया आणापाणू संभव तंहा य संभव्वे । सोत्तादीणं सहादिएसु विसएसु गहणं च ॥९५॥

‘भावो जीवस्स’ इत्यादि, ‘सचीर्यस्य’ वीर्यशक्त्युपेतस्य जीवस्य ‘वीर्यं’ वीर्यविषये अनेकविधा लब्धिः, तामेव गाथापश्चाद्धेन दर्शयति, तद्यथा—उरसि भवमौरस्यं शरीरबलमित्यर्थः, तथेन्द्रियबलमाध्यात्मिकं बलं बहुशो बहुविधं द्रष्टव्यमिति । एतदेव दर्शयितुमाह—‘मणव्ह’ इत्यादि, आन्तरेण व्यापारेण गृहीत्वा पुद्गलान् मनोयोग्यान् मनस्त्वेन परिणमयति भाषायोग्यान् भाषात्वेन परिणमयति काययोग्यान् कायत्वेन आनापानयोग्यान् तद्भावेनति, तथा मनोवाक्कायादीनां तद्भावपरिणतानां यद्वीर्यं—सामर्थ्यं तद्विविधं—सम्भवे सम्भाव्ये च, सम्भवे तावत्तीर्थकृतानुचरोपपातिकानां च सुराणामतीव पटूनि मनोद्रव्याणि भवन्ति, तथाहि—तीर्थकृतानुचरोपपातिकसुरमनःपर्यायज्ञानिप्रश्नव्याकरणस्य द्रव्यमनसैव करणान् अनुचरोपपातिकसुराणां च सर्वव्यापारस्यैव मनसा निष्पादनादिति, सम्भाव्ये तु यो हि यमर्थं पटुमतिना श्रोच्यमानं न शक्नोति साम्प्रतं परिणमयितुं सम्भाव्यते त्वेव परिकर्म्यमाणः शक्यत्यमुमर्थं परि-

१ काए अ. बा. । २ तहेव संभव्वे अ. तहेव संभवो आ. । ३ बलं शारीरमित्यर्थः आ. xऽशारीरमित्यर्थः इ. । ४ मऽति आ. ।

णमयितुमिति, वाग्वीर्यमपि द्विविधं-सम्भवे सम्भाव्ये च, तत्र सम्भवे तीर्थकृतां योजननिर्हारीणी वाक् सर्वस्वभाषानुगता च तथा-
ऽन्येषामपि क्षीरमध्वास्वादिलब्धिमतां वाचः सौभाग्यमिति, तथा हंसकोकिलादीनां सम्भवति स्वरमाधुर्यं, सम्भाव्ये तु सम्भाव्यते
इत्यामायाः स्त्रिया गानमाधुर्यं, तथा चोक्तम्-“सामा गायति महुरं काली गायति खरं च रुक्खं च” इत्यादि, तथा-सम्भावयामः-
एनं श्रावकदारकम् अकृतसुखसंस्कारमप्यक्षरेषु यथावदभिलष्येविति, तथा सम्भावयामः शुक्रसारिकादीनां वाचो मानुषभाषापरिणामः,
कायवीर्यमप्यौरस्यं यद्यस्य बलं, तदपि द्विविधं-सम्भवे सम्भाव्ये च, संभवे यथा चक्रवर्तिबलदेववासुदेवादीनां यद्बाहुबलादि काय-
बलं, तद्यथा-कोटिशिला त्रिष्टुष्टेन वामकरतलेनोद्धृता, यदि वा-‘सोलस रायसहस्ता’ इत्यादि, यावदपरिमितबला जिनवरेन्द्रा इति,
सम्भाव्ये तु सम्भाव्यते तीर्थकरो लोकमलोके कण्डुकवत् प्रक्षेप्तुं तथा मेरुं दण्डवद्गृहीत्वा वसुधां छत्रकवद्धर्तुमिति, तथा सम्भाव्यते
अन्यतरसुराधिपो जम्बूद्वीपं वामहस्तेन छत्रकवद्धर्तुमयत्नेनैव च मन्दरमिति, तथा सम्भाव्यते अयं दारकः परिवर्धमानः शिलामेनामु-
द्धर्तुं हस्तिनं दमयितुमश्वं वाहयितुमित्यादि, इन्द्रियबलमपि श्रोत्रेन्द्रियादि स्वविषयग्रहणसमर्थं पञ्चधा एकैकं, द्विविधं-सम्भवे सम्भा-
व्ये च, सम्भवे यथा श्रोत्रस्य द्वादश योजनानि विषयः, एवं शेषाणामपि यो यस्य विषय इति, सम्भाव्ये तु यस्य कस्यचिदनुपहृतेन्द्रि-
यस्य श्रान्तस्य कुट्टस्य पिपासितस्य परिग्लानस्य वा अर्थग्रहणाऽसमर्थमपि इन्द्रियं सद्यथोक्तदोषोपशमे तु सति सम्भाव्यते विषयग्रह-
णायेति । साम्प्रतमाध्यात्मिकं वीर्यं दर्शयितुमाह—

उज्जमधिनिधीरत्तं सोड्डीरत्तं खमा य गंभीरं । उवओगजोगतवसंजमादियं होइ अज्झप्पो ॥१६॥

१ °लितं° आ. । २ श्रोत्रेन्द्रियस्य आ. । ३ गो° अ. आ. । ४ अज्झप्प अ. आ. ।

‘उज्जमधिनि’ इत्यादि, आत्मन्यधीत्यध्यात्मं तत्र भवमाध्यात्मिकम्-आन्तरशक्तिजनितं सात्त्विकमित्यर्थः, तच्चानेकधा-तत्रोद्यमो ज्ञानतपोऽनुष्ठानादिषुत्साहः, एतदपि यथायोगं सम्भवे सम्भाव्ये च योजनीयमिति, धृतिः संयमे स्थैर्यं चित्तसमाधानमिति (यावत्), धीरत्वं परीषहोपमर्गाक्षोभ्यता, शौण्डीर्यं त्यागसम्पन्नता, षट्खण्डमपि भरतं त्यजतश्चक्रवर्तिनो न मनः कम्पते, यदि वाऽऽपद्यविषण्णता, यदि वा-विषमेऽपि कर्तव्ये समुपस्थिते पराभियोगमङ्कुर्वन् मयैवैतत्कर्तव्यमित्येवं हर्षायमाणोऽविषण्णो विधत्त इति, क्षमावीर्यं-तु परैरा-कुश्यमानोऽपि मनागपि मनसा न क्षोभमुपयाति, भावयति (च तत्त्वं,) तैच्चेदम्-“आकुष्टेन मतिमता तत्त्वार्थगवेषणे मतिः कार्यी । यदि सत्यं कः कोपः ? स्यादनुतं किं नु कोपेन ? ॥१॥” तथा “अक्रोसहृणमाणमारणधम्मभंसाण बालसुलभाणं । लाभं मन्नाइ धीरो जहु-त्तराणं अमावं (लाभं) मि” ॥१॥ गाम्भीर्यवीर्यं नाम परीषहोपसर्गैरघृष्यत्वं, यदि वा यत् मनश्चमत्कारिण्यपि स्वानुष्ठाने अनौद्धत्यं उक्तम् च-“चुल्लुच्छलेइ जं होइ उणयं रिच्चयं कणकणेइ । भरियाइ ण खुब्भंती सुपुरिसविभाणमंडाई” ॥१॥ उपयोगवीर्यं साकाराना-कारभेदात् द्विविधं, तत्र साकारोपयोगोऽष्टधाऽनाकारश्चतुर्धा तेन चोपयुक्तः स्वविषयस्य द्रव्यक्षेत्रकालभावरूपस्य परिच्छेदं विधत्त इति, तथा योगवीर्यं त्रिविधं त्रिविधं मनोवाक्कायभेदात्, तत्र मनोवीर्यमङ्कुशलमनोनिरोधः कुशलमनसश्च प्रवर्तनं, मनसो वा एकत्वीभावकरणं, मनोवीर्येण हि निर्गन्धसंयताः प्रवृद्धपरिणामा अवस्थितपरिणामाश्च भवन्तीति, वाग्वीर्येण तु भाषमाणोऽपुनरुक्तं निरवद्यं च भाषते,

१ xxx न^० इ. । २ चेदं आ. । सा. ३ आक्रोशहृणमाणधर्मप्रशानं बालसुलभानां लाभं मन्यते धीरो योत्तराणामभावे ॥१॥ ४ वृहणं आ. । ५ जन मं आ. । सा. ६ चुल्लुच्छलेइ प्र०, चुल्लुच्छलेइ आ, चुल्लुच्छलेइ इ. । सा. ७ उदगीरति यद्भवत्यूनकं रिक्तकं कणकगति मृतानि धुज्यन्ते सुपुरुषविज्ञानमाणानि ॥१॥
८ चतुर्द्वेति आ. इ. ।

कायवीर्यं तु यस्तु समाहितपाणिपादः कर्मवदतिष्ठत इति, तपोवीर्यं द्वादशप्रकारं तपो यद्वलादग्लायन् विधत्त इति, एवं सप्तदशविधे संयमे एकत्वाद्यध्यवसितस्य यद्वलात् प्रवृत्तितत्संयमवीर्यं, कथमहमतिचारं संयमे न प्राप्नुयामित्यध्यवसायिनः प्रवृत्तिरित्येवमाद्यध्यात्म-वीर्यमित्यादि च भाववीर्यमिति वीर्यप्रवादपूर्वं चाऽनन्तं वीर्यं प्रतिपादितं, किमिति ? यतोऽनन्तार्थं पूर्वं भवति, तत्र च वीर्यमेव प्रतिपाद्यते, अनन्तार्थता चातोऽन्नगन्तव्या, तद्यथा—“सर्व्वण्णं जा होज्ज वालुया गणणमागया सन्ती । तच्चो बहुयतरागो अत्थो एगस्स पाद्यते, अनन्तार्थता चातोऽन्नगन्तव्या, तद्यथा—“सर्व्वण्णं जा होज्ज वालुया गणणमागया सन्ती । तच्चो बहुयतरागो अत्थो एगस्स पुब्बस्स” ॥१॥ “सर्व्वममुद्गाण जलं जइप्पत्थमियं हविज्ज संकलियं । एत्थो बहुयतरागो अत्थो एगस्स पुब्बस्स” ॥२॥ तदेवं पूर्वार्थस्यान्याद्वीर्यस्य च तदर्थत्वादनन्तता वीर्यस्येति । सर्व्वमप्येतद्वीर्यं त्रिधेति प्रतिपादयितुमाह—

सत्त्वंपियं तं निविहं पंडिय बालविरियं च मीसं च । अहवाचि होति दुविहं अगारअणगारियं चेव ॥९७॥
‘सत्त्वंपिय’ इत्यादि, सर्व्वमप्येतद्भाववीर्यं पण्डितबालमिश्रभेदात् त्रिविधं, तत्राऽन्नगाराणां पण्डितवीर्यं बालपण्डितवीर्यं त्वगाराणां गृहस्थानामिति, तत्र यतीनां पण्डितवीर्यं सादिसपर्यवसितं, सर्व्वविरतिप्रतिपत्तिकाले सादिता सिद्धावस्थायां तदभावात् सान्तं, बालपण्डितवीर्यं तु देशविरतिसद्भावकाले सादि सर्व्वविरतिसद्भावे तदंशे वा सपर्यवसानं, बालवीर्यं त्वविरतिलक्षणमेवाभव्यानामनाद्यपर्यवसितं भव्यानां त्वनादिसपर्यवसितं, सादिसपर्यवसितं तु विरतिभ्रंशात् सादिता पुनर्जघन्यतोऽन्तर्गृह्यतोऽपार्द्धपुद्गलपरावर्तितं विरतिसद्भावात् सान्ततेति, साद्यपर्यवसितस्य तृतीयभङ्गस्य त्वसम्भव एव, यदि वा—पण्डितवीर्यं सर्व्वविरतिलक्षणं विरतिरपि चारित्रमोहनीय-

१ वदति आ. । छा. २ सर्वासां नदीनां यावन्त्यो भवेयुर्वाहिका गणनमागताः सत्यः ततो बहुतरोऽर्थ एकस्य पूर्वस्य ॥१॥ ३ सर्व्वसङ्क्राणां जलं यतिप्रमितं तत्तु भवेत्संकलितं ततो” ॥ ४ “पिप् तं अ. आ. । ५ “वीर्यं आ. इ. । ६ “सान्तता आ. । ७ “सान्तता आ. । ८ “तः उपाह्वं आ. ।

क्षयक्षयोपशमोपशमलक्षणात्रिविधं, अतो वीर्यमपि त्रिविधं भवति । गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, तदनु सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारयितव्यं, तच्चेदम्—

दुहा वेयं सुयक्खायं, वीरियंति पवुच्चई । किं नु वीरस्स वीरत्तं, कहं चेयं पवुच्चई ? ॥१॥
कम्ममेगे पवेदंति, अकम्मं वावि सुव्वया । एतेहिं दोहि ठाणेहिं जेहिं दीसंति मच्चिया ॥२॥

‘दुहा वेयं’ इत्यादि, द्वे विधे—प्रकारावस्थेति द्विविध—द्विप्रकारं, प्रत्यक्षाऽऽसन्नवाचित्वात् इदमो यदनन्तरं प्रकर्षणोच्यते प्रोच्यते वीर्यं तद्विभेदं सुव्याख्यातं स्वाख्यातं तीर्थकरादिभिः, वा वाक्यालङ्कारे, तत्र ‘ईर’ गतिप्रणयोः, विशेषेण ईरयति—प्रेरयति अहितं येन तद्वीर्यं जीवस्य शक्तिविशेष इत्यर्थः, तत्र, किं नु ‘वीरस्य’ सुभटस्य वीरत्वं ? केन वा कारणेनासौ वीर इत्यभिधीयते, नुशब्दो व्रित-कवाची, एतद्वितर्कयति—किं तद्वीर्यं ? वीरस्य वा किं तद्वीरत्वमिति ॥१॥ तत्र भेदद्वारेण वीर्यस्वरूपमाचिख्यासुराह—‘कम्ममेगे’ इत्यादि, कर्म—क्रियानुष्ठानमित्येतदेके वीर्यमिति प्रवेदयन्ति, यदि वा—कर्माद्यप्रकारं कारणे कार्योपचारात् तदेव वीर्यमिति प्रवेदयन्ति, तथाहि—औदयिकभावनिष्पन्नं कर्मस्युपादिश्यते, औदयिकोऽपि च भावः कर्मोदयानिष्पन्न एव बालवीर्यं, द्वितीयभेदस्त्वयं—न विद्यते कर्मस्थेत्यकर्मा—वीर्यान्तरायक्षयजनितं जीवस्य सहजं वीर्यमित्यर्थः, चशब्दात् चारित्रमोहीनोपशमक्षयोपशमजनितं च, हे सुव्रता ! एवम्भूतं पण्डितवीर्यं जानीत यूयं, आभ्यामेव द्वाभ्यां सकर्मककर्मकापादितबालपण्डितवीर्याभ्यां व्यवस्थितं वीर्यमित्युच्यते, यकाभ्यां च ययोर्वा व्यवस्थिता मर्त्येषु भवा मर्त्याः ‘दिस्संत’ इति दृश्यन्तेऽपदिश्यन्ते वा, तथाहि—नानाविधासु क्रियासु

१ °तीति आ. । २ चैव आ. । ३ ×××ती° इ. । ४ °ओ° आ. इ. । सा० ५ वीर्यत्रयेऽस्यैवोदयनिष्पन्नत्वात्, शेषं त्वन्यथेत्युत्तरभेदे । ६ ××××× दृश्यं आ. इ. ।

प्रवर्तमानंश्चत्सहस्रं मर्त्यं दृष्ट्वा वीर्यवानयं मर्त्यं इत्येवमपदिश्यते, तथा तदावारकर्मणः क्षयादनन्तबल्युक्तोऽयं मर्त्यं इत्येवमपदिश्यते दृश्यते चेति ॥२॥ इह बालवीर्यं कारणे कार्योपचारादेव प्रमादं कर्मत्वेनाऽपदिशन्नाह—

पमायं कम्ममाहंसु, अप्पमायं तहाऽवरं । तब्भावादेसओ वावि, बालं पंडियमेव वा ॥३॥

सत्यमेगे तु सिक्खंता, अतिवायाय पाणिणं । एगे मंते अहिज्जंति, पाणभूयविहेडिणो ॥४॥

‘पमायं’ इत्यादि, प्रमाद्यन्ति—सदृष्टानरहिता भवन्ति प्राणिनो येन स प्रमादो—मद्यादिः, तथा चोक्तम्—“मैत्रं विसयकसाया णिहा विगहा य पंचमी भणिया । एस पमायपमाओ णिदिट्ठो वीयरगेहिं” ॥१॥ तमेवम्भूतं प्रमादं कर्मोपादानभूतं कर्म ‘आहुः’ उक्तवन्त स्तीर्थकरादयः, अप्रमादं च तथाऽपरमकर्मकमाहुरिति, एतदुक्तं भवति—प्रमादोपहतस्य कर्म बध्यते, सकर्मणश्च यत्क्रियानुष्ठानं तद्बालवीर्यं, तथाऽप्रमत्तस्य कर्माऽभावो भवति, एवंविधस्य च पण्डितवीर्यं भवति, एतच्च बालवीर्यं पण्डितवीर्यमिति वा प्रमादवतः सकर्मणो बालवीर्यमप्रमत्तस्याकर्मणः पण्डितवीर्यमित्येवमायोज्यं, ‘तब्भावादेमओ वावी’ति तस्य—बालवीर्यस्य कर्मणश्च पण्डितवीर्यस्य वा भावः—सत्ता स तद्भावस्तेनाऽऽदेशो—व्यपदेशः ततः, तद्यथा—बालवीर्यमभव्यानामनादिसपर्यवसितं वा सादिसमर्थवसितं वेति, पण्डितवीर्यं तु सादिसपर्यवसितमेवेति ॥३॥ तत्र प्रमादोपहतस्य सकर्मणो यद्बालवीर्यं तद्दर्शयितुमाह—‘सत्यमेगे’ इत्यादि,

१ कुम्भिकर्वाणि आ. ३ भिक्खुनि ६ । २ डणे आ. । सा. ३ मय विषयाः कषाया निद्रा विकथा च पंचमी भणिता (एते पञ्च प्रमादा निर्दिष्टा) एष प्रमाद-
प्रमानो निर्दिष्टो वीतरगैः ॥१॥ ४ नदूमावादेजतो वापीति आ. ६ । ५ XXXX^प आ. ६ ।

शस्त्रं-खड्गादिग्रहणं शास्त्रं वा धनुर्वेदपुर्वेदादिकं प्राण्युपमर्दकारि तत् सुष्ठु सातगौरवगृह्णा 'एके' केचन 'शिक्षन्ते' उद्यमेन गृह्णन्ति, तच्च शिक्षितं सत् 'प्राणिनां' जन्तूनां विनाशाय भवति, तथाहि-तत्रोपादिश्यते एवंविधमालीढप्रत्यालीढादिभिर्जीवि व्यापादयितव्ये स्थानं विधेयं, तदुक्तम्-“मुष्टिनाऽऽच्छादयेच्छक्ष्यं, मुष्टौ दृष्टिं निवेशयेत् । हतं लक्ष्यं विजानीयाद्यदि मूर्ध्ना न क्रम्पते” ॥१॥ तथा एवं लावकरसः क्षयिणे देयोऽभयारिष्टाल्यो मद्यविशेषश्चेति, तथा एवं चौरादेः शूलारोपणादिको दण्डो विधेयः तथा चाणक्याभिप्रायेण, परो वञ्चयितव्योऽर्थोपादानार्थं तथा कामशास्त्रादिकं चोद्यमेनाशुभाध्यवसायिनोऽधीयते, तदेवं शस्त्रस्य धनुर्वेदादेः शास्त्रस्य वा यदभ्यसनं तत्सर्वं बालवीर्यं, किञ्च एके केचन पापोदयात् मन्त्रानभिचारकानां (ते) शर्वणानश्चमेघपुरुषमेधसर्वमेधादियागार्थमधीयन्ते, किम्भूतानिति दर्शयति-‘प्राणा’ द्वीन्द्रियादयः ‘भूतानि’ पृथिव्यादीनि तेषां ‘विविधम्’ अनेकप्रकारं ‘हेठकान्’ बाधकान् ऋक्संस्थानीयान् मन्त्रान् पठन्तीति, तथा चोक्तम्-“पद् शतानि निगुज्यन्ते, पशूनां मध्यमेऽहनि । अश्वमेधस्य वचनान्यूनानि पशुभिस्त्रिभिः ॥१॥” इत्यादि ॥४॥ अधुना ‘सत्थ’मित्येतत्त्वत्रपदं ह्यत्रस्पशिकया निधुक्तिकारः स्पष्टयितुमाह—

मत्तयं असिमादीयं चिज्जामंते य देवकम्मकयं । पत्थिववारुणअग्गेय वाऊ तह मीसगं चेव ॥९८॥^६

‘सत्थं’ इत्यादि, शस्त्रं-ग्रहणं तच्च असिः-खड्गस्तदादिकं, तथा विद्याधिष्ठितं, मन्त्राधिष्ठितं देवकर्मकृतं-दिव्यक्रियानिष्पादितं, तच्च पञ्चविधं, तद्यथा-पार्थिवं वारुणमाग्नेयं वायव्यं तथैव द्वादशमिथं चेति । किञ्चान्यत्—

१ °दिःजीवे आ. इ. । २ x x x x चौरा° आ. । ३ °प्रायेणैव आ. इ. । ४ x ° थ° आ. इ. । ५ हेठनात् बाधनात् आ. । ६ विरिय सम्मत अ. आ. ।

माङ्गणो कट्टु माया य, कामभोगे समारभे । हंता छेत्ता पैगम्बित्ता, आयसायाणुगामिणो ॥५॥
मणसा त्रयसा चैव, कायसा चैव अंतसो । आरओ परओ वावि, दुहावि य असंजया ॥६॥

‘माङ्गणो’ इत्यादि, सूत्रं ‘माया’ परवञ्चनोदितं बुद्धिः सा विधत्ते येषां ते मायाविनस्त एवम्भूता मायाः—परवञ्चनानि कृत्वा एकग्रहणे नञ्जातीयग्रहणादेव क्रोधिनी मोहिनी लोभिनः सन्तः ‘कामान्’ इच्छारूपान् तथा भोगांश्च शब्दादिविपर्ययान् ‘समारभन्ते’ सेवन्ते पाठान्तरं वा ‘आरंभाय निवर्द्धे’ त्रिभिः मनोवाक्यारम्भार्थं वर्त्तते, बहून् जीवान् व्यापादयन् वधन् अर्पध्वंसयन् आज्ञापयन् भोगार्थं विचोपाजर्जनार्थं प्रवर्त्तत इत्यर्थः, तदेवम् ‘आत्मसानानुगामिनः’ स्वसुखलिप्सवो दुःखद्विषो विषयेषु गृह्णाः कपायकलुषितान् रात्मानः मन्त एवम्भूता भवन्ति, तद्यथा—‘हन्तारः’ प्राणिव्यापादयितारस्तथा छेत्तारः कर्णनासिकादेस्तथा प्रकर्तयितारः पृष्ठादरादेरिति ॥५॥ तदेतत्कथमित्याह—‘मणसा’ इत्यादि, तदेतत्प्राण्युपमर्दनं मनसा वाचा कायेन कृतकागितानुमतिभिश्च ‘अन्नशः’ कायेनाशक्तोऽपि तन्दुलमन्स्यवन्मनसव पापानुष्ठानानुमत्या कर्म बध्नातीति, तथा आरतः परतश्चेति लौकिकी वाचो युक्तिगित्येवं पर्यलोच्यमाना ऐहिकामुष्मिकयोः द्विधापि स्वयंकरणेन परकरणेन चासंयता—जीवोपधातकारिण इत्यर्थः ॥६॥ साम्प्रतं जीवोपधातविपाकदर्शनार्थमाह—

वेराइं कुव्वई वेरी, तओ वेरेहिं रज्जती । पावोवगा य आरंभा, दुक्खफासा य अंतसो ॥७॥

१ मायाओ आ. इ. । २ ममाहरे आ. इ. । ३ पकर्तना आ. । ४ नात्मिका बुद्धिः आ. नात्मिकबुद्धिः इ. । ५ मायया आ. । ६ निऊई आ. ।
७ उप आ. । ८ नाथपु. ४४४ नित्यः आ. ।

संपरायं णियच्छंति, अत्तदुक्कडकारिणो । रागदोमस्सिसया वाला, पावं कुव्वंति ते वहुं ॥८॥

‘वेगइ’ इत्यादि, वैरमस्यास्तीति वैरी, म जीवोपमईकागी जन्मशतानुबन्धीनि वैराणि करोति, ततोऽपि च वैरादपंगवैररुज्युते- संबध्यते, वैरपम्परागुपङ्गी भवतीत्यर्थः, किमिति ? यतः पापं उप-मासीत्येन गच्छन्तीति पापोपमाः, क एते ?-‘आरम्भाः’ माव-द्यानुष्ठानरूपाः ‘अन्तशो’ विपाककाले दुःखं स्पृशन्तीति दुःखम्पर्गा-अमातोदयविपाकिनो भवन्तीति ॥७॥ किञ्चान्यन्-‘मम्परायं- णियच्छंती’त्यादि, द्विविधं कर्म-ईयापथं माम्परायिकं च, तत्र मम्पराया-वाढकसायास्तेभ्य आगतं माम्परायिकं तत् जीवोपमईक-त्वेन वैरागुपङ्गितया ‘आन्मदुक्कडकारिणाः’ स्वपापविधायिनः सन्तो ‘नियच्छन्ति’-‘गगडेपाश्रिताः’ कपाय-कलुषितान्तरात्मानः मदमद्विवेकविकलत्वान् वाला इव वालाः, नै चवम्भृताः ‘पापम्’ अमदंघं ‘वहु’ अनन्तं ‘कुर्वन्ति’ विदधति ॥८॥ एवं वालवीर्यं प्रदश्योपंगजिष्ठुराह—

एयं सकम्मवीरियं, वालाणं तु पवेदितं । इत्तो अकम्मविरियं, पंडियाणं सुणेह मे ॥९॥

दव्विप्पं वंधणुम्मुक्के, सव्वओ छिन्नबंधणे । पणोह्ण पावकं कम्मं, सल्लं कंतति अंतसो ॥१०॥

‘एयं सकम्म’ इत्यादि, ‘एतत्’ यन् प्राक् प्रदर्शितं, तद्यथा-प्राणिनामतिपातार्थं शल्लं शास्त्रं वा केचन शिक्षन्ते तथा परे विद्याम-त्रान् प्राणिबाधकानधीयन्ते तथाऽन्ये मायाविनो नानाप्रकारां सायां कृत्वा कामभोगार्थमागम्भान् कुर्वन्ते केचन पुनरपरे वैरिणस्तत्कु-

१ अनां आ । २ जिहोषु आ । ३ एतो आ । ४ वधणं मुक्के इ । ५ पणोह्णं इ ।

वन्ति येन वैरनुबध्यन्ते(ते) तथाहि-जमदग्निना स्वभार्याऽकार्यव्यतिकरे कृतवीर्यो विनाशतः, तत्पुत्रेण तु कार्तवीर्येण पुनर्जमदग्निः,
जमदग्निसुतेन परशुरामेण सप्त वारान् निःशत्रा वृथिवी कृता, पुनः कार्तवीर्यसुतेन तु सुभूमेन त्रिःसप्तकृत्वो ब्राह्मणा व्यापादिताः,
तथा चोक्तम्-“अपकारसमेन कर्मणा न नरस्तुष्टिमुपैति शक्तिमान् । अधिकां कुरु वै (तेऽ)रियातनां द्विषतां जातमशेषमुद्धरेत्” ॥१॥
तदेवं कषायवशाः प्राणिनस्तत्कुर्वन्ति येन पुत्रपौत्रादिष्वपि वैरानुबन्धो भवति, तदेतत्सकर्मणां बालानां वीर्यं तुशब्दात् प्रमादवतां च
प्रकर्षेण चेदितं प्रवेदितं प्रतिपादितमितियावत्, अत ऊर्ध्वमकर्मणां-पण्डितानां यद्वीर्यं तन्मे-मम कथयतः शृणुत यूयमिति ॥९॥ यथा-
प्रतिज्ञातमेवाह-‘द्रव्यो’ भव्यो मुक्तिगमनयोग्यः ‘द्रव्यं च भव्य’ इति वचनात् रागद्वेषविहाद्वा द्रव्यभूतोऽकषायीत्यर्थः, यदि वा
वीतराग इव वीतरागोऽल्पकषाय इत्यर्थः, तथा चोक्तम्-“किं सक्का वोचुं जे सरागधम्ममि कोइ अकसायी । संतेवि जो कसाए निगि
ण्हइ सोऽवि तत्तुछो” ॥१॥ स च किम्भूतो भवतीति दर्शयति-बन्धनात्-कषायात्मकान्युक्तो बन्धनोन्मुक्तः, बन्धनत्वं तु कषायाणां
कर्मस्थितिहेतुत्वात्, तथा चोक्तम्-‘बंधद्विई कसायवसा’ कषायवशात् इति, यदि वा-बन्धनोन्मुक्त इव बन्धनोन्मुक्तः, तथाऽपरः
‘सर्वतः’ सर्वप्रकारेण सूक्ष्मवादरूपं ‘छिन्नम्’ अपनीतं ‘बन्धनं’ कषायात्मकं येन स छिन्नबन्धनः, तथा ‘प्रणुद्य’ प्रेर्य ‘पापं’ कर्म
कारणभूतान्वाऽऽश्रवानपनीय शल्यवच्छल्यं-शेषकं कर्म तत् कुन्तति-अपनयति अन्तशो-निरवशेषतो विघटयति, पाठान्तरं वा
‘मल्लं कंतइ अपणो’ चि शल्यभूतं यदष्टप्रकारं कर्म तदात्मनः सम्बन्धि कुन्तति-छिनत्तीत्यर्थः ॥१०॥ यदुपादाय शल्यमपनयति

१ x तथाहि आ. ड । २ ‘जन्मदग्निः पुनर्जम’ आ. इ. । ३ ‘वैर्या’ आ. इ. । ४ x x x x प्रति आ । ५ इतिस्तथा आ । सा. ६ किं शक्या वस्तु
यत्परागधम्मं कोऽप्यमपयः । गतोऽपि यः कप.वाकियुद्धानां गोऽपि तन्नल्य. ॥१॥ ८ बन्धनं तु इ. । मा. ८ बन्धस्थितौ कषायवशात् । ९ x x x x इति आ. इ. ।

तदर्थयितुमाह—

नेयाउयं सुयक्खायं, उवादाय समीहए । भुज्जो भुज्जो दुहावासं, असुहत्तं तहा तहा ॥११॥

ठाणी विविहठाणाणि, चइस्संति ण संसओ । अणियत्ते अयं वासे, णायएहि सुहीहि य ॥१२॥

‘नेयाउयं’ इत्यादि, नयनशीलो नेता, नयतेस्ताच्छीलिकस्तुन्, स चात्र सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मको मोक्षमार्गः श्रुतचारित्र-
रूपो वा धर्मो मोक्षनयनशीलत्वात् गृह्यते, तं मार्गं धर्मं वा मोक्षं प्रति नेतारं सुष्ठु तीर्थकरादिभिराख्यातं स्वाख्यातं तम् ‘उपादाय’
गृहीत्वा ‘सम्यक्’ मोक्षाय ईहते—चेष्टते ध्यानाध्ययनादाबुद्धमं विधत्ते, धर्मध्यानारोहणालम्बनायाह—‘भूयो भूयः’ पौनःपुन्येन यद्वा-
लवीर्यं तदतीतानागतानन्तभवग्रहणेषु—(ग्रं० ५०००) दुःखमावासयतीति दुःखावासं वर्तते, यथा यथा च बालवीर्यवान् नरकादिषु
दुःखावासेषु पर्यटति तथा तथा चास्याशुभाध्यवसायित्वादशुभमेव प्रवर्धते इत्येवं संसारस्वरूपमनुग्रक्षमाणस्य धर्मध्यानं प्रवर्तते इति
॥११॥ साम्प्रतमनित्यभावनामधिकृत्याह—‘ठाणी विविह’ इत्यादि, स्थानानि विद्यन्ते येषां ते स्थानिनः, तद्यथा—देवलोके इन्द्रस्तत्सा-
मानिकत्रायस्त्रिंशत्पार्षद्यादीनि मनुष्येष्वपि चक्रवर्तिबलदेववासुदेवमहामण्डलिकादीनि तिर्यक्ष्वपि यानि कानिचिदिष्टानि भोगभूम्यादौ
स्थानानि तानि सर्वाण्यपि विविधानि—नानाप्रकाराण्युत्तमाधममध्यमानि ते स्थानिनस्त्यक्ष्यन्ति, नात्र संशयो विधेय इति, तथा
चोक्तम्—“अशाश्वतानि स्थानानि, सर्वाणि दिवि चेह च । देवासुरमनुष्याणामृद्धयश्च सुखानि च” ॥१॥ तथाऽयं “ज्ञातिभिः” बन्धुभिः

सां १ अनिहए य सवासं इति पाठो व्याख्याकृन्मनः, एवं च चकारवित्यादंनार्मगतित्यर्थोऽप्यपाठस्य । २ अणीत्ति अयं वासे आ. अगीयाए, य सवासं इ. ।
३ प्रवर्तते आ. । ४ सव्वब्धुभिः इ. ।

सार्धं सहायैश्च मित्रैः सुहृद्भिर्न्यः संवासः सोऽनित्योऽज्ञाश्चत इति, तथा चोक्तम्—“सुचिरतरमुपिन्वा वान्धवैर्विप्रयोगः, सुचिरमपि हि रत्त्वा नास्ति भोगेषु वसिः । सुचिरमपि सुपुष्टं याति नाशं शरीरं, सुचिरमपि विचिन्त्यो धर्म एकः महायः” ॥१॥ इति, चकारौ धनधान्यद्विपदचतुष्पदशरीराद्यनित्यत्वभावनाथो (थं) अजरणावशेषभावनाथं चानुक्तममुच्चयार्थमुपात्ताविति ॥१२॥ अपि च—
एवमादाय मेहावी, अप्पणो गिद्धिमुद्धरे । आरियं उवसंपजे, सव्वधम्मममैकोवि (५००)यं ॥१३॥

सह संमइए णच्चा, धम्मसारं सुणेनु वा । संसुवट्टिए उ अणगारे, पच्चक्खायपावए ॥१४॥
‘एवमादाय’ इत्यादि, अनित्यानि मर्वाण्यपि ध्यानानीन्येष्वम् ‘आदाय’ अवधार्य ‘मेधावी’ मर्यादाव्यवस्थितः मदमद्विवेकी वा आत्मनः सम्बन्धिनी ‘गुद्धि’ गार्ह्य समन्वम् ‘उद्धरेट्’ अपनयेत्, ममेदमहमस्य म्वासीन्येवं समन्वं क्वचिदपि न कुर्यात्, तथा आरा-
द्यातः सर्वहेयधर्मस्य इत्यार्यो—मोक्षमार्गः सम्यग्दर्शनज्ञानचार्गिन्नात्मकः, आर्याणां वा—तीर्थकृदादीनामयमार्थो—मार्गस्तम् ‘उपमम्पद्यत’ अधितिष्ठत् यमाश्रयेदिति, किम्भूतं मार्गमिन्याह—मवैः कुर्तायिक्रधर्मैः ‘अकोपितो’ अदूषितः स्वमहिम्नैव दूषयितुमशक्यन्वात् प्रतिष्ठां गतः (तं), यदि वा—मवधर्मः—स्वभाववस्तुष्ठानरूपगोपितं—कुन्मिक्तत्वेन्यभावात् प्रकटमित्यर्थः ॥१३॥ सुधर्मपरिज्ञानं च यथा भवति तदर्शयितुमाह—‘मह संमइए’ इत्यादि, धर्मस्य मार्गः—परमार्थो धर्ममार्गस्तं ‘ज्ञान्वा’ अवबुद्ध्वा, कथमिति दर्शयति मह मव् मत्या स्वमत्या वा—विशिष्टाभिनिबोधिकज्ञानेन श्रुतज्ञानानाविधिज्ञानेन वा, स्वपरावबोधकत्वात् ज्ञानस्य, तेन मह, धर्मस्य मार्गं

सा० १ सुपुष्ट । २ आर्याण्य इ । ३ भोगेयिय आ । ४ भमुष्टाण आ २ । ५ उवट्टिए उ. आ. संसुवट्टिए २ । ६ स नैः १०, या हि पुष्ट इ.
७ गतो यस्तं आ. रत्ता ३ । सा० ८ सदर्भ १०, भा. । ९ ममुष्टाण आ. इ ।

ज्ञात्वेत्यर्थः अन्येभ्यो वा-तीर्थक्रमगणधराचार्यादिभ्यः ईलापुत्रवत् श्रुत्वा चिलातपुत्रवद्वा धर्मसारमुपगच्छति, धर्मस्य वा सारं-चारित्रं तत्प्रातिपद्यते, तत्पनिषत्तौ च पूर्वोपात्तकर्मक्षयार्थं पण्डितवीर्यमम्पन्नो रागादिवन्धनाविमुक्तो बालवीर्यरहित उत्तरोत्तरगुणसम्पत्तये ममुपस्थितोऽनगारः प्रवर्धमानपरिणामः प्रत्याख्यातं-निगदृतं पापकं-भावधानुष्ठानरूपं येनामौ प्रत्याख्यातपापको भवतीति ॥ १४ ॥

किञ्चान्यत्—

जं किंचुवक्त्रं जाणे, आउवखेमस्स अप्पणो । तस्सेव अंतरा खिप्पं, सिक्खं सिक्खेज्ज पंडिष् ॥ १५ ॥

जहा कुम्मे सअंगाई, सप् देहे समाहरे । एवं पावाइ मेधावी, अज्झप्पेण समाहरे ॥ १६ ॥

‘जं किंचुवक्त्रं’ इत्यादि, उपक्रम्यते-संवर्त्यते क्षयमुपनीयते आयुर्येन म उपक्रमस्तं यं कञ्चन जानीयात्, कस्य ?-‘आयुःक्षेमस्य’ स्वायुष इति, इदमुक्तं भवति-स्वायुष्कर्म्य येन केनचित्प्रकारेणोपक्रमो भावी यस्मिन् वा काले तत्परिज्ञाय तस्योपक्रमस्य कालस्य वा अन्तराले क्षिप्रमेवानाकुलो जीतिनाशंसी ‘पण्डितो’ विवेकी संलेखनारूपां शिक्षां भक्तपरिज्ञितमरणादिकां वा शिक्षेत, तत्र ग्रहण-शिक्षया यथावन्मगणविधिं विज्ञायाऽऽसेवनाशिक्षया त्वासेवेति ॥ १५ ॥ किञ्चान्यत्-‘जहा कुम्मे’ इत्यादि, ‘यथे’त्युदाहरणप्रदर्शनार्थः यथा ‘कुर्मः’ कच्छपः स्वान्यङ्गानि-शिगेधगदीनि स्वके देहे ‘समाहरेद्’ गोपयेद्-अव्यापाराणि कुर्याद् ‘एवम्’ अनयैव प्रक्रियया ‘मेधावी’ मर्यादावान् मद्मद्विवेकी वा ‘पापानि’ पापरूपाण्यनुष्ठानानि ‘अध्यात्मना’ सम्यग्धर्मध्यानानादिभावनाया ‘समाहरेत्’ उपसं-हरेत्, मरणकाले चोपस्थिते मम्यक् संलेखनया संलिखितकायः पण्डितमणेनात्मानं समाहरेदिति ॥ १६ ॥ संहरणप्रकारमाह—

‘साहरे हृत्थपाए य, मणं पंचदियाणि य । पावकं च परीणामं, भासादोसं च तारिसं ॥१७॥
अणु माणं च मायं च, तं पडिन्नाय पंडिए । सातगारवणिहुए, उवसंते णिहे चरे ॥१८॥

‘साहरे’ इत्यादि, पादपोषणमेतैर्द्विजनीमरणे भक्तपरिज्ञायां शेषकाले वा कूर्मवद्धस्तौ पादौ च ‘संहरेद्’ व्यापाराच्चिचयेत्, तथा ‘मनः’ अन्तःकरणं तच्चाकुशलव्यापारेभ्यो निवर्तयेत्, तथा-शब्दादिविषयेभ्योऽनुकूलप्रतिकूलभ्योऽरक्तद्विपृतया श्रोत्रेन्द्रियादीनि पञ्चा-
शीन्द्रियाणि चशब्दः समुच्चये तथा पापकं परिणाममहिक्काम्भिकांशसारूपं संहरेदित्येवं भाषादोषं च ‘तादृशं’ पापरूपं संहरेत्, मनो-
वाक्कायगुप्तः सन् दुर्लभं सत्संयममवाप्य पण्डितमरणं वाऽशेषकर्मक्षयार्थं सम्यगनुपालयेदिति ॥१७॥ तं च संयमे पराक्रममाणं काश्चित्
पूजासत्कारादिना निमज्जयेत्, तत्रात्मोत्कर्षो न कार्य इति दर्शयितुमाह-‘अणु माणं च’ इत्यादि, चक्रवर्त्यादिना सत्कारादिना पूज्यमानेन
‘अणुरपि’ स्तोकोऽपि ‘मानः’ अहङ्कारो न विधेयः, किमुत महान्?, यदिवोत्तममरणोपस्थितेनोग्रतपोनिष्ठसदेहेन वा अहोऽहमित्येवं-
रूपः स्तोकोऽपि गर्वो न विधेयः, तथा पण्डुरार्येयव स्तोकाऽपि माया न विधेया, किमुत महती?, इत्येवं क्रोधलोभावपि न विधेया
विवि, एवं द्विविधयापि परिज्ञया कषायांस्तद्विषाकांश्च परिज्ञाय तेभ्यो निवृत्तिं कुर्यादिति, पाठान्तरं वा ‘अहमाणं च मायं च, तं परि-
णाय पंडिए’ अतीव मानोऽतिमानः सुभ्रमादीनामिव तं दुःखावहमित्येवं ज्ञान्वा परिहरेत्, इदमुक्तं भवति-यद्यपि सरागस्य कदाचि-
न्मानोदयः स्यात्तथाप्युदयप्राप्तस्य विफलीकरणं कुर्यादित्येवं मायायामप्यायोज्यं, पाठान्तरं वा ‘सुयं मे इहमेगेसिं, एयं वीरस्म वीरियं’.

१ सविदिषाणि य आ. ड. १ २ आनन्द मुखादाय एव वीरस्म वीरियं । सातगारवणिहुते उवसंते अ णिहे चरे ॥ आ. अणुमाग च मायं च, तं परिणाय
पंडिए आनन्दमुखादाय । एव वीरस्म वीरियं मायं च णिहुते उवसंते णिहे चरे ॥ इ. १ ३ इतिमरणे आ. ड. ४ उपमहरेत् प्र०, आ. ड. १

येन बलेन सङ्ग्रामशिरसि महति सुभटसंकटे परानीकं विजयते तत्परमार्थतो वीर्यं न भवति, अपि तु येन कामक्रोधादीन् विजयते तद्दीरस्य-महापुरुषस्य वीर्यम् 'ईहैव' अस्मिन्नेव संसारे मनुष्यजन्मनि वैकेषां तीर्थकरादीनां सम्बन्धि वाक्यं मया श्रुतं, पाठान्तरं वा 'आयतदं सुआदाय, एवं वीरस्स वीरियं' आयतो-मोक्षोऽप्यवसितावस्थानत्वात् स चासावर्थश्च तदर्थो वा-तत्प्रयोजनो वा सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रमार्गः स आयतार्थस्तं सुष्वादाय-गृहीत्वा यो धृतिबलेन कामक्रोधादिजयाय च पराक्रमते एतद्दीरस्य वीर्यमिति, यदुक्तमासीत् 'किं तु वीरस्य वीरत्व'मिति तद्यथा भवति तथा व्याख्यातं, किञ्चान्यत्-सातागौरवं नाम सुखशीलता तत्र निभृतः-तदर्थ-मनुष्युक्त इत्यर्थः, तथा क्रोधाग्निजयादुपशान्तः-शीतीभूतः शब्दादिविषयेभ्योऽप्यनुकूलप्रतिकूलेभ्योऽरक्ताद्विष्टतयोपशान्तो जितेन्द्रिय-त्वात्तेभ्यो निवृत्त इति, तथा निहन्यन्ते प्राणिनः संसारे यया सा निहा-माया न विद्यते सा यस्यासावनिहो मायाप्रपञ्चरहित इत्यर्थः, तथा मानरहितो लोभवर्जित इत्यपि द्रष्टव्यं, स चैवम्भूतः संयमानुष्ठानं 'चरेत्' कुर्यादिति, तदेवं मरणकालेऽन्यदा वा पण्डितवीर्यवान् महाव्रतेषूद्यतः स्यात् । तत्रापि प्राणातिपातविरतिरेव गरीयसीतिकृत्वा तत्प्रतिपादनार्थमाह-"उड्डुमहे तिरियं वा जे पाणा तसथावरा । सन्वत्थ विरितिं कुञ्जा, संति निव्वानमहाहियं ॥१३॥" अयं च श्लोको न सूत्रादर्शेषु दृष्टः, टीकायां तु दृष्ट इतिकृत्वा लिखितः. उक्त-नार्थश्चेति ॥१८॥ किञ्च-

पाणे य णाइवाएज्जा, अदिञ्चपिय णादए । सादियं ण मुसं बुया, एस धम्मे वुसीमओ ॥१९॥
अतिकम्मंति वायाए, मणसा वि न पत्थए । सन्वओ संबुडे दंते, आयाणं सुसमाहरे ॥२०॥

१ एय आ. । २ शान्तीभूतः आ. । सा० ३ अ० ३ उ० ४ गाथा० २० नवरं जे केहेति ।

‘पाणे’ इत्यादि, प्राणप्रियाणां प्राणिनां प्राणान्नातिपातयेत्, तथा परेणादत्तं इन्तशोधनमात्रमपि ‘नाददीत’ न शुद्धीयात्, तथा-
सहादिना-मायया वर्त्तत इति सादिकं-समायं मृषावादं न ब्रूयात्, तथाहि-परवञ्चनार्थं मृषावादोऽधिक्रियते, स च न मायामन्तरेण
भवतीत्यतो मृषावादस्य माया आदिभूता वर्त्तते, इदंशुक्तं भवति-यो हि परवञ्चनार्थं समायो मृषावादः स परिह्रियते, यस्तु संयम-
गुरुर्यं न मया मृगा उपलब्धा इत्यादिकः स न दोषायेति, एष यः प्राक् निर्दिष्टो धर्मः-श्रुतचारित्राख्यः स्वभावो वा ‘बुसीमउ’त्ति
छान्दसत्वात्, निर्दिष्टार्थस्त्वर्यं-वस्तूनि ज्ञानादीनि तद्वतो ज्ञानादिमत इत्यर्थः, यदि वा-बुसीमउत्ति वश्यस्य-आत्मवशस्य-वश्येन्द्रि-
यस्येत्यर्थः ॥१९॥ अपि च-‘अतिक्रमंति’ इत्यादि, प्राणिनामातिक्रमं-पीडात्मकं महाव्रतातिक्रमं वा मनोऽव्यवधतया परतिरस्कारं वा-
इत्येवम्भूतमातिक्रमं वाचा मनसाऽपि च न प्रार्थयेत्, एतद्व्यनिषेधे च कायातिक्रमो दूरत एव निषिद्धो भवति, तदेवं मनोवाक्कायैः
कृतकारितानुमतिभिश्च नवकेन भेदेनातिक्रमं न कुर्यात्, तथा सर्वतः-सबाह्याभ्यन्तरतः संबृचो-गुप्तः तथा इन्द्रियदमेन तपसा वा
दान्तः सन् मोक्षस्य ‘आदानम्’ उपादानं सम्यग्दर्शनादिकं सुष्टुशुक्तः सम्यग्विज्ञोतसिंकारहितः ‘आहरेत्’ आददीत-शुद्धीयादित्यर्थः
॥२०॥ किञ्चान्यत्

कण्डं च कज्जमाणं च, आगमिस्सं च पावणं । सच्चं तं गाणुजाणंति, आयगुत्ता जिइंदिया ॥२१॥

जे याबुद्धा मेहाभागा, ^१वीरा असमत्तंदसिणो । असुद्धं तेसि परक्कंतं, सफलं होइ सव्वसो ॥२२॥

‘कण्डं च’ इत्यादि, साधूद्देशेन यदपरैरनार्यकल्पैः कृतमनुष्ठितं पापकं कर्म तथा वर्त्तमाने च काले क्रियमाणं तथाऽऽगामिनि च

१ XXXXXXXX आ. इ. । २ महानगा आ. इ. । ३ धीरा इ. ।

काले यत्कारिष्यते तत्सर्वं मनोवाक्कायकर्मभिः 'नानुजानन्ति' नानुमोदन्ते, तदुपभोगपरिहारेणेति भावः, यदप्यात्मार्थं पापकं कर्म परः कृतं क्रियते करिष्यते वा, तथा-शत्रोः शिरश्छिन्नं छियते छेत्स्यते वा तथा चौरौ हतो हन्यते हनिष्यते वा इत्यादिकं पराजुष्टानं 'नानुजानन्ति' न च बहु मन्यन्ते, तथा यदि परः कश्चिदशुद्धेनाहारेणोपनिमग्नयेत्तमपि नानुमन्यन्त इति, क एवम्भूता भवन्तीति दर्शयति-आत्माऽक्षुशलमनोवाक्कायनिरोधेन गुप्तो येषां ते तथा, जितानि-वशीकृतानि इन्द्रियाणि-श्रोत्रादीनि यैस्ते तथा, एवम्भूताः पापकर्म नानुजानन्तीति स्थितम् ॥२१॥ अन्यच्च-'जे' याबुद्धा' इत्यादि, ये केचन 'अबुद्धा' धर्मं प्रत्यविज्ञातपरमार्था व्याकरणशुष्क-तर्कादिपरिज्ञानेन ज्ञातावलेयाः पण्डितमार्तिनोऽपि परमार्थवस्तुतत्त्वानवबोधोदाबुद्धा इत्युक्तं, न च व्याकरणपरिज्ञानमात्रेण सम्यक्त्व-व्यतिरेकेण तत्त्वावबोधो भवतीति, तथा चोक्तम्-"शास्त्रावगाहपरिघट्टनतत्परोऽपि, नैवाबुधः समभिगच्छति वस्तुतत्त्वम् । नानाप्रका-ररसभावगताऽपि दर्वी, स्वादं रसस्य सुचिरादपि नैव वेत्ति ॥१॥" यदि वाऽबुद्धा इव बालवीर्यवन्तः, तथा महान्तश्च ते भागाश्च महा-भागाः, भागशब्दः पूजावचनः, ततश्च महापूज्या इत्यर्थः, लोकविश्रुता इति, तथा 'वीराः' परानीकमेदिनः सुभटा इति, इंदुमुक्तं भवति-पण्डिता अपि त्यागादिभिर्गुणैर्लोकपूज्या अपि तथा सुभटवादं बहन्तोऽपि सम्यक्तत्त्वपरिज्ञानविकलाः केचन भवन्तीति दर्शयति-न सम्यगसम्यक् तद्भावोऽसम्यक्त्वं तद्गुणं शीलं येषां ते तथा, मिथ्यादृष्टय इत्यर्थः, तेषां च बालानां यत्किमपि तपोदानाध्य-यनयमनियमादिषु पराक्रान्तहुंघमकृतं तदशुद्धं अविशुद्धिकारि प्रत्युत कर्मबन्धाय, भावोपहतत्वात् सनिदानत्वादेति कुर्वद्यचिकित्साव-

१ पापकं कर्म आ. इ. १. २ जे अबुद्धा आ. १ सा. ३ महान्तश्चेति नागाश्च । महान्तश्च ते नागाश्च प्र०, आ. इ. १. ४ महानगा नागशब्दः आ. इ. १. ५ वेत्ति आ. ४. ५. १ सा. ६ मुद्यमः कृतस्त आ. इ. १.

द्विपरीतानुबन्धीति, तच्च तेषां पराक्रान्तं सह फलेन-कर्मबन्धेन वर्तत इति सफलं 'सर्वश' इति सर्वाऽपि तत्क्रिया तयोऽनुष्ठानादिका कर्मबन्धयैवेति ॥२२॥ साम्प्रतं पण्डितवीर्यिणोऽधिकृत्याह—

जे य बुद्धा महाभागा, वीरा सम्मत्तदंसिणो । सुद्धं तेसिं परक्कंतं, अफलं होइ सव्वसो ॥२३॥
तेसिंपि तवो ण सुद्धो, निक्खंता जे महाकुला । जन्ने वेत्ते वियाणंति, न सिल्लोगं पैवेज्जए ॥२४॥
अप्पपिंडासि पाणासि, अप्पं भासेज्ज सुव्वए । खंतेऽभिनिव्वुडे दंते, वीतगिंछी सदा जए ॥२५॥
झाणलोगं समाहदु, कायं विउसेज्ज सव्वसो । तित्तिक्खं परमं णच्चा, आमोक्खाए परिव्वएज्जासि ॥२६॥

(गाथाग्रं० ४४६) त्विबेमि इति श्रीवीरयनाममट्टममज्झयणं समत्तं ॥

'जे य बुद्धा' इत्यादि, ये केचन स्वयम्बुद्धास्तीर्थकराद्यास्तच्छिष्या वा बुद्धबोधिता गणधरादयो 'महाभागा' महापूजाभाजो 'वीराः' कर्मविदारणसहिष्णवो ज्ञानादिभिर्वा गुणैर्विराजन्त इति वीराः, तथा 'सम्यक्त्वदर्शिनः' परमार्थतत्त्ववेदिनस्तेषां भगवतां यत्पराक्रान्तं-तयोऽध्ययनयमनियमादावनुष्ठितं तच्छुद्धम्-अवदातं निरुपरोधं सातगौरवशल्यकषायादिदोषाकलङ्कितं कर्मबन्धं प्रति अफलं भवति-तस्मिन्नुबन्धनिर्जगार्थमेव भवतीत्यर्थः, तथाहि-सम्यग्दृष्टीनां सर्वमपि संयमतपःप्रधानमनुष्ठानं भवति, संयमस्य चानाश्वरूपत्वात्

१ सुद्धो आ. ६ । २ वण्ण आ. १ । ३ पवेदण् आ. ६ । ४ गही आ. २ । ५ त्विबेमि । छ । वीरियं समत्तं आ । त्विबेमि । छ । वीरियं समत्तं । छ ।
अष्टममच्चयनं समाप्तं । छ । ६ । मा. ६ महानगा. प्र०, आ ६ ।

तपसश्च निर्जराफलत्वादिति, तथा च पठ्यते—“संयमे अणहयफले तवे वोदाणफले” इति ॥२३॥ किञ्चान्यत्—‘तेसिं पि’ इत्यादि, महत्कुलम्—इक्ष्वाकादिकं येषां ते महाकुला लोकविश्रुताः गौर्यादिभिर्गुणैर्विस्तीर्णयशस्तेषामपि पूजामत्काराद्यर्थमुत्कीर्त्तनेन वा यत्तपस्तदगुहं भवति, यच्च क्रियमाणमपि तपो नैवान्ये दानश्राद्धादयो जानन्ति तत्तथाभूतमात्मार्षिना विधेयम्, अतो नैवात्मश्लाघां ‘प्रवेदयेत्’ प्रकाशयेत्, तद्यथा—अहमुत्तमकुलीन इभ्यो वाऽऽसं माम्प्रतं पुनस्तयोनिष्टसदेह इति, एवं स्वयमाविष्करणेन न स्वकीयमनुष्ठानं फल्युतामापादयेदिति ॥२४॥ अपि च—‘अप्पपिंडमि’ इत्यादि, अल्पं—स्तोकं पिण्डमशितुं शीलमस्यासावल्पपिण्डाशी यत्किञ्चनाशीति भावः, एवं पानेऽप्यायोज्यं, तथा चागमः—‘हे’ जं व तं व आसीय जत्थ व तत्थ व सुहोवगयनिहो । जेण व तेण (व) संतुट्ट वीर ! सुणिओऽमि ते अप्पा ॥१॥” तथा ‘अट्ठकुक्कुडिअंडगसेत्तप्पमाणे कवले आहारेमाणे अपाहारे दुवालमकवलेहिं अवड्ढोभोयरिया सोलमहिं दुभागे पत्तं चउवीसं ओमोदरिया तीसं पमाणपत्तं वत्तीसं कवला संपुणाहारे’ इति, अत एकैककवलहान्यादिनोदरता विधेया, एवं पाने उपकरणे चोनोदरतां विदध्यादिति, तथा चोक्तम्—“थोवाहारो थोवभणिओ अ जो होह थोवनिहो अ । थोवोवहिउवकरणो तस्स हु देवावि पणमंति ॥१॥” तथा ‘सुव्रतः’ साधुः ‘अल्पं’ परिमितं हितं च भाषेत, सर्वदा विकथारहितो भवेदित्यर्थः, भावावमौदर्यम-

सा. १ सयमोऽनाश्रवफलः तपो व्यवदानफलमिति । २ यद्वा तद्वा अशित्वा यत्र नत्र वा सुवोपगमनिद्रः येन तेन वा सन्दुष्ट (अभि) हे वीर ! त्वयारमा ज्ञातोऽस्ति ॥१॥ सा. ३ अष्टकुक्कुट्यण्डकप्रमाणान्कवलानाहारयन्नन्याहारो द्वादशकवलैरप्यावमोदरिका पोटाभिर्हिमाणा प्राप्ता चतुर्वशत्या अवमोदरिका त्रिशता कवलेः प्रमाणप्राप्तः द्वात्रिंशत्कवलाः सम्पूर्णाहार इति । ४ अवड्ढो आ. । सा ५ स्तोवाहारः स्तोकमणितः स्तोकनिद्रय्य यो भवति । स्तोत्रोपाविभोपरण-स्तस्मै च देवा अपि प्रणमन्ति ॥१॥ ६ सर्वथा आ ।

विष्णुत्याह-भावतः क्रोधाद्युपशमात् 'क्षान्तः' क्षान्तिप्रधानः तथा 'अभिनिवृत्तो' लोभादिजयाच्चिरातुरः, तथा इन्द्रियनोइन्द्रियदमनात् 'दान्तो' जितेन्द्रियः, तथा चोक्तम्-“कषाया यस्य नोच्छिन्ना, यस्य नात्मवशं मनः । इन्द्रियाणि न गुमानि, प्रव्रज्या तस्य जीवनम् ॥ १॥” एवं विगता गृत्तिर्विषयेषु यस्य स विगतशुद्धिः-आशमादोषरहितः-‘मदा’ सर्वकालं संयमानुष्ठाने ‘यनेते’ यत्नं कुर्यादिति ॥ २५॥ अपि च-‘ज्ञाणजोगम्’ इत्यादि, ध्यानं-चित्तिनिरोधलक्षणं धर्मध्यानादिकं तत्र योगो विशिष्टमनोवाक्कायव्यापारस्तं ध्यानयोगं ‘समाहृत्य’ सम्यगुपादाय ‘कार्यं’ देहमकुशलयोगग्रवृत्तं ‘व्युत्सृजेत्’ परित्यजेत् ‘सर्वतः’ सर्वेणापि प्रकारेण, हस्तपादादिकमपि परपीडाकारि न व्यापारयेत्, तथा ‘तितिक्षां’ क्षान्तिं परीषहोपसर्गसहनरूपां ‘परमां’ प्रधानां ज्ञात्वा ‘आमोक्षाय’ अशेषकर्मक्षयं यावत् ‘परिव्रजेर’ति संयमानुष्ठानं कुर्यात्स्वमिति । इतिः परिसमाप्त्यर्थं । २६॥ ममोसं चाष्टमं वीर्याख्यमध्ययनमिति ॥

अथ नवमं अध्ययनं प्रारभ्यते ॥

अष्टमानन्तरं नवमं समारभ्यते, अस्व चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तराध्ययने बालपण्डितभेदेन द्विरूपं वीर्यं प्रतिपादितं, अत्रापि तदेव पण्डितवीर्यं धर्मं प्रति यदुद्यमं विधत्ते अतो धर्मः प्रतिपाद्यत इत्यनेन सम्बन्धेन धर्माध्ययनमायातं, अस्य चत्वार्यनुयोगद्वागणि उपक्रमादीनि प्राग्वत् व्यावर्णनीयानि, तत्राप्युपक्रमान्तर्गतोऽर्थाधिकारोऽयं, तद्यथा-धर्मोऽत्र प्रतिपाद्यत इति तमधिकृत्य निर्युक्तिकृदाह—

धम्मो पुब्बुद्धिदो भावधम्मणेण एत्थ अहिगारो । एसेव होइ धम्मे एसेव समाहिमग्गोत्ति ॥९॥

‘धम्मो पुब्बुद्धिदो’ इत्यादि, दुर्गतिसमनधरणलक्षणो धर्मः प्राक् दशैकालिकश्रुतस्तस्कन्धपष्टाध्ययने धर्मार्थक्रामाख्ये उद्दिष्टः ध्वनिपादितः, इह तु भावधर्मेणाधिकारः, एष एव च भावधर्मः परमार्थतो धर्मो भवति, अमुमेवार्थमुत्तरीयगप्यध्ययनयोगनिदिशन्नाह—एष एव च भावसमाधिर्भावमार्गश्च भवतीत्यवगन्तव्यमिति, यदि वैष एव च भावधर्मः एष एव च भावममार्थिरूप एव च तथा भावमार्गो भवति, न तेषां परमार्थतः कश्चिद्भेदः, तथाहि-धर्मः श्रुतचारित्राख्यः ध्वान्यादिलक्षणो वा दशप्रकाशो भवेत्, भावममार्थिरूपेण भूत एव, तथाहि-सम्यग्गोधानम्-आरोपणं गुणानां ध्वान्यादीनामिति समाधिः, तदेवं मुक्तिमार्गोऽपि ज्ञानदेशेनचारित्राख्यो भावध-

१ पाठ × आ. । २ धम्मो अ. आ. । ३ प्रकार एव, इ. ।

मर्तया व्याख्यानयितव्य इति । साम्प्रतमतिदिष्टस्यापि स्थानाशून्यार्थं धर्मस्य नेमादिनिक्षेपं दर्शयितुमाह—

णामंतवणाधम्मो दब्बधम्मो य भावधम्मो य । सच्चित्ताचित्तमीसगगिहत्थदाणे दवियधम्मे ॥१००॥
नामस्थापनाद्रव्यभावभेदाच्चतुर्धा धर्मस्य निक्षेपः, तत्रापि नामस्थार्पणे अनादृत्य ज्ञशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यधर्मः सचिचाचित्तमि-
श्रभेदात् त्रिधा, तत्रापि सचित्तस्य जीवच्छरीरस्योपयोगलक्षणो 'धर्मः' स्वभावः, एवमचित्तानामपि धर्मास्तिकायादीनां यो यस्य
स्वभावः स तस्य धर्म इति, तथाहि—“गइलक्खणओ धम्मो, अहम्मो ठाणलक्खणो । भायणं सब्बदब्बाणं, नहं अवगाहलक्खणं ॥१॥”
पुद्गलास्तिकायोऽपि ग्रहणलक्षण इति, मिश्रद्रव्याणां च क्षीरोदकादीनां यो यस्य स्वभावः स तद्र्मतेयाऽवगन्तव्य इति, गृहस्थानां च
यः कुलनगरग्रामादिधर्मो गृहस्थेभ्यो गृहस्थानां वा यो दानधर्मोऽवगन्तव्य इति, तथा चोक्तम्—“अन्नं पानं च वस्त्रं च, आलयः शय-
नासनम् । शुश्रूषा वन्दनं तुष्टिः, पुण्यं नवविधं स्मृतम् ॥१॥” भावधर्मस्वरूपनिरूपणायाह—

लोइयलोउत्तरिओ दुविहो पुण होति भावधम्मो उ । दुविहोवि दुविहतिविहो पंचविहो होति णायव्वो ॥१०१॥
'लोइय' इत्यादि, भावधर्मो नोआगमतो द्विविधः, तद्यथा-लौकिको लोकोत्तरश्च, तत्र लौकिको द्विविधः-गृहस्थानां पाखण्डि-
कानां च, लोकोत्तरस्त्रिविधः-ज्ञानदर्शनचारित्र्यभेदात्, तत्राप्याभिनिबोधादिकं ज्ञानं पञ्चधा, दर्शनमप्यौपशमिकसास्वादनश्चायोपशमि-
कवेदकक्षायिकभेदात् पञ्चविधं, चारित्र्यमपि सामायिकादिभेदात् पञ्चधैव । गाथाऽक्षराणि त्वेवं नेयानि, तद्यथा-भावधर्मो लौकिक-
लोकोत्तरभेदाद्द्विधा, द्विविधोऽपि चायं यथासङ्ख्येन द्विविधस्त्रिविधः, तत्रैव लौकिको गृहस्थपाखण्डिकभेदात् द्विविधः, लोकोत्तरोऽपि

१ सच्चित्तगचित्तमीसेति अ. । २ अ. धम्मो । ३ जीवशरीरं आ. । ४ x तस्य आ. । ५ होउ अ. आ. । ६ पञ्चधा आ. इ. । ७ द्विविधः आ. इ. ।

ज्ञानदर्शनचारित्र्यभेदात् त्रिविधः, ज्ञानादीनि प्रत्येकं त्रीण्यपि पञ्चधैवेति । तत्र ज्ञानदर्शनचारित्र्यवृत्तां साधूनां यो धर्मस्तं दर्शयितुमाह—
 पासत्थोसण्णकुसील संथवो ण किर वट्ठीनी काउं । सूयगळे अज्झयणे धम्मंमि निकाहतं एयं ॥१०२॥^१
 'पासत्थो सण्ण' इत्यादि, साधुगुणानां पार्श्वे तिष्ठन्तीति पार्श्वस्थाः तथा संयमानुष्ठानेऽवसीदन्तीत्यवसन्नाः तथा कुत्सितं शीलं
 येषां ते कुशीलाः एतैः पार्श्वस्थादिभिः सह संस्रवः—परिचयः सहसंसारूपो न किल यतीनां वर्तते कर्तुम्, अतः स्वरकृतेऽङ्ग धर्माख्येऽ-
 ध्ययने एतत् 'निकाचितं' नियमितमिति । गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, अधुना स्वरानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं स्वरमुच्चारयितव्यं,
 तच्चैदम्—

कयरे धम्मे अक्खाए, माहणेण मतीमता ? । अंजु धम्मं जहातच्चं, जिणाणं तं सुणेह मे ॥१॥

माहणा खसिया वेस्सा, चंडाला अंदु बोक्कसा । एसिया वेसिया सुहा, जे य आरंभणिस्सिया ॥२॥

धरिग्गहनिविट्ठाणं, वेरं तेसिं पवहुई । आरंभसंभिया कामा, न ते दुक्खविमोयगा ॥३॥

आघायकिच्चमाहेउं, नाइओ विसएसिणो । अन्ने हरंति तं वित्तं, कम्मी कम्मेहिं किच्चती ॥४॥

'कयरे' इत्यादि, जम्बूस्वामी सुधर्मस्वामिनमुद्दिश्येदमाह—तद्यथा—'कतरः' किम्भूतो दुर्गतगमनधरणलक्षणो धर्मः 'आख्यातः'
 प्रतिपादितो 'माहणेण'ति मा जन्तून् व्यापादयेत्येवं विनेयेषु वाक्प्रवृत्तिर्यस्यासौ 'माहनो' भगवान् वीरवर्धमानस्वामी तेन ?, तमेव

^१ धम्मणिज्झुत्ती संमत्ता अ. आ. । २ अइक्खान् आ. इ. । ३ अदुव् आ. । ४ परिग्गहे आ. इ. । ५ संक्रिया इ. । ६ आघाति इ. । ७ कच्चति आ. इ. ।

विशिनष्टि-मनुने-अगच्छन्ति जगत्त्रयं कालत्रयोपेन यथा मा वेदवज्जानाख्यां मतिः या अस्यास्तीति मनिमान् तेन-उच्यन्नैकैवलजा-
नेन भगव .I. इति पृष्टे मुधर्मस्वाभ्याह-गार्ग्यजितो जिनामनं मन्वित्रं धर्मं 'अंजु' इति 'कजु' मायाप्रपञ्चगदित-चादवकं तथा
'जहातव' मे' इति यथावस्थितं मम कथयतः शृणुत यूयं, न तु यथा-न्यन्ती'श्रुतम्भ'प्रधानो धर्मोऽभिहिम्नथा भगवताऽपीति, पाठा-
न्तरं वा 'जणया तं सुणेह मे' जायन्ता इति जना-लोकाम् एव जनकाम्नेपामाभरणं हे जनकाः ! तं धर्मं शृणुत यूयमिति ॥१॥ अ-
न्यव्यतिरेकाम्यामुक्तोऽयः सूक्तो भवतीत्यनो यथोद्विष्टधर्मप्रतिपक्षभूतोऽधर्मस्तदाश्रितानांस्तद्वगचियितुमाह-'म.हणा' इत्यादि, ब्राह्मणाः
क्षत्रिया वैश्यान्तथा चाण्डालाः अथ बौक्कमा-अवान्तजानीयाः, तद्यथा-ब्राह्मणेन शूद्रां जातो निषादो ब्राह्मणेनैव वैश्यायां जातोऽ-
न्वपुः तथा निषादेनाम्बुध्यां जाना बौक्कमः, तथा एषितुं शीलमेपामिति एषिका-मृगलुङ्गका हस्तितापमाश्च मांसहेतोर्मृगान् हस्तिनश्च
एषन्ति, तथा कन्दमूलफलादिकं च, तथा ये चान्ये पाखण्डिका नानाविश्रुपायैर्मध्यमेपन्त्यन्यानि वा विषयमाधनानि ते सर्वेऽव्ये-
षिका इत्युच्यन्ते, तथा 'वैशिका' वणिजो मायाप्रधानाः कलौपजीविनः, तथा 'शूद्राः' कृषीवलादयः आभीरजातीयाः, कियन्तो वा
वश्यन्त इति दर्शयति ये चान्ये वर्णापमदा नानारूपमावद्य 'आग्ग्भ.म्भे)(निश्रिता' यच्चरीडननिर्लाञ्छनकर्माङ्गारदाहादिभिः क्रिया-
विशेषैर्वोषमर्दकारिणः तेषां सर्वेषामेव जीवापकारिणां वग्मेव प्रवधत इत्युत्तरश्लोके क्रियेति ॥२॥ किञ्च-'परिग्गह' इत्यादि, परि-
ममन्तात् गृह्यत इति परिग्रहो-द्विपदचतुष्पदधनधान्यहिरण्यसुवर्णादिषु ममीकारस्तत्र 'निधिधानाम्' अध्युपपन्नानां गार्ह्यं गतानां
'पापम्' असातवेदनीय.दिकं 'तेषां प्रागुक्तानामारम्भनिश्रितानां परिग्रहे निविधानां प्रकर्षेण 'वद्धते' वृद्धिमुपययाति जन्मान्तरशेषेष्वपि

१ वैश्य.जातो आ. वैशाज्जातो इ. १ परिग्गहं आ. इ. १ असाता आ. इ. १

दुर्मोचं भवति, क्वचित्पाठः 'वेरं तेसिं पवहुइ'ति तत्र येन यस्य यथा प्राणिन उपमर्दः क्रियते स तथैव संसारान्तर्वर्ती शतशो दुःख-
भाक् भवतीति, जमदग्निकृत्वीर्यादीनामिव पुत्रपौत्रानुगं वैरं प्रवर्द्धत इति भावः, किमित्वेवं?, यतस्ते कामेषु प्रवृत्ताः, कामाश्चरम्ममः
सम्यग् भूताः संभृता-आरम्भपुष्टा आग्मभाश्च जीवोपमर्दकारिणः अतो न ते काम म्भृता आरम्भनिश्रिताः परिग्रहे निविष्टाः दुःखयन्ते
तीति दुःखम् अष्टप्रकारं कर्म तद्विमोचका भवन्ति-तस्यापनेतारो न भवन्तीत्यर्थः ॥३॥ विश्वान्यत्-'आघाय' इत्यादि, आहन्यन्ते
अपनीयन्ते-विनाश्यन्ते प्राणिनां दश प्रकारा अपि प्राणा यस्मिन् स आघातो-मरणं तस्मै तत्र वा कृतम्-अग्निसंस्कारजलाञ्जलिप्रदा-
नपितृदिण्डादिकमाघातकृत्यं तदाघातुम्-आधाय कृत्वा पश्चात् 'ज्ञातयः' स्वजनाः पुत्रकृन्नाभ्रातृव्यादयः, किम्भूताः? -विषयानन्वेष्टुं
शीलं येषां तेऽप्येवमपि विषयैषिणः मन्तस्तस्य दुःखाजितं 'वित्तं' द्रव्यजातम् 'अपहरन्ति' रसीकुर्यन्ति, तथा चोक्तम्-"ततस्तेनाजितैर्द्र-
व्यदैर्यैश्च परिरक्षितैः। क्रीडन्त्यन्ये नग राजन् !, हृष्टास्तुष्टा हलङ्कृताः ॥१॥" स तु द्रव्यार्जनपरायणः सावधानुष्ठानवान् कर्मवान्
दापी स्वकृतैः कर्मभिः संसारे 'कृत्यते'-छिद्यते-पीड्यत इति यावत् ॥४॥ स्वजनाश्च तद्व्योयजीविनस्तन्नाय न भवन्तीति
दर्शयितुमाह-

माया धिया णहुसा भाया, भज्जा पुत्ता य ओरसा । नालं ते तव ताणाय, लुप्पंतस्स सक्कमुणा ॥५॥

एयमट्ठं सपेहाए, परमट्ठाणुगाभियं । निम्ममो निरहंकारो, चरे भिक्खू जिणाहियं ॥६॥

चिच्चा वित्तं च पुत्ते य, णाइओ य परिगहं । चिच्चा ण अंतगं सोयं, निरवेक्खो परिववए ॥७॥

पुढवीं उ अगणी वाऊ, तणरुख सबीयगा । अंडया पायजरीऊ, रससंसेयउब्बिभया ॥८॥

‘माया पिया’ इत्यादि, ‘माता’-जननी, ‘पिता’-जनकः, ‘सुषा’-पुत्रवधूः, ‘भ्राता’-सहोदरः तथा ‘भार्या’-कलत्रं पुत्राश्चौरसाः-स्वनिष्पादिता एते सर्वेऽपि मात्रादयो ये चान्ये श्वशुरादयस्ते तत्र संसारचक्राले स्वकर्मभिर्विष्णुप्यमानस्य त्राणाय ‘नाले’ न समर्थो भवन्तीति, इहापि तावन्नैत्रे त्राणाय किमुतामुत्रेति, दृष्टान्तश्चात्र कालसौकरिकसुतः सुलसनामा अभयकुमारस्य सखा, तेन महासत्त्वेन स्वजनाभ्यर्थितेनापि न प्राणिष्वपकृतम्, अपि स्वात्मन्येवेति ॥५॥ किञ्चान्यत्-‘एयमण्डं’ इत्यादि, धर्मरहितानां स्वकृतकर्मविष्णुप्यमानानामैहिकाशुष्मिकयोर्न कश्चिन्नाणांति एनं पूर्वोक्तमर्थं स प्रेक्षापूर्वकारी ‘प्रत्युपेक्ष्य’ विचार्यावगम्य च परमः-प्रधानभूतो(ऽर्थो) मोक्षः संयमो वा तमनुगेच्छतीति तच्छीलश्च परमार्थानुगायुकः-सम्यग्दर्शनादिस्तं च प्रत्युपेक्ष्य, बत्वाप्रत्ययान्तस्य पूर्वकालत्राचि-तया क्रियान्तरसव्यपेक्षत्वात् तदाह-निर्गतं ममत्वं बाह्याभ्यन्तरेषु वस्तुषु यस्मादसौ निर्ममः तथा निर्गतोऽहङ्कारः अभिमानः पूर्वै-श्वर्यजात्यादिमदज्ञानात् तदा तस्यैवागत्या ग्लानिर्निर्गतो वा यस्मादसौ निरङ्कारो-रागद्वेषरहित इत्यर्थः, स एवम्भूतो भिक्षुर्जिनैरा-हितः-प्रतिपादितोऽनुष्ठितो वा यो मार्गो जिनानां वा सम्बन्धी योऽभिहितो मार्गस्तं ‘चरन्तं’ अनुतिष्ठेदिति ॥६॥ अपि च-चिञ्चा’ इत्यादि, संसारस्वभावपरिज्ञानपरिकर्मितमतिविदितवेद्यः सम्यक् ‘त्यक्त्वा’ परित्यज्य किं तद् ?, -वितं’ द्रव्यजातं पुत्रांश्च त्यक्त्वा, पुत्रेष्वधिकः लोहो भवतीति पुत्रग्रहणं. तथा ‘ज्ञातीन्’ स्वजनांश्च त्यक्त्वा तथा ‘परिश्रं’ चान्तरममत्वरूपं णकारो वाक्यालङ्कारो अन्तं गच्छतीत्यन्तगो दुष्परित्यज इत्यर्थः अन्तको वा विनाशकारीत्यर्थः आत्मनि वा गच्छतीत्यात्मग आन्तर इत्यर्थः तं तथाभूतं ‘शोकं’

१ गच्छतिः आ. । २ तदाह आ. ।

संतापं 'त्यक्त्वा' परित्यज्य श्रोतो वा-मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकथायात्मकं कर्माश्रवद्वास्मृतं परित्यज्य, पाठान्तरं वा 'द्विच्वा' णऽणतंगं सौर्यं अन्तं गच्छतीत्यन्तर्गं न अन्तगमनन्तर्गं श्रोतः शोकं वा परित्यज्य 'निरपेक्षः' पुत्रदारधनधान्यहिरण्यादिकमनपेक्षमाणः सन् आभोग्द्वय परि-समन्तात् संयममुष्टाने 'व्रजेत्' परिव्रजेदिति, तथा चोक्तम्-“छलिया अवयक्खं.। निरावयदं.। गया अधिवेणं.। तच्छा पवयणसारे निरावयक्खेण होयव्वं.।१॥ भोगे अवयक्खंता पडंति संसारसागरे घोरे । भोगेहि निरावयक्खा तरंति संसारकन्तारं.।२॥” इति ॥७॥ स एवं प्रव्रजितः सुव्रतावस्थितात्माऽहिंसादिषु व्रतेषु प्रयतेत, तत्राहिंसाप्रसिद्धयर्थाह 'पुढवी उ' इत्यादि. श्लोकद्वयं, तत्र पृथिवीकायिकाः स्रग्मबादरपर्याप्तकापयप्तिरुभेदभिन्नाः तथाऽपूकायिका अधिकायिका वायुकायिकाश्चैवम्भूता एव, वनस्पतिका यिकान् लेशतः समेदानाह-'तृणानि' कुशवैच्चकादीनि 'वृक्षाः' चूनाशोकादिकाः सह बीजैर्वर्तन्त इति सबीजाः, बीजानि तु शालिगो धूमयवादीनि, एते एकेन्द्रियाः पञ्चापि कायाः पष्ठमसकायनिरूपणायाह-अण्डाज्जाता अण्डजा-शकुनिगृहभोक्षिलकसरीसृपादयः तथा पोता एव जाताः पोतजा-हस्तिशरभादयः तथा जरायुजा ये जम्बालवेष्टिताः समुद्धान्ते गोमनुष्यादयः तथा रसात्-दधिसौवीरकादेर्जाता रसजान्मथा संस्वेदाज्जाताः संस्वेदजा-यूकामत्कुणादयः 'उद्भिजाः' खड्गरीट्फट्दुर्गादय इति, अज्ञातभेदा हि दुःखेन स्स्थन्त इत्यतो भेदेनोपन्यास इति । ८॥

एतेहिं छहिं काण्हिं, तं विजं परिजाणिया । मणसा कायवक्केणं, णारंभी ण परिगही ॥९॥

सा० १ छलिता अपेक्षमाणा निरपेक्षमाणा गता अविद्वेन तस्मात्प्रवचनसारे (ज्ञाते) निरपेक्षेण भवितव्यम् ॥१॥ २ भोगानपेक्षमाणः पतन्ति संसारसागरे चोटे । भोगेषु निरपेक्षास्तर्तन्ति मसारकान्तारं ॥१॥ ३ बन्धका ० प्र० ।

मुसावायं बहिर्द्धं च, उग्राहं च अजाईया । सत्थादाणाइं लोगंसि, तं विज्जं परिजाणिया ॥१०॥

पलिउंचणं च भयणं च, थंडिल्लुस्सयणाणि या । धूणादाणाइं लोगंसि, तं विज्जं परिजाणिया ॥११॥

धोयणं रयणं चैव, वत्थीकम्मं विरयणं । वमणंजण पलीमंथं, तं विज्जं परिजाणिया ॥१२॥

‘एतेहि’ इत्यादि, ‘एभिः’ पूर्वोक्तैः षड्भिरपि ‘कायैः’ ब्रम्हस्थावररूपैः सुहृन्वावरपर्याप्तैर्महापरात्मैर्दम्भैर्नारम्भी नापि परिग्रही स्यादिति सम्बन्धः, तदेतद् ‘विद्वान्’ मश्रुतिको ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया मनोऽक्कायकर्मभिर्जीवोपमर्दकारिणमारम्भं परिग्रहं च परिहरेदिति ॥९॥ शेषव्रतान्यधिकृत्याह-‘मुसावायं’ इत्यादि, मृषा-असद्भूतो वादो मृषावादस्तं विद्वान् प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेत् तथा ‘बहिर्द्धं’ति मैथुनं ‘अवग्रहं’ परिग्रहमयाचितम्-अदनादानं, [ग्रं ५२५०] यदि वा बहिर्द्धमिति-मैथुनपरिग्रहौ अवग्रहमयाचितमित्यनेनादनादानं गृहीतं, एतानि च मृषावादादीनि प्राण्युपतापकारिणात् शस्त्राणीव शस्त्राणि वर्तन्ते । तथाऽऽदीयते-गृह्यतेऽष्टप्रकारं कर्म्मैभिरिति (आदानानि) कर्म्मोपादानकारणान्यस्मिन् लोके, तदेतत्सर्वं विद्वान् ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेदिति ॥१०॥ किञ्चान्यत्-‘पलिउंचणं’ इत्यादि, पञ्चमहाव्रतधारणमपि कयायिणो निष्फलं स्यादतस्तत्साफल्यपादनार्थं कयाय-निरोधो विधेय इति दर्शयति-परि-समन्तात् कुञ्चयन्ते-वक्रतामापाद्यन्ते क्रिया येन मायानुष्ठानेन तत्पलिकुञ्चनं मायेति भण्यते, तथा भज्यते सर्वत्रात्मा ग्रहणीक्रियते येन स भजो-लोभस्तं, तथा यदुदयेन ह्यन्मा सदसद्विवेकविकलत्वात् स्थण्डिलवद्भवति स स्थण्डिलः-

१ ‘तित्तं भा. । २ घृतां भा. । ३ xxxxx कर्म्मो’ भा. इ. । ४ xx स’ भा. ।

क्रोधः, यस्मिंश्च सत्यूर्ध्वं श्रयति जाल्यादिना दर्पाभ्यातः पुरुष उत्तानीभवति स उच्छ्रायो-मानः, छान्दसत्वाच्चपुंसकलिङ्गता, जाल्यादि-
मदस्थानानां बहुत्वात् तत्कार्यस्यापि मानस्य बहुत्वमतो बहुवचनं, चकाराः स्वगतभेदसंज्ञचनार्थाः समुच्चयार्थो वा, धूनयेति श्रत्येकं.
क्रिया योजनीया, तद्यथा पलिङ्गुञ्चनं-मायां धूनय धूनीहि वा, तथा भजनं-लोभं, तथा स्थण्डिलं-क्रोधं, तथा उच्छ्रायं-मानं, विचि-
त्रत्वात् स्वस्य क्रमोच्छिन्ननेन निर्देशो न दोषयेति, यदि वा-रागस्य दुस्त्यजत्वात् लोभस्य च मायापूर्वकत्वादित्यादावेव मायालोभं-
योरुपन्यास इति, कषायपरित्यागे विधेये पुनरपरं कारणमाह-एतानि पलिङ्गुञ्चनादीनि अस्मिन् लोके आदानानि वृत्तन्ते, तदेतद्विद्वान्
ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया प्रत्याचक्षीत ॥११॥ पुनरप्युत्तरगुणानधिकृत्याह-‘धोयणं’ इत्यादि, धावनं-प्रक्षालनं हस्तपा-
दवस्त्रादे रञ्जनमपि तस्यैव, चकारः समुच्चयार्थः, एवकारोऽवधारणे, तथा वस्तिकर्म-अनुवासनारूपं तथा ‘विरेचनं’ निरुह्यात्मकमधो
विरेको वा वमनम्-ऊर्ध्वविरेकस्तथाऽञ्जनं नयनयोः, इत्येवमादिकमन्यदपि शरीरसंस्कारादिकं यत् ‘संयमपलिमन्थकारि’ संयमोपधा-
तरूपं तदेतद्विद्वान् स्वरूपतस्तद्विपाकतश्च परिज्ञाय प्रत्याचक्षीत ॥१२॥ अपि च—

गंधमल्लसिणाणं च, दंतपक्खालणं तद्वा । परिगह्मिथिकम्मं च, तं विज्जं परिजाणिया ॥१३॥

उद्देसियं कीयगडं, पामिच्चं चेव आहडं । पूयं अणेसणिजं च, तं विज्जं परिजाणिया ॥१४॥

आसूणिमभिव्वराणं च, गिद्धुवघायकम्मगं । उच्छोलणं च कक्कं च, तं विज्जं परिजाणिया ॥१५॥

१ ‘कूननिदं’ आ. इ. । घा. २ निरुद्धो निश्चिते तर्के वस्तिभेदे इति दैमः । ३ ‘मल्ल’ आ. । ४ पुति आ. पूइयं इ. । ५ गेहु आ. ।

संप्रसारी कयकिरिप, पसिणायतणाणि य । सैगारियं च पिंडं च, तं विज्जं परिजणि या ॥१६॥

‘गंधमल्ल’ इत्यादि, ‘गन्धाः’ कोष्ठपुटादयः ‘माल्यं’ जात्यादिकं ‘खानं च’ शरीरप्रक्षालनं देशतः सर्वतश्च, तथा ‘दन्तप्रक्षालनं’ कदम्बकाष्ठादिना तथा ‘परिश्रहः’ सच्चिदादेः स्वीकरणं तथा स्त्रियो-दिव्यमानुषैतरञ्च्यः तथा ‘कर्म’ हस्तकर्म सावधानुष्ठानं या तदे तत्सर्वं कर्मोपादानतया संसारकारणत्वेन परिज्ञाय विद्वान् परित्यजेदिति । १३॥ किञ्चान्यत्-‘उदेसियं’ इत्यादि, साध्वाहुतेन द्वा-नाय व्यवस्थाप्यते तदुद्देशिकं, तथा ‘क्रीतं’ क्रयस्तेन क्रीतं-गृहीतं क्रीतक्रीतं ‘पामिच्चं’ ति साध्वर्थमन्यत उद्यतकं यद्गृह्यते तच्चद्रव्यते चकारः-समुच्चयार्थः, एवकारोऽवधारणार्थः, साध्वर्थं यद्गृहस्थेनानीयते तदाहृतं, तथा ‘पूय’मिति आधाकर्मवयवसम्पृक्तं शुद्धमप्यं हा-रजातं पूति भवति, किं बहुनोक्तेन ? यत् केनचिद्दोषेणानेषणीयम् अशुद्धं तत्सर्वं विद्वान् परिज्ञाय संसारकारणतया निस्पृहः सन् प्रत्याचक्षीतेति ॥१४॥ किञ्च-‘आस्रणिम’ इत्यादि, येन घृतपानादिना आहारविशेषेण रसायनक्रियया वा अशूनः सन् आ समन्तात् क्षुणीभवति-बलवानुपजायते तदाक्षुणीत्युच्यते, यदि वा आस्रणिनि-श्लाघा यतः श्लाघया क्रियमाणया आ समन्तात् शूनवच्छूनो लघुप्रकृतिः कश्चिद्वर्षाध्मातत्वात् स्तब्धो भवति, तथा अक्षणां ‘रामो’ रञ्जनं सौवीरादिकमञ्जनमिति-।वत् . एवं ररेषु शब्दादिषु विष-येषु वा ‘गुद्धि’ गाढ्यं तात्पर्यमासेवा, तथोपघातकर्म अपरापकारक्रिया येन केनचित्कर्मणा परेषां जन्तुनामुपघातो भवति तदुपघात-कर्मैत्युच्यते, तदेव लेखतो दर्शयति-‘उच्छोलनं’ ति अयतनया शीतोदकपानादिना हस्तपादादिप्रक्षालनं तथा ‘कलकं’ लोभ्रादिद्रव्यसमु-दायेन शरीरोद्घर्तनकं तदेतत्सर्वं कर्मबन्धनात्येवं ‘विद्वान्’ पण्डितो ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत-।ख्यानपरिज्ञया परिहरेदिति ॥१५॥

१ साम्प्रतिव x आ. इ. । २ त्यजति आ. । ३ x पराप आ. इ. । ४ इत्सपददिना हस्तपादादिप्रक्षालनं आ. ।

Handwritten signature or text at the bottom right of the page.

डि-च ह्य-म

॥ श्रीगोडीपार्श्वजैनग्रन्थमाला-चतुर्थ-पुष्पम्-४ ॥

शाश्वतशान्तिदायक-श्रीयन्त्राधिराजेश्वर-श्रीसिद्धचक्रेश्वरो नमो नमः ।

सकलसमीहितपरक-श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथो विजयतेतमाम् । शासनसञ्चालक-सूत्रकृच्छ्रीगणधराय नमो नमः ।

॥ श्रीमत्सूत्रकृताङ्गम् ॥

वर्तमानशासनमान्यसूत्रकार-पद्मगणधरप्रवर-श्रीसुधर्मस्वामिसंहबन्धं, तत्सुत्रार्थ-रहस्यकारशिरोमणि-श्रीमद्भद्रबाहुस्वामिनिर्मितनिर्युक्तियुतं, तद्वृत्तिकारवरश्रीमच्छ्रीलाङ्काचार्यविहितविवरणसुशोभितं विविधप्रत्यन्तर-दीप्यनावनेकपरिशिष्टालङ्कृतं च ।

तस्यायं द्वितीयश्रीसूत्रकृताङ्गीय-प्रथमश्रुतस्कंधस्य षडधिकदशाध्ययनस्वरूपः प्रथमो विभागः ॥

संशोधकाः सम्पादकाश्च

प्रातःस्मरणीयपूज्यानां गीतार्थसार्वभौमानामगमोद्धारकाणां श्रीवर्धमानजैनागममन्दिरसंस्थापकानां श्रीआनन्दसागरसूरीश्वराणां

विद्वद्विनेयाः पद्यासप्रवरश्रीचन्द्रसागरगणीन्द्राः ।

प्रकाशकाः-श्रीविजयदेवसूरसंघसंस्थापित-“श्रीगोडीजीपार्श्वनाथ-जैनदेरासरपेढी” इति संस्थासञ्चालकाः ॥

वीरसंवत्-३४७६ ।

विक्रमसंवत्-२००६ ।

पण्यम्-रु. ४-०-० ।

काइस्टाब्द-१९५० ।

प्रकाशिका :—

श्रीविजयदेवसर-संघनी पेढी.

ठि-श्रीगोरीमोषाश्रमनाथ जैन देवसर,

पाकपुनी नं० १३, मुंबई नं० १.

श्रीकण्यभवेवस्वामिनः सदुपदेशः ।

संबुज्झह किं न बुज्झह १, संबोही खलु पेच दुल्लहा ।
णो हवणमंति राइओ नो सुलभं पुणरावि जीवियं ॥ १ ॥

मुद्रक :—

शाह गुलामचंद लल्लुभाई.

श्री महोदय प्रीन्टींग प्रेस,

दाणापीठ-भावनगर.

॥ प्रकाशिकानुं निवेदन ॥

प्रस्तुत-प्रकाशन.

मुम्बापुरी सुकामे श्रीगोडीजीपार्थनाथ जैन-दहेरासर पासेना उपाश्रयमां प्रातःस्मरणीय-पूज्यपाद-गीतार्थसार्वभौम-आगमोद्धारक-श्रीआनन्दसागरसूरीश्वरजीनी आज्ञाधी, अने सकलसंघनी आग्रहभरी विनंतीधी; तेओश्रीना परमविद्वद्धिनेय-पढ्यासप्रवर-श्रीचन्द्रसागरजी गणीन्द्र महाराजादित्तुं पोताना शिष्य-प्रशिष्यादिपरिवार साथे वि. सं. १९९७मां चातुर्मास थयुं. आ चातुर्मास दरमियान प्रथम व्याख्यानमां श्रीसूत्रकृतांग अने भावनाधिकारमां समराइक्कहा, आ रीतिए बन्ने ग्रन्थरत्नोनी उपर देवाती देशनाथी अनेकविध भावनाथी भावित थयेला श्रीसंघे आ चातुर्मास दरमियान अनेक शासनहितवर्धक कार्यो कर्यो; अने प्रस्तुत प्रकाशन माटे पण निर्णय थयो.

प्रातःस्मरणीय-पूज्यपाद-आगमोद्धारक-आचार्यदेवेशनी परमपुनित-नजरतले प्रथमावृत्तिरूपे मुद्रित-थयेल श्रीसूत्रकृतांगनी प्रति मेलववी अतिदुर्लभ होवाथी, अने साथे साथे वांचनार श्रमणभगवंतोनी संख्या दिनप्रतिदिन वृद्धि पामती होवाथी; पू. पढ्यासप्रवरश्रीजीए आ सूत्रकृतांगनुं अनेकविध-संपादन-सामग्रीओ अने परिशिष्टो साथे द्वितीयावृत्तिरूप प्रकाशन माटे पुनित विचार जाहेर कर्यो.

१. जुओ:-श्रेष्ठी देवचंद लालमाई जैन पुस्तकोद्धार ग्रन्थांक: ९४ । श्री सिद्धदेवचन्द्रशब्दानुशासनबृहद्दृश्यवचूर्ण नामना ग्रंथना प्रारंभमां प्रकाशकनिवेदन पृ. १ यी पृष्ठ २१ सुधी, जिज्ञासुओए उपरना स्थले नांचवुं ।

• ઉપરના બન્ને કારણોને લક્ષ્યમાં લઈને અને પૂ. પદ્યાસપ્રવરશ્રીજીની પુનિત-અભિલષાને માન આપીને આ અતિદુર્લભ-સાહિત્ય-પ્રકાશનરૂપ-દ્વિતીય-શ્રીસૂત્રકૃતાંગસૂત્રને મુદ્રણ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે, કારણકે તે અવસરે તે ચાતુર્માસમાં જ્ઞાનસ્નાતાની ઉપજમાં સારી રકમ થયેલ હોવાથી, અને કદાચ આર્થિક-સામગ્રીની ઓછાશ હશે તો અમે તે પૂરી કરશું એમ કહેલ હોવાથી, પૂ. પદ્યાસપ્રવરશ્રીની પુનિત નજરે સંપાદિત-સંશોધિત થયેલ આ મંથરત્વને પહતર કિંમતથી પણ ઓછી કિંમતે અધ્યાસી ઓના કરકમલમાં નવ વર્ષે સમર્પણ કરવા અમે માગ્યશાલી થયા છીએ.

ચાહુ ચાતુર્માસમાં શ્રીસૂત્રકૃતાંગને મુદ્રણ કરાવવાનો વિચાર થયો દટલે તે અવસરે અમારી પેઢીના કાર્યવાહકોએ કાર્યવાહક-સમિતિમાંથી આ કાર્યના સંપાદનાદિના સર્વ કાર્યને અંગે પહતી જરૂરીયાતોને પૂરી કરીને વેગ આપવા માટે શ્રેષ્ઠિ-સૌભાગ્યચંદ હનૈદચંદ સોલીસીટર, અને જ્ઞવેરી પાનાચંદ રૂપચંદની નિમણુક કરી. આ કાર્યને હાથ ધર્યો પછી પ્રકાશનને પ્રસિદ્ધ કરવાની મુશ્કેલીઓનું વર્ણન કરીએ તો એક નિબંધ તૈયાર થાય; છતાં મુખ્યતઃ આ મંથને મુદ્રણ કરાવવાનું કાર્ય અમદાવાદમાં શારદા મુદ્રણાલયના માલીક પંડિત ભગવાનદાસ હસ્તક શરૂ કર્યું, અને ત્રીશ ફોર્મ પૃ. ૧ થી પૃ. ૧૮૦ સુધીનું કામ સંતોષકારક રીતે પૂર્ણ કર્યું; પરંતુ પાછળથી કોઈ અજ્ઞાત કારણે અમારું કામ અટકાવી દીધું; અને તેથી જ આ મંથ વિલંબે બહાર પડે છે. છેવટના ફોર્મ ૩૧-પૃ. ૧૮૧ થી અધુરું રહેલું સર્વ કાર્ય ભાવનગર-શ્રી મહોદય પ્રિન્ટિંગ પ્રેસના માલીક ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈની દર દેસરૈં નીચે તેમના પ્રેસના સઘળાં માળસોએ કાઢજીપૂર્વક પૂરું કરી આપ્યું છે.

શ્રી સૂત્રકૃતાંગસૂત્રનું પ્રથમ મુદ્રણ કરાવનાર પ્રાતઃસ્મરણીય-પૂજ્યપાદ-આગમોદારક-શ્રીઆનન્દસાગરશ્રીશ્વરજીનો, સંપાદન-

સંશોધનાદિની સર્વ સામગ્રીઓથી પ્રકાશિત થતા આ દ્વિતીયાધૃત્તિરૂપ શ્રીસૂત્રકૃત્વાંગસૂત્ર પ્રંથરત્નને સંપાદન કરનાર શ્રીસિદ્ધચક્રા-
રાધન-તીર્થોદ્ધારક-પૂજ્ય-પંન્યાસપ્રવર-શ્રીચન્દ્રસાગરજી ગણિન્દ્ર મહારાજનો, પ્રથમાધૃત્તિરૂપે મુદ્રણ થયેલ તે પ્રતિ મુદ્રણ કરી ગવા-
માટે આપનાર શ્રીવિજયદેવસૂર સંઘના જ્ઞાનમંડારના કાર્યવાહકોનો, સંશોધનાદિ-શુદ્ધ પાઠાન્તરોની પ્રાપ્તિ માટે તાહપત્રીય-ઘંથોને લાવી
આપનાર-સ્વંભાત શ્રીજ્ઞાન્તિનાથ-પ્રાચીન-તાહપત્રીય-જૈન-જ્ઞાન-મંડારના કાર્યવાહકો પૈકી સ્વ૦ મૂલચંદ બુલાલીદાસ, અને શ્રેષ્ઠિ-
મોહનલાલ દીપચંદ ચૌકસીનો. આ પ્રનથના પરિશિષ્ટ-શુદ્ધિપત્રકાદિને કાલજીપૂર્વક નૈયાર કરનાર સંપાદક પૂ. પદ્મયાસપ્રવરશ્રીજીના
પરમવિનેય-પં. શ્રી દેવેન્દ્રસાગરજીના તથા મુનિશ્રીધર્મસાગરજીના ક્રમશઃ સુશિષ્ય મુનિશ્રી દોલતસાગરજીનો, અને મુનિશ્રી
અમયસાગરજીનો, પ્રનથ મુદ્રણ કરી આપનાર પ્રેસના માલીકનો અને માણસોનો; અને આ પ્રનથની એક હજાર પ્રતિ પ્રથમ ભાગની
પ્રસિદ્ધ કરવામાં લગભગ દશ હજાર રૂપિયાનો સ્વર્વ થવા સંભવ છે, છતાં અભ્યાસક-શ્રમણ-ભગવંતાદિ યથાર્થ લાભ લે તે હેતુથી
તદ્દન નજીવી કિંમતે આપવાનો નિર્ધાર કરનાર શ્રી વિજયદેવસૂર સંઘના જ્ઞાનમંડારની વ્યવસ્થાપિકા જ્ઞાનસમિતિના કાર્યવાહકોનો
પણ અત્ર અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીને વિરમીએ છીએ ।

•લિ. શ્રી વિજયદેવસૂર સંઘની પેઢીના કાર્યવાહકો ।

શાશ્વતશાન્તિદાયક-વિશ્વ-સન્ન તન્ન-ચન્દ્રાધિરાજરાજેશ્વર-શ્રીસિદ્ધચક્રેશ્વરો નમો નમઃ ।

સકલસમીહિતપૂરક-શ્રીશંકરધરપાર્શ્વનાથો વિજયેતમામ ॥

॥ શ્રીસૂત્રકૃતાંગ-પ્રસ્તાવના ॥

મનુષ્યના આયુષ્ય-બંધની આકરી પરીક્ષા—

અનાદિ-અનંતકાલથી પરિભ્રમણ કરનાર દરેકે-દરેક જીવને આ ભવચક્રની પરંપરામાં સાધન-સામગ્રી-સંયોગોથી ભરપૂર માનવજીવન પામવું એ મુશ્કેલ છે, અને પ્રાપ્ત થયેલ સમગ્ર-સાધન-સામગ્રી સંયોગોથી ભરપૂર માનવજીવન સફળ કરવું એ પામવા કરતાં પણ અત્યંત મુશ્કેલ છે. ક્ષણભર વિગામ પામ્યા વગર રાધા નામની પૂતળીનું અસ્થલિત ફેરફારફેરફેર ફેરફાર, તેલના તાવઢામાં તેનું (રાધાનું) પ્રતિવિંચ પડવું, પડેલા પ્રતિવિંચમાં ડાબી આંખને લક્ષ્યબિંદુ તરીકે નક્કી કરવું, અને નિર્નિર્મિષપણે-અપ્રમત્તપણે તે આંખને વિંચવું અતિ મુશ્કેલ છે, છતાં ઉદ્યમશીલ આત્માઓ ૩૪૪ જાણાવેલ ગદ્યાવેદને માધીને રમમરી-દૃષ્ટ કાર્ય-સિદ્ધિ કરી શકે છે; પરંતુ સમારી જીવને મનુષ્યગતિને યોગ્ય આયુષ્ય બાંધવું, અને તે આયુષ્ય બાંધવા માટેની નિયમિત થયેલી ત્રણ પરીક્ષામાંથી પસાર થવું એ રાધાવેદ કરતાં અત્યંત પણ કઠિનમાં કઠિન-કાર્ય છે. કારણ કે જે જીવોને ૧ ક્ષણની મંદતાવાળો સ્વભાવ થાય, ૨ પ્રાપ્ત થયેલા સાધન-સામગ્રી-સંયોગોમાં દાત દેવાના પરિણામ થાય, અને ૩ દગદાક્ષિણ્યાદિ-ગુણગણનો મનુષ્યમ રીતિએ આધારિત થાય; ત્યારે તે દરેક આત્માઓ મનુષ્યને યોગ્ય આયુષ્યનો બંધ પાડે છે. વિશ્વભરના સાંસારિક-વર્તમાન-

મં. આ. ૦. ૧

આકરી

પરીક્ષા-

॥ ૩ ॥

કાલીન-જીવોને માટે કઠાકૌશલ્ય-વિજ્ઞાનની ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચવા અનેકવિધ-પરીક્ષાઓ યોજાણી છે, અને તે તે પરીક્ષામાં તેત્રીસ ટકાની ફાતેહમંદ કાર્યવાહી કરનારાઓ તે તે વિષયની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ ગણાય છે, -પાસ થયા કહેવાય છે, પરંતુ આં કર્મ-રાજાની કઠિનમાં કઠિન એક પરીક્ષા મનુષ્યગતિ માટેના આયુષ્ય બાંધવાની છે. વર્તમાનમાં અહીં અબજ ઉપરાંત મનુષ્યોની ગણત્રી ગણનારા દરેકે-દરેક મનુષ્યોએ આ નિયમ સ્મૃતિપટ પર સ્થિર કરવા જેવો છે કે—ઉપરની ત્રણ કરણીરૂપ—પરીક્ષામાં પૂરેપૂરા માર્ક્સ મેલ્લવ્યા વગર કોઈ પણ જીવ મનુષ્યમત્રને યોગ્ય આયુષ્ય બાંધતો નથી, બાંધ્યું નથી, અને બાંધશે પણ નહિ. એટલે મનુષ્યના આયુષ્ય-બંધની પૂર્વે આ ત્રણ પરીક્ષાઓ નિયમિત વર્તે છે. જે માટે પ્રથમ કર્મપ્રંથમાં આ રીતિએ જાણવું છે કે—“પયહતણુક્સાઓ દાણરૂઠ્ઠ મજ્જિમગુણો અ”-સ્વાભાવિક પાતઢા કષાય, દેવાની રુચી, અને મધ્યમગુણોની પ્રાપ્તિ; એ મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધવા માટેની ત્રણ પરીક્ષાઓ છે. મનુષ્યમત્રનું આયુષ્ય બાંધવા માટે આ કરણીય-પરીક્ષાઓમાંથી દરેકે-દરેક જીવને પસાર થવું પડે છે.

પામત્રા લાયકની ચીજ.

મનુષ્યમત્રનું આયુષ્ય બાંધવાના અવસરે રાધાવેધ કરતાં પણ અતિ સાવધાની ઉપરની ત્રણ કરણીમાં રાસ્ટી હતી, અને મનુષ્ય થયો એટલે પૂર્વે કરેલી ત્રણ કરણીની ગંધ વર્તમાન-જીવનમાં જાળાતી નથી; અર્થાત્ તે માટે લેશમર વર્તમાનમાં વિચાર કરવાની પુરસદ પણ નથી. નાળામીઢમાં મુક્ષાયેલો માણસ કોઈ આબરુદાર શાહુકારને ત્યાં સેંકડો વલત ખુશામત કરીને, સો વલત આંટા-ફેરા-વક્ષા ક્ષાઈને, અને હજારો વલત ઢાઢીમાં હાથ ઘાલીને મનગમતું નાણું મેલ્લવીને જતી આબરુને સ્થિર કરવા માગ્યશાઢી

થાય છે, પરંતુ તે મુંઝાયેલાને જ્યારે નાણાંની છુટ થાય છે, ત્યારે આપનારો, શાહુકારી ટકાવનાર શાહુકાર પેલા મુંઝાયેલા માણસ પાસે અવસર આવે હથરાણી કરે છે, તે અવસરે તે નાણાં લેનાર, નાણાં આપનાર પ્રત્યે કેવી કરડી આંખ કરે છે ?, કેટલું અઘટિત બોલે છે ?, અને કેવા અણછાજતા વાગબાળથી હુમલા કરે છે ?; તે સમજવા જેવું છે, તેવી જ રીતે મનુષ્યને યોગ્ય આયુષ્ય મેળવવા માટે દેવ-ગુરુ-ધર્મની ઉપાસના કરીને, અને સર્વજ્ઞકથિત-સિદ્ધાંતોની સેવના કરીને, પ્રાપ્ત કરેલા પુણ્યદ્વારા આયુષ્ય મેળવી લીધું; દટહું જ નહિં પણ દેવ-ગુરુ-ધર્મની આરાધનાદ્વારા પ્રાપ્ત કરેલા પ્રબલ-પુણ્યથી આર્યવેશ-ઉત્તમકુલ-ઉત્તમજાતિ-પંચેન્દ્રિયપણું-નિરોગીપણું આદિ અનુકૂલ સાધન-સામગ્રી-સંયોગ પ્રાપ્ત કર્યા છતાં જેના પ્રભાવે એ પ્રાપ્ત કર્યા તે ધર્મને મૂલે છે, તે ધર્મની આરાધનાને મૂલનાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને રાત્રિ દિવસ મૂલી જવાય એવો અસ્થલિત ઉદયમ ચાલુ રાખે છે; તો પછી આના જેવી બીજી કૃતદનતા કઈ હોઈ શકે ?, તે બુદ્ધિમાનોએ વિચારવું જરૂરું છે. કૃતદનતાને દૂર કરીને અમોઘ-માધન-સામગ્રી-સંયોગદ્વારા પામવાલાયક ચીજ પામીને મોંઘું માનવહીવન સફલ કરવું જોઈએ. આર્યવેશ, ઉત્તમ કુલ, ઉત્તમ-જાતિ, દીર્ઘ-આયુષ્ય, નિરોગી-શરીર, પાંચ હિન્દ્રિયો, હિન્દ્રિયોની પૂર્ણપટુતા, ધન-માલ, મિલકત, કુટુંબ-કબીલા, પુત્ર-પરિવાર, સ્થાવર-જંગમ-મિલકતો, દિગંતવ્યાપી સત્તા, યશ-કીર્તિ અને જીવનભર પોતે અને પોતાના આશ્રિત કુટુંબો જીવી શકે તેવાં અનુકૂલ-સાધન-સામગ્રી-સંયોગોની સંપૂર્ણ જમાવટ હોવા છતાં-આ બધું મેળવ્યા છતાં પામવા લાયકની ચીજ બાકી છે. વાંચકને વિચાર થશે કે—એવી તે પામવા લાયકની ચીજ કઈ છે ?, કહેવું પડશે કે—વીર્યોદ્ધામપૂર્વક સંયમ-માર્ગે અવિરત કૃત કરવી તે. પામવા લાયકની ચીજ છે.

શ્રવણાદિની આવશ્યકતા—

મોંઘા-મનુષ્ય જીવન પામેલાઓને પામવા લાયકની चीज સંયમ છે. સંયમનું સુંદર રક્ષણ કરવું, અને વીર્યોછાસપૂર્વક સંયમની વૃદ્ધિ કરવાપૂર્વક આગલ વધવું ઇટલે અનેકાનેક જીવને સંયમને માર્ગે યોજન કરવું એ જ સંયમ પામ્યાની વાસ્તવિક સફલતા છે. “પામવા લાયક સર્વજ્ઞ કથિત સંયમની કિંમત શ્રેષ્ઠતમ છે,” અને “તે સિવાયનું જીવવું નિર્રથક છે; નિર્રથક નહિ પણ અનર્થકારી છે.” આ શ્રદ્ધા થવી, આ પ્રતીતિ થવી, અને આ રુચિના રંગમાં રંગાઈ જવું-ઓતપ્રોત થવું એ પામવા લાયક સંયમની આવશ્યક-કર્તવ્યભૂમિ છે. આ આવશ્યક-કર્તવ્યભૂમિના સ્પર્શન-પાલનની પુનિત-પ્રવૃત્તિમાં ઉત્તરોત્તર આગલ વધવું એ સર્વજ્ઞકથિત-વાણીના શ્રવણ પર આધાર રાખે છે. અને આ જ ક્રમને પ્રતિપાદન કરતાં ભગવાન્ શ્રીસુધર્માસ્વામીજી અંતિમ કેવલી-શ્રીજંબૂસ્વામીજીને સત્તરાધ્યનના ત્રીજા “ચાહરંગિજ્ઞ” નામના અધ્યયનના પ્રારંભમાં જણાવે છે કે—

વચ્ચારિ પરમંગાણિ દુલ્હાણીહ જન્તુણો । માણસચં-સુહ સદ્ધા-સંજમમ્મિ ય વિરિયં ॥ ૧ ॥

સંસારમાં પરિશ્રમણ કરનાર જીવો આ ચાર દુર્લભ વસ્તુઓ પામીને ઇટલે—૧ મનુષ્યપણું, ૨ શ્રવણ, ૩ શ્રદ્ધા; અને ૪ સંજમને વિષે વીર્યોછાસની પ્રાપ્તિપૂર્વક-જીવન સફલ કરે છે. સંયમમાં વીર્યોછાસપૂર્વક વૃદ્ધિ કરીને, તપશ્ચર્યોઓનું સેવન કરીને, બાંધેલા કર્મોને દૂર કરીને, શાશ્વત-સ્થાનને પામવાવાલા જીવો શાશ્વત ભાવને પામે છે. આ જ અધ્યયનની અંતિમ ગાથાના “ચહરંગ-દુલ્હા” ” ઇત્યાદિ પદોના પરમાર્થને વિચારવાથી ઉપરનો ભાવાર્થ સ્પષ્ટિપટ્તર પર સ્થિત થાય છે. આ ઉપરથી માનવજીવનની દરેકે દરેક ક્ષણોને સફલવર્તા બનાવવા માટે, અને ઉચ્ચ-ઉચ્ચતર-ઉચ્ચતમ-પદની પ્રાપ્તિ માટે આત્મહિતકર-સંસ્કાર-શૂન્ય-આત્માને

આત્મહિતકર સંસ્કારરૂપ સંયમાદિની સૌરમશ્રી સુચાસિત કરવાને મર્વજ્ઞ કથિત વાણીનું શ્રવણ, મનન અને પરિચીલન કરાવું અવશ્યમેવ જરૂરનું છે.

સર્વજ્ઞકથિત ઉપદેશની જરૂર—

સર્વજ્ઞ-દેવના શાસનમાં આત્મહિતકર-પ્રવૃત્તિઓ આદરીને જે જે પુણ્યાત્માઓ કલ્યાણ સાધી ગયા, વર્તમાનમાં કલ્યાણ સાધી રહ્યા છે, અને ભવિકાલમાં કલ્યાણ સાધશે તે વધાનો મુખ્ય આધાર સર્વજ્ઞકથિત વાણીના શ્રવણ પર ધરાવેલું છે. હેય વિભાગના સકલ પદાર્થો પ્રત્યેની હેયતા, અને ઉપાદેય વિભાગના સમગ્ર-પદાર્થો પ્રત્યેની ઉપાદેયતા પણ મર્વજ્ઞકથિત ઉપદેશને આભારી છે. જ્યારે સર્વજ્ઞકથિત ઉપદેશામૃતનું આસ્વાદન કરવા આત્મા ઉદામવંત થાય છે, અને શ્રવણદ્વારા હેય-ઉપાદેય-વિભાગનો તેને નિશ્ચય થાય છે; ત્યારે અનાદિકાલની રત્નહંપટ્ટીના પ્રભાવે અતેકાનેક-જન્મ-મરણરૂપ અનંતાનંત મનોની પરંપરાનું નિયમન કરવા તે પુણ્યાત્મા સૌભાગ્યશાલી બને છે. મગવાન શ્રીકૃષ્ણમદેવના તેર મંત્ર, શ્રીશાંતિનાથ પ્રમુખા વાર મંત્ર, શ્રીનેમિનાથ પ્રમુખા નવ મંત્ર, શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રમુખા દશ મંત્ર અને આમન્ત્રોપકારિ-ચરમ-તીર્થંકર-પ્રમુ-શ્રીમહાવીર મહારાજાના મન્ત્રાવીશ મંત્રો મળીને છતાં; છતાં શ્રવણ કરનારે યાદ રાખવું ઘટે છે કે આ તીર્થંકરો પણ અનંત મનો કરેલા છે, તો પછી આ મનોનું નિયમન કરનાર કોણ ? , સમાધાનમાં સમજવું કે તે તે તીર્થંકરોને પણ સર્વજ્ઞકથિત ઉપદેશને શ્રવણ કરાવનારાઓનો ગમાગમ થયો, અને તે તે ઉપદેશકો પણ સદુપદેશ શ્રવણ કરાવ્યો, પૃથક્કે તે શ્રવણથી હેય ઉપાદેયનો નિશ્ચય થયો; ત્યારે તેઓ મંત્રનિયમન કરી શક્યા. પૃથક્કે શ્રવણથી જ. દેવાધિદેવના દેવત્વ પ્રતિ, ગુરુત્વર્યોના ગુરુત્વ પ્રતિ, તથા રત્નત્રયિ-ધર્મના ધર્મત્વ પ્રતિ શ્રદ્ધા થઈ પૃથક્કે તે તીર્થંકરોને પણ

અનંત કાલના જન્મ-મરણરૂપ ભવ-પરંપરાના વેગમાં નિયમનરૂપ પ્રથમ ભવની શરૂઆત થઈ. આ ઉપરથી જગતના સમગ્ર જીવોનો ઉદ્ધાર કરવા માટે સર્વજ્ઞકથિત-ઉપદેશ અને મર્વજ્ઞકથિત ઉપદેશને દેનારા ઉપદેશકોના સમાગમની અનિવાર્ય જરૂર પૂર્વે હતી, વર્તમાનમાં છે, અને ભાવિકાલમાં રહેશે એમાં કોઈના વે મત જ નથી.

દેવ-ગુરુ-ધર્મરૂપ ત્રણ તત્ત્વો પ્રતિ શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ અને રુચિ કરાવનાર સર્વજ્ઞકથિત-ઉપદેશનું શ્રવણ-વીતરાગની વાણીનું શ્રવણ છે. એટલું જ નહિ પણ શ્રદ્ધાપૂર્વકની સમજના સુંદર ફલરૂપ વિગતિ ધર્મનું અંગીકરણ, આશ્રવોનું રોકાણ, સંવરથાનોનું સેવન, તપશ્ચર્યામાં ઓતપ્રોત બનીને મકલ કર્મોનું નિર્જરણ; અને ધ્યાયિક ભાવોનું સ્વીકરણ કરવું તે સર્વજ્ઞકથિત-ઉપદેશને જ આભારી છે.

ઉપદેશક પ્રથમ કે ઉપદેશ પ્રથમ ?—

સર્વજ્ઞકથિત ઉપદેશ કોઈ એવી चीज નથી કે અન્ય દર્શનકારોની માન્યતાની જેમ મીત આદિ પદાર્થોમાંથી સ્વયં સ્ફુરાર્થમાન થાય. જ્ઞાસન સંસ્થાપકોને જૈન દર્શનમાં શરીરધારી સ્વીકારેલા છે, કારણ કે શરીર વગર મુલ ન હોય અને મુલ વગરનું વસ્તુત્વ, - બુદ્ધિમાનોના બુદ્ધિપ્રવેશમાં નિશ્ચિત થતું જ નથી. આ જ વાતનું સમર્થન પણ ‘મુલાદિના ન વક્તૃત્વ’ દ્વારા પદોથી કલિકાલ સર્વજ્ઞ-શ્રીહિમવન્દ્રસૂરીશ્વરજી જણાવે છે. એટલે ઉપદેશના આગ્ર પ્રવર્તકો તીર્થંકરો શરીરધારી હતા, અને હોય છે. આ ઉપરથી કોઈ આત્મા પૂર્વભવમાં ઉપદેશકનો સમાગમ પ્રાપ્ત કરે છે, અને તે ઉપદેશકના સદુપદેશનું શ્રવણ કરીને સુધામય-શ્રદ્ધાનું આસ્વાદન કરે છે; ત્યારે મોક્ષની યોગ્યતાને પુરવાર કરવારૂપ ભવોની ગણત્રીનું નિયમન કરે છે. આવી જ રીતે દરેક-દરેક

तीर्थकरीने सम्यक्स्व-प्राप्तिना प्रथम भवनी शुरुआत पण ते ते उपदेशकनो समागम अने ते ते उपदेशकोद्वारा प्राप्त थयेल उपदेशनुं श्रवण कर्या पछी ज थाय छे. आसन्नोपकारी—क्षीमहावीर महाराजाने, अने आद्य-तीर्थकर-प्रभु-श्रीऋषभदेवने पण अनुक्रमे भीमयसारना भवमां तथा धनसार्थवाहना भवमां सर्वज्ञ-शासन-संचालक-श्रमण भगवंतोना समागम अने तेओश्री द्वारा सदुपदेश प्राप्त थयेलो छे. एटले “ उपदेशक अने उपदेशना यथार्थ लाभनी प्राप्ति वगर आ संसारमां कोहनो उद्धार थयो नथी, थतो नथी; अने थशे पण नहिं, ” ए त्रिकालावाधित—अविच्छिन्नप्रभावमय-सत्य अद्यापि पर्यंत अखंडित रहेछुं ज छे. शासन-संस्थापको अने शासन संचालको शरीरधारी होवाथी शरीरने मूकवाना छे ए वात चोक्कस छे; एटले पूर्व-कालीन पू. तीर्थकरोए, पू. आचार्योए, पू. उपाध्यायोए, अने पू. साधु भगवंतोए उपदेशकपणानुं यथार्थ काम करीने नाशवंत-शरीरने मूखी दीधुं छे. अने भाविकालमां ते उपदेशकपणानी उच्चतम पदवीने विभूषित करनारा नवनवीन महाभाग्यशालीओ जन्म धारण करीने शरीरीपणामां ते ते पदने शोभावे छे. हवे प्रश्न एक ज छे के उपदेशक वगर उपदेश होइ शके ज नहिं, अने दरेके दरेक उपदेशकने उपदेश प्राप्त थया पछीज उपदेशकपणुं प्राप्त थाय छे; तो पछी उपदेशक प्रथम के उपदेश प्रथम ?, जो उपदेशकने प्रथम तरीके स्वीकारवासां आवे तो उपदेशकना उपदेशनी प्राप्ति कर्या वगर उपदेशक थयो के उपदेश प्राप्ति करीने उपदेशक थयो. आ प्रश्ननी आंटीगुंटी उकले नहिं, त्यांसुधी उपदेशकनी अने उपदेशनी यथावस्थित पूर्वकथित-मर्यादा समाजाय ज नहिं; माटे आ प्रश्नना प्रत्यक्षस्थान पियूषनुं प्रथम आस्वादन करीने आगळ वचीए.

ઉપદેશકપણાની યોગ્યતાવાઢા તીર્થકર—

અઢાર ક્રોઢાક્રોડી સાગરોપમનો કાઢ ધર્મવગરનો ઇટલે ત્યાગ, ત્યાગી અને ત્યાગના સાધન વગરનો ગયો. યુગલિઆંઓના અવસરમાં પળ વિશ્વભરના પ્રાણિઓ ભોગોને ભોગવવામાં, ભોગના સાધનો મેઢવવામાં, ભોગની સાધન—સામગ્રીઓને ટકાવવામાં; અને વધારવામાં સમય જીવન પસાર કરી રહ્યા હતા. ઇટલે તેઓને ભોગ—અવસરમાં ભોગ—ભોગી અને ભોગ—ભોગીના સાધન—સામગ્રી સંયોગોની જ કીંમત હતી. ભોગ—ભોગી અને ભોગના અસ્થલિત પ્રવાહના પૂરમાં જગત્ત્ભરના સઘઢા જીવો તળાહ રહ્યા હતા, અને તે મયંકર—પ્રવઢ—પ્રવાહમાં તળાતા જીવને તારવાનો ઉપદેશ દેનાર ઇક પળ ઉપદેશક તે કાઢમાં—તે સમયમાં હતો જ નહિ. ભોગના સુખમાં તઢીન વનેલી ઢુનિયાને—“ ત્યાગમાં સુખ છે, ત્યાગી સુખી છે, ત્યાગના સાધન સામગ્રી સંયોગો સુખ દેનારા છે. ” આવો ઉપદેશ—આ માવને અનુસરતો ઉપદેશ આપનાર ઇક પળ ઉપદેશકની વિદ્યમાનતા જ નહોતી. આવા અવસરે નામિ—કુલકરના સ્વર્ગીય—ગૃહમંદિરે વિધ્વોદ્ધાર કરવાનું કાર્ય કરવા માટે શ્રીઋષભદેવ પ્રયુતો જન્મ થાય છે. ત્રળ જ્ઞાને કરીને સહિત તીર્થકરો હોવાથી “ ભોગમાં ઢુઃખ છે અને ત્યાગમાં સુખ છે ” આ ધારણાની ઢઢતા અનેક મવોમાં કરીને આન્ધ્યા છે, ઇટલે આ અવસર્પિનીમાં જન્મ પામેલા પ્રથમ તીર્થકરે ૮૩ લાલ પૂર્વ સંસારમાં—ગૃહસ્થાશ્રમમાં વ્યતીત કર્યો. મવાન્તરમાં આરાધના કરીને આવેલા તીર્થકરો ‘ ત્યાગમાં જ સુખ છે, ત્યાગમાં સુખ જ છે ’ આ માન્યતાઢી સુઢઢતાના જોરે જ ત્યાગી વને છે, અને સાથે ચાર—હજાર મનુષ્યો ઢીક્ષિત થાય છે; છતાં સર્વેક્ષિત—ઉપદેશના અમાવમાં જૈન સાધુપણું મૂકીને સાથેના વધા ઢીક્ષિતો તાપસો વને છે. ધર્મસારથી પઢને શોમાવનાર તે પ્રયુ ઉપદેશ આપીને સંસારસમુદ્માં ઢૂવતા ચાર હજારને તારી શકે છે, છતાં ઉપદેશ

કેમ આપતા નથી ? શાસનની મર્યાદા સમજનારે કહેવું પડશે કે—ચ્છાગ જેટલો લાભ થવાનો હોય, પરંતુ તીર્થકરો દીક્ષા લઈને, ઘોર પરિસહ ઉપસર્ગો સહન કરીને, પ્રામાન્યપણે વિચરીને. અપ્રમત્તપણે સંયમ સેવીને, ચાર ઘનઘાતી કર્મોને (જ્ઞાનાવરણીય-વર્ણનાવરણીય-મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર ઘાતીકર્મોને) તોડીને, ફેવલ્ય જ્ઞાન પામીને જ ઉપદેશ દઈ શકે છે; અન્યથા ઉપદેશક તરીકે ઉપદેશ દેવાનું પારમાર્થિક કાર્ય કરતાં જ નથી, પૂર્વે કોઈ(તીર્થકરે)એ કયું નથી, અને માવિમાં કોઈપણ કરશે નહિ; આ અકાલ્પ-સિદ્ધાંત શાસનમાં સર્વદા સુપ્રસિદ્ધ જ હતો, અને છે.

ઉપદેશક અને ઉપદેશ પળ અનાદિના—

એક હજાર વર્ષ સુધી ઘોર તપસ્યા તપીને, પ્રથમ તીર્થકરપ્રસુ-શ્રીઋષભદેવે સમવસરણમાં દેશના દરેને ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરી. હવે આ જગોએ આ અવસર્પિણીમાં પ્રથમ ગજા, પ્રથમ મિથુક, પ્રથમ વ્રતધારી, પ્રથમ વ્રતધારી અને પ્રથમ ઉપદેશક તરીકે હોય તો શ્રી આદિનાથ-શ્રીઋષભદેવ પ્રસુ જ છે, એમ કહીએ તો શો વાંધો છે ?, સર્વજ્ઞકથિત ઉપદેશ શ્રવણ કરે નહિ ત્યાં સુધી કોઈપણ તીર્થકરને પળ મનનિયમન કરાવનાર ગમ્યક્ત્વ રત્નની પ્રાપ્તિ થતી જ નથી. ઇટલે આ શ્રી ઋષભદેવને આ અવસર્પિણીના પ્રથમ તીર્થકર-પ્રથમ ઉપદેશક સ્વીકારીએ તો વાંધો નથી, પરંતુ ઉપદેશકપણાની પ્રાપ્તિને યોગ્ય થવામાં પ્રથમ ભવમાં (ધનાસાર્થવાહના મહર્ષિ) શ્રી ધર્મવોષ-અણગારનો ભમાગમ અને સર્વજ્ઞકથિત ઉપદેશનું શ્રવણ પ્રાપ્ત થયું હતું. આ ઉપરથી આ અવસર્પિણીનાં સઘલ્લા તીર્થકરોને મનનિયમન કરાવનાર, મન્યક્ત્વ-રત્નની પ્રાપ્તિને અનુકૂળ ઉપદેશ આપનાર; શ્રમણ-ભગવંતરૂપો ઉપદેશકોનો સમાગમ થવો એ. તેઓશ્રીના જીવનચરિત્રો સાક્ષી પૂરે છે. હવે ડ્યારે તે તે તીર્થકરોને પળ મન્યક્ત્વપ્રાપ્તિના પ્રથમ ભવમાં સર્વજ્ઞકથિત ઉપદેશ દેનારા—

હોય છે, અને તે તે ઉપદેશકોનો સમાગમ થયો છે; તો પછી તે તે ઉપદેશકોને પણ ઉપદેશ દેનારા ઉપદેશકોનો સમાગમ થયેલો જ હોવો જોઈએ. આ ઉપરથી સર્વજ્ઞકથિત ઉપદેશ દેનારા ઉપદેશકોની અને સર્વજ્ઞકથિત ઉપદેશની પરસ્પરા અનાદિની છે.

આ વસ્ત્રની અનાદિતા ન સ્વીકારીએ તો સદુપદેશક વગર મદુપદેશ થઈ ગયો, અથવા તો સદુપદેશની પ્રાપ્તિ વગર સદુપદેશક થઈ ગયો; અને આથી જ જૈનશાસનના સંસ્થાપક-તીર્થંકરોની અનંતાનંતી ચોવીસી સ્વીકારેલી છે. ઇટલે તે તીર્થંકરની શરુઆત કયારે થઈ ?, તે કહી શકાય જ નહિ. જેવી રીતે વર્તમાનમાં જન્મ પામેલા મનુષ્યની સાતમી પેઢીના નામને શોભાવનારના માત-પિતા હોવાં જ જોઈએ, તેવી જ રીતિએ જિનેશ્વર ભગવંતના શાસનમાં સદુપદેશક સર્વજ્ઞ ભગવંત તીર્થંકરો અને તેઓના ઉપદેશની વ્યવસ્થા પણ અનાદિની છે એ મર્યાદા સમજવા સાથે હવે આપણે આગળ વધીએ.

વર્તમાન-સદુપદેશના આદ્ય પ્રવર્તક—

જ્યારે અનંતાઅનંત ચોવીસીઓ છે ત્યારે તીર્થંકરો પણ અનંત, ગણધરો પણ અનંત; અને તે તે ગણધર ભગવંતોની દ્વાદશાંગીઓ પણ અનંત જ હોય એ સ્વાભાવિક છે. દરેકે દરેક હસ્તસર્પિણીમાં અને અવસર્પિણીમાં ઉત્પન્ન થનારા-તીર્થંકરોને તે તે કાલમાં પોતપોતાના શાસનમાં સદુપદેશના આદ્ય પ્રવર્તકો માનેલા છે, અને તે વધારે તીર્થંકરો કહેવાય છે; પરંતુ તે તીર્થંકરપણું પ્રાપ્ત થવાની યોગ્ય મૂર્તિ ઉપર આરુઢ શી રીતે થયા ?, તે તપાસીએ તો પૂર્વે જણાવેલ સદુપદેશક-સદુપદેશની અનાદિ વ્યવસ્થા બુદ્ધિ પ્રદંશમાં નિઃશંકપણે નિશ્ચિત થાય છે. આ અવસર્પિણીમાં ચોવીસ તીર્થંકરો થયાં, અને તે સર્વ ૨૪ તીર્થંકરોના ૧૪૫૨ ગણધરો થયાં. તે તે ગણધરોએ-હે મયવં ! કિં તત્ ? આ પ્રશ્નને ત્રણ વાર પૂછીને તે તે તીર્થંકરોના શાસનમાં ભગવાન્ તીર્થંકર

પાસેથી ત્રિપદી અનુક્રમે ઉપજેહ વા, વિગમેહ વા, યુવેહ વા; ઇટલે આ ત્રણ પદો સમાધાનરૂપે પામીને બીજબુદ્ધિના, અને કોષ્ટ-
બુદ્ધિના ઘળી તેઓ દ્વાદશાંગીની રચના કરે છે. ઇટલે આસજોપકારિ-ચરમ-તીર્થંકર-શ્રીમદ્દાવીર મહારાજાણ ઘર-સંસાર છોડીને,
સાધુ બનીને, આશ્રવદ્વારોને ધ્યાનમાં લઈને, આવતાં કર્મો પર નિર્નિમેષ નજર રાખીને, સંવર ભાવનું સેવન કરીને, ઘોર હપસર્ગ-
પરિસહોને સમ્યક્-પ્રકારે સહન કરીને, પૂર્વે બાંધેલા કર્મોને તોડીને, સાઢાબાર વર્ષ પર્યંત વિવિધ તપોધર્મ તપીને ઘનઘાતી ચાર કર્મનો
ચૂરો કરીને; પછી રજ્જુઆલિકા નદીકિનારે ભગવાન્ કેવલજ્ઞાન પામ્યા. દેવોણ સમવસરણની રચના કરી અને શ્રવણ કરવા
આવનારાઓ આવ્યા खरा, પરંતુ યોગ્યતાના અભાવે સદુપદેશનું ફલ વિરતિધર્મ કોહણ પામી શક્યા જ નથી. સદુપદેશ સાંભળ-
નારાઓ જ્યાંસુધી સર્વવિરતિ ધર્મ પામી શકતાં નથી, ત્યાંસુધી સદુપદેશનું ફલ જેટું છે એમ કહેવાતું નથી, આથી ભગવંતની દેશના
નિષ્ફળ ગદ્; અને આશ્ચર્ય મનાયું. પૂર્વે થયેલા ત્રેવીસ તીર્થંકરોણ જે ક્ષેત્રમાં જે દિવસે ઘનઘાતી-કર્મોને ચૂર્ણ કર્યો તે જ દિવસે તે જ
ક્ષેત્રમાં દ્વાદશાંગીની રચના કરનાર ગણધરો સહિત ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરેલી છે, પરંતુ વર્તમાન-શાસનના માલીક-શ્રીવર્ધમાન-
સ્વામીજીને વૈશાલ્ય સુદ ૧૦ ના રજ્જુઆલિકા નદી કિનારે કેવલજ્ઞાન થયું, વિદ્યાર કરીને ભગવાન્ મહાસેન વનમાં ગયા, અને
તેમના પટ્ટપ્રભાવક-શિષ્ય-ગણધરોના હાથે શ્રીદ્વાદશાંગીની રચનાદિ વૈશાલ્ય સુદ ૧૧ ના દિવસે મહાસેન નામના વનમાં થઈ. આ
ઉપરથી વર્તમાનકાલીન-ચતુર્વિધ-સંઘસદુપદેશસુધાનું પાન કરીને જે જીવન કૃતાર્થ કરી રહ્યા છે તે સદુપદેશના આચ-પ્રવર્તક-
પુણ્યશ્લોક-ભગવાન્-શ્રીવર્ધમાનસ્વામી છે.

શ્રુત-સંપદાનું મૂલ—

મહાસેન નામના વનમાં દ્વિતીય-સમવસરણની રચના દેવોએ કરી. તે સમવસરણ મધ્યે અગીઆર મુખ્ય બ્રાહ્મણોનું ૪૪૦% ના પરિવાર સાથે આવાગમન થયું, મુખ્ય અગીઆર બ્રાહ્મણોના હૃદયમાં લાંબા કાલથી સ્થિર થયેલ શંકાના સમાધાન સાથે ચુમ્મલીસ-તોના પરિવાર સાથે દીક્ષિત થયું, અને પૂર્વે જળાવેલ અગીઆરે ગણધરોએ(મુખ્ય શિષ્યોએ) ત્રિપદિ પામીને અંતર્મુહૂર્તમાં તેઓના હાથે દ્વાદશાંગીની રચના થવી; આ વધો વૃત્તાંત વિસ્તારથી જાણવાની જિજ્ઞાસાવાળાએ આવશ્યક-સૂત્ર-વૃત્તિ આદિથી અવલોકન કરવો જરૂરીનો છે. અગીઆર ગણધરો પૈકી નવ ગણધરો તો પ્રમુ શ્રીમહાવીરની હયાતિમાં જ કાલધર્મ પામીને મોક્ષે જવાથી, અને પછી પ્રથમ ગણધર ગૌતમસ્વામીજી(શ્રી હિન્દ્રભૂતિજી) પળ કાલધર્મ પામી મોક્ષે જવાથી; દશે ગણધરોના સઘળાએ પરિવારાદિ પંચમ-ગણધર ભગવાન્-શ્રીસુધર્મસ્વામીજીને સુપ્રત થયાં. એટલે તે કાલથી અદ્યાપિ પર્યંત વર્તમાનકાલીન-સર્વ-સાધુ-સાધ્વીઓ તેઓશ્રીના (શ્રીસુધર્મસ્વામીના) સંતાનીયાપણે વર્તે છે એ શાસ્ત્ર-સુપ્રસિદ્ધ વાત છે. આ ઉપરથી વર્તમાનકાલે જૈન-શાસનનું સંચાલન કરનારા પૂ. આચાર્ય ભગવંતો, પૂ. ઉપાધ્યાય ભગવંતો અને પૂ. શ્રમણ ભગવંતો સ્વપરકલ્યાણર્થે જે સદુપદેશની અમોઘવર્ષા વર્ષાવી રહ્યા છે, તે સર્વનો આધાર પંચમ-ગણધર-ભગવંત-શ્રીસુધર્મસ્વામીજીની આ દ્વાદશાંગી ઉપરજ અવલંબે છે. મોક્ષમાર્ગના અભિલાષિ-સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકાએ સ્વપરહિતકર-મોક્ષમાર્ગમાં અસ્વલિત ગમન કરીને હૃદ્ય સિદ્ધિ સાધવી હોય તો દ્વાદશાંગી પૈકી અગીઆર અંગોને આગલ કરીને જ (અગિઆર અંગોના ભાવથી ભાવિત થઈને) જીવન જીવવાની સર્વજ્ઞાદિ ભગવંતો તરફથી ભલામણ સર્વદા સર્વત્ર નિશ્ચિત થઈ ચૂકી છે. આ ઉપરથી સ્વતંત્રપણે બોલવાનો કે સ્વતંત્રપણે આલેખન કરવાનો હક

વર્તમાનકાલીન-શાસનમાં ચતુર્વિધ-સંધતી કોઈપણ વ્યક્તિને આપેલો જ નથી, કારણ કે શાસન-સંસ્થાપક-તીર્થંકરો પણ કેવળ-જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા પછી જ એટલે તે પ્રગટ થયા પછી જ તેઓ સ્વતંત્રપણે બોલે છે. એટલે વિશ્વોદ્ધારક-ત્રૈલોક્યનાથ-તીર્થંકર પાસેથી અતિ-વિનમ્રપણે ત્રિપંદી પામીને, અર્થમય દેશનાને અવધારણ કરીને; પ્રતે તે જ અર્થને અનુલક્ષીને મૂત્રોની રચના શ્રીમદ્ ગણધર ભગવંતો કરે છે. અને સર્વજ્ઞકથિત અર્થાનુસારિજ તે સૂત્રો છે તેની વાસ્તવિક છાપ મહોર જ અંકિત કરાવતાં હોય તેમ તે જ ગણધરોને પોતાની અધ્યક્ષતામાં કેવળજ્ઞાનીઓ વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ તેઓની પાસે દેશના દેવરાંવે છે, એટલે વર્તમાન સદુપદેશના મૂલ્યમૂન આચારંગ, સૂત્રકૃતાંગ આદિ અંગ-ઉપાંગોના પ્રણેતા ગણધર છે, અને વર્તમાનકાલીન મધ્યલીંઈ શ્રુત સંપદાના મૂલ્ય પ્રણેતા શ્રી સુધર્માસ્વામીજી છે. એક પણ અધ્યયન, એક પણ હ્રદેશ, એક પણ શતક, એક પણ પ્રકરણ, એક પણ આલ્લાઓ; કે એક પણ સૂત્રની મૂલ્ય મૂલિકા વિચારીએ તો આદ્ય-પ્રણેતા-શ્રીસુધર્માસ્વામી જ છે એ માન્યતાને વિવેકીઓ એ સુદૃઢપણે સ્વીકારવાની જરૂર છે.

જ્ઞાનીપણાની પ્રાપ્તિનો હક્ક કયારે ?

શ્રુત-સંપદાઓના મૂલ્ય પ્રણેતા શ્રીસુધર્માસ્વામી છે, એ આપણે પૂર્વ પ્રકરણમાં વિચારી ગયા. ત્રિપંદી પામીને સઘઢાએ પૂર્વોની, સઘઢાએ અંગ અધ્યયનદિની રચના કરનાર શ્રીસુધર્માસ્વામીજી સૂત્રકાર છે, અને પોતાના શિષ્ય-અંતીય કેવલી શ્રી જંબૂસ્વામીજીને હ્રદેશીને સૂત્રો રચે છે, છતાં માન-મદનું સર્વશે મર્દન કરવાનું શિક્ષણ આપવા માટે આ અપૂર્વ દૃષ્ટાંત દરેકે દરેકને અનુકરણીય છે. વર્તમાનકાલીન આગમનતા અભ્યાસીઓને સ્મૃતિ-પથમાં આ પ્રસંગ સુસ્થિત જ હશે કે-શ્રી આચારંગસૂત્રમાં પ્રથમ સૂત્ર કયું ?,

કહેવું પડશે કે—“સુયં મે આસંનેણં ભગવયા એવમમલાયંં ઇહમેમેસિં નો મન્ના મવ્વઃ” આ સૂત્ર આવે છે. પોતાના સુશિષ્ય-શ્રીજમ્બૂવામીજીને ઉદ્દેશીને પંચમગધર-ભગવાન્-શ્રી સુધર્માસ્વામીજી જગાવે છે કે—હે જંવૂ ! ભગવાન્ શ્રીમહાવીર-મહારાજા પાસેથી મ્હં માંમળેલું હતું અર્થાત્ ભગવાન્ શ્રીમહાવીર મહારાજાએ આ પ્રમાણે કહેલું હતું, અને મેં જે કળોપકર્ણ સાંમક્યું હતું તે જ હું તને સંમળાવું છું કે—“આ સંસારમાં કોઈપણ જીવને વાર્તાવિક જ્ઞાન નથી.” આ વાતની વધુ સ્પષ્ટતા કરનારે પ્રથમ સૂત્રની પૂ. શ્રીશીલાંકસૂરીશ્વરજીવિરચિત-વૃત્તિનું વાંચન, મનન અને પરિશીલન કરવું જરૂરનું છે. આ સંતારમાં પરિભ્રમણ કરનારા એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના મલકા જીવોને ચાર સંજ્ઞા માનેલી છે એટલું જ નહિ પણ શ્રીપ્રજ્ઞાપનાદિ-સૂત્રોમાં દશ સંજ્ઞાઓ દરેક જીવો માટે જણાવેલી છે, તે આ પ્રમાણે છે— ૧ આહાર, ૨ મય, ૩ મૈથુન, ૪ પરિગ્રહ, ૫ ક્રોધ, ૬ માન, ૭ માયા, ૮ લોભ, ૯ ઓધ; અને ૧૦ લોક સંજ્ઞા જણાવી છે. આ સંજ્ઞાવાળા સર્વ જીવો છે; છતાં “ઇહમેમેસિં નો સન્ના મવ્વઃ” એ સૂત્ર કેમ રચાય છે ? આ સંજ્ઞાઓ દરેકે દરેક જીવોને હોવા છતાં પણ નિપેધવાચક શબ્દ સાથે સંજ્ઞાનું સૂચન હોવાથી કોઈ નિશિષ્ટ જ્ઞાનસૂચક સંજ્ઞા હોવી જ જોઈએ, એ આ સૂત્રના રચયિતાનો ઉદ્દેશ છે, એમ ધ્વનિત થાય છે. જો આ વાત ન વિચારીએ તો ચૌદ વિદ્યાના પારંગતો ઇન્દ્રભૂતિ આદિ મુખ્ય અગિયાર બ્રાહ્મણો અને તેઓનો ૪૪૦૦ ચુમ્માલીસોનો શિષ્યાદિ પરિવાર પણ અમળ નથી, એટલે દુનિયા-દારીના સઘળાએ વ્યવહારિક-જ્ઞાનમાં કુશલ, વાહોશ, અને નિબળાત્ હતા એમ કહેવાય છે; આ વાતને તેઓની પૂર્વે અવસ્થાનું જીવન સાક્ષી પૂરવા સાથે વધુ મજબૂત બનાવે છે. આથી સ્ત્રીઓની ચોસઠ કલ્પાઓમાં કે પુરુષોની બ્હોતેર કલ્પાઓમાં, દુનિયામાં કહેવાતી વિદ્યાઓમાં કે કહેવાતા વિદ્વાનોમાં, દુનિયાના વ્યવહારોમાં કે વિવિધ જાતિના વ્યાપારોમાં; અને અનેકવિધ રાહ્ય રમતોમાં

કે પરાજયોને વિજયોમાં પલટાવવાની કુનેહોમાં રૂઢાય જેટલી વિદ્વત્તા, અગર બાહોશીપણું આન્યું હોય તો પણ જૈનશાસનના ચોપડે તેઓને જ્ઞાનીપણે સ્વીકારવાનો પ્રાતઃસ્મરણીય પૂજ્યપાદ મગવાન્ સુધર્માસ્વામીજી આ પ્રથમ-સૂત્રથી સાફ સાફ ઇન્કાર કરે છે, તે બ્યાનમાં રાખવા જૈનું છે.

શ્રીઆચારાંગ સૂત્રના પ્રથમ-સૂત્રમાં નો શબ્દ એ સર્વ સંજ્ઞાનો નિષેધ સૂચવતો નથી, પણ કોઈ વિશિષ્ટ-જ્ઞાન મુલક-સંજ્ઞાનો નિષેધ જણાવે છે, કારણ કે ‘નો’ શબ્દ દેશ-નિષેધવાચી છે અને સર્વ-નિષેધવાચી પણ છે; અને આથી જ આ સ્થળે પણ દેશ-નિષેધવાચીપણામાં નો શબ્દનો અર્થ સુરંગત છે.

જ્યાંસુધી દરેકેદરેક જીવ આત્માદિ-પદાર્થનું સ્વરૂપ, અને ગતિ-આગતિ વિગેરેનું સ્વરૂપ જાણે નહિ, ત્યાંસુધી “હું અજ્ઞાની છું” એ વાતનો ફરકાર કરીને જ આગળ વધવાનું છે. આથી જ પૂ. ગણધર-ભગવંતે શ્રી આચારાંગની આદિમાં આ સૂત્રની રચના કરીને ચૌદ વિદ્યાના પારંગતપણામાં પણ અમે અજ્ઞાની હતા, અને ત્રૈલોક્યનાથ-ભગવંતના ચરણકમળમાં આવીને આત્માદિ પદાર્થોને જાણ્યા ત્યારે જ વાસ્તવિક-શ્રદ્ધાપૂર્વકની સમજથી આ શાસને અમને જ્ઞાની તરીકે સ્વીકાર્યો. વિશિષ્ટ સંજ્ઞાને પામનારો રાત્રિદિવસ એક જ સંજ્ઞામાં હોય છે કે—“મૃતારો આત્મા વીજી ગતિમાંથી આવેને અહિં હવેના થયો છે, અને આયુષ્યની સમાપ્તિ સાથે તુરત વીજી ગતિમાં ચાલ્યો જશે, માટે સાધવા લાયકનું સઘળું વે સાધી લેવું” એમાં માનવજીવનની સફળતા છે” આ સંજ્ઞાને અમુસરતી કરણી થાય ત્યારે જ્ઞાનીપણું પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રસંગને વધુ સુસ્થિત કરવા માટે શ્રીઆચારાંગ સૂત્રના અનુક્રમે વીજા-ત્રીજા સૂત્રમાં રહેલા માવોનું આસ્વાદન થાય તો જ જ્ઞાનીયો જ્ઞાનીપણાનો દાવા કરવાને ક્યારે હક્કદાર થાય છે ? તે વાત અભ્યાસકોને આપો આપ

બે ને બે ચાર જોવી વાત સીધી રીતે અને સરલપણે સમજાઈ જાય છે. શામન-માન્ય-જ્ઞાનીપણને વાસ્તવિક રીતિએ સ્પર્શન કરીને દિનપ્રતિદિન કલ્યાણકારી જીવનચર્યાને જાણીને વીર્યોક્તાસમાં આગલ વધીય.

પંચમ-ગણધરની જીવનચર્યા—

આસન્નોપકારી-અંતિમ-શ્રીવીરવીરુના સુશિષ્ય-પંચમગણધર-ભગવાન્-શ્રીસુધર્માસ્વામીજી હતા, અને આ ગ્રંથના રચયિતા પણ તેઓ હતા; એટલે તેઓશ્રીના જીવનની સંક્ષિપ્ત-નોંધને સ્મૃતિપથમાં લઈને વીર્યોક્તાસનો વેગ વધારવાપૂર્વક આગલ વધીય. પ્રમુ-શ્રીમહાવીર-મહારાજાની પાટપરંપરામાં તે પાંચમી પાટ છે, અને તેઓશ્રીનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. કુહાગ નામના એક ગામમાં અગ્નિવૈદ્યાયન ગોત્રવાળા ધર્મિલ નામના બ્રાહ્મણ રહેતા હતા, અને તેમને મદિલા નામની સ્ત્રી હતી. આ વજ્રેને સંસારની લીલાના અનુભવમાં આગલ વધતા મદિલાએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો, અને સંસારમાં અતિ કુશલતા પ્રાપ્ત કરવા માટે પિતાની આજ્ઞાથી પોતે ચૌદ વિદ્યાના પારંગત બન્યા હતા. તેઓની (આર્ય-સુધર્માની) નિશામાં રહીને વિદ્યા સંપાદનનાં અર્થિ-પાંચસો શિષ્યો અધ્યયન કરતા હતા. પચ્ચસ વર્ષ લગભગ પઠનપાઠન, વાદવિવાદ અને બ્રાહ્મણ કુળને અનુસરતી ક્રિયાકાંડમાં વ્યતીત કર્યાં. અપાપા નામની નગરીમાં સોમિલ-બ્રાહ્મણને ઘેર યજ્ઞ હોમની ક્રિયા કરવા-કરાવવા માટે દેશ-પરદેશથી બ્રાહ્મણો આવેલા છે. તે સર્વ-બ્રાહ્મણોમાં આર્યે ઇન્દ્રમૂર્તિ, આર્યે અગ્નિમૂર્તિ, આર્યે વાયુમૂર્તિ, આર્યે વ્યક્ત; અને આર્યે સુધર્માદિ અગીઆર બ્રાહ્મણો આદિ મોટી સંખ્યામાં અનેક જાતિના બ્રાહ્મણો એકઠા મળ્યા છે. આ અવસરે કેવલજ્ઞાની વિષુ શ્રીમહાવીર મહારાજા રણુઆલિકા નદી પાસેના ક્ષેત્રમાંથી વિહાર કરીને મહાસેન વનમાં પધાર્યા છે. દેવોએ પ્રમુ શ્રી વીર પધારે છે, એટલે સમવસરણની રચના કરી છે. આકાશમાંથી આવતાં જતાં વિમાનોને અને

દેવ-દેવીઓના પરિવારને નિહાળીને યજ્ઞની મહત્તા માનનારા આગેવાન બ્રાહ્મણો અને તેમનો સઘછોળ પરિનાર આશ્ચર્ય-ચકિત થાય છે. ઇટલું જ નહિ પણ આ વધાં વિમાનો, દેવેન્દ્રો, દેવો, દેવીઓ અને સઘછોળ જન સમુદાય યજ્ઞમાં તહિ આત્રતાં ભગવાન શ્રી મહાવીર-મહારાજાને વંદન કરવાને અને વાણી શ્રવણ કરવાને ડૂંગ છે, આ વાતનો નિર્ણય કરીને આગેવાન બ્રાહ્મણ ગૌતમ મોત્રવાલા આર્ય-ઇન્દ્રમૂતિ સર્વેષ્વરના આહંભાવ સાથે મગવાન્ શ્રીમહાવીર મહારાજા સાથે વાદ કરીને જીતવા જાય છે; અને છેવટે કેવી રીતે જીતાઈ જાય છે તેનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન શ્રી કલ્પસૂત્રના ગણધર-વાદ નામના પ્રસિદ્ધ વ્યાખ્યાનાવગરે ચતુર્વિધ સંઘ નિયમતઃ શ્રવણ કરે છે. ગણધર-વાદ-વિવાદ સંબંધી શંકા સમાધાન વિસ્તારથી જાણવાની અભિલાષાવાલા શ્રી આનંદયક-સૂત્ર, શ્રી વિશેષાવશ્યકાદિ પ્રૌઢ-પ્રંથોનું વાંચન, મનન, પરિશીલન કરવું જરૂરીનું છે. આર્ન-ઇન્દ્રમૂતિ પોતાની ઘણા વર્ષોની જૂની શંકાનું સમાધાન પામીને જીતાઈ ગયા પછી પોતાના પાંચસો શિષ્યોની સાથે દીક્ષિત થાય છે, અને પ્રથમ ગણધર તરીકે પ્રસિદ્ધ થાય છે. ત્યાર પછી અનુક્રમે પોતાના માઈ અગ્નિમૂતિ પોતાના હ્યેષ્ઠ બાંધવને પાછો લઈ જવાને જીનવાની મુરારથી મગવાન્ મહાવીર પાસે આવે છે, અને તુરત પોતાની શંકાના સમાધાન સાથે જીનાઈ જાય છે. છેવટે પોતાના પાંચસો શિષ્ય સાથે દીક્ષા લેઈને વીજા ગણધર તરીકે પ્રસિદ્ધ થાય છે. તે પછી અમારા વડીલ માઈ આર્ન-ઇન્દ્રમૂતિ અને આર્ય અગ્નિમૂતિ જેઓને મુરબ્બી તરીકે સ્વીકાર્યા તેઓથી મ્હારા પણ મુરબ્બી છે એ માવથી અનુક્રમે આર્ય વાયુમૂતિ, આર્ય વ્યક્ત અને આર્ય મર્મા વિગેરે આગેવાન બ્રાહ્મણો આવે છે. તેઓના હૃદયના ત્વણામાં હુપાઈ રહેલી શંકાઓને પ્રમુ મહાવીર જણાવે છે, અને નર્વની શંકાના સમાધાન તેઓના વેદના તે તે પદોદ્ધારા વાસ્તવિક-અર્થનું અનુસ્યૂત મંબંધ સાથે નિવેદન કરીને યમજાવે છે. અંતે આગેવાન અગ્નિમૂતિ પોતાના શિષ્યાદિ

૪૪૦૦) તા પરિવાર માથે દીક્ષિત થાય છે, અને તે અગીઆર આગેવાન વ્રાહ્મણો દટલે મુખ્ય શિષ્યો ગણવગ પદ્ધતી વિમૂર્ષિત થયેલા શામનમાન્ય-મુશિષ્યો થયા છે; એ વાત શામનમાન્ય-જાણ-મુપ્રસિદ્ધ છે. આ અવધરે સકલ અંગાદિના રચયિતા આ પંચમ ગણધર ભગવાન્ શ્રીસુધર્માસ્વામીજીની ઉમ્મર પચામ વર્ષની છે. દીક્ષા લીધા પછી તેઓએ ત્રીશ વર્ષ પર્યંત શ્રીવીર-વિમુના ચરણકમલની ઉપાસના કરી છે, અને શ્રીમહાવીર-મહારાજાના નિર્વાણ પછી ૯૨ વાળું વર્ષે દટલે વાળું વર્ષની ઉમ્મરે વિશુદ્ધ ભાવનાથી ભાવિત થયેલા તે પંચમ ગણધર ભગવાનને કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. કેવલજ્ઞાનના પર્યાયથી વિમૂર્ષિત થયેલા ભગવાન શ્રીસુધર્માસ્વામીજીએ ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરીને અનેક ધવ્યોનો ઉદ્ધાર કર્યો, અને આઠ વર્ષ સુધી કેવલી પર્યાય પૂર્ણ કરીને, એક મહિનાના ચોવિહાર ઉપવાસની ધોર તપશ્ચર્યા તપીને, પાદપોષગમન નામના અનશનને અનુસરીને; અને મકલ-કર્મનો ક્ષય કરીને ભગવાન્ શ્રીસુધર્માસ્વામીજી મોક્ષે ગયા હતા, અને ભગવાન શ્રીમહાવીર મહારાજાના મોક્ષગમન પછી ૧-આર્ય શ્રી હમ્દભૂતિ પ્રથમ ગણધર અને ૨-આર્ય શ્રીસુધર્માસ્વામીજી પંચમ ગણધર હતા. પૂર્વના નવ ગણધરોએ જેમ પોતાનો શિષ્ય પરિવારો શ્રીસુધર્માસ્વામીજીને મળાવ્યો હતો, તેમ પ્રથમ ગણધર ભગવંતે પણ પોતાના સઘળા પરિવારને શ્રીસુધર્માસ્વામીજીને મળાવીને પોતે મોક્ષે ગયા. દટલે તે અવધરની શરૂઆતથી અદ્યાપિ પર્યંતના જે સાધુ-સાધ્વીઓ છે તે બધાએ શ્રી આર્ય સુધર્માસ્વામીજીના શિષ્ય સંતાનો છે-જુઓ સ્થવિરાવલિમાં આ પ્રમાણે ગણેલ છે.

अने इमे अजुत्ताए समणा निगंथा विहरंति । एएणं मणे अजुसुहम्मस्स अणगारस्म आवसिञ्जा ।

• श्रीद्वादशांगीना रचनावसरे स्थळे स्थळे भगवान् श्रीसुधर्माम्बामीजी पोताना जिण्य श्रीजंबूवामीजीने उद्देगी कथन करे छे, माटे

તેઓશ્રીના જીવનને જાણીને, વિચારીને અને પરિશીલન કરીને અનુમોદનરૂપ-અમૃતનું આસ્વાદન કરીએ.

અંતિમ કેવલીની જીવનચર્યા—

પંચમ-ગણધર-મંગવાન-શ્રીસુધર્માસ્વામીજીના પ્રથમ-સુશિષ્ય છે. જે વર્તમાન શાસનમાં અંતિમ-કેવલી-શ્રીજંબૂસ્વામીજી કહેવાય છે. સૂત્રકાર શ્રી પંચમ ગણધર છે, અને અનંતર-આગમને સૂત્રથી પ્રાપ્ત કરનાર શ્રી જંબૂસ્વામીજી હોવાથી તેઓશ્રીજીનું જીવન જાણવું જરૂરી જાણીને અન્ન વિચારાય છે. લગભગ ૨૪૭૫ વર્ષોના ઋદ્ધાણાં વીતી ગયાં, છતાં પણ આ મહાપુરુષોની જીવનગાથાઓના યશોમાન માફે છીએ, ત્યારે ભૂતકાલને ભૂલી જવાય છે, અને તેઓનું ભૂતકાલનું જીવન વર્તમાન કાલના સાધ્યાત્કારોનો અનુભવ કરાવે છે. આ જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાદે ભરતના ભરતક્ષેત્રમાં મગધ નામનો દેશ છે, અને તેની રાજ્યધાની રાજગૃહ નામના નગરમાં હતી, તે નગરમાં અતિ ધનવાન અને ઓટ વગરની સંપત્તિના મગ્ન્ય તરંગોના અનુભવ શ્રેષ્ઠ ઋષ્યમ અને ધારિણી કરતાં હતાં. સંસારની લીલાનો અનુભવ કરતાં ધારિણીની કુક્ષિમાં પાંચમા દેવલોકમાંથી ત્ર્યવીને એક દેવ ગર્મપણે સ્તપ્ત થયો, અને તે ગર્ભનો પરિપક્વ કાળે પુત્રપણે જન્મ થયો. સ્વપ્નના અને દોહદના ભાવને અનુસરતું શ્રેષ્ઠિના સર્ગા-વહાર્લાઓએ મઠી શ્રીજંબૂ એનું નામ સ્થાપન કર્યું, અને તેણે શ્રીસુધર્માસ્વામીજીની દેશના શ્રવણ કરીને સમ્યક્ત્વ સહિત શીલ અંગીકાર કર્યો. શ્રીજંબૂસ્વામીને પરણવાની ઇચ્છા નહોતી, છતાં માતપિતાના અતિ આગ્રહથી તે આઠ કન્યાઓ પરણ્યો, પરંતુ તેઓની સ્નેહવર્ધક-વાણીથી લેશભર વ્યામોહિત થયો નહિ; કારણ કે સંસારસમુદ્રનો પાર પામવા માટે જેણે સમ્યક્ત્વ અને શીલ નામના તુંબડા મહાન કર્યા છે, તે શ્રીજંબૂસ્વામીજી સ્ત્રીરૂપ સરિતાઓમાં દુબી શકતો જ નથી. રાત્રિમાં તે સ્ત્રીઓ સાથે અનેક

પ્રકારની શંકાઓના સમાધાન આપીને, અને સુંદર વિચાર-વિનિમય કરીને; તે આઠે સ્ત્રીઓને પ્રતિબોધ પમાડીને દીક્ષાની અર્થિની બનાવી. ઇટલું જ નહિ પણ તે જ રાત્રિમાં પ્રભવ નામનો ચોર બીજા ચોરો સાથે ચોરી કરવા આવ્યો હતો. પરંતુ “ આ ઘરનો માલિક સ્ત્રીઓ સાથે ૯૯ નવાણું ક્રોડની સંપત્તિને છોડીને જનાર છે ” એ વાતને વિવેકપૂર્વક હૃદયમાં સ્થિર કરીને ચોરી કરવા આવેલા તે ચોરે વિનાશિ-સંપત્તિઓનો મોહ મૂકીને અવિનાશિ-મહામૂલ્યવાળાં ત્રણ રત્નોની ચોરી કરવાનો સઘળા ચોર સાથે નિર્ણય કર્યો. સવારમાં પાંચસો ચોર, આઠ સ્ત્રીઓ, આઠ સ્ત્રીઓના માતાપિતા, પોતાના માતાપિતા; અને પોતે મઠીને કુલ-૫૨૭ પાંચસો સત્તાવીસની સંખ્યામાં દીક્ષિત થયા. ભગવાન સુધર્માસ્વામીજીની પાસે શ્રીજંબૂસ્વામી પ્રથમ શિષ્ય થયા, અને તેમની પાટે શ્રીપ્રભવસ્વામી આવ્યા. શ્રીજંબૂસ્વામીજી સોઠ વર્ષ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને, તે પછી દીક્ષા લઈને, વીસ વર્ષ સુધી શ્રીસુધર્માસ્વામીજીના ચરણકમળની ઉપાસના કરીને ચુન્મલીશ વર્ષ કેવલિપર્યાય પામીને; અને સમગ્ર ઇંશી વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને પરમપદને પામ્યા. શ્રીજંબૂસ્વામીજી મોક્ષે ગયા પછી કોઈ પણ કેવલજ્ઞાન પામ્યું નથી, અર્થાત્ કેવલજ્ઞાન પામીને મોક્ષે ગયું નથી; માટે તેઓશ્રીને શાસનમાં અંતિમ કેવલ્લીના નામથી પિછાળે છે.

‘ સુયં મે ’ અને ‘ સ્તિવેમિ ’ પદોની ટ્યાપકતા—

શાસનમાન્ય-જ્ઞાનીઓને, શાસનના સંચાલક પંચમ ગણધર શ્રીસુધર્માસ્વામીજીના જીવનને, અને અંતિમ કેવલ્લી શ્રીજંબૂસ્વામીજીના જીવનને સ્મૃતિપથમાં રાખીને; હવે આપણે અંગના પ્રારંભકાલને, અને તે પવસરની રચના પર ધ્યાન દઈએ. શાસનમાન્ય-જ્ઞાનિપણું સ્પર્શ્યું છે, તે માટે તેઓશ્રીની રચનાઓ જ સાક્ષી પૂરવા સમર્થ છે. અસ્માદિ ભાવોની સાથે ગતિ-આગતિને સમજીને સ્દારાં

સાધુઓ અને સાધ્વીઓ; તથા મ્હારાં શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ પણ તે જ રહે અનાદિકાઠની અજ્ઞાનીપણાની આંધીમાંથી નીકળીને શાસનમાન્ય-જ્ઞાતિપણને સર્વે એ જ એક હેતુથી—“ સુયં મેં આડસંતેગ્નિ હ્રમેમેર્સિ નો ભન્ના મન્ન” આ સમુદિત-પદોદ્ધારા શ્રીઆચારાંગના પ્રથમ સૂત્રનું આયોજન કરે છે. જ્ઞાનીપણાને અને અજ્ઞાનીપણાના વાસ્તવિક તફાવતને સમજી શકે એવા સમજી નાંવકોને, વિચારકોને અને અભ્યાસીયોને “ સુયં મેં ” इत्यादि પદોના પરમાર્થ સમજવામાં અને તે પરમાર્થ-પીયૂષનું આસ્વાદન કરવામાં લ્હવેલેશમર વિહંબ થતો જ નથી. આથી જ અંગના પ્રારંભમાં પંચમ ગણધર મગવાન્ શ્રીસુધર્માસ્વામીજી જણાવે છે કે— આસઓપકારિ-શાસનસંસ્થાપક-અંતિમ-તીર્થંકર-મગવાન્-શ્રીમહાવીર-મહારાજાના ચરણકમળની ઉપામના કરતાં મેં જે સાંખ્યકું છે, તે હે જંબૂ ! હું તને કહીશ. આ રીતિએ ‘ સુયં મેં ’ इत्यादि પદોદ્ધારા પોતાના ગિણ્ય-શ્રીજંબૂસ્વામીજીને ઝંદરીને જણાવે છે. શ્રીઆચારાંગ-સૂત્રની આદિમાં ‘ સુયં મેં ’ અને અંતમાં ‘ સિં વેમિ ’ એ પદ વ્યવસ્થિત આવે છે, પરંતુ શ્રીમત્રક્ષ્ણાંગમાં પ્રથમ સૂત્રમાં ‘ બુદ્ધિજ્ઞતિં ’ इत्यादि પદો છે, પણ શરૂ થતા સૂત્રનો માથે ‘ સુયં મેં ’ એ પદો નથી, છતાં પણ છે એમ મમજીને જ વાંચકે, વિચારકને અને અભ્યાસકે અર્થે કરવાનો છે, અને જગો જગો પર તે જ રીતિએ વર્તવાનું છે; એ આ ડરના આલેખતથી રાગ્ર થાય છે.

તે થે પદોની નુન્યવસ્થા—

હવે ‘ સુયં મેં ’ એ સૂત્રની વ્યવસ્થામાં ‘ મેં ’ પ્રથમ જોઈએ, અને સુયં પછી જોઈએ; પરંતુ “ મંગલવચનાઃ શબ્દા આવાઃ પ્રયોક્તવ્યાઃ ” એ નિયમથી જે વાત આગળ ધરે છે, એ જ સૂત્રમાં મંગલતાદર્શક પદ પહેલું જોઈએ એ વાત ધ્યાનમાં હોય નો આ શંકાને અવકાશ નથી. એટલે સુયં મંગલવાચક શબ્દ હોવાથી પ્રથમ હોવો જોઈએ, અને રચનામાં પ્રથમ છે એ સુસંગત છે.

શ્રીશીલાંકસૂરિજી આ સૂત્રના પદ્મછેદ વચ્ચે શ્રુતં મયાં ૦ એવું વૃત્તિમાં ઉપર પ્રમાણે જણાવે છે, 'મે' પદની વ્યાખ્યામાં ષષ્ટીને બદલે તૃતીયાની વ્યાખ્યા સંગત છે. 'વિમક્તિથમન્તતમાદ્યાઃ' એ સૂત્રથી અવ્યયપદ-બોધક 'મે' શબ્દ હોવાથી ગમે તે વિમક્તિનો અર્થ કરી શકાય છે, તે સિવાય અસ્મદ્વું પ્રાકૃત-ભાષામાં તૃતીયામાં 'મે' રૂપ બને છે, એટલે ઉપરના સમાધાન સાથે આ પણ વિચાર કર્યો હોય, અને તેથી વ્યાખ્યાકારે તૃતીયાનો અર્થ કર્યો છે તે પણ સુસંગત છે. પોતાના શિષ્યને સૂત્રસંદર્ભ આપતા હું તને આમ જણાવું છું એમ નહિ, પણ ભગવાન્-શ્રીમહાવીર પાસેથી મ્હેં મેળવ્યું છે તે જ તને હું અનુવાદરૂપે જણાવું છું. હું કહેતો નથી, મ્હારા ઘરનું કહેતો નથી, મનોઘડંત કલ્પનાઓ ટાલવતો નથી; પરંતુ શ્રીભગવંતે જે કીધું તે જ કહું છું, અને તેથી તે માટે અભ્યાસકે વિચારવાની જરૂર છે કે અધ્યયન કે ઉદ્દેશની પરિસમાપ્તિમાં 'ચિત્તેમિ' એ પદ સ્વમનીષિકાનો મારપૂર્વક પરિહાર સૂચવે છે. એટલું જ નહિ પણ શાસનસંસ્થાપક-પરમતારક-ગુરુવર્ય-શ્રીતીર્થંકર પ્રતિ પૂ. ગણધરનો અતિ આદર બહુમાન સૂચવે છે, અને તરણ-તારણ-ગુરુવર્યો પ્રત્યે ભાવિ-શિષ્યાદિકે આ રીતે વર્તવું એવું હિતકર સૂચન આથી ધ્વનિત થાય છે. જે જે અધ્યયન વિગેરેની આદિમાં "મુયં મે" આદિ પદો હોય, અને અંતમાં "ચિત્તેમિ" પદ હોય તો ભગવાન્-શ્રીમહાવીર-મહારાજા પાસેથી શ્રીસુધર્માલામીજીપ મેળવ્યું, અને પોતાના શિષ્ય-શ્રીજંબૂસ્વામીજીને સ્વપ્રદિર્શિતો દીધું એ સ્પષ્ટ થાય છે. આ પ્રસંગને સ્પષ્ટ કરતાં શ્રીસૂત્રકૃતાંગની વૃત્તિ કરતાં શ્રીશીલાંકસૂરિજી પણ પ્રથમ અધ્યયનના પ્રથમ ઉદ્દેશની સમાપ્તિમાં મૂલકાર આ રીતે જણાવે છે—

•ઇતિ ચેમિ પદમજ્જયણ પદમો ઉદ્દેશો સમત્તો ॥ અને વૃત્તિકાર આ રીતે "ઇતિ ચેમિ" સંબંધમાં આ રીતે વૃત્તિમાં જણાવે છે.

“બ્રવીમીતિ સુધર્મસ્વામી જમ્બૂસ્વામિનં પ્રત્યાહ-બ્રવીમ્યહં તીર્થકરાજ્ઞયા,
ન સ્વમર્મનીષિકયા, સ ચાહં બ્રવીમિ યેન મયા તીર્થહ્રસ્વકાશાચ્છુતમ્ ॥”

(શ્રીગોલીકા ૦ સુ. ૦ ૫૦ ૩૦-૫૦-૫૧)

હવે આ ઉપરથી જો અધ્યયનની અંતમાં ‘તિવેમિ’ હોય, તે અધ્યયનના પ્રારંભમાં ‘સુયં મે આસંતેણં મગવયા એવમકલાયં’ આ પદો અવશ્યમેવ છે; એમ સમજી જ લેવાં જોઈએ. જેવી રીતે શ્રીદશવૈકાલિકસૂત્રની અંતમાં ‘તિવેમિ’ પદ છે, પરંતુ અધ્યયનમાં ‘સુયં મે’ હયાદિ પદો નથી છતાં તે સ્વીકારી લેવાં જ જોઈએ. આવી જ સ્પષ્ટતા નવાંગ-દૃત્તિકાર-શ્રીઅભયદેસૂરિજીએ પણ ઠામ ઠામ પોતાની દૃત્તિમાં કરેલી છે. આ ઉપરથી “સુયં મે” અને “તિવેમિ” હયાદિ પદોની મૌલિકતા, અને પારમાર્થિકતા વાંચકોએ અને અભ્યાસકોષે અનુક્રમે વાંચનકાલે અને અભ્યાસકાલે અવશ્યમેવ વિચારવી જરૂરની છે. આ ઉપર જણાવેલા પદોના પરમાર્થ પ્રત્યે વાસ્તવિક-પ્રીતિપૂર્વકની પ્રતીતિ અને કવિ થાય છે, તેના હૃદયમાં જ પૂ. તીર્થકરોએ કથન કરેલા અર્થનું અમૃતાસ્વાદન અને પૂ. ગણધર ભગવંતોના રચેલા સૂત્રોનું સુધાસ્વાદન સ્પષ્ટપણે નિરંતર થયું છે, થાય છે, અને થશે; તે નિઃશંક બીના છે.

સર્વશ્રુત-સંપદાના માલિક-શ્રીસુધર્માસ્વામીજી—

“વર્તમાનકાલીન મધ્યકોષે શ્રુતસંપદાના મૂળ પ્રણેતા શ્રીસુધર્માસ્વામીજી છે.” એ વાતને પૂર્વે નિર્ણીત સ્વરૂપે વિચારી ગય. હવે નિર્ણીત વાતની આડે આવનારી વાતો વિચારીએ છીએ, તો અનેકવિધ રચનાઓ અનેકાનેક મહાત્માઓએ કરેલી છે; અને તે તે કૃતિઓ નજર સન્યુલ થઈ રહી છે. પાંચમું અંગ શ્રીભગવદ્ગીતીસૂત્રના સૂત્રોના રચયિતા પ્રથમ ગણધર ભગવાન શ્રીગૌતમસ્વામીજી છે.

પ્રાતઃસ્મરણીય-પૂર્વધરોની અને શાસનમાન્ય સ્થવિર-ભગવંતોની અનેકવિધ રચનાઓ હોવા છતાં વધીએ શાસનમાન્ય-રચનાઓના આદ્ય-રચયિતા-પંચમ-ગણધર-ભગવાન્-શ્રીસુધર્મસ્વામીજી માનવા શી રીતે ?, એ અત્ર પ્રાસંગિક પ્રશ્ન થાય તે સંભવિત છે. આ પ્રશ્નના સમાધાનમાં સમજવાનું એ છે કે-સર્વેન્ન ભગવંતના શાસનમાં મનોવદંત કલ્પનાઓને માન્ય રાખવાને લેશમર અવકાશ જ નથી. દરેક શ્રુતસ્કંધમાં, દરેક અધ્યયનમાં, દરેક સૂત્રમાં અને દરેક શાસનમાન્ય-વિશિષ્ટ-રચનાઓમાં ‘સુયં મે’ પદો ન લીધાં હોય, અગર ‘ત્તિભેમિ’ પદ ન બોલ્યા હોય અગર ન જાણવ્યાં હોય તો તે પદો ત્યાં છે એમ તે સ્થળે સમજી જ લેવાં જોઈએ. આ ‘સુયં મે’ કલ્યાદિ પદોથી કલ્પનાના ગોઠા ગબડાવવાને ભગવંતના શાસનમાં સાફ સાફ મનાઈ કરેલી છે. ઇટલું જ નહીં પણ ‘સુયં મે’ કલ્યાદિ પદો વિગેરેથી જૈનશાસન-માન્ય આગમ સંબંધી અર્થથી થતી પ્રરૂપણાઓ અને સૂત્રથી થતી પ્રરૂપણાઓ નિશ્ચિત બની જાય છે, જૈનાગમના સારમૂત રહસ્યના જોડો આસ્વાદી દુરો તેઓને આ વાત સમજાવવી પડે તેમ નથી. અર્થથી-આત્માગમ, અનંતર-આગમ અને પરંપરા-આગમને સમજવામાં; તથા સૂત્રથી-આત્માગમ, અનંતર-આગમ અને પરંપરા-આગમને સમજવામાં; અને પરંપરા-આગમને સમજવામાં; તથા સૂત્રથી-આત્માગમ, અનંતર-આગમ અને પરંપરા-આગમને સમજવામાં વિલંબ થતો નથી. અર્થથી પ્રરૂપણા કરનારા અરિહંતોને આત્માગમ, તેમની પાસેથી શ્રવણ કરનારા ઇટલે તે અરિહંત ભગવંતોની અમોઘ-દિવ્ય-દેશનાને સ્વીલનારા ગણધર ભગવંતોને અનંતર આગમ, અને પ્રાપ્ત થયેલા અર્થને શિષ્ય-પરંપરામાં પઠન, પાઠન કરાવે તે વધાને પરંપરા આગમ હોય છે. આ રીતિએ આસન્નોપકારિ-અંતિમ-વિમુ શ્રીવીર-પરમાત્મા અર્થથી દેશના દેનાર હોવાથી તેઓને આત્માગમ, શાસનના માલિક પંચમ ગણધર ભગવંત તે દેશના સ્વીલનાર હોવાથી તેઓને અનંતર-આગમ, અને અંતિમ-કેવલી-ભગવન્ત-શ્રીજંબૂસ્વામીજી તે અર્થને તેઓ પાસેથી (શ્રીસુધર્મસ્વામીજી પાસેથી) પામ્યા તેથી તેમને પરંપરા આગમ હોય એ સ્વાભાવિક છે. આ રીતિએ અર્થથી

અર્થ-આગમના ત્રણ પ્રકારો સમજાયા. હવે સૂત્રના રચયિતા શ્રીમુધર્માસ્વામીજી, હોવાથી સૂત્રથી આત્માગમ શ્રીમુધર્માસ્વામીજીને, તેમની પાસેથી સૂત્રોની અનંતર પ્રાપ્તિ કરનાર શ્રીજંબૂસ્વામી છે, માટે સૂત્રથી અનંતર આગમ શ્રીજંબૂસ્વામીજીને; અને તે પછી તેઓશ્રીજીએ (શ્રીજંબૂસ્વામીજીએ) શ્રીપ્રમથસ્વામીજીને પરંપરામાં સૂત્રથી દીધું માટે સૂત્રથી પરંપરાગમ શ્રીપ્રમથસ્વામીજીને છે. પક્ષથી, ચંડમ્માસી અને સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ અવસરે જે પક્ષથી જામણા સમાય છે (ચંડમ્માસી, અને નાંવત્સરિક-અન્નસરે જે જામણા સમાય છે); તે અવસરે ત્રીજા જામણાનો પાઠ બોલવાના અવસરે-અક્ષરં વા, પયં વા, માહં વા, મિલોગં વા, મિલોગદ્દં વા, અહં વા, હેઉં વા, પસિણં વા, નામરણં વા૦; इत्यादि पत्रो बोलनारने पोतानी मालिकी नहीं, पण परंपराમાં मळ्युं છે તે જ અપાય છે, અને મળાવાય છે. અને તેથી જ વડીલો તે જામણા પ્રસંગે “आयरियसंतियं” એમ બોલે છે. एटले नमनें જે કોઈ વક્ષપાત્રાદિ અગર અક્ષરાદિ અપાય છે, તે ત્રણ આચાર્યની પરંપરામાં પ્રાપ્ત થયું તે રીતે અપાય છે, અમાહં તેમાં કંઈ નથી; આ સ્થળે પણ સ્વમનીષિકાનો પરિહાર પ્રગટવળે સૂચવાય છે. આથી એ વાન અત્ર નિર્ણય થાય છે કે જ્ઞાન તો ચૌદપૂર્વધરની કે દશપૂર્વધરની રચનાઓ હોય, જ્ઞાન તો નિર્યુક્તિકારની કે ભાષ્યકારની રચના હોય, જ્ઞાન તો ચૂર્ણિકારની કે વૃત્તિકારની રચના હોય; જ્ઞાન તો સૂરિપુરંદરની કે વાચકવર્યની રચના હોય તો પણ દરેકે-દરેકની રચનાઓની પરંપરાના કંડાણને તપાસીએ તો શામતની મધ્યસ્થિ-શ્રુતસંપદાના અને ચારિત્રસંપદાના માલિક મુધર્માસ્વામી હતા, છે; અને વર્તમાન શાસતની પરિસમાપ્તિ પર્યન્ત તેઓ જ રહેશે, એ સર્વદા સ્મૃતિપટમાં સ્થિર કરવું આવશ્યક છે. હવે તેઓશ્રીની અતિ મહત્વમરેલી અંગ-અંગોની રચના પૈકી શ્રીમૃત્ક્રતાંગનું નામ, તેની મહત્તા અને સામગ્રીસંચયને વિવેકપૂર્વક વિચારીએ.

અન્યનું ગુણનિરૂપણ-નામ—

જ્ઞાસનમાન્ય-સૂત્રકાર-પંચમ-ગણધર-શ્રીસુધર્માસ્વામીજી, અને જેઓને હરેશીને સૂત્રો કહેવાય છે તે અંતિમ કેવલી શ્રીજંબૂસ્વામીજી; આ વ્રતેની જીવનચર્યાનો અભ્યાસ કરીને, અને સાથે સાથે સર્વ શ્રુતસંપદાના માલિક શ્રીસુધર્માસ્વામીજીનો સ્વીકાર કરીને “સુયં મે” ઇત્યાદિ પદોની વ્યાપકતા અને વ્યવસ્થા સમજી ગયા. આથી બધા અંગ-હાંગની જેમ શ્રીસૂત્રકૃતાંગ-સૂત્રની સઘઠી-મામત્રીના રચયિતા-પંચમ-ગણધર-મગવાન-શ્રીસુધર્માસ્વામી જ છે. હવે આ ગ્રંથનું નામ શી રીતે પહોંચે તે વાતને જણાવતાં થકાં ચૌદ પૂર્વધર-અર્થકાર-શિરોમણિ-શ્રીમદ્રત્નાહસ્વામિજી શ્રીસૂત્રકૃતાંગનો પરિચય કરાવતાં આ પ્રમાણે જણાવે છે કે-
વાર અંગોમાં આ શ્રીસૂત્રકૃતાંગ ૧ વીજું અંગ છે, અને તેના ગુણનિરૂપણ નામો ત્રણ છે.

સૂત્રગણં અક્ષરગણં વિદ્યં તસ્મય દ્વામાણિ નામાણિ । ૧ સૂત્રગણં ૨ સૂત્રકણં ૩ સૂત્રગણં ચેવ ગોણાદં ॥ ૨ ॥

૧ સૂત્રગણં, ૨ સૂત્રકણં, ૩ સૂત્રગણં; પૂ. શ્રીનિર્યુક્તિકાર જણાવે છે, અને પૂ. શ્રીકૃત્તિકાર સૂત્રકૃત, સૂત્રકૃત, અને સૂત્રાકૃત એમ જણાવે છે. તીર્થંકર મગવંત પાસેથી અર્થરૂપ ઉત્પન્ન થયેલાને પ્રત્યક્ષરચના શૈલીથી ગણધર મગવંતોએ જે ગુંથ્યું તે સૂત્રકૃત-૧, ગણધર મગવંતવિરચિત-સૂત્રાનુસારે મૂત્રસ્થિત-માવાનુસારે, તદ્વિષયક-તત્ત્વાબોધ કરાય છે, અર્થાત્ નિર્વાણપથ જણાય છે; તે મૂત્રકૃત-૨, અને સ્વપરસમયના માવોનું સૂચન આ સૂત્રોમાં ઠાંસી ઠાંસીને મરેલું છે, તેથી “સ્વપરસમયાર્થસૂચનં સૂચા” આ સૂત્રને વિશે કરેલી છે તેથી સૂચાકૃત ૩; આ હપરના ત્રણ નામોના આવાર્થને જણાવીને તે જ નામોની સ્વાર્થ ગુણનિરૂપણ પૂ. નિર્યુક્તિકાર વધુ સ્પષ્ટ કરે છે.

સોઠુણ જિણવરમતં ગણહારી કાઠ તકલબોવસમં । અજ્ઞવસણિણ કયં સૂત્તમિણં તેણ સૂયગં ॥ ૧૮ ॥

નિર્યુક્તિના અઢારમા પદમાં પૂ. શ્રી નિર્યુક્તિકાર જાણાવે છે કે-ત્રૈલોક્યનાથ તીર્થંકર ભગવંતોના અભિપ્રાયને શ્રવણ કરીને, અને પ્રત્યરચનાને અનુકૂળનો કર્મ ક્ષયોપશમ કરીને; શુભ-અધ્યવસાયથી આ સત્ત્વો કહે છે, તેથી તેનું નામ સૂયગદ્=સૂત્રકૃત કહેલું છે.

આ રીતે વિવેકપૂર્વક વિચારતાં યંથનું નામ સૂત્રકૃતાંગ રાખેલું છે, ૬ ગુણનિષ્પન્ન શુક્તિયુક્ત છે.

સૂત્રકૃતાંગની મહત્તા—

વર્તમાનકાલીન શ્રમણ ભગવંતોને ઉભય ટંક પ્રતિક્રમણ કાલે આ સૂત્રકૃતાંગનું મહત્ત્વ સ્થુતિપથમાં સર્વદા સુસ્થિર રાખવા માટે “પમામસિજ્ઞાણના” (શ્રમણસૂત્રના) ઉચ્ચારણ વચ્ચે “સોલસર્હિં માહામોલસેર્હિં”, અને “તેવીસાર્હિં સૂયગદ્-વ્જ્ઞયર્ણોર્હિં”; આ બે વાક્યોના ઉચ્ચારણ કરાય છે. અભ્યાસીઓ શ્રીસૂત્રકૃતાંગ-સૂત્રના ત્રેવિમ-અધ્યયનનો સારાંશ સ્થુતિપથમાં રાખવાથી સ્વદર્શનમાં વધુ ને વધુ સ્થિર બને છે, અને પરદર્શનની માન્યતાઓ અને ચિત્તને વિદ્વલ-બનાવનારા-ચમત્કાગવિધી લવ-લેશભર વ્યામોહિત બનતા નથી. પ્રથમાંગ-શ્રીઆચારાંગમાં કથન કરેલા પાંચ આચારોથી પુનિત-જીવન-જીવનારા શ્રમણ-ભગવંતો સ્વપરસમયને વિવેકપૂર્વક જાણીને શ્રદ્ધામાં વધુ ને વધુ સ્થિર થઈને અન્ય જીવોને વધુ સ્થિર કરે તે માટે આ સૂત્રકૃતાંગની મહત્તાનું મૂલ્યાંકન જેટલું કરીય, કહીય, અને આલેખન કરીય તેટલું ઓછું છે; માટે વિવેકીઓ આ મહત્ત્વભર્યાં મૂલ્યાંકન પ્રસંગને અવશ્યમેવ વિચારવાનું જરૂરનું છે. પ્રથમ-શ્રુતસ્કંધના સોઠ અધ્યયનોના પૂર્વાપર-સંબંધને વિચારીને, પરિશીલન કરીને; અને અભ્યાસ કરીને; સાથે સાથે બીજા શ્રુતસ્કંધના સાત અધ્યયનોના પૂર્વાપર સંબંધને વિચારીય તો, પરિશીલન કરીય તો; અને અભ્યાસ કરીય તો વિવેકી વાંચકોને અવશ્યમેવ માલુમ પડશે કે દુનિયામરના વિવિધ-જેનેતર-શાસનોની માન્યતાઓ સામે, આંચારો,

વિચારો, સિદ્ધાન્તો, યુક્તિઓ અને પ્રયુક્તિઓ સામે અમેઘ દિવાલની જેમ અહગ રહેવાની અપૂર્વ અસ્તિક્યતાનું અપૂર્વ જોમ ટકાવી રાખનાર અને વિદ્વાનો સામે સુંદર સમાધાનો આપીને જૈન-શાસનની અપૂર્વ જયપતાકા ફરકાવવાની તાકાત સમર્પણ કરનાર હોય તો આ એક જ સૂત્રકૃતાંગ છે.

સૂત્રકૃતાંગની સામગ્રીઓ—

શાસનમાન્ય-પ્રાતઃસ્મરણીય-પૂજ્યપાદ-પંચમ ગણધર ભગવંત-શ્રી સુધર્માસ્વામીજીએ આ સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રની રચના શ્રુતસ્કંધરૂપ બે વિભાગમાં કરી છે. પ્રથમ શ્રુતસ્કંધમાં ૧૬ અધ્યયનો છે, અને બીજા શ્રુતસ્કંધમાં સાત અધ્યયનો છે. એકંદરે બે શ્રુતસ્કંધ અને ત્રેવીસ અધ્યયનો છે, અને ૩૩ હેદ્દશક છે. શ્રી આચારાંગ સૂત્રથી બમણું છે, અને છત્રીસ હજાર પદપ્રમાણ આ શ્રીસૂત્રકૃતાંગ છે. આ જ વાતને સમર્થન કરતાં પૂ. શ્રી નિર્યુક્તિકાર આ પ્રમાણે સૂત્રકૃતાંગની નિર્યુક્તિમાં જણાવે છે.—

દો ચેવ સુયક્તવંધા, અજ્ઞયણાં ચ હંતિ તેવીસં । તેત્તિસુદેસણકાલા આયારાઓ દુગુણમંગં ॥ ૨૨ ॥

પ્રથમ અધ્યયનમાં ચાર, બીજા અધ્યયનમાં ત્રણ, ત્રીજા અધ્યયનમાં ચાર, ચોથા અધ્યયનમાં બે, પાંચમા અધ્યયનમાં બે; અને છ થી સોઠ અધ્યયનમાં એક એક હેદ્દશો એટલે અગીઆર હેદ્દશા છે. આથી પ્રથમ શ્રુતસ્કંધમાં સોઠ અધ્યયનો, અને છવીસ હેદ્દશા છે; અને બીજા શ્રુતસ્કંધમાં સાત અધ્યયનના સાત હેદ્દશા છે. એકંદરે મળીને બેઠે શ્રુતસ્કંધના ત્રેવીસ અધ્યયન છે, અને તેત્રીસ હેદ્દશા છે. પોતાના નામને સાર્થક કરનાર નામથી વિપ્રશિત થયેલા આ સૂત્રના અધ્યયનોનો અનુક્રમ આ પ્રમાણે છે, અને

પૂર્વોપર અનુસ્યૂત-સંબંધને સમજવાથી સંયમધારિઓના જીવનમાં નવીન જોમ પ્રગટ થાય છે:

અધ્યયનના અનુક્રમને સમજવા પહેલાં પ્રથમ શ્રી આચારાંગસૂત્રમાં મુખ્યત્વે કથન કરેલા શ્રમણ ભગવંતોના આચારાદિનું સ્વરૂપ સમજીને દૃઢ જૈન શામનમાન્ય-આચારો અને વિચારો, સિદ્ધાન્તો અને યુક્તિઓ, માન્યતાઓ અને રૂઢિઓ; સમજવા છતાં જૈનેતર-દર્શનોના આચારો અને વિચારો, સિદ્ધાન્તો અને યુક્તિઓ, અને માન્યતાઓ અને રૂઢિઓને સમઙ્યા વગર શ્રદ્ધાથી સ્વસી જવાના પ્રસંગો બને છે, તે હેતુથી શ્રમણ ભગવંતોને સ્વ-પરદર્શનમાન્ય-સિદ્ધાંતોને, અને વિચારોને વિવેકપૂર્વક સમજવાને આચાર-વિચારમાં અતિ સુસ્થિર બનાવવા માટે શ્રીસૂત્રકૃતાંગ સૂત્રની રચના થયેલી છે. “વરની પ્રજંસા વરની મા કરે” એ પ્રચલિત-કહેવતને અનુસરીને આ કહેવાતું નથી, પણ આ સૂત્રકૃતાંગના અધ્યયનોના પૂર્વોપર-અનુસ્યૂત-સંબંધને સમજવાથી હેતુપુરસ્સરની યુક્તિસંગત રચના થયેલી છે, એમ હૃદ શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રતીતિ થાય છે; અને એ માનવામાં લેશમર વાંધો આવતો નથી. આ સૂત્રકૃતાંગના અધ્યયનોનો પૂર્વોપર સંબંધ આ પ્રમાણે છે.

અધ્યયનોની ઓઢસ-

પ્રથમ અધ્યયન સ્વસમય-પરસમયની પ્રરૂપણાના નામથી મજાહૂર છે. આ અધ્યયનમાં સ્વસમય દૃઢ જૈન શાસનમાન્ય સિદ્ધાંતો, યુક્તિઓ, આચારો, વિચારો; અને માન્યતાઓમાં તન્મય-જીવન-જીવનારાઓને વિશ્વમરના વિવિધ-દર્શનોની માન્યતાદિના પ્રસંગમાં અવસરે અવસરે પ્રશ્નાદિની પ્રક્રિયામાં આવડું પડે તો તેનું સમાધાન કેવી રીતે કરવું?, તેનું શિક્ષણ આપીને, લૌકિક મતોની

૧ જુઓ પરિચિત ૧ઠે. ટુ. ૧થી ટુ. ૫૧.

માન્યતાઓનું યથાવસ્થિત દિગ્દર્શન કરાવીને; ઉપસંહારમાં “ તં સઘ્વળયવિમુદ્ધં જં ચરણગુણદ્વિઓ સદ્ધુ ” પૂ. શ્રી નિર્યુક્તિકાર-કથિત-શાસનમાન્ય-સિદ્ધાંતરૂપે ચારિત્ર-જ્ઞાનમાં રહેલો સાધુ મોક્ષમાર્ગે સાધી શકે છે એ જણાવાય છે. એટલે અધ્યયનમાં સ્વ-સમયના (જૈનદર્શનના) ગુણોને અને પરસમયના (જૈનેતર દર્શનોના) દોષોને જણાવીને અને જૈનશામનમાન્ય શ્રદ્ધામાં દૃઢ-શ્રદ્ધાહુ-બનાવીને સ્વસમયમાન્ય બોધને અનુસરવાની આ અધ્યયનમાં ત્વાસ આરપૂર્વકની મહામણ છે.

ત્રીજા અધ્યયનનું નામ વૈતાલીય અધ્યયન છે. આ અધ્યયનમાં પૂ. શ્રી વૃત્તિકાર જણાવે છે કે, “ સ્વસમયગુણાઃ પરસમય-દોષાશ્ચ પ્રતિપાદિતાઃ તાશ્ચ જ્ઞાત્વા યથા કર્મ વિદાર્યતે તથા બોધો વિધેયઃ ” ॥ આ પંક્તિનો પરમાર્થ એ છે કે—સ્વસમયના અને પરસમયના અનુક્રમે ગુણોને અને દોષોને વિવેકપૂર્વક જાણીને, અને આ અધ્યયનમાં દર્શાવેલા માર્ગને અનુસરીને સ્વસમયને અનુસરતા બોધથી જીવનને ઓતપ્રોત બનાવનાર સાધુએ અષ્ટવિધ-કર્મોને વિદારણ કરવાની કુશલ-કાર્યવાહીનું શિક્ષણ લાભલા-દલીલ-યુક્તિઓપરસ્સર આ અધ્યયનમાં અપાય છે.

ત્રીજા અધ્યયનનું નામ ઉપસર્ગ અધ્યયન છે. સફળ કાર્યવાહી કરનારને શુભ કાર્યમાં વિઘ્નો અવદ્યમેવ પ્રતિકૂલ-અનુકૂલ આવે છે, તેથી ઉપસર્ગરૂપી વિઘ્નોનું સ્વરૂપ, અને ઉપસર્ગરૂપી વિઘ્નો વિદારણ કરવાની કુશલ કાર્યવાહીનું દિગ્દર્શન અને પારમાર્થિક-ઉપદેશ આ અધ્યયનમાં આવે છે.

ચોથા અધ્યયનનું નામ સ્ત્રીપરિજ્ઞા-અધ્યયન છે. સઘલા ઉપસર્ગોમાં અનુકૂલ-ઉપસર્ગનું અધિકતમ દુર્જયપણું છે, તેથી જ આ અધ્યયનમાં અનુકૂલ ઉપસર્ગને અનુસરવામાં સ્ત્રી એ મુખ્ય સાધન છે, માટે સ્ત્રીસ્વભાવ, સ્ત્રીસંગદોષાદિનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ આપીને

હીસંગપરિહાર માટે પારમાર્થિક-વપદેશ આ અધ્યયનમાં આપેલો છે.

પાંચમા અધ્યયનનું નામ નરકવિમુક્તિ-અધ્યયન છે. સંયમ લીધા વૃતાં ગમરાયેલા સ્ત્રીવશવર્તિ-સંયમધારિ-જીવો નરકગામી થયા છે, થાય છે, અને ઘશે; ઘટલે આ અધ્યયનમાં નરકનું સ્વરૂપ, નારકની યાતનાઓ, અને નરકના પરમાધામી આદિના વર્ણન સાથે નરકગમન કેવી રીતે થાય છે તેનું વિસ્તૃત વર્ણન આ અધ્યયનમાં આવે છે.

છઠ્ઠા અધ્યયનનું નામ વીરસ્તુતિ છે. પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના સોઠ-અધ્યયનો કહેવાના છે, છતાં મગવાન્-શ્રીમદ્વાવીર-મહારાજાની શરુઆતમાં સ્તુતિ કરી નહિં, અને અંતિમ-ભાગમાં પણ સ્તુતિ કરી નહિ; પરંતુ છઠ્ઠા અધ્યયનમાં પૂર્વે જણાવેલ શંકાના સમાધાનમાં પૂ. શ્રી નિર્યુક્તિકાર સમજાવે છે કે-“એવં મહાપ્પા વીરો જયમાહ ત્વા જણ્ણાહિ ।” જેવી રીતે મગવાન્ મહાવીરે સંસારને જીત્યો તેવી રીતે તેને જીતવા પ્રયત્ન કરવો । આ વીના મગવાન્ શ્રી સુધર્માસ્વામીજી પોતાના પરમવિનેય શ્રી જંબૂસ્વામીને જણાવે છે, કારણકે પૂર્વોદ્ધેમાં તે જ ભાવ મરેલો છે. આ જણાવેલ સમાધાન સૂત્રકૃતાંગની શરુઆતમાં કે અંતિમમાં હોય તો નમી શકે છે, છતાં અહીં પાંચમા અધ્યયનની અનંતર છટ્ટું અધ્યયન શ્રી વીરસ્તુતિનું કર્યું છે. તેથી છ અધ્યયનોનો અને પછીના અધ્યયનોના પૂર્વોપર-પ્રમંગ તપાસતાં માણસ પડે છે કે, દુઃષ્ઠમકાઢમાં નરકના સ્થાનની શ્રદ્ધા થવી અશક્ય હતી, અને વર્તમાનમાં પણ તત્સંબન્ધિ વાતાવરણ પણ તેવું જ છે; કારણકે આજના કહેવાતા પંડિતો પણ નરકગતિ માટે શ્રદ્ધા ધરાવે છે અને તે અશ્રદ્ધાનાં પ્રતિબિમ્બો નિવેદનોમાં, જાહેર સમાઓના વ્યાખ્યાનોમાં, લેખોમાં અને ભાષાન્તરોમાં ઠામ ઠામ નજરે પડે છે. આ વંધુ વિચારતાં માણસ પડે છે કે-“હીસંગનું ધર્જન નહિ કરનારને નિયમતઃ નરકે જવું જ પડશે”, એ વીના સામાન્ય માણસ કહેતા નથી” પણ

ભગવાન્-શ્રીમહાવીર જણાવે છે, અને તેથી પૂર્વ અધિકાર સાથે સંબંધ મેળવતાં પૂ. વૃત્તિકાર પણ જણાવે છે કે-“ અત્રાનન્તરાધ્યયને નરકવિભક્તિઃ પ્રતિપાદિતા સા ચ શ્રીમન્મહાવીરવર્ધમાનસ્વામિનાડમિહિતેત્યતસ્તસ્યૈવાનેન ગુણકીર્તનં ”इत्यादि ॥ આ ઓલિखन પૂ. વૃત્તિકારનું સુસંગત છે.

વિશેષમાં શુક્તિથી પણ નરકનું સ્થાન માન્યા વગર અદલ-ઇન્સાફની પ્રવૃત્તિ થવી અશક્ય છે, કારણકે એક खून કરનારને ફાંસીની સજા તો, સો હજાર-લાख-ક્રોડ માણસોને મારી નાંખનાર, અગર एटम बोम्बથી भरपूर बस्तीને भस्मीभूत करनार पकड़ाये तो; आजनुं राजतंत्र फांसी आपे तो एकना खूनમાં અને ક્રોડોના खूनમાં एक ज वखत फांसी आवे ए शुं न्याय कहेवाय ? तेथी कर्म-सिद्धान्तनी व्यवस्थाમાં न्यायनी खातर एवुं एक स्थान होवुं ज जोइए, के जे स्थानમાં करेला खूननो बदलो व्यवस्थित-रीतिए घटता न्यायथी पश्चात्तापपूर्वक भोगवाववो ज जोइए, અને તે મોગવવાનું સ્થાન તેનું નામ નરક છે. તેવી રીતે ક્રોડો માણસને सुख-शान्ति आपनारने न्यायी बदलो देवा खातर देवगति होवी ज जोइए અને તે માટે પણ देवलोकनी मान्यता માટે विवेकपूर्वक समझनुं अवश्यमेव जरुनुं છે. આથી નરકની વાતો પ્રતિ हास्यपूर्वक कटाक्ष करनाराओने, અને “ नरकनी बातो तो भय देखाडवा मांटे છે ” एवुं बोलनाराओने आ पांचमा “ नरक-विभक्ति ”-अध्ययनમાં કહેલા भावो ए अंतिम-शासनाधिपति-श्रीमहावीर-महाराजाए जणावेला છે; અને તેથી જ છટ्टा अध्ययनમાં योग्य-सूचनपूर्वकनी स्तुति છે. સાથે સાથે भगवान्-श्रीमहावीर-महाराजानी आज्ञानो लोप करीने जेओ खीनो संसर्ग सेवन करशे, तेओ जरुर नरकनी यातनाओने विना संकोचे भोगवशे, ए ज हिसावे पांचमा अध्ययन पछी आ छट्टा अध्ययननी रचनाમાં श्रीवीर-विभुनी यथार्थ-गुणेनी स्तुति करी છે; ते अवसरोचित-प्रासंगिक છે, एम

ધર્મનો અધિકાર છે, કારણ કે-પ્રશુશામનમાં ભાવધર્મેને જ ભાવમાર્ગ કહી શકાય છે, અને આરિમક-સુખ-શાન્તિ-આનન્દ આપનાર ભાવધર્મ જ છે, અને તેનું વર્ણન આ અધ્યયનમાં આવે છે.

દશમા અધ્યયનનું નામ સમાધિ-અધ્યયન છે. નવમા અધ્યયનમાં જણાવેલો ભાવ-માર્ગરૂપ ભાવધર્મ-ભાવસમાધિની વિદ્ય-માનતામાં હોય છે, માટે આ અધ્યયનમાં સમાધિનું દ્રવ્ય-ભાવસ્વરૂપ, દ્રવ્ય-ભાવસમાધિના હેતુ-ફલ જળાવીને સંયમધારીઓને આ અધ્યયનના ઉપસંહારમાં ભાવસમાધિરૂપ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું સેવન કરવા જણાવેલ છે.

અગિયારમા-અધ્યયનનું નામ માર્ગ-અધ્યયન છે. આ અધ્યયનમાં ભાવસમાધિરૂપ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ માર્ગનું પ્રતિપાદન કરાય છે. દ્રવ્ય-ભાવમાર્ગમાં યોગ ક્ષેમપણું કયા માર્ગમાં છે ? તે પ્રશ્નના સમાધાન સાથે ભાવમાર્ગની વિશિષ્ટતા દેલાડાય છે. એટલું જ નહિ પણ સન્માર્ગના એકાર્થિક-પંથ-માર્ગ-ન્યાયાદિ તેર પદોની યથાર્થ વિસ્તારથી વ્યાख्या સમજાવીને ભાવમાર્ગના યોગ-ક્ષેમકરણપણાની સિદ્ધિ આ અધ્યયનમાં કરેલી છે.

બારમા અધ્યયનનું નામ સમવસરણ-અધ્યયન છે. સમવસરણ એટલે સમુદાયરૂપે એક જગો એ મળવું. તે સમવસરણના દ્રવ્ય-ભાવાદિ વિભાગો જણાવાય છે. હવે પૂર્વે જણાવેલા અધ્યયનમાં કુમાર્ગની ભયંકરતા દર્શાવીને ભાવમાર્ગ પ્રતિપાદન કરવો છે, તેથી તે તે મતોની માન્યતાઓ પ્રથમ જણાવાય છે. હવે આ અધ્યયનમાં કુમાર્ગ પ્રતિપાદન કરનારા ક્રિયાવાદિઓ, અક્રિયા-વાદિઓ, અજ્ઞાનવાદિઓ; અને વિનયવાદિઓ વિગેરેનું સ્વરૂપ તે તે દરેકના ચાર સમવસરણ અને તેઓના વિવિધ સિદ્ધાન્તો અને માન્યતાઓને દૂર કરવા માટે તેનું વિસ્તારહેતુચુક્તિપૂર્વકનું સ્વરૂપ, અને સમવસરણમાં તે તે વાદિઓના વાદમાં ગુણદોષો જળાવીને

બાર-અંગ-અધ્યયન હ્રદેશ-પાદ-પદ-અક્ષર વિગેરે, આ રીતિએ બાર અંગમાં આદિ આચારંગ, તેનું આદિ અધ્યયન શક્ષપરિજ્ઞા, તેનો આદિ હ્રદેશ જીવોદ્દેશક, તેનું પહેલું સૂત્ર-‘સુયં’ તેનો પહેલો પદ ‘સુયં’ તેનો પહેલો અક્ષર ‘સુ’ इति; અને તેવી રીતે ચાલુ શ્રીસૂત્રકૃતાંગનું આદિ અધ્યયન સ્વ-સમય પર-સમય અધ્યયનનો આદિ રૂપે હ્રદેશ-પાદ-પદ-અક્ષરો વિચારવા; અને નોઆગમથી પંચમહાવ્રતોમાં આદ્ય વ્રતનો સ્વીકાર આદિ પ્રહ્ણ કરાય છે, તે પણ વિચારવું. આ અધ્યયનનું બીજું નામ “જં મદ્યં” છે, એટલે જે સર્વ શ્રમણ ભગવંતોને ઇષ્ટ છે; તે જ આ અધ્યયનમાં પ્રતિપાદન કરાય છે.

સોઝમા અધ્યયનનું નામ ગાથાષોડશક-અધ્યયન છે. આ અધ્યયનમાં બીજા શ્રીસૂત્રકૃતાંગ-સૂત્રના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના જે પંદર અધ્યયનો કહ્યા તેનો વિધિ-પ્રતિષેધરૂપ સારાંશ-એટલે પિંહિત-અર્થ અહીં જણાવાય છે. અને તેથી આ અધ્યયનનું નામ “ગાથાષોડશક” રાખેલું છે, -ગાથા-પદ પરમાર્થ-તાત્પર્યાર્થ પણ કહેવાય છે. આ પ્રસંગને પૂ. શ્રી નિર્યુક્તિકાર નિર્યુક્તિમાં આ રીતે જણાવે છે:—

“પણરસસુ અજ્ઞયણેસુ પિંહિતથેસુ જો અવિતહત્તિ । પિંહિયવયણેણડરથં ગહેતિ તમ્હા તતો માહા ॥ ૧૪૦ ॥”

એટલે આ અધ્યયનમાં પંદર અધ્યયનનાં પરમાર્થ પ્રકાશન કરાય છે. આવી રીતે સોઝ અધ્યયનનાં પૂર્વાપર પ્રસંગો સમજીને, અને સોઝ અધ્યયનમાં કથન કરેલાં ભાવોથી ભાવિત થઈને શ્રમણ-ભગવંતોએ શ્રમણ-જીવન કેવી રીતે જીવવું?, એ ઉપરના સોઝે અધ્યયનોના સારાંશને બાંધીને, વિચારીને, મનન કરીને, પરિશીલન-કરીને કૃતાર્થ થવું જરૂરનું છે.

પૂ. શ્રીનિયુક્તિકારની ઓઢાલ:-

શ્રીસૂત્રકૃતાંગ-પ્રથમ-શ્રુતસ્કંધના સોઢા અર્થકાર-શિરોમણિ, ચૌદ-પૂર્વધર, નિયુક્તિકાર, ઉવસગહરે સ્તોત્રના રચયિતા, ભગવાન્-શ્રીમદ્વાહુસ્વામીજીએ નિયુક્તિને એકસો એકનાલીસ પદોમાં રચી છે, અને શ્રીસૂત્રકૃતાંગના સૂત્ર-રિથિત-પદોના પરમાર્થે જણાવવા માટે દરેક અધ્યયનોમાં નિયુક્તિશ્રિત-પદોને વિવેકપૂર્વક સમજવા માટે વિસ્તૃત-વિષયાદ્યનુક્રમ નામના પ્રથમ-પરિશિષ્ટમાં જણાવ્યા છે.

આમન્ત્રોપકારી-ચરમતીર્થકર-ભગવાન્ શ્રીમહાવીર મહારાજાના પંચમગ્નધર-શ્રીસુધર્મસ્વામીજીની શિષ્યાદિ પરંપરામાં અનુક્રમે શાસનની પાટપરંપરાને શોભાવનાર અને પ્રમાવના-કરનાર-શ્રીજંતૂસ્વામીજી, શ્રીપ્રભવસ્વામીજી, શ્રીશર્યમ્ભવસૂરિજી (દશવૈકાલિકના રચયિતા) અને તેઓના પ્રિય શ્રીયમોમદ્રસૂરિ ધયા. તેઓને એક શ્રીસંભૂતિવિજયજી (શ્રીશૂલદ્રમ્દ/મીજીના ગુરુ), અને વીજા શ્રીમદ્વાહુસ્વામીજી વે શિષ્ય થયા. પૂ. શ્રીનિયુક્તિકારનું વધું વૃત્તાંત જાણવાની ઈચ્છાવાઢાએ ધ્રીકલ્પસૂત્રની સ્થવિરાવલી જોવી. શ્રીઆવદ્યકસૂત્ર, શ્રીદર્શવૈકાલિક સૂત્ર આદિ ત્રણ શાખો ઉપર પૂ. શ્રી નિયુક્તિકારે નિયુક્તિ રચી છે, તે પૈકી શ્રીસૂત્રકૃતાંગ પર નિયુક્તિની રચના પણ તેઓશ્રીએ જ કરી છે. આ વાતનું સમર્થન કરનાં તેઓશ્રી આવદ્યકસૂત્રની નિયુક્તિમાં જણાવે છે કે:-

“આવદ્યમમમ દમકાલિઅસ્મ તદ્ ઉત્તરજ્ઞમાયારે । મ્યમંડે નિજ્જુતિં વુચ્છામિ તદ્દા દમાણં ચ ॥ ૮૪ ॥”

પૂ. વૃત્તિકાર-શ્રીશીલાંકસૂરિજી-

આ શ્રીસૂત્રકૃતાંગમાં સૂત્રોની પદાત્મક-રચના વધુ પ્રમાણમાં છે, અને ગદ્યાત્મક-રચના અલ્પપ્રમાણમાં છે. આ અંગના સૂત્રો,

સૂત્રસ્થિત પદો, અને તે તે સૂત્રપદોના પરમાર્થને જણાવવા માટે, અને પૂણ્ય-નિર્યુક્તિકારે રચેલી નિર્યુક્તિ-પદોના પદોના ભાવાર્થ-રહસ્યને જણાવવા માટે વૃત્તિની રચના કરનાર પૂ. શ્રીશીલાંકવૃરિજી છે. પૂ. વૃત્તિકારે પ્રથમ આચારંગ ઉપર વિસ્તૃત વૃત્તિ કરીને શાસનની મારે સેવા બજાવી છે. આ વૃત્તિકારના જીવનને સ્પર્શતા પૂર્વાવસ્થાના પુનિત-પ્રસંગો અને શ્રમણ-અવસ્થાના સુંદર-પ્રસંગોનો નિર્ણય કરી શકાય તેવા સાધનો દુર્લભ છે. એટલું જ નહિ પણ પૂ. વૃત્તિકારે શ્રીઆચારંગસૂત્ર અને શ્રીમૂલકૃતાંગસૂત્ર ઉપર વૃત્તિ ક્યારે કરી ?, તે સંબંધમાં શ્રીઆચારંગની પ્રશસ્તિમાં ગુપ્તસંસ્મર મળે છે, તે સિવાય બીજી કોઈ સાધન-સામગ્રી વર્તમાનમાં ઉપલબ્ધ નથી. પરંતુ વૃત્તિમાં આવતા સાક્ષિપાઠો જે જે આપેલા છે તે તે પાઠો ઉપરથી તેઓશ્રીની વૃત્તિના રચનાસમયનું પ્રાયઃ અનુમાન કરી શકીએ. વધુમાં શ્રી સૂત્રકૃતાંગના બીજા ભાગના પ્રકાશન વચ્ચે અંગના સાક્ષિપાઠોના સ્થલાદિ જણાવશે, ત્યારે આ પૂ. શ્રીવૃત્તિકારના રચનાસમયાદિનો નિર્ણય તેને અનુસરીને વિચારાશે, અને માથે સાથે પ્રાપ્ત થતાં સાધનરૂપ જૈન-સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત-ઇતિહાસ, ગ્રામીન લિપિમાળા; અને હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ-૯ ત્રણના આધારે પણ તેઓશ્રીનું જીવન વિચારાશે.

પાઠાન્તરોનો અને પ્રતિઓનો પરિચય—

આ સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રની બીજી આવૃત્તિ છે, કે જેની અંદર પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના મોઢા અધ્યયનના સૂત્ર-નિર્યુક્તિ-વૃત્તિ અને ટિપ્પનમાં પાઠાન્તરોથી પરિપૂર્ણ આ પ્રથમવિભાગ છે. સૂત્ર-નિર્યુક્તિ-વૃત્તિ-સંબંધિ યોગ્ય પરિચય કરાવીને, પાઠાન્તરોનો પરિચય અત્ર અપાય છે. આ ગ્રંથનું દ્વિતીય-સંસ્કરણ કરતી વચ્ચે પ્રાતઃસરણીય-પૂણ્યપાદ-આગમોદ્ધારક-પૂ. ગુરુદેવની પુનિત નજરથી પાવન થયેલ સંસ્કરણને લક્ષ્યમાં રાખેલું છે. એટલે ટિપ્પનમાં પ્રથમ પૃષ્ઠ-પ્રથમ પંટીની દશમી પંક્તિ પર—“મા. ૧ સદૃશ પાઠાઃ । ૨ શબ્દ-

પર્યાયાઃ । ૩ અમિષેય ગુણઃ । ૪ નયગહનમ્ ૬ । ” આ ચાર પાઠાન્તરો છે. તેમાં સા. અક્ષરથી પ્રાતઃસ્મરણ-પૂલ્યપાદ-શ્રી સાગરાનન્દસૂરીશ્વરજી ગ્રહણ કરવું, અને સા. થી શરુ થયેલ એક નંબરથી ત્રણ પાઠાન્તરો પ્રથમ સંસ્કરણના પ્રત્યગ્નતર-પાઠો પળ તેઓશ્રીના છે એમ સંમતિ. અને ૪ નંબરના પાઠાન્તરના અંતમાં ૬. સંજ્ઞાથી સંજ્ઞિત થયેલ છે, તે દ્વિતીય-સરહ-ગના પાઠાન્તર છે. આવી રીતે દિપ્તવતમાં મા. સંજ્ઞાથી શરુ થતા જે જે પાઠાન્તરો અગર પ્રાકૃત-પચોથી સંસ્કૃત-છાયા આને ૬ નંબર પ્રથમ સંસ્કરણની પૂર્વશ્રી ગુરુદેવની કાર્યવાહી છે. અને તે સિવાય અ. આ. ૬. સંજ્ઞાથી સંજ્ઞિત થયેલ પાઠાન્તરો દ્વિતીય-સરહ-ગના છે. અને તે પાઠાન્તરોના મૂલસ્થાનના પરિચયને મેલત્રવા અભિલાષિ-અભ્યાસકો માટે પ્રતિઓની સંક્ષિપ્ત-રૂપરેખા જણાવાય છે. અને આ બીના રેખાત-શ્રીશાન્તિનાથ-તાડપત્રીયાદિ-ગ્રંથ-મંડાર નરપથી પ્રકાશિત થયેલ સૂચિપત્રમાં પણ જણાવેલ છે.

અ. --સંજ્ઞિકપ્રતિ-કલાટ નં ૨ લાલકા નં. ૪૫ પ્રતિ નં. ૧ પત્ર ૪૨૬ } માપા-પ્રાકૃત-સંસ્કૃત,
આ. --સંજ્ઞિકપ્રતિ- ” ” ” ” ૬૨ ” ૧ ” ૪૬૩ }

ઉપર જણાવેલ શ્રીસૂત્રકૃત-સૂત્રનિર્મુક્તિ-વૃત્તિની જે નાડપત્રીઓ અનુક્રમે ૩૨-૩૧ દૈવ લાંબી છે અને પદોલાકમાં અનુક્રમે ૧૬-૧૫ છે, અને દરેક પત્ર પર વધારેમાં વધારે ચાર પાંચ પંક્તિઓ છે, અને ઓછામાં ઓછી બે ત્રણ પંક્તિઓ આપેલી છે.

હમો વર્ષ ઉપરાંતનો કાલ વ્યર્તન થયા છતાં પણ તે પ્રતિઓ ઘણીજ મારી અવસ્થામાં છે, અને તે વચ્ચે પ્રતિઓનું શ્રોકપ્રમાણ ૧૬૬૭૦ અને ૧૩૦૦૦ અનુક્રમે વિ. સં. ૧૩૨૭ માંદરવા તદ ૨ રવિવારે વીજાપુરમાં અને વિ. સ. ૧૩૪૬ માં લખાઈ છે.

બન્ને પ્રતિઓનું લક્ષણ સરસુંજ હોવા છતાં અક્ષરો નાનામોટા લખવાની પદ્ધતિથી પાના ઓછા-વધુ પ્રમાણમાં હોય તે સ્વાભાવિક છે, પણ શ્લોકપ્રમાણની ગણત્રીમાં લેણક (લઘીયા) વિગેરેની યામી કરી શકાય છે. આ સર્વ હકીકત મુદ્રિત-સૂચિપત્ર-પૃ. ૧૦-૧૪ પર આલેખેલી છે.

૬—સંલ્લિપ્તપ્રતિ મુદ્રિત-સૂચિપત્ર-૪૪ પર નીચેની હકીકત આલેખેલી છે.

કાદમીરી-કાગલપર લખાયેલ સૂચકાંગવૃત્તિની આ પ્રતિ સારી અવસ્થામાં છે. પત્ર ૩૭૪ છે, ભાષા પ્રાકૃત-સંસ્કૃત છે. દાબડા-નં. ૨, પ્રતિ નંબર ૨૪; આ પ્રતિપર સંવત્-સ્થલ્યાદિ સ્પષ્ટ જણાતાં નથી.

એક સરસું લક્ષણ આવતાં લખનાર-લઘીયાઓને મૂલ થવાનો સંભવ કેવી રીતે હત્યજ્ઞ થાય છે, અગર પ્રમાદાદિ દોષોને હીલે પળ કેવી કેવી મૂલો થાય છે, તેવા પાઠાન્તરો પળ લીધા છે; માટે બાંચનારે વિવેકપૂર્વક તે તે સ્થાનાદિમાં પાઠાન્તરોનો આશ્રય લેતાં પહેલાં પૂર્વાપર પ્રસંગોને વિચારીને ઉપયોગ કરવો.

હવે ઉપયોગી બીના એક સમજવાની છે, પૂ. શ્રીવૃત્તિકારે જ્યારે વૃત્તિની રચના કરી ત્યારે તેઓશ્રીને જે જે સૂત્રક્રતાંગ-સૂત્રની અને તેની નિર્ણુક્તિની લેખેલી પ્રતિઓ મઢી હશે તે તે પ્રતિઓ ઉપરથી પ્રાપ્ત થયેલ લગભગ પંચાવન-પ્રત્યન્તરો લીધા છે, અને પ્રસંગે પ્રસંગે પળ તેઓશ્રીએ તે તે પ્રત્યન્તરોની પળ વૃત્તિ લખી છે. પાઠાન્તરોનું પરિશીલન કરવાના અભ્યાસીઓ વૃત્તિના પાઠાન્તરોના સ્થાનોને સહેલાઈથી જોઈ શકે, વિચારી શકે અને પરિશીલન કરી શકે; તે હેતુથી ૭ સું પરિશિષ્ટ જોવાની મલામળ છે.

પરિશિષ્ટોનો પરિચય:—

પ્રથમ-પરિશિષ્ટમાં આ ગ્રન્થના અધ્યયનો, ઉદ્દેશો, મૂલસૂત્રો, નિર્યુક્તિ; અને વૃત્તિના વિવરણ અવસરે આવનારા અનેકવિધ વિષયોનો અનુક્રમ આપવામાં આવેલો છે.

દ્વિતીય-પરિશિષ્ટમાં વૃત્તિ રચનાકાલે આપેલ પદ્યારમક-ગદ્યાત્મક-સાશ્વિપાઠોના અકારાદિક્રમે પત્રાંક-પૃષ્ઠાંક-પંક્ત્યંક-સહિત અનુક્રમ આપવામાં આવેલ છે.

તૃતીય-પરિશિષ્ટમાં સૂત્ર-નિર્યુક્તિ અને વૃત્તિમાં જણાવેલા દૃષ્ટાંતોના-પત્રાંક-પૃષ્ઠાંક-પંક્ત્યંક-સાથે સ્થાનો જણાવવામાં આવ્યા છે; અને આ પ્રથમ વિભાગમાં લગભગ ૨૪૦) ઉપર દૃષ્ટાંતોનો સમાવેશ થાય છે.

ચતુર્થ-પરિશિષ્ટમાં અભ્યાસિઓને અને વક્તાઓને મનનીય એવી લગભગ આવર્થક-પુનિત-પંક્તિઓના સંચય સ્થાનોના નિર્દેશ-પૂર્વક જણાવેલો છે.

પંચમ-પરિશિષ્ટમાં વિશેષ-નામો, છટ્ટા-પરિશિષ્ટમાં ન્યાયશાસ્ત્રના અભ્યાસિઓને ઉપયોગી એવા ન્યાય-પદો, સાતમા-પરિશિષ્ટમાં વૃત્તિ-રચનાકાલે શ્રી પૂ. વૃત્તિકારને પ્રાપ્ત થયેલા સૂત્ર-નિર્યુક્તિસ્થિત-પ્રત્યન્તર પાઠાન્તરો; અને અષ્ટમ-પરિશિષ્ટમાં ભાષાસંબન્ધિ-અલેખનો અને આર્ષ-વચનનો સંચય કરવામાં આવેલો છે.

અભ્યાસીઓને મલામળ—

સુધારીને છાપવાની રજા આપતી વચ્ચે પ્રેમના કમ્પોઝીટરની નજર-ચૂકથી, સુધારા પ્રમાણે ન સુધર્યા હોય અગર સુદ્રવ થતી

बलते कानो, मात्रा. मीही वगेरे आघापाळा टाईपो धई जनाथी, अथवा सुधारवा अवसरे नजरदोषथी जे जे अशुद्धि रहेवा पामे ते स्वाभाविक छ; तेथी ग्रन्थ-परिमर्माप्रती माथे पृ. २७६ धी पृ. २७८ सुधीना शुद्धिपत्रकथी अशुद्ध-स्थलोने प्रथमतः सुधारी लईने अभ्यासीजोने सुद्धिन थयेल ग्रन्थनो अभ्यास कन्वा भलामण छे. विशेषमां पृ. १ थी पृ. २८ सुधीना आठ-परिशिष्टोमां नीचे मुजब सुधारी करीने अभ्यास करलो.

पत्राङ्क	पृष्ठाङ्क	पक्षयाङ्क	अशुद्धम्	सुद्धम्	पत्राङ्क	पृष्ठाङ्क	पक्षयाङ्क	अशुद्धम्	सुद्धम्
१	१	२	प्रथमश्रुतम्बन्धीय- श्रीमन् मन्त्रकृताङ्गे	श्रीमत्सूत्रकृताङ्गीय प्रथमश्रुतस्कंधे	१५	२	२	०ताङ्गीय-द्विती०	०ताङ्गद्विती०
७	१	७	अगल्य०	विशिष्ट०	१५	२	३	प्रदर्शयन्ते	प्रदर्शयन्ते
७	२	१	०धर्मा०	०धर्म०	२०	१	९	०प्तेदं०	०प्तमिदं०
७	२	२	०ताङ्गीय-द्विती०	०ताङ्गद्विती०	२०	२	२	०नाङ्गीय-द्विती०	०ताङ्गद्विती०
७	२	३	०राद्यअनु०	०राद्यनु०	२०	२	४	०र्थेऽगल्य०	०र्थं विशिष्ट०
७	२	४	निर्देशकपूर्व	निर्देशपूर्व	२२	२	१०	०प्तेदं	०प्तमिदं
१५	१	७	०प्तेदं	०प्तमिदं	२६	१	११	"	"
१५	१	७	द्वितीय०	द्वितीयं०	२६	२	१३	"	"
					२७	१	२	०ताङ्गीय	०ताङ्गद्विती०

११ अनुयोगद्वाराणि ।

१२ समयनिक्षेपाः ।

१३ चक्षुर्योधिकाराः ।

१४ गन्धनग्ननिर्वचनम् ।

१५ स्वसमयः ।

१६ परसमयेषु चार्वाकपूर्वपक्षः ।

१७ परसमयेषु चार्वाकोत्तरपक्षः ।

१८ चार्वाकोत्तरपक्षः ।

१९ अद्वैतवादिमतम् ।

२० तन्मीवतच्छरीरवादिपूर्वपक्षः ।

२१ तन्मीवतच्छरीरवादिनिराकरणम् ।

२२ अकारकवादिमतनिराकरणम् ।

२३ निर्गुणद्वारा अकारकवादिमतनिराकरणम् ।

२४ आत्मपक्षवादिपूर्वपक्षः ।

१०

११

१२

१३

१४

१५

१६

१७

१९

२०

२१

२२

२३

२४

२५ अफलवादिवौद्धाः ।

२६ मिथ्यात्वफलम् ।

द्वितीयोद्देशके—मू० श्लो० ३२ ।

२७ नियतिवादः ।

२८ नियतिवादसमाधानम् ।

२९ अज्ञानवादिमतम् ।

३० अज्ञानवादिमतदूषणम् ।

३१ चतुर्विधकर्मचयाभाववादिमतम् ।

३२ चतुर्विधकर्मचयाभावः ।

३३ कर्मचयाभाववादिकलम् ।

तृतीयोद्देशके—मू० श्लो० १६ ।

३४ आधाकर्मोपभोगफलम् ।

३५ लोककर्तृत्ववादिपूर्वपक्षः ।

२५

२९

३०

३२

३३

३७

३८

३९

४०

४१

४३

३६ जगत्कर्तृत्ववापुत्तरपक्षः ।

४४

३७ जगत्कर्तृत्ववादः ।

४५

३८ प्रकारान्तरेण कृतवादिमतम् ।

४६

३९ त्रिरासिकर्तृत्वादनिरासः ।

४७

चतुर्थोद्देशके—मू० श्लो० १३ ।

४० कृत्योपदेशिकमतम् ।

४८

४१ लोकवादः ।

५०

४२ लोकवादनिरासः ।

५१

४३ मूलोत्तरगुणपालनम् ।

५३

२ श्रीवैतालीयाध्ययने—उद्देशकाः ३, मू० श्लो० ७६, नि० श्लो० ९; पृ० ५४-७७ ।

प्रथमोद्देशके—मू० श्लो० २२, नि० श्लो० (२६-४२)=७ ।

१ वेतालविशेषः ।

५४

२ जादुषोऽनित्यता ।

५५

३ आत्मनिष्ठसुपदेशः ।

५६

४ सर्वस्यानाद्यनित्यतावर्जनम् ।

५७

५ भाषाधीनतां सदुपदेशः ।

५८

६ सद्विवेकिनां संयमे गुणप्राप्तिः ।

५९

७ संयमेऽपि अतुच्छोपसर्गः ।

६०

८ संयमरसिकानां सदुपदेशः ।

६१

द्वितीयोद्देशके—मू० श्लो० ३२, नि० श्लो० (४३-४४)=२ ।

९ परनिन्द्यादिदोषनिवारणार्थं सदुपदेशः ।

६२

१० धार्मिकप्रभे कथानकम् ।

६३

११ कथानकग्रहणम् ।

६४

१२ मोहान्धं प्रत्युपदेशः ।

६५

१३ त्रिविधोपमर्गसंबन्धुपदेशः ।
१४ परिहार्यदोषप्रदर्शनम् ।
१५ दृष्टान्तोपन्यासपूर्वकं धर्मोपदेशः ।
१६ धर्मोद्दिक्मोपदेशः ।
तृतीयोद्देशके—मू० श्लो० २२ ।
१७ परिषद्वादिप्रदर्शनम् ।

६६
६७
६९
७०
७१

३ श्रीउपसर्गाध्ययने—उद्देशकाः ४, मू० श्लो० ८२, नि० श्लो० ९; पृ० ७८-१०२ ।

प्रथमोद्देशके—मू० श्लो० १७, नि० श्लो० (पृ ४५-५०)=६ ।

१ उपमर्गनिक्षेपः ।
२ उपमर्गमेदनिरूपणम् ।
३ परिषद् विषयकदृष्टान्तः ।
४ कृष्णपरिषद्ब्रह्मणनम् ।

७८
७९
८०
८१

१८ निर्ग्रन्थचर्यादिप्रदर्शनम् ।
१९ कामपरित्यागे शङ्का ।
२० कामपरित्यागे समाधानम् ।
२१ कामपरित्यागेऽपि समाधानम् ।
२२ द्वितीयाध्ययनस्य सारांशः ।

७२
७३
७४
७५
७६

५ वधपरिषद्ब्रह्मणनम् ।

६ दंशमशकपरिषद्वाधिकाः ।

द्वितीयोद्देशके—मू० श्लो० २२ ।

७ अनुकूलोपमर्गाधिकाः ।

८ अनुकूलोपसर्गे मातादिकदर्थनम् ।

८२
८३
८४
८५

१ अनुकूलोपमर्गे विविधोपायद्वारा कदर्थनम् ।	८६
१० अनुकूलोपमर्गे द्रव्याद्यावर्तप्रदर्शनम् ।	८७
११ " " दृष्टान्तयोजना ।	८८
तृतीयोद्देशकं—मू० श्लो० २१ ।	
१२ अनुकूलानुपमर्गे दृष्टान्तः ।	८९
१३ " " निगमनम् ।	९०
१४ द्वितीय दार्ष्टान्तिकनिरूपणम् ।	९१
१५ परतीर्थिकान्द्वारा निरूपणम् ।	९२
१६ पारमार्थिकोपदेशः ।	९३

४ श्रीस्त्रीपरिज्ञाऽध्यायने—उद्देशकाः २, मू० श्लो० ५३, नि० श्लो० ५० ८; पृ० १०२—१२० ।

प्रथमोद्देशकं—मू० श्लो० ३१, नि० श्लो० (५४-६१)=८ ।

१ स्त्रीशब्दनिक्षेपाः ।

१०२

१७ आक्रोशादिप्रमर्गे दृष्टान्तनिरूपणम् ।	९४
चतुर्थोद्देशकं—मू० श्लो० २२, नि० श्लो० (५१-५३)=३	
१८ स्वल्पितशीलस्य परूपणा ।	९५
१९ स्वल्पितशीलस्य दृष्टान्तनिरूपणम् ।	९६
२० मोक्षविचारे शाक्यपूर्वपक्षः ।	९७
२१ शाक्यपूर्वपक्षनिरसनम् ।	९८
२२ दृष्टान्तद्वारा पूर्वपक्षनिरसनम् ।	९९
२३ छयादिपरिपहपराजितावस्थानिरूपणम् ।	१००
२४ ममस्तेपमंहारः ।	१०१

२ उद्देशार्थाधिकारः ।

१०३

३ कथमविश्वास्याः स्त्रियः ? ।

१०४

- ४ श्रीविषयककपटजालदिग्दर्शनम् । १०५
५ श्रीसङ्घावर्जनेनाऽचिन्त्यलाभः । १०६
६ श्रीविषयकविषय-कदर्शनम् । १०७
७ श्रीवर्जने पारमार्थिकोपदेशः । १०८
८ सुतभाषादिमर्त्यकं महादोषः । १०९
९ मिश्रीभावस्वरूपकथनम् । ११०
१० श्रीस्वभावपरिज्ञाने कथानकम् । १११

५ श्रीनरकविभवस्यध्ययने-उद्देशकाः २, मू० श्लो० ५२, नि० श्लो० २१; पृ० १२०-१४१ ।

प्रथमोद्देशके-मू० श्लो० २७, नि० श्लो० (६२-८२)=२१

- १ श्रीवज्रगम्यावर्ज्यं नरकप्रप्तिः । १२०
२ परमाधर्मिकस्वरूपकथनम् । १२५
३ नरकस्वरूपकथनम् । १२६
४ नरकप्राप्त्यसौम्यमाधनमहारम्भादि । १२७
५ भयोद्भूतान्ननारकागामनुभवम् । १२९

- ११ श्रीस्वभावपरिज्ञाने सूत्रकारस्य स्पष्टकथनम् । १११
१२ श्रीस्पर्शजदोषदर्शनम् । ११३
द्वितीयोद्देशके-मू० श्लो० २२ ।
१३ मध्वलितशीलस्यावस्थावर्णनम् । ११४
१४ मध्वलितशीले प्रति स्त्रीप्रतारणा । ११५
१५ स्त्रीसङ्गपरिहारोपसंहारकथनम् । ११६

- ३ जम्बुद्वीपमित्रं प्रति गागंशकथनम् । १२३
द्वितीयोद्देशके-मू० श्लो० २५ ।
७ नारकावस्थाविशिष्टप्रतिपादनम् । १२४
८ नरकप्राप्त्यानां वचनानिदिक्रियावर्णनम् । १२६
९ नरकयाननानवर्गनम् । १२७

६ श्रीवीरस्तुत्याख्याध्ययने—मू० श्लो० २९, नि० श्लो० (८३-८५) ३: पु० १४१-१५२ ।

१ महच्छब्दनिक्षेपवर्णनम् ।	१५५	६ दृष्टान्ते दाष्टान्तिमयोजनम् ।	१५५
२ स्तवननिक्षेपवर्णनम् ।	१५७	७ भगवद्दर्शनम् ।	१५८
३ श्रीभग्नमहावीरगुणकथनम् ।	१४३	८ अनेकविधदृष्टान्ते स्थितया भगवद्दर्शनम् ।	१४९
४ अतिशयादिवर्णनम् ।	१४५	९ अभयदानन्य श्रुता ।	१५०
५ दृष्टान्तभूतमेववर्णनम् ।	१४६	१० अन्तिमसद्व्ययम् ।	१५१

७ श्रीकुशीलपरिभाषाध्ययने—मू० श्लो० ३०, नि० श्लो० (८६-१०) = ५: पु० १५२-१६४ ।

१ अध्ययनस्य पूर्वोपरमन्त्रन्यः ।	१५०	५ प्रापण्डिकानां जीवितवर्थावर्जनम् ।	१५१
२ अध्ययनम्याङ्गवर्थादिदर्शनम् ।	१५३	६ कुशीलान् प्रति भगवान्योपात्मभः ।	१६६
३ निर्दोषमूत्रविचारणा ।	१५४	७ सङ्गीत्यान प्रति यमोपदेशः ।	१६०
४ कुशीलिकानां संसारप्राप्तिदर्शनम् ।	१५५		

123

.

८ श्रीवीर्याध्ययने-मू० श्लो० २६, नि० श्लो० (९१-९८) ८; पृ० १६५-१७५ ।

१ वीर्यनिक्षेप-वर्णनम् ।	१६५	६ अन्त्यभावनावर्णनम् ।	१७१
२ भाववीर्यवर्णनम् ।	१६६	७ पण्डितमरणे कच्छपदृष्टांतः ।	१७२
३ पण्डितादिभेदेन भाववीर्यवर्णनम् ।	१६८	८ प्राणातिपातादिविरमणं श्रेयस्करम् ।	१७३
४ शक्नपदवाह्यानम् ।	१६९	९ पण्डितवीर्योऽधिकारः ।	१७४
५ पण्डितवीर्यकथनम् ।	१७०	१० समाप्तेदमध्ययनं रहस्यं च ।	१७५

९ श्रीधर्माध्ययने-मू० श्लो० ३६, नि० श्लो० (९९-१०२) ४; पृ० १७६-१८६ ।

१ नामादिनिक्षेपस्वरूपकथनम् ।	१७६	६ धर्मस्वरूपकथनम् ।	१८१
२ धर्मस्य यथार्थस्वरूपम् ।	१७७	७ भाषामभितस्वरूपकथनम् ।	१८३
३ जिनप्रतिपादितमार्गे एकैव शरण्यः ।	१७८	८ कुशीलसंमर्गस्वरूपम् ।	१८४
४ प्रत्याख्यानपरिभाषापूर्वकं परिहरणम् ।	१७९	९ गुरुकुलवानसेवनलाभः ।	१८५
५ उत्तरगुणस्वरूपकथनम् ।	१८०		

१० श्रीसमाध्ययने-मू० श्लो० २६; नि० श्लो० (१०३-१०६) ४; पृ० १८६-१९७।

१ समाधिनिक्षेपवर्णनम् ।	१८६	६ परिग्रहादिस्वरूपम् ।	१९२
२ सूत्रारम्भः ।	१८८	७ भावसमाधिस्वरूपम् ।	१९३
३ ज्ञानदर्शनादिममाधिस्वरूपकथनम् ।	१८९	८ कपिलदर्शननिरूपणम् ।	१९४
४ ज्ञानदर्शनादिसमाधिस्वरूपाविकारः ।	१९०	९ कपिलदर्शनविशिष्टस्वरूपम् ।	१९५
५ चारित्र्यस्वरूपम् ।	१९१	१० तपश्चरणोपायनिरूपणम् ।	१९६

११ श्रीमार्गाध्ययने-मू० श्लो० ३८, नि० श्लो० (१०७-११५) ९; पृ० १९७-२१०।

१ निक्षेपादिवर्णनम् ।	१९७	८ उत्तरगुणस्वरूपनिरूपणम् ।	२०४
२ क्षेमादिमार्गस्वरूपम् ।	१९८	९ सावधानुष्ठानानुमति-परिहारस्वरूपम् ।	२०५
३ सम्यग्मिथ्यामार्गेनिरूपणम् ।	१९९	१० सावधान्ने समाधानदानस्वरूपम् ।	२०६
४ मोक्षमार्गस्यैकार्थिकाः ।	२००	११ धर्मव्यतिरेकिणां दोषस्वरूपनिरूपणम् ।	२०८
५ मोक्षमार्गस्य पुरसाध्यस्वरूपम् ।	२०१	१२ संयमानुष्ठाने परिवर्जनस्वरूपम् ।	२०९
६ चारित्र्यमार्गस्वरूपम् ।	२०२	१३ मोक्षमार्गस्य परमार्थस्वरूपम् ।	२१०
७ हिंसाविरतिस्वरूपम् ।	२०३		

१२ श्रीमसमवसरणाध्ययने-मू० श्लो० २२, नि० श्लो० (११६-१२१) ६; पृ० २११-२३५ ।			
१ समवसरणनिष्ठोपः ।	२११	१२ अनिदायज्ञानिनां स्वरूपकथनम् ।	२२४
२ क्रियादिवादिनां भेदप्रदर्शनम् ।	२१२	१३ जन्तुभेदप्रदर्शनम् ।	२२५
३ क्रियादिवादिनां मतविभागप्रदर्शनम् ।	२१३	१४ लोभानीतगुणमंपन्नशालिनां वर्णनम् ।	२२६
४ क्रियादिवादिनां मतप्रदर्शनम् ।	२१४	१५ अल्पसत्त्वशालिजीवादिस्वरूपम् ।	२२७
५ चत्वारि समवसरणानि ।	२१५	१६ आत्मज्ञानिनां स्वरूपप्रतिपादनम् ।	२२८
६ सूत्रार्थरहस्यम् ।	२१६	१७ क्रियावादिनां पारमार्थिकस्वरूपकथनम् ।	२२९
७ अज्ञानिकानां मतनिरूपणम् ।	२१७	१८ अन्यदर्शनसंवन्धिक्रियावादस्वरूपनिरूपणम् ।	२३०
८ वैतनिकानां मतनिरूपणम् ।	२१८	१९ पञ्चावयवस्वरूपनिरूपणम् ।	२३१
९ अक्रियावादिनामज्ञानत्वेष्टितप्रदर्शनम् ।	२१९	२० वैशेषिकपदार्थनिरूपणम् ।	२३२
१० अष्टांगनिमित्तादियोगमन्त्ररूपम् ।	२२०	२१ बौद्ध-दर्शनमतनिरूपणम् ।	२३४
११ क्रियावादिमतनिरूपणम् ।	२२३		

१३ श्रीगथातथाध्ययने-मू० श्लो० ३३, नि० श्लो० (१२२-१२६) ५; पृ० २३५-२४७।

१ मन्मथनिक्षेपनिरूपणम् ।	२३५	७ मदस्थानसेवनस्वरूपम् ।	२४१
२ भावनयस्वरूपम् ।	२३६	८ क्षिप्यगुणादिनिरूपणम् ।	२४२०
३ पूर्वोपरमूत्रम्वन्थनिरूपणम् ।	२३७	९ नदस्थानानामकरणीयत्वम् ।	२४३
४ जन्तूनां गुणदोषनिरूपणम् ।	२३८	१० भिक्षादिभ्वरूपम् ।	२४४
५ क्रोयादिकपायनिरूपणम् ।	२३९	११ भवदशनाग्रद्विणां स्वरूपम् ।	२४५
६ पुरुषज्ञानस्वरूपम् ।	२४०	१२ तपश्चरणादिकस्य विधेयता ।	२४६

१४ श्रीग्रन्थनामकाध्ययने-मू० श्लो० २७, नि० श्लो० (१२७-१३१) ५; पृ० २४७-२५९।

१ शिल्पादिस्वरूपम् ।	२४७	७ दाष्टान्निकनिरूपणम् ।	२५३
२ सूत्रविहितशिक्षास्वरूपम् ।	२४८	८ अन्तेवासिनां विनयादिचर्या ।	२५४
३ गुरुपादमूलेऽवस्थानम् ।	२४९	९ गीतार्थानां स्वपरतारकत्वम् ।	२५५
४ माधुगुणनिरूपणम् ।	२५०	१० धर्मकथकानां स्वरूपम् ।	२५६
५ साधुचर्यानिरूपणम् ।	२५१	११ व्याख्यानविधिनिरूपणम् ।	२५७
६ मन्मार्गदेशकस्वरूपम् ।	२५२	१२ आपाविधिनिरूपणम् ।	२५८

१५ श्रीआदाननामकाध्ययने-मू० श्लो० २५, नि० श्लो० (१३२-१३६) ५; पृ० २५८-२६८ ।

१ आदाननिक्षेपादिवर्णनम् ।	२५९	५ ह्यप्रसङ्गाश्रवनिरोधफलप्रदर्शनम् ।	२६५
२ सूत्रस्थपदव्याख्यानम् ।	२६१	६ दान्तमुनिस्वरूपम् ।	२६६
३ सदभावनाभावितस्य स्वरूपम् ।	२६३	७ मनुष्यत्वादितुल्यम् ।	२६७
४ क्षीप्रसङ्गाश्रववर्णनम् ।	२६४	८ अध्ययनोपसंहरणम् ।	२६८

१६ श्रीगाथाध्ययने-मू० श्लो० ४ नि० श्लो० (१३७-१४१) ५; पृ० २६९-२७५ ।

१ पूर्वोपरसम्बन्धः ।	२६९	४ श्रमणगण्डस्वरूपम् ।	२७२
२ गाथानिक्षेपनिरूपणम् ।	२७०	५ भिक्षुगण्डस्वरूपम् ।	२७३
३ गुणनिरूपणमुक्तिस्वरूपम् ।	२७१	६ निर्ग्रन्थगण्डस्वरूपम् ।	२७४

॥ समाप्तोऽयं विषयाद्यनुक्रमः ॥

प्रकीर्णाः ।

१ शुद्धि-पत्रकम् ।

पृ० २७६-२७८

॥ परिशिष्टानि ॥

१ विषयानुक्रमः ।

पृ० १-६

२ अकाराद्यनुक्रमेण पद्यानि ।

पृ० ७-

३ दृष्टान्ताः ।

४ अगत्यपङ्क्तयः ।

५ विशेषणानि ।

६ न्याय्यपदस्थानानि ।

७ पाठान्तराणि ।

८ भाषाबद्धपद्यापदानि च आर्षवचनानि च ।

॥ २ परिशिष्टम् ॥

परम-प्रभाविक-पञ्चमणधरभगवच्छ्रीमत्सुधमस्वामिविरचितसूत्रकृताङ्गीय-द्वितीयाङ्के प्रथमश्रुतस्कंधे तद्वृत्तिकार-
श्रीश्रीलाङ्कधरि-विरचितवृत्ति-व्याख्यावमरे वृत्तिस्पष्टीकरणार्थमनेकशास्त्र-प्रसिद्धानि-स्वीकृतान्यकाराद्यनुक्रमेण पद्या-
न्यग्रस्यलनिर्देशकपूर्वकं द्वितीयपरिशिष्टे प्रदर्शयन्ते ।

आदि-पदानि-	पञ्चाङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्त्यङ्कः	अच्छेद्योऽयम०	
अकर्ता निर्गुणो भोक्ता०	२२	१	६	२५	१
अकर्ता निर्गुणो भोक्ता०	१९४	१	१३	१९५	२
अकोसह०	९४	२	२	२१३	२
अज्ञोमहणभारण०	१६७	१	६	१७५	७
अस्त्वग्लंभेण०	७	२	९	२२२	३
अच्छादित्य विमयसुहो०	१२७	१	१०	१०४	१
अच्छिन्नि मीलणमेतं	१३०	१	८	१९९	१
				२२७	२

अनुमन्ना विज्ञासिता	पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्त्यङ्कः	अवाप्य मानुषं जन्म०	६४	१	०८
अनेन व्रतभंगेन	५०	२	११	अशाश्वतानि स्थानानि०	१७१	१	१२
असं पानं च वस्त्रं च	६४	१	८	अमङ्गकरणा०	२५	२	५०
अन्यथाऽनुपपन्नत्वं	१७६	२	७	अमयारंभाणं०	१०४	२	२
अन्यथा कुंभकारेण०	२३०	१	७	अमितमयं किरियाणं०	१९८	२	१०
अन्यैः स्वेच्छारचितानर्थं विशेषान्	४४	२	११	अह एयाणं पराई०	११२	२	१
अपकारममेन कर्मणा०	२४२	१	९	अहवाको०	१०४	२	२
अपेक्षेत०	१७०	२	३	आकारैरिङ्गितैर्गत्या०	३६	१	१४
अप्येण बहु मे सेज्जा०	२६	१	६	आकुण्टन मतिमता०	१६७	१	५
अप्रशान्त मत्तौ०	१८४	१	२	आकुण्टेन मतिमता०	२५२	१	५
अमितो मित्तपेसेणं०	२५८	२	५	आग्रहि वत्त निनीषति०	४८	१	६
अर्थानामर्जने दुःखम्०	८६	२	९	आमज्ज उ०	११	१	२
अहं (रुह) न् यदि सर्वलो०	६५	१	६	आसीदितं तमोमूल	११	१	२
अवयवह मए०	२६२	१	३		२६	१	१०
	८०	२	४				

आ

इ

इत एक नवते०
इदं तत्त्वेदसर्वस्व०
इय भीषणमि निरप०

उ

उक्तार्थं ज्ञातसंबन्धं०
उदाख्यंमि पाप०
उदुमहे तिरिचं०
उद्वे करेइ सीयं०
उदेसे निरेसे०
उद्यमाहार०
उपभोगोपायपरो०
उपशयकलादिषा०
उन्मेढ अंगुली०

ए

एक एव हि भूतात्मा०
एकस्य जन्ममरणो
एकाद्या०
एकं हि चक्षुरमलं०
एकः प्रकुरुते कर्म०
एकौ करेइ धम्मं०
एकौ परिभमच जग०
एकौ मन्त्रवस्तुगो०
एमेणवि से पुण्णं०
एगो मे सामओ अत्था०
एतन् पूर्वआयं०
एतावानेव पुरुषो०
एतावानेव पुरुषो०

॥ इ ॥

॥ ८ ॥

पञ्चाङ्कः	पुष्टाङ्कः	पङ्क्त्यङ्कः	कार्योऽपीवन्मतिमाभिरीक्षते०	१०६	२	३
एता हसन्ति च रुदन्ति च०	१११	११	कार्यं छुत्प्रभवं०	५१	१	१०
एमेव य परिणामो०	४	७	कालयदृच्छानियतिस्वभावे	२१३	१	५
एयस्सयजं०	८०	१	काले प्रसुप्तस्य जनार्दनस्य०	१०५	२	८
एरंड कदुरासी जहा०	९४	४	कालो सहावणियइ०	२१५	१	१
एवं पंच वि०	४	६	कालः पचति भूतानीत्यादि०	२१४	१	४
एवं बहु गापी०	९४	७	किनाए पडियाए०	२०३	२	७
अंबं वा निंबं वा०	१०६	९	किसका वोतुं०	१७०	२	७
कण्टकस्य०	२१	११	कुक्कुटमाध्यो लोको०	६५	१	१०
कर्मगुणव्यपदेशा०	२५	१	कृतानि कर्मोण्यतिदारुणानि	२७	२	३
कलानि वाक्यानि०	१९०	६	कृशः काणः खक्षः	११५	१	२
कषाया यस्य नोच्छिन्ना०	१७५	२	केकथकिराय०	१२२	२	५
कार्यं द्रव्य मनादिः०	२८	३	को एयाणं०	१०४	१	२
			कोद्वायओ०	१०७	२	१०

अं क

को वीस सेज्ज०	१०४	१	१	गन्ता च नास्ति कस्मिदु, तया०	२१९	२	६
कोहं माणं च मायं च०	९१	१	११	गहंमि अगिगजालाचलंमि०	२७२	२	८
कोहं माणं च मायं च०	१४२	१	९	गान्धर्वनगरतुल्या भाया०	२१९	२	१२
कः कण्टकानामित्यादि०	२१४	१	७	ग्रामक्षेत्रगृहादीनां०	२०७	१	१०
क्रियैव फलदां०	१९५	१	२	गाहामोलसगणं०	९	२	९
क्रियां च सज्ज्ञानवियोगनिष्फलां	२२४	२	७	गिद्धमुहणिद०	१२७	२	३
क्षान्तं न क्षमया०	५९	१	८	गुरवो यत्र पूज्यन्ते०	८५	२	६
खडेहि खंडभेयं०	४	२	२	गंगायै बालुया०	१०४	१	७
खिब्बाइ मुहलावणं	८१	२	९	गंघेसु य भदयपावपसु०	१६४	२	१
गहृकस्त्रणओ घम्भो०	१७६	२	५	गंभीर झुसिरा पते०	१८२	१	८
गणितेऽन्य०	१०	१	५	ग्रीष्मे तुल्यगुहां०	१६६	१	२
गतिभ्रंशो मुले नैन्वं०	८१	२	१०	चित्तमेव हि संमरो	४०	२	१
				चिन्ति०	१०४	२	१

पुस्तकछले श्रं०	पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्त्यङ्कः	अह जह जुह सुयम वागा इइ०	१८७	२	३२
छलिया अवयवसंज्ञा०	१७५	१	३	जह पुण ते वेव०	२१५	३	११
छवाय०	४	२	१०	जह मम ग पियं०	२१५	२	११
छिन्नपापमुजस्कन्धा०	१२५	२	२	जह वा विममं जुत्तं०	२१५	२	११
अइ कालगमेग गुणं०	४	२	४	जहा पुणम कथ्यई०	२१५	२	११
अइ पविसमि पायालं०	१५५	२	५	जानिरेव०	२१५	२	११
अइ सुकिलमेगगुणं०	४	२	५	जानिरेव०	२१५	२	११
अइ सुकं०	४	२	५	जीयं गं भंने०	२१५	२	११
अइ मोडवि निज्जरमजो०	२७२	२	५	जो महम्मं महम्मणः	२१५	२	११
अम्मं दुःखं जरा दुःखं०	१५९	२	३	जं अज्जियं नमी०	२१५	२	११
अयति णवणलिणकुवलयविमसि०	२७०	२	५	जं इच्छमि वेत्तुं०	२१५	२	११
अस्मि धिरे तम्मतवो०	१८५	२	५	जं नंतरभिज्जंतुत्तं०	२१५	२	११

ज्ञानं मीददपैहरं माद्यति०	२३७	२	१	तणसंथारणि सन्नावि०	१८८	१	१
ज्ञानमप्रतिघं यस्य०	२६४	१	७	तणसंथार निविणोवि०	९७	२	२
णदिथ ण णिबो०	२७२	१	१२	तण्हा इयस्स पाण	१५८	२	४
णत्थियसि कोइ वेसो०	२७२	१	१	ततस्तेनाजितैर्द्रव्यैर्दोरैश्च	१७८	१	७
णविरक्खं ते०	१०४	१	४	तत्खुल्लतोद्यममधुना०	७१	१	१
णाहपियकंत सामिय०	६०	१	७	ततैवम्भूते तुमुलं०	८९	२	१०
णाह पियकंत०	१०७	१	८	तथा स्त्रीणां कृते भ्रातृयुगस्य भेदाः	२६४	२	५
णायस्मि गिण्हियव्वे०	२७५	१	७	तपांसि यातनाश्चित्रा०	२८	२	१०
गेमिति०	८०	१	११	तम्हा मिच्छदिट्ठी०	२१५	१	७
गेयतस्स तन्निमित्तो०	५०	२	५	तस्मात् कल्याणानां सर्वेषां०	२१८	१	१२
गेरइया दब्बइयाए०	२२८	२	७	तह णिययवाइ सुविणि०	२१५	१	४
तच्छानं वष विज्ञानं	११३	१	७	तह वि गणणातिरेगो०	९४	१	५
				तह सव्वे णयवाया०	२१५	१	६
				तदेव काणं काणत्ति०	१५०	२	२

ण

त

रावकगजः	पत्राङ्कः	पुष्पाङ्कः	पङ्कयङ्कः	दाराः परिभवकारा०	६५	१	११
तिरुलङ्कुरसगक०	८०	१	६	दीयते त्रियमाणस्य०	१५०	१	३
तिथिवरो चउनाणी०	१२७	२	४	दुःखात्मकैषु०	९७	१	११
तो कण्ठेत्स०	१५२	१	१२	दुःखं दुष्कृतसंशया०	९७	२	३
	८०	२	३	दुंदुभि समारोहे०	४	२	३
				दुर्माहां हृदयं यथैव वदनं०	११२	१	१०
थोवाहारो थोवभणिओ०	१७५	१	९	दुर्विलयलवोस०	१२२	२	४
				देशे कुलं प्रधानं०	७०	२	१२
दग्धेन्धनः पुनरुपैति०	४६	२	११	दंडकलियं०	७४	१	१२
दग्धे बीजे यथाऽत्यन्तं०	२६८	१	७	द्वेषस्यायतनं०	१३	२	७
ददूण तवो०	८०	१	११				
ददाति प्रीतिः प्राणान्०	११८	२	९	धर्मार्थं पुत्रकामस्य०	९९	१	६
ददाति शौचपानीयं०	११८	२	१०	धण्णा ते वरपुरिसा०	१०४	२	६
दद्वस्म०	५	१	३				
दानेन महाभोगाश्च०	२२०	२	१२	नस्थि य सि कोइ	१९१	२	५

च

न

नदैवमिति संविन्य०
 नदैवमिति संविन्य०
 न नरः सिंहरूपत्वात्०
 ननु पुनरिदमतिदुर्लभं०
 न पुनरिदमतिदुर्लभं०
 न मांसभक्षणे दोषो०
 न मांसभक्षणे दोषो०
 न य लोणं लोणिज्वाइ०
 नवि सीओ०
 नहि कालादीहितो०
 नहि भवति निर्विगोपक०
 नाणस्म होई भागी०
 नाणस्म होई भागी०
 नान्वय०

३२
 २१४
 २३२
 २६७
 ७०
 १२८
 २६४
 ११०
 ५
 २१५
 २४९
 १८५
 २२८
 २५

नान्वयः स हि भेदवाज्ज०
 नासतो जायते भावो०
 नासतो जायते भावो०
 नित्यं सत्त्वमसत्त्वं०
 निर्वाणादिसुखपदे०
 नैनं छिन्दन्ति०
 नैवास्ति राजराजस्य
 नोदककिञ्चनान्नोहि०
 पञ्चविंशतितत्त्वज्ञो०
 पञ्चविंशतितत्त्वज्ञो०
 पञ्चेन्द्रियाणि०
 पटमं नाणं तथो दया०
 पटमं नाणं तथो दया०

१
 १२
 १०
 ८
 ९
 ९
 ८
 ९
 २
 २
 ११
 ४
 ७
 ४

२
 १
 १
 १
 २
 १
 १
 २
 १
 २
 २
 १
 १
 २

२३२
 २५
 २३१
 २३४
 ५५
 २५
 १८८
 १५०
 २३
 १५१
 १४
 २३४
 १६१

प

पण्यवणिजा०	पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्त्यङ्कः	पुगणं मानवो धर्म०	१	२
परं लोकाधिकं धाम०	८	१	२	पुरुष एवेदं०	१	२
पटिमंथयहं वियागिया०	१६४	१	७	पुत्रवाणुपुत्रि०	१	२
पायकंतोगत्यलमुह०	६५	२	७	पुत्रिं बुद्धीए पेहिता०	१	४
पावाय चंददंडा०	१२७	२	१	प्रकृतिः करोति०	१	१०
पार्चं कारुण मयं०	१२२	२	६	प्रमाणपट्कविज्ञातो०	१	८
पासत्योसण कुसीळा०	२३९	१	१३	प्राणिनां वाधकं०	१	२
पिब स्वाद०	१८३	२	१०	प्रागी प्राणीज्ञानं०	२	५
पिब स्वाद च०	१५	१	६	प्राप्तव्यो नियति०	१	१
पियपुत्त भाइकिहगा०	७४	२	४	प्राप्तव्यो नियतिवळा०	१	४
पिहरम जा विसोही०	१०५	२	६	प्रियदर्शनमेवास्तु०	१	८
पिहोलोमय दुस्सीले०	२४८	१	५		२	५
पुढविकाए णं मत्ते०	१९१	१	७			
पुष्पफळणं	२२७	२	७			
	७२	१	११	फासेसु य भइयपावपसु०	२	२

फ

बद्धा मुष्णाश्च कथ्यन्ते०
वयालीसेसणसंकडंमि०

वारवई य सुरट्टा

वारसविहे कसाए०

बुवाणोडपि न्याय्यं०

बंघट्टिई कसायवसा०

भक्सेसु य भइय पावएसु०

भवकोटीभिरलभं०

सुत्तभोगो पुग जोडवि०

भूतंषु जङ्गमत्वं०

भोगे अपयक्खंता०

मज्झं विसयकसाय०

व

२१८

१९७

१२२

२०१

१५२

१७०

म

१६४

५६

१९७

७०

१७५

म

१६८

९

२

११

९

१०

९

२

१

६

११

४

५

२

१

१

१

१

२

२

१

१

२

१

२

मणुणं भोग्यं०

मति विभव ! नमस्ते०

ममाहमिति०

मया परिजयर्थे

मया परिजन०

महिला यस्तमेता०

महिला दिग्गज करेज्ज०

महुरा य सूरमेणा०

माणुमखेत्तजाई०

मातापितरौ ब्रह्मा बुद्धसरीरे०

मातापितृमहत्तानि०

मात्रा स्वस्त्रा दुहित्रा वा०

मानुवत्पग्गदारागि०

मारेइ जियंतं०

९७

४०

१३

१०८

१४०

१०४

१०४

१०२

२०१

२१५

७६

१०६

२६३

१०४

३

२

६

१

११

३.

३

२

२

२

१०

१०

६

२

६

१

२

२

१

१

१

१

२

१

२

१

२

१

१

पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्त्यङ्कः	मंसनिवृत्ति काऽं०	२०७	२	५
मामैरश्रुभिरहा०	११८	३	य			
मा विसंभह०	१०४	५	यत्तच्छपनिकृत्युक्तं०	११८	२	२
मा होही रे विसत्रो जीव०	१५५	६	यथा परेषां कथका०	१५२	१	३
मितमहुररिभियजंपुहृण्हि०	१०७	१०	यथाप्रकारा यावन्तः०	२२५	६	११
मुक्ककंदकडा०	१२७	२	यथा यथाऽर्थश्चिन्त्यन्ते०	२१९	१	२
मुदतद्वयं०	११	१	यथा यथा पूर्वकृतम्य कर्मणः०	२१४	१	९
मुण्डं शिरो वदनमेतदनिष्टगन्धं०	१०९	१	यदि शून्यस्तव पक्षो०	२२०	१	३
मुष्टिनाऽच्छादयेच्छद्वयं०	१६९	३	यदेव रोचते मह्यं०	११८	२	७
मूलं चैनदधर्मस्य०	९९	५	यद्यपि नियेव्यमाणा०	१९१	१	१२
मूलं दुश्चरियाणं	१०४	३	यस्मिन्नेव०	२७	१	१०
मृद्धी शय्या०	९७	४	या गतिः क्लेशदग्धानां०	६०	२	११
मृद्धी शय्याप्रातरुत्थाय पेया०	२५६	२	ये मय्यवज्ञां०	१	२	१२

४

रावणसिंह साह चंपाः

गिरी मन्त्रावतन्त्राः

कवेसु च भद्रपथवन्धुः

रेवापयः किमलयातिः

सोबावतिः

५

सन्त्रां गुणीयतन्त्राः

सन्त्राव्यं च योहिः

लक्ष्मणविरूपाः

लुक्कमण्डः

नोकेऽपि श्रुते वादोः

६

वद्वराह मच्छः

वनसिन्धीरुमन्त्रोः

वनं वेष्टन्त्रां तन्त्रावतन्त्राः

वनं नु लवणमन्त्राः

वयोः लवणमन्त्राः

वमुदेवमुमन्त्राः

वसि विन सन्त्राः

वीतरागा हि सर्वक्षाः

विद्यारक्तमन्त्राः

विद्याया जननी यस्यः

विषम्य विषयाणां

विहवावन्त्राः

वेनालीयं लमन्त्राः

वेनचिकमनं विनयश्चेतोः

व्याख्यामन्त्रमिहः

१

२

३

४

५

६

७

८

९

१०

११

१२

१३

१४

१५

व्याभिन्नकेमर०	पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्त्यङ्कः	महसु य महयपावएसु०	१६४	१	३१
अपि रं धर्मसंयुक्तं०	११५	१	५	सहंयारदुग्धं०	१२७	२	३
अस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	६	नदुर्मवीजवपनानवकौशलस्य०	२६५	२	८
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	७	सन्मार्गे नावदास्ते प्रभवति०	१००	२	६
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	८	समयावलिपुस्तकं०	१२२	२	८
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	९	सम्भाव्यमानपापो०	१११	२	६
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	१०	समुद्रवीचीव चलस्वभावाः०	१११	२	१२
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	११	समयस्सवि०	७६	२	३
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	१२	सर्वज्ञोऽसाविति०	३५	२	८
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	१३	सर्वज्ञोऽसाविति०	२१६	१	१०
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	१४	सर्वव्यक्त्यु०	२५	२	३
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	१५	सर्वस्मादर्थहेतु०	२७३	१	११
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	१६	सर्वं पश्यतु वा मा वा०	५१	१	६
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	१७	सर्वं पश्यतु वा मा वा०	२६२	२	८

व्याभिन्नकेमर०	पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्त्यङ्कः	महसु य महयपावएसु०	१६४	१	३१
अपि रं धर्मसंयुक्तं०	११५	१	५	सहंयारदुग्धं०	१२७	२	३
अस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	६	नदुर्मवीजवपनानवकौशलस्य०	२६५	२	८
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	७	सन्मार्गे नावदास्ते प्रभवति०	१००	२	६
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	८	समयावलिपुस्तकं०	१२२	२	८
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	९	सम्भाव्यमानपापो०	१११	२	६
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	१०	समुद्रवीचीव चलस्वभावाः०	१११	२	१२
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	११	समयस्सवि०	७६	२	३
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	१२	सर्वज्ञोऽसाविति०	३५	२	८
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	१३	सर्वज्ञोऽसाविति०	२१६	१	१०
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	१४	सर्वव्यक्त्यु०	२५	२	३
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	१५	सर्वस्मादर्थहेतु०	२७३	१	११
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	१६	सर्वं पश्यतु वा मा वा०	५१	१	६
आस्मिन् धर्मसंयुक्तं०	११५	१	१७	सर्वं पश्यतु वा मा वा०	२६२	२	८

सर्वाणि सत्त्वानि सुखे रतानि०
सन्ववर्णार्णं जा होज्ज०
सन्वससुशरण०
सन्वेवि य कालार्ह०
सन्वेसिपि णयणं०
सन्वेसिपि नयणं०
सन्वो पुब्बकयाणं कम्ममाणं०
साकेय कोसला०
सामण्णभणुवरं वत्स०
सामा गायति मधुरं०
सावि भयवेसिंती०
सिसुबालो०
सीया णाइपगासा०
नीससुरो०

१६ १६७ १६७ २१५ २७५ ५३ २२४ १२२ २०५ १६६ ८० ८० ५ ३

२ २ २ १ १ २ २ १ १ २ २ २ १ २

१२ ४ ५ २ ९ ११ ५ १० ११ ३ २ ३ १ ११

सुचिरतरसुषित्वा०
सुद्धुवि जियासु०
सुस्सूसह पडिपुच्छइ०
सेणी गामो गोद्वी०
सेयवियाविय०
सो अत्थो वत्तब्बो०
सोउण तयं उवट्ठियं०
सो एसो जस्स०
सोलस राय सहस्सा०
संयमेअणणइयफले०
संमट्ठमंसट्ठा०
संसराइपलायनप्रतिमुबो०
स्मानं मददुपकरं०
स्मितेन भावेन मदेन लज्जया०

१७१ ११२ २३८ ६० १२२ २५७ ६५ १६३ १६६ १७५ २४४ २०५ १५५ २६४

२ २ २ १ २ २ १ १ २ २ २ २ २ २

१ १२ ११ ८ ३ ३ ५ ९ ६ २ ४ १ १० ४

स्वकर्मणा युक्त एव०	पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्तयङ्कः	हा मातृश्रियत०	७३	२	९
स्वतोऽर्थाः सन्तु सत्तावत्सत्तया०	२१४	१	९	हृद्यन्यद्वाच्यन्यत्कर्मण्यन्यन्०	१११	२	७
स्वपरसमया०	२३३	२	४	हे जं व तं व आसीय०	१७५	१	६
ह	१	१	८	हृतं सुष्टिभिराकाञ्च०	१००	१	६
हस्तस्पर्शादिबान्धेन०	१६	१	९				

॥ समाप्तेदं द्वितीयपरिशिष्टम् ॥

॥ ३—परिशिष्टम् ॥

अस्मिन्नेव भीष्मत्रकृताङ्गीय-द्वितीयाङ्के वृत्तिव्याख्यानावमरे विविधप्रसंगदृढीकरणार्थं
तृतीयपरिशिष्टे प्रदर्शयन्ते ॥

॥ दृष्टान्तादयः ॥

पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पंक्तिः	आदिपदम्						
१८	२	११	देवदत्तवन०	३६	२	२	अंधो अंधं पदं गितो०	२	स्थलनिर्देशपूर्वकं दृष्टान्तादयः
३३	१	८	जविणो मिगा जहा मना०	३७	२	११	यथा पञ्जरस्थः शकुनिः पञ्जरं		
३५	१	१०	जहा वुत्ताणुभामण०	३८	२	९	पथि गच्छतो यथा०		
३५	२	१	स्तेनछभायानभिक्षम्य चङ्गाविनं	३९	२	८	पुत्तं पिया ममारब्ध०		
			नद अनुभायते०	४०	१	३	जहा अभ्माविणि णावं०		
				४१	१	२	आममन्तान् स्रवति०		
३६	१	२	गौरव्यवदरण्यनिनि०	४२	२	३	मस्त्याः-पृथुरोमाणो विशालः०		
३६	२	१	वणे मूढे जहा जंत०				(वैशालिकमस्त्यानी)		

पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्तिः	आदिपदम्
४२	२	१०	समुद्रवायमवत०
४२	२	११	अरहट्टघटीन्यायेन०
४३	१	८	घटादिरिति दृष्टान्तेऽयं०
४३	२	१	कण्टकादितैः कण्यवन्०
५१	२	८	अन्तर्वाहिकः समद्वीपावच्छिन्नत्वा०
५१	२	५	अपुत्रम्य न मन्ति लोका०
५२	१	५	इगलं जगतो जगं०
५५	१	२	भरताधिपभर्तेन.....अङ्गार- दादकहृष्टान्तं०
५६	२	१	यथा द्येनः पञ्चविंशेपो०
५७	१	६	नाले अहा वंशणन्त्यु०
५७	२	२	यथा नालफलं०
५८.	१	४	जडं वि य प्रिगणं०
५८	१	१	मिथ्यादृष्टयुगदिष्टतपमाऽपि०
५९	२	३	कुडयं गोमयादिलेपेन०
६२	१	२	यथा उरगः स्वां त्वचं०
६२	२	३	नवैव जन्मनि सुध्रगो०
६३	१	११	रक्तन्दकशिन्यगणवन०
६३	२	८	गजगृहे नगरे श्रेणिको मन्नागजः०
६४	२	१	हृद इव भवच्छास्त्रमा०
६६	१	५	आभिप्रदिको०
६६	१	११	समुद्रवद्यक्रादिनिः०
६७	१	१	शून्यागारगतम्य०
६७	२	३	सागपत्तेदि०
६८	१	१८	कुक्कुटमाधयो लोघो०
६८	२	६	कुजण अपगजिण जहा०
६९	२	१८	कुगन्मिषादिदृष्टान्ततीत्या०

७२	१	४	तटाकोदरसंस्थितमुदकं०
७२	२	९	यथा प्रधानरत्नानां०
७३	१	१	पटवन्मणिकुट्टिमवद्वा०
७३	१	५	कूटपाशादिना क्षतः०
७३	२	१	क्षुल्लककुमारवत्०
७३	२	१	वैरस्त्रमिजम्बूनामादिवद्वा०
७४	१	२	सागरोपमापेक्षया०
७४	१	६	ण य संखयमाहु जीवितं०
७४	२	९	आयतुलं पाणेहि संजए०
७७	१	१	णो सुलभं वोहि च०
७८	१	३	चौद्धमतनिरामद्वारेण०
७८	२	९	तत्त्वभेदपर्यायै०
७९	१	४	तत्रौघिको०
७९	१	४	औपकमिकस्तु०
७९	२	१	पृथग्विमात्रात०

८०	१	६	तावद्गजः प्रस्रुतदानगण्डः०
८०	१	१०	वसुदेवसुसाए०
८०	२	५	साम्प्रतं सर्वजनप्रतीतं०
८१	१	२	रज्जहीणा व खत्तिया०
८१	१	९	राज्यच्युताः यथा-क्षत्रिया०
८१	१	१०	मच्छा अपोदए जहा०
८१	२	४	मत्स्या अल्पोदके विपीदन्ति०
८२	१	५	संगांसमिव भीरुया०
८२	१	६	सुणी ङंसति ल्सए०
८२	१	८	यथा भीरवः संप्राप्ते०
८२	२	११	सनत्कुमारवद्विन्मृगः०
८३	२	१	मच्छा विट्ठा व केयणे०
८३	२	६	यथा मत्स्याः केतने०
८४	१	२	नातीनं सरती बाले०

पत्राङ्कः	पृष्ठांकः	पंक्तिः	आदिपदम्
८४	१	३	हृथी वा सरसंविता०
८४	१	८	मातुलिङ्गादिना०
८४	१	१०	यथा क्ली कुट्टा सती०
८४	२	४	हस्तिन इव रणशिरसि०
८५	२	६	अयमेव लौकिकः पन्था०
८६	१	१	परित्यक्ता सती अन्यं जनं०
८६	१	४	तावद्गुहकर्मभिः०
८६	२	४	जहा रुक्लं वणे जायं०
८६	२	७	गुहपाशमनुबध्नातीति०
८६	२	८	यथा वृक्षं वने अटव्यां०
८७	१	१	विवदो नातिसंगेहि०
८७	१	२	एते संगे मणूमां०
८७	१	३	'विवदो' इत्यादि०

८७	१	५	यथाऽभिनवप्रसूता गोः०
८७	१	७	मनुष्याणां पाताला इव०
८७	१	१२	अहिमे संति आवद्गः०
८७	२	६	प्राणिनं भ्रामयन्तीत्यावर्तोः०
८८	१	१	यथा ब्रह्मदत्त०
८८	२	२	तत्थ मंदा विसीयंति०
८८	२	६	यथा 'नीवारेण'०
८८	२	११	ऊर्ध्वं यानमुद्यानं०
८९	१	२	उज्जणंसि जरगवा०
८९	१	६	'जिणो दुर्वलो गौरिव युनोऽपि'०
८९	२	४	जहा संगामकांटमि०
९०	२	७	जे उ संगामकालमि०
९१	१	१	जे उ संगाम०
९२	२	८	नातिकंठ्यं सेयं०

पत्रांकः	पृष्ठांकः	पंक्तिः	आदिपदम्	१०१	१	४	लङ्गणमागमिव०
५५	१	५	जह वा विम गहम्	१०३	२	१	सुगमो मन्त्रेन०
५५	१	१०	जह नाम निविमओ०	१०३	३	३	तच्छात्रा ७ श्रीगंगो०
५५	१	११	नाम कश्चिन्मन्त्रायाम्०	१०३	२	५	मुगन्निमागर्गता०
५५	१	१२	यथा कश्चिद्विषयपदे०	१०५	१	५	कुरुवःकु मदीनोनिद०
५५	२	१	तथा-यथा कश्चिन् विप्रमह०	१०६	१	०	रहा २० यामिका०
११	२	२	यथा कश्चिद् गहनया०	१०७	१	६	नो जहा व कुमिन्नेम०
५५	२	१०	यथा वा पुनता हाकिनी०	१०७	२	१	नमि जहा ७-यादि०
५५	२	५५	यथा किल मर्वपन्नामनयन्०	१०७	२	५	नया मयकारो
१००	१	२	अगागयमपमन०	१०७	२	८	म ७ मयुग्ममन्०
१००	१	३	जेहि काले परिपते०	१०८	५	२	मन्नेवाय हृष्टमन मयुग्म
१००	२	२	जहा नई वेवमनी०	१०८	१	५	नका इवम०
१००	२	३	जेहि तारीन मजोग०	१०८	१	१२	नयोवदि०
१००	२	७	नदेयं वैतगीतगीत०	१०८	१		

१०८	२	११	स्वलितान्नागपुञ्जवद्
१०९	२	१२	निदर्शनमत्र यथा०
१११	२	१	एको युवा०
११२	२	६	दत्तावैशिकवत्०
११३	१	१	जपुङ्गुभे जहा०
११३	१	६	कूलवालुकमिव०
११३	१	८	यथा जातुपः कुम्भो०
११३	२	१	जातुषकुम्भवत्
११३	२	५	ममैषादुहितृकल्पा०
११४	१	५	यथाहि निवारण०
११५	२	१२	वाक्फलानि०
११७	१	५	कुटवर्धनिकादि०
११८	२	६	दासदृष्टान्त०
११८	२	११	लब्ध्वा इव परवशा०
११९	१	१०	वायुगगनितः०

१२१	१	१०	कालकसौकरिकादय०
१२८	२	८	तत्त्वोवर्ग०
१२८	२	१०	गिसिञ्जो जहा खुर इव०
१३०	१	११	ते तत्त्व चिद्वत्०
१३०	२	२	हृत्थेहि पाण्डि०
१३०	२	५	यथा जीवन्तो 'मत्स्या०'
१३१	२	८	आक्रन्दनशब्दो०
१३३	२	२	सैवम्भूता कुम्भी समन्ततो०
१३६	२	१	ममूखियं नाम विधूषणं०
१३६	२	१०	संजीवणी नाम चिरद्वितीया०
१३७	१	३	मञ्जीवनीवत्०
१३७	२	२	सप्ली जहा पडियं०
१३७	२	७	यथा—'मर्षि': घृतं ज्योतिर्मध्ये०
१३८	२	८	कोट्टवलि०

पत्राङ्कः

पृष्ठाङ्कः

पङ्क्तिः आदिपदम् ।

१३८	२	९	वेताल्लिप् नाम महाभितावे०
१३९	२	१२	सदा जलाभिधाना वा नदी०
१४०	१	७	रत्नप्रभायामुत्कृष्टा०
१४०	१	१०	किल मीतेन्द्रेण लक्ष्मणस्य०
१४२	१	७	दोमोला वनीमा०
१४२	२	४	भावे संताण गुणाण०
१४२	२	८	एव महत्पा वीरो०
१४२	२	१०	यथा भगवान्०
१४४	१	११	संसारार्णवपतिनातां०
१४४	१	१२	द्विप इव द्विपः०
१४५	१	६	यथा-सूर्यः 'अनुचरं' सर्वाधिकं०
१४७	१	१३	मेरुदृष्टान्तोपक्षेपेण दाष्टान्तिकं०
१४७	२	१	साम्प्रतमेतदेव भगवति दाष्टान्तिकं०

४

१४७	२	५	गिरीवरे०
१४८	२	३	दृष्टान्तद्वारेण भगवतः स्तुतिमाह०
१४९	१	९	हृत्थीसु एरावणमाहु०
१५०	१	४	अभयप्रदानप्राधान्यव्यापनार्थं कथानकमिदं०
१५४	१	१	जह्णाम गोत्रमा वंडीदेवगा वारि- भद्गा चेव । जे अगिहोत्तवादी०
१५५	२	२	सृगापुत्रस्य०
१६६	२	६	कोटिशिला त्रिष्टेन०
१६७	१	३	पट्खण्डमपि भरतं०
१६७	२	१	कूर्मवदतिष्ठत०
१६९	२	९	तन्दुलमस्त्यवन्मनैव०
१७०	२	१	जमदग्निना स्वभार्त्राडकार्य०
१७२	१	१	इलापुत्रवन् श्रुत्वा०

१७२	१	६	जहा कुम्भे मधं गाहं०	१९८	१	७	जानदत्तो०
१७२	१	१०	' जहा कुम्भे ' इत्यादि०	१९८	१	७	जानदत्तो०
१७२	२	३	कुम्भे वद्धन्तो पादौ०	१९८	१	१०	जानदत्तो०
१७२	२	११	सुभूमदीनामिव०	१९८	१	१०	जानदत्तो०
१७३	१	१	सुभट्टनं कटे पगतीकं०	२०७	१	२	जानदत्तो०
१७४	१	१२	कुम्भे वद्धन्तो पादौ०	२०७	२	११	जानदत्तो०
१७८	१	२	जमदग्निनक्तुनवीर्यादीनामिव०	२०८	१	७	जानदत्तो०
१७८	२	४	कम्भे वद्धन्तो पादौ०	२०८	१	७	जानदत्तो०
१९१	१	८	अमोघेव गजगृह्नतगरोन्मिव०	२०८	१	७	जानदत्तो०
१९५	१	११	नद्यथाः कम्भे वद्धन्तो पादौ०	२०८	१	७	जानदत्तो०
१९५	२	२	सम्भगवर्त्तन०	२०८	१	७	जानदत्तो०
१९५	२	१०	कम्भे वद्धन्तो पादौ०	२०८	१	७	जानदत्तो०
१९५	२	११	सम्भगवर्त्तन०	२०८	१	७	जानदत्तो०
१९५	२	१२	निलकेर्धे वद्धन्तो पादौ०	२०८	१	७	जानदत्तो०

पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्तिः	आदिपदम् !	२४९	१	१०	गच्छगलुङ्गभिः सारयन्ति०
२२५	२	६	पर्यायं परिशेषमस्तद्वृत्तीन्यायेन०	२४९	२	११	न हि नतः निविगोपकमनुपानिन०
२२६	१	६	भेदेद्या इव०	२४९	२	१२	तथाऽजां गच्छिच्छत्तवान्मुक्तां०
२२६	२	४	अगगारे गं भंते ! माई मिच्छा- दिद्वी०	२५१	२	१३	वर्णमि सुऽन्म०
				२५२	६	१०	वर्णानिं ह्वय्यादि, वने 'गाहने महाद्वयो०
२३७	१	१	दृष्टान्तगर्भं ददोयितुमाह०	२५२	२	८	गहनि अभिगच्छात्०
२४५	२	५	पालकपुरोहितवन०	२५२	२	९	जह वा निममंजुं०
२४८	२	२	जहा दियोपोनमनजानं	२५२	२		

॥ ममाप्नन्दं तृतीय-परिशिष्टम् ॥

॥ ४-परिशिष्टम् ॥

अस्मिन्नेव श्रीषट्पञ्चकृताङ्गीय-द्वितीयाङ्गे प्रथमश्रुतस्कन्धे पठन-पाठनाभ्यास-परिशीलनकाले स्मृतिकरणार्थमगत्य-
पङ्क्तयः चतुर्थपरिशिष्टे प्रदर्श्यन्ते ।

॥ परिशीलनार्थेऽगत्य-पङ्क्तयः ॥

पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्तिः	आदिपदम् ।	८	१	५	तथा चेयं द्वादशाङ्गी
१	२	५	आगमश्च द्वादशाङ्गादिरूपः०	८	१	८	द्वावत्र श्रुतस्कन्धौ०
२	१	५	भावतीर्थं०	१०	२	११	तत्र तीर्थकृतामर्था०
२	१	९	शास्तुः प्राधान्येन०	२२	१	२	आत्मनश्चाभूतत्वाभित्यत्वात्०
२	१	१२	निर्युक्ति कीर्तयिष्ये०	२८	२	१०	पञ्चभूततत्त्ववत्तच्छरीरवादि०
६	२	२	मूत्रकृत्तम्य०	४२	१	९	आह्लाकमं णं मुञ्जमाणे०
७	२	२	यथा यथा गणधराः०	५१	२	२	स वै एष शृगालो जायते०
७	२	४	अक्षरगुणमनिमंघटनायोगेन०	५५	२	६	मानुषं जन्म०

पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्तिः	आदिपदम् ।
५६	१	१२	त्रिपत्योपमायुष्कस्यापि०
५८	१	६	यद्यपि तिर्थिकः०
६२	१	१	यथा उरगः स्वां त्वचं०
६२	१	१०	तपः संयमं ज्ञानेष्वपि०
६५	२	८	माधोः स्वाध्यायध्यान०
६७	२	५	महत्पुण्यं तत्कलहं०
७५	२	२	सत्त्वतश्च विणीयमच्छरे०
७५	२	९	सर्वत्रापनीतो मत्तमरो येन स०
७६	१	२	धर्मेणार्थो धर्म एव०
७६	१	१०	‘ नो ’ नैव वित्तादिकं०
७७	१	९	‘ जितो ’ रागद्वेषजेना०
७८	२	९	तत्रोपसर्ग उपनापः
९३.	२	७	यतो न हि सर्वज्ञा०

९५	२	५	अमुंजिया नमी०
१२२	१	९	तत्राप्यार्यं क्षेत्र०
१२२	२	३	अनार्यं क्षेत्रं०
१२७	१	६	किण्वलेसे णं भंते०
१२८	१	६	ते नारगाओ भयभिन्नसन्ना०
१३५	२	५	तिसृषु नरकपृथिवीषु०
१४४	१	९	शाक्यादिमतनिरासेन०
१५०	२	३	तपस्सु मध्ये यथैवोत्तमं०
१५१	१	१०	निदानोच्छेदेन०
१५३	२	१	सुत्ति पसंमा०
१५६	१	१२	तथा चाऽऽगमः—दो भंते ! पुरिसा०
१५६	२	३	अपि चोक्तम् भूयाणं०
१५७	१	१०	कल्लारुदुमांसपेक्षी

१५८ १ १ 'संयुज्यहा' इत्यादि, हे !

१५८ २ १० नवजोत हि०

१५९ २ ९ यतीनां व्रजवागिगाम०

१६१ २ ३ सर्वेऽयमुत्तमः०

१६२ १ ११ यश्चैवभूतः-

१६२ २ १० पञ्चनक्षत्रनाम्य०

१६३ २ ४ एवमसौ संलग्नमुष्टानं०

१६४ २ १० यदा नुमटः कश्चित्०

१६६ १ ११ तीक्ष्णमनुत्तरो०

१६६ २ १ नत्र स्मत्ते तीक्ष्णतां०

१६६ २ १० यम्य कम्यचिदनुपदेने०

१६७ २ ३ कथमसमन्तिचारां०

१६७ २ १२ पण्डितवीथं०

१६८ ३ १० 'संयुज्यहा' इत्यादि, हे !

१६८ ३ १० नवजोत हि०

१६९ ३ ९ यतीनां व्रजवागिगाम०

१६९ ३ ३ सर्वेऽयमुत्तमः०

१६९ ३ ११ यश्चैवभूतः-

१६९ ३ १० पञ्चनक्षत्रनाम्य०

१६९ ३ ४ एवमसौ संलग्नमुष्टानं०

१६९ ३ १० यदा नुमटः कश्चित्०

१६९ ३ ११ तीक्ष्णमनुत्तरो०

१६९ ३ १ नत्र स्मत्ते तीक्ष्णतां०

१६९ ३ १० यम्य कम्यचिदनुपदेने०

१६९ ३ ३ कथमसमन्तिचारां०

१६९ ३ १२ पण्डितवीथं०

पत्राङ्कः	पृष्ठांकः	पंक्तिः आदिपदम् ।
१८४	२	मासप्रत्यमन्यानि०
१८५	१	निदि दीवमरासंग०
१८६	१	दीवमसुद्रादौ०
१८७	२	वर्गमममद्वौ०
१८८	१	ततः समर्पितपत्रि०
१८९	२	आद्याभिलषोः
२००	१	सुगर्निर्गन्त०
२००	१	सुगर्निर्गन्तः
२०५	२	ये केवत प्रपन्नत्रादि०
२०७	२	येऽर्च्ये च किल सृजयिष्यो०
२०६	१	यशस्वि पुण्ड्रमनेव०
२०७	१	नानादिषु मत्तैरवः०
२०७	१	न चोदितमुम्भययोः

547-17-134

सिंह-सुत सुश्रुतः

सर्वप्रथम

WILLIAM

२४६	१	१०	एतद्दर्शयति—'रूपैः'०	२५७	१	१	विभज्यवादः—स्याद्वादस्तं०
२४८	१	८	निष्क्यापेक्षया०	२६२	१	१०	असर्वज्ञत्वाच्च०
२४८	२	१२	यथा हि आतुरः०	२६४	२	१०	पगणि व्रतानि०
२४९	२	८	यथा द्विजपोतमसंजातपक्षं०	२६४	२	११	सर्वोण्यपि व्रतानि०
२४९	२	८	म एव च परमार्थतो०	२६५	१	५	ये महासत्त्वाः०
२५०	१	१	अनुपासितगुरोर्वह्नो०	२६५	१	८	सर्वाविनयास्पदभूतः०
२५०	२	७	गुरुकुलवासे निवसन्०	२६६	२	११	यथा क्षुरादीनां०
२५१	१	१३	'नीयमानः' उद्यमानो०	२६७	१	१०	यथा मनुष्य०
२५३	१	१३	यथा हि इन्द्रियार्थ०	२७४	२	१०	आह—दान्तो द्रव्यभूतो०

॥ समाप्तं चतुर्थं-परिशिष्टम् ॥

॥ ५—परिशिष्टम् ॥

अस्मिन्नेव श्रीसूत्रकृताङ्गीय-प्रथमश्रुतस्कन्धे सूत्र-निर्युक्ति-द्वितिव्याख्यानावसरे आगतानि-विशेषनामानि तानि सर्वाणि चात्र पञ्चमपरिशिष्टे प्रदर्शयन्ते ।

॥ विशेषनामानि ॥

पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्तिः	आदिपदम् ।						
१	२	५	आर्यगक्षिनमिश्रैः०	३	१	६	कापिलीयमव्ययनं०		
१	२	५	चरणकरण०	६	२	२	सूत्रकृतम्०		
१	२	६	आचाराङ्गं०	६	२	९	सूत्रकृताङ्गं०		
१	२	७	सूत्रकृताख्यं०	८	२	४	अनुपयोगो०		
३	१	४	मुत्तगाध्ययन०	९	२	८	गाढासोलस		
३	१	५	ज्ञातधर्मकथादि०	९	२	११	अनुयोगद्वारा०		
३	१	५	ब्रह्मचर्याध्ययनादि०	११	२	१०	मीलक०		
				११	२	१०	वाममार्गो०		

पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्तिः आदिपदम् ।	१५१	२	३	समाप्तम्
७३	२	१ शुभ्रकुलारवत्	१५१	२	३	समाप्तम्
७७	१	५ नाभेनो	१५५	२	३	समाप्तम्
९२	२	२ निगम्बगार्गो	१५५	२	३	समाप्तम्
९३	२	१२ गोमालप्रसन्नानुमानो दिग्भवा	१५५	२	३	समाप्तम्
९५	१	३ कः उपेत नोमन्महादिग्वर्त्तमान-	१५६	२	३	समाप्तम्
		भामिनो	१५६	२	३	समाप्तम्
९६	२	५ वन्दस्वर्गप्रभुर्नानि	१५६	२	३	समाप्तम्
९७	१	३ आग्नो	१५६	२	३	समाप्तम्
१३६	२	३ चित्तिद्राष्ट्रि	१५६	२	३	समाप्तम्
१४५	२	७ भवम्भूग	१५६	२	३	समाप्तम्
१४८	२	४ आन्मयीश्वरः	१५६	२	३	समाप्तम्
१४८	२	५ सन्तं वने	१५६	२	३	समाप्तम्
१५३	१	९ गणतवादि	१५६	२	३	समाप्तम्

निर्युक्ति-
वृत्तिभूतं
श्रीमत्सूत्र-
कृतान्तरम्
॥ २४ ॥

१७२	१	१	चिदातपुत्रवद्वा०	१
१७२	१	५	भक्तमिज्ञे०	५
१७२	१	१०	' जहाकुम्भे० '	१०
१७२	२	११	संभूमादीनामिव०	११
१७६	१	७	दशवैकालिकश्रुतस्कन्ध०	७
१७७	१	२	सूर्यगडे अज्ञायणे०	२
१७७	१	३	पार्थिवथाः । अवमत्ता ।	३
१७७	१	४	कुशीलाः । सूत्रकृतेऽङ्गे०	४
१७७	१	११	लम्बन्यानी सुधर्मस्वामिनसुद्विदये- दमाह	११
१७७	१	१२	भगवान् धीरवर्धमानस्वामी तेन ?	१२
१७७	२	२	मुधर्मस्वाम्याह०	२
१७८	१	२	जमदग्निनकुनवीर्यादि०	२
१७८	२	४	कादम्बौकरिकमुनः	४

"	"	"	मुलमानाम्	"
"	"	"	अभयकुमारस्य	"
१८२	१	५	महावीरे महासुणी०	५
१८२	२	५	' महावीर ' इति श्रीमद्वर्धमान- स्वामी०	५
१८५	१	२	नाप्यनागतान् ब्रह्मदत्त०	२
१८७	१	६	उत्तनायनेषु चतुर्थमध्ययनं	६
१८८	२	६	धीरवर्धमानस्यानी	६
१८८	२	१०	शाक्याः	१०
१९३	१	१३	वयिलदर्शने	१३
१९५	२	२	सम्मणवगिरवद्	२
१९५	२	१०	कण्ठरीनवन	१०
"	"	"	सम्मणवगिरवन	"
"	"	"	निम्बकेशप्रिबद्	"

पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्तिः आदिपदम् ।	२०२	२	७	शब्दपरिचाल्ये०
१९८	१	७ चारुदत्तो०	२०६	१	१०	अश्विन्यादिनां०
"	"	" क्षेत्रवती	२०८	१	१२	शाक्यादीनां०
"	"	१० सुवर्णभूम्यां	२०८	२	३	शाक्यादयो०
"	"	१० चारुदत्तो	२०८	२	९	श्रीवर्धमानस्वामिना०
२००	१	६ मापतुषादा०	२१०	१	१०	मेरुरिति०
२००	२	८ जम्बूस्वामी	२१०	२	५	जम्बूस्वामिनम्
२००	२	९ सुवर्मस्वामीनम्	"	"	"	सुवर्मस्वाम्याह०
२०१	१	११ सुवर्मस्वाम्याह	२१५	२	९	वीरो दत्तैषणां चरन्नभिनिर्वृतः०
२०१	२	२ सुवर्मस्वामी०	२१८	२	८	शाक्यादयश्च०
२०२	१	१ महावीरवर्धमानस्वामी	२१८	२	९	बौद्धानामयमभ्युपगमो०
२०२	१	१० सुवर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं०	२१९	१	५	लोकायतिकबौद्धसांख्या०
२०२	२	६ बौद्धाक्षितनिरासः	२१९	२	४	लोकायतिका०
२०२	२	७ प्रसिद्धस्वरूपनिरूपणमाचारे०	२१९	२	६	बौद्धा०
५						

२१९	२	१०	आवीचिनरकं०	२२९	२	७	गैययिकदर्शनेन०
२२०	१	७	बौधायश्च श्रणिकृत्वात्०	२३०	१	६	अन्निशान्दर्शनादिति०
२२०	१	८	मांस्वयाश्च	२३१	१	४	साधुयानां
२२०	२	८	देवदन	२३१	१	३	तत्तन्निद्रासिद्धान्तः०
२२०	२	१०	चार्वाकबौद्धादयो	२३१	१	४	संयमानतन्त्रसिद्धः०
२२१	१	७	बौद्धानाम्	२३१	१	५	सोऽपिचरणसिद्धान्तः०
२२२	२	९	तवनपूर्ववृत्तन्याचार	२३१	१	९	अ उपगमसिद्धान्तः०
२२४	१	१२	'लोकं' वस्तुदृशगज्जानमकं०	२३१	२	१	उत्तमः०
२२५	२	८	स्वयम्भुगमणमन्त्रिलौघवदपारं०	२३१	२	८	दानो जन्मो विनण्डा०
२२५	२	८	स्वयम्भुगमणमन्त्रिलौघो०	२३२	१	५	वा + छः०
२२६	१	६	शैलेन्द्रयवमय'वां०	२३२	२	२	'वेदो'रगतिकं०
२२६	२	४	रायगिहं०-वःरागमी००	२३२	२	४	अपि + द्वा०
२२८	२	१	'लोकं' चराचरं०	२३२	१	१	तमनाय
२२८	२	६	द्रव्यार्थिकनयश्रयाद्	२३४	१	३	धेनोयिकमने

पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्तिः	आदिपदम् ।
२३५	२	५	जमालिनासं
२३७	१	१	सुधर्मस्वामिजम्बूनामप्रभावार्थ- रक्षिता०
२३७	१	५	'जमालिनासं' -
२३७	१	८	देवदत्ते । कान्यकुब्जं । देवदत्तो ।
२३८	२	७	गोष्ठांमाहिलवदनु
२४२	१	१	हरिवंशस्थानीये
२४३	२	८	इक्ष्वाकुवंश-हरिवंशादिके
२४४	२	१३	प्रज्ञादीनि
२४५	२	५	पालकपुगेहिनवन । स्कन्दका-
२४७	२	४	चार्यस्येति
२४७	२	४	उत्तमाध्ययने स्वध्यायने०
२४७	२	४	छुल्लकैर्गैर्गन्धं
२५७	१	७	उडायितुपनागर .
२६२	१	५	चौद्रादिकं०
२६२	१	६	शाक्यमुनिः
२६७	२	७	युगमासिन्यादि०
२७८	१	१	श्रीश्रीरवधर्मामन्त्रानि-

॥ समाप्तं पञ्चमपरिशिष्टम् ॥

॥ ६ परिशिष्टम् ॥

अस्मिन्नेव श्रीसूत्रकृताङ्गीयप्रथमश्रुतम्बन्धे घृत्तिक्याख्यानावसरे प्रकटीकृतानि न्यायपदस्थानान्यत्र परिशिष्टे प्रदर्श्यन्ते ।

॥ न्यायपदस्थानानि ॥

पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्तिः	आदिपदम् ।	१४४	२	१२	करतलाऽऽमलकन्यायेन०
२	२	४	तत्त्वमेदपर्यायै०	१५१	१	१०	निदानोच्छेदेन०
८	१	६	वर्णितप्रध्वंसिनो वर्णा०	१५५	२	४	अरहदृघटीयन्त्रन्यायेन०
२३	२	१३	सुद्राप्रतिविम्बोदयन्यायेन भोग०	२००	१	७	'ह्यानक्रियाभ्यां मोक्ष' इति न्यायात्०
४२	२	११	अरहदृघटीन्यायेन०	२०८	२	११	अरघदृघटी न्यायेन०
४६	१	८	अरहदृघटीन्यायेन०	२१९	१	७	काकाक्षिगोलकन्यायेन०
६२	२	१	भबोदधारवरघदृघटीन्यायेन०	२२४	२	१	करतलामलकन्यायेन०
७६	२	१०	अरघदृघटीयन्त्रन्यायेन०	२२५	२	६	अरहदृघटीन्यायेन

॥ समाप्तेदं षष्ठपरिशिष्टम् ॥

॥ ७ परिशिष्टम् ॥

अस्मिन्नेव श्रीसूत्रकृताङ्गीयद्वितीयाङ्के प्रथमश्रुतस्कन्धेऽभ्यासकालेऽवश्यमेव विचारणार्थं पाठान्तराण्यत्र सम-परि-
शिष्टे प्रदर्शयन्ते ॥

॥ पाठान्तराणि ॥

पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्तिः	आदिपदम् ।	६२	१	३	'महण'ति साधुः पाठान्तरं वा
२७	१	३	जाणगा				जे विडंति ।
३४	१	१	पदं-कूटं पाशः-प्रतीतमन्ताभ्यां मुच्येत । कचित्पदपाशादीति पठ्यते ।	६२	२	१	'महद्' अत्यर्थं महान्तं वा कालं कचिन् 'चिरम्' इति पाठः
३८	२	१	कचिन् संमारवर्धनमिति पाठः ।	६३	१	१२	'समयाऽहियामए०'
४९	१	६	जत्थ बालेऽवसीयइ	६३	२	१	पण्हसमत्थे०
५६	१	'९	'सुम्रतः' शोभनव्रतः सन् सुस्थितो वेति ।	७०	२	५	'अणहे' ति०
				७१	१	८	वा 'अवितह'०

पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्तिः	आदिपदम् ।	१९६	२	५	"	"	निर्वाणभूष व पण्डितवृत्तः०
१७८	१	१	" " 'वेरं तेसि पव- इति	२०९	२	५	"	"	" 'महत्ते मा'पुत्रम्' च०
१७९	१	१	" " विषा णडंतेगं०	२२३	१	८	"	"	" जाणामु-गेमि वयंति०
१८४	१	७	" " न निमित्तोडनिश्चितः०	२२५	२	२	"	"	" नया नये न वा
१९०	२	९	" " एवं तु बाले०						कवचि-पाठः
१९१	१	६	" " आदीनमोव्यपि	२२६	१	१५	"	"	" नादयति कवचि-पाठः
			पापं करोतीति०	२२७	१	११	"	"	" विष्णु-गोराच भवन्तः०
१९२	२	७	" " 'छन्दर्णं कुन्ना' इत्यादि०	२३८	०	१३	"	"	कवचि-पाठः अष्टादि० नैति०
			" " 'छन्दर्णं कुन्ना' इत्यादि०	२४०	२	२	"	"	पाठान्तं वा 'पठन्तमिह'
१९५	१	८	" " जायाए बालस्स	२४२	१	१०	"	"	" 'अवगत्यक्रमं' नि
			पगम्भणप०	२४६	१	१०	"	"	आयमात्रं नि कवचि-पाठः

॥ समाप्तं सप्तपरिशिष्टम् ॥

॥ ८ परिशिष्टम् ॥

अस्मिन्नेव श्रीसूत्रकुलाङ्गीयप्रथमश्रुतस्कन्धे भाषावद्-पद्य-पदानि आर्षवचनानि चात्र अष्टम-परिशिष्टे प्रदृश्यन्ते ।
भाषा (भा०)

पत्राङ्कः	पृष्ठाङ्कः	पङ्क्तिः	आदिपदम् ।	२२०	१	१०	प्राकृतशैल्या छान्दसत्वाच्चायमर्थो (छा)
७	१	८	प्राकृतभाषेययुक्तं०				
१००	१	१०	' परितप्यन्ते ' न शोकाकुला भव- न्ति, एकवचननिर्देशस्तु सौत्र- वृत्त्यान्धसत्त्वाविति (छा)	२०	१	१०	आर्षवचनार्थे एकवचन- मकारि०
१५४	२	६	छान्दसत्वान् नपुंसकलिङ्गना० (छा)	२८	२	५	विमुच्यन्ते, आर्षत्वादेकवचनं सूत्रे कृतं " विमुच्येह० "
१७३	२	४	' तुमीमत्र ' इति छान्दसत्वान् (छा)	४५	१	१०	' मिया ' इति आर्षत्वाद्बहु- वचनेन०
२१७	२	१०	आहुः-कथितवन्तः, छान्दसत्वा- चैकवचनं सूत्रे कृतमिति (छा)				

॥ समान्धदमष्टमपरिशिष्टम् ॥

अपि च--असंयतैः मार्घं सम्प्रसारणं-पर्यालोचनं परिहरेदिति वाक्यशेषः, एवमसंयमानुष्ठानं, प्रत्युपदेशदानं तथा 'कर्म-
किरिओ' नाम कृता शोभना गृहकरणादिका क्रिया येन स कृतक्रिय इत्येवमसंयमानुष्ठानग्रन्थं, तथा प्रश्नस्य-आदर्श-
प्रश्नादेः 'आयतनम्'-आविष्करणं कथनं यथाविवक्षितप्रश्ननिर्णयनार्थं, यदि वा-प्रश्नायतनानि लौकिकानां परम्परव्यवहारे
मिथ्याशास्त्रगतसंशये वा ग्रन्थे सति यथावस्थितार्थकथनद्वारेणायतनानि-निर्णयनानीति, तथा 'सागारिकः'-शब्दातरस्तस्य
पिण्डम्-आहारं, यदि वा-सागारिकपिण्डमिति सूतकगृहपिण्डं जुगुप्सितं वर्णापमदपिण्डं वा, चशब्दः-मधुञ्चये, तदेतत्तमे
विद्वान् ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेदिति ॥ १६ ॥ किञ्चान्यत्--

अट्टावयं न सिक्खिजा, वेहाइयं च णो वए । हत्थकम्मं विवायं च, तं विज्जं परिजाणिया ॥१७॥
पाणहाओ य छत्तं च, णालीयं वालवीयणं । परकिरियं अन्नमन्नं च, तं विज्जं परिजाणिया ॥१८॥
उच्चारं पासवणं, हरिणसु ण करे सुणी । वियडेण वावि साहडुं, णावमज्जे(यमेज्जा) कयाइवि ॥१९॥
परमत्ते अन्नपौणं, ण भुंजेज्ज कयाइवि । परवत्थं अचेलोऽवि, तं विज्जं परिजाणिया ॥ २० ॥

'अट्टावयं' इत्यादि, अर्यते इत्यर्थो-घनधान्यहिरण्यादिकः पद्यते-गम्यते येनार्थस्तत्पदं-शास्त्रं अर्थार्थं पदमर्थपदं चाणा-
क्यादिकमर्थशास्त्रं तन्न 'शिक्षेत्'-नाभ्यस्येत् नाभ्यपरं ब्राण्युपमर्दकारि शास्त्रं शिक्षयेत्, यदि वा-'अष्टापदं'-द्युतक्रीडाविशेष-

१ ० नि x x वा. आ. इ. । २ संहट्टं. इ. । ३ ० पाणं च आ. ।

स्तं न शिक्षेत, नापि पूर्वशिक्षितमनुशीलयेदिति, तथा 'वेधो' धर्मानुवेधस्तस्मादतीतं सद्धर्मानुवेधातीतम्-अधर्मप्रधानं वचो नो वदेत् यदि वा-वेध इति वैल्लवेधो द्यूतविशेषस्तद्वतं वचनमपि नो वदेद् आस्तां तावत्क्रीडनमिति, हस्तकर्म प्रतीतं, यदि वा 'हस्त कर्म' हस्तक्रिया परस्परं हस्तव्यापारप्रधानः कलहस्तं, तथा विरुद्धवादं विवादं शुष्कवादमित्यर्थः, चः-समुच्चये, तदेतत्सर्वं संसार-अमरणकारणं ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया प्रत्याचक्षीत ॥१७॥ किञ्च-'पाणहाओ' इत्यादि, उपानहौ-काष्ठपादुके च तथा आतपादिनिवारणाय छत्रं तथा 'नालिका'-द्यूतक्रीडाविशेषस्तथा चालैः मयूरपिच्छैर्वा व्यजनकं, तथा परेषां सम्बन्धिनीं क्रियामन्योऽन्यं-परस्परतोऽन्यनिष्पाद्यामन्यः करोत्यपरनिष्पाद्यां चापर इति, चः-समुच्चये, तदेतत्सर्वं 'विद्वान्'-पण्डितः कर्मोपादानकारणत्वेन ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यान-परिज्ञया परिहरेदिति ॥१८॥ तथा-'उच्चारं' इत्यादि, उच्चारप्रस्रवणा-दिकां क्रियां हरितेषूपरि वीजेषु वा अस्थण्डिले वा 'मुनिः'साधुनं कुर्यात्, तथा 'चिकटेन'-विगतजीवेनाप्युदकेन 'संहृत्य'-अपनीय वीजानि हरितानि वा 'नाचमेत'-न निर्लेपनं कुर्यात्, किमुताचिकटेनेतिभावः ॥ १९ ॥ किञ्च-'परमत्ते' इत्यादि, परस्य-गृहस्थस्यामन्नं-याजनं परामन्नं तत्र पुरःकर्मपश्चात्कर्मभयात् हृतनष्टादिदोषसम्भवाच्च अन्नं पानं च मुनिर्न कदाचि-दपि सुञ्जीत, यदि वा-पतद्वहधारिणश्छिद्रपाणेः पाणिपात्रं परपात्रं, यदि वा-पाणिपात्रस्याच्छिद्रपाणेर्जिनकल्पिकादेः पत-द्रुहः परपात्रं तत्र संयमविराधनाभयान्न सुञ्जीत तथा परस्य-गृहस्थस्य वस्त्रं पैरवस्त्रं तत्साधुरचेलोऽपि सन् पश्चात्कर्मोदि-दोषभयात् हृतनष्टादिदोषसम्भवाच्च न विभृयात्, यदि वा-जिनकल्पिकादिकोऽचेलो भूत्वा सर्वमपि वस्त्रं परवस्त्रमिति कृत्वा

१ वस्त्रं आ वस्त्र. इ. । २ ०त च. आ. । ३ परवस्त्रं प्रतिहारकं तत्त्वा० आ. । ४ ०कल्या०दिको आ. ।

न विमृश्याद्, तदेतत्सर्वं परपात्रभोजनादिकं संयमविराधकृत्वेन ह्यपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेदिति ॥ तथा-
 आसंदी पलियंके य, गिसिज्जं च गिहंतरे । संपुच्छणं सरणं वा, तं विज्जं परिजाणिया ॥ २१ ॥
 जसं किंतिं सलोयं च, जा य वंदणपूयणा । सबलोयंसि जे कामा, तं विज्जं परिजाणिया ॥ २२ ॥
 जेणेहं णिवहे भिक्खू, अन्नपाणं तहाविहं । अणुप्पयाणमन्नेसिं, तं विज्जं परिजाणिया ॥ २३ ॥
 एवं उदाहु निगंथे, महावीरे महामुणी । अणंतनाणदंसी से, धम्मं देसितवं सुतं ॥ २४ ॥

‘आसंदी’ इत्यादि, ‘आसन्दी’त्यामनविशेषः, अस्य चोपलक्षणार्थत्वात् सर्वोऽप्यासनविधिगृहीतः, तथा ‘पर्यकः’-
 शयनविशेषः, तथा गृहस्यान्तर्मध्ये गृहयोर्वा मध्ये निषद्यां बाऽऽसनं वा संयमविराधनाभयात् परिहरेत्, तथा चोक्तम्—
 “गंभीरस्सिंसा एते, पाणा दुप्पडिलेहणा । अगुची बंभचेरस्स, इत्थीओ वावि संकणा ॥ १ ॥” इत्यादि, तथा तत्र गृहस्थ-
 गृहे कुशलादिप्रच्छन्नं आत्मीयशरीरावयवप्रच्छन्नं वा तथा पूर्वक्रीडितस्मरणं चेत्येतत्सर्वं ‘चिद्वान्’—विदितवेद्यः सन्न-
 नथयेति ह्यपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेत् ॥२१॥ अपि च ‘जसं किंतिं’ इत्यादि, बहुसमससङ्गुनिर्वहणशौर्य-
 लक्षणं—यशः, दानसाध्या—कीर्तिः, जातितपोबहुश्रुतत्वादिजनिता—श्लाघा, तथा या च सुरासुराधिपतिचक्रवर्तिबलदेववासु-

१ ०र्णं सरणं च-आ. । २ देसियं सया-आ. । ३ ०धनमया० आ-इ । सा० ४ गंभीरविजया इति द० अ० वा० ५६ अप्रकाशाभ्रया इति वृत्तिः
 ५ एतानि, गम्भीरच्छिद्राणि प्राणा दुष्प्रतिलेख्याः । अगुसिन्नन्नचयस्य खियो वापि संकनं ॥ १ ॥ ६ ०सुसिरा-आ. । ७ पुच्छनं आ. । ८ श्लाघा-श्लोकः-आ. ।

देवादिभिर्वन्दना तथा तैरेव सत्कारपूर्विका वस्त्रादिना पूजना, तथा सर्वस्मिन्नपि लोके इच्छामदनरूपा ये केचन कामास्तदे-
तत्सर्वं यश्चः कीर्तिं (श्लोकादिकं) मपकारितया परिज्ञाय परिहरेदिति ॥ २२ ॥ किञ्चान्यत्—‘जेणेह’ इत्यादि, ‘येन’ अनेन
पानेन वा तथाविधेनेति सुपरिशुद्धेन कारणपेक्षया त्वशुद्धेन वा ‘इह’—अस्मिन् लोके इदं संयमयात्रादिकं दुर्भिक्षरोगातङ्का-
दिकं वा भिक्षुः निर्वहेत् निर्वाहयेद्वा तद्वत् पानं वा ‘तथाविधं’ द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षया ‘शुद्धं’—कल्पं गृह्णीयात्तथैतेषाम्—
अन्नादीनामनुप्रदानमन्यस्मै साधवे संयमयात्रानिर्वहणसमर्थमनुतिष्ठेत् यदि वा—येन केनचिदनुष्ठितेन ‘इमं’ संयमं ‘निर्वहेत्’—
निर्वाहयेद् असारतामापादयेत्तथाविधमशनं पानं वाऽन्यद्वा तथाविधमनुष्ठानं न कुर्यात्; तथैतेषामशनादीनाम् ‘अनुप्रदानं’
गृहस्थानां परतीर्थिकानां स्वयूच्यानां वा संयमोपघातकं नाशुशीलयेदिति, तदेतत्सर्वं ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा सम्यक् परिहरे-
दिति ॥ २३ ॥ यदुपदेशेनैतत्सर्वं कुर्यात्तं दर्शयितुमाह—‘एवं उदाहृ’ इत्यादि, ‘एवं’—अनन्तरोक्तया नीत्या उद्देशकादेरारभ्य
‘उदाहृ’ति—उदाहृतवानुक्तवान् निर्गतः सबाह्याभ्यन्तरो ग्रन्थो यस्मात् स निर्ग्रन्थो ‘महावीर’ इति श्रीमद्वर्धमानस्वामी
महाश्वसौ मुनिश्च महामुनिः, अनन्तं ज्ञानं दर्शनं च यस्यासावनन्तज्ञानदर्शनी स भगवान् ‘धर्म’—चारित्र्यलक्षणं संसारोच्चारण-
समर्थं तथा ‘श्रुतं च’ जीवादिपदार्थसंख्यकं ‘देशितवान्’—प्रकाशितवान् ॥ २४ ॥ किञ्चान्यत्—
भासमाणो न भासेज्जा, णेव वंफेज्ज मम्मयं । मात्तिट्ठाणं विवज्जेज्जा, अणुचितिय वियागरे ॥ २५ ॥
तत्थिमा तइया भासा, जं वदित्ताऽणुत्तप्पती । जं छन्नं तं न वत्तवं, एसा आणा णियंठिया ॥ २६ ॥

होलावायं सहीवायं, गोयावायं च नो वदे । तुमं तुमंति अमणुन्नं, सबसो तं ण वत्तए ॥ २७॥
 अकुसीले सया भिक्खू, णेव संसगियं भए । सुहरूवा तत्थुवस्सगा, पडिबुज्जेज्ज ते विऊ ॥ २८॥
 ‘भासमाणो’ इत्यादि, यो हि भाषामभितः स भाषमाणोऽपि धर्मकथामस्वन्धमभाषक एव स्यात्, उक्तं च—“वैयण-
 विहत्तीकुसलो वओगयं बहुविहं चियणंतो । दिवसं पि भासमाणो सौह वयगुत्तयं पचो ॥ १ ॥” यदि वा—यत्रान्यः कश्चिद्र-
 त्नाधिको भाषमाणस्तत्रान्तर एव सश्रुतिकोऽहमित्येवमभिमानवान् भाषेत, तथा मर्म गच्छतीति मर्मगं वचो न ‘वंपेज्ज’ति
 नाभिलषेत्, यद्वचनमुच्यमानं तथ्यमतथ्यं वा सद्यस्य कस्यचिन्मनःपीडामाधत्ते तद्विवेकी न भाषेतेति भावः, यदि वा
 ‘मामकं’—समीकारः पक्षपातन्तं भाषमाणोऽन्यदा वा ‘न वंपेज्जति’ नाभिलषेत्, तथा ‘मातृस्थानं’—मायाप्रधानं वचो
 विवर्जयेत्, इदमुक्तं भवति—परवञ्चनबुद्ध्या गूढाचारप्रधानो भाषमाणोऽभाषमाणो वाऽन्यदा वा मातृस्थानं न कुर्यादिति,
 यदा तु वक्तुकामो भवति तदा नैतद्वचः परात्मनोरुभयोर्वा बाधकमित्येवं प्राग्विचिन्त्य वचनमुदाहरेत्, तदुक्तम्—
 “पुंवि बुद्धीए पेहिता, पच्छा वक्कमुदाहरे” इत्यादि ॥ २६ ॥ अपि च—‘तत्स्थिमा’ इत्यादि, सत्या असत्या मन्यामृषा अम-
 न्यामृषेयेवंप्रपासु चतसृषु भाषासु मस्ये तत्रेयं मत्यामृषेत्येतदभिधाना तृतीया भाषा, सा च किञ्चिन्मृषा किञ्चित्सत्या इत्ये-
 वंप्रपा, तद्यथा—दश दारका अस्मिन्नगरे जाता मृता वा, तदत्र न्यूनाधिकसम्भवे सति सङ्ख्याया व्यभिचारात् मत्यामृषात्न-

१ णो य आ । सा. २ वचनविभक्तिकुशलो वचोमानं बहुविधं विजानन । दिवसमपि भाषमाणः साधुवचनगुप्तिसम्प्राप्तः ॥ ३ ॥ ३ तहावि द०अ०
 नि० । ४ अभाषमाणो वा भाषमाणो. आ. । सा. ५ अन्यदा वा प्र० । ६ पूर्वं बुद्ध्या प्रेक्षयित्वा पश्चाद् वाक्यमुदाहरेत् । ७ किञ्चित्सत्यं किञ्चिन्मृषा. आ. ६.

मिति, यां चैवंरूपा भाषाश्रुदित्वा अनु--पश्चाद्भाषणाञ्जन्मान्तरे वा तज्जनिनेन दोषेण 'तन्म्यते'—पीड्यते—प्रीड्यते भागभवति, यदि वा—अनुतप्यते किं समैवम्भूतेन भाषितेनेत्येवं पश्चात्तापं विवचे, ततश्चेदमुक्तं भवति—मिश्रापि भाषा दोषाय किं पुनरसत्या द्वितीया भाषा समस्तार्थविसंवादिनी ?, तथा प्रथमापि भाषा सत्या या प्राण्युपतापेन दोषानुषङ्गिणी सा न वाच्या, चतुर्थ्यप्यसत्यामृषा भाषा या बुधैरनाचीर्णा सा न वक्तव्येति, सत्याया अपि दोषानुषङ्गित्वमधिकृत्याह—यद्वचः 'छन्नं'ति 'क्षुण्ण हिंसायां' हिंसाप्रधानं, तद्यथा—वध्यतां चौरैऽयं, लयन्तां केदाराः, दम्यन्तां गोरथका इत्यादि; यदि वा—'छन्न'न्ति प्रच्छन्नं पल्लोकैरपि यत्नतः प्रच्छाद्यते तत्सत्यमपि न वक्तव्यमिति, 'एवाऽऽज्ञा' अयमुपदेशो निर्ग्रथो—भगवांस्तस्येति ॥ २६ ॥ किञ्च—'होलावायं' इत्यादि, होलेत्येवं वादो होलावादः, तथा सखेत्येवं वादः सखिवादः, तथा गोत्रोद्घाटनेन वादो गोत्रवादो यथा काश्यपसगोत्रे वशिष्ठसगोत्रे वेति, इत्येवंरूपं वादं साधुर्नो वदेत्, तथा 'तुमं तुमं'ति तिरस्कारप्रधानमेकवचनान्तं बहुवचनोच्चारणयोग्ये 'अमनोज्ञं' मनःप्रतिकूलरूपमन्यदप्येवम्भूतमपमानापादकं 'सर्वदाः'—सर्वथा तत्साधुनां वक्तुं न वर्तत इति ॥ २७ ॥ यदाश्रित्योक्तं निर्युक्तिकारेण तद्यथा—'पास्त्योसणकुसील संथवो ण किल वट्टए काउं' तदिदमित्याह—कुत्तिसतं शीलमस्येति कुशीलः स च पार्श्वस्थादीनामन्यतमः न कुशीलोऽकुशीलः 'सदा'—सर्वकालं भिक्षणशीलो भिक्षुः कुशीलो न भवेत्, न चापि कुशीलैः सार्धं 'संसर्ग'—साङ्गत्यं 'भजेत'—सेवेत, तत्संसर्गदोषोद्विभावयिषयाऽऽह—'सुखरूपाः'—सातगौरवस्वभावाः, 'तत्र'—तस्मिन् कुशीलसंसर्गे संयमोपघातकारिण उपसर्गाः प्रादुष्यन्ति, तथाहि—ते

१ दोषभाग. आ. । २ वचनेन वेदितेनेत्येवं. आ. । ३ ०घट्टनेन. आ. इ. । ४ ०ने. आ.

कुशीला वक्तारो भवन्ति-कः किल प्रासुकोदकेन हस्तपादन्तादिके प्रक्षाल्यमाने दोषः स्यात् ? तथा नाशरीरो घर्मो भवति इत्यतो येन केनचित्प्रकारेणाधार्मसन्निध्यादिना तथा उपादनच्छत्रादिना च शरीरं धर्माधारं वर्तयेत्, उक्तं च-“अप्येण बहुमेसेज्जा, एवं पंडियलक्खणं” इति तथा-“शरीरं धर्मसंयुक्तं, रक्षणीयं प्रयत्नतः । शरीरात् सन्नते धर्मः, पर्वतात् सलिलं यथा ॥१॥” तथा साम्प्रतमल्पानि मंदनानि अल्पधृतयश्च संयमे जन्तव इत्येवमादि कुशीलोक्तं श्रुत्वा अल्पसत्त्वास्तत्रानुप-जन्तीति ‘विद्वान्’-विवेकी ‘प्रतिबुध्येत’-जानीयात् बुद्ध्या चापायरूपं कुशीलसंसर्गं परिहरेदिति ॥ २८ ॥ किञ्चान्यत्-नन्नत्थ अंतराएणं, परगेहे ण णिसीयए । गामकुमारियं किञ्चुं, नातिवेलं हसे मुणी ॥ २९ ॥ अणुस्सुओ उरालेसु, जयमाणो परिवए । चरियाए अप्पमत्तो, पुट्ठो तत्थऽहियासए ॥ ३० ॥ हम्ममाणो ण कुप्पेज्ज, वुच्चमाणो न संजले । सुमणे अहियासिज्जा, ण य कोलाहलं करे ॥ ३१ ॥ लद्धे कामे ण पत्थेज्जा, विवेगे एवमाहिए । आयरियाइं सिक्खेज्जा, वुद्धाणं अंतिए सया ॥ ३२ ॥

‘नन्नत्थ’ इत्यादि, तत्र साधुभिश्चादिनिमित्तं ग्रामादौ प्रविष्टः मन् परो-गृहस्थस्तस्य गृहं परगृहं तत्र ‘न निबीदेत्’-नोपविशेत् उत्सर्गतः, अस्यापवादं दर्शयति-नान्यत्र ‘अन्तरायेणे’ति अन्तरायः शक्त्यभावः, स च जरसा रोगातङ्काभ्यां

सा. १ अलेन बहु एयेत् एतत् पण्डितलक्षणं । २ ० राच्छूवते आ. इ. । सा. ३ पापं प्र० । ४ सुमणो आ. इ. । ५ विवेगे एसमाहिए आ. विवेगे ते समाहिते इ. । सा. ६ एसमाहिए प्र० । ७ आरियाइं आ. । ८ उत्सर्गतोऽपवाद आ. ।

स्यात्, तस्मिन्श्चान्तराये सत्युपविशेत् यदि वा-उपशमलब्धिमान् कश्चित्सुसहायो गुर्वनुज्ञातः कस्यचित्स्थिताविधस्य धर्मदेशना-
निमित्तमुपविशेदपि, तथा ग्रामे कुमारका ग्रामकुमारकास्तेषामियं ग्रामकुमारिका काऽसौ ?-‘क्रीडा’-हास्यकन्दर्पहस्तसंस्पर्श-
नालिङ्गनादिका यदि वा वेदकन्दुकादिका तां मुनिर्न कुर्यात्, तथा वेला-मर्यादा तामतिक्रान्तमतिवेलं न हसेत्, मर्यादा-
मतिक्रम्य ‘मुनिः’-साधुः ज्ञानावरणीयाद्यध्वविधकर्मबन्धनभयान्न हसेत्, तथा चागमः-“जीवे ण भंते ! हसमाणे(वा) उस्सय-
माणे वा कइ कम्मपगडीओ बंधइ ?, गोयमा !, सत्तविहबंधए वा अट्टविहबंधए वा” इत्यादि ॥२९॥ किञ्च-‘अणुस्सुओ’
इत्यादि, ‘उराला’ उदाराः शोभना मनोज्ञा ये चक्रवर्त्यादीनां शब्दादिषु विषयेषु कामभोगा वस्त्राभरणगीतगन्धर्वयानवाह-
नादयस्तथा आज्ञैश्वर्यादियश्च एतेषूदारेषु दृष्टेषु श्रुतेषु वा नोत्सुकः स्यात्, पाठान्तरं वा न निश्चितोऽनिश्चितः-अप्रतिबद्धः
स्यात्, यतमानश्च-संयमानुष्ठाने परि-समन्तान्मूलोत्तरगुणेषु उद्यमं कुर्वन् ‘व्रजेत्’-संयमं गच्छेत् तथा ‘चर्यायां’ भिक्षादि-
कार्याम् ‘अप्रमत्तः स्यात्’ नाहारादिषु रसगार्ध्वं विदध्यादिति, तथा ‘स्पृष्टश्च’-अभिर्दुतश्च’ परीषहोपसर्गैस्तत्रादीनमनस्कः
कर्मनिर्जरा मन्यमानो ‘विषहेत्’-सम्यक् सहादिति ॥ ३० ॥ परीषहोपसर्गाधिसहनमेवाधिकृत्याह-‘हम्ममाणो’ इत्यादि,
‘हन्यमानो’ यष्टिमुष्टिलकुटादिभिरपि हतश्च ‘न कुप्येत्’-न कोपवशगो भवेत्, तथा दुर्वचनानि ‘उच्यमानः’ आकुश्य-
मानो निर्भर्त्स्यमानो ‘न संज्वलेत्’-न प्रतीपं वदेत्, न मनागपि मनोऽन्यथात्वं विदध्यात्, किं तु सुमनाः सर्वं कोलाहलम-
कुर्वन्नधिसहेतेति ॥३१॥ किञ्चान्यत्-‘लद्धे कामे’ इत्यादि, ‘लब्धान्’-प्राप्तानपि ‘कामान्’-इच्छामदनरूपान् गन्धालङ्कार-

१ वधूककन्दु० आ. । सा० २ जीवो भदन्त ! हसन् उत्सुकयमानो वा कर्तुः कर्मप्रकृतीर्ब्रूति, गौतम ! सप्तविधबन्धको वाऽष्टविधबन्धको
वा । ३ X उ० आ. इ. । ४ X निस्तोऽनिस्तो, इ. । ५ ०हतश्च. आ. । ६ ०सहनमप्यधि० आ. ।

वस्त्रादिरूपान्वा चैरस्वामिवत् 'न प्रार्थयेत्'-नानुमन्येत-न गृह्णीयादित्यर्थः, यदि वा-यत्रकामावसायितया गमनादिलिब्ध-
रूपान् कामांस्तपोविशेषलब्धानपि नोपजीव्यान्, नाप्यनागतान् ब्रह्मदत्तवत्प्रार्थयेद्, एवं च कुर्वतो भावविवेकः 'आख्यात'
आविर्भावितो भवति, तथा 'आर्याणि'-आर्याणां कर्तव्यानि अनार्यकर्तव्यपरिहारेण यदि वा-आचार्याणि-मुमुक्षुणा-
यान्याचरणीयानि ज्ञानदर्शनचारित्र्याणि तानि 'बुद्धानाम्'-आचार्याणाम् 'अन्तिके'-समीपे 'सदा'-सर्वकालं
'शिक्षेत'-अभ्यस्येदिति, अनेन हि शीलवता नित्यं गुरुकुलवास आसेवनीय इत्यावेदितं भवतीति ॥ ३२ ॥ यदुक्तं
बुद्धानामन्तिके शिक्षेत्तत्स्वरूपनिरूपणायाह—

सुस्सूस्समाणो उवासेज्जा, सुप्पन्नं सुतवस्सियं । वीरा जे अत्तपन्नेसी, धितिमन्ता जिह्दिद्या ॥ ३३ ॥
गिहे दीवमपासंता, पुरिसादाणिया नरा । ते वीरा बंधणुम्मुक्का, नावकंखंति जीवियं ॥ ३४ ॥
अगिद्धे सद्दफासेसु, आरंभेसु अणिसिए । सब्बं तं समयतीतं, जमेतं लवियं बहु ॥ ३५ ॥
अइमाणं च मायं च, तं परिणाय पंडिए । गारवाणि य सव्वाणि, णिवाणं संधए मुणि ॥ ३६ ॥
(गाथाग्रं ४८२) त्वेमि ॥ इति श्रीधम्मनामं नवममज्झयणं समत्तं ॥

१ ० लब्धरूपान्, आ. । २ दीह० इ. । ३ मुणि त्ति त्वेमि । छ । धम्मो सम्मतो । नवमज्झयणं समाप्तं । छ । आ. । मुणि त्ति । छ । णवमं
अज्झयणं सम्मतं । छ । इ. ।

‘सुस्वसमाणो’ इत्यादि, गुरोरादेशं प्रति श्रोतुमिच्छा शुश्रूषा गुर्वीर्देव्यावृत्त्यमित्यर्थः तां कुर्वाणो गुरुम् ‘उपासीत’-
सेवेत, तस्यैव प्रधानगुणद्वयद्वारेण विशेषणमाह-सुष्ठु शोभना वा प्रज्ञाऽस्येति सुप्रज्ञः-स्वसमयपरसमयवेदी गीतार्थ इत्यर्थः,
तथा सुष्ठु शोभनं वा सबाह्याभ्यन्तरं तपोऽस्यास्तीति सुतपस्वी, तमेवभूतं ज्ञानिनं सम्यक्चारित्रवन्तं गुरुं परलोकार्थी
सेवेत, तथा चोक्तम्-“नाणस्स होइ भागी, थिरयरओ दंसणे चरित्ते य । भन्ना आवकहाए गुरुकुलवासं न भुंचेति ॥ १ ॥”
य एवं कुर्वन्ति तान् दर्शयति-यदि वा के ज्ञानिनस्तपस्विनो वेत्याह-‘वीराः’-कर्मविदारणसहिष्णवो धीरा वा परिषहोपसर्गा-
क्षोभ्याः, धिया-बुद्ध्या राजन्तीति वा धीरा ये केचनासन्नसिद्धिगमनाः, ‘आप्तो’-रागादिविमुक्तस्तस्य प्रज्ञा-केवलज्ञानारूपा
तामन्वेष्टुं शीलं येषां ते आप्तप्रज्ञान्वेषिणः सर्वज्ञोक्तान्वेषिण इति यावत्, यदि वा-आत्मप्रज्ञान्वेषिण आत्मनः प्रज्ञा-ज्ञानमा-
त्मप्रज्ञा तदन्वेषिणः आत्मज्ञत्वा(प्रज्ञा)न्वेषिण आत्महितान्वेषिण इत्यर्थः, तथा धृतिः-संयमे रतिः सा विद्यते येषां ते धृति-
मन्तः, संयमधृत्या हि पञ्चमहाव्रतभारोद्धनं सुसाध्यं भवतीति, तपःसाध्या च सुगतिर्हस्तप्राप्तेति, तदुक्तम्-“जैस्स धिई
तस्स तवो जस्स सुग्गई सुलहा । जे अधिइमंत पुरिसा तवोऽवि खलु दुल्लहो तेसिं ॥ १ ॥” तथा जितानि-वशीकृतानि
स्वविषयरागद्वेषविजयेनेन्द्रियाणि-स्पर्शनादीनि यैस्ते जितेन्द्रियाः, शुश्रूषमाणाः शिष्या गुरवो वा शुश्रूष्यमाणा यथोक्तविशे-
षण विशिष्टा भवन्तीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ यदभिसंधायिनः पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टा भवन्ति तदभिधित्सुराह-‘गिहे दीव’ इत्यादि,

मा. १ ज्ञानस्य भवति भागी स्थिरतरो दर्शने चारित्रे च । धन्या यावत्कथं गुरुकुलवासं न मुञ्चन्ति ॥ १ ॥ २ आत्मज्ञानान्वे० आ. । सा. ३ यस्य
वृत्तिस्तस्य तपो यस्य तपस्तस्य सुगतिस्सुलभा । येऽधृतिमन्तः पुरुषास्तपोऽपि खलु दुर्लभं तेषां ॥ १ ॥ ४ सोमगई. आ. इ. ।

‘गृहे’-गृहवासो गृहपाशे वा गृहस्थभाव इति यावत् ‘दीपं’ति ‘दीपी दीप्तौ’ दीपयति--प्रकाशयतीति दीपः स च भावदीपः श्रुतज्ञानलाभः यदि वा--द्वीपः समुद्रादौ प्राणिनामाश्वासभूतः स च भावद्वीपः संसारसमुद्रे सर्वज्ञोक्तचारित्रलाभस्तदेवम्भूतं दीपं द्वीपं वा गृहस्थभावे ‘अपश्यन्तः’-अप्राप्नुवन्तः सन्तः सम्यक् प्रज्ज्योत्स्थानेनोत्थिता उचरोत्तरगुणलाभेनैवम्भूतां भवन्तीति दर्शयति-‘नराः’-पुरुषाः पुरुषोत्तमत्वाद्धर्मस्य नरोपादानम्, अन्यथा स्त्रीणामप्येतद्गुणभाक्त्वं भवति, अथवा देवादि-व्युदासार्थमिति, मुमुक्षूणां पुरुषाणामादानीया--आश्रयणीयाः पुरुषादानीया महतोऽपि महीयांसो भवन्ति, यदि वा--आदानीयो-हितैषिणां मोक्षस्तन्मार्गो वा सम्यग्दर्शनादिकः पुरुषाणां-मनुष्याणामादानीयः पुरुषादानीयः स विद्यते येषा-मिति विगृह्य मत्तर्थायोऽर्थआदिभ्योऽजिति, तथा य एवंभूतास्ते विशेषेणेरयन्ति अष्टप्रकारं कर्मेति वीराः, तथा बन्धनेन सबाह्याभ्यन्तरेण पुत्रकलत्रादिस्नेहरूपेणोत्-प्राबल्येन मुक्ता बन्धनोन्मुक्ताः सन्तो ‘जीवितम्’-असंयमजीवितं प्राणधारणं वा ‘नाभिकाङ्क्षंति’-नाभिलषन्तीति ॥३४॥ किञ्चान्यत् ‘अग्निदे’ इत्यादि,--‘अगृहः’-अनध्युपपन्नोऽमूर्च्छितः, क ?--शब्द-स्पर्शेषु मनोज्ञेषु आद्यन्तग्रहणान्मध्यग्रहणमतो मनोज्ञेषु रूपेषु गन्धेषु वा अगृहः इति द्रष्टव्यं, तथेतेषु वाऽद्विष्ट इत्यपि वाच्यं, तथा ‘आरम्भेषु’ सावधानुष्ठानरूपेषु ‘अनिश्रितः’-असम्बद्धोऽप्रवृत्त इत्यर्थः, उपसंहृतकाम आह--‘सर्वं तं जमेतत्’ अध्ययनादेरारम्भ्य प्रतिषेध्यत्वेन यत् लपितम्-उक्तं मया बहु तत् ‘समयाद्-आर्हतादागमादतीतमतिक्रान्तमिति कृत्वा प्रति-षिद्धं, यदपि च विधिद्वारेणोक्तं तदेतत्सर्वं कृत्स्नसमयातीतं लोकोत्तरं प्रधानं वर्तते, यदपि चैतैः कुतूहिकैर्बहु लपितं तदेतत्सर्वं

समयांतीतमिति कृत्वा नाजुष्टेयमिति ॥ ३५ ॥ प्रतिषेध्यप्रधाननिषेधद्वारेण मोक्षाभिसन्धानेनाह—‘अइमाणं च’ इत्यादि, अतिमानो महामानस्तं, चशब्दात्तत्सहचरितं क्रोधं च, तथा मायां चशब्दात्तत्कार्यभूतं लोभं च, तदेतत्सर्वं ‘पण्डितो’ विवेकी ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेत्, तथा सर्वाणि ‘गारवाणि’—ऋद्धिरससातरूपाणि सम्यग् ज्ञात्वा संसारकारणत्वेन परिहरेत्, परिहृत्य च ‘मुनिः’—साधुः ‘निर्वाणम्’—अशेषकर्मक्षयरूपं विशिष्टाकाशदेशं वा ‘सन्धयेत्’—अभिसन्दध्यात् प्रार्थयेदिति यावत् । इतिः—परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ ३६ ॥ समाप्तं धर्मालं नवममध्ययनमिति ॥

॥ अथ दशमं श्रीसमाध्यध्ययनं प्रारभ्यते ॥

नवमानन्तरं दशममारभ्यते— अस्य चायमभिसम्बन्धः, इहान्तराध्ययने धर्मोऽभिहितः, स चाविकलः समाधौ सति भवतीत्यतोऽधुना समाधिः प्रतिपाद्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्य चत्वार्युपक्रमादीन्यनुयोगद्वाराणि बाच्यानि, तत्रोपक्रमद्वारान्तर्गतोर्थाधिकारोऽयं, तद्यथा—धर्मं समाधिः कर्तव्यः, सम्यगाधिगते—व्यवस्थाप्यते मोक्षं तन्मार्गं वा प्रति येनात्मा धर्मध्यानादिना स समाधिः—धर्मध्यानादिकः, स च सम्यग् ज्ञात्वा स्पर्शनीयः, नाभिनपन्नं तु निक्षेपमधिकृत्य निर्युक्तिरुदाह—

१ xxx नवममध्ययनं । छ छ ग्रंथतः ३५४ । छ । धर्मालं नवममध्ययनं । छ ग्रंथतः ३५४ छ । अ. । २ कर्तव्या आ. ।

आयाणपदणोऽऽद्यं गीणं णामं पुणो समाहिति । णिक्खिविऊण समाहिं भावसमाहीइ पगयं तु ॥१०३॥
 णामंठवणादविष् खेत्ते काले तहेव भावे यं । एसो उ समाहीए णिक्खेवो छव्विहो होइ ॥१०४॥
 पंचसु विसएसु सुभेसु दैव्वामिं ता भवे समाहिति । खेत्तं तु जम्मि खेत्ते काले कालो जहिं जो ऊ ॥१०५॥
 भावसमाहिं चैउव्विह दंसणणाणे तवे चरित्ते य । चैउसुवि संसाहियप्पा संसं चरणट्ठिओ साहू ॥१०६॥

‘आयाणपदणोऽऽद्यं’ इत्यादि, आदीयते—गृह्यते प्रथममादौ यच्चदादानम् आदानं च तत्पदं च—सुबन्तं तिङन्तं वा तदा-
 दानपदं तेन ‘आद्यं’ति नामास्याध्ययनस्य, यस्मादध्ययनादाविदं सूत्रम्—‘आद्यं मईमं मणुवीह धम्म’मित्यदि, यथोत्तराध्यय-
 नेषु चतुर्थमध्ययनं प्रमादाप्रमादाभिधायकमप्यादानपदेन ‘असंखय’मित्युच्यते, गुणनिष्पन्नं पुनरस्याध्ययनस्य नाम समाधि-
 रिति, यस्मात् स एवात्र प्रतिपाद्यते, तं च समाधिं नामादिना निक्षिप्य भावसमाधिनेह ‘प्रकृतम्’ अधिकार इति । समाधि-
 निक्षेपार्थमाह—नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात् एष तु समाधिनिक्षेपः षड्विधो भवति, तुशब्दो गुणानिपन्नस्यैव नाम्नो
 निक्षेपो भवतीत्यस्यार्थस्याविर्भावार्थ इति, नामस्थापने सुगमत्वादानादृत्य द्रव्यादिकमधिकृत्याह—‘पंचसु’ इत्यादि, पञ्च-
 स्वपि शब्दादिषु मनोज्ञेषु विषयेषु श्रोत्रादीन्द्रियाणां यथास्वं प्राप्तौ सत्यां यस्तुष्टिविशेषः स द्रव्यसमाधिः, तदन्यथा त्वस-

१ मोत्तं अ. आ. । २ उ. अ. आ. । ३ दब्बमी सा. अ. आ. । ४ जो जमि कालंमि. अ. आ. । ५ चउहा अ. आ. । ६ चउहि. अ. आ. ।
 ७ समाहीए निष्छुत्ती सम्मत्ता । अ. आ. । ८ अणुवीति. आ. इ. ।

माधिरिति, यदि वा द्रव्ययोर्द्रव्याणां वा सम्मिश्रणमविरोधिनां सतां न रसोपघातो भवति अपि तु रसपुष्टिः स द्रव्यस-
माधिः, तद्यथा—क्षीरशर्करयोर्दधिगुडचातुर्जातकादीनां चेति, येन वा द्रव्येणोपप्लुक्तेन समाधिपानकादिना समाधिर्भवति
तद्द्रव्यं द्रव्यसमाधिः, तुलादावारोपितं वा यत् द्रव्यं समताम्रपैतीत्यादिको द्रव्यसमाधिरिति, क्षेत्रसमाधिस्तु यस्य यस्मिन्
क्षेत्रे व्यवस्थितस्य समाधिरुत्पद्यते स क्षेत्रप्राधान्यात् क्षेत्रसमाधिः यस्मिन्वा क्षेत्रे समाधिव्यवर्णयत इति, कालसमाधिरपि
यस्य यं कालमवाप्य समाधिरुत्पद्यते, तद्यथा—शरदि गवां नक्तमुलूकानामहनि बलिभुजां यस्य वा यावन्तं कालं समाधिर्भवति
यस्मिन्वा काले समाधिव्यवर्णयते स कालप्राधान्यात् कालसमाधिरिति । भावसमाधिं त्वधिकृत्याह—‘भावसमाहि-
इत्यादि, भावसमाधिस्तु दर्शनज्ञानतत्पञ्चारित्रभेदाच्चतुर्दो, तत्र चतुर्विधमपि भावसमाधिं समासतो गाथापञ्चार्थेनाह—
सुष्ठुश्रुणा चर्यत इति चरणं तत्र सम्यक्चरणे—चारित्र्ये व्यवस्थितः—समुद्युक्तः ‘साधुः’ मुनिश्चतुर्वर्षि भावसमाधिभेदेषु दर्शन-
ज्ञानतत्पञ्चारित्ररूपेषु सम्यग्गाहितो—व्यवस्थापित आत्मा येन स समाहितात्मा भवति, इदमुक्तं भवति—यः सम्यक्चरणे व्य-
वस्थितः स चतुर्विधभावसमाधिसमाहितात्मा भवति, यो वा भावसमाधिसमाहितात्मा भवति, स सम्यक्चरणे व्य-
वस्थितो द्रष्टव्य इति, तथाहि—दर्शनसमाधौ व्यवस्थितो जिनवचनभावितान्तःकरणो निवातशरणप्रदीपवन्न कुमतिवायुभि-
भ्रम्यते, ज्ञानसमाधिना तु यथा यथाऽपूर्वं श्रुतमधीते तथा तथाऽतीव भावसमाधाबुद्युक्तो भवति, तथा चोक्तम्—“जैह जह
सुयमवगाहह अहसयरसपसरसंजुयमउवं । तह तह पल्हाइ सुणी णवणवसंवेगसद्धाए ॥१॥” चारित्रसमाधानपि विषयसुखनिः-

१ ऽयुक्तेन का. इ । स. २ यथा यथा श्रुतमवगाहतेऽतिशयरसप्रसरसंयुतमपूर्वं । तथा तथा प्रह्लादते मुनिर्वचनसंवेगश्रद्धया ॥ १ ॥

स्पृहतया निष्क्रिञ्चनोऽपि परं समाधिमप्नोति, तथा चोक्तम्—“तेणसंथारणिसन्नोऽपि सुणिवरो भट्टरागमथमोहो । जं पावहु मुत्तिसुहं कत्तो तं चक्कवट्ठीनि १ ॥ १ ॥ नैवास्ति राजराजस्य तत्सुखं नैव देवराजस्य । यत्सुखमिहैव साधोलोकव्यापार- रहितस्य ॥ २ ॥” इत्यादि, तपःसमाधिनापि विरुद्धतपसोऽपि न ग्लानिर्भवति तथा क्षुत्तृष्णादिपरीषहेभ्यो नोद्विजते, तथा अस्यस्ताम्यन्तरयोष्यानाश्रितमनाः सै निर्वाणस्थ इव न सुखदुःखाभ्यां बाध्यत इत्येवं चतुर्विधभावसमाधिस्थः सम्य- क्चरणव्यवस्थितो भवति साधुरिति ॥ गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽखलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदं—

आघं मईमं मँणुवीय धम्मं, अंजू समाहिं तमिणं सुणेह । अपडिन्न भिक्खू उं समाहिपत्ते, अणि-
याण भूतेसु परिघएज्जा ॥ १ ॥ उहं अहे यं तिरियं दिसासु, तसा य जे थावर जे य पाणा ।
हत्येहि पाएहि य संजमिच्चा, अदिन्नमन्नेसु य णो गँहेज्जा ॥ २ ॥ सुयक्खायधम्ममे वित्तिगि-
च्छतिण्णे, लाहे चरे आयतुले पयासु । आयं न कुज्जा इह जीवियट्ठी, चयं न कुज्जा सुतवस्सि

सा० १ तुणसंस्तारनिविष्टोऽपि सुनिवरो अष्टरागमदमोहः यत्प्राप्नोति सुखिसुखं कुतस्तत् चक्रवर्त्यपि ॥ १ ॥ २ अतस्त्रीणि पदानि न सन्ति.
आ. इ. । ३ सन्निर्वीण० आ. इ. । ४ मणुवीयि आ. अणुवीति इ. । ५ अपडिन्नि आ. अपडिण्णे इ. । ६ तु० आ. ×इ. ।
७ गहान् आ. ।

भिक्षुं ॥ ३ ॥ सविंदियाभिनिवुडे पयासु, चरे मुणी सबतो विप्पमुक्के। पासाहि पाणे य पुढोवि सत्ते, दुक्खेण अट्ठे पेरितप्पमाणे ॥ ४ ॥

‘आवं महम्म’ इत्यादि, अस्य चायमानन्तरसूत्रेण सह सम्बन्धः, तद्यथा—अशेषगारवपरिहारेण (ग्र० ५५००) मुनिनिर्वाणमनुसन्धयेदित्येतद्भगवानुत्पन्नादिव्यज्ञानः समाख्यातवान् एतच्च वक्ष्यमाणमाख्यातवानिति, ‘आघं’ति आख्यातवान् कोऽसौ ?—‘मत्तिमान्’ मननं मतिः—समस्तपदार्थपरिज्ञानं तद्विद्यते यस्यासौ मत्तिमान् केवलज्ञानीत्यर्थः, तत्रासाधारणविशेषणोपादानात्तीर्थात्कृद् गृह्यते, असावपि प्रत्यासत्तेर्वैरवधमानस्वामी गृह्यते, किमाख्यातवान् ?—‘धम्म’—श्रुतचारित्राख्यं कथम् ?—‘अनुविचिन्त्य’—केवलज्ञानेन ज्ञात्वा प्रज्ञापनायोग्यान् पदार्थानाश्रित्य धर्मं भाषते, यदि वा—ग्राहकमनुविचिन्त्य कस्यार्थस्यायं ग्रहणसमर्थः ? तथा कोऽयं पुरुषः ? कञ्च नतः ? किं वा दर्शनमापन्नः ? इत्येवं पर्यालोच्य, धर्मशुश्रूषवो वा मन्यन्ते—यथा प्रत्येकमसदभिप्रायमनुविचिन्त्य भगवान् धर्मं भाषते, युगपत्सर्वेषां स्वभाषापरिणत्या संशयापगमादिति, किं भूतं धर्मं भाषते ?—‘कजुम्’—अवकं यथावस्थितवस्तुस्वरूपनिरूपणतो, न यथा श्लाक्याः सर्वं क्षणिकमभ्युपगम्य कृतनाशाकृताभ्यागमदोषभयात् सन्तानाभ्युपगमं कृतवन्तः तथा वनस्पतिर्मेचेतनत्वेनाभ्युपगम्य स्वयं न छिन्दन्ति तच्छेदनादावुपदेशं तु ददति तथा कार्षापणादिकं हिरण्यं स्वतो न स्पृशन्ति अपरेण तु तत्परिश्रहतः क्रयविक्रयं कारयन्ति, तथा

१ ०यप्रनिवु० आ. ०यभिनिवु० इ. १ २ परिपच्च० आ. इ. १ ३ परिगृह्यते. वा. इ. ४ ०सचेतन० इ. १

साङ्ख्याः सर्वमग्रच्युतानुत्पत्तिस्थिरैकस्वभावं नित्यमभ्युपगम्य कर्मबन्धमोक्षाभावप्रसङ्गदोषभयादाविर्भावितरोभावावाश्रितवन्त इत्यादिकौटिल्यभावपरिहारेणावक्रं तथ्यं धर्ममाख्यातवान्, तथा सम्यगाधीयते—मोक्षं तन्मार्गं वा प्रत्यात्मा योग्यः क्रियते व्यवस्थाप्यते येन धर्मेणासौ धर्मः समाधिस्तं समाख्यातवान्, यदि वा—धर्ममाख्यातवांस्तत्समाधिं च धर्मध्यानादिकमिति । सुधर्मस्वाम्याह—‘तस्मिन्’—धर्मं समाधिं वा भगवदुपदिष्टं शृणुत यूयं, तद्यथा—न विद्यते ऐहिकाणुष्मिकरूपा प्रतिज्ञा—आकाङ्क्षा तपोऽनुष्ठानं कुर्वतो यस्यासावप्रतिज्ञो, भिक्षणशीलो भिक्षुः तुर्विशेषणो भावभिक्षुः, असावेव परमार्थतः साधुः, धर्मं धर्मसमाधिं च प्राप्तोऽसावेवेति, तथा न विद्यते निदानमारम्भरूपं ‘भूतेषु’—जन्तुषु यस्यासावनिदानः स एवम्भूतः साव-द्यानुष्ठानरहितः परि—समन्तात् संयमानुष्ठाने ‘व्रजेद्’—गच्छेदिति, यदि वा—अनिदानभूतः—अनाश्रवभूतः कर्मोपादानरहितः सुष्ठु परिब्रजेत् सुपरिव्रजेत्, यदि वा—अनिदानभूतानि—अनिदानकल्पानि ज्ञानादीनि तेषु परिव्रजेत्, अथवा निदानं हेतुः कारणं दुःखस्यातोऽनिदानभूतः कस्यचिद्दुःखमनुपपादयन् संयमे पराक्रमेतेति ॥ १ ॥ प्राणातिपातादीनि तु कर्मणो निदानानि वर्तन्ते, प्राणातिपातोऽपि द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदाच्चतुर्धा, तत्र क्षेत्रप्राणातिपातमधिकृत्याह—‘उड्डं अहे’ इत्यादि, सर्वोऽपि प्राणातिपातः क्रियमाणः प्रह्लापकापेक्षयोर्ध्वमधस्तिर्यक् क्रियते, यदि वा—ऊर्ध्वधस्तिर्यक् रूपेषु त्रिषु लोकेषु तथा प्राच्यादिषु दिक्षु विदिक्षु चेति, द्रव्यप्राणातिपातस्त्वयं—त्रस्यन्तीति त्रसा—द्वीन्द्रियादयो ये च ‘स्थावराः’—पृथिव्यादयः, चकारः—स्वगतमेदसंस्त्वचनार्थः, कालप्राणातिपातसंस्त्वचनार्थो वा दिवा रात्रौ वा, ‘प्राणाः’—प्राणिनः, भावप्राणातिपातं त्वाह—एतान्

प्रागुक्तान् प्राणिनो हस्तपादाभ्यां 'संयम्य' बद्ध्वा उपलक्षणार्थत्वादस्यान्यथा वा कदर्थयित्वा यत्तेषां दुःखोत्पादनं तन्न कुर्यात्, यदिवैतान् प्राणिनो हस्तौ पादौ च संयम्य संयतकायः सन्न हिंस्यात्, चक्षुब्दादुच्छ्वासनिश्वासकासितक्षु-
तवातनिसर्गादिषु सर्वत्र मनोवाक्कायकर्मसु संयतो भवन् भावसमाधिमनुपालयेत्, तथा परैरदत्तं न गृह्णीयादिति
तृतीयव्रतोपन्यासः, अदत्तादाननिषेधाच्चार्थतः परिग्रहो निषिद्धो भवति, नापरिगृहीतमासेव्यत इति मैथुननिषेधोऽप्युक्तः,
समस्तव्रतसम्यक्पालनोपदेशाच्च मृषावादोऽप्यर्थतो निरस्त इति ॥ २ ॥ ज्ञानदर्शनसमाधिमधिकृत्याह—'सुयक्स्वाय-
धम्मे' इत्यादि, सुष्टुवाख्यातः श्रुतचारित्राख्यो धर्मो येन साधुनाऽसौ स्वाख्यातधर्मा, अनेन ज्ञानसमाधिरुक्तो भवति,
न हि विशिष्टपरिज्ञानमन्तरेण स्वाख्यातधर्मत्वमुपपद्यत इति भावः, तथा विचिकित्सा-चित्तविप्लुतिर्विद्वज्जुगुप्सा
वा तां '[वि]नीर्णः'—अतिक्रान्तः 'तदेव च निःशङ्कं यजिनैः प्रवेदित'मित्येवं निःशङ्कतया न क्वचिच्चित्तविप्लुतिं
बिभक्ष इत्यनेन दर्शनसमाधिः प्रतिपादितो भवति, येन केनचित्प्रासुकाहारोपकरणादिगतेन विधिनाऽऽत्मानं यापयति-
पालयतीति लाढः, स एवम्भूतः संयमानुष्ठानं 'चरेद्'—अनुतिष्ठेत्, तथा प्रजायन्त इति प्रजाः—पृथिव्यादयो जन्तवस्ता-
स्वात्मतुल्यः आत्मवत्सर्वप्राणिनः पश्यतीत्यर्थः, एवम्भूतः एव भावसाधुर्भवतीति, तथा चोक्तम्—“जैह मम ण पियं
दुक्खं, जाणिय एमेव मव्वजीवाणं । ण हणइ ण हणावेइ य सममणइ तेण सो समणो ॥ १ ॥” यथा च ममाऽऽकुश्य-

१ नमेव आ. ६. । सा. २ यथा मम न त्रिष्वं दुःखं ज्ञानं एवमेव सर्वमस्त्वानां । न हन्ति न घातयति च सममणति तेन स श्रमणः ॥ १ ॥

३ x ममा० आ. ।

मानस्याभ्याख्यायमानस्य वा दुःखमुत्पद्येने एवमन्येषामपीत्येवं मत्वा प्रजास्वात्मसमो भवति, तथा इहासंयमजीवितार्थं प्रभूतं कालं सुखेन जीविष्यामीत्यतदध्यवसायी वा 'आद्यं'-कर्माश्रवलक्षणं न कुर्यात्, तथा 'चयम्'-उपचयमाहारोप-करणादर्धनवान्यद्विपदचतुष्पदादेवां परिग्रहलक्षणं मंचयमायन्यर्थं सुष्ठु तपस्वी 'मुनपस्वी'-विक्रष्टतपोनिष्ठप्रदेहो भिक्षुर्न कुर्यादिति ॥ ३ ॥ किञ्चान्यत्—'मद्विद्वि०' इत्यादि, मर्वाणि च तानि इन्द्रियाणि च स्पर्शनादीनि तैरभिनिर्धृतः—संवृत्तेन्द्रियो जितेन्द्रिय इत्यर्थः, क १, 'प्रजासु'-स्त्रीषु, नासु हि पञ्चप्रकारा अपि शब्दादयो विषया विद्यन्ते, तथा चोक्तम्—“कलानि वाक्यानि विलासिनीनां, गतानि गम्याण्यवलोकितानि । रत्नानि चित्राणि च सुन्दरीणां, रसोऽपि गन्धोऽपि च चुम्बनीनि ॥१॥” तदेवं स्त्रीषु पञ्चेन्द्रियविषयमममवानद्विषये संवृतः सर्वेन्द्रियेण भाव्यम्, एतदेव दर्शयति—'चरेत्'-संयमानुष्ठानमनुतिष्ठेत् 'मुनिः'-माधुः, 'सर्वनः'-मबाह्याभ्यन्तरात् मङ्गाद्विद्येय प्रमुक्तो विप्रमुक्तो निःसङ्गो मुनिः निष्किञ्चन-श्चेत्यर्थः, स एवम्भूतः सर्वबन्धनविश्रमुक्तः सन् 'पश्य'-अवलोक्य पृथक् पृथक् पृथिव्यादिषु कायेषु सुक्ष्मबादरपर्याप्तका-पर्याप्तकमेदधिकां 'सत्त्वान्'-प्राणिनः अपिशब्दाद्वनस्पतिकाये माधारणशरीरिणोऽनन्तानप्येकत्वमागतान् पश्य, किं भूतान्?, -दुःखेन-अमातवेदनीयोदयरूपेण दुःखयतीति वा दुःखम्-अष्टप्रकारं कर्म तेनार्त्तान्-पीडितान् परि-समन्तात् सं-सारकटाहोदरे स्वकृतेनन्धनेन 'परिपच्यमानान्' काश्यमानान् यदि वा-दुष्प्राणिहितेन्द्रियानार्तध्यानोपगतामनोबाकायैः परितप्यमानान् पश्येति मम्बन्धो लगनीय इति ॥ ४ ॥ अपि च—

एतेसु बाले य पकुवमाणे, आवद्वती कम्मसु पावएसु । अतिवायतो कीरति पावकम्मं, निउं-
जमाणे उं करेइं कम्मं ॥ ५ ॥ आदीणिविचीव करेति पावं, मैता उ एगंतसमाहिमाहु ।
बुद्धे समाहीयं रते विवेगे, पाणातिवाता विरते ठियप्पा ॥ ६ ॥ सवं जगं तू समयानुपेही, प्रिय-
मप्पियं कस्सइ णो करेज्जा । उट्ठाय दीणो यं पुणो विसन्नो, संपूयणं चैव सिलोयकामी ॥ ७ ॥
आहाकडं चैव निकाममणि, नियामचारी य विसणमसेसी । इत्थीसु सत्ते य पुढो य बाले,
परिगहं चैव पकुवमाणे ॥ ८ ॥

‘एएसु’ इत्यादि, ‘एतेषु’—प्राङ्निर्दिष्टेषु प्रत्येकसाधारणप्रकारेषूपतापक्रियया बालवत् ‘बालः’—अज्ञश्चब्दादितरोऽपि
सङ्गट्टनपरितापनापद्रावणादिकेनानुष्ठानेन ‘पापानि’—कर्माणि प्रकर्षेण कुर्वणस्तेषु च पापेषु कर्मसु सत्सु एतेषु वा पृथिव्या-
दिजन्तुषु गतः संस्तेनैव संघट्टनादिना प्रकारेणानन्तशः ‘आवर्त्यते’—पीडयते दुःखभाग्यभवतीति, पाठान्तरं वा ‘एवं तु
बाले’ एवमित्युपप्रदर्शने यथा चौरः पारदारिको वा असदनुष्ठानेन हस्तपादच्छेदान् बन्धवधादीर्धैर्हवाभोत्येवं सामान्य-

१ वि. आ. इ. । २ भोतीवि कं० आ, ०भोद्वि क इ. । ३ तंता इ । ४ ०हीति आ. । ५ तु. आ. । ६ अहा० आ. । ७ निकामसारी आ. ।
८ एतेषु आ. । ९ ०हैवान्जो० आ. ।

दृष्टेनानुमानेनान्योऽपि पापकर्मकारी इहायुत्र च दुःखभागभवति, 'आउट्टति' चि क्वचित्पाठः, तत्राशुमान् कर्मविपाकानु-
दृष्ट्वा श्रुत्वा ज्ञात्वा वा तेभ्योऽसदनुष्ठानेभ्य 'आउट्टति' चि निवर्तते, कानि पुनः पापस्थानानि येभ्यः पुनः प्रवर्तते निवर्तते
वा इत्याशङ्क्य तानि दर्शयति—'अतिपाततः' प्राणातिपाततः प्राणव्यपरोपणाद्धेतोस्तच्चाशुमं ज्ञानावरणादिकं कर्म 'क्रियते'—
समादीयते, तथा परांश्च भृत्यादीन् प्राणातिपातादौ 'नियोजयन्'—व्यापारयन् पापं कर्म करोति, तुशब्दान्मृषावादादिकं
च कुर्वन् कारणंश्च पापकं कर्म समुच्चिनोतीति ॥ ५ ॥ किञ्चान्यत्—'आदीणविची' इत्यादि, आ—समन्तादीना—करुणास्पदा
वृत्तिः—अनुष्ठानं यस्य कृपणवनीपकादेः स भवत्यादीनवृत्तिः, एवम्भूतोऽपि पापं कर्म करोति, पाठान्तरं वा आदीन-
भोज्यपि पापं करोति, उक्तं च—'पिण्डोलगेव दुस्सीले, णरगाओ ण सुच्चइ" स कदाविच्छोभनमाहारमलममानोऽज्ञत्वा-
दातरीद्रव्यानोपगतोऽधः सप्तम्यामभ्युत्पद्येत, तद्यथा—असावेव राजगृहनगरोत्सवनिर्गतजनसमूहवैभारगिरिशिलापातनो-
द्यतः स देवात् स्वयं पतितः पिण्डोपजीवीति, तदेवमादीनभोज्यपि पिण्डोलकादिवज्जनः पापं कर्म करोतीत्येवं 'मत्वा'—
अन्वधार्य एकान्तेनात्यन्तेन च यो भोक्तृरूपो ज्ञानादिसमाधिस्तमाहुः संसारीत्तरणाय तीर्थकरणधरादयः, द्रव्यसमाधयो हि
स्पर्शादिसुखोत्पादका अनेकान्तिका अनात्यन्तिकाश्च भवन्ति अन्ते चावश्यमसमाधिसुत्पादयन्ति, तथा चोक्तम्—
“यद्यपि निवेद्यमाणा मनसः परितुष्टिकारका विषयाः । किम्पाकफलादनवद्भवन्ति पश्चादतिदुरन्ताः ॥ १ ॥” इत्यादि,

१. पापकं कर्म क० आ. । सा. २. पिण्डावलगकोऽपि दुःशीलो नरकान्न मुच्यते । ३. 'गेवि' आ. । ४. भावकरुणा इ. ।

तदेवं 'बुद्धः'—अवगततत्त्वः स चतुर्विधेऽपि ज्ञानादिके रतो—व्यवस्थितो 'विवेके वा'—आहारोपकरणकषायपरित्यागरूपे
द्रव्यभावात्मके रतः सन्नेवंभूतश्च स्यादित्याह—प्राणानां दशप्रकाराणामप्यतिपातो—विनाशस्तस्माद्विरतः स्थितः सम्यग्-
मार्गेषु आत्मा यस्य सैः पाठान्तरं वा 'ठियच्चि'त्ति स्थिता शुद्धस्वभावात्मना अर्चिः—लेख्या यस्य स भवति स्थितार्चिः—
सुविशुद्धस्थिरलेख्य इत्यर्थः ॥ ६ ॥ किञ्च—'सर्वं जगं तु' इत्यादि, 'सर्व'—चराचरं 'जगत्'—प्राणिसमूहं समतया प्रोक्षितुं
शीलमस्य स समताशुप्रेक्षी समतापश्यको वा, न कश्चित्प्रियो नापि द्वेष्य इत्यर्थः, तथा चोक्तम्—“नैत्थि य सि कोह विस्सो
पिओ व सर्वेषु चैव जीवेषु” तथा—'जह मम ण पियं दुःक्खमि'त्यादि, समतोपेतश्च न कस्यचिद्विषयमप्रियं वा कुयान्निःसङ्गतया
विहरेद्, एवं हि सम्पूर्णभावसमाधियुक्तो भवति, कश्चित्पु भावसमाधिना सम्यगुत्थानेनोत्थाय परीसहोपसर्गैस्तर्जितो दीन-
भावप्लुपगम्य पुनर्विषणो भवति विषयार्थी वा कश्चिद्राईस्थमप्यवलम्बते रससातागौस्वगुदो वा पूजासत्काराभिलाषी स्यात्
तदभावे दीनः सन् पार्श्वस्थादिभावेन वा विषणो भवति, कश्चित्पु स सम्पूजनं वक्षपात्रादिना प्रार्थयेत् 'श्लोककामी च'—
श्लाघाभिलाषी च व्याकरणगणितज्योतिषनिर्माणशास्त्राण्यधीते कश्चिदिति ॥ ७ ॥ किञ्चान्यत्—'आहाकडं चैव' इत्यादि,
साधूनाधाय—उद्दिश्य कृतं निष्पादितमाधाकर्मैत्यर्थः, तदेवभूतमाहारोपकरणादिकं निकामम्—अत्यर्थं यः प्रार्थयते स
निकाममीणेत्युच्यते । तथा 'निकामम्'—अत्यर्थं आधाकर्मदीनि तन्निमित्तं निमन्त्रणादीनि वा सरति—वैरति तच्छीलश्च स

१ ज्ञानादिकं समाधानकान्तिस्तत्त्वान्तकमुद्योगोत्पादकं रतो आ. इ. । २ स तथा पाठा० आ. इ. । सा. ३ नास्ति तस्य कोऽपि द्वेष्यः प्रियश्च सर्वेषु
चैव जीवेषु । ४ चरति वा आ. इ. ।

तथा, एतन्मृतः पार्श्वस्थावसन्नकुशीलानां मयमोद्योगे विषणानां विषणभावमेपते, सदनुष्ठानविषणतया संसारपङ्कावसन्नो भवतीति यावन्, अपि च 'स्त्रीषु':-रमणीषु 'आसक्तः'-अध्युपपन्नः पृथक् पृथक् तद्भाषितहसितविवोक्तशरीरावयवेष्विवति, बालवद् 'बाल':-अज्ञः मदमद्विवेकविकलः, तदवमक्ततया च नान्यथा--द्रव्यमन्तरेण तत्सम्याप्तिर्भवतीत्यतो येन केन-चिदुपायेन तदुपायभूतं परिग्रहमेव प्रकर्षेण कुर्वाणः पापं कर्म ममुच्चिनोतीति ॥ ८ ॥ तथा--
'वैराणुगिद्धे' निचयं करोति, इओ चुते स इहमद्रुदुगं । तम्हा उ मेधावि समिक्ख धम्मं, चरे मुणी संघउ विप्पमुक्के ॥ ९ ॥ आयं ण कुज्जा इह जीवियट्ठी, असज्जमाणो य परिवृएज्जा ।
णिसम्मभासी य विणीय गिद्धिं, हिंसन्नियं वा ण कहं करेज्जा ॥ १० ॥ आहाकडं वा ण
णिकामएज्जा, णिकामयंते य ण संथवेज्जा ॥ धुणे उरालं अणुवेहमाणे, चिच्चा ण सोयं अर्णवे-
क्खमाणो ॥ ११ ॥ एंगत्तमेयं अभिपत्थएज्जा, एवं पमोक्खो न मुसंति पासं । एसप्पमोक्खो
अमुसे वरेवि, अकोहणे सच्चरते तवस्सी ॥ १२ ॥

'वैराणुगिद्धे' इत्यादि, येन केन कर्मणा--परोपतापरूपेण वैरमनुबध्यते जन्मान्तरशतानुयायि भवति तत्र नुद्धो वैराणु-

१ वारंभसत्तो णि० आ. १ २ चुतो इ. १ ३ x दृष्ट आ. से दुद इ. ४ मव्वतो आ. इ. ५ मेही आ. ६ च आ. ७ अणविकखमाणे इ. १

८ ० पेक्खमाणे आ. १ ९ एगत्तमेव आ. एगत्तमेव इ. १

निर्युक्तिवृत्ति-
दीपिकायुतं
श्रीमत्पुत्र-
कृताङ्गम्
॥ १९२ ॥

शुद्धः, पाठान्तरं वा 'आरंभसत्तो'ति आरम्भे सावधानुष्ठानरूपे सक्तो—लभो निरनुकम्पो 'निचयं'-द्रव्योपचयं तन्निमि-
त्तापादितकर्मनिचयं वा 'करोति'-उपादत्ते, 'स' एवम्भूत उपात्तवैरः कृतकर्मोपचय 'इतः'-अस्मात् स्थानात् 'च्युतो'
जन्मान्तरं गतः सन् दुःखयतीति दुःखं-नरकादियातनास्थानमर्थतः-परमार्थतो 'दुर्ग'-विषमं दुरुत्तरमुपैति, यत एवं तत्त-
स्मात् 'मेधावी'-विवेकी मर्यादावान् वा सम्पूर्णसमाधिगुणं जानातो 'धर्म'-श्रुतचारित्राख्यं 'समीक्ष्य'-आलोच्यार्हणीकृत्य
'मुनिः'-साधुः, 'सर्वतः'-सबाह्याभ्यन्तरात् सङ्गात् 'विप्रमुक्तः'-अपगतः संयमानुष्ठानं मुक्तिगमनैकहेतुभूतं 'चरेद्'-अनु-
तिष्ठेत्, ह्यारम्भादिसङ्गाद्विप्रमुक्तोऽ'निश्रितभावेन विहरेदिति यावत् ॥ ९ ॥ किञ्चान्यत्-'आयं ण कुजा' इत्यादि, आगच्छ-
तीत्यायो-द्रव्यादेर्लोभस्तन्निमित्तापादितोऽष्टप्रकारकर्मलाभो वा तम् 'इह'-अस्मिन् संसारे 'असंयमजीवितार्थी'-भोग-
प्रधानजीवितार्थित्यर्थः, यदि वा-आजीविकाभयात् द्रव्यसञ्चयं न कुर्यात्, पाठान्तरं वा छान्दणं कुजा इत्यादि, छन्दः-
प्रार्थनाऽभिलाष इन्द्रियाणां स्वविषयाभिलाषो वा तत् न कुर्यात्-तथा 'असजमानः' सङ्गमकुर्वन् गृहपुत्रकलत्रादिषु 'परित्र-
जेत्'-उद्युक्तविहारी भवेत् तथा 'गृद्धि'-गाध्यं विषयेषु शब्दादिषु 'विनीय'-अपनीय, 'निशम्य'-अवगम्य पूर्वोत्तरेण
पर्यालोच्य भाषको भवेत्, तदेव दर्शयति-हिंसया-प्राण्युपमर्दरूपया अन्वितां-युक्तां कथां न कुर्यात्, न तत् ब्रूयात् यत्प-
रात्मनो उभयोर्वा बाधकं वच इति भावः, तद्यथा-अश्रीत पिबत स्वादत मोदत इत छिन्तत प्रहरत पचतेत्यादिकथां पापो-
पादानभूतां न कुर्यादिति ॥ १० ॥ अपि च-'आहाकण्डं च' इत्यादि, साधुनाधाय कृतमाधाकृतमौद्देशिकमाधाकर्मैत्यर्थः, तदे-

१ ० छान्दःसक्तो आ । २ दुरुत्तरः० आ । ३ ० गमनः हेतुः ६ । ४ अनिष्टतः० आ. ६ । ५ छन्दं न आ. ।

॥ १९२ ॥

१० समा-
ध्ययने
परिश्रदादि
स्वरूपम् ।

वभूतमाहारजातं निश्चयैर्नैव 'न कामयेत्'—नाभिलषेत् तथाविधाहारादिकं च 'निकामयत'—निश्चयेनाभिलषतः पार्श्वस्था-
दींस्तत्सम्पर्कदानप्रतिग्रहसंवाससम्भाषणादिभिः न संस्थापयेत्—नोपबृंहयेत् तैर्वा सार्धं संस्तवं न कुर्यादिति, किञ्च—'उरा-
लं'ति औदारिकं शरीरं विकृष्टतपसा कर्मनिर्जराभनुप्रेक्षमाणो 'धुनीयात्'—कृशं कुर्यात्, यदि वा 'उरालं'ति बहुजन्मान्तरसं-
श्रितं कर्म तदुदारं—मोक्षमनुप्रेक्षमाणो 'धूनीयाद्'—अपनयेत्, तस्मिन् तपसा धूयमाने कृशीभवति शरीरके कदाचित् शोकः
स्यात् तं त्यक्त्वा याचितोषकरणवदनुप्रेक्षमाणः शरीरकं धुनीयादिति मम्बन्धः ॥ ११ ॥ किञ्चापेक्षेतेत्याह—'एगत्तमेयं'
इत्यादि, एकत्वम्—असहायत्वमभिप्राययेद्—एकत्वाध्यवसायी स्यात्, तथाहि—जन्मजरामरणरोगशोकाकुले संमारे स्वकृत-
कर्मणा विदुष्यमानानामसुमतां न कश्चिन्नाणसमर्थः—सहायः स्यात्, चोक्तम्—'एगो मे सासओ अप्पा, णाणदंसणसंजुओ।
सेसा मे बाहिरा भावा, सेवे संयोगलक्खणा ॥ १ ॥' इत्यादिकोमेकत्वभावनां भावयेद्, एवमनयैकत्वभावनया प्रकर्षेण
मोक्षः—प्रमोक्षो—विप्रमुक्तसङ्गता, न 'मृषा' अलीकमेतद्भवतीत्येवं पश्य, एष एवैकत्वभावनानभिप्रायः प्रमोक्षो वर्तते, असु-
धारूपः—सत्यध्यायमेव । तथा 'विरोडपि' प्रधानोऽप्ययमेव भावसमाधिर्वा, यदि वा यः 'तपस्वी'—तपोनिष्ठप्रदेहोऽक्रोधनः,
उपलक्षणार्थत्वादस्यामानो निर्माथो निर्लोभः सत्यरतश्च एष एव प्रमोक्ष 'अमृषा' सत्यो 'वरः'—प्रधानश्च वर्तत इति ॥ १२ ॥
किञ्चान्यत्—

१ अवदनयेक्ष० आ १ सा० २ एको मे शाश्वत आत्मा ज्ञानदर्शनसमुत्तः, शेषा मे बाह्या भावाः सर्वे संयोगलक्षणाः ॥ १ ॥ ३ विप्रमुक्त आ.
४ परोऽपि आ. ज्वरोऽपि इ. ।

इत्थीं सु या आरय मेहुणाओ, परिगहं चैव अकुवमाणे । उच्चावएसु विसएसु ताई, निस्संसयं भिक्खु समाहिपत्ते ॥ १३ ॥ अरइं रइं च अभिभूय भिक्खू, तणाइफासं तह सीयफासं । उण्हं च दंसं चऽहियासएज्जा, सुंभिं व दुंभिं व तितिक्खएज्जा ॥ १४ ॥ गुत्तो वईए य समाहिपत्तो, लेसं समाहहु परिवएज्जा । गिहं न छाए णवि छायाएज्जा, संमिस्सभावं पयहे पयासु ॥ १५ ॥ जे केइ लोगंमि उ अकिरियाआया, अन्नेण पुट्ठा धुयमादिसंति । आरंभसत्ता गँढिता य लोए, धम्मं णं जाणंति विमुक्खहेउं ॥ १६ ॥

‘इत्थीसु’ इत्यादि, दिव्यमानुषतिर्यगुरूपासु त्रिविधास्वपि स्त्रीषु विषयभूतासु यत् ‘मैथुनम्’-अब्रह्म तस्माद् आ-समन्तान्न रतः-अस्तो निवृत्त इत्यर्थः, तु शब्दात् प्राणातिपातादिनिवृत्तश्च, तथा परि-समन्ताद्ब्रह्मते इति परिग्रहो धनधान्य-द्विपदचतुष्पदादिसंग्रहः तथा आत्माऽऽत्मीयग्रहस्तं चैवाकुर्वाणः सन्नुच्चावचेषु नानारूपेषु विषयेषु यदि बोद्धा-उत्कृष्टा अवचा-जघन्यास्तैर्ध्वरक्तद्विष्टः ‘त्रायी’ अपरेषां च त्राणभूतो विशिष्टोपदेशदानतो ‘निःसंशयं’-निश्चयेन परमार्थतो ‘भिक्षुः’-साधुरेवम्भूतो मूलोत्तरगुणसमन्वितो भावसमार्धि प्राप्तो भवति, नापरः कश्चिदिति, उच्चावचेषु वा विषयेषु भावसमार्धि प्राप्नोति

१ तेहं आ. । २ सुहिं आ. । ३ छावणिज्जा आ. छावएज्जा इ. । ४ संमिस्सि० आ. । ५ पटुहे इ. । ६ × अकिरियाया आ. उ अकिरियाया इ. । ७ गहिया इ. । ८ °स्तेषु रक्तद्विष्टः इ. । ९ × × × × × × × उच्चा० आ. ।

भिक्षुर्न संश्रयं याति नानारूपान् विषयान् न संश्रयतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ विषयाननानश्रयन् कथं भावसमाधिमाप्नुयादित्याह-
 'अरं रं च' इत्यादि, स भावभिक्षुः परमार्थदर्शी शरीरादौ निःस्पृहो मोक्षगमनैकप्रवणश्च या संयमेऽरतिरसंयमे च रतिर्वा
 तामभिभूय एतदविसहेत, तद्यथा-निष्किञ्चनतया वृणादिकान् स्पर्शनादिग्रहणाभिम्नोन्नतभूप्रदेशस्पर्शाश्च सम्यग्गधिसहेत,
 तथा कीलोष्णदंशमश्वकक्षुत्पिपासादिकान् परीषदानक्षोभ्यतया निर्जरार्थम् 'अध्यासयेद्'—अधिसहेत तथा गन्धं सुरभि-
 मितरं च सम्यक् 'तिलिक्षयेत्'—सह्यात्, चक्षुन्दादाक्रोशवधादिकांश्च परिषहान्मुमुक्षुस्तितिक्षयेदिति ॥ १४ ॥ किञ्चान्यत्-
 'गुचो चर्षे' इत्यादि, वाचि वाचा वा वागुप्तो-मौनव्रती सुपर्यालोचितधर्मसम्बन्धभाषी वेत्येवं भावसमाधिं प्राप्नो भवति,
 तथा शुद्धां 'छेदयां'—तैजस्यादिकां 'समाह्वय'—उपादाय अशुद्धां च कृष्णादिकामपहृत्य परि-समन्तात् संयमानुष्ठाने
 'व्रजेत्'—गच्छेदिति, किञ्चान्यत्-गृहम्-आवसथं स्वतोऽन्येन वा न छादयेदुपलक्षणार्थत्वादस्यापरमपि गृहादेरुपगवत्पर-
 कृतबिलनिवासित्वात् संस्कारं न कुर्यात्, अन्यदपि गृहस्थकृतव्यं परिजिहीर्षुराह—प्रजायन्त इति प्रजास्तासु—तद्विषये येन
 कृतेन सम्मिश्रभावो भवति तत्प्रजन्नात्, एतदुक्तं भवति—प्रव्रजितोऽपि सन् पचनपाचनादिकां क्रियां कुर्वन् कारणंश्च गृहस्थः
 सम्मिश्रभावं भजते, यदि वा-प्रजाः—स्त्रियस्तासु ताभिर्वा यः सम्मिश्रभावस्तमविकलसंयमार्थी 'प्रजन्नात्'—परित्यजेदिति
 ॥ १५ ॥ अपि च—'जे केह' इत्यादि, ये केचन अस्मिन् लोके अक्रिय आत्मा येषामभ्युपगमे तेऽक्रियात्मानः—साह्वयाः,
 तेषां हि सर्वव्यापित्वादात्मा निष्क्रियः पृथक्ते, तथा चोक्तम्—“अकर्ता निर्गुणो भोक्ता, आत्मा कपिलदर्शने” इति, तु-

शब्दों विशेषण, स चैतद्विशिनिष्टि—अमूर्तत्वं व्यापित्वाभ्यामात्मनोऽक्रियत्वमेव बुध्यते, ते चाक्रियात्मवादिनोऽप्येनाक्रियत्वे सति बन्धमोक्षौ न घटेते इत्यभिप्रायवता मोक्षसङ्कावं पृष्टाः सन्तोऽक्रियावाददर्शनेऽपि 'धृतं' मोक्षं तदभावम् (च) 'आदि-
शान्ति'—प्रतिपादयन्ति, ते तु पचनपाचनादिके स्नानार्थं जलावगाहनरूपे वा 'आरम्भे'—सावद्ये 'सक्ताः'—अध्युपपन्ना गृह्णास्तु लोके मोक्षैकहेतुभूतं 'धर्म'—श्रुतचारित्राख्यं 'न जानन्ति'—कुमार्गग्राहिणो न सम्यगवगच्छन्तीति ॥ १६ ॥
किञ्चान्यत्—

पुढो य छंदा इह माणवा उ, किरियाकिरीयं च पुढो य वायं । जायस्स बालस्स पकुव
देहं, पवड्ढती वेरमसंजतस्स ॥ १७ ॥ आउक्खयं चैव अबुज्झमाणे, ममाति से साहसकारि
मंदे । अहो य राओ परितप्पमाणे, अट्टेसु मूढे अजरामरेव ॥ १८ ॥ जहाहि वित्तं पसवो य
सबं, जे बंधवा जे य पिया यं मित्ता । लालप्पती सेऽवि य एइ मोहं, अन्ने जणा तंसि हरंति
वित्तं ॥ १९ ॥ सीहं जहा खुड्डमिगा चरंता, दूरे चरंती परिसंक्कमाणा । एवं तु मेहावि समि-
क्ख धम्मं, दूरेण पावं परिवज्जाएज्जा ॥ २० ॥

१ मोक्षसद्भावमादि आ. मोक्षं तद्भावम् २ व्यादि इ. । २ तो इ. । ३ ० किरिणं आ. इ. । ४ सि मित्ता आ. । ५ रित्थं. आ. । ६ खुदं आ. इ. ।

‘पृढो य छंदा’ इत्यादि, पृथक् नाना छन्दः-अभिप्रायो येषां ते पृथक्छन्दा ‘इह’-अस्मिन्मनुष्यलोके ‘मानवा’-मनुष्याः, तुरवधारणे, तमेव नानाभिप्रायमाह-क्रियाऽक्रिययोः पृथक्त्वेन क्रियावाद्मक्रियावाद् च समाश्रिताः, तद्यथा-“क्रियैव फलदा पुंसां, न ज्ञानं फलदं मतम् । यतः स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो, न ज्ञानात्सुखितो भवेत् ॥१॥” इत्येवं क्रियैव फलदायित्वेनानाम्युपगता, क्रियावाद्माश्रिताः, एवमेतद्विपर्येणाक्रियावाद्माश्रिताः, एतयोश्चोत्तरत्र स्वरूपं न्यक्षेण वक्ष्यते, ते च नानाभिप्राया मानवाः क्रियाक्रियादिकं पृथग्वादमाश्रिता मोक्षहेतुं धर्ममजानाना आरम्भेषु सक्ता इन्द्रियवशगा रससातांगौरवाभिलाषिण एतत्कुर्वन्ति, तद्यथा-‘जातस्य’-उत्पन्नस्य, ‘बालस्य’-अज्ञस्य, सदसद्विवेकविकलस्य सुखैषिणो ‘देहं’-शरीरं ‘पकुञ्च’-ति खण्डशः कृत्वाऽऽत्मनः सुखमुत्पादयन्ति, तदेवं परोपघातक्रियां कुर्वतोऽसंयतस्य कुतोऽप्यनिवृत्तस्य जन्मान्तरज्ञतानुबन्धि वैरं परस्परोपमर्दकारि प्रकर्षेण वर्धते, पाठान्तरं वा-जौयाएँ बालस्स पगब्भणाएँ-‘बालस्य’-अज्ञस्य हिंसादिषु कर्मसु प्रवृत्तस्य निरनुकम्पस्य या जाता ‘प्रगल्भता’-धातुर्न तया वैरमेव प्रवर्धत इति सम्बन्धः ॥ १७ ॥ अपि च-‘आउ-क्खयं’ इत्यादि, आयुषो-जीवनलक्षणस्य क्षय आयुष्क्षयस्तमारम्भप्रवृत्तः छिन्नहृदमत्स्यवदुदकक्षये सति अबुध्यमानोऽतीव ‘ममाहं’-ति ममत्ववान् इदं मे अहमस्य स्वामीत्येवं स ‘मन्दः’-अज्ञः साहसं कर्तुं क्षीलमस्येति साहसकारीति, तद्यथा-कश्चिद्गणिष् महता क्लेशेन महार्धाणि रत्नानि समासाद्योजयिन्या बहिरावासितः, स च राजचौरादायदभयाद्रात्रौ रत्नान्येव मेवं च प्रवेशयिष्यामीत्येवं पर्यालोचनाकुलो रजनीक्षयं न ज्ञातवान्, अह्मेव रत्नानि प्रवेशयन् राजपुरुषै रत्नेभ्यश्चयवित

१ ० गारवा० आ. इ. । २ जाया४ आ. इ. । ३ तथा प्रगल्भतया नैर० आ. । ४ ४ मास्म० आ. ।

इति, एवंमन्योऽपि किं कर्तव्यताकुलः स्वायुषः श्रयमबुध्यमानः परिग्रहेष्वारम्भेषु च प्रवर्तमानः साहसकारी स्यादिति, तथा कामभोगदृषितोऽह्नि रात्रौ च परि-समन्तात् द्रव्यार्थी परितप्यमानो मम्मणवणिग्वदार्तध्यायी कायेनापि क्लिश्यते, तथा चोक्तम्-“अजरामरवद्बालः, क्लिश्यते धनकाम्यया । शाश्वतं जीवितं चैव, मन्यमानो धनानि च ॥ १ ॥” तदेवमार्तध्यानो-पहतः ‘कह्या वच्चइ सत्थो ? किं भण्डं कत्थं किञ्चिया भूमी’ त्यादि, तथा ‘उक्खणइ खणइ णिहणइ रत्तिं न सुयइ दियावि य ससंको’ इत्यादि चित्तसंक्लेशात् सुष्ठु मूढोऽजरामरवणिग्वदजरामरचदात्मानं मन्यमानोऽपगतशुभाध्यवसायोऽहर्निशमारम्भे प्रवर्तत इति ॥ १८ ॥ किञ्चान्यत्-‘जहाहि विचं’ इत्यादि, ‘विचं’-द्रव्यजातं तथा ‘पञ्चावो’ गोमहिष्यादयस्तान् सर्वान् ‘जहाहि’ परित्यज-तेषु भगवन् मा कृथाः, ये ‘बान्धवा’ः-मातापित्रादयः श्वशुरादयश्च पूर्वपरसंस्तुता ये च प्रिया ‘मित्राणि’-सहपांसुक्कीडितादयस्ते एते मातापित्रादयो न किञ्चित्तस्य परमार्थतः कुर्वन्ति, सोऽपि च वित्तपशुर्बान्धवमित्रार्थी अत्यर्थं पुनः पुनर्वा लपति लालप्यते तद्यथा-हे मातः ! हे पितरित्येवं तदर्थं शोकाकुलः प्रलपति, तदर्जनपरश्च मोहमुपैति, रूपवानपि कण्ठरीकवत्, धनवानपि मम्मणववणिग्वत्; धान्यवानपि तिलकेश्रेष्ठिवद् इत्येवमसावप्यसमाधिमान् मुह्यते (ति), यच्च तेन महता क्लेशेनापरप्राण्युपमर्देनोपाजितं विचं तदन्ये जनाः ‘से’ तस्यापहरन्ति जीवत एव मृतस्य वा, तस्य च क्लेश एव कैवलं पापबन्धश्चेत्येवं मत्वा पापानि कर्माणि परित्यजेत्तपश्चेदिति ॥ १९ ॥ तपश्चरणोपायमधिकृत्याह-‘सीइ

सा. १ कदा व्रजति सार्धः ? किं भाण्ड ? क्व च कियती भूमिः ? २ उत्खनति खनति निहन्ति रात्रौ न खपिति दिवापि च सशंकः ॥ १ ॥
३ संमूढोऽ० आ. । ४ पञ्चावो ये गो० आ. । ५ बान्धवार्थमि० आ. । ६ मृतस्य वा० xx° आ. मृतस्य xx° च इ. ।

जहा' इत्यादि, यथा 'क्षुद्रमुनाः'—क्षुद्राटव्यपशवो हरिणजात्याद्याः 'चरन्नः'—अटन्यामटन्तः सर्वतो विभ्यतः परिशङ्कमानः सिंहं व्याघ्रं वा आत्मोपद्रवकारिणं दूरेण परिहृत्य 'चरन्ति'—विहरन्ति, एवं 'मेधावी' मर्यादावान्, तुर्विशेषणे, सूतरां धर्म 'समीक्ष्य'—पर्यालोच्य 'पापं'—कर्म असदनुष्ठानं दूरेण मनोवाक्यकर्मभिः परिहृत्य परि—ममन्ताद्रजेत् संयमानुष्ठायी तपश्चारी च भवेदिति, दूरेण वा पापं—पापहेतुत्वात् सावधानुष्ठानं सिंहमिव मृगः स्वहिनमिच्छन् परिवर्जयेत्—परित्यजेदिति ॥२०॥ अपि च—संबुजमाणे उ णरे मतीमं, पावाउ अप्पाण निवट्टएज्जा । हिंसप्पसूयाइं दुहाइं मैत्ता वेराणु-
बंधीणि महब्भयाणि ॥ २१ ॥ मुसं न बूया मुणि अत्तगामी, णिवाणमेयं कसिणं समाहिं ।
सयं न कुज्जा न ये कारवेज्जा, करंतमन्नं पि य णाणुजाणे ॥ २२ ॥ सुद्धे सिया जाए न दूसए-
ज्जा, अमुच्छिप्प ण य अज्झोववत्ते । धितिमं विमुक्के ण य पूयणट्ठी, न सिलोयगामी य परि-
व्वएज्जा ॥ २३ ॥ निक्खम्म गेहाउ निरावकंखी, कायं विउसेज्ज नियणाछिन्ने । णो जीवियं णो-
मरणाभिकंखी, चरेज्ज भिक्खू वलया विमुक्के ॥ २४ ॥ त्तिबेसि^१ ॥ (गाथाग्रम्-५८०) ॥ इति समा-
हिनाम दसममज्झयणं समत्तं ॥

^१ पावा^४ आ. पावाती इ. । २ मंता आ. इ. । ३ वि. आ. । ४ माणु^५ आ. ५ ०कामी आ. । ६ त्तिबेसि । छ । समाही समत्तो । छ । आ. त्तिबेसि । छ । समाही समत्तो । छ । दशममध्ययनं समाप्तं । छ । छ । इ. ।

‘संभुज्जमाणे’ इत्यादि मननं मतिः सा शोभना यस्यास्त्यसौ मतिमान्, प्रशंसायां मतुप्, तदेवं शोभनमतियुक्तो मुमुक्षुर्नरः सम्यक्श्रुतचारित्राख्यं धर्मं भावसमाधिं वा ‘बुध्यमानस्तु’ विहितानुष्ठाने प्रवृत्तिं कुर्वणस्तु पूर्वं तावन्निषिद्धा-
चरणान्निवर्तेत अतस्तत् दर्शयति-‘पापात्’-हिंसानुतादिरूपात् कर्मण आत्मानं निवर्तयेत्, निदानोच्छेदेन हि निदानिन उच्छेदो भवतीत्यतोऽशेषकर्मक्षयमिच्छन्नादावेव आश्रवद्वाराणि निरुन्ध्यादित्यभिप्रायः, किं चान्यत्-हिंसा-प्राणिव्यपरोपणं तथा ततो वा प्रसूतानि-जातानि यान्यशुभानि कर्माणि तान्यत्यन्तं नरकादिषु यातनास्थानेषु दुःखानि-दुःखोत्पादकानि वर्तन्ते, तथा वैरमनुबध्नन्ति तच्छीलानि च वैरानुबन्धीनि-जन्मशतसहस्रदुर्मौचानि, अत एव महद्भयं येभ्यः सकाशा-
त्तानि महाभयानीति, एवं च मत्वा मतिमानात्मानं पापान्निवर्तयेदिति, पाठान्तरं वा ‘निव्वाणभूए वै परिद्वएज्जा’ अस्याय-
मर्थः-यथा हि निर्द्वतो निर्व्यपारत्वात् कस्यचिदुपघाते न वर्तते एवं साधुरपि सावद्यानुष्ठानरहितः परि-समन्ताद् ब्रजेदिति ॥ २१ ॥ तथा ‘सूसं न बूया’ इत्यादि, आप्तो-मोक्षमार्गस्तद्रामी-तद्रमनशील आत्महितगामी वा आप्तो वा प्रक्षीणदोषः सर्वज्ञस्तदुपदिष्टमार्गगामी ‘सुनिः’-साधुः ‘सृषावादम्’-अनृतमयथार्थं न ब्रूयात् सत्यमपि प्राण्युपघातकमिति, ‘एत-
देव’ सृषावादवर्जनं ‘कृत्स्नं’-संपूर्णं भावसमाधिं निर्वाणं चाहुः, सांसारिका हि समाधयः खानभोजनादिजनिताः शब्दादिविषयसंपादिता वा अनैकान्तिकानात्यन्तिकत्वेन दुःखप्रतीकाररूपत्वेन वा असंपूर्णा वर्तन्ते । तदेवं सृषावादमन्येषां वा व्रतानामतिचारं स्वयमात्मना न कुर्यान्नाप्यपरेण कारयेत्तथा कुर्वन्तमप्यपरं मनोवाक्कायकर्मभिर्नानुमन्येत इति ॥ २२ ॥

१ ० वृत्तानि. आ. इ. । २ यपरि० आ. इ. । ३ ब्रजेत्यपरित्यजेदिति आ. ।

उत्तरगुणानधिकृत्याह—‘सुद्धे सिंघा’ इत्यादि, उद्गमोत्पादनैषणाभिः ‘शुद्धे’-निर्दिष्टे ‘स्यात्’-कदाचित् ‘जाने’-
 प्राप्ते पिण्डे सति साधू रागद्वेषाभ्यां न दूषयेत्, उक्तं च—“बायालीसेसणसंकडंभि महणंमि जीव ! नहु छलिओ । इण्हि
 जह न छलिजसि भुंजंतो रागदोसेहि ॥ १ ॥ तत्रापि रागस्य प्राधान्यक्यापनायाह—न मूर्छितोऽमूर्छितः—सकृदपि शोभनो-
 हारलाभे सति शुद्धिमकुर्वन्नाहारयति, तथा अनध्युपपन्नस्तमेवाहारं पौनःपुन्येनानभिलषमाणः केवलं संयमयात्रापालनार्थ-
 माहारमाहारेत्, प्रायो निदितवेद्यस्यापि विशिष्टाहारसन्निधावभिलाषातिरेको जायत इत्यतोऽमूर्छितोऽनध्युपपन्न इति च
 प्रतिषेधद्वयमुक्तम्, उक्तं च—“धुत्तभोगो पुरा जोडवि, गीयत्थोडवि य भाविओ । संतेसाहारमाईसु, सोडवि खिप्पं तु
 खुब्भह ॥ १ ॥” तथा संयमे धृतिर्यस्यासौ धृतिमान्, तथा सबाह्याभ्यन्तरेण ग्रन्थेन विमुक्तः, तथा पूजनं वस्त्रपात्रादिना
 तेनार्थः पूजनार्थः स विद्यते यस्यासौ पूजनार्थी तदेवंभूतो न भवेत्, तथा श्लोकः—‘श्लाघा कीर्तिस्तद्गामी न तदभिलाषुकः
 परिव्रजेदिति, कीर्त्यर्थी न काञ्चन क्रियां कुर्यादित्यर्थः ॥ २३ ॥ अध्ययनार्थमुपसंजिघृक्षुराह—‘निकखम्म’ इत्यादि,
 मेहान्निःसृत्य ‘निष्क्रम्य च’-प्रव्रजितोऽपि भूत्वा जीवितेऽपि निराकाङ्क्षी ‘कायं’-शरीरं व्युत्सृज्य निष्प्रतिकर्मतया
 चिकित्सादिकमकुर्वन् छिन्नानिदानो भवेत्, तथा न जीवितं नापि मरणमभिकाङ्क्षेत् ‘भिधुः’-साधुः ‘वलयात्’-संसार-

सा. १ द्विचत्वारिंशदेषणादोषसंकटे गृहमे जीव ! नैव छलितः । इदानीं यदि न छल्यसे भुञ्जन् रागद्वेषाभ्यां (तदा सफलं तत्) ॥ १ ॥ २ एण्हि
 आ. इ. १ सा. ३ भुक्तभोगः पुरा योऽपि गीतार्थोऽपि च भावितः । सत्त्वाहारादिषु सोऽपि क्षिप्रमेव क्षुभ्यति ॥ १ ॥ ४ विमुक्तवद्विमुक्तः तथा आ. १
 ५ संपूजनार्थी. आ. १ ६ कीर्तिर्न तद्गामीत आ. १ ७ जिहृषुराह आ. १

बलयापं कर्मबन्धनाद्वा विप्रश्रुक्तः संयमानुष्ठानं चरेत्, इति:-परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ २४ ॥

इति समाध्याख्यं दशममध्ययनं समाप्तं ॥

अथ एकादशं श्रीमार्गाध्ययनं प्रारभ्यते ।

उक्तं दशममध्ययनं, तदनन्तरमेकादशमारभ्यते, अस्य चायमभिसंबन्धः, इहानन्तराध्ययने समाधिः प्रतिपादितः स च ज्ञानदर्शनतपश्चाश्रितरूपो वर्तते, भावमार्गोऽप्येवमात्मक एवेत्यतो मार्गोऽवेनाध्ययनेन प्रतिपाद्यते इत्यनेन संबन्धेना-
यातस्यास्याध्ययनस्य चत्वार्युपक्रमादीन्यनुयोगद्वाराणि वाचयानि, तत्राप्युपक्रमान्तर्गतोऽर्थाधिकारोऽयं, तद्यथा-प्रशस्तो
ज्ञानादिको भावमार्गस्तदाचरणं चात्राभिधेयमिति, नामनिष्पत्ते तु निक्षेपे मार्ग इत्यस्याध्ययनस्य नाम तच्चिक्षेपार्थं
निर्युक्तिकृदाह—

णामं ठवणा दविष् खेत्ते काले तहेव भावे य । एसो खेलु मैगस्स य णिक्खेवो छन्निवहो होइ
॥ १०७ ॥ फलगलयंदोल्लणवित्तरज्जुदवणबिलपासमग्गे य । खीलगाअयपक्खिपहे छत्तजलाकासद-
व्वंमि ॥ १०८ ॥ खेत्तंमि जंमि खेत्ते काले कालो जहिं हवइ जो उ । भावंमि होति दुविहो पस-

१ दशममध्ययनं समाध्याख्यं परिसमाप्तमिति । छ । छ । ग्रंथतः २९२ । छ । आ. दशममध्ययनं समाप्तमिति । छ । ग्रंथतः २९२ । इ.
२ छ अ. आ. । ३ मग्गसां अ. आ. । ४ दोल्लयेत्त. अ. आ. । ५ पिलपासमग्गया अ. आ. । ६ भवे मग्गे अ. भवो मग्गे. आ. ।

तथा तह अप्यसत्थो य ॥ १०९ ॥ दुविहंमिवि तिगभेदो णेओ तस्स(उ) विणिच्छओ दुविहो ।
सुगतिफलदुग्गतिफलो पगयं सुगतीफलेणित्थं ॥ ११० ॥ दुग्गइफलवादीणं तित्रि तिसट्ठा सताइ
वादीणं । खेमे य खेमरूवे चउक्कगं मग्गमादीसु ॥ १११ ॥

‘णामं ठवणा’ इत्यादि, नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावमेदान्मार्गस्य योद्वा निक्षेपः, तत्र नामस्थापने सुगमत्वादनानुदृत्य
इशरीरमव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमार्गमधिकृत्याह—‘फलम’ इत्यादि, फलकैर्मार्गः—फलकमार्गः यत्र कर्दमादिभयात् फलकै-
र्गम्यते, लैतामार्गस्तु यत्र लतावलम्बेन गम्यते, अन्दोलनमार्गोऽपि यत्रान्दोलनेन दुर्गमतिलङ्घयते, वेत्रमार्गो यत्र वेत्रलतो-
पष्टम्भेन जलादौ गम्यते इति, तद्यथा—चारुदत्तो वेत्रलतोपष्टम्भेन वेत्रवतीं नदीमुत्तीर्य परकूलं गतः, रज्जुमार्गस्तु यत्र
रज्ज्वा किञ्चिदतिदुर्गमतिलङ्घयते, ‘दवनं’ति यानं तन्मार्गो दवनमार्गः, विलमार्गो यत्र तु गुहाधाकारेण विलेन गम्यते, पाश-
प्रधानो मार्गः—पाशमार्गः पाशकूटवागुरान्वितो मार्ग इत्यर्थः, कीलकमार्गो यत्र बालुकोत्कटे मरुकादिविषये कीलकाभिज्ञानेन
गम्यते, अजमार्गो यत्र अजेन—बस्येन गम्यते, तत्-यथा सुवर्णभूम्यां चारुदत्तो गत इति, पक्षिमार्गो भारुण्डादिपक्षिभिर्दे-
शान्तरमवाप्यते, छत्रमार्गो यत्र छत्रमन्तरेण गन्तुं न शक्यते, जलमार्गो यत्र नावादिना गम्यते, आकाशमार्गो विद्याधरादी-

१ सया पवादिणं, अ. आ. । २ स्ताबलेन आ. । ३ पर कूलं आ. ड. । ४ यत्राजेन बस्तेन आ. यत्रावस्येनाजन. इ. । ५ भूर्मा का. । ६ भूमि इ. ।

नाम्, अयं सर्वोऽपि फलकादिको 'द्रव्ये' द्रव्यविषयेऽवगन्तव्य इति । क्षेत्रादिमार्गप्रतिपादनायाह—'खेत्तमि' इत्यादि, क्षेत्रमार्गे पर्यालोच्यमाने यस्मिन् 'क्षेत्रे'—ग्रामनगरादौ प्रदेशे वा शालिक्षेत्रादिके वा क्षेत्रे यो याति मार्गो यस्मिन्वा क्षेत्रे व्याख्यायते स क्षेत्रमार्गः, एवं कालेऽप्यायोज्यम् । भावे त्वालोच्यमाने द्विविधो भवति मार्गः, तद्यथा—प्रशस्तोऽप्रशस्तश्चेति । प्रशस्ताप्रशस्त-भेदप्रतिपादनायाह—'दुविहंमि' इत्यादि, 'द्विविधेऽपि' प्रशस्ताप्रशस्तरूपे भावमार्गे प्रत्येकं त्रिविधो भेदो भवति, तत्राप्रशस्तो मिथ्यात्वमविरतिरज्ञानं चेति, प्रशस्तस्तु साम्यदर्शनज्ञानाचारित्ररूप इति, 'तस्य' प्रशस्ताप्रशस्तरूपस्य भावमार्गस्य 'विनिश्चयो' निर्णयः फलं कार्यं निष्ठा द्वेधा, तद्यथा—प्रशस्तः सुगतिफलोऽप्रशस्तश्च दुर्गतिफल इति । इह तु पुनः 'प्रस्तावः' अधिकारः 'सुगतिफलेन' प्रशस्तमार्गेणेति । तत्राप्रशस्तं दुर्गतिफलं मार्गं प्रतिपिपादयिषुस्तत्कर्तृन्निर्दिदिक्षुराह—'दुग्गइफल' इत्यादि, दुर्गतिः फलं यस्य स दुर्गतिफलस्तद्वदनशीला दुर्गतिफलवादिनस्तेषां प्रावादुकानां त्रीणि त्रिषष्ट्यधिकानि शतानि भवन्ति, दुर्गतिफलमार्गोपदेष्टृत्वं च तेषां मिथ्यात्वोपहतदृष्टितया विपरीतजीवादितत्त्वाभ्युपगमात्, तत्संख्या चैवमगन्तव्या, तद्यथा—'असियसयं किरियाणं अकिरियवाईणं होइ चुलसीई । अण्णाणिय सत्तद्धी वेणइयाणं च वत्तीसं' ॥१॥ तेषां च स्वरूपं समवसरणाध्ययने वक्ष्यत इति । साम्प्रतं मार्गं भङ्गद्वारेण निरूपयितुमाह, तद्यथा—एकः क्षेमो मार्गस्तस्करसिंहव्याघ्राद्युपद्रवरहितत्वात् तथा क्षेमरूपश्च समत्वात्तथा छायापुष्पफलवद्द्रुक्षोपेतजलाश्रयाकुलत्वाच्च १, तथा परः क्षेमो निश्चौरः किंत्वक्षेम-

१ प्रशस्ताधिकार आ. । २ प्रतिपाद. आ. सा. ३ अशीतिशतं क्रियावादीनामक्रियावादिनां भवति चतुरशीतिः अज्ञानिकानां सप्तषष्टिवैयक्तिकानां च द्वात्रिंशत् ॥ १ ॥

रूप उपलक्षकलाकुलगिरिनीकण्टकगर्ताशताकुलत्वेन विषमत्वात्, तथाऽपरोक्षेमस्तस्करादिभयोपेतत्वात् क्षेमरूपश्चोपलक्ष-
कलाद्यभावतया समत्वात्, तथाऽन्यो न क्षेमो नापि क्षेमरूपः सिंहव्याघ्रतस्करादिदोषदुष्टत्वाच्चथा गर्तापाषाणनिम्नोन्नतादिदोष-
दुष्टत्वाच्चेति, एवं भावमार्गोऽप्यायोज्यः, तद्यथा—ज्ञानादिसमन्वितो द्रव्यलिङ्गोपेतश्च साधुः क्षेमः क्षेमरूपश्च, तथा क्षेमोऽ-
क्षेमरूपस्तु स एव भावसाधुः कारणिकद्रव्यलिङ्गरहितः तृतीयभङ्गकगता निह्नुवाः, परतीर्थिका गृहस्थाश्रमभङ्गाकवर्चिनो
द्रष्टव्योः। एवमनन्तरोक्तया प्रक्रियया 'चतुष्कं'—भङ्गचतुष्टयं मार्गादिष्वायोज्यं, आदिग्रहणादन्यत्रापि समाध्यादावायोज्य-
मिति। सम्यग्मिथ्यात्वमार्गयोः स्वरूपनिरूपणायाह—

सम्मर्ष्येणिओ मग्गो णाणे तह दंसणे चरित्ते य । चरगपरिखायादीचिण्णो मिच्छत्तमग्गो उ
॥ ११२ ॥ इद्धिरससायगुरुया छज्जीवनिकायघायनिरैया (य) । जे उवदिसंति मग्गं कुमग्गमग्ग-
स्सिसत्ता ते उ ॥ ११३ ॥ तवसंजमप्पहाणा गुणधारी जे वयंति सब्भावं । सब्बजगज्जीविहियं तमांहु
सम्मप्पणीयमिणं ॥ ११४ ॥ पंथो मग्गो णाओ विही धिती सुंगती हियं (तह) सुहं च । पत्थं
सेयं णिव्वुइ णिव्वाणं सिक्कं चेव ॥ ११५ ॥^६

१. ०व्या इति आ. इ. । २. ०पणीय भ. आ. । ३. ०णरयाय भ. आ. । ४. ०समप्प भ. आ. । ५. सोमाइ भ. आ. । ६. ०मग्गनिष्ठुत्ति सम्मत्ता भ. आ. ।

‘सम्प्रत्यणीओ’ इत्यादि, सम्यग्ज्ञानं दर्शनं चारित्रं चेत्ययं त्रिविधोऽपि भावमार्गः ‘सम्यग्दृष्टिभिः’-तीर्थकरगणधरा-
दिभिः सम्यग्वा-यथान्वस्थितवस्तुतत्त्वनिरूपणया प्रणीतस्तैरेव(च) सम्यगाचीर्ण इति, चरकपरित्राजकादिभिस्तु ‘आचीर्णः’-
आसेवितो मार्गो मिथ्यात्वमार्गोऽप्रशस्तमार्गो भवतीति । तुशब्दोऽस्य दुर्गतिफलनिबन्धत्वेन विशेषणार्थ इति । स्वयूच्या-
नामपि पार्श्वस्थादीनां षड्जीवनिकायोपमर्दकारिणां कुमार्गोऽश्रितत्वं दर्शयितुमाह—‘इङ्गिरसं’ इत्यादि, ये केचन अपुष्ट-
धर्माणः शीतलविहारिणः ऋद्धिरससातगौरवेण ‘गुरुकाः’-गुरुकर्मणि आधाकर्मद्युपभोगाभ्युपगमेन षड्जीवनिकायव्या-
पादानरताश्च अपरेभ्यो ‘मार्ग’-मोक्षमार्गमात्मानुचीर्णमुपदिशन्ति, तथाहि—शरीरमिदमाद्यं धर्मसाधनमिति मत्या काल-
संहननादिहानेश्चाधाकर्मद्युपभोगोऽपि न दोषायेत्येवं प्रतिपादयन्ति, ते चैवं प्रतिपादयन्तः कुत्सितमार्गोऽस्तीर्थिकास्तन्मार्गो-
श्रिता भवन्ति । तुशब्दादेतेऽपि स्वयूच्या एतदुपदिशन्तः कुमार्गोऽश्रिता भवन्तीति किं पुनस्तीर्थिका इति । प्रशस्तशस्त्रप्रण-
यनेन सन्मार्गो विष्करणायाह—‘तवसंजमं’ इत्यादि, तपः—मन्त्राह्वान्मन्त्रं द्वादशप्रकारं तथा संथमः—सप्तदशभेदः पञ्चाश्रव-
विरमणादिलक्षणस्ताभ्यां प्रधानास्तपःसंथमप्रधानाः, तथाऽष्टादशशीलाङ्गसहस्राणि गुणास्तद्धारिणो गुणधारिणो ये सत्सा-
धवस्त एवं-भूता यं ‘सद्भावं’-परमार्थ जीवाजीवादिलक्षणं ‘चदन्ति’-प्रतिपादयन्ति, किं भूतं !, सर्वस्मिन् जगति ये
जीवास्तेभ्यो हितं-पथ्यं तद्रक्षणतस्तेषां सदुपदेशदानतो वा तं सन्मार्गं सम्यग्ज्ञानं ‘सम्यग्’-अविपरीतत्वेन प्रणीतम्
‘आहुः’-उक्तवन्त इति । साम्प्रतं सन्मार्गस्यैकार्थिकान् दर्शयितुमाह—‘पथो मग्गो णाओ’ इत्यादि, देशाद्विवक्षितदेशा-

सा. १ चारित्रा० प्र० । २ ०धान्नरनाद्य आ. । ३ त्वेवं आ. । ४ ०गान्मुप्र० आ. इ. । ५. < x x x x x ये. आ ।

न्तरप्राप्तिलक्षणः पन्थाः, स चेह भावमार्गाधिकारे सम्यक्त्वावाप्तिरूपोऽवगन्तव्यः १, तथा 'मार्गः' इति पूर्वसाद्विशुद्ध्या विशिष्टतरो मार्गः, स चेह सम्यग्ज्ञानावाप्तिरूपोऽवगन्तव्यः २, तथा 'न्यायः' इति निश्चयेनायनं-विशिष्टस्थानप्राप्तिलक्षणं यस्मिन् सति स न्यायः, स चेह सम्यक्चारित्रावाप्तिरूपोऽवगन्तव्यः, सत्पुरुषाणामयं न्याय एव यदुत अवाप्तयोः सम्यग्दर्शनज्ञानयोल्लत्फलभूतेन सम्यक्चारित्रेण योगो भवतीत्यतो न्यायशब्देनात्र चारित्रयोगोऽभिधीयत इति ३, तथा 'विधिः'-रिति विधानं-विधिः सम्यग्ज्ञानदर्शनयोग्योपपद्येनावृत्तिः ४, तथा 'धृतिः'रिति धरणं-धृतिः सम्यग्दर्शने सति चारित्रावस्थानं माषतुषादाविव विशिष्टज्ञानाभावाद्विवक्षयैवमुच्यते ५, तथा 'सुगतिः'रिति शोभना गतिरस्मात् ज्ञानाचारित्राच्चेति-सुगतिः, 'ज्ञानक्रियाम्यां मोक्षः' इति न्यायात् सुगतिशब्देन ज्ञानक्रिये अभिधीयेते, दर्शनस्य तु ज्ञानविशेषत्वादत्रैवान्तर्भावोऽवगन्तव्यः ६, तथा 'हितं'मिति परमार्थतो मुख्यवाप्तिस्तत्कारणं वा हितं, तच्च सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राख्यमवगन्तव्यमिति ७, अत्र च संपूर्णानां सम्यग्दर्शनादीनां मोक्षमार्गत्वे सति यद्व्यस्तसमस्तानां मोक्षमार्गत्वेनोपन्यासः स प्रधानोपसर्जनविवक्षया न दोषयेति, तथा 'सुखं'मिति सुखहेतुत्वात् सुखम्-उपशमश्रेण्यासुपशामकं प्रत्यपूर्वकरणानिष्ठुचिबादरक्षसंस्परारूपा गुणत्रयावस्था ८, तथा 'पथ्यं'मिति पथि-मोक्षमार्गे हितं-पथ्यं, तच्च क्षपकश्रेण्यां पूर्वोक्तं गुणत्रयं ९, तथा 'श्रेयः' इत्युपशमश्रेणिमस्तकावस्था, -उपशान्तसर्वमोहावस्थेत्यर्थः १०, तथा निर्द्विहेतुत्वाच्चिद्वितीः-क्षीणमोहावस्थेत्यर्थः, -मोहनीयविनाशेऽवश्यं निर्द्वितिसङ्गावादितिभावः ११, तथा 'निर्वाण'मिति घनघातिकर्मचतुष्टयक्षयेण केवलज्ञानावाप्तिः १२, तथा

१ सम्यग्दर्शनज्ञानयो० आ. ।

‘शिवं’-मोक्षपदं तत्करणशीलं शैलेऽयवस्थागमनमिति १३, एवमेतानि मोक्षमार्गत्वेन किञ्चिद्धेदाद् मेदेन व्याख्यातान्य-
भिधानानि, यदि वैते पर्यायशब्दा एकार्थिका मोक्षमार्गस्येति । गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, तदनन्तरं सूत्रानुगमेऽस्वललिता-
दिगुणोपेतं सूत्रसुचारयितव्यं, तच्चेदम्—

कयरे मग्गे अवखाए, माहणेणं मईमता ? । जं मगं उज्जु पाविचा, ओहं तरति दुत्तरं ॥ १ ॥
तं मगं णुत्तरं सुद्धं, सवदुक्खविमोक्खणं । जाणासि णं जहा भिक्खु !, तं णो बूहि महासुणी ॥ २ ॥
जइ णो केइ पुच्छिजा, देवा अदुव माणुसा । तेसिं तु कयं मगं ?, आइक्खेज्ज कहाहिं णो ॥ ३ ॥
जइ वो केइ पुच्छिजा, देवा अदुव माणुसा । तेसिमं पडिंसाहिजा, मगसारं सुणेह मे ॥ ४ ॥

‘कयरे मग्गे’ इत्यादि, विचित्रत्वात्त्रिकालविषयत्वाच्च सूत्रस्यागाधुकं ग्रच्छकमाश्रित्य सूत्रमिदं प्रवृत्तम्, अतो जम्बूस्वामी
सुधर्मस्वामिनिभिदमाह, तद्यथा—‘कतरः’ किं भूतो ‘मार्गः’—अपवर्गावासिसमर्थोऽस्यां त्रिलोक्याम्, ‘आख्यातः’—प्रतिपादितो
भगवता त्रैलोक्योद्धरणसमर्थेनैकान्तहितैषिणा मा हनेत्येवमुपदेशप्रवृत्तिर्यस्यासौ माहनः—तीर्थकुचेन, तमेव विशिनष्टि—मतिः—
लोकालोकान्तर्गतसूक्ष्मव्यवहितविप्रकृष्टातीतानागतवर्तमानपदार्थाविर्भाविक्का केवलज्ञानाख्या यस्यास्त्यसौ मतिर्मांस्तेन, यं
प्रशस्तं भावमार्गं मोक्षगमनं प्रति ‘ऋजुं’—प्रगुणं यथावस्थितपदार्थस्वरूपनिरूपणद्वारेणावक्रं सामान्यविशेषनित्यानित्यादिस्या-

१ कखणं, इ. । २ तं, आ. इ. । ३ ने आ. । ४ णे, आ. इ. । ५ इ णे, आ. । ६ पुच्छक० आ. ।

द्वादसमाश्रयणात्, तदेवंभूतं मार्गं-ज्ञानदर्शनतपश्चारित्रात्मकं, 'प्राप्य'-लब्ध्वा संसारोदरविवरवर्ती प्राणी समग्रसामग्रीकः 'ओघ'मिति भवौघं-संसारसमुद्रं तरत्यत्यन्तदुस्तरं, तदुत्तरणसामग्र्या एव दुष्प्रापत्वात्, तदुक्तम्—“माणुस्सखेत्तज्जईकुलरूवोरो-गमाउयं बुद्धी । सैवणोग्गहसद्धासज्जमो ण लोयंमि दुलहाइ ॥ १ ॥” इत्यादि ॥ स एव प्रच्छकः पुनरप्याह—‘तं मार्गं’ इत्यादि; योऽसौ मार्गः सत्त्वहिताय सर्वज्ञेनोपदिष्टोऽर्थैकान्तकौटिल्यवक्र(ता)रहितस्तं मार्गं, नास्योत्तरः—प्रधानोऽस्तीत्यनुत्तरस्तं, शुद्धः—अवदातो निर्दोषः पूर्वापरव्याहृतिदोषापगमात् सावधानुष्ठानोपदेशाभावाद्वा तमिति, तथा सर्वाणि—अशेषाणि बहुभिर्भवे-रुपचिन्तानि दुःखकारणत्वाद्दुःखानि—कर्माणि तेभ्यो ‘विमोक्षणं’—विमोचकं तमेवभूतं मार्गमनुत्तरं निर्दोषं—सर्वदुःखक्षयकारणं हे भिक्षो ! यथा त्वं जानीषे, ‘ण’मिति वाक्यालङ्कारे, तथा तं मार्गं सर्वज्ञप्रणीतं ‘नः’—अस्माकं, हे महासुने ! ‘ब्रूहि’—कथयेति ॥ २ ॥ यद्यप्यस्माकमसाधारणगुणोपलब्धेर्धृष्मत्प्रत्ययेनैव प्रवृत्तिः स्यात् तथाप्यन्येषां मार्गः किं भूतो मयाऽऽख्येय इत्यभिप्रायवा-नाह—यदा कदाचित् ‘नः’—अस्मान् ‘केचन’—सुलभबोधयः संसारोद्विग्नाः सम्यग्मार्गं पृच्छेयुः, के ते ?,—‘देवाः’—चतुर्नि-कायाः तथा मनुष्याः—प्रतीताः, बाहुल्येन तयोरेव प्रश्नसद्भावाच्चदुपादानं, तेषां पृच्छतां कतरं मार्गमहम् ‘आख्यास्ये’—कथयिष्ये, तदेतदस्माकं त्वं जानानः कथयेति ॥ ३ ॥ एवं पृष्टं सुधर्मस्वाम्याह—‘जइ णो’ इत्यादि, यदि कदाचित् ‘वः’—युष्मान् केचन देवा मनुष्या वा संसारभ्रान्तिपराभग्नाः सम्यग्मार्गं पृच्छेयुस्तेषां पृच्छताम् ‘इम’मिति वक्ष्यमाणलक्षणं षड्-जीवनिकायप्रतिपादनेगर्भं तद्रक्षाप्रवर्णं मार्गं ‘पडिप्साहिज्जे’ति—प्रतिकथयेत्, ‘मार्गसारम्’—मार्गपरमार्थं यं भवन्तोऽन्येषां

सप्त. १ मातृव्यं क्षेत्रं जातिः कुलं रूपमारोग्यमायुः बुद्धिः श्रवणमवग्रहः श्रद्धा संयमश्च लोके दुर्लभानि ॥ १ ॥ २ समणो० आ. इ. । ३ वो. आ. इ. ।

प्रतिपादयिष्यन्ति तत् 'मे'—मम कथयतः—मृणुत यूयमिति, पाठान्तरं वा 'ते'सिं तु इमं मग्नं आहृक्खेज्ज सुणेह मे'त्ति उचानार्थम् ॥ ४ ॥ पुनरपि मार्गामिष्टवं कुर्वन्मुधर्मस्वाम्याह—

अणुपुब्बेण महाघोरं, कासवेण पवेइयं । जमादाय इओ पुब्बं, संमुदं ववहारिणो ॥ ५ ॥

अतरिंसु तरंतेगे, तरिस्संतिं अणागया । तं सोच्चा पडिवक्खामि, जंतवो तं सुणेह मे ॥ ६ ॥

पुढवीजीवा पुढो सत्ता, आउजीवा तहाऽगणी । वाउजीवा पुढो सत्ता, तणरुक्खा सबीयगा ॥७॥
अहावरा तसा पाणा, एवं छक्काय आहिया । एतावेए जीवकाए, णावरे कोइ विज्जई ॥ ८ ॥

'अणुपुब्बेण' इत्यादि, यथाऽहम् 'अनुपूर्वेण'—अनुपरिपाठ्या कथयामि तथा मृणुत, यदि वा यथा चानुपूर्व्यां सामग्र्या वा मार्गोऽवाप्यते तच्छृणुत, तद्यथा—'पेढमिल्लुगाण उदए' इत्यादि, तावद्वावत् "द्वारसविहे कसाए खविण उवसामिए वं जोगेहि । लब्भह चरितलंभो" इत्यादि, तथा 'चत्तारि परमंगाणी'त्यादि । किं भूतं मार्ग ?—तमेव विशिनष्टि—कापुरुवैः संग्राम-

१ संमुदं वव' आ । मा २ इत्ताव एव प्र० । इत्ताव ताव. आ. । ३ जीवछकाए. आ. । सा. ४ दइयमानेषु बहुधादर्शेषु नावरे विज्जती काए इत्येव. पाठ उपलभ्यते, प्राह मुद्रिते त्वेव ईदृशः, क्वचित् नावरे विज्जती कएत्ति पाठः छन्दोऽनुलोम्येन कायस्य स्यादप्रस्वता केन्नासुन्दरः सः । ५ विज्जती कती आ. इ । ५ प्राथमिकानामुदये । मा. ६ द्दशविधेषु कषायेषु क्षपितेषूपशमितेषु वा योगैः । लभते चारित्रलाभं ॥ ७ य. आ. इ. । सा. ८ चत्तारि परमाज्ञानि ।

प्रवेक्ष्यत् दुरव्यवसेयत्वात् 'महाघोरं'—महाभयानकं, 'काश्यपो'—महावीरवर्धमानस्वामी तेन 'प्रवेदितं'—प्रणीतं मार्गं कथयिष्यामीति, अनेन स्वमनीषिकापरिहारमाह—यं शुद्धं मार्गम् 'उपादाय'—गृहीत्वा 'इत्' इति सन्मार्गोपादानात् 'पूर्वम्'—आदावेवानुष्ठितत्वाद्दुस्तरं संसारं महापुरुषास्तरन्ति, अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तमाह—व्यवहारः—पण्यक्रयविक्रयलक्षणो विद्यते येषां ते व्यवहारिणः—सांयात्रिकाः, यथा ते विशिष्टलाभार्थिनः किञ्चिन्नगरं यियासवो यानपात्रेण दुस्तरमपि समुद्रं तरन्ति एवं साधवोऽप्यात्यन्तिकैकान्तिकाबाधसुखैषिणः सम्यग्दर्शनादिना मार्गेण मोक्षं जिगमिष्वो दुस्तरं भवौघं तरन्तीति ॥ ५ ॥ मार्गविशेषणायाह—'अतस्सि' इत्यादि. यं मार्गं पूर्वं महापुरुषाचीर्णमव्यभिचारिणमाश्रित्य पूर्वस्मिन्ननादिके काले बहवोऽनन्ताः सत्त्वा अशेषकर्मकचरविप्रमुक्ता 'भवौघं'—संसारम् 'अनार्षुः'—तीर्णवन्तः, साम्प्रतमप्येके समग्रसामग्रीकाः संख्येयाः सत्त्वास्तस्तरन्ति, महाविदेहादौ सर्वदा सिद्धिसङ्गावाद्दत्तमानत्वं न विरुध्यते, तथाऽनागते च काले अपर्यवसानात्मकेऽनन्ता एव जीवास्तस्तरिष्यन्ति । तदेवं कालत्रयेऽपि संसारममुद्रोच्चारकं मोक्षगमनं ककारणं ग्रशस्तं भावमार्गमुत्पन्नदिव्यज्ञानैस्तीर्थकुञ्जिरुपदिष्टं, तं चाहं सम्यक् श्रुत्वाऽवधार्य च शुश्रूषणां 'प्रतिवक्ष्यामि'—प्रतिपादयिष्यामि, सुधर्मस्वाभी जम्बूस्वामिनं निश्रीकृत्यान्येषामपि जन्तूनां कथयतीत्येदं श्रुत्वा—हे जन्तवोऽभिमुखीभूय तं चारित्रमार्गं मम कथयतः शृणुत यूयं, परमार्थकथनेऽत्यन्तमादरोत्पादनार्थमेवमुपन्यास इति ॥ ६ ॥ चारित्रमार्गस्य प्राणातिपातविरमणमूलत्वाच्चस्य च तत्परिज्ञानपूर्वकत्वादतो जीवस्वरूपनिरूपणार्थमाह—'पुढवीजीवा' इत्यादि, पृथिव्येव पृथिव्याश्रिता वा जीवाः पृथ्वीजीवाः, ते च अत्येकशरीरत्वात्

सा. १ भवत इति गम्यं । २ क्वचवि. आ. । सा. ३ समामानागयेत्यादिनेटोऽनिन्यत्वं । अतीर्षुः आ. । ४ 'पादयामि आ इ । ५ जीवा xxx स्ते आ. इ. ।

‘पृथक्’-प्रत्येकं, ‘सत्त्वा’-जन्तवोऽवगन्तव्याः, तथा आपश्च जीवाः, एवमशिकायाश्च, तथाऽपरे वायुजीवाः, तदेवं चतुर्म-
हाभूतसमाश्रिताः पृथक् सत्त्वाः प्रत्येकशरीरिणोऽवगन्तव्याः, एत एव पृथिव्येजोवायुममाश्रिताः सत्त्वाः प्रत्येकशरीरिणः,
वक्ष्यमाणवनस्पतैस्तु साधारणशरीरत्वेनापृथक्त्वमप्यस्तीत्यस्यार्थस्य दर्शनाय पुनः पृथक्स्वग्रहणमिति । वनस्पतिकायस्तु
यः स्रक्ष्मः स सर्वोऽपि निगोदरूपः साधारणो बादरस्तु साधारणोऽसाधारणश्चेति, तत्र प्रत्येकशरीरिणोऽसाधारणस्य कति-
चिद्वेदान्निर्दिष्टुराह—तत्र तुणानि-दर्भवीरणादीनि, वृक्षाः-चूताशोकादयः सह बीजैः—शालिगोधूमादिभिर्वर्तन्त इति
सबीजकाः, एते सर्वेऽपि वनस्पतिकायाः सत्त्वा अवगन्तव्याः, अनेन च बौद्धादिमतनिरासः कृतोऽवगन्तव्य इति । एतेषां च
पृथिव्यादीनां जीवानां जीवत्वेन प्रसिद्धिस्वरूपनिरूपणमाचारैः प्रथमाध्ययने शास्त्रपरिज्ञाख्ये न्यक्षेण प्रतिपादितमिति नेह
प्रतन्यते ॥ ७ ॥ षष्ठ्यजीवनिर्णयप्रतिपादनायाह—‘अहावरा’ इत्यादि, तत्र पृथिव्येजोवायुवनस्पतय एकेन्द्रियाः स्रक्ष्मबादर-
पर्याप्तापर्याप्तकमेदेन प्रत्येकं चतुर्विधाः, ‘अथ’-अनन्तरम्, ‘अपरे’-अन्ये त्रसन्तीति त्रसाः—द्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियाः कृमि-
पिपीलिकाभ्रमरमलुष्यादयः, तत्र द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः प्रत्येकं पर्याप्तकापर्याप्तकभेदात् षड्विधाः, पञ्चेन्द्रियास्तु ‘संशयसंज्ञि-
पर्याप्तकापर्याप्तकभेदाच्चतुर्विधाः । तदेवमनन्तरोक्त्या नीत्या चतुर्दशभूतग्रामात्मकतया षड्-जीवनिर्णयान्याख्यातास्तीर्थ-
करगणधरादिभिः, ‘एतावान्’-एतद्वेदोऽत्मक एव संक्षेपतो ‘जीवनिर्णयो’ जीवराशिर्भवति, अण्डजोद्भिज्जसंस्वेदजादेर्त्रै-
वान्तर्भावान्नापरो जीवराशिर्विद्यते कश्चिदिति ॥ ८ ॥ तदेवं षड्जीवनिर्णयं प्रदर्श्य यत्तत्र विधेयं तदर्शयितुमाह—

सवाहिं अणुजुत्तीहिं, मतिमं पडिलेहिया । सवे अकंतदुक्खा य, अतो सवे न हिंसया ॥ ९ ॥
 एयं खु णाणिणो सारं, जं न हिंसति कंचण । अहिंसा समयं चव, एतावंतं विजाणिया ॥ १० ॥
 उइं अहे य तिरियं, जे केइ तसथावरा । सबत्थ^१ विरतिं विजा, संति निव्वाणमाहियं ॥ ११ ॥
 पभू दोसे निराकिच्चा, ण विरुद्धेज्ज केणई । मणसा वयसा चव, कायसा चव अंतसो ॥ १२ ॥

‘सवाहिं’ इत्यादि, सर्वा याः काश्चनानुरूपाः—पृथिव्यादिजीवनिकायसाधनत्वेनानुक्कुला युक्तयः—साधनानि, यदि वा असिद्धविरुद्धानैकान्तिकपरिहारेण पक्षधर्मत्वसपक्षसत्त्वविषयव्यावृत्तिरूपतया युक्तिसंगता युक्तयः अनुयुक्तयस्ताभिरनु युक्तिभिः ‘मतिमान्’—सद्विवेकी पृथिव्यादिजीवनिकायान् ‘प्रत्युपेक्ष्य’—पर्यालोच्य जीवत्वेन प्रसाध्य तथा सर्वेऽपि प्राणिनः ‘अकान्तदुःखा’ दुःखद्विषः—मुखलिप्सवश्च मन्वानो मतिमान् सर्वानपि प्राणिनो न हिंस्यादिति । युक्तयश्च तत्प्रसाधिकाः संक्षेपेणोपा इति—सात्मिका पृथिवी, तदात्मनां विद्रुमलघणोपलादीनां समानजातीयाङ्कुरसङ्गावाद् अशौविकाराङ्कुरवत् । तथा सचेतनमम्भः, भूमिखननादविकृतस्वभावसंभवाद्, दर्दुरवत् । तथा सात्मकं तेजः, तद्योग्याहारबुद्ध्या बृद्धचुपलब्धेः, बालकवत् । तथा सात्मको वायुः, अपरप्रेरितनियततिरश्चीनगतिमन्वात्, गोवत् । तथा सचेतना वनस्पतयः, जन्मजरामरणरोगादीनां

१ अहिसया. आ. । २ यं च. आ. इ. । ३ विरइयं. इ. । ४ गिरिखत्ता. इ. । ५ मत्वा. आ. । सा. ६ ननाधिकृतं ननाविच्छृतं ० प्र० ।
 ० ननादिः कृति० इ. । ७ ० प्रेरितानि० आ. इ. ।

समुदितानां सङ्गावात्, स्त्रीवत्, तथा क्षतसंगोहणाहारोपादानदौहृदसद्भावस्पर्शसंकोचसायाह्वस्वापप्रबोधाश्रयोपमर्पणादिभ्यो हेतुभ्यो वनस्पतेथैतन्ग्रसिद्धिः । द्वीन्द्रियादीनां तु पुनः कृम्यादीनां स्पष्टमेव चैतन्यं, तद्वेदनाश्रौपक्रमिकाः स्वाभाविकाश्च समुपलभ्य मनोवाक्यैः कृतकारितानुमतिभिश्च नवकेन भेदेन तत्पीडाकारिण उपमर्दोन्निवर्तितव्यमिति ॥ ९ ॥ एतदेव समर्थयन्नाह—‘एयं खु’ इत्यादि, खुशब्दो वाक्यालङ्कारेऽवधारणे वा, ‘एतदेव’—अनन्तरोक्तं प्राणातिपातनिवर्तनं ‘ज्ञानि-
नो’—जीवस्वरूपतद्वधकर्मबन्धवेदिनः ‘सारं’—परमार्थतः प्रधानं, पुनरप्यादरख्यापनार्थमेतदेवाह—यत्कञ्चन प्राणिनमनिष्ट-
दुःखं सुखैषिणं न हिनस्ति, प्रभूतवेदिनोऽपि ज्ञानिन एतदेव सारतरं ज्ञानं यत्प्राणातिपातनिवर्तनमिति, ज्ञानमपि तदेव पर-
मार्थतो यत्परपीडातो निवर्तनं, तथा चोक्तम्—“किं ताए पढियाए १, पयकोडीए पलालभूयाए । जत्थित्तियं ण णायं
परस्य पीडा न कायवा ॥ १ ॥” तदेवमहिंसाप्रधानः ‘समय’—आगमः संकेतो वोपदेशरूपस्तमेवंभूतमहिंसासमयमेतावन्त-
मेव विज्ञाय किमन्येन बहुना परिज्ञानेन १, एतावतैव परिज्ञानेन मुमुक्षोर्विवक्षितकार्यपरिसमाप्तेरतो न हिंस्यात् कञ्चनेति
॥ १० ॥ साम्प्रतं क्षेत्रप्राणातिपातमधिकृत्याह—‘ऊङ्गु अहे’ इत्यादि, ऊर्ध्वमधस्तिर्यक् च ये केचन त्रसाः—तेजोवायुद्वी-
न्द्रयादयः तथा स्थावराः—पृथिव्यादयः, किं बहुनोक्तं १, ‘सर्वत्र’—प्राणिनि त्रसस्थावररक्षमबादरभेदभिन्ने ‘विरति’—
प्राणातिपातनिवृत्तिं ‘विजानीयात्’—कुर्यात्, परमार्थत एवमेवासौ ज्ञाता भवति यदि सम्यक् क्रियत इति, एवैव च प्राणा-
तिपातनिवृत्तिः परंपरामात्मनश्च शान्तिहेतुत्वाच्छान्तिवर्तते, यतो विरतिमतो नान्ये केचन बिभ्यति, नाप्यसौ भवान्तरेऽपि

१ ० पातान्निव० आ. इ. १ सा. २ किन्त्या पटितया पटकोव्यापि पलालभूतया यजेतावन्न ज्ञान परस्य पीडा न कर्तव्या ॥ १ ॥

कृतश्चिद्विभेति, अपि च-निर्वाणप्रधानैककारणत्वाच्चिर्वाणमपि प्राणातिपातनिवृत्तिरेव, यदि वा शान्तिः-उपशान्तता, निवृत्तिः-निर्वाणं विरतिमाश्चार्तौद्रह्यानाभावादुपशान्तिरूपो निवृत्तिभूतश्च भवति ॥ ११ ॥ किञ्चान्यत्—‘पशू दोसे’ इत्यादि, इन्द्रियाणां प्रभवतीति प्रसुर्वक्ष्येन्द्रिय इत्यर्थः, यदि वा संयमावारकाणि कर्माण्यभिभूय मोक्षमार्गे पालयितव्ये प्रसुः—ममर्थः, य एवंभूतः प्रसुः दूषयन्तीति दोषा-मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगास्ताव ‘निराकृत्य’-अपनीय केनापि प्राणिना मार्धं ‘न विरुध्येन’-न केनचिन्मह विरोधं कुर्यात्, त्रिविधेनापि योगेनेति मनसा वाचा कायेन चैवान्तर्गतो-यावज्जीवं परापकारक्रियया न विरोधं कुर्यादिति ॥ १२ ॥ उत्तरगुणानधिगुह्याह—

संबुडे से महापन्ने, धीरे दत्तेसणं चरे । एसणासमिए णिच्चं, वज्जयंते अणेसणं ॥ १३ ॥
 भूयाइं च समारंभ, तमुद्दिस्सा य जं कडं । तारिसं तु ण गिणहेज्जा, अन्नपाणं सुसंजए ॥ १४ ॥
 पूर्वकम्मं न सेविज्जा, एस धम्मे बुसीमओ । जं किंचि अभिकंखेज्जा, सब्बसो तं न कप्पए ॥ १५ ॥
 हणंतं णाणुजाणेज्जा, आयगुत्ते जिइंदिए । ठाणाइं संति सङ्कीणं, गामेसु नगरेसु वा ॥ १६ ॥

१ शान्तिमपन्नः शान्तता अ. इ. १ २ ‘अन्नद्वयो अ. इ. १ ३ एवमुक्तं इ. १ ४ कुत्रांत न कस्याविद्वत्पशुकुप्यादिवि० अ. १ ५ ‘नेति दक्षे-
 यति मनसः’ आ. १ ६ दाद्रे आ. इ. १ दा. ७ भूयाइं समारंभं नमुद्दिस्स य जं कडं भमंडंवाटं पु ट्ट-मानेषु पट्टः टीक ७७ तु न न्धा । ८ ५ स०
 आ. इ. १ ९ नमु आ. इ. १ १० अन्न. अ. इ. १ ११ न. अ.

‘संबुद्धे’ इत्यादि, आश्रवद्द्वाराणां रोधेनेन्द्रियनिरोधेन च संबुद्धः स भिक्षुर्महती प्रज्ञा यस्यासौ महाप्रज्ञो-विपुलबुद्धिरित्यर्थः, तदनेन जीवांजीवादपदार्थाभिज्ञतावेदिता भवति, ‘धीरः’-अक्षोभ्यः क्षुत्पिपासादिपरीषहेन क्षोभ्यते, तदेव दर्शयति—आहारोपविशय्यादिके स्वस्वामिना तत्संदिष्टेन वा दत्ते सत्येषणां चरति एषणीयं गृह्णाणीत्यर्थः, एषणाया एषणायां वा गवेषणग्रहणग्रासरूपायां त्रिविधायामपि सम्यगितः—समितः, स साधुर्नित्यमेषणासमितः सन्ननेषणां ‘वर्जयन्’-परित्यजन्संयममनुपालयेत्, उपलक्षणार्थत्वादस्य शेषाभिरपीयासमित्यादिभिः समितो द्रष्टव्य इति ॥ १३ ॥ अनेषणीयपरिहारमाधिकृत्याह—‘भूयाई’ इत्यादि, अभूवन् भवन्ति भविष्यन्ति च प्राणिनस्तानि भूतानि—प्राणिनः, ‘समारभ्य’-संरम्भसमारम्भारम्भैरुपतापयित्वा तं साधुम् ‘उद्दिश्य’-साध्वर्थं यत्कृतं तदुपकल्पितमाहारोपकरणार्थत्वाच्चैवाभ्यवहरेद्, एवं तेन मार्गोऽनुपालितो भवति ॥ १४ ॥ यतः—सुतपस्वी तदन्नं पानकं वा न शुद्धीत, तुशब्दस्यैवकारार्थत्वाच्चैवाभ्यवहरेद्, एवं तेन मार्गोऽनुपालितो भवति ॥ १४ ॥ किञ्च—‘पूर्वकर्म’ इत्यादि, आधाकर्माद्यविशुद्धकोट्यवयेनापि संपृक्तं पूतिकर्म, तदेवंभूतमाहारादिकं ‘न सेवेत’-नोपशुञ्जीत, एषः—अनन्तरोक्तो धर्मः कैलयः स्वभावः ‘वुसीमओ’ति सम्यक्संयमवतोऽयमेवानुष्ठानकल्पो यदुताशुद्धमाहारादिकं परिहरतीति, किञ्च—यदप्यशुद्धत्वेनाभिकाङ्क्षेत्-शुद्धमप्यशुद्धत्वेनाभिगाङ्क्षेत् किञ्चिदप्याहारादिकं तत् ‘सर्वशः’-सर्वप्रकारमप्याहारोपकरणपूतिकर्म भोक्तुं न कल्पत इति ॥ १५ ॥ किञ्चान्यत—‘हणंत’ इत्यादि, धर्मश्रद्धावतां ग्रामेषु नगरेषु वा खेटकैर्ब-

टादिषु वा 'स्थानानि'-आश्रयाः 'सन्ति'-विद्यन्ते, तत्र तत्स्थानाश्रितः कश्चिद्धर्मोपदेशेन किल धर्मश्रद्धालुतया प्राण्युपम-
 र्दकारिणीं धर्मबुद्ध्या कूपतडागखननप्रपात्रादिकां क्रियां कुर्यात् तेन च तथाभूतक्रियायाः कर्त्रा किमत्र धर्मोऽस्ति नास्ती-
 त्येवं पृष्ठोऽप्युष्टो वा तदुपरोधाद्भ्याद्वा तं प्राणिनो भ्रन्तं नानुजानीयात्, किंभूतः सन् ?—'आत्मना'-मनोवाक्यारूपेण
 गुप्त आत्मगुप्तः तथा 'जितेन्द्रियो' वश्येन्द्रियः सावधानुष्ठानं नानुमन्येत ॥ १६ ॥ सावधानुष्ठानानुमतिं परिहर्तुकाम आह-
 तहा गिरं समारंभ, अस्थि पुणंति गो वए । अहवा णत्थि पुणंति, एवमेयं महब्भयं ॥ १७ ॥
 दाणट्टया य जे पाणा, हम्मंति तसथावरा । तेसिं सारक्खणट्टाए, तम्हा अत्थित्ति गो वए ॥ १८ ॥
 जेसिं तं उवकप्पंति, अन्नपाणं तहाविहं । तेसिं लाभंतरायंति, तम्हा णत्थित्ति गो वए ॥ १९ ॥
 जे य दाणं पसंसंति, वहमिच्छंति पाणिणं । जे यं णं पडिसेहंति, वित्तिच्छेयं करंति ते ॥ २० ॥

'तहा गिरं' इत्यादि, केनचिद्वाजादिना कूपखननसन्नदानादिप्रवृत्तेन पृष्टः साधुः—किमस्मदनुष्ठाने अस्ति पुण्यमोहोस्वि-
 त्वास्तीति १, एवंभूतां गिरं 'समारभ्य'-निशम्याश्रित्य अस्ति पुण्यं नास्ति वेत्येवमुभयथापि महाभयमिति मत्वा दोषहेतु-
 त्वेन नानुमन्येत ॥ १७ ॥ किमर्थं नानुमन्येत इत्याह—'दाणट्टया य' इत्यादि, अन्नपानदानार्थमाहारमुदकं च पचनपाचनदि-
 कया क्रियया कूपखननादिकया चोपकल्पयेत्, तत्र यस्माद् 'हन्यन्ते'-व्यापाद्यन्ते त्रसाः स्थावराश्च जन्तवः तस्मात्तेषां

१ ०द्धर्मोद्देशेन आ. इ. । २ कर्ता. आ. इ. । ३ ०द्यमनु आ. । ४ ०तेति. आ. । ५ ०रंभ. आ. । ६ उ. इ. । ७ वास्ति. आ. इ. ।

‘रक्षणाथ’-रक्षानिमित्तं साधुरात्मगुप्तो जितेन्द्रियोऽत्र भवदीयानुष्ठाने पुण्यमित्येवं नो वदेदिति ॥१८॥ यद्येवं नास्ति पुण्य-
मिति द्रव्यात्, तदेतदपि न ब्रूयादित्याह—‘जैसि’ इत्यादि, ‘चेबां’-जन्तूनां कृते ‘तद्’-अन्नपानादिकं किल धर्मबुद्ध्या ‘उप-
कल्पयन्ति’ तथाविधं ग्राण्युपमर्ददोषदुष्टं निष्पादयन्ति, तन्निषेधे च यस्मात् ‘तेषाम्’-आहारपानार्थिनां तत् ‘लाभान्त-
रायो’ विघ्नो भवेत्, तदभावेन तु ते पीड्येरन्, तस्मात्कूपबननसत्रादिके कर्मणि नास्ति पुण्यमित्येतदपि नो वदेदिति ॥१९॥
एनमेवार्थं पुनरपि समासतः स्पष्टतरं विभक्तिषु ग्राह—‘जे य दाणं’ इत्यादि, ये केचन प्रपासत्रादिकं दानं बहूनां जन्तूना-
मुपकारीति कृत्वा ‘प्रशंसन्ति’-श्लाघन्ते ‘ते’-परमार्थानभिज्ञाः प्रभूतरप्राणिनां तत्प्रशंसाद्वारेण ‘वधं’-प्राणातिपातमि-
च्छन्ति, तद्दानस्य प्राणातिपातमन्तरेणानुपपत्तेः, येऽपि च किल सूक्ष्मधियो वयमित्येवं मन्यमाना आगमसद्भावानभिज्ञाः
‘प्रतिषेधन्ति’-निषेधयन्ति तेऽप्यगीतार्थाः प्राणिनां ‘वृत्तिच्छेदं’-वर्तनोपायविघ्नं कुर्वन्तीति ॥ २० ॥ तदेवं राज्ञा अन्येन
वैश्वरेण कूपतडागयागसत्रदानाद्युद्यतेन पुण्यसद्भावं पृथैर्मुमुक्षुभिर्यद्विधेयं तदशयितुमाह—

दुहओवि ते ण भासंति, अत्थि वा नत्थि वा पुणो । आयं रयस्स हेच्चा णं, निवाणं पाउणांति ते ॥ २१ ॥
निवाणं परमं बुद्धा, णक्खत्ताण व चंदिमा । तम्हा सदा जए दंते, निवाणं संधए मुणी ॥ २२ ॥
वुज्झमाणाण पाणाणं, किच्चंताण सकम्ममुणा । आघाति साहु तं दीवं, पत्तिट्टसा पवुच्चइ ॥ २३ ॥

१ °ओत्थयन्न. आ. इ. । २ येऽनुग्रान् आ. इ. । ३ °मित्येवं आ. इ. । ४ एतदपि. आ. इ. । ५ x x x x x ते० आ. । सा. १ वप्रप्रकारोपसोः ।
६ x आ. । ७ यं आ. ।

आयुगुप्ते सया दंते, छिन्नसोए अणावसे । जे धम्मं सुद्धमक्खाति, पडिपुत्तमणोलिसं ॥ २४ ॥

‘दुहओ वि’ इत्यादि, यद्वास्ति पुण्यमित्येवमूचुस्ततोऽनन्तानां सत्त्वानां सुद्धमबादराणां मर्वाद प्राणत्याग एव स्यात् ग्रीणनमात्रं तु पुनः स्वल्पानां स्वल्पकालीयमतोऽस्तीति न वक्तव्यं नास्ति पुण्यमित्येवं प्रतिषेधेऽपि तदर्थिनामन्तरायः स्यादित्यतो ‘द्विधापि’-अस्ति नास्ति वा पुण्यमित्येवं ‘ते’-शुश्रूक्षवः माधवः पुनर्न भाषन्ते, किंतु पृष्टैः मद्भिर्मौनं समाश्रयणीयं, निर्बन्धे त्वस्माकं द्विचत्वारिंशदोषवर्जित आहारः कल्पते, एवंविधविषये शुश्रूक्षणमधिकार एव नास्तीति, उक्तं च--“सत्यं-धैरेषु शीतं शशिकरघवलं वारि पीत्वा प्रक्रामं, व्युच्छिन्नाशेषतृष्णाः प्रमुदितमनसः प्राणिंसार्थां भवन्ति । शोषं नीते जलोद्घे दिनकरकिरणैर्यन्त्यनन्ता विनाशं, तेनोदासीनभावं व्रजति मुनिगणः कूपवप्रादिकार्ये ॥ १ ॥” तदेवमुभयथापि भाषिते ‘रजसः’-कर्मणः, ‘आयो’ लाभो भवतीत्यतस्तमायं रजसो मौनेनानवद्यभाषणेन वा ‘हित्त्वा’-त्यक्त्वा ‘ने’-अनवद्यभाषिणो निर्वाणं-मोक्षं प्राप्नुवन्तीति ॥ २१ ॥ अपि च--‘निर्वाणं’ इत्यादि, निर्द्वितीनिर्वाणं तत्परमं-प्रधानं येषां परलोकार्थिनां बुद्धाणां ते तथा तानेव बुद्धान् निर्वाणवादित्वेन प्रधानानित्येतद्दृष्टान्तेन दर्शयति--यथा ‘नक्षत्रागाम्’-अश्विन्यादीनां सौम्यत्व-प्रमाणप्रकाशकत्वरधिकश्चन्द्रमाः, एवं परलोकार्थिनां बुद्धानां मध्ये ये स्वर्गचक्रवर्तिसंपन्नदानपरित्यागेनाशेषकर्मक्षयरूपं निर्वाणमेवाभिसंधाय प्रवृत्तास्त एव प्रधाना नापर इति, यदि वा यथा नक्षत्राणां चन्द्रमाः प्रधानभावमनुभवति एवं लोकस्य निर्वाणं परमं प्रधानमित्येवं ‘बुद्धा’-अवगततत्त्वाः प्रतिपादयन्तीति, यस्माच्च निर्वाणं प्रधानं तस्मान् कारणात् ‘सदा’-सर्व-

१ ० विधे, आ. १ भा. २ वप्रप्राकारोपदेशोः ।

कालं 'यतः'—प्रयतः प्रयत्नवान्(ग्र० ६०००) इन्द्रियनोद्भिन्द्रियदमेन दान्तो 'सुनिः'—साधुः 'निर्वाणमभिसंधयेत्' निर्वाणार्थं सर्वाः क्रियाः कुर्यादित्यर्थः ॥ २२ ॥ किञ्चान्यत्—'बुद्धमाणाण' इत्यादि, संसारसागरस्त्रोतोभिर्मिथ्यात्वकषायप्रमादादिकैः 'उत्क्षमानानां' तदभिमुखं नीयमानानां तथा स्वकर्मोदयेन निरुक्त्यमानानामशरणानाममुमतां परहितैकरतोऽकारणवत्सलस्तीर्थकृदन्यो वा गणधराचार्यादिकस्तेषामाश्वासभूतं 'साधु'—शोभनं द्वीपमाख्याति, यथा समुद्रान्तःपतितस्य जन्तोर्जलकल्लोलकुलितस्य समुपरोरतिश्रान्तस्य विश्रामहेतुं द्वीपं कश्चित्साधुर्वत्सलतया समाख्याति, एवं तं तथाभूतं 'द्वीपं'—सम्यग्दर्शनादिकं संसारभ्रमणविश्रामहेतुं परतीर्थिकैरनाख्यातपूर्वमाख्याति, एवं च कृत्वा प्रतिष्ठानं प्रतिष्ठा—संसारभ्रमणविरतिलक्षणेनैषा सम्यग्दर्शनाद्यवाप्तिसाध्या मोक्षप्राप्तिः प्रकर्षेण तत्त्वज्ञैः 'उच्यते'—प्रोच्यत इति ॥ २३ ॥ किंभूतोऽसावाश्वासद्वीपो भवति?, कीदृग्विधेन वाऽसावाख्यायत इत्येतदाह—'आयगुत्ते' इत्यादि, मनोवाक्कायैरात्मा गुप्तो यस्य स आत्मगुप्तः, तथा 'सदा'—सर्वकालमिन्द्रियनोद्भिन्द्रियदमेन दान्तो—वश्येन्द्रियो धर्मध्यानध्यायी वेत्यर्थः, तथा छिन्नानि—घोटितानि संसारस्रोतांसि येन स तथा, एतदेव स्पष्टतरमाह—निर्गत आश्रवः—प्राणातिपातादिकः कर्मप्रवेशद्वाररूपो यस्मात् स निराश्रवो य एवंभूतः स 'शुद्धं'—समस्तदोषोपेतं धर्ममाख्याति, किंभूतं धर्मं?—'प्रतिपूर्ण'—निरवयवतया सर्वविरत्याख्यं मोक्षगमनैकहेतुम् 'अनीदृशम्'—अनन्यदृशमद्वितीयमितियावत् ॥ २४ ॥ एवंभूतधर्मव्यतिरेकिणां दोषाभिधित्सयाऽह—

तमेव अविजाणंता, अबुद्धा बुद्धमाणिणो । बुद्धा मोक्षि य मन्त्रंता, अंत एते समाहिण ॥ २५ ॥

ते य बीओदगं चैव, तमुद्दिस्सा य जं कडं । भोच्चा झाणं झियायंति, अखेयन्नाऽ[अ]समाहि या ॥ २६ ॥
जहा ढंका य कंका य, कुल्ला मंगुका सिही । मच्छेसणं झियायंति, झाणं ते कलुसाधमं ॥ २७ ॥
एवं तु समणा एगे, मिच्छादिट्ठी अणारिया । विसएसणं झियायंति, कंका वा कलुसाहमा ॥ २८ ॥

‘तमेव’ इत्यादि, तमेवंभूतं शुद्धं परिपूर्णमनीदृशं धर्ममज्ञानाना ‘अप्रबुद्धा’:-अविवेकिनः ‘पण्डितमानिनो’ वयमेव
प्रतिबुद्धा धर्मतत्त्वमित्येवं मन्यमाना भावममाधे:-मय्यदर्शनाख्यादन्ते-पर्यन्तेऽतिदूरे वर्तन्त इति, ते च सर्वेऽपि पर-
तीर्थिका द्रष्टव्या इति ॥ २५ ॥ किमिति ते तीर्थिका भावमार्गरूपात् समाधेदूरे वर्तन्त इत्याशङ्क्याह-‘ते य बीओ०’ इत्यादि,
‘ते च’ शाक्यादयो जीवाजीवानभिज्ञतया ‘बीजानि’-शालिगोधूमादीनि, तथा ‘शीतोदकम्’-अप्राप्तोदकं, तांशोद्दिश्य
तद्भक्तैर्यदाहारादिकं ‘कृतं’-निष्पादितं तत्सर्वमविवेकितया ते शाक्यादयो ‘सुक्त्वा’-अभ्यवहृत्य पुनः मातर्द्विरसमौद्वा
सक्तमनसः संघभक्तादिक्रियया तदवामिच्छते आतं ध्यानं ध्यायन्ति, न बह्विधमुखैषिणां दासीदासंधनधान्यादिपरिग्रहवतां धर्म-
ध्यानं भवतीति, तथा चोक्तम्-“ग्रामक्षेत्रगृहादीनां, गवां प्रेक्ष्यजनस्य च । यस्मिन्नपरिग्रहो दृष्टो, ध्यानं तत्र कुतः शुभम् ?
॥ १ ॥ ” इति । तथा-मोहस्यायतनं धृतेरपचयः शान्तेः प्रतीपो विधिव्याक्षेपस्य सुहृन्मदस्य भवनं पापस्य वासो निजः ।

१ मंडका आ. महुका इ । २ ०साहतं इ । ३ x२शुद्ध आ. इ. । ४ प्रतिपू० आ. । ५ x२x२ति० आ. । ६ आत्तध्यान ध्यायन्ति आ. ।
आर्त्त ध्यायन्ति इ. ।

दुःखस्य प्रभवः सुखस्य निधनं ध्यानस्य कष्टो रिपुः, प्राज्ञस्यापि परिग्रहो ग्रहो इव हेङ्गाय नाशाय च ॥ १ ॥” तदेवं पचनपाचनादिक्रियाप्रवृत्तानां तदेव चानुप्रेक्षमाणानां कुतः शुभध्यानस्य संभवः १, इति । अपि च — ते तीर्थिका धर्मा-धर्मविवेके कर्तव्ये ‘अखेदज्ञा’:-अनिपुणाः, तथाहि—ज्ञाक्या मनोज्ञाहारवसतिशय्यासनादिकं रागकारणमपि शुभध्याननिमित्तत्वेनाध्यवस्यन्ति, तथा चोक्तम्—‘मणुणं भोयणं शुचे’त्यादि, तथा मांसं कल्किकर्मित्युपदिश्य संज्ञान्तरसमाश्रयणाद्विदोषं मन्यन्ते, बुद्धसङ्घादिनिमित्तं चारम्भं निर्दोषमिति, तदुक्तम्—“मंसनिवृत्तिं काउं सेवइ दंतिकगतिं घणिमेया । इय चइऊणारंभं परववएसा कुणइ बालो ॥ १ ॥” न चैतावता तन्निर्दोषता, न हि लूतादिकं ज्ञीत-लिकाद्यभिधानानन्तरमात्रेणान्यथात्वं भजते, विषं वा मैथुरकाभिधानेनेति, एवमन्येषामपि कापिलादीनामविर्भावतिरो-भावाभिधानाभ्यां विनाशोत्पादावभिदधतामनैपुण्यमाविष्करणीयम् । तदेवं ते वराकाः ज्ञाक्यादयो मनोज्ञोद्दिष्टभोजिनः सपरिग्रहतयाऽऽर्तध्यायिनोऽसमाहिता मोक्षमार्गाख्याद्भावमसाधेरसंवृततया दूरेण वर्तन्ते इत्यर्थः ॥ २६ ॥ यथा चैते रससाता-गौरवतयाऽऽर्तध्यायिनो भवन्ति, तथा दृष्टान्तद्वारेण दर्शयितुमाह—‘जहा ढंका य’ इत्यादि, यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः ‘यथा’-येन प्रकारेण ‘ढंकादयः’-पक्षिविशेषा जैलाशयाश्रया आमिपजीविनो मत्स्यप्राप्तिं ध्यायन्ति, एवंभूतं च ध्यानमार्ते-रौद्रध्यानरूपतयाऽत्यन्तकलुषमधर्मं च भवतीति ॥ २७ ॥ दार्ष्टान्तिकं दर्शयितुमाह—‘एवं तु’ इत्यादि, ‘एव’मिति यथा-

१ मप० आ. । मित्यप. इ. । सा. २ मांसनिवृत्तिं कृत्वा सेवते इदं कल्किकर्मिति ध्वनिमंदादेवं त्यक्त्वा रम्भं परध्यपदेशात्करोति बालः ॥ ३ ॥ ३ मधुरं विषे इत्युक्तेः । ४ च ते आ. । ५ जलाऽऽश्रया आ. ।

दङ्कादयो मत्स्यान्वेषणपरं ध्यानं ध्यायन्ति तद्ध्यायिनश्च कलुषाधमा भवन्ति एवमेव मिथ्यादृष्टयः श्रमणा 'एके' शाक्या-
दयोऽनार्यकर्मकारित्वात् सारम्भपरिग्रहतया अनार्याः मन्तो विषयाणां-जब्दादीनां प्राप्तिं ध्यायन्ति, तद्ध्यायिनश्च कङ्का इव
कलुषाधमा भवन्तीति ॥ २८ ॥ किञ्च--

सुद्धं मगं विराहिता, इहमेगे उ दुम्मती । उम्मगगता दुक्खं, धायमेसन्ति तं तथा ॥ २९ ॥
जहा आसाविणि नावं, जाइअंधो दुरुहिया । इच्छई पारमागंतुं, अंतरा य विसीयति ॥ ३० ॥
एवं तु समणा एगे, मिच्छाहिट्ठी अणारिया । सोयं कसिणमावन्ना, आगंतारो महव्भयं ॥ ३१ ॥
इमं च धम्ममादाय, कामवेण पवेदितं । नरे सोयं महाघोरं, अत्तत्ताए परिखए ॥ ३२ ॥

'सुद्धं' इत्यादि, 'शुद्धम्'-अवदानं निर्दोषं 'मार्गं'-मग्यदर्शनादिकं-मोक्षमार्गं कुर्मार्गप्ररूपणया 'विराध्य'-दूषयित्वा
'इह'-अस्मिन्संसारे मोक्षमार्गप्ररूपणप्रश्नादे वा 'एके'-शाक्यादयः स्वदेशानुसारेण महाभोगाकुलिनानरात्मानो दुष्टा
पापोपादानतया मतिर्येषां ते दुष्टमतयः मन्त्र उन्मार्गेण-मंमार्गावतगणरूपेण गताः-प्रवृत्ता उन्मार्गेण दूःखयतीति दुःखम्-
अष्टप्रकारं कर्मासनोदयरूपं वा तदुःख घातं चान्तशब्दं तथा-मन्मार्गविग्राधनया उन्मार्गेणमनं च 'पेषन्ते'-अन्वेषयन्ति,
दुःस्वमरणं शतशः प्रार्थयन्तीत्यर्थः ॥ २९ ॥ शाक्यादीनां चापायं दिदेशियिषुस्तावदृष्टान्तमाह-'जहा आसाविणि' इत्यादि, यथा

जात्यन्ध 'आस्त्राविणी'—शतच्छिद्रां नावमारुह्य पारमागन्तुमिच्छन्ति, न चासौ संच्छिद्रतया पारगामी भवति, किं तर्हि? अन्तराल एवं-जलमध्य एव विपीदति-निमज्जतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ दार्ष्टान्तिकमाह—'एवं तु' इत्यादि, एवमेव श्रमणा 'गके' शब्क्यादयो मिथ्यादृष्टयोऽनार्या भावस्रोतः—कर्माश्रयरूपं 'कृत्स्नं'—संपूर्णमापन्नाः मन्तस्ते 'महाभयं' पौनःपुन्येन संसारपर्यटनया नारकादिस्वभावं दुःखम् 'आगन्तारः'—आगमनशीला भवन्ति, न तेषां संसारोदधेरान्नाविणीं नावं व्यवस्थितानामिवोत्तरणं भवतीति भावः ॥ ३१ ॥ यतः शाक्यादयः श्रमणा मिथ्यादृष्टयोऽनार्याः कृत्स्नं स्रोतः ममापन्नाः महाभयमागन्तारो भवन्ति तत इदमुपदिश्यते—'इमं च' इत्यादि, 'इमं'मिति प्रत्यक्षासन्नवाचित्वादिदमोऽनन्तरं वक्ष्यमाणलक्षणं सर्वलोकप्रकटं च दुर्गतिनिषेधेन शोभनगतिधारणात् 'धर्म'—श्रुतचारित्राख्यं, चशब्दः पुनःशब्दार्थे, स च पूर्वस्माद्व्यतिरेकं दर्शयति, यस्माच्छौद्धोदनिप्रणीतधर्मस्यादातारो महाभयं गन्तारो भवन्ति, इमं पुनर्धर्मम् 'आदाय'—गृहीत्वा 'काश्यपेन'—श्रीवर्धमानम्नामिना 'प्रवेदितं'—प्रणीतं 'तरेत्'—लङ्घयेद्भावस्रोतः संसारपर्यटनस्वभावं, तदेव विशिनष्टि—'महायोरे'—दुरुत्तरत्वान्महाभयानकं, तथाहि—तदन्तर्वर्तिनो जन्तवो गर्भाद्गर्भं जन्मतो जन्म मरणान्मरणं दुःखाहुःस्वमित्येवमर्धदृष्टीन्यायेनानुभवन्तोऽनन्तमपि कालमासते । तदेवं काश्यपप्रणीतधर्मादानेन सता आत्मनस्त्राणं—नरकादिरक्षा तस्मै आत्मत्राणाय परिः—समन्ता(द्वेजे)त्परिव्रजेत्संयमानुष्ठाप्यी भवेदित्यर्थः, क्वचित्पश्चादेषान्यथा पाठः—'कुञ्जा भिक्खू मिलानस्स, अगिलाए समाहिण्' 'भिक्खुः'—साधुः ग्लानस्य वैयावृत्यम् 'अग्लानः'—अपरिश्रान्तः कुर्यात्सम्यक्समाधिना

१ शतच्छिद्र० आ. । २ जन्मतो आ. इ. । ३ ०६६० आ. । ४ धम्मोवमेन आ. ।

ग्लानस्य वा समाधिमुत्पादयन्निति ॥ ३२ ॥ कथं संयमानुष्ठानं परिव्रजेदित्याह—

विरए गामधम्मोहिं, जे केई जगई जगा । तेसिं अत्तुवमायाए, थामं कुवं परिवए ॥ ३३ ॥
अइमाणं च मायं च, तं परिन्नाय पंडिए । सवमेयं गिराकिच्चा, णिवाणं संधए सुणी ॥ ३४ ॥
संधए साहुधम्मं च, पावधम्मं गिराकरे । उवहाणवीरिए भिक्खू, कोहं माणं ण पत्थए ॥ ३५ ॥
जे य बुद्धा अतिकंता, जे य बुद्धा अणागया । संति तेसिं पइट्ठाणं, भूयाणं जगती जहा ॥ ३६ ॥

‘विरए’ इत्यादि, ग्रामधर्माः—शब्दादयो विषयास्तेभ्यो विरता मनोज्ञेतरेष्वरक्तद्विष्टाः सन्त्येके केचन ‘जगति’—
पृथिव्यां संसारोदरे ‘जगा’ इति जन्तवो जीवितार्थिनस्तेषां दुःखद्विषामात्सोपमया दुःखमनुत्पादयन् तद्रक्षणे सामर्थ्यं कुर्यात्
तत् कुर्वन् संयमानुष्ठाने परिव्रजेदिति ॥ ३३ ॥ संयमविघ्नकारिणामपनयनार्थमाह—‘अइमाणं च’ इत्यादि, अतीव मानोज्ञे-
मानश्चारित्रमतिक्रम्य यो वर्तते चकारादेतद्देश्यः क्रोधोऽपि परिगृह्यते, एवमतिमायां, चशब्दादतिलोभं च, तमेवंभूतं कषाय-
व्रातं संयमपरिपन्थिनं ‘पण्डितो’ विवेकी परिज्ञाय सर्वमेतं संसारकारणभूतं कषायसमूहं निराकृत्य निर्वाणमनुसंधयेत्, सति
च कषायकदम्बके न गम्यक् संयमः सफलतां प्रतिपद्यते, तदुक्तम्—“सामण्यमणुचरंतस्स, कैसाया जस्स उक्कडा होति ।

१ च वज्जने इ. । २ द्विष्टः सन्त्ये केचन आ. । भा. ३ श्रामण्यमनुचरतः कषाया यस्योत्कटा भवन्ति । सन्त्ये इच्छुपुष्पमिव निष्फलं तस्य श्रामण्य
॥ २ ॥ ४ उक्कडा होति जस्स उ कमाया आ. ।

मण्णामि उच्छुपुष्कं च, निष्फलं तस्म सामर्णं ॥ १ ॥” तन्निष्फलत्वे च न मोक्षसंभवः, तथा चोक्तम्—“संमरादपलायन-
प्रतिश्रुवो रागादयो मे स्थितास्तृष्णाबन्धनबन्धमानमखिलं किं वेत्ति नेदं जगत् १ । मृत्यो ! मुञ्च जराकरेण परुषं केशेषु
मा मा ग्रहीरेहीत्यादरमन्तरेण भवतः किं नागमिष्याम्यहम् १ ॥ १ ॥” इत्यादि । तदेवमेवंभूतकषायपरित्यागादच्छिन्न-
प्रशस्तभावानुसंधनया निर्वर्णानुसंधानमेव श्रेय इति ॥ ३४ ॥ किञ्च—‘संधर्ष’ इत्यादि, साधूनां धर्मः क्षान्त्यादिको
दशविधः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राख्यो वा तम् ‘अनुसंधयेत्’—वृद्धिमापादयेत्, तद्यथा—प्रतिक्षणमपूर्वज्ञानग्रहणेन ज्ञानं
तथा शङ्कादिदोषपरिहारेण सम्यग्जीवादिपदार्थाधिगमेन च सम्यग्दर्शनम् अस्खलितमूलोत्तरगुणसंपूर्णपालनेन प्रत्यहमपूर्वा-
भिग्रहग्रहणेन (च)चारित्रं (चै) वृद्धिमापादयेदिति, पाठान्तरं वा ‘सद्देहे साधुधम्मं च’ पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टं साधुधर्मं
मोक्षमार्गत्वेन श्रद्दधीत—निःशङ्कतया गृह्णीयात्, चशब्दात् सम्यगनुपालयेच्च, तथा पापं—पापोपादानकारणं धर्मं प्राण्युपमदेन
प्रवृत्तं निराकुर्यात्, तथोपधानं—तपस्तत्र यथाशक्त्या वीर्यं यस्य स भवत्युपधानवीर्यः, तदेवंभूतो भिक्षुः क्रोधं मानं च न
प्रार्थयेत् न वर्धयेद्वेति ॥ ३५ ॥ अथैवंभूतं भावमार्गं किं वर्धमानस्वाम्येवोपदिष्टवान् उतान्येऽपीत्येतदाशङ्क्याह—‘जे य बुद्धा’
इत्यादि, ये बुद्धाः—तीर्थकृतोऽतीतेऽनादिके कालेऽनन्ताः समतिक्रान्ताः ते सर्वेऽप्येवंभूतं भावमार्गमुपन्यस्तवन्तः, तथा ये
चानागता भविष्यदनन्तकालभाविनोऽनन्ता एव तेऽप्येवमेवोपन्यसिष्यन्ति, चशब्दाद्गतमानकालभाविनश्च संख्येया इति ।
न केवलमुपन्यस्तवन्तोऽनुष्ठितवन्तश्चेत्येतददर्शयति—शमनं शान्तिः—भावमार्गस्तेषामतीतानागतवर्तमानकालभाविनां बुद्धानां

१ संसंधनमेव आ. इ. । २ × वृद्धिं आ. इ. । ३ भाव×× इ. ।

निर्युक्तिवृत्ति-
दीपिकायुतं
श्रीमत्सूत्र-
कृताङ्गम्

॥ २१० ॥

त्रिहायणमप्युत्तिष्ठति, एवं साधुरप्यभ्यासात् शूनैः शूनैः परिषहोपसर्गजं विधत्त इति ॥ ३७ ॥ साम्प्रतमध्ययनार्थमुप-
संजिहीर्षुक्तशेषमधिकृत्याह—‘संखुडे’ इत्यादि, स साधुः एवं संवृताश्रवद्भारतया संवरसंवृतो महती ग्रज्ञा यस्यासौ महा-
ग्रज्ञः—सम्यग्दर्शनज्ञानवान्, तथा धीः—बुद्धिस्तया राजत इति धीरः, परीषहोपसर्गक्षोभ्यो वा स एवंभूतः सन् परेण दत्ते
मत्याहारादिके एषणां चरेन्निविधयाप्येषणया युक्तः सन् संयममनुपालयेत्, तथा निर्वृत इव निर्वृतः कषायोपशमाच्छीती-
भूतः ‘कालं’—मृत्युकालं यावदभिकाङ्क्षेत् ‘एतत्’ यत् मया आर्क्ष्यं प्रतिपादितं तत् ‘केवलिनः’—सर्वज्ञस्य तीर्थकृतो
मतम् । एतच्च जम्बूस्वामिनमुद्दिश्य सुधर्मस्वाम्याह—तदेतद्यत्नवया मार्गस्वरूपं प्रश्रितं तन्मया न स्वमनीषिकया कथितं, किं
तर्हि ? केवलिनो मतमेतदित्येवं भवता ग्राह्यम् । इतिः—परिसमाप्त्यर्थे, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ ३८ ॥

इति मार्गाल्पमेकादशमध्ययनं समाप्तम् ॥

॥ अथ द्वादशं श्रीसमवसराध्ययनं प्रारभ्यते ॥

उक्तमेकादशमध्ययनं, साम्प्रतं द्वादशमारभ्यते, अस्य चायमभिसंबन्धः—इहानन्तराध्ययने मार्गोऽभिहितः, स च
कुमारगण्ड्युदासेन सम्यग्मार्गतां प्रतिपद्यते, अतः कुमारगण्ड्युदासं चिकीर्षुणा तत्स्वरूपमवगन्तव्यमित्यतस्तत्स्वरूपनिरूपणार्थ-

१ ० दर्शनम् ४४ वान् आ. । २ ४४ प्र० आ. ।

समाप्त मार्गाल्पमेकादशमध्ययनमिति । छ । ग्रन्थतः ३७७ । आ. इ ।

११ श्री-
मार्गध्ययने
मोक्षमार्गस्य
परमार्थ-
स्वरूपम् ।

॥ २१० ॥

मिदमव्ययनमायातम्, अस्य चोपक्रमादीनि चत्वार्यनुयोगद्वाराणि, तत्रोपक्रमान्तर्गतोऽर्थाधिकारोऽयं, तद्यथा—कुमार्ग-
भिधायिनां क्रियाऽक्रियाऽज्ञानिकनयिकानां चत्वारि समवसरणानीह प्रतिपाद्यन्ते, नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे समवसरणमि-
त्येतन्नाम, तन्निक्षेपार्थं निर्युक्तिकृदाह—

समवसरणेऽवि छक्कं सच्चित्ताचित्तमीसगं दवे । खेत्तंमि जंमि खेत्ते काले जं जंमि कालंमि ॥११६॥
भावसमोसरणं पुण णायवं छव्विहंमि भावंमि । अहवा किरिय अकिरिया अन्नाणी चेव वेणइया ॥११७॥
अत्थित्ति किरियवादी वयंति णैत्थि अकिरियवादी य । अपणाणी अपणाणं विणइत्ता वेणइयवादी ॥११८॥

‘समवसरणेऽवि’ इत्यादि, समवसरणमिति ‘सु’ गतावित्येतस्य धातोः समवोपसर्गपूर्वस्य ल्युङन्तस्य रूपं, सम्यग्—
एकीभावेनावसरणम्—एकत्र गमनं मेलापकः—समवसरणं तस्मिन्नापि, न केवलं समाधौ, षड्विधो नामादिको निक्षेपः, तत्रापि
नामस्थापने क्षुण्णे, द्रव्यविषयं पुनः समवसरणं नोआगमतो ज्ञशरीरमव्यशरीरव्यत्तिरिक्तं सचित्ताचित्तमि श्रमेदात्रिविधं,
सचित्तमपि द्विपदचतुष्पदापदभेदात्रिविधमेव, तत्र द्विपदानां साधुप्रभृतीनां तीर्थकुञ्जमनिष्क्रमणप्रदेशादौ मेलापकः, चतुष्प-
दानां गवादीनां निपानप्रदेशादौ, अपदानां तु वृक्षादीनां स्वतो नास्ति समवसरणं, विवक्षया तु काननादौ भवत्यपि, अचित्तानां तु

१ मध्ययनम्XXX अस्य. आ. । २ जावइय अ. आ. । ३ नत्थित्ति अ. आ. । ४ समोसरणमित्यादि आ. इ. ।

३६

व्युक्ताद्यंभ्रादीनां तथा मिश्राणां सेनादीनां समवसरणमद्भावावोऽवगन्तव्य इति । क्षेत्रसमवसरणं तु परमार्थतो नास्ति, विवक्षया तु यत्र द्विपदादयः समवसरन्ति व्याख्यायने वा समवसरणं यत्र तत्क्षेत्रग्राधान्यादेवमुच्यते । एवं कालममवसरणमपि द्रष्टव्यमिति । इदानीं भावसमवसरणसधिकृत्याह— 'भावसमोसरणं' इत्यादि, भावानाम्—औदयिकादीनां समवसरणं—एकत्र मेलापको भावसमवसरणं, तत्रौदयिको भाव एकविंशतिभेदः, तद्यथा—गतिश्चतुर्धा, कषायाश्चतुर्विधाः, एवं लिङ्गं त्रिविधं, मिथ्यात्वाज्ञानासंयतत्वासिद्धत्वानि प्रत्येकमेकैकविधानिः लेख्या कृष्णादिभेदेन षड्विधा भवन्ति । औपशमिको द्विविधः—मम्यक्त्वचारित्र्योपशमभेदात् । क्षायोपशमिकोऽप्यष्टादशभेदमिन्नः, तद्यथा—ज्ञानं मतिश्रुतावधिमनःपर्यायभेदाच्चतुर्धा, अज्ञानं—मत्यज्ञानश्रुताज्ञानः विभङ्गभेदात्रिविधं, दर्शनं—चक्षुरचक्षुर्वधिदर्शनभेदात्रिविधमेव, लब्धिदर्शनलाभभोगोपभोगवीर्यभेदात् पञ्चधा, सम्यक्त्वचारित्रसंयमासंयमाः प्रत्येकमेकप्रकाश इति । क्षायिको नवप्रकारः, तद्यथा—केवलज्ञानं, केवलदर्शनं, दानादिलब्धयः पञ्च; सम्यक्त्वं चारित्रं चेति । जीवन्तव्यवन्वाभव्यन्वादिभेदात् पारिणामिकास्त्रिविधः । साक्षिपानिकस्तु द्वित्रिचतुष्पञ्चकसंयोगैर्भवति, तत्र—द्विकसंयोगः सिद्धस्य क्षायिकपारिणामिकभावद्वयमद्भावादवगन्तव्यः, त्रिकसंयोगस्तु मिथ्यादृष्टिसम्यग्दृष्टविरतविरतानामौदयिकक्षायोपशमिकपारिणामिकभावसद्भावादवगन्तव्यः, तथा भवस्थकेवलिनोऽप्यौदयिकक्षायिकपारिणामिकभावसद्भावाद्विज्ञेय इति, चतुष्कसंयोगोऽपि क्षायिकसम्यग्दृष्टीनामौदयिकक्षायिकक्षायोपशमिकपारिणामिकभावसद्भावात्, तथौपशमिकसम्यग्दृष्टीनामौदयिकोपशमिकक्षायोपशमिकपारिणामिकभावमद्भावाच्चेति, पञ्चकसंयोगस्तु क्षायिकसम्यग्दृष्टीनामुपश-

मश्रेण्यां समस्तोपशान्तचारित्रमोहानां भावपञ्चकसद्भावाद्विज्ञेय इति, तदेवं भावानां द्विकत्रिकचतुष्कपञ्चकसंयोगात् संभविकः साक्षिपातिकमेदाः षड् भवन्ति, एत एव त्रिकसंयोगचतुष्कसंयोगगतिभेदात् पञ्चदशधा प्रदेशान्तरेऽभिहिता इति । तदेवं षड्विधे भावे भावसमवसरणं-भावमीलनमभिहितम्, अथवा अन्यथा भावसमवसरणं निर्युक्तिकृदेव दर्शयति-क्रियां-जीवादि-पदार्थोऽस्तीत्यादिकां वदितुं शीलं येषां ते क्रियावादिनः, एतद्विपर्यस्ता अक्रियावादिनः, तथा अज्ञानिनो-ज्ञाननिह्वव-वादिनः तथा 'वैनयिकाः'—विनयेन चरन्ति तत्प्रयोजना वा वैनयिकाः, एषां चतुर्णामपि सप्रभेदानामाक्षेपं कृत्वा यत्र विक्षेपः क्रियते तद्भावसमवसरणमिति, एतच्च स्वयमेव निर्युक्तिकारोऽन्त्यगाथया कथयिष्यति । साम्प्रतमेतेषामेवाभिधाना-न्वर्थतादर्शनद्वारेण स्वरूपमाविष्कुर्वन्नाह—'अस्थिति' इत्यादि, जीवादिपदार्थसद्भावोऽस्त्येवेत्येवं सावधारणक्रियाभ्युपगमो येषां ते अस्तीति क्रियावादिनः, ते चैववादित्वान्मिथ्यादृष्टयः, तथाहि—यदि जीवोऽस्त्येवे[वि]दस्तिस्त्वमेवे[त्येवमभ्युपगम्यते, ततः सावधारणत्वाच्च कथञ्चिन्नास्तीत्यतः स्वरूपमत्तावत्पररूपपत्तिरपि स्याद्, एवं च नानेकं जगत् स्यात्, न चैतद्दृष्टमिष्टं वा । तथा नास्त्येव जीवादिकः पदार्थ इत्येवंवादिनोऽक्रियावादिनः, तेऽप्यसद्भूतार्थप्रतिपादनान्मिथ्यादृष्टय एव, तथाहि—एकान्तेन जीवास्तित्वप्रतिषेधे कर्तुरभावाच्चास्तीत्येतस्यापि प्रतिषेधस्याभावः, तदभावाच्च सर्वास्तित्वमनिवारितमिति । तथा न ज्ञानमज्ञानं तद्विद्यते येषां तेऽज्ञानिनः, ते ह्यज्ञानमेव श्रेय इत्येवं वदन्ति, एतेऽपि मिथ्यादृष्टय एव, तथाहि—अज्ञानमेव श्रेय इत्येतदपि न ज्ञानमृते भणितुं पार्यते, तदभिधानाच्चावश्यं ज्ञानमभ्युपगतं तैरिति । तथा वैनयिका

१ द्विक१, त्रिक२, चतुष्क२, पञ्चक१; मं० आ. इ. । २ एव च आ. इ. । ३ ०क्रिययाभ्यु० आ. ।

विनयादेव केवलात् स्वर्गमोक्षावाप्तिमभिलषन्तो मिथ्यादृष्टयो, यतो न ज्ञानक्रियाभ्यामन्तरेण मोक्षावाप्तिरिति ।

एषां च क्रियावादादीनां स्वरूपं तन्निराकरणं चाचारटीकायां विस्तरेण प्रतिपादितमिति नेह प्रतन्यते ।

साम्प्रतमेतेषां भेदसंख्यानिरूपणार्थमाह—

असियसयं किरियाणं अक्किरियाणं च होइ चुलसीती । अन्नाणिय सत्तही वेणइयाणं च बैत्तीसा ॥११९॥

तेसि मत्ताणुमएणं पन्नवणा वणिया इहउज्झयणे । सम्भावणिच्छयत्थं समोसरणमाहु तेणं तु ॥ १२० ॥

सम्मदीही किरियावादी मिच्छा य सेसगा वाई । जैहिऊण मिच्छवायं सेवह वायं इमं सच्चं ॥ १२१ ॥

‘असिय’ इत्यादि, क्रियावादिनामश्रीत्यधिकं शतं भवति, तच्चानया प्रक्रियया, तद्यथा—जीवादयो नव पदार्थाः परिपाठ्या स्थाप्यन्ते, तद्वच्चः स्वतः परत इति भेदद्वयं, ततोऽप्यधो नित्यानित्यभेदद्वयं, ततोऽप्यधस्तात् परिपाठ्या कालस्वभावनियती-

जीवः	श्वरात्मपदानि पञ्च व्यवस्थाप्यन्ते, ततश्चैवं चारणिकाप्रक्रमः, तद्यथा—अस्ति जीवः स्वतो नित्यः कालतः, स्वतः परतः तथाऽस्ति जीवः स्वतोऽनित्यः कालत एव, एवं परतोऽपि भङ्गकद्रयं, सर्वेऽपि च चत्वारः कालेन लब्धाः, नित्यः अनित्यः एवं स्वभावनियतीश्वरात्मपदान्यपि प्रत्येकं चतुर एव लभन्ते, ततश्च पञ्चापि चतुष्कका विंशतिर्भवन्ति, कालः स्वभावः नियतिः ईश्वरः आत्मा साऽपि जीवपदार्थेन लब्धा, एवमजीवादयोऽप्यष्टौ प्रत्येकं विंशतिं लभन्ते, ततश्च नव
------	---

१ लक्षन्तोपि इ. । २ अकिरियवाइणx होइ अ. आ. । ३ वत्तीसं अ. । ४ सिद्धाय अ आ. । ५ चइ० अ. आ. ।

विंशतयो मीलिताः क्रियावादिनामशीत्युत्तरं शतं भवतीति । इदानीमक्रियावादिनां न सन्त्येव जीवादयः पदार्था इत्येव-
मभ्युपगमवतामनेनोपायेन चतुरशीतिवगन्तव्या, तद्यथा—जीवादीन् पदार्थान् सप्ताभिलिख्य तदधः स्वपरभेदद्वयं व्यवस्थाप्य,
ब्रह्मोप्यधः कालयदृच्छानियतिस्वभावेश्वरात्मपदानि पञ्च व्यवस्थाप्यानि, भङ्गकानयनोपायस्त्वयं—नास्ति जीवः स्वतः
कालतः, तथा नास्ति जीवः परतः कालतः, एवं यदृच्छानियतिस्वभावेश्वरात्मभिः प्रत्येकं द्वौ भङ्गकौ लभ्यते, सर्वेऽपि
द्वादश, तेऽपि च जीवादिपदार्थसप्तकेन गुणिताश्चतुरशीतिरिति, तथाचोक्तम्—“कालयदृच्छानियतिस्वभावेश्वरात्मतश्चतुर-
शीतिः । नास्तिकवादिगणमते न सन्ति भावाः स्वपरसंस्थाः ॥ १ ॥” साम्प्रतमज्ञानिकानामज्ञानादेव विवक्षितकार्यसिद्धि-
मिच्छतां ज्ञानं तु सदपि निष्फलं बहुदोषवच्चेत्येवमभ्युपगमवतां सप्तषष्टिरनेनोपायेन अवगन्तव्या—जीवाजीवादीन् नव
पदार्थान् परिपाठ्या व्यवस्थाप्य तदधोऽमी सप्त भङ्गकाः संस्थाप्याः—सत् असत् सदसत् अवक्तव्यं सदवक्तव्यं असदवक्तव्यं
सदसदवक्तव्यमिति । अभिलापस्त्वयं—सन् जीवः को वेत्ति ?, किं वा तेन ज्ञातेन ?, १ । असन् जीवः को वेत्ति ?, किं ज्ञा
तेन ज्ञातेन ?, २ । सदसन् जीवः को वेत्ति ?, किं वा तेन ज्ञातेन ?, ३ । अवक्तव्यो जीवः को वेत्ति ?, किं वा तेन ज्ञातेन ?;
४ । सदवक्तव्यो जीवः को वेत्ति ?, किं वा तेन ज्ञातेन ?; ५ । असदवक्तव्यो जीवः को वेत्ति ?, किं वा तेन ज्ञातेन ?; ६ ।
सदसदवक्तव्यो जीवः को वेत्ति ?, किं वा तेन ज्ञातेन ?; ७ । एवमजीवादिष्वपि सप्त भङ्गकाः, सर्वेऽपि मिलितास्त्रिषष्टिः,
तथाऽपरेऽमी चत्वारो भङ्गकाः, तद्यथा—सती भावोत्पत्तिः को वेत्ति ?, किं वाऽनया ज्ञातया ?; १ । असती भावोत्पत्तिः को

वेत्ति १, किं वाऽनया ज्ञानया ? २ : मद्रमती भावोत्पत्तिः को वेत्ति १, किं वाऽनया ज्ञानया ? ३ । अत्र क्तव्या भावोत्पत्तिः को वेत्ति १, किं वाऽनया ज्ञानया ? ४ । नवोत्पत्तिः मद्रमती भावोत्पत्तिः न मद्रमतीति नोपन्यस्तम् । उक्तं च—“अज्ञानिकत्वादिसत्ते नव जीवादीन् मद्रादिमद्रविधान । भावोत्पत्तिः मद्रमद्रेष्टाऽवाच्या च को वेत्ति ? ॥ १ ॥” इदानीं वेत्ति कानां विनयादेव केवलान् परलोकमपीच्छतां द्वाविंशदनेन प्रक्रमेण योज्याः, तद्यथा—सुगन्धपतियतिज्ञानिभ्यां विगन्धमन्त्रपितृषु मनसा वाचा कावेन दानेन (च) चतुर्विधो विनयो विधेयः, मद्रेऽप्यष्टौ चतुष्कामिलिना द्वाविंशदिति, उक्तं च—“वेत्तिगन्धमन्त्रे विनयध्वेनोवाक्कायदानतः कार्यः । सुगन्धपतियतिज्ञानिभ्यां विगन्धमन्त्रमातुः पितृषु मद्रा ॥ १ ॥” मद्रेऽप्येते क्रियाऽक्रियाऽज्ञानिवेत्तिगन्धवादिभेदा एकीकृतास्त्रीणि त्रिषष्ट्यधिकानि प्रावादुकमतशतानि भवन्ति । नद्वं वादिनां मनमेदमन्त्रयोः प्रदृश्योभूता तेषामध्ययनोपयोगित्वं दर्शयितुमाह—‘तेसि मत्तानुमणं’ इत्यादि, ‘तेषां’ पूर्वोक्तवादिनां मनम्—अभिप्रायस्तेन यदनुमनं—पक्षीकृतं तेन पक्षीकृताश्रयेण ‘प्रज्ञापना’—प्ररूपणा, ‘वर्णिता’—प्रतिपादिता ‘दृष्ट’—अस्मिन्नध्ययने गणधरैः, किमर्थमिति दर्शयति—तेषां यः सद्भावः—परमार्थस्तस्य,—निश्चयो—निर्णयस्तदर्थः, तेनैव कारणेन मध्ययनं मद्रमन्त्रध्वयनं मद्रमन्त्रध्वयमाहुर्गणधराः, तथाहि—वादिनां मद्रमन्त्रध्वयनं—मेलोपकृतमन्त्रनिश्चयार्थमस्मिन्नध्ययने क्रियत इत्यतः मद्रमन्त्रध्वयमिदमध्ययनं कृतमिति । इदानीमेतेषां मद्रमन्त्रध्वयमाह्वयत्वादित्वं विभागेन यथा भवति तथा दर्शयितुमाह—‘मद्रमन्त्रिद्वौ’ इत्यादि, मद्रमन्त्र—अविपरीता दृष्टिः—दर्शनं पदार्थपरिच्छित्तिर्यस्यासौ

१ उत्तरं तु आ. इ. । २ भावोत्पत्ति आ. । ३ देताऽवाच्या आ. इ. । ४ × आ. इ. । ५ × × × × पक्षी० आ. इ. । ६ तेनैव तु आ. ।

सम्यग्दृष्टिः, कोऽसावित्याह-क्रियाम्-अस्तीत्येवंभूतां वदितुं शीलमस्येति क्रियावादीत्येतद् 'अस्थिति-
 किरियवादी' त्यनेन प्राक् प्रसाधितं सदनूद्य [निरवधारणतया] सम्यग्दृष्टित्वं विधीयते, तस्यासिद्धत्वादिति, तथाहि-अस्ति
 लोकालोकविभागः, अस्यात्मा, अस्ति पुण्यपापविभागः, अस्ति तत्फलं स्वर्गनरकावासिलक्षणं; अस्ति कालः कारणत्वेनाशेषस्य
 जगतः प्रभवदृष्टिस्थितिविनाशेषु साध्येषु तथा शीतोष्णवर्षवनस्पतिपुष्पफलादिषु चेति, तथा चोक्तम्--"कालः पचति
 भूतानीत्यादि", तथाऽस्ति स्वभावोऽपि कारणत्वेनाशेषस्य जगतः, स्वो भावः स्वभाव इति कृत्वा, तेन हि जीवाजीवभव्य-
 त्वाभव्यत्वमूर्तत्वामूर्तत्वानां स्वस्वरूपानुविधानात् तथा धर्माधर्माकाशकालादीनां च गतिस्थित्यवगाहपरत्वापरत्वादिस्वरूपा-
 पादनादिति, तथा चोक्तम्--"कः कण्टकानामित्यादि". तथा नियतिरपि कारणत्वेनाश्रीयते, तथा तथा पदार्थानां निय-
 तेरेव नियतत्वात्, तथा चोक्तम्--"प्राप्तव्यो नियतिबलाश्रयेत्यादि". तथा पुराकृतं, तच्च शुभाशुभमिष्टानिष्टफलं
 कारणं, तथा चोक्तम्--"यथा यथा पूर्वकृतस्य कर्मणः, फलं निधानस्थमिहोपतिष्ठते । तथा तथा पूर्वकृतानुसारिणी, प्रदी-
 पहस्ते मतिः प्रवर्तते ॥ १^५ ॥" तथा "स्वकर्मणा युक्त एव, सर्वो ह्युत्पद्यते जनः । स तथाऽऽकृष्यते तेन, न यथा
 स्वयमिच्छति ॥ १ ॥" इत्यादि । तथा पुरुषकारोऽपि कारणं, यस्मान्न पुरुषकारमन्तरेण किञ्चित्सिध्यति, तथा चोक्तम्-
 "न दैवमिति संचिन्त्य, त्यजेदुद्यममात्मनः । अनुद्यमेन कस्तैलं, तिलेभ्यः प्राप्तुमर्हति ! ॥ १^१ ॥" तथा--"उद्यमाच्चारु

१ xxxxxxxxxx स^० आ इ । २ ऽदि । १ । ३ ऽदि । २ । ४ ऽदि । ३ । ५ आ । ६ ऽदि । ५ । आ ।
 ७ ॥ १ ॥ । ६ । आ ।

चित्राङ्गि !, नरो भद्राणि पश्यति । उद्यमात्कृमिकीटोऽपि, भिनचि महतो हुमान् ॥ २' ॥ ” तदेवं सर्वानपि कालादीन् कारणत्वेनाभ्युपगच्छन् तथाऽऽन्मपुण्यपपरलोकादिकं चेच्छन् क्रियावादी सम्यग्दृष्टित्वेनाभ्युपगन्तव्यः । शेषकास्तु वादा- अक्रियावादाज्ञानवादवैनयिकवादा मिथ्यावादा इत्येवं द्रष्टव्याः, तथाहि—अक्रियावाद्यत्यन्तनास्तिकोऽध्यक्षसिद्धं जीवा- जीवादिपदार्थजातमपह्नुवन् मिथ्यादृष्टिरेव भवति, अज्ञानवादी तु सति मत्यादिके हेयोपादेयप्रदर्शके ज्ञानपञ्चकेऽज्ञान- मेव श्रेय इत्येवं वदन् कथं नोन्मत्तः स्यात् ?, तथा विनयवाद्यपि विनयादेव केवलात् ज्ञानक्रियासाध्यां सिद्धिभिच्छन्न- पकर्णयितव्यः, तदेवं विपरीतार्थाभिधायितैवेति मिथ्यादृष्टयोऽवगन्तव्याः । ननु च क्रियावाद्यप्यशीत्युत्तरशतमेदोऽपि तत्र तत्र प्रदेशे कालादीनभ्युपगच्छन्नेव मिथ्यावादित्वेनोपन्यस्तः तत्कथमिह सम्यग्दृष्टित्वेनोच्यत इति ?, उच्यते—स तत्रास्त्येव जीव इत्येवं सावधारणतयाऽभ्युपगमं कुर्वन् काल एवैकः सर्वस्यास्य जगतः कारणं तथा स्वभाव एव नियतिरेव पूर्वकृतमेव पुरुषकार एवेत्येवमपरनिरपेक्षतयैकान्तेन कालादीनां कारणत्वेनाश्रयणान्मिथ्यात्वं, तथाहि—अस्त्येव जीव इत्येवमस्तिना सह जीवस्य सामानाधिकरण्यात् यद्यदस्ति तत्तज्जीव इति प्राप्तम्, अतो निरवधारणपक्षसमाश्रयणादिह सम्यक्त्वमभिहितं, तथा कालादी- नामपि समुदितानां परस्परसव्यपेक्षाणां कारणत्वेनैवाश्रयणात् सम्यक्त्वमिति । ननु च कथं कालादीनां प्रत्येकं निरपेक्षाणां मि- थ्यात्वस्वभावत्वे सति समुदितानां सम्यक्त्वमद्भावः ?, न हि यत्प्रत्येकं नास्ति तत्समुदायेऽपि भवितुमर्हति, सिकता- तैलवत् ; नैतदस्ति । प्रत्येकं पद्मरागादिमार्गविविद्यमानापि रत्नावली समुदाये भवन्ती दृष्टा, न च दृष्टेऽनुपपन्नं नामेति

यत्किञ्चिदेतत्, तथा चोक्तम्—“कालो सहाव गिर्यई पुव्वकयं पुरिस कारणेगंता । मिच्छत्तं ते चेव उ समासओ द्वेति संभत्तं ॥ १ ॥ सेव्वेवि य कालाई ईह समुदायेण साहगा भणिया । जुल्लंति य एमेव य सम्भं सव्वस्स कज्जस्स ॥ २ ॥ नै हि कालादीहितो केवलएहिं तु जायए किंचि । इह सुगरंधणादिवि ता सव्वे समुदिता हेऊ ॥ ३ ॥ जहं णेगलक्खणगुणा^१ वेरुलियादी मणी विसंजुत्ता । रयणावलिववएसं ण लहंति महग्घमुल्लावि ॥ ४ ॥ तह णिययवादसुविणिच्छियावि अण्णोऽ-
णपक्खनिरवेक्खा । सम्महंसणसहं सव्वेऽवि णया ण पाविति ॥ ५ ॥ जह पुण ते चेव मणी जहा गुणविसेसभागपडिबद्धा । रयणावलित्ति भण्णइ चयंति पडिक्सण्णाओ ॥ ६ ॥ तह सव्वे णयवाया जहाणुरूवविणिउत्तत्तत्ता । सम्महंसणसहं लभंति ण विसेससण्णाओ ॥ ७ ॥ तंम्हा मिच्छदिट्ठी सेव्वेवि णया सपक्खपडिबद्धा । अण्णोणनिस्सिया पुण हवंति सम्भत्त सन्भावा ॥ ८ ॥” यत् एवं तस्मात्प्रयक्त्वा मिथ्यात्ववादं—कालादिप्रत्येकैकान्तकारणरूपं ‘सेवध्वम्’—अङ्गीकुरुध्वं ‘सम्यग्वादं’—पर-
स्परसम्यग्पेक्षकालादिकारणरूपं ‘ईम’मिति मयोक्तं प्रत्यक्षासन्नं ‘सत्यम्’—अवितथमिति ॥

सा. १ कालः स्वभावो नियतिः पूर्वकृतं पुरुषकारः कारण एकान्तात् मिथ्यात्वं समासतो भवति सम्यक्त्व ॥ १ ॥ २ सर्वेऽपि च कालादय इह समुदायेन साधका भणिताः । युज्यते च एवमेव सम्यक् सर्वस्य कार्यस्य ॥ २ ॥ ३ इय आ. इ. ॥ सा. ४ नैव कालादिभिः केवलैस्तु जायते किंचित् । इह मुद्गरंधनाद्यपि तत्सर्वेऽपि समुदिता हेतवः ॥ ३ ॥ ५ यथानेकलक्षणगुणा वैदूष्यद्वयो मणयो विसंयुताः । रत्नावलीव्यपदेशं न लभन्ते महावर्मव्या अपि ॥ ४ ॥ ६ तथा निजकवादसुविनिश्चिता अपि अन्योऽन्यपक्षनिरपेक्षाः सम्यग्दर्शनशब्दं सर्वेऽपि नया न आप्नुवन्ति ॥ ५ ॥ ७ यथा पुनस्ते चैव मणयो यथा गुणविशेषभागप्रतिबद्धाः । रत्नावलीति भण्यते त्यजन्ति प्रत्येकसंज्ञाः ॥ ६ ॥ ८ तथा सर्वेऽपि नयवादा यथानुरूपविनियुक्तवक्तव्याः । सम्यग्दर्शनशब्दं लभन्ते न विशेषसंज्ञाः ॥ ७ ॥ ९ तस्मान्मिथ्यादृष्टयः सर्वेऽपि नयाः स्वपक्षप्रतिबद्धाः । अन्योऽन्यनिश्चिताः पुनर्भवन्ति सम्यक्त्व सद्भावात् ॥ ८ ॥ १० इदमिति यथोक्त आ. इ. ।

यतो नामनिष्पन्नो निर्द्वयः, साम्प्रतं मृत्रानुगमेऽन्वयल्लनादिगुणोपेतं यत्र मृच्चारविनव्यं, तच्चैदम्—

चत्वारि समोमरणाणिमाणि, पावादुया जाहं पुढो वयंति । किरियं अकिरियं विणियंति तइयं, अन्ना-
णमाहंसु चउत्थमेव ॥ १ ॥ अण्णाणिमा ना कुमदावि संता, असंथुया णो विनिगिच्छन्तिन्ना । अकोविया
आहु अकोविंयंति, अणाणुवीहन्तु मुसं वयंति ॥ २ ॥ सच्चं अमच्चं इति चिंनयंता, अमाहु साहुत्ति उदाह-
रंता । जेमे जणा वेणइया अणेगे, पुट्ठावि भावं विणहंस्सु णाम ॥ ३ ॥ अणोवसंवा इति ते उदाहु, अट्टे स
ओभासइ अम्ह एवं । लवावसंकी य अणागण्हिं, णो किरियमाहंस्सु अकिरियवादी ॥ ४ ॥

‘चत्वारि’ इत्यादि, अम्य च प्राक्तनाध्ययनेन महायं संबन्धः, तद्यथा—साधुना प्रतिपन्नभावमार्गेण कुमार्गाश्रिताः
परवादिनः सम्यक् परिज्ञाय परिहर्तव्याः, नन्वरूपाविष्करणं चानेनाध्ययनेनोपदिश्यते इति, अनन्तरसूत्रस्यानेन सूत्रेण
सह संबन्धोऽयं, तद्यथा—संवृतो महाप्रज्ञो वीरो दत्तेषां चरन्नाभिनिर्धृतः मन् मृत्युकालमभिकाङ्क्षेद् एतत्केवलिनो भाषितं,
तथा परतीर्थिकपरिहारं च कुर्यात् एतच्च केवलिनो मतम्, अतस्तत्परिहारार्थं तत्स्वरूपनिरूपणमनेन क्रियते । ‘चत्वारी’ति
संख्यापदमपरसंख्यानिवृत्त्यर्थं ‘समवसरणानि’—परतीर्थिकाभ्युपगममहूरूपाणि यानि ग्रावादुकाः पृथक् पृथक्वदन्ति,
तानि चासूनि अन्वर्थाभिधायिभिः संज्ञापदैर्निर्दिश्यन्ते, तद्यथा—क्रियाम्—अस्तीत्यादिकां वदितुं शीलं येषां ते क्रियावादिनः,

१ इति इ. । २ विद्याएआ. । ३ हरंति इ. । ४ आया आ. । ५ साधुप्रति इ. । ६ सा. धीरो प्र० ।

तथाऽक्रिया-नास्तीत्यादिकां वदितुं शीलं येषां तेऽक्रियावादिनः, तथा तृतीया वैनयिकाश्चतुर्थोऽस्वज्ञानिका इति ॥ १ ॥ तदेवं क्रियाऽक्रियावैनयिकाज्ञानवादिनः सामान्येन प्रदर्शयन्तु तद्वैयर्थ्यं तन्मतोपन्यासं पश्चानुपूर्व्यप्यस्तीत्यतः पश्चानुपूर्व्यं कर्तुमाह, यद्वैतेषामज्ञानिका एव सर्वापलापितयाऽत्यन्तमसंबद्धा अतस्तांनेवादावाह—‘अण्णाणि या’ इत्यादि, अज्ञानं विद्यते येषामज्ञानेन वा चरन्तीत्यज्ञानिकाः आज्ञानिका वा तावत्प्रदर्शयन्ते, ते चाज्ञानिकाः किल वयं कुशला इत्येवं-वादिनोऽपि सन्तः ‘असंस्तुता’ अज्ञानमेव श्रेय इत्येवंवादितया असंबद्धाः, असंस्तुतत्वादेव विचिकित्सा-चित्तविप्लुति-श्चित्तभ्रान्तिः संशीतिस्तां न तीर्णा-नातिक्रान्ताः, तथाहि ते ऊचुः--य एते ज्ञानिनस्ते परस्परविरुद्धवादितया न यथार्थ-वादिनो भवन्ति, तथाहि-एके सर्वगतमात्मानं वदन्ति, तथाऽन्ये असर्वगतं, अपरे अंगुष्ठपर्वमात्रं, केचन श्यामाकतन्दुलमात्रं; अन्ये मूर्तममूर्तं हृदयमध्यवर्तिनं ललाटव्यवस्थितमित्याद्यात्मपदार्थ एव सर्वपदार्थपुरःसरे तेषां नैकवाक्यता, न चातिशय-ज्ञानी कश्चिदस्ति यद्वाक्यं प्रमाणीक्रियेत, न चासौ विद्यमानोऽप्युपलक्ष्यतेऽवर्णदर्शिना, ‘नासर्वज्ञः सर्वं जानाती’ति वचनात्, तथा चोक्तम्--“सर्वज्ञोऽसाविति ह्येतत्कालेऽपि बुभुक्षुभिः । तज्ज्ञानज्ञेयविज्ञानशून्यैर्विज्ञायते कथम् ? ॥ १ ॥” न च तस्य सम्यक् तदुपायपरिज्ञानाभावात् संभवः, संभवाभावश्चेतरेतराश्रयत्वात्, तथाहि-न विशिष्टपरिज्ञानमृते तदवाप्तुपाय-परिज्ञानमुपायमन्तरेण च नोपेयस्य विशिष्टपरिज्ञानस्यावाप्तिरिति, न च ज्ञानं ज्ञेयस्य स्वरूपं परिच्छेत्तुमलं, तथाहि-यत्कि-मप्युपलभ्यते तस्यावर्गमध्यपरभागेर्भावन्यं, तत्रावर्गभागस्यैवोपलब्धिर्नैतत्सयोः, तेनैव व्यवहितत्वात्, अर्वाभागस्यापि भाग-

सा. १. ४ दृष्टार्थं प्र० आ. । २ व्याख्याद्विमिति शेषः । ३ असंबद्धमापिणः । ४ सर्वज्ञ आ. इ. । ५ यदि किम० इ. ।

त्रयकल्पनात्तत्सर्वांगीयभागपरिकल्पनया परमाणुपर्यवसानता, परमाणोश्च स्वभावविप्रकृष्टत्वादवाग्निदर्शनिनां नोपलब्धिरिति, तदेवं सर्वज्ञस्याभावादसर्वज्ञस्य च यथावस्थितवस्तुस्वरूपापरिच्छेदात् सर्ववादिनां च परस्परविरोधेन पदार्थस्वरूपाभ्युपगमात् यथोत्तरपरिज्ञानिनां ग्रमादवतां बहुतरदोषसंभवादज्ञानमेव श्रेयः, तथाहि-यद्यज्ञानवान् कथञ्चित्पादेन शिरसि हन्यात् तथापि चित्तशुद्धेर्न तथाविधदोषानुषङ्गी स्यादित्येवज्ञानिन एवंपादिनः सन्तोऽसंबद्धाः, न चैवंविधां चित्तविप्लुतिं वितीर्णा इति । तत्रैवंपादिनस्ते अज्ञानिका ' अक्रोविदा ':-अनिपुणाः-सम्यक्परिज्ञानविकला इत्यवगन्तव्याः, तथाहि-यच्चैरभिहितं 'ज्ञानवादिनः परस्परविरुद्धार्थवादितया न यथार्थवादिन' इति, तद्वत्त्वसर्वज्ञग्रणीतागमाभ्युपगमवार्थार्थवादित्वं, न चाभ्युपगमवादा एव बौधायै प्रकल्प्यन्ते, सर्वज्ञग्रणीतागमाभ्युपगमवादिनां तु न क्वचित्परस्परतो विरोधः सर्वज्ञत्वान्यथानुपपत्तेरिति, तथाहि--प्रक्षीणशेषावरणतया रागद्वेषमोहानामनुतकारणानामभावाच्च तद्वाक्यमयथार्थमित्येवं तत्प्रणीतागमावतां न विरोधवादित्वमिति । ननु च स्यादेतद् यदि सर्वज्ञः कश्चित्स्यात्, न चासौ संभवतीत्युक्तं प्राक्, सत्यशुक्तमयुक्तं तूक्तं, तथाहियत्तावदुक्तं 'न चासौ विद्यमानोऽप्युपलक्ष्यतेऽवाग्निदर्शिनोति' तदयुक्तं, यतो यद्यपि परचेतोवृत्तीनां दुरन्वयत्वात् सरागा वीतरागा इव चेष्टन्ते वीतरागाः सरागा इवेत्यतः प्रत्यक्षेणानुपलब्धिः, तथापि संभवानुमानस्य सद्भावाच्चक्रप्रमाणाभावाच्च तदस्तित्वमनिवार्यं, संभवानुमानं त्विदं-व्याकरणादिनां शास्त्राभ्यासेन संस्क्रियमाणायाः प्रज्ञाया ज्ञानातिशयो ज्ञेयावगमं प्रत्युपलब्धः,

१ xxxxxxxxसर्वं० आ. । २ वाच्यार्थेव आ. । ३ ०मित्यतस्त० आ. इ. । ४ एवे० इ. । सा. ५ शास्त्राभ्यासे करणत्वात्तृतीया यद्वाऽभ्यासाभ्यस्ययोरैक्यं ।

तदत्र कश्चित्ताभूताभ्यासवशात् सर्वज्ञोऽपि स्यादिति, न च तदभावसाधकं प्रमाणमस्ति, तथाहि—न तावदवर्गदर्शिप्रत्यक्षेण सर्वज्ञाभावः साधयितुं शक्यः, तस्य हि तज्ज्ञानज्ञेयविज्ञानशून्यत्वाद्, अशून्यत्वाभ्युपगमे च सर्वज्ञत्वापत्तिरिति । नाप्यनुमानेन, तदव्यभिचारिलिङ्गाभावादिति । नाभ्युपमानेन सर्वज्ञाभावः साध्यते, तस्य सादृश्यबलेन प्रवृत्तेः, न च सर्वज्ञाभावे साध्ये तादृग्विषयं सादृश्यमस्ति येनासौ सिध्यतीति । नाप्यर्थोपन्या, तस्याः प्रत्यक्षादिप्रमाणपूर्वकत्वेन प्रवृत्तेः, प्रत्यक्षादीनां च तत्साधकत्वेनाप्रवर्तनात् तस्या अप्यप्रवृत्तिः । नाप्यागमेन, तस्य सर्वज्ञसाधकत्वेनापि दर्शनात्, नापि प्रमाणपञ्चकाभावरूपेणाभावेन सर्वज्ञाभावः सिध्यति, तथाहि—सर्वत्र सर्वदा न संभवन्नि तद्ग्राहकं प्रमाणमित्येतदवर्गदर्शिनो वक्तुं न युज्यते, तेन हि देशकालविप्रकृष्टानां पुरुषाणां यद्विज्ञानं तस्य ग्रहीतुमशक्यत्वात्, तद्ग्रहणे वा तस्यैव सर्वज्ञत्वापत्तेः, न चार्वागदर्शिनो ज्ञानं निवर्तमानं सर्वज्ञाभावं साधयति, तस्याव्यापकत्वात्, न चाव्यापकव्यावृत्त्या पदार्थव्यावृत्तिर्युक्तेति, न च वस्त्वन्तरविज्ञानैरूपोऽभावः सर्वज्ञाभावसाधनायालं, वस्त्वन्तरसर्वज्ञयोरेकज्ञानसंसर्गप्रतिबन्धाभावात् । तदेवं बाधकप्रमाणाभावात् संभवानुमानस्य च प्रतिपादितत्वादस्ति सर्वज्ञः, तत्प्रणीतागमाभ्युपगमाच्च मतभेदोषो दूरापास्त इति, तथाहि—तत्प्रणीतागमाभ्युपगमवादिनामेकवाक्यतया शरीरमात्रव्यापी संसार्यात्माऽस्ति तत्रैव तदुणोपलब्धेरिति, इतरैरस्राश्रयदोषश्चात्र नावतरत्येव, यतोऽभ्यस्यमानायाः प्रज्ञाया ज्ञानातिशयः स्वात्मन्यपि दृष्टो, न च दृष्टेऽनुपपन्नं नामेति ।

सा. १ बुद्धितारतम्योपलब्धेर्विश्रान्तिसिद्धिः । २ विज्ञानशून्यत्वाभ्यु० आ. । सा. ३ भावयति प्र० । ४ चाख्यव्यावृत्त्या आ. । सा. ५ घटज्ञाने हि पट्यभावप्रतीतिर्यथा । ६ विषयितानियमाभावात् । ७ संसर्गि० इ. ।

यदप्यभिहितं तद्यथा 'न च ज्ञानं क्षेत्रस्य स्वरूपं परिच्छेत्तुमलं, सर्वत्रावर्गभागेन व्यवधानात्, सर्वरातीयभागस्य च परमाणुरूपतयाऽतीन्द्रियत्वादिति', एतदपि वाङ्मात्रमेव, यतः सर्वज्ञज्ञानस्य देशकालस्वभावव्यवहितानामपि ग्रहणाच्चास्तित्यवधानसंभवः, अविर्गदार्शिज्ञानस्याप्यवयवद्वारेणावयविनि प्रवृत्तेर्नास्ति व्यवधानं, न ह्यवयवी स्वावयवैर्व्यवधीयत इति युक्तिसंगतम्, अपि च-अज्ञानमेव श्रेय इत्यत्राज्ञानमिति किमयं पयुदाम आहोस्वित्प्रसज्यप्रतिषेधः ? , तत्र यदि ज्ञानादन्य-दज्ञानमिति ततः पयुदासवृत्त्या ज्ञानान्तरमेव समाश्रितं स्यात् नाज्ञानवाद इति । अथ ज्ञानं न भवतीत्यज्ञानं तुच्छो नीरूपो ज्ञानाभावः स च सर्वमामर्थ्यरहित इति कथं श्रेयानिति ? , अपि च-अज्ञानं श्रेय इति प्रसज्यप्रतिषेधेन ज्ञानं श्रेयो न भवतीति क्रियाप्रतिषेध एव कृतः स्याद्, एतच्चाध्यक्षबाधितं यतः सम्यग्ज्ञानादर्थं परिच्छिद्य प्रवर्तमानोऽर्थक्रियार्थी न विसंवाद्यत इति । किंच-अज्ञानप्रमादवह्निः पादेन शिरःस्पर्शनेऽपि स्वल्पदोषतां परिज्ञायैवाज्ञानं श्रेय इत्यभ्युपगम्यते, एवं च सति प्रत्यक्ष एव म्यादभ्युपगमविरोधो, नानुमानं प्रमाणमिति । तथा तदेवं मर्वाथा ते अज्ञानवादिनः-‘अकोविदा’:-धर्मोपदेशं प्रत्यनिपुणाः स्वतोऽकोविदेभ्य एव स्वशिष्येभ्य ‘आहुः’-कथितवन्तः, छान्दसत्वाच्चेकवचनं सूत्रं कृतमिति । आख्या अपि ग्रायशोऽज्ञानिकाः अविज्ञोपचितं कर्म बन्धं न यातीत्येवं यतस्तेऽभ्युपगमयन्ति, तथा ये च बालमत्तसुसादयोऽस्पष्टविज्ञाना अबन्धका इत्येवमभ्युपगमं कुर्वन्ति, ते सर्वेऽप्यकोविदा द्रष्टव्या इति । तथाऽज्ञानपक्षसमाश्रयणाच्चाननुविचिन्त्य

१ ० ज्ञानेन आ. । मा. २ विवक्षितं निषेयं ज्ञानमत्र, तथाः कान्यम्यपि ज्ञानत्वं न क्षतिः । ३ किरियं अकिरियमित्याख्यायाभ्येकवचनस्य समाधानमिदमाभाति ।

भाषणान्मृषा ते सदा वदन्ति । अनुविचिन्त्य भाषणं यतो ज्ञानं सति भवति, तत्पूर्वकर्त्तव्यं सत्यवादम्य, अतो ज्ञानान्-
 म्युपगमादनुविचिन्त्य भाषणाभावः, तद्भावाच्च तेषां मृषावादित्वमिति ॥ २ ॥ साम्प्रतं वैनयिकवाङ् निराचिकीर्षुः प्रक्रमते-
 'सच्च असच्च' इत्यादि, सद्भ्यो हितं 'सत्यं'—परमार्थो यथावस्थितपदार्थनिरूपणं वा मोक्षो वा तदुपायभूतो वा संयमः
 सत्यं तदसत्यम् 'इति' एवं 'विचिन्तयन्तो' मन्यमानाः, एवमसत्यमपि मन्यमिति मन्यमानाः, तथाहि—मम्यग्दशन-
 ज्ञानचारित्राख्यो मोक्षभागः मन्यस्तममत्यत्वेन चिन्तयन्तो विनयादेव मोक्ष इत्येतदसत्यमपि सत्यत्वेन मन्यमानाः, तथा
 असाधुमप्यविशिष्टकर्मकारिणं वन्दनादिकया विनयप्रतिपत्त्या साधुम् 'इति' एवम् 'उदाहरन्तः'—प्रतिपादयन्तो न
 सम्यग्यथावस्थितधर्मस्य परीक्षकाः, युक्तिविकलं विनयादेव धर्म इत्यवमन्युपगमान्, क एतं न्येतदाह—ये 'इमे' बुद्ध्या
 प्रत्यक्षासनीकृता 'जना इव'—प्राकृतपुरुषा इव जना विनयेन चरन्ति वैनयिका—विनयादेव केवलात्स्वर्गमोक्षावाप्तिरि-
 त्येवंवादिनः 'अनेके'—बहवो द्वाविंशद्भेदभिन्नत्वात्तेषां, ते च विनयचारिणः केनचिद्धर्मार्थिना पृष्टाः सन्तोऽपि शब्दाद-
 पृष्टा वा 'भाव' परमार्थं यथार्थोपलब्धं स्वाभिप्रायं वा विनयादेव स्वर्गमोक्षावाप्तिगन्धेव 'द्वयैनेषुः' विनीतवन्तः—
 सर्वदा सर्वस्य सर्वसिद्धये विनयं ग्राहितवन्तः, नामशब्दः संभावनायां, संभाव्यत एव विनयात्स्वकार्यमिद्विरिति, तदुक्तम्—
 “तस्मात्कल्याणानां सर्वेषां भाजनं विनयः” इति ॥ ३ ॥ किंचान्यन्त—'अणोवसंखा' इत्यादि, मंख्यानं संख्या—पणि-
 ञ्छेदः उप—सामीप्येन संख्या उपसंख्या—सम्यग्यथावस्थिताधेपरिज्ञानं नोपसंख्याऽनुपमंख्या नयाऽनुपसंख्या—अप-

सा. १ समुच्चयार्थत्वात्तच्छेदानुविचिन्त्य भाषणपगमर्गे । २ ० कपरगः । मः २ ० अर्यम प्र ० यः । ३ ० अर्यम प्र ० अ. ३ ।

रिज्ञानेन व्यामूढमतयस्ते वैनयिकाः स्वाग्रहप्रस्ता इति एतद्-यथा विनयादेव केवलात् स्वर्गमोक्षावाप्तिरित्युदाहृतवन्तः, एतच्च ते महामोहाच्छादिता 'उदाहुः'-उदाहृतवन्तः-यथैवं सर्वस्य विनयप्रतिपत्त्या स्वोऽर्थः-स्वर्गमोक्षादिकः अस्माकम् 'अवभासते'-आविर्भवति प्राप्यते इतियावत्, अनुपसंख्योदाहृतिश्च तेषामेवमवगन्तव्या, तद्यथा-ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्ष-सद्भावे सति तदपास्य विनयादेवैकस्मात्तदवाप्त्यभ्युपगमादिति, यदप्युक्तं 'सर्वकल्याणभाजनं' तदपि सम्यग्दर्शनादिसंभवे सति विनयस्य कल्याणभाक्त्वं भवति नैकैकस्येति, तद्रहितो हि विनयोपेतः सर्वस्य प्रहृतया न्यत्कारमेवापादयति, ततश्च विवक्षितार्थावभासनाभावात्तेषामेवंवादिनामज्ञानावृत्तत्वेवावशिष्यते, नाभिप्रेतार्थावाप्तिरित्युक्ता वैनयिकाः ॥ साम्प्रतमक्रि-यावादिदर्शनं निराचिकीर्षुः पश्चार्धमाह-लवं-कर्म तस्मादपशङ्कितुम्--अपसर्तुं शीलं येषां ते लैवापशङ्कितो-'लोकाय-तिकाः शाक्यादयश्च, तेषामात्मैव नास्ति कुतस्तत्क्रिया तज्जनितो वा कर्मबन्ध इति, उपचारमात्रेण त्वस्ति बन्धः, तद्यथा- 'बद्धा मुक्ताश्च कथ्यन्ते, मुष्टिग्रन्थिकपोतकाः ॥ १ ॥' तथाहि--बौद्धा-नामयमभ्युपगमो, यथा--'क्षणिकाः सर्वसंस्कारा' इति. 'अस्थितानां [च] कुतः क्रिया' इत्यक्रियावादित्वं, योऽपि स्कन्ध-पञ्चाभ्युपगमस्तेषां सोऽपि संवृतिमात्रेण न परमार्थेन यतस्तेषामयमभ्युपगमः, तद्यथा--विचार्यमाणाः पदार्था न कथ-ञ्चिदप्यात्मानं विज्ञानेन समर्पयितुमलं, तथाहि--अवयवी तैत्त्वान्यत्वाभ्यां विचार्यमाणो न घटां प्राञ्चति, नाप्यवयवाः

१ भाजनं विनय इति तदपि आ. इ. १. २ नेकस्येति इ । सा. ३ लयावशङ्किनः । अग्रऽपि अत्र गाथाया । ४ तत्त्वाऽतत्त्वाभ्यां प्र० ।
५ अवयवैभ्योऽभिन्नत्वेतराभ्यां ।

परमाणुपर्यवसानतयाऽतिस्फुटस्त्वज्ज्ञानगोचरतां प्रतिपद्यन्ते, विज्ञानमपि ज्ञेयाभावेनामूर्तस्य निराकारतया न स्वरूपं विभर्षि, तथा चोक्तम्—“यथा यथाऽर्थश्चिन्त्यन्ते, विविच्यन्ते तथा तथा । यद्येतत्स्वयमर्थेभ्यो, रोचते तत्र के वयम् ? ॥ १ ॥” इति, प्रच्छन्नलोकायतिका हि बौद्धाः, तत्रानागतैः क्षणैः चशब्दादतीतैश्च वर्तमानक्षणस्यासंगतेर्न क्रिया, नापि च तज्जनितः कर्मबन्ध इति । तदेवमक्रियावादिनो नास्तिकवादिनः सर्वापलापितया लैवावशङ्किनः सन्तो न क्रियामाहुः, तथा अक्रिय आत्मा येषां सर्वव्यापितया तेऽप्यक्रियावादिनः सांख्याः, तदेवं ते लोकायतिकबौद्धसांख्या अनुपसंख्यया—अपरिज्ञानेनेति—एतत् पूर्वोक्तमुदाहृतवन्तः, तथैतत्त्वज्ञानेनैवोदाहृतवन्तः, तद्यथा—अस्माकमेवमभ्युपगमेऽर्थोऽवभासते—युज्यमानको भवतीति, तदेवं श्लोकपूर्वार्द्धं काकाक्षिगोलकन्यायेनाक्रियावादिमतेऽप्यायोज्यमिति ॥ ४ ॥

साम्प्रतमक्रियावादिनामज्ञानविजृम्भितं दर्शयितुमाह—

सम्मिस्रसंभावं च गिरा गहीए, से मुम्मुई हांइ अणाणुवाई । इमं दुपक्खं इममेगपक्खं, आहंखु छलायतणं च कम्मं ॥ ५ ॥ ते एवमक्खंति अबुज्झमाणा, विरूवरूवाणि अकिरियवाई । जे मायइत्ता बह्वे मणूसा, भमंति संसारमणोवदगं ॥ ६ ॥ णाइच्चो उएइ ण अत्थमेति, ण चंदिमा वडुति हायती वा । सलिला ण संदंति ण वंति वाया, वंछो णियतो कसिणे हु लोए ॥ ७ ॥ जंहाहि अंधे सह जोतिणावि,

१ इत्येव आ. इ. । २ ० लवाप० आ. इ. । ३ तदेते आ. । मा ४ लोकायकिता बौद्धाः सांख्याः प्र० । ५ तथैतच्चा० आ. । ६ वरगिरिगिहीए आ. । स गिरा गिहिते इ. । ७ अकिरितया आ. । ८ जमादिदिता आ. । ९ वंछो णितिए आ., वंछो हुएतो इ. । १० जहा य आ. इ ।

रूपाङ्गो पश्यति हीणेनेत्ते । संतपि ते एवमकिरियंवाई, किरियं ण पस्सन्ति निरुद्धपन्ना ॥ ८ ॥

‘सम्मिस्समांघं’ इत्यादि, स्वकीयया गिरा-वाचा स्वाभ्युपगमेनैव ‘गृहीते’-तस्मिन्नर्थे नान्तरीयकतया वा समागते सति तस्याऽऽयातस्यार्थस्य गिरा प्रतिषेधं कुर्वाणाः ‘सम्मिश्रीभाचम्’-अस्तित्वनास्तित्वाभ्युपगमं ते लोकायतिकादयः कुर्वन्ति, वा शब्दात्प्रतिषेधे प्रतिपाद्येऽस्तित्वमेव प्रतिपादयन्ति, तथाहि-लोकायतिकास्तावत्स्वशिष्येभ्यो जीवाद्यभावप्रतिपादकं शास्त्रं प्रतिपादयन्तो नान्तरीयकतयाऽऽत्मानं कर्तरि कर्णं च शास्त्रं कर्मतापन्नांश्च शिष्यान्वदयमभ्युपगच्छेयुः, सर्वशून्यत्वे त्वस्य त्रितयस्याभावात्तन्मिश्रीभावो व्यत्ययो वा । बौद्धा अपि मिश्रीभावमेवमुपगताः, तद्यथा-“गन्ता च नास्ति कश्चिद्गतयः षड्-बौद्धशासने प्रोक्ताः । गम्यत इति च गतिः स्याच्छ्रुतिः कथं शोभना बौद्धी ? ॥ १ ॥” तथा-“कर्म [च] नास्ति फलं चास्ति”इत्यसति चात्मनि काग्रे कथं षड्गतयः ? ज्ञानसन्तानस्यापि संतानिव्यतिरेकेण संवृत्तिमत्त्वात् क्षणस्य चास्थितत्वेन क्रियाऽभावात् नानागतिसंभवः, सर्वोप्यपि कर्मोप्यबन्धनानि प्ररूपयन्ति स्वागमे, तथा पञ्च जातकशतानि च बुद्धस्योपदि-शन्ति, तथा-‘मातापितरौ हत्वा बुद्धशरीरे च रुधिरमुत्पाद्य । अर्हद्वधं च कृत्वा स्तूपं भिक्षा च पञ्चैते ॥ १ ॥ आवीचिनरकं यान्ति ।’ एवमादिकस्यागमस्य सर्वशून्यत्वं प्रणयनमयुक्तिसंगतं स्यात्, तथा जातिजरामरणरोगशोकोत्तममध्यमाधमत्वानि च न स्युः, एष एव च नानाविधकर्मविपाको जीवास्तित्वं कर्तृत्वं कर्मवत्त्वं चावेदयति, तथा ‘गान्धर्वनगरतुल्या माया-स्वप्नोपपातघनसदृशाः । मृगतृष्णानीहाराम्बुचिन्द्रिकालातचक्रसमाः ॥ १ ॥’ इति भाषणाच्च स्पष्टमेव मिश्रीभावोपगमनं

१ पामड आ. । २ यथातो आ. । ३ बुद्ध आ. ड. । ४ आवाचो आ. ड. । ५ यान्तीत्येव आ. ड. । ६ कर्मबन्ध आ. ।

॥२१९॥

१२ श्री-
समवसरणा-
ध्ययनेऽ-
क्रियावादि-
नामज्ञान-
चेष्टित-
प्रदर्शनम् ।

बौद्धानामिति । यदि वा—नानाविधकर्मविपाकाभ्युपगमात्तेषां व्यत्यय एवेति, तथा चोक्तम्—“यदि शून्यस्तत्र पक्षो मत्पक्ष-
निवारकः कथं भवति ? । अथ मन्यसे न शून्यस्तथापि मत्पक्ष एवामौ ॥ १ ॥” इत्यादि, तदेवं बौद्धाः पूर्वोक्तया नीत्या-
मिश्रीभावमुपगता नास्तिन्वं प्रतिपादयन्तोऽस्मिन्नेवमेव प्रतिपादयन्ति । तथा मांख्या अपि सर्वव्यापितया अक्रियमात्मानमभ्यु-
पगम्य प्रकृतिवियोगान्मोक्षमद्भावं प्रतिपादयन्तस्तेऽप्यात्मनो बन्धं मोक्षं च स्ववाचा प्रतिपादयन्ति, ततश्च बन्धमोक्षमद्भावं
सति स्वकीयया गिरा मक्रियन्वे गृहीते मन्यात्मनः मस्मिन्नीभावं ब्रजन्ति, यतो न क्रियामन्तरेण बन्धमोक्षौ घटेते, वाशब्दा-
दक्रियत्वे प्रतिपाद्ये व्यत्यय एव—मक्रियन्वं तेषां स्ववाचा प्रतिपद्यते । तदेवं लोकायतिकाः सर्वभावाभ्युपगमेन क्रियाऽभावं
प्रतिपादयन्ति, बौद्धाश्च क्षणिकत्वात्मवेगून्यत्वाच्चाक्रियामेवाभ्युपगमयन्तः स्वकीयागमप्रणयनेन चोदिताः मन्तः नस्मिन्नीभावं
स्ववाचैव प्रतिपद्यन्ते, तथा मांख्याश्चाक्रियमात्मानमभ्युपगच्छन्तो बन्धमोक्षमद्भावं च स्वाभ्युपगमेनैव मस्मिन्नीभावं
ब्रजन्ति व्यत्ययं च एतन्प्रतिपादितम् । यदि वा बौद्धादिः कश्चिन्स्याद्वादिना मम्यगधेतुद्दृष्टान्तव्याकृलीक्रियमाणः यन् मम्य-
गुत्तरं दातुमसमर्थो यत्किञ्चनमापितया ‘मुमुक्षुर्होह’ इति गददभाषित्वेनाव्यक्तभाषी भवति, यदि वा प्राकृतजैलया छान्द-
सत्वाच्चायमर्थो द्रष्टव्यः, तद्यथा—मूकादपि मूको मूकमूको भवति, एतदेवं दर्शयति—स्याद्वादिनोक्तं माधनमनुददितुं शील-
मम्येत्यनुवादी तत्प्रतिषेधादननुवादी, संदेहोभिव्याकुलितमना मौनमेव प्रतिपद्यत इति भावः, अननुभाष्य च प्रतिपक्षमाधनं
तथाऽदृषयित्वा च स्वपक्षं प्रतिपादयन्ति, तद्यथा—‘इदम्’—अस्मदभ्युपगते दर्शनमेकः पक्षोऽभ्येति एकपक्षमप्रतिपक्षतय-

१. व्यन्तः XX आत्मनो अ, ट । २. चोपपत्त्येनं च, ०-ना पश्यत इ. । ३. ०.३२. आ. ड. ४. ८-नेनेनप्र० अ. ट. ।

कान्तकमविरुद्धार्थाभिधायितया निष्प्रतिबाधं पूर्वापरविरुद्धमित्यर्थः, इदं चैवंभूतमपि सदिति(त्कमि)त्याह-द्वौ पक्षावस्येति द्विपक्षं—सप्रतिपक्षमनैकान्तिकं पूर्वापरविरुद्धार्थाभिधायितया विरोधिवचनमित्यर्थः, यथा च विरोधिवचनत्वं तेषां तथा प्राग्दर्शितमेव, यदिवेदमस्मदीयं दर्शनं द्वौ पक्षावस्येति द्विपक्षं—कर्मबन्धनिर्जरणं प्रति पक्षद्वयमभाश्रयणात्, तत्समाश्रयणं चेहामुत्र च वेदनां चौरपादारिकादीनामिव, ते हि करचरणनासिकादिच्छेदादिकामिहैव पुष्पकल्पां स्वकर्मणो विडम्बना-मनुभवन्ति अमुत्र च नरकादौ तत्फलभूतां वेदनां समनुभवन्तीति, एवमन्यदपि कर्मोभयवेद्यमभ्युपगम्यते, तच्चेदं 'प्राणी प्राणिज्ञानं'मित्यादि पूर्ववत्, तथेदमेकः पक्षोऽस्येत्येकपक्षं इहैव जन्मानि तस्य वेद्यन्वात्, तच्चेदम्—अविज्ञोपचितं परिज्ञोप-चितमीर्यापथं स्वमान्तिकं चेति । तदेवं स्याद्वादिनाऽऽभिमुक्ताः स्वदर्शनमेवमनन्तरोक्तया नीत्या प्रतिपादयन्ति, तथा स्याद्वादिसाधनोक्तौ छलायतनं—छलं नवकम्बलो देवदत्त इत्यादिकं 'आहुः'—उक्तवन्तः, चक्षुब्धादन्यच्च दूषणामासादिकं, तथा कर्म च एकपक्षद्विपक्षादिकं प्रतिपादितवन्त इति, यदि वा पडायतनानि—उपादानकारणानि आश्रवद्वाराणि श्रोत्रेन्द्रियादीनि यस्य कर्मणस्तत्पडायतनं कर्मेत्येवमाहु रिति ॥ ५ ॥ मास्प्रतमेतद्वषणायाह—'ते एवमक्खन्ति' इत्यादि, 'ते' चार्वाकबौद्धादयोऽक्रियावादिन एवमावक्षते, सद्भावमबुध्यमाना मिथ्यामलपटलावृतात्मानः परमात्मानं च व्युद्धाहयन्तो 'विरूप-रूपाणि'—नानाप्रकाराणि शास्त्राणि प्ररूपयन्ति, तद्यथा—'दानेन महाभोगाश्च देहिनां सुरगतिश्च शीलेन । भावनया च विमुक्तिस्तपसा सर्वाणि सिध्यन्ति ॥१॥' तथा पृथिव्यापस्तेजोवायुरित्येतान्येव चत्वारि भूतानि विद्यन्ते, नापरः कश्चित्सुख-

दुःखभागात्मा विद्यते, यद्वैतान्यध्यविचारितरमणीयानि न परमार्थतः मन्तीति, स्वप्नेन्द्रजालमरुमरीचिकानिचयद्विचन्द्रादि-
प्रतिभासरूपत्वात्सर्वस्येति । तथा 'सर्वं क्षणिकं निरात्मकं', मुक्तिस्तु शून्यतादृष्टेस्तदर्थः शेषभावना' इत्यादीनि नानाविधानि
शास्त्राणि व्युद्गाहयन्त्यक्रियात्मानोऽक्रियावादिन इति । ते च परमार्थमबुध्यमाना यद्दर्शनम् 'आदाय'—गृहीत्वा बहवो मनुष्याः
संसारम् 'अनवदग्रम्'—अपर्यवसानमरुद्वृषटीन्यायेन 'भ्रमन्ति'—पर्यटन्ति, तथाहि—लोकायतिकानां सर्वशून्यत्वे प्रतिपाद्ये
न प्रमाणमस्ति, तथा चोक्तम्—“तच्चान्युपप्लुतानीति, युक्त्यभावे न सिध्यति । सांस्ति चेत्सैव नस्तत्त्वं, तत्सिद्धौ सर्वमस्तु
सत् ॥१॥” न च प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणम्, अतीतानागतभावतया पितृनिबन्धनस्यापि व्यवहारस्यासिद्धेः, ततः सर्वसंव्यवहारो-
च्छेदः स्यादिति । बौद्धानामप्यत्यन्तक्षणिकत्वेन वस्तुत्वाभावः प्रसजति, तथाहि—यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थतः
सत्, न च क्षणः क्रमेणार्थक्रियां करोति, क्षणिकत्वहानेः, नापि यौगपद्येन, [तत्कार्याणां] एकस्मिन्नेव क्षणे सर्वकार्यापत्तेः,
न चैतदृष्टमिष्टं वा, न च ज्ञानाधारमात्मानं गुणिनमन्तरेण गुणभूतस्य संकलनाप्रत्ययस्य सद्भाव इत्येतच्च प्रागुक्तप्रायं,
यच्चोक्तं—“दानेन महाभोगा' इत्यादि, तदाहैतैरपि कथञ्चिद्विध्यत एवेति, न चाभ्युपगमा एव बाधायै प्रकल्प्यन्त इति
॥ ६ ॥ पुनरपि शून्यमताविर्भावनायाह—मर्वशून्यवादिनो ह्यक्रियावादिनः सर्वाध्यक्षामादित्योद्गमनादिकासेव क्रियां
तावन्निरुन्धन्तीति दर्शयति—‘णाइच्चो उणइ' इत्यादि, आदित्यो हि सर्वजनप्रतीतो जगत्प्रदीपकल्पो दिवसादिकालविभागकारी
स एव तावन्न विद्यते, कुतस्तस्योद्गमनमस्तम्यनं वा ? यच्च जाड्वल्यमानं तेजोमण्डलं दृश्यते तद् भ्रान्तमतीनां द्विचन्द्रा-

१ ०तान्यप्रवि. आ. इ. १ सा. २ नास्ति प्र० । ३. त्वेप्र आ, न्वेव इ. १ ४. ०मप्रनं वा आ. ।

दिप्रतिभासमृगवृष्णिक्काकल्पं वर्तते । तथा न चन्द्रमा वर्धते शुक्लपक्षे, नाप्यपरपक्षे प्रतिदिनमपहीयते तथा 'न सलिलानि'-
उदक्कानि 'स्यन्दन्ते'-पर्वतनिक्षरेभ्यो न स्रवन्ति । तथा वाताः मततगतयो न वान्ति । किं बहुनोत्तनं ? , कृत्स्नोऽप्ययं
लोको 'बन्धयः'-अर्थशून्यो 'नियतो' निश्चितः अभावरूप इति यावत्, सर्वमिदं यदुपलभ्यन्ते तन्मायास्वमेन्द्रजालकल्प-
मिति ॥ ७ ॥ एतत्परिहर्तुकाम आह—'जैहाहि अंधे' इत्यादि, यथा ह्यन्धो-जात्यन्धः पश्चाद्वा 'हीननेत्रः'-अपगतचक्षुः
'रूपाणि'-घटपटादीनि, 'ज्योतिषापि'-प्रदीपादिनापि मह वर्तमानो 'न पश्यति'-नोपलभते, एवं तेऽप्यक्रिया वादिनः
सदपि घटपटादिकं वस्तु तात्क्रियां चास्तित्वादिकां परिस्पन्दादिकां वा [क्रियां] न पश्यन्ति । किमिति ? , यतो निरुद्धा—आच्छा-
दिता ज्ञानावरणादिना कर्मणा प्रज्ञा-ज्ञानं येषां ते तथा, तथाहि—आपोपालाङ्गनादिप्रतीतः समस्तान्धकारक्षयकारी कमला-
करोद्बुधाटनपटीयानादित्योद्गमः प्रत्यहं भवन्नुपलक्ष्यते, तत्क्रिया च देशादेशान्तरावाहयाऽन्यत्र देवदत्तादौ प्रतीताऽनुमीयते ।
चन्द्रमाश्च प्रत्यहं क्षीयमाणः समस्तक्षयं यावन्पुनः कलाभिर्वृद्ध्या प्रवर्धमानः संपूर्णवैस्था(स्था)यां यावदध्यक्षेणैवोपलक्ष्यते ।
तथा सरितश्च प्रावृषि जलकल्लोलाविलाः स्यन्दमाना दृश्यन्ते । वायवश्च वान्तो वृक्षभङ्गकम्पादिभिरनुमीयन्ते । यच्चोत्तं
भवता—सर्वमिदं मायास्वमेन्द्रजालकल्पमिति, तदसत्, यतः सर्वाभावे कस्यचिदमायारूपस्य सत्यस्याभावान्मायाया
एवाभावः स्यात्, यश्च मायां प्रतिपादयेत् यस्य च प्रतिपाद्यते सर्वशून्यत्वे तयोरेवाभावात् कुतस्तद्व्यवस्थितिरिति ? , तथा

१. ० मासं० आ. इ. । २. जहाय आ. इ. । ३. ०द्धं आनृद्धादितं आ. । ४. ०लभ्यते-आ. । ५. ०वस्थां० आ. इ. । ६. ०लभ्यते-आ. इ. ।

• स्यन्दन्त्यो आ. ।

स्वप्नोऽपि जाग्रदवस्थायां सत्यां व्यवस्थाप्यते तस्या अभावे तस्याप्यभावः स्यात्ततः स्वप्नमभ्युपगच्छता भवता तन्मान्तरीयक-
तया जाग्रदवस्थाऽवश्यमभ्युपगता भवति, तदभ्युपगमे च सर्वशून्यत्वहानिः, न च स्वप्नोऽप्यभावरूप एव, स्वप्नोऽप्यनुभूतादेः
सद्भावात् तथा चोक्तम्—“अणुहृद्यदिद्विचितियसुयपयइवियारदेवयाऽणूया । सुमिणस्स निमित्ताइं पुण्णं पावं च णाभावो
॥ १ ॥” इन्द्रजालव्यवस्थाऽप्यपरसत्यत्वे सति भवति, तदभावे तु केन कस्य चेन्द्रजालं व्यवस्थाप्येत ? द्विचन्द्र-
प्रतिभासोऽपि रात्रौ सत्यामेकस्मिंश्च चन्द्रमस्युपलंभकसद्भावे च घटते न सर्वशून्यत्वे, न चाभावः कस्यचिदप्यत्यन्ततुच्छ-
रूपोऽस्ति, अशविषाणकूर्मरोमगगनारविन्दादीनामत्यन्ताभावग्रसिद्धानां समासप्रतिपाद्यस्यैवार्थस्याभावो न प्रत्येकपदवा-
च्यार्थस्येति, तथाहि—अशोऽप्यस्ति विषाणमप्यस्ति किं त्वत्र अशमस्तकसमवायि विषाणं नास्तीत्येतत्प्रतिपाद्यते, तदेवं
संबन्धमात्रमत्र निषिध्यते नात्यन्तिको वत्स्वभावः इति, एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यमिति । तदेवं विद्यमानायामप्यस्तीत्यादि-
कायां क्रियायां निरुद्धप्रज्ञास्तीर्थिका अक्रियावादमाश्रिता इति ॥ ८ ॥ अनिरुद्धप्रज्ञास्तु यथावस्थितार्थवेदिनो भवन्ति,
तथाहि—अवधिमनःपर्यायकैवलज्ञानिन्सैलोक्योदरविवरवर्तिनः पदार्थान् करतलामलकन्यायेन पश्यन्ति, समस्तश्रुतज्ञानि-
नोऽपि आगमबलेनातीतानागतानर्थान् विदन्ति, येऽप्यन्येऽष्टाङ्गनिमित्तपारगास्तेऽपि निमित्तबलेन जीवादिपदार्थपरिच्छेदं
विदधति, तदाह—

संवच्छरं सुविणं लम्बणं च, निमित्तदेहं च उप्पाइयं च । अट्टगमेयं बहुवे अहिता, लोंगसि

१ सा. अनुभूतदृष्टान्तिस्तत्प्रकृतिविकारदेवतानूपाः । स्वप्नस्य निमित्तानि पुण्यं पापं च नाभावः ॥१॥ २ वेन्द्रजालं प्र०, आ. इ. । ३ लोगस्स आ. ।

जाणन्ति अणागताइं ॥ ९ ॥ केई निमित्ता तहिया भवन्ति, केसिचि तं विप्पडिएति णाणं । ते विज्जभावं अणाहिज्जमाणा, आहंसु विज्जापरिमोक्खमेव ॥ १० ॥ ते एवमक्खन्ति समिच्च लोगं, तहा तहा (गैया)समणा माहणा य । सयं कडं णन्नकडं च दुक्खं, आहंसु विज्जाचरणं पमोक्खं ॥ ११ ॥ ते चक्खु लोगंसिह णायगा उ, मग्गणुसासन्ति हितं पयाणं । तहा तहा सासयमाहु, लोए, जंसी पया माणव ! संपगाढा ॥ १२ ॥

‘संवच्छरं’ इत्यादि, ‘सांवत्सर’मिति ज्योतिषं स्वप्नप्रतिपादको ग्रन्थः, स्वप्नस्तमधीत्य ‘लक्षणं’-श्रीवत्सादिकं, चशब्दादान्तरबाह्यभेदभिन्नं, ‘निमित्तं’-वाक्प्रशस्तशकुनादिकं, देहे भवं देहं-मपकतिलकादि, उत्पाते भवमौत्पातिकम्—उल्कापातदिग्दाहनिर्घातभूमिकम्पादिकं, तथा अष्टाङ्गं च निमित्तमधीत्य, तद्यथा—भौमपुत्पातं स्वप्नमानन्तरिक्षमाङ्गं स्वरं लक्षणं व्यञ्जनामित्येवंरूपं नवमपूर्वतृतीयाचारवस्तुविनिर्गतं सुखदुःखजीवितमरणलाभाभासिद्धिचक्रं निमित्तमधीत्य लोकेऽस्मिन्न-तीतैनि वस्तूनि अनागतानि च ‘जानन्ति’-परिच्छिन्दन्ति, न च शून्यादित्रादेर्वेतद् घटते, तस्मादप्रमाणकमेव तैरभिधीयत इति ॥ ९ ॥ एवं व्याख्याते सति आह परः—ननु व्यभिचार्यपि श्रुतमपुलभ्यते, तथाहि—चतुर्दशपूर्वविदामपि षट्स्थानपति-त्वमागम उद्घुष्यते किं पुनरष्टाङ्गनिमित्तज्ञास्त्रविदाम् १, अत्र चाङ्गवर्जितानां निमित्तज्ञास्त्राणामानुष्ठुभेन छन्दसाध्वत्रयोदश-

१ ‘रिमोक्खमेव । जाणामो लोगंसि चयंनि मंदा आ. इ. । १० x x आ. इ. । १० तीतान्यगानि व’ आ. । ४ ०ष्टुप्पेद आ. ।

शतानि सूत्रं तावन्त्येव सहस्राणि वृत्तिस्तावत्प्रमाणलक्षा परिभाषेति, अङ्गस्य त्वर्धत्रयोदशसहस्राणि सूत्रं, तत्परिमाणलक्षा वृत्तिरपरिमितं वार्तिकमिति, तदेवमष्टाङ्कनिमित्तवेदिनामपि परस्परतः षट्स्थानपतितत्वेन व्यभिचारित्वमत इदमाह—
 ‘केई’ इत्यादि, छान्दसत्वात् प्राकृतशैल्या वा लिङ्गव्यत्ययः, कानिचिन्निमित्तानि ‘तथ्यानि’—सत्यानि भवन्ति, केषाञ्चित्तु निमित्तानां निमित्तवेदिनां वा बुद्धिवैकल्यात्तथाविधक्षयोपशमाभावेन तत् निमित्तज्ञानं ‘विपर्यासं’—व्यत्ययमेति, आहता-
 नामपि निमित्तव्यभिचारः समुपलभ्यते, किं पुनस्तीर्थिकानां?, तदेवं निमित्तशास्त्रस्य व्यभिचारप्रपलभ्य ‘ते’—अक्रियावादिनो
 ‘विद्यासद्भावं’ विद्यामनधीयानाः सन्तो निमित्तं तथा चान्यथा च भवतीति मत्वा ते ‘आहंसु विज्ञापलिसोक्त्वमेव’
 विद्यायाः—श्रुतस्य व्यभिचारेण तस्य परिमोक्षं—परित्यागमाहुः—उक्तवन्तः, यदि वा—क्रियाया अभावाद्द्विद्या—ज्ञानेनैव
 मोक्षं—सर्वकर्मच्युतिलक्षणमाहुः। क्वचिच्चरमपादस्यैवं पाठः, ‘जाणामु लोगंसि वयंति मंद’चि, विद्यामनधीत्यैव
 स्वयमेव लोकमस्मिन् वा लोके भावान् स्वयं जानीमः, एवं ‘मंदाः’—जडा वदन्ति, न च निमित्तस्य तथ्यता, तथाहि—
 कस्यचित्कचित्छ्रुतेऽपि गच्छतः कार्यसिद्धिदर्शनात्, सच्छलकुनसद्भावेऽपि कार्यविधातदर्शनाद्, अतो निमित्तबलेनादेशवि-
 धायिनां सुषावाद एव केवलमिति, नैतदस्ति, न हि सम्यगधीतस्य श्रुतस्यार्थे विसंवादोऽस्ति, यदपि षट्स्थानपतितत्वमुद्घोष्यते
 तदपि पुरुषाश्रितक्षयोपशमवशेन, न च प्रमाणाभासव्यभिचारे सम्यक्प्रमाणव्यभिचाराशङ्का कर्तुं युज्यते, तथाहि—मरुमरी-
 चिकानिचये जलग्राहि प्रत्यक्षं व्यभिचरतीति कृत्वा किं सत्यजलग्राहिणोऽपि प्रत्यक्षस्य व्यभिचारो युक्तिसंगतो भवति?,

सा. १ बोधवैकल्यात् यद्वा निमित्तशब्देन निमित्तशास्त्राणि तेन तद्विषयकबुद्धिवैकल्यात् । २ वयं आ., वयं वा इ. । ३ दृष्यते आ इ. ।

न हि मशकवर्तिरग्निमिद्धाबुपदिश्यमाना व्यभिचारिणीति मन्यधूमस्यापि व्यभिचारो, न हि सुविवेचितं कार्यं कारणं व्यभि-
चरतीति, ततश्च प्रमातुरस्यमपराधो न प्रमाणस्य, एवं सुविवेचितं निमित्तश्रुतमपि न व्यभिचरतीति, यश्च क्षुतेऽपि कार्य-
सिद्धिदर्शनेन व्यभिचारः शङ्क्यते सोऽनुपपन्नः, तथाहि—कार्याकृतात् क्षुतेऽपि गच्छतो या कार्यसिद्धिः साऽपान्तराले इतर-
शोभननिमित्तबलात् संजातेत्येवमवगन्तव्यं, शोभननिमित्तप्रस्थितस्यापीतरनिमित्तबलात् कार्यव्याघात इति, तथा च श्रुतिः—
किल बुद्धः स्वशिव्यानाहूयोक्तवान्, यथा—‘द्वादशवार्षिकमत्र दुर्भिक्षं भविष्यतीत्यतो देशान्तराणि गच्छत यूयं’ ते तद्वचना-
द्गच्छन्तस्तेनैव प्रतिपिद्धाः, यथा ‘मा गच्छन् यूयम्, इहाद्यैव पुण्यवान् महामन्त्रः संजातस्तत्प्रभावान्मुभिक्षं भविष्यति’
तदेवमन्तराऽपरनिमित्तमद्भवाच्चैव्यभिचारश्चेति स्थितम् ॥ १० ॥ माम्प्रतं क्रियावादिमतं दुदूषयिषुस्तन्मतमाविष्कुर्वन्नाह-
‘ते एवमक्खंति’ इत्यादि, ये क्रियात एव ज्ञाननिरपेक्षायाः दीक्षादिलक्षणाया मोक्षमिच्छन्ति ते एवमाख्यान्ति, तद्यथा—‘अस्ति
माता पिता अस्ति सुचीर्णस्य कर्मणः फल’मिति, किं कृत्वा त एवं कथयन्ति?, क्रियात एव सर्वं सिध्यतीति स्वाभि-
प्रायेण ‘लोकं’—स्थायरज्जुमात्मकं ‘समेत्य’—ज्ञात्वा, किल वयं यथावस्थितवस्तुनो ज्ञातार इत्येवमभ्युपगम्य सर्वमस्त्ये-
वेत्येवं सावधारणं प्रतिपादयन्ति, न कथञ्चिन्नास्तीति, कथमाख्यान्ति? ‘तथा तथा’—तेन (तेन) प्रकारेण, यथा यथा
क्रिया तथा तथा स्वर्गनरकादिकं फलमिति, ते च श्रमणास्तीर्थिका ब्राह्मणा वा क्रियात एव सिद्धिमिच्छन्ति । किञ्च-
यत् किमपि संसारे दुःखं तथा सुखं च तन्मवं स्वयमेवात्मना कृतं, नान्येन कालेश्चादिना, न चैतदक्रियावादे घटते,

तत्र ह्यक्रियत्वादात्मनोऽकृतयोरेव सुखदुःखयोः संभवः स्यात्, एवं च कृतनाशाकृताभ्यागमौ स्याताम्, अत्रोच्यते—सत्या-
मस्त्यात्मसुखदुःखादिकं, न त्वस्त्येव; तथाहि—यद्यस्त्येव इत्येवं सावधारणमुच्यते ततश्च न कथञ्चिन्नास्तीत्यापन्नम्, एवं च
सति सर्वं सर्वात्मकमापेक्षेत, तथा च सर्वलोकस्य व्यवहारोच्छेदः स्यात्, न च ज्ञानरहिततायाः क्रियायाः सिद्धिः; तदुपाय-
परिज्ञानाभावात्, न चोपायमन्तरेणोपेयमवाप्यत इति प्रतीतं, सर्वा हि क्रिया ज्ञानवत्येव फलवत्युपलक्ष्यते, उक्तञ्च—
“पठेमं नाणं तजो दया, एवं चिद्वृत्तिं सत्संज्ञए । अन्नाणी किं काही, किं वा नाही छेयपावयं ॥ १ ॥” इत्यतो ज्ञानस्यापि
प्राधान्यं, नापि ज्ञानादेव सिद्धिः; क्रियाग्रहितस्य ज्ञानस्य पङ्कोरिव कार्यसिद्धेरनुपपत्तेरित्यालोच्यह—‘आहंस्तु विज्ञाचरणं
पमोक्खं’ति, न ज्ञाननिरपेक्षायाः क्रियायाः सिद्धिः, अन्धस्येव; नापि क्रियाविकलस्य ज्ञानस्य पङ्कोरिव, इत्येवमवगम्य
‘आहुः’—ऊक्तवन्तः, तीर्थकरगणधरादयः, कमाहुः १, मोक्षं कथं १;—विद्या च—ज्ञानं, चरणं च—क्रिया; ते द्वे अपि विद्येने
कारणत्वेन यस्येति विगृह्यार्शआदित्वान्मत्वर्थीयोऽच्च, असौ विद्याचरणो मोक्षः—ज्ञानक्रियासाध्य इत्यर्थः, तमेवंमाध्य-
मोक्षं प्रतिपादयन्ति । यदि वाऽन्यथा पातनिका, कैनेतानि समवसरणानि प्रैतिपैदितानि १, यच्चोक्तं यच्च वक्ष्यते इत्येनदा-
शङ्क्याह—‘ते एवमक्खन्ती’त्यादि, अनिरुद्धा—क्वचिदप्यस्वलता प्रज्ञायतेऽनयेति प्रज्ञा—ज्ञानं येषां तीर्थकृतां तेऽनिरुद्धप्रज्ञाः,
त ‘एवम्’—अनन्तरोक्तया प्रक्रियया सम्यगाख्यायन्ति—प्रतिपादयन्ति ‘लोकं’—चतुर्दशरज्ज्वात्मकं मथावरजङ्गमाख्यं वा

सा. १ प्रथमं ज्ञानं ततो दया एवं तिष्ठति सर्वसंयतः । अज्ञानी किं करिष्यति किंवा ज्ञास्वति छेकपापकं ॥ १ ॥ ज्ञानस्य ज्ञानिना चैव, निन्द-
प्रदेषमस्त्यैः । उपधातैश्च विप्रैश्च, ज्ञानघ्नं कर्म बध्यते ॥ २ ॥ अयं श्लोकः, प्रनौ प्रथमोऽस्ति ततः पठसं नाणं आ । २ असिद्धुं आ । ना. केमुचिददेशेनु
दश्यते श्लोकोऽयमशुभाक्रियाया ज्ञानपूर्विकायाः फलवत्ताज्ञापनाय न तदा विरोधः । ३ ‘प्रणीनानि’ इन्द्राणि । ४ प्रतानानि आ. प्रणीनानि इ. ।

‘समेत्य’-केवलज्ञानेन करतलामलकन्यायेन ज्ञात्वा तथागताः—तीर्थकरत्वं केवलज्ञानं च गताः, ‘अमणाः’-साधवो ‘ब्राह्मणाः’-संयतासंयताः, लौकिकी वा वाचोयुक्तिः, किम्भूतास्त एवमाख्यातीति सम्बन्धः; तथा तथेति वा क्वचित्पाठः । यथा यथा समाधिमार्गो व्यवस्थितस्तथा तथा कथयन्ति, एतच्च कथयन्ति—यथा यत्किञ्चित्संसारान्तर्गतानामसुमतौ दुःखम्-असातोदयस्वभावं, तत्प्रतिपक्षभूतं च सातोदयापादितं सुखं, तत्स्वयम्-आत्मना कृतं, नान्येन कालेश्चरादिना कृतमिति, तथा चोक्तम्—“सर्वो पुत्रकयाणं कर्माणं पावणं फलविवागं । अवराहेषु गुणेषु य णिमित्तमिच्छं परो होइ ॥ १ ॥” एतच्चाहुस्तीर्थकरगणधरादयः, तद्यथा-विद्या—ज्ञानं, चरणं-चारित्र्यं, क्रिया तत्प्रधानो मोक्षस्तद्युक्तवन्तो, न ज्ञानक्रियाभ्यां परस्परनिरपेक्षाभ्यामिति, तथा चोक्तम्—“क्रियां च सज्ज्ञानवियोगनिष्फलां, क्रियाविहीनां च विबोधसम्पदम् । निरस्यतां ह्यसमूहशान्तये, त्वया शिवायालिखितेव पद्धतिः ॥ १ ॥” ॥ ११ ॥ किञ्च—‘ते चक्षुः’-‘ते’-तीर्थकर-गणधरादयोऽतिशयज्ञानिनोऽस्मिन् लोके चक्षुरिव चक्षुर्वर्तन्ते, यथा हि चक्षुर्योग्यदेशावस्थितान् पदार्थान् परिच्छिन्नान्ति एवं तेऽपि लोकस्य यथावस्थितपदार्थाविष्करणं कारयन्ति, तथाऽस्मिन् लोके ते नायकाः—प्रधानाः, तुशब्दो विशेषणे, सदुप-देशदानतो नायका इति, एतदेवाह—‘मार्ग’-ज्ञानादिकं मोक्षमार्गं, ‘अनुशासति’-कथयन्ति, प्रजानां—प्रजायन्त इति, प्रजाः—प्राणिनस्तेषां, किम्भूतं १, हितं—सुदृष्टिप्रापकमनर्थनिवारकं च । किञ्च—चतुर्दशरज्ज्वात्मके लोके पञ्चास्तिकायात्मके

१ सा. १ नेदं प्रत्यन्तरे । २ सर्वः पूर्वकृतानां कर्मणां प्राप्नोति फलविपाकं । अपराधेषु गुणेषु च निमित्तमात्रं परो भवति ॥ १ ॥ ३ भासंति आ ।

वा येन येन प्रकारेण द्रव्यास्तिकनयाभिप्रायेण यद्वस्तु शाश्वतं तत्तथा 'तं आहुः'—उक्तवन्तः, यदि वा लोकोऽयं प्राणिगणः संसारान्तर्वर्ती यथा यथा शाश्वतो भवति तथा तथैवाहुः, तद्यथा—यथा यथा मिथ्यादर्शनाभिद्विस्तथा शाश्वतो लोकाः, तथाहि—तत्र तीर्थकराहारकैवर्ज्याः सर्व एव कर्मवन्धाः सम्भाव्यन्त इति । तैश्च च महारम्भादिभिश्चतुर्भिः स्थानैर्जीवा नरका-
शुक्रं यावन्निर्वर्तयन्ति तावत्संसारानुच्छेद इति । अथवा यथा यथा रागद्वेषादिद्विस्तथा तथा संसारोऽपि शाश्वत इत्याहुः । यथा यथा च कर्मोपचयमात्रा तथा तथैव संसाराभिद्विस्तथा वा संसाराभिद्विस्त्वगन्तव्या, तदेवं संसारस्याभिद्विर्भवति । 'यस्मिंश्च'—संसारे, प्रजायन्त इति 'प्रजाः'—जन्तवः, हे मानव !, मनुष्याणामेव प्रायश उपदेशार्हत्त्वान्मानवग्रहणं, सम्यग्गुणरक्तिर्यङ्गनरामरभेदेन 'प्रगाढाः'—प्रकर्षेण व्यवस्थिता इति ॥ १२ ॥ लेशतो जन्तु-
भेदप्रदर्शनद्वारेण तत्पर्यटनमाह—

जे रक्खसा वा जमलोइया वा, जे वा सुरा गंधच्वा य काया । आगासगामी य पुढोसिया जे, पुणो पुणो विप्परियासुवेति ॥ १३ ॥ जमाहु ओहं सलिलं अपारगं, जाणाहि णं भवगहणं दुमोक्खं । जंसी विसन्ना विसयंगणाहिं, दुहओऽवि लोयं अणुसंचरंति ॥ १४ ॥ न कम्मणा कम्म खवेति बाला, अकम्मणा कम्म खवेति धीरा । मेधाविणोलोभमचावतीता, संतोसिणो नो पकरंति पावं ॥ १५ ॥ ते तीयउप्पन्नमणा-
गयाहं, लोगस्स जाणंति तहागयाहं । जेतारो अन्नसि अणन्नणेया, बुद्धा हु ते अंतकडा भवंति ॥ १६ ॥

१ तथा आहुः आ. । २ कर्जाः आ. । ३ यथा आ. इ. । ४ या आ. इ. । ५ य आ. इ. । ६ वीरा आ ।

‘जे रक्खसा’ इत्यादि, ‘मे’ केचन व्यन्तरभेदा गक्षमान्मानः, तद्ग्रहणाच्च सर्वेऽपि व्यन्तरा गृह्यन्ते तथा यमलौकि-
कात्मानः, अ(म्बाम्ब)म्बण्यादियस्तदुपलक्षणात् सर्वे भवनपतयः तथा ये च ‘सुराः’-मौधमादिदेवानिकाः चशब्दाज्ज्योतिष्काः
सूर्यादयः, तथा ये ‘गान्धर्वाः’-विद्याधरा व्यन्तरविशेषा वा, तद्ग्रहणं च प्रधान्यव्यापनार्थं, तथा ‘कायाः’-पृथिवीकाया-
दयः षडपि गृह्यन्ते इति । पुनरन्येन प्रकारेण मन्वान्संजिघृक्षुगाह—ये केचन ‘आकाशागामिनः’ संप्राप्ताकाशगमनलब्धय-
श्चतुर्विधदेवनिकायविद्याधरपक्षिवायवः, तथा ये च ‘पृथिव्याश्रिताः’-पृथिव्यसेजीवनस्पतिद्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियास्ते सर्वेऽपि
स्वकृतकर्मभिः पुनः पुनर्विविधम्-अनेप्रकारं पर्यासंपरिक्षेपमरहद्वघटीन्यायेन परिभ्रमणमुप—मामीत्येन यान्ति-गच्छन्तीति
॥ १३ ॥ किञ्चान्यत्—‘जमाहु’ इत्यादि, ‘ये’ संसारमागमम् आहुः-उक्तवन्तस्तीर्थकरणधरादयस्तद्विदः, कथमाहुः?,
स्वयम्भुरमणसलिलौघवदपारं, यथा स्वम्भुरमणमलिलौघो न केनचिज्जलचरेण स्थलचरेण वा लङ्घयितुं शक्यते, एवमयमपि
संसारसागरः सम्यग्दर्शनमन्तरेण लङ्घयितुं न शक्यत इति दर्शयति—‘जानीहि’-अवगच्छ, णमिति वाक्यालङ्कारे,
भवगहनमिदं—चतुरशीतियोनिलक्षप्रमाणं यथामम्भवं मङ्गवेयामङ्गवेयानन्तस्थितिकं दुःखेन मुच्यत इति, दुर्मोक्षं—दुरुत्तरम-
स्तिवादिनामपि, किं पुनर्नास्तिकानाम्?, पुनरपि भवगहनोपलक्षितं संसारमेव विगिनष्टि—‘यत्र’-यस्मिन् संसारे
सावद्यकर्मनिष्ठायिनः कुमार्गपतिता अमन्मवमरणग्राहिणो ‘विषण्णाः’-अवमक्ता विषयप्रधाना अज्ञाना विषयाङ्ग-
नास्ताभिः, यदिवा विषयाङ्गनाश्च विषयाङ्गनास्ताभिवेशीकृताः सर्वत्र मदनुष्ठानेऽवसीदन्ति, त एवं विषयाङ्गनादिके पङ्के

तीतास्ते किम्भूता भवन्ति इत्याह—‘ते तीय०’ इत्यादि, ‘ते’—वीतरागा अल्पकपाया वा ‘लोकस्य’—पञ्चास्तिकायात्मकस्य प्राणिलोकस्य वाऽतीतानि—अन्यजन्माचरितानि उत्पन्नानि—वर्तमानावस्थायीनि अनागतानि—च भवान्तरभावीनि सुखदुःखादीनि ‘तथागतानि’ यथैव स्थितानि तथैव अवितथं जानन्ति, न विभङ्गज्ञानिन इव विपरीतं पश्यन्ति, तथाह्यागमः—“अणभारे णं भंते ! माई मिच्छादिट्ठी रायगिहे णयरे समोहए वाणारसीए नयरीए रूवाइं जाणइ पासइ ? , जाव से से दंसणे विवज्जासे भवति” इत्यादि, ते चातीतानागतवर्तमानज्ञानिनः प्रत्यक्षज्ञानिनश्चतुर्दशपूर्वविदो वा परोक्षज्ञानिनः ‘अन्येषां’—संसारोचितीर्षूणां भव्यानां मोक्षं प्रति नेतारः सदुपदेशं वा प्रत्युपदेशो भवन्ति, न च ते स्वयम्बुद्धत्वादन्येन नीयन्ते—तत्त्वार्थबोधं कार्य(धैवन्तः क्रिय)न्त इत्यनन्यनेयाः, हिताहितप्राप्तिपरिहारं प्रति नान्यस्तेषां नेता विद्यत इति भावः । ते च ‘बुद्धाः’—स्वयंबुद्धास्तीर्थकरणधरादयः, हुशब्दश्चशब्दार्थ विशेषणे वा, तथा च प्रदर्शित एव, ते च भवान्तकराः संसारोपादनभूतस्य वा कर्मणोऽन्तकरा भवन्तीति ॥ १६ ॥

यावदद्यापि भवान्तं न कुर्वन्ति तावत्प्रतिषेध्यमंशं दर्शयितुमाह—

ते णेव कुन्वन्ति ण कारवन्ति, भूताहिसंकाह दुगुंछमाणा । सया जत्ता विप्पणमंति धीरा, विणगन्ति

सा. १ अनगारो भदन्त । मायी मिथ्यादृष्टिः रजगृहे नगरे समबहृतः वाराणस्यां नगर्यां रूपाणि जानानि पश्यति १, यावत्स तस्य दर्शनविपर्यासो भवति । २ वाऽप्रत्यक्षज्ञानिनः आ. इ । सा. ३ तदा स्वयं पदार्थानां ज्ञातारस्ते इति स्वयमित्यादि । ४ तत्त्वबोधकार्यं त इत्य० प्र० । ५ XXXXX न्त. आ. इ. । सा. ६ च प्र० ।

(पणाय) धीरा य हवन्ति ऐगे ॥ १७ ॥ डहरे य पाणे बुद्धे य पाणे, ते आत्तओ पासइ सव्वलोए । उव्वे-
हती लोगमिणं महंतं, बुद्धेऽपमत्तेसु परिव्वएज्जा ॥ १८ ॥ जे आयओ परओ वावि णच्चा, अलमप्पणो
होति अलं परेसिं । तं जोहभूतं च सयावसेज्जा, जे पाउकुज्जा अणुवीति धम्मं ॥ १९ ॥ अत्ताण जो
जाणत्ति जोय लोगं, भैहं च जो जाणह णागहं च । जो सासयं जाण असासयं च, जातिं (च) मरणं
च जणोववायं ॥ २० ॥

‘ ते णेव कुवन्ति ’ इत्यादि, ‘ ते ’-प्रत्यक्षज्ञानिनः परोक्षज्ञानिनो वा विदितवेद्याः सावद्यमनुष्ठानं भूतोपमर्दोभिश्चङ्क्या
पापं कर्म जुगुप्समानाः सन्तो न स्वतः कुर्वन्ति, नाप्यन्येन कारयन्ति, कुर्वन्तमप्यपरं नानुमन्यन्ते । तथा स्वतो न सुषावादे-
जल्पन्ति, नान्येन जल्पयन्ति, नाप्यपरं जल्पन्तमनुजनान्ति; एवमन्यान्यपि महाव्रतान्यायोज्यानीति । तदेवं ‘ सदा ’-
सर्वकालं ‘ यताः ’-संयताः पापानुष्ठानाभिष्टुत्ता विविधं-संयमानुष्ठानं प्रति ‘ प्रणमन्ति ’-ग्रह्णीभवन्ति । के ते १, ‘ धीराः ’-
महापुरुषा इति । तथैके केचन हेयोपादेयं विज्ञायोपिशब्दात् सम्यक्परिज्ञायं तदेव निःशङ्कं यज्जिनैः प्रवेदितमित्येवंकृतनिश्चयाः
कर्मणि विदारयितव्ये वीरा भवन्ति, यदि वा परीषहोपसर्गानीकविजयाद्वीरा इति पाठान्तरं वा ‘ विण्णत्तिवीरा यं भवन्ति

१ तेने इ. । २ आततो इ. १, आयओ. आ. । ३ बुद्धप्प० आ. इ. । ४ यावि आ., तावि इ. । ५ आगहं आ । ६ जाणत आ. । ७ x आ.
इ । सा. ८ जुगुप्सन्तः प्र० आ. । जुगुप्सां कुर्वन्त इति नामधातोः चैव शतरि । ९ xxxxx के आ. । सा. १० च्कारोऽपिशब्दर्थे यद्वा धीरावि इति
भविष्यति । ११ ०य वा त० प्र०, आ. । १२ x भ. आ. इ. ।

एगे ' ' एके ' -केचन गुरुकर्मणोऽल्पसत्त्वाः विज्ञप्तिः-ज्ञानं, तन्मात्रेणैव बीरा नानुष्ठानेन, न च ज्ञानादेवाभिलषितार्थावा-
प्तिरुपजायते, तथाहि—“अधीत्य शास्त्राणि भवन्ति मूर्खा, यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान् । संविन्त्यतामौषधमातुरं हि,
न ज्ञानमात्रेण करोत्यरोगम् ॥ १ ॥” ॥ १७ ॥ कानि पुनस्तानि भूतानि १, यच्छङ्कयाऽऽरम्भं जुगुप्सन्ति सन्त इत्येतदा-
शङ्क्याह—‘उहरे य’ इत्यादि, ये केचन ‘उहरे’-‘कुन्धादयः—सूक्ष्मा वा, ते सर्वेऽपि प्राणाः—प्राणिनः ये च
वृद्धाः—बादरशीरिणस्तान्सर्वानिप्यात्मतुल्यान्—आत्मवत्पश्यति—सर्वस्मिन्नापि लोके यावत्प्रमाणं मम तावदेव कुन्थोरपि,
यथा वा मम दुःखमनभिमतमेवं सर्वलोकस्स्यापि, सर्वेषामपि प्राणिनां दुःखमुत्पद्यते, दुःखाद्वोद्विजन्ति, तथा चागमः—
“पुद्गविकाए णं भंते ! अकंते समाणे केरिसयं वेयणं वेण्ह !” इत्याद्याः सूत्रालापकाः, इति मत्वा तेऽपि नाक्रमितव्या—न
संघट्टनीयाः, इत्येवं यः पश्यति स पश्यति । तथा लोकमिमं महान्तमुत्प्रेक्षते, षड्जीवसूक्ष्मबादरभैदराकुलत्वान्महान्तं, यदि-
वाऽनाद्यनिधनत्वान्महान् लोकः, तथाहि—भव्या अपि केचन सर्वेणापि कालेन न सेत्स्यन्तीति, यद्यपि द्रव्यतः षड्द्रव्यात्म-
कत्वात् क्षेत्रतश्चतुर्दशरज्जुप्रमाणतया सावधिको लोकस्तथापि कालतो भावतश्चानाद्यनिधनत्वात् पर्यायाणां चानन्तत्वान्महान्
लोकस्तमुत्प्रेक्षत इति । एवं च लोकमुत्प्रेक्षमाणो बुद्धः—अवगततत्त्वः सर्वाणि प्राणिस्थानान्यशाश्वतानि, तथा नात्रापसदे
संसारे सुखलेशोऽप्यस्तीत्येवं मन्यमानः ‘अप्रमत्तेषु’—संयमानुष्ठायिषु यतिषु मध्ये तथाभूत एव परिः—समन्ताद्भजेत्

सा. १ संबन्धे षष्ठी अपिना देशादिव्यवच्छेदः । २ उपचरितसर्वज्ञत्वव्यवच्छेदाय, भिन्नं वा वाक्यमेतत् । ३ ऋद्धि० आ. । सा. ४ पृथ्वी-
कायिको भदन्त । आक्रान्तः सन् कीदृशीं वेदनां वेदयति ? । ५ सर्वाणि स्थाना० प्र०, आ. इ. । ६ सत्संय० आ. इ. ।

परिव्रजेत्, यदि वा बुद्धः सन् 'प्रमत्तेषु'—गृहस्थेषु अप्रमत्तः सन् संयमानुष्ठाने परिव्रजेदिति ॥१८॥ किञ्च—'जे आयओ' इत्यादि, 'यः'—स्वयं सर्वज्ञ आत्मनस्त्रैलोक्योदरविवरवर्तिपदार्थदर्शी यथाऽवस्थितं लोकं ज्ञात्वा, तथा यश्च गणधरादिकः 'परतः'—तीर्थकरादेर्जीवादीन् पदार्थान् विदित्वा परेभ्य उपदिशति, स एवंभूतो हेयोपादेयवेदी 'आत्मनस्त्रातुमलं', आत्मानं संसारावटात् पालयितुं समर्थो भवति, तथा परेषां च सदुपदेशदानतस्त्राता जायते, 'तं'—सर्वज्ञं स्वत एव सर्ववेदिनं तीर्थकरादिकं परतोवेदिनं च गणधरादिकं 'ज्योतिर्भूतं'—पदार्थप्रकाशकतया चन्द्रादित्यप्रदीपकल्पमात्मसहितमिच्छन् संसारदुःखोद्विग्नः कृतार्थमात्मानं भावयन् 'सततम्'—अनवरतम् 'आवसेत्'—सेवेत, गुर्वन्तिक एव यावज्जीवं वसेत्, तथा चोक्तम्—“नाणस्स होइ भागी थिरयरओ दंसणे चरित्ते य । धन्ना आवकहाए गुरुकुलवासं ण सुंचंति ॥ १ ॥” क एवं कुर्युः १, इति दर्शयति—ये कर्मपरिणतिमनुविचिन्त्य “माणुस्सखेचजाइ” इत्यादिना दुर्लभां च सद्धर्मावाप्तिं सद्धर्मं वा श्रुतचारित्राख्यं ध्यान्यादिदशविधसाधुधर्मं श्रावकधर्मं वा 'अनुविचिन्त्य'—पर्यालोच्य ज्ञात्वा वा तमेव धर्मं यथोक्तानुष्ठानतः 'प्रादुर्भूयुः'—प्रकटयेयुः ते गुरुकुलवासं यावज्जीवमासेवन्त इति, यदि वा ये ज्योतिर्भूतमाचार्यं सततमासेवन्ति त एवागमज्ञाधर्ममनुविचिन्त्य 'लोकं'—पञ्चास्तिकायात्मकं चतुर्दशरज्ज्वात्मकं वा प्रादुर्भूयुरिति क्रिया ॥ १९ ॥ किञ्चान्यत्—'अच्चाण' इत्यादि, यो ह्यात्मानं परलोकयायिनं शरीराद्वातिरिक्तं सुखदुःखाधारं जानाति यथाऽत्माहितेषु प्रवर्तते स आत्मज्ञो भवति । येन चात्मा यथावस्थितस्वरूपोऽहंप्रत्ययग्राह्यो निर्ज्ञातो भवति तेनैवायं सर्वोऽपि लोकः प्रवृत्तिनिवृत्तिरूपो विदितो भवति, स

सा. १ ज्ञानस्य भवति भागी स्थिरतरो दर्शने चारित्रे च । धन्या यावत्कथं गुरुकुलवासं न मुञ्चन्ति ॥ १ ॥ २ ० सेवन्ते आ. । ३ सा. ० भिज्ञातो प्र० ।

एव चात्मज्ञोऽस्तीत्यादिक्रियावादं भाषितुमर्हतीति द्वितीयवृत्तस्यान्ते क्रिया । यश्च 'लोकं'—चराचरं वैशाखस्थानस्थकटिस्थ-
करयुग्मपुरुषाकारं चशब्दादलोकं चानन्ताकाशास्तिकायमात्रं जानाति, यश्च जीवानाम् 'आगतिम्'—आगमनं कुतः समागता
नारकास्तितर्यञ्चो मनुष्योद्देवाः?, कैर्वा कर्मभिर्नारकादित्वेनोत्पद्यन्ते?, एवं यो जानाति, तथा 'अनागतिं च'—अनागमनं च,
कुत्र गतानां नागमनं भवति?, चकारात्तराद्रमनोपायं च सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मकं यो जानाति, तत्रानागतिः—सिद्धि-
रशेषकर्मच्युतिरूपा लोकाग्राकाशदेशस्थानरूपा वा ग्राह्या, सा च सादिरपर्यवसाना । यश्च 'शाश्वतं'—नित्यं सर्ववस्तुजातं
द्रव्यास्तिकनयाश्रयाद् 'अशाश्वतं'—वाऽनित्यं प्रतिक्षणविनाशरूपं पर्यायनयाश्रयणात्, चकारान्नित्यानित्यं चोभ-
याकारं सर्वमपि वस्तुजातं यो जानाति, तथा ह्यागमः—“^६णेरइया दद्वट्टयाए सासया, भावट्टयाए असासया ” एवमन्येऽपि
तिर्यगादयो द्रष्टव्याः । अथवा निर्वाणं—शाश्वतं संसारः—अशाश्वतस्तद्गतानां संसारिणां स्वकृतकर्मवशगानामितश्चेतश्च गमना-
दिति । तथा 'जातिम्'—उत्पत्तिं नारकतिर्यङ्मनुष्यामरजन्मलक्षणां, 'मरणं च'—आयुष्कक्षयलक्षणं, तथा जायन्त इति
जनाः—सत्त्वास्तेषामुपपातं यो जानाति, स च नारकदेवयोर्भवतीति । अत्र च जन्मचिन्तायाममुमतामुत्पत्तिस्थानं योनिर्भ-
णनीया, सा च सचिन्ताऽचिन्ता मिश्रा च तथा शीता उष्णा मिश्रा च तथा संवृता विवृता मिश्रा चेत्येवं सप्तविंशतिविधेति ।
मरणं—पुनस्तितर्यङ्मनुष्योः, व्यवनं—ज्योतिष्कैवैमानिकानाम्, उद्धर्तना—भवनपतिव्यन्तरनारकाणामिति ॥२०॥ किञ्च—

१ ०तीत्यादि आ । २ देवा वा कैः आ. इ. । ३ इत्येवं आ. इ. । ४^१श्रयणादशा० आ । ५^२शस्वरूपं. आ । सा. ६ नैरयिका द्रव्यार्थतया
शाश्वता भावार्थतया अशाश्वताः ।

अहोऽवि सत्ताण विउट्ठणं च, जो आसवं जाणति संवरं च । दुक्खं च जो जाणति निज्जरं च, सो भ्रासिउमरिहइ किरियवादं ॥ २१ ॥ सहेसु रुवेसु असज्जमाणो, गंधेसु रसेसु अदुस्समाणे । णो जीवितं णो मरणाहिकंखी, आयाणगुत्ते वलया विमुक्के ॥ २२ ॥ त्तिबेमि । इति श्रीसमवसरणाध्ययनं द्वादशमं समत्तं ॥ (गाथाग्र० ५६८) ॥

‘अहोऽवि’ इत्यादि, ‘सत्त्वानां’—स्वकृतकर्मफलशुभामधस्तान्नारकादौ दुष्कृतकर्मकारिणां विविधां विरूपां वा बुद्धनां—जातिजरामरणरोगशोककृतां शरीरपीडां, च शब्दात्तदभावोपायं यो जानाति, इदमुक्तं भवति—सर्वार्थसिद्धादारतोऽधःसप्तमीं नरकभुवं यावदसुमन्तः सकर्माणो विवर्तन्ते, तत्रापि ये गुरुतरकर्मणस्तेऽप्रतिष्ठाननरकयायिनो भवन्तीत्येवं यो जानीते । तथा आश्रवत्यष्टप्रकारं कर्म येन स आश्रवः, स च प्राणातिपातरूपो रागद्वेषरूपो वा मिथ्यादर्शनादिको वेति तं तथा ‘संवरम्’—आश्रवनिरोधरूपं यावदशेषयोगनिरोधस्वभावं, चकारात्—पुण्यपापे यो च जानीते तथा ‘दुःखम्’—असातोऽदयरूपं तत्कारणं च यो जानाति, ‘सुखं’—च तद्विपर्ययभूतं यो जानाति, तपसा यो निर्जरां च, इदमुक्तं भवति—यः कर्मबन्धहेतून् तद्विपर्ययसहेतून् तुल्यतया जानाति, तथाहि—“यथाप्रकारा यावन्तः, संसारावेशहेतवः । तावन्तस्तद्विपर्ययाः, निर्वाणवेशहेतवः ॥ १ ॥” स एव परमार्थतो ‘भाषितुं’—वक्तुमर्हति, किं तद् ? इत्याह—क्रियावादम्, अस्ति

१ ० माणे आ. इ. । २ अष्टज० इ. । ३ त्तिबेमि । छ । समोसरणं समत्तं । आ. त्तिबेमि छ । द्वादशमध्ययनं समाप्तं । छ । इ.

४ x निर्ज० आ. ।

३९.

जीवोऽस्ति, पुण्यमस्ति, पापमस्ति च पूर्वाचरितस्य कर्मणः फलमित्येवंरूपं वादमिति । तथाहि-जीवाजीवाश्रवसंवरबन्धपुण्य-
पापनिर्जराभोक्षरूपा नवापि पदार्थाः श्लोकद्वयेनोपात्ताः, तत्र य आत्मानं जानातीत्यनेन जीवपदार्थः, लोकमित्यनेनाजीव-
पदार्थः, तथा गत्यनागतिः शाश्वतेत्यादिनाऽनयोरेव स्वभावोपशानं कृतं, तथाऽऽश्रवसंवरौ स्वरूपेणैवोपात्तौ, दुःखमित्यनेन
तु बन्धपुण्यपापानि गृहीतानि, तदविनाभावित्वाद्दुःखस्य, निर्जरायास्तु स्वाभिधानेनैवोपादानं, तत्फलभूतस्य च भोक्ष-
स्योपादानं द्रष्टव्यमिति, तदेवमेतावन्त एव पदार्थास्तदभ्युपगमेन चास्तीत्यादिकः क्रियावादोऽभ्युपगतो भवतीति, यश्चेतान्
पदार्थान् 'जानाति' -अभ्युपगच्छति स परमार्थतः क्रियावादं जानाति । ननु चापरदर्शनोक्तपदार्थपरिज्ञानेन सम्य-
ग्वादित्वं कस्मान्नाभ्युपगम्यते ? तदुक्तपदार्थानामेवाघटमानत्वात्, तथाहि-नैयायिकदर्शनेन तावत्प्रमाणप्रमेयसंशयप्रयोज-
नदृष्टान्तसिद्धान्तावयवतर्कनिर्णयवादजल्पवितण्डाहेत्वाभासच्छलजातिनिग्रहस्थानानीत्येते षोडश पदार्था अभिहिताः, तत्र
हेयोपादेय(निवृत्ति)प्रवृत्तिरूपतया येन पदार्थपरिच्छिन्तिः क्रियते तत्प्रमीयतेऽनेनेति प्रमाणं, तच्च प्रत्यक्षानुमानो-
पमानशब्दभेदाच्चतुर्द्धा, तत्रेन्द्रियार्थसंनिर्कर्षोत्पन्नं ज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारि व्यवसायात्मकं प्रत्यक्षं, तदत्रेन्द्रियार्थयोः
संबन्धस्तस्माद्यदुत्पन्नं, नाभिव्यक्तं, ज्ञानं न सुखादिकम्, अव्यपदेश्यमिति व्यपदेश्यते शब्दप्राप्तेः, अव्यभिचारि तद्वि-
द्विचन्द्रज्ञानवद्व्यभिचरतीति, व्यवसायात्मकमिति निश्चयात्मकं प्रत्यक्षं, तत्रास्य प्रत्यक्षता न बुध्य(युज्य)ते, तथाहि-यत्रा-

१ गत्यागतिः आ. । सा. २ आदिनाऽशाश्वतं । ३ अजीवपक्षेऽनागतिः स्थितिः यद्वा जीवानां ते अजीवकृते इति । ४ वैषयिकसुखस्य
दुःखरूपत्वान्न दुःखस्य पुण्याविनाभावत्वानुपपत्तिः । ५ जानाच्छ्रद्धा ततः प्ररूपणेति सम्यग्वादित्वशङ्का । ६ x x x प्र० आ. इ. । ७ शब्द. इ. । सा.
८ ज्ञानानां ह्यात्मा ज्ञानस्वरूप इतीन्द्रियादिनाऽभिव्यक्ष्यने ज्ञानं तेषां तूत्पद्यते । ९ सुखस्यापीन्द्रियार्थोत्पन्नत्वात् । १० x x ते आ. इ. ।

तमाऽर्थग्रहणं प्रति साक्षाद्वाप्रियते तदेव प्रत्यक्षं, तच्चाधिमानः पर्यायैकेवलात्मकम्, एतच्चापरोपाधिद्वारेण प्रवृत्तेरनुमानवत्पर्य-
 रोक्षमिति, उपचारप्रत्यक्षं तु स्यात्, न चोपचारस्तत्त्वचिन्तायां व्याप्रियत इति । अनुमानमपि पूर्ववच्छेषवत्सामान्यतो दृष्ट-
 मिति त्रिधा, तत्र कारणात् कार्यानुमानं पूर्ववत्, कार्यान्कारणानुमानं शेषवत् ; सामान्यतो दृष्टं तु चूतमेकं विकसितं दृष्ट्वा
 पुष्पिताश्चूता जगतीति । यदि वा देवदत्तादौ गतिपूर्विकां स्थानात् स्थानान्तरावाप्तिं दृष्ट्वाऽऽदित्येऽपि गत्यनुमानमिति, तत्राप्य-
 न्यथापुपपत्तिरेव गमिका, न कारणादिकं, तथा विना कारणस्य कार्यं प्रति व्यभिचारात्, यत्र तु सा विद्यते तत्र कार्य-
 कारणादिव्यतिरेकेणापि गम्यगमकभावो दृष्टः, तद्यथा-भविष्यति शक्रटोदयः, कृत्तिकादर्शनादिति; तदुक्तम्-“अन्यथाऽनु-
 पपन्नत्वं, यत्र तत्र त्रयेण किम् ? । नान्यथाऽनुपपन्नत्वं, यत्र तत्र त्रयेण किम् ? । १ ॥” अपि च-प्रत्यक्षस्याप्रामाण्ये
 तत्पूर्वकस्यानुमानस्याप्रामाण्यमिति । प्रसिद्धसाधर्म्यात् अनुपपत्तावनुमानलक्षणत्वेन तत्रैवान्तर्भावात् पृथक्प्रमाणत्वमनुपपन्नमेव; अथ
 प्रतिपत्तिरुपमानार्थः, अत्रापि सिद्धायामन्यथाऽनुपपत्तावनुमानलक्षणत्वेन तत्रैवान्तर्भावात् पृथक्प्रमाणत्वमनुपपन्नमेव; अथ
 नोऽस्त्यनुपपत्तिस्ततो व्यभिचारादप्रमाणतोपमानस्य । शाब्दमपि न सर्वं प्रमाणं, किं तर्हि ? आप्तप्रणीतस्यैवागमस्य ग्रामाण्यं,
 न चाहंवातिरेकेणापरस्याप्तता युक्तियुक्तेति, एतच्चाप्यत्र निर्लोठितमिति । किञ्च-सर्वमप्येतत्प्रमाणमात्मनो ज्ञानं, ज्ञानं चात्मनो
 गुणः (गुणश्च) पृथक्पदार्थतयाऽऽभ्युपगन्तुं न युक्तो, रूपरमादीनामपि पृथक्पदार्थताऽऽपत्तेः । अथ प्रमेयग्रहणेनेन्द्रियार्थतया

मा० १ इन्द्रियार्थोत्थ । २ ननु तथा आ । ३ अस्याप्यनु भा. इ. । ४ एमानस्य ल० आ । ५ नास्त्यन्यथानुप आ इ. । ६ चात्मग्रुणः
 xx' अ' ।

तेऽप्याश्रिताः, सत्यमाश्रिताः, न तु युक्तियुक्ताः, तथाहि-द्रव्यव्यतिरेकेण तेषामभावात् तद्ग्रहणे च तेषामपि ग्रहणं सिद्धमेवेति न युक्तं पृथगुपादानम् । प्रमेयं त्वात्मशरीरेन्द्रियार्थबुद्धिमनःप्रवृत्तिदोषप्रत्यभावफलदुःखापवर्गाः, तत्रात्मा सर्वस्य द्रष्टोपभोक्ता चे(स चे)च्छाद्रेषप्रयत्नसुखदुःखज्ञानानुमेयः, स च जीवपदार्थतया गृहीत एवास्माभिरिति, शरीरं तु तस्य भोगायतनं, भोगायतनानीन्द्रियाणि, भोक्तव्या इन्द्रियार्थाः, एतदपि शरीरादिकं जीवाजीवग्रहणेनोक्तमस्माभिरिति । उपयोगो बुद्धिरित्येतच्च ज्ञानविशेषः, स च जीवगुणतया जीवोपादानतयो(नेनो)पात्त एव । सर्वविषयमन्तःकरणं युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिलिङ्गं-मनः, तदपि द्रव्यमनः पौद्गलिकमजीवग्रहणेन गृहीतं, भावमनस्त्वात्मगुणत्वाजीवग्रहणेनेति । आत्मनः सुखदुःखसंवेदनानां निर्वर्तनकारणं प्रवृत्तिः, सापि पृथक्पदार्थतया नाभ्युपगन्तुं युक्ता, तथाहि-प्रवृत्तिरित्यात्मेच्छा, सा चात्मगुण एव, आत्माऽभिप्रायतया ज्ञानविशेषत्वाद्, आत्मानं दूषयतीति दोषः, तद्यथा-अस्यात्मनो नेदं शरीरमपूर्वम्, अनादि-त्वादस्य, नाप्यनुत्तरम्, अनन्तत्वात् सन्ततैरिति, (शरीरेऽपूर्वतया सान्ततया वा)योऽयमात्मनोऽध्यवसायः स दोषो राग-द्वेषमोहादिको वा दोषः, अयमपि दोषो जीवाभिप्रायतया तदन्तर्भावीति न पृथग्वाच्यः । प्रेत्यभावः-परलोकसङ्भावोऽयमपि ससाधनो जीवाजीवग्रहणेनोपात्तः, फलमपि-सुखदुःखोपभोगात्मकं, तदपि जीवगुण एवान्तर्भवतीति न पृथगुपदेष्टव्यमिति, दुःखमित्येतदपि विविधबाधनयोगरूपमिति न फलादतिरिच्यते, जन्ममरणप्रबन्धोच्छेदरूपतया सर्वदुःखप्रहाणलक्षणो मोक्षः, स चास्माभिरूपात्त एवेति । किमित्यनवधारणात्मकः प्रत्ययः-संशयः, असावपि निर्णयज्ञानवदात्मगुण एवेति, येन प्रयुक्तः

१ °नां या नि० आ. । २ XXXXXX XXXX गो आ इ. । ३ बाधना० आ० इ. । ४ किमेतदित्य० इ. ।

प्रवर्तते तत्प्रयोजनं, तदपीच्छाविशेषत्वादात्मगुण एव, अविप्रतिपत्तिविषयापन्नोऽर्थो दृष्टान्तः, असावपि जीवाजीवयोरन्यतरः, न चैतावताऽस्य पृथक्पदार्थता युक्ता, अतिप्रसङ्गाद्, अवयवग्रहणेन च तस्योत्तरत्र ग्रहणादिति । सिद्धान्तश्चतुर्विधः, तद्यथा—सर्वतन्त्राविरुद्धस्तन्त्रेऽधिकृतोऽर्थः—सर्वतन्त्रसिद्धान्तः १, यथा—स्पर्शनादीनीन्द्रियाणि, स्पर्शादय इन्द्रियार्थाः, प्रमाणैः प्रमेयस्य ग्रहणमिति १; समानतन्त्रसिद्धः—परतन्त्रासिद्धः प्रतितन्त्रासिद्धान्तो यथा साङ्ख्यानानां नासत आत्मलाभो न च सतः सर्वथा विनाश इति, तथा चोक्तम्—“नासतो जायते सतः” इति २, यत्सिद्धावन्यस्यार्थस्यानुषङ्गेण सिद्धिः सोऽधिकरणसिद्धान्तः ३, यथेन्द्रियव्यतिरिक्तो ज्ञाताऽऽत्माऽस्ति दर्शनस्पर्शनाभ्यामेकार्थग्रहणादिति, तत्रानुषङ्गिनोऽर्थाः १, इन्द्रियनानात्वं २, नियतविषयाणीन्द्रियाणि ३, स्वविषयग्रहणल्लिङ्गानि च ४, ज्ञातुर्ज्ञानसाधनानि ५, स्पर्शादिगुणव्यतिरिक्तं—द्रव्यं ६, गुणाधिकरणं ७, अनियतविषयाश्चेतनाः ८ इति; पूर्वार्थसिद्धावेतेऽर्थाः सिध्यन्ति, नैतैर्विना पूर्वार्थः संभवतीति ३, अपरीक्षितार्थाभ्युपगमाच्चद्विशेषपरीक्षणमभ्युपगमसिद्धान्तः ४, तद्यथा—किं शब्दः?, इति विचारे; कश्चिदाह—अस्तु द्रव्यं शब्दः, स तु किं नित्योऽथानित्यः?, इत्येवं विचारः; स चायं चतुर्विधोऽपि सिद्धान्तो न ज्ञानविशेषादतिरिच्यते, ज्ञानविशेषस्यात्मगुणत्वाद्गुणस्य च गुणिग्रहणेन ग्रहणाद् न पृथगुपादानमिति ४ । अथावयवाः—प्रतिज्ञाहेतुदाहरणोपनयनिगमनानि, तत्र साध्यनिर्देशः—प्रतिज्ञा. यथा—नित्यः शब्दोऽनित्यो वेति, हिनोति—गमयति प्रतिज्ञातमर्थमिति—हेतुः, तद्यथा—उत्पत्तिधर्मकत्वात्, साध्यसार्धमर्थवैधर्म्यभावे दृष्टान्तः—उदाहरणं, यथा—घट इति, वैधर्म्योदाहारणं—यदनित्यं न भवति तदुत्पत्तिमदपि न भवति

यथाऽऽकाशमिति, तथा न तथेति वा पक्षधर्मोपसंहारः—उपनयः, तद्यथा—अनित्यः शब्दः कृतकत्वाद् घटवत्तथा चायं, अनित्यत्वाभावे कृतकत्वमपि न भवत्याकाशवत् न तथाऽयमिति, प्रतिज्ञाहेत्वोः पुनर्वचनं निगमनं, तस्मादनित्य इति, ते चामी पञ्चाप्यवयवा यदि शब्दमात्रं ततः शब्दस्य पौद्गलिकत्वात् पुद्गलानां चाजीवग्रहणेन ग्रहणाच्च पृथगुपादानं न्याय्यम् । अथ तज्ज्ञं ज्ञानं ततो जीवगुणत्वात् जीवग्रहणेनैवोपादानमिति, ज्ञानविशेषपदार्थताऽभ्युपगमे च पदार्थबहुत्वं स्याद्, अनेकप्रकारत्वाज्ज्ञानविशेषाणामिति । संशयाद्बुद्धं भवितव्यताप्रत्ययः सदर्थपर्यालोचनात्मकस्तर्कः, यथा भवितव्यमत्र स्थाणुना पुरुषेण वेति, अयमपि ज्ञानविशेष एव, न च ज्ञानविशेषाणां ज्ञातुरभिन्नानां पृथक् पदार्थपरिकल्पनं समनुजानते विद्वांसः । संशयतर्काभ्यामुत्तरकालभावी निश्चयात्मकः प्रत्ययो निर्णयः, अयमपि प्राग्वन् ज्ञानादतिरिच्यते, किञ्च—अस्य निश्चयात्मकतया प्रत्यक्षादिप्रमाणान्तर्भावाच्च पृथग् निर्देशो न्याय्य इति । तिस्रः कथाः—वादो जल्पो वितण्डा चेति, तत्र प्रमाणतर्कसाधनोपालम्भः सिद्धान्ताविरुद्धः पञ्चावयवोपपन्नः पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहो वादः, स एव तत्त्वज्ञानार्थं लिङ्याचार्ययोर्भवति, स एव विजिगीषुणा सार्धं छलजातिनिग्रहस्थानसाधनोपालम्भो जल्पः, स एव प्रतिपक्षस्थापनाहीनो वितण्डेति, तत्रासां तिसृणामपि कथानां भेद एव नोपपद्यते, यतस्तत्त्वचिन्तायां तत्त्वनिर्णयार्थं वादो विधेयो, न छलजल्पादिना तत्त्वावगमः कर्तुं पार्यते, छलादिकं हि परवञ्चनार्थमुपन्यस्यते, न च तेन तत्त्वावगतिः इति सन्यपि भेदं नैयासां पदार्थता, यतो यदेव परमार्थतो वस्तुवृत्त्या वस्तुवस्ति तदेव परमार्थतयाऽभ्युपगन्तुं युक्तम्, वादास्तु पुरुषेच्छावशेन भवन्तोऽनियता वर्तन्ते (तैत्)

१ तत्रामी आ. । २ °जात्यादिना आ. । ३ नै×षां आ, ना×सां इ. । ४ ××न आ. ।

न तेषां पदार्थेति, किञ्च-पुरुषेच्छानुविधायिनो वादाः कुटुलावकादिष्वपि पक्षप्रतिक्षपग्रहेण भवन्त्यतस्तेषामपि तत्त्वप्राप्तिः स्यान्न चेतदित्यत इति । असिद्धान्तिकान्तिकविरुद्धा हेत्वाभासाः, हेतुवदाभासन्त इति हेत्वाभासाः, तत्र सम्यग्हेतूनामपि न तत्त्वव्यवस्थितिः किं पुनस्तदाभासानां ?, तथाहि—इह यन्नियतं वस्त्वस्ति तदेव तत्त्वं भवितुमर्हति, हेतवस्तु क्वचिद्वस्तुनि साध्ये हेतवः क्वचिदहेतव इत्यनियतास्त इति । अथ 'छलम्'—अर्थविधातोऽर्थविकल्पोपपत्त्येति, तत्रार्थविशेषे विवक्षितेऽभिहिते वक्तुरभिप्रायादर्थान्तरकल्पना—वाक्छलं, यथा—नवकम्बलोऽयं देवदत्तः, अत्र च नवः कम्बलोऽस्येति वक्तुरभिप्रायो विग्रहे च विशेषो न समासे, तत्रायं छलवादी नव कम्बला अस्येत्येतद्भवताऽभिहितमिति कल्पयति, न चायं तथेत्येवं प्रतिषेधयति, तत्र छलमित्यसदर्थभिधानं, तद्वादि छलं न तर्हि तत्त्वं, तत्त्वं चेन्न तर्हि छलं, परमार्थरूपत्वात्तत्त्व-स्येति, तदेवं छलं तत्त्वमित्यतिरिक्ता वाचोयुक्तिः । दूषणाभासास्तु जातयः, तत्र सम्यग्दूषणस्यापि न तत्त्वव्यवस्थितिः, अनियतत्वात्, अनियतत्वं च यदैवैकस्मिन् सम्यग्दूषणं तदेवान्यत्र दूषणाभासं, पुरुषशक्त्यपेक्षत्वाच्च दूषणदूषणा-भासव्यवस्थितेरनियतत्वमिति कुतः पुनर्दूषणाभामरूपाणां जातीनाम् ?, अवास्तवत्वाच्चाभासमिति । वादकाले वादी प्रतिवादी वा येन निगृह्यते तन्निग्रहस्थानं, तच्च वादिनोऽसाधनाङ्गवचनं प्रतिवादिनस्तद्दो(श्चै तत्तद्दो)पोद्भावनं विहाय यदन्यदभिधीयते नैयायिकैस्तत्प्रलापमात्रमिति, तच्च प्रतिज्ञाहानिः, प्रतिज्ञान्तरं प्रतिज्ञाविरोध इत्यादिकम्; एतच्च विचार्यमाणं न निग्रहस्थानं भवितुमर्हति, भवदपि च पुरुषमयैवापराधं कर्तुमलं, न त्वेतत्तत्त्वं भवितुमर्हति, वक्तृगुणदोषौ हि परार्थेऽनु-

मानेऽधिक्रियेते न तु तत्त्वमिति, तदेवं न नैयायिकोक्तं तत्त्वं तत्त्वेनाश्रयितुं युज्यते, तस्योक्तनीत्या सदोषत्वादिति । नापि वैशेषिकोक्तं तत्त्वमिति, तथाहि-द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायास्तत्त्वमिति, तत्र पृथिव्यभेजोवायुकाशं कालो दिगात्मा मन इति नव द्रव्याणि, तदत्र पृथिव्यपूतेजोवायुनां पृथग्द्रव्यत्वमनुपपन्नं, तथाहि-त एव परमाणवः प्रयोग-विस्मसाभ्यां पृथिव्यादित्वेन परिणमन्तोऽपि न स्वकीयं द्रव्यत्वं त्यजन्ति, न चावस्थाभेदेन द्रव्यभेदो युक्तः, अतिप्रसङ्गादिति । आकाशकालयोश्चास्माभिरपि द्रव्यत्वमभ्युपगतमेव, दिशस्त्वाकाशावयवभूताया अनुपपन्नं पृथग्द्रव्यत्वमतिप्रसङ्ग-दोषादेव, आत्मनश्च स्वशरीरमात्रव्यापिन उपयोगलक्षणस्याभ्युपगतमेव द्रव्यत्वमिति, मनसश्च पुद्गलविशेषतया पुद्गल-द्रव्येऽऽन्तर्भाव इति [परमाणुवत्], भावमनसश्च जीवगुणत्वादात्मन्यन्तर्भाव इति । यदपि तैरभिधीयते, यथा पृथिवीत्वयो-गात् पृथिवीति, तदपि स्वप्राक्रियामात्रमेव, यतो न हि पृथिव्याः पृथग्भूतं पृथिवीत्वमपि येन तद्योगात् पृथिवी भवेद्, अपि तु सर्वमपि यदस्ति तत्सामान्यविशेषात्मकं नरसिंहाकारमुखमयस्वभावमिति, तथा चोक्तम्-“नान्वयः स हि भेदत्वान्न भेदो-ऽन्वयवृत्तितः । मृद्धेदद्वयसंसर्गवृत्तिजा(र्जी)त्यन्तरं घटः ॥ १ ॥” तथा-“न नरः सिंहरूपत्वान्न सिंहो नररूपतः । शब्द-विज्ञानकार्याणां, भेदाज्जात्यन्तरं हि सः ॥ १ ॥” इत्यादि । अथ रूपरसगन्धस्पर्शा रूपिद्रव्यवृत्तेर्विशेषगुणाः, तथा मद्बुध्या-परिमाणानि पृथक्त्वं संयोगविभागौ परत्वापरत्वे इत्येते-सामान्यगुणाः सर्वद्रव्यवृत्तित्वात्, तथा बुद्धिसुखदुःखेच्छाद्वेषप्रय-त्नधर्मधर्मसंस्कारा आत्मगुणाः, गुरुत्वं पृथिव्युदकयोर्द्रवत्वं पृथिव्युदकाग्निषु स्नेहोऽम्भस्येव वेगाख्यः संस्कारो मूर्तद्रव्येवैव

आकाशगुणः शब्द इति । तत्र सङ्ख्यादयः सामान्यगुणा रूपादिद्रव्यस्वभा(वाभा)वत्त्वेन परोपाधिकत्वादुणा एव न भवन्ति, अथापि स्युस्तथापि न गुणानां पृथक्त्वव्यवस्था, तत्पृथक्त्वभावे द्रव्यस्वरूपहानेः 'गुणपर्यायवद् द्रव्य' (तत्त्वा० अ० ५, सूत्र० ३७;)मिति कृत्वा अतो नान्तरीयकतया द्रव्यग्रहणेनैव ग्रहणं न्याय्यमिति न पृथग्भावः । किञ्च-तस्य भावस्त्वमित्युच्यते, भावप्रत्ययश्च यस्य गुणस्य हि भावाद् द्रव्ये शब्दनिवेशस्तदभिधाने 'त्वतला'वित्यनेन भवति, तत्र घटो रक्त उदकस्याहारको जलवान् सर्वैरेव घट उच्यते; अत्र च घटस्य भावो रक्तत्वं, आहारकस्य भाव आहारकत्वं, जलवतो भावो जलवत्त्वमित्यत्र घटसामान्यरक्तगुणक्रियाद्रव्यसंबन्धरूपाणां गुणानां सङ्ख्यावात् द्रव्ये पृथुबुध्नाकार उदकाद्याहरणक्षमे कुटकारव्ये शब्दस्य घटादेरभिनिवेशस्तत्र त्वतलो, इह च रक्ताख्यः को गुणो?, यत् सङ्ख्यावात्, कतरच्च तद् द्रव्यं यत्र शब्दनिवेशो येन भावप्रत्ययः स्यादिति? । किमिदानीं रक्तस्य भावो रक्तत्वमिति न भवितव्यं?, भवितव्यमुपचारेण, तथाहि—रक्त इत्येतद्द्रव्यत्वेनोपचर्य तस्य सामान्यं भाव इति रक्तत्वमिति, न चोपचारस्तच्चचित्तायापुपशुज्यते, शब्दसिद्धावेव तस्य कृतार्थत्वादिति । शब्दश्चाकाशस्य गुण एव न भवति, तस्य पौद्गलिकत्वाद्, आकाशस्य चामूर्तत्वादिति । शेषं तु प्रक्रियामात्रं न साधनदूषणयोरङ्गम् । क्रियाऽपि द्रव्यसमवायिनी गुणवत्पृथगाश्रयितुं न युक्तेति । अथ सामान्यं, तद्विधा-परमपरं च, तत्र परं महासत्ताख्यं द्रव्यादिपदार्थव्यापि, तथा चोक्तम्—“सदिति यतो द्रव्यगुणकर्मसु सा मत्ता” अपरं च द्रव्यत्वगुणत्वकर्मत्वात्मकं, तत्र न तावन्महासत्तायाः पृथक्पदार्थता युज्यते, यतस्तस्यां यः सदिति प्रत्ययः

१ x x आ. इ । २ पृथक्भावे आ. इ । सा. ३ समानस्वभावो भावः । ४ गुणस्य पदार्थस्वरूपत्वान्न पृथक्पदार्थता । ५ स्या आ. ।

स किमपरसत्तानिबन्धन उत स्वत एव ?, तत् यद्यपरसत्तानिबन्धनस्तत्राप्ययमेव विकल्पोऽतोऽनवस्था । अथ स्वत एव ततस्तद्वद् द्रव्यादिष्वपि स्वत एव सत्प्रत्ययो भविष्यतीति किमपरसत्तयाऽजागलस्तनकलषया विकल्पतया ?, किञ्च—
 द्रव्यादीनां किं सतां सत्तया सत्प्रत्यय उतासतां ?, तत् यदि सतां स्वत एव सत्प्रत्ययो भविष्यति किं तया ?, असत्पक्षे तु शशविषाणादिष्वपि सत्तायोगात् सत्प्रत्ययः स्यादिति; तथा चोक्तम्—“स्वतोऽर्थाः सन्तु सत्तावत्सत्तया किं सदात्मनाम् ? । असदात्मसु नैषा स्यात्सर्वथाऽतिप्रसङ्गतः ॥ १ ॥” इत्यादि । एतदेव दूषणमपरसामान्येऽप्यायोज्यं, तुल्ययोगक्षेमत्वात् । किञ्च—अस्माभिरपि सामान्यविशेषरूपत्वाद्वास्तुनः कथञ्चित्चिदित्यत एवेति, तस्य च कथञ्चित्चिदव्यतिरेकाद् द्रव्यग्रहणेनैव ग्रहणमिति । अथ विशेषाः, ते चात्यन्तव्यावृत्तिबुद्धिहेतुत्वेन परैराश्रीयन्ते, तत्रेदं चिन्त्यते—या तेषु विशेषबुद्धिः सा नापरविशेषहेतुकाऽऽश्रयितव्या, अनवस्थाभयात्, स्वतः समाश्रयणे च तद्वद् द्रव्यादिष्वपि विशेषबुद्धिः स्यात्किं द्रव्यादिव्यतिरिक्तैर्विशेषैरिति ?, द्रव्याव्यतिरिक्तास्तु विशेषा अस्माभिरप्याश्रीयन्ते, सर्वस्य सामान्यविशेषात्मकत्वादिति । एतत्तु प्रक्रियामात्रं, तद्यथा—नित्यद्रव्यवृत्तयोऽन्त्या विशेषाः, नित्यद्रव्याणि च चतुर्विधाः परमाणवो मुक्तात्मानो मुक्तमनांसि च, इति निर्मुक्तिं कत्वा दपकर्णयितव्यमिति । समवायस्तु—अयुतसिद्धानामाधारेभ्यभूतानां य इह प्रत्ययहेतुः स समवाय इत्युच्यते, असावपि नित्यैकश्चाश्रीयते, तस्य च नित्यत्वात् समवायिनोऽपि नित्या आपधेरन्, तदनित्यत्वे च तस्याप्यनित्यत्वापत्तिः, तदा-

सा. १ द्रव्यादिभिन्न्या । २ *कल्पितया आ. । ३ *वृत्त० आ. । सा ४ वक्ष्यमाणं । एतत् आ. । सा. ५ एतन्निरूपण । ६ अपरविशेषभावयोर्दोषात् । ७ °नित्य एक० आ. इ. ।

धाररूपत्वात्तस्य, तदेकत्वाच्च सर्वेषां समवायिनामेकत्वापत्तिः, तस्य चानेकत्वमिति । किञ्च-अयं समवाय संबन्धः, तस्य च द्विष्टत्वाद् युतसिद्धत्वमेव दण्डदण्डिनोरिव, वीरणानां च कटोत्पत्तौ तद्रूपतया विनाशः कटरूपतयोत्पत्तिरन्वयरूपतया व्यवस्थानमिति दृग्धदन्तोरिवेत्येवं वैशेषिकमतेऽपि न सस्यक् पदार्थावस्थितिरिति । साम्प्रतं साङ्ख्यदर्शने तत्त्वनिरूपणं प्रक्रम्यते-तत्र प्रकृत्यात्मसंयोगात्सुष्टिरुपजायते. प्रकृतिश्च सत्त्वजस्तममां माय्यावस्था, ततो महान्, महतोऽहङ्कारः, अहङ्कारादेकादशेन्द्रियाणि, पञ्चतन्मात्राणि, तन्मात्रेभ्यः पञ्च भूतानीति, चैतन्यं पुरुषस्य स्वरूपं, स चाकर्ता निर्गुणो भोक्तेति । तत्र परस्परविरुद्धानां सत्त्वादीनां गुणानां प्रकृत्यात्मनां नियामकं गुणिमन्तरेणैकत्रावस्थानं न युज्यते, कृष्णसितादिगुणानामिव, न च महदादिविकारे जन्ये प्रकृतितैषम्योत्पादने कश्चिद्धेतुः, तद्वतिरिक्तवस्त्वन्तरानभ्युपगमाद्, आत्मनश्चाकर्तृत्वं नाकिञ्चित्करन्वात्. स्वभाववैषम्याभ्युपगमे तु निर्हेतुकत्वापत्तेर्नित्यं गत्त्वमसत्त्वं वा स्यादिति, उक्तं च-“नित्यं भन्वमसत्त्वं वाऽहंतोरन्यानपेक्षणात् । अपेक्षतो हि भावानां, कादाचित्कत्वसंभवः ॥ १ ॥” अपि च-महदहङ्कारौ संवेदनादभिवौ पश्यामः, तथाहि-बुद्धिरध्यवसायोऽहङ्कारश्चाहं सुरुयहं दुःखीत्येवमात्मकः प्रत्ययः, तैयोश्चिद्रूपतयाऽऽत्मगुणत्वं, न जडरूपायाः प्रकृतेर्विकारावेताविति । अपि च-येयं तन्मात्रेभ्यो भूतोत्पत्तिरिष्यते, तद्यथा-गन्धतन्मात्रात् पृथिवी, रसतन्मात्रादापः, रूपतन्मात्रात्तेजः, स्पर्शतन्मात्राद्वायुः, शब्दतन्मात्रादाकाशमिति; साऽपि न युक्तिक्रमा, यतो यदि बाह्यभूताश्रयेणैतदभिधीयते, तदयुक्तं; तेषां

सा. १ युगमयोभिन्नत्वेन । २ ० न्वधिरूप० आ. । ३ स्व रज आ. । सा. ४ पृथग्भूता वर्णा प्राव्याः, वर्णमयानि द्रव्याणि, तेषां गुणानां वा स्वयद्रव्यान्तरेण यथा नावस्थानं विरुद्धानां । सा. ५ वैषम्या० प्र० । ६ तद्योश्च चि० आ. इ ।

सर्वदा भावात्, न कदाचिदनीदृशं जगदितिकृत्वा । अथ प्रतिशरीराश्रयणादेतदुच्यते, तत्र किल त्वगस्थि कठिनलक्षणा पृथ्वी, श्लेष्मासृग्, द्रवलक्षणा आपः, पक्तिलक्षणं तेजः, प्राणापानलक्षणो वायुः, शुबिरलक्षणमाकाशमिति, तदपि न युज्यते । यतोऽत्रापि केषाञ्चिच्छरीराणां शुक्रासृक्प्रभवोत्पत्तिः, न तत्र तन्मात्राणां गन्धोऽपि समुपलक्ष्यते, अदृष्टस्यापि कारणत्वकल्प-
नेऽतिप्रसङ्गः स्यात् । अण्डजोद्भिज्जाङ्गरादीनामप्यन्यत एवोत्पत्तिर्भवन्ती समुपलक्ष्यते, तदेवं व्यवस्थिते प्रधानमहदहङ्का-
रादिकोत्पत्तिर्या सांख्यैः स्वप्रक्रिययाऽऽभ्युपगम्यते तत्तैर्नियुक्तिकमेव स्वदर्शेनानुरागेणाभ्युपगम्यत इति । आत्मनश्चाकर्तृत्वा-
भ्युपगमे कृतनाशोऽकृतागमश्च स्यात् बन्धमोक्षाभावश्च, निर्गुणत्वे च ज्ञानशून्यतापत्तिरित्यतो बालप्रलापमात्रं, प्रकृतेश्चा-
चेतनाया आत्मार्थं प्रवृत्तिर्युक्तिकविकलेति । अथ बौद्धमतं निरूप्यते-तत्र हि पदार्था द्वादशायतनानि, तद्यथा-चक्षुरादीनि
पञ्च रूपादयश्च विषयाः पञ्च शब्दायतनं धर्माः-सुखादयो द्वादशायतनपरिच्छेदके प्रत्यक्षानुमाने द्वे एव
ग्रमाणे, तत्र चक्षुरादी(दिद्रव्ये)न्द्रियाण्यजीवग्रहणेनैवोपात्तानि, भावेन्द्रियाणि तु जीवग्रहणेनेति, रूपादयश्च विषया अजीवो-
पादानेनोपात्ता न पृथगुपादातव्याः, शब्दायतनं तु पौद्गलिकत्वाच्छब्दस्याजीवग्रहणेन गुहीतं, न च प्रतिव्यक्ति पृथक्-
पदार्थतायुक्तिसंगतेति, धर्मात्मकं सुखं दुःखं च यद्यसा(तांसा)तोदयरूपं ततो जीवगुणत्वाज्जीवेऽन्तर्भावः; अथ तत्कारणं कर्म
ततः पौद्गलिकत्वाद्जीव इति । प्रत्यक्षं च तैर्निर्विकल्पकमिष्यते, तच्चानिश्चयात्मकतया प्रवृत्तिनिवृत्त्योरनङ्गमित्यप्रमाणमेव,

सा. १ गन्धः संबन्धलेशयोः । २ तन्मात्रापञ्चकस्य । ३ कृताभ्यागो आ. इ. । सा. ४ मानसमिति शब्दान्तरं, तस्य शब्दमयविचारत्वं कृत्वात् ।
५ ग्रहणं आ. इ. । ६ x x तो० आ. इ. ।

तदप्रामाण्ये तत्पूर्वकत्वादनुमानमपीति, शेषस्वाक्षेपपरिहारोऽन्यत्र सुविचारित इति नेह प्रतन्यत इत्यनया दिशा मीमांसक-
लोकायतमताभिहिततत्त्वनिराकरणं स्वबुद्ध्या विधेयं, तयोरत्यन्तलोकविरुद्धपर्यदार्थानां श्रयणान्न साक्षादुपन्यासः कृत इति ।
तस्मात् पारिशेष्यसिद्धा अर्हदुक्ता नव सप्त वा पदार्थाः सत्याः, तत्परिज्ञानं च क्रियावादे हेतुः, नापरपदार्थपरिज्ञानमिति ॥२१॥
साम्प्रतमध्ययनार्थमुपसंजिहीषुः सम्यग्वादपरिज्ञानफलमादर्शयन्नाह—‘सद्देशु’ इत्यादि, ‘शब्देषु’—वेणुवीणादिषु श्रुतिसुख-
देषु, ‘रूपेषु च’—नयनानन्दकारिषु, ‘आसङ्गमकुर्वन्’—गार्ध्यमकुर्वन्; अनेन रागो गृहीतः; तथा ‘गन्धेषु’—
कुथितकैलेवरादिषु, ‘रसेषु च’—अन्तर्ग्रान्ताशनादिषु अदुष्यमाणोऽमनोब्रेषु द्वेषमकुर्वन्; इदमुक्तं भवति—शब्दादिबि-
न्द्रियविषयेषु मनोज्ञेयरेषु रागद्वेषाभ्यामनपदिष्यमानो ‘जीवितम्’—असंयमजीवितं नाभिकाङ्क्षेत्, नापि परीषहोपसर्ग-
भिद्रुतो मरणमभिकाङ्क्षेत्, यदि वा जीवितमरणयोरनभिलाषी संयममनुपालयेदिति । तथा मोक्षार्थिनाऽऽदीयते—गृह्यत
इत्यादानं—संयमस्तेन तस्मिन्वा सति गुप्तो, यदि वा—मिथ्यात्वादिनाऽऽदीयते इत्यादानम्—अष्टप्रकारं कर्म तस्मिन्नादातव्ये
मनोवाक्कायैर्गुप्तः समितश्च, तथा भाववलयं—माया तथा विमुक्तो मायामुक्तः । इतिः—परिसमाप्त्यर्थे । ब्रवीमीति पूर्ववत् ।
नयाः—पूर्ववदेव ॥ २२ ॥ समाप्तं समवसरणारूपं द्वादशमध्ययनमिति ॥ १२ ॥

१ पदार्थाश्र० आ. । २ ० सिद्धा आ० आ. । ३ कडेवरा० आ. इ. । ४ ० भूतो आ. । ५ ग्रंथतः ८४८ । छ । द्वादशस्वाप्यध्ययनेषु ग्रंथतः—
७८५३ । छ । आ, ग्रंथतः ८०८ । द्वादशस्वाप्यध्ययनेषु ग्रंथतः—७८२३ । छ । इ. ।

॥ अथ त्रयोदशं श्रीयाथातथ्याध्ययनं प्रारभ्यते ॥

समाप्तं समवसरणाख्यं—द्वादशमध्ययनं, तदनन्तरं त्रयोदशमारभ्यते । अस्य चायमभिर्बन्धः—इहानन्तराध्ययने परवा-
दिमतानि निरूपितानि तन्निराकरणं चाकारि, तच्च याथातथ्येन भवति, तदिह प्रतिपाद्यते इत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्याध्य-
यनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तत्राप्युपक्रमद्वारान्तर्गतोऽर्थविचारोऽयं, तद्यथा—श्लिष्यगुणदीपना, अन्यच्च—अन-
न्तराध्ययनेषु धर्मसमाधिर्माणसमवसरणाख्येषु यद्वितथं याथातथ्येन व्यवस्थितं, यच्च विपरीतं वितथं तदपि लेखतोऽत्र
प्रतिपादयिष्यत इति । नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे याथातथ्यमिति नाम, तदधिकृत्य निर्युक्तिकृदाह—
णामतहं ठवणतहं दव्वतहं चैव होइ भावतहं । दव्वतहं पुण जो जस्स सभावो होति दव्वस्स ॥१२२॥
भावतहं पुण नियमा णायव्वं छव्विहंमि भावंमि । अहवाऽवि नाणदंसणचरित्तविणएण अज्झप्पे ॥१२३॥
जह सुत्तं तह अत्थो चरणं चारो तहत्ति णायव्वं । संतांमि [यं] पसंसाए असती पगयं दुगुंछाए ॥१२४॥
आयरियंपरंपरण आगयं जो उ छेयबुद्धीए । कोवेइ छेयवाई जमालिनासं स णांसिहिति ॥१२५॥
ण करोति दुक्खमोक्खं उज्जममाणोऽवि संजमतवेसुं । तम्हा अनुक्करिस्सो वज्जेअव्वो जत्तिजोणं ॥१२६॥

१ विणएय अ. आ. । २ णति जहा तहाय ना० अ. आ. । ३ य्×सं० अ. आ. । ४ वणासीहिती अ. आ. । ५ आयतहं सम्मत्तं अ. आ. ।

१३ श्री-
याथातथ्या-
ध्ययने
संबन्ध-
निक्षेप-
विरूपणम् ।

॥ २३५ ॥

‘णामतहं’ इत्यादि, अस्याध्ययनस्य याथातथ्यमिति नाम, तच्च यथातथाशब्दस्य भावप्रत्ययान्तस्य भवति । तत्र यथाशब्दोल्लङ्घनेन तथाशब्दस्य निक्षेपं कर्तुर्नियुक्तिकारस्यायमभिप्रायः—इह यथाशब्दोऽयमनुवादो वर्तते, तथाशब्दश्च विधेयार्थे, तद्यथा—यथैवेदं व्यवस्थितं तथैवेदं भवता विधेयमिति, अनुवादविधेययोश्च विधेयांश्च एव प्रधानभावमनुभव-
तीति, यदि वा—याथातथ्यमिति तथ्यमतस्तदेव निरूप्यत इति । तत्र तथाभावस्तथ्यं—यथावस्थितवस्तुता, तन्नामादि चतुर्धा, तत्र नामस्थापने सुगमे । द्रव्यतथ्यं गाथापश्चार्धेन प्रतिपादयति, तत्र द्रव्यतथ्यं पुनर्यो ‘यस्य’—सचिन्तादेः स्वभावो द्रव्य-
प्राधान्याद्यद्यस्य स्वरूपं, तद्यथा—उपयोगलक्षणो जीवः, कठिनलक्षणा पृथिवी; द्रवलक्षणा आप इत्यादि । मनुष्यादेर्वो यो यस्य मर्दवादिः स्वभावोऽचित्द्रव्याणां च गोशीर्षचन्दनकम्बलरत्नादीनां द्रव्याणां स्वभावः, तद्यथा—उण्हे करेइ सीयं सीए उण्हत्तणं पुण करेइ । कंबलरस्याणादीणं एस्स सहावो सुणोयव्वो ॥ १ ॥ भावतथ्यमधिकृत्याह—‘भावतहं’ इत्यादि, भाव-
तथ्यं पुनः ‘नियमतः’—अवश्यंभावतया षड्विधे औदयिकादिके भावे ज्ञातव्यं, तत्र कर्मणासुदयेन निर्वृत्त औदयिकः—
कर्मोदयापादितो गत्याद्यनुभावलक्षणः, तथा कर्मोपशमेन निर्वृत्त औपशमिकः—कर्मोदयलक्षण इत्यर्थः, तथा क्षयाज्जातः क्षायिकः—अप्रतिपातिज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणः, तथा क्षयादुपशमाच्च जातः क्षायोपशमिको—देशोदयोपशमलक्षणः, परि-
णामेन निर्वृत्तः परिणामिको—जीवाजीवभव्यत्वादिलक्षणः, पञ्चानामपि भावानां द्विकादिसंयोगान्निष्पन्नः सान्निपातिक इति ।

१ यथेऽदं आ । सा. २ उण्णे कुर्वन्ति शीतं ज्ञाते उण्णात्वं पुनः कुर्वन्ति । कम्बलरत्नादीनां एष स्वभावो ज्ञातव्यः ॥ १ ॥ ३ ० मवल ० आ. इ. ।

सा. ४ ज्ञानाद्यनुगतत्वान्न वीर्यादिः पृथगुपादानम् ।

यदि वा—‘अध्यात्मनि’ आन्तरं चतुर्धा भावतथ्यं द्रष्टव्यं, तद्यथा—ज्ञानदर्शनचारित्रिविनयतथ्यमिति, तत्र ज्ञानतथ्यं—मत्यादिकेन ज्ञानपञ्चकेन यथास्वमवितथो विषयोपलम्भः, दर्शनतथ्यं—शङ्काघातिचारग्रहितं जीवादितत्त्वश्रद्धानं, चारित्रतथ्यं—तु तपसि द्वादशविधे संयमे सप्तदशविधे सम्यगनुष्ठानं, विनयतथ्यं—द्विचत्वारिंशद्भेदभिन्ने विनये ज्ञानदर्शनचारित्रतपऔपचारिकरूपे यथायोगमनुष्ठानं; ज्ञानादीनां तु वितथाऽऽसेवनेनातथ्यमिति । अत्र च भावतथ्येनाधिकारः, यदि वा भावतथ्यं प्रशस्ताप्रशस्तभेदाद्द्विधा, तदिह प्रशस्तेनाधिकारं दर्शयितुमाह—‘जह सुतं’ इत्यादि, ‘यथा’—येन प्रकारेण यथा यद्वत्तया खत्रं व्यवस्थितं ‘तथा’—तेनैव प्रकारेण, ‘अर्थो’ व्याख्येयोऽनुष्ठेयश्च एतदर्शयति—‘चरणम्’—आचरणमनुष्ठानव्यं, यदि वा सिद्धान्तसूत्रस्य चारित्रमेवाचरणम्, अतो यथा सूत्रं तथा चारित्र्यमेतच्च चानुष्ठेयमेतच्च याथातथ्यमिति ज्ञातव्यम् । पूर्वार्थस्यैव भावार्थं गाथापश्चाद्धेन दर्शयितुमाह—यद्वस्तुजातं ‘प्रकृतं’—प्रस्तुतं, यमर्थमधिकृत्य सूत्रमकारि तस्मिन्नर्थे ‘सति’—विद्यमाने यथावद्वाख्यायमाने संसारोत्तारणकारणत्वेन प्रशस्यमाने वा याथातथ्यमिति भवति; विवक्षिते त्वर्थे ‘असति’—अविद्यमाने संसारकारणत्वेन वा जुगुप्सायां सत्यां सम्यगननुष्ठीयमाने वा याथातथ्यं न भवति; इदमुक्तं भवति—यदि [यथा] सूत्रं येन प्रकारेण व्यवस्थितं तथैवार्थो यदि भवति व्याख्यायतेऽनुष्ठीयते च संसारनिस्तरणसमर्थश्च भवति, ततो याथातथ्यमिति भवति, असति त्वर्थेऽक्रियमाणे च संसारकारणत्वेन जुगुप्सिते वा न भवति याथातथ्यमिति गाथातात्पर्यार्थः । एतदेव ।

सा. १ ज्ञानेऽष्टौ दर्शने च तपसि विनयस्य विधेयत्वादिकादश औपचारिके सप्तभेदरूपे, यद्वा क्रमेण पञ्चकसप्तदशद्वादशसप्तभेदरूपे । २ तरण० आ इ. । ३ प्रक्रमेण. आ. xक्रमेण. इ. ।

दृष्टान्तगर्भं दर्शयितुमाह—‘आयरिय०’ इत्यादि, आचार्याः—सुधर्मस्वामिजम्बूनामप्रभवार्थरक्षिताद्यास्तेषां प्रणालिका—पारम्पर्यं तेनामतं यस्याख्यानं—सूत्राभिप्रायः, तद्यथा—व्यवहारनयाभिप्रायेण क्रियमाणमपि कृतं भवति, यस्तु कुतर्कदर्पध्मातमानसो मिथ्यात्वोपहतदृष्टितया ‘छेकवुञ्क्वा’—‘निपुणबुद्ध्या—कुशाग्रीयशेषीकोऽहमितिकृत्वा, ‘कोपयति’—दूषयति—अन्यथा नमर्थं—मर्वज्ञप्रणीतमपि व्याचष्टे—कृतं कृतमित्येवं ब्रूयात्, वक्ति च—न हि मृत्पिण्डक्रियाकाल एव घटो निष्पद्यते, कर्मगुणव्यपदेशानामनुपलब्धेः, स एवं ‘छेकवादी’—निपुणोऽहमित्येवंवादी पण्डिताभिमानी, ‘जमालिनाश’—जमालिनिह्ववत् सर्वज्ञमतविकोपको, ‘विनङ्कयति’—अरहद्दृघटीयन्नन्यायेन संसारचक्रवाले बंभ्रमिष्यतीति, न चासौ जानाति वगको यथा अयं लोको घटार्थीः क्रिया मृत्खननाद्या घट एवोपचरति, (तैत्त्वतः) तासां च क्रियाणां क्रियाकालनिष्ठाकालयोरेककालत्वात् क्रियमाणमेव कृतं भवति, दृश्यते चायं व्यवहारो लोके, तद्यथा—अद्यैव देवदत्ते निर्गते कान्यकुब्जं देवदत्तो गत इति व्यपदेशः, (लोकोक्त्या) तथा दारुणि छिद्यमाने प्रस्थकोऽयं (इति) व्यपदेश इत्यादि । साम्प्रतमन्यथावादिनोऽपायदर्शनद्वारेणोपदेशं दातुकाम आह—‘ण करोति’ इत्यादि, यो हि दुर्गृहीतविद्यालवदर्पध्मातः सर्वज्ञवचनैकदेशमप्यन्यथा व्याचष्टे स एवंभूतः सच्च संयमतपस्सुधर्मं कुर्वणोऽपि शरीरमानसानां दुःखानामसातोदयजनितानां मोक्षं—विनाशं न करोति आत्म-मर्वाध्मातमानसो, यत एवं तस्मादात्मोत्कर्षः—अहमेव सिद्धान्तार्थवेदी नापरः कश्चित् मतुल्योऽस्तीत्येवंरूपोऽभिमानी वर्जनीयः—त्याज्यो ‘यतिजनेन’—साधुलोकेन, अपरोऽपि ज्ञानिना जात्यादिको मदो न विधेयः, किं पुनर्ज्ञानमदः ?; तथा

१ XXXXX कु० आ. । २ XXX ता० आ. इ । ३ कन्य० आ. इ । ४ XXX तथा आ. इ । ५ XX व्य० आ. इ. । ६ टंकवः सु० ।

चोक्तम्—“ज्ञानं मददर्पहरं माद्यति यस्तेन तस्य को वैद्यः ? । अगदो यस्य विषायति तस्य चिकित्सा कथं क्रियते ? ॥ १ ॥ ” गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, साम्प्रतं सूत्रालापकनिष्पन्नस्य निक्षेपस्यावसरः, स च सूत्रे सति भवति, सूत्रं च सूत्रानुगमे, स चावसरप्राप्तः, अतः सूत्रानुगमेऽस्त्वलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं; तच्चेदम्—

आहर्त्तहीयं तु पवेयइस्सं, नाणप्पकारं पुरिसस्स जातं । सओ अ धम्मं अमओ असीलं, संतिं असंतिं करिस्सामि पाउं ॥ १ ॥ अहो य राओ अ समुट्ठिण्हिं, तहागण्हिं पडिलब्भ धम्मं । समाहिमाघात-मज्जोस्सयंता, सत्थारमेवं फरुसं वयंति ॥ २ ॥ विसोहियं ते^१ अणुकाहयंते, जे आतभावेण वियागरेज्जां । अट्ठाणिण होइ बहूगुणाणं, जे पाणसंकाह सुसं वदेज्जा ॥ ३ ॥ जे यादि पुट्ठा पलिउंचयंति, आयाणमट्ठं खलु^२ वंचयित्ता यन्ति । असाहुणो ते इह साहुमाणी, मायणिण एंस्संति अणंतघातं ॥ ४ ॥

‘ आहर्त्तहीयं ’ इत्यादि, अस्य चानन्तरसूत्रेण सहायं संबन्धः, तद्यथा—चलययाचिसुक्तेत्यभिहितं, भावबल्यं—रागद्वेषौ, ताभ्यां विनिर्मुक्तभ्यैव याथातथ्यं भवतीत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्य सूत्रस्य व्याख्या प्रतन्यते—याथातथाभावो याथातथ्यं-तत्त्वं परमार्थः, तच्च परमार्थचिन्तायां सम्यग्ज्ञानादिकं, तदेव दर्शयति—ज्ञानप्रकारमिति प्रकारशब्द आद्यर्थे, आदि-ग्रहणाच्च सम्यग्दर्शनचारित्रे गृह्यते, तत्र सम्यग्दर्शनम्—औपशमिकक्षयोपशमिकं गृह्यते, चारित्रं तु व्रतसमितिकषायाणां^३

१ इति गतो आ. इ. । २ प्राप्त्यतः आ. । ३ ऽहितं आ. इ. । ४ ऽप्रोसयता इ. । ५ च आ. । ६ वंचयति आ. इ. । ७ तेहि आ. । ८ ऽघतं आ. इ. । ९ xनिर्मुक्तं आ. इ. । १० ऽतीत्याद्यनेन आ. । ११ ऽभावोऽयं याथा० इ. ।

धारणरक्षणनिग्रहादिकं गृह्यते, एतत्सम्यग्ज्ञानादिकं, 'पुरुषस्य'—जन्तोर्थज्ञातम्—उत्पन्नं तदहं 'प्रवेदयिष्यामि'—कथं-
यिष्यामि, तुशब्दो विशेषणो, वितथाचारिणस्तद्दोषंश्चाविर्भावयिष्यामि, 'नानाप्रकारं'—वा विचित्रं पुरुषस्य स्वभावम्—
उच्चावचं प्रशस्ताप्रशस्तरूपं प्रवेदयिष्यामि । नानाप्रकारं स्वभावं फलं च पश्चाद्धेन दर्शयति—'सतः'—सत्पुरुषस्य शोभनस्य
सदनुष्ठायिनः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रवतो 'धर्म'—श्रुतचारित्राख्यं दुर्गतिगमनधरणलक्षणं वा, तथा 'शीलम्'—उद्युक्त-
विहारित्वं, तथा 'ज्ञानिन'—निर्वृतिमशेषकर्मक्षयलक्षणां, 'करिस्सामि पाउ'—प्रादुष्करिष्ये प्रकटयिष्यामि यथावद्
उद्भावयिष्यामि, [ग्रन्थाग्र० ७०००] तथा 'असतः'—अशोभनस्य परतीर्थिकस्य गृहस्थस्य वा पार्श्वस्थादेर्वा, चशब्द-
समुच्चितमधर्म—पापं, तथा 'अशीलं'—कुल्मिमतशीलमशान्तिं च—अनिर्वाणरूपां संसृतिं प्रादुर्भावयिष्यामीति । अत्र च
सतो धर्मं शीलं ज्ञानिं च प्रादुष्करिष्यामि, असतश्चाधर्ममशीलमशान्तिं चेत्येवं पदघटना योजनीया, अनुपात्तस्य [च]
चशब्देनाक्षेपो द्रष्टव्य इति ॥ १ ॥ जन्तोर्गुणदोषरूपं नानाप्रकारं स्वभावं प्रवेदयिष्यामीत्युक्तं तद्दर्शयितुकाम आह—'अहो
य' इत्यादि, 'अहोरात्रम्'—अहर्निशं सम्यगुत्थिताः समुत्थिताः सदनुष्ठानवन्तस्तेभ्यः श्रुतधरेभ्यः, तथा 'तथागतेभ्यो'—
वा तीर्थकृद्भ्यो 'धर्म'—श्रुत-चारित्राख्यं प्रतिलभ्य—संसारनिःसरणोपायं धर्ममवाप्यापि कर्मोदयान्मन्दभाग्यतया जमालि-
प्रभृतय इहार्तमोत्कर्षतीर्थकृदौघाख्यातं, 'समाधि'—सम्यग्दर्शनादिकं मोक्षपद्धतिम्, 'अजोषयन्तः'—असंवन्तः सम्यग्-

१ x x x x x तु० आ. इ. १ सा. २ इवा० प्र०, आ; इ. १ २ ०दाख्यातं आ. इ. १ सा. ४ आत्मनेपदमनित्यं तेन परस्माद्यपि भिद्वैः, ध्वनितं चेदं
धातुपारायणे 'जृग्' दीप्तौ इत्यादौ ।

कुर्वाणा निहन्वा बोटिकाश्च स्वरुचिविरचितव्याख्याप्रकारेण निर्दोषं सर्वज्ञप्रणीतं मार्गं विध्वंसयन्ति-कुमार्गं प्ररूपयन्ति, ब्रुवते च-असौ सर्वज्ञ एव न भवति, यः क्रियमाणं कृतमित्यध्यक्षविरुद्धं प्ररूपयति, तथा यः पात्रादिपरिग्रहान्मोक्षमा-
गमाविर्भावयति, एवं सर्वज्ञोक्तमश्रद्धाऽनाः श्रद्धानं कुर्वन्तोऽप्यपरे धृतिसंहननदुर्बलतया यथाऽऽरोपितं संयमभारं
बोद्धुमसमर्थाः क्वचिद्विपीदन्तोऽपरेणाचार्यादिना वत्सलतया चोदिताः सन्तस्तं 'आस्तारम्'-अनुशासितारं चोदकं
पुरुषं वदन्ति, 'कर्कशं'-निष्ठुरं प्रतीपं चोदयन्तीति ॥ २ ॥ किञ्च-—'विमोहीयं' इत्यादि, विविधम्-अनेकप्रकारं
शोधितः-कुमार्गप्ररूपणापनयनद्वारेण निर्दोषतां नीतो विशेषितः-सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राख्यो मोक्षमार्गस्तमेवभूतं
मोक्षमार्गं, 'ते'-स्वाग्रहग्रहप्रस्ता गोष्ठामाहिलवदनु-पश्चादाचार्यप्ररूपणातः कथयन्ति-अनुकथयन्ति । ये चैवंभूता
आत्मोत्कर्षात् खरुचिविरचितव्याख्याप्रकारव्यामोहिता 'आत्मभावेन'-स्वाभिप्रायेणाचार्यपारम्पर्येणायातमप्यर्थं व्युदस्या-
न्यथा 'व्यागृणीयुः'-व्याख्यानयेयुः, ते हि गम्भीराभिप्रायं सूत्रार्थं कर्मोदयात् पूर्वापरेण यथावत्परिणामयितुमसमर्थाः
पण्डितमानिन उत्सन्नं प्रतिपादयन्ति । आत्मभावव्याकरणं च महतेऽनर्थीयेति दर्शयति-'स्' एवंभूतः स्वकीयाभिनिवेशाद्
'अस्थानिकः'-अनाधारो बहूनां ज्ञानादिगुणानामभाजनं भवतीति, ते चास्मी गुणाः-—'सुस्मसह पडिपुच्छह सुणेह गेण्हह
य ईहए आवि । तत्तो अपोहए वा धारेइ करेइ वा सम्मं ॥१॥" यदि वा गुरुश्रुषादिना सम्यग्ज्ञानावगमस्ततः सम्यग्-
नुष्ठानमतः सकलकर्मक्षयलक्षणो मोक्ष इत्येवंभूतानां गुणनामानयतनमसौ भवति, क्वचित्पाठः-—'अट्टाणिए' इति बहूणिवेस'.

सां. १ छुश्रुषते प्रतिपुच्छति शृणोति गृह्णाति ईहते चापि । ततोऽपोहते वा धारयति करोति वा सम्यक् ॥ १ ॥ २ होइ आ, होति इ. ।

त्ति, अस्यायमर्थः—अस्थानम्—अभाजनमपात्रमसौ भवति सम्यग्ज्ञानादीनां गुणानां, किंभूतो?,—बहुः—अनर्थसंपादकत्वे-
 नासदभिनिवेशो यस्य स बहुनिवेशः, यदि वा—गुणानामस्थानिकः—अनाधारो बहूनां दोषाणां च निवेशः—स्थानम्—आश्रय-
 इति, किंभूताः पुनरेवं भवन्तीति दर्शयति—ये केचन दुर्गृहीतज्ञानलवावलेपिनो ज्ञाने—श्रुतज्ञाने शङ्का ज्ञानशङ्का तया मृषा-
 वादं वदेयुः, एतदुक्तं भवति—सर्वज्ञप्रणीते आगमे शङ्कां कुर्वन्ति, अयं तत्प्रणीत एव न भवेद्; अन्यथा वाऽस्यार्थः स्यात् ।
 यदि वा ज्ञानशङ्कया पाण्डित्याभिमानेन मृषावादं वदेयुर्थशङ्कं ब्रवीमि तथैव युज्यते नान्यथेति ॥ ३ ॥ किञ्चान्यत्—जे-
 यावि पुट्टा’इत्यादि, ये केचनाविदितपरमार्थाः स्वल्पतया समुत्सेकिनोऽपरेण पृष्टाः—कस्मादाचार्यात् सकाशादधीतं श्रुतं भव-
 न्निरिति, ते तु स्वकीयमाचार्यं ज्ञानावलेपेन निहनुवाना अपरं प्रसिद्धं प्रतिपादयन्ति, यदि वा मयैवेतत्स्वत उत्प्रेक्षितमित्येवं
 ज्ञानावलेपात् ‘पलिउंचयंति’ति निहनुवते, यदि वा—सदपि प्रमादस्खलितमाचार्यादिनाऽऽलोचनादिके अवसरे पृष्टाः सन्तो
 मातृस्थानेनावर्णवादभयान्निहनुवते । त एवं पल्लिङ्गुश्चिका—निह्वं कुर्वाणा आदीयत इत्यादानं—ज्ञानादिकं मोक्षो वा तमर्थं
 वञ्चयन्ति—अंशयन्त्यात्मनः, खलुरवधारणे वञ्चयन्त्येव । एवमनुष्ठायिनश्चासाधवस्ते परमार्थतत्त्वचिन्तनायाम् ‘इह’—
 अस्मिन् जगति, साधुविचारे वा; ‘साधुमानिनः’—आत्मोत्कर्षात् सद्गुणानमानिनो मायान्वितास्ते, ‘एष्यन्ति’—यास्यन्ति
 ‘अनन्तचो’—बहुशो, ‘घातं’—विनाशं संसारं वा, अनवदग्रं संसारकान्तरमनुपरिवर्तयिष्यन्तीति, दोषद्वयदुष्टत्वात्तेषाम्, एकं
 तावत्स्वयमसाधवो द्वितीयं साधुमानिनः, उक्तं च—“पापं काङ्क्षणं सुद्धमेव वाहरइ । दुगुणं करोइ पापं बीयं

१ ०त्वेऽसद० आ. । २ बहुभिनि० आ. । सा. ३ ज्ञानहीनत्वाविमिश्रक्या । ४ तुच्छतया । ५ ज्ञातं । ६ ०कुञ्चका आ. इ । सा. ७ पापं कृत्वा
 स्वयं आत्मानं शुद्धमेव व्याहरति द्विगुणं करोति पापं द्वितीयं बालस्य मदत्वं ॥ १ ॥

बालस्स मंदत्तं ॥ १ ॥” तदेवमात्मोत्कर्षदोषाद्धोधिनाभमप्युपहत्यानन्तसंसारभाजो भवन्त्यसुमन्त इति स्थितम् ॥ ४ ॥
मानविपाकमुपदर्शयिषुना क्रोधादिकषायदोषमुद्धावयितुमाह—

जे कोहणे होइ जगद्धभासी, विओसियं जे उ उदीरएज्जा । अंधे व से दंडपहं गहाय, अविओसिए
घासति पावकम्मी ॥ ५ ॥ जे विगगहीए अंन्यायभासी, न से समे होइ अंझपत्ते । उ(ओ)वायकारी य.
हंरीमणे य, एगंतदिट्ठी य अमाइरूवे ॥ ६ ॥ से पेसले सुहुमे पुरिसजाए, जच्चनिए चेव सुउज्जुयारे ।
बहुं पि अणुसासिए जे तहचा, समे हु से होइ अंझपत्ते ॥ ७ ॥ जे आवि अपं वसुमंति मत्ता, संखाय
वायं अपरिक्ख कुज्जा । तवेण वाहं सहिउत्ति मत्ता, अणं जणं पेस्सति बिंबभूयं ॥ ८ ॥

‘जे कोहणे’ इत्यादि, यो ह्यविदितकषायविपाकः प्रकृत्यैव क्रोधनो भवति, तथा ‘जगदर्थभाषी’—यश्च भवति,
जगत्यर्थं जगदर्थं ये यथा व्यवस्थिताः पदार्थास्तानाभाषितुं शीलमस्य—जगदर्थभाषी, तद्यथा—ब्राह्मणं ङोडमिति ब्रूयात्तथा
वणिजं किराटमिति, शूद्रमाभीरमिति, श्वपाकं चाण्डालमित्यादि; तथा काणं काणमिति, तथा खज्जं कुज्जं वडभंमित्यादि, तथा
कुष्ठिनं क्षयिणमित्यादि”, यो यस्य दोषस्तं तेन स्वरपरुषं ब्रूयात् यः स जगदर्थभाषी । यदि वा जयार्थभाषी यथैवाऽऽत्मनो

१ जो उ आ, जे य इ. । २ अण्ण० इ. । ३ ख० आ. इ. । ४ हिरी० आ. इ. । ५ मंता आ. इ. । ६ ०रिच्छ आ. इ. । ७ ०तैत्ति
आ. ०तैत्ति इ. । ८ मंता आ. इ. । ९ पासति आ. । १० मं० तथा आ. । ११ ०दि तथा यो आ. ।

जयो भवति तथैवाविद्यमानमप्यर्थं भासते तच्छीलश्च—येन केनचित्प्रकारेणासदर्थभाषणेनाप्यात्मनो जयमिच्छतीत्यर्थः । ‘चिओस्मिचं’ति—विविधमवसितं—पर्यवसितमुपशान्तं इन्द्रं—कलहं यः पुनरप्युदीरयेत्, एतदुक्तं भवति—कलहकारिभिर्मिथ्यादुष्कृतादिना परस्परं क्षामितेऽपि तच्चद्ब्रूयाद्येन पुनरपि तेषां क्रोधोदयो भवति । साम्प्रतमेतद्विपाकं दर्शयति—यथा—ह्यन्धः—चक्षुर्विकलो, ‘दण्डपथं’—गोदण्डमार्गं लघुमार्गं] प्रमुखोज्ज्वलं ‘गृहीत्वा’—आभित्य ब्रजन् सम्यगकोविदतया ‘धृष्यते’—कण्टकश्चापदादिभिः पीड्यते, एवमसावपि केवलं लिङ्गधार्यनुपशान्तक्रोधः कर्कशभाष्यधिकरणोद्दीपकः, तथा ‘अविओस्मिच’ति अनुपशान्तद्वन्द्वः पापम्—अनार्यं कर्म—अनुष्ठानं यस्यासौ पापकर्मा धृष्यते चतुर्गतिके संसारे यातना-स्थानगतः पौनःपुन्येन पीड्यत इति ॥ ५ ॥ किञ्चान्यत्—‘जे विग्गहीए’ इत्यादि, यः कश्चिद्विदितपरमार्थो विग्रहो—युद्धं स विद्यते यस्यासौ विग्रहिको यद्यपि प्रत्युपेक्षणादिकाः क्रिया विधत्ते, तथापि युद्धप्रियः क्वचिद्भवति; तथाऽन्यायं भाषितुं शीलमस्य सोऽन्याय्यभाषी, यत्किञ्चनभाष्यस्थानभाषी गुर्वीद्यधिकेपकरो वा यश्चैवंभूतो नासौ ‘समो’—रक्तद्विष्टतया मध्यस्थो भवति, तथा नप्यङ्गञ्चां प्राप्तः—अकलहप्राप्तो वा, यदि वा अङ्गञ्ज्ञाप्राप्तेः—अकलहप्राप्तैः सम्यग्दृष्टिभिरसौ समो न भवति यतः, अतो नैवंविधेन भाव्यम्, अपि त्वक्रोधेनैनाकर्कशभाषिणा चोपशान्तयुद्धानुदीरकेण न्याय्यभाषिणाऽङ्गञ्ज्ञाप्राप्तेन मध्यस्थेन च भाव्यमिति । एवमनन्तरोद्दिष्टोषवर्जो सन्नुपपातकारी—आचार्यनिर्देशकारी—यथोपदेशं क्रियासु प्रवृत्तः । यदि वा ‘उपायकारि’ति दूत्रोपदेशप्रवर्तकः, तथा ह्रीः—लज्जा संयमो मूलोत्तरगुणभेदभिन्नस्तत्र

१ ०येत् प्रज्वालयेत् एत० आ. इ. १. ३ मृदुडमार्गं XXX प्र० इ. १ कश्चि० आ. इ. १ ४ न्यायं आ. इ. १।

मनो यस्यासौ ह्रीमनाः, यदि वा—अनाचारं कुर्वन्नाचार्यादिभ्यो लज्जते स एवमुच्यते, तथैकान्तेन तत्त्वेषु-जीवादिषु पदार्थेषु दृष्टिर्यस्यासावेकान्तदृष्टिः, पाठान्तरं वा 'एगंतसद्धि' ति एकान्तेन श्रद्धावान् मौनीन्द्रोक्तमार्गे एकान्तेन श्रद्धालुरित्यर्थः, चकारः-पूर्वोक्तदोषविपर्यस्तगुणसमुच्चयार्थः, तद्यथा-ज्ञानापलिकुञ्चकोऽक्रोधीत्यादि तावदद्वन्द्वज्ञाग्राप्त इति, स्वत एवाह- 'अमाह्रूवे' ति-अमायिनो रूपं यस्यासावमायिरूपोऽशेषच्छब्दरहित इत्यर्थः, न गुर्वदीन् छद्मनोपचरति नाप्यनेन केनचित्सार्धं छद्मव्यवहारं विधत्त इति ॥ ६ ॥ पुनरपि सद्गुणोत्कीर्तनायाह--'से पेसले' इत्यादि, यो हि कटुसंसारोद्विग्नः क्वचित्प्रमादस्खलिते सत्याचार्यादिना बह्वपि 'अनुदास्यमानः'-चोद्यमानस्तथैव--सन्मार्गानुसारिण्यर्चा-लेख्या चित्तवृत्तिर्यस्य स भवति तथार्चः, यश्च शिक्षां ग्राह्यमाणोऽपि तथार्चो भवति, स 'पेशलो'-मिष्टवाक्यो विनयादिगुणसमन्वितः, 'सूक्ष्मः'-सूक्ष्मदर्शित्वात् सूक्ष्मभाषि(वि)त्वाद्वा सूक्ष्मः, 'स एव पुरुषजातः'-स एव परमार्थतः पुरुषार्थकारी नापरो योऽनायुधतपस्विजनपराजितेनापि क्रोधेन जीयते, तथाऽसावेव 'जात्यन्वितः'-सुकुलोत्पन्नः, सच्छीलान्वितो हि कुलीन इत्युच्यते, न सुकुलोत्पत्तिमात्रेण, तथा स एव सुष्ठु-अतिशयेन ऋजुः-संयमस्तत्करणशीलः-ऋजुर्करः, यदि वा 'उज्जु-चौरे' ति यथोपदेशं यः प्रवर्तते, न तु पुनर्वर्कतयाऽचार्यादिवचनं विलोमयति-प्रतिकूलयति, यश्च तथार्चः पेशलः सूक्ष्मभाषी जात्यादिगुणान्वितः क्वचिदवक्रः, 'समो'-मध्यस्थो निन्दायां पूजायां च न रुष्यति, नापि तुष्यति; तथा अद्वैतज्ञा-अक्रोधो-

१ तावदावद० आ. इ. । २ स्खलने आ. इ. । ३ मृष्ट० आ. इ. । ४ ख्त्वा० आ. इ. । ५ षकार्यकारी आ. । ६ ँकारः आ. । ७ ०चारे आ. । ८ यतश्च आ. ।

ऽमाया वा तौ ग्रामोऽर्द्धाग्रामः, यदि वाऽर्द्धाग्रामैः-वीतरागैः 'समः'-तुल्यो भवतीति ॥ ७ ॥ प्रायस्तपस्विनां ज्ञानतपो-
 ऽवलेपो भवतीत्यतस्तमधिकृत्याह-'जे आवि अप्यं' इत्यादि, यश्चापि कश्चिच्छुश्रूक्षतिरल्पतयाऽऽत्मानं वसु-द्रव्यं, तच्च परमार्थ-
 चिन्तायां संयमस्तद्वन्तमात्मानं मत्वाऽहमेवान्न संयमवान् मूलोत्तरगुणानां सम्यग्विधायी नापरः कश्चिन्मतुल्योऽस्तीति, तथा
 संख्ययन्ते-परिच्छिद्यन्ते जीवादयः पदार्था येन तज्ज्ञानं संख्येत्युच्यते तद्वन्तमात्मानं मत्वा तथा सम्यक्-परमार्थमपरीक्ष्या-
 त्सोत्कर्षवादं कुर्यात् तथा तपसा-द्वादश भेद भिन्ने नाहमेवान्न सहितो-युक्तो न मतुल्यो विकृष्ट तपोनिष्ठस्तद्देहोऽस्ती-
 त्येवंमत्वाऽऽत्सोत्कर्षाभिमानीति 'अन्यं जनं'-साधुलोकं गृहस्थलोकं वा, 'विम्बभूतं' जलचन्द्रवत्तदर्थशून्यं कूटकार्षापण-
 चद्वा लिङ्गमात्रधारिणं पुरुषाकृतिमात्रं वा 'पश्यति'-अवमन्यते । तदेवं यद्यन्मदस्थानं जात्यादिकं तच्चदात्मन्येवोप्यापरम-
 वधूतं पश्यतीति ॥ ८ ॥ किञ्चान्यत्--

एगंतकूडेण उं से पैलेइ, ण विज्जती मोणपयंसि गोत्ते । जे माणणट्टेण विउक्कसेज्जा, वसुमन्नतरेण
 अबुज्जमाणे ॥ ९ ॥ जे माहणो खत्तियजायए वा, तहुगगपुत्ते तह लेच्छई वा । जे पव्वईए परदत्तंभोई,
 गोत्ते ण जे थब्भति (थंभभि) माणबद्धे ॥ १० ॥ न तस्स जाई व कुलं व ताणं, णणत्थ विज्जाचरणं
 सुचिणं । णिक्खम्म से सेवइगारिकम्मं, ण से पारए होइ विमोयणाए ॥ ११ ॥ "णिक्किंचणे भिक्खु

१ तामग्राप्तो आ. इ. । २ च इ. । ३ पलेवि आ. । ४ णाते आ. गुत्ते इ. । ५ माहणे आ. इ. । ६ लच्छए इ. । ७ भोगी आ. ।
 ८ य आ. । ९ xxxमा० आ. इ. । १० णिणिणेह वि भिक्खु उमु० आ. ।

सुखहृजीवी, जे गारवं होइ संलोगगामी । आनीवमेयं तु अबुद्धमाणो, पुणो पुणो विप्परिघासुवेंति ॥ १२ ॥
'एगंतकूडेण' इत्यादि, कूटवत्कूटं यथा कूटेन मृगादिर्बद्धः परवशः सन्नैकान्तदुःखभागभवति एवं भावकूटेन स्नेहमयेनै-
कान्ततोऽसौ संसारचक्रवालं पर्येति, तत्र वा प्रकर्षेण लीयते प्रलीयते-अनेकप्रकारं संसारं बंध्रमीति, तुशब्दात् कामादिना वा
मोहेन मोहितो बहुवेदने संसारे प्रलीयते, यथैवंभूतोऽसौ 'न विद्यते'-न कदाचन संभवति, मुनीनामिदं मौनं तच्च तत्पदं च
मौनपदं-संयमस्तत्र मौनीन्द्रे वा पदे-सर्वज्ञप्रणीतमार्गे नासौ विद्यते, सर्वज्ञमतेमेव विश्विनाष्टि-गां-वाचं त्रायते-अर्थाविसं-
वादनतः पालयतीति गोत्रं तस्मिन् समस्तागमाधारभूत इत्यर्थः, उच्चैर्गोत्रे वा वर्तमानस्तदभिमानग्रहस्तो मौनीन्द्रपदे न
वर्तते, यश्च माननं-पूजनं सत्कारस्तेनार्थः-प्रयोजनं तेन माननार्थेन विविधश्रुत्कर्षयेदात्मानं, यो हि माननार्थेन-लाम-
पूजासत्कारादिना मदं कुर्यान्नासौ सर्वज्ञपदे विद्यत इति पूर्वेण संबन्धः, तथा वसु-द्रव्यं तच्चेह संयमस्तमादाय तथाऽन्य-
तरेण ज्ञानादिना मदस्थानेन परमार्थमबुध्यमानो माद्यति पठन्नपि सर्वशास्त्राणि तदर्थं चावगच्छन्नपि नासौ सर्वज्ञमतं
परमार्थतो जानातीति ॥ ९ ॥ सर्वेषां मदस्थानानामुत्पत्तेरारभ्य जातिमदो बाह्यनिमित्तनिरपेक्षो यतो भवत्यतस्तमधिकृत्याह-
'जे माहणो' इत्यादि, यो हि जाल्या ब्राह्मणो भवति क्षत्रियो वा इक्ष्वाकुबंधादिकः, तद्धेदमेव दर्शयति--'उग्रपुत्रः'-
क्षत्रियविशेषजातीयः, तथा 'लेच्छइ' चि-क्षत्रियविशेष एव, तदेवमादिविशिष्टकुलोद्भूतो यथावस्थितसंसारस्वभाववेदितया-
यः 'प्रव्रजितः'-त्यक्तराज्यादिगृहपाशबन्धनः परैर्दत्तं भोक्तुं शीलमस्य परदत्तभोजी-सम्यक्संयमाजुष्टायी, 'गोत्रे'-

१ सिलोय० आ. इ. १ । २ ०माणे आ. इ. १ । ३ ०सुवेति आ. इ. १ । ४ विद्यते आ. इ. १ ।

उच्चैर्गोत्रे-हरिवंशस्थानीये समुत्पन्नोऽपि नैव 'स्तम्भं'-गर्वमुपयायादिति, किंभूते गोत्रे ?- 'अभिमानबद्धे'-अभिमानास्पदे इति, एतदुक्तं भवति-विशिष्टजातीयतया मर्बलोकाभिमान्योऽपि प्रवर्जितः सन् कृतशिरस्तुण्डमुण्डनो भिक्षार्थं परगृहाण्यटन् कथं हास्यास्पदं गर्व कुर्यात् ? नैवासौ मानं कुर्यादिति तात्पर्यार्थः ॥ १० ॥ न चासौ मानः क्रियमाणो गुणायेति दर्शयितुमाह-- 'न तस्स जाई' इत्यादि, न हि 'तस्य'-लघुप्रकृतेरभिमानोदुरस्य जातिमदः कुलमदो वा क्रियमाणः संसारे पर्यटतस्त्राणं भवति, न ह्यभिमानो जात्यादिक एहिकामुष्मिकगुणयोरुपकारीति, इह च मातृसमुत्था जातिः, पितृसमुत्थं कुलम्, एतच्चोपलक्षणम्, अन्यदपि मदस्थानं न संसारत्राणायेति, यत्पुनः संसारोच्चारकत्वेन त्राणसमर्थं तद्दर्शयति-ज्ञानं च चरणं च ज्ञानचरणं, तस्मादन्यत्र संसारोच्चारणत्राणाशा न विद्यते, एतच्च मय्येकत्वोपबृंहितं सत् सुष्ठु चीर्णं-सुचीर्णं संसारादुच्चारयति, 'ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्ष' इति वचनात्; एवंभूते सत्यपि मोक्षमार्गे 'निष्कर्म्यापि'-प्रव्रज्यां गृहीत्वापि कश्चिदपुष्टधर्मा संसारोन्मुखः 'सेवते'-अनुतिष्ठत्यभ्यस्यति पौनःपुन्येन विधत्ते अगारिणां-गृहस्थानामङ्ग-कारणं जात्यादिकं मदस्थानं, पाठान्तरं वा 'अगारिकम्मं'ति अगारिणां कर्म-अनुष्ठानं सावद्यमारम्भं जातिमदादिकं वा सेवते । न चासावगारिकर्मणां सेवकोऽशेषकर्ममोचनाय पारगो भवति, निःशेषकर्मक्षयकारी न भवतीति भावः । देशमोचना तु प्रायशः सर्वेषामेवासुमतां प्रतिक्षणमुपजायत इति ॥ ११ ॥ पुनरस्यभिमानदोषाविर्भावनायाह-- 'णिक्किंचणे' इत्यादि, बाह्येनार्थेन निष्किञ्चनोऽपि भिक्षणशीलो भिक्षुः-परदत्तभोजी, तथा सुष्ठु रूक्षम्-अन्तर्ग्रान्तं बहुचणकादि तेन जीवितुं-प्राणधारणं

कर्तुं शीलमस्य स सुरुक्षजीवी, एवंभूतोऽपि यः कश्चिदौरवप्रियो भवति, तथा 'श्लोककामी'-आत्मश्लाघामिलापी भवति; स चैवंभूतः परमार्थमबुध्यमान एतदेवाकिञ्चनत्वं सुरुक्षजीवित्वं वाऽऽत्मश्लाघातत्परतया आजीवस्म-आजीविकामात्म-वर्तनोपायं कुर्वाणः पुनः पुनः संसारकान्तारे विपर्यासं-जातिजरामरणशोकोपद्रवसुपैति-गच्छति, तदुत्तरणायाभ्यु-द्यतो वा तत्रैव निमज्जतीत्ययं विपर्यास इति ॥ १२ ॥ यस्मादमी दोषाः समाधिमाख्यातमसेवमानानामाचार्यपरिभाषिणां वा तस्मादमीभिः शिष्यगुणैर्भाव्यमित्याह--

जे भासवं भिक्खु सुसाहुवादी, पडिहाणवं होइ विसारए य । आगाहपण्णे सुविभावियएपा, अन्नं जणं पैन्नया परिहवेज्जा ॥ १३ ॥ एवं ण से होइ समाहिपत्ते, जे पैन्नवं भिक्खु विउक्कसेज्जा । अहवाडवि जे लाभमयावलित्तं, अन्नं जणं खिससि बालपन्ने ॥ १४ ॥ पन्नामयं चैव तवोमयं च, णिन्नामए गोयमयं च भिक्खु । आजीवगं चैव चउत्थमाहु, से पंडिए उँत्तमपोगले से ॥ १५ ॥ एयाहं मयाहं चिगिंच धीरा, ण ताणि सेवंति सुधीरधम्मा । ते सव्वगोत्तावगया महेसी, उच्चं अगोत्तं च गतिं वयंति ॥ १६ ॥

'जे भासवं' इत्यादि, भाषागुणदोषज्ञतया शोभनभाषायुक्तो भाषावान् 'भिक्षुः'-साधुः, तथा सुष्ठु माधु-शोभनं हितं मितं प्रियं वदितुं शीलमस्येत्यसौ सुसाधुवादी, क्षीरमध्वाश्रववादीत्यर्थः; तथा प्रतिभा प्रतिमानम्-औत्पत्तिकयादिबुद्धिगुण-

१ न्द्वारव० आ. इ. । २ ०मनवबुध्य० आ., ०मनवबुध्य इ. । ३ सूयमा० इ. । ४ पन्नसा आ इ. । ५ पणसा इ. । ६ विमुक्क० आ. । ७ उत्तमे० आ. । ८ धीरे आ. इ. । ९ उव्वेति आ. ।

ममन्वितत्वेनोत्पन्नप्रतिभत्वं तत्प्रतिभानं विद्यते यस्यासौ प्रतिभानवान्-अपरेणाक्षिप्तस्तदनन्तरमेवोत्तरदानसमर्थः । यदि वा धर्मकथावसरे कोऽयं पुरुषः १, कं च देवताविशेषं १; प्रणतः कतरद्वा दर्शनमाश्रित इत्येवमासन्नप्रतिभतया (‘ऽवेत्य’) यथायोग्यमाचष्टे, तथा ‘विशारदः’-अर्थग्रहणसमर्थो बहुप्रकारार्थकथनसमर्थो वा, चशब्दाच्च श्रोत्राभिप्रायज्ञः, तथा आगाढा-अवगाढा परमार्थपर्यवसिता तत्त्वनिष्ठा प्रज्ञा-बुद्धिर्यस्यासावागाढप्रज्ञः, तथा मष्टु विविधं भावितो-धर्मवासनया वासित आत्मा यस्यासौ सुविभावितात्मा, तदेवमेभिः सत्यभाषादिभिर्गुणैः शोभनः साधुर्भवति, यैश्चभिरेव निर्जराहेतुभूतरपि मंदं कुर्यात्, तद्यथा-अहमेव भाषाविधिज्ञस्तथा साधुवाद्यहमेव च न मत्तुल्यः प्रतिभानवानस्ति, नापि च मत्समानोऽलौकिकः लोकोत्तरशास्त्रार्थविशारदोऽवगाढप्रज्ञः सुभावितात्मेति च, एवमात्मोत्कर्षवानन्यं जनं स्वकीयया प्रज्ञया ‘परिभवेत्’-अवमन्येत, तथाहि-किमेन वाक्कुण्ठेन दुर्दुरुण्ठेन दुर्दुरुण्ठेन खल्वचिना कार्यमस्ति १, क्वचित्सभायां धर्मकथावसरे वेति, एवमात्मोत्कर्षवान् भवति, तथा चोक्तम्-“अन्यैः स्वेच्छारचितानर्थविशेषान् श्रमेण विज्ञाय । कुत्सं वाङ्मयमित इति स्वादत्यङ्गानि दर्पण ॥ १ ॥” इत्यादि ॥ १ ३ ॥ साम्प्रतमेतदोषाभिधित्सयाऽऽह-‘एवं ण से’ इत्यादि, ‘एवम्’-अनन्तरोक्तया प्रक्रियया परपरिभवपुरःसरमात्मोत्कर्षं कुर्वन्नशेषशास्त्रार्थविशारदोऽपि तत्त्वार्थवगाढप्रज्ञोऽप्यसौ ‘समाधि’-मोक्षमार्ग-ज्ञानदर्शनचारित्ररूपं-धर्मध्यानारण्यं वा न प्राप्नो भवति, उपर्येवासौ परमार्थोदन्वतः सुव्रते, क एवंभूतो भवतीति दर्शयति-यो ह्यविदितपरमार्थतयाऽऽत्मानं सच्छेषुषीकं मन्यमानः स्वप्रज्ञया भिक्षुः ‘उत्कर्षेद्’-गर्वं कुर्यात्, नासौ समाधि

प्राप्तो भवतीति प्राक्तनेन संबन्धः, अन्यदपि मदस्थानमुद्धृत्यति-‘अथचे’ति-पश्चान्तरे, यो ह्यल्पान्तरायो लब्धिमानात्मकृते परस्मै चोपकरणादिमुत्पादयितुमलं स लघुप्रकृतितया लाभमदावल्लिप्तो भवति, तदवल्लिप्तश्च समाधिमप्राप्तो भवति, स चैवंभूतोऽन्यं जने कर्मोदयादलब्धिमन्तं ‘स्विसङ्घ’ति-निन्दति परिभवति, वक्ति च-न मत्तुल्यः सर्वसाधारणशुश्रूष्यासंस्तारकाद्युपकरणोत्पादको विद्यते, किमन्यैः स्वीदरभरणव्यग्रतया काकप्रायैः कृत्यमस्तीत्येवं ‘बालप्रज्ञो’-मूर्खप्रायोऽपरजनापवादं विदध्यादिति ॥ १४ ॥ तद्वं प्रज्ञामदावलेपादन्यस्मिन् जने निन्दमाने बालमदृशैर्भूयते यतोऽतः प्रज्ञामदो न विधेयो, न केवलमयमेव न विधेयः, अन्यदपि मदस्थानं संसारजिहीषुणा न विधेयमिति; तदृशयितुमाह-‘पद्मामयं चेव’ इत्यादि, प्रज्ञया-तीक्ष्णबुद्ध्या मदः-प्रज्ञामदस्ते च, तपोमदं च निश्चयेन नामयेन्निर्यामयेद्-अपनयेद्; -अहमेव यथाविधिशास्त्रार्थस्य वेत्ता, तथाऽहमेव विदुष्टतपोविधायी, नापि च तैपसो ग्लानिमुपगच्छामीत्येवंरूपं मदं न कुर्यात् । तथा उच्चैर्गोत्रे इक्ष्वाकुवंशहरिवंशादिके संभूतोऽहमित्येवमात्मकं गोत्रमदं च नामयेदिति । आ-समन्ताजीवन्यनेनेत्याजीवः-अर्थनिचयस्तं गच्छति-आश्रयत्यसावाजीवगः-अर्थमदस्ते च चतुर्थं नामयेत्, चशब्दाच्छेषानपि मदान्नामयेत्, तन्नामनाच्चासौ ‘पण्डितः’-तत्त्वेवेत्ता भवति, तथाऽसावेव समस्तमदापनोदक उत्तमः पुद्गल-आत्मा भवति, प्रधानवाची वा पुद्गलशब्दः, ततश्चायमर्थः-उच्चमोत्तमो-महतोऽपि महीयान् भवतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ साम्प्रतं मदस्थानानामकरणीयत्वमुपदर्शयौपसंजिहीषुराह-‘एयाहं’ इत्यादि, ‘एतानि’-प्रज्ञादीनि मदस्थानानि संसारकारणत्वेन सम्यक् परिज्ञाय ‘विगिंच’ति पृथक्कुर्यादात्मनोऽपनयेदिति-

१ x x x x x अ० इ. । २ ०मच वि० आ. । ३ तपसा आ. इ. ।

यावत्, धीः-बुद्धिस्तया राजन्त इति धीराः-विदितवेद्या नैतानि जाल्यादीनि मदस्थानानि सेवन्ति-अनुतिष्ठन्ति, के एते ?-ये सुधीरः-सुप्रतिष्ठितो धर्मः-श्रुतचारित्रारूढो येषां ते सुधीरधर्माणः, ते चैवंभूताः, परित्यक्तसर्वमदस्थाना महर्षयस्तपोविशेषशोषितकलमयाः सर्वस्मादुच्चैर्गौत्रादेरपगता गोत्रापगताः मन्त उच्चा-मोक्षाख्यां सर्वोत्तमां वा गतिं ब्रजन्ति-गच्छन्ति, चशब्दात् पञ्चमहाविमानेषु कल्पतीतिषु वा ब्रजन्ति, अगोत्रोपलक्षणाच्चान्यदपि नामकर्मायुष्कादिकं तत्र न विद्यत इति द्रष्टव्यम् ॥ १६ ॥ किञ्च—

भिक्षू सुयज्ञे तद्दिट्ठधम्मं, गामं च णगरं च अणुप्पविस्सा । से एस्सणं जाणमणेस्सणं च, अन्नस्स पाणस्स अणाणुगिद्धे ॥ १७ ॥ अरतिं रतिं च अभिभूय भिक्षू, बहज्जे वा तेह एगचारी । एगन्तमोणेण वियागरेज्जा, एगस्स जंतो गतिरागती य ॥ १८ ॥ सयं समेच्चा अदुवाडवि सोच्चा, भांसेज्ज धम्मं हिंथयं पयाणं । जे गरहिया सणियाणप्पओगा, ण ताणि सेवंति सुधीरधम्मा ॥ १९ ॥ केसिंचि तच्चाह अबुज्झ भावं, खुदंपि गच्छेज्ज असदहाणे । आउस्स कालाहयारं वघाए, लद्धाणुमाणे य परेसु अट्टे ॥ २० ॥

‘भिक्षू सुयज्ञे’ इत्यादि, स एवं मदस्थानरहितो भिक्षुणशीलो भिक्षुः, तं विशिनष्टि-मृतेव स्नानविलेपनादिसंस्काराभावादर्चा-तनुः-शरीरं यस्य स मृताचः; यदि वा मोदनं मृतं तद्भूता शोभनादर्चा—पद्मादिक्रा लेख्या यस्य स भवति

१ सुधीराः आ. । २ ०कर्मणः आ. । ३ ०महाविमानेषु कल्पेषु कल्पती ० आ. ‘महाविदेहेषु कल्पती ० इ. । ४ ०च्चा कइ दि ० आ. ०च्चा सुय दि ० इ. । ५ अहवेगचारी आ । ६ हितइ आ. । ७ माणं आ. ।

मुदर्वचः—प्रशस्तलेश्यः, तथा दृष्टः—अवगतो यथावस्थितो धर्मः—श्रुतचारित्राख्यो येन स तथा, स चैवंभूतः क्वचिदवसरे ग्रामं नगरमन्यद्वा मङ्गबादिकमनुप्रविश्य भिक्षार्थमसावुत्तमदृत्तिसंहननोपपन्नः सन्नेषणां—गवेषणग्रहणैषणादिकां ‘जानन्’—सम्यगवगच्छन्नेषणां च—उद्गमदोषादिकां तत्परिहारं विपाकं च सम्यगवगच्छन् अन्नस्य पानस्य वा ‘अननुगृह्यः’—अनश्च्युपपन्नः सम्यग्विवहरेत्, तथाहि—स्थविरकल्पिका द्विचत्वारिंशदोषरहितं भिक्षां गृह्णीयुः, जिनकल्पिकानां तु पञ्चस्वभिग्रहो द्वयोर्ग्रहः, ताश्चेमाः—“संसङ्गमसंसङ्गा उद्धूढ तह होति अप्पलेवा य। उग्गहिंया पग्गहिंया उज्झियधम्मा य मत्तामिया ।” १ ॥ ” अथवा—यो यस्याभिग्रहः सा तस्यैषणा अपरा त्वनेषणेत्येवमेषणानेषणाभिज्ञः क्वचित्प्रविष्टः सन्नाहारादावमूर्छितः सम्यक् शुद्धां भिक्षां गृह्णीयादिति ॥ १७ ॥ तदेवं भिक्षोरनुकूलविषयोपलब्धिमतोऽप्यरक्तद्विष्टतया तथा दृष्टमप्यदृष्टं श्रुतमप्यश्रुतमित्येवंभावयुक्ततया च मृतकल्पपदेहस्य सुदृष्टधर्मेण एषणानेषणाभिज्ञस्यान्नपानादावमूर्छितस्य सतः क्वचिद् ग्रामनगरादौ प्रविष्टस्यासंयमे गतिरतिश्च संयमे कदाचित्प्रादुष्यतात् मा चापनेतव्येत्येतदाह—‘अरतिं रतिं च’ इत्यादि, महापुनरप्यज्ञानतया मलाविलस्यान्तप्रान्तवच्छचणकादिभोजिनः कदाचित्कर्मोदयादरतिः संयमे समुत्पद्येत तां चोत्पन्नामसौ भिक्षुः संसारस्वभावं परिगणय्य तिर्यङ्गारकादिदुःखं चोत्प्रेक्षमाणः स्वल्पं च संसारिणामायुरित्येवं विचिन्त्याभिभवेद्, अभिभूय चासावेकान्तमौनेन व्यागुणीयादित्युत्तरेण संबन्धः, तथा रतिं च ‘असंयमे’—सावधानुष्ठाने अनादिभवाभ्यामादुत्पन्नामभिभवेद्, अभिभूय च संयमोद्युक्तो भवेदिति । पुनः साधुमेव विशिनष्टि—बहवो जनाः—साधवो गच्छवासितया संयमसहाया यस्य स

सा. १ संसृष्टाऽसंसृष्टा उद्धृता तथा भवत्यल्पेणा च । उद्धृता प्रगृहीता उज्झितधर्मा च समिका ॥ १ ॥ २ हुति इ. । ३ ०द्यतेऽस्तां आ. ।

बहुजनः, तथैक एव चरति तच्छीलैश्चैकचारी, स च अतिमाप्रतिपन्न एकछविहारी जिनकल्यादिर्वा स्यात्, स च बहुजन एकाकी वा केनचित्पृष्ठोऽपृष्ठो वैकान्तमौनेन—संयमेन करणभूतेन व्यागृणीयात् धर्मकथावसरे, अन्यदा संयमावाधया किञ्चित्धर्मसंबद्धं ब्रूयात्, किं परिगणयैतत्कुयर्दित्याह-यदि वा किमसौ ब्रूयादिति दर्शयति—‘एकस्य’—असहायस्य जन्तोः शुभाशुभसहायस्य ‘गतिः’—गमनं परलोकं भवति, तथा आगतिः—आगमनं भवान्तरादुपजायते कर्मसहायस्यैवेति, उक्तं च—“एकः प्रकुरुते कर्म, सुनक्त्येकश्च तत्फलम् । जायते म्रियते चैक, एको याति भवान्तरम् ॥१॥” इत्यादि । तदेवं संसारे परमार्थतो न कश्चित्सहायो धर्ममेकं विहाय, एतद्विगणय्य मुनीनामयं मौनः—संयमस्तेन तत्प्रधानं वा ब्रूयादिति ॥१८॥ किञ्चान्यत् ‘सयं समेचा’ इत्यादि, ‘स्वयम्’—आत्मना परोपदेशमन्तरेण ‘समेत्य’—ज्ञात्वा चतुर्गतिकं संसारं तत्कारणानि च मिथ्यात्वा-विरतिप्रमादकषाययोगरूपाणि तथाऽशेषकर्मक्षयलक्षणं मोक्षं तत्कारणानि च सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राण्येतत्सर्वं स्वत एवावबु-ध्यान्यस्माद्वाऽऽचार्यैः सकाशाच्छ्रुत्वाऽन्यस्मै सुपुक्षवे ‘धर्म’—श्रुतचारित्राख्यं भाषेत, किंभूतं ? प्रजायन्त इति प्रजाः—स्था-वरजङ्गमा जन्तवस्तेभ्यो हितं सदुपदेशदानतः सदोपकारिणं धर्मं ब्रूयादिति । उपादेयं प्रदर्शयति—ये ‘गर्हिता’—जुगुप्सिता मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगाः कर्मबन्धहेतवः सह निदानेन वर्तन्त इति सनिदानाः प्रयुज्यन्त इति प्रयोगा-व्यापारा धर्मकथाप्रबन्धा वा ममास्मात्सकाशात्किञ्चित् पूजालाभसंस्कारादिकं भविष्यतीत्येवंभूतनिदानाऽऽशंसारूपास्तांश्चारित्र-विघ्नभूतान् महर्षयः सुधीरधर्माणि ‘न सेवन्ते’—नानुतिष्ठन्ति । यदि वा ये गर्हिताः सनिदाना वाक्प्रयोगाः, तद्यथा—कुती-

र्थिकाः सावधानुष्ठानगता निःशीला निर्वृता कुण्डलवेषटलकारिण इत्येवंभूतान् परदोषोद्धट्टनया मर्मवेधिनः सुधीरधर्माणो वाक्कुण्टकान् 'नं सेवन्ते'—नं ब्रुवत इति ॥ १९ ॥ किञ्चान्यत्—'केसिंचि तक्काइ' इत्यादि, केषाञ्चिन्मिथ्यादृष्टीनां कुतीर्थिक-भावितानां स्वदर्शनाऽऽग्रहिणां 'तर्कया'—वितर्केण—स्वमतिपर्यालोचनेन 'भावम्'—अभिप्रायं दृष्टान्तःकरणवृत्तित्वमबुद्ध्वा कश्चित्साधुः श्रावको वा स्वधर्मस्थापनेच्छया तीर्थिकतिरस्कारप्रायं वचो ब्रूयात्, स च तीर्थिकस्तद्वचः 'अश्रद्धानः'—अरोचयन्नयतिपद्यमानोऽतिकटुकं भावयन् 'क्षुद्रत्वमपि गच्छेद्'—तद्विरूपमपि कुर्यात्, पालकपुरोहितवत् स्कन्दकाचार्यस्येति । क्षुद्रत्वगमनमेव दर्शयति—स निन्दावचनकुपितो वक्तुर्यदायुस्तस्यायुषो 'व्याघातरूपं'—परिक्षेपस्वभावं कालान्तिचारं—दीर्घस्थितिकमप्यायुः संवर्तयेत्, एतदुक्तं भवति—धर्मदेशना हि पुरुषविशेषं ज्ञात्वा विधेया, तद्यथा—कोऽयं पुरुषो राजादिः ?, कं च देवताविशेषं नतः ?; कतरद्वा दर्शनमाश्रितोऽभिशृहीतोऽनभिगृहीतो वाऽयमित्येवं सम्यक् परिज्ञाय यथाहं धर्मदेशना विधेया, यश्चेतदबुद्ध्वा किञ्चिद्धर्मदेशनाद्वारेण परविरोधकृद्भवो ब्रूयात् स परस्मादैहिकाशुषिकयोर्मरणादिकमपकारं प्राप्नुयादिति, यत एवं ततो लब्धमनुमानं येन पराभिप्रायपरिज्ञाने स लब्धानुमानः 'परेषु'—प्रतिपाद्येषु यथायोगं यथाहं प्रतिपत्त्या 'अर्थान्'—सद्धर्मप्ररूपणादिकान् जीवादीन् वा स्वपरोपकाराय ब्रूयादिति ॥ २० ॥ अपि च—

कर्ममं च छंदं च विगिंच धीरे, विणहज्ज उ सव्वओ(हं) आयभाञ्चं । स्वेहिँ लुपंति भयावहेहिँ,

१ कुण्ड० आ. । २ सेवन्ति आ. इ. । ३ न ब्रुत इति इ, x x x x x x आ. । ४ ०दिकः आ. इ. । ५ 'माश्रित्य' आ. इ. । ६ यथाहं आ. । ७ x विगिंच आ, च विगिंच. इ. । ८ x आ इ. ।

विज्जं गंहाया तसथावरेहिं ॥ २१ ॥ न पूयणं चेव सिलोयकामी, पियमप्पियं कस्सइ णो कैरेज्जा । सध्वे
अणठे परिचज्जयंते, अणाउल्ले या अकसाइ भिक्खू ॥ २२ ॥ आहत्तहीयं समुपेहमाणेसव्वेहिं पाणेहिं
णिहाय दंडं । णो जीवियं णो मरणाहिकंखी, परिव्वएज्जा वलयाविंसुक्के [मेह्हावी वलयविप्पसुक्के] ॥ २३ ॥
त्तिवेमि ॥ इति श्रीआहत्तहियं नाम त्रयोदशमध्यायनं समप्तं ॥ (गाथा-५९१) ॥

‘कर्मं च छंदं च’ इत्यादि, ‘धीरः’-अक्षोभ्यः सद्बुद्धलङ्कृतो वा दंशनावसरे धर्मकथाश्रोतुः ‘कर्म’-अनुष्ठानं
गुरुलघुकर्मभावं वा, तथा ‘छन्दम्’-अभिप्रायं सम्यक् ‘विचेचयेत्’-जानीयात्, ज्ञान्वा च पर्वदनुरूपामेव धर्मकथिको
धर्मदेशनां कुर्यात् सर्वथा यथा तस्य श्रोतुर्जीवादिपदार्थाविगमो भवति, यथा च मनो न दूष्यते; अपि तु प्रसन्नतां व्रजति,
एतदभिसंधिमानाह—विशेषेण नयद्-अपनयेत् पर्वदः ‘पापभावम्’-अशुद्धमन्तःकरणं, तुल्यद्विद्विशिष्टगुणारोपणं च
कुर्यात्, ‘आयभावं’ति क्वचित्पाठः, तस्यायमर्थः—‘आत्मभावः’; अनादिभवाभ्यस्तो मिथ्यात्वदिकस्तमपनयेत्,
यदि वाऽऽत्मभावो-विषयगुध्नुताऽतस्तमपनयेदिति । एतद्वर्णयति—‘रूपैः’-नयनमनोहारिभिः स्त्रीणामङ्गप्रत्यङ्गार्द्रकटाक्ष-
निरीक्षणादिभिरल्पसत्त्वा ‘विलुप्यन्ते’-सुद्धमीद्व्याध्यन्ते, किंभूतै रूपैः ?—‘भयावहैः’-भयमावहन्ति भयावहानि, इहैव
तावद्रूपादिविषयासक्तस्य साधुजनजुगुप्सा नानाविधाश्च कर्णनासिकाविकर्तनादिका विडम्बनाः प्रादुर्भवन्ति जन्मान्तरे च

१ गहाय आ. इ. । २ ०गामी इ. । ३ केहेज्जा इ. । ४ ०दिले आ. । ५ ०वेप्पसुक्के आ. । ६ XXXXXXXXXX आ. इ. । ७ आहत्तहियं
सम्पत्तं । छ । छ । आ, अहतहं सम्पत्तं । छ । त्रयोदशमध्यायनं । छ । इ. । ८ ०मोक्ष्याव्यन्ते आ. इ ।

तिर्यङ्मनरकादिके यातनास्थाने प्राणिनो विषयासक्ता वेदनामनुभवन्तीत्येवं 'विद्वान्'—पण्डितो धर्मदेशनाभिज्ञो गृहीत्वा पराभिप्रायं—सम्यग्भवगम्य पर्वदं त्रसस्थाचरेभ्यो हितं धर्ममाविर्भावयेत् ॥ २१ ॥ पूजासत्कारादिनिरपेक्षेण च सर्वमेव तपश्चरणादिकं विधेयं विशेषतो धर्मदेशनेत्येतदभिप्रायवानाह—'न पूरणं' इत्यादि, साधुदेशनां विद्वानो न पूजनं—वस्त्रपात्रादिलाभरूपसमिकाङ्क्षेच्चापि श्लोकं—श्लाघां=कीर्तिम्=आत्मश्रंसां 'कामयेद्'—अभिलषेत्, तथा श्रोतुर्यन्त्रियं राज-कथाविकथादिकं छलितकथादिकं च तथाऽप्रियं च तत्समाश्रितदेवताविशेषनिन्दादिकं न कथयेद्, अरक्तद्विष्टतया श्रोतुरभि-प्रायमभिसमीक्ष्य यथावस्थितं धर्मं सम्यग्दर्शनादिकं कथयेत्, उपसंहारमाह—'सर्वाननर्थान्'—पूजासत्कारलाभाभिप्रायेण स्वकृतान् परदूषणतया च परकृतान् 'वर्जयन्'—परिहरन् कथयेद्, 'अनाकुलः'—सूत्रार्थादनुत्तरान् अकषायी भिक्षुर्मवेदिति ॥ २२ ॥ सर्वाध्ययनोपसंहारार्थमाह—'आहृत्तर्हीय'मित्यादि, याथातथाभावो याथातथ्यं—धर्ममार्गममवसरणाख्या-ध्ययनत्रयोक्तार्थतत्त्वं सूत्रानुगतं सम्यक्त्वं चारित्रं वा तत् 'प्रेक्षमाणः'—पर्यालोचयन् सूत्रार्थं सदनुष्ठानतोऽभ्यस्यन् 'सर्वेषु'—स्थावरजङ्गमेषु सूक्ष्मबादरमेदभिन्नेषु पृथिवीकायादिषु दण्ड्यन्ते प्राणिनो येन स दण्डः—प्राणव्यपरोपणविधिस्तं 'निधाय'—परित्यज्य, प्राणान्ययेऽपि याथातथ्यं धर्मं नोच्छङ्खयेदिति । एतदेव दर्शयति—'जीवितम्'—असंयमजीवितं दीर्घायुक्तं वा स्थावरजङ्गमजन्तुदण्डेन नाभिकाङ्क्षी स्या(क्षे)त् परीषहपराजितो वेदनासमुद्घात(संमत्र)हतो वा तद्वेदनाम(र्मि)महमानो, जलानलसंपातापादितजन्तूपमर्देन नापि मरणाभिकाङ्क्षी स्यात् । तदेवं याथातथ्यमुत्प्रेक्षमाणः सर्वेषु प्राणिषूपरतदण्डो

१ ० विकथा××छँ आ. । २ ० हिजँ आ. इ. । ३ सम्यक्चा० आ. इ. । ४ ×त् आ. इ. । ५ ××हता आ. इ. । ६ ×सहँ आ. इ. । ७ ० मर्देन आ. ।

जीवित्तमरणानपेक्षी संयमानुष्ठानं चरेद्-उद्युक्तविहारी भवेत् 'मेधावी' -मर्यादाव्यवस्थितो विदितवेद्यो वा बलयेन-
मायारूपेण मोहनीयकर्मणा वा विविधं प्रकर्षेण मुक्तो विप्रमुक्त इति । इति:-परिसमाप्त्यर्थे । ब्रवीमिति पूर्ववत् ॥ २३ ॥
समाप्तं च यार्थार्थं त्रयोदशमध्ययनमिति ॥ १३ ॥

॥ अथ श्रीचतुर्दशं ग्रन्थनामकमध्ययनं प्रारभ्यते ॥

उक्तं त्रयोदशमध्ययनं, साम्प्रतं चतुर्दशमारभ्यते, अस्य चायमभिसंबन्धः-इहानन्तराध्ययने यथातथ्यमिति सम्यक्चा-
रित्रमभिहितं, तच्च बाह्याभ्यन्तरग्रन्थपरित्यागादवदातं भवति, तस्यागश्चानेनाध्ययनेन प्रतिपाद्यत इत्यनेन संबन्धेनायातस्या-
स्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराण्युपक्रमादीनि भवन्ति; तत्रोपक्रमद्वारान्तर्गतोऽर्थाधिकारोऽयं, तद्यथा-सबाह्याभ्यन्तरग्रन्थ-
परित्यागो विधेय इति । नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे आदानपदाहुणनिष्पन्नत्वाच्च ग्रन्थ इति नाम, तं ग्रन्थमधिकृत्य निष्ठुक्तिः कदाह-
गंथो पुन्रुद्दिष्टो दुविहो सिस्सो य होति णायद्वो । पद्मावण सिक्खावण पगयं सिक्खावणाए उ ॥१२७॥
सो सिक्खगो य दुविहो गहणे आसेवणाय णायद्वो । गहणंमि होति तिविहो सुत्ते अत्थे तदुभए य ॥१२८॥

१ तंध्यारव्यं आ. इ. । २ ग्रंथतः ३४५ । सर्वग्रंथतः ८१६८ । छ । आ, ग्रंथतः ३४५ । छा. इ ।

आसेवणाय दुविहो मूलगुणे चैव उत्तरगुणे य । मूलगुणे पंचविहो उत्तरगुण वारसंविहो उ ॥१२९॥
आयरिओऽविय दुविहो पद्मावंतो व सिक्खवंतो य । सिक्खवंतो दुविहो गहणे आसेवणे चैव ॥१३०॥
गाहाविंतो तिविहो सुत्ते अत्थे य तदुभए चैव । मूलगुण उत्तरगुणे दुविहो आसेवणाए उ ॥१३१॥

‘ गंधो पुब्बुहिट्ठो ’ इत्यादि, ग्रन्थो द्रव्यभावभेदभिन्नः क्षुल्लकनैर्ग्रन्थं नाम उत्तराध्ययनेष्वध्ययनं तत्र पूर्वमेव सप्रपञ्चोऽ-
भिहितः, इह तु ग्रन्थं द्रव्यभावभेदभिन्नं यः परित्यजति, शिष्य आचारादिकं वा ग्रन्थं योऽधीते^१ सो अभिधीयते । स शिष्यो
‘ द्विविधो ’ द्विप्रकारो ज्ञातव्यो भवति, तद्यथा—प्रव्रज्याया शिक्षया च, यस्य प्रव्रज्या दीयते शिक्षां वा यो प्राप्यते स द्विप्रका-
रोऽपि शिष्यः, इह [तु] पुनः शिक्षाशिष्येण ‘ प्रकृतम् ’—अधिकारो यः शिक्षां गृह्णाति शैक्षकः तच्छिष्येह प्रस्ताव इत्यर्थः ।
यथा प्रतिज्ञातमधिकृत्याह—‘ सो सिक्खगो य दुविहो ’ इत्यादि, यः शिक्षां गृह्णाति शैक्षकः, स द्विविधो—द्विप्रकारो भवति;
तद्यथा—ग्रहणे प्रथममेवाचार्यादिः सकाशाच्छिक्षां—इच्छामिच्छातहकारादिरूपां गृह्णाति शिक्षति, तथा शिक्षितां चाभ्यस्यति—
अहर्निशमनुतिष्ठति स एवंविधो ग्रहणासेवनाभेदभिन्नः शिष्यो ज्ञातव्यो भवति, तत्रापि ग्रहणपूर्वकमासेवनमिति कृत्वाऽऽदावेव
ग्रहणशिक्षामाह—शिक्षाया ‘ ग्रहणे ’—उपादानं अधिकृते त्रिविधो भवति शैक्षकः, तद्यथा—सूत्रेऽर्थे तदुभये च, सूत्रादीन्यादावेव
गृह्णन् सूत्रादिशिक्षको भवतीति भावः । साम्प्रतं ग्रहणोत्तरकालभाविनीमासेवनमधिकृत्याह—‘ आसेवणा य ’ इत्यादि, यथा-

१ गुणे अ. वा । २ विहं तु अ. आ । ३ गुणे अ. वा । ४ गंधो सम्मत्तो अ. वा । ५ तेऽसौ आ. इ ।

वस्थितसूत्रानुष्ठानमासेवना तथा करणभूतया द्विविधो भवति शिक्षकः, तद्यथा-‘मूलगुणे’-मूलगुणविषये आसेवमानः-सम्यग्मूलगुणानामनुष्ठानं कुर्वन् तथा ‘उत्तरगुणे च’-उत्तरगुणविषयं सम्यगनुष्ठानं कुर्वणो द्विरूपोऽप्यासेवनाशिक्षको भवति, तत्रापि मूलगुणे पञ्चप्रकारः-प्राणातिपातादिविरतिमासेवमानः पञ्चमहावतधारणात् पञ्चविधो भवति मूलगुणेऽवासेवनाशिक्षकः, तथोत्तरगुणविषये सम्यक्पिण्डविशुद्ध्यादिकान् गुणानासेवमान उत्तरगुणासेवनाशिक्षको भवति, ते चामी उत्तरगुणाः-‘पिंडेऽस्मि जा विसोही समिईओ भावणा तवो दुविहो । पडिमा अभिग्गहाविय उत्तरगुणमो वियाणाहि ॥१॥’ यदि वा सैत्स्वप्यन्येषूत्तरगुणेषु प्रधाननिर्जराहेतुतया तप एव द्वादशविधमुत्तरगुणत्वेनाधिकृत्याह-‘उत्तरगुणे’ । उत्तरगुणविषये तपो द्वादशभेदभिन्नं यः सम्यग् विधत्ते स आसेवनाशिक्षको भवतीति । शिष्यो ह्याचार्यमन्तरेण न भवत्यत आचार्यनिरूपणमा(णया)ह-‘आयरियोऽविय’ इत्यादि, शिष्यापेक्षया हि आचार्यो ‘द्विविधो’ द्विभेदः, एको यः प्रव्रज्यां ग्राहयत्यपरस्तु यः शिक्षामिति, शिक्षयन्नपि द्विविधः-एको यः शिक्षाशालां ग्राहयति-पाठयत्यपरस्तु तदर्थं दशविधचक्रवालसामाचार्यनुष्ठानतः सेवयति-सम्यगनुष्ठानं कारयति । तत्र सूत्रार्थतदुभयभेदाद् ग्राहयन्नप्याचार्यस्त्रिधा भवति । आसेवनाचार्योऽपि मूलोत्तरगुणभेदाद्विविधो भवति । गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, तदनन्तरं कस्तं सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रसुचारयितव्यं, तच्चेदम्-

षा. १ पिण्डस्य या विशेषः समितयो भावनास्त्वो द्विविधम् । प्रणिमा अभिप्रहा अपि चोत्तरगुणा (इति) विजानीहि ॥ १ ॥ २ सत्स्वयेते प्र० आ । ३ द्वादशभेदं X यः आ. इ । ४ ०पण्याह आ. इ । ५ भवतीति आ. इ ।

गंधं विहाय इह सिक्खमाणो, उट्ठाय सुबंभचेरं वसेज्जा । औचायकारी विणयं सुसिक्खे, जे छेय विप्पमायं न कुज्जा ॥ १ ॥ जहा दियापोतमपत्तजानं, सावासगा पविउं मन्नमाणं । तमचाइयं तरुणमपत्तजानं, ढंकाइ अन्वत्तगमं हरेज्जा ॥ २ ॥ एवं तु संहंपि अपुट्ठधम्मं, निस्सारियं बुसिमं मन्नमाणा । दियस्स छांयं व अपत्तजायं, हरिंसु णं पावधम्मा अणेगे ॥ ३ ॥ ओसाणमिच्छे मणुए समाहिं, अणोसिए णंतकैरिति णच्चा । ओभासमाणे दवियस्स वित्तं, ण निक्कसे बहिया आसुपन्नो ॥ ४ ॥

‘गंधं विहाय’ इत्यादि, ‘इह’—प्रवचने ज्ञातसंसारस्वभावः सन् सम्यगुत्थानेनोत्थितो ग्रध्यते आत्मा येन स ग्रन्थो—धनधान्य—हिरण्यद्विपदचतुष्टयदादि ‘विहाय’—त्यक्त्वा प्रव्रजितः सन् सदुत्थानेनोत्थाय च ग्रहणरूपामासेवनारूपां च शिक्षां [च] कुर्वाणः—सम्यगासेवमानः सुष्ठु—शोभनं नवभिर्ब्रह्मचर्यगुप्तिभिर्गुप्तिमाश्रित्य ब्रह्मचर्यं ‘वसेत्’—तिष्ठेत्, यदि वा—‘सुब्रह्मचर्य’—मिति संयमस्तद् आवसेत्—तं सम्यक् कुर्यात्, आचार्यान्तिके यावज्जीवं वसमानो यावदभ्युद्यतविहारं न प्रतिपद्यते तावदाचार्यवचनस्यावपातो—निर्देशस्तत्कार्यवपातकारी—वचननिर्देशकारी सदाऽऽज्ञाविधायी, विनीयते—अपनीयते कर्म येन स विनयस्तं सुष्ठु शिक्षेद्—विदध्यात् ग्रहणासेवनाभ्यां विनयं सम्यक् परिपालयेदिति । तथा यः ‘छेको’—निपुणः स संयमानुष्ठाने सदाचार्योपदेशे वा विविधं प्रमादं न कुर्यात्, यथा हि आतुरः सम्यग्वैद्योपदेशं कुर्वन् श्लाघां लभते, रोगोपशमं च एवं साधुरपि सावद्यग्रथपरिहारी पापकर्मभेषजस्थानभूतान्याचार्यवचनानि विदधदपरसाधुभ्यः साधुकारमशेषकर्मक्षयं चावाप्नोतीति ॥ १ ॥

१ उवाच० आ । २ छेदे आ. छेए इ । ३ छावं इ. । ४ करेति आ. इ । ५ × आ. इ । ६ तत् आ ।

यः पुनराचार्योपदेशमन्तरेण स्वच्छन्दतया गच्छान्निर्गत्य एकाकिविहारितां प्रतिपद्यते, स च बहुदोषभागू भवतीत्यस्यार्थस्य दृष्टान्तमाविर्भावयन्नाह—‘जहा दिया०’ इत्यादि, ‘यथे’ति-दृष्टान्तोपदर्शनार्थः, ‘यथा’-येन प्रकारेण ‘द्विजपोतः’-पक्षिशुरन्यक्तः, तमेव विशिनष्टि-पतन्ति-गच्छन्ति तेनेति पत्रं-पक्षपुटं न विद्यते पत्रजातं-पक्षोद्धवो यस्यासावपत्र-जातस्तं तथा स्वकीयादावासकात्-स्वनीडात् ह्यवितुम्-उत्पतितुं मन्यमानं तत्र तत्र पतन्तमुपलभ्य तं द्विजपोतं ‘अचाइयं’ति पक्षाभावाद्गन्तुमसमर्थमपत्रजातमितिकृत्वा मांसपेक्षीकल्पं ‘ढङ्कादयः’-क्षुद्रसत्त्वाः पिशिताशिनः ‘अन्यक्त-गमं’-गमनाभावे नष्टुससमर्थं ‘हरेयुः’-चञ्जवादिनोत्क्षिप्य नयेयुर्व्यापादयेयुरिति ॥ २ ॥ एवं दृष्टान्तं प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकं प्रदर्शयितुमाह—‘एवं तु सेहंषि’ इत्यादि, ‘एवं’मित्युक्तप्रकारेण, तुशब्दः—पूर्वस्माद्विशेषं दर्शयति । पूर्वं ह्यसंजातपक्षत्वादव्य-क्तता प्रतिपादिता इह त्वपुष्टधर्मतयेत्ययं विशेषो, यथा द्विजपोतमसंजातपक्षं स्वनीडान्निर्गतं क्षुद्रसत्त्वा विनाशयन्ति, एवं शिक्षकर्मभिनवप्रव्रजितं सूत्रार्थानिष्पन्नमगीतार्थम् ‘अपुष्टधर्माणं’-सम्यगपरिणतधर्मपरमार्थं सन्तमनेके पापधर्माणः पापण्डि-काः प्रतारयन्ति, प्रतार्य च गच्छसमुद्रान्निःसारयन्ति, निसारितं च मन्ते विषयोन्मुखतामापादितमपगतपरलोकाभयमस्माकं वैड्यमित्येवं मन्यमानाः, यदि वा ‘बुस्मिन्’ति चारित्रं तद् असदनुष्ठानतो निःसारं मन्यमाना अजातपक्षं ‘द्विजशावमिव’-पक्षिपोतमिव ढङ्कादयः पापधर्माणो मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषायकलुषितान्तरात्मानः कुतीर्थिकाः स्वजना राजादयो वाऽ-नेके बहवो हतवन्तो हरन्ति हरिष्यन्ति चेति, कालत्रयोपलक्षणार्थं भूतनिर्देश इति, तथाहि-पापण्डिका एवमगीतार्थं प्रतार-

१ पत्र आ. इ । २ ०मप्यभिनव० आ. इ. । ३ सा. समाप्तवित्तिस्तेन न प्रथमा ।

यन्ति, तद्यथा-युष्मदर्शने नाग्निप्रज्वालनविषापहाराशिखाच्छेदादिकाः प्रत्यया दृश्यन्ते, तथाऽणिमाद्यष्टगुणमैश्वर्यं च नास्ति, तथा न राजादिभिर्बहुभिराश्रितं, याऽप्यहिमोच्यते भवदागमे माऽपि जीवाकुलत्वाल्लोकस्य दुःसाध्या, नापि भवतां स्नानादिकं शौचमस्तीत्यादिकाभिः शठोक्तिभिर्निद्रजालकल्पाभिर्मुग्धजनं प्रतारयन्ति, स्वजनादयश्चैवं विप्रलम्भयन्ति, तद्यथा-आयुष्मन् !, न भवन्तमन्तरेणास्माकं कश्चिदस्ति पोषकः पोष्यो वा, त्वमेवास्माकं सर्वस्वं, त्वया विना सर्वं शून्यमाभाति, तथा शब्दादि-विषयोपभोगामन्त्रणेन सद्धर्मोक्त्यावयन्ति, एवं राजादयोऽपि द्रष्टव्याः, तदेवमपुष्टधर्माणमेकाकिनं बहुभिः प्रकारैः प्रतार्यापि-दृश्यसि ॥ ३ ॥ तदेवमेकाकिनः साधोर्गर्भतो बहवो दोषाः प्रादुर्भवन्ति, अतः सदा गुरुपादमूले स्थातव्यमित्येतदर्थेयितुमाह-
'ओसानामिच्छे'-इत्यादि, 'अवसानं'-गुरोरन्तिके स्थानं, तद्यावज्जीवं 'समाधिं'-सन्मार्गानुष्ठानरूपम् 'इच्छेद्'-अभिलषेत्
'मनुजो'-मनुष्यः साधुरित्यर्थः, स एव च परमार्थतो मनुष्यो यो यथाप्रतिज्ञातं निर्वाहयति, तच्च सदा गुरोरन्तिके व्यव-
स्थितेन सदनुष्ठानरूपं समाधिमनुपालयता निर्वाहते नान्यर्थेत्येतदर्थयति, -गुरोरन्तिके 'अनुषितः'-अव्यवस्थितः स्वच्छन्द-
विधायी समाधेः सदनुष्ठानरूपस्य कर्मणो यथाप्रतिज्ञातस्य वा नान्तकरो भवतीत्येवं ज्ञात्वा सदा गुरुकुलवासोऽनुसर्तव्यः,
तद्रहितस्य विज्ञानमुपहास्यप्रायं भवतीति, उक्तं च-"न हि भवति निर्विगोपकमनुपासितगुरुकुलस्य विज्ञानम् । प्रकटितप-
श्चाङ्गां पश्यत नृत्तं मयूरस्य ॥ १ " तथाऽजां गलविलग्रवालुकां पाष्णिप्रहारेण प्रगुणां दृष्ट्वाऽप्येऽनुपासितगुरुजो राज्ञी

१ ° राश्रिता आ. रञ्जितो इ । २ XXXX न आ. २ । ३ एतच्च आ. । ४ नान्तकरोऽनन्तकरो भव० आ, नान्तकरोऽन्तकरो भव० इ ।
५ नृत्तं आ. इ. ।

‘जे ठाणओ य’ इत्यादि, यो हि निर्विण्णसंसारतया प्रव्रज्याममि उद्यतो नित्यं गुरुकुलवासतः ‘स्थानतश्च’-स्थानमा-
श्रित्य तथा शयनत आसनतः, एकश्चकारः समुच्चये, द्वितीयोऽनुक्तसमुच्चयार्थः, चकारादुभयमाश्रित्यागमनं च तथा तपश्च-
रणादौ पराक्रमतश्च, (सु)स्माधोः-उद्युक्तविहारिणो ये समाचारस्तैः समायुक्तः सुसाधुर्हि यत्र स्थानं--
कायोत्सर्गादिकं विधत्ते, तत्र सम्यक् प्रत्युपेक्षणदिकां क्रियां करोति, कायोत्सर्गं च मेरुखि निष्प्रकम्पः शरीरनिःस्पृहो
विधत्ते, तथा शयनं च कुर्वन् प्रत्युपेक्ष्य संस्तारकं तदुभं कायं चोदितकाले गुरुभिरनुज्ञातः स्वपेत्, तत्रापि जाग्रदिव
नात्यन्तं निःसह इति । एवमासनदिध्वपि तिष्ठता पूर्ववत्संकुचितगतोत्रेण स्वाध्यायध्यानपरायणेन सुसाधुना भवितव्यमिति,
तदेवमादिसुसाधुक्रियायुक्तो गुरुकुलनिवासी सुसाधुर्भवतीति स्थितम् । अपि च--गुरुकुलवासे निवसन् पञ्चसु
समितिष्वीयांसमित्यादिषु प्रविचाररूपासु तथा तिसृषु च गुप्तिषु प्रविचाराप्रविचाररूपासु आगता-उत्पन्ना प्रज्ञा यस्यासा-
वागतप्रज्ञाः-संजातकर्तव्याकर्तव्यविवेकः स्वतो भवति, परस्यापि च ‘न्याकुर्वन्’-कथयन् पृथक् पृथग्गुरोः प्रसा-
दात्परिज्ञातस्वरूपः समितिगुप्तीनां यथावस्थितस्वरूपप्रतिपालनं तत्फलं च ‘वदेत्’-प्रतिपादयेदिति ॥ ५ ॥ ईर्या-
समित्याद्युपेतेन यद्विधेयं तदर्शयितुमाह--‘सदाणि’ इत्यादि, ‘शब्दान्’ वेणुवीणादिकान् मधुरान् श्रुतिपेशलान् ‘श्रुत्वा’-
समाकर्ण्यथवा ‘भैरवान्’-भयार्वाहान् कर्णकट्टनाकर्ण्य शब्दान् आश्रवति तान् शोभनत्वेनाशोभनत्वेन वा शुक्लतीत्या-
श्रवो नाश्रवोऽनाश्रवः, तेष्वनुकूलेषु प्रतिकूलेषु श्रवणपथमुपगतेषु शब्देष्वनाश्रवो-मध्यस्थो रागद्वेषरहितो भूत्वा परि-सम-

न्ताद् व्रजेत्-संयमानुष्ठायी भवेत्, तथा 'निद्रां च'-निद्राप्रमादं 'भिक्षुः'-सत्साधुः प्रमादाङ्गत्वात् कुर्यात्, एतदुक्तं भवति—शब्दाश्रयनिरोधेन विषयप्रमादो निषिद्धो निद्रानिरोधेन च निद्राप्रमादः, चशब्दादन्यमपि प्रमादं विक-
थाकषयादिकं न विदध्यात् । तदेवं गुरुकुलवासात् स्थानशयनासनसमितिगुप्तिष्वागतप्रज्ञः प्रतिषिद्धसर्वप्रमादः सन् गुरोरुप-
देशादेव कथं कथमपि विचिकित्सां—चिच्चविप्लुतिरूपां [वि]तीर्णः—अतिक्रान्तो भवति, यदि वा मद्गृहीतोऽयं पञ्चमहा-
व्रतभारोऽतिदुर्वहः कथं कथमप्यन्तं गच्छेद् ? इत्येवंभूतां विचिकित्सां गुरुप्रसादाद्वितीर्णो भवति, अथवा यां काञ्चि-
च्चिच्चविप्लुतिं देशसर्वगतां तां कृत्वां गुर्वन्तिके वसन् वितीर्णो भवति अन्येषामपि तदपनयनसमर्थः स्यादिति ॥ ६ ॥
किञ्चान्यत्—'डहरेण' इत्यादि, स गुर्वन्तिके निवसन् काचित् प्रमादस्खलितः सन् वयःपर्यायाभ्यां क्षुल्लकेन—लघुना
'चोदितः'—प्रमादाचरणं प्रति निषिद्धः, तथा 'वृद्धेन वा'—वयोऽधिकेन श्रुताधिकेन वा 'अनुशासितः'—अभि-
हितः, तद्यथा—भवद्विधानामिदमीदृक् प्रमादाचरणमासेवितुमुक्तं तथा 'रत्नाधिकेन वा' प्रव्रज्यापर्यायाधिकेन श्रुताधि-
केन वा समवयसा वा 'अनुशासितः'—प्रमादस्खलिताचरणं प्रति चोदितः कुर्यात् यथा अहमप्यनेन द्रमकप्रायेणोत्तमकुल-
प्रसूतः सर्वजनसंमत इत्येवं चोदित इत्येवमनुशास्यमानो न भिष्यादुष्कृतं ददाति न सम्यगुत्थानेनोत्तिष्ठति नापि तदनुशासनं
सम्यक् स्थिरतः—अपुनःकरणतयाऽभिगच्छेत्—प्रतिपद्येत, चोदितश्च प्रतिचोदयेद्, असम्यक् प्रतिपद्यमानश्चासौ संसारस्रोतसा
'नीयमानः'—उद्यमानोऽनुशास्यमानः कूपितोऽसौ न संसारार्णवस्य पारगो भवति । यदि वाऽऽचार्यादिना सदुपदेशदानतः

१ न विटु न युक्तं आ. । २ x x x x x सस० आ. इ । ३ x एवं आ. इ । ४ ० श्रोतसा आ. इ ।

प्रमादस्खलितनिवर्तनतो मोक्षं प्रति नीयमानोऽप्यसौ संसारसमुद्रस्य तदकरणतोऽपारग एव भवतीति ॥ ७ ॥ साम्प्रतं स्व-
पक्षचोदनानन्तरतः (रं)स्वपरचोदनामधिकृत्याह—‘विउद्विग्लं’ इत्यादि, विरुद्धोत्थानेनोत्थितो व्युत्थितः—परितीर्थिको
गृहस्थो वा मिथ्याहृष्टिस्तेन प्रमादस्खलिते चोदितः स्वसमयेन, तद्यथा—नैवंविधमनुष्ठानं भवतामागमं व्यवस्थितं येनाभि-
प्रवृत्तोऽसि, यदि वा व्युत्थितः—संयमाद्ब्रह्मस्तेनापरः साधुः स्खलितः सन् स्वसमयेन—अर्हत्प्रणीतागमानुसारोपशानुशासितो
मूलोत्तरगुणाचरणे स्खलितः सन् ‘चोदितः’—आगमं प्रदर्शयामिहितः, तद्यथा—नैतत्स्वरितगमनादिकं भवतामनुज्ञातमिति,
तथा अन्येन वा मिथ्याहृष्ट्यादिना ‘क्षुल्लकेन’—लघुतरेण वयसा वृद्धेन वा कुत्सिताचारप्रवृत्तश्चोदितः, तुल्यदात् समानवयसा
द्वा तथा अतीवाकार्यकरणं प्रति उत्थिता अत्युत्थिताः, यदि वा—दासीत्वेन अत्यन्तमुत्थिता दास्या अपि दासीति, तामेव
विशिनष्टि—‘घटदास्या’—जलवाहिन्यापि चोदितो न क्रोधं कुर्यात्, एतदुक्तं भवति—अत्युत्थितयाऽतिक्रुपितयौऽपि चोदितः
स्वहितं मन्यमानः सुसाधुर्न कुप्येत्, किं पुनरन्येनेति?, तथा ‘अगारिणां’—गृहस्थानां यः समयः अनुष्ठानं तत्समयेनानु-
शासितो, गृहस्थानामपि एतन्न युज्यते कर्तुं यदारब्धं भवतेत्येवमात्मभावमेनापि चोदितो ममैवतच्छ्रेय इत्येवं मन्यमानो
मनागपि न मनो दूषयेदिति ॥ ८ ॥ एतदेवाह—

ण तेसु कुञ्क्षे ण य पव्वहेज्जा, ण यावि किंची फरुसं वदेज्जा । तहा करिस्संति पडिस्सुणेज्जा, सेयं खु
मेयं ण पमाय कुज्जा ॥ ९ ॥ वर्णसि मूढस्स जहा अमूढा, मग्गणुसांसंति हितं पयाणं । तेणेव (तेणावि)

१ गुणXXXXस्ख० आ. । २ X तथा आ. इ । ३ XXXXो० आ. इ । ४ ०धमेनापि आ । ५ एयं आ । ६ XXXतेणावि आ । तेणवXXXX इ ।

मज्झं इणमेव सेयं, जं मे बुहा समणुसासयंति ॥ १० ॥ अहतेण सूहेण अमूढगस्स, कायव्व पूया सविसेस-
जुत्ता । ऐओवमं तत्थ उदाहु वीरे, अणुगम्म अत्थं उवणेति सम्मं ॥ ११ ॥ णेता जहा अंधकारंस्सि राओ,
मग्गं ण जाणाति अपस्समाणे । से स्सरिअस्स अबुग्गमेणं, मग्गं वियाणाह पगासियंसि ॥ १२ ॥

‘ण तेसु कुज्जे’ इत्यादि, ‘तेषु’-स्वपरपक्षेषु स्वलितचोदकेष्वात्महितं मन्यमानो न क्रुध्येद् अन्यस्मिन् वा दुर्वचनेऽभि-
हिते न कुंष्येद् एवं च चिन्तयेत्-“आक्रुष्टेन मतिमता तच्चार्थविचारणे मतिः कार्यी । यदि सत्यं कः कोपः?, स्यादनुते किं
नु कोपेन ? ॥ १ ॥” तथा नाप्यपरेण स्वतोऽधमेनापि चोदितोऽहंन्मागानुसारेण लोकाचारगत्या वाऽभिहितः परमार्थं पर्या-
लोच्य तं चोदकं प्रकर्षेण ‘व्यथेत्’-दण्डादिग्रहारेण पीडयेत्, न चापि किञ्चित्पुरुषं तत्पीडादिकारि ‘वदेत्’-ब्रूयात् ; ममैवा-
यमसदनुष्ठायिनो दोषो येनायमपि मामेवं चोदयति, चोदितश्चैवंविधं भवता असदाचरणं न विधेयमेवंविधं च पूर्ववर्षिभिरनुष्ठितमनु-
ष्ठेयमित्येवंविधं वाक्यं तथा करिष्यामीत्येवं मध्यस्थवृत्त्या प्रतिश्रुणुयाद् अनुतिष्ठेच्च-मिथ्यादुष्कृतादिना निर्वर्तेत, पदेतचोदनं
नामैतन्ममैव श्रेयो, यत एतद्भ्यात्कैचित्पुनः प्रमादं न कुर्यान्नैवासदाचरणमनुतिष्ठेदिति ॥ ९ ॥ अस्यार्थस्य दृष्टान्तं दर्शयि-
तुमाह ‘वणंसि’ इत्यादि, ‘वने’-गहने महाटव्यां दिग्भ्रमेण कस्यचिद्वाक्कुलितमतेनेष्टसत्पथस्य यथा केचिदपरे कृपाकृष्टमानसा
‘अमूढाः’-सदसन्मार्गज्ञाः कुमार्गपरिहारेण प्रजानां ‘हितम्’-अशेषापायरहितमीप्सितस्थानप्रापकं ‘मार्ग’-पन्थानम् ‘अनु-

१ पूता आ । २ एतोवमं धा. एवोवमं इ । ३ कुप्येत्xxxxxxx उक्तं च आ । ४ ०ष्टेत् इ । ५ कश्चित्पु० आ ।

शांसन्ति'-प्रतिपादयन्ति, स च तैः सैदसद्विवेकिभिः सन्मार्गावतैरणमनुशासित आत्मनः श्रेयो मन्यते, एवं तेनाप्यसदनु-
ष्टायिना चोदितेन न कुपितव्यम्, अपि तु ममायमनुग्रह इत्येवं मन्तव्यं, यदेतद् बुद्ध्याः सम्यगनुशासयन्ति-सन्मार्गेऽवतार-
यन्ति पुत्रमिव पितरः तन्ममैव श्रेय इति मन्तव्यम् ॥१०॥ पुनरप्यस्यार्थस्य पुष्पर्यमाह-'अह तेण' इत्यादि, 'अथेत्यानन्त-
र्यार्थे वाक्योपन्यासार्थे वा, यथा 'नेन'-मूढेन सन्मार्गावतारितेन तदनन्तरं तस्य 'अमूढस्य'-सत्पथोपदेशुः पुलिन्दादेशपि
परमुपकारं मन्यमानेन पूजा विशेषयुक्ता कर्तव्या, एवमेतामुपमाम् 'उदाहृतवान्'-अभिहितवान् 'धीरः'-तीर्थकरोऽन्यो वा
गणधरादिकः 'अनुगम्य'-बुद्ध्वा 'अर्थ'-परमार्थं चोदनाकृतं परमोपकारं सम्यगात्मन्युपनयति, तद्यथा-अहमनेन मिथ्या-
त्ववनाञ्जन्मजरामरणाद्यनेकोपद्रवबहुलात्सदुपदेशदानेनोत्तारितः, ततो मयाऽस्य परमोपकारिणोऽभ्युत्थानविनयादिभिः पूजा
विधेयेति । अस्मिन्नर्थे बहवो दृष्टान्ताः सन्ति, तद्यथा-गैहंमि अगिजालाउलंमि जह णाम डज्झमाणंमि । जो बोहेइ सुयंत सो
तस्स जणो परमबंधू ॥ १ ॥ जह वा विससंजुंचं भत्तं निद्धिमिह भोत्तुकामस्स । जोवि सदोसं साहइ सो तस्स जणो परमबंधू
॥२॥ ॥ ११ ॥ अयमपरः सूत्रेणैव दृष्टान्तोऽभिधीयते 'जेता जहा' इत्यादि, यथा हि सजलजलधराच्छादितबहलान्बकारायां
रात्रौ 'नेता'-नायकोऽव्यादौ स्वभ्यस्तप्रदेशोऽपि 'मार्ग'-पन्थानमन्धकारावृतत्वात् स्वहस्तादिकमपश्यन्न जानाति-

१ ० शासति आ. इ । २ xxxxxxxx स० आ. xxsद्धि० इ । ३ ०तरणतोऽनु० आ, ०तारणतोऽनु० इ । ४ धीरः आ । सा. ५ गेहेऽभिज्जालाकुले
यथा नाम दत्तमाने । यो बोधयति सुतं स तस्य जनः परमबान्धवः ॥ १ ॥ ६ यथा वा विषधंयुक्तं भक्तं क्षिप्रं इह भोत्तुकामस्य योऽपि सैदोषं
साधयति स तस्य परमबन्धुर्जनः ॥ २ ॥ ७ मिठ आ ।

—न सम्यक् परिच्छिनत्ति । स एव प्रणेता 'सूर्यस्य'—आदित्यस्याभ्युद्गमेनापनीते तमसि प्रकाशिते दिक्चक्रे सम्यगाविर्भूते पाषाणदरिनिमोक्षतादिके मार्गे जानाति—विवक्षितप्रदेशप्रापकं पन्थानमभिव्यक्तचक्षुः परिच्छिनत्ति—दोषगुणविचारणतः सम्यगवगच्छतीति ॥ १२ ॥ एवं दृष्टान्तं प्रदर्श्य दाष्टान्तिकमधिकृत्याह—

एवं तु सेहेवि अपुट्ठधम्मे, धम्मं न जानाह अबुज्झमाणे । से कोविए जिनवयणेण पच्छा, सूरोदए पासति चक्खुणेव ॥ १३ ॥ उट्ठुं अहेयं तिरियं दिसासु, तसा य जे थावरा जे य पाणा । सया जए तेसु परिब्ब- एज्जा, मणप्पओसं अविकंपमाणे ॥ १४ ॥ कालेण पुच्छे समियं पयासु, आइक्खमाणो दवियस्स वित्तं । तं सोयकारी पुढो पवेसे, संखा इमं केवलियं समाहिं ॥ १५ ॥ अस्मि सुट्ठिंवा तिविहेण तायी, एएसु या संति निरोहमाहु । ते एवमक्खंति तिलोगदंसी, ण मुज्जमेयंति पमायसंगं ॥ १६ ॥

'एवं तु सेहे०' इत्यादि, यथा ह्यसावन्धकारावृतायां रजन्यामतिगहनायामटव्यां मार्गं न जानाति, सूर्योद्गमेनापनीते तमसि पश्चाज्जानाति, एवं तु 'सौंद्यकः'—अभिनवप्रव्रजितोऽपि सूत्रार्थानिष्पन्नः अपुष्टः—अपुष्कलः सम्यगपरिज्ञातो धर्मः—श्रुतचान्नित्रारूढो दुर्गतिप्रसृतजन्तुधरणस्वभावो येनासावपुष्टधर्मा, स चागीतार्थः—सूत्रार्थानभिज्ञत्वादबुध्यमानो धर्मं न जानातीति—न सम्यक् परिच्छिनत्ति, स एव तु पश्चादुरुल्लुल्लासाज्जिनवचनेन 'कोविदः'—अभ्यस्तसर्वज्ञप्रणीतागमत्वाभिपुणः सूर्योदयेऽपगतारणश्चक्षुषेव यथावस्थितान् जीवादीन् पदार्थान् पश्यति, इदमुक्तं भवति—यथा हि इन्द्रियार्थसंपर्कात् साक्षा-

१ ० द्युषणे वि आ । २ थावर आ. इ । ३ समतं इ. । ४ ० ता आ । ५ शिक्षकः आ ।

त्कारितया परिस्फुटा घटपटादयः पदार्थाः प्रतीयन्ते, एवं सर्वज्ञप्रणीतागमेनापि सूक्ष्मव्यवहितविप्रकृष्टस्वर्गापवर्गदेवतादयः परिस्फुटा निशङ्कं प्रतीयन्त इति। अपि च कदाचिच्छ्रुषाऽन्यथाभूतोऽप्यर्थोऽन्यथा परिच्छिद्यते, तद्यथा-मरुमरीचिकानिचयो जलभ्रान्त्या किञ्चुकनिचयोऽन्याकारेणापीति। न च सर्वज्ञप्रणीतस्यागमस्य क्वचिदपि व्यभिचारः, तद्व्यभिचारे हि सर्वज्ञत्व-
हानिप्रसङ्गात्, तत्संभवस्य चासर्वज्ञेन प्रतिषेद्धुमशक्यत्वादिति ॥ १३ ॥ शिक्षको हि गुरुकुलवासितया जिनवचनाभिज्ञो भवति, तत्कोविदश्च सम्यक् मूलोत्तरगुणान् जानाति, तत्र मूलगुणानधिकृत्याह-‘उड्डुं अहेयं’ इत्यादि, ऊर्ध्वमधस्तिर्यग् दिक्षु विदिक्षु चेत्यनेन क्षेत्रमङ्गीकृत्य प्राणातिपातविरतिरभिहिता, द्रव्यतस्तु दर्शयति-‘त्रस्यन्तीति त्रसाः-तेजोवायू द्वीन्द्रियादयश्च तथा ये च स्थावराः-स्थावरनामकर्मोदयवर्तिनः पृथिव्यव्यवनस्पतयः, तथा ये चैतज्ज्ञेदाः सूक्ष्मबादरपर्याप्तकापर्याप्तिरूपा दशविधप्राणधारणात् प्राणिनस्तेषु, ‘सदा’-सर्वकालम्, अनेन तु कालमधिकृत्य विरतिरभिहिता, यतः परिव्रजेत्-परि-
समन्ताद्भजेत् संयमादुद्यायी भवेत्, भावप्राणातिपातविरतिं दर्शयति-‘स्थावरजङ्गमेषु प्राणिषु तदपकारे उपकारे वा मना-
गपि मनसा प्रद्वेपं न गच्छेद् आस्तां तावद्दुर्वचनदण्डप्रहारादिकं, तेष्वपकारिष्वपि मनसाऽपि न मङ्गलं चिन्तयेद्, ‘अवि-
कम्पमानः’-संयमादचलन् सदाचारमनुपालयेदिति, तदेवं योगविकरणत्रिकेण द्रव्यक्षेत्रकालभावरूपां प्राणातिपातविरतिं सम्यगरक्तद्विष्टतयाऽनुपालयेद्, एवं शेषाण्यपि महाव्रतान्युत्तरगुणांश्च ग्रहणासेवनाशिक्षासमन्वितः भग्यगनुपालयेदिति

सा. १ सर्वज्ञप्रणीतागमोक्तापदार्थसंभवस्य, सर्वज्ञसंभवस्येति वा । २ शत्रोरुपकारे बाह्ये वा दुरायतिके स्वस्य, अन्यथोपकारे द्वेषासंभवात् ।

३ ऽनपकारे आ ।

॥ १४ ॥ गुरोरन्तिके वसतो विनयमाह—‘कालेण’ इत्यादि, सूत्रमर्थं तदुभयं वा विशिष्टेन—प्रष्टव्यकालेनाचार्यादिरवसरं ज्ञात्वा प्रजायन्त इति प्रजा—जन्तवस्तासु प्रजासु—जन्तुविषये चतुर्देशभूतग्रामसंबद्धं कश्चिदाचार्यादिकं मम्यगितं—सदाचारागुष्टायिनं सम्यक् वा समन्ताद्वा जन्तुगतं पृच्छेदिति । म च तेन पृष्ट आचार्यादिराचक्षणः शुश्रूषयितव्यो भवति, यदाचक्षणास्तद्दर्शयति—मुक्तिगमनयोग्यो भव्यो द्रव्यं रागद्वेषविरहाद्वा । द्रव्यं तस्य द्रव्यस्य—वीतरागस्य तीर्थकरस्य वा वृत्तम्—अनुष्ठानं संयमं ज्ञानं वा तत्प्रणीतमागमं वा सम्यगाचक्षणः सपर्ययाऽयं माननीयो भवति । कथमित्याह—‘तद्’ आचार्यादिना कथितं श्रोत्रे—कर्णे कर्तुं शीलमस्य श्रोत्रकारी—यथोपदेशकारी आज्ञाविधायी सन् पृथक् पृथगुपन्यस्तमादरेण हृदये प्रवेशयेत्—चेतसि व्यवस्थापयेत्, व्यवस्थापनीयं दर्शयति—‘संख्याय’—सम्यक् ज्ञात्वा ‘हम्’मिति वक्ष्यमाणं केवलिन इदं कैवलिकं—केवलिना कथितं समाधिं—सन्मार्गं सम्यग्ज्ञानादिकं मोक्षमार्गमाचार्यादिना कथितं यथोपदेशं प्रवर्तकः पृथग्विविक्तं हृदये पृथग्व्यवस्थापयेदिति ॥ १५ ॥ किंचान्यत्—‘अस्मिन्’—गुरुकुलवासे निवसता यच्छ्रुतं श्रुत्वा च सम्यक् हृदयव्यवस्थापनद्वारेणावधारितं तस्मिन् समाधिभूते मोक्षमार्गे सुष्ठु स्थित्वा ‘त्रिविधेने’ति मनोवाक्याय—कर्मभिः कृतकारितानुमतिभिर्वाऽऽत्मानं त्रातुं शीलमस्येति त्रायी जन्तूनां सदुपदेशदानतत्त्वाणकरणशीलो वा तस्य स्वपन्त्रायिणः, एतेषु च समितिगुह्यादिषु समाधिमार्गेषु स्थितस्य ज्ञान्तिर्भवति—अशेषद्वन्दोपरमो भवति, तथा निरोधम्—अशेषकर्मश्वरूपम् ‘आहुः’—तद्विदः प्रतिपादितवन्तः, क एवमाहुर्गित्याह—त्रिलोकम्—ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्लक्षणं द्रष्टुं शीलं येषां ते

१ जन्तुषु वि० आ । २ गुप्तिभिः आ ।

त्रिलोकदशिनः-तीर्थकृतः सर्वज्ञास्ते 'एवम्'-अनन्तरोक्तया नीत्या सर्वभावान् केवलालोकेन दृष्ट्वा 'आचक्षते'-प्रतिपादयन्तीति । एतदेव समितिगुण्यादिकं संसारोच्चारणसमर्थं ते त्रिलोकदशिनः कथितवन्तो न पुनर्भूय एतं(न) 'प्रमादसङ्ग'-मद्यविषयादिकं संबन्धं विधेयत्वेन प्रतिपादितवन्तः ॥ १६ ॥ किञ्चान्यत्-
निसम्म से भिक्खु समीहियट्ठं, पडिभाणवं होइ विसारए यै । आयाणअट्ठी बोदाणमोणं, उवेच्च सुद्धेण उवेति मोक्खं ॥ १७ ॥ संखाइ धम्मं च वियागरंति, बुद्धा हु ते अंतकरा भवंति । ते पारगा दोणहवि मोयणाए, संसोधितं पणहसुदाहरंति ॥ १८ ॥ जो छायेणोऽविय लूसएज्जा, माणं न सेवेज्ज पगासणं च । न यावि पन्ने परिहास कुज्जा, न याऽऽसियावाय वियागरेज्जा ॥ १९ ॥ भूताभिसंकाइ दुगुंछमाणे, न णिब्बहे मंतपदेण गीयेयं । न किंचि मिच्छे मणुए पयासुं, असाहुधम्ममाणि न संवएज्जा ॥ २० ॥

'निसम्म' इत्यादि, स गुरुकुलवासी भिक्षुः द्रव्यस्य वृत्तं 'निशम्य'-अवगम्य स्वतः समीहितं चार्थं-मोक्षार्थं बुद्धा हेयोपादेयं सम्यक् परिज्ञाय नित्यं गुरुकुलवासतः 'प्रतिमानवान्'-उत्पन्नप्रतिभो भवति । तथा सम्यक् स्वसिद्धान्तपरिज्ञानाच्छ्रोतॄणां यथावस्थितार्थानां 'विचारदो भवति'-प्रतिपादको भवति । मोक्षार्थिनाऽऽदीयत इत्यादानं-सम्यग्ज्ञानादिकं तेनार्थः स एव वार्थः आदानार्थः स विद्यते यस्यासावादानार्थी, स एवंभूतो ज्ञानादिप्रयोजनवान् व्यवदानं-द्वादशप्रकारं तपो, मौनं-संयमः-आश्रमनिरोधरूपस्तदेवमेतौ तपःसंयमाबुपेत्य-प्राप्य ग्रहणासेवनरूपया द्विविधयापि शिक्षया

१ xप्रमा० आ. इ । २ या आ, ता इ. । ३ ०सिसा० आ । ४ गोए आ, गुत्तं इ । ५ मोक्षाख्यं आ. इ । ६ ०भाववान् आ. इ ।

सन्तः सिद्धिं प्राप्नुवन्तीति तात्पर्यार्थः ॥ २१ ॥ अपि च—‘पंडिह’ इत्यादि, ‘पण्डितः’—सदसद्विवेकज्ञो ‘वीर्य’—
 कर्मोद्दलनसमर्थं सत्संयमवीर्यं तपोवीर्यं वा ‘लब्ध्वा’—अवाप्य, तदेव वीर्यं विशिनष्टि—निःशेषकर्मणो ‘निर्घाताय’—
 निर्जरणाय प्रवर्तकं पण्डितवीर्यं, तच्च बहुभवशतदुर्लभं कथञ्चित्कर्मविवरादवाप्य ‘धुनीयाद्’—अपनयेत् पूर्वभवेष्बनेकेषु
 यत्कृत्तम्—उपात्तं कर्माष्टप्रकारं तत्पण्डितवीर्येण धुनीयात् ‘नवं च’—अभिनवं चाश्रवनिरोधान्न करोत्यसाविति ॥ २२ ॥
 किञ्च—‘ण कुर्वती’ इत्यादि, ‘महावीरः’—कर्मविदारणसहिष्णुः सन्नानुपूर्व्येण मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगैर्यत्कृतं
 रजोऽपरजन्तुभिस्तदसौ ‘न करोति’—न विधत्ते, यतस्तत्प्राक्तनोपात्तरजसैवोपादीयते, स च तत्प्राक्तनं कर्माविष्टम्य सत्सं-
 यमात् संमुखीभूतः तदभिमुखीभूतश्च यन्मतमष्टप्रकारं कर्म तत्सर्वं ‘हित्वा’—त्यक्त्वा मोक्षस्य सत्संयमस्य वा सम्मुखीभूतो-
 ऽसाविति ॥ २३ ॥ अन्यच्च—‘जम्भय’मित्यादि, सर्वसाधूनां यत् ‘मतम्’—अभिप्रेतं तदेतत्सत्संयमस्थानं,
 तद्विशिनष्टि—‘शाल्यं’—पापानुष्ठानं तज्जनितं वा कर्म तत्कर्तयति—छिनत्ति यत्तच्छल्यकर्तनं तच्च सदनुष्ठानं उद्युक्तविहारिणः
 ‘साधयित्वा’—सम्यगाराध्य बहवः संसारकान्तारं तीर्णाः, अपरे तु सर्वकर्मक्षयाभावात् देवा अभूवन्, ते चास-
 म्यत्तवाः सच्चारित्रिणो वैमानिकत्वमवापुः प्राप्नुवन्ति प्राप्स्यन्ति चेति ॥ २४ ॥ सर्वोपसंहारार्थमाह—‘अभविषु’ इत्यादि,
 ‘पुरा’—पूर्वस्मिन्ननादिके काले बहवो ‘महावीराः’—कर्मविदारणसहिष्णवः ‘अभूवन्’—भूताः, तथा वर्तमाने च काले
 कर्मभूमौ तथाभूता भवन्ति तथाऽऽगामिनि चानन्ते काले तथाभूताः सत्संयमानुष्ठायिनो भविष्यन्ति, ये किं कृतवन्तः

१ सिद्धिमवाप्नु० आ. इ । २ ०भूताः सुम्रताः सत्सं० आ. इ ।

कुर्वन्ति करिष्यन्ति चेत्याह-यस्य दुर्निबोधस्य-अतीव दुष्प्रापस्य (मार्गस्य) ज्ञानदर्शनचारित्राख्यस्य 'अन्तं' -परमका-
ष्ठामवाप्य तस्यैव मार्गस्य 'प्रादुः'-प्राकाशयं तत्करणशीलाः प्रादुष्कराः स्वतः सन्मार्गानुष्ठायिनोऽन्येषां च प्रादुर्भाविकाः
सन्तः संसारार्णवं तीर्णास्तरन्ति तरिष्यन्ति चेति, गतोऽनुगमः । साम्प्रतं नयाः, ते च प्राग्वत् द्रष्टव्याः । इतिरध्ययनपरि-
समाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ २५ ॥ इति आदानीयाख्यं पञ्चदशाध्ययनं समाप्तम् ॥

॥ अथ षोडशं श्रीगाथाध्ययनं प्रारभ्यते ॥

उक्तं पञ्चदशमध्ययनं, साम्प्रतं षोडशमारभ्यते, अस्य चायमभिसंबन्धः-इहानन्तरोक्तेषु पञ्चदशस्वप्यध्ययनेषु येऽर्था
अभिहिता विधिप्रतिषेधद्वारेण तान् तथैवाचरन् साधुर्भवतीत्येतदनेनाध्ययनेनोपदिश्यते, ते चामी अर्थाः, तद्यथा-प्रथमा-
ध्ययने स्वसमयपरसमयपरिज्ञानेन सम्यक्त्वगुणावस्थितो भवति, द्वितीयाध्ययने ज्ञानादिभिः कर्मविदारणहेतुभिरष्टप्रकारं
कर्म विदारयन् साधुर्भवति, तथा तृतीयाध्ययने यथाऽनुकूलप्रतिकूलोपसर्गान् सम्यक् सहमानः साधुर्भवति, चतुर्थे तु स्त्रीपरी-
षहस्य दुर्जयत्वात्तज्जयकारीति, पञ्चमे तु नरकवेदनाभ्यः संमुद्रिजमानस्तत्प्रायोग्यकर्मणो विरतः सत्साधुत्वमवाप्नुयात्, षष्ठे

१ x x x ज्ञान० आ. इ । २ प्रकाशयेत्तत्क० आ । प्राकाशयेत्तत्क० इ । ३ पूर्ववत्समाप्तमादानीयाख्यं पञ्चदशमध्ययनमिति । छ । ग्रन्थतः ३०८ ।
सर्वसंख्याप्रं ८८३४ । छ । आ. इ । ४ यथोक्ताननुकूल० आ. इ । ५ समुद्रिजस्त० आ. इ ।

तु यथा श्रीवीरवर्धमानस्वामिना कर्मक्षयोद्यतेन चतुर्ज्ञानिनाऽपि संयमं प्रति प्रयत्नः कृतस्तथाऽन्येनापि छद्मस्थेन विधेय इति, सप्तमे तु कुशीलदोषान् ज्ञात्वा तत्परिहारोद्यतेन सुशीलावस्थितेन भाव्यम्, अष्टमे तु बालवीर्यपरिहारेण पण्डित-वीर्योद्यतेन सदा मोक्षाभिलाषिणा भाव्यं, नवमे तु यथोक्तं क्षान्त्यादिकं धर्ममनुचरन् संसारान्मुच्यत इति, दशमे तु संपूर्ण-समाधिभुक्तः सुगतिमागभवति, एकादशे तु सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राख्यं सन्मार्गं प्रतिपन्नोऽशेषक्लेशग्रहाणं विधत्ते, द्वादशे तु तीर्थिकदर्शनानि सम्यग्गुणदोषविचारणतो विज्ञानन्न तेषु श्रद्धानं विधत्ते, त्रयोदशे तु शिष्यगुणदोषविज्ञः सद्गुणेषु वर्तमानः कल्याणभागभवति, चतुर्दशे तु प्रज्ञस्तभावग्रन्थभावितात्मा विद्योत्तसिकारहितो भवति, पञ्चदशे तु यथावदायतचारित्रो भवति भिक्षुस्तदुपदिश्यत इति । तदेवमनन्तरोक्तेषु पञ्चदशस्वध्ययनेषु येषां प्रतिपादितास्तेऽत्र संक्षेपतः प्रतिपाद्यन्त, इत्यनेन संबन्धेनायातस्याध्यायनस्य चत्वार्युपक्रमादीन्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति । तत्रोपक्रमान्तर्गतोऽर्थाधिकारोऽनन्तरमेव संबन्ध-प्रतिपादनैवाभिहितः । नामनिष्पन्ने तु निक्षेप-गाथाषोडशकमिति नाम । तत्र गाथानिक्षेपार्थं निर्युक्तिः कदाह-णामं ठवणागाहा दँवगाहा य भावगाहा य । पोत्थगपत्तगलिहिया सा होई दँवगाहा उ ॥१३७॥ होति पुण भावगाहा सागारुवओगभावणिफफ्ना । महुराभिहाणजुत्ता तेणं गाहत्ति णं बिंत्ति ॥१३८॥

१ ०विदुः आ । २ यथायतच्चा० आ, यथायतच० इ । सा ३ गाथैव षोडशं गाथाषोडशं, तदेव गाथाषोडशकं गाथाख्यं षोडशमध्यग्रनं यत्र तत्स्था वा । ४ दब्बा० आ । ५ ०पत्तयपोत्थ० अ. आ । ६ होइ इमा दँव अ. आ ।

गाहीकया व अत्था अहव ण सामुहएण छंदेणं । एएण होति गाहा एसो अन्नोऽवि पज्जाओ ॥ १३१ ॥
पणरससु अज्झयणेसु पिडितत्थेसु जो अवितहत्ति । पिडियवयणेणऽत्थं गहेत्ति तेम्हा ततो गाहा ॥ १४० ॥
सोलसमे अज्झयणे अणगरगुणाण वणणा भणिया । गाहासोलसणामं अज्झयणमिणं ववदिस्संति ॥ १४१ ॥

‘णामं ठवणा’ इत्यादि, तत्र गाथाया नामादिकश्चतुर्धा निक्षेपः, तत्रापि नामस्थापने क्षुण्णत्वादनादृत्य द्रव्यगाथामाह—
तत्र ज्ञशरीरभन्वशरीरव्यतिरिक्ता द्रव्यगाथा पत्रकपुस्तकादिन्यस्ता, यद्यथा—जैयति गवणल्लिणकुवल्यवियसियसयवत्तपत्तल-
दैलच्छो । बीरो गहंदमयगल्लुल्लिपयगयविक्रमो भगवं ॥ १ ॥ अथवेयमेव गाथाषोडशाध्ययनरूपा पत्रकपुस्तकन्यस्ता
द्रव्यगाथेति । भावगाथामधिकृत्याह—‘होति पुण’ इत्यादि, भावगाथा पुनरियं भवति; तद्यथा—योऽसौ साकारोपयोगः
क्षायोपशमिकभावनिष्पन्नो गाथां प्रति व्यवस्थितः सा भावगाथेत्युच्यते, समस्तस्यापि च श्रुतस्य क्षायोपशमिकभावे
व्यवस्थितत्वात्; तत्र चानाकारोपयोगस्यासंभवादेवमभिधीयते इति । पुनरपि तामेव विशिनष्टि—मधुरं—श्रुतिपेशलम-
भिधानम्—उच्चारणं यस्याः सा मधुराभिधानयुक्ता, गाथाछन्दसोपनिबद्धस्य प्राकृतस्य मधुरत्वादित्यभिप्रायः, गीयते—
पठ्यते मधुराक्षरप्रवृत्त्या गायन्ति वा तामिति गाथा, यत एवमतस्तेन कारणेन गाथामिति तां ब्रुवते । णमिति वाक्यालङ्कारे

१ अहवा. अ. आ । २ जम्हा तउ. अ. आ । ३ गाहा सोलसमं अज्झयणं सम्मतं । समतो सुयगडस्स पढमसुयखंधो । सा ४ जयति नवनल्लिनी—
कुवल्यविकसितशतपत्रपत्रलदलाक्षः । बीरो गल्लमदगजेन्द्रमुल्लितगतविक्रमो भगवान् ॥ १ ॥ ५ ०सरिच्छो. इ । ६ ०सल इ ७ ०XXन्य० इ ।

एनां वा गाथासिति । अन्यथा वा निरुक्तिमधिकृत्याह—‘गाहीकया व’ इत्यादि, ‘गाथीकृताः’—पिण्डीकृता विक्षिप्ताः सन्त एकत्र मीलिता अर्था यस्यां सा गाथेति, अथवा—सामुद्रेण छन्दसा वा निबद्धा सा गाथेत्युच्यते, तच्चंद छन्दः—‘अनिबद्धं च यल्लोके, गाथेति तत्पिण्डतैः प्रोक्तम्” । ‘एषः’—अनन्तरोक्तो गाथाशब्दस्य ‘पर्यायो’—निरुक्तं तात्पर्यार्थो द्रष्टव्यः, तद्यथा—गीयतेऽसौ गायन्ति वा तामिति गाथीकृता वाऽर्थाः सामुद्रेण वा छन्दसेति गाथेत्युच्यते, अन्यो वा स्वयमभ्यूह्य निरुक्तविधिना विधेय इति । पिण्डितार्थग्राहित्वमधिकृत्याह—‘पण्णरससु’ इत्यादि, पञ्चदशस्वप्यध्ययनेषु अनन्तरोक्तेषु पिण्डितः—एकीकृतोऽर्थो येषां तानि पिण्डितार्थानि तेषु सर्वेष्वपि य एवं व्यवस्थितोऽर्थस्तम्, ‘अवितथं’—यथावास्थितं पिण्डितार्थवचनेन यस्माद् ग्रन्थात्येतदध्ययनं षोडशं, ‘ततः’—पिण्डितार्थग्रथनाद्गाथेत्युच्यत इति । ‘तत्त्वमेदपर्यायैव्याख्ये’—तिकृत्वा तत्त्वार्थमधिकृत्याह—‘सोलसमे’ इत्यादि, षोडशाध्ययने अनगाराः—साधवस्तेषां गुणाः—क्षान्त्यादयस्तेषामनगारगुणानां पञ्चदशस्वप्यध्ययनेष्वभिहितानामिहाध्ययने पिण्डितार्थवचनेन यतो वर्णनाऽभिहिता उक्ताऽतो गाथाषोडशाभिधानमध्ययनमिदं ‘व्यपदिशन्ति’—प्रतिपादयन्ति । उक्तो नामनिष्पन्ननिक्षेपनिर्धुस्यनुगमः, तदनन्तरं सूत्रस्याक्षिकनिर्धुस्यनुगमस्यावसरः, स च सूत्रे सति भवति, सूत्रं च सूत्रानुगमे, असावप्यवसरप्राप्त एवातोऽस्वललितादिगुणोपेतं सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

अहाह भगवं—एवं से दंते दविण वोसट्टकाएत्ति वच्चे माहणेति वा १, समणेत्ति वा २, भिक्खूत्ति

१ ग्रन्थना० आ । २ वर्णना भणितोक्ता आ, इ । ३ प्रधानमिदमध्ययनं आ, इ । ४ व्यन्तीति इ । ५ चारयितव्यं आ, इ । ६ xx आ ।

वा ३, निगन्तेति वा ४; पडिआह-भंते!, कहं नु दंते दविण वोसट्टकाएति वच्चे माहणेत्ति वा समणेत्ति वा भिक्खुत्ति वा निगन्तेत्ति वा १; तं नो बूहि महासुणी! इति विणए सच्चपावकम्मोहिं पिज्जदोसकलहं अब्भक्खाणं पेसुन्नं परपरिवायं अरतिरतिं मायामोसं मिच्छादंसणसल्लविरए समिए सहिए सया जए णो कुज्जे णो माणी माहणेत्ति वच्चे ॥ १ ॥

‘अहाह’ इत्यादि, ‘अथे’त्ययं शब्दोऽवसानमङ्गलार्थः, आदिमङ्गलं तु बुध्येतेत्यनेनाभिहितं, अत आद्यन्तयोर्मङ्गल-
त्वात् सर्वोऽपि श्रुतस्कन्धो मङ्गलमित्येतदनेनापेदितं भवति। आनन्तर्ये वाऽथशब्दः, पञ्चदशाध्ययनान्तरं तदर्थसंग्राहीदं षोड-
शमध्ययनं प्रारभ्यते। अथानन्तरमाह-‘भगवान्’-उत्पन्नादिव्यज्ञानः संदेवमनुजायां वर्षदीदं वक्ष्यमाणमाह,-तद्यथा-
एवमसौ पञ्चदशाध्ययनोक्तार्थयुक्तः स साधुर्दान्त इन्द्रियनोद्दिन्द्रियदमेनेन द्रव्यभूतो मुक्तिमनयोग्यत्वात्, ‘द्रव्यं च भव्ये’
इति वचनात्; रागद्वेषकालिकापद्रव्यरहितत्वाद्वाजात्यमुवर्णवत् शुद्धद्रव्यभूतस्तथा व्युत्सुष्टो निष्प्रतिकर्मशरीरतया कायः-
शरीरं येन स भवति व्युत्सुष्टकायः, तदेवंभूतः सन् पूर्वोक्ताध्ययनार्थेषु वर्तमानः प्राणिनः स्थावरजङ्गमसूक्ष्मबादरपर्याप्तका-
पर्याप्तकभेदभिन्नान् मा हणत्ति प्रवृत्तिर्यस्यासौ माहनो नवब्रह्मचर्यगुप्तिगुप्तो ब्रह्मचर्यधाराणाद्वा ब्राह्मण इत्यनन्तरोक्त-
गुणकदम्बकयुक्तः साधुर्मोहनो ब्राह्मण [ग्रन्थाग्रम् ८००] इति वा वाच्यः, तथा आभ्यति-तपसा खिद्यत इतिकृत्वा
श्रमणो वाच्योऽथवा समं-तुल्यं मित्रादिषु मनः-अन्तःकरणं यस्य स समनाः सर्वत्र वासीचन्दनकल्प इत्यर्थः, तथा

१ कहेणो आ, कहं × इ। २ ×पि० आ, इ। ३ नारभ्यते आ, इ। ४ गुप्त० आ, इ। ५ ××××××× आ, इ।

चोक्तम्—“णत्थि य सि कोइ वेसो” इत्यादि । तदेवं पूर्वोक्तगुणकलितः श्रमणः सन् सममत्ता वा इत्येवं वाच्यः साधु-
रिति । तथा भिक्षणशीलो भिक्षुर्भिनत्ति वाऽष्टप्रकारं कर्मेति भिक्षुः स साधुदान्तादिगुणोपेतो भिक्षुरिति वाच्यः । तथा स बा-
ह्याभ्यन्तरग्रन्थाभावाच्चिर्ग्रन्थः । तदेवमनन्तरोक्तपञ्चदशाध्ययनोक्तार्थानुष्ठायी दान्तो द्रव्यभूतो व्युत्सृष्टकायश्च [सं]
निर्ग्रन्थ इति वाच्य इति । एवं भगवतोक्ते सति प्रत्याह—तच्छिष्यः—भगवन् !, भदन्त !, भयान्त !, भवान्त इति वा
योऽसौ दान्तो द्रव्यभूतो व्युत्सृष्टकायः सन् ब्राह्मणः श्रमणो भिक्षुर्निर्ग्रन्थ इति वाच्यः, तदेतत्कथं ? यद्भगवतोक्तं ब्राह्मणा-
दिशब्दवाच्यत्वं साधोरिति, एतन्नः—अस्माकं ‘ब्रूहि’—आवेदय, ‘महासुने !’—यथावस्थितत्रिकालवेदिन् ॥ १ ॥
इत्येवं पृष्ठो भगवान् ब्राह्मणादीनां चतुर्णामप्यभिधानानां कथञ्चिद्भेदाद्भिन्नानां यथाक्रमं प्रवृत्तिनिमित्तमाह—‘इति’—एवं
पूर्वोक्ताध्ययनार्थं वृत्तिं सन् ‘विरतो’—निवृत्तः सर्वेभ्यः पापकर्मभ्यः—सावधानुष्ठानरूपेभ्यः स तथा, तथा प्रेम—रागा-
भिष्वङ्गलक्षणं, द्वेषः—अप्रीतिलक्षणः, कलहो—द्वन्द्वाधिकरणमभ्याख्यानम्—असदभियोगः, पैशुन्यं (कैर्णेजपत्वं), परगुणा-
सहनतया तदोषोद्धवद्वनमितियावत् परस्य परिवादः काक्का परदोषापादनं, अरतिः—चित्तोद्वेगलक्षणा संयमे, तथा रतिः—
विषयाभिष्वङ्गो, माया—परवञ्चना तथा कुटिलमतिर्मृषावाद—असदर्थभिधानं गामश्वं ब्रुवतो भवति, मिथ्यादर्शनम्—
अतन्वे तत्त्वाभिनिवेशस्तन्वे वास्तव्यमिति, यथा—णत्थि ण णिच्चो ण कुणह् कयं ण वेएह् णत्थि णिद्वाणं । णत्थि य मो-

सा. १ नास्ति तस्य कोऽपि द्वेष्टः । २ समना इ । ३ सन्निर्ग्रन्थः आ, इ । ४ x आ, इ । ५ x x x x x p o आ, इ । सा. ६ नास्ति न नित्यो
न करोति न कृतं वेदयति नास्ति निर्वाणं । नास्ति च मोक्षोपायः षण्मिथ्यात्वस्य स्थानानि ॥ १ ॥

कसोवाओ छम्मिच्छस्स ठाणाइं ॥ १ ॥ इत्यादि, एतदेव शल्यं तस्मिंस्ततो वा विरत इति, तथा सम्यगितः समितः-
ईयसमित्यादिभिः पञ्चभिः समितिभिः समित इत्यर्थः, तथा सह हितेन-परमार्थभूतेन वर्तत इति सहितः, यदि वा
सहितो--युक्तो ज्ञानादिभिः, तथा 'सदा'-'सर्वकालं' 'यतः'-प्रयतः सत्संयमानुष्ठाने, तदनुष्ठानमपि न कषायैर्निः-
सारीकुर्यादित्याह-कस्यचिदप्यपकारिणोऽपि न कुंध्येत--आक्रुष्टः सन्न क्रोधवशगो भूयात्, नापि मानी भवेदुत्क्रुष्ट-
तपोयुक्तोऽपि न गर्वं विदध्यात्, तथा चोक्तम्-"जैह सोऽवि निज्जरमओ पडिसिद्धो अट्टमाणमहणेहिं । अवसेसमयट्ठणा
परिहरियद्वा पयत्तेणं ॥ १ ॥" अस्य चोपलक्षणार्थत्वाद्भागोऽपि मायालोभात्मको न विधेय इत्यादिगुणकलितः साधुर्मा-
हन इति, निःशङ्कं वाच्य इति ॥ २ ॥ साम्प्रतं श्रमणशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तमुद्भावयन्नाह--

एत्थवि समणे अणिसिए अणियाणे आदाणं च, अतिवायं च, सुसावायं च, बहिद्धं च, कोहं च, माणं
च, मायं च, लोहं च, पिज्जं च, दोसं च, ईच्चैव जओ जओ आदाणं अप्पणो पद्दोसहेऊ तओ तओ आदाणातो
पुब्बं पडिविरते पाणाहवाया सिआदंते दविए वोसट्ठकाए समणेत्ति वच्चे २ ॥ एत्थवि भिक्खू अणुन्नए
विणीए नामए दंते दविए वोसट्ठकाए संविधुणीय विरूवरूवे परीसहोवसग्गे अज्झप्पजोगासुद्धादाणे

१ xxsदां आ । २ कुप्येत आ । सा. ३ यदि सोऽपि निर्जरादः प्रतिषिद्धोऽष्टमानमथनैः । अवशेषाणि मदस्थानानि परिहर्तव्यानि प्रयत्नेन
॥ १ ॥ ४ °xxxsxx ॥ २ ॥ आ । ५ इच्चैवं आ, इ । ६ आदाणाउ आ, आदाणातो इ । ७ xxsxxxsदंते° इ । पाणाहवायाओ°xsदंते° इ ।
८ विणय आ । नावणए इ ।

उचष्टिए ठिअप्पा संखाए परदत्तभोई भिक्खुत्ति वच्चे ॥ ३ ॥

अत्राप्यनन्तरोक्ते विरत्यादिके गुणसमूहे वर्तमानः श्रमणोऽपि वाच्यः, एतदुण्युक्तेनापि भाव्यमित्याह-निश्चयेनाधिक्येन वा 'अतो'-निश्चितः न निश्चितोऽनिश्चितः-कचिच्छरीरादावप्यप्रतिबद्धः, तथा न विद्यते निदानमस्येत्यनिदानो निराकाङ्क्षोऽशेषकर्मक्षयार्थी संयमानुष्ठाने प्रवर्तेत, तथाऽऽदीयते-स्वीक्रियतेऽष्टप्रकारं कर्म येन तदादानं-कषायाः परिग्रहः सावद्यानुष्ठानं वा, तथाऽतिपातनमतिपातः, प्राणातिपात इत्यर्थः, तं च प्राणातिपातं ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा, प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेद्, एवमन्यत्रापि क्रिया योजनीया । तथा मृषा-अलीको वादो मृषावादस्तं च, तथा 'बहिद्धं'ति मैथुनपरिग्रहौ तौ च सम्यक् परिज्ञाय परिहरेत् । उक्ता मूलगुणाः, उत्तरगुणानधिकृत्याह-क्रोधम्-अप्रीतिलक्षणं, मानं-स्तम्भात्मकं, मायां च-परवञ्चनात्मिकां, लोभं-मूच्छस्विभावं, तथा मेम-अभिष्वङ्गलक्षणं, तथा द्वेषं-स्वपरात्मनोर्बाधारूपमित्यादिकं संसारावतरणमार्गं मोक्षाध्वनोऽपष्वंसकं सम्यक् परिज्ञाय परिहरेदिति । एवमन्यस्मादपि यतो यतः कर्मोपादानाद्-इहाशुत्र चानर्थहेतोरात्मनोऽप्ययं पश्यति प्रद्वेषहेतुंश्च, ततस्ततः प्राणातिपातादिकादनर्थदण्डादानात् पूर्वमेव-अनागतमेवात्ममहितमिच्छन् प्रतिविरतो भवेत्-सर्वस्मादनर्थहेतुभूतादुभयलोकविरुद्धाद्वा सावद्यानुष्ठानान्मुमुक्षुर्विरतिं कुर्यात् । यथैवंभूतो दान्तः शुद्धो द्रव्यभूतो निष्प्रतिकर्मतया व्युत्सृष्टकायः स श्रमणो वाच्यः ॥ ३ ॥ साम्प्रतं भिक्षुशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तमधिकृत्याह-'अत्रापि'ति, ये ते पूर्वमुक्ताः पापकर्मविरत्यादयो माहनशब्दप्रवृत्तिहेतवोऽत्रापि भिक्षुशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्ते त एवाव-

१ °ऽतिपातन० आ. इ । २ xपर० आ. इ । ३ °विरोधिनः इ ।

गन्तव्याः, अमी चान्ये, तद्यथा-न उन्नतोऽनुन्नतः, तत्र द्रव्योन्नतः शरीरेणोच्छ्रितः भावोन्नतस्त्वभिमानग्रहग्रस्तः, तत्प्रति-
षेधात्तपोनिर्जसामदमपि न विधत्ते । विनीतात्मतया प्रश्रयवान् यतः, एतदेवाह-विनयालङ्घ्यतो गुर्वदावादेशदानोद्यतोऽन्यदा
वाऽऽत्मानं नामयतीति नामकः-सदा गुर्वदौ प्रह्वो भवति, विनयेन वाऽऽत्माकारं कर्म नामयति, वैयावृत्योद्यतोऽशेषं पाप-
मपनयतीत्यर्थः । तथा 'दान्तः'-इन्द्रियनोद्दिश्याभ्यां, तथा 'शुद्धात्मा'-शुद्धद्रव्यभूतो निष्प्रतिकर्मतया 'व्युत्सृष्ट-
कायश्च'-परित्यक्तदेहश्च, यत्करोति तद्दर्शयति-सम्यक् 'विधूय'-अपनीय 'विरूपरूपान्'-नानारूपाननुकूलप्रतिकूलान्-
उच्चावचान् द्वाविंशतिपरीषहान् तथा दिव्यादिकालुपसर्गाश्चिति, तद्विधूननं तु यत्तेषां सम्यक् सहनं-तैरपरालजितता, परीषहो-
पसर्गाश्च विधूयाध्यात्मयोगेन-सुप्रणिहितान्तःकरणतया धर्मध्यानेन शुद्धम्-अवदातमादानं-चारित्रं यस्य स शुद्धादानो
भवति । तथा सम्यगुत्थानेन-सच्चारित्रोद्यमेनोत्थितः, तथा स्थितो-मोक्षाध्वनि व्यवस्थितः परीषहोपसर्गैरप्यधृष्य आत्मा
यस्य स स्थितात्मा, तथा 'संख्याय'-परिज्ञायासारतां संसारस्य दुष्प्रापतां कर्मभूमेर्बोधेः सुदुर्लभत्वं चावाप्य च सकलां संसा-
रोत्तरणसामग्रीं सत्संयमकरणोद्यतः परैः-गृहस्थैरात्मार्यं निर्वर्तितमाहारजातं तैर्देवं भोक्तुं शीलमस्य परदत्तभोजी, स एवं गुण-
कलितो भिक्षुरिति वाच्यः ॥ ३ ॥ तथाऽत्रापि गुणगणे वर्तमानो निर्ग्रन्थ इति वाच्यः, अमी चान्ये अपदिश्यन्ते, तद्यथा-

एत्थवि निगंगंथे एगे एगविज्ज बुद्धे संछिन्नसोए सुसंजते सुसामाहए आयवायपत्ते विज्ज
दुहओवि सोयपलिच्छिन्ने णो पूयासक्कारलाभट्ठी धम्मट्ठी धम्मविज्ज णियागपडिवन्ने समि(म)यं चरे

१ चरित्रं आ, इ । २ संख्याय सम्यक् परि० आ । ३ उत्तरण० आ । ४ ते यं विदू आ, तेअ विदू इ । ५ ०उ य सो आ । ६ पूतणटीखला
आ, पूतणटीखलां इ । ७ पडियावण्णे आ । ८ यं आ, इ ।

दंते दविण वोसट्टकाए निगंगंथेत्ति वचे ४ ॥ से एवमेव जाणह जमहं भयंतारो ॥ तिंबेमि । इति सौल-
समं गाहानामज्झयणं समत्तं ॥ पढमो सुअक्खंधो समत्तो ॥ १ ॥

‘एको’ रागद्वेषराहिततया ओजाः, यदि वाऽस्मिन् संसारचक्रवाले पर्यटन्नसुमान् स्वकृतसुखदुःखफलभाक्त्वेनैकस्यैव परलोकगमनतया सदैक एव भवति । तत्रोद्यतविहारी द्रव्यतोऽप्येकको भावतोऽपि गच्छान्तर्गतस्तु कारणिको द्रव्यतो भाज्यो भावतस्त्वेक एव भवति । तथैकमेवात्मानं परलोकगमिनं वेत्तीत्येकवित्, न मे कश्चिद्दुःखपरित्राणकारी सहायोऽस्तीत्येवमेकवित्, यदिवैकान्तविद्-एकान्तेन विदितसंसारस्वभावतया मौनीन्द्रमेव शासनं तथ्यं नान्यदित्येवं वेत्तीत्येकान्तवित्, अथैको-मोक्षः संयमो वा तं वेत्तीति, तथा बुद्धः-अवगततत्त्वः सम्यक् छिद्धानि-अपनीतानि भावस्रोतां-सि-संवृतत्वात् कर्माश्रवद्वाराणि येन स तथा, सुष्ठु संयतः-कूर्मवत्संयतगात्रो निरर्थककायक्रियारहितः सुसंयतः, तथा-सुष्ठु पञ्चभिः समितिभिः गम्यगितः-प्राप्तो ज्ञानादिकं मोक्षमार्गमसौ सुसमितः, तथा सुष्ठु समभावतया सामायिकं-समश्रुमित्रभावो यस्य स सुसामायिकः । तथाऽऽत्मनः-उपयोगलक्षणस्य जीवस्यासंख्येयप्रदेशात्मकस्य संकोचविकाशभाजः स्वकृतफलभुजः प्रत्येकसाधारणशरीरतया व्यवस्थितस्य द्रव्यपर्यायतया नित्यानित्याद्यनन्तधर्मात्मकस्य वा बाद आत्म-वादस्तं प्राप्त आत्मवादप्राप्तः, सम्यग्यथावस्थितात्मस्वतत्त्ववेदीत्यर्थः । तथा-‘विद्वान्’-अवगतमर्यपदार्थस्वभावो न

१ स्तिंबेमि गाहा सत्तसयाणि । पढमो सुअक्खंधो वीगमागमसग । छ । आ । २ तथा च सदै० आ, इ । ३ °xxx । तत्रो० आ, इ । ४ °वेxxx-
कान्तेन विदि० आ, इ ।

व्यत्ययेन पदार्थानवगच्छति । ततो यत् कैश्चिदभिधीयते, तद्यथा—एक एवात्मा सर्वपदार्थस्वभावतया विश्वव्यापी इयामा-
कतण्डुलमात्रोऽङ्गुष्ठपर्वपरिमाणो वेत्यादिकोऽसङ्गताभ्युपगमः परिहृतो भवति, तथाविधात्मसङ्गावप्रतिपादकस्य प्रमाण-
स्याभावादित्यभिप्रायः । तथा—‘द्विधापी’ति द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यस्रोतांसि यथास्वं विषयेष्विन्द्रियप्रवृत्तयः,
भावस्रोतांसि शब्दादिष्वेवानुक्लप्रतिकूलेषु रागद्वेषोद्धावास्तान्धुभयरूपाण्यपि स्रोतांसि संवृतेन्द्रियतया रागद्वेषाभावाच्च
परिच्छिन्नानि येन स परिच्छिन्नस्रोताः, तथा नो पूजासत्कारलाभार्थी, किंतु निर्जरापेक्षी सर्वास्तपश्चरणादिकाः क्रिया विद-
धाति, एतदेव दर्शयति—धर्मः—श्रुतचारित्राख्यस्तेनार्थः, स एव वाऽर्थो धर्मार्थः स विद्यते यस्यासौ धर्मार्थीति; इदमुक्तं
भवति—न पूजाद्यर्थं क्रियासु प्रवर्तते अपि तु धर्मार्थीति । किमिति ? यतो धर्मं यथावत्तत्फलानि च स्वर्गावाप्तिलक्षणानि
सम्यक् वेत्ति, धर्मं च सम्यग् जानानो यत्करोति, तद्दर्शयति—नियोगो—मोक्षमार्गः सत्संयमो वा तं सर्वात्मना भावतः
प्रतिपन्नः नियोगपण्डिवन्नोति, तथाविधश्च यत्कुर्यात् तदाह—‘समि(मि)यं’ति समतां समभावरूपां चासीचन्दनकल्पां
‘चरेत्’—सततमनुतिष्ठेत् । किंभूतः सन् ? आह—दान्तो द्रव्यभूतो व्युत्पृष्टकायश्च, एतद्गुणसमन्वितः सन् पूर्वोक्तमाहनश्चमण-
भिक्षुशब्दानां यत् प्रवृत्तिनिमित्तं तत्समन्वितश्च निग्रन्थ इति वाच्यः । तेऽपि माहनादयः शब्दा निग्रन्थशब्दप्रवृत्तिनिमित्ता-
विनाभाविनो भवन्ति, सर्वेऽप्येते भिन्नव्यञ्जना अपि कथञ्चिदेकार्था इति ॥ ५ ॥ साम्प्रतमुपसंहारार्थमाह—सुधर्मस्वामी
जम्बूस्वामिप्रभृतीनुद्दिश्येदमाह—‘से एवमेव’ इत्यादि, ‘से’ इति तद्यन्मया कथितमेवमेव जानीत यूयं, नान्यो मद्भू-
चसि विकल्पो विधेयः, यस्मादहं सर्वज्ञाज्ञया ब्रवीमि । न च सर्वज्ञा भगवन्तः परहितैकरता भयाज्जातारो रागद्वेषमोहा-

न्यतरकारणाभावादन्यथा ब्रुवते, अतो यन्मयाऽऽदितः प्रभृति कथितं तदेवमेवावगच्छतेति । इतिः-परिसमाप्त्यर्थे । ब्रवी-
मीति पूर्ववत् । उक्तोऽनुगमः । साम्प्रतं नयाः, ते च नैगमादयः सप्त, नैगमस्य सामान्यविशेषात्मकतया संग्रहव्यवहारप्रवे-
शात्संग्रहादयः षट्, समभिरुद्धेत्यंभूतयोः शब्दनयप्रवेशान्नैगमसंग्रहव्यवहारजुस्त्रशब्दाः पञ्च नैगमस्याप्यन्तर्भावाच्चत्वारो,
व्यवहारस्यापि सामान्यविशेषरूपतया सामान्यविशेषात्मनोः संग्रहजुस्त्रयोरन्तर्भावात् संग्रहजुस्त्रशब्दास्त्रयः, ते च द्रव्या-
स्तिकपर्यायास्तिकान्तर्भावाद्द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकभिधानौ द्वौ नयौ, यदि वा सर्वेषामेव ज्ञानक्रिययोरन्तर्भावात् ज्ञानक्रिया-
भिधानौ द्वौ तत्रापि ज्ञाननयो ज्ञानमेव ग्रन्थानमाह, क्रियानयश्च क्रियामिति । नयानां च प्रत्येकं मिथ्यादृष्टित्वाज्ज्ञानक्रिय-
योश्च परस्परपेक्षितया मोक्षाङ्गत्वादुभयमत्र प्रधानं, तच्चोभयं सत्क्रियोपेते साधौ भवतीति, तथा चोक्तम्—“णार्थमि-
गिणिहयवे अगिणिहयवंमि चेव अर्थमि । जइयद्वमेव इति जो उवएसो सो नओ नाम ॥ १ ॥ सेंवेसिंमि णयाणं बहुविह-
वत्तवयं णिसामेत्ता । तं सबनयविसुद्धं जं चरणगुणट्ठिओ साहू ॥ २ ॥”ति, समाप्तं च गीथाख्यं षोडशमध्ययनं, तत्समाप्तौ च
समाप्तः प्रथमः श्रुतस्कन्ध इति ॥ [ग्रन्थाग्रम् ८१०६]

॥ इति श्रीमच्छ्रीलाङ्काचार्यविरचितविवरणयुतः सूत्रकृताङ्गीयः प्रथमः श्रुतस्कन्धः ॥

१ x x x x x पदं आ । सा. २ तेऽपि च । आ । ३ फलसाधकं, अन्यथा प्रमाणवाक्यतापातात् । ४ ज्ञाते ग्रहीतव्येऽग्रहीतव्ये चैवार्थे यतितव्यमेवेति
य उपदेशः स नयो नाम ॥ १ ॥ ५ सर्वेषामपि नयानां बहुविधां वक्तव्यतां निशम्य । तत्सर्वयविसुद्धं यच्चरणगुणस्थितः साधुः ॥ १ ॥ ६ गाथा-
षोडशाख्यं षोडशमध्ययनं, ग्रन्थतः समस्तश्रुतस्कन्धं नवसहस्राणि अङ्कतोऽपि ९००० । श । श । शुभं भवतु लेखकपाठकस्य । आ । गाथाषोडशाख्यं
षोडशमध्ययनं ग्रन्थतः समस्तश्रुतस्कन्धे अङ्कतोऽपि ९००० । इ ।

॥ समाप्तोऽयं श्रीनिर्युक्ति-वृत्ति-टिप्पनयुतः

श्रीसूत्रकृताङ्गीयः प्रथमः श्रुतस्कन्धः,

तत्परिसमाप्तौ च; समाप्तोऽयं

प्रथमो विभागः ॥

पृ.	पुं.	पं.	अशुद्ध	शुद्ध
५९	१	१२	बुद्ध्या	बुद्ध्या
५९	२	१	तपःसंयमे	तपःसंयमे
५९	२	१२	माणेत्युच्यत	माणेत्युच्यत
६०	२	१	गृहस्थामा०	गृहस्थामा०
६२	१	७	णाने सुवि	णाने सुवि
६२	२	९	०स्य०	०स्य०
६५	२	१	सुहुमे	सुहुमे
६५	२	७	सुहुहं	सुहुहं
६७	१	१०	तस्यैव०	तस्यैव०
६७	२	३	करोति	करोति
६७	२	६	इत्येव	इत्येव
६८	१	२	छदेण	छदेण
७५	१	६	सुष्ठु	सुष्ठु
८०	१	४	०याम्बुद	०याम्बुद
८०	२	९	०ष्टान्तिक	०ष्टान्तिक
८८	२	३	कुतस्तवः	कुतस्तव
९२	२	१	सदनुश्रयिना	सदनुश्रयिनां

पृ.	पुं.	पं.	अशुद्ध	शुद्ध
९३	२	२	दुर्वले	दुर्वले
९६	१	१०	राजर्जि०	राजर्वि०
९९	१	६	दोषानुषङ्गः	तथा दोषानुषङ्गः ॥१२॥ तथा
१००	१	१३	विभाववलेपनठितै०	विभाववलेपनहितै०
१००	१	१४	व्यणन्ते	व्यथन्ते
१०१	१	४	संयमान	संयमयान
१०३	१	४	उक्कोसेणंजो	उक्कोसेणं सागरोवमसय
				पुहुतं ति यद्वा जो०
१०४	१	८	धियस्तु	धियस्तु
१०५	१	३	स्त्रीणामपि	स्त्रीणामपि
१०५	२	६	दिदर्शनम्	दिग्दर्शनम्
१०६	१	१४	मिच्छति	मिच्छसि
१०८	२	११	वद्विदग्गच्छेनापि,	वद्विदग्गच्छेनापि
११५	२	४	स्खलितशील	स्खलितशीलं
११६	२	७	अभ्यङ्गाय	अभ्यङ्गाय
११६	२	७	अलम्बितैर्यो०	अलम्बितैर्यो०
११८	१	१०	अलम्बितैर्यो०	अलम्बितैर्यो०

पृ.	पुं.	पं.	अशुद्ध	शुद्ध
१२१	२	१०	स्यादयो	स्यादयो
१२३	२	४	०लेत्तिआ०	०लेत्तिआ०
१३०	१	६	धर्मस्थानम्	धर्मस्थानम्
१३२	२	८	धर्मप्रधानं	धर्मप्रधानं
१३६	१	७	बहुवेदन०	बहुवेदन०
१३६	२	८	आ पंक्ति प्रथम पंक्ति पंथी ७१७	पंक्ति तरीष्ठ वांयपी.
१३७	२	१२	फलगव	फलगव
१४३	२	३	सुधर्मस्वामि	सुधर्मस्वामी
१४७	१	११	तत्त्वात्	तत्त्वात्
१४७	२	४	व्यावर्णन	व्यावर्णन
१४९	२	७	उपशान्ता	उपशान्ता
१५०	१	११	तासां	तासां
१५१	१	३	सम्पक्	सम्पक्
१५२	२	१	६ श्रीवीरस्तुत्याख्याऽ- ७ कुशीलपरिभाषा- अध्ययने	अध्ययने
१५४	२	१३	ऽऽसावा	ऽऽसावा
१५५	२	२	जन्मान्तरे	जन्मान्तरे

पृ.	पुं.	पं.	अशुद्ध	शुद्ध
१६४	१	१	हम्माणे	हम्ममाणे
१६५	२	९	तत्राऽऽहारावीर्यं तदुच्यते, XXXXX XXXXX	तत्राऽऽहारावीर्यं तदुच्यते, XXXXX XXXXX
१७०	२	६	प्रतिज्ञातमेवाह द्रव्यो	‘दम्बिण्’ इत्यादि द्रव्यो
१७४	२	७	श्रीवीरयनाम०	श्रीवीरयनाम०
१७५	२	३	गृत्तिर्विषयेषु	गृत्तिर्विषयेषु
१७८	२	५	पायजरोऊ	पायजरोऊ
१७९	२	७	मैथुन०	मैथुन०
१८०	२	१२	शीतोदकपानादिना	शीतोदकादिना
१८०	२	१३	कर्मबन्धनात्येवं	कर्मबन्धनोयेत्येवं
१८१	१	१	अपि च-असंगैतैः	अपि च ‘सपसारी’ इत्यादि, असंगैतैः
१८१	२	११	पतद्ग्रहधारिण	पतद्ग्रहधारिण
१८१	२	१२	०द्रहः०	०द्रहः०
१८३	१	८	भवति	भवति
१८५	२	१०	जस्स सुग्गई	जस्स तवो तस्स सुग्गई
१८६	१	१०	गन्धेषु वा	गन्धेषु रसेषु वा
१८६	१	११	सर्वं तं जमेतत्	सर्वमेतद्

पृ.	पुं.	पं.	अशुद्ध	शुद्ध
१८६	२	८	धर्मोऽभिहितः	धर्मोऽभिहितः
१८६	२	९	वाच्यानि	वाच्यानि
१८७	१	१	पदणोऽऽ-	पदणोऽऽ-
१८७	१	५	आयाणपदणोऽऽ=	आयाणपदणोऽऽ=
१८७	१	९	नपक्षस्यैव	नपक्षस्यैव
१८८	१	५	नामनिष्पन्नो	नामनिष्पन्नो
१८९	२	९	विधत्त	विधत्त
१९०	१	१	जीवितार्थी	जीवितार्थी
१९०	२	३	प्रिय-	प्रिय-
१९१	२	७	करोति उक्तं च	करोतीति उक्तं च
१९१	२	७	परीषद्दोषसर्गै	परीषद्दोषसर्गै
१९१	२	८	गार्हस्थ्यमप्य-	गार्हस्थ्यमप्य
१९२	२	८	छान्दण	छन्दणं
१९४	२	८	अष्टसु	अष्टसु
१९६	१	२	सूतरां	सूतरां
१९८	२	१	खेत्तमि	खेत्तमि
१९९	२	४	इङ्गिरसं	इङ्गिरस
१९९	२	९	तवसंजमं	तवसंजम

पृ.	पुं.	पं.	अशुद्ध	शुद्ध
२००	१	१२	शपाश्रेणि	शपाश्रेणि
२०१	१	१	विवरवती	विवरवती
२०१	१	१२	शुष्मान्	शुष्मान्
२०१	२	९	चरितलभो	चरितलभो
२०८	१	११	तद्दुःख,	तद्दुःखं
२०८	२	१	मिच्छन्ति	मिच्छन्ति
२०८	२	१०	गर्माद्गर्भं	गर्माद्गर्भं
२१५	१	६	पङ्क्तिः-	पङ्क्तिः
२१६	२	७	सर्वज्ञः	सर्वज्ञः
२१६	२	७	सर्वज्ञः	सर्वज्ञः
२१६	२	८	तत्प्रणीतागमावः	तत्प्रणीतागमावः
२२०	१	१२	नुवादी	नुवादी
२२०	२	१	कान्तिकः	कान्तिकः
२२१	२	३	लभ्यन्ते	लभ्यन्ते
२२२	१	८	वत्स्वभावः	वत्स्वभावः
२२३	१	५	तीर्थिकानां	तीर्थिकानां
२२५	२	३	प्रधान्यः	प्रधान्यः
२२५	२	६	अनेप्रकारं	अनेकप्रकारं

पृ.	पुं.	पं.	अशुद्ध	शुद्ध
२२५	२	८	स्वप्नुर०	स्वप्नुर०
२२५	२	९	सम्यग्रदर्शन०	सम्यग्रदर्शन०
२२६	१	२	०ज्ज्वात्मकं	०ज्ज्वात्मकं
२२६	२	२	भावान्त०	भावान्त०
२२८	१	८	कुर्युः	कुर्युः
२२९	१	९	पुण्यपापे यो च	पुण्यपापे च यो
२३०	१	२	०दृष्टवत्००	०दृष्टवत्
२३१	१	१३	वैधर्म्योदा०	वैधर्म्योदा०
२३१	२	२	तस्मादनित्य	तस्मादनित्य
२३२	१	१	०प्रतिपक्षपरिग्रहेण	०प्रतिपक्षपरिग्रहेण
२३२	१	२	सम्यग्धेतूनामपि	सम्यग्धेतूनामपि
२३२	२	२	वायुकाशं	०वायुकाशं
२३२	२	३	दिमात्मा	दिगात्मा
२३२	२	९	सर्वमपि	सर्वमपि
२३४	१	६	गुणिमन्तरै०	गुणिमन्तरै०
२३६	१	१२	परिणामिको	परिणामिको
२३७	१	१	आचार्याः	आचार्याः

पृ.	पुं.	पं.	अशुद्ध	शुद्ध
२३८	२	३	०गमावि०	०गमावि०
२४३	२	५	बालसदृश	बालसदृश
२४४	२	६	०मूर्छितः०	०मूर्छितः०
२४४	२	८	०मूर्छितस्य	०मूर्छितस्य
२४५	१	९	धर्म	धर्म
२४८	२	८	ब्रह्मचर्यगु०	ब्रह्मचर्यगु०
२५०	१	१०	विततिगिच्छ०	विततिगिच्छ०
२५४	१	९	सुठिच्चा	सुठिच्चा
२५६	१	९	वियागरेज्जा	वियागरेज्जा
२५८	१	११	दृष्टि	दृष्टि
२५९	१	२	गाहावाक्यो	गाहावाक्यो
२६०	१	१	०योनिक्षेपो०	०योनिक्षेपो
२६४	१	११	म्रियते	म्रियते
२६६	१	६	०मेतन्मैथुनं	०मेतन्मैथुनं
२६७	२	८	चोक्तम्	चोक्तम्
२७०	१	८	संबन्धेना०	संबन्धेना०
२७०	२	५	तद्यथा	तद्यथा

॥ संपादकीय-प्रकाशनो ॥

नाम	प्रकाशन-वि. सं.	किमत	नाम	प्रकाशन-वि. सं.	किमत	नकल
१ श्रीअक्षयनिधि तपोमहात्म्य.	१९९३	मेट x १०००	७ श्रीपंचप्रतिक्रमणसूत्राणि-विधियुक्त.	२००४ रु. १-२-०	१०००	
२ श्रीहेमचन्द्र-कृति-कुसुमावली.	१९९८	" x १०००	८ श्रीसिद्धहेमचन्द्र-शब्दानुशासनम् ।	२००३ रु. ३०-०-०	१०००	
३ श्रीजिनचन्द्र-सुधास्यदिनी.	१९९९	" x १०००	९ श्रीसिरिसिखिवाल-चरितं	२००४ रु. ३-०-०	५००	
४ श्रीबृहद्-योगविधि.	२०००	" १०००	१० श्रीताम्रपत्रारूढ-सिरिसिखिवाल चरितं	२००४ रु. २५०१-०-०	१	
५ श्रीजिनचन्द्रकान्त-सुधास्यदिनी.	२०००	" x १०००	११ श्रीपंचाशक-शास्त्र-सारांशः विभाग १	लो २००५ रु. ३-०-०	१०००	
६ श्रीजिनचन्द्रकान्त-तपोमहात्म्य.	२००१	" x १०००				

प्रेसमां.

१ श्रीपंचाशक-शास्त्र-सारांश. विभाग २ जो	१०००	७ श्रीभगवती सूत्रनां व्याख्यानो प्रथम शतक व्याख्याता पू.आगमोद्धारक	१००
२ श्रीविशति-विशिका-सारांश.	१०००	८ " " आठसुं शतक.	६०
३ श्रीविशति-विशिका-रहस्य.	५००	९ श्रीपाक्षिकवृत्ति.	५००
४ श्रीसिद्धहेमचन्द्र-शब्दानुशासनम् विभाग-२ जो.	१२५०	१० श्रीसूत्रकृतंगसूत्र.	१०००
५ श्रीसिद्धहेमचन्द्र-शब्दानुशासन-बृहद्वृत्ति-अवचूर्ण.	५००	११ श्रीसुधावर्षा	५००
६ श्रीवीतरागस्तोत्र मूल-अवचूर्ण-सार्पंतर.	५००	१२ श्री श्रद्धादिपोषक-सुधाबिधः	५००

ता. कः—आ सिवाय दर महिने संपादकनी देखरेख नीचे श्री-सिद्धचक्र-यासिकनु प्रकाशन चाळू छे x आ निशानवाळा ग्रंथो सिलकमां नथी.

श्रीसिद्धचक्र-साहित्य-प्रचारक-समिति, चांल्लागली, सुरत

श्री ऋषभदेवजी छगनीरामजीनी पेढी, खाराकुवा; उज्जैन-(मालवा).

शा. चीमनलाल सवाईचंद. ठे. गळेमेडी, गोळशेरी; मु. सुरत.

